PETRAS ŠALČIUS

EKONOMINĖS DOKTRINOS

PETRAS ŠALČIUS
V. D. UNIVERSITETO PROFESORIUS

EKONOMINĖS DOKTRINOS

ISTORIJA
TEKSTAI

SUKRAUTA SPAUDOS FONDE

KAUNAS - - - - - - - - - - - - - - - - 1935 M.

PRAKALBA.

Ekonomikos studijoms būtiną dalyką sudaro susipažinimas su ekonominių doktrinų istorija, nes tat įgalina labiau suvokti ir šių laikų tos ar kitos ekonomikos doktrinos susidarymą. Antra vertus, tas įgalina ir patį ekonomikos mokslą teisingai suprasti, kaip bepaliovį tiesos ieškojimą. Tam reikalui 1927 metais esu išleidęs „Visuomenės ūkio teorijas". Po to 1932 metais pasirodė Gide'o - Rist'o ir Onckeno veikalų vertimai, kurie žymiai įturtino mūsų ekonominę literatūrą. Tačiau ir po to liko visiškai nepatenkintas dalykas — supažindinimas studijuojančių bent su žymesnių ekonomikos mokslo kūrėjų tekstais, nesant ištisų originalų vertimų. Tas mane paskatino parengti tekstų vertimo ištraukas ir prijungti jas prie ekonominių doktrinų istorijos ir tuo būdu ne tik kalbėti joje apie pačius autorius, bet duoti galimumo jiems patiems pasisakyti savais žodžiais. Ryšium su tuo teko visiškai perdirbti 1927 metų veikalas ir duoti jam kitas vardas.

Tekstų parengimas sudarė ne lengvą darbą, nes beveik visus vertimus teko specialiai rengti, o ne imti iš jau esamų, kaip tat matome panašiose tekstų ištraukose prancūzų, vokiečių, rusų ir kit. kalbomis.

Korektūras, kai kuriuos vertimus ir rodykles atliko p. Artūras Dominas, kuriam čia reiškiu padėką.

1935.IX.12. *Petras Šalčius.*

TURINYS.

Prakalba.

I.

EKONOMINĖS DOKTRINOS.

Senovė ir Viduramžiai 1—25. Graikai 2—10; romėnai 10—17; viduramžiai 17—24.

Merkantilizmas 25—40.

Ekonominis liberalizmas 40—81. Fiziokratai 40. Klasikų mokykla 49. R. Malthus 60; D. Ricardo 65; Tolimesnis klasikų mokyklos įsigalėjimas 71; Optimistai 76; J. H. Thünenas 77.

Liberalizmo kritikai ir priešininkai 81—103. Sismondi 81—87; F. Listas 87—91. Socialekonominė romantika 91—98. Krikščionių socialinė srovė 99. Kooperatizmas ir solidarizmas.

Socializmas 103—124. Asociacionistai 104; Rodbertus 109; F. Lassalle 112; Karl Marx 113; komunizmas 121; sindikalizmac 122; anarchizmas 122; Anglų socializmas 123; agrarinis socializmas 123.

Istorinė mokykla 124—131. Jaunesnioji istorinė mokykla 127.

Psichologinė mokykla 131—141. Matematikos metodų taikymas 140.

Dar kaikas iš paskutiniųjų laikų 147—157. A. Marshall 141; G. Cassel 141; R. Liefmann 143; Schumpeter 145; Oth. Span 147; R. Stolzmann ir Diehl 149; Heinrich Pesch 151; Korporatizmas 155.

Literatūra 158.

II.

TEKSTAI.

Aristotelis. Gamtiniai ir priešgamtiniai įgyjimo būdai. 161. Lygybė mainuose. Vertės pagrindas. Pinigų vaidmuo.

Albertas Magnus. Kuriuose mainų santykiuose yra atpildo teisingumas ir kuriuose jo nėra? 172. Kuris yra tas vienetas, kuriuo matuojami mainomieji dalykai ir nustatoma proporcijos lygybė 176.

Šv. Tomas Akvinietis. Apie palūkanų nuodemę 178. Ar leistina už piniginę paskolą gauti kurią nors papildomą naudą? 179.

J. Buridanas. Ar žmogaus reikmenė yra daikto mainų matas 183.

M. Kopernikas. Būdas monetoms kalti 187.

J. Botero. Kodėl gi atsitinka, kad miestai nevisadą proporcionaliai didėja? 190.

Th. Mun. Apie užsienio prekybą ir prekybos balansą 196.

W. Petty. Apie žemės rentą 211. Apie žemės kainą 215.

D. North. Apie palūkanų dydžio sumažinimą. 218. Apie pinigų kalimą 226.

Ph. Hornick. Apie kokius pirklius čia kalbama? 234. Devynios šalies ekonomijos pagrindinės taisyklės 237.

D. Hume. Apie pinigus 239. Apie prekybos balansą 253.

J. H. Justi. Apie valstybės turtingumą 259. Apie valstybės turtų dauginimą 261. Apie šalies gyventojų dauginimą 262.

E. B. Condillac. Psichologinis vertės pagrindas 274.

F. Quesnay. „Ekonomiškosios lentelės" analizas 281. Bendrieji agrarinės valstybės ekonominės politikos dėsniai 292.

A. R. Turgot. Pajamos iš palūkanų 299.

Jeronimas Stroinovskis. Apie politinę ekonomiją 310.

A. Smith 314—376. Apie gaminamosios darbo jėgos patobulinimo priežastis ir tvarką 315. Apie vartojamąją ir mainomąją vertę 324. Apie sudėtines prekių kainos dalis 334. Apie naturalinę ir prekyvietės kaina 342. Apie darbo algą 347. Apie kapitalo esmę, akumuliaciją ir panaudojimą 353. Apie surinktos atsargos padalinimą 355.

R. Malthus 377—402. Santykis tarp gyventojų ir maisto augimo 377. Apie visuotinas gyventojų dauginimosi kliūtis ir jų veikimo būdus 385. Kurios socialinės pažangos mes išmintingu būdu galime laukti ateityje 394.

R. Owenas. Pastabos apie manufaktūrų įtaką 402.

J. B. Say 415—422. Kas yra gamyba 415: Produktingieji gamtos ir kapitalo patarnavimai 417. Prekyviečių teorija 422.

D. Ricardo 433—498. Apie vertę 433. Apie naturalinę ir prekyvietės kainą 460. Vertė ir turtingumas, jų skirtumo žymės 463. Apie rentą 475. Apie darbo algą 490.

SENOVĖ IR VIDURAMŽIAI.

Ekonominė sritis sudaro žmonių gyvenime pirmaeilį ir pagrindinį elementą. Kaip ir visa žmonių kultūra, jis yra istorinės išrutulos produktas. Kylanti bei tobulėjanti ir kartu besikomplikuojanti ūkio veikla kelia vis daugiau klausimų, su kuriais žmonėms tenka susidurti ir ieškoti į juos atsakymo. Tas pagimdo vadinamas amžinąsias ūkio gyvenimo problemas, kurios paprastame žemdirbystės ūkyje prasideda nagrinėjimu tokių reiškinių, kaip darbo pasidalijimas ir ryšium su tuo įvairių profesijų vertinimas, mainų mastas pinigai ir palūkanos, gyventojų daugėjimas ar mažėjimas, užsienio prekyba ir kiti panašūs, ir baigiant tokiais komplikuotais reiškiniais, kaip šių laikų konjunktūriniai judėjimai. Tuos klausimus randame liečiant atskirų mintytojų raštuose, dailioje literatūroje, religiniuose bei juridiniuose veikaluose, pagaliau net tautosakoje. Tuo būdu susidarydavo tam tikros ekonominės pažiūros į atskirus ūkio gyvenimo reiškinius. Jos, savaime suprantama, priklausė nuo daugybės įvairių gamtinio ir socialinio pobūdžio faktorių, kurie nulemdavo tos ar kitos šalies ekonominio gyvenimo išrutulą, taip ir nuo bendrų filosofijos sistemų įsigalėjimo.

Neliečiant pačių seniausių kultūrinių tautų (asyriečių, babiloniečių, egiptėnų ir kit.), kurios turėjo, kaip rodo jų senovės liekanos, aukštą materialinę kultūrą, ekonominių doktrinų istoriją tenka pradėti graikais ir romėnais, per kuriuos į mūsų laikus ėjo ir tų senesnių kultūrų įtaka.

Graikai.

Graikų ekonominės idėjos plėtėsi ir evoliucionavo kartu su jų ūkio išrutula. Seniausioje epochoje, aprašytoje Homero ir Hėsiodo kūriniuose, mes matome, kad senovės Graikijoje viso ūkio pagrindą sudaro žemdirbystė, kur šeimininkas dirba pats su savo šeima. Greta su žemės ūkio darbais, matome namuose dirbant įvairius pramonės darbus: audžiant, verpiant, malant rankinėmis girnomis ir t. t. Žemės ūkio darbus prižiūri patsai šeimininkas, o namų ūkį ir ruošą prižiūri šeimininkė. Tokią ūkio organizaciją matome stambiuose ir smulkiuose ūkiuose. Štai Odisėjoje, karaliaus Alkinojaus rūmų aprašyme skaitome:

„Pusšimtis buvo namuose karaliaus tarnaičių darbščiųjų.
Vienos jų malė kviečius gintarinius rankiniais maltuvais,
Kitos plasdėjo prie staklių ar verpė dažytąją vilną.
Visos plasdėjo susėdę, kaip popelio lapai.
Audimai taip buvo tankūs, jog nė alyva nepramirko.

(Iš Ralio vertimo).

Panašų vaizdą matome ir Odisėjaus namų aprašyme.

Graikų ūkyje (oikose — žemės ūkyje, kuris pats save visa kuom aprūpina) greta su vergų darbu samdomi ir keliaują amatininkai, kurių darbą poetas lygina su dainių, gydytojų, darbu:

„Kas gal vadintis sau elgetą, pats paieškojęs ant kelio?
Juk tik paieškoma yra žmonių reikalingų namuose:
Žynio, pagydančio ligą, ar kokio dailydės ar staliaus,
Dainiaus garsingo, kurs dvasią palinksmina ir stiprin dainomis,
Tokius, teisybė, su noru visi užsikviečia pas save".

(Odisėja, XVII, 377—382, Ralio vert.)

Pagamintos namų atsargos buvo kraujamos į sandėlius ir sudarė namų lobį:

„...Elena prie skrynių priėjo, kuriose
Daug buvo rūbų margų ir spalvotų — vis jos pačios darbo.

Viską apsvarsčius Elena, tarp moterų deivė, parinko
Audeklą, kurs raštais margais, gražumu ir platybe,
Lyg kaip didžioji žibėjo žvaigždė, nors padėtas giliausiai".

Tokis ūkininkavimo būdas ilgą laiką viešpatavo ne tik senovės Graikijoje, bet ir kitose šalyse dar ir šiandieną jis nėra nustojęs savo reikšmės, nors ir žymiai pakitėjusiose ekonominėse socialinėse bei techninėse sąlygose[1]).

Patogi senovės graikų geografinė padėtis (pusiausalis jungiamas daugybe salų - salelių su Mažąja Azija ir kitomis Europos dalimis) paskatina ilgainiui prekybos atsiradimą ir, esant neturtingai žemei ir nepajėgiant išmaitinti gyventojų prieauglio, taip pat ir emigraciją. Ryšium su tuo ekonominis graikų gyvenimas pradeda komplikuotis: atsiranda reikalas vartoti pinigus, kalti monetas; žemės ūkis specializuojasi vyno ir alyvos eksportui, prasideda maisto produktų

---

1) Ar neprimins kiek Odisėjaus aprašytų ūkių ir šis lietuviško „oikoso" aprašymas:„Stuboje būdavo atliekama daug darbų. Be valgio virimo (rytą ir vakarą) dar moterys linus šukuodavo, kratydavo, verpdavo, lenkdavo į tolkas lanksčiais, vydavo nuo vytuškų ant krijų, mesdavo nuo krijų ant mestuvų ir pagaliaus surietusios į stakles, pavasarį pradėdavo austi dryžius... Mergaitės ausdavo juostas, pakeles. Vieną kartą per savaitę duoną iš ryto įmaišydavo, vakare išminkydavo ir paryčių liže į pečių pašaudavo. Vyrai vijo iš kanapių pančius, viržius, vadeles, kanapines plėškes, pavadžius. Žibindavo pušinėmis balanomis... įkištomis į žibintus... Gaspadoriai su šeimyna (vaikais ir samdininkais) daugelį daiktų patys pasidarydavo namie, meisterių retai teimdavo. Vyrai klumpes apsimušdavo, pasidarydavo roges, stalus, suolus, uslanus, kėdes, kreslukus, dyselius, treinijus, drobynas, leiteres, dugnines, akėčias, medines žagres, ragočius joms įstatyti, pasisiūdavo pirštines, prisidirbdavo žiemą viedrų, ceberių, grėblių, mintuvų, prisidirbdavo pintinių, sėtuvų... Ratams dirbti būdavo račiai — daugiausia vokiečiai, drukinėms skepetoms, prikištėms drukuoti mildažiai... rateliams vindininkai..." Žiūr. K. Griniaus „Atsiminimai" 1926 m. Varpe 66—69 pusl. Dar plačiau randame atvaizduotą lietuvių ūkį M. Katkaus, „Balanos Gadynė". Mūsų Tautosaka, IV. 1931 m.

(javų) importas; atsiranda kredito operacijos ir noras iš prekybos pelnytis, krauti turtus. Atsiranda taip pat socialinės kovos tarp stambių žemvaldžių ir smulkių žemės savininkų, tarp kreditorių ir skolininkų. Iš to atsiranda Solono įstatymas su hypotekos skolų naikinimu, skolininkų būklės pagerinimu, žemės valdymo normos nustatymu.

Nuolatinis gyventojų augimas ir jų susitelkimas į miestus pagimdo tam tikrą socialekonominę politiką su draudimais išvežti maisto produktus, leidimais skolinti pinigus tik tiems laivams, kurie pasižada pargabenti duonos, linų, minios maitinimu iš valstybės lėšų ir t. t.

Mainų ūkio su prekybine dvasia įsigalėjimas veda į stambesnių įmonių atsiradimą (tačiau didesnių su 120 darbininkų nerandama) ir taip pat laisvo darbo išstūmimą vergų darbu.

Tokiame ekonominio gyvenimo fone formuojasi senovės graikų ekonominės pažiūros. Palyginti, tačiau, su kitais mokslais (politika bei etika), graikai į ekonomiką mažiau kreipė dėmesio, kaip į kitus socialinio gyvenimo reiškinius. Graikų mintytojų raštuose, panašiai kaip ir romėnų ir viduramžių, nerandame atskirų veikalų, kurie traktuotų ekonominius klausimus. To priežastis aiškinama dvejopai: ūkio gyvenimas nebuvo labai komplikuotas, ėjo daugiausiai, kaip matėme, savitenkinančiuose ūkiuose; antra vertus, pačio ūkio vertę mažino turtų įgyjimas karo priemonėmis (palygink 163 p. 8 punktą) ir vergijos išsiplatinimas ir vergų pristatymas prie ūkio darbų ir, kartu su tuo, panieka ūkio veiklai, kaip „vergiškai".

Graikų ekonominių idėjų tenka ieškoti daugiausia jų filosofų, iš dalies taip pat ir rašytojų, istorininkų, bei technikų raštuose. Bendrai imant, jos pasireiškia dviejų priešingų mokyklų linkmėmis, kaip susijusios su šių pastarųjų filosofiniais ir politiniais pagrindais, būtent: sofistų ir sokratininkų. Pirmieji laikosi indi-

vidualizmo, priešinasi visagalinčiai valstybei, iškelia individo teisių klausimą priešąs valstybės (miesto — polis) teises. Individas, anot jų, yra visų daiktų mastas; jie abejoja valstybe, įstatymais, religija. Jų individualizmas yra demokratinis; jie atmeta klasių idėją, puola vergiją, priešingai Aristoteliui, skelbdami, kad skirtumas tarp laisvo žmogaus ir vergo nežinomas gamtai. Jie yra kosmopolitai, kas seka logiškai iš jų individualizmo. Dėl to jie palankiai žiūri į prekybą, kuri didina tarp žmonių ryšius. Jie taip pat palankūs pramonei ir darbui.

Prieš sofistus stoja Sokrato sekėjai, kuriuos tenka laikyti daugiau socialiniais reakcininkais ir kartu socialistais, ar teisingiau, etatizmo šalininkais, svajojančiais apie aukso amžių su jo absoliutiniu komunizmu. Jų pažiūros aiškiausiai išdėstytos trijuose veikaluose: Platono — „Respublikoje" ir „Įstatymuose" ir Aristotelio — „Politikoje". Nežiūrint į tų dviejų minties milžinų filosofiją (platonizmo ir aristotelizmo) skirtumus, jų ekonominėse pažiūrose randame tam tikrų bendrų bruožų. Abu jie linkę į konservatizmą, nepalankiai žiūri į ekonominės pažangos naujoves. Jų idealą sudaro kuklus ūkis su menkais mainais, vidutine gamyba, maža pinigų, maža lobių. Pralobimas jiems atrodo ne tik maža bepageidaujamas, bet ir moraliai abejotinas, o labiausiai tinkamos valstybinės santvarkos požiūriu. Jų tikslas organizuoti tokią socialinę santvarką, kuri paliktų piliečiams daug laiko užsiimti politika. Labiausiai jiems pageidaujama ūkio veikla yra žemės ūkis, kuriame pagrindinį gamybos faktorių sudaro gamta. Todėl ir darbo klausimai jiems maža berūpėjo.

Abu jie pripažįsta didelės reikšmės darbo pasidalinimui, kurį laiko visuomenės pagrindu. Abu jie pripažįsta vergiją, nors Aristotelis pats buvo kilęs iš metekų ir vedęs vergę. Vergijoje Aristotelis mato sąmoningo, atitinkančio gamtą tikslo įkūnijimą.

Pasaulis esąs taip sutvarkytas, kad tobulybėn linkę žmonės, gali tos tobulybės tik tuomet pasiekti, kai jie išvaduoti nuo kasdieninių darbų. Tuos darbus turi atlikti tam tikros žemesnės rūšies žmonės, nes pirmieji negalėtų pasiekti tobulybės ir būti dorovingais piliečiais. Žinoma, nereikia pamiršti, kad tų laikų vergija palyginti buvo švelni ir iš dalies atstojo varguolių globą. Kas negalėjo pats savo jėgomis išmisti, pasiduodavo vergijon pas turtingesnį žmogų. Todėl mažai yra pagrįstas moralinis pasibiaurėjimas, kurį dažnai sukeldavo Aristotelio pažiūros į vergus[1]).

Platonas ir Aristotelis, šnairomis žiūrėdami į prekybą, ypačiai smerkia prekybą pinigais ir gaunamas iš to pajamas-palūkanas. Platonas mano, kad paskolos tegali būti draugiškos, todėl be palūkanų. Aristotelis smerkia palūkanas manydamas, kad pinigai negalį gimdyti pinigų (plg. 168 pusl.), ir skolinant pinigus už palūkanas nukrypstama nuo tikrojo pinigų tikslo — būti mainų tarpininkais. Iš viso, reikia pasakyti, kad graikų mintytojai puikiai suprato pinigų reikšmę ir esmę. Ypač tą tenka pasakyti apie Aristotelį (plg. 170—171 pusl.). Tačiau graikų mintytojai aiškiai smerkia tauriųjų metalų (aukso, sidabro) vartojimą monetoms kalti. Jiems atrodo labiau tinką tam rei-

[1]) Įdomūs ir Aristotelio patarimai dėl vergų laikymo: „Apsiėjimas su vergais — taip yra sakoma, turi būti ne per daug griežtas, bet ir ne per švelnus; laisvesnių pažiūrų vergai reikia stropiai daboti, bet dirbantiems pakankamai duoti valgyti. Kadangi vyno gėrimas veda iš pusiausvyros ir laisvuosius, ir kadangi kai kurios tautos, net laisvosios, kaip kartagėnai, kare susilaiko nuo vyno, todėl vergams visiškai nereikia duoti vyno ar bent labai maža. Jei vergas neturi darbo ir drausmės, o gauna gerą valgį, jis pasidaro įžulus. Bet jeigu jis gauna darbo ir yra drausmingai laikomas, bet blogai maitinamas, jis darosi silpnas ir maištingas. Todėl nieko kito nelieka, kaip tik duoti jiems darbo, bet ir gerą išlaikymą, nes visiškai be atlyginimo negalima verst kitus sau patarnauti, o išlaikymas yra vergo atlyginimas". A. Oncken'as čia įžiūri „geležinio darbo algos" dėsnio apibrėžimą.

kalui menkesni metalai (geležis, varis). Tą tenka aiškinti tam tikru logišku ryšiu tarp monetų iš tauriųjų metalų ir demoralizuojančios prabangos įsigalėjimo.

Pats turtų paskirstymas, anot graikų filosofų, turėtų eiti komunistiniais pagrindais. Šiuo atžvilgiu Platonas yra radikališkesnis už Aristotelį ir komunistinis pradas mažėja einant nuo Platono „Respublikos" ir „Įstatymų" į Aristotelio „Politiką". Platonas savo valstybės planu nori sukurti tokią tvarką, kur viešpatauja taika ir teisingumas, t. y. tokią tvarką, kur kiekvienas stovi savo vietoje ir ten palieka. Tam reikalingas darbo padalinimo konsolidavimas tam tikrose, beveik uždarose kastose. Tų kastų turėtų būti trys, iš kurių dvi yra aukštesnės, visiškai atsidavusios valstybės tarnybai ir kurios lyginamos su viduramžių militariniais ordinais. Platono valstybės valdovai ir kariai turi paaukoti visą savo asmenybę valstybės labui. Iš pat mažumės jie turi gyventi bendruomenėse, be savų turtų ir šeimos. Privatinė nuosavybė su panieka paliekama žemesnei kastai — rankpelniams, kurie savo protu negali pakilti ligi to, kad galėtų jos atsisakyti.

Tačiau Platono socializmas skelbiamas ne ekonomikos sumetimais: gausesne ir tobulesne gamyba ir teisingesniu pajamų paskirstymu. Greičiau atvirkščiai, privatinės nuosavybės panaikinimas reikalaujamas, kaip tam tikra auka, kad neturį jos, galėtų visai atsiduoti valstybės labui. Tat sudaro didelį skirtumą su šių laikų socializmu, kuris reikalauja panaikinti individo varžymus ir siekti gerovės maksimumo. Tuo tarpu Platono socializmas visuomenę stato galutinu tikslu, kuriam turi pasiduoti individas.

„Įstatymuose" Platono pažiūros dėl socializmo kinta ir tai ne dėl to, kad jo idealas būtų pasikeitęs. Bet jis bijosi, kad „Respublikoj" socializmas yra per griežtas ir per tolimas nuo gyvenimo, kad galėtų būti įvykintas. Jis atsisako komunizmo, ir vietoje panaikinimo

nuosavybės, nori padaryti ją visuotina. Žemė suskirstoma sklypais tuo būdu, kad piliečiui tenka vienas sklypas ir nedaugiau. Kad tokis žemės suskirstymas nesikeistų, turi būti užginta parduoti, dalyti ir įkeisti žemė, taip pat jungti į vieną kelis sklypus paveldint ar vedybomis. Tuo būdu išsilaikytų lygybė. Be to, valstybė kištųsi ir į produktų paskirstymą.

Aristotelis nesutinka su Platono komunizmu ir kritikuoja jį tapusiais klasiškais argumentais: „jei jie patys apdirba žemę, tai tuomet nuosavybės klausimas sudaro daug vargo. Jei jie nevienodai pasiskirsto darbą ir jo vaisių naudojimą, tai tie, kurie daug dirba, o mažai gauna, bus, žinoma, nepatenkinti tais, kurie mažai dirba, o gauna ar suvartoja daug. Bendrai gyventi ir turėti bendrus daiktus visados sunku, bet ypač sunku turėti bendras turtas". Tačiau ir jis pripažino tam tikrų turtų (dalies žemės) bendrumą, taip pat bendrą maitinimą.

Abu filosofai, siekdami stacionarinės harmoningos valstybės, sutinka, kad to negalima bus pasiekti, jei nebus reguliuojamas gyventojų skaičius. Platonas „Įstatymuose" savo valstybei nustato 5040 piliečių, kas sudaro išviso apie 20000 gyventojų (neskaitant vergų ir metekų). Jei tas skaičius sumažėtų, reikėtų skirti skatinančias gyventojų augimą premijas. Jei atsirastų gyventojų perteklius, reikėtų steigti kolonijų.

Vertindami materialines gėrybes, kaip antraeilį dalyką, graikų filosofai nebuvo didelių turtų rinkimo šalininkai, bet ir į neturtą taip pat žiūrėjo neigiamai. Perdideli turtai, anot Aristotelio, neigiamai veikią gamybą — pralobęs amatininkas mažiau žiūri darbo, antra vertus, labai turtingas žmogus negali būti geras ir laimingas. Dėl neturto amatininkas negali įsigyti įrankių, kurie jam reikalingi tinkamai darbui atlikti, pagaliau, „skurdas yra perversmų ir nusižengimų motina". Todėl Aristotelis iš ekonomikos, kaip namų ūkio

meno, pašalina nenaturalinę krematistiką, kurios tikslą sudaro lobimas iš prekybos.

Ekonominių idėjų randame ne tik senovės graikų filosofų raštuose, jų užtinkame taip pat Tukidido „Istorijoje", taip pat Aristofano teatre, kuriame šis didysis komikas pašiepia komunistines idėjas, taip pat nuneigia paprastą nuomonę, kad turtai sutampa su pinigais ir net išreiškia kažką panašaus į vad. Greshamo dėsnį. Kitais klausimais jis sutinka su sokratininkais girdamas žemdirbystę ir sodžiaus gyvenimą palyginti su amatais ir pramone.

Pažymėtinas taip pat kireniečių mokyklos kūrėjas Aristipas, kuris iškelia hedoninio principo reikšmę (hėdonė graikiškai — džiaugsmas), kuris plačiai buvo naudojamas vad. psichologinės mokyklos, ir kurio pagrinde glūdi vadinamas ekonominis principas arba mažiausių pastangų principas. Prieš šį principą kinikų mokyklos buvo iškeltas asketinis, t. y. santūrumo ir reikmenių aprėžimo principas. Turtingas esąs ne tas, kuris gali lengvu būdu pasiekti juo daugiausia malonumų, bet tas, kuris lengviausiai nuo jų gali atsisakyti.

Su kireniečių mokykla gimininga epikuriečių filosofijos mokykla, o su kinikų stoikų mokykla. Anot pirmosios savoji gerovė ir laimė sudaro individo gyvenimo tikslą. Bendruma jam tiek tereikalinga, kiek ji individui duoda daugiau naudos, kaip kad jis vienas sau gyvendamas pasiektų. Vadinasi, bendrumos atsiradimo priežastis yra išimtinai naudos siekimas. Teisė, bendruomenė ir valstybė ne savaime atsirado, bet žmonių sąmoningai sukurtos savo naudai. Jie yra individualistai ir kosmopolitai, artimi liberalistinėms XVIII amžiaus ekonominėms idėjoms.

Antroji, stoikų mokykla, artima kinikams. Jų tikslas palaima, siekiama tam tikrų dorybių pagalba — visų pirmiausia dvasios stiprumu ir susivaldymu. Iš to praktikoje kova su troškimais bei aistromis ir tam

tikros askezės laikymasis. Ryšium su tuo, stoikai gėrio ir dorovės centrą perkelia į patį individą, į žmoniškumą, kaip tokį. Iš to sekė žmonių lygybė ir politinių bei luominių skirtumų neigimas. Bendrumos idėja buvo laikoma visų veiksmų išeiginiu punktu. Visi žmonės turi jaustis kaip broliai ir protingos esybės. Jie iškelia gamtos įstatymo idėją ir jo atitikimą protui ir dorovei. Jų mokslas artimas prigimtinės teisės doktrinai, kuria rėmėsi fiziokratų mokslas.

Romėnai.

Romėnai į istorijos areną išeina daug vėliau už graikus ir daug kame yra pastarųjų mokiniai ir pamėgdžiotojai. Jų ūkis daro maždaug tokią pat evoliuciją, kaip ir graikų. Ligi III amžiaus pr. Kr. Roma yra daugiausia žemės ūkio šalis su palyginti menkais amatais, prekyba ir jūrininkyste. Žemė jau nuo V am. pr. Kr. valdoma privatinės paveldimos nuosavybės teisėmis. Išnykus karalių valdžiai, prasideda kovos tarp stambių žemvaldžių — patricijų, kurie turėjo valdžią savo rankose ir stengėsi ją naudoti savo interesams, ir plebėjų — smulkių ūkininkų ir amatininkų, kurie buvo pakliuvę į skurdą išdalies spaudžiami patricijų, išdalies dėl nuolatinių karų ir žemės smulkinimo tarp įpėdinių. Kovoje nugalėjo plebėjai. Ir Romoje, kaip ir Graikijoje, skolos ir palūkanos iš senovės sudarė opų klausimą. Dvylikos lentelių įstatymuose (450 m.), nors ir nepanaikino skolų vergovės, bet nustatė maksimalinį palūkanų dydį, būtent — 12%. Buvo daromos pastangos aprūpinti žeme neturtinguosius iš valstybės žemių ir aprėžti stambių ūkių — latifundijų — susidarymą, nustatant teisėtą valdomos žemės iš a g e r p u b l i k u s normą, nedidesnę per 500 jugerių, nustatyti leistiną ganyti viešose ganyklose maksimalinį gyvulių skaičių, leistiną laikyti maksimalinį vergų skaičių.

Nuo III am. pr. Kr. senovės Romos ūkyje vyksta žymių permainų. Pradeda įsigalėti piniginiai mainai ir tolima prekyba su helenistiniais Rytais ir Kartaga. Tas keičia Romos struktūrą keturiais atžvilgiais: 1. iš nukariautų sričių į Romą plūsta dideli lobiai, kaip karo grobis ir provincijų duoklės; 2. nepaliaujamų karų belaisviai didina vergų skaičių; 3. nukariautose srityse susidaro Romai dideli plotai esančių valstybės žinioje žemių; 4. karas su Hanibalu labai sunaikina ūkininkus, kurie ne visados turi išteklių ūkiškai vėl atsipeikėti. Šie visi faktai turėjo didelės ūkiškos ir socialinės įtakos, nes stambus latifundijų žemės ūkis pradeda stipriai plėstis, išstumdamas smulkų žemės ūkį, išdalies ryšium ir su tuo, kad Romos patricijams (senatoriams) buvo užginta (220 m.) verstis piniginėmis operacijomis. Gaunamus lobius patricijams todėl teko dėti į gaunamas iš ager publici žemes. Laukams dirbti pakankamai buvo vergų.

Smulkus žemės ūkis dar ir dėl to pradeda smukti, kas išplėtus Romos viešpatavimo ribas srityse su derlingomis žemėmis, prasideda importas pigių javų, su kuriais nebepajėgia konkuruoti vietiniai ūkininkai. Ūkininkų žemė pradedama supirkinėti latifundijoms sudaryti ir plėsti. Žemdirbystė apleidžiama, paverčiant dirbamus laukus ganyklomis arba vynuogių bei alyvų plantacijomis. Buvusieji žemdirbiai neranda darbo stambiuose dvaruose, nes juose knibždėte knibžda vergų. Vergų darbas spaudžia laisvą darbą. Iš to gema beturtis proletarijatas.

Šie Romos ūkio kitimai gimdo Romos gyvenime labai svarbias socialines problemas ir verčia imtis susijusių su brolių Gracchų vardais reformų, kurių eiga veda į tolimesnius priešingumus ir kovas. Vergų ūkis ne tik atima laisviems darbininkams duoną, bet ir pasireiškia vergų sukilimais. (Spartako sukilimas 134 m. pr. Kr.).

Skurdo įsigalėjimas vienoje visuomenės dalyje ir negirdėtos prabangos kitoje gimdo judėjimą, kurio

pagrinde yra socialinės teisybės reikalavimas. Plutarchas perduoda tokius Tiberijaus Graccho žodžius: „laukiniai žvėrys, kurių yra Italijoje, turi savo urvus ir kiekvienas turi savo kertę ir vietą, Bet tie, kurie kariavo ir stengėsi už Italiją — tie nieko daugiau nebeturi, kaip tik orą ir šviesą, ir klaidžioja be namų ir be prieglaudos su savo vaikais ir moterimis. Karo vadai netiesą sako, kai jie, skatindami kareivius, kviečia juos ginti savo žydinius ir kapus nuo priešininkų, nes nė vienas iš tų piliečių neturi jokio žydinio, jokio tėvų kapo ir jie kovoja už kitų turtus bei ištaigas ir vadinasi pasaulio viešpačiais neturėdami nė pėdos žemės, kurią galėtų pavadinti sava". Nors Gracchų žemės reformos planai nepavyksta, tačiau prie žemės grįžimo ir naujo ūkininkų luomo sukūrimo idėja laikosi dar ilgą laiką. Ją mėgina atgaivinti Marius, o po jo Sulla išdalina veteranams žemę. Tačiau ir tas nepašalina socialinių priešingumų, kurie gimdo revoliucinius planus susijusius su Catilinos vardu, kurių tikslas buvo panaikinti skolas ir atimti turtingųjų turtus.

Imperijos laikais Roma dar labiau tampa pasaulio valstybe su plačia prekyba ir piniginiu ūkiu. Tačiau, nors į Romą plaukia iš viso pasaulio gėrybės, pati ji šioje apyvartoje savo gamyba didelio vaidmens neturi. Roma daugiausia gyvena iš nukariautų sričių. Jos biznieriai verčiasi piniginėmis operacijomis, prekybine spekuliacija. Romos legionus Rytuose seka piniguočiai ir pamestinai sugrobia milžiniškus turtus, kuriuos grįžę tėvynėn naudoja žemėms, namams ir vergams pirkti. Didesnės pramonės romėnai nesukūrė, nes į pramonės darbus buvo žiūrima nepalankiai. Turimas milžiniškas lėšas naudojo ne gamybiniams tikslams.

Dėl nesveikų socialinių bei ekonominių sąlygų, karų ir pilietinių skerdynių gyventojų skaičius pradeda mažėti. Lex Julia ir Papia Popea, išleistas Augusto laikais, stengiasi skatinti šeimų sudarymą, bet be didesnių pasėkų. Mažinamos sienos tarp laisvų ir vergų,

draudžiamas ištaigingumas, kuris galiudė sudaryti tvirtas šeimynas. Bet įsigalėjusios gyvenimo linkmės tą nepajėgia atitaisyti.

Pasibaigus stambiems nukariavimams ir apgrobus nukariautas provincijas, iš kurių plaukdavo į Romą turtai, prasideda joje piniginė ir finansinė krizė. Mokėjimų balansas tampa pasyvus, daug aukso tenka gabenti į Rytus. Sumažėjus pinigų kiekiui, jų perkamoji jėga didėja — kainos dėl to mažėja, prasideda bankrotai. Sumažėjus vergų įgabenimui, pasireiškia laukų darbininkų stoka. Finansus mėginama taisyti monetų falsifikacija, bet tas tik pablogina dalykus, sukelia prekių kainas, verčia jas normuoti taksomis.

Kai visos priemonės pasirodo bejėgės, griūvąs valstybės rūmas mėginama stiprinti įstatymais. Pritrūkus vergų, nėr kas dirba dvarus; juos pradeda skirstyti mažais sklypais arba nuomoti ūkininkams, kurie pririšami prie sklypo be teisės atsitraukti nuo jo. Laisvos amatininkų draugijos daromos privalomomis, kad valstybei lengviau būtų apkrauti jas mokesčiais. Bendras ūkio vaizdas keičiasi, ūkiškoji laisvė nyksta, įsigali paveldimi luomai. Grįžta natūralinis ūkis, įvedami mokesčiai, paskolos natūra, kolonai (baudžiauninkai) nuomas moka taip pat natūra, tuo pat būdu mokamos algos ir valdininkams.

Iš šios sumarinės senovės Romos ūkio apžvalgos mes matome jį padarius didelę evoliuciją, pergyvenus triukšmingus laikus ir vėl grįžus daug maž į pirmykštę būklę. Tačiau veltui ieškotume ir senovės romėnų raštuose specialinių veikalų traktuojančių vien tik ekonomines problemas. Jos, kaip ir graikų, buvo įterpiamos į juridinius, filosofinius ir agronominius raštus bei dailiąją literatūrą. Be to, palyginti su graikais, romėnų ekonominės įdėjos nepasižymi gausumu ir originalumu. Tat tenka aiškinti bendrais romėnų ir graikų ypatumais. Pirmieji buvo gyvo, aistraus analitinio proto. Antrieji — veiksmo žmonės — kariai bei administratoriai, sukūrusieji p a x r o m a n a su

BANKA

institucijomis, kurios padarė didelės įtakos įstatymdavystei ir politikai. Ekonominių reiškinių nagrinėjimu jie užsiima tik tada, kai ūkio pakrikimas jau tolokai nužengia ir verste verčia domėtis juo. Tačiau šioje srityje jie daugiausia seka tą, kas jau buvo skelbiama seniau graikų filosofų.

Visų pirmiausia ekonominių idėjų tenka ieškoti Romos teisėje. Išaugus Romos ūkiui iš siauro natūralinio ūkio į pasaulinį mainų ūkį, greta su pilietine teise — jus civile — su jos griežtai formuluota privatinės nuosavybės ir sutarčių laisvės teise, sprendžiamos praetor urbanus atsiranda jus gentium, reguliuojanti santykius tarp Romos piliečių ir svetimšalių ir taikoma praetor peregrinus. Iš jus gentium gema jus naturale, kurios įtakoje imperijos laikais suminkštėja griežta ir formalinė senovės Romos teisė. Čia jau prasideda ir stoikų doktrinos įtaka su jos humaniškomis idėjomis. Moterys gauna lygias teises su vyrais; kiek vėliau ir vergai taip pat gauna tam tikrų teisių.

Romos filosofų pažiūros į ekonominius reiškinius yra žymioje graikų filosofų įtakoje. Ciceronas, Seneca, Plinijus Vyresnysis, Markas Aurelijus ir Epiktetas, taip pat, kaip ir graikai, smerkia prabangą, turtų troškulį, ypatingai pinigų, giria paprastą sodžiaus gyvenimą — „Nihil melius, sako Ciceronas, nihil homine libero dignius, quam agricultura“. Kaip ir graikų rašytojai, romėnų filosofai, nesuprasdami kapitalo produktingumo reikšmės, neigė palūkanų ėmimą.

Romėnų vertės sąvoka visiškai atitiko jų praktikos protą. Kainų susidarymą jie jau nuo XII lentelių įstatymų išleidimo paveda laisvai prekyvietei. Pirkėjas neturėjo teisės reikalauti grąžinti sumokėtus už prekę pinigus, išskyrus tiesioginį prigavimą. Besiplečiant mainams, atsiranda teisingos kainos — verum pretium — sąvoka. Taip, pav., Diokletianas leidžia pardavusiam atsiimti parduotą daiktą, jei jis parduo-

tas žemesne, kaip pusė tikrosios kainos. Kitame edikte tas pats imperatorius stengias nustatyti teisingą kainą remdamasis paprastomis gamybos išlaidomis. Tačiau Romos rašytojų raštuose randame pripažinimą kainai susidaryti ir daikto naudingumo reikšmės. Taip Ciceronas sako: „Vienintelė riba kainuojant tokius daiktus (bronzos statulas) yra didesnis ar mažesnis noras jas įsigyti, nes sunku yra nustatyti kainos ribas, jei pirmiau nenustatysite norui ribų".

Nors Romos įstatymai stovėjo už privatinės nuosavybės ir sutarčių laisvę, tačiau praktikoje nebuvo neigiamas valstybės įsikišimas į ūkio reikalus. Valstybinė valdžia, kaip jau matėme, stengėsi reguliuoti palūkanas, kišosi į žemės valdymo santykius, baudė javų spekuliantus, kėlusius kainas, prižiūrėdavo prekyvietes, stabdydavo tauriųjų metalų išvežimą ir t. t.

Iš raštytojų apie žemės ūkį — Scriptores de re rustica — pažymėtini: Catonas, Varronas, Cornelius Celsus, Columella, Palladijus, Plinijus Vyresnysis. Jų raštai sudaro techniškus traktatus apie žemės ūkio kultūrą: javų auginimą, gyvulininkystę, vynuogių veisimą ir t. t. Tarpe techniško pobūdžio samprotavimų, jų raštuose randama ir bendro pobūdžio minčių apie ūkį. Jie smerkia latifundijas pritardami Plinijaus pavojaus šauksmui: „latifundia perdidere Italiam"; smerkia absentizmą. Columella skundžiasi savo raštuose, kad laukai ir vynuogynai apleidžiami dėl teatro ir cirko. Varrono raštuose užtinkame įdomų samprotavimą dėl naudojimosi laisvų darbininkų ir vergų darbu: „visai šiai laisvų žmonių (dirbančių laukus) klasei tinka teigimas, kad vietose su nesveiku klimatu naudotis samdomu darbu visados naudingiau, kaip vergų darbu, — ir sveikose vietose sunkesniems darbams, kaip antai, vynuogėms rinkti ar javams valyti".

Columella savo raštuose lygindamas stambųjį ir smulkųjį žemės ūkį irgi pasisako pastarojo naudai

daugiausiai ekonominiais sumetimais. Turi būti tam tikras santykis tarp tvirto ir apyvartos kapitalo. Pirmasai neturi būti žymiai didesnis už antrąjį. „Žemė", sako Columella cituodamas seną kartagiečių priežodį, „neturi būti stipresnė už artoją... Mažas, bet gerai dirbamas sklypas duoda daugiau, kaip didelis, bet blogai dirbamas". Pažymėtina, kad Columella aprašydamas smulkųjį ūkį, pabrėžia didelę šeimininkės (villica) ir taip pat tinkamo darbo pasidalinimo tarp vyro ir moteries reikšmę.

Plinijus Vyresnysis, smerkdamas stambųjį ūkį, smerkia prabangą, pinigų išvežimą ir svetimų prekių įvežimą. Pastaruoju jis primena merkantilistus.

Iš romėnų dailiosios literatūros pažymėtina Horacijaus ir Virgilijaus poezija, kurioje randame panegirikas žemės ūkiui, taip pat epikuriečio Lucretijaus (99—55 pr. Kr.), kuris savo veikale „De rerum naturae" vaizduoja visuomenės evoliuciją, liesdamas ir ekonominius dalykus. Štai pora posmų iš jo minėto veikalo:

1126. Greitai ir bokštais didžiais atsitvėrė žmogus nuo kaimyno.
Žemę padalė, ir kūrėsi joje kas sau, kaip kam tinka
Jūrą suaižė laivais su mirgančioms būrėms; ir tautos
Sutartims jungės krūvon ir abipusę teikė pagalbą.
Dainiai pradėjo dainas apie žygius herojų garsiuosius.
Raštą atrado ir ženklinti darbus žmonių juo pradėjo.
Nūdien, kas buvo seniau, nebegalim tikrai besuvokti,
Žinom tik tiek, kiek mums pėdsaką tikrą ataskleidė protas.
Žemdirbių menas, įstatymai, ir rūmai, ir gatvės,
Rūbai, ir visa kas kita, kas tenkina žmogišką būklę,
Grąžina ją ir dabina, kaip dainos ar menas vaizdusis,
Visa žmogaus tai padirbta per didelį vargą ir triūsą, —
Atvedė dvasią į tikslą kietasis darbe patvarumas.
Šitaip išauga pradai pamažėli kelionėje amžių,
Šitaip ataneša vaisius pražydęs švietimas žmonijai.
Viena aiškėja iš kito, žmogus, nugalėjęs tamsybę,
Džiaugias menu tobuliausiu ir mokslo kilnybe pasauly*).

*) Iš A. Onckeno „Politinės Ekonomijos istorijos" vertimo. Teisių Fak. leid. 1932. p. 56.

Kaip matėme romėnai nedaug ką naujo įnešė į ekonomines įdėjas. Jei graikai griežtai formulavo valstybės idėją su tiek plačiomis funkcijomis, kad jos apėmė visą žmogaus gyvenimą ir vedė į Platono komunizmą, kiek minkščiau formuluotą Aristotelio, kaip „visumos" pranašumą palyginti su „dalimi", t. y. individų pasidavimą visuomenei, tai romėnai formulavo privatinės nuosavybės griežtai individualinę idėją, kaip individo ramstį ekonominiame gyvenime. Pirmieji (graikų sokratininkai) rėmėsi valstybe, vedančia į kolektyvizmą, antrieji individu, vedančiu į individualizmą bei liberalizmą. Ir vienų ir antrų raštai buvo skaitomi ir studijuojami vėlesniais laikais ir darė įtakos vėlesniųjų laikų ekonominėms doktrinoms formuotis.

Viduramžiai.

Žlugus Vakarų Romos Imperijai (476 m. po Kr.), Vakaruose prasideda laikotarpis, vadinamas viduramžiais, kurio galas siekia XV amžiaus galo. Ūkiškąja struktūra ir ekonominių idėjų požiūriu viduramžiai dalinami į du laikotarpius: į ankstyvąjį ir vėlyvąjį viduramžį. Pirmasis tęsėsi nuo Vakarų Romos Imperijos žlugimo ligi XIII amžiaus, antrasis nuo XIII amžiaus pradžios ligi XVI amžiaus pradžios.

Kalbant apie Vakarų Europą, nereikia pamiršti to fakto, kad išnykus Romos Imperijai vakaruose, Rytų Romos Imperija, arba Byzantija, su sostine Konstantinopoliu, apėmusi daugiausia helenizuotą Mažąją Aziją laikosi dar ilgus metus (ligi 1453 m. pr. Kr.). Joje randame klestint amatus, prekybą, piniginį ūkį. Byzantijos auksinis solidas laikomas pasaulinės prekybos moneta. Konstantinopolis sudaro tų laikų pasaulinės prekybos centrą. Į jį eina per rusų ir lietuvių upes keliai į Baltijos jūrą, per Marselį ir Roną, bei Reina aukštyn į Šiaurės Prancūziją ir Angliją, Duno-

jumi aukštyn į Dunojaus sritis, per Aleksandriją į Rytus, Persiją ir Indiją. Byzantija turėjo nemažos įtakos Europos tautoms, išlaikydama ir perduodama vėlesnėms kartoms senovės tautų kultūrą. Tačiau, nukariavus ją turkams (1453 m. po Kr.), kultūrinė jos įtaka nustoja reikšmės. Naujos ūkio sistemos formavimasis eina nenutraukiamai per viduramžius ligi mūsų laikų Vakaruose.

Kaip jau matėme, Vakarų Romos Imperijos paskutiniais laikais jos platus ir galingas ūkis įra ir įsigali uždaras (beveik be mainų) naturalinis ūkis. Tą pat matome ir užplūdus ją barbarams per ankstyvąjį viduramžį, nors romėnų kultūros liekanos daro įtakos naujiems gyventojams. Žemdirbystė sodžiuose ir baudžiavos dvaruose, palaikoma daugiausiai keliaujančių amatininkų ir prekybininkų, sudaro pagrindinį išsimaitinimo šaltinį. Šis ūkis vargu ar daug skiriasi nuo to, kurį Homeras aprašo savo dainose.

Tų laikų ekonominės idėjos yra bažnyčios visiškoje įtakoje. Viduramžių bažnyčia mėgina gaivinti senovės graikų filosofų idealus su moksliškai hierarchizuota visuomene, kurią valdo išmintingieji, su stoikų žmonių bendruomene pagrįsta visuotina morale.

Šio laikotarpio ekonominių įdėjų tenka ieškoti bažnyčios tėvų (Klemenso, Laktancijaus, Kiprijono, Grigoriaus iš Nysos, Jono Krisostomo ir žymiausio iš jų —Šv. Augustino) raštuose. Jie rašė savo raštus dar žymioje Romos įtakoje. Jų ekonominės pažiūros tampriai yra susijusios su Šventuoju Raštu, ypačiai Naujuoju Testamentu. Štai jų mokslo principai, kurie turi ir ekonominės reikšmės:

1. Atitinkamai krikščionybės dvasiai, jie skelbia įgimtą žmonių lygybę — visi žmonės Dievo vaikai, kilę iš protėvio Adomo.

2. Vergija buvo visiškai arba iš dalies smerkiama. Mažiausia radikalus mokslas skelbė, kad tikinčio vergas, priėmęs krikštą, tampa laisvas.

3. Artimame sąryšyje su lygybės principu buvo ir prigimtinė turtų bendrumo idėja, kurį privatinė nuosavybė pakeitė tik žmonėms nusidėjus. Tačiau jie nesiūlo tos senos būklės grąžinti.

4. Viena iš krikščionybės doktrinų, prieštaravusių senovės sąvokoms, buvo darbo, ypač rankų, taurumo idėja.

5. To laiko krikščionių mokslas neigė palūkanų ėmimą ir prekybą. Tertulijonas sako: „Žodis „pirkti", taigi verstis prekyba, vartojamas Šv. Rašte pažymėti nuodėmėi, kuri atsiranda iš troškulio pelnytis". Šv. Augustinas iškelia ir justum pretium sąvoką, kuri tampa taip populiari vėlesniais laikais.

6. Krikščionybė skatina mielaširdingumą, labdarybę ir šeimyninį gyvenimą.

Iš viso reikia pasakyti, kad ligi XI am. krikščionių rašytojų veikaluose maža randame susidomėjimo ekonominiais klausimais, nes į pirmą vietą statomi ne šio pasaulio reikalai, bet ano pasaulio — sielos išganymas.

Vėlyvojo viduramžio ūkis daro žymią pažangą mainų įsigalėjimo linkme. Vakarų Europoje tuo laiku mainus skatina senovės Romos prekybos likučiai. Rytų pirkliai lanko Europos šiaurę ir rytus supirkinėdami gintarą ir brangius kailius ir parduodami rytų gaminius (papuošalus, parėdus), kurie eina iš pačios Byzantijos, o taip pat ir iš Bagdado. Pačioje Europoje mainus palaiko daugiausiai pagrįstas baudžiava feodalinis žemės ūkis, kuriame susidaro didesni pertekliai dėl žemės valdymo bei dirbimo patobulinimo (trilaukis ūkis atsiranda jau apie V am., taip pat VI ir VII am. sodžių sklypinis ūkis). XI ir XII am. Europoje mažėja plėšimai, visuomeninė santvarka stabilizuojasi. Bet ypatingai padidina Rytų įtaką Europos prekyboje ir amatuose kryžiaus karai (1096—1270). Dabar italų miestai tampa Viduržemio jūros prekybos centrais. Pirmutinę vietą pradžioje užima Amalfi, paskum Pisa, Genuja, Venecija, po to

Florencija su savo uostu Livorno. Jie steigia užsienyje kontoras, kolonijas ir faktorijas. Palaiko plačius prekybinius ryšius su Kairo ir Aleksandrija, Syrija ir Juodąja jūra, tarpininkaudami Azijos gaminiams ir plėsdami prekybą savomis prekėmis, gaminamomis pagal Rytų pavyzdžius. Išsiplečia medžio, metalų, javų, vergų prekyba. XIV am. Italijoje atsiranda jūrininkystė, stambūs pirkliai, akcinės bendrovės, giro, vekselių, čekių, indėlių operacijos; pradedamos praktikuoti valstybinės paskolos; atsiranda pagaliau įstatymai saugoją pavyzdžius, patentus, dviguba bugalterija, draudimas, prekybinė, maklerių, jūros, konkursų ir t. t. teisė.

Mainams plėstis ir atgyti padeda ir didesnė taurių metalų gamyba (Silezijoje, Harze, Bohemijoje ir kit.). Taurių metalų (sidabro—aukso apyvarta tuomet buvo labai menka) apyvartoje padidėjimas skatina mainus, kelia norą daugiau įsigyti pinigų ir krauti turtus. Visa tai ardo naturalinį viduramžių ūkį. Ta pačia linkme veikia ir miesto susidarymas, vesdamas į didesnę darbo specializacijos augimą. Miestuose koncentruojasi amatai su specifine savo organizacija — korporacijomis, kaip reguliuojančiomis ir niveliuojančiomis amatininkų įmones.

Velyvasis viduramžis yra jau daug turtingesnis ir ekonominėmis bei socialinėmis idėjomis, kurios beveik išimtinai išklaidytos po bažnytinius ir pasaulinius raštus įvairiais klausimais: teologiniais, politiniais, juridiniais ir kt. Pažymėtini iš teologų ir skolastikų: Albertas Didysis (Magnus), Šv. Tomas Akvinietis, Šv. Bonaventura, Francesko Petrarka, Philippe Dubois, Buridanas, Nicolaus Oresmijus ir kiti; iš politinių rašytojų Pierre du Bois (Bua), Raoul de Prelles ir kit.; iš pirklių, Villehardouin (Vilharduin), Joinville (Žuanvil) ir kit. Taip pat randame ekonominių idėjų ir eretikų (albigiečių, neturtingųjų brolių) raštuose. Dauguma iš įvardintų rašytojų priklauso XIII ir XIV

amžiui. Bet kai kurie iš jų tenka priskirti pereinamajam XV amžiui. Scholastinė doktrina savo apogėjaus jau pasiekė XIII a. ir suformulavo viduramžių ekonomines pažiūras į nuosavybę, darbą bei jo atlyginimą, kapitalą bei palūkanas, mainus bei pinigus ir gyventojus.

Nuosavybė, anot Šv. Tomo Akviniečio, nors ir nėra kilusi iš prigimtinės teisės, bet ir nepriešinga jai. Žemiškos gėrybės sukurtos žmonių naudai. Tačiau pačių žmonių interesas yra, kad tos gėrybės būtų atskirų žmonių žinioje, nors ir nėra a p r i o r i motyvų pavesti jas privatinei ar kolektyvinei nuosavybei (P r o p r i e t a s p o s s e s s i o n u m n o n e s t c o n t r a jus naturale, sed jure n a t u r a l i s u p e r a d d i t u r p e r a d i n v e n t i o n e m rationis humanae). Tačiau scholastika ne taip griežtai formuluoja nuosavybę, kaip romėnų — j u s u t e n d i, f r u e n d i a c a b u t e n d i. Savininkas, anot jos, yra gėrybių administratorius bendrumos sąskaiton. Su nuosavybės teise turi būti susijusios ir tam tikros pareigos. Tai yra j u s p r o c u r a n d i e t d i s p e n s a n d i. Turtingieji mėgiami teologų apibendrinti, kaip turtų skirstytojai neturtingiesiems. Tat sudaro tarytum Aristotelio doktrinos atgarsį, anot kurios esami individualinėje nuosavybėje daiktai turėtų būti bendri jų naudojimo atžvilgiu. Patys turtai nesmerkiami, bet scholastikai, pažymėdami turtingųjų atsakomybę, nurodo ir turtingumo pavojus sielai išganyti. Nuosaikumas bei pusiausvyra čia turi būti vadovai.

Pažiūros į darbo taurumą, kurios jau buvo iškeltos per ankstyvąjį viduramžį, palieka tos pačios. Žinoma, ne visi darbai yra vienodai svarbūs, — jie skirstomi į tam tikras rūšis, kas šiek tiek primena sokratininkus (Aristotelį). A r t e s p o s s e s i v a e v e l a c q u i s i t i v a e suprantami kaip tiesioginė turtų gamyba vartojimui. A r t e s p e c u n i a t i v a e tikslas yra dirbtinai įgyti turtus. Pirmieji yra teisingiausi ir tauriausi. Antrieji, nors ir nesmerkiami, bet įtartini

prabangos ir spekuliacijos siekimu. Į pirmuosius įeina visų pirmiausia žemės ūkis, paskum pramonė, toliau valdymas. Antrieji — artes pecuniativae apima visa tai, kur turima reikalo su mainais, prekyba, palūkanomis, su begaliniu pelno troškuliu (lucrum in infinitum).

Dėl rankų darbo sąlygų pas viduramžių rašytojus randame įvairiausių nuomonių, pradedant nedaugelio Aristotelio komentatorių, kurie atrodo palankūs vergovei (Buridanas), ligi tokių, kurie skelbia socialinę lygybę revoliuciniais posakiais (Jean de Meung, Roman de Rose, Maerlant ir kit.), radusiais atgarsį ūkininkų sukilimuose. Tačiau ortodoksinė doktrina pasisako prieš absoliutinę lygybę. Jai ypatingai rūpi teisingas darbo atlyginimas ir ji iškelia teisingos kainos (justum pretium) ir teisingos algos problemas, kurios sprendžiamos moraliniu požiūriu, nesigilinant į jų dėsnių nustatymą. Teisinga kaina vadina tokią kainą, kuri: 1. įgalina gamintoją tinkamai pragyventi iš savo darbo produktų, 2. neišnaudoja vartotojo. Nė gamintojas, nė vartotojas neturi išnaudoti konjunktūros; kad to neįvyktų, kai kurie scholastikai pripažįsta teisę valstybei nustatyti kainas. Pati kaina, anot scholastikų, yra kažkas absoliutus, nustatomas gamybos išlaidų, svarbiausia darbo. Alberto Didžiojo ir šv. Tomo Akviniečio vertės teorija, kuri rėmėsi ir teisingos kainos sąvoka, taip atrodo: vertė turi būti tolygi įdėtam darbui ir kitoms išlaidoms. Brangiau imti už daiktą, kaip jis kaštavo, gali „ar dėl to, kad jis tą daiktą pagerino kuriuo nors atžvilgiu, ar dėl to, kad daikto kaina pasikeitė praėjus laikui ar perkėlus jį iš vienos vietos į kitą, ar dėl pavojaus, kuris gresia pervežant jį iš vienos vietos į kitą".

Be darbo, kaipo vertės faktoriaus, kai kurių scholastikų buvo iškeltas ir subjektyvinės vertės momentas (žiūr. 182—186 p.).

Su kainos ir vertės teorija tampriai yra susijusios ir scholastikų pažiūros į kapitalą ir palūkanas. Čia

matome tą pat, ką skelbė jau ir graikų sokratininkai. Scholastikų palūkanų neigimas (palyginti 177 — 182 pusl.) galima formuluoti taip:

1. Palūkininkystė draudžiama Šv. Rašto. Moizės įstatymai draudžia imti palūkanas iš brolio. Kristus sako: „Mutum date nihil inde sperantes" — skolinkite nieko iš to nesitikėdami (Luko VI, 35).

2. Aristotelis sako, kad pinigai nevaisingi ir negali gimdyti pinigų. Todėl reikalauti palūkanų už pinigų naudojimą neteisinga.

3. Mokėti už pinigų skolinimą palūkanas — reiškia mokėti už laiką. Bet laikas yra visų bendra nuosavybė ir priklauso Dievui.

4. Civiliniais įstatymais pinigai yra res fungibilis — vartojamas daiktas — todėl negali turėti kito suvartojimo, atskirto nuo jų pačių (žiūr. 178 pusl.).

Tačiau plečiantis apyvartai — prekybai ir mainams, negalima buvo apsieiti be kredito ir palūkanų, todėl matome nustatant ir tam tikras iš tos taisyklės išimtis: (žiūr. 179 pusl.) damnum emergens (nuostoliai), lucrum cessans (pelno nustojimas) ir periculum sortis (riziko momentas). Visu tuo buvo atsižvelgiama skolintojo interesų, o ne skolininkui patarnavimo, kuris principe turėjo būti nemokamas. Be to buvo pripažįstamas leistinu ir palūkanų ėmimas remiantis civiliniais įstatymais (titulus legi). Tačiau tokis palūkanų neigimas praktikoje negalėjo pasireikšti. Palūkanas ėmė žydai, lombardiečiai ir kiti; jų ėmimas buvo įvelkamas į kontraktus dėl rentų.

Prekyba ir pinigai, kaip jau galime spręsti iš to, kas buvo anksčiau sakyta, kėlė kanonistų įtarimą, ypatingai prekyba nepakeistais daiktais. Kainų kėlimas ir spekuliacija buvo griežtai smerkiami ir ne tik ekonominiais, bet ir moraliniais sumetimais, kaip gadiną gerus papročius, ardą visuomenės solidarumą svetimšalėmis naujovėmis.

Nežiūrint į menkas simpatijas prekybai, viduramžių rašytojai gyvai interesuojasi monetų klausimais, ypač didelio pasipiktinimo kelia nuolatiniai monetų keitimai ir falsifikavimas (pav., prancūzų Jonas Gražusis vien per 2 metus (1359—1360) keitė Turo (Tours) svarą 33 kartus, o per 10 metų (1351—1360) net 60 kartų), kuriuos tų laikų rašytojai vadina piniginiu maru — morbus numericus. Iš tų laikų atsirado žymus viduramžių veikalas Nikolaus Oresmijaus — bene pirmutinis specialiai ekonominiais klausimais atskiras traktatas — De origine, natura, jure et mutationibus monetarum, kuriame autorius aiškina pinigų sąvoką, smerkia pinigų falsifikaciją, kurią laiko blogesniu daiktų ir už palūkanų ėmimą. Jis taip pat konstatuoja kaž ką panašaus į vad. Greshamo dėsnį, panašiai kaip ir savo laiku Aristofanas, kad „blogieji pinigai išstumia geruosius". Oresmijaus veikale nagrinėjama taip pat bimetalinė monetų sistema su jos nepatogumais.

Scholastikai pripažįsta, kad šaliai daug sveikiau ir geriau pačiai visu kuo apsirūpinti. Šv. Tomas Akvinietis sako: „Dignior est civitas, si abundantiam rerum habet ex teritorio proprio, quam si per mercatores abundet".

Gyventojų skaičiaus klausimu scholastikai priešingai sokratikų mokslui, yra kitoniškos nuomonės. Jie yra šalininkai didelio gyventojų skaičiaus. Didelės šeimos pageidaujamas ir malonus dalykas. Tačiau, kaikurių scholastikų buvo keliamas ir perdidelio gyventojų skaičiaus pavojus, kurio reikėtų vengti susilaikymu.

Vėlyvojo viduramžio ekonominė doktrina yra pusiausvyros, harmonijos bei nuosaikumo doktrina, smerkianti gobšumą ir nepasotinamą pelno troškulį, nuolatos primindama, kad žmogaus ekonominiai tikslai

turi būti subordinuojami aukštesniems tikslams. Ir nežiūrint į gana nelengvas ekonomines sąlygas (vergiją, baudžiavą, feodalinę netvarką ir t. t.) ji darė įtakos įstatymdavystei ir papročiams.

MERKANTILIZMAS.

Viduramžiams baigiantis Vakarų ir iš dalies Rytų Europoje mainų ūkis pradeda vis labiau įsigalėti, atsiranda platūs prekybiniai ryšiai, kredito operacijos. Visa tai griauna ir ardo senas ūkio formas ir atkelia vartus naujai ūkio sistemai, vad. kapitalistinei sistemai, su jos pelno siekimu, racionalizuota technika, vietoje viduramžių tradicinės, su gamybos priemonių koncentracija verslovininkų rankose ir ryšium su tuo darbininkų klasės atsiradimu. Vietoje naturalinės žemės ūkio gamybos su jos pačios amatais ir miestų amatininkais, vis daugiau reikšmės pradeda įgauti stambios kapitalistinės įmonės. Jų atsiradimą paskatina centralistinė valstybė su savo kariuomene ir laivynu valstybės apsaugos ir ekspansijos reikalams. Amatai su cechų organizacija pradeda degeneruoti ir nustoti savo pirmykščio pobūdžio.

Tuo pat laiku ūkininkų luomo būklė blogėja, kritus žemės ūkio produktų kainoms ir stipriai išaugus gyventojų skaičiui, kurio dalis sunkiai sau randa pragyvenimo priemonių. Tas gimdo nepasitenkinimą mieste ir sodžiuje. Prasideda kruvini ūkininkų sukilimai, turį iš dalies religinį pobūdį, pav., husitų judėjimas, iš kurio išaugę taboritai, bando įvesti visuotiną turtų bendrumą ir lygybę.

Tačiau daug didesnės reikšmės, kaip šie revoliuciniai judėjimai, turi ūkiški pasikeitimai įvykę XV a. gale: turkų nukariavimas Byzantijos ir Konstantinopolio užėmimas 1453 metais, Kolumbo Amerikos

atradimas 1492 metais ir suradimas jūrų kelio į Rytų Indiją Vosko-da-Gamos 1498 m. Visi šie įvykiai turi didelės reikšmės tuo atžvilgiu, kad pasaulinės prekybos kelius nukreipia nuo Italijos Respublikų į Atlanto vandenyno krantus — portugalų, ispanų, olandų tautas. Nukenčia nuo to ir vokiečių miestų prekybos organizacija (Hansa).

Kaip visų tų įvykių pasėka XVI am., yra didelių aukso kiekių plūdimas į Europą ir ryšium su tuo vad. kainų revoliucija — kainų kilimas, prasidėjęs jau apie 1510 m. ir dar labiau sustiprėjęs XVI am. viduryje. Kainų pasikeitimai suardo nusistovėjusią ūkio pusiausvyrą, atsiliepdami į vienų visuomenės sluoksnių gerovę teigiamai, į kitų neigiamai. Tais laikais daugiausiai nukenčia neturtingieji, kas dar labiau aštrina minėtus jau neramumus. Čia jau prisideda ir monetų gadinimas, vad. monetų atšaukimas, t. y. valdžios išnaudojimas iždo reikalams monetų kalimo regalijos, paskelbiant esamas monetas netinkamomis, o vėliau išleidžiant, išėmus senas monetas iš apyvartos, naujų monetų mažesnės vertės. Tat ekonominį gyvenimą daro nepastoviu.

Lietuvos ekonominiuose santykiuose su užsieniais žymų vaidmenį užima kryžiuočių ordino įsikūrimas Prūsuose (1228 m.). Žinomas Olandų valstybės vyras J. de Witt savo raštuose tą ordino žygį kvalifikuoja kaip grynai komercinio pobūdžio operaciją, pridengtą stabmeldžių į krikščionybę vertimo skraiste, kurios išdavoje ordinas užvaldė „Vislos, Pregelio ir Dauguvos baseinų sritis su turtingais Lenkijos, Lietuvos ir Prūsų kraštais, dėl tos priežasties jų pajūrio miestai, ištraukdavo iš jų daugybę žaliavos prekių ir statydavo Olandijai, Anglijai, Ispanijai ir Prancūzijai, o taip pat ir atliekamas ar ten reikalingas prekes importo reikalui". Pradžioje ordino prekyba remiasi draugiškais santykiais su pajūrio gyventojais, paskum jie įsitvirtina uostuose ir prieplaukose bei upių žiotyse, toliau paima visą užsienio prekybą į sa-

vo rankas, dar toliau įveda baudžiavas ir, pagaliau, atima iš vietos gyventojų prekybą, pramonę bei amatus ir tuo būdu paverčia juos baudžiauninkais ar vergais. Prekyba, pagaliau monopolizuojama vieno Dancigo rankose. Net Ryga neturėjo teisės turėti su Lietuva prekybinių ryšių, o jei kartais būta net gana gyvų prekybos ryšių ir su Ryga, arba vad. Livonijos ordino vokiečiais, tai dėl to, kad pastarieji nevykdydavo anksčiau padarytų susitarimų. Pirmasis tokis prekybos santykiavimas su Ryga konstatuojamas 1253 m., kai Lietuvos karalius Mindaugis leidęs Rygos vokiečiams prekiauti visoje Lietuvoje.

Jau nuo Gedimino laikų (1316 — 1341) Lietuvos valdovai stengėsi remti Lietuvos prekybą ir amatus ir tam tikslui kvietė, panašiai kaip ir kitos tų laikų šalys, svetimšalius amatininkus.

Atgijus ekonominio gyvenimo pulsui Vakaruose, padidėja maisto prekių paklausai. Tas skatina javų eksportą iš Lietuvos. Ryšium su tuo Zygmantas — Augustas 1557 metais daro savo garsiąją žemės reformą vad. valakine. Ir iš tikrųjų XVI ir XVII am. Lietuva ir Lenkija tampa tikrais Europos aruodais ir aprūpina javais Skandinaviją, Flandriją, Olandiją, Prancūziją, Ispaniją ir Italiją. Prekyboje tarpininkauja Olandija, vietoje Hansos, kuri čia turėjo prekybos monopolį XIV ir XV amž. (Kaune Hansos skyrius likviduotas 1540 met.).

1542 m. Lietuvai ir Lenkijai atsiranda konkurentas — Maskva prieina prie Baltijos jūros ir pradeda Narvoje prekybą. Zygmantas - Augustas kitų valstybių pavyzdžiu apie 1565 metus kovai su Švedija ir Rusija organizuoja kaperystę gaudyti laivams plaukiantiems į Rusijos arba Švedijos uostus.

Didžiausia prekyba per Dancigą iš Lenkijos ir Lietuvos ėjo 1615—1625 m. Po to karai su Švedija tą prekybą sukliudė — tuo pat būdu veikė ir Rusų prekybos su anglais atsiradimais per Archangelską 1650 m. Dėl to Lenkija ir Lietuva nustoja savo reikšmės.

Aukso plūdimas sukelia kainas ir Lietuvos — Lenkijos Respublikoje. 1629 m. seimas paskiria dvi taksų komisijas — vieną Liubline (1623 m.) ir antrą Vilniuje (1643 m.). Nors seimas abejoja jų verte, bet vis dėlto nustato po priesaika, kad pirklys negali imti daugiau pelno kaip 7%, svetimšaliai 5%, žydai 3%.

Iš naujųjų laikų pradžios ekonominių idėjų, kurios stovi kiek nuošaliai nuo pagrindinių ekonominių idėjų, žinomų merkantilizmo vardu ir vieš-patavusių maždaug nuo 1450 iki 1750 metų, tenka visų pirmiausia pažymėti komunistines idėjas, atsiradusias kartu su tų laikų socialiniais - religiniais judėjimais skelbiančiais turtų bendrumą — anabaptistų, kiek vėliau levelerių. Čia jau reikia priskirti socialinių utopijų atsiradimą (Prancūzijoje Rabelais, Anglijoje Thomas Morus*), Harington'as, Campanella Italijoje), kuriose, priešingai scholastikų subtiliniams rezonavimams, duodama valia lakiai fantazijai socialinėmis bei ekonominėmis temomis. Žymiausios iš jų yra Thomo Moro Utopia (1516 m.), nuo kurio panašūs veikalai gavo ir savo vardą. Būdamas Henriko VIII kancleriu, tapęs kankiniu už katalikybę, ir matydamas ekonominio bei socialinio gyvenimo netobulumus Anglijoje — augantį gobšumą, ūkininkų naikinimą, ganiavų plėtimus ir žemės ūkio nykimą, jie nukrypsta į komunizmą, primenanti graikų sokratininkų (net su vergais), išskyrus šeimos panaikinimą.

Gal dar didesnio populiarumo, kaip Moro Utopia, turėjo Campanellos Cittá del sole (Saulės Miestas), kuriame taip pat skelbiamas komunizmas su dideliu naujų technikos išradimų garbinimu, panašiai kaip tat daro dabartiniais laikais ir rusų komunistai. Jo visuomenė organizuota autoritariniai ir ierarchiškai. Priešingai Morui, Campanella neigia šeimą: „Kiekviena nuosavybė", sako jis „atsiranda iš to, kad

*) 1935 m. kanonizuotas šventuoju.

atskirai šeimininkaujama, laikomi kas sau vaikai ir žmona; iš to atsiranda egoizmas. Bet kas nustoja egoizmo — belieka bendro labo meilė". Jis nepažada ateityje gražaus ir perteklingo gyvenimo, kaip šių laikų socialistai. Jo komunizmas greičiau panašus į vienuolyną (Campanella buvo vienuolis) ar į kalėjimą, kuriame jam teko žymią savo gyvenimo dalį praleisti.

Renesansas, gaivindamas senovės, ypatingai graikų kultūrą, ir ryšium su tuo pasaulietiškumą, kreipia daugiau dėmesio į materialinius individo interesus, taip pat iškelia, kaip nepriklausomos nuo Bažnyčios valstybės reikšmę. Antra vertus atgaivinama ir senovės visagalinčios valstybės idėja. (Machiavelio „valdovas" yra valstybinės veiklos valdovas ir teisėtas mokytojas). Tas gaivina ir stiprina etatistinę idėją.

Reformacijos idėjose randame daug to pačio, ką ir viduramžių scholastikoje. Liuteris neigia palūkanas, lupikus ir turtus, nors ir minkštindamas viduramžių asketinio gyvenimo supratimą. Panašių idėjų laikosi Zwingli ir Melanchtonas. Visi jie buvo turtų bendrumos priešininkai. Užtat Kalvinas įneša į ekonomines tų laikų pažiūras daug nauja. Jis riša religiją su šiapusiniu gyvenimu, pripažįsta, kad tik to ar kito verslo tinkamu atlikimu galima vykinti ir religinį idealą. Jis pirmas pripažino didelę kredito ir palūkanų reikšmę, o tuo pat prekybos ir piniginio ūkio visuotinai gerovei. Jis pripažįsta taip pat, kad kreditorius neskriaudžia debitorių, imdamas palūkanas, nes pastarasis palūkanas gali gražinti iš operacijų, į kurias jis įdeda pinigus. Tuo būdu Kalvinas pripažįsta naują kapitalistinę dvasią. Tiesa, Kalvino mokslas įgauna įtakos kaip tik pažangiausiose ūkio atžvilgiu šalyse, kas iš savo pusės galėjo daryti įtakos Kalvino mokslui.

Ekonominio gyvenimo pakitimai skatina ekonominio gyvenimo reiškinių tyrinėjimą; ypač tų laikų tyrinėtojų dėmesį traukia pinigų klausimas. Iš to laiko rašytojų tenka pažymėti garsųjį astronomą M. Koper-

niką, kuris 1519 m. pasiūlė tam tikrą lenkų — lietuvių — prūsų monetarinės reformos projektą, kuriame dėsto apie pinigų esmę, jų vertę, apie monetų falsifikacijos žalą, ir reiškia mintis panašias į vad. Greshamo dėsnį (žiūr. 186—190 pusl.).

To pačio klausimo nagrinėjimu buvo užimtas ir Thomas Gresham'as, kuris 1558 m. būdamas anglų valdžios finansiniu agentu Antverpene parašo memorialą, kuriame išdėsto savo pažiūras į monetų apyvartą. Jis nustatė jame vėliau jo vardu žinomą dėsnį, kad blogieji, — mažesnės vertės pinigai — išstumia iš apyvartos geruosius.

Prancūzijoje 1566 m. Malestroit išleidžia veikalą „Paradoxes" apie tais laikais viešpatavusią Prancūzijoje finansinę krizę. Jean Bodin'as, paskatintas Malestroit veikalo, susidomi tuo pat klausimu ir 1568 m. išleistame veikale sako, kad aukso ir sidabro perteklius sudaro kainų kilimo priežastį. Tuo būdu Bodin pirmas duoda pradžią tai pinigų teorijai, kuri nustato sąryšį tarp pinigų kiekio ir jų vertės, ir turi vardą kvantitetinės pinigų teorijos. Tuo pat klausimu užsiima italų rašytojai (Scaruffi, Davanzati) ir anglų (J. Hales — W. Stafford). Tačiau šieji ekonomistai artimi yra tam, kas ekonominių doktrinų istorijoje charakteringiausia yra šiems laikams — merkantilizmui, nevienalytinei doktrinai. Bendrus jos bruožus sudaro:

1. Didelis vertinimas pinigų reikšmės ir pastangos traukti į šalį, kiek galint, daugiau taurųjų metalų. Tam tikslui siekti turi būti atitinkamai kreipiama ir visa valstybės ekonominė politika.

2. Taurųjų metalų pritraukimo reikalą turi paimti į savo rankas valstybė. Merkantilizmas iš tikrųjų yra monarchinio socializmo doktrina. Valdovas turi reguliuoti ir tvarkyti tautos pastangas, siekiant užbrėžtų tikslų. Merkantilistinės akcijos priemonėmis visų pirmiausia yra karaliaus parėdymas ar įsakymas.

3. Norint išlaikyti turimus taurius metalus ir įgyti naujų, merkantilizmas, 1, naudoja kasyklas ir stengiasi jomis apsirūpinti; 2, kliudo aukso išėjimą iš šalies; 3, stengiasi pritraukti auksą. Iš čia atsirado ir palankaus prekybinio balanso idėja.

4. Kad pasiektų pastarąjį tikslą, reikia organizuoti pramonę ir prekybą; pirmąją ta prasme, kad galėtų pigiai gaminti (palaikyti gyventojų dauginimąsi, nustatant įstatymais maksimalines algas, naudojant privalomą darbą, kūriant karališkas manufaktūras, remiant kapitalizmą (stambių įmonių kūrimą pelno tikslais) subsidijomis, garbės titulais ir t. t.); reguliuojant prekybą taip, kad importas mažėtų, o eksportas augtų; pritraukti reikalingas žaliavas; rūpintis eksporto prekyvietėmis, naujų žemių kolonizacija arba hegemonija silpnesnėse šalyse.

5. Kadangi tokia politika negalėjo vienkart visur įsigalėti, tai merkantilizmas paskelbė tautinių interesų priešingumą, nustatydamas dėsnį, kad „niekas nepelni, jei kitas nenustoja".

Iš šių dėsnių kai kurie vienoje šalyje pasireiškia labiau, kitoje mažiau. Bet labiausiai pastovus yra pirmutinis — pastangos pritraukti auksą, ir paskutinis — tautų priešingumas.

Visų pirmiausiai merkantilistinė politika pasireiškia Italijoje. Jos respublikose merkantilistinės priemonės jau užtinkamos viduramžiais. Vėliau jos pereina į Ispaniją, kuri daugiausiai pasinaudoja iš naujų žemių atradimo: įgyja Meksikoje ir Peru taurių metalų kasyklas, iš kurių didele srove auksas pradeda plaukti į metropoliją, kuriai didelį rūpesnį sudaro to aukso išlaikymas. Tam tikslui imamasi iš pažiūros paprastų priemonių, pasitikint įstatymo visagalybe, nenumatant ir neigiant ekonominio gyvenimo dėsnius: draudžiamas monetų ir metalo išvežimas. Tas nestabdo kainų kilimo. Aukštos kainos Ispanijoje vis viena traukia iš užsienio prekes už auksą. Tuomet uždraudžia ispanų

prekių išvežimą, kas pražutingai veikia užsienio prekybos balansą. Vėliau draudžia užsienio prekių įvežimą. Tuo pat laiku falsifikuoja monetas, kad jos neitų į užsienį. Tačiau ir tas negelbsti — ispanų pramonė ir žemės ūkis antroje XVI a. pusėje ir XVII a. pradžioje nyksta. Tų laikų ispanų ekonominių rašytojų (iš jų žymiausias yra jezuitas Marianna) nagrinėja klausimus susijusius su sunkia ispanų ekonomine būkle. Iš vėlesnių laikų ispanų ekonomistų pažymėtini Ustariz ir Ulloa, colbertinio tipo merkantilistai iš pirmosios XVIII a. pusės.

Taip pat ir Ispanų valdomoje Neapolio karalystėje atsiranda žymių italų merkantilistų. Be jau minėtų Scarufi, Davazati, pažymėtini Botero, Serra ir kit. Pastarieji du yra žymiausi iš tų laikų italų ekonomistų. Botero jau nėra paprastas bulijonistas (aukso į šalį pritraukimo šalininkas), bet prilygsta colbertinio tipo merkantilistams ir ypatingai pabrėžia didelio skaičiaus gyventojų reikšmę (žiūr. 190—195 p.), ryšium su tuo iškeldamas ir tą, ką savo laiku plačiai paskelbs R. Malthus, — neatitikimą žmonių dauginimosi galios valstybės maitinamajai galiai. Pastarajai padidinti jis siūlo žemės ūkį kaip „fondamento della propagazione"; bet pramonė taip pat pageidaujama, nes pramonės produktai lengviau dauginami ir turi aukštesnę vertę. Pramonei plėsti jis siūlo įvairinti pramonės šakas, kviesti gabius darbininkus, atlyginti išradėjams, palikti savo šalies pramonei pirmykščias žaliavas ir t. t.

Antonio Serra, berods vienuolis, kuris drauge su Campanella už kaž kokį sąmokslą sėdėjo ilgą laiką Neapolio kalėjime ir ten rašė savo veikalus (apie 1614 m. „Breve trattato"). Pinigų gausumas jam tiek atrodo savaime suprantamu daiktu, kad tuos, kurie priešingai mano, jis siūlo siųsti į bepročių namus. Pinigų įgyjimo būdus jis dalija į naturalinius ir atsitiktinus. Pirmuosius sudaro kasyklų naudojimas, antruosius jis dalija į tikrąją prasmę atsitiktinus ir bendrus atsi-

tiktinus — pirmieji liečia Neapolio ūkį, antrieji bet kurią valstybę. Tarp šių įvairių atsitiktinų būdų jis nurodo: produktų gausumą eksportui, patogią geografinę padėtį, verslų daugybę, rasės ypatumus, kelių reikšmę, bet ypatingai valdžios išmintį ir rūpestingumą. Pramonės plėtimas Serrai atrodo svarbesnis, kaip žemės ūkio — čia jame matome merkantilistą. Jis pabrėžia neproporcingų žemės išdavų ir daugiau kaip proporcingų pramonės išdavų dėsnį, vėliau aikštėn iškeltą anglų klasikų. Serra yra priešininkas monetų ir metalo išvežimo prohibicijos.

Po Italijos respublikų ir Ispanijos prekyba ir pinigų apyvarta anksti pradeda plėstis Niderlandijoje. Garsioji Brügges audinių pramonė labai anksti pradeda gaminti rinkai ir patenka į kapitalistų rankas, kurie ją organizuoja namų pramonės pagrindais. Olandų pirkliams anksti pavyksta paimti Europos tarpininkaujančią prekybą į savo rankas ir išplėsti laivininkystę. (1602 m. buvo organizuota Olandų Rytų Indijos Kompanija — pirmoji stambi akcinė bendrovė). Čia jau nuo XVI a. koncentruojasi finansinės operacijos, pradžioje Brüggėje, vėliau Antverpene. Čia atsiranda pirmosios biržos, čia koncentruojasi Europos javų prekyba.

Olandų prekybos politika remiasi laisvos prekybos ir susisiekimo reikalavimu, monopolijomis kolonijose; priešingos nuomonės jie laikosi, kai iškyla klausimas dėl savosios prekybos ir pramonės apsaugos nuo kitų šalių konkurencijos.

Olandų ekonomistas Salmasius (1588—1653) savo raštuose sudaro naują palūkanų teoriją, kurioje teisina palūkanomis apmokamas skolas ir savo idėjomis darė įtakos būsimoms kartoms. Žymiausias iš tų laikų olandų ekonomistas de la Court reikalauja panaikinti privilegijas, monopolių ir cechų taisykles, atpalaiduoti prekybą ir mainus nuo bet kurių muitų, nes to reikalauja olandų prekybinė ekspansija.

Olandų ūkio gyvenimas žymiai praneša Anglijos ir Prancūzijos, jau nekalbant apie kitas valstybes, kurios su pavydu žiūri į Olandų gerbūvį ir stengiasi mokytis iš jos. Taip, Rusų Petras Didysis vyksta į Olandiją ir, susipažinęs su jos ūkio principais, aklai perkelia juos Rusijai. Anglų merkantilistiniai rašytojai XVII a. nagrinėja olandų ūkį, stato jį pavyzdžiu ir drauge kelia mintį, kad reikia atsipalaiduoti nuo olandų ūkiškos galybės, kas anglams pagaliau antroje XVII a. pusėje ir pavyksta.

Anglija dar ir velyvojo viduramžio laikais buvo žemės ūkio šalis. Prekyba buvo svetimtaučių rankose: pinigų apyvartos — italų (lombardų), prekių — vilnos eksportas — Hansos pirklių. Bet viešoji nuomonė anksti sukyla prieš svetimšalius pirklius visų pirmiausia dėl to, kad jie išveždavo tokias svarbias prekes, kaip antai vilną, audinius, alavą ir p. d., o įveždavo tokias, kurios nebūtinai reikalingos. Pradėta varžyti svetimšaliai pirkliai ir atsipalaiduoti jais. Jau XV a. pradeda saugoti vietinę pramonę ir drausti įvežimą kaikurių svetimų prekių. Bet tie mėginimai nesudaro dar aiškios sistemos. Tikroji merkantilistinė sistema prasideda Anglijoje XVI a. Tudorų laikais. Tuomet įvedami išvežami muitai vilnoms ir palengvinamas gatavų audinių išvežimas. Tat nukreipta prieš olandų audinių importą ir vilnų eksportą. Karalienė Elzbieta uždraudžia išvežti gyvas avis, kad konkurentai negalėtų jų auginti kur kitur ir konkuruoti su anglais. Po to seka ištisa eilė merkantilistinių priemonių: varžoma svetimšalė prekyba, mielai priimami į Angliją ispanų išvyti Flandrijos audėjai, kas padeda susikurti anglų audžiamajai pramonei, olandų pavyzdžių sudaromos kolonialinės kompanijos, 1568 m. įkuriama Londone birža. 1588 m. anglų laivynas nugali ispanų Armadą ir vedą prieš olandus nukreiptą Cromvellio Navigacijos Aktą (1651), kuris nustato, kad neeuropinės kilmės prekės būtų gabenamos į Angliją anglų laivais arba tokiais laivais, kurių ekipažo daugumą sudaro anglai; o Europos pre-

kės tegali būti įgabenamos tik tų šalių laivais, iš kurių kilusios prekės, arba anglų laivais.

Tačiau Anglijoje ne vien tik prekyba bei pramonė buvo proteguojamos, bet taip pat ir žemės ūkis įvežamais javams muitais ir eksporto premijomis.

Tokiai anglų ūkio politikai atitiko ir tų laikų ekonominės idėjos, juoba, kad ir tų laikų rašytojai buvo patys kilę iš pirklių arba kolonijų valdininkų. Iš jų pažymėtini: Thomas Mun, kuris neigia paprastą bulijonizmą ir yra linkęs į laisvą prekybą (žiūr. 196—210 p.). Panašią nuomonę skelbia J. Child, ir Davenant — kurie vadinami merkantilistais free-tradėriais (laisvos prekybos šalininkais). Be šių ekonomistų tenka pažymėti dar W. Petty (žiūr. 211—218), D. North, (žiūr. 218—234), ir filosofą J. Locke (1632—1704). Barbon ir North yra laisvos prekybos šalininkai, kritikuoja prekybos balanso teoriją, pabrėždami tarptautinio darbo pasidalinimo reikšmę. W. Petty ir J. Locke idėjos perimtos jau individualistine dvasia, nors neneigiama ir prekybinio balanso reikšmė. Pirmasis žinomas yra tuo, kad duoda pradžią socialinei statistikai ir, iškeldamas gamtinių įstatymų ir darbo faktoriaus reikšmę, yra darbo kaštų teorijos pirmtakūnas. Jis taip pat nagrinėja ir žemės rentos reiškinius. Antrasis — J. Locke, taip pat daug yra nusipelnęs ekonomikos teorijai, ypatingai pinigų vertės teorijai (kvantitetinei), pabrėždamas reikšmę pinigų vertei ir jų apyvartos greičio. Pažymėtinas ir Gregore King (1648—1712), kuris savo veikale paskelbia žinomą jo vardu ekonominį dėsnį dėl santykio tarp derlių svyravimo ir javų kainų judėjimo.

Paskutiniu stambiu merkantilizmo atstovu Anglijoje tenka laikyti James Steuartą (1712—1780). Tačiau jo mokslas, galingai pradėjus reikštis naujoms doktrinoms, neberanda didesnio pritarimo.

Prancūzijoje merkantilistinės idėjos pradeda reikštis dar viduramžių gale susicentralizavus vals-

tybinei valdžiai. Jų idėjų skelbėju iš dalies tenka laikyti gilų ekonomistą Montchretien (1575—1621), kuris savo veikalą pirmasis pavadina tuo vardu, kuriuo pavadinamas vėliau ir visuomenės ūkio mokslas — būtent „Traité de l'Oeconomie Politique", iškeldamas jame klausimus susijusius su Prancūzijos ūkio pakėlimu, tarp kita ko nuneigdamas nuomonę, kad brangių metalų turėjimas tolygus šalies turtingumui. Tačiau tikruoju prancūzų merkantilizmo kūrėju tenka laikyti Liudviko XIV finansų ministerį Colbertą, kuris įvairiomis priemonėmis stengėsi kelti visos šalies produktingas jėgas pastatydamas žemės ūkį kiek žemiau pramonės ir prekybos. (Leidimas išvežti javus tik labai derlingais metais). Jis kvietė kvalifikuotus darbininkus iš užsienio, premijomis ir palengvinimais kūrė naujas versloves, įsakymais ir bausmėmis rūpinosi produktų gera kokybe, muitais ir įvežimo draudimais saugojo jauną pramonę, skatino eksportą. Pramonę Colbertas dėl to palaikė, kad gyventojai turėtų darbo, kad sulaikytų iškeliavimą ir skatintų gyventojų augimą. Visa tai turėjo stiprinti valstybės finansus ir valstybės galybę. Colbertas smulkų reglamentavimą laikė laikina priemone, kurios svarbiausias uždavinys sukurti savo šalies ūkišką gerovę.

Artimas Colberto mintims skelbia ir Vauban ir Boisguillebert, kurie tačiau daugiau dėmesio kreipia į sunkią žemės ūkio būklę.

Iš sunkios valstybės finansinės būklės ir merkantilistų pinigų reikšmės didelio kėlimo atsirado ir škoto John Law (1671—1729) eksperimentai su popieriniais pinigais. Law žinomas ne tik kaipo garsių eksperimentų autorius, bet ir kaipo ekonomistas, išleidęs 1705 metais veikalą „Money and Trade", kur jis pasako naujų ir įdomių minčių dėl pinigų esmės.

Vokietijoje, kaip jau buvo minėta, naujųjų laikų pradžioje ekonominis gyvenimas smunka. Pati šalis yra susiskaldžius į daugybę vienetų. Vokiečių ka-

pitalai išplaukia į Ispaniją ir Portugaliją. 30-tinis karas vokiečių būklę dar labiau pasunkina. Vokietijoje tuo laiku dar viešpatauja žemės ūkis. Bet ir joje merkantilistinės idėjos pradeda stipriai reikštis. Merkantilizmą palaiko absoliutiniai kunigaikščiai, kurie stovi ūkio politikos centre, ir stengiasi reguliuoti ekonominį gyvenimą. Vokiečių merkantilizmas žinomas kameralistikos vardu (kamera — kunigaikščio iždas), o rašytojai turi kameralistų vardą. Jie daugiausia susirūpinę valstybės finansais ir „valstybės menu". Į jų skaičių tenka priskirti: Obrecht, Besold, Kaspar Klock, Becher, Justi, Schröder, v. Seckendorf, W. Horningk. Iš jų žymiausias austrų, — J. J. Becher (1625—1628), rašęs įvairiomis mokslo temomis. Liesdamas ekonominius klausimus, jis daugiausia sustoja ties gyventojų problema, kuri po 30-tinio karo Vokietijoje buvo aktuali, ir žemę laiko svarbiu išsimaitinimo faktoriumi, o ūkininkų luomą laiko pirmutiniu, didžiausiu ir reikalingiausiu. Tačiau jis pripažįsta ir pirklių ir amatininkų naudingumą. Becheris pažino olandų ekonominį gyvenimą ir olandų rašytojų veikalus ekonominiais klausimais. Becherio įtakoje buvo ir antras žymus austrų merkantilistas Wilhelm von Horningk. Jo veikalas „Österreich über alles, wann es nur will" išleistas 1684 metais ir išlaikė 15 laidų (žiūr. 234—238). Jis griežčiau kaip Becheris reikalauja tautinės ūkio politikos. Toliau tenka suminėti Wilhelm von Schröder (1640—1689), kuris skelbia panašias mintis kaip ir Becheris, tik labiau yra Hobbes'o įtakoje ir linkęs į absoliutizmą, o ekonominėmis pažiūromis labiau artimas yra Mun'ui.

Pažymėtinas taip pat Justi, kuris žinomas savo finansiniais raštais (žiūr. 258—274).

Lenkijoje ir Lietuvoje jau minėti ekonominio gyvenimo pasikeitimai nuo XV a. žadina ir ekonominę mintį. Lenkijoje Jan Ostroróg 1477

m. įteikia Petrikavo Seimui politinę brošiūrą „Monumentum pro Reipublicae ordinatione". Be reikalavimo įstatymų, administracijos ir kariuomenės reformos, autorius pasisako prieš miestų Magdeburgo teises, prieš svetimšalių įsigalėjimą bažnyčioje, prieš rinkliavas popiežiui (jos neva einančios ne bazilikai statyti, o popiežiaus giminėms), reikalauja visiems lygių teisių, cechų panaikinimo, nes jie savo valią nustatą kainas ir kartais labai aukštas. Ostrorógas buvo pažangių bajorų atstovas. Toliau tenka paminėti Stanislovą Orzechowskį, kuris 1543 m. išleidžia „Oratio Reipublicae Polonae", kuriame protestuoja prieš neteisingą mokesčių krovimą ant baudžiauninkų. Frycz Modrzewski savo veikale „De Republica emendanda" 1551 m., tarp kita ko reikalauja tiltų taisymo, miestų valymo, kanalų kasimo, kovos su falsifikacija, taksų nustatymo, protestuoja prieš baudžiavą. Panašias mintis skelbia ir Andrius Wołanus. Stanislovas Sokolovskis 1589 m. išleistame savo veikale „Quaestio? sine de parsimonia" aprašo savo šalies gyvenimą antroje XVI a. pusėje: „Buvo laikai, kada pas mus retai vartodavo vyną, dabar vartoja visi. Viskas, kas svetima yra pagarboje, savi daiktai: maistas, drabužiai, patarnavimas, ginklai, arkliai — jau nebetinka. Pirkliai turi trenktis į pasaulio galą — Indiją, kad galėtų aprūpinti gyventojus. Per mėnesį daugiau išleidžia aptiekai (šaknims, cukrui ir t. t.), kaip jatkai. Į stalą neša valgius, kurių vardo nežino nė svečias, nė ponas. Arklius gabena iš Arabijos, kitas prekes iš Italijos, Prancūzijos, Vokietijos, Anglijos, Vengrijos, Moldavijos ir net iš Byzantijos. Kai kurie laiko daugybę tarnų ir rėdo juos kartais brangiau už pačius ponus. Labiausiai visokiais išmislais pasižymi moterys: ne viena iš jų, kurią musė galėtų pastumti, važiuoja šešeto karieta, kurios užtektų šešiems kareiviams. Iš to atsiranda ir didelių kraičių skyrimas. Jei prieš tai dvylikos tūkstančių auksinų kraičio būtų užtekę ir karalienei, dabar nebepatenkina ir paprasto mirtingojo. Blogiausia yra tai, kad senų

giminių dvarai pereina į svetimas rankas: pirklių svetimšalių, o kartais net žydų"

Ištisa eilė rašytojų nagrinėja pinigų, kolonizacijos klausimus, smerkia palūkanas ir prabangą. Ne vienas iš jų prieš ir po Liublino Unijos gyvena ilgesnį laiką Vilniuje, ypatingai prie Zigmanto - Augusto rūmų: Modrzewski, Wolanus — Zigmanto - Augusto patarėjai sekretoriai, Lukas Gornicki jo bibliotekininkas, Sokolovskis—Batoro ir Zygimanto III išpažinties klausytojas; Skarga — Vilniaus Akademijos (įst. 1578) pirmasis rektorius, išgyvenęs Vilniuje apie 20 metų, buvęs kariuomenės kapelionas, M. Smiglecki — Vilniaus Akademijos narys. Dauguma iš jų buvo dvasininkai mokęsi Vakarų Europos mokyklose: Vienoje, Vitemberge, Italijoje, Karaliaučiuje, Romoje; taip pat lankę Vakarų Europos šalis ir ten susipažinę su tų laikų ekonominiais raštais. Daugumą iš įvardintų anksčiau rašytojų tektų priskirti pagal jų pažiūras greičiau scholastikams, kaip merkantilistams. Aiškiu ir tikruoju lenkų merkantilistų tenka laikyti Joną Grodwagnerį, kuris priešingai scholastikams pripažįsta prekybos ir pramonės reikšmę, taip pat Simoną Starowolskį, Fredro, karalių St. Leszczynskį, 1733 m. Nuo antrosios XVIII a. pusės prasideda fiziokratų idėjinė įtaka Lenkijoje, bet ypač Lietuvoje. Tačiau kaip tik antroje pusėje Lietuvoje matome labai gyvą Antano Tyzenhauzeno, (1733—1785), Gardino seniūno, Lietuvos paiždininko ir valstybės dvarų administratoriaus, merkantilistinį eksperimentą. Tyzenhauzenas steigia Gardine manufaktūras, slapta iš užsienio verbuodamas audimo, geležies, plieno ir sidabro gaminių, karietų, balnų ir kit. meisterius, steigdamas prekybos kontorą eksportui ir importui, steigdamas specialines mokyklas (bugalterių, matininkų, sta-

1) Cituoju pagal Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce. Adam Szelągowski. 1902 m.

tybos, kadetų korpusą, veterinarijos, akušerių), rūpindamasis taip pat žemės ūkio pakėlimu. Jo veikla tęsėsi maždaug ligi 1770 m., kai buvo staigiai nutraukta jo priešininkų.

Vykstantieji ekonominio gyvenimo kitėjimai keičia Vakarų Europos ekonominio gyvenimo vaizdą: susidaro stambių kapitalistinių verslovių, atsiranda fabrikų darbininkų klasė, išauga prekybos ryšiai ne tik valstybės viduje, bet ir tolimų šalių, kolonijų. Merkantilistinis reglamentavimas, išauginęs ir sustiprinęs prekybą ir pramonę atrodo persiauras. Ir jau Olandijoje, paskum Anglijoje pasigirsta balsai, reikalaujantieji laisvės, žinoma, visų pirmiausiai laisvės savo tautos prekybai. Naujos idėjos filosofijoje ir politikoje daro įtakos ir ekonominėms idėjoms. Prigimtinės teisės idėjos daro įtakos jau kai kuriems merkantilistams, pav., W. Petty jau kalba apie prigimtinių įstatymų veikimą ir ekonominiame gyvenime. Ta pačia linkme eina jau minėti Boisguilbert'as, Vauban'as, Cantillon'as — žymus sintetikas, kuris pabrėžia taip pat ir žemės ūkio reikšmę. Tolimesnis ekonominių idėjų plėtimas veda į naujų doktrinų susidarymą, kurių pagrinde glūdi ekonominio gyvenimo laisvės idėja.

EKONOMINIS LIBERALIZMAS.

Fiziokratai.

Priešingai merkantilistų etatistiniam reglamentavimui ir intervencijai į ūkio gyvenimą, į liberalistinį ir individualistinį kelią stoja fiziokratai — agrarinė ekonominė doktrina. Svarbiausias jų nuopelnas yra tai, kad jie pirmieji aiškiai pabrėžia savitarpinę ūkio reiškinių priklausomybę, iškeldami vad. ekonominės cirkuliacijos sąvoka.

Jiems rūpi išdėstyti ne tik kaip turtai atsiranda ir auga, bet ir — kas svarbiausia, parodyti kuriuo būdu gėrybės pasiskirsto atskiroms gyventojų grūpėms, kaip eina kapitalo cirkuliacija bei reprodukcijos procesas.

Fiziokratų mokslo kurėju buvo François Quesnay (Fransua Kene). Savo mokslo pagrindus jis išdėstė veikaluose: „Tableau économique" ir „Maximes générales". Jo šalininkais, sudariusiais fiziokratų arba ekonomistų mokyklą, buvo V. Mirabeau, Letrosne, Mercier de la Rivière, Dupont de Nemours, Baudeau. Artimas fiziokratų mokyklai buvo ir Turgot. Išskyrus pastarąjį, visi kiti maža naujo įnešė į Quesnay mokslą. Quesnay taip pat, kaip ir tų laikų filosofai, remiasi prigimtine teise, pabrėždamas, kad dauguma žmonių visuomenės blogybių kyla dėl nesilaikymo prigimtinių įstatymų. Žmonių leidžiami įstatymai turi saugoti nuosavybę ir įgalinti prigimtinių įstatymų pasireiškimą, kurie „yra nekintami ir nelaužomi ir geriausi, koki tik gali būti, todėl ir sudaro pagrindą tobuliausiai valdžiai ir visiems pozityviniams įstatymams; nes pozityviniai įstatymai tiek tėra įstatymai, kiek jie išeina iš prigimtinės tvarkos, kuri žmonėms, matomai, yra naudingiausia" (plg. 292 — 293 pusl.).

Prigimtinė žmogaus teisė pirmykščiais laikais yra nuosavybės teisė t. y. laisvas valdymas visų turtų, kuriuos individas įgyja savo darbu arba prisisavina, ir teisė save laisvai išlaikyti. Ir, jei dabar žmonės, norėdami geriau patenkinti savo prigimtines teises, dedasi į valstybę, tai dėl to dar tų teisių neišsižada, ir kiekvienas stengias, kiek galėdamas, geriau aprūpinti savo likimą. To tikslo siekimas ir sudaro visuomenės gyvenimo „prigimtinę tvarką". Iš to seka ir svarbus ekonominės politikos reikalavimas: individas privalo būti visiškai nevaržomas savo ūkio veiksmuose; turi būti asmens laisvė, verslo laisvė, pramonės ir vartojimo laisvė ir nuosavybės laisvė. Savo ekonominės politikos sistemą Quesnay formuluoja tapusiu garsiu po-

sakiu: „laissez faire et laissez passer le monde va de lui même". Tokis dėsnis buvo priešingas tų laikų merkantilistinei politikai su jos smulkmenišku reglamentavimu. Fiziokratai reikalauja, kad nebūtų kliudomas žaliavos išvežimas į užsienį, kad nebūtų dirbtinai numušamos maisto produktų kainos, kad vidaus ir užsienio prekyba būtų laisva ir dėl to galėtų pasireikšti tobula konkurencija. Mokesčiai neprivalo ardyti ūkio, atitikti tautos pajamas ir remtis grynomis žemės pajamomis ir t. t. (Plg. 292—299 p.). Visa tai buvo reakcija prieš žemės ūkio nuskurdinimą tais laikais Prancūzijoje.

Priešingai merkantilistų mokslui, mačiusiam turtų esmę tauruose metaluose, o turtams įgyti priemonę užsienio prekyboje ir aktingame prekybos balanse, Quesnay pagrindiniu verslu, kuris duoda „grynąjį produktą" (produit net), laiko žemės ūkį, nes tik pirmykšte gamyba — laukų darbu, remiasi kitų daiktų gamyba ir darbo pasidalinimas. „L'agriculture est la source de toutes les richesse de l'Etat" — žemės ūkis yra visų valstybės turtų šaltinis. Savo garsaus veikalo „Tableau" antraštėje, jis sako: „Pauvres paysans, pauvres royame! pauvre royame — pauvre roi" — „neturtingi ūkininkai — neturtingą karalystė; neturtinga karalystė — neturtingas karalius". Ne pinigai, ne prekyba bei pramonė yra tikras gerovės šaltinis, bet žemės ūkis, nes šie kiti darbai tik keičia medžiagą ir vietas, bet nekuria; tuo tarpu žemės ūkis maitina žmones ir gamina žaliavą. Prekyba, pramonė bei transportas priklauso žemės ūkio. „Tautos valdovas, sako Quesnay savo Maximes Générales (žiūr. 292—299 p.), niekados neturi išleisti iš akių, kad žemė yra vienintelis turtų šaltinis ir kad žemdirbystė yra ta ūkio šaka, kuri juos daugina". Savo dialoge apie amatininkus jis sako: „Reikia skirti verčių sudarymą nuo turtų gamybos: t. y. dauginimą, sujungiant žaliavas bei išlaidas ir sunaudojant daiktus, kurie jau egzistavo pirm dauginant juos šiuo būdu,

nuo turtų gamybos ir iš naujo sukūrimo, kuris iš tikrųjų reiškia turtų atnaujinimą ir augimą". Jei dirva vienintelė gamina turtus, t. y. duoda perteklių palyginti su įdėtais kaštais, tai ji vienintelė maitina visus gyventojus. Todėl tik žemės ūkis yra produktingas, iš jo pajamų visi gyvena. „Griežtai paėmus turtų sudaryme dalyvauja tik tie, kurie patiekia reikalingų žaliavų". „Amatininkas pakelia žaliavos vertę tik savo alga, jo vartojimas tolygus gamybai". Taigi, dirva ir žemė duoda pragyvenimo priemonių tiems, kurie ją dirba, valdovui bei žemės savininkams pajamas ir kunigams dešimtinę".

Išeidamas iš šio pagrindinio dėsnio, Quesnay savo „Tableau économique" (žiūr. 281—292 p.), konstruuoja tai, kas mokslo atžvilgiu yra svarbiausia fiziokratų doktrinoje — ūkiškos cirkuliacijos sąvoką. Jis prileidžia, kad viešpatauja idealinė „ordre naturel" būklė. Šalis pasiekusi aukščiausio žemės ūkio kultūros laipsnio, vidaus ir užsienio prekyboje visiškai laisva konkurencija, nuosavybė ir į žemę įdėtas kapitalas yra visiškai saugus. Tauta susiskaldžius į tris gyventojų klases: į produktingą, t. y. tą, kuri žemdirbyste kasmet gamina tautai turtus; toliau į žemvaldžių klasę, t. y. žemės savininkų, dešimtinės gavėjų, kurie gyvena iš „produit net", t. y. iš žemės perteklių, žemdirbių, sumokamos nuomos ir p. d. forma ir, pagaliau, į sterilinę klasę, kurią sudaro visi piliečiai, kurie dirba kitus darbus, išskyrus žemdirbystę. Sterilinių klasių išlaidas turi padengti produktingoji klasė ir žemės savininkai. Ir tokioje idealinėje žemės ūkio valstybėje Quesnay bando pavyzdžiu parodyti ūkišką cirkuliaciją. „Kad aiškiai parodžius ir apskaičius savitarpinius šių ūkiškų klasių santykius, reikia paimti, bet kurį pavyzdį, nes negalima remiantis vien tik abstrakcija duoti faktiną išskaičiavimą". Darydamas tokias prielaidas, jis ima žemės ūkį su įdėtu į jį žemės savininkų dviem miliardais apyvartos kapitalo, kuris kasmet išduoda

5 miliardų vertės reprodukciją. Iš tų 5 miliardų pajamų 2 miliardai privalo likti kaipo apyvartos kapitalas pačiai produktingai klasei pragyventi, gyvuliams išmaitinti, sėklai, trąšoms. Tuo būdu žemdirbių klasei pasilieka 3 miliardai pertekliaus, kuriuos produktinga klasė gauna pardavus produktus. Iš tų 3 miliardų vieną miliardą produktingoji klasė sumoka sterilinei klasei už manufaktūros dirbinius, įrankius ir t. t. Likusius du miliardus produktingoji klasė sumoka žemės savininkams kaip nuomą ir mokesčius. Iš tų dviejų miliardų žemės savininkai vieną miliardą išleidžia pirkdami produktus iš produktingos klasės ir antrą miliardą pirkdami iš sterilinės klasės, kuri iš savo pusės už tą pačią sumą perka produktų iš produktingos klasės. Tuo būdu visi 3 miliardai apsukę ratą atsiduria produktingos klasės rankose. Kitais metais kartojasi tas pats. Tuo būdu iš cirkuliacijos matome, kad sterilinė klasė nieko negamina. Per jos rankas pereina tik produktingos klasės pagaminti turtai.

Kaip matome Quesnay vieninteliai produktingą visuomenės ūkio šaką laiko žemės ūkį. Tačiau iš šio dėsnio daro išvadą, kuri, be abejonės, nelabai gali patikti žemvaldžiams. Jis reikalauja vienintelio mokesnio, „impot unique", imamo iš žemės pajamų. Mokesčiai skiriasi į tiesioginius ir netiesioginius. Tiesioginiais reikia vadinti tuos, kuriuos sumoka žemvaldys, netiesioginiais tuos, kuriuos moka kiti, bet perkelia ant žemvaldžių. Tačiau šios praktikos išvados dėl mokesčių iš ūkiškos cirkuliacijos dėsnio neturi tiek reikšmės, kiek patsai cirkuliacijos dėsnis, kuris parodo, kad visuomenės ūkis cirkuliuoja — nestovi vietoje, kad visuomenės klasės savitarpiai surištos tąja cirkuliacija, pasiskirstant visuomenės ūkio pajamoms. Tai jau yra tikrai moksliškas visuomenės ūkio reiškinių traktavimas.

Įvertinant fiziokratų mokslą, reikia pasakyti, kad jie daug kuo klydo. Jie nepripažino produktingu amato, pramonės ir prekybos darbo, o pripažino dideles

pajamas žemvaldžiams. (Tą iš dalies galima pateisinti tomis apystovomis, kuriose išaugo Quesnay). Kiti šios mokyklos atstovai, kaip antai Abbé Baudeau stengiasi pateisinti žemvaldžių pajamas tuo, kad jie tarpiškai ar betarpiškai padarė žemę derlinga, išvalė nuo kelmų, pasodino augalus ir pastatė trobesius. Tačiau ir tokis aiškinimas nevisados atitinka istorijos tikrenybę.

Tą pat reikia pasakyti ir apie nuomonę, kad produktingas tik žemės ūkis. Tiesa, žemės ūkyje pajamos („grynas produktas") labai aiškios. Jei pasėjus javus ir sudorojus juos gautas 10 grūdas — tai pajamos labai aiškios. Bet, jei dailidė iš lentų padaro stalą — tai kur čia grynos pajamos? Atsakymas — naudingumo padidinime palyginti su lentomis. Antra vertus, dešimtas javų grūdas yra aplamos pajamos, bet ne grynos, nes darbas ir kitos išlaidos gali būti didesnės, kaip visos pajamos.

Kai dėl Quesnay nuomonės, kad pramonės darbas keičia tik formas, tai yra tik techniškas, o ne ekonominis aiškinimas, bet ir techniškas aiškinimas nėra visai tikslus, nes, pav., cheminė pramonė pagamina naujos medžiagos lygiai taip pat, kaip ir žemės ūkis.

Iš kitų fiziokratų mokyklos narių reikia pažymėti Mercier de la Riviére, kuris savo veikale „L'ordre Naturel" (1767), stengiasi išplėsti ir išpopuliarinti Quesnay mokslą. Jis ne tik ypatingai griežtai pabraukia privatinės nuosavybės ir laisvės dėsnius, kurie abu jam kuo tampriausiai atrodė surišti, bet iškėlė aikštėn ir asmens interesą, kaip ūkio veiksmų akstiną, ir laisvos konkurencijos, kaip būtinos visuotinos gerovės sąlygos reikšmę. Dupont de Nemours savo mokyklai davė fiziokratų vardą. Vėliau mokyklos galva ir uoliausiu jos atstovu tapo senesnysis Mirabeau. Adomas Smithas cituoja sakinį, iš kurio matyti, kaip aukštai Mirabeau vertino Quesnay

mokslą: „Nuo pasaulio pradžios padaryta trys didieji išradimai, kurie sudaro valstybinės visuomenės stiprumą ir iš daugelio kitų ją įturtino ir papuošė. Pirmas yra rašto menas, kuris įgalino žmones savo įstatymus ir sutartis, savo istoriją ir atradimus nekintamai perduoti kitiems. Antras yra pinigų išradimas, kuris savitarpiai surišo visas civilizuotas visuomenes. Trečias yra „Tableau Economique" išradimas, kuris kyla iš abiejų pirmųjų, ir savo objektu tobulumu abu juos patobulina, didžiausias mūsų laikų išradimas, kurio vaisius skins mūsų vaikai".

Atskirą vietą fiziokratų mokykloje užima T u r g o t. Jo politiką reikia skirti nuo jo teorijos, nežiūrint į jų tam tikrą sąryšį, nes jis nors ir prisilaiko Q u e s n a y, bet ir skiriasi nuo jo. Visų pirmiausia T u r g o t tenka skaitytis ir su beaugančia stambia pramone. Toliau, nežiūrint į Q u e s n a y skelbiamą visuotiną prekybos laisvę, jis pasisakė prieš laisvą procentų nustatymą. T u r g o t atvirkščiai pabrėžia, kad procento dydis tegali būti nė kuo kitu nustatytas, kaip tik pačia prekybos eiga ir kad procentas sudaro ne ką kitą kaip tik „kapitalo pertekliaus arba trūkumo termometrą". T u r g o t nuomone, kapitalas ir kapitalo susidarymas ūkio procesui turi svarbios reikšmės ir tai, ką jis sako dėl palūkanų dydžio įtakos verslovės išdavoms, tebeturi reikšmės ir paskutinių laikų ūkio gyvenimui. (Plg. 299—310 pusl.).

T u r g o t taip pat pabrėžia ir darbo produktingumą, o ne vien tik žemės. Prekyba, kaip padedanti kapitalo apyvartai, taip pat esanti naudinga. Darbo algą T u r g o t pirmas aiškino ekzistencminimumu. Kaipo Liudviko XVI finansų kontrolieris T u r g o t turėjo progos daugelį savo ekonominių idėjų įvykinti gyvenimam. 1774 metais jis įvedė laisvą javų prekybą visoje šalyje, taip pat leido laisvai išvežti javus į užsienį, kas sudarė jam daug priešininkų. Laisva javų prekyba pakėlė javų kainas. 1776 m. jo sumanymu karalius panai-

kino cechus. Abi tos priemonės sekė iš nuosavybės ir darbo laisvės pagrindinių Turgot dėsnių. Jos sukėlė didelio nepatenkinimo ir greit po to Turgot turėjo apleisti savo vietą, o abu ediktai tuojau po to buvo panaikinti. Atsitraukus iš valdžios Turgot ir nepavykus įgyventi jo planų, ir fiziokratų mokslas nustojo savo reikšmės.

Be Prancūzijos, fiziokratų mokslas rado pritarimo Švedijos, Italijos, Badeno, Rusijos (Katrės II) valdančiose sferose ir kaikurių mokslininkų tarpe.

Tačiau bene didžiausio pritarimo fiziokratinės idėjos rado Lenkijoje ir Lietuvoje, kurių žemvaldiškos aristokratijos ekonominė politika galėjo rasti jose tam tikros atramos. Visų pirmiausia čia tenka suminėti Lietuvos kanclerį Chreptavičių, kuris užmezgė santykius su Quesnay dažnai lankydamasis Paryžiuje, Vilniaus vyskupą Masalskį, kuris 1768 m. užsikvietė Baudeau pas save. Fiziokratams simpatizavo ir pats karalius Stanislovas Poniatovskis, grafas Čartoryskis, karaliaus pusbrolis, kuris išsikvietė savo asmeniniu sekretorium ir vaikų auklėtoju Du Pont, bet kuriam čia neilgai teko išbūti. Iš rašytojų linkusių į fiziokratizmą tenka pažymėti Krokuvos profesorių A. Poplavskį, Vilniaus Akademijos profesorių Jeronimą Stroinovskį, su jo veikalu „Naturalinės teisės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas“ (1785 m.), kuriame, tačiau jau žymu ir Adomo Smitho įtaka (žiūr. 310—314 p.). Fiziokratų idėjų įtakoje yra Hugo Kolontai ir Staszyc, aršus kovotojas su baudžiava, ir Valerijonas Stroinovskis — seimo narys, vėliau rusų senatorius, parašęs veikalą „Ekonomika powszechna krajowa“ (1816 m.). Aiškiai pasisakęs prieš baudžiavą, kuri slopinanti žemės ūkio gamybą, tačiau, ūkininkams tepripažįsta tik asmens laisvę be teisių į žemę. Specialiniame tuo klausimu veikale („O ugodach dziedziców z

włoscianami“ Wilno 1808) sako: „Žmonės, kurie rašo prieš žemvaldžius, yra pseudofilosofai; žemvaldys taip pat gauna teisingas pajamas, kaip ir bankininkas, kuris skolina pinigus... Ūkininkas, kuris duoda žemvaldžiui savo laukų pajamas, duoda tai, kas lieka atskaičius jo algą, vadinasi, kas ne jam priklauso, ką ne jis, o gamta pagamino... Atvirkščiai, kas skolina kapitalą, už kurį moka palūkanas, moka jas iš savo paties darbo ir savo paties uždarbio. Bet ūkininkai išmintingesni už filosofus, nes jų verslo prigimtis nušviečia jų protą, taip kad jiems niekados negali ateiti į galvą mintis, kad jie galėtų tapti žemės savininkais, kurios nė jie, nė jų ainiai niekados nėra pirkę“ (119 §). Matyti čia jis turi galvoje nemielą jam Prancūzų revoliucijos žemės reformą ir prūsų Stein - Hardenbergo baudžiavos panaikinimą.

Fiziokratų mokslas atsirado kaip opozicija prieš merkantilizmą. Jų mokslo vykdymas Turgot sukėlė reakciją prieš siūlomas reformas. Tarp fiziokratų priešininkų reikia pažymėti Condillac (1715—1780) ir Galiani (1728—1787).

Galiani, Neapolio pasiuntinybės Paryžiuje narys, 1750 m. išleidęs knygą „Apie pinigus“, kur jis pabrėžia, kad taurių metalų vertės negali nustatyti įstatymų leidėjas, kad ji nusistato ūkiškais įstatymais ir tais pačiais būtent įstatymais, kaip ir bet kurios prekės vertė. Jis yra subjektyvinės vertės teorijos atstovas. Vėliau jis išleido „Dialogus apie javų prekybą“, kur jis kritikuoja fiziokratų pažiūras ir, pasisakydamas prieš laisvą prekybą, skelbia panašias mintis, kaip kad vėliau skelbė F. Listas. Galiani sako, kad nėra nei gerų nei blogų prekybos sistemų, kaip tokių, bet sprendžiant tatai reikia atsižvelgti šalies ūkiško pakilimo laipsnio. Visuotiniai tinkančių dėsnių, kuriuos skelbė fiziokratai, anot Galiani nėsą: kiekvienas laikas, kiekviena šalis atsižvelgiant į ypatingas sąlygas reikalauja kitokių priemonių, kad pasiekus tam tikro tikslo. „Mes norime pamėgdžioti Colbertą, nesek-

dami jo aklai; nes tarp tų dviejų dalykų yra skirtumas, į kurį daugelis žmonių neatsižvelgia. Mes turime tai daryti, ką šiandieną Colbertas darytų". Visų pirmiausia nereikia pasirinkti tokių priemonių, kurios be sąryšio su esamu, iššauktų perstaigius pasikeitimus. „Bet nuo nieko taip nenoriu aš įspėti, kaip nuo staigių judėjimų, greitų pasikeitimų; tas sutrauko ryšius, susprogdina mašinos spiruokles ir ją pačią sunaikina". Galiani kritiką stengėsi atremti Mercier de la Rivière, Baudeau ir Morellet.

Antras fiziokratų kritikas buvo B. de Condillac, kuris 1776 metais išleido veikalą „Le Commerce et le Gouvernement". Savo mokslo pagrindais artimas buvo fiziokratams (prigimtine teise, žemės grynuoju produktu, prekybos ir pramonės laisvės reikalavimu). Nuo fiziokratų jį skyrė vertės mokslas, kuris fiziokratų moksle nebuvo pakankamai išplėstas. Kiek plačiau vertės problemą palietė Turgot, kuris nustatė, kad mainuose abiejų pusių vertinimai turi sprendžiamos reikšmės. Condillac daro tolimesnių žingsnių (žiūr. 274—280 p.). Jis taip pat kaip Galiani pripažįsta subjektyvinę vertės teoriją. Ne dėl to prekė turi vertės, kad ji ko nors kaštuoja, bet dėl to ir daro kaštus, kad prekė turi vertę. Iš to jis daro išvadą, kad ir tų asmenų darbas, kuriuos Quesnay priskaitė prie sterilinės klasės, gali sudaryti turtą. Prieš Quesnay dėsnį, kad prekyboje mainomos lygios vertės, pastatė savo dėsnį, kad mainuose kiekvienas kontragentas mažiau duoda, kaip už tatai gauna. Iš to seka, kad prekyba taip pat produktinga.

Klasikų mokykla.

Nors fiziokratai sudarė tam tikrą ekonomikos mokslo sistemą, tačiau tikruoju to mokslo tėvu laikomas anglų ekonomistas Adomas Smithas, davęs pradžią vadinamajai klasikų mokyklai, taip pat liberalistinei ir individualistinei, kaip ir fiziokratų, tačiau

daug plačiau ir giliau palietusiai ekonominio gyvenimo reiškinius. Jos įtaka tęsiasi nuo XVIII am. galo ligi XIX am. galui ir su tam tikromis pataisomis nenustojusi savo reikšmės ligi pat paskutinių laikų.

Kurį laiką buvo manoma, kad A. Smithas pagrindines savo mokslo mintis bus ėmęs iš fiziokratų laike savo buvimo Prancūzijoje. Tačiau ta nuomonė pasirodė neteisinga, kai 1896 m. buvo išleisti vieno jo studento 1763 m. jo paskaitų užrašai, kas įrodė, kad A. Smithas pagrindines savo mintis jau buvo suformulavęs prieš vykdamas į Prancūziją.

A. Smitho filosofinės bei moralinės pažiūros, turėjusios be abejonės, įtakos ir jo ekonominiams raštams, yra panašios savo pagrindais į fiziokratų. Jos formuojasi J. Locke'o, Grotijaus, Pufendorfo, Hutchesono įtakoje; ekonominėms jo pažiūroms turi įtakos anglų ekonominiai rašytojai, kurie jau skelbė prekybos laisvę (merkantilistai - freetraderiai), ypatingai David Hume (žiūr. 239—258).

Žmogaus dorovei, anot A. Smitho, vadovauja simpatijos jausmas, įdiegtas į žmogaus prigimtį. Priešingai daugumai savo pirmtakūnų, jis atmeta naudą, kaip dorovės pagrindą. Tą, ką mes vadiname gėriu, turi išeiti iš dorovės supratimo. Simpatiją A. Smithas supranta ne kaip visuomeninę, bet kaip atskiro individo simpatijos jausmą prie kito individo. Tokis dorovės pagrindas turi sąryšio ir su tam tikru stipriu optimizmu, kuriuo pasižymi jo sistema. Jis buvo deistas. Pripažino, kad dieviškoji apvaizda vadovauja pasauliu.

Visuose gamtos ir gyvenimo reiškiniuose mato planingą pasaulio tvarką, iš kurios išeina visuotina harmonija. Laimė skirta Kūrėjo žmonėms ir sudaro paprastą jų būklę. „Peržvelgę viso pasaulio kančias, rasime, kad vienam žmogui, paskendusiam skausmuose ir varge, išeina dvidešimts kitų žmonių, kurie laimėje ir džiaugsme gyvena, arba bent yra pakenčiamoje būklėje". Tai yra jo deistinės pasaulėžvalgos išdava. Ši gam-

tinės harmonijos sąvoka ir riša visų pirmiausia Quesnay ir Smithą, iš kurios seka, kaip išvada, ūkiškos laisvės reikalavimas.

Tačiau pagrindiniame jo veikale „Wealth of Nations" (Tautų turtai) matome jau kitokį dorovės pagrindą. Vietoje „sympathy" čia jau randame „selfinterest". „Tautų turtuose" Smithas štai ką sako: „Betgi žmogus beveik visados priklauso nuo kito žmogaus pagalbos, tačiau veltui jis lauktų jos vien tik iš jo simpatijos. Jis greičiau pasieks tikslo, jei jis pakreips jo egoizmą į savo pusę ir parodys jam, kad jo pačio interesas reikalauja daryti tai, ko iš jo jis nori... Mes kreipiamės ne į jo žmonių meilę, bet į jo egoizmą ir niekados nekalbam apie mūsų reikmenes, bet visados tik apie naudą". To pažiūrų į dorovės pagrindą priešingumo priežasties tenka ieškoti ne Smitho pažiūrų pasikeitime, bet jo nuomonėje, kad ūkio gyvenimas remiasi kitais dėsniais, kaip etikos. Be to savo intereso ūkiškuose veiksmuose dėsnį jis laiko atitinkančiu ūkišką gyvenimą, bet ne vienintėliu jame viešpataujančiu. Jo raštuose galima rasti daug vietų, kur aiškiai matyti, kad jis gerai žinojo, jog greta su savo interesu, turi vietos ir kiti momentai, kurie priešingi pirmajam, ir kad ūkio gyvenime esti taip pat ir neegoistinių veiksmų, neturinčių jokio sąryšio su savo interesu.

Jo žymiausias veikalas plačiai išpopuliarinęs jo vardą ir politinės ekonomijos mokslą „Tautų turtų prigimties ir priežasčių tyrinėjimas" suskirstytas į penkias knygas. Pirmoji knyga (žiūr. 315—333 pusl.), kalba apie darbo esmę, vertę ir kainą ir atskiras pajamų rūšis; antroji (žiūr. 353—376) apie kapitalo esmę ir jo naudojimą visų pirmiausia gėrybių gamybai; trečioje, pavadintoje: „Įvairūs turtingumo siekimai įvairiose tautose", istoriškai išdėstyta žemdirbystė, pramonės ir prekybos išsiskleidimas, ir ketvirtoje knygoje — „Tautos ūkio sistemos", ryšium su užsienio prekybos klausimais kritiškai įvertintas merkantilistų ir fiziokra-

tų mokslas. Ir paskutinė knyga pašvęsta finansų mokslui.

Jei fiziokratai turtų kilmę išvedė iš žemės pajamų, tai Smithas vieninteliu turto šaltiniu laiko metinį tautos (visuomenės) darbą. Tyrinėdamas turtingumą priežastis, jis iškelia aikštėn ir tuos faktorius, kurie daro įtakos darbo produktingumui. Svarbiausių iš jų laiko darbo pasidalijimą (kooperaciją), kurio naudingumą ryškiai ir vaizdžiai aprašo (žiūr. 315—324 p.). Tat sudaro jo didelį nuopelną. Didelio darbo padalos produktingumo priežastimis Smithas laiko:

1. Darbininko specializaciją dirbant vienodą darbą;

2. Laiko ekonomiją, nes nereikia eiti iš vienos vietos į kitą, ir

3. Įgalinimą daryti išradimus ir patobulinimus, kurie darbininkui greičiau ateina į galvą dirbant vienodą darbą.

A. Smithui buvo prikišama, kad jis nutylėjęs darbo padalos juodąsias puses. Tat netiesa. Penktoje savo veikalo knygoje, kalbėdamas apie visuomenės auklėjimą jis sako: „Didėjant darbo pasidalijimui, darbas daugelio žmonių, kurie gyvena iš jo, t. y. daugumos gyventojų, daros labai prastas ir suvedamas dažnai prie kelių paprastų judėjimų. Taigi, žmogus, kuris visą savo gyvenimą praleidžia darydamas keletą prastų judėjimų, kurių efektas visados gali būti tas pats, arba maždaug tas pats, negali lavinti savo protą arba daryti išradimus. Štai dėl ko jis nustoja to gabumo ir tampa dažniausiai bukas ir nemokša". Šiems specializacijos nepatogumams pašalinti, jis pripažįsta būtiną reikalą duoti liaudžiai elementarinį apšvietimą — išmokyti skaityti, rašyti ir skaičiuoti, įkuriant pradžios mokyklų valstybės lėšomis.

Tačiau vieno darbo pasidalijimo nepakanka, anot Smitho, tautos turtams ūgdyti. Darbo pasidalijimas būtų neįmanomas be mainų ir pardavimo. O ten, kur vyksta mainai ir pardavimas, reikalingas ir gėrybių vertės

nustatymas, išreiškiamas kainomis. Smithas nustato dvi kainos sąvokas — natūralinės ir prekyvietės. Pirmoji priklauso nuo gamybos kaštų, antroji nuo prekyvietės santykių. Laisvame mainų ūkyje antroji negali ilgesniam laikui žymiai nukrypti nuo pirmosios. Smithas vertę aiškina gamybos kaštais — objektyviniais materialiniais faktoriais, kurių tarpe darbas užima pagrindinę vietą. Todėl jis ir produktingu darbu laiko tokį, kuris duoda medžiaginių išdavų.

Gamybos procese sukurta vertė pasidalina į tris dalis — algą, palūkanas ir rentą, sulig jo dalyvių įneštais gamybos faktoriais; darbininkų — algą, kapitalistų — kapitalų palūkanas ir žemės savininkų — rentą. Nemažesnės reikšmės šalies turtams susidaryti, be darbo pasidalijimo, turi ir kapitalo augimas, kuris ne tik didina visą pramonės veikimą, bet ir dėl to, kad didina ir darbo pasidalijimo išdavas. Įdomus taip pat ketvirtoje knygoje jo ginčas su merkantilistais ir fiziokratais. Iš jo matome ir A. Smitho pažiūras į valstybę ir visuomenę. Čia mes randame vietų, kur jis išeidamas iš visumos interesų reikalauja ūkiškos laisvės ir numato tos laisvės ribas. „Kadangi visos privilegijų ir aprėžimų sistemos turi būti pašalintos, tai savaime susidarys aiški ir tikra prigimtinės laisvės sistema. Kiekvienas žmogus, kiek jis neperžengia įstatymų, visiškai laisvas siekti savo intereso jo pasirinktu keliu, ir laisvose varžytynėse pasireikšti savo uolumu ir kapitalu kartu su visais kitais žmonėmis ir žmonių klasėmis".

Iš šio ūkiškos laisvės dėsnio išeina ir A. Smitho valstybės santykiai su ūkišku gyvenimu — valstybės ekonominė politika. Jis šiuo atžvilgiu yra fiziokratų dėsnio: laissez faire, laissez passer šalininkas. Savas interesas yra svarbiausias ūkio gyvenimo skatintojas, pasireiškiąs laisvose varžytynėse. Atskirų asmenų savų interesų siekimas eina visumos naudai, nes laisvos varžytynės spiria kiekvieną siekiantį savo intereso, gamin̄ti gėrybes mažiausiomis

išlaidomis. Tuo būdu visi visuomenės luomai turi iš to naudos: vartotojai gauna pigių prekių, verslovininkai gali laisvai sunaudoti savo jėgas ir darbininkai ieškoti sau darbo ten, kur moka didesnes algas. Tuo pasiekiama socialinės harmonijos. Kartu kiekvienas gali verstis sau tinkamu darbu pagal savo gabumus. Tuo pasiekiamas didesnis visuomenės ūkio darbo pasidalijimas, tuo visuomenė nugali savo egoistinius principus ir kiekvienas gali siekti savo prigimties teisės. Valstybė nesikiša į ūkio reikalus. Anot Smitho, suvereno pareigas sudaro: 1) saugoti tautą nuo užpuolimų, ginti jos nepriklausomybę; 2) saugoti kiekvieną tautos narį nuo neteisybės ar kitų jos narių skriaudų; 3) steigti ir laikyti viešų įmonių ir įstaigų, kurios atskirų individų arba nedidelio jų skaičiaus neinteresuoja, nes pelnas iš jų negali padengti atskiro asmens arba nedaugelio asmenų padarytų išlaidų, nors jos visai tautai ir būtų labai naudingos.

Smithas, kalbėdamas apie grynai ūkiškus reikškinius ir būtiną vidinį jų sąryšį, turi omenyje neaprėžtą ūkiškų veiksmų laisvę. Tik ten gali pasireikšti šie dėsniai, kur yra tokia laisvė ir kur individas vadovaujasi savo interesu. Ir tik esant šiai laisvų neaprėžtų varžytynių prielaidai, laisvos varžytynės reguliuoja prekyvietės santykius ta prasme, kad kainų susidarymas krypsta į prigimtinę kainą ir kad prekyvietės įtakoje pasireiškia ir pajamos, darbo algos, palūkanų ir rentos formose. Iš to išeina ir automatiškas gamybos reguliavimasis, nes darbas ir kapitalas krypsta į tas gamybos šakas, kur kainų sąlygos dėl trūkstamų pasiūlų siūlo didesnį rentabilingumą, ir traukiasi iš ten, kur esti priešingai. Iš to taip pat išeina, kad tie dėsniai, kuriais susidaro prekyvietėje kainos, kartu yra ir visuomenės turtingumo dėsniai. Turtingumas tuo būdu priklauso ne nuo gamybos, o nuo mainovertės. Tačiau, nors šio dėsnio Smithas sistematingai neišdėstė, iškeldamas jį, jis pastūmėjo visuomenės ūkio mokslą žymiai priekyn. Jis pripažino mainų sąlygas (kainos

susidarymą), kaipo betarpišką gamybos sąlygą ir tuo parodė bendrus dėsnius, bendras ūkio cirkuliacijos sąlygas ir pakreipė visuomenės ūkio mokslo mintį nauja linkme. Merkantilistai ir fiziokratai išeidavo iš gaminamos ūkio cirkuliacijos, dabar pirmu kart imamas dėmėsin prekių mainovertės įstatymas; nuo to laiko vertės ir kainos problemos yra svarbiausios visuomenės ūkio moksle.

A. Smithas atmeta ir merkantilistų mokslą apie prekybos balansą ir jo aktyvumo reikšmę šalies gerovei kelti. Prekybos balansas, anot Smitho, ar jis būtų geras ar blogas, dar neparodo šalies gerovės laipsnio. „Yra tam tikras santykis, sako jis, tarp pagaminto per metus ir suvartoto, tarp gamybos ir vartojimo. Jei metinės gamybos mainovertė, kaip ką tik sakiau, prašoka metinį suvartojimą, tai ir visuomenės kapitalas, atsižvelgiant į jo perteklių, augs. Šiuo atveju visuomenė gyvena savo pajamų ribose ir kas per metus nuo to lieka, tai savaime pridedama prie kapitalo ir sunaudojama tolimesniam metinės gamybos didinimui". Esant prekybos laisvei ir laisvoms varžytynėms, kiekviena šalis gamins tas prekes, kurias ji galės pigiausiai pagaminti. Tuo būdu susidarys geriausias tarpvalstybinis darbo pasidalijimas, kai kiekviena valstybė turės kuo daugiausia naudos: kadangi galima bus pirktis esant laisvoms varžytynėms pigiausia, o savo šalies produktus, kurie gaminami natūralinėse sąlygose ir mažiausiomis išlaidomis — brangiausia parduoti.

Tačiau Smithas nebuvo griežtas fritrederis. Jis pripažino vadinamus fiskalinius muitus, taip pat pripažino muitus toms šalims, kurios pačios nesilaikė muitų laisvės. Taip pat jis pripažino ne tik navigacijos aktą teisingu, bet kalbėjo ir apie aprėžimus importuoti kaikurias prekes. Jei esamos šalyje pramonės šakos tiek toli yra nuėjusios, kad duoda darbo daugeliui žmonių,

tai humaniškumas reikalauja, kad „prekybos laisvė tik palengva, laipsniškai tegali būti įvesta. Priešingai darant gali atsitikti, kad iš karto tūkstančiai žmonių netektų savo priprasto darbo ir pragyvenimo šaltinių“. Iš to matyti, kad Smithas atsižvelgė ir į šalies istoriškąjį ūkio išsiskleidimą.

Todėl nereikia tolyginti vėliau atsiradusio Ricardo mokslo ir „mančesterinės partijos“ su Smitho mokslu. Smithas nebuvo žemvaldžių klasės priešininkas; greičiau jis laikėsi išeinančio iš jo mokslo teorijos, kad „jų interesai yra glaudžiai susiję su bendrais visuomenės interesais“, nes jų pajamos, augant visuomenės gerovei, kyla. Kas dėl kapitalistų, tai jis išsitaria, kad jų interesai nevisados atitinka visuomenės interesus, nes jų pelnas kyla ir puola ne kaip renta ar darbo alga, augant ar mažėjant visuomenės gerovei — priešingai, jis yra žemas turtingose šalyse ir aukštas neturtingose šalyse. Apie darbininkus Smithas atsiliepia labai palankiai. Liesdamas algą ir algos nustatymo dėsnius jis sako: „Dažnai įstatymais leidžiant išlyginti nesutikimus tarp meisterių ir darbininkų, nuolatos atsižvelgiama į pirmųjų reikalus. Jei nuostatai išeina darbininkų naudai, tai tas yra gera ir teisinga... Jei meisteriai susirenka, kad numuštų savo darbininkams algas, tai jie paprastai sudaro sąjungą arba sutartį, apsaugotą pabauda, nemokėti daugiau, kaip tam tikrą algą... Jei darbininkai sudarytų savo susitarimą, priešingą panašios rūšies susitarimui ir nutartų po bausme panašios algos neimti, tai, einant įstatymais, jie būtų labai nubausti. Elgiantis nepartiškai, tektų tą pat taikinti ir meisteriams“. Jis pažymėjo taip pat, kad sudarant darbo sutartį darbdavys visados esti stipresnė pusė ir kad dėlei to tarp darbdavių ir darbininkų yra tam tikro interesų priešingumo: „Darbininkai nori kiek galėdami daugiau gauti, o meisteriai kiek galėdami mažiau mokėti“.

Smithas, kaip ir visa, klasikų mokykla, buvo kaltinamas tuo, kad jis naudojosi tik deduktyviniu mę-

todu. Tačiau įsigilinimas į jo veikalą parodė, kad jis naudojosi ir istoriniu metodu. Klaidingas Smitho metodų supratimas aiškinamas tuo, kad sprendžiant tą klausimą buvo atsižvelgiama visų pirmiausia į pirmąją ir antrąją knygą, kurios turi labiau teoretinio pobūdžio. Bet trečioje knygoje, kur nagrinėjami įvairūs turtų siekimai įvairiose tautose, jau vartojamas ir istoriškas metodas.

Bendrai įvertinant Smitho darbus, reikia pasakyti, kaip jau iš dalies pirmiau minėta, kad daugumą jo dėsnių nėra originalūs. Tą tenka pasakyti ir apie jo išeiginius filosofinius pagrindus, apie jo individualizmą ir jo ūkiškų reiškinių aiškinimą, taip pat jo mokslo tiriamąjį objektą. Jau, kaip žinome, ir merkantilistinių laikų rašytojai statė klausimą, kuriomis naudotis priemonėmis, kad padidinus šalies turtingumą. Tos pačios problemos nagrinėjimas sudaro jo veikalo esmę, ir ta prasme buvo suprantami politinės ekonomijos uždaviniai: „politinė ekonomija, kaip viena iš valstybės vyro ar įstatymo leidėjo mokslo šaka, siekia dviejų įvairių tikslų: pirma, kaip parūpinti tautai gausingesnių pajamų ar išlaikymą, arba teisingiau, kaip įsigalinti pačiam sau sudaryti gausingesnes pajamas ar išsilaikymą; ir antra, kaip valstybei ar bendruomenei patikrinti viešiems reikalams atlikti pakankamų pajamų. Jos tikslas praturtinti kaip valstybės pilietį, taip pat ir valdytoją". Tuo atžvilgiu tarp merkantilistų rašytojų ir A. Smitho nedaug skirtumo. Smithas nedavė aiškios užbaigtos ūkio teorijos arba ūkio politikos. Tuo atžvilgiu jis žemiau stovi už fiziokratus. Jo didžiausias nuopelnas yra tai, kad jis visa tai, kas merkantilistų ir fiziokratų buvo sakyta atskirais visuomenės ūkio klausimais, sujungė ir papildė, ir tuo būdu jam pavyko pirmu kart suvesti visus ūkio reiškinius į vieną sistemą.

„Wealth of Nations", nežiūrint į jų nedidelį originalumą turėjo nepaprasto pasisekimo ne tik savo tėvynėje, bet ir užsienyje. Jis buvo išverstas į daugelį

kalbų. Tiesa, jo mokslas buvo ne tik priimamas, bet papildomas ir kritikuojamas, tačiau nenukrypstant nuo pagrindinių jo dėsnių. Ir kritikai į pirmą vietą statydavo gamybos ir visuomenės gerovės klausimus. Gėrybių paskirstymo problema likdavo lyg ir nuošaliai, ir arčiau susidūrus su jąja, kyla pesimistinių idėjų, kartu su tuo atsiranda ir žymus nuo Ad. Smitho mokslo nukrypimas.

Anglijoje tiesioginiu Smitho mokslo sekėju buvo Lauderdale, kuris kiek kitaip suprato Smitho turtingumo sąvoką ir darė didesnį skirtumą tarp privatinių ir tautos turtų. Tautos gerovė, anot Lauderdale'io netolygi individualinių turtų sumai.

Anglų ekonominei politikai Smitho mokslas turėjo nedidelės reikšmės, nes daugelis merkantilistinių laikų sąvaržų jau buvo panaikinta. Didžiausios reformos Anglijoje buvo padarytos jaunesniojo Pitt'o — garsaus anglų valstybės vyro, kuris kai kurių biografų laikomas Smitho mokiniu. Pittas bandė labiau surišti naujus ūkio interesus su politika. Padarė finansų reformą, žinomą jo vardu. Padarė su Prancūzija prekybos sutartį, kurioje reiškėsi jau laisvos prekybos linkmė. Stambūs gamybos technikos pasikeitimai antroje XVIII šimt. pusėje ir didelis fabrikų augimas keičia santykius tarp darbininko ir verslovininko. 1814 metais panaikinami seni pramonės įstatymai ir darbo sąlygose įsigali visiška ūkiška laisvė. Bet protekciniai muitai Anglijoje palieka, ir tik 1833 metais buvo susilpninti. 1833 metais susidaro Mančesteryje vadovaujant Cobdenui ir Brigthui vadinamoji Mančesterio partija, su žinomu obalsiu: „Free trade, Peace and Good Will among the nations" („Laisva prekyba, taika ir gera valia tautų tarpe!"). Tačiau, kaip jau minėta, ši partija daugiau rėmėsi Ricardo mokslu, o ne Smithu, ir per trumpą laiką išvystė labai plačią propagandą reikalaujančią panaikinti „javų įstatymus" — muitus už įvežamus javus. 1846 metais

muitas javams buvo panaikintas, 1860 m. buvo panaikinti ir paskutiniai protekcinių muitų likučiai, nes iš tikrųjų tuo laiku anglų pramonė taip aukštai stovėjo, kad jokios kitų šalių konkurencijos neatbojo.

Prancūzijoje A. Smitho mokslą plečia ir papildo J. B. Say. 1803 metais jis išleidžia savo „Traité d'économie politique", kur jis Smitho mokslą suklasifikuoja ir dar griežčiau pabrėžia tautų ir klasių harmoniją ūkio santykiuose. Politinės ekonomijos kursą suskirsto į tris skyrius: gamybą, paskirstymą ir vartojimą, kuris ilgą laiką buvo populiarus ekonomistų tarpe. Say savo nepaprastu iškalbingumu daug pagelbsti išsiplėsti Ad. Smitho mokslui kontinente. (Žiūr. 414—432 p.).

Smitho mokslas praktiškos reikšmės Prancūzijoje neturėjo, nes prancūzų revoliucija 1789 metais pašalino privilegijas, feodalų teises, cechus, meisterių teises ir kitus vidujinius varžymus, nors protekciniai muitai ir buvo palikti.

Vokietijoje Smitho sekėjais buvo Jakob, G. Sartorius ir kiti. Jo idėjų įtakoje buvo ir Prūsų valstybės vyrai v. Stein, Hardenberg, panaikinusieji 1807 m. baudžiavą, įvedusieji naujus pramonės priežiūros įstatymus (1811), kur buvo panaikinta taksos maisto produktams ir darbo algoms, davusieji miestams savivaldybę.

Rusijoje A. Smitho vertimas Politkovskio išėjo 1802-06 m.; lenkų kalba sutrumpintas Znosko vertimas 1811 m.

Ad. Smithas savo ekonomikos sistemą sudarė dar tuo laiku, kai gamyboje dar nebuvo plačiai pritaikinti garsieji antrosios pusės XVIII a. išradimai (1760 m. geležies gamybos patobulinimas kokso vartojimu, 1790 m. James Watto garo mašinos patobulinimas, Cartwrigtha automatiškų staklių ir t. t.), privedę prie vad. „pramonės revoliucijos", su jos sunkiomis tų laikų darbininkų klasei pasėkomis. Darbininkų skur-

das auga. Tą galime matyti iš išlaidų neturtingiems šelpti Anglijoje, kurios auga žymiai greičiau, kaip gyventojų skaičius, ir išaugo nuo 689 tūkst. sv. st. 1750 m., kai gyventojų buvo 6,47 mil., ligi 7890 tūkst. 1818 m., kai gyventojų skaičius išaugo ligi 11,72 mil. Tuos mokesčius išdalies didino ir vad. „allowance system", pagal kurią dalį algos darbininkas gaudavo kaip pašalpą, jei jam gaunamos algos neištekdavo pragyventi. Apskaitoma, kad $\frac{1}{8}$ tų išlaidų ėjo tokiems priedams prie algų. Pašalpos dydis buvo nustatomas pagal šeimos narių skaičių, išmokant už kiekvieną vaiką kas savaitę nuo 1 šil. 6 pensų — ligi 2 šil. Kadangi gaunant kiekvienam vaikui pašalpos, galima buvo geriau susitvarkyti turint pav., 6 vaikus, kaip 2 vaikus, tai suprantama, kad tokia tvarka palaikė ankstyvas ir neapgalvotas sutuoktuves.

Daugumos gyventojų skurdas prieštarauja A. Smitho atvaizduotai ūkio harmonijai ir gimdo naujas ekonomikos teorijas, vedusias į atitinkamas išvadas. Socialistai ir komunistai visų bėdų šaltiniu laiko pačią ūkio santvarką su jos privatine nuosavybe. Be socialistinių bei komunistinių idėjų ir romantinių ekonominių idėjų, apie kurias vėliau kalbėsime, atsiranda ant tų pačių liberalizmo bei individualizmo pagrindų pesimistinės ekonominės doktrinos, tolimos savo išvadomis nuo A. Smitho ūkio harmonijos.

R. Malthus. Visų pirmiausiai čia reikia pažymėti Robertą Malthus, aiškiai ir griežtai pastačiusį gyventojų problemą.

Savo veikale „An Essay on the principle of population". (Žiūr. 377—402) Malthus skurdo ir vargo priežastį mato gyventojų tendencijoje daugintis greičiau, kaip auga maisto priemonės. Tyrinėdamas žiemių Amerikos kolonijas jis pastebėjo, kad ten, kur buvo derlingesnės dirbamos dirvos ir gyventojų skaičius greitai augo, būtent per pusantro šimtmečio jų skaičius padidėdavo dvigubai kas 25 metai, t. y. gyventojų skaičius augo kaip 1.2.4.8.16 ir t.t. Tuo tarpu že-

mės produktų gamyba negali taip greitai augti. Geriausiu atveju — gerinant žemę, plėšiant dirvonus — galima pasiekti žemės produktų derliaus padidėjimo kaip 1.2.3.4.5.6.7. Taigi išeina, kad gyventojų skaičius auga geometriška progresija, maisto produktų kiekis — aritmetiška. Iš šio savo dėsnio Malthus išveda neturto ir skurdo priežastį ir savo neigiamą nusistatymą prieš neturtingų įstatymus. Jis išaiškina ir faktą, kuris stebino savo laikų protus, kad nežiūrint į nuolatos didinamas sumas vargšams šelpti jų skaičius nė kiek nemažėja. O tai įvyksta dėl to, kad neturtingų įstatymai patys veda į gyventojų didėjimą, taigi ir į skurdą.

Tuo būdu Malthus nagrinėdamas visuomenės gerovę nustato faktą, kad žmonių skaičius aprėžtas išgyvenimo priemonių kiekiu. Gyventojų skaičius neaprėžtai auga ten, kur auga išsimaitinimo priemonės, jei tas augimas nesti aprėžtas tam tikrų galingų kliūčių. Jas Malthus skirsto į žudančias (represyvinės) — tokias, kurios naikina jau esamus žmones; būtent skurdas, karai, ligos; ir įspėjamąsias (preventyvinės) — susilaikymą nuo ankstyvų sutuoktuvių ligi neturi pakankamai priemonių išgyventi.

Todėl ir ūkio politikoje Malthus mano, kad valdžia turėtų palaikyti preventyvines priemones. Jis dėl to pataria panaikinti įstatymus apie neturtingų šelpimą. Kas duoda neturtingam pinigų, tas skriaudžia kitas visuomenės klases, ypač vargingai gyvenančią darbininkų klasę, nes tokios pašalpos didina maisto dalykų paklausus ir kelia maisto produktų kainas. Galima, anot Malthus, duoti vargšui savo maisto ištekliaus, jei jo turi. Bet jei duodami jam pinigai, tai duodama jam teisė naudotis žemės gaminiais, ir jis tegali jų gauti sumažinęs kitų dalį. Tam tikslui Malthus reikalauja suvaržyti sutuoktuves įstatymais. Tiems vargšams, kurie neišgali išmaitinti savo šeimos, turi būti užginta susituokti.

Malthuso mintis dėl gyventojų skaičiaus santykio su turimomis gamybos priemonėmis, kaip jau ma-

tėme išdalies, nėra originalinė. Jos užuomazgą jau randame Platono, Aristotelio, Botero, Montesquieu, Quesnay, Mirabeau, Steuarto ir kitų raštuose. Pav. Steuartas sako: „Dauginimosi jėga panaši į prislėgtą svoriu spiruoklę, kuri savo jėgą parodo santykyje su pasipriešinimo sumažėjimu; jei per kurį laiką maisto ištekliai nedidėja ir nemažėja, tai dauginimasis ją gali labai nuspausti; jos jėga pasieks nuliaus. Gyventojų turės sumažėti santykyje su perdideliu spaudimu. Jei antra vertus, maistas padidės, tai spyruoklė, kuri buvo pasiekusi nuliaus, vėl pakils santykyje pasipriešinimo jėgai: žmonės geriau maitinsis; jie dauginsis ir tuo pačiu santykiu, kaip jų dydis augs, jų maisto priemonės mažės". Iš to matome, kad Steuarto mintis panaši į Malthuso. Tačiau savo gyventojų dėsnį Malthus suprato, kaipo tam tikrą bendrą tendenciją, o ne kaip tikslų matematišką formulavimą.

Malthuso gyventojų mokslo pagrinde glūdi vadinamo „mažėjančių žemės pajamų įstatymo" prielaida, kuri sako, kad dirbant žemę, esant nekintamai darbo technikai, didesnis darbo bei kapitalo įdėjimas po tam tikros ribos duoda vis mažėjančias pajamas. Šis įstatymas Malthuso veikale nėra aiškiai išreikštas, bet daugelis įrodymų sako, kad jis juo rėmėsi. Taip pav. Malthus išsitaria apie Angliją: „Prileidžiant, kad vidutinė salos (Anglijos) gamyba, esant geriausiai politikai ir žemės ūkio palaikymui per pirmutinius dvidešimts penkis metus gali dvigubai padidėti, tai berods bus prileista didesnis padidėjimas, kaip iš tikrųjų galima laukti. Per kitus 25 metus visiškai negalima manyti. kad gamyba padidės keturis kartus, nes tatai prieštarautų mūsų žinioms apie žemės savybes". Šis įstatymas jau buvo žinomas ir pirm Malthuso italų merkantilistų, jau minėto Steuarto, ypačiai aiškiai buvo formuluotas Turgot. Pastarasis taip sako: „Grūdas pasėtas į derlingą žemę, bet visiškai neįdirbtą, būtų bergždžia išlaida. Įdėtas darbas į žemės kultūrą at-

neša didesnes produkto pajamas. Dvigubai, trigubai dedant darbo, produkto kiekis negali būti dvigubas ar trigubas, bet keturis ar dešimts kartų didesnis. Tolimesnis darbo didinimas, padidins dar daugiau produktą, kaip įdėta darbo, ir tai tęsis ligi to momento, kada produkto kiekis bus didžiausias, palyginus su išlaidomis. Bet po to momento, toliau didinant išlaidas, produkto kiekis didės, bet mažesne proporcija. Produkto augimas eis vis lėčiau ir lėčiau ligi pagaliau dirvos derlingumas bus išsemtas ir kultūra nieko negalės pagelbėti, išlaidų didinimas absoliučiai negalės padidinti produkto kiekio". Tiesa, ligi Malthuso nesuprasta didelės to dėsnio reikšmės.

Malthus rėmėsi savo veikale tais ūkio faktais, kurie charakteringi buvo tų laikų Anglijos ir kontinento ekonominiam gyvenimui, būtent: didelis darbininkų skurdas, neturtingų naudai mokesčių augimas, nederliai, kylančios javų kainos, krizės. Iš dalies tą tenka aiškinti kaip karo su Napoleonu ir pokarinių metų pasėkas. Ypačiai žymus Malthuso pesimizmas pirmose jo veikalo laidose. Paskutinėje savo veikalo laidoje (1826) Malthus savo pesimizmą sumažina pripažindamas, kad jo perspektyvos pašalinti skurdą atsirandančios iš gyventojų įstatymo; nėra puikios, bet vis dėlto ir ne be vilties, gi skurdas nieku būdu nepašalinamas iš palengva ir progresyvinio socialinių sąlygų pakėlimo.

Malthuso veikalas, tuojaus jas pasirodžius, turėjo didelės įtakos ir teorijai ir praktikai. Vieni jo teoriją labai aukštino, kiti žemino. Daugelyje valstybių gyventojų politika pakrypo Malthuso nurodyta vaga. Beveik visų šalių žymesni tų laikų ekonomistai pripažino Malthuso gyventojų įstatymą esmėje teisingu, bet dauguma nurodė, kad Malthusó gyventojų įstatymo pasėkos tegalinčios pasireikšti tolimesnėje ateityje.

Malthuso mokslui visų pirmiausia daro užmetimus socializmo šalininkai, kurie esamos tvarkos trūkumus aiškina pačia esama visuomenės santvarka ir dėl to ją nori pakeisti. Jei jau vargas ir skurdas pareina

dėl gyventojų augimo — tai ir būsimoje socialistinėje tvarkoje jis negalėtų išnykti. Visų pirmiausių reikia pažymėti K. Marxą, kuris labai griežtai išsitaria apie Malthuso veikalą, kuris neva tik ginąs klasių reikalus. Tos pačios nuomonės ir F. Oppenheimeris. Tačiau, įsigilinus į jo veikalą, labai yra sunku tokias išvadas padaryti. Jo mokslas tampriai pra susijęs su sunkiomis tų laikų anglų ekonominio gyvenimo sąlygomis, kurios bendrais bruožais taip atrodė. Paskutiniais XVIII šimt. metais Anglijoje javų kainos labai pakilo ir laikėsi ligi karo galui su Napoleonu (1815). Paskelbus kontinentalinę blokadą Anglija buvo atkirsta nuo javų privežimo iš kitų šalių ir turėjo daugiausia maitintis iš savo žemės išdavų. Tuo ir rėmėsi aukštos tų laikų javų kainos. Esant aukštoms javų kainoms, pakilo ir žemės kainos ir nuoma ir pradėta buvo dirbti ligi tol nedirbamas žemes, nes tik esant aukštoms kainoms tokias žemes apsimokėjo dirbti nežiūrint į dideles gamybos išlaidas. Nuvertus Napoleoną ir prasidėjus javų importui į Angliją, kviečių kainos staigiai ir labai krito. Esamas javų muitas nepajėgė apsaugoti javų kainų nuo kritimo ir išlaikyti tokias kainas, kurias ilgą laiką gaudavo Anglijos žemininkai. Esant žemoms kviečių kainoms, nuomininkai nepajėgė sumokėti savo aukštų nuomų ir tęsti apdirbimą blogesnių žemių, kurios reikalavo didesnių kaštų. Savaime suprantama, kad žemininkai pradėjo reikalauti pakelti javams muitus. Ir Malthus tą žemininkų reikalavimą parėmė savo trijuose raštuose, priešingai D. Ricardo, kuris 1815 m. išleistame rašte „Bandymas apie žemų javų kainų įtaką kapitalo pelnui", kuriame priešinosi tam ir tuo klausimu polemizavo su Malthusu. Pradžioje žemininkams pavyko savo norą patenkinti. Buvo priimtas nuostatas, kad javų importas bus tuomet leistas, kai javų kainos Anglijoje pasieks 80 šilingų už kvarterį. Tačiau ta priemonė maža pagelbėjo žemės ūkiui pasitaisyti ir vėl buvo iškeltas klausimas dėl sustiprintų javų muitų įvedimo. Parlamento komisijos nariu, kuri

svarstė tą pasiūlymą buvo taip pat ir Ricardo, kuris ryšyje su tuo išleido 1822 m. antrą raštą tuo klausimu — „Apsaugos muitai žemės ūkio naudai".

Sunki žemės ūkio būklė buvo vienintelis dalykas, kuris slėgė anglų visuomenės ūkį pirmaisiais XIX šimt. metais ir padėjo atsirasti pesimistinei nuotakai. Jau antroje 18 šimt. pusėje ryšium su jau minėtais gamybos technikos pasikeitimas įvyksta sunkios ekonominės krizės, kurios nuostabiai reguliariai kartojasi su savo sunkiomis socialinėmis bei ūkiškomis pasėkomis. Tokias krizes matome 1763, 1772, 1778, 1783, 1793, 1796, 1810, 1815, 1819, 1825, 1836, 1839. Ypatingai sunkios krizės įvyko pirmaisiais dviem XIX šimt. metais su daugybe bankrotų. Tokie sunkūs sankrečiai sunkiai buvo suderinami su A. Smitho skelbta harmonija esant ūkiškai laisvei.

Malthus savo „Politinės Ekonomijos Pagrinduose" (1820) pasisako tuo svarbiu klausimu. Malthus ūkio krizes pirmas aiškina perprodukcija, kuri atsirandanti dėl pajamų paskirstymo, būtent: labai stipriai augant kapitalo susidarymui daiktinių gėrybių paklausai sustoja pirm sustosiant gamybai. Verslovininkai, pas kuriuos vyksta naujo kapitalo susidarymas nors ir gali, bet nenori padidinti vartojimą proporcingai gamybai, tuo tarpu darbininkai nori, bet negali. Todėl ir šalims su dideliais gamybos galimumais reikalinga turėti vartotojų klasę, kuri pati nedalyvautų gamyboje, t. y. nedaugintų gėrybių. Manydamas, kad galima visuotina perprodukcija, Malthus žymiai nukrypsta nuo Smitho harmonijos ir nuo jo pagrindinių dėsnių. Čia glūdi ir priežastis to, kad Say, kuris laikėsi Smitho socialinės harmonijos dėsnio, stengėsi nuneigti Malthuso iškeltą perprodukcijos dėsnį.

D. Ricardo. Įžymiausias klasikų mokyklos teoretikas yra D. Ricardo.

Palyginti su A. Smitho mokslu D. Ricardo daug kuo nuo jo skiriasi, nors abu ekonomistai laikomi

vienos mokyklos. Ricardo su Smithu jungia ekonominės politikos sritys. Teorijos srityje Ricardo eina jau savu keliu. Į ekonominių problemų centrą Ricardo deda ne gamybos problemą, bet paskirstymo.

Ricardo mažiau rūpi, kaip Smithui, filosofinis bei moralinis pagrindas. Jis laikosi utilitarinio Benthamo dėsnio konstruodamas savo „homo oeconomicus" — žmogaus sąvoką, kuris iš oro ir iš vidaus nevaržomas siekia savo naudos. Jei jis dažnai kalba apie „prigimtinę eigą", įstatymus, apie naturalinę kainą ir algą, tai tuo jis supranta ne ką kitą, kaip tik tai, kad ką tik sakytoms ūkiškos laisvės ir naudos siekimo sąlygoms esant, ūkiškas procesas privalo įgauti būtino pobūdžio. Tačiau Ricardo raštuose galima rasti vietų, kur jis kalba ir apie kitus ūkio momentus arba kliudančias priežastis arba jo dėsnių pasireiškimą tik per ilgą laiką. Tačiau jis neima jų dėmėsin norėdamas aiškiau pabrėžti charakteringus tiriamų reiškinių bruožus. Tuo būdu Ricardo savo tyrinėjimuose vartoja abstrakciją, kuri tais laikais labiau atitiko gyvenimą, kąip dabar, nes jis mažiau buvo su savo abstrakcija nukrypęs nuo tikrovės, kaip kad mums šiandieną atrodo. Taip, pav., valstybės įsikišimas į ūkį tuo laiku buvo retas reiškinys, taip pat verslininkų ir darbininkų organizacijos neturėjo beveik jokios reikšmės. Tais laikais verslininkai iš tikrųjų daugiau buvo tik „homo oeconomicus".

Priešingai Ad. Smithui, Ricardo mažiau rūpi „tautos turtai". Anot jo, pagrindinį politinės ekonomijos mokslo objektą sudaro klausimas, kurie dėsniai nustato gėrybių paskirstymą. Tuo būdu politinė ekonomija atsipalaiduoja nuo ekonominės politikos klausimų, kurie randami A. Smitho moksle perėję iš merkantilizmo laikų. Tas problemas buvo iškėlęs ir patsai tų laikų Anglijos ekonominis gyvenimas — bloga žemės ūkio ir fabrikų darbininkų būklė, rentų pakilimas ir mašinų įvedimas.

Ricardo mokslas remiasi vertės teorija (žiūr. 433—474), iš kurios išvedama ir kainos teorija: „gėrybės kaina, arba kiekis kitos gėrybės, į kurią ši mainoma, priklauso nuo jos gamybai reikalingo darbo kiekio, o ne nuo didesnio ar mažesnio atlyginimo, kuris už tą darbą duodamas". Nors jis kartu su A. Smithu skiria vartojamą vertę ir mainomąja verte ir pirmąją laiko antrosios prielaida, bet jam svarbi yra tik mainovertė. Daugumos ūkiškų gėrybių — vadinamų laisvai reprodukuojamų gėrybių, išskyrus retenybes, — mainovertė ir kaina priklauso nuo lyginamo darbo kiekio. Jei mainovertė priklauso nuo reikalingo jai pagaminti darbo kiekio, tai dar nereiškia, kad ji priklauso tik nuo betarpiškai įdėto darbo, bet ji taip pat priklauso ir nuo darbo, kuris įdėtas į įrankius ir trobesius, kurie vartojami prie darbo, taigi daiktinių gamybos priemonių, kurias jis vadina kapitalu. Bet kadangi Ricardo kapitalą laiko ne kuo kitu, kaip atliktu darbu, tai tas nekeičia pagrindinio jo vertės dėsnio, nežiūrint į ne be reikšmės smulkius pakeitimus, kuriais jis padarė įtakos K. Markso vertės teorijai. Tačiaus Ricardo nebuvo grynas darbo vertės teorijos atstovas, kadangi jis pripažino perdaug nuo jos nukrypimų. Jo objektyvinė vertės teorija artima yra gamybos kaštų teorijai. Viename laiške į Mc-Culloch jis taip išsitaria: „Gerai įsigalvojęs į dalyką aš manau, kad yra dvi priežastys nuo kurių priklauso reliatyvinės prekių vertės pasikeitimai: 1. nuo reliatyvinio darbo kiekio, kuris reikalingas jai pagaminti; 2. nuo reliatyvinio laiko, kuris praeina ligi to darbo išdava gali būti patiekta į prekyvietę. Visi tvirto kapitalo klausimai surišti su antra kategorija".

Didžiausias Ricardo nuopelnas tai žemės ir kalnų pramonės rentos teorija. (žiūr. 475—490). Tiesa, pagrindas tai teorijai jau buvo padarytas prieš jį — būtent Andersono ir Westo. Andersenas pirmas jau 1777 ir 1801 metais iškėlė aikštėn tai, kad ne renta turi įtakos kainai, bet kad esti atvirkščiai, ir kad

renta nėra kas kita, kaip paprasta priemonė išlyginti pelnui, kuris atsiranda iš nevienodo įvairių laukų derlingumo ir įvairių vietinių sąlygų, nuo kurių priklauso padidėjimas ar sumažėjimas išlaidų jiems apdirbti. Tuo būdu buvo padėtas pagrindas diferencinei žemės rentos teorijai, žinomai Ricardo vardu.

Klausimo esmę, anot Ricardo, sudaro išaiškinimas, „ar žemės ir dirvos nuosavybė ir iš jos atsirandanti žemės renta padaro kurių nors gėrybės vertėje pakitimų, kurie nepriklauso nuo jų gamybai reikalingo darbo kiekio". „Renta yra, anot Ricardo, dalis žemės pajamų, kurias gauna žemės savininkas apmokėdamas pirmykščių ir nenykstamų žemės jėgų naudojimą". Augant gyventojų skaičiui, žemės dirbimo gamybos kaštai turi kilti. Arba turi būti įmamos į darbą dar nedirbamos žemės, reikalaujančios didesnių gamybos išlaidų, nes, anot Ricardo, žmonės visų pirmiausia pradėjo dirbti derlingiausias žemes, arba į jau dirbamas žemes turi dėti daugiau darbo ir kapitalo, kad gautų didesnes bendras pajamas. Bet kadangi pastarųjų tegalima gauti veikiant mažėjančių pajamų dėsniui, tai ir tokis žemės dirbimo intensyvinimas turi vesti į didesnius kaštus. Tuo būdu, laikui bėgant, tenka laukti kylančių javų kainų ir pragyvenimo pabrangimo. Tačiau ne žemės renta sudaro kylančių javų kainų priežastį, bet priešingai, renta atsiranda ir kyla dėl to, kad augant gyventojų skaičiui, javų kainos kyla ir dėl to geresnės žemės su mažesniais gamybos kaštais duoda tam tikras viršpajamas — žemės rentą. Tik paskutinės žemės rūšys neduoda jokios rentos, bet tik darbo algą ir pelną. Taigi, žemės rentos reiškinys remiasi tuo, kad gerų žemių nėra tiek, kad jų kiekis atitiktų gyventojų skaičiaus dydį ir jo augimą. Ir čia Ricardo remiasi savo darbo vertės teorija, nes imant į darbą blogesnės rūšies žemes kainos turi kilti dėl to, kad šioms žemėms apdirbti reikalinga daugiau darbo, kaip geresnėms žemėms. Tuo būdu žemės ūkio produktų, kaipo ne laisvai gaminamų gėrybių, kainas nustato tam tikras kainų

dėsnis, nes šių jų produktų kainas nustato gamybos išlaidos tose žemėse, kur tenka ūkininkauti blogesnėse sąlygose, bet kurių išdavos dar reikalingos žemės ūkio produktų reikmenėms patenkinti.

Artimame sąryšyje su Ricardo žemės rentos teorija yra ir jo darbo algos ir kapitalo pelno teorijos (žiūr. 490—498). Jo darbo algos teorija paremta vertės ir kainos teorija. „Darbas, sako jis, kaip ir kitos gėrybės, kurias perka ir parduoda, ir kurių kiekis gali būti didinamas arba mažinamas, turi savo prigimtinę ir savo prekyvietės kainą. Naturalinę darbo kainą sudaro tokia kaina, kuria gaudami darbininkai galėtų, kaip ir kiti, gyventi ir savo padermę palaikyti, nedaugindami ir nemažindami jos". Taigi, algos dydis tam tikra prasme nustatomas pragyvenimo minimumo, kurį Ricardo supranta ne fiziologine prasme. Kadangi naturalinė darbo alga daug daugiau priklauso ir nuo tautos papročių, keičiasi vietos ir laiko atžvilgiu, tai ir nesudaro konstantinio dydžio. Priešingai prigimtinei darbo algai, prekyvietės darbo algą nustato pasiūlai ir paklausai; ji kartais gali būti aukštesnė, kartais žemesnė, kaip prigimtinė, bet visados turi tendencijos prisiartinti prie šiosios. Tai įvyksta dėl to, kad pakilus prekyvietės darbo algai aukščiau, kaip naturalinė, darbininkų skaičius auga ir vėl numuša algą; esant žemesnei, darbininkų skaičius mažėja. Tuo būdu darbo algos judėjimas yra įspraustas į tam tikras ribas. Be to Ricardo aiškindamas darbo algą iškelia ir paklausų reikšmę algai. Betgi jis svarbiausiu darbo algai nustatyti momentu laiko darbininkų išgyvenimo kaštus, nors šieji ir nesudaro pastovaus dydžio. Tuo būdu Ricardo prieina pesimistinių išvadų dėl darbo algos judėjimo. Tos pat išvados seka iš jo veikalo vietų, kur jis skelbia darbo algos fondo teoriją, pagal kurią lemiamos reikšmės algai nustatyti turi kapitalo didėjimas ir gyventojų augimas. Pirmasis nustato darbo paklausus, antrasis — darbo pasiūlus ir abu veikia nustatant prekyvietės kai-

ną. Kapitalo didėjimas kelia algą, o gyventojų augimas mažina ją.

Iš tokio žemės rentos ir darbo algos susidarymo seka ir tam tikra jų įtaka tautos pajamoms pasiskirstyti. Kai kylant kainoms nominalinė alga kyla, tai neišvengiamai turi kristi ir pelnas, nors, kaip Ricardo aiškiai pabrėžia, tam gali priešintis ūkiška ir techniška pažanga. Kritus pelnui, mažėja noras sudaryti naujus kapitalus, ligi visiško sustojimo, kai pelnas tampa tokis mažas, kai jis negauna jokio atlyginimo. Iš to seka ir interesų skirtumas tarp darbo ir kapitalo. Apie jokią interesų harmoniją jis jau nebekalba. Ir tolimesni interesų harmonijos skelbėjai Mančesterio mokykla su Bastiat pryšakyje stengiasi sugriauti Malthuso gyventojų mokslą ir Ricardo žemės rentos teoriją.

Ricardo taip pat išvystė ir savo pinigų vertės teoriją, vadinamą kiekine, kuri jau ir pirm jo buvo skelbiama ir, anot kurios, pinigų vertė priklauso nuo jų kiekio — didėjant jam pinigų vieneto vertė krinta; mažėjant kyla. Jis buvo vad. currency — principo (griežto notų padengimo auksu) šalininkas. Ūkio politikoje Ricardo buvo griežtas laisvos prekybos šalininkas, kuriuo rėmėsi Cobdeno ir Brighto Mančesterio partija.

Ricardo mokslas tenka vertinti išeinant iš jo laikų sąlygų, kai jo skelbiamoji ūkiška laisvė ir naudos siekimas atitiko labiau gyvenimą kaip dabar. Jo moksle ypačiai reliefiškai pabrėžtos laiko problemos, aštrūs bei aktualūs momento klausimai tų laikų Anglijos ekonominiame gyvenime. Tas problemas tų laikų ekonomistams ir patiems praktiškai teko spręsti dalyvaujant Parlamento Komisijose.

Tais laikais buvo pakeisti įstatymai apie neturtingus, nors ir ne ta prasme, kaip ekonomistų siūlyta, būtent 1834 metais pašalpos buvo sumažintos ir surištos su nors menko darbo atlikimu darbo namuose (Benthamo projektas). Tai buvo neginčijamai griežtas žygis, bet įstatymo uždavinys buvo atskirti pajėgius darbininkus nuo vargšų, kas ligi tol nebuvo daroma. Naujos

įstatymdavystės uždavinys buvo vargšų šelpimą iš viešų lėšų taip sutvarkyti, kad pašalpa būtų menkesnė, kaip savarankiško darbininko pragyvenimas. Galima manyti, kad tuo laiku darbininkų gyvenimo sąlygos kiek pagerėjo, nors ir nedaug, nes „allwance system" dar išsilaikė ligi 1853 metų.

Su Ricardo vardu rišamas ir javams muitų panaikinimo reikalavimo pagrindimas. Tiesa, jis reikalavo panaikinti muitus, bet ne staiga. Ekonominėje valstybės politikoje jis taip pat nebuvo absoliutinis laisvės ir nesikišimo šalininkas. Taip, pav., jis reikalavo Anglijos Banką suvalstybinti.

Tolimesnis klasikų mokyklos įsigalėjimas.

Nemažesnės reikšmės tolimesniam ekonomiškos minties plėtimuisi turėjo, palyginti su Smithu, Malthuso ir Ricardo mokslas, kurį saviškai formuluoja ir papildo visų pirmiausia Anglijoje James Mill, Mc. Culloch, N. W. Senior, R. Torrens, Th. Chalmers ir R. Jones. Pirmasis laikomas uoliausiu Ricardo sekėju esančiu dar didesnėje Benthamo utilitarinės etikos įtakoje, kaip pats Ricardo. (Senajam Milliui taip pat lemiančios reikšmės ūkiškai sklaidai turi gyventojų augimas). Mc. Culloch (The Principles of Political Economy, 1825), pasižymi savo aprašymais, ir savo pažiūrų griežtumu pralenkia Ricardo ir Millį. N. W. Senioras nuvalė politinę ekonomiją nuo kompromisų su socialinėmis sistemomis bei reformomis, nuo moralės ir jausmo įtakos, suvesdamas ją į nedidelį skaičių pagrindinių dėsnių, iš kurių jis jau darė išvadas. (Svarbiausias jo veikalas kuriame jis išdėjo savo mokslą yra „Outline of Political Economy" 1836, išspausdintas Anglų Enciklopedijoje, o vėliau atskira brošiūra). Senioras įvedė ir naują elementą į ekonomikos teoriją — būtent susilaikymo (žiūr. 530—535) — taupmenų elementą. Nors susilai-

kymas negali gaminti turtų, anot Senioro, bet jis vertas atlyginimo kaipo tam tikras pasiaukojimas. Tuo jis davė pradžią palūkanų teorijai, taip pat į vertės pagrindą Senioras deda naują momentą — retumo. Šiąja retumo sąvoka vėliau naudojosi Walras. Jis atgema Casselio moksle. Priešingai Ricardo kvantitetinei pinigų vertės teorijai Senioras sukonstruavo teoriją, kad pinigų vertei pagrindinės reikšmės turi tauriųjų metalų gamybos kaštai. Taip pat jis tyrė darbo algą (žiūr. 535—569 p.).

Aukščiausio savo laipsnio klasikų mokykla, pradėta A. Smitho, pasiekia J. S. Millio moksle. J. S. Millis buvo ne tik ekonomistas bet ir filosofas, turėjęs ne mažos įtakos ne tik į logikos, bet ir į etikos mokslą. Pažinimo teorijos atžvilgiu jis buvo empirikas ir būdamas Comte'o įtakoje stipriai linko į pozitivizmą, į tokią filosofijos ir mokslo srovę, kuri remiasi tik esamu, pozityviniu, atmeta metafizinį elementą.

J. S. Millis pradžioje laikosi, kaip ir tėvas, Benthamo utilitarizmo, nuo kurio vėliau nukrypsta. Jis kartu su Comte iškelia socialinių jausmų reikšmę. Į jį padaro įtakos pasikeitusios socialinės sąlygos — iškilimas socialinio klausimo ir socialistinių idėjų įsigalėjimas, ypač S. Simono. Ir daugelyje mažesnių savo raštų — apie laisvę tikybą, moterų emancipaciją, darbininkų klausimą, jis skelbia jau naujas mintis. Tą patį matome ir jo „Priciples of Political Economy", (žiūr. 603—617 pusl), ypač paskutinėse laidose, kur jis iš vienos pusės duoda puikų klasikų mokslo sistematišką išdėstymą, antra vertus, jis išeina iš siaurai ekonomiškų klausimų traktavimo ir suriša juos su kitomis valstybinio ir visuomeninio gyvenimo sritimis. Ir šiuo atžvilgiu jo veikalas primena Smitho „Wealth of Nations". Daugumą problemų, kaip antai gamybos, gyventojų, žemės rentos, pinigų ir prekybos, jis sprendžia panašiai, kaip ir jo pirmtakūnai, nors ir ypač dėl paskutiniosios pareikšda-

mas ir savarankiškų minčių. Jį skiria nuo senosios mokyklos pažiūros į nuosavybę ir paveldėjimą, taip pat ir mokesčių politikos idėjos. Kadangi nuosavybės esmę visų pirmiausia sudaro tai, kad kiekvienam būtų užtikrintos jo darbo išdavos ir jo susilaikymu surinktos taupmenos, bet šis dėsnis negali būti pritaikintas tiems daiktams, kurie nepagaminti darbu, būtent žemės išdavoms. Šiuo atveju žemės nuosavybė tiek tegali būti išlaikyta, kiek savininkai iš tikrųjų savo veikimu padarė tą žemę vaisinga arba pagerino ją. Tačiau apie esamą žemės nuosavybę tą nevisiškai galima pasakyti, kadangi žemės nuosavybė, priešingai kitoms gėrybėms, nėra žmogaus rankų darbas, bet „visos žmonijos paveldėjimo" pirmykštė dalis. Jos prisisavinimas tėra tikslingumo klausimas. „Kai tik privatinė nuosavybė pasirodo netiksli, ji tampa neteisybė". Iš to išeina Millio tam tikras neigiamas nusistatymas prieš paveldėjimo teisę ir reikalavimas ligi tam tikro laipsnio jos aprėžimo. Mokesčių apkrovimo atžvilgiu Millis laikosi Smitho bei Ricardo mokslo, kuris ir ligi šių dienų nėra dar nustojęs savo reikšmės. Jis yra mokesčių progresijos priešininkas ir linkęs yra palikti seną proporcijos sistemą, nes anot jo apkrovimas didelių pajamų aukštesniais mokesčiais reiškia ne ką kitą kaip darbštumo ir taupumo apkrovimą ir nustatymą uoliesiems pabaudos už tai, kad jie daugiau kaip kiti dirbo ir taupė. Tačiau kitu atžvilgiu jis žymiai skiriasi nuo savo pirmtakūnų. Čia visų pirmiausia reiškia suminėti „vertės priaugimo mokesnį" iš žemės rentos, kurio pamatavimas išeina iš jo pažiūrų į nuosavybę ir kuriuo jis padarė didelės įtakos į vėliau išaugusį žemės reformos judėjimą. Millis čia turi omenyje tą atveją, kai kam tikra pajamu rūšis be darbo ir pastangų iš jų savininkų pusės „turi tendencijos savarankiškai daugintis ir tuo padeda susidaryti klasei, visiškai pasyviai, turtėjančiai iš naturalinės dalykų eigos". Tas visų pirmiausia liečia žemės rentą, kurių savininkas „lygiai kaip sapne be darbo, be riziko, be taupymo lobsta".

Prie tokių išvadų Millis prieina pamažėl ir jas formuluoja, kaip pats pripažįsta, po 1848 m. prancūzų revoliucijos susipažinęs su socialistų raštais.

Naujųjų Millio idėjų pagrinde glūdi teisingumo principas ir, išeidamas iš šio principo, jis pripažįsta ir valstybei atitinkamą vaidmenį socialines bei ekonomines problemas sprendžiant, nors bendrai imant jis yra valstybės nesikišimo į ekonominį gyvenimą šalininkas. Laisvas individualinis veikimas jam atrodo geriausia garantuojąs socialinę ir ūkišką pažangą. Pagaliau Millis taip išsitaria: „apskritai galima taip sakyti: visu tuo, kas pageidaujama, kad įvyktų, visos žmonijos arba būsimų kartų arba dabartiniam svetimos pagalbos reikalingų visuomenės narių labui, tinka susirūpinti valdžiai". Tokis socialiai politinis Millio nusistatymas reiškė stiprų nukrypimą nuo ligi tol viešpatavusių Anglijoje teorijų.

Tokis Millio dvilypumas išeina ir iš jo politinės ekonomijos uždavinių bei esmės supratimo. Jis griežtai atskyrė mokslą apie gamybą nuo mokslo apie paskirstymą. Gėrybių gamybos įstatymai bei sąlygos jam atrodo tam tikru atžvilgiu „fizinėmis teisybėmis". „Jose nieko nėra savavalio ar pripuolamo... Mes negalime pakeisti galutinų savybių nei medžiagos nei žmogaus dvasios, bet šias savybes tik didesniu ar mažesniu pasisekimu naudoti tam, kad pasiektume norimų išdavų". Visai kas kita jam atrodo paskirstymas: „jei jau daiktai pagaminti, tai žmonės jais gali individualiai arba bendrai naudotis, kaip jie tai atranda tinkamiau". Lėšų paskirstymas priklauso nuo visuomenės papročių ir įstatymų. Millis nepakankamai įvertino ryšį tarp gamybos bei paskirstymo. Nežiūrint į tai Millis šioje srityje stipriai nukrypo nuo ekonominio liberalizmo.

Millis laikėsi darbo algų fondo teorijos (žiūr. 609—616 pusl.), anot kurios alga yra ne kas kita, kaip tik algų fondo iš darbininkų skaičiaus dalinys, ir Malthuso pasiūlyme aprėžti vedybas matė to klau-

simo išsprendimą. Darbo klasės pakėlimą jis visų pirmiausia matė švietime ir pamokyme, kad gyventojai mažiau daugintųs kaip auga kapitalas ir darbo progos. Be šios priemonės jis darbo klasės išsigelbėjimą mato — darbininkų ir kapitalistų asocijacijoje — darbininkų gaminamose bendrovėse ir dalyvavime pelne. Jis mano, kad kapitalistai pamažėl supras naudą iš kapitalo skolinimo gaminamosioms bendrovėms, arba net įkeičiant jį į metines rentas: „Tuo ar kitu būdu esamas kapitalo rinkimas teisėta tvarka ir naturaliniu rutuliojimosi galėtų pagaliau tapti bendra nuosavybe visų tų, kurie dalyvauja produktingame jo naudojime, — pasikeitimas, kuris, savaime suprantama, taip turėtų veikti, kad abi grupės lygiomis teisėmis dalyvautų kooperatyvo valdyme. Įvyktų pilnas socialinis teisingumas ir būtų patogiausia pramonės dalykų visų labui tvarka, kurią tegalima prileisti dabartinėmis sąlygomis“ .

Tuo Millis prisiartina socializmo idėjoms. Tačiau jį nuo socialistų skiria palaikymas varžytynių, kuriose Millis nieko demoralizuojančio ir antisocialinio nematė, bet kaž ką naudingo darbininkams ir visuomenei.

Pagaliau į savo gyvenimo galą jis atsisakė ir darbo algų fondo teorijos ir pripažino darbo algai streikų ir darbininkų sąjungų įtaką. Tuo būdu Millis iš individualistinių pažiūrų dar labiau pereina į visuomenines, kurias galima pavadinti solidarizmu, artimu socializmui. Tuo pačiu ir jo mokslas pasižymi tam tikru dvilypumu ir įvairiai dėliai to vertinamas. Juo remiasi ir mančesterininkai, jį priskiria ir prie valstybinio socializmo šalininkų.

Nors klasikų mokykla Millio moksle pasiekia aukščiausio savo išsiskleidimo laipsnio ir nukrypsta nuo savo pagrindų, bet dar kurį laiką laikosi ne tik Anglijoje, bet ir kitose šalyse. Anglijoje J. E. Cairnes (1824—1875) žymiausias Millio mokinys daug nusipelno metodologiniais tyrinėjimais. Priešingai Mil-

lio mokslui jis grįžta vėl prie darbo algų fondo teorijos ir darbininkų sąjungoms tepripažįsta labai mažos įtakos darbo algos sąlygoms. Prancūzijoje Chevalier ir Cherbuliez skelbia panašias į Millio idėjas. Pesimistinės Ricardo ir Malthuso idėjos davė progos atsirasti klasikų mokyklos pagrindų revizijai Millio ir kai kurių vokiečių ekonomistų moksle.

Optimistai. A. Smitho optimistinės idėjos negalutinai tuo palaidojamos. Ekonominis optimizmas atgimsta tam tikrose patogiose Amerikos ekonominėse sąlygose H. C. Carey (žiūr. 569—692 pusl.) moksle mančesteriečių mokykloje Anglijoje ir tos mokyklos sekėjo prancūzo Bastiat moksle.

Carey buvo individualistas. Pradžioje laikėsi laisvos prekybos politikos. Kaipo deistas jis persiėmęs harmonijos ir pusiausvyros idėjomis. Savo veikalui motto jis pasirenka Keplerio žodžius: „Pasaulio sąranga yra harmoniška visuma ir Dievas yra jos siela. Jis yra aukščiausia harmonija ir visoms sieloms yra įdiegęs savo pavyzdžiu savą vidaus harmoniją". Šiose Carey pažiūrose glūdi individualizmas, kuris išeina tiesioginiai iš žmonių, ne iš jų savo intereso, bet iš žmonių bendravimo, kuris būtinai reikalingas žmogaus ekzistencijai.

Carey atmeta Malthuso ir Ricardo gyventojų mokslą, kaip klaidingą. Anot Carey, didėjant gyventojų skaičiui, auga jų asocijacinė jėga gamtai nugalėti ir žmonės gali apdirbti sunkesnes, bet derlingesnes žemes. Carey nesutinka su Ricardo, kuris skelbė, kad žmonės visų pirmiausia pradeda dirbti geresnes žemes ir atmeta jo žemės rentos teoriją, laikydamas žemę kapitalu. Taip pat atmeta ir darbo algų fondo teoriją ir konstruuoja savo produktingumo algos teoriją. Žmogui nugalint gamtą ir atlyginimas už jo darbą didėja. Jis nustato tokį paskirstymo įstatymą: kapitalo palūkanos skleidžiantis ūkiui vis mažėja, darbininkų dalis grynose pajamose auga. Bet absoliutinė

palūkanų suma taip pat auga. Tuo būdu ir gauname visų klasių harmoniją. Prekybos politikoje jis laikėsi protekcinių muitų sistemos, pagrįsdamas ją tuo, kad protekciniai muitai pagelbsti išsiplėsti pramonei ir išaugti gaminamosioms šalies jėgoms.

Anglijoje klasikų mokyklos laisvos prekybos principą remia, kaip jau sakyta buvo, Mančesterio mokykla, kurios steigėjai buvo Cobdenas ir Brightas. Tačiau tai buvo ne mokslo srovė, bet ūkio politikos. Jos teoretiku reikia laikyti F. Bastiat (1801—1850). Bastiat savo veikale „Sophismes économiques" (1845—48) atmeta Malthuso ir Ricardo mokslą ryšium su kova su socializmu. Jo mokslas artimas yra Carey mokslui. Bastiat vertę aiškina pastangomis, santykiu tarp dviejų mainomų patarnavimų vienas antram. Iš mainų jis išveda ir solidarizmą tarp žmonių, priešingai socialistų skelbiamam interesų priešingumui. Jis atmeta Ricardo vertės teoriją ir Malthuso gyventojų mokslą. Svarbiausiu socialinės harmonijos principu Bastiat laiko laisvę.

Bastiat daugiausia sekėjų turėjo Vokietijoje, kur juo rėmėsi laisvosios prekybos šalininkai J. Prince-Smith (1809—1874), Soetbeer, Schulze-Delitsch ir kiti.

J. H. Thünenas. Thünenas yra vienas iš žymiausių vokiečių ekonomistų pirmosios XIX šimt. pusės visuomenės ūkio mokslo teorijos atžvilgiu. 1801 m. įsigyjo Meklenburge dvarą Teltow, kuriame jis įtaisė pavyzdingą ūkį ir kuriame išgyveno ligi mirties. 1826 m. jis pradėjo leisti savo garsųjį veikalą „Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie". Didžiausias Thüneno nuopelnas vietos reikšmės (vietovės problemos) iškėlimas, ypačiai žemės rentai, ir prigimtinės darbo algos ir procento tyrinėjimuose. Savo veikale jis naudojasi abstraktiniu metodu. Tyrinėdamas ekonominius ir socialinius reiškinius jis pastebi daugybę jų priežasčių ir sąlygų,

tarpe kurių skiria kintamas ir pastovias ir imasi pastarąsias matematiškai ištirti ir tuo būdu išaiškina reiškiniuose tą, kas visuotina ir nustato dėsningą pareinamybę.

Savo veikale „Der isolierte Staat" Thünenas parodo ūkio sistemų reliatyvingumą ryšium su ūkio vietovės atstumu nuo prekyvietės. Jis vaizduojasi didelį miestą derlingoje lygumoje su vienodu dirvos derlingumu, kurioje nėra jokios laivams plaukioti tinkamos upės ar kanalo. Už miesto naudojamų žemių prasideda dykynės, kurios miestą skiria nuo viso kito pasaulio. Lygumoje jokių kitų miestų be kalbamo nėra ir iš jo sodžius gauna pramonės gaminius, o miestas iš apylinkinių žemių gauna maisto produktus. Nustatęs tokį dirbtiną pavyzdį Thünenas stato klausimą, „kokis bus šioms sąlygoms veikiant žemės ūkis ir kaip veiks didesnis ar mažesnis tolis nuo miesto į žemdirbystę, jei ji bus visiškai nuosekliai vedama". Ir iš tokio abstraktinio pavyzdžio Thünenas nustato svarbų dėsnį, kad jokia ūkio sistema neturi absoliutinio pranašumo prieš kitas, kad kiekviena iš jų esti tik reliatyviai naudinga. Priežastis to, kad Thüneno paimtame pavyzdyje transporto išlaidos sudarys vienintelį faktorių, kuris turės reikšmės nustatant žemės ūkio vedimo sistemą. Aplinkui miestą galima nustatyti koncentrines juostas, kuriose juo tolyn nuo miesto, eis juo ekstensyvesnis ūkio vedimas. Juo didesnis nuo miesto tolumas, juo didesnės transporto išlaidos ir todėl, esant prekyvietėje vienodoms kainoms, augąs tolis mažina kainas, o mažėjąs tolis jas didina. Iš to išeina, kad prie miesto bus gaminami toki produktai, kurie palyginus su jų verte, daug sveria ir kurių pervežimo į miestą išlaidos tokios didelės, kad iš tolimesnių vietų gabenti jų neišsimoka; taip pat arti miesto gaminami toki produktai, kurie greitai genda. Ir koncentrinėse juostose — imant nuo miesto centro — bus tokios ūkio sistemos: pirmoje juostoje bus gaminami tokie produktai, kurie iš tolo negali būti gabenami: daržovės, pienas, šienas

ir šiaudai ir p. d. Antroje juostoje bus miškų ūkis — miestui kuru ir statomąja medžiaga aprūpinti. Trečioje juostoje rasime javų ūkį, kurio intensyvumas vis mažės: pirma eis intensyvus, t. y. tokis, kuris reikalauja daugiau darbo ir kapitalo, paskum ekstensyvesnis, kur dedama mažiau darbo ir kapitalo (pašarinių žolių ūkis) ir trilaukis ūkis. Ketvirtoje juostoje bus gyvulių ūkis, ir paskutinėje (penktoje) juostoje galimas tik medžioklės ūkis, kurio produktai brangūs kailiai, ragai ir kiti dalykai gali būti lengvai atgabenami į miestą. Nors Thünenas, rašydamas savo veikalą, dar nežinojo Ricardo raštų, tačiau žemės rentos sąvoką jis veik panašiai formuluoja, kaip ir Ricardo. Pavyzdžiui jis taip sako: „Dvaro žemės renta atsiranda iš tų pranašumų, kurių jis turi palyginti su blogiausiomis žemėmis, kurios dar turi išduoti produktus paklausams patenkinti, dėl savo vietovės ar dirvos". Taip pat, aiškindamas žemės rentą, Thünenas duoda didelės reikšmės mažėjančių iš žemės pajamų dėsniui.

Antras svarbus klausimas, kurį tyrinėjo Thünenas, buvo prigimtinės darbo algos ir procento dydžio, kuris sudaro lyg ir tąsą jau minėto tyrinėjimo naudojantis jame tuo pačiu metodu. Apie algos tyrinėjimo uždavinius Thünenas taip sako: „Visi ekonominiai tyrinėjimai keldavo manyje klausimą, ar menka alga, kurią beveik visados gauna paprasti darbininkai, yra prigimtinė ar atsiradusi dėl uzurpacijos, iš kurios negali darbininkai atsipalaiduoti? Kadangi žema darbo alga atsiranda dėl to, kad kapitalistai ir žemės savininkai iš to produkto, kurį pagamina darbininkas, pasisavina sau tokią didelę dalį, tai vienas klausimas tuojau kelia kitą klausimą: kuriuo būtent dėsniu turi eiti naturaliai paskirstymas darbo produkto tarp darbininko, kapitalisto ir žemės savininko?" Sprendžiant darbo algą į jį turi įtakos ir socialiai politiniai sumetimai. Jo nepatenkina A. Smitho algos dydžio aiškinimas konkurencija; taip pat jo nepatenkina ir Say bei Ricardo algos teorija. Thünenas nori pasakyti dau-

giau, kaip tai, kas faktinai yra, jis nori duoti tai „kas teisinga". Jis siūlo tam tikrą teisingos ir prigimtinės algos formulą, būtent $\sqrt{a \cdot p}$, kur a pragyvenimo minimumas 4 žmonių šeimai (darbo jėgos reprodukcija), p produkto vertė. Vėlesnis tyrinėjimas įrodė, kad net izoliuotai valstybei ta formula klaidingai išvesta. Patsai Thünenas labai šią formula vertino, ir norėjo, kad ji būtų iškalta ant jo paminklo. Pažymėtina tai, kad Thünenas algos teorijoje norėjo parodyti tam tikra prasme sintezį iš klasikų ir socialistų algos teorijų. Thünenas greta su pažinimo troškuliu, buvo perimtas ir etinio jausmo. Priešingai klasikų mokslui, kuris analizavo nuogą tikrovę, jis vieną kartą taip išsitarė: „Jei darbininkai tvirtina, kad kas ištikrųjų yra — yra neteisinga, tai tas manomas dėsnis nustoja savo turinio, ir vietoje remtis patyrimu, reikia įrodyti proto paremtą dėsnį". „Bet jei kada nors nubudusi liaudis pastatys klausimą ir praktiškai bandys rišti: „kokia yra natūralinė darbininko dalis produkte?", tai gali įvykti kova, kuri atneš Europai barbariškumą ir sunaikinimą. Didelė yra žala iš to, kad šis klausimas mokslo neišspręstas, kad nė viena pusė nežino, kas teisinga, ir atsirandanti iš savų motyvų kova neranda atsparos pareigos ir tiesos supratime".

Thünenas aiškindamas palūkanų dydį išeina iš įvairaus jo naudingumo. Palūkanų aukštis nustatomas paskutinės kapitalo naudingumo dalies. Savitarpiniai palūkanų ir kapitalo santykiai yra toki: palūkanų ir rentos sumažinimas eina darbininkų naudai ir pakelia darbo algą.

Thünenas nebuvo optimistas. Jis pripažįsta Malthuso gyventojų mokslą. „Taika neša gerovę, sako jis, gerovė — perdidelį gyventojų skaičių, perdidelis gyventojų skaičius — skurdą. Kaip iš šio užburto rato išeiti?" Tam tikrą padėties palengvinimą Thünenas mato augančiame darbo produktingume.

Nors Thünenas polemizavo su Smithu ir Ricardo, tačiau pagrinde savo pažiūromis ir metodu jis yra gana artimas klasikams. Ūkio politikoje Thünenas nesutiko su Smitho ir Ricardo politika — jis pripažino saugojamųjų muitų reikalingumą.

Thüneno mokslas didesnės įtakos visuomenės ūkio mokslo plėtimui nepadarė. Jo mokslišką reikšmę iškėlė Roscheris. Tačiau Thüneno iškeltas labai svarbus klausimas dėl vietovės, nuo kurios priklauso reliatyvinės žemės ūkio sistemos. Savo laikams Thüneno ūkio sistemų juostos, pradedant nuo miesto, turėjo didesnės reikšmės, kaip mūsų laikais, nors ir dabar nėra visiškai išnykusios. Į jų pakitėjimą įnešė atmainų patobulėjimas transporto technikos ir ryšium su tuo transporto atpigimas.

LIBERALIZMO KRITIKAI.

Simon de Sismondi. Sismondi kartu su socialistais buvo pirmas žymus klasikų mokslo kritikas, ypač jų ekonominės politikos dėsnių, nors grynai teorijos klausimuose maždaug laikėsi tų pat dėsnių kaip ir klasikai.

Po Napoleono karų, vykstant „pramonės revoliucijai", Europai tenka pergyventi ekonominė krizė ir ryšium su tuo didelis pramonės darbininkų vargas bei skurdas. Tat darė didelį įspūdį S. Sismondi. Savo veikalo „Nouveaux Principes d'Economie politique" (1819 m.) įžangoje jis taip sako apie Angliją: „Šioje nuostabioje šalyje, kuri atrodo tiek daug turinti patyrimo mokyti pasaulį, aš mačiau augant gamybą ir mažėjant vartojimą. Ten gyventojų masės, kaip ir filosofai, atrodo užmiršusios, kad turtų krovimas nesudaro politinės ekonomijos tikslo, bet priemonę palaikyti visų tų laimę, kurie tąja priemone naudojasi. Šios laimės aš ieškojau visose klasėse, bet niekur negalėjau rasti."

Sismondi skiria nuo klasikų jo vartojamas metodas, pažiūros į visuomenės ūkio mokslo objektą ir praktiškos išvados.

Sismondi naudojasi induktyviniu metodu, stengdamasis moraliai įvertinti tiriamus faktus. Tuo jis skiriasi nuo Ad. Smitho, J. B. Say, Ricardo.

Politinės ekonomijos mokslo objektu Sismondi laiko žmogų — „fizinę žmonių gerovę. Kalbėti apie turtus ir čia jau užmiršti žmogų yra tikriausias būdas iškrypti iš kelio. Štai dėl ko greta su gamyba reikia tiek pat vietos duoti ir paskirstymo teorijai". Tiesa, klasikai galėjo sutikti su tuo, kad jie duoda pirma vietą gamybai, juk iš tikrųjų visų pirma reikia pagaminti turtą, o paskum jau jį skirstyti. Sismondi su tuo nesutinka. Turtas tiek tevertas, kiek jis tinkamai paskirstytas. Turtų paskirstymo moksle ypač turi būti kalbama apie „neturtinguosius" — tuos, kurie tegali misti iš savo rankų ir kurie nuo ryto ligi vakaro dirba dirbtuvėse ir laukuose. Jie sudaro gyventojų daugumą; ir tai kas jį (turtų paskirstymo mokslą) interesuoja yra klausimas, kaip šių „neturtingųjų likimą veikia mašinos įvedimas, laisvosios varžytynės, nuosavybė". „Politinė ekonomija, sako jis, yra gerovės teorija ir pagaliau visa tai, kas neliečia žmonių gerovės, nepriklauso šiam mokslui".

Išeidamas iš savo nusistatymo dėl politinės ekonomijos metodo ir objekto Sismondi duoda krizių teoriją ir laisvųjų varžytynių kritiką. (Žiūr. 499—521 pusl.).

„Jei, sako Sismondi, ekonomistai nebūtų rezonavę in abstracto, o prisižiūrėję faktams, tad vietoje produktų būtų pamatę žmones ir nebūtų prisidėję prie gamintojų klaidų. Pasiūlų didėjimas, jei tie pasiūlai atitinka didėjančius paklausus, niekam nekenkia ir yra naudingas. Bet pasiūlų didėjimas, kada reikmenės taip greitai neauga, nėra naudingas". Jis nesutinka su Smitho ir Ricardo nuomone, kad kapitalas ir

darbas gali pereiti iš smunkančios pramonės į kitą. Niekados darbininkas negali staiga pamesti darbą, iš kurio gyveno, prie kurio priprato ir kurio per ilgą laiką išmoko, išleidęs nemažą lėšų... Dėl to jis geriau sutiks sumažinti savo algą, pailginti darbo laiką; „jis dirbs keturioliką valandų per dieną, jis atsisakys nuo laiko, kurį kiti linksmindamies ir ūždami praleidžia; tas pats darbininkų skaičius pagamins daugiau produktų" („Nouveaux principes", 333 pusl.). Taip pat nelengvai atsisakys nuo savo manufaktūrų ir fabrikantai, kurie sudėjo į jas kapitalus, ir nenorės tą metę, verstis kitu darbu. Taigi, gamyba laisvai neišjra, paliekti ir dar, gal būt, auga. „Gamintojai nemes gaminę ir jų skaičius nesumažės, kol dalis fabrikantų nesubankrutuos, o darbininkai neišmirs badu. Žinoma, pusiausvyra įvyks, bet kuria kaina?"

Gamybą nuolatos didina neproporcingai paklausams auganti technikos pažanga, nuolatinis vis naujų ir didesnių mašinų išradimas. Ir čia Sismondi kreipia dėmesį į socialinę pusę. Mašinos mažina darbo paklausus. Fabrikantas, kuris stato naują mašiną, rūpinasi tik tuo, ar jis galės pigiau gaminti, kaip jo konkurentas ir pigiau parduoti. „Visi anglų darbininkai būtų išmesti į gatvę, jei tik fabrikantai jų vietoje galėtų naudoti garo mašinas sutaupydami 5%". „Anglija virtusi į didelę manufaktūrą, kuri, kad išsilaikytų, priversta yra pardavinėti beveik visam žinomam pasauliui. Ar reikia paskirti algą tam, kuris surastų priemonę tą patį darbą atlikti su 90.000 ar su 9.000 šeimų? Jei Anglijai pavyktų visą darbą laukuose ir miestuose atlikti su garo mašina ir turėti nedaugiau gyventojų, kaip Ženevos respublika, nors ji tiek pat gamintų, kaip šiandieną, ar ją reikėtų laikyti turtingesne ir esančią laimingesnėse sąlygose?"

Sismondi traktuodamas krizes ir mašinų reikšmę, turi omenyje gyventojų perteklių, tą patį faktorių, kuris didelės reikšmės turi Malthuso ir Ricar-

do teorijose. Tačiau Malthuso naturalistiniam klausimo rišimui, matančiam nesantykį tarp gyventojų augimo ir maisto priemonių, Sismondi nepritaria. Anot jo, Malthus ima spręsti klausimą perabstrakčiai. Sismondi ginčija Malthuso dėsnį, kad gyventojų augimui pagrindinės reikšmės turi maisto priemonės. Anot jo, daug daugiau didina gyventojų skaičių neturtas ir sunki gyventojų būklė: „Juo daugiau neturtingas nustoja nuosavybės, juo daugiau jam gresia pavojus prašokti savo pajamas ir prisidėti prie gyventojų skaičiaus didinimo, kurie neturi jokio sąryšio su darbu ir todėl neturi išgyvenimo priemonių". Tuo būdu Sismondi perdidelį gyventojų augimą laiko ne socialinio skurdo priežastimi, bet jo pasėka.

Politinėje ekonomijoje, anot jo, viskas tampriai tarpu savęs susisiję ir nuolatos sukasi rate, nes pasėka iš savo pusės tampa priežastimi. „Viskas jame žengia pirmyn, kad vienas judėjimas susirištų su kitu, bet viskas sustoja, žengia atgal, jei vienas iš šių judėjimų, kuris turi būti bendroje grandyje, atsisako klausyti. Naturalinėje dalykų eigoje auga turtai, auga pajamos, iš to auga ir vartojimas, taip pat darbas reprodukcijai ir kartu su tuo gyventojų skaičius. Šis naujas darbas iš savo pusės didina turtus". Bet jei žiaurioje tikrovėje šio harmoniškumo nesti, tai tas galima pakeisti tikslingomis priemonėmis. Ten, kur perdaug gyventojų, kur darbo jėgos pasiūlai prašoka paklausus, „visur kur veltui pasiūlomas darbas... šio neatitikimo kaltė krinta mūsų įstatymams, mūsų įstaigoms".

Dėl to Sismondi nesutinka su laisvų varžytynių skelbiamais privalumais stambios pramonės ir mašinų režime... Jam daug meilesnis yra žemės ūkis — žemdirbystė. Nepatinka jam ir anglų ekonominio gyvenimo evoliucija: „Anglų tauta rado naudingesniu atsisakyti žemės ūkio darbo, kuris reikalauja daug darbininkų, ir pusę savo gyventojų, kurie mito sodžiuose, atleido kaip amatininkus į miestus". Dar aukščiau vertinant žemės ūkį matome jo veikale „Etudes sur

l'Economie Politique" (1837). Didžiausia gyventojų dalis turėtų gyventi sodžiuje ir skirstant nuosavybę reikėtų į tai atsižvelgti. Didelių dvarų persvara yra žalinga; Sismondi čia turi omenyje tuo laiku daug diskutuotą klausimą, kad smulkus ir vidutinis žemės ūkis gali išmaitinti didesnį gyventojų skaičių. Kalbėdamas apie žemės rentą, jis pasisako prieš Ricardo, įspėdamas jį, kad politinėje ekonomijoje reikia vengti absoliutinių dėsnių taip pat kaip ir abstrakcijų: „Niekur negalima rasti absoliutinių kiekių, niekur negalima sutikti visados pastovios jėgos ir kiekviena abstrakcija yra apgaulė. Ir politinė ekonomija nėra išskaičiavimo mokslas, bet moralės. Ji veda į klaidas, jei manoma, kad ją galima išreikšti skaitlinėmis; ji tik tuomet veda prie tikslo, kai turima omenyje žmonių jausmus, reikmenės, kančias". Tokis irracionalinis elementas vaidina didelę rolę ir sprendžiant žemės ūkio ir pramonės reikšmę. Pabrėždamas žemės ūkio reikšmės ir ypač savarankiško ūkininkų luomo, jis iškelia tik vieną savo motyvų pusę, kuriuos jis vartoja prieš toli einančią pramonės sistemą. Jis neatmeta darbo pasidalinimo naudingumo mašinų darbe. Jis pabrėžia, kad anglų fabrikų darbininkai savo inteligentiškumu, žiniomis ir dorovę praneša sodžiaus darbininkus. Bet antra vertus: „moralinis nužeminimas, kuris atsirado iš fabrikų, yra tokia didelė žala, kurios negali atstoti jokis pramonės augimas". Čia jis turi galvoje prekybos krizes, kurias jis aiškina nepakankamu vartojimu, tam tikra socialine problema, kurios šaknys glūdi paskirstyme. Priešingai Say ir Ricardo, jis laiko galima visuotiną perprodukciją, bet tik laisvų varžytynių režime, kai žmonės jam viešpataujant nustoja galėjimo valdyti produktų gamybos dydį. Darbininkams trūksta perkamosios jėgos, kad galėtų paimti gamybos produktus, tuo tarpu verslovininkai ir kapitalistai ne visas savo pajamas suvartoja, dažniausiai dalį sudaryto kapitalo suvartoja tam, kad padidintų gamybą. Taip pat ir kapitalas geras yra daiktas, bet ir geriausio daikto galima turėti

perdaug: „Gamyba auga negirdėtu tempu: ar neatėjo tik laikas, ar gal nebetoli jau, kada mums teks sušukti „gana!"... Mums taip pat yra, kaip tam raganiui, kuris negalėjo suvaldyti iššauktų jėgų". Pagrindinis čia klausimas, kuris yra skaitlinis santykis tarp gamybos ir vartojimo; nes aišku, kad augant vartojimui, viskas auga. Išeitį iš to Sismondi mato ne gamybos ar mašinų sustabdyme ar sulaikyme, bet teisingesniame visuomenės pajamų paskirstyme: „Aš bandyčiau darbininkui užtikrinti jo darbo vaisius ir tam, kuris paleidžia mašiną, duoti jo pelną. Šio tikslo pasiekęs galų gale, aš pripažinčiau, kad pačių gamintojų interesas, nevartoti darbo, kurio niekas neklausia".

Sismondi nebuvo laisvos prekybos priešininkas ir pripažino tarptautinio darbo pasidalinimo reikšmę, kuris galįs didinti visuomenės pajamas. Jau iš jo krizių teorijos ir laisvų varžytynių režimo kritikos seka pripažinimas didelio vaidmens valstybei socialiniame gyvenime.

Sismondi mokslas artimas yra savo metodu vėliau, ypačiai Vokietijoje, išaugusiai istorinei mokyklai, valstybės reikšmė atžvilgiu socialiniame gyvenime— vokiečių valstybiniam socializmui. Kai kas jo mokslą priskiria prie socializmo, nes jis pritarė kai kuriems St. Simono ir R. Oweno sumanymams. Tačiau jis pabrėžia aiškiai ir savo mokslo skirtumą nuo socialistinių tų laikų idėjų, sakydamas: „Mes tik atskiruose punktuose sutinkame ir visame kitame mes nieko bendra neturime. Aš noriu, kad įvyktų „asocijacija" tarp tų, kurie bendrai dirba gamindami produktą vietoje priešingumo, kurį šiandieną randame tarp jų. Bet aš laikau jų siūlomas priemones netinkamomis tam tikslui pasiekti". Sismondi taip pat neatmeta esamos nuosavybės tvarkos. Jis reikalauja tik jos pakeitimo, ypač tos jos srities, kur viešpatauja laisvos varžytynės, nes joms esant visas ūkio procesas eina iš gamybos. Jis ypatingai nusipelnė iškeldamas paklausų reikšmę ūkio gyvenimui.

Savo palankumu darbo klasei, pramonės režimo, mašinų ir asmens intereso kritika, Sismondi artimas Ruskinui, Carlyle'ui. Jo raštuose yra minčių, kurias vėliau tie vyrai ir krikščionys - socialistai iškėlė protestuodami krikščioniškos mielaširdystės vardu prieš stambiosios pramonės nešamą skurdą.

Sismondi moksle galima rasti bendrų bruožų net su Marxo „Komunistų Manifestu".

F. Listas. Liberalinės mokyklos ekonominis kosmopolitizmas, nuneigimas istorinio atskirų tautų ūkiško skleidimosi reikalavimų, sukelia reakciją. Ji pasireiškia Amerikos Jungtinių Valstybių ekonomisto Daniel Reymondo, kuris iškelia aikštėn tautinius ekonominius interesus. Bet ypatingai tautinė ekonomika pasireiškia F. Listo doktrinoje.

Svarbiausias Listo veikalas „Das nationale System der politischen Ökonomie" (1840). (Žiūr. 522—530 pusl.). Svarbiausi jo įnašai į visuomenės ūkio mokslą yra: 1. ūkiško gyvenimo skleidimosi laikotarpių nustatymas, 2. atskiro visuomenės ūkio tautinio pobūdžio iškėlimas, 3. mokslas apie produktingas jėgas.

Ūkio skleidimosi sąvoka jau ir prieš Listą nebuvo pirmiena. Listas pagarsi tik nustatęs skleidimosi laikotarpius: „Tautiniai - ekonominėje tautų išrutuloje, sako jis, tenka pažymėti keturis įvairius perijodus; pirmame laikotarpyje žemės ūkis palaikomas įvežant svetimų manufaktūrų dirbinius ir išvežant vietinius žemės ūkio produktus ir žaliavas; antrame atsiranda viduje manufaktūrų greta su įvežimų iš užsienių; trečiame vietinės manufaktūros žymioje dalyje aprūpina vidaus prekyvietę; ketvirtame dideli vidaus manufaktūrų prekių kiekiai eksportuojami, o svetimos žaliavos ir žemės ūkio produktai importuojami". Tokią išvadą jis padarė būdamas Amerikoje. Savo tyrinėjimuose jis persiima istorinio skleidimosi dvasia. Klasikai, anot jo, nepastebėjo tų skirtumų, kurie esti ūkio atžvilgiu atskirose tautose, kaip įvairių gamtinių sąlygų pasėka, arba ir dėl įvairaus ūkio išsiskleidimo laips-

nių. Tuo būdu buvo nustatytas mokslas vienodai tinkamas visoms tautoms ir visiems laikams. Listas su tuo nesutinka. Tokia jų mokslo sistema jam atrodo ne kas kita, „kaip privataus visų bet kurios šalies individų ūkio ekonomija arba visos žmonijos, kokia ji atrodytų, jei nebūtų jokių atskirų valstybių, tautų ir tautinių interesų, atskirų valdymo sistemų ir kultūros laipsnių, nebūtų karų ir tautinių troškimų; tai buvo ne kas kita, kaip vertės teorija, kontoros ar pirklio teorija, o ne mokslas, kaip išlaikyti ir saugoti produktingas visos tautos jėgas jos civilizacijos naudai". Čia jau matome aiškų tautiškumo pabrėžimą ir produktingų jėgų reikšmės iškėlimą. Abu tie dalykai pas Listą tampriai susiję. Jei ūkiškas tautų skleidimasis pereina tam tikrus laikotarpius, jei vienkart žengiama nuo žemesnio ūkio laipsnio į aukštesnį, tai turi būti ir tam tikros ūkio politikos taisyklės. Jų uždavinys skleisti šalies produktingas jėgas taip, kad šiosios galėtų pakilti į aukštesnį ūkio laipsnį. Produktingų jėgų mokslas ir sudaro kertinį Listo sistemos akmenį. Listas sutinka su Smitho veikalo antraštės turiniu — tyrinėti tautos turtų prigimtį ir priežastis, — bet nesutinka su Smitho veikalo „turtingumo" sąvoka. Svarbu ne pats turtingumas, o pažinimas tų jėgų, kurios gamina turtus. Turtus gaminančia jėga Smithas laikė tik fizinį darbą. Listas produktingo darbo sąvoką žymiai praplėčia, pakeisdamas ją produktingų jėgų sąvoka. Turtingumą gaminančios jėgos priklauso nuo valstybės įstatymų, viešų įstaigų, mokslo, dailės ir dorovės, inteligentiškumo, išauklėjimo, teisėtumo, politinės valstybės jėgos, ir, visų pirmiausia, nuo harmoningo tautos žemės ūkio, manufaktūrų bei prekybos suderinimo — visų šių reiškinių neatsižvelgiant į tai, ar jie betarpiškai gamina turtus ar ne. „Krikščionių religija, monogamiją, sostų paveldėjimas, raidžių išradimas, spauda, paštas ir transporto priemonės yra turtingi produktingų jėgų šaltiniai. Kad suprastume sąžinės laisvės įtaką produktingoms jė-

goms, pakanka paskaityti Anglijos ir Ispanijos istoriją. Viešas įstatymų leidimas, parlamentarinė tvarka, laiduoja piliečiams, kaipo valstybės prievarta tam tikrą sumą energijos ir jėgų, kurių kitais būdais sunku yra gauti. Vargu bėra nors vienas įstatymas, kuris neturėtų įtakos padidėjimui ar sumažėjimui produktingų jėgų".

Listas tyrinėja ūkį dinamiškai, jo nuolatiniame skleidimosi procese. Jis daugiausia kritikuoja Smitho mokslą, kuris turėjo savo objektu gamybos problemą, ir skyrėsi nuo Ricardo, kuriam daugiausia rūpėjo paskirstymo problemos. Į pastarąją problemą Listas kreipė labai maža dėmesio.

Turint omenyje produktingų jėgų esmę, tenka, anot Listo, pripažinti jų didelė reikšmė visai tautai. Listas galutinu tikslu, kurį diktuoja protas ir religija, laiko visuotiną konfederaciją; bet šį tikslą, kuris nėra pasiektas, Smithas priėmė savo kosmopolitiniame moksle, kaip esamą. Bet to, kas bus ateityje, negalima dėti sistemos pagrindan. Dėl to ir Listas elgiasi kitaip: „Kaip charakteringą mano sistemos skirtumą, aš laikau tautybę. Mano visa sistema remiasi tautybės prigimtimi, kaip tarpinio sąnario tarp individo ir žmonijos". Tautos idėja tampriai susijusi su produktingų jėgų mokslu, nes tauta su visomis savo savybėmis bei pajėgumais yra produktingų jėgų vykintoja. Čia jau reikia priskirti taip pat politiką ir politinę jėgą, kurios taip pat atsiranda iš tautos sąvokos: „Man buvo aišku, kad dviems pažengusioms kultūroje šalims laisvos varžytynės tik tuo atveju bus abiems naudingos, jei abi tos šalys yra pasiekusios vienodo pramonės išsiskleidimo laipsnio ir kad atsilikusi šalis, jei savo išaugimui turi reikiamų dvasinių ir materialinių jėgų, tepajėgs tik savas jėgas įtempdama konkuruoti su toliau pažengusia šalimi: trumpai tariant: aš nurodau skirtumą tarp kosmopolitinės ir tarp politinės ekonomijos".

Produktingoms jėgoms išplėsti Listas reikalauja visų pirma manufaktūrų išauginimo. „Vien tik žemės ūkio valstybėje tegalima sužadinti tik visiškai mažą esamų tautoje dvasinių ir fizinių jėgų dalį ir jas plėsti". „Tik žemės ūkio valstybėje yra begaliniai mažiau tobula būklė, kaip žemės ūkio - manufaktūrų valstybė". Tuo remdamasis Listas konstruuoja ir savo auklėjamųjų muitų sistemą. Jis siūlo vokiečių tautai savo ūkiui išauginti įvesti saugojamus muitus. Bet jie tik tuomet gali padėti išauginti šalies manufaktūras, jei tauta turi tam tikrų prigimtinių sąlygų išaugi ligi to pat laipsnio kaip ir žemės ūkio manufaktūrų ir prekybos tautos. Valstybinė valdžia, sako: „Mūsų tautai bus naudinga tas ar kitas manufaktūros prekes gaminti: bet kadangi, esant laisvoms varžytynėms su užsieniu, mes tos jų naudos neteksime, tai ir jas mes tiek turime aprėžti, kiek mes laikome reikalingu duoti tinkamų garantijų tiems iš mūsų, kurie savo kapitalą deda į naujas pramonės šakas, kurie tam pačiam tikslui pašvenčia savo fizines ir dvasines jėgas, kad jų kapitalas nežus ir jų gyvenimas nebus suardytas". Listas muitus pateisina tik kaipo auklėjamą priemonę. Jis nėra principinis muitų šalininkas. Juk jam ir politinė ekonomija yra mokslas, kuris moko: „kuriuo būdu atskira tauta gali pakilti ligi to ekonomiško išsiskleidimo laipsnio, kurio pasėka būtų galimas ir naudingas susijungimas su kitomis lygiomis šalimis laisvą prekybą įvedus". Dėl tos priežasties Listas atmetė ir agrarinių muitų įvedimą: „Norėti pakelti vidaus žemės ūkį saugojamais muitais yra kvailas noras, nes vidaus žemės ūkis tegali būti pakeltas vidaus manufaktūromis ir kadangi draudimas svetimų žaliavų ir žemės ūkio produktų slopintų savo šalies manufaktūras". Tiesa, tais laikais žemės ūkio produktus nekonkuravo užjūrio pigūs produktai. Listas be to manė, kad augant šalyje manufaktūroms, konkurencija didės ir jų gaminamų prekių kainos mažės ir lyginsis su užsienio prekių kainomis. Ir čia Lis-

tas neturėjo omenyje kartelių veikimo, kuris pasireiškė tik vėlesniais laikais.

List o mokslo išdėstymas iš dalies yra gana nesistematingas. Jam trūksta aiškaus sąvokų formulavimo, kai kuriais atvejais jis nesuprato Ad. Smitho ir be reikalo jį kaltino, taip pat ir jo istorinis išdėstymas nėra visiškai vykęs. Tačiau nuo to maža nukenčia jo pagrindinės produktingų jėgų ir tautybės sąvokos.

List as buvo ne tik rašytojas, bet ir žymus vokiečių veikėjas ir muitų sąjungos šalininkas ir skelbėjas. Jis taip pat prisidėjo ir prie geležinkelių statybos propagandos. Ji mokslui susiformuoti turėjo nemaža įtakos tų laikų vokiečių ekonominės sąlygos ir Amerikos Jungtinių Valstybių, kur jis išgyveno šešeris metus, ekonominė politika. Jis buvo ir vokiečių politinės ekspansijos (pangermanizmo) pirmtakas. Jo skelbiama muitų sąjunga (Zollverein) turėjo tęstis nuo Dunkerko ligi Rygos, taigi apimti Belgiją, Olandiją, dabartinės Lietuvos ir Latvijos teritorijas. Vokiečių kolonizacija, anot jo, turėjo daugiausia krypti į Pietų Ameriką, į Balkanus, panaudojant tam Austriją, į Raudonąsias jūras ir Persų įlanką.

Socialekonominė romantika. Gamtiškai - individualistinis visuomenės ir ūkio reiškinių aiškinimas atsirado iš prigimties teisės doktrinos ir švietimo laikotarpio. Jis yra charakteringas fiziokratams ir klasiškajai mokyklai, iš dalies ir vėlyvesniam (marksiniam) socializmui. Tačiau greta su tokiu ekonominių reiškinių aiškinimu jau iš seno randame ir kitonišką socialinių reiškinių aiškinimą. Iškeliant aikštėn ir racionaliai ir jausmais paremti momentai ir organiškas valstybės supratimas, primenąs graikų filosofų doktrinas. Prasidėjusi romantika literatūroje daro įtakos ir socialinėms bei ekonominėms pažiūroms. Tokių idėjų pradų jau galima rasti Machiaveli'o, G. Vico, Montesquieu, Mörser, Fichtes, Burkės ir kt. raštuose. Pastarasis, Burke — anglas, griežtai kovoja prieš prancūzų re-

voliucijos idėjas, prieš tautos suverenumą, ypatingai Locke'o ir Rousseau formulavime. Valstybės santvarkos pakeitimas neturi būti dirbtinai daromas, nes jis yra ilgo istoriško proceso produktas, ir todėl turi būti gerbiamas.

Žymiausias romantinių pažiūrų atstovas Vokietijoje buvo Adam Müller (1779—1829), ypatingai tas pažiūras pritaikęs visuomenės ir ekonominio gyvenimo problemoms. Jis studijavo teisę, stojo prūsų valdininku, paskum po ilgų kelionių apsigyveno Dresdene ir ten parašė daugumą savo raštų. Iš jo viešų paskaitų 1808-9 metais atsirado jo veikalas „Elemente der Staatskunst". Vėliau persikėlęs į Berlyną parašė memorandumą prieš Hardenbergo reformas agrarų opozijos dvasioje. 1816 m. išleido savo veikalą apie pinigų teoriją „Versuche einer neuen Theorie des Geldes" ir trejiems metams praėjus mažą knygelę apie teologinio pagrindo reikalingumą bendram valstybės mokslui, kur jis gina katalikų pažiūras, nes 1815 m. jis perėjo į katalikybę.

Kaip ir visų romantikų, Müllerio išeiginį punktą sudaro socialoginis pagrindas. Tat jau išeina iš jo A. Smitho mokslo pagrindų kritikos. Mülleris peikia politinės ekonomijos tėvą už tai, kad jis savo tautos turtingumo tyrinėjimuose remiasi grynai materialiniais ir daiktiniais dalykais, o ne pačia gamyba, „kaip paprastu dvasios ir rankų judėjimu, kuriuo amžinai apimtas tautos turtų atsiradimas". Valstybę nesudaro vien tik „manufaktūra, pieninė, draudimo įstaiga arba merkantilistinė draugija; ji yra visų fizinių ir gamtinių reikalų, visų fizinių ir dvasinių turtų, viso tautos išorės ir vidaus gyvenimo sąryšis į vieną energingą, begaliniai dinamišką ir gyvą visumą".

Müllerio mokslo centre pastatyta valstybė, kurios atžvilgiu tenka traktuoti ir ūkį. Britų ūkio stiprybę ir drauge Smitho veikalo vienšališkumus jis aiškina tuo faktu, kad ten dėl istoriškų priežasčių kapitalas yra turtų šaltinis, tuo tarpu kontinente priešingai, daugiau-

siai žemė ir darbas. Atmesdamas sąvokų formulavimą, vietoje jų Mülleris pastato reiškinio idėją ir jos dvasinį turinį, drauge pabrėždamas istoriškojo ir kintamo momento reikšmę. Mülleris prikiša esamoms valstybės teorijoms: „Jos nebegali eiti drauge su gyvenimu, nes jos remiasi melu, kad valstybė galima pilnai ir ant visados suprasti, jos stovį vietoje, o tuo tarpu valstybė žengia priekin begalybėn". Ši pagrindinė idėja, kuri visus reiškinius supranta dinamiškai ir visus juos traktuojau savitarpio pareinamybėje, kaip kažką gyvą, sutinkama taip pat ir ekonominėse problemose.

Priešingai Smithui, Mülleriui turtingumas sudaro visuomenės reiškinį, o ne daiktų krūvą. Tikras turto egzistavimas tepasirodo vartojime. Žinoma, svarbu ir produktų dauginimas, bet daug svarbiau „gaminimas ir mažinimas to visų produktų produkto, kurį sudaro ekonominė ir visuomeninė sąjunga, didžioji bendruma, arba tautinė - šeimyna. Jei mes neatsižvelgsime į tą paskutinį pagrindinį produktą, tai visa kita mūsų gamyba turės nedaug vertės; ji yra be garantijos, priklauso nuo kiekvieno oro ir kiekvieno likimo pasikeitimų". Todėl Mülleriui valstybės turtas yra begaliniai daugiau, kaip visų esamų valstybėje turtų suma. Iš to Mülleris prieina prie taip jam svarbaus tautos jėgos reiškinio, tautos visumos, kuriąja viskas remiasi ir iš kurios ekonominė teorija turi išvesti visako priklausomybę: asmenų ir daiktų, ir abiejų šių nuo valstybės. Čia jau glūdi ir priežastis to, kad A. Mülleris linkęs yra reiškinius traktuoti istoriškai ir dinamiškai. Todėl ir tautos turtingumą jis supranta, kaip jo susidarymo procesą ir to proceso judėjimą. Reikėtų, anot jo, ne apie tautos turtingumą, bet tautos turtėjimą kalbėti. Žemė, kapitalas ir darbas Mülleriui nesudaro turtingumo šaltinių, bet tik jo elementus. Tik jų „gyvas sąveiksmas" tampa turtų šaltiniu. Iš to jis daro svarbias išvadas dėl kapitalo esmės. Greta su fiziniu kapitalu jis randa dvasinį, nors ir nematomą, kapitalą, į kurį pirmon galvon įeina surinktas patyrimas: „Dvasinis patyrimo kapita-

las, kuris išlaikomas apyvartoje ir realizuojamas kalba, šneka, rašo". „Ne daiktuose, ne pelnuose, kuriuos duoda metinė gamyba, o begaliniuose ir dvasiniuose judėjimuose, milžiniškoje sąveikoje tarp gamybos ir troškimų galime pamatyti tautos kapitalą. Didinimas jėgų daugiausiai nematomų, yra šio kapitalo plėtimas ir vienintelis tikras tautos resursas".

Remdamasis tokiais bendrais dėsniais, Mülleris prieina ir prie kaikurių ekonominių problemų sprendimo — visų pirma — pinigų ir kredito.

Pinigai jam yra idėja, t. y. visus pilietinės visuomenės individus „apimanti savybė, dėka kuriai jie daugiau ar mažiau gali susisieti su kitais individais ir taip pat vėl išsiskirti su susietais indvidais". (Gana savotiškas jo aiškinimas ir kitų ekonominių reiškinių).

Müllers nebesutinka su individualistiniais Smitho mokslo pagrindais, su jo racionalinių metodu ir materialistinių jo reiškinių supratimu. Vietoje to jis stato organiškai - universalistinį traktavimo būdą, kuris žymia dalimi istoriškai pagrįstas ir išeina iš etiškų sumetimų. Tuo jis turėjo didelės įtakos vėliau atsiradusiai istoriškai mokyklai, nors ta įtaka nėjo tiesiog iš jo, o daugiau iš visos romantiškos idėjinės krypties. Istoriškai reliatyvistinis jo traktavimo būdas pasireiškia daugiausia tuo, kad jis nuolatos iškelia nuomonę, kad ekonominės teorijos ne vienodu būdu tinka visiems laikams ir tautoms. Taip, jis daugelį kartų pabrėžia, kad A. Smitho mokslas tinka aukštai išsiskleidusioms Anglijos sąlygoms, bet ne kitoms šalims.

Mülleris linkęs yra idealizuoti viduramžius su jų korporatyviniais ryšiais, cechais ir gildijoms, kurie greta su ūkiškais tikslais siekė ir etinių ir bendrai naudingų tikslų. Jis savo idealą mato luominėje tvarkoje, kuri, anot jo, vienintelė tegali tikru būdu nustatyti nelygiai sukurtų žmonių vietą visumoje.

Tenka aiškinti ir tam tikra prasme jo palinkimą į socialistines idėjas. Jo pasitikėjimas valstybės galybe,

jo kova su individualistiniu ūkio principu, kaip ūkio reiškinių varikliu ir privatinės nuosavybės atmetimas, taip pat ir jo universalistinis nusistatymas ir jo stiprus visuomenės ryšių pabrėžimas, be to ir visas jo sociologinis nusistatymas, priartina jį prie socializmo, nors ir skirtino nuo šių laikų, ir artimo Platono.

Bendrosios ir pagrindinės idėjos Müllerio taip pat buvo taikomos ir jo ūkio politikos dėsniams. Jo moksle randame ligi šių dienų aiškinamus priešingumus tarp žemės ūkio ir pramonės valstybės ir daugelį punktų, kurie ir šiandieną iškeliami prieš pramonės valstybės sukūrimą. Jis remdamasis esamomis Anglijoje aukštomis kainomis, nurodo, kad valstybėje turi būti pusiausvyra. Valstybės vyras turėtų „nusveriantį, savo iškilimu ardantį harmoniją sąnarį, — perdidelį kiekį pinigų, perdaug gyvą miestų pramonę — greičiau aprėžti, tuo tarpu silpnesnį sąnarį, — žemės ūkį, — pakreipti prie plūgo, prie pažangos, kuri neglūdi jo prigimty". Pamažėl lygus pramonės didinimas ir plėtimas yra tikras valstybės sveikatos ženklas; bet pažanga turi būti tokia, kad nesukliudytų „gyvos ūkio pusiausvyros". Savo agronominiuose laiškuose jis kreipiasi visų pirmiausiai prieš T h a e r' į, skelbusį žemės ūkio racionalizavimą, kuris turėjo pakelti metines grynas pajamas, ypatingai pinigines pajamas. Tas gali panaikinti šventą tautos ryšį su sava žeme. Sumerkantilinant žemės ūkį, išnyks „vienintėlė mūsų tautinės egzistencijos garantija, išnyks tikros vertės ir bepaliks daiktų kainos, kurių begalinis kilimas parodys, kad ir negalime turėti ir reikalauti daiktų, jei mes pamirštame asmenį vietoje daikto, buitį vietoje turėjimo, dvasią ir laisvę vietoje gyvuliško troškulio". Taip pat jis nesutiko ir su žemės nuosavybės santykių keitimu. Iš čia jo griežtas nusistatymas prieš liberalinę Hardenbergo žemės reformą.

Giminingi jam Vokietijoje buvo M a r w i t z (F. A. L. v. d.) su savo dvasiniu konservatizmu, H a l l e r i s

— (teokratinės valstybės atstovas), Prancūzijoje J. de Maistre, L. Bonald.

Tikras romantikos atstovas buvo ir F. v. Baader'is (1765—1841). Remiasi katalikų bažnyčios pagrindais ir yra žymioje viduramžių mistikos įtakoje. Ekonominėse savo pažiūrose Baader'is kritikuoja laisvas varžytynės, kaip vienintelį ūkio gyvenimo variklį. Nes jomis paremtas ūkis amžinai turi vesti į konfliktus. Jis taip pat buvo prieš vienašalį pramonės plėtimą ir žemės ūkio racionalizavimą, nes tuo žemės paveldimas valdymas, susijęs su šeima, virs judriu laikinu spekuliacijos objektu. Jis kalba apie darbininkų pajamų mažėjimą ir žalingas to pasekmes ir reikalauja reformų. Jo mintys primena Sismondi.

Iš paskutiniųjų laikų ekonomistų Othmar Spann'as, kaip vėliau matysime, persiėmė šių rašytojų, ypač Ad. Müllerio idėjomis, konstruuodamas savo universalinę teoriją ir žymiai nukrypdamas į sociologiją.

Anglijoje socialaristokratinio romantinio pobūdžio socialinės idėjos skelbiamos Th. Carlyle (1795—1881). Jo idėjos išdėstytos jo veikale apie čartizmą ir kit. Jo veikale apie čartizmą randame gimininggų idėjų Sismondi ir Müller'iui. Demokratiją jis čia vadina tam tikrai sutvarkyta „maišto ir naikinimo" rūšimi ir prieš ją kaip „minios minia valdymosi" formą pastato „išmintingiausio viešpatavimą". Ir Carlyle neigia racionalizmo pažiūras, jis pabrėžia priešingai jam būtiną istorijos supratimą kaip politinių ir visuomenės reiškinių organišką sąryšį. Etinės ir tautinės pažiūros — taigi irracionaliniai faktoriai, — jo iškeliami vietoje egoistinių ekonomiško liberalizmo motyvų žmogaus veiksniams aiškinti. Vienoje vietoje savo „Sartor resartus" jis sako: „Ar aš pats nemačiau, kaip penki šimtai gyvų kareivių dėl blizgančio audeklo gabalo, už kurį jokiame turguje daugiau negautum kaip penkis skatikus, leidosi sukapojami į gabalus". Ištikimybė,

disciplina, pagarba, tikybinis jausmas jo buvo statomi prieš egoizmą. Tie laikai, per kuriuos viešpatauja ką tik minėti pažymiai, yra tikėjimo, pozityvūs laikai: „Ten randame tikrą bendrumą, tikrą karalystę, lojalumą, teisingus ir palaimintus dalykus ir ligi vargšė žemė gali juos išlaikyti, — palaima žmonėms. Juo labiau tokios idėjos nyksta ir užeina negatyvūs laikai, juo daugiau individas savo asmeniškų interesų vedamas siekia viešpatavimo ir laisvės; tuomet pasireiškia egoizmas ir materializmas, tuo tarpu pozityviniais laikais esti daugiausia herojų, kurie savo individualinį gyvenimą aukoja aukštesniems socialiniams tikslams, būtent, visumai".

Carlyle nebuvo aklas viduramžių garbintojas, o norėjo tik kai kurias jo idėjas ir jėgas grąžinti dabarčiai ir tuo nustatyti kitoniškus santykius tarp bendrumos ir individo, kaip kad jis savo laiku juos vaizdavosi. Visi egoizmo reiškiniai, kuriuos Benthamas padarė socialinių reiškinių varikliais, anot Carlyle'io atmestini. Anot jo, visuomenės iš viso negalima racionaliai išaiškinti, jos esmę greičiau sudaro stiprūs socialiniai motyvai, ir kiekviena reforma turi stengtis tuos motyvus atgaivinti. Individualistinis galvojimas turi užleisti vietą altruistiniam, žmonės vėl turi persiimti didžiaisiais socialiniais idealais ir aristokratija savo geru pavyzdžiu turi eiti pryšakyje. Pramonės vedėjai jam atrodo tikrieji pasaulio vadai — jie yra feodalinės aristokratijos įpėdiniai.

Jei Carlyle'io moksle pagrindinės reikšmės turėjo etiniai sumetimai — nuolankumo (pasidavimo) ir pareigos visumai, ir tuo tenka aiškinti konservatyvinius jo pažiūrų bruožus, tai Carlyle'io mokinys Ruskin'o (1819—99) ekonominės ir socialinės pažiūros pirmon galvon diktuojamos estetinių motyvų. Jam visų pirmiausia vaidenasi naujas, visiškai kitaip atrodąs ūkio tikslas, kuris neturi bendro su materialinėmis gėrybėmis, bet su gamtinės prigimties pobūdžio gėrybėmis ir

tarnauja gyvenimui kaipo tokiam: „Tikras politinės ekonomijos mokslas yra tas, kuris moko tautą į gyvenimą vedančius dalykus traktuoti ir jiems dirbti". Turtingumą jam sudaro „naudingo daikto turėjimas, kurį mes galime naudoti". Anot jo, turtingumas priklauso ne tik nuo „turėjimo" bet ir nuo „galėjimo". Turtas yra „turėjimas ko nors naudingo rimtose rankose, kurios žino, kaip tat vartoti." Viso politinės ekonomijos mokslo paskutinis tikslas yra skleisti gerus vartojimo metodus ir stambius vartojimo kiekius: „Gamybą sudaro ne tik daiktai, kurie sunkiai atsiranda, bet ir tokie, kurie gali būti tiksliai suvartoti"; tautai svarbu ne kiek ji užima darbo, bet kiek ji pagamina gyvenimiškumo, „nes nėra turto, kuris drauge nebūtų ir gyvenimas. Gyvybė apimanti meilės, džiaugsmo ir įkvėpimo jėgą. Ta šalis yra turtingiausia, kuri išmaitina didžiausią skaičių taurių ir laimingų žmonių; tas žmogus yra turtingiausias, kuris atliko geriausiai savo gyvenimo pareigas, taip pat parodė savo plačiausiai turtingą įtaką savo artimų žmonių gyvenimui ir savo asmenybe ir savo turimomis priemonėmis. Ruskinas smerkia ekonominio liberalizmo privatiniai ūkišką supratimą ir griežtai skiria prekybos ekonomiją ir tautos ekonomiją. Pirklio profesiją sudaro tai, kad aprūpintų tautą, bet „taip pat jo uždavinys nėra traukti sau naudą iš to aprūpinimo, o panašiai, kaip dvasininko, gauti sau išlaikymą. Viso jo proto ir valios jėga turi būti nukreipta į tai, kad geriausiu būdu gamintų arba partrauktų dalykus, kad galėtų juos parduoti pigiausiomis kainomis ten, kur jie yra reikalingiausi vartoti".

Skelbdamas tokias pagrindines mintis Ruskinas yra aiškus šių laikų technikos bei mašinizmo priešininkas ir jis yra pasiilgęs tų laikų, kada žmogus viską gamindavosi patsai. Jo mokinys W. Morris pakrypo į socializmą.

Mes jau matėme, kad kairiųjų romantikos atstovai stipriai religiniai nusiteikę. Ypatingai Nbkvo Agarbinama krikščionybės skelbiama ir praktikuojama bendrumos idėja. Krikščionybę gerbia ir Carlyle'is ir statė ją aukščiau už bet kurią kitą pasaulėžiūrą ir jam atrodė, kad kaip tik krikščionybėje glūdi sveikos visuomenės pagrindas — visų pirmiausia „Meilė ir Darbas". Niekur kitur jis nerado taip aiškiai įkūnyto jo idealo, kaip krikščionybėje, vietoje egoizmo — nuolankumą ir pasiaukojimą.

Iš katalikų visuomenės ir ūkio mokslo atstovų vieni neigdami liberalizmą prisiartina socializmui, kiti paliekti artimesni liberalizmui. Iš pastarųjų tenka pažymėti La Play (1806—1882), kuris žinomas ir induktyvinio metodo pritaikymu socialiniams reiškiniams tirti (1855, Les Ouvriers Européens, La Réforme Sociale en France). Priešingai individualizmui jis skelbia, kad visuomenės vienetus sudaro ne individas, o šeima. Visuomenės raidai svarbu ne tiek vad. gamtos įstatymai, kiek tai, kad kiekvieną visuomenę galima reformuoti. Reformos autorius tegali būti tik autoritetas. Kaip šeimoje aukščiausias autoritetas yra tėvas, taip ir visuomenėje turi būti socialiniai autoritetai, žmonės su ypatingais gabumais. Jie turi sudaryti tikrąjį aukštesnįjį luomą. Socialinė taika sudarė aukščiausią jo doktrinos tikslą.

Žinoma, sako jis, stambioji pramonė ir fabrikai yra reikalingi, kaip ir laisvoji konkurencija, kad galėtų atsižvelgiant į gyventojų augimą pakelti ir palaikyti gamybą; tačiau reikalinga kitokia visuomenės organizacija, norint, kad dėl daiktų nebūtų apleisti žmonės su jų gerove. To galima pasiekti šeimos idėją praplečiant darbdavio ir darbininko santykiams, kad darbdaviai justų savo pareigas link darbininkų.

Vokietijoje socialinis katolicizmas taip pat jau nuo XIX am. I pusės turėjo savo atstovus. Iš jų žymiausias yra Mainco vyskupas Ketteler, išdėstęs savo doktriną spausdintuose pamoksluose. Dėl nuosavybės teisės, remdamasis šv. Tomo Akviniečio mokslu, jis sako: „Klaidingas absoliutinės nuosavybės teisės supratimas yra amžinas nusižengimas prieš gamtą... Nuostabus posakis: „nuosavybė—tai vagystė" nėra grynas melas; jame rasime kartu daug melo ir gausiai tiesos". Taip pat ir dėl valstybės reikšmės jis išsitaria: „Valstybė ir sąžinė neturi būti viena prieš kitą opozicijoje, neturi viena nuo kitos šalintis, bet turi vieną kitą gerbti ir kartu veikti tose ribose, kurias Dievas joms yra nurodęs. Tačiau, jei tikrenybėje jos negalėtų susitaikyti, mes neabejodami stotume už žmogaus vertybę, o ne už valstybės norus". Ypatingai Ketteleris susidomi darbininkų klausimu. Darbo algos sprendimuose jis remiasi Ricardo teorija ir daro iš to išvadas: „Ar galima įsivaizduoti dar sunkesnis gyvenimas, kaip darbininkų klasės, kuria kasdien prekiauja rinkoje ir kuri elgetauja mokesnį, už kurį galėtų nusipirkti sau duonos kąsnį". Kaip išeitį iš to jis siūlo Buchez, socialistų utopistų, anglų krikščionių socialistų ir Lassale'io pavyzdžiu gaminamųjų darbininkų bendrovių steigimą. Vyskupų suvažiavime Fuldoje (1869 m.) Ketteleris siūlo darbininkų būklei pagerinti tokias priemones: 1. uždrausti perjauniems vaikams dirbti fabrikuose; 2. apriboti dirbančių fabrikuose vaikų darbo laiką, kad jie gąlėtų fiziškai stiprėti ir lavintis; 3. fabrikuose atskirti vyrus nuo moterų; 4. uždaryti pavojingus sveikatai fabrikus; 5. įstatymu sutvarkyti darbo valandas; 6. duoti šventadienio poilsį; 7. priversti aprūpinti tuos darbininkus, kurie ne iš savo kaltės fabrikuose visai ar laikinai nustoja darbingumo; 8. išleisti įstatymus darbininkų kooperatyvams globoti ir remti; 9. valstybė turi prižiūrėti, ar darbininkus globojami įstatymai neapeinami, ir šiam reikalui skirti oficialinius fabrikų inspektorius.

Vyskupo Kettelerio socialekonominėmis idėjomis pagrindė savo veiklą Vokietijos Katalikų partija „Centras", o kitose valstybėse krikščionys demokratai. Popiežius Leonas XIII, išleidęs savo garsią encikliką „Rerum Novarum" (žiūr. 731—739 p.) vadiną Ketteleri savo didžiuoju pirmtaku.

Prancūzijoje socialinio katolicizmo skelbėju buvo Albertas de Mun. Naujesnės katalikų socialinės doktrinos pagrindan dedama ūkio organizacija — korporacija, nes bažnyčios viešpatavime viduramžiais šioji institucija palaikė socialinę pusiausvyrą ir taiką tarp darbo ir kapitalo. Tam tikslui šių laikų sąlygose tenka remtis profesinėmis sąjungomis, sindikalizmu. Pradžioje buvo daromi mėginimai steigti mišrius darbininkų ir darbdavių sindikatus, kurie turėjo būt geriausia socialinės tvarkos garantija. Bet tas pasisekimo neturėjo ir vieniems ir antriems teko steigti atskirus sindikatus, kurie bendradarbiaudami turėjo šalinti konfliktus. Valstybės įsikišimas tereikalingas ligi bus išugdinta korporatyvinė santvarka.

Ypatinga kapitalizmo kritika pasižymi ekonomistas jėzuitas Heinrichas Peschas (1854—1926), („Lehrbuch der Nationaloekonomie"), smerkdamas kapitalizmo mamonizmą ir siūlydamas jį keisti solidarine darbo sistema, t. y. tokia sistema, kur ūkiškuose veiksmuose nebūtų vadovaujamasi pelnų troškulio, bet tautos gerove. Organizuotos profesijos turėtų pačios reguliuoti savo veikimo sritis. (Žiūrėk plačiau 151 p.).

Protestantų krikščionių doktrinos pažymėtinos Anglijoje nuo 1850 m. krikščionių socialistų veikime. Jų tarpe matome anglų visuomenės inteligentinių viršūnių atstovus, profesorius teologus, teisėjus: Charles Kingsley ir Ludlow, Hughes, Vansitart Neale. Darbininkų išlaisvinimo priemone jie laikė gaminamąsias bendroves (Buchez ir Blanc'o įtakoje). Iš čia jų artumas ir nuopelnas kooperacijos judėjimui.

Vokietijoje protestantų krikščionių atstovu tenka laikyti Stökerį, mėginusį sudaryti protestantų krikščioniškąjį darbininkų judėjimą.

Kooperatizmas ir solidarizmas.

Kooperatizmu vadiname tokią ekonominę doktriną, kuri visuomenės pagrindan deda kooperacijos judėjimą, pradėjusi reikštis visų pirmiausiai Anglijoje XIX a. pradžioje Ch. Kingo teorinėje ir praktikinėje veikloje, o nuo 1844 m. susidarius vartotojų bendrovių, vad. Ročdeliečių sistema. Prancūzijoje gaminamųjų bendrovių idėja skelbia Buchez, Vokietijoje kooperacijos judėjimui idėjinį pagrindą duoda V. Huberis, bet ypatingai Schulze-Deličas ir W. Raiffeisenas sudarę kredito kooperacijos pagrindus. Tam tikros reikšmės kooperacijos idėjai turėjo ir socialistų asocijacionistų — R. Oweno, Ch. Fourier, L. Blanc'o idėjos. Anglai (Vansitart Neale ir Thomas Hughes) taip formulavo kooperacijos judėjimą pagrįstą vartotojų bendrovėmis: „Mūsų anglų kooperacijos sąjungos tikslas yra šių laikų socialinės ir prekybinės sistemos pakeitimas iš pagrindų, lygiai taip pat kaip kontinentalinio socializmo. Jo įrankis šiam tikslui pasiekti yra tas pat, kaip ir mūsų, būtent — asociacija. Tačiau čia panašumas ir baigiasi. Kooperatininkai savo papročiu nieko daugiau iš valstybės neprašo, kaip tik veikimo laisvės ir nesikišimo į jų reikalus. Jie nepageidauja valstybinės pagalbos ir nežinotų, ką su ja daryti, jei ją pasiūlytų. Jie nereikalauja valstybės praplėsti teises į žemės ir kitus tautos turtus, negeidžia svetimo turto, o tik reikalauja, kad jiems valstybė nekliudytų savo turtus gaminti".

Žymiausiu kooperatizmo teoretininku, tačiau, reikia laikyti žinomą prancūzų ekonomistą Ch. Gide (Šarl Žyd) (1847—1932), sukūrusi vad. Nimo kooperacijos mokyklą, kuri bazuojasi vartotojų bendrovėmis, kurios turėtų jungti visus vartotojus. Tas 1. nukreiptų

gamybą nuo pelno ieškojimo į tarnavimą vartotojams; 2. panaikintų daugybę nereikalingų tarpininkų, gamybos mechanizmas taptų paprastesnis ir našesnis; 3. panaikintų tarptautines varžytynes, įvedant mainus tarp atskirų šalių kooperatyvų; 4. gamintojas - darbininkas atgautų gamybos priemones, nes kaip vartotojas per bendroves būtų jų savininkas. Visa tai vestų į pelno panaikinimą, padėtų įgyvendinti teisingą kainą, ir reikštų teisingesnę ūkio santvarką.

Solidarizmas. Nors kooperacija remiasi visuomenės solidarizmu, tačiau ji nesutampa su solidarizmo doktrina, susiformavusia Prancūzijoje daugiausiai Leono Bourgois (veik. „La Solidarité", 1897 m.), kuris remia savo teoriją juridiniu pagrindu — quasikontraktu, ir Durkheimas — sociologiniais ir moraliniais dėsniais. Solidaristų programą sudaro: 1. visų gyvybės apdraudimas — visuomenė turi sudaryti vieną savitarpio pagalbos draugiją; 2. pragyvenimo minimumas kiekvienam turi būti garantuotas; 3. nemokamas visų laipsnių mokslas; kadangi intelektualinis kapitalas yra labiau kolektyvus, kaip visi kiti, tai jis turi būti bendras. Šios programos įvykdymo būdas — tam tikrų įstatymų leidimas. Solidarizmo idėja turėjo tam tikros įtakos ir teisės moksle, vad. juridiniame socializme, kuris atmeta absoliutinę nuosavybę ir stato ją kolektyvinės teisės priklausomybėn. Pažymėtini čia Duguit („Le Droit Social et le Droit individuel"), A. Menger. Iš sociologų A. Comte, René Worms, Schaeffle ir kt.

SOCIALIZMAS.

Šalia klasikų mokyklos priešininkų, kurie iškelia laisvų varžytynių ekonominio gyvenimo silpnas puses ir nurodo, kaip jas pašalinti, reikia pirmoje vietoje pastatyti socialistus - asociacionistus, kaip juos pavadino Ch. Gide. Kartu su socialistais - asociacionistais

socialistines idėjas skelbia ir Saint-Simonas, ir jo sekėjai, kurie siūlomų reformos priemonių pagrindan deda socializaciją, kurios tikslas yra suimti visą visuomenę į vieną kolektyvinę tautos organizaciją.

Asociacionistai daugiau individualistai, žiūri, kad individas nedingtų masėje ir svajoja apie sukūrimą geresnės santvarkos susidėjus žmonėms į nedideles nepriklausomas grupes. Asociacijų pagalba jie tikisi sukurti naują visuomenę. Jie, kaip ir individualistai, daugiausia laukia iš atskirų asmenų energijos, kuri, anot jų, esamos ūkio santvarkos slopinama. Tą naują visuomenę reikia sukurti — išauklėti žmonių valią ir pastangomis. Todėl jie vadinami dar ir voluntaristais.

Anglijoje žymiausiu socialistu asociacionistu buvo R. Owen'as.*) Svarbiausias jo veikalas „A new-View of Society. Essays on the principle of the formation of the Human Character etc. 1813—1814". Owenas jame įrodinėja, kad skurdo kilmės svarbiausia priežastis yra nežinojimas ir tamsumas. Nauja tvarka turi būti sukurta remiantis protu ir inteligencija. Kiek vėliau pasirodė jo veikalas „Book of New Moral World", kur jis pasisako esąs socializmo idėjų šalininkas ir siūlo kurti darbo bendruomenes kooperacijos pagrindais, kurios turėtų apimti visą visuomenę. Kapitalai toms bendruomenėms kurti turėjo būti sudaromi ne eksproprijuojant kapitalistų turtą, bet įnešami laisva valia, ir vėliau pačios bendrovės didinami. Owenas bandė įvesti darbo valiutą tam tikro mainų biržos organizavimu. Praktikoje jo planai pasisekimo neturėjo. Daug didesnės reikšmės turėjo Oweno planai socialiai politinėje srityje. Jis ne tik savo fabrikuose New Lanarke daug padarė toje srityje, bet ir savo idėjas plačiai skleidė visuomenėje. Žinomi jo žodžiai pasakyti taikant jo reformų priešininkams: „Patyrimas jums tikrai yra parodęs skirtumą tarp švarių, valomų,

*) Žiūr. 402—414 p.

visados esančių geroje tvarkoje įrankių ir tų, kurie yra nešvarūs, netvarkoje, išgverę ir galų gale gendą. Jei rūpestis dėl negyvų mašinų duoda tiek daug naudos, tai kodėl negalima rūpintis gyvomis mašinomis, kurių sudėtis yra daug nuostabesnė? Nesunku suprasti, kad šie mechanizmai yra labiau komplikuoti ir opūs, gerinami bus stipresni, ištvermingesni ir kad jų vartojimas bus ekonomingesnis, kaip kad dabar yra. Jei su juo elgsis mandagiai, jis savo proto darbuose nedarys klaidų davus pakankamai jam maisto ir reikalingų priemonių jo kūnui, ir jei jis nebus užguitas ir pirm laiko išmetamas".

Owenas reikalavo aprėžti darbo laiką vaikams ir suaugusiems, ką jis praktikoje buvo išbandęs savo fabrike.

Owenas turėjo tam tikros įtakos ir kooperatinėms idėjoms formuotis Anglijoje.

Ekonominių krizių priežastį jis taip pat matė nepakankamame vartojime.

Teoretišku atžvilgiu daugiau turi reikšmės kaip Owenas artimas jo vienmintis W. Thompson (1785—1833), kaipo griežtas darbo vertės teorijos formuluotojas. Prie tos pačios ekonominės ideologijos tenka priskirti ir kitus tų laikų anglų rašptojus, kaip antai Th. Hodgskin, Ch. Hall, J. Gray, J. F. Bray. Visi šie rašytojai labai griežtai kritikuoja esamą visuomenės santvarką su jos nedarbo pajamomis. Iš jų Hodgskino moksle randame tokių minčių, kurias vėliau plačiau išvystė K. Marxas.

Prancūzijoje jau 18 šimtmetyje randame rašytojų, kurie skelbia socialistines idėjas (Babeuf, Marat, Morelly, Mandeville, taip pat ir J. J. Rousseau ir kt.). Tačiau tik po revoliucijos čia atsiranda rašytojų, kurie savo socialistines idėjas stengiasi pagrįsti gilesniu esamų sąlygų analizu. Kaipo žymiausią ir svarbiausią iš jų reikia pažymėti St. Simoną (1760—1825), kurio mokslą reikėtų pavadinti religinio valstybinio socializmo sistema (Mombert).

St. Simonas buvo kilęs iš prancūzų aristokratų šeimos. Į jį turėjo įtakos Hume ir Voltaire. Jis visuomenės gyvenimą suprato, kaipo tam tikrą istorijos evoliucijos procesą. Jis savo laikų socialinės maišaties ir perversmų pagrindine priežastimi laikė visuotinų įsitikinimų trūkumą ir manė suradęs vienintelę socialinės organizacijos priemonę sudarydamas pozityvinės filosofijos sistemą, kur visuomeninančia jėga laiko visuotinų idėjų atgaivinimą, sudarymą naujos religijos, moralės ir politikos, kurie būtų tvirtu naujo socialinio rūmo pagrindu. Išeidamas iš šio grynai intelektualinio pagrindo, jis traktuoja ir tolimesnę visuomenės evoliucijos eigą, kurioje lemiamos reikšmės turi ekonominiai faktai, visų pirmiausia nuosavybės forma, iš savo pusės veikianti ir žmogaus dvasinę struktūrą. Savo laikams jis svarbiausiu faktoriu laiko pramonę ir pramonės nuosavybę. Bet šioji tegali būti valdoma kitokiose visuomenės organizacijoje taip, kad būtų produktingiausia. Privatinė nuosavybė turi likti, kad neatsirastų tinginio — šiuo atžvilgiu jo negalima laikyti socialistu, bet nuosavybės valdymas privalo būti kitoks. Tam yra du keliai — vienas — tai nuosavybės paskirstymas atitinkamai žmonių gabumams ir, antras — tam turi padėti religiniai ir doroviniai faktoriai, nes, anot jo, krikščioniškos religijos esmę sudaro tai, kad ji žmones laiko broliais. Jis skelbia naują krikščionybę, kuri pašaukta padėti visuotinais moralės dėsniais kovoje už visuomenės gerovę su egoistinėmis pastangomis. Dievo bažnyčiai duotas moralinis principas reikalauja, kad visa visuomenės tvarka turi siekti pagerinti dvasios ir kūno likimą neturtingiausių klasių; visuomenė taip turi būti sutvarkyta, kad greičiausia galėtų pasiekti šio didžiojo tikslo. Iš šio etiniai religinio St. Simono nusistatymo seka pareiga kiekvienam dirbti. Nors jo moksle randame aiškių dėsnių ekonominio istorijos supratimo, bet ekonominis faktorius užima antrą vietą palyginti su idealiniu faktoriumi. Jo mokiniai Bazard ir Enfantin žymiai išplėčia jo mokslą

ir pirmieji įveda reikalavimą visiškos turtų bendrumos — ir tuo jį nudažo komunistine spalva. Jo mokslo istoriniai filosofinė dalis, kur jis ypatingai pabrėžia sąryšį tarp politikos ir visuomenės, žmonių dvasios skleidimąsi nuo teologijos per metafiziką į pozityvų mokslą ir žmonių nukrypimą nuo karų į taikų darbą, padaro žymios įtakos. A. Comte'o sociologijai.

Svarbiausi St. Simono veikalai: „ De la organisation de la Société européenne" 1814; „ L'Industrie" 1817—18; „Politique" — 1821; „Systéme industriel" 1825.

Kaipo socialistą - asociacionistą toliau tenka pažymėti Ch. Fourier (1772—1837), kilusį iš pirklių šeimos, tarnavusį prekyboje ir iš savo prityrimo iškėlusį daug neigiamų prekybos pusių. Socialinio skurdo priežastimi jis visų pirmiausia laiko prekių mainus. Jis remiasi grynai individualistiniu pagrindu, jam rūpi padaryti žmones laimingais. Anot jo žymiausio mokinio Considérant, malonumai, laimė yra tos jėgos, kurios aukščiausia apveizda davė, kad visiems gyviems parodytų ir nustatytų savo įstatymus. Šis tikslas turi būti tuo pasiektas, kad turi būti padarytas galas atskirų ūkių susiskaldymui ir parazitinei prekybai, kuri žymia savo dalimi yra visiškai nereikalinga. Žmonės turi susidėti į tam tikras asociacijas — falangas su apie 1600 asmenų. Jose darbas turi būti planingai suskirstydamas ir jį paskirstant turi būti išnaudojami žmonių palinkimai bei simpatijos, kad tuo būdu darbas taptų patraukiamas („travail attrayant"). Atskirų asmenų nuosavybės teisės turėtų išlikti, kaipo atspara prieš tai turi būti palikta ir teisė į darbą. Tuo būdu jo falangos būtų panašios savo struktūra į kooperatines bendroves. Fourier idėjos rado pritarimo ir praktikoje, ypač Amerikoje, kur gale pereito šimtmečio buvo pradėta kurti tam tikros bendruomenės Fourier dėsniais. Pačioje Prancūzijoje jo planą bandė įvykinti jo mokinys Godin, sukūręs vad. familisterą — Guise.

Kaipo paskutinį kalbamos socialistų grupės atstovą tenka pažymėti Louis Blanc (1811—1881), pagarsėjusį savo veikalu „Organisation du Travail" (1841), kur jis remiasi jau S. Simono, Fourier ir Sismondi mintimis kritikuodamas esamą visuomenės santvarką. Nuo kitų šios grupės socialistų jis skiriasi tuo, kad savo idėjoms įvykinti jis siūlo konkretinį planą, labiau atitinkantį socialinę tikrovę. Anot Blanco, visos visuomenės nelaimės pareina iš varžytynių. Jos yra darbininkų skurdo, moralinio nupuolimo, nusikaltimų, prostitucijos, pramonės krizių ir t.t. priežastimi. Varžytynes turėtų pašalinti „visuomenės dirbtuvės" organizuojamos pradžioje valstybės lėšomis, kur būtų suburti vienodo amato žmonės ir bendrai dirbdami pasiimtų sau tą pelną, kurį gauna kapitalistai ir duotų pradžią tobulesnei kolektyviniai gamybos organizacijai. Jo visuomenės dirbtuvės sudaro ne ką kitą, kaip vad. darbininkų gaminamąją bendrovę, kurios idėją jau pirm Blanc skelbė vienas iš St. Simono mokinių — Buchez, tuo skirtumu, kad Buchez bendrovės turėjo būti sudarytos pačių darbininkų, be valstybės lėšų. Blanc'o idėjos ypatingai tapo populiarios 1848 m. revoliucijos laikais. Būdamas revoliucinės valdžios ministeriu, jis išrūpino savo bendrovėms ir stambią subsidiją (3mil. frankų). Tačiau praktikoje jos pasisekimo neturėjo, gi jo idėjos padarė žymios įtakos į kaikuriuos anglų mintytojus (vad. krikščionis socialistus ir J. S. Milį) ir Vokietijoje į F. Lassalle'į.

Čia jau tenka pažymėti kaipo vienu laiku su jau minėtais rašytojais gyvenusį ir tam tikra prasme skelbusį gimininigas idėjas, vadinamo individualinio anarchizmo skelbėją — P. J. Proudhoną (žiūr. 599—603 pusl.), autodidaktą, kilusį iš neturtingos aludario šeimos. Gyvenamo laiko socialinės žaizdos darė į jį gilaus įspūdžio ir jis ėmės studijuoti ekonomijos mokslus. 1840 m. jis išleidžia pagarsėjusį veikalą: „Priemier memoire sur la propriété" ir nuo to laiko nemeta rašęs,

pasižymėdamas visų pirmiausia nuosavybės kritika. Tačiau jis neneigia nuosavybės „esančios darbo stimulu, šeimos gyvenimo sąlyga, būtinos kiekvienai pažangai". Jo tikslas padaryti nuosavybę nežalinga, visiems prieinama. Tuo jis skiriasi nuo socialistų. Savo planui įvykinti Proudhonas siūlo savitarpumo — mutualizmo — principu paremto mainų banko įkūrimą. Banko uždavinys būtų panaikinti pinigus ir procentus — suvisuomeninti kreditą padarant jį prieinamu. Mainai turėtų būti naturaliniai: darbininkai įstoję į banko nariais pristato į banką savo darbo gaminius ir gauna už juos pagal tam tikrą įkainavimą darbo bonų, kuriuos galėtų įkeisti į sau reikalingus produktus. Savo banku Proudhonas manė patenkinsiąs ne tik ekonominius, bet ir visuomenės reikalus. Dėl to įvyks visų klasių susiliejimas, nes beliks apsikeičiantieji savo produktais darbininkai, o dėl to ir vyriausybė bus nereikalinga; ji reikalinga ligi tol, kol yra spaudžiamieji ir spaudėjai. Čia ir glūdi Proudhono anarchizmo šaknis.

Proudhono mokslas nepasižymi aiškumu ir moksliškumu. Jo banko neteko įvykinti, kaip nepasisekė ir kitų bandymai tai padaryti.

K. Rodbertus. Nuo ką tik įvardintų socialistinių rašytojų, pasižymėjusių esamos visuomenės santvarkos kritika, jau žymiai skiriasi K. Rodbertus-Jagetzow, (1805—1875), žymiausias vokiečių voluntaristinės pakraipos socialistas. 1842 metais jis išleido reikšmingą mažą veikalėlį „Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaflicher Zustände", 1850-51 savo „Soziale Briefe an v. Kirchmann", kuris vėliau buvo sujungtas su jo veikalu vardu „Zur Beleuchtung der Sozialen Frage" ir 1868-69 m. išleidžia savo didįjį veikalą „Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Kreditnot des Grundbesitzes". Po jo mirties dar buvo išleistas veikalas „Kapital". Jis taip pat tyrė ir antikos ūkį. Į Rodbertuso mokslą turėjo tam tikros įtakos St. Simon, bet daugiausia idealistinė vokiečių filo-

sofija Fichtės ir Hegelio. Taip viename savo straipsnių 1837 m. jis rašo: „Tas, kas palaiko visuomenę, yra moralinės prigimties ir moralinių įstaigų palaikoma ir dauginama". Savo ekonominėmis pažiūromis, jis yra Ricardo mokyklos, nors metodo atžvilgiu ir stipriai nuo jos nukrypsta. Svarbiausia, kas Rodbertų riša su Ricardo — tai yra nuomonė, kad ūkiškos gėrybės kaštuoja tik darbo. Kapitalas, kuris dalyvauja darbe, yra darbo padaras ir tik šis pastarasis paleidžia kapitalą į apyvartą ir padaro jį naudingu.

Rodbertusą kaip ir kitus tų laikų ekonomistus paskatina susirūpinti socialiniu klausimu tų laikų ūkio kriziai. Jis suriša pauperizmo ir prekybos krizių reiškinius su savo pažiūromis į darbo reikšmę ūkiškoms gėrybėms gaminti, ir skurdo priežastį mato tame, kad darbininkas negauna pilno savo darbo produkto. Jis mano, kaip ir Sismondi, kad dabartinėje tautos ūkio organizacijoje darbininkų dalis bendrose tautos pajamose mažės. Tuo jis nustato krintančios algų dalies įstatymą, kuris sudaro ir reliatyvinio nuskurdimo teoriją. Pauperizmo ir prekybos krizių teorija glūdi šių laikų visuomenės ūkio santvarkoje, kur, augant darbo produktingumui, darbo algos vis mažėja palyginti su bendru produktu.

Greta su darbo alga jis randa, kaip visuomenės ūkio pajamas, rentą, kurią jis skirsto į žemės ir kapitalo rentą. Šias pajamas jis vadina nedarbo pajamomis ir išveda jas iš dviejų faktų: „Pirma iš to, kad šių laikų darbo organizacijoje darbas daugiau pagamina, kaip reikalinga darbininkui išgyventi, tatai įgalina iš išdavų gyventi ne tik darbininkus, bet ir kitus". Antras faktorius yra juridinio pobūdžio. Kadangi šis pajamų atsiskyrimas įvyksta ne gamyboje, bet paskirstyme, tai tik esant žemės ir kapitalo privatinei nuosavybei, jų savininkams pavyksta prisisavinti svetimo darbo išdavas. Savininkai stengiasi paimti sau, kiek galėdami, didesnę dalį darbininko, neturinčio nuosavybės, produkto da-

lį. Istorijos pavyzdžiais Rodbertus įrodo, kad tokia dalykų tvarka atsirado laiko bėgyje, kad tai nėra prigimties dalykas. Ekonominio liberalizmo šalininkus jis griežtai puola už tai, kad čia jie rado neva prigimtinę tvarką. „Iš tikrųjų šių epigonų mokyklos „prigimtiniuose įstatymuose" ne daugiau yra prigimties, kaip anais laikais vergijoje, kuri senovėje taip pat atrodė „prigimtinė". Iš to susidarė ir sąlygos, kuriose dabartyje mums tenka gyventi — mažėjanti darbo algos dalis, prekybos kriziai ir pauperizmas. Tai yra pasėkos esamos visuomenės santvarkos, kuri remiasi privatine nuosavybe ir sutarčių laisve".

Reikalinga nauja valstybinė ūkio organizacija, kuri padarytų galą privatinei žemės ir kapitalo nuosavybei ir įvestų bendrą valdymą. Savo „valstybinį be žemės ir kapitalo ūkį" jis plačiau aprašo savo „Kapitale". Tautos pajamų paskirstymas turėtų eiti griežtai laikantis tobulos teisės pagrindinių dėsnių. Niekas negaus pajamų iš kito pajamų, jei jis nesudarys gaunamos už tai lygios produkto vertės. Niekas šiose pajamose nebus pašalintas didėjančio produktingumo vaisių. Jei iš tos taisyklės tektų daryti kaikurias išimtis, nes juk iš darbo išdavų reiks atlyginti ir nematerialinius patarnavimus, tai vis dėl to nebus galimos prekybos krizės ir pauperizmas, jei bus pašalinta jų sąlyga — algos dalies kritimas.

Tiesa, Rodbertus pripažįsta, kad tokia tvarka negali būti tuojaus įgyvendinta. Jis net mano, kad tokia tvarka galėtų įvykti per kokius 500 metų, kadangi abejotina „ar moralinės liaudies jėgos bus pakankamai išaugusios, kad žmonės laisvu noru visuomeniškai dirbdami stengsis siekti tautos pažangos, be to, kaip kad šiandieną yra, kad juos laikytų prie to pririšę žemės bei kapitalo nuosavybės prievarta arba net skurdo botagu skatintų žengti pirmyn".

Šios naujos valstybinio ūkio sistemos vykdytoju turėtų būti pati valstybė, kuri į savo rankas turėtų paimti visą žemės ūkio bei pramonės gamybą. Prieš tai

įvesiant turėtų būti daromi mėginimai tam tikromis reformomis pagerinti dabartinę būklę. Tuo būdu matome, kad Rodbertus tobulesnės ūkio santvarkos sudarymo valstybei pripažino didžiausios reikšmės, todėl jį ir tenka laikyti stambiausiu valstybinio socializmo atstovu.

Išeidamas iš savo pagrindinio dėsnio dėl valstybės funkcijų ekonominiame gyvenime, Rodbertus pabrėžia atskiro individo pasidavimą visumai — valstybei. Visuomenės ūkio reiškinius jis traktuoja juridiniai istoriniu atžvilgiu. Taip pav., kapitalą kaipo gryną ekonomišką kategoriją jis laiko amžiną, vadindamas juo pagamintas gamybos priemones naudojamas produkcijos procese. Šia prasme kapitalas nepriklauso nuo juridinės tvarkos. Priešingai kapitalui, kaipo logiškai kategorijai, jis skiria kapitalą kaipo socialiai istorinę kategoriją, su kuria privatinės nuosavybės režime esti susiję ne iš darbo pajamų atsiradimas.

Visuomenės ūkio reiškinius Rodbertus laiko istoriniai visuomeninio pobūdžio ir atmeta jų supratimą, kaip grynai prigimtinių ir nekintamų. Tuo jis prisiartina ir socialiai juridinei mokyklai.

F. Lassalle. Iš tų pačių vokiečių idealistinės filosofijos Fichtės ir Hegelio idėjų įtakos sudaro savo mokslą ir F. Lassalle'is. Jis taip pat kaip ir Fichte remiasi aukštu žmogaus vertinimu, asmenybės idėja, kritikuodamas esamą ūkio tvarką. Jis perima Ricardo darbo vertės teoriją, taip pat ir darbo algos teoriją, pagal kurią darbo alga nustatoma išgyvenimui reikalingais kaštais, ir tuo remdamas formuluoja savo geležinį algos įstatymą, kuris sako, kad: „Vidutinė darbo alga visados numušama ligi reikalingiausio išgyvenimo". Prieš šį „geležinį algos įstatymą" Lassalle'is priešpastato savo dėsnį: darbininkai patys privalo tapti darbdaviais susiorganizuodami į gaminamąsias bendroves, kurias steigti padėtų valstybė ir kuriose darbininkas galėtų gauti

visą savo darbo produktą. Bet kad valstybė sutiktų tai padaryti, darbininkai turi gauti atitinkamos įtakos politiniame gyvenime. Todėl ir Lassalle'is buvo didelis visuotinų tiesioginių rinkimų šalininkas. Kaip jau pirmiau sakyta, Lassalle'io gaminamųjų bendrovių idėja nėra originalinė. Ją jau pirm Lassalle'io skelbė Prancūzijoje Buchez ir L. Blanc.

Lassalle'is žinomas ne tiek, kaip mokslininkas, kiek kaip vokiečių darbininkų politinis organizatorius. Svarbiausi jo veikalai: „System der erworbenen Rechten" 1861 m.; „Herr Bastiat - Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian" 1864 m.

K. Marx. Iš vadinamų voluntaristinių socialistų mokslo apžvalgos mes matėme nepaprastai įvairų socializmo pagrindimą. Marxas (žiūr. 617—655), didžiausias socializmo teoretikas, išeina iš Hegelio filosofijos pagrindų savotiškai juos pakeisdamas. Hegelio filosofija yra dvasios filosofija. Kaip subjektyvinė dvasia apima tik save pačią, kaip objektyvinė dvasia — ji pasireiškia išoriniame pasaulyje, ir kaip absoliutinė dvasia, — ji yra subjektyvinės ir objektyvinės dvasios sintezis, kur išnyksta pirmųjų priešingumai ir kur mintis ir esybė susijungia. Ši dvasia apimta nuolatinio skleidimosi proceso, kuris neišvengiamai veda ją nuo paprasto sąmonės laipsnio vis aukštyn į absoliutinį žinojimą. Nuolatinė minties ir istorijos pažanga eina dialektiniu būdu trimis laipsniais — teziu, antiteziu ir sinteziu, tam tikru minties esmę sudarančių dėsningumu. Sąvoka pavirsta į savo priešingybę tam, kad su šiąja susijungtų į naują aukštesnę sąvoką.

Pradžioje Marxas ir buvo šių idėjų įtakoje. Priešingai Lassalle'iui, kuris ligi galui savo gyvenimo išliko ištikimas idealistinei filosofijai, Marxas greit nuo jos nutolo pasilikdamas tik žymioje dalyje dialektinį metodą. Kas sudaro skirtumą tarp jo ir Hegelio jis pasako II. „Kapitalo" laidos įžan-

goje: „Anot Hegelio mąstymo procesas, kurį jis idėjos vardu paverčia į savarankišką subjektą, tikrovės demiurgą, sudaro tik išorinį reiškinį. Man atrodo atvirkščiai, kad idėjinė pusė yra ne kas kitas, kaip žmogaus galvoje esanti išvirkščia materialinė pusė". Jau šiais žodžiais išreikšta yra ir jo tam tikra socialinė filosofija, vad. materialinis istorijos supratimas, kuris dar aiškiau išreikštas įžangoje į „Politinės Ekonomijos kritiką": „Savo visuomeniškos gamybos gyvenime žmonės esti tam tikrose, būtinose, nuo jų valios nepriklausančiose sąlygose, gamybos sąlygose, kurios atitinka tam tikrą jų gamybos materialinių jėgų išsiskleidimo laipsnį. Šių gamybos sąlygų visuma sudaro tam tikrą ekonominę visuomenės struktūrą, realinę bazę, ant kurios išauga juridiniai bei politiniai antstatai ir kuri atitinka tam tikras visuomenės sąmonės formas. Nuo materialinių gamybos būdų priklauso socialinis, politinis ir apskritai dvasinis evoliucijos procesas. Ne žmonių sąmonė nustato jų esybę, bet atvirkščiai — jų visuomeniška esybė nustato jų sąmonę. Tam tikrame išsiskleidimo laipsnyje visuomenės gamybos jėgos sueina į konfliktą su esamomis gamybos sąlygomis arba, juridiniai išsireiškiant, su nuosavybės sąlygomis, kuriose jos ligi šiol pasireiškė. Gamybos jėgų skleidimosi formos paverčia šias sąlygas į pančius. Tuomet įvyksta socialinės revoliucijos epocha. Keičiantis ekonominiams pagrindams keičiasi, greičiau ar lėčiau, ir visas milžiniškas priestatas". Arba kaip „Misère de la Philosophie" Marxas išsireiškia: „Suradę naujų gamybos jėgų, žmonės keičia ir savo gamybos būdą, ir gerindami savo gamybos būdus, tobulindami savo gyvenimo sąlygas, pakeičia ir visas savo visuomeniškas sąlygas. Rankinės girnos gimdo visuomenę su feodaliniu fonu, garinis malūnas visuomenę su pramonės kapitalistais".

Tokis istorijos supratimas dar nereiškė, kad Marxas neigė idėjos reikšmę socialinėje sklaidoje. Jis tik norėjo pasakyti, kad žmonės, statydami idealinius tikslus, nėra laisvi nuo atitinkamų ekonominių

faktorių. Komunistų manifeste jis sako: „Kalbant apie idėjas, kurios revoliucionizuoja visuomenę, tenka turėti omenyje tik faktus, kurie senoje visuomenėje sudaro naują elementą, kad, vykstant senoms gyvenimo sąlygoms, nyksta kartu ir senos idėjos". Čia turi didelės reikšmės visuomenės gyvenimui ir technikos įvykiai. „Ne tas, kas daroma, skiria vieną nuo kitos ekonomines epochas, bet su kuriais darbo įrankiais daroma. Darbo įrankiai yra netik skleidimosi dydrodžiai, bet ir visuomeniškų sąlygų rodykliai".

Marxas ima ūkį visuomenės atžvilgiu — ir čia glūdi Hegelio įtaka. Anot jo, ūkį tegalima suprasti tik visuomenišku atžvilgiu. Jis nuolatos kalba apie visuomenišką darbo jėgą, apie visuomeniškai reikalingą darbo laiką: „Kad gamintų, jie sueina vienas su kitu į tam tikrus sąryšius bei santykius ir tik visuomeniškų santykių ribose jie įveikia gamtą, varo gamybos procesą". Žmonės savo ūkišku darbu suvisuominami, tuo ir nustatoma jų vieta visuomenėje, jų veiksmai ir jų valia. Žmogus veikia ir mąsto, kaip visuomeniška būtybė, kaip tam tikros klasės narys. „Kapitalo" įžangoje jis sako: „Kapitalistų ir žemės savininkų figūras aš atvaizdavau toli gražu ne rausva spalva. Bet čia tiek tenka turėti omenyje asmenis, kiek jie personifikuoja tam tikras ekonomiškas kategorijas, tam tikros klasės santykių ir interesų atstovus". Atskiras asmuo nėra atsakomingas už santykius, kurių padaras jis socialiai yra. Priešingumai tarp verslovininkų ir darbininkų vis labiau sudaro kolizijos pobūdį tarp dviejų klasių. Vietoje individualinio egoizmo atsiranda kolektyvinis egoizmas visos klasės, kuriame Marxas ir mato visuomenės skleidimosi elementą.

Iš tokių sąlygų išaugusi visuomenė turi antagoningo pobūdžio, tai yra visuomenė, pilna priešingumų, ir tik tokiuose priešingumuose visuomenė gali skleistis ligi tuos priešingumus panaikinsiant. Marxas visą ligišiolinę istoriją laiko klasių kovos isto-

rį'ja. „Iš feodalinės visuomenės atsiradusi buržuazinė visuomenė nepanaikino klasių priešingumų. Ji tesukūrė naujas klases, naujas priespaudos sąlygas, naują kovos pavidalą vietoje senos".

Ryšium su šiuo, skirtumas nuo Hegelio ypatingai aiškus. Pastarasis matė priešingumą tarp visuomenės ir valstybės — abi jos atsirado iš įvairių principų — visuomenė remiasi atskiru interesu, valstybė bendru interesu. Marxas valstybę daug žemiau laiko kaip visuomenę — valstybė tėra tam tikra šiosios istorinė forma, kuri tačiau klasių kovoje sudaro vieną šalį. — Arba Engelso žodžiais tariant: „Visuomenė sudaro sau organą, kaipo įrankį savo vidiniams ir išoriniams interesams ginti. Tas organas — tai valstybinė valdžia. Kaip tik ji atsiranda, ji tampa savarankiška prieš visuomenę ir juo daugiau, juo ji labiau tampa tam tikros klasės įrankiu, ir atvaizduoja tiesioginiai tos klasės viešpatavimą". Valstybė tampa klasine valstybe.

Iš šių priešingumų turi gimti nauja visuomenės forma. Augant buržuazijai, jos kapitalams auga ir proletarijatas: „Proletarijatas negali pakilti, išsitiesti nesusprogdinęs antstatų (Überbau) tų sluogsnių, kurie sudaro oficialinę visuomenę". Kadangi dėl veikiančių ekonominių kapitalistinės ūkio formos įstatymų darbininkai vis labiau puola į skurdą, tai buržuazija negalės palikti viešpataujančia klase: „Augant stambiai pramonei iš po kojų buržuazijos bus ištrauktas pagrindas, kuriuo remdamasi ji gamina ir prisisavina produktus". „Buržuaziniai gamybos santykiai yra paskutinė antagonistinė visuomeniško gamybos proceso forma, antagonistiška ne individualinio antagonizmo prasme, bet antagonizmo, atsirandančio dėl visuomeniškų individų gyvenimo sąlygų, arba buržuazinės visuomenės viduje rutuliojančiosios gamybos jėgos vienkart gimdo materialines sąlygas tam antagonizmui pašalinti".

Iš to matome, kodėl Marxo supratimu galima kalbėti apie ūkio ir visuomenės „savidėsningumą"

(Eigengesetzlichkeit). Tai yra didžiausias marksizmo pažymis, kuris jį skiria nuo kitų socializmo rūšių. Kiekvienas individas visiškai priklauso visuomenės. Jei istorijos skleidimasis eina savais dėsniais, tai istorija nieko nereiškia, ji „nekovoja kovos". „Daugiau patsai žmogus, kaip Marxas sako savo „Šventoje Šeimoje", gyvas žmogus, tikrai gyvas žmogus viską daro, valdo ir kovoja". Bet jis tėra istorinių sąlygų išdava ir savo galvojime ir noruose yra suvisuomenintas.

Iš šių dėsnių išeidamas Marxas visus dvasinius įvykius, nežiūrint į jų imanentinį tikslų siekimą, laiko „vienodu sąvokiniu griežtumu įterpiamais į priežastinius santykius, kaip ir gamtos faktorius". Šiuo savidėsningumu jo, taip pat ir Engelso, remiasi istoriškas socializmo būtinumas. Skleidžiantis gaminamosioms jėgoms dabartinė visuomenės tvarka turi išnykti ir užleisti vietą kitai naujai. Kad išaiškinus tą skleidimąsi, reikia studijuoti esamą gamybos būdą, t. y. šių laikų kapitalistinę ūkio tvarką ir išaiškinti veikiančias joje jėgas. Nes vykstančiuose joje pasikeitimuose slepiasi naujos visuomenės santvarkos elementai, iš dabarties būtinai turės išaugti jėgos, kurios veda į ateitį ir tų jėgų išaiškinimas sudarė Marxo „Kapitalo" (1867) uždavinį.

Savo šiame dideliame veikale Marxas neduoda visuotinos politinės ekonomijos teorijos klasikų prasme, o duoda kapitalistinės gamybos istorinę teoriją. Jau pradžioje jis stengiasi nustatyti dabarties pagrindinius pažymius, priešingas senesniems gamybos būdams, būtent, kodėl žmonės gamina ne savo vartojimui, bet mainams — prekes. Kapitalistinė gamyba yra visuomeniška ir tą pat pobūdį turi ir ekonominiai reiškiniai: vertė, darbas, kapitalas ir t. t. Vertės teorijoje Marxas išeina iš Ricardo pažiūrų, kad laisvai gaminamų gėrybių mainovertę nustato suvartotas joms pagaminti gėrybių kiekis. Ten, kur prekės mainomos, jos turi turėti kaž ką bendro ir tą kas bendra, sudaro įdėtas į jas

darbas. Vertės dydį nustato darbo laiko ilgis, kuris reikalingas gėrybei pagaminti, bet ne individualinis darbas, bet visuomeniškai reikalingas darbo laikas. Pačios darbo jėgos vertę — ir čia. Marxas seka Ricardo, nustato jai reikalingi reprodukuoti gamybos kaštai. „Yra kaštai, kuriuos tenka išleisti, kad išlaikyti darbininką kaip darbininką ir išauginti jį darbininku". Jei darbininkas dirbtų tik tiek laiko, kad grąžintų reprodukcijos kaštus, jei jo atlikto darbo vertė nebūtų didesnė, kaip jo darbo jėgos vertė, tai verslovininkui nebūtų jokios naudos samdyti darbininką. Jis privalo ilgiau dirbti, kaip kad reikalinga jo darbo jėgos vertei atstatyti ir tas perteklius, kurį darbininkas pagamina viršaus palyginti su produkcijos kaštais — viršuvertė, tenka verslovininkui: „Naudojant darbo jėgą pagaminama ne tik jo pačio vertė, bet ir produkto perteklius". Jau pirеš Marxą Hodgskin, būdamas taip pat Ricardo įtakoje, skelbė tą pačią mintį.

Prieš darbo jėgą stovi kapitalas, kuris atsiranda iš viršuvertės, nes kapitalistas ne visą ją suvartoja. Bet ne kiekviena mainoverčių suma yra kapitalas — juo tampa jos tik dėl to, kad „jos kaipo savarankiška visuomenės pajėga, t. y. kaipo tam tikros visuomenės dalies jėga" laikosi ir dauginasi betarpiškos, gyvos darbo jėgos mainais. Egzistavimas klasės, kuri nieko kito neturi, kaip tik darbo jėgą, yra būtina kapitalo sąlyga. „Kapitalas ir samdomas darbas yra dvi to pačio santykio pusės". Taigi kapitalas nėra gėrybių kiekis, bet visuomeniškas santykis. Jis susideda iš dviejų dalių — kintamojo (variable) — bendros algų sumos ir konstantinio kapitalo — sudarančio gamybos priemonių ir žaliavos vertę. Marxas kalba apie organišką kapitalo sudėtį, kuri yra juo aukštesnė, juo didesnė konstantinio kapitalo dalis bendroje kapitalo dalyje. Paliekant vienodai kapitalo sudėčiai, darbo paklausai auga, augant kapitalui. Tačiau skleidimasis eina kitu keliu. Yra tendencijos gamybos procese vis daugiau vartoti

mašinų, didesnių techniškų įtaisymų. Dėl to konstantinis kapitalas greičiau auga, kaip kintamas ir dėlei to vis mažiau reikalinga darbininkų. „Darbo paklausus nustato ne bendro kapitalo dydis, bet kintamoji jo dalis, kuri progresyviai krinta, augant bendram kapitalui". „Savo pačių gaminama kapitalo akumuliacija, darbininkai gamina vis augančiu tempu ir priemones jų pačių reliatyviniam virškomplektiškumui". Tai yra charakteringas kapitalistinės gamybos būdui gyventojų įstatymas, kaip ir iš tikrųjų kiekvienas ypatingas istorinis gamybos būdas turi savo gyventojų įstatymą". Tuo būdu Marxas pamatuoja savo „pramonės rezervinės armijos" teoriją.

Iš to seka ir jo kapitalistinės akumuliacijos įstatymas: „Juo didesni visuomenės turtai... juo didesnė pramonės rezervinė armija". Disponuotinoji darbo jėga auga dėl tų pačių priežasčių, kaip ir ekspansyvinė kapitalo jėga. Santykinis pramonės rezervinės armijos dydis auga kartu su turtingumo galimumais. Juo didesnė ši rezervinė armija santykyje su aktyvine darbo armija, juo labiau daros masinis gyventojų perteklius, kurių skurdas esti atvirkščiame santykyje su jų darbo galimumais...

...Tai yra absoliutinis, visuotinas kapitalistinės akumuliacijos įstatymas". Jau šiuose samprotavimuose glūdi mintis dėl nuolatinio algos numušimo darbo masėms — absoliutinė nuskurdimo teorija. Bet ne tik neturtingi tampa neturtingesniais, bet ir turtingieji vis turtingesniais. Kapitalistinės akumuliacijos pobūdis yra visiškai antagonistinis. Nes greta su šiuo plačių masių skurdu eina vienkart dėl stambių įmonių pirmenybių visose ūkio gyvenimo srityse ir mažų įmonių susiurbimas stambiomis. Visos šios tendencijos turi visiškai, anot Marxo, privalomo pobūdžio. Jos atsiranda iš visuomeniškų santykių savidėsningumo, prieš kurį negali būti pasipriešinimo. Juk pirmos „Kapitalo" laidos įžangoje Marxas yra pasakęs: „Ekonominis

visuomenės formacijos skleidimasis yra gamtiško skleidimo procesas". Tas pats imanentinis būtinumas, tačiau, turės iš savęs pačio pagimdyti naują beklasinę visuomenę, kai šios antagonistinės tendencijos pasieks aukščiausio punkto. Kapitalo magnatų skaičius mažėja, kartu auga masių skurdas, su juo kartu darbo klasės išnaudojimas ir jos pasipriešinimas. „Gamybos priemonių centralizacija ir darbo suvisuomeninimas pasieks tokio punkto, kad taps nesuderinamas su kapitalistiniu kevalu. Jis bus susprogdintas. Ekspropriatoriai bus eksproprijuoti".

Tokis skleidimasis Marxui atrodė dialektinis, t. y. priešingumo kovos produktas, kuris būtinai turi įvykti. „Kiekviena nesuderinamų priešingumų kova turi, Kautskio žodžiais tariant, baigtis pagaliau vienos iš kovojančių pergale, — vesti į katastrofą".

Iš Marxo mokslo matome, kad priešingai senesniems socialistams, jo socializmas turi neišvengiamai išaugti iš dabarties. Šiuo atžvilgiu matome jo mokslo ryšį su ekonominiu liberalizmu, kuris rėmėsi taip pat tam tikrais gamtos įstatymais, veikiančiais ekonominiame gyvenime. Tą patį sąryšį matome ir pažiūrose į valstybę, kurią Marxas ir Engelsas laiko kaž kuo nykstamu, išvestinu iš visuomenės.

Marxas su savo mokslu turėjo didelės įtakos į socialinį judėjimą. Jo mokslas pilnumoje buvo perimtas Vokietijoje Kautskio, Prancūzijoje P. Lafarque'o ir Jules Guesde'o, Italijoje Labriolos, Anglijoje Hydmano ir Keir-Hardie. Vėlesniais laikais buvo bandoma jo mokslas plėsti neliečiant pagrindinių dėsnių Vokietijoje R. Hilferdingo („Das Finanzkapital"), R. Luxemburg („Die Akkumulation des Kapitals" ir „Einführung in die Nationalökonomie", 1925). Čia jau reikia priskirti naująją rusų komunistų literatūrą, ypač Bucharino (Teorija istoričeskogo materializma).

Marxo mokslas sulaukė kritikos įvairiais atžvilgiais. Visų pirmiausiai buvo ginčijamas jo originalu-

mas. Istorinio materializmo idėjos daigus jau randame daugelio XVIII a. rašytojų veikaluose, taip pat XIX a.; klasių kovos principą skelbė jau Turgot, Mirabeau ir kit. Marxso vertės teorija perimta daugiausia iš Ricardo. Geležinis darbo algos dėsnis jau buvo paskelbtas Lassalle'io, o prieš jį Lamenais. Viršuvertės teorijos užuomazgą randame pas W. Thompsoną ir Proudhoną ir išdalies pas Sismondi. Augančios proletarizacijos idėja taip pat nenaujiena buvo ir prieš Marxą. Tiesa, iš viso to Marxas sudarė sintezę.

Marxo doktrina sukėlė reakciją pačių vokiečių socialistų, vad. revizionistų, kurių žymiausias yra Bernšteinas („Voraussetzungen des Sozialismus), pripažinęs paskutinio naudingumo vertės teoriją, taip pat neigęs koncentracijos dėsnio aštrumą, ypač žemės ūkyje.

Taip pat ir kitų šalių socialistų tarpe matome neigiant Marxo socializmo mokslišku mą, taip, pav., belgų E. Vandervelde sako: „Marxo samprotavimai yra pagrįsti moralinio pobūdžio postulatais" arba anglų R. Macdonald pareiškia, kad Marxą galima statyti tik ant mokslinės sociologijos slenksčio, bet ne toliau ir „kad klasių kovos idėja priklauso priešsocialistinei ir priešmokslinei darbo partijos judėjimo fazei". Italų Benedetto Croce sako: „Tiesa, kad Kapitalas yra abstraktinis tyrinėjimas. Marxo tiriama visuomenė nėra ta ar kita istoriškai ekzistuojanti: t. y. idealinė ir schematinė visuomenė, išvesta iš kelių hypotezių, kurios niekados negalėjo būti realizuotos istorijos bėgyje".

Komunizmas. Artimiausiame idėjiniame kontakte yra ir rusų komunizmas (bolševizmas), kuriam, remdamasis Marxo doktrina, pagrindus padėjo Leninas (veik. Staat u. Revoliution, 1918 m.). Anot jo, socializmas turi būti vykinamas, paėmus valstybinę valdžią proletarijatui, vad. proletarinės diktatūros pagalba. Gamybos priemonės pereina į valstybės rankas ir valstybės planingai naudojamos. Tas liečia taip

pat ir ūkininkų ūkių socializaciją, sudarant vadinamus kolektyvinius ūkius (kolchozus). Ypatingai griežta kolektyvizmo linkmę rusų ekonominį gyvenimą pakreipė Stalinas nustatydamas vad. penkmečio ūkio planus („piatiletkas"). Rusų bolševikų eksperimentas sudaro, be abejo, vieną iš žymiausių mėginimų sukolektyvinti ūkį, išeinant iš tam tikros doktrinos.

Sindikalizmas. Tam tikrą marksizmo atžalą sudaro sindikalizmas, daugiausiai romaniškų valstybių padaras (Prancūzijos, Italijos, Ispanijos), kuris bazuojasi darbininkų profesinėmis sąjungomis. Anot jo, tikraisiais darbininkų interesų gynėjais tegali būti tik patys darbininkai. Darbininkų sindikatai gimdo naują visuomenę, naują filosofiją, naują moralę, kurios vardas yra gamintojo moralė, profesinė garbė, solidarumo jausmas, pasididžiavimas atliktu darbu, pažangos troškimas. Sindikalistai reikalauja tiesioginio veiksmo (action directe). Tą kovos būdą jie laiko vieninteliu revoliucinių sindikatų darbu — svarbiausias iš jo dalykas pra visuotinis streikas. Žymiausias sindikalizmo teorininkas yra George Sorel. Jo veikalai „Réflexions sur la violence", „Les illusions du progrès", „Décomprosition du marxisme" ir kit.

Anarchizmas. Anarchizmas yra tam tikras socialistinių ir liberalistinių idėjų mišinys. Iš socializmo anarchizmas paėmė privatinės nuosavybės kritiką ir darbo klasės išnaudojimo teoriją. Iš liberalizmo jis pasiskolino ekonominę valstybės kritiką, laisvos iniciatyvos garbinimą, jo laisvos ekonominės tvarkos garbinimą. Anarchistai atmetė liberalų paliktą valstybės gamintojų apsaugos funkciją, nes ta apsauga tėra savininkų apsauga nuo neturtingųjų. „Laisvė be socializmo", sako Bakūninas, „yra privilegija, neteisybė; ir socializmas be laisvės pra verguvė ir brutalumas". Anarchizmo idėjos pradų jau randame Proudhono doktrinoje. Be Bakūnino (1814—1876) anarchizmo

doktrinos skelbėjais buvo, Kropotkinas, žinomas geografas Elisée Reclus, Jean Grave.

Anglų socializmas. Mažiausiai radikalus yra anglų socializmas, žinomas fabininkų socializmo vardu, nuo Fabian Society draugijos įst. 1884 m. vardo, į kurią susisipietė to socializmo šalininkai. Jų tarpe yra žymus anglų rašytojas — Bernard Shaw, Wells, ekonomistai S. ir B. Webb,ai ir kt. Jų tikslas yra pakeisti privatinę nuosavybę kolektyvine, tačiau organiškos evoliucijos keliu, atmetant revoliuciją, klasių kovą. Socializmas, anot jų, nėra klasinė doktrina, bet bendrų interesų filosofija. Socializmas yra planas visiems užtikrinti lygias galimybes ir teises. Prie socializmo įvykdymo prisideda kolektyvinio valdymo išaugimas. Socializmas, anot Webb'o, realizuojasi be triukšmo, be žinios pačių jo aukų: smūgis paskum smūgį yra suduodamas kapitalo pelnui socialinėmis reformomis, paliekant savininkams laisvę, smūgis paskum smūgį yra suduodamas pajamoms, gaunamoms iš rentos ir pelno, perkeliant mokesčius nuo vartotojų ant pečių tų, kurie gauna aukštesnes už vidutines pajamas. Bendruomenės sukūrė ir užlaiko savo parkus, meno muziejus, bibliotekas, mokyklas, kelius, gatves ir t. t. „Tai nėra", sako B. Webb, „svetimšalių darbininkų socializmas, kuris skelbia anarchinę utopiją, realizuojamą kruvinos revoliucijos keliu, bet šis socializmas yra specifiškai angliškas, tai socializmas, kuris reiškiasi ne žodžiais, bet darbais".

Agrarinis socializmas. Agrarinis socializmas yra tokia socializmo rūšis, kuri svarbiausiu dalyku visuomenės gerovei pakelti laiko žemę ir jos padarymą visiems prieinama, nusavinant ją valstybei. Didžiausias jo skelbėjas buvo Henry George (1839 — 1897), amerikietis, su savo veikalu „Progress and Poverty" (1879), kuris turėjo labai didelio pasisekimo. Jo nuomone iš pažangos neteisėtai naudojosi žemės savininkai, augant žemės rentai, darbinin-

kų klasės nenaudai. Varžytynės tarp darbininkų ir kapitalistų, sako H. George, nustato palūkanų ir algų tokį dydį, kokį nustato materialinis darbo ir kapitalo produktingumas už darbą paskutinėje dirbamoje žemėje, kuri jau visiškai nebeduoda rentos. Žemės savininkų monopolis leidžia jiems gauti iš tikrųjų tokias kainas už žemės naudojimąsi, kurios stovi aukščiau už šias minimales pajamas. Tuo būdu žemės renta gali be galo augti. H. George siūlo konfiskuoti mokesčiais dabartines rentas. Tų mokesčių (vad. Single tax) pakaks visoms valstybės išlaidoms. Aišku, kad tokis reikalavimas, yra nepagrįstas. Pelnai šiandieną susidaro ne iš vienos tik žemės. Agrarinio socializmo šalininku buvo taip pat W a l r a s, vok. Hertzka, Fr. Oppenheimer ir kit.

ISTORINĖ MOKYKLA.

Kaip mes jau matėme, pradedant XVIII šimtmečio antrąja puse iš prigimties teisės idėjų gema fiziokratų ir klasikų mokyklos ekonominis liberalizmas. Jo pagrindan dedami vadinami prigimtiniai įstatymai ir remiantis jais konstruojamas visuomenės ūkio mokslas, stipriai optimistiniai ir kosmopolitiniai nudažytas. Pasireiškiant kapitalistinės gamybos neigiamoms pusėms, atsiranda pesimistinis liberalizmas ir socialistinės idėjos. Tačiau greta su klasikų mokyklos ir kapitalistinės ūkio santvarkos socialistiniais kritikais jau antroje pereito šimtmečio pusėje randame mėginimus atgaivinti t a u t i n ę i d ė j ą (romantiką) ir, iš jos išeinant, nustatyti ekonominę politiką. Vienkart vietoje klasikų mokyklos deduktyvinio metodo pradeda įsigalėti istorinis ekonominių reiškinių tyrinėjimas. Tokios visuomenės ūkio mokslo linkmės pradžią, kaip jau pirmiau sakyta, randame S i s m o n d i moksle. Taip pat L i s t a s jau vartojo istorinį metodą. Tačiau tikruoju ekonominės istorinės mokyklos kūrėju jis nėra. Istori-

nė srovė politinėje ekonomijoje atsiranda Vokietijoje įsigalėjus teisėje ir kalbų moksle istorinei srovei (atstovas buvo Savigny). Tikruoju politinės ekonomijos ir istorinės mokyklos kūrėju reikia laikyti W. Roscherį, kuris jį perėmė iš teisės mokslo istorinės mokyklos.

Roscheris valstybinio ūkio mokslu vadina mokslą apie visuomenės ūkio išsirutuliojimo dėsnius. To tikslo jis ir siekia savo veikale: „System der Volkswirtschaft" (1854). Sprendžiant klausimą apie jo metodą tenka turėti omenyje, kad pradžioje Roscheris buvo klasikų mokyklos įtakoje ir kalba apie galimumą „rasti gamtos įstatymus tautos ūkyje". Kiekvieno normalaus ūkio skatintojais jis laiko savinaudą ir sąžinės reikalavimą. Taip pat ir Ricardo veikalą jis laiko labai svarbiu. Tuo būdu nors Roscheris (pirmas) plačiau pritaikė istorinį metodą, tačiau naudojosi juo labai neaiškiai ir netobulai.

Panašiai, kaip Roscheris išėjo iš teisės istorinės mokyklos, B. Hildebrandas (Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft, 1848) remiasi istoriniu kalbos mokslu. Jo moksle ypatingai pasireiškia reliatyvinis momentas, taikomas ekonominėms problemoms, ir atmetimas visų absoliutinių sprendimų, taip pat stiprus etinio momento pabrėžimas. Anglų mokyklai jis prikiša, kad „ji remiasi mintimi, jog visi tautos ūkio įstatymai nesurišti su laiku ir vieta, kadangi jie išreiškia žmogaus santykį su gėrybėmis, paliekti tvirti keičiantis reiškiniams ir visiškai užmiršta, kad žmogus, kaipo socialinė būtybė, visados yra civilizacijos kūdikis ir istorijos produktas ir kad jo reikmenės, jo išauklėjimas, jo ryšiai su gėrybėmis ir su žmonėmis, niekados nebuvo tie patys, bet ne tik geografiškai įvarūs, bet ir istoriškai visados keičiasi ir kartu su visa žmonijos istorija žengia pirmyn".

Egoizmas ir bendrumos supratimas, anot Hildebrando nėra dvi atskiros jėgos pasaulyje, „bet tik-

rovėje dažnai veikia įvairiai ir kintamai susipynę pagal tautos dorovę ir išauklėjimą". Dėl tos priežasties Hildebrandas giria socialistus, kurie nurodė į tai, kad ūkiški veiksmai turi turėti dorovinį pagrindą: „Jie privertė ekonomistus pamatyti, kad jų mokslas nėra gamtos mokslas apie žmogaus egoizmą, bet turi būti etinis mokslas". Ir atmesdamas prigimtinį ekonominių reiškinių traktavimą Hildebrandas yra nuoseklesnis, kaip Roscheris.

Žymiausias senosios istorinės mokyklos atstovas yra K. Knies. Tą tenka pasakyti, ne tik turint omenyje jo veikalą apie politinės ekonomijos metodus (Die politische Ökonomie vom Standpunkt der geschichtlichen Methode, I t. 1853), bet ir antrąjį jo veikalą „Geld und Kredit" (1873—76). Palyginti su Roscheriu ir Hildebrandu metodo atžvilgiu jis nedaug ką pasako, bet tą ką pasako giliau ir labiau pamatuoja.

Kniesas išėjo iš Hegelio mokyklos, kas matyti iš jo pažiūrų. Tautų rutuliojimasis reiškia nuolatinę žmonijos pažangą, kur kiekviena tauta sudaro savotišką istorinį individą ir kur pažangos pažymiai glūdi kultūros ir dorovės srityje. Atskiruose tautiniai istorinės bendrumos nariuose glūdi gyvybės dvasia, kuri „stengiasi siekti tobulumo, patenkinti savo materialines ir dvasines reikmenes ir vykinti sudarymu tinkamų sąlygų kultūros pažangą, įvairių sričių ir pusių, kuriose pasireiškia žmogaus gyvenimo reiškiniai". Klasifikuodamas mokslus Kniesas politinę ekonomiją laiko istoriniu mokslu ir tikslaus gamtos mokslų metodo vartojimą laiko visiškai klaidingu. Istorijos atsiklausimai jam nesudaro kaž ko „akcesorinio", kas padėtų tisioginiam politinės ekonomijos uždaviniui, bet sudaro tikrąjį jos uždavinį. „Politinės ekonomijos objektas... priklauso istorinio reiškinių pasaulio ir imamas iš valstybiniai organizuoto tautų bendrumos gyvenimo ūkio srities su jos teritorialiniu valdymu ir jos ypatinga juridine tvarka". Politinę ekonomiją Kniesas laiko

ne kaž kuo savarankišku, bet tik tautos gyvenimo ūkiškąja puse, kurie keičiasi erdvėje ir laike. Privatinė nuosavybė ir savinauda keičiasi laiko bėgyje. Skleidimasis eina ta linkme, kad vis labiau įsigali bendras supratimas (Gemeinsinn) ir kad kaipo tolimesni ūkio skatintojai vis didesnį vaidmenį užima teisė ir paskatinimas. Iš to išeidamas Kniesas paliečia labai svarbų klausimą dėl priežastinės pareinamybės ūkio srityje. Anot jo, priešingai gamtos reiškiniams, čia neveikia joki įstatymai, kadangi nėra nuolatos veikiančių priežastinių jėgų. Apie pasikartojimą vienodų reiškinių, apie ekonominių reiškinių kaipo pasėkų identiškumą čia negali būti ir kalbos, nes dvasiniai asmeniški elementai, kurie ūkyje vaidina atitinkamą vaidmenį, keičiasi pagal vietą ir laiką.

Esant tokiai nuomonei, apie bet kurią politinės ekonomijos teoriją netenka kalbėti.

Jaunesnioji istorinė mokykla. Tarp senosios ir jaunesniosios istorinės mokyklos yra tas skirtumas, kad, anot jaunesniosios mokyklos vado Schmollerio, senoji srovė pergreitai teoretiškai vertindavo istorijos išdavas ir kad „tik gilios ūkio istorijos monografijos visų pirma duoda pagrindo suprasti istoriją visuomenės ūkio ir socialinės politikos atžvilgiu, visuomenės ūkio teoriją empiriniai pakankamai pagrįsti. Ir todėl nauja visuomenės ūkio moksle epocha prasideda daugiau nuo ūkio istorijos monografijų atsiradimo, kaip nuo bendro Roscherio ir Hildebrando noro istoriniai traktuoti tautos ekonomiją."

Norint suprasti šios mokyklos tikslus reikia atsižvelgti į tai, kad jiems pirmon galvon rūpi ne istorinis ištyrimas kaipo tokis, bet labiau empiriniai - realistinis traktavimas apskritai ir kad pats istorinis tyrimas yra tik dalis tolimesnio tikslo. Visuomenės ūkį Schmolleris laiko tik dalimi visuomenės gyvenimo. Visuomenės ūkį studijuoti, reiškia stengtis suprasti visuo-

menės ryšius ir ūkio gyvenimo pareinamybę. Bet tam mes turime žinoti, „kaip žmonės dvasiniai ir moraliai sukurti, techniškai išmokslinti, kaip skleidžiasi jų papročiai ir reikmenės, kaip jie organizuoti šeimomis, kiemais, sodžiais ir miestais, kaip paskirstytos lėšos ir kapitalas, kaip eina darbo pasidalinimas ir koks yra klasių susiskirstymas, kaip tvarkomos prekyvietės, prekyba, pinigai, kurios turi įtakos finansai ir valstybinės institucijos atskiriems ūkiams ir ūkio pažangai. Visuomenės ūkį reikia suprasti kaipo visumą, kur veikia tam tikra tautos dvasia ir tam tikrų materialinių priežasčių valdoma ūkiškai visuomeniškų tautos įvykių ir įstaigų sistema". „Jei mes visuomenės ūkį suprasime kaipo visuomenės gyvenimo dalies turinį, kaipo vieną socialinio kūno dalį, tai suprasime, kad jį tegalėsime suprasti tik ryšium su kitais visuomeniškais reiškiniais." Tuo būdu matome, kad Schmolleris stato visuomenės ūkio mokslui nepaprastai plačius uždavinius. Tuo tarpu kaip senoji istorinė mokykla apsiriboja gamtiškai - techniškąja puse, Schmolleris ima reiškinius kaipo išaugusius iš žmonių psichologiniai - dorovinio gyvenimo. Kaipo ypatingą ekonomistų uždavinį jis pripažįsta: „stebėti ir aprašyti, definiuoti ir klasifikuoti sudaro prirengiamąjį darbą. Bet tuo mes norime pasiekti visuomenės ūkio reiškinių pareinamybės pažinimo; mes norime žinoti, kas nuolatos vyksta, kurie reiškiniai nuolatos kartojasi, mes norime daugumoje rasti bendrumą". Tačiau ir jaunoji istorinė mokykla daugiausia vykdė tik pirmą tos programos pusę.

Tarpe tų šios mokyklos narių, kurie stengėsi pažinti tai, kas bendra, reikia pažymėti visų pirmiausia K. Bücherį ir W. Sombartą. Pirmasis savo veikalu „Entstehung der Volkswirtschaft", pastarasis savo veikale „Der moderne Kapitalismus". Tačiau metodo vartojime randame skirtumą tarp kalbamų ekonomistų ir Schmollerio. Bücheris toliau stovi nuo etinio principo vartojimo, kuris sudaro esminį isto-

rinės mokyklos pažymį, ir jis greta su istoriniu metodu pripažįsta ir deduktyvinį. Bücheris stengiasi istoriniais tyrinėjimais pasiekti bendrų išdavų ir tipų. Iš čia ir jo priešingumas visai eilei istorikų, prieš kurių kritiką Bücheris atsikirsdamas sako, kad jis norėjęs rašyti ūkio teorijas, o ne ūkio istorijas. Taip pat ir Sombarto metodas nevisiškai atitinka Schmollerio pastatytam visuomenės ūkio mokslo uždaviniui.

Taip savo „Kapitalizmo" I laidos įžangoje jis sako: „kas mane nuo jo (Schmollerio) ir jo šalininkų skiria, tai konstruktyvinis elementas medžiagos sutvarkyme, radikalinis reikalavimas pačio išaiškinimo iš paskutinių priežasčių, sugretinimas visų istorinių reiškinių į vieną sistemą, trumpai tariant, visa tai, ką aš pažymiu, kaipo specifiniai teoretinį".

Schmolleriui daugiausia rūpėjo empiriškas gyvenimas, indukcija — ir jis mažiau laužė sau galvą dėl bendrų sąvokų. Jis buvo daugiau sociologas ir psichologas, daugiau valstybės vyras, kaip istorikas, logikas ar sistematikas. Jis pats pripažino, kad „šių laikų visuotinoji tautos ekonomija, kiek aš ją suprantu, turi filosofiniai - sociologinio pobūdžio".

Kiti tos mokyklos žymūs atstovai, kaip L. Brentano nepalaikė tokio sociologinio nustatytmo, kuris taip plačiai suprato visuomenės ūkio mokslo esmę ir uždavinius. Jis yra kiek artimesnis ekonomiškam liberalizmui, kaip Schmolleris, jis didesnės reikšmės pripažįsta atskiram asmeniui.

Schmollerio srovę vadina dar ir istoriniai etine mokykla, ir tai dėl to, kad ji politinės ekonomijos uždavinį matė ne tik priežastiniame reiškinių išaiškinime arba aprašyme, bet ir traktavo juos teleologiškai: „Viso individualinio, viso visuomenės gyvenimo svarbiausią turinį sudaro moralinių tikslų statymas ir moraliniai kultūrinių sprendimų pribrendimas". G. Cohn (System der Nationalökonomie,

Bd. 1, 1885) etikai užleidžia centralinę vietą savo sistemoje. Baigiantis XIX šimtmečiui Vokietijoje iškilo aršì kova dėl etikos principo ir jo taikymo ekonominei minčiai. Wagneris ir Herkneris stovėjo už jį, Max Webe'ris ir Sombartas prieš jį, ir dabartiniu laiku dauguma ekonomistų to principo įvedimą į teoretinės politinės ekonomijos mokslą laiko nereikalingu.

Įvedimas į ekonomiką etinio principo tenka aiškinti tam tikra opozicija prieš klasikų grynai prigimtinį ekonominių reiškinių traktavimą, ir kapitalistinės ūkio sistemos pagimdytų neigiamų reiškinių pripažinimą taip pat lyg ir prigimtiniais. Ir jau mes matėme, kad tokios pažiūros pagimdė reakciją Sismondi moksle. Tų pačių motyvų vedama ir jaunoji istorinė mokykla stipriai persiėmė etine nuotaika, kuri ypatingai pasireiškė 1872 metais jų įkurtoje: „Verein für Sozialpolitik". Savo įžanginėje kalboje Schmolleris nurodė į tai, kad vis rūpinamasi, kaip pakelti gamyba, bet nekreipiama dėmesio į tai, kurios įtakos tatai turi žmonėms ir kad „išleidimas iš akių šio psichologinio sąryšio tarp ūkio organizacijos formos ir visos tautos moralinės būklės ir sudaro svarbiausią žalą": „Mes reikalaujame iš valstybės, taip pat iš visuomenės ir kiekvieno atskiro individo, kuris nori padėti įvykinti laiko uždavinius, kad jie persiimtų didžiaisiais idealais. Ir šis idealas turi būti ne kas kita, kaip suteikimas galimumo vis didesnei mūsų tautos daliai dalyvauti kultūros gėrybėse, švietime ir gerovėje".

Tokiam tikslui ypatingai pritarė A. Wagneris ir Brentano. Pastarasis pasižymėjo darbo algų fondo kritika ir savo raštuose iškėlė darbininkų sąjungų reikšmę algoms pakelti. Ši nauja socialiai ir etiniai nusiteikusi srovė turėjo sunkiai kovoti su įsigalėjusiais mančesterinės partijos atstovais. Ta nauja srovė pašaipai buvo pavadinta „katedros socializmu".

Kaip nebuvo vienodų pažiūrų tarp tos mokyklos atstovų į metodus, taip pat nevienodos buvo jų pažiūros

ir į socialinį klausimą. Vieni iš jų — visų pirma Schmolleris, linko vis labiau į valstybinę socialinę politiką. Jam atrodė, kad socialinės ateities pavojus gali pašalinti tik viršūnes, „kad karaliai ir valdininkai, šie prigimti valstybės minties atstovai, šie vieninteliai neitraliniai elementai klasių kovoje, turi paimti iniciatyvą didžioje socialinės reformos įstatymdavystėje". Jam pritarė Wagneris, iš dalies A. Schäffle, V. A. Huberis, Stöckeris.

Antrą srovę sudarė liberaliniai nusistačiusi grupė vadovaujama Brentano, persiėmusi J. St. Millio idėjomis. Jos uždavinį sudarė esamos santvarkos ribose iš dalies juridinėmis, iš dalies laisvų organizacijų pagalba padėti pakilti ūkiškai silpnesniems. Apskritai visa ši mokykla daug yra prisidėjusi socialiniam valstybės intervencionizmui (privalomam darbininkų draudimui, fabrikų įstatymdavystei ir t. t.) išplėsti Vokietijoje, taip pat ir kitose šalyse.

Anglijoje istoriniu metodu naudojasi Ashley, Th. Rogers, Ingram ir kit. Prancūzijoje Emile Levasseur, G. Renard ir kiti, belgų Laveleye.

PSICHOLOGINĖ MOKYKLA.

Jau senesnieji rašytojai ekonominiais klausimais, pradedant Aristoteliu ir kai kuriais viduramžių scholastikais ir merkantilistiniais rašytojais, taip pat kai kurie artimi klasikų mokyklai, aiškino vertę subjektyviniais momentais. Senesnieji subjektyvinės vertės atstovai visų pirma pabrėždavo vartojamą vertę, gėrybių naudingumą, bet paprastai visados būdavo painiojamas tinkamumas su vartojama verte. Vartojama vertė buvo laikoma vidujine daikto savybe, lyg kad vanduo tos pat reikšmės turėtų tam, kuris gelbstis iš

troškulio ir tam kuris skęsta. Gėrybės, kaip tokios, neturi vartojamos vertės, jos įgyja ją tik tuomet, kai jos atitinka tam tikrą žmogaus reikmenę. Vartojamos vertės dydį nustato kiekinis santykis tarp siūlomo vartoti kiekio ir atitinkančių jį reikmenių.

Šį santykį pastebėjo visų pirma matematikas D. Bernoulli jau 1738 m. Jis nurodė į tai, kad lėšų augimo vertė atskiram asmeniui juo mažesnė, juo didesni jo turtai. Čia jis tiria ir pinigų vertės santykį su bendromis lėšomis. Iš ekonominių rašytojų pirmieji tai pastebėjo Condillac ir Galiani. Pastarasis buvo susipažinęs su Bernoulli raštais ir iškėlė mintį, „kad stipriau jaučiama reikmenė suteikia daiktui didesnę vertę, mažiau jaučiama — mažesnę vertę", bet tuo nepadarydamas vertės teorijai didesnės įtakos.

Labiau įsigilina į šią problemą H. M. Gossenas su savo per dešimtmečius buvusiu pamirštu veikalu „Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs" (1854). Įžangoje jis sako: „sekamuose puslapiuose aš patiekiu visuomenei spręsti savo dvidešimtmetinio galvojimo išdavas. Kaip pavyko Kopernikui išaiškinti pasaulių judėjimą erdvėje, taip, aš manau, man pavyko išaiškinti žmonių sugyvenimą žemės paviršiuje". Jo didžiausią nuopelną sudaro tai, kad jis mintį, jog malonumo jausmas tenkinant reikmenę vis mažėja (Weber - Fechnerio psichologijos dėsnis), sistematingai pritaikė ekonominiams reiškiniams aiškinti. Pagrindinę savo mintį jis savo veikalo pradžioje taip suglaustai atpasakoja: „Žmogus taip tvarko savo veiksmus, kad gyvenimo malonumo suma būtų didesnė". „Vieno ir to pačio malonumo dydis mažėja, jei mes tą malonumą be paliovos tęsime, ligi galų gale įvyks prisisotinimas". „Žmogui, kuriam leista pasirinkti iš daugelio malonumų, privalo, nors ir absoliutinė malonumų suma būtų įvairi, pasirinkti savo malonumų didžiausią sumą... ir taip jas visas dalimi sutvarkyti ir tokiame santykyje, kad kiekvieno atskiro malonumo dydis, tuo

laiku kai jį nutrauksime, būtų visur lygus". „Iš visko, kas apskritai gali turėti vertę, tik tam tikra dalis turi didesnę ar mažesnę vertę, — turimo kiekio padidėjimas virš to punkto lieka be vertės. Šis vertės nustojimas vis labiau paliečia daiktą didinant jo kiekį ir dėl to pirmos gaunamos daikto dalys turi didžiausią vertę, kiekviena vėliau gaunama dalis turi mažesnę vertę, ligi visiškai nustoja vertės". Žmogaus uždavinį sudaro tokis jo jėgų, t. y. darbo arba priemonių, siekiant įvairių gėrybių, paskirstymas kad jam iš to būtų didžiausio malonumo. Tatai ir sudaro esmingiausią, ką Gossenas davė vertės teorijai.

Ir kitose šalyse panaši vertės teorija nebuvo pirmiena. A. Walras (De la Nature de la Richesse et de l'origine de la Valeur, 1831), labai įdomioje knygoje įrodė, kad ne tiek svarbu gėrybės naudingumas vertei nustatyti, kiek sąryšys tarp naudingumo ir kiekio. Panašias mintis randame ir Cournot veikale: Recherches sur les principes mathématiques de la theorie des richesses, Paris, 1838. (Žiūr. 592—598 p.). Vėliau nepriklausomai nuo šių beveik tas pačias mintis skelbia garsus anglų ekonomistas Jevons (1862). Jevons taip pat remiasi malonumo ir nemalonumo jausmais, kurie atsiranda tenkinant reikmenes. Malonumas mažėja, didėjant kalbamos gėrybės kiekiui ir tarp bendros gėrybės naudos ir šiosios dalies yra didelis skirtumas. Kiekvienas priaugimas duoda mažiau naudos, paskutinis priaugimas mažiausia naudos; paskutinės dalies priaugimą Jevons vadina paskutiniu naudos laipsniu (final degree of utility). Gėrybės vertė priklauso tik nuo jos paskutinio naudingumo. Subjektyvinės vertės mokslo reikšmė toli praneša ne vien tik vertės problemą. Remiantis šiuo pagrindu galime duoti visiškai naują svarbiausių prekyvietės reiškinių, kainos teoriją, palūkanų ir t.t. Pradžią to jau randame Gossено ir Jevonso praduose. Tačiau sistematiškas tų dėsnių pritaikymas priklauso vad austrų mokyklai.

Austrų mokyklos kūrėjai yra Carl Mengèr (žiūr. 661—674 p.), E. V. Böhm - Bawerk (žiūr. 675—730 p.) ir Fr. von Wieser. Jie pradeda reakciją prieš istorinę mokyklą ir atgaivina teoretiniai — abstraktinį, grynai ekonominius reiškinius ir prekyvietę liečiantį tyrinėjimą. 1871 m. Mengeris išleidžia savo „Grundsätze der Volkswirtschaftlehre". Įžangoje jis pasisako, kad jo uždavinys yra komplikuotus ūkio reiškinius suvesti į paprasčiausius jų elementus ir ištirti, kaip šieji iš to skleidžiasi. Klasikus primenantį metodą, kuris vartojamas kalbamoje Mengerio knygoje, jis stengiasi giliau pagrįsti savo veikale „Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere" (1883). Šioje knygoje Mengeris kritikuoja ir klasikų ir istorinę mokyklą. Pirmoji nepajėgė išspręsti patenkinamu būdu tautos ūkio mokslo įstatymų problemos, „bet jų mokslo autoritetas spaudžia mus ir trukdo pažangą". Apie istorinę mokyklą jis sako, kad ji patiekė „ne menkoje dalyje savo išdavų nepagrįstų analogijų ir nesuprato tikrų politinės ekonomijos uždavinių". Yra dvi mokslinio tyrimo srovės. Pirmoji remiasi individualinio pažinimu, antroji visuotino. Pirmajam pažinti tarnauja istoriniai statistinis tyrimas, visuotino pažinimui t. y. teoretinių reiškinių įstatymams nustatyti tarnauja teoretinė tautos ekonomija. Tai sudaro svarbų Mengerio nuopelną ir ligi šių laikų neužstelbtą, kaip nurodymą skirtumo tarp teorinio ir istorinio pažinimo politinės ekonomijos ribose. Ūkio reiškinių teorija yra artima tiksliesiems mokslams. Realistiniai — empyrinė teorija, kuri turi tam tikrus ypatingus uždavinius, tačiau netinka išaiškinti griežtiems reiškinių įstatymams. Tam reikalingas kitas kelias, kuriuo einant tenka vadovautis savinaudos dėsniu, kad supratus „ypatingai svarbią gyvenimo pusę". Kas nori suprasti visuomenės ūkio reiškinius, turi remtis jo tikru elementu, — atskiru ūkiu.

Mengeris pripažįsta įvairių metodų vartotinumą. Tačiau jis pripažįsta ypatingos reikšmės klasikų metodui.

Jo nuopelną sudaro ne tik metodų klausimų traktavimas, bet ir jo vertės teorija, kurią jis nepriklausomai nuo Jevonso ir Walras aiškina taip pat paskutine nauda. Anot Mengerio, mūsų paklausai ir joms patenkinti esamas gėrybių kiekis yra duoti faktai, ir jei žmonės taip apibrėžtose sąlygose nori kiek galėdami tobuliau patenkinti savo reikmenes, tai tam tėra vienas ūkiškas kelias. Ūkiškų gėrybių vertė priklauso nuo tos reikšmės, kurią mes pripažįstame tąja gėrybe patenkinamai reikmenei. Bet kiekviena bet kurios gėrybės dalis negali turėti aukštesnės vertės kaip ta dalis, kuri patenkina mažiausiai svarbią reikmenę.

Tuo būdu Mengeris išeina taip pat kaip ir klasikai iš individualistinio punkto. Tačiau austrų mokykla prikiša klasikų mokyklai, kad šiosios išeiginis pagrindas — savas interesas — ne pilnai išaiškintas.

Tolimesnis šios teorijos išdėstymas iš tikrųjų daugiausia susijęs su Böhm - Bawerko vardu (Kapital und Kapitalzins, 4 Auf. 1921) žiūr. 675—730 p.). Jau Mengeris stengėsi išaiškinti kapitalo esmę. Tačiau tik Böhm - Bawerkui pavyko remiantis subjektyvine vertės teorija sudaryti kapitalo ir kapitalo palūkanų teoriją. Jis išeina iš austrų mokyklos dėsnio, kad dabartinės gėrybės daugiau turi vertės, kaip ateities, vadinasi laiko skirtumas esti vertės skirtumo pasėka. Jis kapitalo funkcija visų pirma mato tame, kad jis mums tarnauja kaipo tarpinis produktas ir padeda mums sutrumpinti gamybos procesą, kas didina produktingumą. Jo palūkanų teorija vadinasi agio teorija, nes jis supranta palūkanas lyg ir agio, nes duodant paskolą esti ne kas kita kaip dabartinių gėrybių mainas į būsimas gėrybes. Kadangi pirmosios turi didesnę vertę, tai palūkanos yra ne kas kita, kaip vertės skirtumo atpildas.

Böhm - Bawerkas savo palūkanų teorija padarė didelės įtakos. Ir jis, kaip Mengeris, išeina iš individualistinio punkto; ir taip pat kaip Mengeris traktuoja tik grynai ekonomines visuomenės ūkio kategorijas, išeidamas iš suprastinančių prielaidų, panašiai, kaip kad darė ir klasikai.

F. v. Wieseris (1851—1926) laikosi kiek kitokių pažiūrų. Savo pirmuoju veikalu „Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft" jis padarė didelės įtakos austrų mokyklai. Jis laikosi metodo atžvilgiu tos pačios linkmės, kaip Mengeris ir Böhm - Baweerkas, bet eina jau savarankišku keliu. Jis pats kartą išsitarė, „kad Mengeris nepilnai įvertino masių reikšmę pinigams susidaryti, kas parėjo nuo jo individualistinių pažiūrų; jis piniguose mato, kaip ir visuose socialinio ūkio padaruose, tik nenumatomas individualiai — teleologinių pastangų atsveriančias. Wieseris labiau iškelia visuomeninio momento reikšmę ir pažymi kaipo pagrindinę individualizmo klaidą „taip traktuoti individus, tartum jie vidujiniai visiškai patys nuo savęs priklausytų ir jų veiksmai priklausytų tik jų pačių valios". Savo tolimesniuose veikaluose jis išeina iš grynai ekonominių kategorijų ir suriša jas su bendrais socialiniais klausimais.

Jis taip pat iškelia reikšmę ūkio gyvenimui socialinių kategorijų ir nuo to pareina ir jo metodas. Jis visų pirma tiria paprasto ūkio teoriją darydamas suprastinančias prielaidas. Paskum jis pereina į visuomenės ūkio, valstybės ūkio ir pasaulinio ūkio teoriją, kuriuos tyrinėjant reikia įvairiai elgtis. Einant nuo paprasto ūkio į komplikuotesnes jo formas, tenka susidurti vis su didesne socialinių jėgų įtaka. Šiems uždaviniams pritaikintas ir jo metodas: „teoretikas pradeda izoliuojančios ir idealizuojančios tolimos abstrakcijos prielaidomis, kur jis stengiasi sugauti grynuosius tikrovės elementus, nepažindamas pilno tikrovės vaizdo. Tačiau šiomis tolimomis abstrakcijomis jis negali pasitenkinti,

jei nori savo tikslo siekti iki galo, nes priešingu atveju jis nesupras tikrovės; jis privalo žingsnis po žingsnio mažėjančios abstrakcijos sistema padaryti savo prielaidas konkretesnėmis bei platesnėmis". Šią mažėjančią abstrakciją sudaro tai, kad Wieseris vis labiau ir labiau įtraukia kaip kartu su ekonominiais įvykiais veikiančias socialines jėgas ir pagaliau prieina prie to, kas vadinama realistine teorija (Momberto). Šis tyrinėjimo būdas ir sudaro didžiausią Wieserio nuopelną.

Tyrinėjimuose jam svarbu visados nustatyti ekonominių reiškinių sąryšį. (Apie naudingumo teoriją jis sako: „ji nori būti empyrine teorija, nesiekdama tam tikro praktiško pritaikymo). Taip pat jis nesilaiko senojo liberalų nusistatymo ūkio politikoje: „valstybės saugojamos reikšmės pažinimas yra svarbiausias šių laikų ekonominės politikos teoriškasis pagrindas". Prekybos politikos klausimuose jis pripažįsta didelius Listo nuopelnas, „kad mes darome skirtumą tarp prigimtinių sąlygų ir istoriškai susidariusių gamybos sąlygų", ko nepastebėjo laisvos prekybos mokykla, nors tas savo pažiūras ir nevisados išlaiko.

Subjektyvinė srovė rado pritarimo įvairiose šalyse. Tačiau šios srovės mokslas buvo ne ištisai perimamas, bet papildomas ir toliau tęsiamas. Buvo bandoma sudaryti tam tikri kompromisai tarp objektyvinės ir subjektyvinės vertės teorijos pav. anglų ekonomisto A. Marshallo (žiūr. 740—764 p.), vokiečių Philippovich, rusų Tugan - Baranovskis, Železnovo ir kit.

Amerikos Jungtinėse Valstybėse subjektyvinė vertės teorija tęsiama J. B. Clarko mokyklos (žiūr. 765—785 p.), (Essentials of Pol. Econ., 1907, Distribution of Wealth, 1908 m.). Ši mokykla ne tik stengėsi išplėsti mokslą apie paskutinį naudingumą, vad. marginalinį principą, bet ir kitomis linkmėmis pramušti savo kelius. Iš Clarko mokyklos išėjo nors ir su tam

tikrais pakeitimais — F. Fetter, E. Seligman, H. R. Seager, F. W. Taussig ir Th. N. Carver. Šios mokyklos vertės teorijos esmę sudaro tai, kad ji remdamasi paskutinio naudingumo principu suriša jį su kaštų momentu kaipo naudos nustojimu (disutility). Bet ir ši ūkiškojo veiksmo negatyvinė pusė — aukos išdėjimas, priklauso nuo paskutinio naudingumo principo. Tuo išlaikomas vertės subjektyvinis pagrindimas, o pritraukiant kaštų momentą sudaromas tam tikras kompromisas su klasikų mokyklos vertės teorija.

Taip pat ir kitais svarbiais klausimais Amerikos ekonomistai ėjo savais keliais. Čia visų pirma reikia pažymėti įdomų sąryšį tarp ūkio išdavų įstatymo ir rentos teorijos. Ricardo aiškino rentą mažėjančių iš žemės, dirbant ją, pajamų dėsniu. Be šio įstatymo veikimo diferencialinė renta būtų neįmanoma. Ši mintis amerikiečių labai stipriai buvo išplėsta. Rentos idėją jie pritaiko ir kitoms pajamų rūšims: palūkanoms, algai, ir daro ją visuotinu paskirstymo teorijos pagrindu. Mažėjančių pajamų dėsnis įgauna visuotinos reikšmės. Kadangi taip pat ir pramonei esti žemė aprėžta, tai ir šis išdavų įstatymas veikia kiekvienoje gamybos rūšyje; taip pat ir kapitalo naudojimas yra susijęs su aprėžtu žemės plotu. Dėl to gėrybių gamyboje atsiranda disproporcingumo reiškiniai, kurių pasėka esti išdavų kritimas. Kadangi tik ten, kur tolimesnis kapitalo ir darbo dėjimas į trečią gamybos faktorių — žemę, vyksta tuo būdu, kad visi proporcingai gali skleistis, tegalimas išdavų kilimas. Ir jei žemė, bent teoretiniai, yra konstantinis faktorius, tai dėl to ir kitų gamybos faktorių pasireiškimas turi taikintis prie žemės, kaipo augščiausios ribos. Vietoje mažėjančių pajamų įstatymo amerikiečių literatūroje dažniau sutinkamas vartojant proporcingumo įstatymas.

Tuo būdu gamyboje susidaro visuotinas pajamų įstatymas ir visuotina paskirstymo teorija apimanti visas pajamų rūšis.

Manant kartu su Clarko mokykla, kad dėl žemės ypatumų mažėjančių išdavų įstatymas apima visus gamybos faktorius, tatai reiškia ne ką kitą, kaip kad naujai dėdamas darbo ir kapitalo kiekis duoda menkesnes išdavas, kaip ligi tol dedamas turėjo, nes tuo pasireiškia nepatogesniu santykiu trijų faktorių proporcingumas. Iš to atsiranda vad. paskutinio gamintojo, paskutinio darbininko, paskutinio kapitalisto sąvokos. Paskutinėje riboje atsiduria darbininkas arba kapitalistas, kuris veikia gamyboje blogiausiose prielaidose. Taigi esant tokiai prielaidai naujai dedamas darbas ir kapitalas duoda vis mažesnę naudą. Todėl galima sakyti, kad abiejų daliai turi reikšmės paskutinės išdavos. Ši mintis ypatingai svarbi, kaip algos teorija, nes algą daro priklausoma nuo produktingumo.

Clarko mokyklos nuopelną sudaro ir griežtas atskirimas tyrinėjant ekonominius reiškinius dinamikos ir statikos. Nes norėdami suprasti ekonominius reiškinius, mes privalome išeiti iš veikiančių ūkio jėgų pusiausvyros būklės—taigi traktuoti ūkį statikos būklėje, tuo tarpu skleidžiantis ūkiui, jo dinamikoje pasireiškia tam tikros jėgos, — visų pirma gyventojų skaičiaus ir kapitalo padidėjimas, technikos, ūkio organizacijos ir reikmenių pasikeitimas, ir tat gali padaryti lemiamos įtakos į ūkio gyvenimo pagrindus.

Paskutinio naudingumo teoriją kartais identifikuoja su ultra liberalinės ūkio politikos reikalavimu. Kad tai nesudaro būtinos iš tos teorijos išvados parodo ir ekonominis bei socialinis amerikiečių ekonomistų nusistatymas. Ilgą laiką ir čia buvo įsigalėjus ūkiškos laisvės mintis, tuo tarpu paskutiniais laikais matome nukrypimą nuo jos, ir vietoje jos—pripažinimą valstybinės valdžios įsikišimo, taip pat ir kitų socialinių jėgų didelę reikšmę ūkio eigai. Kaip tik Amerikoje atsirado didieji bandymai dirbtinai reguliuoti konjunktūrų eigą arba net stabilizuoti pinigų vertę (plg. J. Fisher: The Purchasing Power at Money).

Clarko mokykla sulaukė Amerikoje ir kai kurių priešininkų, kurie įvairiais atžvilgiais kritikuoja jos teorijas. Jų vadas yra G. N. Patten, kuris laikosi labiau realistinių pažiūrų, ir ginčija, kad žmogus ūkiškai elgdamasis vadovautųsi tik tokiais žinomais paprastais motyvais. Daug daugiau reikia atsižvelgti į įtaką ekonominiams santykiams įstaigų, — institucijų, — jų įvairių rūšių įvairiuose pasikeitimuose. Šią srovę Amerikos politinėje ekonomijoje, kuri turi tendencijos įgauti didesnės įtakos ir kai kuriais atžvilgiais turi ryšio su istoriniai realistine mokykla, vadina „institucionalizmu".

Švedijoje žymus subjektyvinės teorijos atstovas buvo K. Wicksellis, Olandijoje C. A. V. Stuartas, Italijoje Graziani. Kai kurių subjektyvinės teorijos atstovų tarpe žymus yra palinkimas ir į matematikos metodų vartojimą.

Matematikos metodo taikymas. Ten, kur tiriama ūkio pusiausvyros būklė ir daugiausia kreipiama dėmesio į atskirų ekonominių dydžių savitarpio pareinomybę, tie atskiri dydžiai gali būti simbolizuojami skaitmenimis. Matematikos metodas ekonominiuose reiškiniuose nėra naujas. Jevonsas savo veikale nurodo visą eilę darbų, kurie pradedant viena italų kalba 1711 m. išleista knyga, vartoja matematikos metodą. Matematikos metodu naudojosi Thünenas, Gossenas, Jevons, Launhardt, Marshallas.

Tačiau daugiausia metematikos metodas buvo vartojamas romaniškose šalyse. Jam pradžią duoda jau minėtas A. Cournot. Iš naujų tos mokyklos atstovų reikia pažymėti vadinamą Lausanos mokyklą, su Léon Walras (žiūr. 656—660 p.), sūnumi pirmiau minėto A. Walras, V. Pareto. Iš italų tenka pažymėti M. Pantaleoni, Vecchio, iš anglų F. I. Edgeworth, Bowley, paskutinių laikų prancūzų ekonomistą E. Antonelli. Vokietijoje greta su Bortkewitz tam metodui pritarė Schumpeter.

Matematikos metodo sąlygą (prielaidą) sudaro laisva konkurencija, buvimas tam tikrų gėrybių ar patarnavimų kiekių, kurie norima mainyti. Tai yra tam tikras mechaniškas traktavimo būdas, kurį vartojant tyčiomis apleidžiami visi kiti elementai, kurie gali turėti ūkiui reikšmės. Tokis ekonomikos reiškinių traktavimo būdas gavęs yra „ekonometrijos" vardą. Jai plėsti sudaryta paskutiniu laiku net tam tikra tarptautinė ekonometrijos draugija.

DAR KAI KAS IŠ PASKUTINIŲJŲ LAIKŲ.

Nežiūrint į stiprų psichologiniai subjektyvinės teorijos įsigalėjimą pereito amžiaus gale ir XX a. pradžioje, senesniųjų mokyklų pradai neišnyksta — jie iš dalies plečiami, iš dalies sintetinami. Liberalistinė klasikų mokyklos dvasia stipriausiai laikosi ligi paskutiniųjų laikų Prancūzijoje. Anglijoje klasikų mokslą sintetina su naujesnėmis mokyklomis, kaip jau buvo minėta pirmiau, Alfred Marshall'as. Jis sako, kad senoji britų politinė ekonomija perdaug vertino varžytynes ir permaža kreipė dėmesio į kolektyvinio prado reikšmę. Ekonomika neprivalanti traktuoti žmogų abstrakčiai, bet imti jį tokį, koks jis yra tikrovėje: egoistiniai žmogaus motyvai, be abejonės, turi didelės reikšmės, bet yra ir kitų faktorių, kurie rungiasi su juo. Grynai teorijos klausimuose Marshallas taip pat įneša nauja ir plačiai interpretuoja Ricardo mokslą, ypač jo žemės rentos teoriją, iškeldamas, jau ir pirmiau nebesvetimą ekonomistams, quasi rentos sąvoką (žiūr. 740—764 pusl.).

Artimas savo doktrina klasikų teorininkams ir švedų ekonomistas Gustavas Casselis*). Jis

*) Jo pagrindinio veikalo Theoretische Nationalökonomie vertimas yra ir lietuvių kalba — Teoriškoji Socialekonomija, vertė Petras Šalčius. Teisių Fakulteto leidinys. 1931.

konstruuoja savo ekonomikos mokslą remdamasis ūkio esme. Tikrasis ūkis privalo būti vaizduojamas tokis, kokis jis iš tikrųjų yra. Senojo ekonomikos mokslo vaizdavimasis, kad pirmykščiais laikais yra buvęs mainų ūkis be pinigų, yra netikras ir klaidinąs. Kilusi iš to vertės sąvoka, kuri reiškė apytikrį reliatyvinį ūkio gėrybių santykį, negalėjo duoti griežtos aritmetiškai išreikštos gėrybių dydžių sąvokos. Žmonių vertės sprendimai praktikoje visados esti suvedami į bendrą vardiklį, t. y. į pinigus, ir mokslas šiuo atžvilgiu negali eiti kitu keliu, kaip praktika. Tiek, kiek reikmenių tenkinimo intensyvumas tenka turėti omenyje, jis pasireiškia, kaip vertinimas pinigais. Dėl to ir jokia vertės teorija, anot Casselio, visiškai nereikalinga ekonomikos mokslui, kurio išeiginį punktą turi sudaryti reikmenių aprėžimas, atsirandąs dėl reliatyvinio gėrybių trūkumo. Kainos susidarymas negali būti traktuojamas izoliuotai vienos gėrybės, nes kiekvienos gėrybės kaina pareina ir nuo kitų gėrybių kainos. Naujų gėrybių gaminimo aprėžimas pareina nuo gamybos priemonių trūkumo. Kainos nusistato tokio aukščio, kad einamas vartojimas per kiekvieną laikotarpį būtų patenkintas esamu gamybos priemonių kiekių. Paklausai ligi tam tikro laipsnio visados esti subjektyvūs, o pasiūlai, kylą iš duoto gamybos priemonių kiekio — objektyvūs. Visuomenės pajamų paskirstymas priklauso nuo reliatyvinio gamybos faktorių trūkumo santyky su vartotojų paklausais, t. y. nuo kainų susidarymo. Nei etikos pradas, nei teisingumas, kuris kai kurių ekonomistų įpinamas į paskirstymo problemą, ekonomikos moksle negali turėti vietos. Casselis atmeta paskutinio naudingumo teoriją: „paklausų dydis esant tam tikroms kainoms yra apčiuopiamas dalykas, kuris gali būti išreikštas kvantitetiniai, aritmetikos forma. Psichologiniai įvykiai, kurie stovi už to fakto, visuomenės ūkio teorininkui neturi rūpėti. Pagrindas, dėl kurio paklausai ūkyje taip ar kitaip susidaro, ūkio mokslui neturi reikšmės, nes nežinodami kainos, mes negalime ži-

noti, kiek kurios prekės vartoti ir todėl taip pat nežinome, kur yra riba".

Trūkumo momento iškėlimas ūkio reiškiniams aiškinti ir prieš Casselį nebuvo pirmiena — jį randame ir klasikų moksle (algų fondo teorijoje, Ricardo retenybių vertės teorijoje) ir paskutinio naudingumo teorijoje — vertes aiškiname gėrybės kiekio ir reikmenės dydžio santykiu (Walras — raréte), Tačiau Casselio nuopelną sudaro tai, kad jis remdamasis tuo principu sudarė darnią teoriją.

Paskutinio naudingumo teoriją atmeta taip pat ir Robertas Liefmannas*). Jo ūkio teorijos išeiginį punktą sudaro ūkio supratimas ne kaip „žmogaus santykio su išorine gamta", bet kaip „kaž ko psichiško, tam tikrų sprendimų ir tarimų rūšies, kurių esmę nustato ne patsai dalykas, kuris jį liečia". Ūkį randame ten, kur individas pergyvena tam tikrą psichinę būklę lygindamas naudas, kurių jis siekia, su reikalingomis joms gauti išlaidomis. „Ūkininkauti, reiškia lyginti naudas ir kaštus, malonumo ir nemalonumo jausmus, einant ekonominiu principu, arba ieškoti pasiekti kiek galint didesnės naudos mažiausiais kaštais". Nauda ir kaštai sudaro pagrindines jo sąvokas. Nauda reiškia psichinę malonumo būtį, pergyvenamą individo patenkinus reikmenę. Kaštai reiškia nemalonumą, pergyvenamą individo nuo tų sunkumų ir jausmų, kuriuos jam tenka pakelti norint gauti trokštamos naudos. Tas aukas sudaro: 1. savas darbas, 2. daiktai ir 3. pinigai — visos jos ir sudaro kaštų faktorius, bet klaidinga būtų painioti juos su pačiomis išlaidomis. „Mes suprantame kaštus ne kaip darbo valandas ar gėrybes, kaštai reiškia su darbu susijusias pastangas, nemalonumo jausmą.

Išdavų (Ertrag) sąvoka Liefmanno teorijoje užima centralinę vietą. Išdavos, kaip kilusios iš naudos

*) Pagrindinis jo veikalas yra „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre". I t. 1920. II t. 1922.

ir kaštų yra taip pat psichinio pobūdžio. Individas jaučia tų išdavų dydį, bet jis negali išreikšti jo skaitmenimis, o tik lyginti vienas išdavas su kitomis. Individas gali, pav., jausti, kad dirbdamas antrą valandą jis gaus mažesnes psichines, arba vartojamas išdavas, kaip pirmą valandą. Išdavos, kurios gaunamos iš paskutinio kaštų vieneto, sudarys paskutines išdavas (Grenzertrag). Ši sąvoka padeda ūkiui išspręsti svarbiausią uždavinį: „proporcionalinės sistemos sudarymą, tikslingą išlaidų (Aufwendungem) paskirstymą įvairiausioms reikmenėms remiantis maksimaliniu principu. Kaštai taip turi būti tvarkomi, kad esant daugeliui reikmenių, joms visoms tektų lygios paskutinės išdavos. Tik tuo būdu pasiekiamas geriausias reikmenių tenkinimas ir išlaikomas ūkiškasis principas. Iš to Liefmannas išveda savo ekonominį dėsnį, būtent: „vartojamojo ūkio paskutinių išdavų dėsnį". Šis dėsnis susidarė iš trijų pagrindinių idėjų: 1. išdavų idėjos, 2. paskutinės ribos ir 3. išlyginimo idėjos. Pirmosios idėjos Liefmannas sakosi pats esąs autorius, paskutinės ribos idėją (Grenzgedanke), buvusi ir prieš jį skelbiama, bet nevykusiai. Trečiąją skelbė Gossenas.

Iš Liefmanno ūkio teorijos galima daryti išvadą, kad jis yra artimas Austrų mokyklai. Tačiau savo skirtumą nuo jos jis taip formuluoja: „paskutinio naudingumo teorija su jos vertės aiškinimu, kaip naudos ir retumo kombinacijos visados deda pagrindan aprėžtą atsargą, kuri pati yra tik ūkiškos individo veiklos rezultatas, daromas prieš sulyginant naudas ir išlaidas. Antra vertus, iš anksto duotos gėrybių atsargos paskutinio naudingumo teorijos šalininkai daro išvadą, kad subjektyvinė duotos gėrybės vertė pareina ne tik nuo jos naudingumo, bet ir nuo jos retumo. Duotos gėrybės atsargos dydis nustato jos paskutinį naudingumą, o tuo pat ir jos vertę. Visi šios gėrybės atsargos vienetai turi vieną vertę, kuri reiškiasi tik paskutiniame vienete.

Pripažinimas gėrybės vertės pareinamumo nuo tokio objektyvinio momento, kaip kad gėrybių kiekis (retumo), tolygus yra atsisakymui nuo subjektyviškai psichologinės teorijos. Šių laikų ūkiškos vertės supratimas, kaip naudingumo ir retumo funkcijos, reiškia ne ką kitą, kaip įnešimą objektyviniai materialistinių kvantitetinių pažiūrų į vertės teoriją, kuri pretenduoja būti subjektyvine".

Liefmannas, kaip ir Casselis, atmeta vertės sąvoką ir jos vietoje palieka tik naudos sąvoką, atsiradusią iš subjektyvinių vertinimų. Atskiri duotos gėrybės vienetai tenkina įvairias individo reikmenes ir dėl to turi įvairaus „naudingumo", nepriklausančio nuo esamos atsargos. Tačiau pinigų ūkyje ūkininkaująs subjektas negali betarpiškai lyginti naudos su kaštais, bet tik per pinigus, gaunamus iš pelnomojo ūkio, kuris aptarnauja vartojamąjį ūkį. Vartojimo planas nustatomas remiantis „paskutinių vartojimo išdavų išlyginimo dėsniu". Juo vartotojas taip paskirsto savo išlaidas pirkdamas įvairius produktus, kad visose reikmenių tenkinimo srityse paskutinis išlaidų vienetas duotų vienodas vartojimo išlaidas.

Išeiginis R. Liefmanno teorijos punktas yra individualistinis. Jo kainų aiškinimo pagrinde glūdi subjektyvinio ir objektyvinio prado jungimas, nors ir labai painiai ir neaiškiai išreikštas. Svarbiausi Liefmanno veikalai[1]) pašvęsti kartelių ir trustų veikimo nagrinėjimui, taip pat ir išviso verslovių lytims. Čia bene glūdi svarbiausias jo nuopelnas ekonomikos mokslui.

Joseph Schumpeteris išeidamas iš paskutinio naudingumo teorijos pagrindų savo veikaluose[2]),

1) Kartelle und Trusts und die Weiterbildung der Volkswirtschaftlichen Organisation, 4 Auf. 1920, Die Unternehmungsformen mit Einschluss der Genossenschaften und Sozialisierung. 1928.

2) Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie. 1908 m., Grundzüge der Volkswirtschafts-

žymiai juos praplečia ir sukuria savo mechaniniai matematinę ūkio teoriją. Pirmame savo veikale jis traktuoja visuomenės ūkį pusiausvyros (statikos) būklėje, kur „ekonominiai dydžiai yra tokioje savitarpio pareinomybėje, kad pakeitimas vieno dydžio veda į pasikeitimus visų", taigi tyrimo objektą sudaro „tam tikri pareinomybės santykiai arba funkcionaliniai ryšiai". Esant tam tikriems duomenims esti duoti ir visi elementai tam, kad nustatyti tų duomenų dydžius ir jų judėjimą, o tuomet pasirodo, „kad ekonominiai dydžiai ņėra savaimingi dydžiai, bet tam tikra prasme turi būtinumo pobūdžio". Tokiu pagrindu remiantis tenka visų pirma tirti kainas ir paskirstymo reiškinius". Statiškai nagrinėdamas ūkį, Schumpeteris pašalina politinius, filosofinius ir etinius momentus ir kreipia dėmesį į išorę, formalinius sąryšius, kurie išreiškiami funkcionaliniais santykiais tarp atskirų gėrybių kiekių judėjimo. Kainose objektyvuojasi visi gėrybių kiekių pasikeitimai ir iš to atsiranda taip pat ir tam tikras pajamų paskirstymo dėsningumas. Statikos būklėje randame trejopas pajamų rūšis: iš darbo, žemės ir seniau pagamintų gėrybių (kapitalo). Kainų judėjimo dėsnius Schumpeteris atvaizduoja matematiniu v a r i j a c i j ų metodu, prileisdamas statinio ūkio elementų pakitimą ir paskum tirdamas tų pakitimų įtaką kitiems, kurie prileidžiami nekintamais esant. Schumpeteris sutinka, kad jo tyrimo rezultatai, taikant juos realiniam ūkio gyvenimui, tegali tikti tam tikram laiko tarpui, arba geriausiu atveju trumpam laiko tarpui. Tiriant ilgesnius ūkio reiškiniu evoliucijos laikotarpius ir ypač šių laikų kapitalistinio ūkio reiškinius, tenka naudotis ūkio d i n a m i k o s sąvoka. Anot Schumpeterio dinaminiams ūkio reiškiniams pagrindinės reikšmės turi jėgos: m o d e r n i š k a s v e r s l o v i n i n k a s ir k r e d i t a s. Verslovininko funkcijo-

---

lehre, 1911, ir Theorie der wirtschaftlichen Entwickelung, 1926.

je glūdi „ne tik nuolatinio ūkio perorganizavimo priežastis, bet ir nuolatinio pakitimo elementų, iš kurių susidaro aukštesni visuomenės sluogsniai". Antroji dinaminė jėga kreditas, Schumpeterio laikomas, panašiai, kaip merkantilistų gadynėje, turinčiu didelės reikšmės ūkiui skleistis.

Abiejų šių ūkio variklių iškėlimas sudaro Schumpeterio nuopelną.

Atskirai stovinčia ekonomikos teoriją sudaro ir Othmaro Spanno*) sistema, kuri primena socialekonominio romantiko Adomo Müllerio doktriną. Ūkio reiškinius jis traktuoja sociologiniu atžvilgiu. Dėl to Spanno doktrina žymiai nukrypsta savo turiniu nuo klasikų ir paskutinio naudingumo mokyklų, Visus ūkio reiškinius jis supranta, kaip visuomeniškus, ir tuo atžvilgiu juos traktuoja. Ūkis yra priemonių visuma tikslui siekti. Jis neturi sau tikslo. Jis apima visą pastatą priemonių, kurios vartojamos tam tikram tikslui pasiekti. Visa tai, kas pats yra tikslas, bet tarnauja kitam tikslui pasiekti yra taip pat priemonė. Tokias priemones galima vadinti aukštesnės kilmės priemonėmis. Ūkio mokslas turi reikalo su priemonėmis, kiti visuomenės mokslai su tikslais. Griežtas priemonių ir tikslų išskyrimas yra būtinas dalykas. Ūkis susidaro iš tiekinių pastato (Gebäude von Leistungen). Tiekinių dydžiai vadinasi naudos, kaip ūkio sulyginimo ir skaičiavimo dydžiai vadinasi gėrybių vertės, arba tiesiog vertės. Kaip tiekinių pastatas ūkis sudaro tiekinių arba verčių ir kainų sistemą. Tiekiniai skyla į daugelį rūšių: į betarpiškus tiekinius arba kapitalų tiekinius. Aukštesnio laipsnio kapitalo tiekinius sudaro valstybė, jos teisinė santvarka, jos administracija, jos organizacinis darbas.

---

*) Othmaro Spanno veikalai: Fundament der Volkswirtschaftslehre; Gesellschaftslehre; Kategorienlehre, Jena 1924; Lebendige und tote Wissenschaft, 1929; Hauptheorien der Volkswirtschaft, 1930 m.

Tiekinių sujungimą vadiname pavidalu. Kiekvienas pavidalas sudaro tam tikrą tiekinių struktūrą, kuri esti sudaryta pagal atitikimo įstatymą. Atitikimo sąvoka yra tas pats, ką mechanikoje vadiname pusiausvyra; panašios sąvokos yra dar žinomos pusiausvyros, komplementariteto, statikos vardais. Ūkio visumos pasikeitimai ir judėjimai, pirmiau vadinti dinamika, pažymi ūkio skleidimąsi. Vertė yra tiekinio dydis. Kaina reiškia tautos ir pasaulinio ūkio tiekinių suskirstymą. Kaina yra tam tikras tiekinio priemonės dydis tarpusaviame viršindividualiniame visų priemonių sąryšyje; tiekinio dydis yra dalinis tinkamumo dydis.

Gėrybę Spannas supranta kaip pasyvinę priemonę. Tam tikromis aplinkybėmis ir aktyviniai elementai gali pavirsti pasyviniais elementais ir pasireikšti kaip gėrybės. Kiekvienas tiekinys, kuris kitam tiekiniui turi priemonės pobūdžio, santykyje su juo yra gėrybė. Gaminti — reiškia tiekti gėrybes. Gėrybes gaminti reiškia tiekti priemones tikslams pasiekti. Šios priemonės nebūtinai turi būti materialinės prigimties. Tiekinių vaisingumas tegali būti traktuojamas visumos ribose. Jis pareina nuo tikslų artimumo ir tikslų tolio, vadinasi, nuo ūkio šakos ar tikslo pobūdžio, kuriam tarnauja.

Spannas savo mokslą remia teleologišku metodu. Svarbu ne indukcijos ar dedukcijos santykis, ne abstraktinis ar realinis ūkio supratimas, bet tikras ūkio ir visuomenės, kaip organiško priemonių pastato supratimas, kuris pagal visuomenės tikslus universališkai tvarkomas. Ūkis nėra kažkas duota ar užbaigtai pagaminta. Jis nėra grynai mechaniškas ir atomistinis pavidalas. Tiekinių mokslas vaizduojasi ūkį kaip organišką, įvesdamas atsiradimo bei savitarpumo sąvokas. Visuomenės mokslas veda į u n i v e r s a l i z m ą, kuris skiriasi nuo individualizmo. Šiam skirtumui Spannas duoda didelės reikšmės. Individualizme, anot Spanno, dalis traktuojama, kaip pirmesnė už visumą, taigi ir

visuma yra mechaniškas dalių kiekis. Individualizmas teigia atskiro absoliutaus individo dvasinį, moralinį, ūkišką savarankiškumą. Priešingas jam yra universalizmas. Jis visumą traktuoja kaip primarinę, o ne individą. Visuma pirmiau buvo negu dalis, kaip tat jau Aristotelis yra pasakęs. Individas gali egzistuoti tik visumoje, kuri sudaro ne mechanišką susibūrimą, bet tarytum tam tikrą cheminį junginį. Romantikų socialekonomika yra vienintelis universalistinis mokslas. Jo atstovais buvo Hegelis, Fichte ir Adomas Mülleris. Pastarojo doktrina yra universalistinės ekonomikos pirmtakūnė. Organinis ūkio ir ūkio priemonių sąryšis kaip dalių, o ne kaip atskirų dalyvių, — štai tikras ūkio supratimas. Svarbiausias ūkiško aiškinimo punktas yra ūkio dalių organiško sąryšio pažinimas. Individualistinė ekonomika atstovauja atskiro ūkio elementui atskiro ūkio autarkiją; universalistinė ekonomika atstovauja visų ūkio pavidalų ir jo jėgų gyvam tarpiškumui ir vidujam jų sąryšiui. Savo veikale „Kategorienlehre" jis plačiausiai išvysto savo universalizmą ir susieja jį su nenykstama ir nematoma mistine kibirkštele, tuo būdu ekonomiką skandindamas filosofijoje.

Kaip tam tikrą socialinių tikslų padarą visuomenės ūkį traktuoja ir Rudolf Stolzmann[1]), kurį nuo Spanno universalizmo skiria tai, kad jis persiėmęs daugiau socialetinėmis idėjomis, katedros socializmo prasme ir remiasi daugiau Stammlerio socialjuridiniu metodu. Jas užtinkame ne tik jo ūkio politikos sprendimuose, bet taip pat ir ekonomikos teorijoje. Jis taip pat mėgina ūkio teoriniam aiškinimui pritraukti ir „gamtines kategorijas", artimai jungdamas jas su socialetinėmis kategorijomis. Jis griežtai atmeta, kaip ekonomikos išeiginį punktą, svetimas tiesai „hypotetines utopijas", nes tuo būdu gautos išvados sunkiai yra suderinamos arba visiškai ne-

1) Jo veikalas „Die soziale Kategorie in der Volkswirtschaftslehre".

suderinamos su tikrove. Todėl jis nori suprasti tautos ūkį savo elementariniuose tyrinėjimuose daugiau iš praktikos pusės, kaip realinį etinį tikslų padarą. Iš to atsiranda ir eklektiniai — taikinantieji Stolzmanno doktrinos bruožai. Tarp abstrakčiai suprantamos, pagrįstos priežastingumo dėsniu, „gamtinės" teorijos ir į teleologiją krypstančio socialetinio supratimo, jis stengiasi, kiek galėdamas, daryti tam tikrą kompromisą. Tą jis visų pirmiausia taiko paskutinio naudingumo teorijai, panašias pastangas matome ir jo paskirstymo teorijoje. „Produkto dalių dydžiai pareina ne vien nuo gamtos, jie nėra geležiniai. Jie priklauso nuo žmonių įstaigų, jie iš dalies yra žmonių padarai ir šioje dalyje jie gali būti taip žmonių pakeisti". „Socialinis reguliavimas nėra iš lauko į ekonomiką pritraukta idėja, bet ji yra imanentinė ūkiui, jame įkūnytas, įvykdytas ir veikiąs faktas, priežastinis faktorius, kuris jau iš esmės negali būti pašalintas bet kuriame socialiniame ūkyje."[1])

Savo išeiginiais punktais artimas Stolzmannui yra K a r l D i e h l i o mokslas — nukrypęs į taip vadinamą s o c i a l t e i s i n ę pakraipą. „Visi visuomenės ūkio reiškiniai yra susiję su tam tikromis bendro socialinio gyvenimo formomis. Tautos ūkio mokslas turi tikslo aiškinti tokius reiškinius, kurie susidaro veikiant tam tikroms, juridiniai tvarkomoms ūkio gyvenimo organizacinėms formoms". Tokia nuomonė prieštarauja ūkiškojo principo dėsniui ir taip pat neigia ekonominių dėsnių (įstatymų) sudarymo galimumą. Pozytyviai tat reiškia socialinį traktavimo būdą ir ūkio teorijos sudarymą „in concreto, vietoje seniau priimtų ūkio teorijų in abstracto". Teorinis tyrimas privalo būti pagrįstas kita baze, „jo tikslas turi būti aiškinti tam tikros atskiros ūkio epochos reiškinius, o ne sudaryti amžinus įstatymus; teorija, priešingai aprašomajam sąryšių ty-

1) Žiūr. jo „Die Krisis in der heutigen Nationalökonomie".

rimui, tirdama ūkio reiškinių susipynimą bei susirišimą, duoda šiuo santraukiniu darbu taip pat ūkio teoriją." Tačiau Diehlis, priešingai Stolzmannui, aiškiai skiria politiką ir mokslą: „mokslo uždavinys šioje srityje yra kuklus — parodyti reiškinius ir aiškinti priežastinę jų pareinomybę parodant, kaip ji išsirutulioja tam tikrose istorinėse bendro gyvenimo formose."

Iš viduramžių scholastikos ir katalikų ekonominių doktrinų išauga Heinricho Pescho*) katalikiškoji ekonomika. Ji sąmoningai stengiasi išsiskirti ir nuo klasikų ir nuo paskutinio naudingumo mokyklos. Ji neskiria griežtai teorinės ekonomikos nuo ekonominės politikos, bet užtat nuolatos susisiekia su moralės, etikos ir religijos sritimis. Pagrindines visuomenės santvarkos atramas, anot jos, sudaro šeima, valstybė ir privatinė nuosavybė, kuri nesuprantama tokia griežta prasme kaip klasikų. Žinoma, privatinė nuosavybė reikalinga tautos dvasiniai ir moralinei pažangai, tačiau niekados negalima išleisti iš akių, kad nuosavybė yra teisė, bet ne aukščiausia teisė ir ne sau tikslas. Ypatingos reikšmės turi ir tautos ūkio organizacija. Tarp griežto individualizmo ir neaprėžto socializmo turi būti skelbiamas tikras solidarizmas. Pagrindinę jo mintį sudaro įvairiopą bendraūkio priklausomybė, socialinės teisės principas, t. y. bendra atskiro individo atsakomybė už visumą, bendrumą, ir pagaliau karitatyvinis (gailestingumo) principas bei krikščioniškos labdarybės principas, kaip priemonė socialiniam teisingumui įvykinti. Interesų principas nėra socialinis principas, nes prie atskiro individo intereso turi būti jungiama pareiga prieš visumą. Korporatyvinis (luominis) principas yra pageidaujamas ir tuo atžvilgiu sovietų (tarybų) sistemoje, kiek ji atitinka tą principą, yra kiek sveikos minties. Moralinės pareigos elementas tuo pat ir religija yra būtini dalykai socialiniame or-

*) Pagrindinis jo veikalas 4 tomų „Lehrbuch der Nationalökonomie".

ganizme. Tautos ūkio mokslas turi atitikti dorovę, nes dorovė turi ne tik visuotinos reikšmės, bet ji yra paskutinis, aukščiausias, žinoma, ne ūkiškas, tikslas. Ūkio santvarka priklauso nuo laisvų, dorovingų bei atsakingų žmonių. Dorybės ir ydos negali būti privatūs dalykai, nes jie liečia visą visuomenę, o tuo pat ir ūkio gyvenimą. Egoizmas visiškai netinka kaip ūkio principas, nes kaip tik vagys, lupikai ir panašūs tipai pasižymi didžiausiu egoizmu. Tačiau jokis žmogus negali imti iš jų pavyzdžių. Ūkio gyvenimas neina savaime arba tam tikrais sustingusiais gamtos dėsniais, bet jame veikia laisvos valios ir doroviškai atsakingi žmonės. Diehl yra teisus sakydamas, kad laisvos valios egzistavimas atmeta socialinių gamtos dėsnių egzistavimą. Nėra jokio būtinumo, daugių - daugiausiai tėra dažnumas ir taisyklingumas. Ekonomika ypatingai turi reikalo su tikslų sritimi. Bet ji nesitenkina tikslus bekonstatuodama. Tautos ūkio tikslingumas reikalauja, kad ūkio veiksmai neprieštarautų dorovinei ir visuotinai gerovei, taip pat ir praktikos protui, antra vertus, kad tikslingumas turėtų tvirtą pagrindą gamtos, teisės ir dorovės įstatymuose, pagaliau žmogaus kūne ir prote ir atsižvelgime į visuotiną prityrimą. Tautos ūkis yra tikslų padaras ir turi būti traktuojamas kaip reguliuojama ir tvarkoma sąveika. Ji turi tirti ne tik kas yra, bet ir kas turi būti. Vadinasi, greta su praktišku patyrimu turi būti taip pat vartojama dedukcija ir teleologinis metodas.

Peschas griežtai pasmerkia Malthuso gyventojų dėsnį. Jis ir teoriniai ir praktiniai yra klaidingas. Tegali būti reliatyvinis, bet ne absoliutinis gyventojų perteklius. Vaikų skaičiaus aprėžimas ir moterų emancipacija vienodai yra smerktini dalykai. Sutuoktuvės senesniame amžiuje savo noru, taip pat visuomenės dorovės pakėlimas yra pageidaujami dalykai. Senovės pasaulis žlugo dėl nuodėmingos regeneracijos; tas pats gresia ir šių laikų kultūrai. Tačiau pagrindinės reikšmės turi ne absoliutinis skaičius, bet visuomenės organiza-

cija. Reikia stengtis palengvinti perėjimą iš vieno visuomenės sluogsnio į kitą, dalinti visuomenę ne pagal turtus, bet pagal jų dvasines, socialines ir ūkio funkcijas. Susiskirstymas klasėmis ir dirbtinas to palaikymas įstatymais, privilegijomis yra smerktinas ir žalingas dalykas. Peschas nustato tokį gyventojų dėsnį: kokybiniai aukštavertė tauta neturi baimintis perdidelio gyventojų skaičiaus.

Ūkio pastangos turi siekti optimalio apsirūpinimo. Ekonominių gėrybių vertę nustato naudingumas ir retumas, gamybos faktorių vertę — iš jų pagamintų produktų vertė. Vertė yra subjektyvinė ir reliatyvinė, jei turima omenyje vartojamoji vertė. Mainomoji vertė yra objektyvinė. Mainams Peschas taiko šv. Tomo Akviniečio atpildo ir teisingumo sąvokas. Kaina svyruoja, jei tai yra laisvai dauginamos gėrybės, apie mažiausius, o jei tai yra ne laisvai dauginamos gėrybės, apie aukščiausius kaštus. Tarp gamybos ir kainų yra savitarpinė pareinomybė, nes kaina atlikdama ir paskirstymo funkcijas, daro įtakos vartojimui, o kartu su tuo ir gamybai. Žmogus vienintelis tėra gamybos subjektas, tačiau gamta taip pat yra gamintoja, bet jos vienos veikimo nebepakanka. Teisinga alga nusistato žemiausiais darbininko pragyvenimo kaštais. Žemiausia verslininko pelno riba nustato palūkanų aukštį. Palūkanos yra atlyginimas už ūkišką tiekinį, kuris atsirado iš naudingo kapitalo vartojimo; jos yra atpildas už patarnavimą visumai.

Ekonominės krizės yra ūkio neatitikimo ir persitvarkymo pasekmės, kurios ligi tam tikro laipsnio yra neišvengiamos, bet ir čia reikia rūpintis išlyginti ir suminkštyti ir vietoje laisvų varžytynių pastatyti organizaciją.

H. Pescho sistema pasižymi tolerantišku kitų doktrinų traktavimu. Nagrinėjant priešingas doktrinas iškeliamos aikštėn ne tik klaidos, bet ir teigiamos pusės. Todėl ir jo veikalai kritikos buvo teigiamai vertinami, nežiūrint į pačios jo sistemos eklektiškumą.

Paskutinių laikų ekonomikos teorijose pastebimas nukrypimas į sociologinę pusę, įterpiant ekonomikos problemas į plačiąsias visuomenės problemas. Tat iš dalies pareina ir nuo bendrų sintetinimo tendencijų, pastebiamų paskutiniais laikais ir filosofijoje. Be jau minėtų Spanno, Pescho, reikia dar priminti Max Weberį, Adolfą Weberį, W. Sombartą ir kt. Įterpiant ūkio reiškinių tyrimą į sociologinę vagą, visados tenka susidurti su visuomenės ir bendruomenės sąvokomis, pirmąją suprantant, kaip ūkio veiksmų bei norų vienintelę išdavą, o antrąją, kaip vidujiniai pagrįsta žmonių sąryšį, kuris remiasi bendru supratimu ir gyvai jaučiamu atskirų dalių bendros priklausomybės pajautimu. Ryšium su tuo iškeliama ir bendruomenės idėja, priešingai klasių kovos principui. Iš naujo atgyja senųjų laikų voluntaristinis socializmas[3]), kuris stengiamasi etiniai ir religiniai pagrįsti. Ta pačia linkme eina solidarizmas ir kooperatizmas, pabrėždamas viso visuomenės organizmo dalių priklausomybę ir kooperacijos judėjimą laikąs pašauktu įvykdinti solidarizmą. Panašią tendenciją matome ir Anglijoje vad. gildijų socializme, kuris nežiūrint į savo atstovų priešingumus, turi tam tikrą pasaulėžiūrą. Jo pagrinde glūdi Ruskino ir Morris mintys. Vienas iš jo atstovų — A. J. Penty[1]) sako, jog turi būti nustatyti galutiniai gyvenimo tikslai, kad darbas nenukryptų į netikrą kelią. Socializmas, anot jo, esąs daugiau moralinis, kaip ūkiškas judėjimas ir dabartinė santvarka jam atrodo pasmerkta mirti. Jo doktrina reiškia „moralinį sukilimą prieš kapitalizmą". Pozityviai paėmus, jis remiasi brolybės, savitarpio pagalbos arba bendro gyvenimo dėsniu. Arba M. Keynes[2]) savo veikale sako: „Materialinis skur-

1) Veikalas „Auf dem Wege zu einer christlichen Soziologie", vok. 1924 m.

2) Veikale „Das Ende des „Laissez - faire", vok. 1924 m.

3) Žiūr. Henri de Man. L'idéé socialiste suivi du Plan de Travail. 1935.

das skatina perversmus kaip tik esant tokioms sąlygoms, kurios mažiausia duoda progos eksperimentams. Materialinė gerovė slopina tas pastangas, kurioms esant galima būtų ryžtis daryti perversmus... Mūsų uždavinys yra sukurti tokią visuomenės organizaciją, kuri kiek galint būtų produktingesnė, neįžeisdama mus patenkinančio gyvenimo idėjų". Taip pat ir A. J. Valstybėse galima sutikti panašią tendenciją visuomenės moksle. A. Ellwood — žymus sociologas, ligšiolines visuomenės teorijas laiko neigiamomis: materializmą, nes jis neigia dvasinių vertybių tikrumą, individualizmą, nes jis neigia bendrumos, kuria remiasi socialinės atsakomybės ir pareigų pažinimas, tikrumą, perdidelį nacionalizmą ir nacionalinį egoizmą, nes jie atmeta žmonijos bendrumą. Tuo būdu pasireiškia tam tikra reakcija prieš individualistiniai - antagonistinį žmonių santykių supratimą ir jo vietą užima priešinga srovė, išeinanti iš bendruomenės idėjos, kaip jau matėme ir pas graikų filosofus, ypač Platoną.

Iš šių bendruomeniškų tendencijų ekonomikos bei sociologijos doktrinose, taip pat ir iš kaikurių šių laikų ūkio tendencijų, pastebimų beveik visose šalyse, būtent: atskirų profesijų bei grupių sudarymo tam tikrų ekonominių taisyklių, kurioms turi pasiduoti visi suinteresuotieji, taip pat valstybės kaip bendrų interesų saugotojos, ekonominių profesinių grupių veiklos priežiūros teisės, kurios neigia liberalistinį ekonominį pradą, atsirado ir paskutinių laikų politinės bei ekonominės korporatizmo[1]) tendencijos. Jų pagrinde glūdi jau nuo senų laikų ir gyvenime ir doktrinose nebesvetima profesinio junginio sąvoka. Korporatyviniame režime, kiekviena išanksto organizuota profesija įgyja tam tikrų reglamentacijos teisių ekonominiame, socialiniame ir net politiniame gyvenime. Visi, kurie dalyvauja kurioje nors pramonės

1) Žiūr. Gaëtan Pirou: Le Corporatisme, 1934; Mihail Manoilesco: Le Siecle du corporatisme, 1934; G. de Michelis: Le corporation dans le monde, 1935.

šakoje — savininkai, darbininkai ir technikai, sudaro viena kūną (corpus) — korporaciją. Korporacijos organai reguliuoja visus klausimus, kurie yra susiję su tos pramonės šakos reikalais: nustato gamybos sąlygas, darbo taisykles ir t.t. Jie rūpinasi profesijos socialiniais reikalais — šelpimu, draudimu, įgyja korporacijai turtus. Galima vaizduotis, kad pagaliau įvairių profesijų delegatų susirinkimas užima šalies politiniame gyvenime šių laikų parlamentų vietą. Reikia pabrėžti, kad nėra būtino ryšio tarp korporatinės profesijų organizacijos ir profesinių rūmų. Tat nėra senųjų korporacijų, kuriose buvo atstovaujami meisterių - savininkų reikalai, atgaivinimas. Korporacijų režime darbininkai ir darbdaviai sudaro paralelines organizacijas (sindikatus), kur susiduria darbo ir kapitalo interesai ir kur jie derinami, nustatant atskiros profesijos veiklos taisykles. Korporacijoms nepakaktų laisvo susidarymo ir laisvo joms priklausymo. Jos turėtų sudaryti viešosios teisės junginius, kurie savo srityje leistų įstatymus ir verstų jų klausyti. Iš to seka, kad korporatizmas gali būti vykdomas tik atskiro individo laisvės ir valstybinės galios sąskaiton. Jei korporacija leidžia įstatymus, tai ji atlieka tas funkcijas, kurios pirmiau priklausė valstybei. Antra vertus, reguliuodama profesijos veikimą, ji varžo individo iniciatyvą. Tat reikštų tam tikrą ekonominio gyvenimo sustatinimą su jo neigiamomis pasėkomis, prisimenant senųjų korporacijų veikimą, kurios trukdė ekonominio gyvenimo pažangą. Korporatizmui taip pat daromas priekaištas, kad jis neišvengiamai nukryptų į gamintojų interesų iškėlimą vartotojų sąskaiton. Korporatinė tvarka niekur ligi šiol gryna forma nėra įvykinta. Italijos fašizme, nors ir yra 1934 m. išleistas įstatymas dėl korporacijų veikimo, bet praktikoje, išskyrus kai kurias išimtis, jis nėra ligi šiol taikomas. Taip pat daugiau deklaratyvinės reikšmės turi ir „Carta del Lavoro" (žiūr. 791—797 pusl.). Politikos reikalų pastatymas pirm ekonominių, tautinių pirm socialinių, valstybės pirm korporacijų

italų fašizmo vykdomas politinės diktatūros priemonėmis, pastatant į pirmą vietą ne korporacijas, kaip sprendėjus, su jų reikalais, bet valstybę ir jos vadą, kaip tautos gerovės ir tvarkos vykdytojus. (Žiūr. 786—790 pusl.)*).

Iš ekonominių doktrinų apžvalgos mes matome nepaprastai didelį jų įvairumą ir metodo atžvilgiu ir atskirų visuomenės ūkio klausimų sprendimų atžvilgiu. Tokia daugybė teorijų ir įvairus pagrindinių visuomenės ūkio problemų sprendimas davė progos kaikuriems mokslininkams iškelti klausimą dėl politinės ekonomijos krizės. Vienas iš šių laikų rusų ekonomistų Struvė į tai visai teisingai atsako: „Kiekvienas mokslas esti nuolatinėje perdirbimo, laužymo ir statymo iš naujo būklėje. Kiekvienas mokslas, kuris nenori sustingti, gyvena kroniškos krizės būklėje." Ir tą mes aiškiai matėme nagrinėdami visuomenės ūkio teorijas. Panašiai, kaip ir istorijoje nėra ramybės, panašiai nėra ramybės ir moksle, ypač socialiniuose moksluose, kurių objektą sudaro socialinis gyvenimas, kuris nuolatos keičiasi. Moksliškas tyrinėjimas, eina prie savo tiriamo objekto su tam tikromis sąvokomis ir prielaidomis, ir savaime suprantama, kad šios sąvokos ir prielaidos turi tapti kitoniškos, jei patsai objektas pasikeičia. Tačiau ne tik dėl šių pasikeitimų atsiranda nauji uždaviniai ir nauji traktavimo būdai. Mūsų pačių pažiūros į dalykus gali keistis atitinkamai to ar kito laiko viešpataujančioms bendroms idėjoms. Tačiau nežiūrint į teorijų įvairumą, skleidimosi bėgyje pasiekta ne maža ir daugmaž visuotinai pripažintų dalykų.

*) Šia proga pravers prisiminti žinomo prancūzų rašytojo André Maurois žodžius: „Žmonėms trūksta visados saiko. Kadangi laisvė yra gėris, jie prisisiurbia jos ligi anarchijos. Tuomet pamatę, kad netvarka... daro visą socialinį gyvenimą nebegalimu, kviečia autoritetą. Bet kaip prieš tai jie buvo atsisakę laisvės, taip dabar atsisako autoriteto. Vaistas prieš tai būtų sustoti viduryje. Bet įsibėgimas perdidelis ir švytuoklė nukrypsta. Štai ką mes vadiname istorija" — Sentiments et contumes.

Charles Gide et Charles Rist. Histoire des doctrines économiques depuis phisiocrates jusqu'a nos jours IV éd. 1922. (Pastarojo veikalo yra vertimas lietuvių kalba — J. Pajaujio. Ekonominių teorijų istorija. Teisių Fakulteto leidinys. 1932). René Gonnard. Histoire des doctrines économiques. III tomai. To pačio autoriaus. L'état Actuel des Doctrines Economiques en France. 1934. Paul Mombert. Geschichte der Nationalökonomie 1927. A. Oncken. Geschichte der Nationalökonomie — yra lietuvių kalba vertimas — Politinės ekonomijos istorija. Teisių Fakulteto leidinys 1932 m. L. Haney. History of economie thought. 1912. Oth. Spann. Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre. Gaëtan Pirou. Les doctrines économiques en France depuis 1870, 3 éd. 1934. Edgar Salin. Geschichte der Volkswirtschaftslehre. 1923. Surányi-Unger. Die Enwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts, 1927. To pačio autoriaus — Geschichte der Wirtschaftsphilosophie, 1931. J. Schumpeter. Eposchen der Dogmen — u. Methodengeschichte, 1924. Ch. Turgeon et Ch. H. Turgeon. La valeur d'après les Economistes anglais et français depuis A. Smith et les Physiocrates jusqu'a nos jours. 1921. Richard Kerschagl. Volkswirtschaftslehre. Eine Darstellung ihrer wichtigsten Lehrmeinungen. Adolf Damaschke. Geschichte der Nationaloekonomie. 1922. Z. Gargas. Poglądy ekonomiczne w Polsce w XVII w. 1903. To pačio autoriaus. Geschichte der Nationalökonomie im alten Polen. 1925. St. Tarnowski. Pisarze polityczni XVI wieku. K. Diehl u. P. Mombert. Ausgewählte Lesestücke zum Studium der Politischen Oekonomie. Paul Gemähling. Les Grands Economistes. Textes et commentaires.

TEKSTAI

ARISTOTELIS.

Aristotelis — graikų filosofas, gimęs Makedonijoje — Stagirijoje 384 m. pr. Kr., miręs 322 m. Kalcijoje. Žymiausias visų laikų mintytojas, vad. peripatetikų mokyklos steigėjas. Jo tėvas Nikomachas buvo Makedonijos Amynto rūmų gydytojas. Aštuonioliktų metų įstojo Platono „akademijon" ir joje išbuvo beveik dvidešimts metų, pradžioje, kaip mokinys, paskui, kaip mokytojas, ir galiausiai nukrypo nuo Platono filozofijos. Po Platono mirties (347 m. pr. Kr.) praleido trejetą metų Mažoje Azijoje. 343 metais Makedonijos Pilypas pakvietė mokytoju savo sūnaus Aleksandro, kuris jį labai gerbė ir rėmė jo tyrinėjimus. Aleksandrui pasiekus sosto ir pradėjus savo žygius, jis persikėlė į Atėnus, kur įsteigė peripatetikų mokyklą ir joje dėstė 12 metų. Po Aleksandro mirties, apkaltintas tikybos įžeidimu, turėjo apleisti miestą ir persikelti į savo ūkį prie Kalcijos, Eubejoje, kur ir mirė.

Gamtiniai ir priešgamtiniai įgyjimo būdai*).

Paprastai šiuos tris dalykus (pono valdžią vergui, vyro valdžią žmonai, vaikų auginimą) laiko sudarančiais šeimą. Tuo tarpu yra dar ir ketvirtas, kuris, anot kai kurių, sutampa su ekonomija, o anot kitų, sudaro labai svarbią jos šaką; aš čia turiu galvoje tai, ką vadina krematistika (menu įgyti turtus).

1. Visų pirma galima paklausti, ar krematistika sutampa su ekonomija, ar sudaro tik jos dalį, ar padeda jai, ir šiuo paskutiniu atveju, ar ji yra ekonomijai, pavyzdžiui, tuo, kuo yra šaudyklių gamyba audėjui arba liejikas skulptūrai, kadangi šie menai ir šie

*) Iš Politica, I kn. II sk. 2 § ir III skyr.

amatai neturi vienodų santykių tarpu savęs: pirmasis patiekia įrankį, antrasis medžiagą. (Aš vadinu medžiaga tai, iš ko pagamintas gaminys — vilną audėjui, varį — skulptoriui).

2. Tačiau, aišku, ekonomija nesutampa su k r e m a t i s t i k a. Viena duoda priemones, antra jas naudoja. Nes kas naudotų namų gėrybes, jei ne ekonomija? Bet ar krematistika yra neatskiriama ekonomijos dalis, ar ji savo esme skiriasi nuo jos — štai klausimas. Galima manyti, kad ji yra sudėtinė dalis, nes jos objektas yra ieškoti, kaip tapti turtingu, ir, kadangi turtų formos yra įvairios, tai pradžioje galima paklausti, ar krematistika neapima, pavyzdžiui, žemdirbystės ir iš viso maisto gamybos ir įgyjimo.

3. Yra gana įvairių būdų maitintis, ir maitinimosi tvarka kaip tik nustato įvairius papročius įvairių gyvulių ir įvairių žmonių. Ištikrųjų, nėra gyvybės be maisto ir maitinimosi skirtumai nustato įvairius papročius, kad galėtų gyventi. Tuo būdu žvėrys vieni laikosi būriais, kiti gyvena atskirai sulig to, kas tinka jiems maitintis: mėsa, vaisiai ar viskas. Gamta tai padarė suskirstydama gyvenimo būdus, kad lengviau galėtų maitintis. Dar daugiau, kaip kiekviena rūšis turi gamtinius palinkimus, taip pat atsitinka, kad tarp mėsėdrų ar vaisėdrų randami dar svarbūs skirtumai.

Panašiai yra ir tarp žmonių.

4. Labai įvairūs yra jų mitimo būdai. Taip tingiausi yra nomadai: jie minta be jokio vargo prijaukintų gyvulių mėsa ir gyvena be darbo; tik kai atsiranda reikalas pakeisti jų kaimenėms ganyklas, jie esti verčiami keltis kartu su jais. Tai yra tartum gyvas laukas, kurį jie dirba.

Kiti gyvena iš medžioklės, turėdami labai įvairios šviežienos: vieni yra piratai, kiti, gyvendami prie tvenkinių, balų, upių, jūrų, yra žvėjai, kiti gaudo paukščius arba žvėris. Bet dauguma žmonių gyvena iš žemės ir pačių gaminamų vaisių.

5. Toki yra maždaug įvairūs gyvenimo būdai; aš kalbu apie tuos, kurie patys atlieka vaisingą darbą ir nereikalauja savo gyvenimui nė mainų, nė prekybos: nomadų gyvenimas, žemdirbystė, piraterija, žūklė, medžioklė. Atsitinka taip pat, kad esti sujungiami įvairūs būdai, papildą vienas kitą; žmonės gaudami viršaus pasirūpina tuo, ko trūksta: vieni kartu yra nomadai ir piratai, kiti žemdirbiai ir medžiotojai ir taip toliau; jie keičia savo mitimo būdus pagal reikalą.

6. Visdėlto šios rūšies gėrybes, pasirodo, duoda gamta visiems gyviams nuo pat jų gimimo ir jiems išaugus. Kai dėl ką tik gimusių, tai gyvuliai turi du būdus: pačiame atsiradime jie parūpina savo vaikams reikalingo maisto ligi subręstant, kai jie patys jau gali maitintis, kaip tat atsitinka pas kirmeles ir dedančius kiaušinius; arba kaip pas gemančius, jie gauna tuo pat laiku ir maisto — tas natūralinis maistas vadinasi pienu — kurio turi pakakti jiems maitintis per tam tikrą laiką.

7. Kai dėl suaugusių maitinimosi, tai analogija mums aiškiai parodo, kad reikia pripažinti, jog augalai skirti gyvuliams, o gyvuliai žmonėms, būtent: visi naminiai gyvuliai jų maistui ir patarnavimui, o laukiniai žvėrys, jei ne visi, tai bent dauguma; be to jie dar skiriami ir kitiems reikalams: iš jų daro drabužius ar kitus daiktus. Jei gamta nieko be reikalo ir be tikslo nedaro, tai reikia pripažinti, kad visa tai ji pagamino žmogui.

8. Štai dėl ko karas taip pat yra gamtinis įgyjimo būdas (tuo tarpu ir medžioklė yra vienas iš tokių paprastų būdų), būdas, kurį naudoja prieš žvėris ir prieš tuos iš žmoniškų būtybių, kurios yra gimusios, kad būtų valdomos, bet tam nepasiduoda (ir tuo būdu vedamas karas yra teisingas). Tačiau yra dar tokia gamtinė turtų įgyjimo rūšis, kuri išeina iš namų ūkio ribų: tai įgyjimas turtų, kurių pastarasis turi sau rasti, arba kuriuos gamta turi jam duoti, būtent, tai, kas reikalinga gyvybei arba namų ar politinei draugijai.

9. Tai, matomai, yra tos gėrybės, kurios sudaro tikrą turtą. Nes jų aprėžto kiekio tikrai pakanka sudaryti gerovei, atvirkščiai Solono posakiui: „kad nėra nustatytų ribų žmogaus menui lobti". Šis menas turi savo ribas, kaip ir visi kiti menai. Ištikrųjų, nėra tokio, kas neturėtų aprėžtų priemonių skaičiumi ir dydžiu, gi turtai yra reikalingų priemonių rinkinys namų draugijai ir politinei draugijai.

10. Yra tačiau namų šeimininkui ir valstybei įgyjimo būdai, atitinką gamtą, ir dabar mes žinome dėl ko. Bet yra ir kitas įgyjimo būdas, kaip tik tas, kurį vadina paprastai ir visai tiksliai k r e m a t i s t i k a, kuri neturi jokių ribų lobti. Daugelis mano, kad jis atitinka pirmąjį, nes abu būdai yra artimi. Bet jie yra skirtini, nebūdami vienas nuo kito tolimi. Vienas yra gamtinis, antras nėra juo; jis yra įgyto papročio vaisiumi ir tam tikros technikos rūšimi.

11. Tai yra naujas turtų įgyjimo būdas. Pasistengsime suprasti jo esmę. Kiekvienas turimas daiktas tinka dviems vartojimams; vienas ir antras yra skirtini, kadangi vienas yra įgimtas daiktui, o antras ne. Pavyzdžiui, apavas nešiojamas ir, antra vertus, mainomas. Du vartojimai susiję su apavu. Nes parduoti tam, kam apavas reikalingas, už pinigus ar už maistą, reiškia panaudoti apavą, bet ne pagal įgimtą vartojimą, nes jis nėra tam, kad būtų mainomas. Tą pat galima pasakyti ir apie kitus daiktus, nes mainai apima viską, gaudami pradžią gamtiniame reiškinyje, būtent: reikalingų gyvenimui dalykų perteklius vienoje vietoje ir stoka kitoje.

12. Iš čia ir seka, kad mainai nesudaro iš prigimties krematistikos dalies, nes jie tėra jų reikmenės ribose ir sudaro būtiną reikalą, kad žmonės jau iš pat pradžių pradėtų mainytis. Žinoma, pirmykštėje bendruomenėje, aš noriu pasakyti šeimoje, visiškai to klausimo negalėjo būti, jis atsirado, kai bendruomenės išsiplėtė, nes pirmykštėje tvarkoje viskas buvo

bendra, bet vėliau, atvirkščiai, susklaidymas pagimdė daugelį skirtinų reikmenių. Atsirado reikalo mainyti gėrybes, bet tik sulig reikmenės, kaip tat darė daugelis barbarų tautų. Jos mainydavos daiktą į daiktą ir nieko daugiau, tai yra vyną į kviečius ir panašius dalykus.

13. Šie mainai nėra priešingi gamtai ir visiškai neįeina į krematistikos idėją, nes jie tesiekia apsirūpinti pakankamai gamtiniais resursais. Bet iš jų logiškai atsiranda kiti. Kadangi ši savitarpinė pagalba įvežimais ir išvežimais vis labiau ir labiau apima tolimesnes šalis, tai neišvengiamai tenka naudotis moneta. Ištikro, nėra lengvas dalykas transportuoti visas reikalingas gėrybes. Tuo būdu mainams palengvinti sutiko duoti ir imti savitarpiai kurį nors daiktą, kuris turėdamas gamtinį vartojimą tuo pat laiku tapo tinkamas ir transportingas, kaip geležis, sidabras ir kiti. Pradžioje tenkinosi nustatydami dydį ir svorį, galiausiai pradėjo dėti įspaudas, kad nereikėtų sverti. Įspaudas buvo kiekio pažymėjimas.

14. Būtini mainai, įvedus monetos vartojimą, pagimdo kitą krematistikos formą (kapelia). Žinoma, labai paprasta pradžioje, ji netrukus išmoko iš praktikos su kuo ir kaip reikia daryti mainus, kad gautų didžiausią pelną. Dėlto įgyjimas turtų tartum laikė savo svarbiausiu objektu monetą, ir jos gamtiniu „aktu" tapo — ieškoti, kur daugiau galėtų gauti pinigų; ji tuo būdu tapo turtų gamintoja.

15. Vadinas, laisvai sutinkame, kad turtas nėra kas kita, kaip tik didelis monetos kiekis, atsižvelgdami į tai, kad turtai ir prekyba visados eina pinigais. Bet atvirkščiai atsitinka, kai pinigai kai kam rodosi ne niekai ir ne vien tik prigimtimi neparemtas sutartinumas, nes, jei papročiai keičiasi, jie nustoja visiškai vertės ir bet kurio naudingumo, ir netinka reikalingiems turtams pirkti, ir taip, žmogus,, kuris tuo būdu yra turtingas, gali trūkti pačio reikalingiausio.

Taigi, keista yra vadinti turtais tai, ko gali daug būti ir kas, vis dėlto, negali išgelbėti nuo bado mirties, kaip tat, sako, atsitikę su neprisotinamu Midu, kai sulig jo prašymu, virsdavę į auksą net ir valgiai, kurie jam būdavo paduodami.

16. Taip ne be prasmės buvo ieškoma skirtumo tarp turtų ir jų prigimto įgyjimo. Ištikrųjų, kas kita yra šis veikimas ir kas kita turtai. Aš sakau, gamtiniai turtai yra tie, kurie sudaro namų valdymo (ekonomikos) dalį, tuo tarpu prekyba (kapelia) nėra turtų gamintoja ir težino juos mainyti[1]).

Pinigai yra vienintelis jos tikslas, kadangi pinigai yra mainų priemonė ir išreiškimas. Iš to ir seka, kad nėra ribų tuo kelių įgyjamiems turtams... Taip suprantama prekyba siekia tikslo be galo, nes jos tikslas yra patsai įgyjimas ir turtai[2]).

17. Bet įgyjimas namų reikalams, priešingai grynai k r e m a t i s t i k a i, turi ribas; įgyjimas, ištikrųjų, nėra namų ūkio „aktas". Tuo būdu, iš vienos pusės. samprotavimas nustato kiekvienam turtui ribas, bet praktikoje mes matome, kad esti priešingai; visi pre-

---

[1]) Mainų nevaisingumo doktrina per daugelį įvairių sistemų pasiekė mūsų laikus: Q u e s n a y sakė: „Prekybininkų darbas nieko daugiau neatlieka, kaip perduoda turtus iš rankų į rankas; jis yra iš esmės ir griežtai nevaisingas" (D i a l o q u e s u r l e s t r a v a u x d e s a r t i s a n s, įdėtas į „L e s P h y s i o c r a t e s" p. 196), „Prekyba daugina pardavimus ir pirkimus, nedaugindama daiktų". (T a b l e a u é c o n o m i q u e, ed. 1759).

Karl Marxas sako: „Normaline forma prekių mainai yra mainai ekvivalento ir dėlto negali būti priemone pasipelnyti". (Kapital, I t. V skyr.).

[2]) Karl Marxas sako: „Paprasta cirkuliacija — pirkti kad parduoti — tetarnauja priemone pasiekti tikslui šalia jos, t. y. gauti vartojamai vertei daiktų, tinkamų patenkinti tam tikroms reikmenėms. Pinigų cirkuliacija, kaip kapitalo, atvirkščiai, turi savo tikslą pačiame savyje, nes tat yra judėjimas nuolatos kartojamas, kuriame vertė nuolatos perkainojama. Kapitalo judėjimas neturi ribų". (Kapital, I t. VI skyr.).

kybininkai stengiasi be galo didinti savo turtus. Kodėl? Nes abi veikimo sritys yra artimos. Nejučiomis tą pačią gėrybę vartoja vieno ir antro įgyjimo būdu, nes abu vartojimai naudojami toms pačioms gėrybėms, bet įvairiais tikslais. Čia, turi omenyje gėrybių vartojimą, ten, gryną ir paprastą jų priaugimą. Tuo būdu, kai kurie pralobimo „akte" mato tikrą namų valdymą (ekonomiką) ir negalvoja per savo gyvenimą apie ką kitą. kaip tik apie būtinumą išlaikyti arba be galo auginti turimą pinigų kiekį.

18. Tokio nusistatymo pagrinde yra žmonių veržimasis gyventi, bet ne gyventi laimingai. Noras gyventi, būdamas be galo, reikalauja be galo ir priemonių. Kai dėl tų, kurie stengiasi laimingai gyventi ieškodami kūniškų malonumų ir kiek šiems malonumams turtai sudaro gerovės priemonę, tai jie nėra užimti tik pelnymosi reikalais, ir nuo čia prasideda antra k r e m a t i s t i k o s forma. Rasdami malonumą tik pertekliuje, jie stengiasi apsirūpinti tuo pertekliumi — malonumų šaltiniu. Net jei k r e m a t i s t i k a nepajėgia jiems jų duoti, jie mėgina jų gauti bet kuriuo kitu keliu, reikalaudami iš kiekvieno iš jų priešingų jų gamtai patarnavimų galimumų.

19. Vyriškumas iš prigimties yra drąsos gimdytojas, ne pinigų; taip pat strategija ir medicina gimdo pergalę arba sveikatą. Bet tie žmonės daro pinigus iš visko, nes jiems pinigai yra tikslas ir viskas krypsta į šį tikslą.

Štai traktavimas tos k r e m a t i s t i k o s klausimo, kuri neatitinka jokio būtinumo (mes jau esame sakę apie jos prigimtį ir apie tai, dėlko mes radome ją vartojant) ir tos, kuri yra reikalinga, bet skiriasi nuo pirmosios, kuri yra neatskiriama nuo namų ūkio, turėdama savo objektu pragyvenimo priemones, nes tuo tarpu, kai antroji yra be ribų, ši pirmoji yra aprėžta tam tikra riba.

20. Tuo būdu sprendžiamas mūsų sunkumas, kilęs pradžioje, kai mes klausėme, ar k r e m a t i s t i k a

yra namų šeimininko ir valstybės viršininko dalykas, ar, atvirkščiai, šieji gauna jau pagamintą turtą; panašiai, kaip politika negamina žmonių, bet gaudama juos iš gamtos, tenkinasi naudodama juos, taip pat ir gamta, žemė, jūra, etc., įgalina namų ūkį apsirūpinti pragyvenimo priemonėmis, gaunant ir skirstant jas namų šeimininkui. Audėjas nedaro sau vilnų, jis jas vartoja; jis sprendžia, kad šios geros ir tinka tam gaminiui, o kitos štai niekam netikusios ir negali būti naudojamos.

21. Bet toliau galima paklausti, kodėl turtų įgyjimas sudaro dalį namų ūkio, o pavyzdžiui medicina nesudaro. Sveikata ne mažiau reikalinga namų gyventojams, kaip maistas ir kiti dalykai. Tam tikru atžvilgiu namų šeimininkui ar viršininkui tenka, ištikrųjų, rūpintis šiaip ar taip visų sveikata, bet, antra vertus, tai nėra jo dalykas, bet tai yra gydytojo dalykas. Tas pats ir su turtais. Iš vienos pusės, jie sudaro namų valdymo sritį, iš antros, jie neįeina į ją, bet padeda pagalbiniu būdu, arba, greičiau, kaip mes sakėme, gamta juos duoda. Nes gamtos pareiga duoti gyventi visiems, kuriuos ji gimdo: kas duoda gyvybę, turi duoti ir maistą.

22. Krematistika (turtų įgyjimas) vis dėlto žmonėms yra gamtinis veikimas tiek, kiek jie tenkinasi gaudami žemės ir gyvulių produktų. Bet šis veikimas, kaip mes sakėme, yra dvejopas, viena iš jo formų apima namų valdymą, antra artima prekybai; pirmoji yra reikalinga ir jai nieko negalima prikišti, antroji visai priešingai, nusipelno papeikimo, nes ji nėra iš prigimties, ji iš vienų ima tai, ką kitiems duoda.

Taip pat yra būtino pagrindo nekęsti paskolų už palūkanas. Jose, ištikrųjų, pinigai tampa patys produktingais ir atitraukiami nuo jų tikslo, kurį sudaro mainų lengvinimas. Bet palūkanos daugina pinigus...[. .]. Tuo pat būdu, ištikrųjų, kaip vaikai yra tos pačios

prigimties, kaip ir tėvai, tas pats ir palūkanos, — tai yra pinigai, pinigų vaikai. Taip pat iš visų priemonių pralobti, šis yra priešingiausias gamtai.

Lygybė mainuose. Vertės pagrindas. Pinigų vaidmuo.

Yra žmonių, kurie mano, kad teisybė yra savitarpumas, kaip tat pitagoriečiai skelbdavo nusakydami teisybę: tikslus grąžinimas. Bet savitarpumas netinka nė distributyvinei teisybei, nė represyvinei teisybei.

Bet jie labai klydo. Taip viršininkas duoda smūgius, ir jų negalima jam grąžinti. Jei kas gavo jų, tai ne tik tie smūgiai neturi būti grąžinami, bet turi būti pridėta dar ir bausmė. Dar reikia skirti ar tat tyčia buvo padaryta ar ne.

Bet mainų dalykuose, viską nustato, ištikrųjų, ši teisybės rūšis, kurią mes vadiname savitarpumu, ta sąlyga, kad būtų grąžinimas ekvivalento ir ne brutaline lygybe. Ištikrųjų, veiksnių savitarpumas yra visuomenės junginys; žmonės nori turėti teisę atmokėti blogu už blogą (kitaip jie save laikytų pavergtais), arba geru už gerą (kitaip nebūtų mainų, o be mainų ir visuomenės). Malonės šventykla atdara visų akims, kaip tikra grąžinimo pamoka; ištikrųjų, tokis yra dėkingumo ypatumas: grąžinus patarnavimą už patarnavimą, jūs iš savo pusės imatės naujų patarnavimų.

Bet tai, kas sudaro „ekvivalentų grąžinimą", yra (geometrų kalba sakant) sujungimas sulig diagonale... Architektas gaus iš kurpiaus jo darbo produktą, iš savo pusės leis jam dalyvauti savame. Taigi, jei iš vienos pusės, nustatyta ekvivalentų lygybė, ir jei iš antros pusės, įvyksta grąžinimas, tai rezultatas to bus tai, ką aš vadinu „ekvivalentų savitarpumu". Bet jei nėra dviejų sąlygų, jei nėra lygybės, tai nėra santykių pastovumo, nes gali būti, ištikrųjų, kad vieno darbas gali būti labiau pageidaujamas kaip kito; todėl reikalinga, kad produktai būtų sulyginami.

Tas pats yra ir kituose versluose. Negalima būtų gyventi, jei už tą, ką pagamina gamintojas (kiekiu ir kokybe), vartotojas negrąžintų jam tuo ar kitu būdu to pačio kiekio ir kokybės.

Taip, nesti prekybos tarp dviejų gydytojų, bet tarp gydytojo ir žemdirbio, vienu žodžiu, tarp įvairių amatų žmonių; tik reikia pirma nustatyti tarp jų lygybę, kaip ir tarp visų daiktų, kurie nėra lygūs, o yra įvairūs.

Štai dėlko reikia rasti priemonę lyginti tarp savęs visus daiktus, kurie eina apyvartoje: tokis tikrai yra vaidmuo pinigų, kurie sudaro santykių priemonės rūšį. Jąja matuojama viskas, kas nustato skirtumą daugiau ar mažiau, kuris pasako, pavyzdžiui, kiek batų vertas yra namas ar duotas maisto kiekis. Tačiau, pagal skirtumą, kuris yra tarp kurpiaus, architekto (ir žemdirbio), reikės duoti tiek porų batų už namą, arba už duotą grūdų kiekį. Jei šis ekvivalentas nėra nustatytas, nebus mainų, o dėlto nebus ir bendruomenės. Bet jo nebus, jei produktai negalės būti tuo ar kitu būdu lyginami. Reikia, kaip pirmiau sakyta, kad visiems daiktams būtų vienas mastas. Šis mastas tikrumoje yra reikmenė, kuri tvarko visus mainus. Prileidus, kad žmonės neturi reikmenių, arba kad jų reikmenės įvairios, nebūtų tarp jų mainų. Bet reikmenė sutartimi buvo pakeista pinigais. Taip pat jį vadina susitarimo daiktu, nes jis yra ne iš prigimties, bet iš susitarimo, ir nuo mūsų priklauso ar jį mainyti ar palikti be vartojimo.

Kad būtų savitarpumas, vis viena reikia, kad būtų lygybė ir kad santykis tarp žemdirbio ir kurpiaus reikštųs santykiu tarp atitinkamų jų produktų. Bet ekvivalentui nustatyti nereikia laukti mainų momento... Bet kai vieni ir antri turi dar rankose savo produktus, taigi kai jie yra lygioje padėtyje, jie gali mainytis, kiek ši lygybė tarp jų leidžia nustatyti lygybę tarp jų prekių. (Tuomet galima nustatyti santykį): žemdirbys A, duodamas grūdų kiekis C, kurpius B, turimo batų po-

rų skaičiaus ekvivalentas D. Bet jei šis savitarpumas nebūtų galimas, tai negalėtų būti ir prekybos.

Kad reikmenė sudaro šios bendrumos principą, yra aišku: kai žmonės neturi vienas į antrą reikalo — kuriame būtų liečiama abiejų šalių reikmenė, arba vieno kurio reikmenė — tai jie ir nedaro mainų; bet mainai vyksta, kai kuris nors turi reikmenę to, ką kitas turi, pav., norėdamas gauti vyno, atsisako nuo kviečių; tačiau reikia, kad produktai būtų lyginami. Bet jei dabar ir nėra jokios reikmenės, tai atsižvelgiant į būsimus mainus ir norint būti tikram, kad galima bus padaryti mainus tuo momentu, kai reikės, tam, kaip garantija, tarnauja pinigai. Reikia, kad jį pristatant būtų tikra, jog mes gausime norimą daiktą.

Tikra, kad pinigas, kaip ir kiti daiktai, pasiduoda svyravimams ir ne visados gali turėti tą pačią vertę. Tačiau visa kas turi turėti kainą; šia sąlyga esti mainai, o kur mainai, ten ir visuomenė. Taigi, pinigas, vaidindamas masto vaidmenį, daro daiktus galimais lyginti ir suveda į lygybę, nes nėra visuomenės be mainų, mainų be lygybės, lygybės be bendro masto.

Žinoma, taip skirtini savo realybe daiktai negali būti suvedami į bendrą mastą, bet jie gali santykiauti pakankamu apytikrumu su reikmene. Reikia, kad būtų vienas bendras mastas, pirm dėl jo susitarus. Juo matuoja atitinkamą daiktų vertę, nes matuoti daiktus sudaro tikrą pinigo paskirtį.

Tegu A bus namas, B dešimts minų, C viena lova. A yra pusė B, jei namas vertinamas 5 minas, arba lygus 5 minoms. Prileiskime, kad C sudarys dešimtą dalį B, matysime, kiek reikia lovų įvertinti vienam namui, būtent — penkių.

Jei prieš pinigo pasirodymą daiktai mainomi tuo būdu, tai yra suprantamas dalykas, nes nesvarbu ką maino už namą, penkias lovas ar penkių lovų kainą.

ALBERTUS MAGNUS.

Albertus Magnus (Didysis) — filosofas, teologas ir gamtos tyrinėtojas. Gimė Švabuose 1193 m. mirė Kelne 1280 m. 1223 metais tapo domininkonu, mokė įvairiose vokiškose ordeno mokyklose, kol 1245 metais buvo pasiųstas į Paryžiaus Universitetą. Nuo 1248 iki 1254 m. buvo naujai įsteigtos Kelno generalinės mokyklos vedėju. Čia jo mokiniu buvo ir Tomas Akvinietis. 1260—1262 m. jis buvo Regensburgo vyskupu. Vėliau, užimdamas įvairias vietas, atsidudavo ir mokslui. Tarp XIII amžiaus mokslininkų žinomas ne tiktai kaip plačiai susipažinęs su įvairiais tų laikų mokslais ir labai produktingas rašytojas, bet ir kaip Aristotelio mokslo populiarizatorius, parašęs Aristotelio raštams komentarus, kuriuose lietė ir ekonominius klausimus. Dėl nepaprastų savo laikams žinių iš fizikos, chemijos ir mechanikos buvo net įtariamas burtininkyste.

Kuriuose mainų santykiuose yra atpildo teisingumas ir kuriuose jo nėra?*).

Tai, ką pitagoriečiai vadina atpildu, tinka tik tiems mainų įvykiams, kurie remiasi laisvais susitarimais. Jais reikia suprasti tokius, kuriuose, remiantis laisva sutartimi, vieno turimas daiktas išmainomas į kitą daiktą, kuris yra kito nuosavybėje. Tokios rūšies mainai piliečių gyvenime remiasi ta teisingumo forma, kuri vadinama atpildu; ir šio teisingumo nebojimas reiškia mainų tarp piliečių iširimą.

Atpildo pagrinde glūdi proporcingumas; bet jokiu būdu ne visada daikto lygiavertybė. Ir tai dėl to, kad sutartis gali būti sprendžiama ne pagal vieną vieninteli, bet, kaip sako Tullius, tik pagal tris principus. Prekyvietės mainus kartais reguliuoja atsižvelgdamas į bendrą labą valdovas, nustatydamas, kaip brangiai tam tikra gėrybė turi būti parduodama, nes šiaip, jei atitinkamos gėrybės labai reikalingos, piliečiai perdaug nukentėtų. Taip, pav. brangymečio laikais nustatoma, kad javų pūras turi būti parduodamas ta ir

*) Iš Ethica, IV t. Liber V, Tract. II, caput IX.

ta kaina, ir ne brangiau. Kai kada tokie mainų santoriai įvyksta remiantis sutartimi be jokių apgaulės norų: ir tuomet už daiktą duodama ne lygi vertė, bet kas sulygstama. Kai kada, pagaliau, tokie mainų santoriai sudaromi remiantis daiktų lygybe taip, kad pardavėjas ir pirkėjas turėtų lygios vertės daiktus. Taigi čia reikia atsižvelgti į tai, kad atpildo teisingumas ne visada nustatomas tuo pačiu principu, bet jis įvyksta kartais pagal lygybę, kartais pagal sudarytą sutartį, kartais pagal atpildo įstatymus.

Bet tuo būdu tokios rūšies mainuose vienas daiktas negali būti daugiau be nieko mainomas į kitą, kaip antai namas į lovą, arba javų pūras į batus, kurie, kaip tokie, nevisada yra vienodos vertės, nė netarnauja tai pačiai reikmenei. Tokios rūšies mainai įvyksta ne tuo būdu, kad lygūs daiktai duodami vienas už kitą, bet dedant pagrindan vieno daikto vertės proporcingumą kito daikto vertei ir, ta proporcija nusistato sąryšyje su reikmene, kuri pagimdo mainus. Nes, kaip sakyta, pilietijos būtis pagrįsta atpildu sulig proporciją; pilietija tiktai tada tegali išsilaikyti, kada piliečių reikmenės yra patenkinamos; o tat negalima be tokios rūšies mainų vieno daikto į kitą. Nes niekas negali pats iš savęs visas savo reikmenes patenkinti, jei jis pats turi javų, tai jam reikia batų, namų ir lovos, ir jei jis pats gamina vieną daiktą, tai jis negali išsitobulinti kitų gamyboje. Dėlto kiekvienas reikalingas kito ir tokios rūšies mainais remiasi piliečių bendruomenės gerovė...

Tat galima paaiškinti figūra. Namų statytoją pažymėkime, pav., A, kurpių, kuris batus siuva, B. Abipusę dailidės ir kurpiaus reikmenę parodys AB. Dailidės pastatytas namas tegu bus C. Sąryšį tarp dailidės ir namo atvaizduos AC. Atitinkamai D reiškia kurpiaus pagamintus batus, o BD kalbamą sąryšį. Abipusišką namo ir batų išmainingumą pažymėsime CD:

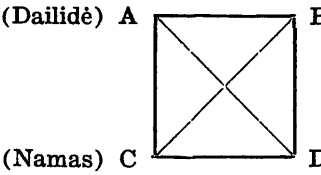

Tuomet CB reikš namų perdavimą kurpiui, AD atitinkamai batų perdavimą namų statytojui.

Namų statytojui namas nereikalingas, nes jis jį pats pasistato ir todėl jis jam negali būti perleistas. Dėl tos pačios priežasties kurpiui nereikia batų. Panašiai dailidei ir kurpiui nereikia vieno antram, nes abu visiškai tokios pat žmoniškos būtybės. Tokiu pat būdu ir namai ir batai vieni kitų nereikalingi, nes abu tarnauja reikmenei patenkinti. Bet dailidei reikia batų, kurių jis neturi, ir atitinkamai kurpiui namų. Taigi, jei mainai turi eiti atsižvelgiant reikmenių, tai jie vyksta ne pagal kvadrato šonus, bet pagal diagonales. Bet šią figūrą mes atvaizduosime keturiais nepastovios proporcijos nariais.

Iš šios figūros išeina, kad dailidė turi priimti kurpiaus darbo produktą ir, antra vertus, dailidė turi sumokėti kurpiui už tai tiek, kiek kurpiui pagal teisingą atpildą priklauso. Nes tik tada (kai šis reikalavimas atliktas), atsiras sutapimas pagal darbą ir kaštus. Taigi, jei pirmiausia tokios rūšies mainuose nustatoma lygybė išlaikant proporciją, taip, kad atsižvelgiama arba verčių lygybės, arba sulygtų sąlygų, arba įstatymų nurodymų, ir tada įvyksta atpildas, tai tuomet, kaip sakyta, bendruomenės gerovė yra apsaugota ir jos išlaikymas užtikrintas. Apie pirmąjį mes kalbame kaip apie pirkimo sutartį, kuri sudaryta teisingos kainos bojant, ir apie antrą — kaip apie kainos sumokėjimą. Bet jei tokiuose mainų santoriuose taip nesielgiama, tai tokios proporcijos lygybės nebojimas veda į bendruomenės iširimą, nes neįvyksta atpildo pagal darbą ir kaštus.

Kaip Eustratius sako, bendruomenėje negali įvykti mainų jei visi piliečiai gamina tuos pačius daiktus: nes tuomet kiekvienas turės savo nuosavybę ir niekas nesiskirs tuo nuo kitų. Gi žmonių reikmenėms reikia daug ir įvairių dalykų. Ir tat negali būti vieno pagaminta; dažniausiai daug turi būti gaminama daugelio. Dėl to Tulius bendruomenės sutvarkymą lygina su žmogaus kūno sudėtimi. Nes nors žmogaus kūne vienintelis organas, būtent širdis, užima svarbiausią vietą, bet vis dėlto, dar daugeliui kitų organų paskirtos įvairios funkcijos, kurių negali atlikti vienas kuris organas, o tai tam tikslui, kad atskiri organai vienas kitam padėtų ir vienas kitą palaikytų, nes tuo remiasi žmogaus kūno gyvybė. Visiškai taip pat yra ir bendruomenėje, kur iš būrio amatininkų viens palaiko kitą ir tuo įgalina bendruomenės išsilaikymą. Čia gan greit vieno darbo produktas gali turėti didesnę vertę, kaip kito darbo produktas ir labai skirtis darbo kiekiu ir išlaidomis. Bet mainai eina tik pagal proporcijos lygybę. Taigi, įvairūs skirtingi daiktai turi būti sulyginti išlaikant proporciją. Taip yra visuose amatuose. Niekas negalėtų išsilaikyti, jei tas, kuris sudaro mainų santorį tam tikrai rūšiai ir kiekiui, negautų iš to, kuris jam moka, tiek pat kiekybės ir kokybės. Bendruomenė negali išsilaikyti iš vienos amatininkų rūšies. Du gydytojai juk nesudaro bendruomenės, o gydytojas ir ūkininkas jau; ir apskritai sakant, bendruomenė susidaro tik iš visiškai įvairių amatininkų, kurie savo darbo atlikimu nėra lygūs. Bet šie turi būti suvesti į kokį nors vienetą, ir tai dėl to, kad mainai eina tik pagal proporcijos lygybę. O santykis vienų su kitais tegali būti nustatytas tik tiems, kurie (kaip jau anksčiau sakyta), savo atlikimais nėra lygūs. Gi linija, kaip tokia, proporcijai neturi jokios vertės ir, jei ji imama atskirai, kaip namų substancija ir lovos substancija, tai tarp jų niekados negali būti proporcijos. Šie dalykai neturi būti imami absoliučiai, bet lyginami kuriuo nors būdu san-

tykyje su verte, pagal reikmenės stiprumą, ir tik tuomet jie bus sumainomi. Taip jie sudaro vienetą, kuris duodasi būti dauginamas ir mažinamas, ir taip jie gali būti suvesti į proporcingą lygybę.

X skyrius.

Kuris yra tas vienetas, kuriuo matuojami mainomieji dalykai ir nustatoma proporcijos lygybė?

Kadangi tuo būdu šie daiktai imami lyginti santykyje su verte pagal reikmenės stiprumą, tai atsirado pinigai, kurių skaičius, jį didinant ar mažinant, sudaro kiekvieno daikto matą ir dėl to pinigai tam tikru būdu yra tarpininkas, kuriuo visi kiti daiktai suvedami į tarpusavius santykius. Pinigai, būtent, matuoja viską. Jais matuojama ko perdaug ir ko permaža. Ir tuo pat matuojama, kiek batų savo verte prilygsta namui, kurį dailidė leidžia į mainų apyvartą ir kiek jų prilygsta valgiui, t. y., grūdų pūrui arba kam kitam, kas priskiriama valgio reikmenei. Bet proporcija turi būti taip sustatyta, kad, kaip dailidė santykiauja su kurpiu atsižvelgiant darbo ir išlaidų jų produktui pagal perteklių, tiek batų pagal skaičių ir dydį, pridedant pinigų, išmainoma už namų arba valgio įgyjimą, būtent nž namų įgyjimą, jei palyginimas daromas santykyje su dailide, už valgio įgyjimą, kai palyginimas daromas santykyje su žemdirbiu. Jei į tai nebus atsižvelgta, tai neįvyks jokie mainai ir tarp kurpiaus ir dailidės arba ūkininko nesusidarys jokia bendruomenė. Bet mainai įvyks tiktai, kai darbo produktai kuriuo nors būdu bus suvesti į proporcijos lygybę. Tat įvyks tik tuomet, kai jie bus matuojami kuriuo nors vienetu, kaip aukščiau sakyta; nes jie, savitai imant, negali būti suvesti į tarpusavį santykį. Todėl visi mainų daiktai turi būti matuojami kuriuo nors vienetu.

(33). Šį vienetą, kuris kaip tiesa priimamas esančiu visuose daiktuose, pavadinkime reikmene arba būtinumu. Kai kurie jį vadina taip pat vartojama verte arba nauda. Ši reikmenė visus žmones laiko drauge, taip kad jie esti ir paliekti bendrumoje. Jei jie abipusiai nebūtų reikalingi kitų darbo produktų arba, jei jie nepanašiu būdu jų būtų reikalingi taip, kad vieno produktas būtų labai reikalingas, o kito tarnautų tik juokams ir pasismaginimams, tai mainai neįvyktų arba įvyktu vienu kuriuo nepažymėtu būdu, kada vienas daiktas išmainomas į kitą ne pagal vertę. Ir, pav., dėl būtinų daiktų išmainymo — mainų, kurie vyksta dedant pagrindan proporcijos priešingumą, kai vienas darbo produktas atiduodamas už kitą, — buvo išrasti pinigai.

Pagal tai, ta teisingumo rūšis, kuri vadinama atpildu, pasireiškia tada, kai, tarpininkaujant pinigams, nustatoma lygybė: koks santykis yra tarp kurpiaus ir ūkininko, toks pat santykis turi būti tarp kurpiaus ir ūkininko produktų. Ir kaip mes jau aukščiau sakėme, šie darbo produktai, kai jie esti išmainomi, t. y. iš vieno nuosavybės pereina kito nuosavybėn, turi būti suvedami į proporcionalumo figūrą, kuri atvaizduota kvadratu ir jo diagonalėmis.

ŠV. TOMAS AKVINIETIS.

Tomas Akvinietis gimė 1225 m. Rokasekoje, netoli Neapolio. Jo tėvas buvo grovas Landalfas Akvinietis, giminė Hohenštaufenams. Mokėsi vienuolyne Monte Casino, nuo 1236 m. universitete Neapolyje, kur jis 1243 m. prieš tėvų norą įstojo į domininkonų ordiną. Mėginant vykti studijuoti į Paryžių, buvo brolių sulaikytas, bet vėliau jam pavyko pabėgti į Kelną, kur jis tapo Alberto Magnaus (Didžiojo) mokiniu. Baigė mokslus Paryžiuje ir ten pat pradėjo dėstyti scholastinę filosofiją, kame turėjo didelį pasisekimą. 1261 metais buvo Popiežiaus iškviestas į Italiją. Dėstė Bolonijoje, Pizoje ir Romoje. Mirė 1274 metais kelyje į Lioną.

Apie palūkanų nuodėmę.[1])

...Aš atsakau teigdamas, kad imti palūkanas už pinigų paskolą yra savaime neteisinga, nes čia parduodama tai, ko visai nėra („accipere usuram pro pecunia mutuata est secundum se injustum, quia venditur id quod non est"); pasekmė to yra aiški nelygybė (tarp skolintojo ir skolininko), kuri yra priešinga teisingumui. Kad tai geriau supratus, reikia žinoti, kad yra tokios rūšies daiktų, kurių naudojimas kartu yra ir suvartojimas: taip mes suvartojame vyną, naudodami jį gėrimui, ir suvartojame kviečius, naudodami juos maistui. Todėl šiuose daiktuose naudojimas neturi būti apskaičiuojamas atskirai nuo pačio daikto, bet kiekvienam, kuriam esti perleidžiamas naudojimas, tuo pačiu perleidžiamas ir pats daiktas; dėlto tokios rūšies daiktų paskoloje įvyksta nuosavybės perkėlimas. Jei tad, kas norėtų parduoti atskirai vyną ir atskirai jo naudojimą, tai jis parduotų tą patį daiktą du kartu arba jis parduotų tai, ko visai nėra; aišku, kad jis tuomi nusidėtų dėl neteisingumo. Dėl tos pačios priežasties tas neteisingai pasielgia, kuris skolina vyną ar kviečius, ir reikalauja, kad jam už tai būtų duotas dvigubas atlyginimas: viena, lygus daiktas kaip atlyginimas, ir be to dar, kaina už naudojimą (pretium usus), kuri vadinama palūkanomis (usura).

Antra vertus, yra tokios rūšies daiktų, kuriuos naudojant ne tuojaus įvyksta jų pačių suvartojimas. Taip namas naudojamas tuo, kad jame gyvenama, bet tai nereikalauja jo (substancijos) suardymo. Todėl čia abi dalys gali būti perleidžiamos skyrium tuo būdu, kad, pav., vienas perleidžia kitam savo namo nuosavybę, bet palieka sau kuriam laikui jo naudojimo teisę, arba atvirkščiai, kas nors perleidžia ki-

[1]) Iš Summa theologica IIa IIae, Quaest. LXXVIII, De peccato usurae, in quator articulos divisa. Opera omnia éd. Léon XIII, L. IX. 155 ir kit.

tam namo naudojimo teisę, tačiau sau palieka nuosavybės teisę į jį. Iš šios priežasties leistina yra imti už namo naudojimą mokesnį ir, be to dar, pareikšti savo teisę į skolintinai perleistą namą, kaip tai matome namo nuomos sutartyje.

Bet pinigai, anot filosofo Aristotelio (V kn. Etikos, V skyr. viduryje, ir I knyg. Politikos, V ir VI skyr.) yra sukurti pirmoj eilėj tam, kad jie būtų mainuose tarpininku; todėl pinigai, jei jie sunaudojami pagal jų ypatumus ir jiems priskiriamą būdą, kartu su tuo visiškai suvartojami, išleidžiant juos mainų reikalams. Ir dėl to savaime yra neleistina už paskolintų pinigų naudojimą imti mokesnį, t. y. palūkanas. Ir kaip žmogus bendrai privalo neteisingai įgytą restituoti, taip jis turi grąžinti ir palūkanomis gautus pinigus.

II skyrius. — Ar leistina už piniginę paskolą gauti kurią nors papildomą naudą?

1. Galima, atrodo, už paskolą pinigais reikalauti be kapitalo taip pat papildomos naudos. Ištikrųjų, kiekvienas turi teisės rūpintis savo saugumu. Atsitinka juk skolinant pinigus gauti nuostolių. Taigi, leista skolintojui be sumos, kurią paskolino, laukti arba reikalauti papildomo atlyginimo.

2. Garbės paskolas reikia atlyginti tiems, kurie jums patarnavo, kaip pasakyta (Etikos V kn. V skyr., kiek toliau nuo pradžios). Bet tas, kuris, esant jums sunkume, duoda paskolą, daro jums patarnavimą, už kurį jūs jam turite padėkoti. Juk tas, kuris gauna sutartą paskolą natūra, pasižada atlyginti tam, kuris duoda. Bet neatrodo neleistinu pasižadėti tam, kuris turi prigimta teise atsiskaityti už paskolą; tačiau juoba neatrodo neleistina, kai skolina pinigus, susitarę dėl privalomo atlyginimo...

5. Iš savo pinigų daugiau gauna, kai skolindami perduoda kitam laisvą valdymą, kai susidėję įduoda į

pirklio ar amatininko rankas. Tuo atveju leista gauti pelno (lucrum) už taip pirkliui ar amatininkui patikėtus pinigus. Taip yra leidžiama gauti pelno už paskolintus pinigus.

6. Piniginei paskolai leista gauti įkaitą, kurio naudojimas, reikalui esant, gali būti parduotas už tam tikrą kainą; taip atsitinka įkeitus lauką arba namus. Taigi, yra leista gauti šiokio tokio pelno už paskolą pinigais.

7. Atsitinka, kad parduoda brangiau vieną iš savo gėrybių, arba pigiau perka gėrybę iš kito dėl paskolos, arba net didina kainą to, ką parduoda atidėjus mokėjimą, arba mažina ją tuojaus mokant[1]). Iš to matyti, kad tai yra atlyginimas už tam tikrą paskolos rūšį. Bet tat aiškiai nėra uždrausta. Atrodo leistina už pinigų skolinimą, laukti ar net reikalauti naudos.

Bet prieštarauja tai, kas pasakyta (Ezekielis, XVIII, 17) apie kitas teisingo žmogaus dorybes: jis neėmė nė palūkanų, nė pelno.

Aš atsakau sakydamas Filosofo žodžiais; (Etika, IV knyg., I skyr., pradžia) pinigais laikoma visa tai, kas gali būti matuojama pinigais. Taigi, imant pinigus tyliu ar išreikštu susitarimu už paskolą ar už paskolintą daiktą, kuris suvartojamas naudojime, nusidedama prieš teisingumą, kaip pirmiau sakyta, taip pat ir tuomet, kai tūlas tyliu ar išreikštu susitarimu gauna tai, kas gali būti matuojama pinigais, daro tą pat paklaidą. Bet, žinoma, jei jis gauna kai kurį šios rūšies daiktą nevartodamas nė tylios, nė išreikštos prievartos, bet kaip dovaną, jis nenusideda. Ištikrųjų, duodant paskolą, jis gali gauti dykai kokią nors dovaną; dėl to dar nesumažėjo teisė skolinti. Žinoma, taip pat leista yra grąži-

[1]) Tai buvo priemonė vartojama paslėpti palūkanoms ir pasiduoti Bažnyčios draudimui. Žiūr. Levasseur, Histoire du commerce, t. 1 p. 130. Tą pačią praktiką matome ir dabar musulmonų pasaulyje, kur Koranas draudžia paskolų palūkanas.

nant paskolą, gauti atlyginimą, kuris nematuojamas pinigais, aš noriu pasakyti, geraiš linkėjimais, skolintojo meile, ir visu tuo, kas yra tos pačios prigimties.

Dėl pirmo argumento reikia atsakyti, kad tas, kuris gauna paskolą, gali be nuodėmės duoti privalomu būdu skolintojui atlyginimą už nuostolius (recompensationem damni), kuriuos jam padarytų paskolinamo daikto nustojimas. Galimas daiktas, kad skolininkas, dėka paskolai, išvengia didesnio nuostolio, kaip tą, kurį turi skolintojas. Iš to išeina, kad jis atsilygindamas turi dar naudos. Kai dėl atlyginimo už nuostolį, kai negauna už savo pinigus pelno (quod de pecunia non lucratur), skolintojas negali priversti pasižadėti, nes negali parduoti to, ko visiškai neturi ir kas tūkstančiais būdų gali būti sukliudyta turėti.

Antra, reikia atsakyti, kad atlyginimas atlikto patarnavimo gali būti dvigubas. Visų pirma, jis gali apimti teisėtą skolą, kuri gali būti sutarta formaliai grąžinti ir kuri lygi gautos gėrybės kiekiui. Štai dėlko skolininkas tam tikros pinigų sumos arba panašaus daikto, kurio naudojimas apima vartojimą, negali grąžinti daugiau, kaip gavo paskolos metu. Ir yra priešinga teisybei versti pasižadėti daugiau. Antra vertus, kiekvienas patarnavimas gimdo draugišką paskolą; ir ši paskola daugiau liečia jausmą, kuriuo vadovavosi davėjas, kaip duotą kiekį. Tokia paskola neapima civilinio pasižadėjimo, kuris įvestų ten būtinumą, kur tėra laisvas atlyginimas...

Penkta, reikia atsakyti, kad tas, kas skolina pinigus, perduoda laisvą pinigų valdymą tam, kuriam jis skolina. Dėlto skolininkui tenka savo riziku ir atsakomybe viską grąžinti. Štai dėlko skolintojas neprivalo daugiau reikalauti, kaip paskolintą sumą. Bet tas, kuris patiki savo pinigus pirkliui ar amatininkui, kad sudarytų su juo tarytum bendrovę, neperduoda tam žmogui laisvo pinigų disponavimo, jis juos saugoja jam, nors pirklys savininko rizika ir daro savo

operacijas, ar amatininkas savo dirbinius, ir kad dėlto savininkas laisvai gali reikalauti tenkančios jo turtui realizuoto pelno dalies.

Šešta, reikia atsakyti, kad jei tūlas imdamas paskolą, duoda įkaitą, kurio naudojimas gali būti vertinamas pinigais, tai skolintojui tenka pareiga tuo daiktu naudotis ligi tol, kol jam bus grąžinta tai, kas buvo paskolinta. Bet jei jis nori atsiteisti nemokamai tą daiktą naudodamas, lyg kad jis būtų gavęs už paskolą pinigais, jis yra palūkininkas (usurarium), bet žinoma, tas neliečia tų daiktų, kurie įprasta tarp draugų skolinant naudotis be atlyginimo, pavyzdžiui, knygomis.

Septinta, reikia atsakyti, kad tas, kuris nori parduoti savo daiktą brangiau už teisingą kainą dėlto, kad jis sutinka sulig pirkėjo noru laukti mokėjimo, ima aiškias palūkanas, nes šis mokėjimo laukimas yra tarytum paskola. Iš to seka, kad visa, ką jis reikalauja už laukimą daugiau nekaip teisingą kainą, yra paskolos kaina ir tenka palūkanoms. Taip pat pirkėjas, kuris nori pirkti mažesne už teisingą kainą, nes jis siūlosi iš anksto mokėti, kol prekė dar negali būti patiekta, skolina už palūkanas. Ištikrųjų, ir šis pirmyn mokėjimas yra tartum paskola, ir visa tai, kas atsilieka nuo teisingos kainos, yra ne kas kita, kaip paskolos kaina. Bet jei pardavėjas, kad greičiau gautų mokesnį, nuleidžia kiek nuo teisingos kainos, tai nesudaro palūkanų nuodėmės...

J. BURIDANUS.

Buridanus Jonas — gimęs apie 1300 m. ir miręs 1358 m.—Prancūzų žymus, scholastikas - filosofas, nominalistas, profesoriavęs Sorbonoje, 1328 ir 1340 m. buvęs Paryžiaus Universiteto rektorium. Daugiausiai rašė Aristotelio raštų komentarus; garsus buvo jo vadovėlis „Compendium logicae". Žinomas buvo etikoje, kaip deterministas; jo mokslas primena Leibnico sistemą. Jo vardu žinomas „Burida-

no asilas", kuris stovėdamas tarp dviejų lygių kūgių šieno miršta, negalėdamas pasiryžti, prie kurio eiti; tat yra jo priešininkų pramanymas pasityčioti iš jo mokslo apie valią.

Ar žmogaus reikmenė yra daiktų mainų matas?[1])

Visų pirmiausia teigiama, kad to negali būti, nes matas pagal rūšį turi būti tas pats, kaip tat, kas matuojama (Meth. X c. 1). Gi reikmenė pagal rūšį nėra tas pats, kas yra mainų daiktai. Iš kur seka ir išvados.

Toliau, matas turi būti paprastas ir nedalomas (Meth. X c. 1). Bet žmogaus reikmenė nėra tokia, nes žmogus turi daug įvairių reikmenių.

Pagaliau matas gali būti kartu su matuojamu daiktu. Bet reikmenė nesubūva su parduodamais daiktais. Nes kai tik mes juos turime, mums jų daugiau nebereikia.

Gi Aristotelis sako priešingai. Į klausimą tenka atsakyti ta prasme, kad žmogaus reikmenė yra prigimtas mainomų daiktų matas. Ir tat išeina iš šių priežasčių: daikto gerumas arba jo vertė matuojama pagal tikslą, kuriam daiktas parūpinamas. Todėl Metafizikos II knygoje komentaras ir sako: „tik dėl savo galutinų tikslų kas nors esti gera". Bet prigimtas tikslas, prie kurio mainų teisingumas veda laukujus mainų daiktus, yra reikmenės patenkinimas. Jei man, pav., reikia javų, kurių tu turi su perteklium, o tu nori gauti vyno, kurio perteklių aš turiu, tai tau išmainau vyną į javus. Ir šiuo būdu mudviejų reikmenės patenkintos. Vadinas, žmogaus reikmenės patenkinimas yra tikras mainomų daiktų matas. Betgi patenkinimo matas nustatomas, matomai, reikmenės dydžiu. Nes tas patenkinimas turi aukštesnę vertę, ku-

[1]) Iš „Quaestiones super decem libras ethicorum Aristoteles ad Nicomachum". Paryžiaus leidinys 1489. Liber V. Quaestio XVI.

ris nuramdo stipresnę reikmenę. Taip, pav., tuo daugiau reikia vyno (statinei) pripildyti, juo ji talpesnė ir tuštesnė. Iš to išeina ir išvada.

Tas pats paaiškės ir iš sekančio įrodymo: mes matome, kad tuo laiku, kai esti vyno stoka, jis pabrangsta ir tai dėlto, kad mes jo daugiau trokštame. Panašiai vynas, kur jis nėra gaminamas, yra brangesnis, kaip ten, kur jis yra dirbamas: vėl iš tos priežasties, kad ten mes jaučiame stipresnę jo reikmenę. Ir panašiai esti su kitais dalykais.

Pagaliau mainomų daiktų vertė mainuose nenustatoma pagal tą vertę, kuri jiems tenka pagal jų prigimtą padėtį. Nes tada musė turėtų aukštesnę vertę, kaip viso pasaulio auksas. Mes nustatome jų vertę daugiau pagal tai, kiek jie tinka mums vartoti. O mums vartoti jie tinka tik tam, kad patenkintų mūsų reikmenes.

Bet šiam iškeliami sekantieji priekaištai: pirma, jei pastarasis dėsnis būtų teisingas, iš to išeitų, kad beturtis turėtų pirktis javų brangesne kaina, kaip turtuolis, nes jo javų reikmenė yra stipresnė už turtuolio reikmenę, Toliau, daug kas yra labai brangu, ko mes tik mažai trokštame, kuo turtuoliai naudojasi ne savo reikmenėms patenkinti, bet iš šio ribų išeinančiam pasismaginimui ir prabangai. Pagaliau yra dar viena abejonė dėl būdo, kuriuo mainų daiktai esti matuojami reikmene.

Į pirmą priekaištą tenka atsakyti taip, kad mainomų daiktų vertės aukštį nustato ne to ar kito žmogaus reikmenė, o bendra reikmenė tų, kurie gali tarp savęs mainytis. Taip pat galima atsakyti, kad beturtis, atsižvelgdamas į tai, ko jis turi daug, savo reikmenei daiktus perka daug brangiau, kaip turtuolis; jis padėtų daugiau fizinio darbo vienam javų sekstarijui, negu turtuolis dvidešimčiai; bet daugiau pinigų jis vis dėlto neišleistų, nes jie jam taip pat reikalingi kaip ir javai. Jo reikmenė laukujų gėrybių, apskritai, yra kaip tik lygi.

Dėl antro priekaišto tenka pastebėti, kad sąvokos, turtingas ir neturtingas, imamos dvejopa prasme: kartą pagal tai, ar turi kas daug ar maža laimės gėrybių ir taip šį supranta didžioji liaudies masė. Paskum pagal tai, ar kas turi pakankamai ar nepakankamai, ir tuo suprantama tikras turtingumas ir tikras neturtas. Ir taip, sako Seneca savo laiške Lucilijui, kad ne tas neturtingas, kuris maža turi, bet tas, kuris daugelio siekia. Ir šį jis įrodo žodžiais: „Kas rūpi tūlam, kiek jis turi skrynioje ar klėtyje sukrovęs, kiek jis turi gyvulių arba pelno skolindamas savo kapitalą, jei jis vis svetimo vaikosi, ir nesvarsto to, ką jis jau įgijo, bet tai, ką jis dar nori įgyti". Ir jis apie turtingumą prideda šiuos žodžius: „tu klausi apie turtingumo ribas; tau pirmas atsakys: turėjimas reikalingo, antras: turėjimas to, ko pakanka". Taigi aišku, kad šie turtuoliai daugiau jokių reikmenių nebeturi, gi beturčiai atvirkščiai, visada esti reikmeningi. Apie paprastą turtuolių ir beturčių padermę Aristotelis (Rhetor. 1) sako, kad ir vieni ir antri trokšta: beturčiai geidžia turtų dėl nepritekliaus, gi turtuoliai dėlto, kad jie gali pasiekti gausesnių malonumų. Dėlto, matomai, ir vieni ir antri tikrumoje yra reikmeningi ir neturtingi. Ir taip sako Aristotelis savo Retorikos pirmoje knygoje, kad tiems, kuriems ko stinga, ta stoka esti dvejopa: arba jiems, kaip beturčiams, stinga būtino, arba, kaip turtuoliams, prabangos. Atsakymas į šį priekaištą tokiu būdu yra tokis, kad ne tik beturčių būtinos reikmenės sudaro mainomų daiktų matą, bet ir ištaigų reikmenės turtuolių.

Trečias sukeltas abejojimas tuo pašalinamas, kad yra matų rūšis pagal kvantitetinį sulyginimą, kai būtent matas gali būti prilygintas matuojamam tuo būdu, kad pastarasis suskaldomas į savo vienetus ir taip matuojama: uncijomis svoris, bertainiais vyno statinė ir uolaktimis gelumbė, ir apie tai kalba Aristotelis savo Metafizikos 10-je knygoje (c. 1): „šis matas yra vienos rūšies su matuojamais daiktais ir yra nedalo-

mas nei tiesiog pagal mūsų supratimo būdą, nei remiantis žmonių surėdymo, nei kitu panašiu būdu." Kitokis yra matas pagal santykių panašumą, kaip kad mes, pavyzdžiui, matuojame judėjimą pagal plotį ir laiką, nes jei judėjimas a vyksta per laiką b, o judėjimas c per laiką d, tai mes sprendžiame sekančiai: kaip a santykiauja su b, taip pat santykiauja ir c su d; taigi perstačius proporciją prisilaikant a: a : c = b : d. Bet laikas b tegu bus dabar laiko atžvilgiu dvigubas, tuomet judėjimas a bus dvigubas, palyginus su judėjimu c. Ir panašiai gali būti sudarytas pavyzdys, jei judėjimas būtų matuojamas pagal plotį. Taigi aš teigiu, kad žmogaus reikmenė matuoja mainų daiktus pagal proporcijos panašumą, ne pagal kvantitetinį sulyginimą. Mainomos gėrybės vertė matuojama verte ir reikmenė reikmene ir laikas laiku ir judėjimas judėjimu. Jei, pav., vyno bertainio vertė yra žinoma, tai pasiremiant vienetu galima surasti statinės vertę, o bendrą žmonių reikmenę aš matuosiu bendrumos atskirų narių reikmenėmis.

Dabar tenka įsigilinti į aukščiau minėtus priešingus pagrindimus, būtent, į juos atsakyti, kad abu pirmieji išeina iš tos nuomonės, lyg kad būtų turima reikalo su matu pagal kvantitetinę lygybę. Dėl trečio pagrindimo reikia pasakyti, kad bendrumos nustatyta reikmenė labai gerai subūna su vartojamų daiktų palinkimu prie ko nors. Todėl šis momentas tą klausimą visai neliečia.

MYKOLAS KOPERNIKAS.

Mykolas Kopernikas, didysis astronomas, gimė 19 vasario 1473 m. Torūnėje, stambaus pirklio šeimoje. Studijavo nuo 1491 m. Krokuvos universitete humanistinius mokslus, matematiką ir astronomiją; 1496—1500 m. Bolonijoje teisę; 1502—1506 m. Paduvoje mediciną. Priimtas 1497 m. Varmijos kapitulon, nuo 1500 m. jau laikė Romoje paskaitas iš astronomijos, o 1506—1512 m. gyven-

damas Heilsberge prie Karaliaučiaus, 1512—1516 m. Frauenburge, išdirbo savo heliocentrinę pasaulio sistemą. Nuo 1522 iki 1529 m. Kopernikas buvo pasiuntiniu Prūsijos seimuose ir čia pasidarbavo pinigų sutvarkyme. 1522 m. seimui Graudence jis įteikė savo 1519 m. parašytą „Modus cudendi monetam" — „Būdą kalti monetas", kuriame dėsto lenkų - lietuvių - prūsų monetų subendrinimo projektą. Mirė jis 1543 m. Frauenburge.

Būdas monetoms kalti*).

Apibrėžimas, kas tai yra moneta.

Moneta vadinama ženklintas auksas arba sidabras, paskirtas kurios nors bendruomenės arba jos valdovų, apmokėti perkamų arba parduodamų daiktų vertę. Iš ko galima matyti, kad tai yra vertės matas. Betgi būtina, kad matas turėtų tvirtą ir pastovų stovį. Nes kur to nesilaikoma, neišvengiamoje pasekoje gera bendruomenės santvarka suįra, o pirkėjai ir pardavėjai taip pat įvairiopai apgaunami, kaip ir tuomet, kai uolaktis, pūras arba svoriai neturi tūlo pastovumo. Šiuo būdu suprantamas monetos vertinimo ir vertės matas.

Kas kita yra monetos vertė, ir kas kita vertinimas.

Ir nors šis monetos vertinimas glūdi jos medžiagos kokybėje, kuri vadinama grynumu, arba svoryje, vis dėlto reikia daryti skirtumą tarp vertės ir vertinimo. Nes moneta gali būti aukščiau vertinama, negu joje esama medžiaga, ir priešingai.

Kodėl nustatyta kalti metalą.

Čia reikia pažymėti monetų įvedimo priežastį: tai buvo būtinumas. Nes nors kiekvienas daiktas galėtų būti išmainytas į auksą ir sidabrą, bet tik pagal svorį, todėl visuotinu žmonių sutikimu auksas ir sidabras visur skaitomas brangiausiu.

---

*) Iš Kasparo Schützo „Historia Rerum Prusicarum", 1592 leid. X kn. 517—520 pusl..

Kodėl monetose kalamas ženklas.

Bet kadangi rasta, kad laikyti visada su savim svorius ir kas kartą tikrinti sidabro ir aukso grynumą yra visiškai nepatogu, žmonės, pripažindami tai geriausiu, nustatė, kad moneta turi būti kalama su bendru ženklu, iš kurio būtų matoma, jog moneta turi savyje teisingą aukso arba sidabro kiekį, ir kad ženklo pastovumas sutvirtintų pasitikėjimą.

Koks turi būti teisingas ženklinto metalo vertinimas.

Dabar reikia žinoti, kad teisingas ir vienodas monetos vertimas yra tada, kai ji turi savyje tik truputį mažiau aukso ar sidabro, kaip kad už ją galima būtų nupirkti, ir tai būtent tik tiek mažiau, kiek reikia atskaityti kalyklos kaštams ir atlyginimui, o ženklas turi priduoti medžiagai taip pat kiek vertės.

Monetos vertinimas mažėja dėl trijų priežasčių.

Šis monetos vertinimas gali pakitėti trejopu būdu. Pirmiausia, dėl menko grynumo, kurio esti medžiaga, būtent, kai teisingame monetos svoryje sidabrui per daug pridedama priemaišų. Antra, dėl menko svorio, kai grynumas ir priemaišos teisingos. Trečia, kas yra blogiausia, kai menki abu kartu.

Iš kur atsiranda blogumas ir lengvas svoris.

Moneta gali būti paniekinta taip pat dėl jos neaprėžtos daugybės, kai per daug sidabro sukaldina monetoms, taip kad nekaltas sidabras žmonių daugiau negu paprastai klausiamas, nes monetos vertinimas mažėja, jei aš už ją negaliu pirkti tiek sidabro, kiek ji pati turi savyje, ir todėl randu daugiau naudos, kai aš, monetą suliedinus, ją sunaikinu.

Kaip kovoti su monetos blogumu iš aukščiau minėtos priežasties.

Tam pagelbėti reikia, kad daugiau monetų nebūtų kalama tol, kol jos nesusilygins su sidabro verte.

Kita monetos blogumo priežastis.

Moneta taip pat iš savęs nustoja vertės, kai ji dėl ilgo vartojimo susinaudoja. Ženklas to yra, kai monetoje randamas kiek žymesnis trūkumas sidabro, palyginus su tuo, kiek už ją perkama.

Priemonės prieš tą blogumą.

Tam pašalinti moneta turi būti panaikinta ir atnaujinta. Jei gi dabar norima kalti naujas monetas, tai būtinai reikia senąsias visiškai uždrausti, reikia, kad kalykloje už seną monetą tiems, kurie ją atneša, būtų duodama nauja, ir tai ne pagal pirmykštį senos monetos vertinimą, bet pagal joje rasto sidabro vertę, o kur tai neįvyks, ten senoji užnuodys naujosios monetos vertinimą, ir tai iš dviejų priežasčių.

Aukščiau minėtų dviejų priežasčių išdėstymas.

Nes kur ji sumaišoma su nauja, sumose atsiras teisingo svorio trūkumas, o jei moneta dar per daug padidės kiekiu, pasekoje įvyks kas anksčiau pasakyta. Šalia to įvyksta didžiausias prasižengimas ir nepakenčiama klaida, jei krašto viešpats arba krašto valdžia, arba bendruomenė, ieško iš kalimo pelno, būtent, jei jis šalia likšiolinės kursuojančios monetos paleidžia naują monetą, kuri svoriu ar grynumu yra netobula ir vis tik savo vertinimu prilyginama ankstyvesnei.

Sulyginimas.

Nes toks apgauna ne vien pavaldinius, bet ypatingai ir patį save dėl to, kad jis džiaugiasi laikina nauda, kuri be to yra maža ir net visai menka, panašiai kaip žem-

dirbis, kuris sėja blogą sėklą tam, kad sutaupytų gerą, kadangi dėl to blogos atsiranda daugiau, nes jis ją pasėjo.

Tai tačiau sunaikina monetos vertę lygiai taip, kaip javus žiūrkė arba įvairios piktžolės, kaip tik jos paima viršų, ir pervėlu būna, jei tik viešpats tai sunkiai neatpirks, kai jis nori tai pašalinti neapsunkinus kitaip savo pavaldinių, ir ne be nelaimių tai būna jam pačiam, ką jis pats iššaukė.

J. BOTERO.

Botero Jonas, vad. dar Benesius (nuo gimimo vietos) gimė 1540 ir mirė 1617 m. Turine, įtalų rašytojas, buvęs šv. Karoliaus Boromėjaus sekretoriumi. Po jo mirties propagandos kongregacijos pasiųstas į užsienį, kur būdamas susipažino su Europos kraštais, tyrinėdamas jų tikybinę būklę. To išdava buvo jo veikalas „Relazioni universali" išleistas Romoje 1592 m. ir po to dar daugelį kartų perspausdintas. Tame veikale duotas Europos valstybių, jų tarpe ir Lietuvos - Lenkijos, aprašymas su statistikos, geografijos, istorijos ir įstatymdavystės apžvalga. Veikalas turėjo didelį pasisekimą ir buvo išverstas į daugelį kalbų. Be šio veikalo dar parašė politinį traktatą prieš Makiavelį — „Della ragione di stato" ir „Delle causa della grandezza e magnificenza delle citta"; abu išleistu 1589 metais Venecijoje.

Apie miestų klestėjimo priežastis*).

Kodėl gi atsitinka, kad miestai ne visados proporcionaliai didėja.

Niekados nereikia manyti, kad aukščiau minėtos priemonės arba kitos, kurios dar gali būti surastos, taip galėtų veikti, kad miestas didėtų begaliniai. Ištikrųjų tai yra klausimas, kuris vertas, kad apie jį

*) Iš „Delle Cause della Grandezza e Magnificenza delle citta di Giovani Botero", Venezia 1589. III knygos.

būtų pagalvota, kodėl, būtent, atsitinka, kad miestai, pasiekę tam tikro dydžio ir galybės laipsnio, negali toliau plėstis, bet arba sustoja arba žengia atgal. Paimkime kaip pavyzdį Romos miestą: Dionysius iš Halikarnaso rašo, kad šis miestas savo pradžioje, kai jis buvo Romulo įsteigtas, tepriskaitė tris tūkstančius tris šimtus tinkamų kariauti vyrų. Romulas karaliavo trisdešimts septynerius metus, per kuriuos miestas išaugo ligi keturiasdešimts septynių tūkstančių apginkluotų vyrų. Servijaus Tulijaus laikais, apie šimtas penkiasdešimts metų po Romulo mirties, Romoje buvo priskaitoma aštuoniasdešimts tūkstančių galinčių vartoti ginklą žmonių. Laikui bėgant tas skaičius išaugo ligi keturių kartų po šimtą penkiasdešimts tūkstančių. Taigi aš klausiu: kodėl atsitiko, kad romėnų tauta išaugo nuo trijų tūkstančių trijų šimtų karių ligi keturių kartų po šimtą penkiasdešimts tūkstančių, bet daugiau keturių kartų po šimtą penkiasdešimts tūkstančių nebeaugo? Tas pats yra ir su Milanu ir Venecija, kurių gyventojų skaičius prieš keturis šimtus metų buvo lygiai toks pat, kaip šiandieną. Kodėl gi atsitinka taip, kad augimas toliau nebeeina? Kai kurie į tokį klausimą atsako, kad čia kaltas yra maras, karas, brangymečiai ir kitos panašios priežastys. Tačiau šis atsakymas manęs nepatenkina; nes marai visados atsitikdavo, o karai ankstyvesniais amžiais buvo daug dažnesni ir žiauresni kaip šiais laikais. Nes tuomet kovos ėjo iš arti ir mūšiai vyko atviruose laukuose, kur per tris ar keturias valandas žūdavo didesnis žmonių skaičius, negu šiandieną per daugelį metų, nes dabar karas iš atviro lauko perkeltas už mūrų, o ten daugiau vartojamas kastuvas negu kardas. Taip pat pasaulyje visada perteklius nuolat keitėsi su badmečiu, sveiki laikai su epidemijomis. Aš nesirengiu duoti ir čia pavyzdžių, nes jų pilna istorijų knygose. Jei gi, nežiūrint visų šių kliūčių, miestai, kurie prasidėjo mažu gyventojų skaičiumi, sulaukia didelio gyventojų skaičiaus, tai kame glūdi prie-

žastis, kad jie neauga tuo pačiu santykiu toliau? Kiti sako, kad taip turi būti, nes Dievas, visumos Valdovas, taip yra surėdęs. Tuo niekas neabejoja: bet, kadangi begalinė Dievo Išmintis tvarkydama ir rėdydama gamtą naudojasi antros eilės priežastimis, tai aš klausiu, kokių priemonių turi gamta tam, kad nedaugelio daugėjimas būtų skatinamas, o daugelio aprėžiamas? Jei mes norime į šį klausimą atsakyti, tai mes matome, kad tą klausimą galima tokiu pat būdu pastatyti imant dėmesin visą žmoniją: kadangi šioji jau prieš tris tūkstančius metų iš vieno vyro ir vienos moters tiek pasidaugino, kad kaip kontinentas, taip ir jūros salos buvo pilnos žmonių, tai kodėl gi, praėjus trims tūkstančiams metų tas dauginimasis nepadarė jokios tolesnės pažangos?

Bet išspręskime visų pirma klausimą dėl miesto, nes tuo pačiu jis bus išspręstas ir dėl viso pasaulio. Mes išreiškiame todėl savo pažiūras ta prasme, kad miestų gyventojų daugėjimas pareina iš dalies nuo žmonių dauginimosi jėgos, iš dalies nuo pačio miesto jėgos juos išmaitinti. Be abejonės, dauginimosi jėga visados buvo tokia pat, ji bent yra tokia jau trys tūkstančiai metų, nes vaikams gimdyti žmonės šiandieną dar tiek pat tinka, kaip jie tiko Mozės ir Dovido laikais. Iš to seka, kad gyventojų augimas būtų begalinis ir miestų didėjimas be ribų, jei neatsirastų kitų kliūčių. Bet jei gyventojų skaičius toliau nedidėja, ta mes turime sau pasakyti, kad tat pareina iš to, jog trūksta maisto ir išlaikymo priemonių. Gi maistas gali būti gaunamas arba iš artimųjų apylinkinių miesto žemių arba iš kitų sričių ir, jei miestas turi augti, tai maistas jam turi būti gabenamas iš toliau.

Bet kad maistas galėtų būti gabenamas iš toliau, reikalinga pakankamai didelės, pritraukiamos jėgos, kuri viską nugalėtų: klimato nepalankumus, kalnų aukštybes, klonių gilybes, gilių upių sroves, jūrų pavojus, korsarų užpuolimus, vėjų nepastovumą, kaštų

didumą, vieškelių nepatogumus, kaimyninių miestų pavydą, priešų neapykantą, konkurentų varžytynes, gabenimui reikalingo laiko ilgumą, brangymetį ir skurdą tų vietų, iš kurių prekės atsiunčiamos, įgimtą tautų tarpusavę neapykantą, sektantų antipatiją mūsų tikybai ir daugelį kitų dalykų. Šios sunkenybės eina vis didyn su gyventojų augimu ir miesto reikmenių didėjimu iki pagaliau jos tampa tokios skaitlingos ir stiprios, kad visas žmonių uolumas ir sumanumas joms turi nusileisti. Nes ar pirkliai galėtų atgauti padarytų išlaidų, jei jie, pav., javų parsisiųsdintų iš Indijos, o romėnai, ar jie galėtų jų pasirūpinti iš tenai? Ir jei net vieni ar antri tat galėtų padaryti, kas jiems garantuos, jog derlius visados bus geras, kad tautos gyvens taikoje, kad kalnakeliai bus atviri ir vieškeliai saugūs? Ir kaip galima būtų sutvarkyti maisto gabenimą į Romą tolimu keliu taip, kad vežėjai nežūtų nuo nuovargio, arba kad kaštai nepadidėtų be saiko? Juk reikia tik vienos iš aukščiau išvardintų kliūčių, nekalbant apie visus šiuos pavojus, kad miesto gyventojai būtų išblaškyti į visas puses, arba jei jie gautų kęsti vargą ir nebūtų apsaugoti nuo tokių atsitiktinumų ir nemalonumų, kaip tai esti brangymetis, badas, karas, prekybos ir amatų verslo suardymas arba prekybos namų bankrotas. Viena arba kita iš šių priežasčių dažnai varo gyventojus į kitas šalis (kaip žiemą kregždės). Tikras miesto dydis laikosi tose ribose, kurios yra nustatytos patogiu maisto privežimu. Bet miestas, kuris dėl savo maisto privežimo priklauso nuo tolimų sričių, arba jį tik pavojingais keliais tegali parūpinti, neilgai išlaikys savo dydį, nes kiekvienas ieško patogumų ir malonumų. Čia dar prisideda tai, kad stambiuose miestuose daug dažniau ištinka brangymečiai, kaip mažuose, nes juose daug daugiau reikalaujama maisto. Tas pats esti ir su maru, nes apsikrėtimo pavojus čia yra didesnis, ir epidemija pasireiškia pavojingesne forma. Tat dideliam miestui visos įvardintos sunkenybės gręsia didesniame

laipsnyje, kadangi jų visų šių dalykų reikalavimai esti daug didesni. Jei gi Romos klestėjimo laikais žmonių pajėgumas daugintis ir buvo dar toks pats, kaip ir šio miesto įkūrimo laikais, vis dėlto tauta proporcingai neaugo, nes miesto išsimaitinimo galia nesugebėjo stiprėti. Nes kai ilgainiui gyventojų aprūpinimas maistu tapo vis sunkesnis, tai arba mažiau žmonių kūrė šeimas, arba, jei jie tat ir darė, tai jų vaikai, dėl pinigų stokos ar didelio vargo, nieko nepasiekdavo ir turėdavo ieškoti sau laimės už savo tėvynės ribų. Tam išvengti romėnai atrinkdavo neturtingiausius piliečius ir išsiųsdavo į kolonijas, kur jie, kaip persodinti medžiai, turėjo geresnes sąlygas ir didesnius patogumus, ir dėlto galėjo daugintis.

Dėl tos pačios priežasties ir visa žmonija, padidėjusi iki tam tikro žmonių skaičiaus, toliau nebesidaugino — nes jau prieš tris tūkstančius ir daugiau metų pasaulis buvo taip pat apgyventas, kaip ir dabar — todėl, kad žemės vaisiai ir maisto kiekiai negali išmaitinti didesnio žmonių skaičiaus. Mesopotamijoje žmonės pirmiausia pradėjo daugintis ir iš ten jie pamažu išsisklaidė šen ir ten. Užėmus žmonėms kontinentą, jie persikėlė į jūros salas ir taip jie iš mūsų kraštų pamažėl pateko į tas šalis, kurias mes vadiname „naujuoju pasauliu". Dėl nieko nekyla žiauresnių vaidų, kaip dėl žemės, maisto, ir patogaus apsigyvenimo. Suebai laikė sau už didelę garbę, kad jie per daugeli šimtų mylių nuteriojo savo pasienius. Naujame pasaulyje Dominiko salos tautos eina medžioti žmonių, kaip mes elnių ar kiškių, ir suvalgo jų mėsą. Tą patį daro daugelis Brazilijos tautų, ypatingai tos, kurios vadinamos aymarais. Jie sudrasko ir suvalgo vaikus, būtent gyvus vaikus; jie perskrodžia neščių moterų yščius, išplėšia iš ten nelaimingus padarus ir tėvų akyvaizdoje juos kepa ant ugnies ir suvalgo; tat baisu klausyti, tuo labiau matyti. Gvinėjos gyventojai kasdien iš vargo parduoda savo sūnus už menkiausią kainą maurams, kurie išgabena juos į barbarų kraštus, ir por-

tugalams, kurie juos vežasi į savo salas, arba parduoda kastiliečiams, kurie juos vėlgi siunčia į naują pasaulį. Tą patį daro ir Peru tautelės, kurios savo sūnus parduoda pirmam pakliuvusiam beveik už dyką. Visa tat atsitinka dėl didelio skurdo ir nepajėgumo išauginti ir išmaitinti vaikus. Totoriai ir arabai gyvena iš plėšikavimo, taip pat ir nasamonai ir kafrai. Be to yra gerai žinoma, kiek kartų galai, teutonai, gotai, hunai, avarai, totoriai ir įvairios kitos tautų giminės, vos tik dėl perdidelio dauginimosi jiems savo tėvynėje palikdavo ankšta, peržengdavo savo srities sienas ir užimdavo svetimus kraštus, pirma išnaikinę jų gyventojus. Todėl taip atsitiko, kad per nedaugelį amžių beveik visi Europos ir Azijos kraštai buvo užimti svetimų tautų, kurios iškeliavo iš savo tėvynių todėl, kad jų skaičius tapo perdidelis arba jie panorėjo sukurti sau patogesnį ir puikesnį gyvenimą. O kas yra svarbiausia priežastim to, kad tiek daug yra vagių ir žmogžudžių, jei ne skurdas? O ar būtų tiek daug vaidų ir tiek daug bylų, jei nebūtų tokio susigrūdimo? O ką sako mums ribų akmens, grioviai, tvoros ir kiti ribų ženklai, kurie statomi aplink ūkį, vynuogynų ir prinokusių vaisių sargai, namų vartai ir šunės, kurie juos saugoja, jei ne tai, jog pasaulis, ar tai mūsų reikmenėms ar mūsų troškimams patenkinti, yra per ankštas? O ką galima pasakyti apie mūsų įvairiarūšius ir begaliniai žiaurius ginklus? O ką apie karą jūrose ir sausumoje? apie tvirtoves prie kalnakelių? ką apie mūrus? Imperatorius Severas Britanijoje aštuoniasdešimts mylių ilgio mūru atskyrė Romos provinciją nuo laukinių tautų sričių. Kinų imperatorius apsaugojo savo valstybę nuo totorių daugiau kaip šešių šimtų mylių ilgio siena. Jei prie visų aukščiau įvardintų priežasčių dar pridėsime žemės nederlingumą, brangymečius, kitus žalingus įvykius, marus, žemės drebėjimus, jūrų bei upių potvinius ir kitas nelaimes, kurios yra tokios rūšies, kad jos gali sunaikinti šiandieną miestą, rytoj

valstybę, šiandieną vieną tautą, rytoj kitą, tai mes matysime, kad jos visos veda prie to, kad gyventojų skaičius negali pakilti virš tam tikros ribos.

TH. MUN.

Thomas Mun, gimė 1571 m., mirė 1641 m. Londone. Iš profesijos buvo pirklys, ilgą laiką gyveno Italijoje, po to sėkmingai dalyvavo Indijos prekyboje, tapo vadovaujančiu jos asmeniu ir vėliau įkurtos Rytų Indijos kompanijos direktoriumi. 1621 m. paskelbė brošiūros forma savo „A Discourse of trade from England into the East Indies". Apie 1624—30 m. parašė „Englands treasure by foreign trade". Šis veikalas buvo išleistas tik po autoriaus mirties.

Apie užsienio prekybą ir prekybos balansą[1]).

2. Skyrius. Priemonės praturtinti Anglijai ir padidinti jos turimam taurių metalų kiekiui.

Nors šalis gali praturtėti iš dovanų, arba pirkimu iš kitų tautų, vis dėlto tai yra netikri dalykai, ir jei jie įvyksta, esti menkos reikšmės. Paprasta priemonė mūsų turtams ir mūsų turimam taurių metalų kiekiui dauginti todėl yra užsienio prekyba, kurioje mes nuolat turime laikytis taisyklės, kasmet parduoti į užsienį daugiau vertybių, kaip kad mes iš jo perkame suvartojimui. Nes prileidę, kad mūsų tėvynė su kaupu aprūpinta gelumbe, švinu, geležimi, žuvimi ir kitomis vietinėmis prekėmis, mes kasmet išvešime perteklių iki maždaug 2.200.000 svarų vertės į svetimus kraštus.

---

1) Iš England's Treasure by Forraign Trade or The Ballance of our Forraign Trade is The Rule of our Treasure. Written by Thomas Muń of Lond. Merchant, and now published of the Common Good by his son John Mun of Bearshed in the County of Kent, Esquire. London, Printed by E. G. for Thomas Clark, and are to be sold at his shop at the South entrance of the Royal Exchange, 1664.

Tas įgalina mus tolimose jūrėse pirkti ir parsigabenti svetimų prekių mūsų naudojimui ir vartojimui, sakysime, 2.000.000 svarų vertės. Jei mes tat paversime mūsų prekybos taisykle, tai mes galime būti tikri, kad mūsų karalystė kasmet pralobs 200.000 svarų, ir kad mes tą sumą turėsime gauti tauriais metalais. Nes ta mūsų kapitalo dalis, kuri mums negrįžta prekių pavydale, turi būti noroms-nenoroms pargabenta taurių metalų pavidale.

Nes šiuo atveju ta dalis taip grįžta į valstybės kapitalą, kaip į privačio asmens turtą. Prileiskime, pastarasis turi 1000 svarų metinių pajamų ir kasoje 2000 svarų grynais pinigais, tad jei šis asmuo mėtydamas pinigus kasmet išleis 1500 svarų, tai per ketverius metus visi jo pinigai bus suvartoti. Bet jis per tą patį laiką galėtų tą pinigų sumą du kart padidinti, jei jis gyventų kukliai ir per metus išleistų tik 500 svarų. Ta pati taisyklė visados tinka ir tautos gerovei, išskyrus kai kuriuos atsitikimus (kurie tačiau nėra svarbūs), kuriuos aš manau paaiškinti vėliau. Tuokart aš parodysiu, keno ir kuriuo būdu metinės šalies sąskaitos suvedimas turi būti atliktas, ir tai taip dažnai, kaip valstybė randa reikalingu ištirti, kiek mes iš prekybos su svetimomis tautomis laimime ar nustojame. Bet pirma aš kai ką pasakysiu apie tuos kelius ir priemones, kuriomis mūsų prekių išvežimas didinamas, o jų įvežimas aprėžiamas. Po to aš nurodysiu keletą kitokių priežasčių, kaip teigiamo, tai ir neigiamo pobūdžio, paremti pasakytam, ir šiuo įrodyti, kad visos kitos priemonės, apie kurias paprastai manoma, kad jos didina taurių metalų kiekį valstybėje, yra visiškai nepakankamos ir apgaulingos.

3. Skyrius. Atskiri keliai ir priemonės mūsų prekių išvežimui padidinti ir užsieninių prekių vartojimui sumažinti.

Pajamos, arba kapitalas, kuriuo šalis aprūpinama užsieninėmis prekėmis, esti arba prigimtas

arba d i r b t i n a s. Prigimtą turtą sudaro tik tos gėrybės, kurias mes galime nuo vartojimo sutaupyti ir išvežti į užsienį. Dirbtinį turtą sudaro mūsų gaminiai ir gyva prekyba svetimomis prekėmis. Dėl šito aš čia patieksiu kelias smulkmenas, kurios mūsų tikslui bus naudingos.

1. Pirmiausiai, mūsų šalis, dėl savo gamtinių ypatybių nors ir labai turtinga, galėtų būti dar labiau praturtina tuo, kad dirvonuojančios žemės sklypai (o tokių yra begaliniai didelis skaičius) būtų tokiu būdu išnaudojami, kad jie jokiu būdu nepaveiktų dabartinių jau apdirbamų žemių pajamų, mes gi gamintumėm kanapių, linų, virvių, tabokos ir įvairių kitų dalykų, kurių mums tuomet nereikėtų įsivežti, tuo tarpu kai mes dabar, mūsų didelei žalai, turime jų pirktis iš užsienio.

2. Taip pat galima būtų aprėžti mūsų įvežimą, jei mes kukliai susilaikytumėm nuo perdidelio užsieninių gaminių vartojimo mūsų aprėdui ir maistui. Nes prie dabar taip įprasto dažno madų keitimosi, atitinkamai kyla ir kaštai bei išlaidos, — ydos, kurios šiais laikais daugiau pasireiškia, kaip kad seniau. Vis dėlto šį tą galima būtų pagerinti priverstinu pildymu tokių gerų įstatymų, kokie buvo pravesti prieš išvardintus išsišokimus kitose šalyse. Ten, pav., reikalaujama vartoti vietinius gaminius, ir tuo pasiekiama, kad svetimų prekių įvežimas išvengiamas be uždraudimų ir be nesusipratimų tarpusavioje prekyboje su užsieniu.

3. Mūsų išvežime mes turime atsižvelgti ne tik į mūsų perteklius, bet turime skaitytis ir su mūsų kaimynų reikmenėmis, kad mes, gamindami tas prekes, be kurių jie negali apsieiti, arba kurių jie kitur negali gauti (neskaitant tokios medžiagos pardavimo), pelnytumėm, kiek tik galima; mes taip pat turime stengtis parduoti jas kiek galint brangiau, kol aukšta kaina neiššaukia mažesnius pardavimo galimumus. Tačiau pertekliai tokių užsienio naudojamų prekių, kurie

gali būti patiekti ir kitų tautų, arba kurių pardavimo galimumai gali sumažėti dėl naudojimo panašių prekių, kurias galima gauti be nepatogumų iš kitų vietų, turi būti šiame atvejuje parduoti kiek galima pigiau, kad mes nenustotumėm tų prekių pardavimo galimumų. Nes pastaraisiais metais mes patyrėme, jog tuo, kad galėjome pigiai parduoti Turkijoje mūsų gelumbes, mes jų pardavimą žymiai padidinome, gi vėnecijiečių gelumbės prekybą tokiam pat laipsny sumažinom, nes jų prekės buvo brangesnės, Antra vertus, kai prieš kelis metus mūsų gelumbės labai pabrango dėl ypatingai aukštų kainų vilnoms, mes nustojome pusės mūsų gelumbės išvežimo į užsienį; nors mes tuo tarpu jau beveik vėl pasiekėm buvusio išvežimo, bet tai tik žymaus vilnos kainų kritimo dėka.

Mes pamatysime, kad 25% nuolaida šioms ir kai kurioms kitoms prekėms, gali būti atskiriems asmenims žalinga, bet tai gali valstybės naudai padidinti išvežtą kiekį 50%. Nes, kai gelumbės brangios, tai kitos tautos tuoj pradeda jas gaminti pačios, o mes žinome, kad joms netrūksta nė tam reikalingo įgudimo, nė reikalingos žaliavos. Jei gi mes mūsų pigumu jas iš šios prekybos šakos išstumiame ir laikui bėgant vėl galime gauti brangias kainas, tada ir jos vėl panaudos seną savo gelbėjimosi priemonę. Taip šie svyravimai mus moko, jog mes iš savo prekių negalime laukti didesnio pelno, kaip kad atitinka jų prigimčiai; jog mes geriau padarysime, rūpestingai ir uoliai pritaikę mūsų pastangas laiko reikalavimams; jog mes patys sau atnešime galimai didesnės naudos tuo, kad mes savo gelumbes ir kitas manufaktūras gaminsime be suktybių, ir tuo padidinsime jų vertinimą ir pardavimą.

4. Mūsų išvežimo vertė taip pat žymiai pakils, jei mes gabensime jį nuosavais laivais. Tuomet mes gausime ne tik tą kainą, kurią mūsų prekės turi pas mus, bet taipgi ir pirklių pelną, draudimo išlaidas ir jūrų frachtą. Jei, pav., italų pirkliai atvažiuotų pas

mus norėdami pirktis mūsų javų, mūsų rūkytų silkių, arba ką panašaus, tai Anglija už kvarterį kviečių gautų vidutiniai tik 25 š. ir už silkių statinę tik 20 š. Jei gi mes patys tas prekes nugabentume minėtomis sąlygomis į Italiją, mes greičiausiai gautume 50 š. už pirmąją prekę ir 40 š. už kitą, kas sudaro didelį skirtumą išvežant arba realizuojant mūsų tautos turtus. Ir jei teisinga tai, kad prekyba turėtų būti laisva, taip, kad užsienis galėtų kas tik jam tinka įvežti ir išvežti, vis dėlto daugelyje vietų valgomų daiktų ir karo dalykų išvežimas yra uždraustas, arba bent tiek aprėžtas, kad tai leidžiama tik tų vietų gyventojams, o svetimais laivais tik tada, kai trūksta savų.

5. Nuosaikiu mūsų pačių gamtos turtų naudojimu taip pat galima kasmet daug sutaupyti ir išvežti į užsienį. O jei mes norime būti išlaidūs parėduose, tai vartokime bent savąją žaliavą ir manufaktūras, kaip gelumbes, nėrinius, siuvinius, ažurinius dirbinius ir panašius dalykus, kad tuo būdu turtuolių prabanga duotų darbo ir pragyvenimo neturtingiems. Vis dėlto pastarųjų darbas bendram labui būtų naudingesnis, jei jis eitų užsienio reikalavimams tenkinti.

6. Žuklavimas Anglijos, Škotijos ir Airijos vandenyse sudaro gamtinį mūsų turtą, kuris nekainuoja nieko kito, kaip tik darbo, kurį padeda olandai ir iš to sau kasmet semia didelę naudą, nes jie patiekia mūsų prekes daugeliui krikščioniškų šalių ir tuo apsirūpina užsieninėmis prekėmis ir pinigais. Apie šitą punktą, šios svarbios prekybos šakos ypatingo panaudojimo galimumams išdėstyti, galima būtų parašyti ilgą traktatą. Panašiai esti su mūsų žuklavimu Naujoje Anglijoje, Virginijoje, Grenlandijoje, Okeanijoje ir Niufaundlende; jis galėtų duoti didelius turtus, duoti darbo dideliam neturtingų žmonių skaičiui ir palaikyti mūsų smunkančią prekybą.

7. Štapeliai arba sandėliai užsienio javams, indigo, prieskoniams, žaliam šilkui, medvilnei arba bet

kokioms kitoms išvežtinoms prekėms kels laivininkystę ir prekybą, didins taurių metalų kiekį ir daugins karališkus mokesčius, jei šie dalykai bus vėl išgabenami toliau į tas vietas, kur jų reikalaujama. Ši prekybos rūšis sudaro Venecijos, Genujos, Olandijos ir kitų valstybių vaidmeniui svarbiausiąjį pagrindą. Anglijos padėtis šiam labai tinka ir nieko daugiau šiai darbuotei nereikia, kaip tik mūsų pačių uolumo ir mūsų pačių rūpestingumo.

8. Mes taip pat turėtume vertinti ir remti mūsų prekybą su tolimomis šalimis, nes nekalbant apie tai, kad dėl to daugėja laivų ir jūrininkų, ten išgabentos ir iš ten gaunamos prekės yra valstybei pelningesnės negu prekės iš artimųjų šalių. Prileiskime, pav., kad pipirų svaras paprastai kainuoja 2 š. Kai jie olandų atgabenti į Amsterdamą, anglų pirklys gali sumokėti 20 pensų už svarą ir juos pardavus dar gerai uždirbti. Bet jei jis sau pipirus parsigabens iš Rytų Indijos, tai jis turės mokėti daugiausia 3 pensus už svarą, kas sudarys didelę naudą ne tik iš mūsų pačių vartojimui skirtų kiekių, bet ir iš tų didžiulių atsargų, kurias mes išvežame kasmet į įvairias kitas šalis aukštesne kaina. Savaime suprantama, kad mes tuo būdu uždirbame daug daugiau už šias Indijos prekes, kaip tos tautos, iš kurių kraštų tos prekės yra kilusios ir kurioms jos ištikrųjų priklauso sudarydamos jų gamtinius turtus. Bet šiam punktui geriau suprasti, mes visada turime skirti valstybės pelną ir pirklio uždarbį. Nes valstybė, nors ir neužmoka už pipirus brangiau, kaip mes pirma buvome prileidę, nė negauna daugiau už bet kokią kitą užsienyje pirktą prekę, kaip kad svetimšalis, vis dėlto pirklys moka ne tik šitą kainą, bet dar ir frachtą, draudimą, muitus ir kitas išlaidas, kurios yra ypatingai didelės tokiose tolimose kelionėse. Bet visi tie dalykai valstybės knygvedybai tereiškia vien atsiskaitymą tarp mūsų pačių, o ne sumažėjimą valstybės turto, kuris pakankamai apsaugojamas palaikymu geriausiais laivais mū-

sų kitų prekybinių ryšių su Italija, Prancūzija, Turkija, Rytų valstybėmis ir kitais kraštais, bei išvežimu ir pardavimu tų prekių, kurias mes kasmet į ten nugabename iš Rytų Indijos. Tikrai apsimokėtų įtempti visas mūsų jėgas šiam didžiam ir tauriam darbui palaikyti ir plėsti, kadangi jis turįs tokios didelės reikšmės valstybės gerovei, jos stiprumui ir jos laimei. Gi pralobimas (tokiais keliais) iš kitų tautų kapitalų yra ne mažiau garbingas ir reikalauja ne mažiau išminties, kaip ir stropus dauginimas savo nuosavų turtų, ypatingai, kai šie taip pat turi naudos iš tokios prekybos, kaip mes tą matėme parduodant Rytų Indijoje mūsų alavą, gelumbes, švinį ir kitas prekes, kurių pardavimas tose šalyse, kurios ankščiau mūsų prekių visai nevartojo, diena iš dienos didėja.

9. Būtų labai pelninga išvežti pinigus taip pat, kaip ir prekes. Jei tai įvyktų tik prekybos reikalu, tat mūsų tauriųjų metalų kiekį tik padidintų. Bet apie tai, tikslesniam pamatavimui, aš parašysiu smulkiau sekančiame skyriuje.

10. Būtų išmintinga ir valstybei naudinga, jei iš užsieninės žaliavos pagamintas manufaktūrų prekes, kaip aksomus, bei kiekvieną kitą austo šilko rūšį ir pan., būtų leista išvežti be muito. Tatai duotų darbo daugeliui neturtingų žmonių, mūsų kasmet į užsienį einančių prekių vertė žymiai pakiltų, o tat iššauktų, karališkų muitų naudai, didesnio kiekio užsieninės žaliavos įvežimą. Aš turiu čia galvoj tik pažymėtiną daugėjimą mūsų įmonių, kurios verčiasi užsieninio neapdirbto šilko vyniojimu ir verpimu. Prieš 35 metus, kiek man žinoma, Londono mieste ir priemiesčiuose tuo buvo užimti dar nedaugiau 300 žmonių, gi dabar šį darbą dirba virš 14.000 žmonių, kaip tat stropiu karališkų komisarų apklausinėjimu yra tikrai susekta. Ir galima būti visiškai tikram, kad jei kalbamas prekes, pagamintas iš svetimos žaliavos, būtų leista išgabenti be muito, ši pramonė dar daugiau augtų, ir

tiek pat greit kristų Italijoje ir Niderlanduose. Bet jei man kas primintų olandų patarlę: „gyvenk ir duok kitiems gyvent“, tai aš jam atsakysiu, kad olandai, nežiūrėdami šios patarlės, užgauna mūsų teises ne tik šiose šalyse, bet kliudo mūsų biznio gerai eigai (kur jie tat pajėgia) ir mūsų prekyboje kitose užsienių srityse, stengdamiesi atimti iš mūsų duonos kąsnį. Bet mes niekados neturime su tuo kovoti tokiu būdu, kad mes su jais elgtumėms taip, kaip pastaraisiais metais daugelis iš mūsų elgėsi, mūsų didžios tautos žalai. Mes geriau elgtumėms sekdami senuosius laikus, gyvendami ramiai ir garbingai, kaip tat tinka Dievui ir kaip tat pateisina mūsų gerą seną vardą.

11. Taip pat būtina, kad vietinės prekės nebūtų perdaug apkrautos muitais, idant jų pabrangimas nesumažintų jų pardavimo užsienyje. Ypatingai turėtų naudotis lengvatomis užsieninės prekės, kurios atgabenamos tam, kad paskum būtų vėl išvežtos, nes priešingu atveju, ši prekybos rūšis (kuri tiek daug reiškia valstybės gerovei), negalės nei egzistuoti, nei klestėti. Bet juo didesniais mokesčiais tokių užsieninių prekių suvartojimas krašto viduje bus apkrautas, tuo prekybos balansas parodys didesnį pelną valstybės naudai, o dėl šio ir karalius įgaus galimybės atidėti iš savo metinių pajamų daugiau pinigų. Bet apie šį punktą aš ketinu atitinkamoje vietoje papasakoti smulkiau ir ten aš parodysiu, kiek pinigų monarchas gali atidėti, nenuskriausdamas savo pavaldinių.

12. Pagaliau, visur, kur tik galima, mes turime bandyti gaminti tik iš nuosavų turtų, ar tai būtų g a m t i n i a i ar d i r b t i n i a i daiktai. Ir atsižvelgiant į tai, kad daug daugiau žmonių gyvena iš amatų, negu iš žemės vaisių, mes turėtume juo rūpestingiau paremti tų didžių gyventojų masių, kuriose glūdi karaliaus ir valstybės svarbiausia galia ir turtas: nes kur gyvena daug žmonių su gerai išvystytais amatais, ten prekyba yra plati ir tauta turtinga. Italijoje didelis žmonių skaičius užimtas apdirbimu Sicilijos šilko ža-

liavos; jie iš to gauna daugiau pinigų, kaip Ispanų karalius ir jo valdiniai, kurie tą brangią medžiagą valdo. Bet kam taip toli ieškoti pavyzdžių, kada žinoma, jog mes patys ne tiek pelnome iš mūsų nuosavios žaliavos, kaip kad iš jos perdirbimo. Nes geležies rūda kasyklose toli gražu neturi tos vertės, palyginus su tais darbo galimumais ir ta nauda, kurią ji duoda tuo, kad esti iškasama, išbandoma, pergabenama, perkama, parduodama, perdirbama į kanuoles ir mušketus, bei kitus ginamuosius ir puolamuosius karo ginklus, kad sunaudojama inkarams, kniedėms, smailagaliams, vinims ir panašiems dalykams, vartojamiems laivams, namams, karučiams, vežimams, žagrėms ir kitiems ūkio padargams. Jei mes sulyginsime mūsų avies vilną su mūsų gelumbe, kuriai gauti vilnos turi būti kerpamos, plaunamos, šukuojamos, verpiamos, audžiamos, veliamos, dažomos, apdirbamos ir sutvarkomos, tai mes pamatysime, kad šie amatai duoda daug daugiau pajamų, kaip kad žaliava. Aš galėčiau dar kitų tokių pavyzdžių duoti, bet nebenoriu skaitytoją daugiau varginti. Nes jei aš norėčiau šiais ar kitais čia paliestais klausimais toliau išsitarti, tai medžiagos užtektų storam tomui prirašyti. Aš gi tiktai nariu savo pasiūlymams duoti trumpus ir aiškius įrodymus.

4. Skyrius. Pinigų išvežimas prekių prekyboje yra priemonė mūsų turtams dauginti.

Šis dėsnis tiek prieštarauja įsigalėjusiai bendrai nuomonei, kad reikės daugybės įtikinančių įrodymų, kol su manim sutiks dauguma tų, kurie sielvartauja dėl bet kokio pinigų iš valstybės išvežimo; ta dauguma tvirtina, kad leidimas išvežti pinigus tikrai reikštų mūsų turto sumažėjimą, kad toks elgimasis prieštarautų nuo senai veikiantiems, šios valstybės išminties per aukštąjį parlamentą duotiems ir patvirtintiems įstatymams, ir, kad daugelis šalių, net ir Ispanija, kuri yra visų pi-

nigų šaltinis, draudžia, išskyrus keleto nustatytų atvejų, juos išvežti.

Į tai aš galėčiau atsakyti, kad Venecija, Florencija, Genuja, Niderlandai ir daugelis kitų šalių šitą išvežimą leidžia, kad jų gyventojai tat užgiria ir turi iš to daug naudos; bet visa tai garsiai skamba, bet nieko neįrodo, ir todėl mes turime išdėstyti tas priežastis, kurios turi ryšį su patiektu klausimu. Pirma aš priimu už pagrindą, ir joks sugebąs galvoti žmogus man tat neužginčys, kad mes galime pasiekti piniginių turtų tiktai per užsienio prekybą, nes mes neturime jokių kasyklų, iš kurių galėtume jų gauti, ir aš jau nurodžiau, kaip tie pinigai varant prekybą įgyjami; būtent, tuo būdu, jog rūpinamasi, kad mūsų kasmet išvežamų prekių vertė būtų aukštesnė už mūsų suvartojimui įvežamų prekių vertę. Taigi, belieka dar tik parodyti, kaip mūsų pinigai gali būti pridedami prie mūsų išvežamų prekių, ir kaip mūsų turtas šiuo bendru išvežimu gali būti padidintas.

Mes jau ankščiau buvome prileidę, kad mūsų metinis užsienių prekių suvartojimas siekia 2 milijonų svarų sterlingų, ir kad mūsų išvežimas praneša šią sumą 200.000 sv.; ši suma, kaip mes tai vėliau nustatėme, prekybos balanso išlyginimui mums įplaukia pinigais. Bet jei mes prie mūsų ligšiolinio prekių išvežimo pridėsime 300.000 svarų grynais, tai ar gali mums (taip prieštaraus daugelis) kilti kokia nauda iš to, kad mes įvešime grynais pinigais tokiai pat sumai daugiau, kaip kad ankščiau jų buvome išvežę?

Atsakymas į tai yra tokis: jei mes savo prekes parengėm išvežti ir išgabenome kiekvienos prekės tiek, kiek tik jų atlieka užsieniams, arba kiek jų į ten gali būti parduota, tai tuo dar nepasakyta, kad prie jų mes turime pridėti dar ir pinigų tam, kad tuojaus daugiau pinigų pelnytume; tai turėtume padaryti tam, kad pirma būtų išplėsta mūsų prekyba, taip kad mes į kraštą parsivežtume daugiau užsieninių prekių, iš kurių per-

pardavimo į užsienį mūsų piniginiai ištekliai laikui bėgant žymiai padidėtų.

Nors mes tuo būdu kasmet mūsų įvežimą padidiname ir tuo padauginame mūsų laivų ir jūrininkų skaičių, padidiname Jo Didenybės pajamas iš muitų ir kitų mokesčių, tai vis tik mūsų suvartojimas šitų užsieninių prekių ne kiek nepadidėja, taip kad iš viso minėto prekių padaugėjimo, kurį mūsų šalyje iššaukė ką tik aprašytu būdu išvežti pinigai, mums, pagaliau, susidarys išvežimas, turįs daug didesnės reikšmės, kaip minėti pinigai. Tat bus įrodyta sekamų trijų pavyzdžių.

1. Aš galiu prileisti, kad už 100.000 svarų sterlingų, kurie mūsų laivais pasiunčiami į Orientą, ten galima gauti 100.000 kvaterių kviečių, ir juos sukrauti į mūsų laivus; jei jie dabar parvežami Anglijon ir supilami į sandėlius, kad juos galima būtų palankiausiu laiku išvežti ir parduoti į Ispaniją arba Italiją, tai šiose šalyse, jei pirklys moka pelnyti, už tai gali būti išrinkta ne mažiau 200.000 svarų; taigi mes matome, kad valstybė, taip skaičiuojant, savo piniginius išteklius padvigubino.

2. Vėl gi nauda bus žymiai didesnė, jei mes tokiais būdais vesime prekybą su tolimais kraštais, — jei, mes, pav., pasiųsime 100.000 svarų į Rytų Indiją ir ten pirksime pipirų, atvešime juos čion ir juos paskum vėl išsiųsime į Italiją ar į Turkiją; šiose vietose už juos turės būti išrinkta ne mažiau 700.000 svarų, jei turėt galvoje ypatingas išlaidas, kurias turi pirklys, sųsdamas prekes lavais, tokiose tolimose kelionėse, algoms, maisto produktams, draudimui, palūkanoms, muitams, mokesčiams ir pan.; visa tai yra išlaidos, kurios tačiau eina karaliaus ir valstybės naudai.

3. Bet kur jūrų kelionės esti trumpos, o prekės brangios, taip kad dėl prekių siuntimo nesusidaro didelių išlaidų, ten ir nauda yra daug mažesnė. Jei, pav., kitas 100.000 svarų bus išleistas Turkijoje už neapdirbtą šilką, jis bus parvežtas čion ir toliau išgabentas į Prancūziją, Niderlandus ar į Vokietiją, tai pirkliui su-

sidarys jau geras pelnas jei jis ten surinks tik 150.000 svarų. Jei gi mes paimsime visų kelionių vidurkį, tai išvežtų pinigų kiekis atneša mums daugiau kap trigubą jų vertę. Bet jei kas nors atkirs, kad mes šias pajamas gauname prekių pavidale, o ne pinigų formoje, formoje, kurioje mes juos buvome išvežę, tai atsakymas bus tokis (jei mes norime išlaikyti mūsų pirmąjį pagrindą), kad, jei priimsime, jog mūsų kasmetinis užsieninių prekių suvartojimas nėra didesnis, kaip buvo prileista, o mūsų išvežimas dėl aukščiau minėtų prekybinių operacijų žymiai padidėjo, tai kitaip visiškai negali būti, kaip tik, kad visas perteklius arba skirtumas bus mums sumokėtas, arba pinigais, arba vėl išvežtinomis prekėmis, o šie pastarieji, kaip aš jau buvau įrodęs, yra dar geresnė priemonė mūsų turtui padidinti.

Nes mūsų karalystės turtams tinka tas pats, kas ir turtui privačių asmenų, kurie, turėdami dideles prekių atsargas, dar toli gražu nepareikš, jog jie nedrįsta savo pinigais rizikuoti ir nenori jais varyti jokios prekybos (nes tai būtų juokinga), bet jie paverčia juos į prekes ir tuo padaugina savo pinigų kiekį, dėl nuolatinių ir reguliarių mainų pralobsta, ir visą savo turtą kada tik nori, gali paversti pinigais, nes kas turi prekių, tam pinigų negali trūkti.

Bet tuo taipgi neturi būti pasakyta, kad pinigai yra prekybos gyvastis ir šios be jų negali būti, nes mes žinome, kad laikais, kai pasaulyje buvo maža pinigų apyvartoje, gyva prekyba ėjo mainais ir skolų perkėlimais. Italai ir kelios kitos tautos taip sekmingai išvengia jų stokos, kad jų prekyba dėl to negali būti nei suardyta nei sutrukdyta, nes jie perleidžia skolų raštus, turi viešų bei privačių bankų, kuriuose jie savo kreditus labai stambioms sumoms lengvai ir patogiai kasdien sureguliuoja vienas kitam tarpusaviais perrašymais, tuo tarpu kai piniginių išteklių masė, sudarantį tų kreditų pagrindą sudėta užsienio prekyboje prekėmis; taip tos šalys mažai tereikalingos pinigų kam kitam, kaip vien savo paprastoms išlaidoms. Todėl prekybos priežastimi

yra ne tas faktas, kad mūsų pinigai pasilieka krašte, betgi mūsų prekių trūkumas ir pareikalavimas užsienyje, taip pat kaip mūsų troškimas jų prekių, iššaukia abipusį pardavimą ir vartojimą, ir tuo sudaro gyvos ir plačios prekybos pagrindą. Jei mes seniau buvome neturtingi, o dabar, per mūsų prekybą sudarę šiokias tokias pinigų atsargas, nutarsime tuos pinigus ramiai palikti krašte, — ar bus tuo kitos tautos paskatintos daugiau vartoti mūsų prekių kaip pirma, taip kad mes galėtumėm sakyti, jog mūsų prekyba pagyvėjo ir prasiplėtė? Ne, tokių palankių pasekmių tas tikrai nesukels: tokiais dėl šių naturalių priežasčių pasikeitusiais laikais, mes greičiau galime sulaukti priešingo. Nes visi sutinka su tuo, kad didelis pinigų kiekis vietines šalies prekes pabrangina, o tai nors ir padidina kelių privačių asmenų pajamas, tačiau valstybės naudą, imant dėmesin jos prekybos plėtrą, tai veikia tiesiog neigiamai, nes panašiai kaip, didesnė pinigų atsarga pabrangina prekes, taip dėl prekių pabrangimo mažėja jų vartojimas ir jų pardavimas, kaip tat aš aiškiai buvau įrodęs pereitame skyriuje pavyzdyje su gelumbe. Ir nors tat yra labai nemalonus pamokymas daugeliui stambių žemvaldžių, aš vis dėlto tikiu, kad mūsų šaliai būtų naudinga šio dėsnio laikytis, idant iš prekybos laimėti pinigai mums nežūtų dėl to, kad mes jų neleidžiame į apyvartą. Aš pažinojau vieną italų valdovą, garsios atminties Ferdinandą Pirmąjį, Toskanos Didįjį hercogą, kuris turėjo didelį piniginį kapitalą ir stengėsi plėsti savo prekybą tuo, kad perleisdavo savo pirkliams dideles pinigų sumas už labai menkas palūkanas. Aš pats kartą turėjau iš jo vieniems metams 40.000 kronų be palūkanų, nors jis žinojo, kad aš juos g y v a i s pasiųsiu į Turkiją užpirkti ten jo šaliai prekių, nes jis buvo pilnai įsitikinęs, kad jo pinigai iš tokios prekybos operacijos jam grįž atgal (anot senos patarlės) su „antimi dantyse". Šis taurus ir darbštus kunigaikštis, savo sumanumu ir uolumu, kuriuo jis padėdavo savo prekybininkams jų operacijose ir kuriuo jos paremdavo savo

palankumu, šį paprotį taip sutvirtino, kad visame krašte vargu ar atsiras koks didikas ar bajoras, kuris nesiverstų prekyba ar tai vienas atskirai, ar kompanijoje su kitais. Dėka tam, prekyba per paskutinius 30 metų su jo uostu Livorno tiek padidėjo, kad šis ligtol nuskuręs miesčiukas (aš pats jį tokiu pažinau), dabar tapo gražiu ir galingu miestu, vienu iš garsiausių prekybos centrų visame krikščioniškame pasaulyje. Toliau verta dar paminėti, kad tas didelis laivų skaičius, kuris čion atvyksta su prekėmis iš Anglijos, Niderlandų ir kitų vietų, beveik arba visiškai neturi galimumų iš čia vežtis atgal ko nors kito, kaip vien gyvų pinigų, kurių jiems čia visada gausiai siūlo, ir kuriuos jie taip pat noriai priima, neapsakomai minėto Toskanos hercogo ir jo valdinių naudai, kurie iš nuolatinio didelio pirklių antplūdžio iš visų kaimyninių valstybių, ir iš to kylančio kasdieninio pinigų privežimo, kuriais šie pirkliai apmoka jiems reikalingas prekes, smarkiai turtėja. Ir taip mes matome, kad prekybos verslo vilnys, nunešančios jų pinigų atsargą, pavirsta galinga srove, kuri jiems neša vis naujus pinigų kiekius.

Yra dar vienas ar du priekaištai, bet jie taip pat silpni, kaip ir kiti: taip sakoma, kad mes, kaip tik pradėsime prekybinį biznį varyti pinigais, tuoj mažiau pradėsime išvežti prekių. Tokiu pat pasisekimu galima būtų tvirtinti, kad tos šalys, kurios pasinaudodamos proga, vartojo mūsų gelumbę, šviną, alavą, geležį, ir mūsų žuvis, vietoje šių būtinų gaminių, panorėtų vartoti vien tik mūsų pinigus, kas būtų tiesiog juokingas tvirtinimas; argi pirklys ne išveža mieliau prekių, iš kurių jis visada gali tikėtis pelno, vietoj pinigų, kurių visada palieka tiek pat, nes jie nesidaugina.

Atvirkščiai, yra daug šalių, kurios už mūsų pinigus atiduoda labai pelningą prekybos sritį, gi iš kitos pusės, mūsų prekių visiškai nevartoją, — kaip tat pavyzdžiui būdavo anksčiau Rytų Indijoje, kur, dėka mūsų, mes dideliu uolumu prekybiniuose santykiuose su tomis tautomis jau pripratinome žmones vartoti mūsų šviną,

alavą, gelumbes ir kitus dalykus, ir tuo sukūrėme mūsų prekėms didesnę rinką.

Vėlgi kai kurie tvirtina, kad tos šalys, kurios leidžia išvežti pinigus, tat daro tik dėl tos priežasties, kad jos turi mažai arba visiškai neturi prekių, kuriomis jos galėtų prekiauti; kad mes turime didelę prekių atsargą, ir dėl to jų elgesys neturėtų būti mums pavyzdžiu. Į tai atsakymas paprastas: jei mes turime tiek prekių daug, tai mes už jas galime įsigyti visus mums reikalingus užjūrio daiktus; bet kodėl gi mes tad turime abejoti tuo, kad pinigai, mūsų išsiųsti prekybos tikslams, negrįž taip pat pinigų pavidale, padauginti tuo dideliu pelnu, kurį jie mums gali duoti ankščiau aprašytu būdu? Antra vertus, jei tos tautos, kurios išveža savo pinigus, tat daro tik dėl to, kad jos turi maža savų prekių, tai iš kur jos turi tokius didelius piniginius turtus, kuriuos mes nuolat randame tose vietose, kur pinigus išvežti leista kiekvienam ir bet kuriuo laiku? Aš atsakau: kaip tik iš to, kad jos savo pinigais prekybą varo; nes šiaip kuriuo būdu jos, neturėdamos nei aukso, nei sidabro kasyklų, galėtų jų gauti?

Tad mes aiškiai matome, kad šis svarbus reikalas, jei tik mes jį išnagrinėjame taip nuodugniau, kaip kad mes turėtume apsvarstyti visus mūsų pasielgimus, pasirodo visiškai priešingu tam, ką dauguma žmonių apie jį mano, nes šie tiria dalyką ne giliau kaip iki jo pradžios, ir dėl to susipainioja ir suklysta savo sprendimuose. Nes jei mes žemdirbio triūsą stebėsime tik laike sėjos, kai jis meta į žemę daug gerų grūdų, tai mes jį greičiau palaikysime bepročiu, o ne žemdirbiu. Bet kai mes pasižiūrėsime rudenį jo darbų, kurie sudaro jo pastangų galutiną tikslą, tada mes pažinsime jo elgesio vertę ir gausius vaisius.

W. PETTY.

William Petty, gimęs 1623 metais Rumsey ties Londonu, miręs 1687 m. Londone, siuvėjo sūnus. Medicinos mokslus baigė Oksforde, 1650 m. tapo Oksfordo Universiteto profesoriumi — dėstė anatomiją, fiziką ir chemiją. 1652 m. jis tapo generaliniu Airijos armijos gydytoju, netrukus po to taip pat ir Cromvellio sekretoriumi. 1654 metais vyriausybė jam pavedė išmatuoti Airijos dvarus. Ten būdamas įgijo didelę žemės nuosavybę. Jo veikalai iš poiltinės ekonomijos ir statistikos šie: A treatise of taxes and contributions 1662, The political anatomy of Ireland 1672, Political arithmetick... 1676 ar 1677 parašytas ir 1690 m. atspausdintas, ir daugelis kitų poiltinės ekonomijos bei statistikos klausimais.

Apie žemės rentą[1].

12. Bet pirm pradėsiant toliau kalbėti apie rentas, mes turėtume mėginti išaiškinti jos paslaptingą prigimtį, kaip pinigų atžvilgiu, kurių rentą mes vadiname palūkanomis, taip ir, kaip jau minėta, žemės ir namų atžvilgiu.

13. Prileiskime, kad vienas asmuo galėtų savo rankų darbu vesti tam tikrame žemės sklype javų ūkį, t. y. galėtų tiek kasti arba arti, akėti, ravėti, nuvalyti, suvežti, iškulti ir išsijoti, kiek reikalauja ūkininkavimas šiame žemės sklype, ir, be to, dar turėtų sėklos sėjai. Taigi aš sakau, jei šis žmogus iš savo derliaus atskaitys sėklas, o taip pat ir visą tai, ką jis suvartojo ir atidavė kitiems, mainais už drabužius ir kitas naturalines reikmenes, tai javų likutis ir atvaizduoja gamtinį ir tikrąjį žemės derlių, o septynerių metų, arba geriau, tiekos metų, kiek įeina į derlingų ir nederlingų

1. Iš „A Treatise of Taxes and Contributions" 4 skyr. tilp. rinkinyje The Economic Writings of Sir William Petty Together with the observations upon The Bills of Mortality more probably by Captain John Graunt edited by Charles Henry Hull, Ph. D. Cornell University Cambridge. University Press 1899.

metų ciklą, derliaus v i d u r k i s, sudaro paprastą iš žemės gaunamą javų rentą.

14. Tolimesnis, bet panašus tebūna klausimas, — kiek verti anglų pinigais šie javai arba ši renta? Į tai aš atsakau: tiek, kiek verti tie pinigai, kuriuos iš savų išlaidų gali sutaupyti per tą patį laiką kitas paskiras žmogus, jei jis užsiims tų pinigų produkcija ir pagaminimu. Tegul tas žmogus, pav., keliauja į šalį turinčią sidabro, kasa ten jį, valo ir atgabena į tą pat vietą, kur pirmasis augino savo javus, kaldina jį į monetas ir t. t, ir šitas pats asmuo, bedirbdamas prie sidabro, taip pat renkasi pragyvenimui reikalingų maisto produktų, pasirūpina rūbų ir kitų dalykų. Aš sakau, kad pirmojo sidabras savo verte turi būti skaitomas lygiu antrojo javams: taigi, vieno gal būt susidarys 20 uncijų, o kito 20 bušelių. Iš to seka, kad šių javų bušelio kaina yra lygi sidabro uncijai.

15. O jei ir galimas daiktas, kad sidabrui gauti reikalinga daugiau įgudimo ir didesnių pavojų, kaip javams auginti, bet vis tik viskas išeina lygiomis. Nes, jei šimtas žmonių per dešimtį metų savo darbo jėgas naudos javams, ir tokis pat žmonių skaičius taip pat ilgai naudos savąsias jėgas sidabrui, tada, sakau aš, sidabro netto gavinys yra viso javų netto gavinio kaina ir lygios dalys vieno, sudaro kito lygių dalių kainą, nors ir nedaugelis iš tų, kurie patys apdirba sidabrą, išmoko jų valymo ir kalimo meną, arba pergyveno kasyklų darbo pavojus ir ligas. Tatai mums parodo taip pat, kaip turi būti nustatomas teisingas santykis tarp aukso ir sidabro vertės, kuris dažnai dėl plačių masių klydimo nustatomas kartais aukščiau, kartais žemiau, ir taip paskirstomas tarp šalių. Tokis klydimas (pastebėsiu tarp kito ko), yra priežastis to, kad pirmiau mes skendome piniguose, o dabar jų turime per maža[1]).

1) 1661 metais, kai aukso išvežimas nesiliovė nežiūrint birželio m. 10 dienos proklamacijos, karalius ir karaliaus

16. Aš pareiškiu, kad tai yra pagrindas lyginti ir sverti vertėms, bet turiu pripažinti, kad šių dalykų surėdymas ir praktika yra labai įvairialypė ir išsišakojusi. Bet apie tai vėliau.

17. Pasaulis matuoja daiktų vertę auksu ir sidabru, bet daugiausia paskutiniuoju. Nes negali būti dviejų matų, ir todėl geriausias iš daugelio turi būti vienintelis. Tatai esti, jei teturima galvoje tam tikro svorio gryną sidabrą. Bet kadangi sidabro svoris ir banda, kaip aš pastebėjau iš įvairių tikrintojų - specialistų (say masters) apyskaitų, sunkiai yra nustatomos ir, kadangi sidabro kaina, kuriame rasta lygi banda ir lygus svoris, tai kyla, tai krinta, ir vienoje vietoje jis daugiau vertas kaip kitoje, ne tik dėl pastarosios didesnio tolio nuo kasyklų, bet ir dėl kitų priežasčių, kadangi jis dabar gali būti daugiau vertas, kaip per mėnesį arba per kitą bet kurį trumpą laiko tarpą, ir, kadangi jis per kelias žmonių kartas savo santykyje su įvairiais juo kainojimais daiktais keičiasi, atsižvelgiant pastarųjų sumažėjimo ar padidėjimo, — tai mes pamėginsime surasti kelius kitus prigimtus vertės matus, neneigdami tuo ypatingo pravartumo jau minėtų.

18. Mes vadiname mūsų sidabrą ir auksą įvairiais vardais, Anglijoje tokiais kaip svaras, šilingas ir pensas, kurių kiekvienas yra kito dalis ir todėl gali būti išreikštas jojo verte. Bet ką aš dėl šio noriu pasakyti yra tai, kad viskas turėtų būti vertinama dviejais prigimtais vardikliais, būtent: ž e m e ir d a r b u. Tai reiškia, kad mes turėtume sakyti: laivas ar rūbas vertas tokio štai didumo žemės bei dirvos kiekiui, kartu su tokio štai didumo darbo kiekiu, nes jie abu, laivas ir rūbai, yra žemės bei dirvos ir žmogaus darbo jėgos

---

taryba pasitarė su žinovais ir pakėlė aukso monetų vertę. 1681 m. lapkričio m. 20 d. buvo ieškota tolimesnės pagalbos priemonės proklamacijoje, kuri draudė paauksuoti karietas. (Rudding, Annal II. 4).

produktai. Jei tas atitinka tikrenybę, tai mes turėtume džiaugtis, jei rastume prigimtą atstovą žemei ir darbui, kad mes galėtume išreikšti vertę kiekvieno iš jų atskirai taip pat gerai, ar net geriau, kaip abiem, ir kad galėtume vieną taip pat lengvai ir suprantamai redukuoti į kitą, kaip pensus į svarus. Tam tikslui mes turime surasti paprastų pajamų iš žemės gamtinę vertę, ne kitaip, kaip mes tai padarėme su aukščiau minėtu usus fructus*). Pamėginsime tat padaryti sekamu būdu:

19. Po to kai radome rentą arba usus fructus per annum vertę, lieka klausimas, kelerių metų pajamoms (purchase) lygi prigimta ūkio vertė? Jei mes pasakysime — begaliniam skaičiui, tada vienas žemės akras būtų vertas lygiai tiek pat, kiek tūkstantis akrų tos pačios žemės. Tai nesąmanė, nes begalinis vienetų skaičius lygus begaliniam tūkstančių skaičiui. Todėl mes turime susitarti dėl aprėžto metų skaičiaus, ir aš tokiu skaitau tą metų skaičių, kurį gali sudaryti vienu laiku gyvenančioji giminė, vienas žmogus penkių dešimtų metų amžiaus, antras dvidešimts aštuonių ir trečias septynių metų amžiaus, t. y. senelis, tėvas ir vaikas. Nedaug kas turi pagrindo atsižvelgti tolimesnių įpėdinių. Nes kai žmogus tampa proseneliu, jis tiek artimas savo gyvenimo galui, kad paprastai vienu laiku gyvena tik trys sekamos vienos kilmės kartos. Ir jei kai kurie tampa seneliais, turėdami 40 metų, už tat daugelis tampa jais tik 60 metų sulaukę, ir sic de caeteris.

20. Dėlto metinių derlių skaičių, kurį iš prigimimo bet kuri žemė verta, aš nustatau lygiu paprastam tokių trijų asmenų gyvenimo ilgiui. Anglijoje mes trijų asmenų gyvenimą įvertinam 21-eriais metais, todėl ir žemės vertę apytikriai tokiam metinių derlių skaičiui. Galimas daiktas, kad žmonės, jei jie manytų esą suklydę

*) Čia metinių iš žemės pajamų prasme (Vertėjo pastaba).

pirmame (tokios pažiūros yra tasai, kuris apie mirtingumo lenteles pareiškia savo nuomonę), pakeistų savo vertinimą ir antrame, jei tik juos nuo to nesulaikytų atsižvelgimas į plačiųjų masių palinkimą klysti ir priklausomybę nuo kartą nustatytų dalykų.

21. Taigi tokiu skaitmeniu aš įvertinu skaičių tų metinių derlių, kurių nuosavybės teisės yra stiprios, ir kurioms esama moralinio įsitikinimo, kad derlius galės būti naudojamas. Bet kitose šalyse, dėl tvirtesnių nuosavybės teisių, skaitlingesnių gyventojų ir, gal būt, teisingesnio trijų žmonių kartų gyvenimo ilgio išskaičiavimo, ir vertės supratimo, žemės vertė lygi beveik 30 metų derliui[1]).

Apie žemės kainą[2]).

Bet šiam darbui kaip galima geriau atlikti[3]) (išskaičiuoti žemės vertę įvairiose Airijos grovystėse. Vert. past.) reikėtų žinoti, kiek kiekvienoje parapijoje yra akrų žemės, ir, be to, kiek jose per trejus metus iš eilės buvo pagaminta sviesto, sūrio, javų ir vilnų. Nes tuo būdu sužinotume prigimtą žemės vertę, o iš skaičiaus asmenų, gyvenančių nuo turgaus tokiame atstume, kad per dieną galima spėti nuvažiuoti į jį ir sugrįžti, jų namų biudžeto dydžio, parodančio tų asmenų gyvenimo lygį, ir iš jų išlaidų aš galėčiau tikėtis surasti šių prekių vertę, jei aš atmesiu žemės dirbimu užimtų darbininkų algą, — taip pat ir žemės vertę[4]).

---

1) Petty turi galvoje Anglijos konkurentę Olandiją, kur palūkanų dydis buvo žemesnis, o dėl to ir žemės kaina kapitalizavosi iš didesnio metų skaičiaus. Petty nežinojo, kad žemės kaina priklauso nuo palūkanų dydžio, ir, atvirkščiai, norėjo pastarąjį išvesti iš pirmosios (ši mintis vėliau buvo išplėsta Turgot). Dėlto jis ieškojo specialių priežasčių išaiškinti tam, kodėl Olandijoje žemės kaina susidaro iš didesnio metinių rentų skaičiaus (30 jo duomenimis), kaip Anglijoje (21 anot jo duomenų). (Vert. pastaba).

2) Iš „The political anatomy of Ireland" 9 skyr.

4) (Čia, Petty turi galvoje tokį tyrinėjimo būdą. Gyventojų tirštumas ir jų gerovė (išlaidų biudžeto dydis) nu-

Ir tat atveda mane prie svarbiausio politinės ekonomijos klausimo, būtent, kaip surasti vertės lygybės santykį tarp žemės ir darbo, taip kad bet kurio daikto vertė galėtų būti išreikšta kiekvienu iš jų skyrium. Tam tikslui įsivaizduokime du akru aptvertos ganyklos ir paleiskime į ją atimtą nuo spenio veršį, kuris, prileisime, per metus priaugs 1 c. tinkamos maistui mėsos. Tuo atveju 1 c. svorio tokios mėsos, kurią aš įvertinsiu 50 dienų maistu, bus palūkanos nuo veršio vertės ir sudarys žemės vertę arba metinę rentą. Bet jei žmogaus darbas per metus iš tos pačios žemės gali išimti tokį maisto kiekį, tos pat ar kitos rūšies, kurio užtektų daugiau, kaip 60 dienų, tai šis dieninių atsargų perteklius sudarys žmogaus darbo algą; ir abu yra išreikšti skaičiumi dienų, kurioms pakanka maisto. Kad vienas žmogus daugiau suvalgo, kaip kitas, nesvarbu, nes maisto dienos daviniu mes suprantame šimtinę dalį to, ką turi suvalgyti 100 įvairaus didumo ir stiprumo žmonių, idant jie gatėtų gyventi, dirbti ir daugintis. Taip pat nesvarbu, kad vienos rūšies maisto dienos davinys reikalauja pagaminimui daugiau darbo, kaip kitos rūšies, nes mes prileidžiame kiekvienai pasaulio šaliai lengviausiai gaunamą maistą.

Taip pav., aš skaitau, kad 1 avižinių miltų saikas lygus ryžių saikui, arba pieno kvortai, arba duonos svarui, arba $^5/_4$ mėsos svaro ir t. t., toje vietoje, kur kiekvienas jų iš viso yra lengviausiai gaunamas maistas. Bet jei ryžiai atgabenami į Airiją iš Indijos arba avižiniai miltai į ten iš Airijos, tai avižinių miltų saikas Indijoje turi būti brangesnis, atitinkamai ryžių kiekio transporto išlaidoms ir rizika, ir vice-

---

stato žemės ūkio produktų paklausus ir jų kainas. Žinodami tų produktų kainas ir jų kiekį, gaunamą iš žemės vieneto, mes sužinosime aplamas žemės pajamas. Atmetę iš jų žemės ūkio darbininkų algas, gausime grynas pajamas arba metinės rentos sumą. Gautą dydį padauginę iš tam itkro metų skaičiaus (anot Petty iš 21), gausime žemės kainą arba vertę. Vert. past.).

versa et sic de caeteris. Gi kas liečia skanumą, tai aš abejoju ar čia galima rasti įsitikinimo ar dėsningumo gamtoje, nes jis pareina nuo naujovės patrauklumo, nuo pažiūrų į vartotinumo vertę, nuo kitų asmenų patarimo ir t. t. Dėl to vidutinis suaugusio vyro davinys, o ne jo dienos darbas, yra bendras vertės mastas, ir jis atrodo toks reguliarus ir pastovus, kaip ir gryno sidabro vertė. Nes jei skaitysime vieną sidabro uncija Peru (valstybėje) tolygią vienos dienos maistui, o Rusijoje, dėl išlaidų ir pavojų, surištų su jo transportu iš Peru į Rusiją, keturių dienų maistui, tai sidabro kaina Rusijoje pakils daugiau už vienos darbo dienos vertę, jei darbininkas iš sidabrinių daiktų, dėl jų vertinimo ir paklausų, galės daugiau uždirbti, kaip iš kitų medžiagų perdirbimo. Dėl to aš vertinu airio pirkią pagal dieninių maisto davinių skaičių, kurio reikalingas jos pastatymui statytojas. Tokiu pat būdu mes nustatome vertės lygybės santykį tarp kūrybinio ir paprasto darbo. Nes prileidę, kad paprastu darbu aš per 1000 dienų galiu sukasti ir parengti sėjai 100 akrų lauko, o aš sunaudosiu 100 dienų produktingesniam darbo būdui surasti ir tam reikalui įrankiams pagaminti, ir aš per pirmas 100 dienų nieko nesukasiu, o per kitas 900 dienų sukasiu 200 akrų žemės, tai aš tvirtinu, kad minėtas gabumas, kuriam sunaudota 100 dienų kūrybinio darbo, visada vertas vieno žmogaus darbo, nes vienas žmogus ir naujas išsilavinimas gali atlikti tiek pat, kiek atliktų du žmonės be jo.

Tokiu pat būdu mes surandame bendrą matą menui ir viešiems paklausams (Art and Opinion). Nes prileidę, kad menininkas piešia paveikslus po 5 svarus sterlingų už kiekvieną, bet randa, kad esant tokiai kainai daugiau žmonių nori duoti jam darbo, kaip jis galėtų atlikti, tuomet jis tikrai prieis prie to, kad apsvarstys, ar atsiras pakankamas skaičius, iš tų, kurie kreipiasi į jį su užsakymais po 5 sv. sterl., tokių kurie duotų jam po 6 sv. sterl. ir užtenkamai jį aprū-

pintų darbu; šis apskaičiavimas sudaro kainos nustatymo pagrindą.

Tokiu pat būdu galima rasti lygtį tarp sunkaus darbo ir malonumų, įdomumo, džiaugsmo, gražbylystės, pagarbos, galybės, autoriteto ir p. d. Aš neradau nepritinkančiu laikyti visa tai esant vienos rūšies, lygtimi tarp žemės ir darbo, nes tai dalykai, neturį tiesioginio sąryšio su Airijos įvairių grovysčių santykiais.

Grįždamas dabar prie mūsų dalyko, aš pasakysiu, kad pagamintų prekių kiekis ir kokybė rodo žemės tiekinį, o gyvenantis joje žmonių skaičius drauge su jų ūkiška būkle rodo prekių vertę. Nes rinktinis ir nepaprastas vienos dienos maistas gali atsverti dešimtį paprastų dienos davinių. Dabar žmonių maitinimosi būdas gali būti įvertintas pagal matomą jų išlaidų dalį, būtent, pagal jų biudžetą. Bet aš dar nepajėgiu duoti tokių duomenų žemės vertei nustatyti.

D. NORTH.

Sir Dudley North (1641—1691) iš pat mažens užsiėmęs prekyba tiek į ją įprato, kad jau būdamas 21 metų tapo žymiausiu Turkų kompanijos pirkliu Konstantinopolyje. Grįžęs į Angliją 1680 m. užėmė žymias valstybines vietas muitinės ir iždo įstaigose, kur pasižymėjo savo reformomis. Po to vėl užsiėmė privatine prekyba. Žymiausias jo veikalas yra On Discourses Upon Trade, London 1691, kuriame pirmas pradeda ginti laisvą prekybą. Veikalas Jokūbo II įsakymu buvo sunaikintas ir atspausdintas iš užsilikusio egzempiloriaus iš naujo 1822 m.

Apie palūkanų dydžio sumažinimą[1]).

Galima nurodyti visą eilę motyvų už palūkanų dydžio sumažinimą.

---

1) Iš „On Discourses upon Trade". 1691 m.

1. Žemas palūkanų dydis tarnauja akstinu prekybai, ir pirklys tuomet gali gauti pelno; jei gi palūkanų dydis aukštas, tai viską gauna lupikas arba pinigų savininkas.

2. Olandai, pas kuriuos mažesnis palūkanų dydis, prekiauja pigiau už mus ir išstumia mus.

3. Žemės vertė krinta tuo pat laipsniu, kuriuo kyla palūkanų dydis.

Tat (palūkanų dydžio sumažinimas) surišta su įvairiausiais reiškiniais, kurie gali būti ir teisingi, tačiau paeina dar nuo kitų priežasčių, kurios nieko bendro neturi su tuo tikslu, kurį mes čia siekiame.

Aš nestatau sau uždavinio atsakyti į visus įrodymus ir užmetimus, kurie vartojami debatuose ir pamfletuose tuo klausimu, nenorėčiau stoti advokatu palūkanų dydžio klausimu. Bet aš noriu išdėstyti savo mintis visais šiais klausimais nešališkai, ir savo siūlymus duoti turėdamas galvoje visuomenės labą, o ne atskirų asmenų naudą. Be to aš tikiu, kad mano pasiūlymai duos atsakymus į visus galimus užmetimus ir leis kiekvienam pritaikinti juos savo nuožiūra.

Mus domina klausimas, ar turi vyriausybė pagrindo išleisti įstatymą, draudžiantį imti daugiau 4% už paskolintus pinigus, ar ji turi leisti kreditoriams ir skolininkui susitarti tuo klausimu tarpu savęs.

Nagrinėdami šį klausimą mes turime į daug ką atsižvelgti, o ypatingai į dalykus, liečiančius prekybą, kuri privalo būti teisingai suprasta, jei mes norime išvengti ištisos eilės klaidų. Štai dėl ko aš dabar daugiausiai kalbėsiu apie prekybą.

Prekyba yra ne kas kita, kaip pertekliaus produktų mainai; aš pav., atiduodu tą mano produktų dalį, be kurios aš galiu apsieiti, mainais už tą jūsų produktų dalį, be kurios jūs galite apsieiti, bet kurios aš esu reikalingas. Tuo būdu prekyba, kiek ji eina miesto, šalies ar tautos ribose, tereiškia tai, kad žmonės vienas

antrą aprūpina produktais, kurie gaminami to pačio miesto, šalies, ar tautos. O iš to išeina, kad tasai, kuris yra darbštesnis ir pagamina daugiausia produktų, ar padirba daugiausia prekių, turės didžiausią kiekį daiktų, kitų gautų ar pagamintų; jis bus laisvas nuo bet kurios stokos ir galės naudotis didžiausiais patogumais — kas ir sudaro tikrąjį turtą, — net jei jis neturi nei aukso, nei sidabro, nei p. d.

Metalai naudingai pritaikomi daugelyje sričių ir priskaitomi prie žemės vaisių ir gaminių, o tarp šių, auksas ir sidabras, kurie iš prigimties ir geresni ir retesni, kaip kiti metalai, vertinami brangiausiai, ir nedidelis tų metalų kiekis teisingai prilyginamas dideliam kitų metalų kiekiui. Todėl, o taip pat ir dėl savo pastovumo patogumo transportuoti bei laikyti, o ne dėl kokių nors įstatymų, jie tapo vertės saiku arba bendru prekybos matu. Ir kadangi, kaip tat kiekvienam žinoma, visi su tuo sutinka, tai aš daugiau apie tai nekalbėsiu.

Dabar reikia dar imti galvon, kad po to, kai žmonija priprato šiuo keliu savitarpiai mainytis, vieni, atlikdami savo reikalus, esti atsargesni, o kiti išlaidesni; kaikurie dėl savo uolumo ir darbštumo gauna iš žemės daugiau produktų, kaip patys suvartoja, ir jiems pasilieka perteklius, sudaręs jų nuosavybę arba turtą.

Šis taip įgytas turtas arba išmainomas į kitų žemę — prileidžiant, kad visi turi šiokį tokį žemės sklypą — arba surenkamas prekių pavidale, kurios susidaro arba iš metalų, arba iš kitų vertingų daiktų. Ir turtingais vadinasi tie, kurie savo turtus palieka savo ainiams. Dėl to kaikurios šeimos lobsta, ir iš jų susidaro miestai, šalys, tautos ir t. t.

Mes rasime, kad lygiai, kaip tam tikri vieno miesto žmonės pralobsta ir geriau tarpsta, kaip kiti, — taip pat pralobsta ir tautos, kurios, tenkindamos savo kaimynų reikmenes per prekybą, iš užsienio apsirūpina visą kuo, kas joms reikalinga. Tuomet likutis, susidaręs iš aukso, sidabro ir t. t. atidedamas atsargai, nes

šie taurūs metalai, kaip aš jau sakiau, geriau tinka laikyti dėlto, kad jie gali būti į bet ką išmainomi, ir užima nedaug vietos.

Reikalui atsiradus, jie vėl imami tam, kad pirktų kitų reikalingų daiktų.

Kokios pasekmės išeina iš to, kad žmonės, dėl savo darbštumo ir sumanumo skirtumų, pasidalino į turtingus ir neturtingus? vieni turtingi, turi ne tik tokių žemės plotų, kad patys nepajėgia juose ūkininkauti, bet tokius, kad nuomodami juos kitiems gauna didžiulį perteklių, vadinas, neturi daugiau jokių rūpesčių.

Kiti turtuoliai turi prekių, t. y. metalų, kitų dirbinių ir t. t. tokiame kieky, kad patenkinę savo pačių reikmenes, perteklių išmaino prekyboje, t. y. aprūpina kitus prekėmis, kurių tiems trūksta, ir mainais už tai gauna jų produktų perteklių; prie to, jei jie reikalus pakankamai gudriai veda, visados dar gauna pelną.

Kadangi yra daugiau žmonių galinčių žemę dirbti, kaip žmonių, kurie dirbamos žemės turi, tai daug yra ir tokių, kurie savo darbuotei neturi jokio fondo. Taip pat (jei tauta praturtėjo) atsiras daug žmonių, turinčių kapitalo prekybai, bet ir tokių, kurie neleidžia jo į prekybą, ar dėl to, kad neturi reikalingo tam gabumo, ar dėl to, kad baidosi su tuo surišto triūso.

Bet lygiai taip pat, kaip žemvaldys išnuomoja arba išskolina savo žemę, taip pat ir jie elgiasi su savo kapitalais. Pelnas iš to vadinasi palūkanomis, bet ištikrųjų tai yra renta už kapitalą, panašiai kaip nuoma yra renta už žemę. Daugelyje kalbų yra bendri terminai nusakyti pinigų ir žemės skolinimą; tą patį matome ir įvairiuose Anglijos kraštuose.

Tuo būdu iš esmės, būti „žemės savininku" yra ne kas kita, kaip būti „kapitalo savininku". Žemvaldžio būklė esti tik tuo geresnė, kad jo nuomininkas negali žemės nusinešti, kaip tas atsitinka su kapitalo nuomininku. Štai dėl ko žemė duoda mažiau pelno, kaip kapitalas, kurio paskola susijusi su didesniu riziku.

Jei mes turėsime galvoje visus tuos samprotavimus, tai pamatysime, kad čia, kaip ir kituose dalykuose, didesni pasiūlai numuša kainas, taip pav., jei į prekyvietę pristatoma daugiau javų, vilnos, kaip yra pirkėjų, tai kainos toms prekėms tuoj krinta. Taip pat, jei duodančių paskolas bus daugiau, kaip imančių, tai procentas kris. Štai dėlko negalima sakyti, kad žemos palūkanos turi savo pasekmėje prekybos plitimą, nes tikrumoje prekybos augimas mažina palūkanas.

Sako, kad Olandijoje palūkanų procentas mažesnis, kaip Anglijoje. Aš sakau, kad tai yra dėlto, kad jų kapitalas yra didesnis kaip mūsų. Aš neturių žinių apie tai, ar jie kada nors buvo išleidę įstatymą apie palūkanų dydžio aprėžimą, bet man tikrai pranešta, kad pirklių visuotinai priimtas palūkanų dydis, kuriuo vienas kitam skolina pinigų, šiuo laiku yra 6 procentai, ir įstatymas tam dydžiui pritaria.

Aš sutinku, kad ten dažnai pinigai skolinami iš 3 ar 4 procentų, bet tat esti duodant hipotekas, nuo kurių valstybė ima mokesčius, ir pasiremiant teisiniu pagrindu, tokios operacijos tenai visiškai saugios. Bet tai daroma privačiu susitarimu ir sutikimu, o ne dalyvaujant ir įsakant įstatymui. Panašiai dažnai daroma ir čia, kai neturtingos našlės ir našlaičiai, norėdami garantuoti savo pajamų saugumą ir punktualų mokėjimą, savo atliekamus pinigus išskolina turtingiems žmonėms žemomis palūkanomis.

Žinoma, aš suprantu, kad lupikas mieliau paims pusę kepalo, kaip sako patarlė, negu visai atsisakys nuo duonos, bet vis dėlto aš tvirtinu, kad aukštos palūkanos varo pinigus iš skrynių, sidabro lobynų ir t. t. į prekybą, gi žemos palūkanos sulaiko juos nuo to.

Daugelis labai turtingų žmonių ištaigai ir pasididžiavimui laiko daug sidabrinių indų, brangių akmenų ir p. d., ir esant žemam palūkanų dydžiui, jie tikrai dar labiau bus linkę laikyti gėrybes tokiame pavidale, kaip esant aukštam.

Tie, kurie neturi iš ko kito gyventi, kaip tik iš savo pinigų palūkanų, turi arba juos skolinti, arba dėti juos į prekybą ir tenkintis tuo, ką jie gali gauti. Bet tas nekliudo tam, kad labai daug kitų, pakankamai turtingų, ir neverčiamų gyventi iš palūkanų, esant žemoms palūkanoms, bevelys dėti savo pinigus į brangenybes, sidabrą ir t. t., negu jais rizikuoti ir turėti vargo, derantis dėl menko pelno su niekšiškais ir godžiais žmonėmis, kuriais esti daugelis pinigų skolininkų.

Dėlto negalima neigti, kad palūkanų procento sumažinimas gali kenkti, ir tikrai turės kenkti, dėti pinigus į prekybą, o tuo tarpu aukštos palūkanos padės tam.

Be to, reikia turėti omenyje, kad kredito operacijos tarp kreditorių ir skolininkų gali būti dviejų rūšių: 1. jos gali būti daromos įkeičiant nekilnojamąjį turtą, arba įkaitų laikštais, 2. jos gali remtis asmens pasitikėjimu ir gali būti daromos paprastais rašteliais arba vekseliais. Visos šios įvairios paskolos, įvairios savo kokybe, turėtų būti įvairios ir savo kaina. Tai nejaugi galima ką nors priversti skolinti pinigus atskiram asmeniui tomis pačiomis sąlygomis, kuriomis kiti skolina savo pinigus, įkeisdami nekilnojamą turtą arba garantuodami bendrovės obligacijomis?

Be to, reikia turėti galvoje, kad vargu bau dešimtoji pinigų dalis, kuri skolinama už palūkanas mūsų šalyje, atiduodama pirkliams tam, kad plėstų prekybą; pinigai daugiausia duodami paskolon tam, kad apmokėtų luksusą: jie skolinami stambiems žemvaldžiams, kurie daugiau leidžia pinigų, kaip jie gauna iš savo dvarų, ir kadangi jie nenoromis parduoda savo žemes, tai jie bevelija skolintis įkeisdami savo dvarus.

Tuo būdu, tikrumoje, palūkanų dydžio sumažinimas labiau paskatintų ištaigas, kaip prekybą. Neturtingi pirkliai, turintieji tik mažą kapitalą, arba neturintieji jokio, gauna jį tuo būdu, kad perka prekes kreditan

iš turtingųjų, ir moka už jas ne 5, 6 ar 8, o 10, 12 ir daugiau procentų. Ir jokia įstatymdavystė nepajėgs sukliudyti to, nė tai palengvinti.

Galima būtų taip pasakyti: tegu jie skolina pinigus už palūkanas, o nė pirkti prekes kreditan. Bet tuomet reikia rasti žmonių, kurie bus linkę skolinti pinigus; įstatymdavystė turi pasirūpinti sukurti tokį fondą, kuris tarnautų paskoloms.

Prekyba, kuri užsiima laivų užfrachtavimu, yra tokiose pačiose sąlygose ir duoda paprastai 36 procentus. Bet ši padėtis negali būti pakeista; o jei mes norėtume ją pakeisti, daugelio laivų statybai ir įrengimui būtų padarytas galas. Bet šis dalykas duoda dideles pajamas ne tik valstybei, bet ir atskiriems asmenims, užimtiems tuo.

Taip kad visa tai imdami dėmesin, rasime, kad valstybė geriausiai elgiasi, duodama pilną laisvę kreditoriams ir skolininkams, duodantiems ir imantiems paskolas, daryti tarp savęs sutartis, atitinkamas to meto apystovoms. Tuomet jūs eisite tuo keliu, kuriuo eina sąryšyje su šiuo taip dažnai minimi olandai, ir to pasekmė bus tokia, kad jei šalis turtės ir klestės, tai pinigų bus galima gauti patogiomis sąlygomis; priešingą reiškinį matysime tuo atveju, jei tauta taps vis labiau ir labiau neturtinga.

Dabar tegu kas nors atsakys man į šį klausimą: kodėl įstatymų leidėjai tose neturtingose šalyse, kur palūkanų procentas lygus 10 arba 12, neleidžia įstatymų palūkanų dydžiui aprėžti, ir jį tautos naudai sumažinti? Jei jie tai bandytų padaryti, tai greit pasirodytų, kad panašūs įstatymai paliekti be jokios įtakos. Nes ten, kur norinčių gauti paskolą yra daugiau, kaip duodančių — kaip tat atsitinka neturtingose šalyse, kur prie turtuolio, norinčio paskolinti šimtą svarų, tuojaus puola 4—5 ar daugiau norinčių skolinti, — tai įstatymas bus apeitas slaptais susitarimais; paskolos bus duodamos prekėmis, bus duodami vekseliai,

bus sugalvota tūkstančiai įvairių gudrumų, kurių visiškai negalima bus sukliudyti.

Labai galimas daiktas, kad jei įstatymas nustatys žemesnį palūkanų dydį, kaip jį instinktyviai nustato prekyba, ir pirkliai negalės jo apeiti (kaip mes tat prileisime), arba bent jo apėjimas bus susijęs su didelėmis kliūtimis ir pavojum, o antra vertus, jie neturės pakankamai kredito, kad gautų pinigų paskolinti įstatymo nustatytomis palūkanomis ir tuo būdu sudarytį ar padidinti savo kapitalą, — tuo atveju prekyba turės žymių nuostolių. Negalima įsivaizduoti didesnės kliūties prekybai, kaip panašų įstatymą. Išnagrinėjus visus šiuos įrodymus, seka tokis bendras dėsnis: lygiai kaip prekių kainos kyla, jei pirkėjų yra daugiau, kaip pardavėjų, taip pat ir palūkanų dydis kyla, jei imančių paskolas yra daugiau, kaip duodančių.

Tokia pat teise, kuria valstybė gali išleisti įstatymą apie palūkanų sumažinimą nuo 5 ligi 4, ji galėtų išleisti ir įstatymą, kad žemės sklypai, kurie ligi šiol būdavo išnuomojami po 10 šilingų už margą, ateityje būtų išnuomojami ne daugiau kaip po 8 šilingus už margą. Nes turtas tiek pat vertas pinigų formoje, kiek ir žemės formoje, ir jis tuo ir kitu atveju, ir tokiu pat laipsniu, sudaro valstybės lobyną.

Aš nieko nesakysiu apie teologiškus priekaištus palūkanų ėmimui, nes tuo atžvilgiu ir 3 procentai ne daugiau teisėti, kaip 4 ar 12. Bet valstybės ūkiškuoju atžvilgiu aš skelbiu dėsnį, kad palūkanų ėmimo panaikinimas visiškai panaikintų pinigų skolinimą. Pasekmė to būtų tat, kad stambūs žemvaldžiai, prasiskolinę dėl kurios nors priežasties, turėtų parduoti savo dvarus, negalėdami jų įkeisti; savo ruoštu tas numuštų žemės kainas. Ir pirklys, neturįs kapitalo, nors ir labai būtų vikrus, turėtų sėdėti be darbo, arba pirkti prekes kreditan, kas yra ne kas kita, kaip paslėptas palūkanų ėmimas. Neturtingi visados paliktų neturtingais ir mes greit grįžtume į tokią padėtį, kurioje buvome prieš 1000 metų.

Nors dabartiniu laiku mūsų šalies kapitalas laikomas labai dideliu, bet tikrai jį įvertinus, jis pasirodytų daug mažesnis, kaip dabar atrodo. Nes visi tie dvarai, kurie įkeisti už įkaitų lakštus, turi būti atskirti ir nepriskaityti; nes atvirkščiai, apskaitymas bus netikras. Nes, jei žemvaldys, turįs kasmet 500 svarų pajamų, įkeitė savo dvarą už 8000 svarų, ir jei mes priskaitome ir jo dvarą, ir skolintojo kapitalą, — tai tuo atveju tą pačią sumą mes skaitome du kartu.

Ir nežiūrint to, kad mes keliame daug triukšmo apie mūsų tautos kapitalistus — jų esti iš tikrųjų visiškai maža. Nes jei mes priimsime, kad visi tie, kurie atidavė pinigus už nekilnojamojo turto įkaitus, turėtų žemių vietoje pinigų, kaip tat privalėtų būti einant įstatymo prasme ir raide, — tai tuomet mūsų šalyje liktų visiškai maža kapitalo. Savininkų paprotys skolinti pinigus iš vieno tam, kad mokėti kitam, — kurį galima išreikšti kitaip, būtent: Petras apvagiamas tam, kad galima būtų sumokėti Povilui, — šis paprotys, dabar labai paplitęs, leidžia mums mūsų tautą matyti daug turtingesnę, kaip ji iš tikrųjų yra.

Apie pinigų kalimą.

Pereitame straipsnyje jau buvo nurodyta į tai, kad nedideli aukso ir sidabro kiekiai dėl jų retumo turi vienodą vertę su daug didesniais kitų metalų kiekiais. Be to, jie, dėl savo lengvumo pergabenant ir patogumo laikyti, pasiekė to, kad tapo visuotinu matu žmonių santykiuose visame pasaulyje, neatsižvelgiant į tai, ar jie liečia žemės sklypus, namus, ir p. d., ar prekes ir kitas gyvenimo reikmenes.

Labiau tam patogiam dalykui patobulinti ir išvengti kai kuriems sunkumams, kurie kasdieninėje paprastoje prekyboje, dėl metalų kiekio ir jų kokybės nežinojimo, būtų labai įkyrūs, vyriausybės ir karaliai padarė valstybės prerogatyva ligatūros, svorio vienetų ir kie-

kio nustatymą tų įvairių gabalėlių, kurie visi mūsų vadinami monetomis arba pinigais. Kadangi jie skiriasi vienas nuo kito kalimu ir parašais, tai jų padirbimas labai apsunkintas ir aštriai baudžiamas.

Tuo būdu buvo labai palengvinta pasaulinė prekyba, o didelis įvairių prekių skaičius gavo visuotiną vertės matą. Be to, auksas ir sidabras, dėl to, kad jie kalami į monetas ir tuo būdu tapo naudingesni prekybai, negu anksčiau kai jie buvo gabaluose ir liediniuose, jie visur — išskyrus Angliją nuo laisvo kalimo įvedimo, — savaime įgavo didesnės vertės, kaip jie pirmiau turėjo; ir tat ne tik dėl faktinų išlaidų monetoms kalti; bet jie tapo ir valstybės pajamų šaltiniais, nors ir nelabai dideliais. O jei atvirkščiai, kaltas ir nekaltas į monetas sidabras turi tą pačią kainą — kaip pas mus Anglijoje, kur sidabras kalamas valstybės kaštais, — tai monetos dažnai suliedinamos, kaip aš tat toliau parodysiu.

Kadangi pinigas yra visuotinas vertės matas pardavėjams ir pirkėjams, tai kiekvienas, turįs ką nors parduoti ir nerandąs tam pirkėjo, linksta į tą nuomonę, jog priežastis to, kad jo prekės neperkamos, yra pinigų trūkumos šalyje. Taip visur kalba apie pinigų trūkumą, bet toliau bus įrodyta, kad tai yra didelė klaida. Aš sutinku, kad kiekviena stagnacija prekyboje turi turėti priežastį. Bet ją sudaro ne pinigų trūkumas, tiesioginė žodžio prasme, nes yra kitų to reiškinio priežasčių, kaip tat bus matyti iš kito skyriaus.

Niekas netampa turtingesniu nuo to, kad jis visą savo turtą paverčia į auksą ir sidabrą bei p. d., atvirkščiai, dėlto jis tampa neturtingesnis. Tas daugiausia turtingas, kurio turtai auga — ar apdirbamų žemės plotų pavidale, ar pinigų pavidale, kurie skolinami už palūkanas, ar prekių pavidale, kuriomis jis prekiauja. Jei kuriam ateitų į galvą visą turtą paversti pinigais, kurie bus laikomi be darbo, tasai greitai pajus, kaip jis slenka į skurdą, gyvendamas iš savo pagrindinio kapitalo.

Bet tam, kad nuodugniai ištirtume šį dalyką, paklauskime: ko nori tie žmonės, kurie šaukiasi pinigų? Pradėkime nuo elgetos: ką jis darys, jei turės pinigų? Jis pirks duonos ir t. t. Bet tuo būdu ištikrųjų jam reikia ne pinigų, o duonos ir kitų gyvenimui dalykų. Toliau ūkininkas skundžiasi pinigų trūkumu. Bet, žinoma, ne dėl tos pačios priežasties, dėl kurios skundžiasi elgeta, t. y. ne tam, kad palaikyti savo gyvybę ar sumokėti skolas, bet todėl, kad jis mano, jei šalyje būtų daugiau pinigų, tai jis galėtų parduoti savo produktus geresne kaina. Taigi atrodo, kad jam reikia ne pinigų, bet gerų kainų jo javams ir gyvuliams, kuriuos jis mielai parduotų, bet parduoti neįstengia. Jei gi paklausi, kas yra priežastis to, kad jis negali gauti geros kainos, jei ne pinigų trūkumas, tai aš atsakysiu, kad tas reiškinys priklauso nuo vienos ir iš šių priežasčių:

1. Arba šalyje per daug javų ir gyvulių, taip kad daugelis tų, kurie atgabena prekes į turgų, taip pat yra priversti parduoti, kaip ir jis, ir tik nedaugelis nori pirkti; arba,

2. trūksta reikalingo šių dalykų sumažėjimo, išvežant juos į užsienį, kas atsitinka laike karo, kai prekyba esti netikra arba draudžiama; arba,

3. nėra paklausų, kada dėl savo neturto žmonės savo namų ūkyje mažiau suvartoja, kaip pirmiau.

Taigi kainų žemės ūkio produktams pakilimo priežastimi bus ne tiek pinigų kiekio padidėjimas šalyje, kiek pašalinimas vienos iš šių priežasčių, veikiančių prekyvietę.

Pirkliui ir krautuvininkui pinigai turi tą pačią svarbą: jiems reikia sumažėjimo tų prekių, kuriomis jie prekiauja, nes priešingame atvejuje prekyvietė nustoja veikusi į kainų kilimą, kaip tat atsitinka dėl kiekvienos šitų priežasčių, kurias aš nurodžiau. Bet tam, kad suradus tikrąjį turtų šaltinį, arba — išsireiškiant paprasta kalba — pinigų perteklių, mes turime arčiau ištirti prekybos esmę ir kelius.

Prekyba turi savo kilmę, kaip jau sakyta, žmogaus darbe; augant kapitalui ji apima vis naujas sritis. Jei mes įsivaizduosime šalį, kurioje nieko daugiau nėra, kaip tik žemės ir gyventojų, tai aišku, kad žmonės pradžioje turės savo prekybai tik žemės vaisius ir iš jos gelmių išimtus metalus, kuriuos jie arba nugabens į svetimas šalis arba parduos tiems, kurie atvažiuoja jų pirkti, ir šia proga gaus mainais kitų šalių produktus, kurių nėra jų pačių šalyje.

Laikui bėgant šie žmonės — jei jie yra darbštūs — turės ne tik pakankamą svetimų šalių prekių kiekį, bet surinks netgi jų didelį perteklių, kuris, jei jis bus pagerinamas, išplės jų prekybą. Tuo būdu anglų tauta parduos prancūzams, ispanams, turkams ir kitoms tautoms ne tik savo šalies gaminius, kaip gelumbę, alavą, šviną ir t. t. bet taip pat ir tai, ką jie gauna iš kitų, kaip antai: cukrų, pipirus, medvilnės medžiagas ir t. t., ir vis toliau pirks prekių ten, kur jos pigiau gaminamos, gabens jas į tas vietas, kur jų reikia, ir iš to gaus didelį pelną.

Tokioje prekyboje auksas ir sidabras niekuo nesiskiria nuo kitų prekių: nes jie gaunami iš tų, kurie jų daug turi, ir atiduodami tiems, kurie jų reikalingi arba jų pageidauja, ir tai įvyksta su tokiu pat dideliu pelnu, kaip ir prekiaujant kitomis prekėmis. Štai dėl ko darbšti, atsargi tauta pralobsta, o tinginiai, dykaduoniai nuskursta. Jokios kitos politikos, kaip ši, negali būti, ir jei ji teisingai vedama, ji padeda plėstis prekybai ir augti turtams.

Bet šis pasiūlymas, nors aiškus ir paprastas, labai retai tiek aiškiai suprantamas, kad jį sektų žmonijos dauguma; atvirkščiai, dauguma žmonių mano, kad įstatymams padedant, galima šalyje sulaikyti visą auksą ir sidabrą, kurį duoda jai prekyba, ir tikisi tuo būdu iš karto pralobti. Bet tai yra klaidingos išvados, kurios sudaro tik kliūtis šalies turtams augti.

Mūsų dėsnis bus aiškesnis, jei mes paaiškinsime

jį imdami atskiru pavyzdžiu pirklį, arba, kad arčiau priėjus prie dalyko — miestą ar provinciją.

Tegu išleidžia įstatymą — ir, kas yra dar sunkiau, priverčia jo klausyti, — kad nė vienas žmogus, kas jis ir nebūtų, neturi teisės išnešti iš tam tikro miesto, grovystės ar kitos srities, jokių pinigų, o vien tik bet kokios rūšies prekes, taip, kad visi pinigai, kuriuos kiekvienas turi prie savęs, privalo būti palikti ir jokie pinigai negali būti išvežami.

To pasekmė būtų ta, kad tokis miestas būtų atkirstas nuo likusiojo krašto, ir nė vienas žmogus neišdrįstų su savo pinigais ateiti į to miesto rinką, kadangi jis žūt būt turės pirkti, ar jis to norės ar nenorės. Antra vertus, tos vietos gyventojai negalėtų eiti į kitas rinkas pirkti, o tik parduoti, kadangi jiems užginta imti su savim pinigų.

Ar neatsidurtų greit tokis miestas ar sritis dėl panašaus įstatymo skurdžioje padėtyje, palyginus su savo kaimynais, pas kuriuos klesti prekybos laisvė, duodanti galimumo darbštiems uždirbti iš tingios ir pramogų trokštančios žmonijos dalies? Niekas nepasikeis, jei šis pavyzdys iš vienos tautos ir jos įvairių sričių ir miestų, su ten esančiais gyventojais, bus išplėstas visam pasauliui ir jo įvairioms tautoms bei valdžioms. Ir tauta, jei ji prekybos atžvilgiu, kurios gyvybės nervas yra auksas ir sidabras, lieka atstumta, turės kęsti vargą ir skursti, kaip aš tat įrodžiau atskirai vietovei. Santykyje su prekyba, tokia tauta užims tokią pat vietą pasaulyje, kurią užima miestas atskiros tautos ribose, arba šeima miesto ribose.

Kadangi prekybos augimą reikia skaityti vienintele turtų ir pinigų daugėjimo priežastimi, tai aš dar noriu pridurti keletą pastabų tuo reikalu.

Svarbiausias prekybos akstinas, — arba, teisingiau sakant, — veiklumo ir vikrumo akstinas, yra žmogaus geismų neprisotinamumas; jiems patenkinti, žmonės įtempia visas savo pajėgas, ir jie pasiryžta dirbti, nors

šiaip juos prie to negalėtų priversti jokia kita priežastis. Nes jei žmonės turėtų tiktai paprastus gyvenimo reikalavimus, mes būtume visai neturtingi.

Rajus stengiasi dirbti tam, kad galėtų pirktis skanumynų ir jų prisivalgyti, lošikas dėl pinigų, kuriais lošdamas galėtų rizikuoti, šykštuolis tam, kad galėtų pinigus krauti, ir kiti panašiai. Iš šio vaikymosi galimumų savo geismus patenkinti semia sau naudą kiti, kuklesni, ir nors daugelis mano, kad iš šykštuolio retai kas gali turėti naudos, tačiau jie pakeistų savo nuomonę, jei imtų dėmesin, kad nekalbant jau apie tai, jog kiekviena karta mėgsta leisti tai, ką sutaupė senesnioji, ir pats šykštuolis gali būti naudingas. Nes jei jis dirba pats savo rankomis, tai jo darbas duoda didelės naudos tiems, kuriems jis dirba, o jei jis pats nedirba, o gyvena iš kitų asmenų darbo, tuo atveju tie, kurie pas jį dirba, turi tą naudą, kad turi galimumo dirbti.

Šalys, kuriose veikia įstatymai prieš ištaigas, paprastai esti neturtingos, nes šie įstatymai labiau kaip paprastai aprėžia žmonių išlaidas, gi dėl jų jie netenka noro dėti tiek darbo ir vikrumo, kaip tat būtų tuo atveju, jei jie galėtų patenkinti visus savo norus.

Galimas daiktas, kad dėl to atskiros šeimos apsaugojamos nuo susmukimo, bet visos tautos turtų augimas nuo to kenčia. Nes jis daugiausia auga tuomet, kai pinigai laisvai eina iš rankų į rankas. Žemesnieji tautos sluogsniai, matydami, kaip kiti piliečiai tampa turtingi ir galingi dėl savo darbštumo, stengiasi pamėgdžioti juos. Pirklys, matydamas, kad jo kaimynas nusipirko karietą, tuojau iš visų pajėgų stengsis susilyginti su juo, ir dažnai tokios varžytinės jį priveda prie elgetavimo. Bet nežiūrint į tai, nepaprastas įtempimas, kurį jis parodė savo puikei patenkinti, valstybei yra naudingas, nors to įtempimo ir neužteko apmokėti jo klaidingoms priemonėms savo asmenybei kelti.

Man prikiš, kad vidaus prekyba neturi jokios reikš-

mės tautai pralobti, ir kad turtų augimas priklauso tik nuo užsienio prekybos.

Aš paliečiau šiuos bendrus klausimus apie prekybą ir tautos turtingumą dėl to, kad, mano nuomone, teisingas jų supratimas pašalintų daugelį įprastų klaidų, ir patvirtintų tą dėsnį, kurį aš pirmoj eilėj noriu įrodyti. Jis sako, kad auksas ir sidabras, ir pinigai, pagaminti iš jų, yra ne kas kita, kaip matai ir saikai, kurie padeda patogiau atlikti prekybos reikalus, ir be to, sudaro tinkamą fondą kapitalo pertekliams laikyti.

Tą tiesą gali patvirtinti tas faktas, kad labai neturtingos tautos neturi pinigų, ir pirmykščiose prekybos stadijose vietoje pinigų labai dažnai vartoja kitus daiktus. Taip Švedai vartojo medų, o kolonijose buvo vartojamas cukrus ir taboka, nors tat ir ne visiškai buvo patogu. Augant turtams buvo įvestas auksas ir sidabras, kuris išstūmė kitus daiktus, kaip tat įvyko dabar jau beveik visose kolonijose.

Nėra būtino reikalo turėti savą monetą tam, kad turėti daug pinigų; bet vis dėlto tai yra labai patartina, ir ten, kur šio nėra, nustojama teisėtos naudos. Nes pastebėta, kad ten, kur nėra monetų, prekyba vis dėlto turi pakankamą pinigų atsargą, nes trūkstant jų, apyvarton ateina kitų šalių pinigai, kaip tat matome Airijoje ir kolonijose. Tą pat reiškinį matome ir Turkijoje, kur savi pinigai tokie mažyčiai, kad jie stambiems mokėjimams netinka, ir todėl turkų žemėse eina beveik visų krikščioniškų valstybių pinigai.

Užtat valstybė, vartojanti svetimą monetą, turi iš to didelių nuostolių, nes tenka svetimšaliams mokėti už tai, ką ji pati galėtų padaryti, turėdama savąją monetų kalyklą. Nes, kaip jau sakyta, kaltas sidabras brangiau kainuoja, kaip to pat svorio ir ligatūros nekaltas sidabras, t. y. už tam tikrą sidabro svorį monetose galima pirkti daugiau tos pačios prabos sidabro. Tą perteklių gauna užsienis už pinigų kalimą.

Jei kas prieštarautų, sakydamas, kad dažnai esti ir atvirkščiai, ir sidabras monetose apyvartoje esti pigesnis, kaip lydytas, tai aš į tai atsakysiu: kur metalas monetose mažiau vertinamas, kaip lydytas, jis visada perliedinamas į liedinius dėl to tiesioginio pelno, kuris iš to gaunamas.

Tuo būdu aišku, kad turtinga tauta, — net ir neturėdama monetų kalyklos, dauginančios pinigus, — jei ji verčiasi prekyba, vis tik nejaučia tikro monetų trūkumo prekybai vesti. Toliau bus įrodyta, kad ir kiek prekyba pritrauktų į šalį pinigų, nauda iš jų bus vienoda, ar jie bus monetų pavidale, ar gabaluose ir liediniuose. Skirtumas tik tas, kad pinigai monetų pavidale labiau pritaikinti prekybos mainams.

Nes, jei pinigų kiekis prašoks tą kiekį, kuris reikalingas prekybai, tai pinigai turės ne daugiau vertės, kaip sidabras liediniuose, ir todėl, pasitaikius progai, jie vėl bus suliedinti.

Tuo būdu klausimas apie pinigus, tikra žodžio prasme, neturėtų mums rūpėti. Nes turtinga tauta negali jausti jų stokos, ir jei ji pati negamina jų, ji bus aprūpinta svetimų tautų monetomis. Ir nors kiek daug būtų įvežama pinigų iš užsienio, ir kiek daug jų būtų kalama šalyje, — į visa tai, kas praneša šios tautos prekybos reikmenes, tenka žiūrėti, kaip į liedinius, ir atitinkamai tam juos ir vertinti; kalti pinigai bus parduodami kaip ir iš antrų rankų parduodamas apdirbtas sidabras, tik savo metalo vertės kaina.

Kaipo pavyzdį, aš nurodysiu į tas milžiniškas pinigų sumas, kurios buvo iškaldintos Anglijoje, įvedus čia kalimo laisvę. Kur jos dingo? Niekas nemano, kad jos pasklijo po žmones, jos visos taip pat negalėjo būti išvežtos į užsienį, nes už tai dedamos bausmės yra labai sunkios. Aišku, jei jos nebuvo išvežtos, — o aš manau, kad buvo išvežta tik nežymi dalis, — tai jas surijo tirpykla.

Tatai ir dėl to dar labai galimas daiktas, kad ši operacija labai lengvai atliekama, duoda pelno ir, kaip

tat visiems žinoma negali būti susekta. Ir aš nežinau nė vieno išmintingo žmogaus, kuris abejotų, kad nauji pinigai atsiranda šiuo keliu.

PH. W. VON HORNICK.

Philipp Wilhelm Hornick (Hornigk), gimęs 1640 m. Frankfurte prie Maino, studijavo Ingolstadte, gyveno Vienoje ir Dresdene. 1695 metais tapo kunigaikščio kardinolo Lambergo slaptu sekretoriumi. Mirė 1712 metais Vienoje. Jo garsiausias veikalas „Oesterreich über alles, wann es nur will", Išleistas pirmą kartą 1684 m. Pradžioje šis veikalas buvo išleistas anonymu ir dėlto kai kurių laikomas garsaus vokiečių merkantilisto Becherio, Hornicko švogerio, veikalu.

Apie kokius pirklius čia kalbama.[1]

Dabar gi, pirmą kartą turėdamas reikalą su vietiniais pirkliais, aiškiai turiu pasisakyti, kad visa tat kalbėti ir nagrinėti mane verčia anaiptol ne koks nors nusistatymas prieš pirklius apskritai, ar biaurėjimasis jais, nes aš, Dievui dėkui, nė į vieno reikalus, nė į piktus, nė į gerus, nėsu įveltas. Aš tikrai menkai nusimanyčiau, jei leisčiau sau prekybą kaipo tokią, ir jai tarnaujančius, apskritai niekinti ar įžeisti, ypač kai šis mano rašinys beveik visas skirtas jiems pagerbti bei juos iškelti, ir kai aš laikau, kad šalies ekonomijos pažibą sudaro daugumas pirklių, kurie esti jos garbingiausias įrankis. Bet tat daryti mane verčia nesulaikomas troškimas, kuriam aš negaliu atsispirti, kelti tos šalies gerovę, kurios duoną aš valgau. Taigi, aš skiriu

1. V skyr. iš OESTERREICH UEBER ALLES WANN ES NUR WILL. Das ist: Wohlmeynender Fürschlag Wie mittelst einer wohlbestellten Landes - Oeconomie, die Kayserlichen Erb - Lande in kurtzem über alle andere Staate von Europa zuerheben, und mehr als einiger derselben, von denen andern independent zu machen durch W. F. V. S. Laipzig, bey Thomas Fritschen. 1707.

prekybą į dvi nelygias rūšis: viena vedama visuomenės naudai, kita jos nenaudai. Anoji yra tokia, kada vietinės atliekamos gėrybės parduodamos užsienin ne žalios (išskyrus tas, kurios kitaip kaip žalios nenaudotinos), bet manufaktūrų prekėmis, ir tuo būdu į šalį pritraukiami svetimi pinigai; taip pat, kada kitoje šalyje vienoje vietoje perkama ir kitoje užsienio vietoje vėl parduodama, — tokią prekybą smarkiai varo olandai, kaip Europoje, taip ir Indijoje, visai neįkeldami kojos į sąvąjį kraštą. Nemažiau, kada savo šalyje imama žaliava, perdirbama į manufaktūrų prekes ir vėl šalies viduje išparduodama. Nes tada tokios rūšies svetimos gėrybės palieka užsieny, o savi pinigai pasilieka krašte. Taip pat pagirtina, jei trūkstamoji žaliava perkama užsienyje, krašte perdirbama, ir arba vėl čia, arba užsienyje išparduodama. Bet kai, pagal antrąjį rūšį, pirklys vien tik manufaktūrų prekes užsienyje perka, kad jas, kaip jos stovi, vėl parduotų krašto viduje ir už tai gautus pinigus išsivežtų, arba jei jis laiko tiktai užsienines faktorijas, tai yra niekam verta, pragaištinga ir nepakenčiama krominiņkystė, kuria verčiasi kiekvienas žydas, ir kuri gali būti pateisinta tiktai tokių užsieninių prekių visiškai neišvengiamu reikalingumu. Prieš pirmos rūšies prekybininkus, kurių, turiu viltį, mūsų žemėse dar kelis galima surasti, aš nesakau nieko blogo; priešingai, juos gerbiu ir manau, kad jie verti būti nešiojami ant rankų; taip pat norėčiau, kad kiekvienas geistų jų daugėjimo ir kilimo kaip aš, nes tada mūsų žemių reikalai būtų geresni. Bet dėl kitos rūšies, tai prisipažįstu, kad aš su jais susitaikinti negaliu, kaip kad negalėčiau užmiršti mano antros tėvynės gerą, ir jos pražūties ieškodamas, prisidėti prie jos kilimo ir gerovės aršiausių priešų. Ir šie iš prekybininkų kaip tik ir šaukia prieš tuos, kurie stengiasi reformuoti ligšiolinę netvarką šiame versle, nes jie nemato, kad kaukė jiems bus nuplėšta, ir jų švarūs darbeliai bus iškelti visam pasauliui dienos šviesoп, ko jie, Dievui padedant, vis tik neišvengs.

Devynios šalies ekonomijos pagrindinės taisyklės[1].

Jei gi šalies galią ir gerovę sudaro aukso, sidabro ir visų kitų jos būsenai reikalingų ir naudingų daiktų perteklius, ir visa tat sudarome, kiek tik galime, savo pačių išgalėmis, nepriklausomai nuo kitų ir, be to, tam tinkama priežiūra, naudojimu ir pritaikymu, tai iš to seka, kad bendra šalies ekonomija turi ieškoti būdo, kaip sukurt tokį perteklių, priežiūrą bei naudojimą pačių pastangomis ir nepriklausomai nuo kitų, arba, jei tas nepasiekiama visuose dalykuose, kiek galint mažiau priklausant nuo užsienio, ir taupant vietinius gyvus pinigus. Šiam tikslui ir turi tarnauti sekančios devynios taisyklės.

Pirma. Gerai stebėkime ir pažinkime šalies ypatumus, nepalikdami neaptarę jokios kertelės, jokio sklypelio, ar jis vertas būti dirbamas ar ne; nei vienas naudingas pasaulyje augalas neturi likti neišbandytas, ar, ir ant kiek, jis šalyje būtų geras, jei tik jis visiškai nepriklauso klimato sąlygų. Kas liečia auksą ir sidabrą, tai jiems ištraukti į žemės paviršių nereikia gailėtis nei vargo nei išlaidų.

Antra. Visos šalyje gaunamos gėrybės, kurios negali būti sunaudojamos žalios, turi būti perdirbtos šalies viduje, nes atlyginimas už perdirbimą yra didesnis už žaliavos vertę du, tris, dešimts, dvidešimts net šimtą kartų, ir išmintingiems šeimininkams tat atmesti tiesiog baisu.

Trečia. Abiem sakytom taisyklėm pildyti reikalinga žmonių, kaip žaliavos gaminimui arba atgabenimui ir auginimui, taip ir jos perdirbimui; todėl gerai sutvarkytos valstybės aukščiausioji, bet deja, daug kur mažai vertinama, pareiga yra žiūrėti, kad šalyje būtų tiek gyventojų, kiek tik joje visada gali išmisti žmonių. Ir tokie žmonės visais galimais būdais ir keliais turi būti iš dykinėjimo pritraukti į profesijas, kurios

1. IX skyr. iš „Oesterreich über alles".

duotų jiems maisto; jie turi būti mokomi ir skatinami visokiems išradimams, dailės ir rankų darbams, ir jei reikia, šio viso mokytojai turi būti pakviesti iš užsienio.

Ketvirta. Auksas ir sidabras, jei jo jau kartą yra šalyje, ar tai patiems iškasus, ar gavus iš užsienio už pramonės dirbinius, jokiais būdais ir keliais, už ką ir nebūtų, ir kiek tik galima, neturi būti nei vėl išleistas užsienin, nei leista, kad jis būtų dėžėse ar skryniose užkastas, bet turi būti dabojama, kad jis visą laiką būtų apyvartoje; taip pat neleistina, kad daug jo pakliūtų į tokią fabriką, kur jis tuoj sunaikinamas ir jį daugiau nebegalima padaryti naudingu. O šiaip elgiantis, negalimas daiktas, kad šalis, kartą surinkusi žymią gyvų pinigų sumą, o ypač toji, kuri turi savas aukso ir sidabro kasyklas, pakliūtų į skurdą; gi kas liečia pastarąją, tai negali būti, kad ji visą laiką neturtėtų ir jos gėrybės nedidėtų. Todėl

penkta, šalies gyventojus reikia iš visų jėgų kreipti ta linkme, kad jie tenkintųsi tiktai savo vietinėmis gėrybėmis, tokiomis aprėžtų savo įgeidžius ir prabangą, ir į užsienines (išskyrus, jei kitaip neleidžia didelis reikalas, arba jei ne reikalas, tai įprasti ir neišvengiami blogi įpročiai, kurių pavyzdžiu mums gali būti indiški prieskoniai) kiek tik galima mažiau kreiptų dėmesį. Ir ko, pagaliau, dar

šešta, trūko, ir kas, kaip sakyta, iš bėdos arba dėl nebepataisomų blogų įpročių tapo būtinai reikalinga, to reikia parsigabenti iš svetimų, ir jei tai tik galima, iš pirmųjų rankų ir ne už auksą ir sidabrą, bet mainais už kitas vietines prekes.

Septinta. Be to, tokios svetimos prekės turi būti imamos žaliavos pavidale, šalies viduje gaminamos, o atlyginimas už jų perdirbimą, tokiu būdu, pačių užsidirbamas.

Aštunta. Dieną ir naktį reikia galvoti kaip gautą šalyje gėrybių perteklių iškišti perdirbtame, kiek tas reikalinga, pavidale svetimšaliams už auksą ir sidab-

rą, ir tam tikslui ieškoti jų konsumcijos, taip sakant, ligi kraštutinių pasaulio ribų, bei jį visais būdais ir keliais remti.

Devinta. Be svarbių priežasčių jokiais būdais nei keliais neleisti, kad gėrybių, kurių šalyje yra pakankamai ir kai jos esti pakenčiamos kokybės, būtų parsigabenama iš užsienio; šiame svetimšalių negalime nė gailėtis, nė jų susimylėti, vistiek, ar tai būtų draugai, giminės, sąjungininkai ar priešai. Nes tenai visai bičiulystei galas, kur ji veda į namo susilpninimą ir pražūtį. Ir tat palieka galioje, jei net vietinė prekė būtų blogesnė savo kokybe, arba brangesnė savo kaina. Nes būtų geriau, nors tat atrodo blogai informuotam labai keista, jei kas mokėtų už prekę du taleriu, kurie pasilieka šalyje, negu tiktai vieną, bet kuris išeina užsienin.

Nėra reikalo šias visuotinos šalies ekonomijos pagrindines taisykles dar labiau nušviesti. Jų išmintingumas kiekvienam protingam aiškus savaime. Aš gi ne visoms išimtims užkirtau kelią į tai. Kiekvienos šalies padėtis, gal būt duos vienai ar kitai jų progos kai kur pasireikšti, bet retai. Kurios šalys tvarkomos pagal šias taisykles, be didelio vargo paaiškės iš to, kaip vertinamas jų visuomenės ūkis. Aš nedrįstu bet ką mokyti; vistik turiu drąsos kukliai pareikšti, kad jei kuris visuotinos šalies ekonomijos tvarkytojas arba atstovas, ar jis būtų aukštas ar žemas, pats save pagal šias taisykles patikrins ir išnagrinės, greit galės įžiūrėti, ar jis tinkamai atstovavo savo pašaukimui ar ne. Jos nėra spekuliatyvinio proto išradimas. Pati dalykų prigimtis jas iškelia, išmintis jas patvirtina, ir visur kur turtai klesti, jos pritaikomos ištisai ar dalinai. Todėl mano skaitytojas nepalaikys už piktą, kad aš jį šia maža teorija kiek sulaikiau; o jei jis, kuo aš neabejoju, turi proto, jis lengvai suras ko ji siekia. Aš manau, dabar visiems, jei to neatsitiko ligi šiol, turės atsidaryti akys ir paaiškėti, ar žinomas pinigų trūkumas Austrijos žemėse turi būti priskirtas prigimčiai

ar tingumui ir nerūpestingumui, vadinas, grynai žmonių valiai. „Tai seni dalykai," gal kuris pasakys, ir, tartum, pirkliška arba kameralinė abėcėlė, kurią mes seniai žinojome". Bet kodėl gi šioji abėcėlė tokioj daugybėj vietų, dėja, taip mažai praktikuojama arba pritaikoma? Šia kryptimi, pagal šias taisykles, mes veskime mūsų Austriją: pirma ištirkime jos gamtos dovanas, paskum žiūrėkime kaip jas tvarkyti.

D. HUME.

Dovydas Hume, — Anglų filozofas, gimęs Edinburge 1711 m. 26. IV ir ten pat miręs 1776 m. 25. VIII. Studijavo teisės mokslus, bet metė juos, 1734 metais iškeliavo į Prancūziją ir ten gyveno iki 1737 m. užsiėmęs mokslo darbais. Po to apsigyveno tėvo dvare Ninewellse Škotijoje. Vėliau kęliavo, kaip palydovas su aukštais asmenimis po Europą, nuo 1763 tarnavo atstovybėse, o nuo 1768 m. gyveno Edinburge. Dėl savo filozofinių pažiūrų negalėjo pasiekti profesoriaus katedros. Draugavo su Montesquieu, Voltaire ir trumpą laiką su Rousseau, bet visų daugiausia su Ad. Smithu. Pirmas jo veikalas „A treatise on human nature" išėjo 1739—40 m. Toliau sekė „Essays moral and political" 1742, „Political Discourses" 1752. Savo filozofinėmis pažiūromis jis yra empirininkas ir pozitivistas.

Apie pinigus*.

Pinigai nėra prekybos objektas tiesiogine žodžio prasme; jie yra tik įrankis, kurį žmonės, bendrai sutikę, vartoja tam, kad palengvintų vienos prekės mainus į kitą. Tat nėra ratas prekybos mechanizme, o tik tepalas, kuris padeda laisviau ir lengviau ratams suktis. Stebėdami bet kurios šalies būklę, atskirai nuo kitų, mes aiškiai pamatysime, kad pinigų kiekio di-

*) Iš „Essays Moral and Political". 1742.

dumas ar mažumas neturi jokios reikšmės, nes prekės kainos visados proporcingos pinigų kiekiui, ir krona Henriko VII laikais turėjo tokį pat pirkimo pajėgumą, kaip dabar svaras sterlingų. Tik valstybė turi naudos iš didesnio pinigų kiekio, bet ir tai tik karo metu ir laike derybų su kitomis valstybėmis. Tat ir yra priežastis, dėl kurios visos turtingos ir prekybą varančios tautos, nuo Kartagenos ligi Didžiosios Britanijos ir Olandijos, laikėsi samdomas kariuomenes, kurias jos surinkdavo iš savo mažiau turtingų kaimynų. Jei jos būtų naudojusios savo pačių valdinius, tai jos mažiau būtų gavusios naudos iš savų pranašių turtų ir didelio aukso ir sidabro pritekliaus, nes jų valstybių tarnautojų apmokėjimas turi didėti santykyje su viešu turtingumu. Mūsų nedidelę armiją iš 20000 žmonių išlaikyti, kaštuoja lygiai tiek pat, kiek dvigubai didesnę prancūzų. Per paskutinį karą anglų laivyno išlaikymui turėjo būti išleista tiek pinigų, kiek visiems tiems Romos legionams, kurie imperatorių gadynėje laikė pavergtu visą pasaulį[1].

1) Vienas Romos pėstininkų eilinis kareivis gaudavo į dieną 1 denarą, kiek mažiau už 8 pensus. Romos imperatoriai paprastai laikė savo tarnyboje 25 legionus, tat sudaro, skaitant legione po 5000 vyrų, 125000 karių. — Tacit. Ann. lib. IV. 5 —. Legionai, žinoma, turėjo ir pagelbines dalis, bet jų skaičius ir jų alga tikrai nežinomi. Jei paimsime tiktai legionus, tai kareivių alga negalėjo būti didesnė 1.600.000 svarų sterlingų. Gi parlamentas per paskutinį karą sutiko išleisti laivynui 2.500.000 £. Palieka mums tad 900.000 viršaus, Romos legionų karininkams ir kitoms išlaidoms. Matomai Romos kariuomenėje karininkų, palyginus su jų skaičiumi, kurį mes turime mūsų modernėse armijose, kelis Šveicarijos korpusus išskyrus, buvo mažai. Ir šie karininkai gaudavo labai mažą algą; taip pav. centurijus gaudavo tik dvigubai daugiau už eilinį. O kadangi kareiviai (Tacit. lib. I. 17) savo išlaidas rūbams, ginklams, palapinėms ir kitiems daiktams turėjo padengti iš savo algos, tai dėl to kitos kariuomenės išlaidos dar žymiau sumažėja. Taigi taip mažai išlaidų reikalavo šis galingas valstybinis organizmas, tokiomis menkomis sumomis jis galėjo laikyti pasaulį po savo jungu. Ir tat tikrai yra na-

Didesnis gyventojų skaičius ir jų didesnis verslingumas visais atvejais naudingi, namie ir kitur, atskiram bei visumai.

Bet pinigų gausumas duoda tik nedaug naudos, o kai kada gali net būti tautai per užsienio prekybą žalingas. Atrodo, kad žmonių gyvenime vyrauja prielankus priežasčių jungtinis veikimas, kuris sulaiko prekybos ir turtų augimą, ir kliudo jiems apsiriboti viena tik tauta, kaip kad galima būtų baimintis dėl kiekvienos gerai sutvarkytos prekybos pelningumo. Kai viena tauta prekybos srityje aplenkia kitą, tai paskutinei sunku esti nustotą pirmenybę vėl atgauti, nes šioji turi didesnio mitrumo ir patyrimo, jos pirkliai turi didesnius kapitalus, kurie leidžia jiems perparduodant tenkintis mažesniais pelnais. Bet šiuos privalumus ligi tam tikro laipsnio atsveria darbo pigumas kiekvienoje tautoje, neturinčioje nė plačios prekybos, nė didelių aukso bei sidabro kiekių. Iš tos priežasties verslai pamažėl keičia savo bustines; jie apleidžia šalis ir sritis, kurias jie jau praturtino, ir persikelia ten, kur jas traukia darbo ir pragyvenimo produktų pigumas; pralobdinę ir tas vietas, jie dėl tos pačios priežasties, vėl keliasi kitur. Ir apskritai galima pastebėti, kad visuotinas brangumas, pareinąs nuo per didelio pinigų pertekliaus, yra žala, kuri pasireiškia, kaip greit prekyba kur nors įsigali, ir kuri todėl, ją aprėžia tąją šalimi tuo būdu, kad duoda galimumo labiau neturtingoms šalims parduoti savo prekes visose svetimšalėse prekyvietėse pigiau, kaip gali parduoti turtingos.

Ši apystova ir privertė mane paabejuoti, ar bankai ir popieriniai pinigai, kurie paprastai laikomi taip naudingais valstybei, tikrumoje duoda teigiamų pasėkmių. Maisto ir darbo brangumas, atsiradęs dėl prekybos augimo ir pinigų kiekio padidėjimo, daugeliu atžvilgių

---

turalinė išvada iš padaryto apskaičiavimo. Nes po Egipto užkariavimo, pinigų Romoje, matomai, buvo maždaug tiek pat, kiek jų yra šiandien turtingiausiose Europos valstybėse.

nenaudingas; bet šis nepatogumas neišvengiamas, ir drauge jis yra tik pasekmė to visuomenės turtingumo ir gerovės, kurie sudaro visų mūsų pastangų tikslą. Jis atpildomas ta nauda, kurią mes gauname iš šių taurių metalų kiekio turėjimo, ir ta persvara, kurią duoda tas turėjimas tautai visuose karuose ir santykiuose su svetimomis valstybėmis. Bet nėra jokio reikalo dar didinti tą neigiamą įtaką dirbtinais pinigais, kurių svetimšaliai neima jokiuose mokėjimuose ir kurie, ištikus bet kuriems didesniems neramumams valstybėje, nustoja savo vertės. Tiesa, kiekvienoje turtingoje valstybėje daug yra žmonių, kurie turi dideles pinigų sumas ir, mieliau negu stambią monetą, laiko gerai garantuotus popierius, nes pastaruosius galima lengviau pergabenti ir geriau paslėpti. Jei valstybė neįtaiso banko, tai iš tos apystovos ima naudą privatiniai bankininkai, kaip seniau Londono auksakaliai, o dabar Dublino bankininkai, o juk daug geriau, jei naudą iš šių popierinių pinigų, kurių visados bus kiekvienoje turtingoje valstybėje, semia viešasis bankas. Bet dirbtinas tos rūšies kredito dauginimas niekados negali būti naudingas prekybiniai valstybei, atvirkščiai, jis jai yra žalingas, nes veda į pinigų kiekio padidinimą, kuris praneša naturalinį jų santykį su darbu ir prekėmis, taigi, ir į jų kainų pakilimą, fabrikanto ir pirklio nenaudai. Šiuo atžvilgiu reikia pripažinti, kad naudingiausias būtų tas bankas, kuris uždarytų į kasą visus gaunamus pinigus[1]) ir niekados nedidintų esamo apyvartoje pinigų kiekio, kaip paprastai atsitinka, kai bankai leidžia savo kapitalų dalį į apyvartą. Taip veikdamas, valstybinis bankas labai aprėžtų privatinių bankų ir agiotininkų veikimą, ir nors valstybei, tokiu atveju, tektų prisiimti naštą atlyginti banko direktoriams ir skaičiuotojams (nes esant tokiai organizacijai, bankas negautų iš savo operacijų jokio pelno), bet nauda, kurią gautų tauta iš pigios darbo kainos ir popierinių pinigų panaikinimo, gausiai atpil-

[1]) Taip daro Amsterdamo bankas.

dytų tas išlaidas. Nėra reikalo priminti, kad tokia stambi suma gyvais pinigais, kuri susirinktų banko kasose, būtų labai naudinga didelių visuomeniškų pavojų ir nelaimių valandoje, ir kad išleistą tokiais atvejais galima būtų lengvai grąžinti, kai šalyje grįžtų taika ir ramybė.

Žemiau mes grįšime prie klausimo apie popierinį kreditą ir panagrinėsime jį nuodugniau. Aš norių baigti šį tyrinėjimą apie pinigus dviem pastabom, kurios gal atkreips mūsų galvojančių valstybės vyrų dėmesį.

I. Skitas Anarcharsis[1]), kuris savo gimtinėje niekados nebuvo matęs pinigų, išmintingai pastebėjo, kad, jo nuomone, iš aukso ir sidabro graikai neturi jokios naudos, nebent tą, kad palengvina jiems skaičiavimą ir apskaičiavimą. Iš tikrųjų, aišku, kad pinigai yra ne kas kita, kaip darbo ir prekių atstovai, ir kad jie yra tik priemonės skaičiuoti ir įkainuoti pastaruosius. Kadangi esant pinigų pertekliui reikia turėti didelį jų kiekį atstoti tą patį prekių kiekį, tai tautai, visumoje, šis perteklius negali būti nė naudingas, nė žalingas, — vis viena kaip niekas nepasikeistų prekybos knygose, jei vietoje arabų skaitmenų, kuriems nereikia daug ženklų, pradėtų vartoti Romos skaitmenis, susidedančius iš daugelio ženklų. Maža to: pinigų gausumas, panašiai kaip ir Romos skaitmenys, net varžo ir yra nepatogus, nes apsunkina pinigų gabenimą ir laikymą. Bet nežiūrint į šią išvadą, kurios tikrumo negalima neigti, neabejotina, kad suradus Amerikos kasyklas, visų Europos šalių pramonė išsiplėtė, išskyrus tų kasyklų valdytoją, ką, tarp kita ko, visiškai teisingai galima aiškinti aukso ir sidabro kiekio padidėjimu. Ištikrųjų lengva pastebėti, kad kiekvienoje valstybėje, į kurią pradeda gausiau plaukti pinigai, viskas pasikeičia: darbas ir pramonė atgija, pirklys tampa verstesnis, manufaktūrininkas veiklesnis ir sumanes-

1) Plut. Quomodo quis suos profectus in virtute sentire possit.

nis, ir net farmeris greičiau ir akyliau eina paskui savo žagrę. Tat sunku paaiškinti tik viena didesnio pinigų pertekliaus įtaka pačiai šaliai, t. y. prekių kainų pakilimu, ir reikalu, už kiekvieną daiktą mokėti didesnį mažų, baltų ar geltonų, skritulių kiekį. O kas liečia užsienio prekybą, tai didesnis pinigų gausumas, greičiau, kenkia jai, keldamas aliai vienos darbo rūšies kainą.

Šiam reiškiniui paaiškinti, reikia pastebėti, kad nors prekių kainų pakilimas yra neišvengiama aukso ir sidabro kiekio padidėjimo pasekmė, tačiau, ji neseka betarpiškai paskui šį padidėjimą; pinigas turi tam tikrą laiką verstis šalyje ir duoti savo įtaką pajusti visoms visuomenės klasėms. Pradžioje nepastebima jokios permainos; kainos pamažėl auga, pradžioje vienoje prekybos šakoje, paskum kitoje, kol pagaliau viskas pasiekia tikslaus atitikimo naujam susirinkusios šalyje skambios monetos kiekiui. Mano nuomone, tik per šį laiką, tarp pinigų kiekio padidėjimo ir kainų pakilimo, aukso ir sidabro padidėjimas naudingas pramonei. Kai į šalį įvežtas tam tikras pinigų kiekis, jis pradžioje esti nepaskirstytas tarp daugelio rankų, o esti nedaugelio asmenų kasose, kurie stengiasi jį tuojaus pelningai sunaudoti. Sakykime, kad keletas fabrikantų ir pirklių, mainais už išvežtas į Kadiksą prekes, gavo aukso ir sidabro. Tas duoda jiems galimumo samdytis daugiau kaip pirmą darbininkų, ir šiems darbininkams neateina net į galvą reikalauti aukštesnės algos: — jie patenkinti jau tuo, kad jie gavo darbo pas tokius pinigingus darbdavius. Jei pritrūksta darbininkų, tai fabrikantas pakelia algas, bet pradžioje jis reikalauja už tai, kad daugiau dirbtų, ir darbininkas mielai su tuo sutinka, galėdamas geriau valgyti ir gerti, ir tuo atsverti padidėjusį darbą ir jėgų didesnį eikvojimą. Jis eina su savo alga į prekyvietę, kur gauna visas prekes senomis kainomis, ir parneša savo šeimai daugiau ir geresnės rūšies maisto, ūkininkas ir daržininkas, matydami, kad visos jų prekės išperkamos, savo ruoštu, stengiasi didinti savo gamybą; tuo pat laiku jie

gauna galimumo pirkti iš savo statytojų daugiau ir geresnės rūšies drabužių ta pačia kaina, kaip ir pirmiau, ir dėl tos naujos naudos padidėja uolumas dar ir šios verslo šakos. Nesunku būtų pasekti skambios monetos judėjimą per visą šalį, ir tuomet tektų pripažinti, kad kol ji pakelia darbo algą, ji pradžioje dar sukelia kiekvieno atskiro asmens uolumą.

Kad pinigų kiekis pirma turi labai žymiai išaugti, iki įvyks jo sukeltas darbo pabrangimas, įrodo, tarp kita ko, daugelis operacijų, kurias darė prancūzų karaliai su skambią moneta; ir čia visados pasirodydavo, kad piniginės valiutos padauginimas nesukeldavo atitinkamo kainų pakilimo, bent per tam tikrą laikotarpį. Paskutiniais Liudviko XIV viešpatavimo metais valiuta padidėjo $^3/_7$, tuo tarpu kainos pakilo iš viso tik $^1/_7$; dabartiniu laiku už javus Prancūzijoje moka tą pačią kainą arba tokį pat livrų skaičių, kaip ir 1683 metais, nors tuomet iš sidabro markės (8 uncijų) buvo kalama 30 livrų, o dabar kalama 50[1]. Aš jau nekalbu apie tą didelį aukso ir sidabro padaugėjimą, kuris toje šalyje nuo to laiko galėjo būti įvykęs.

---

1. Aš duodu šiuos duomenis pasiremdamas išvadžiojimais, kurias daro žymus rašytojas ponas Dutot savo knygoje „Politinės Refleksijos". Vis tik aš turiu pripažinti, kad faktai, kuriuos jis nurodo kitose vietose, dažnai esti tiek abejotini, kad jam šiuose dalykuose sunku tikėti. Tačiau visuotina nuomonė, kad pinigų pagausėjimas Prancūzijoje, pradžioje nekėlė atatinkamai kainų, yra vis tik teisinga.

Prie progos aš dar noriu pastebėti, kad man tat atrodo viena iš suprantamiausių priežasčių, dėl kurios galima ginti palaipsninį ir visuotiną pinigų daugėjimą, nors Melonas, Dutot ir Paris de Verney, visose tose knygose, kurias jie tuo klausimu parašė, to nepastebėjo. Jei pav. mūsų visi pinigai nebūtų sukalti į monetas, ir kiekvienas šilingas būtų sumažintas 1 pensu sidabro vertės, tai greičiausia, už šį naująjį šilingą galima būtų pirktis tiek pat, kiek ir už seną; tuo visos kainos nepastebimai būtų numuštos, užsienio prekyba pagyvėtų, ir verslingumas šalyje, dėl didesnio svarų sterlingų ir šilingų kiekio apyvartos, susilauktų tam tikro sustiprinimo ir paskatinimo. Jei tokis pasiūlymas

Visi šie samprotavimai duoda mums teisę pasakyti, kad valstybės vidaus gerovės atžvilgiu, didesnis ar mažesnis einąs šalyje skambios monetos kiekis neturi reikšmės. Teisingą valstybės politiką sudaro tik tai, kad kiek galint būtų palaikomas nuolatinis tautos kapitalo augimas, nes tatai išlaiko tautoje uolumo dvasią, didina darbo atsargą, ir tiktai tat sudaro tikrą šalies galybę ir tikrą jos turtą. Tauta, kurioje skambios monetos kiekis mažėja, tikrumoje šiuo periodu yra silpnesnė ir menkesnė, kaip kita tauta, kurioje yra nedaugiau pinigų, bet kurioje jų kiekis be paliovos auga. Tat nesunku suprasti, jei turėti galvoje tai, kad skambios monetos kiekio svyravimai, padidėjimo ar sumažėjimo pusėn, ne tuojaus sukelia atitinkamą prekių kainų pasikeitimą. Kol gyvenimas prisitaikys naujoms sąlygoms, visada praeina tam tikras laikas, ir, mažėjant aukso ir sidabro kiekiui, šis laikotarpis taip pat žalingas pramonei, kaip jis naudingas jai, šių metalų kiekiui didėjant. Darbininkui tuo atveju sunkiau gauti darbo pas manufaktūrininką ar pirklį, nors prekyvietėje jis moka tas pačias kainas kaip ir pirmiau. Farmeris negali parduoti visų savo javų ir gyvulių, o tuo tarpu jis privalo mokėti savininkui tą pačią nuomą. Nesunku numatyti, kokis neturtas, elgetavimas ir dykinėjimas turės iš tokios dalykų padėties kilti.

II. Antrą pastabą, kurią aš norėjau padaryti dėl pinigų esmės, galima taip paaiškinti. Europos kaikuriose valstybėse ir daugelyje sričių (seniau tokioje padėtyje buvo visos šalys) taip maža skambios monetos, kad dvarų savininkas visiškai negauna pinigų iš

---

būtų įgyvendinamas, tai gerai būtų išleisti naująjį šilingą po 24 puspensus, idant būtų išlaikyta iliuzija ir naujas pinigas būtų vertinamas lygiai su senu. O kadangi dėl nuolatinio mūsų šilingų ir šešių pensų monetų nusitrynimo greit prireiks mūsų sidabrą perkalti, galima ginčytis, ar turime mes pasekti karaliaus Vilhelmo valdžios pavyzdžiu, kuri perkaldino mažaverčius pinigus į monetas su senu grynojo metalo kiekiu.

savo nuomininkų, ir todėl priverstas imti nuomos mokesnį natūra, kurį arba pats vartoja, arba gabena ten, kur tikisi jam rasti rinką. Tose šalyse, valdovas, be naturalinių mokesčių, negali imti jokių kitų, arba tik menkus, ir kadangi tokis mokesnis natūra duoda jam labai menką naudą, tai, matomai, tokios valstybės jėga net šalies viduje yra visiškai menka; ji nepajėgia išlaikyti tokio dydžio armiją ir laivyną, kaip galėtų, jei visose jos srityse būtų aukso ir sidabro perteklius. Vokietijos galybė, be abejonės, daug daugiau išaugo per paskutinius tris amžius[1], kaip jos produktingumas, gyventojai ir manufaktūros. Austrų imperijos sritys apskritai gerai apgyventos, gerai įdirbtos ir labai plačios, tuo tarpu jos, palyginti, turi menkos įtakos Europos balanse, ko priežastimi laikomas pinigų jose stiglius. Bet kaip suderinti šiuos visus faktus su tuo neginčijamu principu, kad aukso ir sidabro kiekis savaime neturi reikšmės? Anot šio principo, kiekvienas valdovas, kuris valdo didelį pavaldinių skaičių, turinčius didelius prekių perteklius, turi būti didis ir galingas, o jo valdiniai — turtingi ir laimingi, nepriklausomai nuo turimo didesnio ar mažesnio brangių metalų kiekio. Nes šiuos metalus juk galima dalinti į vis smulkesnes ir smulkesnes dalis, ir jei monetos tapo tokios mažos, kad jas lengva pamesti, tai nesunku maišyti į auksą ir sidabrą kurio nors mažiau brangaus metalo, kaip tat ir daroma kai kuriose Europos valstybėse, ir tuo būdu sudaryti parankesnę ir patogesnę monetų išvaizdą: jos ir tuomet patenkintų tas pačias mainų reikmenes, nežiūrint į jų skaičių ir spalvą.

Į šiuos priekaištus aš atsakysiu, kad įtaka, kuri laikoma skambios monetos stigliaus pasekme, ištikrųjų yra gyventojų papročių ir ypatumų išdava, ir kad mes, kaip tat dažnai atsitinka, klaidingai priimame

1) Italai pravardžiavo imperatorių Maksimilianą: Pocci Denari. Šiam monarchui nepasisekdavo joks sumanymas, nes jam nuolat trūko pinigų.

netiesioginę pasekmę už pagrindinę priežastį. Prieštaravimas čia tik tariamas, bet reikia tam tikro susivokimo ir minties įtempimo, kad suradus tuos principus, kurie duotų mums galimumo suderinti p r o t ą su patyrimu.

Atrodo beveik savaime suprantamu daiktu, kad kiekvieno daikto kaina priklauso nuo prekių santykio su skambia moneta, ir kad žymus pasikeitimas vieno ar kito, turi turėti tų pačių pasekmių, būtent — arba pakelti, arba sumažinti kainas. Padauginkite prekių kiekį — jos atpigs, padidinsite skambios monetos kiekį, — prekių kainos pakils. Ir atvirkščiai, prekių kiekio ir skambios monetos sumažinimas duos atvirkščias išdavas.

Ne mažiau savaime suprantamas dalykas yra ir tai, kad kainos priklauso ne tiek nuo absoliutinio esamo šalyje prekių ir skambios monetos kiekio, kaip nuo to prekių kiekio, kuris atvežtas arba gali būti atvežtas į prekyvietę, ir nuo to pinigų kiekio, kuris yra apyvartoje. Jei pinigai guli kasose, tai kainų atžvilgiu jie neturi jokios įtakos, lyg kad jų visiškai ir nebūtų; jei prekes laikyti sukrautas į sandėlius ir klėtis, tai jų įtaka tokia pati. Kadangi šiuo atveju pinigai ir prekės niekados nesusitinka, tai jie todėl ir negali vieni antriems daryti jokios įtakos. Jei mes norėtume nustatyti apytikrę maisto produktų vertę, tai mes niekados neturėtume imti dėmesin to javų kiekio, kurį farmeris laiko sėklai ir savo šeimai išmaitinti. Vien tik pasiūlų perteklius, palyginti su paklausais, nustato kainą.

Šiuos principus pritaikant reikia imti dėmėsin, kad kiekvienos šalies pirmykščiais ir mažiau kultūringais laikais, kol dar vaidintuvė nepadidino gamtos duotų reikmenių kiekį, žmonės tenkinasi savo laukų produktais, ir tais rupiais pagerinimais, kuriuos jie patys moka juose daryti, ir dėl to turi mažiau progų mainytis, — bent jau mainyti į pinigus, kurie bendru sutikimu, sudaro visuotiną mainų matą. Vilnos, ūkininko surinktos iš savo avių, suverptos savo namuose ir išaustos

kaimyno audėjo, kuris gauna užmokesnį duona arba vilna, pakanka ir namų reikmenėms, ir šeimai apsidengti. Dailidė, kalvis, mūrininkas ir stalius gauna atlyginimą tokios pat rūšies, ir net pats dvaro savininkas, gyvenąs kaimynystėje, mielai ima į nuomą farmerio surinktus produktus. Daugumą jų, būdamas kaimiškai vaišingas, jis pats suvartoja; likusius, gal būt, parduoda artimame mieste už pinigus, už kuriuos perkasi reikalingų dalykų, kas ir sudaro jo išlaidas ir jo liuksusą. Bet kai žmonės pradeda šį vartojimą puikinti, pradeda ne visą laiką gyventi namie ir nebesitenkinti tuo, ką galima gauti kaimynystėje, tuomet pagyvėja mainai ir įvairi prekyba, ir per šiuos mainus apyvartoje atsiranda daugiau pinigų. Verteivos nebesutinka gauti mokesnį javais, nes jie turi ir kitų reikmenių, o ne vien valgio. Farmeris peržengia savo parapijos ribas, kad nusipirktų sau reikalingų prekių, ir ne visados gali mainais atiduoti savo produktus tam pirkliui, pas kurį jis patsai perka. Žemvaldys gyvena sostinėje arba užsienyje ir reikalauja, kad nuomą jam mokėtų pinigais, kuriuos lengva būtų jam pasiųsti. Kiekvienoje gamyboje atsiranda stambūs verslininkai, manufaktūrininkai ir pirkliai, kurie gali savo reikalus vesti tik pinigų padedami. Taigi šioje naujoje visuomenės tvarkoje skambi moneta dalyvauja daug didesniame santorių kiekyje, ir daug dažniau vartojama, kaip pirmesniais laikais. Dabar suprantama, kad atgijusio ūkiško veikimo ir kylančio gyvenimo lygio laikais, kiekvienas daiktas daug pigiau kainuoja, kaip rupiais necivilizuotais laikais, jei tik pinigų kiekis šalyje nepadidėja. Kainas nustato santykis tarp esamo apyvartoje pinigų kiekio ir patiektų į prekyvietę prekių kiekio. Prekės, kurios suvartojamos namie, arba kaimynystėje išmainomos į kitas prekes, nepakliūva į prekyvietę, ir neįgauna jokios įtakos į monetų kiekį, esamą apyvartoje; vertinant šias prekes pinigų atžvilgiu, jų kaip ir visiškai nebūtų; tuo tarpu tokis produktų vartojimo būdas slėgia proporciją iš prekių pu-

sės, dėl ko jų kainos pakyla. Bet kai pinigus ima visur vartoti ir jie visur tampa mainų matu, tuomet tas pats pinigų kiekis, kuris sudaro tautos fondą, turi daug daugiau darbo; tuomet visos prekės eina į prekyvietę, apyvartai sritis išsiplėčia; susidaro tokia padėtis, lyg kad ta pati suma patenkintų platesnės valstybės reikmenes; ir kadangi pinigų kiekis santykyje su prekių kiekiu sumažėja, tai visos prekės turi pigti ir kainos pamažėl kristi.

Tiksliausi išskaičiavimai, padaryti visai Europai, parodė, kad, imant dėmesin tą skirtumą, kuris susidarė keičiant monetų vertę ir vardus, prekių kainos nuo Amerikos atradimo laikų išaugo tiktai tris, maksimum keturis kartus. Tuo tarpu ar drįstų kas tvirtinti, kad šiuo laiku skambios monetos kiekis Europoje ne žymiai daugiau prašoka jo kiekį penkiolikto šimtmečio ar vėlesnių laiku, kaip keturis kartus? Ispanai ir portugalai — iš savų kasyklų, anglai, prancūzai ir olandai — iš savo prekybos su Afrika ir kontrabandos su Amerika, kasmet parsiveža apie šešis milijonus svarų sterlingų, iš kurių nedaugiau kaip vienas trečdalis eina toliau į Rytų Indiją. Viena ši suma per dešimtį metų, tur būt, galėtų du kart padidinti seną Europos skambios monetos kiekį. Ir jokios kitos pateisinančios priežasties negalima nurodyti tam faktui, kad ne visos kainos pakilo ligi tokio neišmatuojamo aukščio, kaip tik vien papročių ir gyvenimo būdo pasikeitimą. Nekalbant jau apie tai, kad pramoniškos gamybos augimas didina prekių kiekį, — tų pačių prekių į prekyvietę patiekiama didesnė dalis, kai tik žmonės pradeda atsisakyti nuo savo seno paprasto gyvenimo būdo. Ir nors šis padidėjimas nebuvo tokis didelis, kaip skambios monetos padauginimas, vis dėlto jis buvo labai didelis, ir jis tat sulaikė santykį tarp skambios monetos ir prekių beveik sename lygyje.

Jei kas paklaustų, kuris iš gyvenimo būdų naudingesnis valstybei ir visuomenei — paprastas, ar puikesnis, tai aš nesvyruodamas atsakyčiau, kad bent jau

politiniu atžvilgiu naudingesnis yra paskutinis, ir šią apystovą pastatyčiau kaip naują įrodymą prekybai ir pramonei skatinti.

Nes kol žmonės laikosi senų, paprastų įpročių ir gaminasi viską, kas jiems reikalinga, iš dalies namų gamyba, iš dalies mainais iš kaimynų, valdovas negali rinkti jokių piniginių mokesnių iš didesnio savo valdinių skaičiaus; ir jei jis nori apkrauti juos kuriais nors mokesniais, tai priverstas esti priimti jų mokėjimą prekėmis, nes tik šių yra perteklius; tokios sistemos nepatogumai tiek yra savaime suprantami ir žymūs, kad nėra reikalo juos įrodinėti. Pinigus valdovas galės gauti tik iš savo šalies svarbiausių miestų, nes tik juose jie esti vartojami, bet miestai, žinoma, negalės duoti jam tiek pinigų, kiek galėtų duoti visą valstybė, jei auksas ir sidabras būtų vartojamas visur. Bet nežiūrint į šį neginčijamą pajamų kiekio sumažėjimą, tokia padėtis dar ir kitu atžvilgiu būtų valstybės skurdo priežastimi. Ne tik valdovas gauna mažiau pinigų, bet, taipogi, tas pinigų kiekis neduoda tokios didelės, naudos, kaip kad duotų gyvos prekybos ir verslo laikais. Jei prileisti, kad aukso ir sidabro monetos kiekis nepasikeitė, tai kiekvienas daiktas kainuoja brangiau, nes į prekyvietę gabenama mažiau prekių, ir visas pinigų kiekis yra didesnėje proporcijoje santykyje su tuo prekių kiekiu, kuris už juos perkamas; tuo tarpu tik ši viena proporcija nustato ir nulemia prekių kainas.

Iš to mes galime suprasti, kaip neteisinga nuomonė, kurią dažnai galima sutikti pas istorikus, taip pat ir paprastoje kalboje, kad kiekviena atskira valstybė, nors ji turėtų ir labai derlingų, tirštai gyvenamų ir geros kultūros žemių, visados esti silpna tik dėl to, kad joje maža pinigų. Mažas skambios monetos kiekis savaime, žinoma, niekados negali būti valstybei žalingas, nes tikrąją kiekvienos valstybės jėgą sudaro gyventojai ir jų prekės. Čia visuomenei kenkia gyvenimo paprastumas, kuris auksą ir sidabrą sutelkia nedaugelio žmonių rankose, ir kliudo šiems metalams greita vers-

tis ir pasklisti po visą valstybę. Atvirkščiai, gyvas veikimas ir rafinuoti įpročiai išsklaido pinigus, nors jų ir laba maža būtų, po visą valstybę; jie lyg įtraukia pinigus net į mažiausią gyslelę, kuri juos varo į kiekvieną operaciją, į kiekvieną santorį. Daug ar maža, bet kiekvienas turi pinigų, ir kadangi dėl to visos kainos krinta, tai valdovas turi iš to dvigubą naudą: jis mokesčiais gali surinkti pinigų iš visų savo valstybės dalių, ir tas, ką jis surenka, gali būti suvartotą kiekvienam pirkiniui arba sumokėjimui, žymiai daugiau už juos gaunant.

Palyginę kainas mes galime padaryti išvadą, kad Kinuose dabar yra nedaugiau pinigų, kaip kad Europoje buvo prieš tris šimtmečius; tačiau kokia didelė yra tos valstybės galybė vertinant pagal jos valdininkų skaičių, ir kariuomenės dydį! Polybius[1] sako, kad jo laikais maisto produktai Italijoje buvo tokie pigūs, kad kaikuriuose vietose pietus vienam žmogui traktyriuje kainavo semis, t. y. ne ką daugiau kaip fartingą, ir vis dėlto tais laikais Roma paėmė į savo valdžią visą žinomą tais laikais pasaulį. Apytikriai šimtas metų prieš tai, Kartagenos pasiuntinys juokaudamas pasakė, kad nė vienoje šalyje nėra tarp žmonių tokių brolišku santykių, kaip pas romiečius, nes visose iškilmėse, į kurias jis būdavo kviečiamas kaip svetimžemis pasiuntinys, jis matydavo tuos pačius sidabrinius indus[2]). Absoliutinis brangių metalų kiekis neturi jokios reikšmės. Čia turi reikšmės tik dvi sąlygos: pirma, nuolatinis pinigų kiekio didinimas, antra, pilnas jų susiurbimas ir pasklijimas po valstybę. Šių dviejų sąlygų įtaka buvo parodyta pirmiau.

Kitame skyriuje mes pamatysime kito panašaus sofizmo pavyzdį, kur šalutinis veiksmas laikomas priežastimi, o pasekmė, priklausanti nuo gyventojų papročių pasikeitimo, primetama stambios monetos pertekliui.

---

1) Libr. II. cap. 15.
2) Plin. lib. XXXIII. cap. II.

Apie prekybos balansą.

Tautos, nepažįstančios prekybos prigimties, paprastai draudžia prekių išvežimą ir stengiasi pasilaikyti sau visa tai, ką jos laiko naudingu ir brangiu. Jos nepastebi, kad taip elgdamosi jos daro kaip tik priešingą tam, ko nori, nes juo daugiau kurios nors prekės išvežama, tuo didesnė tampa jos gamyba, ir ji visų pirmiausia pasiūloma joms pačioms.

Mokslininkai žino, kad senieji Atėnų įstatymai nusižengimu laikė vynuogių išvežimą, nes šie vaisiai Atėnuose buvo laikomi labai nepaprastais, ir atėniečiai manė, kad jie per daug bus malonus svetimšalio gomuriui. Ir kaip rimtai jie žiūrėjo į šį juokingą draudimą, matyti iš to, kad kaltintojai jų buvo vadinami sikofantais — nuo dviejų graikų žodžių, reiškiančių vynuogę ir pranešėją. Daugelyje senų parlamento aktų, ypatingai tuose, kurie liečia Eduardo III laikus, galima rasti pėdsakų tokio pat prekybos neišmanymo. Prancūzijoje javų išvežimas beveik visados buvo draudžiamas ligi paskutinių dienų, kaip sako, tikslu išvengti bado; tuo tarpu savaime aišku, kad šis draudimas yra svarbiausia priežastis tų dažnų badmečių, kurie ištikdavo šią turtingą šalį.

Ta pačia pavydulinga baime vadovavosi įvairios tautos ir pinigų reikale, ir tik sustiprinant proto išvadas patyrimo duomenimis, galima įtikinti tautą, kad vienintelė tokių draudimų pasekmė, yra mainų stiprinimas jos nenaudai ir žymus išvežimo padidinimas.

Tokios rūšies klydimai, žinoma, yra labai rupūs ir savaime suprantami; bet ir ligi šių laikų net šalyse, gerai pažįstančiose prekybą, prekybos balanso atžvilgiu viešpatauja pavydas ir baimė, kad visas auksas ir sidabras išplauks į užsienį. Ši baimė man atrodo beveik visais atvejais be pagrindo, ir aš tiek pat bijaus to, kad apgyventa ir darbšti šalis liks be pinigų, kaip ir to, kad visi mūsų šaltiniai ir upės iš-

seks. Palikime įrodymus, kurių duoda mums gyventojų tirštumas ir darbštumas, ir mums nereikės baimintis nustoti mūsų piniginių turtų.

Nesunku matyti, kad visi išskaičiavimai, liečiantieji prekybos balansą, pagrįsti labai nepatikimais faktais ir prielaidomis. Neabejotina, kad muitinių knygos sudaro labai nepatikimą pagrindą spręsti apie išvežimą; taip pat netikslus bus apskaičiavimas remiantis pinigų kurso stebėjimu, jei tik neimama galvon jo padėtis visose valstybėse, ir nesusipažįstama su įvairių nuolaidų dydžiu, kurį daro užsienyje, kas, žinoma, nėra įvykdomas dalykas. Kiekvienas, kuris yra rašęs apie tą dalyką, būtinai patvirtindavo teisingumą savo teorijos, ar šiokia ar tokia ji būtų, faktais, išdėstymais ir visų prekių išskaičiavimu, kurios išvežamos į užsienį.

Misterio Gee veikalai sukėlė pas mus visuotiną paniką, nes jo stebėjimais, patvirtintais daugybe atskirų pasiteiravimų, tautos nuostolių suma prekybos balanse pasirodė tokia didelė, kad praėjus penkiems ar šešiems metams pas mus neturėtų palikti nė vieno šilingo. Tuo tarpu nuo to laiko praėjo dvidešimts metų, mes perleidome brangiai kainavusį karą, ir vis dėlto, mūsų laimei, tikrai galima pasakyti, kad pas mus dabar daugiau pinigų, kaip per bet kurį pirmesnį laikotarpį.

Vargu ar rastume ką nors tinkamesnio, kaip tai, ką rašė daktaras Swift, autorius, taip greitai pastebėdavęs kitų klaidas ir kvailumą. Savo „Trumpoje Airijos padėties apžvalgoje" jis sako, kad piniginis tos karalystės turtas tais laikais nepranešė 500.000 svarų, kad iš tos sumos airiai kasmet siųsdavo į Angliją milijoną, ir kad jie vargu ar turėjo kurį kitą pajamų šaltinį, nes neturėjo visiškai užsienio prekybos, išskyrus prancūzų vynų įvežimą, už kurį jie mokėdavo grynais pinigais. Dėl tokios padėties, kurią reikia laikyti labai liūdną, pinigų kiekis Airijoje per trejus me-

tus nukrito nuo 500.000 svarų ligi 200.000. Aš manau, kad dabar, praėjus trisdešimčiai metų, iš jų neliko nė pėdsako. Kuo laikosi ir net plinta ta nuomonė, kuri sukėlė tokį daktaro Swifto pasipiktinimą, nuomonė apie nuolatinį Airijos turtingumo didėjimą?

Vienu žodžiu, ši nuomonė apie blogą prekybos balansą, turi, berods, tą ypatybę, kad ji atsiranda pas visus, kurie nesutinka su ministerija arba iš viso blogai yra nusiteikę, ir kadangi jos negalima užginti smulkių visų išvežamų dalykų išskaičiavimu, atsveriančių įvežimą, tai čia, gal būt, bus vietoje, nustatyti bendrą dėsnį, kuris parodys, kad, kol tauta išlaiko savo gyventojus ir savo pramonę, jai nėra ko baimintis netekti savo turtų.

Prileiskime, kad vieną gražią naktį keturios penktosios visų Didžiosios Britanijos pinigų išnyko, ir tauta pinigų atžvilgiu atsidurė tokioje padėtyje, kurioje ji buvo Henrikų ir Eduardų laikais; kurios bus to įvykio pasekmės? Ar neturės proporcingai nukristo darbo ir prekių kainos ir kiekvienas daiktas bus taip pat pigus, kaip anais laikais? Kuri tauta pajėgs tuomet konkuruoti su mumis svetimšalėse prekyvietėse, arba imti už prekių vežiojimą ir už pačias prekes tokias kainas, kurios mums vis dėlto bus pakankamos? Taigi, ar negrąžinsime mes tuo būdu per trumpą laiką visų pinigų, kurių mes nustojome, ir ar nepasieksime tokio pat pinigų pertekliaus, kuris yra kaimynuose? Bet kaip tik tas įvyks, mes tuojaus nustosime visų patogumų, kurių mums davė darbo ir prekių pigumas; dėl pinigų pertekliaus pas mus, jų įplaukimas į mūsų šalį sustos.

Atvirkščiai, prileiskime, kad per vieną naktį pinigų kiekis Didžioje Britanijoje padidės penkis kartus; ar neįvyks priešingos pasekmės? Ar nepakils darbo ir prekių kainos ligi tokio aukščio, kad nė viena iš kaimyniškų tautų nepajėgs pas mus pirkti, o tuo tarpu, atvirkščiai, jų prekės taps palyginti tokios pigios, kad nežiūrint į įvairius draudžiamus įstatymus, jos užvers

mūsų prekyvietes, ir mūsų pinigai eis iš šalies tol, kol mes nesusilyginsime su kaimynais pinigų atžvilgiu, ir nenustosime tų didelių turtų, kurie įvedė mus į tokią keblią padėtį?

Savaime aišku, kad tos pačios priežastys, kurios išlygintų šias kraštutines nelygybes, jei šiosios dėl kurio nors stebūklo atsirastų, neleidžia joms atsirasti paprastoje dalykų eigoje, ir nuolatos palaiko pas visas kaimyniškas tautas pinigų kiekį tokio dydžio, kuris atitinka kiekvienos jų sumanumui ir produktingumui. Vanduo, kur tik jis bėgs, jis visur bus viename lygyje. Paklauskite fizikų to reiškinio priežasties; jie atsakys jums, kad jei kurioje nors vietoje vanduo pakiltų, tai vandens svoris toje vietoje pakiltų, ir niekeno neatsveriamas turėtų tiek nuženiinti jo lygį, kol įvyktų pusiausvyra, ir kad ta pati priežastis, kuri pašalintų nelygybę, jei ji atsirastų, turėtų nuolat sekti ją, jei neįsipainiotų koks nors iš lauko prievartos faktorius.

Ar galima įsivaizduoti, kad įstatymdavystės keliu ar net kuriuo nors pasisekimu mene ir tautos produktingume, kada nors galima būtų sulaikyti Ispanijoje visą tą pinigų kiekį, kuris buvo įgabentas į ten iš Amerikos, arba, jei visos prekės Prancūzijoje dešimts kartų pigiau parsiduotų, kaip anapus Pirenėjų, ar jos nerastų būdų pereiti per kalnus ir pertraukti tų turtų dalį į Prancūziją? Ir kuo kitu galima aiškinti naudą, gaunamą visų tautų iš prekybos su Ispanija ir Portugalija, kaip ne tuo, kad pinigus, panašiai kiekvienam skysčiui, negalima sulaikyti tokiame aukštyje, kuris praneša jo gamtinį lygmalį? Tų šalių valdovai įrodė, kad jiems netrūko noro sulaikyti savo auksą ir sidabrą savo šalyje, jei tik tas būtų buvę galima.

Bet kaip viena vandens dalis, būdama atskirta nuo susisiekimo su visu kitu skysčiu, gali pakilti aukščiau lygmalio, taip ir pinigai, nutrukus susisiekimui dėl kurių nors fizinių ar materialinių kliūčių (nes vienos įstatymdavystės nepakanka), gali sukelti didelę nely-

gybę pinigų kiekių, kuriuos turi įvairios tautos. Taip, pav., didelis Kinų tolumas, kartu su mūsų Indijos kompanijų monopolijomis, kliudydami susisiekimui, palaiko Europoje daug didesnį aukso ir sidabro, ypač pastarojo, perteklių, kaip Kinuose. Bet nežiūrint į šias dideles kliūtis, kalbamų dėsnių veikimas savaime aiškus. Apskritai europiečiai, tur būt, labai praneša kinus menu ir išradimais rankų gamyboje ir manufaktūrose; bet vis dėlto, prekyba su jais visados duoda mums daug trūkumo. Ir jei ne nuolatinė paspirtis, kurią duoda mums Amerika, pinigų kiekis Europoje greitai sumažėtų, o Kinuose išaugtų, kol pagaliau jis pasiektų vienodo lygio abiejose šalyse. Nė vienas protingas žmogus neabejos, kad jei ši darbšti tauta būtų mums taip artima, kaip Lenkija ar Berberija, ji greitai atimtų iš mūsų pinigų perteklių ir patrauktų sau didžiumą Amerikos turtų. Kad paaiškinus ši neišvengiamą reiškinį, mums nėra reikalo naudotis fizinės traukos įstatymu. Yra moralinis traukos įstatymas, paremtas žmonių interesais ir aistromis, ne mažiau galingas ir tikslus.

Kas palaiko balansą tarp tos pačios valstybės atskirų provincijų, jei ne to dėsnio veiksmas, kuris neleidžia pinigams pakilti aukščiau, už jų proporciją su darbu ir prekėmis? Jei ilgas patyrimas nenuramintų žmonių tuo atžvilgiu — kokias liūdnas išvadas turėtų daryti koks nors melancholijos apimtas Yorkširo gyventojas, išskaičiavęs ir sudėjęs sumas, kurias Londonas ištraukia iš jo grovystės mokesčiais, rinkliavomis atvažiuojantiems, ir prekėms, ir pastebėjęs, kad atitinkamos jo grovystės pajamos nepalyginti žemesnės? Ir jei Angliją vis dar sudarytų septynios karalystės, tai kiekvienos jų vyriausybė, be abejonės, nuolatos būtų nerami dėl nepatogaus balanso; ir kadangi savitarpinė tų valstybių neapykanta dėl jų artimos kaimynystės būtų, greičiausiai, labai didelė, tai ji visiškai užkirstų prekybą savo pavydulingu ir nenaudingu atsargumu. Nuo to laiko, kai Škotijos ir Anglijos susijungimas

panaikino visas tarp jų kliūtis, kuri iš dviejų tautų turi didesnės naudos iš laisvos prekybos? Ir jei Škotijos turtingumas padidėjo, tai ar galima išmintingai aiškinti šį reiškinį kuo kitu, jei ne škotų meno ir darbštumo išaugimu? Abato du Bois žodžiais, prieš susijungimą Anglijoje viešpatavo visuotina baimė, kad įvedus prekybos laisvę, Škotija per trumpą laiką sutrauks visus šalies turtus; o antroje Tweedo upės pusėje bijojo priešingo. Laikas įrodė, kiek buvo pagrįsta ši baimė iš vienos ir antros pusės.

Tas, kas teisinga dėl mažų žmonijos dalių, turi tikti ir didelėms. Romos imperijos provincijos, be abejonės, taip pat gerai palaikė savo balansą tarp savęs ir Italijos be įstatymų, kaip ir įvairios Didžiosios Britanijos grovystės ar atskiros provincijos.

Kiekvienas, kuris keliauja po Europą, gali įsitikinti iš prekių kainų, kad, nežiūrint į neišmintingą valdovų ir vyriausybių uolumą, pinigai savaime pasiekė beveik visiško lygmalio, ir skirtumas tarp vienos ir kitos valstybės tuo atžvilgiu nėra didesnis, kaip tas, kokis dažnai esti tarp tos pačios valstybės provincijų. Didžiausios žmonių masės, žinoma, susitelkusios didžiuose miestuose, pajūrių uostuose ir plaukiojamų laivais upių pakrantėmis. Čia galima rasti daugiau žmonių, daugiau veikimo, daugiau prekių, taigi, daugiau ir pinigų; bet paskutinis skirtumas visados labiau atatinka pirmąjį, ir lygmalis nesukliudomas.

J. H. JUSTI.

Johann Heinrich Gottlob Justi gimęs 1705 (ar 1720) m. ir miręs Küstrine 1771 m., vokiečių ekonomistas — kameralistas ir valstybės vyras. Buvo kameralistikos profesoriumi Vienoje, policijos direktoriumi Getingene, paskum danų tarnyboje. 1765 m. Friedrichas Didysis pakvietė jį valstybinių Prūsų kasyklų vedėju į Berlyną, bet 1768 metais buvo atleistas už valstybinių pinigų išeikvojimą ir mirė Küstrino

tvirtovėje, kaip kalinys. Buvo žymus merkantilistas su tam tikru pakrypimu į fiziokratų mokslą ir Montesquieu. Pagrindiniai jo veikalai „Staatswirtschaft" (1755), „Grundsätze der Polizeiwissenschaft" (1756).

Apie valstybės turtingumą*)

125 §. Valstybės gerovei vieno tik saugumo nepakanka, bet reikalinga dar, kad ji būtų aprūpinta pakankamais turtais (35, 37 §). Ši antroji pirmosios knygos dalis ir yra paskirta tam, kad šį antrą pagrindinį išmintingos valdžios rūpesnį nuodugniau apsvarstytų. Gi šalies turtais laikoma pakankamas kiekis esančių joje gėrybių, kurios reikalingos būtiniems gyvenimo reikalams bei malonumams, ir kurių padedami, valdiniai, atsidėję dirbdami, galėtų apsirūpinti geru maistu.

126 §. Turtingumą, vadinasi, sudaro tos gėrybės, kurios vartojamos pagal tuometinę pasaulio būklę bei gyvenimo būdą valgiui, drabužiams, butui ir visokiems kitiems žmogaus gyvenimo reikalams bei malonumams: ir jei galima būtų, kad šalis visas tas gėrybes pakankamo kiekio pati pasigamintų, ir neturėtų jokių ryšių bei santykių, kurių reikalauja tam tikrų gėrybių išvežimas arba įvežimas, su kitomis tautomis, tat tokią šalį reikėtų vadinti vis dėlto turtinga, nors joje nerastume jokio aukso ir sidabro pėdsako.[1]

---

*) Iš „Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller Oekonomischen und Cameral - Wissenschaften, die zur Regierung eines Landes erfordert werden..." Leipzig 1758.

1) Tat yra tiek teisinga, kad dar ir šiais laikais, kai auksas ir sidabras priimti aukščiausios vertės dalykais, vis tik turtingumo svarba glūdi gėrybių kiekyje ir joms žmonių nustatytoje vertėje. Šalis, kuri savo uolumu pagamina didesnį gėrybių kiekį, prekyba gali greitai pritraukti didesnį aukso bei sidabro kiekį. Ir atvirkščiai, šalis, kuri turi daug

Tačiau nė viena šalis, ypatingai mūsų pasaulio dalyje, nėra tokioje būklėje. Kiekviena tauta pagal dabartinį žmonių gyvenimo būdą reikalauja iš kitų tautų savo būtiniems reikalams ir patogumams daugelio dalykų, kurių savo šalyje arba visiškai negauna, arba gauna vis tik nepakankamą kiekį. Visos Europos tautos, atsižvelgiant į savo taikos bei karo reikalus, turi palaikyti ryšius bei korespondenciją, taip pat ir atsižvelgiant į keliones, kurios vyksta iš vienos šalies į kitą, turi nuolatos viena kitai kai ką atlyginti ir iš savo turto perleisti. Dėlto buvo reikalinga prekė, kuri būtų reta, kurią visos tautos vienodai ir visuotinai vertintų, kuri būtų pastovi ir patogi prie savęs laikyti, ir kuri dėlto galėtų būti priimta kaip visuotina visų rūšių prekių kainų matas bei atsilyginimo priemonė.

127 §. Šios ypatybės buvo surastos aukse ir sidabre. Šie metalai daugiausiai krinta į akis ne vien dėl savo gražumo; jų patvarumas ugnyje ir vandenyje, jų nekintamumas ir jų retumas, daro juos ypatingai tam tinkamais. Dėlto auksas ir sidabras buvo priimtas visuotinu gėrybės matu, ir todėl pagal šių laikų pasaulio surėdymą, turtingumas tepareina nuo turėjimo šių metalų, arba gėrybių, kurios laikomos savo nuosavybėje, atsižvelgiant į jų kainą auksu bei sidabru. Vadinasi, šiandieną šalis negali būti laikoma turtinga, jei ji neturi pakankamo šių metalų kiekio.[1])

---

aukso ir sidabro, bet dėl tingumo maža gėrybių, greit praras taip pat ir šį tariamą turtingumą. Ispanija mums čia gali būti geras pavyzdys. Nežiūrint negirdėto aukso ir sidabro kiekio, kurį ji parsigabena iš naujojo pasaulio, ji yra neturtingiausia pasaulio šalis, nes jai, dėl jos gyventojų tingumo, trūksta daugybės gėrybių, kaipo tikro turtingumo pagrindo, ir todėl jos auksas ir sidabras už tas reikalingas gėrybes tenka kitoms tautoms.

1)Tačiau ar negalėtų šalies valdovas tokiu pat pasisekimu pripažinti panašią vertę ir kitiems metalams arba tam tikrais ženklais pažymėtam popieriui, ir kitiems daiktams, ir paskirti juos būti visokių rūšių gerybių visuotina atsilygini-

Apie valstybės turtų dauginimą.

131 §. Valstybė niekados negali padauginti savo turtų, jei ji nesistengs visų pirmiausiai išlaikyti jau esamus šalyje turtus. Todėl pagrindinė išmintingos valdžios taisyklė turi būti ta, kad ji visokiais galimais būdais stengtųsi vengti bereikalingo bet kokių pinigų išleidimo iš krašto. Tam tikslui ne vien tik patys rūmai, leisdami pinigus savoms išlaidoms bei reikalams užsienin, turi rūpestingai ištirti, ar tų išlaidų negalima sutaupyti, arba pakeisti kitais, šalyje esančiais, arba pagamintinais dalykais, ir ar reikalo nauda iš tikrųjų yra tokia didi, kad ji praneša pinigų iš šalies išvežimo nuostolius; bet jie taip pat turi rūpestingai stengtis sukliudyti ir prašalinti visus tuos būdus, kuriais privačių as-

---

mo priemone? Juk kitose pasaulio dalyse yra tautų, kurios vietoje pinigų, vartoja kriaukles, medžių lapus ir panašius dalykus; ir net Europoje žinomais laikais įvairiose šalyse buvo vartojami variniai, geležiniai, odiniai ir popieriniai pinigai. Atrodo, kad kartu būta ir prekybos su užsieniais; nes jei svetimšaliai už tokius pinigus galėdavo pirktis šalies produktų, tai jie nieko nenustodavo. Į tai reikia atsakyti, kad niekas negali laikyti save turtingu, jei jo gėrybės neturi vertės, kuri visuotinai būtų pripažinta ir imama tų, su kuriais galima turėti verslo santykių bei ryšių. Kadangi dauguma pasaulio tautų viena su kita prekiauja ir turi verslo ryšių, tat panaši bei visuotina kurio nors daikto vertė, kuri priimta tam tikroje šalyje, svetimšalio tiek tegali būti pripažinta, kiek jam reikalinga tam tikrų tos šalies gėrybių. Kadangi tat atsitinka nedaugelyje svetimų tautų, iš kurių mes gauname prekių, tai ir toki ypatingi šalies pinigai gali pas svetimšalius turėti nedidelę vertę, tai vadinasi, tokie pinigai nesudaro šalies turtingumo. Jei, be to, regentas tokių pinigų galėtų, pasigaminti kiek nori, tai jis galėtų be sunkumų prisisavinti visų valdinių gėrybes, o dėl to visiškai išnyktų visas valdinių uolumas ir pastangos gėrybėms įsigyti, kas taip reikalinga visumos gerovei. Tad regentui pagal valstybės esmę jokiu kitu atveju nepridera pinigus keisti kuo kitu, kaip tik tuo atveju, kai jis numato juos geresniais laikais vėl iškeisti į tikras aukso ir sidabro monetas, kas ir buvo manoma daryti, kai Europos šalių valdovai buvo priversti imtis tokių priemonių sunkiomis valstybės valandomis.

menų pinigai eina iš šalies[1]), kiek tas tik suderinama su dabartinių žmonių gyvenimo būdu ir valdiniams paliekama protinga laisve.

183 §. Pirmas naudingas prekybos su užsienio tautomis dėsnis yra tai, kad per ją į šalį turi būti daugiau įvežama aukso ir sidabro, kaip dėl jos išvežama. (159 §); ir tuo dėsniu turi būti paremtos visos priemonės kuriant naudingą piniginę prekybą. Kadangi užsienio prekyba gali eiti arba vietinėmis arba užsienio prekėmis (160 §), o vienas tik užsienio prekių įvežimas jokiu būdu negali reikšti naudingą piniginę prekybą, (162 §, 181 §), tat iš to naturaliniu būdu išeina ir kitas dėsnis: būtent, išgabentų šalies produktų vertė turi prašokti įvežamų į šalį užsienio prekių vertę. Išvados iš šio dėsnio nurodys mums visas reikalingas prekybai steigti priemones.

Apie šalies gyventojų dauginimą.

135 §. Gyventojų dauginimas didina šalies turtus ne tik dėlto, kad jie iš dalies su savim į šalį parsigabena gėrybių, bet ir dėlto, kad tuo daugiau skatinama pi-

---

1) Daugumas privačių asmenų pinigų eina į užsienio bankus. Nes, tai vieniems šalies bankas atrodo nepakankamai tvirtas, tai vėl kiti randa įvairių kitų priežasčių, dėlei kurių abejoja parodyti savo turto didumą, tai pagaliau kiti nori dalį savo turtų laikyti užsieny, kad apsaugotų nuo visokių atsitikimų; ir taip atsiranda šimtai įvairių priežasčių, dėl kurių privatūs asmenys savo pinigus mieliau laiko užsienyje. Prieš tokį pinigų išplūdimą reikia griebtis griežčiausių priemonių, nes tie, kurie būna tokie atsargūs, esti paprastai, tokie gerbiami ir galingi asmenys, kad jie sugeba imtis tokių priemonių, kurios reikalą pakankamai paslepia, ir jis retai kada nepavyksta. Geriausia priemonė prieš tai yra vyriausybės, visais atžvilgiais, gerumas, išmintingumas ir teisingumas. Nes kai ji ištikrųjų tokia yra, tai šalies bankai turės pilną pasitikėjimą, valstybės tarnautojai bus gerai parinkti, jokiais neteisėtais būdais nebus galima susikrauti turtų, ir niekam dėl savo turto nereikės bijotis neteisybės ir priespaudos.

nigų apyvarta. (133 §). Tai negali sukelti jokių abejonių, jei prisiminsime, kad visi be skirtumo žmonės reikalingi savitarpinės pagalbos, ir kad darbo verslai juo labiau didėja, juo daugiau žmonių gyvena drauge. Dėl pinigų apyvartos turtai tik ir tampa tikru šalies turtu (128 §). O jei šalis gamina prekes ir produktus, kurie reikalingi užsieniečiams, tai turtų dauginimas, augant gyventojų skaičiui, tuo labiau matomas. Nes juo daugiau žmonių dirba šios šalies produktus ir prekes, tuo daugiau galima bus pritraukti į šalį pinigų.

136 §. Taigi žinoma, kad gyventojų daugybė visados daro valstybę laiminga, jei jos tvarka ir valdžios santvarka yra gera ir išmintinga. Esamų valstybėje asmenų sumanumas ir gabumas, kaip ir patys asmenys, priklauso valstybės jėgoms ir turtui (19 §). Taigi juo didesnis šalyje gyvenančių žmonių skaičius, tuo didesni bus taip pat ir valstybės turtai bei jėgos; ir kaip valdytojas privalo visokiais būdais didinti valstybės lėšas, taip jis turi rūpintis ir gyventojų augimu.

137 §. Betgi kyla klausimas, ar šalis pagaliau negali gauti per daug gyventojų, taip kad jai didelė gyventojų daugybė gali tapti našta. Juk dažnai girdėti nusiskundimų, kad žmonių perdaug priauga, ir kad jie apsunkina vienas kito išmaitinimą ir iškilimą. Mano dėta, nieko nėra menkiau pagrįsto, kaip šie nusiskundimai; ir aš manau, kad šalis ištikrųjų niekados negali turėti perdaug gyventojų, jei tik joje klesti prekyba, manufaktūros ir amatai, jei jos rėdymas gerai sutvarkytas, trumpai tariant, jei ji gerai ir išmintingai valdoma. Nes jei gyventojų daugybė daro šalį laiminga (136 §), tai nėra jokio rimto pagrindo, kad pasiekus tam tikro daugybės dydžio, turi būti sustota. Pavyzdžiai pasaulyje duoda pakankamus įrodymus šio. Olandija, šis mažas mūsų pasaulio dalies kampelis, kuris, dar be to, tiek maža teduoda to, kas reikalinga žmogui gyventi, turi milžinišką gyventojų daugybę; ir, gal būt, jos valdymo santvarka nėra tobuliausia. Kinuose knibždėte

knibžda gyventojų. Nors jie didumu neprilygsta ir Europos pusei, tačiau tikrai galima laikyti joje esant du kart tiek gyventojų, kiek visoje Europoje; ir ši negirdėta daugybė žmonių išsimaitina visa; vieni kitiems sunkumų nesudaro.

138 §. Gal kas pasakys, kad tokiai milžiniškai gyventojų daugybei pritruks pagaliau javų ir pragyvenimo priemonių. Bet tokis priekaištas nesudaro man jokio vargo. Tos Europos šalys, kurios yra tokios darbščios ir verčiasi žemdirbyste, pusę savo gautų javų siunčia į Ispaniją, Portugaliją ir į kitas valstybes, kuriose dėl tingėjimo palieka nedirbamos derlingiausios žemės. Mes be reikalo daug suvartojame javų pudrai, svaigalams, gyvuliams penėti ir panašiems dalykams. Pats mūsų žemės dirbimas nėra dar pasiekęs savo tobulumo, ir mes paliekame daug tokių vietų ir kraštų dykais, kuriuos galėtume išdirbti ir naudoti javų ūkiui[1].

Jei mes norime pasimokyti, kaip šalies žemė pilnai turi būti išnaudojama, tai turime keliauti į Kinus, kur kaip tik žmonių daugybė verčia griebtis išradimų, kaip aukščiausias kalnų viršūnes ir stačiausias uolas paversti derlingais laukais. Dėlto tikrai galima tvirtinti, kad ir tirščiausiai apgyventos Europos šalys galėtų išmaitinti dar tris ar keturis kart tiek gyventojų, jei jos visus javus pasiliktų šalyje, juos be naudos nevartotų,

---

1) Tikrai galima tvirtinti, kad Europa galėtų išmaitinti 6 kart tiek žmonių, kiek joje gyvena dabar. Žemdirbystė beveik niekur, išskyrus Angliją, nėra visai tobulai pastatyta, ir visose šalyse dar yra daug sričių, kurios galėtų būti išdirbtos ir panaudotos žemės ūkiui. Ispanijoje, Portugalijoje, Italijoje, Vengrijoje etc. labai dideli derlingos žemės plotai, kuriems vien arklo tereikia, visiškai nedirbami; o šiaurėje, gal būt, pusė sauso žemės paviršiaus guli nedirbama. Vienoje tik Jutlandijoje guli apie 200 ketvirtainių mylių nedirbamų žemių, kurios net gerai galėtų būti dirbamos, ką aš pats ištyriau J. D. Danų Karaliaus įsakymu per savo šiaurės kelionę. Švedijoje, Lenkijoje, Rusijoje yra dar daugiau nedirbamos žemės, kuri galėtų būti kultivuojama.

puoselėtų taupumą, ir visas žemes ir plotus gerai išnaudotų. Ir todėl šis priekaištas neturi mažiausios vertės.

139 §. Senovėje nebuvo nieko paprastesnio kaip atsikratyti gyventojų pertekliaus steigiamomis kolonijomis ir tautų persikėlimu. Vienok yra, žinoma, kad ir tuomet žemdirbystė ir žemių išdirbimas buvo labai liūdnoje būklėje. Bent jau dabar nebūtų reikalo dalį mūsų gyventojų išleisti į Ameriką, jei mes mokėtume gera tvarka ir gera šalies ekonomija, bei maloningu ir išmintingu valdymu pasiekti šalies klestėjimo. Bet ir šiame reikia garbinti išmintingą Dievo Apveizdą, kuri gal būt tais keliais nori net tolimiausių pasaulio šalių žmones padaryti dorais, išmintingais, religijos apšviestais ir nurimdyti juos.

140 §. Iš to viso daugiau negu aišku, kad gyventojų daugybė gerai tvarkomai valstybei niekados negali sudaryti naštos, bet ji greičiau daugina valstybės vidaus jėgas, maistą ir pinigų apyvartą; o tai duoda jai tikros naudos ir pakilimo. Jei jau išmintingas valdovas visada turi rūpintis savo žemes padaryti turtingesnėmis gyventojais, tad mums tenka apsvarstyti priemones ir būdus, kurių jis turi griebtis šiam tikslui pasiekti. Jos žinoma, turi siekti, kad būtų ieškoma būdų svetimšalių ir čionykščių gyvenimą šalyje padaryti maloniu, ir kad būtų rūpinamasi pašalinti tas kliutis iš kelio, kurios sulaiko gyventojų dauginimąsi, ar pirm laiko suvaro žmones į kapus.

141 §. Visų pirmiausia šalyje, kuri nori visada turtėti gyventojais, turi būti gera ir minkšta valdžia. Žmonės, kuriems jų esybės lygybė, iš prigimties tarpusaviai bendrai jaučiama, taip neišdildomai įrašyta širdyje, niekuo taip labai nesibiauri, kaip griežto ir vergiško viešpatavimo būdo, ir kai jie pilnai supras, kad griežtumas neturi jokio kito tikslo, kaip tik siurbti jų kraują ir lėšas nepakeliamais mokesčiais, tai jų niekas, išskyrus negalimumą, negalės sulaikyti tokią šalį apleisti.

Monarchas, kuris savo šalis nori tirščiau apgyvendinti, turi kuo aiškiausiai parodyti visuose savo sumanymuose, priemonėse ir veiksmuose vien tik pilną gėrio nusistatymą ir neaprėžtą meilę savo tautai. Jei žmonės su džiaugsmu turi pasiduoti įsakymams ir būti paklusnūs, tai jie turi būti savo širdyje įsitikinę, kad viskas daroma iš meilės ir rūpestingumo jų gerovės atžvilgiu.

142 §. Dėl to pavaldiniams turi būti palikta išmintinga laisvė. Laisvė taip patinka visiems žmonėms, kad jiems nieks nėra taip koktu, kaip jų bereikšmių ir nekaltų veiksmų aprėžimas. Dėl tos priežasties laisvos respublikos visada nepalyginamai daugiau apgyventos, kaip šalys su monarchine valdymo tvarka. Aš nekalbėsiu apie Olandiją, kuri, gal būt, turtinga gyventojais dėl savo geros padėties prekybos atžvilgiu. Tačiau Šveicarija duoda neginčijamą pavyzdį to. Šio kalnuoto ir nederlingo krašto, kuris turi daugumą sau reikalingų dalykų pirktis kitose šalyse, pačios laukinės sritys labiau apgyventos, kaip sutartinai tvirtina keliautojai, negu kaimyninė Italija ir Prancūzija, iš kurių pirmoji juk praneša visas Europos šalis savo gamtos puikiomis ypatybėmis. Išmintingas valdovas, kuris trokšta gyventojų prieauglio savo valstybėse, savo pavaldiniams turi todėl suteikti visas galimas ir išmintingas laisves, ir visiškai nesirūpinti privatiniais jų veiksmais, kurie neardo nė viešosios nė ypatingos ramybės, nė neturi įtakos šalies gerovei.

143 §. Gyventojų skaičiaus augimas taip pat vargiai begalimas, jei valdovas neduoda pilnos sąžinės laisvės savo šalyje. Čia reikia skirti sąžinės laisvę nuo įvairių tikybų narių pilno religinių apeigų atlikimo. Ši pastaroji, žinoma, negali būti leidžiama be atsižvelgimo ir valstybės gerovės apsvarstymo. Sąžinės laisvė apima tik tai, kad niekas dėl savų tikybinių įsitikinimų, kurie nekenkia piliečių gerovei bei ramybei, nebūtų traukiamas atsakomybėn, bet kad savo pamaldas pats, ar drauge su kitais, galėtų laikyti privatiniuose namuose; ir

be tokios sąžinės laisvės beveik negalima, kad šalis ir tų daugiau apgyventa[1]).

Ispanijos, Portugalijos ir Italijos, išskyrus Veneciją, pavyzdžiai, gali būti pakankami tam liudininkai.

144 §. Betgi reikia mokėti gaminti šalyje maistą ir vesti amatus, norint kad gyventojų joje augtų. Nes kur šių trūksta, ten, žinoma negali būti jokio didelio skaičiaus gyventojų vienoje vietoje be to, kad jie vieni kitų nesunkintų. Nors kaikada amatai ir manufaktūros tirštai gyvenamoje šalyje atsiranda savaime, be valdžios rūpesnio, kaip pav., Šveicarijoje, tačiau tat atsitinka tik retai. Ir tokia šalis turi turėti daugelį kitų patrauklių privalumų, kurie retai kada atsiranda savaime, kaip antai, visišką laisvę nuo mokesčių, kurią turi Šveicarija, bet kuri nėra galima monarchinėje valstybėje. Todėl ir išmintingas valdovas neturi laukti, kad išmaitinimas ir amatai patys savaime atsirastų. O kuriuo būdu skatinti amatus ir manufaktūras, mes pasistengsime parodyti sekamame skyriuje.

---

1) Ši sąžinės laisvė reikalinga ne tik šaliai apgyvendinti, ir apskritai valstybės gerovei, bet ji taip pat visiškai atitinka išminčiai, žmonių meilei, teisingumui ir teisėtumui. Proto klaida, kaip tokia, jei ji nėra lydima jokių žygių ir judėjimų, kurie kenktų valstybės santvarkai, ramybei bei gerovei, jokiu būdu negali būti laikoma nusikaltimu, nes čia nėra piktos valios, ir galvojanti būtybė neturi galios įveikti savo vidaus įsitikinimų. Taip pat, jokis žmonių teismas, kurios rūšies jis bebūtų, neturi teisės tokius nelaimingus žmones traukti atsakomybėn, nes niekas, išskyrus Dievą, neįžeidžiamas, ir nes tik jis vienas teturi tą tobulą pažinimo ir supratimo galią, kuri reikalinga proto klydimo bausmei dėti. Teisingumas įpareigoja mus ne kam kitam, kaip vien meilės kupinam pamokymui, o žmonių meilė verčia mus gailėtis tokių nelaimingų. Teisybė taip pat reikalauja ko, ko, bet jau ne prievartos preimonių jai pritatinti. Ji jau pati savyje turi turėti pakankamos įtikinančios galios ir patrauklumo. Sąžinės prievarta mažiausiai pritinka krikščioniškai religijai, kuri pagal savo pagrindus yra kupina meilės, ir kuri visų pirmiausia turėtų baisėtis tų priemonių, kurias prieš ją kadaise vartodavo pagonys.

145 §. Šios keturios čia pasiūlytos priemonės, būtent, švelni vyriausybė, protinga laisvė, sąžinės laisvė ir gera išsimaitinimo būklė, be abejonės, turės geros įtakos šalies gyventojams daugintis. Svetimšaliai patys atplauks, be kitokio paskatinimo, kad galėtų tokioje šalyje apsigyventi, o ir čiabūviai, galėdami, esant tokiai santvarkai, ramiai ir išmintingai gyventi, bus tuo labiau linkę vaisingai dauginti savo giminę. Nes nesunku suprasti, kad pavaldiniai, kurie stena po griežto valdymo jungu ir nepakeliamomis mokesčių naštomis, dėl nepakenčiamos jų laisvės ir sąžinės prievartos, ir dėl skurdo bei neturto naštos, bus daug mažiau vaisingi, kaip tie, kurie gyvena pilnai patenkinti. Tačiau išmintingas valdovas negali pasitenkinti tik šiomis priemonėmis. Yra dar daug kitų priemonių, kurios iš dalies skatina, iš dalies taip pat sekmingai prisideda prie šalies gyventojų dauginimo.

146 §. Tarp jų labiausiai tinka tai, kad svetimiems turtingiems ir sumaniems asmenims būtų suteikiami titulai, kilnumas, garbės vietos ir privilegijos, arba šiaip jais rimtai rūpintis, jei juos persekioja užsienyje. Turtai, kuriuos toki asmenys su savim įgabena į šalį, valstybei yra labai pelningi, o sumanus vyras dažnai gali šaliai atnešti didžiausios naudos. Titulai, kilnumas ir privilegijos tuo būdu nepalyginamai geriau sunaudojami, negu kad jie dažnai gausiai beriami nevertiems pataikūnams. Vietiniai šalies gyventojai turi juo mažiau palikti vietos taip priprastai neapykantai ir pavydui svetimšaliams, nes jie ir jų vaikai patys dalyvaus tokiu būdu valstybei susidariusioje naudoje.

147 §. Be to žinoma, labai gali paskatinti svetimšalius, jei tie iš jų, kurie pradeda statytis, laikinai atleidžiami nuo mokesnių, gauna tam tikras subsidijas statybai ir kitų privalumų[1]). Protingas valdovas taip turi

1) Toliau mes kalbėsime apie draudimo nuo ugnies draugiją, ir drauge pasiūlysime, kad ši įstaiga galėtų būti nepaprastai naudingu būdu surišta su paskolų banku, kuris tu-

suskirstyti savo pajamas, ir imtis tokių priemonių, kad tokis naujakurių palaikymas neliktų tik pažadu, bet tikrai būtų įvykdytas. Visos valstybę praturtinančios priemonės, pradžioje visada reikalauja kaštų. Tačiau ateityje teikiama jų nauda esti daug didesnė, kaip padaryti kaštai.

148 §. Jei apsigyveną šalyje svetimšaliai, moka tokių manufaktūrų ir fabrikų darbų, kuriuos šalyje dar tik norima įvesti ir išvystyti, tai jiems paremti, naujakuriams nustatytų lengvatų nebepakanka. Juos be to reikia palaikyti, — arba jų darbui reikalingų prietaisų įrengimu, arba reikalingomis jiems žaliavomis, arba pinigais[1]), atsižvelgiant į asmenų ypatybes ir garantijas, kurias jie galėtų duoti — kad jie tuo būdu galėtų sekmingai tęsti savo darbuotę. Man atrodo, kad protingam valstybės tarnautojui nesunku būtų imtis tokių priemonių, ir būti taip atsargiam, kad monarchui toki avansai ir išlaidos tik retai liktų be naudos.

149 §. Taipgi šalies gyventojams ne be naudos bus, jei monarchas išleis tokius įstatymus bei parėdymus, kurie palengvintų ir paskatintų pavaldinių sutuoktuvinį gyvenimą. Čia kiek padėtų, jei tie, kurie turėdami tinkamas išvidines sąlygas ligi tam tikro amžiaus neapsiveda, būtų arba apkraunami didesniais mokesniais, arba būtų paskelbti nustojusiais įvairių pilietinių teisių[2]).

---

rėtų skolinti pinigus labiausiai įkeičiant namus, nes tuo jis gauna didžiausią garantiją. Kaip tik ši jungtinė įstaiga galėtų taip pat daug patarnauti remdama besikuriančius svetimšalius, tuo būdu, kad bankas galėtų duoti pilnai garantuotų paskolų naujų namų statybai, kaip tik statyba būtų pradėta.

1) Pilname „Abhandlung von den Manufacturen und Fabriken" I d. aš įrodžiau, kad tokis svetimšalių manufaktūrininkų ir fabrikantų palaikymas geriausiai gali būti atliktas pastatant manufaktūrai triobėsį, nes valstybės avansui, šią priemonę vartojant, mažiausia būtų pavojaus, ir tat vis dėlto būtų sekmingiausia priemonė šioms išmaitinimo įmonėms steigti.

2) Roménai, kurių įstatymai daugeliu atžvilgiu yra nepalyginami, davė, šeimos gyvenimui ir gyventojų augimui

Taip pat nebūtų nenaudinga, kiek tik galima, pašalinti vedybų išlaidas, tačiau neįžeidžiant žmonių veikimo laisvės[1]).

Kai kuriuose šalyse ir kraštuose pavaldiniai, jei jie nori susituokti, turi už raštišką leidimą iš teismo organų, užmokėti pinigais[2]).

---

skatinti, puikius įstatymus, apie kuriuos aš plačiau kalbėjau skyriuje de matrimonio putativo. Susituokimas ir tam tikras vaikų skaičius suteikdavo labai daug privilegijų, kurios iš dalies pataikavo puikei, nes tekėjusioms ir vaisingoms moterims buvo leista labiau puoštis, kaip kitoms, — vyrai gi, pagal savo vaikų skaičių, taryboje ir žaidimuose turėdavo priešakines vietas, — iš dalies teikė tikros naudos: duodavo teisę paveldėti, vedęs ir daugiausia turįs vaikų burmistras ar miesto teisėjas galėdavo pasirinkti geriausias provincijas. Taip pat romėnai visiškai neleisdavo sutuoktuvių, iš kurių negalima buvo tikėtis vaikų. Visi šie gražūs įstatymai įvedus krikščionybę buvo pamiršti, nes buvo priimtas keistas dėsnis, kad gyventojų augimas turi būti pavestas Dievo Apveizdai, lyg kad Dievas valstybių gerovę veiktų stebūklais.

1) Įprotis, kad jaunavedžiai mūsų šalyse per savo vestuves priversti daryti didelių išlaidų, jei jie nenori būti palaikyti neturtingais ir blogais, šeimyninio gyvenimo skatinimui ir maitinamojo luomo kilimui visiškai nėra naudingas. Vestuvėms ir rūbams tiek išleidžiama, kad ir pasiturintiems asmenims dėl šio išslysta iš rankų jų turto dalis; arba naujasis šeimininkas po vestuvių, vietoj pažadėto kraičio, gauna iš savo uošvio sąskaitą, iš kurios jis liūdnomis akimis mato, kad vestuvės, rūbai ir baldai sunaikino visą pasogą. Daugelis net gerą savo gyvenimo dalį turi mokėti skolas, kurias jie šia proga pridarė. Priešingai gi, šioms išlaidomis jaunavedžiai puikiai galėtų įrengti savo namų ūkį ir verslą, o daugelis apsivestų daug anksčiau, jei jie nesibaidytų šių kaštų. Aš visai nereikalauju, kad žmonių gyvenimas būtų visai liūdnas ir be iškilmių. Tačiau, man rodos, jos daromos visai netikusiu laiku. Geriau būtų surengti džiaugsmo puotą išgyvenus dešimtį metų linksmoj ir geroj santuokoj, ir pertą laiką sukrovus turtų. Tada bus daugiau pagrindo linksmintis, kaip kad paprastai esti per jungtuves. Aukštojo luomo asmenys ir gerbiami žmonės turėtų tik duoti to pavyzdį; jie greitai rastų sau pasekėjų.

2) Danijoje sutuoktuvės net apkrautos reguliariu mokesčiu, kuris imamas iš visų luomų ir pavaldinių, ir yra visai ne

Mano dėta, valdžia, jei ji supranta savo ir šalies naudą, greičiau turėtų jaunavedžius apdovanoti, o ne stengtis ką nors iš jų ištraukti.

150 §. Išmintingas katalikiškas monarchas taip pat turi pagrindo kiek galima aprėžti perstiprų vienuolių skaičiaus didėjimą, nes daugiausiai dėl tos priežasties katalikiškos šalys daug rečiau gyvenamos, kaip protestantiškos. Aš visiškai nieko neturiu pasakyti prieš šį gerbtiną luomą, kuris jau labai buvo vertinamas pirmais krikščionių bažnyčios šimtmečiais, jei tik jis išlaikomas ir vedamas skaistume. Tačiau kiekvienas protingas krikščionis — katalikas turės pripažinti, kad tai nėra luomas, į kurį krikščionys būtų visuotinai pašaukti, arba į kurį Dievas tiek daug žmonių būtų pašaukęs, kiek vienuolių daugely šalių tikrai esti. Žemiška valstybės gerovė ir tai, kad kiekvienas bendrumos narys savo uolumu ir darbu turi prisidėti prie jos, nemažiau tinka Dievo valiai. Tikras vienuolio pašaukimas, be to, pas daugelį esti labai abejotinas; čia daugiausia nulemia žemiški šeimos siekimai. Valdovas be abejo turi teisės dažnam šio luomo pasirinkimui, kuo valstybės gerovė dar ir daugeliu kitų atžvilgių kenčia nuostolį, padaryti galą.

151 §. Norint palaikyti šalies gyventojų augimą, reikia taip pat, kiek galint neprileisti ir pašalinti tuos nuotykius ir priežastis, dėliai kurių žmonės pirm laiko ir dideliais kiekiais randa sau mirtį. Išmintingas monarchas turi tad, pradėdamas karus, visų pirmiausia ypatingai atsižvelgti į brangias ir valstybei naudingas žmonių gyvybes. Bet daugiausia reikia stengtis neleisti marui ir kitoms užkrečiamoms ligoms išsiplatinti šalyje. Šiam tikslui santykiai su užkrėstomis šalimis turi būti visiškai nutraukti sargybomis ir įsakme sienų

---

mažas, nes bajorui jis siekia 50 Rthl. Reikia stebėtis, kad mūsų apšviestais laikais šis mokesnis nepanaikinamas. Net pats autorius „des Lettres sur le Danemarc", kuris juk be abejonės, yra didelis Danijos pataikūnas, smerkia šį mokestį.

priežiūra, o jei jau nelaimė užpuolė kokią šalies vietą ar sritį, tokiu pat ypatingu atsargumu turi būti sulaikytos jos tolimesnis išplitimas.

152 §. Dažnai besaikis vyno, degtinės ir kitų stiprų gėralų vartojimas taip išauga šalyje, kad ir iš to daug žmonių pirm laiko praranda sveikatą ir gyvybę. Anglija tik neseniai suprato tą žalą. Valdžia, kuriai rūpi valstybės būklė, tą nelaimę turi stengtis išnaikinti gerais tvarkos įstatymais, mažindama smuklių skaičių, apkraudama tokius gėralus mokesčiais, drausdama ilgą svečiavimąsi, gėdindama pasigėrusius, ir kitomis protingomis priemonėmis.

153 §. Medicina, kuri savo esme gali tiek daug prisidėti sveikatai ir gyvybei palaikyti arba pašalinti pirmlaikį žmonių mirimą, taip pat užsipelno didelio valdovo dėmesio; ir jis, žinoma, privalo rūpintis, kad šis mokslas galimai žydėtų ir kiltų. Tam tarnauja ne tik gerai įrengtos Akademijos ir mokslo draugijos, kurios stengiasi patobulinti gamtos mokslus ir chemiją, bet ir įvairios Collegia medica ir Sanitatis bei susijusios su tuo mediciniškos taisyklės, ypatingai gi tikslus ištikusių ligų stebėjimas ir pranešimas apie jas. Braunšveigo žemėse tuo tikslu įvesta naują tvarką, žinoma, yra labai gera[1]).

154 §. Dėl tų pačių priežasčių išmintingas monarchas turi rūpintis taip pat chirurgijos ir akušerijos meno kilimu. Didelis tamsumas žmonių, kurių patarnavimais čia naudojasi, daugelyje šalių yra labai žalingas žmonių sveikatai ir gyvybei. Tad reikia ne vien jų geresniam išmokslinimui griebtis gerų priemonių, bet taip pat nieko prie tokios darbuotės neprileisti, kas nėra

1) Pagal tuos įsakymus miesto gydytojai turi susirinkti paskirtu laiku ir posėdžiuose referuoti svarbiausias jų gydymo praktikoje pasitaikiusias ligas, kurias, po to kai jos surašytos, visų gydytojų apsvarstomos; pagaliau užklausiama Braunšveigo Collegii medici nuomonės. Toks sutvarkymas, jei jis tiksliai vykdomas, turi, žinoma, medicinos meną labai išaukštinti.

tiksliausiai iškvostas. Nemenkiau nuodugniai, to paties siekiant, turi būti apžiūrimos aptiekos ir medžiagos sandėliai, kad būtų pakankamai apdrausta vaistų ir jiems reikalingų medžiagų kokybė ir tikrumas[1]).

155 §. Žmonių sveikatai bei gyvybei didelės reikšmės turi ir maisto produktų kokybė. Šieji gali būti ne tik pagal savo prigimtas ypatybes nesveiki, bet ir įvairiomis falsifikacijomis padaryti labai kenksmingi žmogaus organizmui. Tat net labai dažnai atsitinka vynus falsifikuojant bei pridedant įvairių priedų į gėrimus, kad šieji atrodytų stipresni; bet yra ir labai piktos valios žmonių, kurie savo naudos siekdami, primaišo įvairių kenksmingų dalykų į valgomus daiktus. Tat ne tik turi būti griežtai baudžiama, bet policija turi taip pat kreipti visą galimą dėmėsį tokiems apgavimams sekti.

156 §. Taip pat nemaža padeda visoms šioms priemonėms ir miestų švarumas. Iš nešvarumo atsirandąs puvimas ir smarvė ne tik kenkia sveikatai, bet ir sumažina svetimšalių norą jame apsigyventi. Gerai tvarkai dėl to turi rūpėti kaip miesto švarumas ir pašalinimas laiku visų nešvarumų, taip ir tvarkingas, dailus ir nekliudantis prieiti orui statybos būdas[2]).

---

1) Nors yra priimta aptiekas vizituoti, bet ta proga daugelis ponų miesto — fizikų daugiau ragauna spirito, arba mieliau tenkinasi draugiškomis vaišėmis, nekaip atlieka rimtą patikrinimą. Bet apie medžiagų sandėlių vizitaciją niekas neprisimena. Tuo tarpu juk aptiekininkai iš jų turi imti medžiagas; ir jei šios niekam tikusios, arba sufalsifikuotos, tai jie negali padaryti ir gerų vaistų. Kiek netikrų ir sufalsifikuotų prekių maišosi pas materialistus (medžiagos sandėlių laikytojus), tą chemikai patyrė jau nekartą.

2) Beveik visi dideli Europos miestai turi labai menką statybą, jei ją stebėti visą apskritai. Tat yra daugiau namų ir rūmų surizgusi krūva su siauromis ir kreivomis gatvėmis, taip kad joje negalima pastebėti nė mažiausios tvarkos. Kinuose dideli miestai, pagal keliauninkų pranešimus, yra daug geresnėje būklėje. Senovėje gi, kai garsūs monarchai ieškojo ypatingos garbės kurdami naujus ir gražius miestus, būta kuopuikiausių miestų. Tebai Egypte, Nínevija ir ypatingai

Taip pat labai būtų naudinga, kad visuose vidutinio dydžio miestuose būtų įvestas nakties metų apšvietimas žibintuvais. Tat ne tik teiktų miestui puošnumo ir patogumo, bet ir sukliudytų daug naktinių nedorybių.

E. B. CONDILLAC.

Etienne Bonnot de Condillac, Prancūzų filosofas, kunigas, gimęs Grenoblyje 1715 m. ir miręs 1780 m. 1768 m. išrinktas Prancūzų Akademijos nariu. Daug prisidėjo Locke'o idėjoms išplatinti Prancūzijoje, duodamas pradžią vad. sensualizmui. Savo veikalą, kuriame liečia ekonominius klausimus: „Le commerce et le gouvernement considérés relativement l'un à l'autre" išleido Amsterdame ir Paryžiuje 1776 m.

Psichologinis vertės pagrindas[1]).

Paimkime mažą tautelę, kuri pradeda kurtis, kuri gavo pirmą derlių, ir kuri, būdama izoliuota, tegali misti iš savo dirbamų laukų produktų.

Prileiskime, kad atidėjus reikalingą sėklai grūdų kiekį, jai telieka 100 statinių, ir kad šiuo kiekiu ji be baimės gali laukti antro derliaus.

Kadangi, einant mūsų prielaida, šis kiekis atima baimę dėl trūkumo, reikia, kad jo pakaktų ne tik jos reik-

---

Babelis vargu bau kada pasaulyje susilauks sau lygių. Pastarasis miestas sudarė lygiašonį keturkampį. Kiekvienam šone buvo 24 vartai, ir nuo kiekvienų vartų ėjo tiesi gatvė ligi kitų vartų priešingoje pusėje. Taigi iš viso buvo 50 gatvių, kurios viena kitą perkirsdavo kryžmiai, ir iš to susidarė 676 kvartalai namų, kurie visi iš gatvės pusės turėjo nuo 3 ligi 4 aukštų, ir buvo padabinti puikiausiomis puošmenomis. Kiekvieno kvartalo viduje buvc kiemų trobėsiai, kiemai ir sodai. Žinoma, labai gražus statybos būdas.

1) Iš „Le commerce et le gouvernement", I-ie partie ch. I.

menėms, bet ir bėdai ištikus. O to gali neištikti, jei turimas tam tikras perteklius. Ištikrųjų, kai sprendžią pagal tą baimę, tai atrodo, kad to, ko netruktų bėdoje, yra permaža; ir tikisi tą rasti tam tikrame pertekliaus laipsnyje.

Kiekis, kuris liekasi mūsų tautelei, atmetus sėklą šiems metams, tesudaro tai, ką vadiname pertekliumi. Todėl, jei ji turi kelias statines viršaus, tat bus jos perteklius; ir jai pritrūks, jei ji turės keleta mažiau.

Jei tauta galėtų tiksliai spręsti santykį tarp to, kokis yra tas grūdų kiekis, kurį ji turi, ir to, kuris reikalingas vartojimui, šio kiekio žinojimas visados įgalintų ją žinoti vienodu tikslumu, ar ji turi pakankamai, ar perteklių, ar nepriteklių.

Bet negalima tiksliai spręsti apie šį santykį dėlto, kad nėra jokios priemonės tiksliai apsirūpinti nė turimu grūdų kiekiu, nė tuo, kuris bus reikalingas vartoti. Negalima bent tiek, kad nereikėtų laikyti be nuostolių, ir kad tikslų to nuostolio kiekį iš prigimties negalima numatyti. Apie tai sprendžia apytikriai pagal daugelio metų patyrimą.

Tuo tarpu darant sprendimus, visados mano, kad pakankamai yra, kai turi pakankamą grūdų kiekį, kad išvengtų trūkumo baimės; ir mano, kad yra perteklius, jei turi didesnį kiekį, kaip pakanka visoms baimėms numalšinti; ir mano esant nepriteklių, jei mano, kad trūksta nedidelio kiekio jam pašalinti.

Taigi, pačiose nuomonėse yra didesni kiekiai, kaip pačiuose kiekiuose, kurie sudaro pakankamumą, perteklių ir trūkumą; bet jų nėra nuomonėse tam tikrais spėjamais kiekiais...

Sako, kad daiktas yra naudingas, jei jis tarnauja kuriai nors iš mūsų reikmenių; ir nenaudingas, jei netarnauja jokiai mūsų reikmenei, ar su kuriuo mes neturime ko veikti. Jo naudingumas pagrįstas mūsų reikmene, kurią mes juo tenkiname.

Pagal šį naudingumą, mes jį daugiau ar mažiau vertiname; t. y. mes sprendžiame, daugiau ar mažiau

jis tinka vartoti mūsų norimam reikalui. O ši nuomonė ir yra tai, ką vadiname v e r t e. Pasakyti, kad daiktas yra vertas, reiškia pasakyti, kas jis yra, arba kad mes jį randame tinkamu kai kuriam vartojimui.

Tiek, kiek mūsų tautelėje kils naujų reikmenių, ji išmoks vartoti savo reikalams daiktus, kurių pirmiau nevartodavo. Ji pradės nuo to laiko vertinti tuos daiktus, kurių ligi tol nevertino.

Esant pakankamam kiekiui, reikmenę mažiau jaučia, nes nebijo pristigti. Ir atvirkščiai, jaučia ją iš anksto. esant retumui arba stigliui.

Kadangi daiktų vertė remiasi reikmene, tai natūralu, kad labiau jaučiama reikmenė duoda daiktams didesnę vertę, ir kad mažiau jaučiama reikmenė duoda jai mažesnę vertę. Daiktų vertė auga retume, ir mažėja pertekliuje.

Esant pertekliui, ji gali sumažėti net ligi nulio. Kiekis viršaus, kaip reikalinga, bus be vertės, jei juo negalima bus bet kam pasinaudoti, ir po to jis taps visiškai nebereikalingas.

Taip įvyks su javų perteklium, jei į juos pažiūrėsime tais metais santykyje su reikalingu vartojimui kiekiu. Bet, jei į juos pažiūrėsime ir kitų metų atžvilgiu, kai gali būti blogas derlius, tai ir jie sudarys vartojimui reikalingo kiekio dalį.

Ši reikmenė yra tolima. Dėlto, ji neduoda daiktui tos pačios vertės, kurią sudaro reikmenė. Ši duoda save jausti, kai tuojau daiktas būtinai reikalingas, o apie antrą tegalime manyti tik ateityje. Tikisi, kad jis nebus reikalingas, ir taip spėdami, tiksliai nenumanydami reikmenės, duoda mažesnę vertę ir daiktui.

Didesnė ar mažesnė vertė, paliekant tam pačiam naudingumui, bus pagrįsta tik retumo ar pertekliaus laipsniu, jei šis laipsnis bus iš anksto tiksliai žinomas; ir tuo būdu susidarys tikra kiekvieno daikto vertė.

Bet šis laipsnis niekados nežinomas. Daugiausia didesnė ar mažesnė vertė remiasi tik nuomone.

Paėmę, kad mūsų tautelei trūksta vienos dešimtosios reikalingų grūdų, tai devynios dešimtosios turės dešimties vertę, jei tiksliai bus įvertinamas nepriteklius, ir jei tiksliai bus matoma, kad tai yra viena dešimtoji.

Bet to nebus. Jei perdaug pasitiki pertekliuje, tai nepritekliuje bijosi. Vietoje vienos dešimtosios, faktinai trūkstamos, bus spėjamos dvi, trys, ar daugiau. Ir kai tikrai pasireikš grūdų trūkumas, tai ir vienos dešimtosios trūkumas tiek pat padarys triukšmo, lyg kad jis būtų lygus trečdaliui ar pusei.

Nuomonei išpūtus nepriteklių, naturalus daiktas, kad visi tie, kurie turi grūdų, manys juos pasilaikyti sau iš baimės, kad nepritrūktų, ir jie atsargai atidės daugiau, kaip reikia. Ir atsitiks, kad nepriteklius pasireikš visur, arba apytikriai tik tautelės dalyje. Taip dalykams esant, aišku, kad javų vertė pakils proporcingai nuomonės išpūstam trūkumui.

Jei daiktų vertė pagrįsta jų naudingumu, jų didesnė ar mažesnė vertė tačiau remiasi, paliekant tam pačiam naudingumui, jų retumu arba pertekliumi, arba dar daugiau, nuomone, kurią mes sudarome dėl jų retumo ar pertekliaus.

Aš sakau p a l i e k a n t t a m p a č i a m n a u d i n g u m u i, nes pakankamai jaučiama, kad, prileidžiant vienodai retus ar vienodai gausius daiktus, sprendžiama apie didesnę ar mažesnę jų vertę sulig to, kiek juos laiko daugiau ar mažiau naudingais.

Yra dalykų, kurie toki prieinami, kad, nors jie labai reikalingi, bet atrodo neturį jokios vertės. Tokis yra vanduo; jo visur yra, n i e k o n e k a š t u o j a j u o a p s i r ū p i n t i; i r v e r t ę, k u r i ą g a l i m a g a u t i u ž j o t r a n s p o r t ą, n ė r a j o v e r t ė; t a i t ė r a v e ž i m o v e r t ė s i š l a i d o s.

Dabar yra nuostabu, kai moka už vežimo išlaidas apsirūpinant daiktu, kuris pats nieko nekainuoja.

Daiktas ne dėlto turi vertę, kad jis kainuoja, kaip tat prileidžia; bet jis dėlto kainuoja, kad turi vertę.

Aš pasakyčiau, kad net ant upės kranto vanduo turi vertę, bet labai mažą, nes jo yra be galo daug palyginti su mūsų reikmenėmis. Bevandenėse vietose, atvirkščiai, jis turi didelę vertę; ir ją nustato pagal tolį ir sunkumą apsirūpinti. Tokiu atveju trokštąs keliauninkas duotų ir šimtą luidorų už vandens stiklą, ir tas stiklas būtų tiek vertas. Nes vertė yra mažesnė daikte, kaip mūsų sprendime, ir šis sprendimas reliatyvinis mūsų reikmenei: jis auga ar mažėja, kaip auga ar mažėja mūsų reikmenė.

Kai sprendžia, kad daiktai neturi vertės, kai prileidžia, kad jie nieko nekainuoja, tai sako, kad jie nieko nekainuoja, kai jie nekainuoja pinigų. Mums nelengva tat išaiškinti. Pasistenkime tiksliai nustatyti mūsų mintis.

Nors ir neduoda pinigų kuriuo nors daiktu apsirūpinti, jis visdėlto kaštuoja, jei jam išleista darbo.

O kas yra darbas?

Tai yra veiksmas arba veiksmų eilė, tikslu gauti iš jų naudos. Galima būti be darbo: tat esti su žmonėmis, kurie gyvena nieko neveikdami. Dirbti, reiškia veikti, kad apsirūpintų daiktu, kuris reikalingas. Padienis samdininkas, kuris dirba mano sode, veikia, kad gautų pažadėtą algą; ir reikia pastebėti, kad jo darbas prasideda su pirmu kastuvo smeigimu; nes jei jis neprasidėtų pirmuoju smeigimu, tai negalima būtų pasakyti, kur jis prasideda.

Po šių preliminarinių samprotavimų, aš pasakyčiau, kad, kai aš esu toli nuo upės, vanduo man kaštuoja veiksmą eiti jo ieškoti; veiksmas yra darbas, nes jis daromas apsirūpinti man reikalingu daiktu; ir kai aš esu ant upės kranto, vanduo man tekaštuoja pasilenkti ir pasisemti; reikia sutikti, kad tai yra labai menkas darbas: jis mažesnis už pirmą kastuvo smeigimą. Bet vanduo užtat teturi labai mažą vertę.

Vanduo tačiau kaštuoja darbo, kurį aš dedu apsirūpinti juo. Jei aš pats neinu apsirūpinti juo, aš apmoku darbą to, kuris jį man atneša; jis kaštuoja moka-

mą algą; ir dėl to pat vežimo išlaidos sudaro jo vertę. Aš pripažįstu jam tą vertę, nes aš manau, kad tiek kaštuoja tos vežimo išlaidos.

Būtų labai nuostabu, jei aš pasakyčiau, kad oras turi vertę; o tat aš turiu sakyti, jei nuosakiai galvoju. Bet kiek jis kaštuoja? Jis man kainuoja tiek, kiek aš įkvėpiu jį, keisdamas, atnaujindamas jį. Aš atidarau langą, aš einu. Kiekvienas gi iš šių veiksmų yra darbas, darbas iš tikro labai lengvas, nes oro yra dar dinesnis perteklius kaip vandens, todėl jis tegali turėti labai menkutę vertę.

Aš galėčiau tą pat pasakyti ir apie šviesą, apie tuos spindulius, kuriuos saulė skleidžia tokiu gausumu į žemės paviršių, nes tikrai naudojant juos įvairiems mūsų reikalams, tas mums kainuoja pinigų arba darbo.

Tie, kuriuos aš ginčiju, laiko didele klaida remti vertę naudingumu, ir jie sako, kad daiktas negali daugiau kainuoti kaip tiek, koks yra jo tam tikras retumo laipsnis. Tam tikras retumo laipsnis! Štai, ko aš nelaukiau. Aš suprantu, kad daiktas yra retas, kai mes sprendžiame, kad mes jo neturime tiek, kiek reikėtų jo mūsų reikalams; kad jo yra pakankamai, kai mes sprendžiame, kad mes jo tiek turime, kiek mums jo reikia, ir kad jo yra perteklius, kai mes sprendžiame, kad jo turime dar daugiau. Pagaliau, aš suprantu, kad daiktas, kuriuo nieko neveikia ir kuriuo nieko negali veikti, neturi jokios vertės, ir kad, atvirkščiai, daiktas turi vertę, kai jis turi naudingumą; ir jei jis vertės neturi vienu tuo, kad jis nenaudingas, tai jis jos neturėtų didesnės, esant jam retam, ir mažesnės, esant perteklingam.[1])

---

1) Kalbėdamas apie palyginamą metalų vertę, iš kurių padarytas pinigas, ir apie jų svyravimus, jis toliau rašo: „Mes sprendžiame apie pakankamumą ar retumą ne vien pagal daikto kiekį, bet pagal kiekį santykyje su daromais iš jo naudojimais". Chap. XIX. (Vertėjo past.).

Bet laikoma svarbiu daiktu žiūrėti į vertę, kaip į absoliutinę kokybę, kurią turi daiktai nepriklausomai nuo mūsų sprendimų apie juos, ir ši neaiški sąvoka yra netinkamų sprendimų šaltinis. Reikia tačiau atsiminti, kad, kokią vertę daiktai turėtų dėl to, kad jie turi ypatybių, tinkamų mūsų reikalams, jie neturėtų mums jokios vertės, jei mes spręstume, kad jie iš tikro tų ypatybių neturi. Jų vertė tačiau principaliai yra sprendimuose, kuriuos mes darome dėl jų naudingumo; ir jie neturi jos daugiau nė mažiau, kaip kad mes juos daugiau ar mažiau naudingais laikome, arba, kad tam pačiam naudingumui esant, mes laikome juos labiau retais ar pakankamais. Aš esu labai prisisirišęs prie šios sąvokos, nes ji tarnauja šio veikalo pagrindu.[1])

F. QUESNAY.

François Quesnay (Kene), fiziokratų mokyklos steigėjas, gimė 1694.VI.4. ties Montfortu, smulkaus ūkininko šeimoje. 16 metų stojo gydytojo mokiniu, vėliau studijavo medicinos mokslus Paryžiuje. Baigęs medicinos mokslus pasižymėjo kaip garsus chirurgas ir atkreipė į save aukštuomenės dėmesį. 1749 m. tampa Madame de Pampadour gydytoju ir persikelia gyventi į Versalį. Turėdamas daugiau laisvo laiko čia 1753—1757 metais užsiima politinės ekonomijos studijomis ir bendradarbiauja d'Alembert'o ir Diderot enciklopedijoje. 1758 m. jis išleidžia savo garsųjį veikalą „Tableau économique avec son explication et les maximes générales du gouvernement économique..." Po to sekė ištisa eilė didesnių ir mažesnių straipsnių įvairiuose leidiniuose. Mirė 1774.XII.16 metais Versalyje.

---

1) Iš šios subjektyvinės verčios teorijos Condillac'as sėmė, priešingai fiziokratams, savo pateisinimą amatininkų ir prekybininkų darbo (chap. IX) ir neigiamą jų abipusės mainų naudos tezės (chap. VI). Fiziokratai atsakė į Condillac'o kritiką žymiu Le Trosne veikalu, „L'intérêt social", 1777. (Collection des principaux économistes: Les Physiocrates, t. II). (Vertėjo past.).

„Ekonomiškosios lentelės"*) analizas.

> „Kai žemdirbystė klesti, tai ir visi kiti verslai drauge su jais žydi, bet jei žemės dirbimas dėl kurios nors priežasties apleidžiamas, tai vienkart žūsta ir viši kiti verslai, ir jūroj ir sausumoje."
>
> Sokrato žodžiai (iš Ksenofonto).

„Ekonomiškosios lentelės" aritmetiškos formulės, liečiančios žemės ūkio šalies metinių išlaidų paskirstymą, analizas.

Tauta pasiskirsto į tris piliečių klases: produktingą klasę, savininkų klasę ir sterilinę klasę.

Produktingoji klasė yra ta, kuri dirbdama žemę, kasmet reprodukuoja tautos turtą, kuri avansuoja išlaidas žemės ūkio darbui ir kasmet išmoka pajamas žemės savininkams. Šiai klasei priklauso visos veikimo sritys ir visos išlaidos, kurios dedamos ligi pirmo produktų pardavimo; iš to pardavimo galima sužinoti metinę tautos turtų reprodukcijos vertę.

Savininkų klasė apima valdovą, žemvaldžius ir dešimtinės gavėjus. Ši klasė gyvena iš žemės dirbimo pajamų arba gryno produkto (revenu ou produit net), išmokamo jai kasmet produktingosios klasės po to, kaip pastaroji atskaito iš kasmetinės reprodukcijos tas sumas, kurios jai reikalingos atlyginti jos metinius avansus ir palaikyti tvarkoje jo pagrindinį kapitalą (richesses d'exploitation).

Sterilinė klasė susidaro iš visų piliečių grupių, kurios užimtos kitais patarnavimais ir darbais, o ne žemės dirbimu, ir kurių išlaidos apmokamos produk-

---

*) Pačios lentelės čia dėl techniškų kliūčių nededu. Ją galima rasti A. Oncken. Politinės ekonomijos istorija. V. D. Un. Teisių Fak. leid. tarp pusl. 338—339 p. (Vertėjo past.).

tingos klasės ir savininkų klasės; ši savo ruoštu, gauna savo pajamas iš produktingosios klasės.

Kad davus savitarpio šių įvairių klasių santykių aiškų vaizdą ir apskaitymą, reikia paimti kokį nors pavyzdį, nes vienų tik abstrakcijų pagalba negalima padaryti teigiamo apskaitymo.

Įsivaizduokime didelę valstybę, kurios dirva, pasiekus aukštesnio žemės ūkio kultūros laipsnio, duoda kasmet reprodukuojamą produktą penkių milijardų vertės; čia manoma, kad ši vertė palieka nekintama, atitinkamai pastovioms kainoms, esančioms pas prekybines tautas; taip pat prileidžiama nuolatinė laisva prekybinė konkurencija ir pilnas įdėto į žemę kapitalo nuosavybės teisės garantavimas.[1])

„Ekonomiškoji lentelė apima tris minėtas klases ir kasmet jų gaunamą turtą, ir aprašo mainus (commerce) tarp jų tokia formą.

---

1) Teorijos dydis prileidžiamas apytikriai 130 milijonų įvairios žemės arpanų; reikalingas šiai teritorijai tinkamoje tvarkoje palaikyti kapitalo fondas (richesses d'exploitation) apytikriai lygus dvylikai milijardų, o gyventojų skaičius apytikriai lygus trisdešimčiai milijonų asmenų, kurie gali, neskursdami, atitinkamai jų visuomeniškai padėčiai, gyventi iš metinio penkių milijardų vertės produkto.

Bet nereikia pamiršti, tačiau, kad visur, kur gyventojai naudojasi taika, jie dauginasi labiau, kaip duotos teritorijos produkcija išneša; be to, valstybės galybė ir įeinančių į jos sudėtį piliečių skaičius visados garantuoti ta sąlyga, kad jų pagrindą sudaro kapitalo fondas, pakankamas klestinčiai žemdirbystei palaikyti. To pagrindinio kapitalo fondo išlaikymas turi sudaryti pagrindinį ekonomiškojo valdymo uždavinį; nes valdovo ir tautos pajamos priklauso vien tik nuo to, kaip tat ir bus matyti iš teisingos išlaidų paskirstymo tvarkos aprašymo, kam išmokamos išlaidos iš kasmet reprodukuojamo produkto.

Produktingoji klasė.

Avansai

tos klasės per metus sudaro du milijardu[1]) ir gamina penkis milijardus, iš kurių du milijardai sudaro grynąją produktą (produit net) arba pajamas (revenu).

Savininkų klasė.

Pajamas

šios klasės sudaro du milijardai: iš jų ji vieną milijardą išleidžia pirkiniams iš produktingosios klasės, o kitą milijardą pirkiniams iš sterilinės klasės.

Sterilinė klasė.

Avansus

šios klasės sudaro vienas milijardas, kuris išleidžiamas sterilinės klasės pirktis žaliavai iš produktingosios klasės.

Taigi, produktingoji klasė parduoda pajamų savininkams produktų už vieną milijardą ir už vieną milijardą sterilinei klasei, perkančiai iš jos žaliavą savo gaminiams, iš viso už du milijardu.

Tas milijardas pajamų, kuris savininkų išleidžiamas pirkiniams iš sterilinės klasės, šios išleidžiamas pirktis pragyvenimo priemonėms sterilinės klasės nariams iš gaminamosios klasės: iš viso už 1 milijardą.

---

1) Metiniai avansai susideda iš tų išlaidų, kurios kasmet padaromos žėmės ūkio darbams. Juos mes turime skirti nuo pagrindinio kapitalo (avances primitives), kuris sudaro žemės kultivavimo pagrindą ir kuris yra maždaug penkis kartus didesnis už metinius avansus.

Bendra iš produktingosios klasės pirkinių suma, išleista pajamų savininkų ir sterilinės klasės, sudaro 3 milijardus.

Iš šių trijų milijardų, gautų produktingosios klasės už parduotus produktus, ji du milijardus turi sumokėti savininkams kaipo einamųjų metų pajamas, o vieną milijardą ji išleidžia pirktis sterilinės klasės dirbiniams. Pastaroji pasilaiko tą sumą savo avansams atpildyti, kurie jos anksčiau buvo išleisti žaliavos pirkiniams iš produktingosios klasės, sunaudotos dirbiniams gaminti. Tuo būdu jos avansai nieko negamina; jie išleidžiami jos, grįžta jai vėl atgal, ir visados, metai iš metų, palieka kaipo atsarga.

Žaliava ir darbas gaminiams dirbti padidina sterilinės klasės pardavimų sumą ligi dviejų milijardų, iš kurių vienas milijardas leidžiamas įeinančių į tą klasę žmonių pragyvenimui; kaip matome, čia yra tik vartojimas ar produktų naikinimas, bet nėra jokios reprodukcijos; nes ši klasė gyvena tik iš jai išmokamo atlyginimo, priklausančio jai už jos darbą, kuris neatskiriamas nuo išlaidų pragyvenimui, t. y. nuo išlaidų grynam vartojimui, nereprodukuojant to, kas sunaikinama šiomis sterilinėmis išlaidomis, kurios visos imamos iš kasmet reprodukuojamos žemės gamybos. Antras milijardas laikomas pakeisti jos avansams, kurie kitais metais sterilinės klasės vėl bus išleisti savo dirbiniams gaminti reikalingos žaliavos pirkiniams iš produktingosios kasės. Taigi, trys milijardai, kuriuos produktingoji klasė gavo pardavusi produktus pajamų savininkams ir sterilinei klasei, produktingosios klasės išleidžiami sumokėti einamų metų pajamoms dviejų milijardų sumoj ir gaminiams pirktis už vieną milijardą, sumokamą sterilinei klasei.

Šių mainų eiga tarp įvairių klasių ir pagrindinės jų sąlygos, nė kiek neturi hipotetinio pobūdžio. Kiek-

vienas pagalvojęs pamatys, kad jos tiksliai nukopijuotos nuo gamtos; bet duomenys, kuriais mes čia naudojomės ir iš kurių išėjome, pritaikinti tik čia nagrinėjamam atvėjui.

Įvairios žemės ūkio šalies klestėjimo ar nupuolimo stadijos parodo mums daugelį atsitikimų kitokios rūšies, taigi, ir kitokių duotų prielaidų, iš kurių kiekviena sudaro išeiginį, tiksliai atitinkantį ją, punktą, ypatingam apskaičiavimui.

Prielaidos, iš kurių mes išėjome, priima, atitinkamai labiausiai pastoviam gamtinės tvarkos dėsningumui, visos gaminamosios klasės metinę reprodukciją lygią penkiems milijardams, prie dviejų milijardų metinių avansų mūsų aprašytoje teritorijoje. Pasak šios hipotezės, metiniai avansai reprodukuoja du šimtu penkiasdešimts nuo šimto. Savininkų pajamos gali būti tokiomis sąlygomis lygios metiniam avansui. Bet šie daviniai turi savo būtinas (sine quabus non) sąlygas: jos reikalauja, kad laisvoji prekyba palaikytų produktų pardavimą geromis kainomis, pav., 18 livrų už septier javų; jos reikalauja, antra vertus, kad žemdirbys neturėtų jokių kitų mokėjimų, tiesioginių ar netiesioginių, be pajamų (revenų), iš kurių viena dalis, pav., dvi septintosios turi sudaryti suvereno pajamas.

Anot šių duomenų, esant bendroms pajamoms lygioms dviem milijardam, valdovo pajamos būtų lygios 572 milijonams[1]); savininkų dalis sudaro keturias septintąsias arba 1 milijardą 144 milijonus; dešimtinės gavėjų dalis, įimant ir mokesčius, lygi vienai septintajai arba 286 milijonams. Nėra kito

---

1) Reikia pažymėti, kad į šią sumą neįtrauktas mokesnis, kuris imamas nuo dešimtinės, atiduodamos atpirktinai. Įtraukiant jį į apskaičiavimą, mes pamatysime, kad dvi septintosios, sudarančios valdovo dalį, duos jam be išskaitų apytikriai 650 milijonų metinių mokesčių.

būdo imti mokesčiams, kuris galėtų duoti tokias dideles valstybės pajamas, nesumažindamas metinės tautos turtų reprodukcijos vertės[2]).

Savininkai, valdovas ir visa tauta labai suinteresuoti tuo, kad mokesčiai pilnai kristų tiesiog ant pajamų iš žemės, nes kiekviena kita apkrovimo forma prieštarautų prigimtai santvarkai, nes ji kenktų reprodukcijai bei mokesčiams, ir mokesčiai vėliai kristų ant mokesčių. Viskas šioje srityje pasiduoda gamtos įstatymams; žmonės apdovanoti protu, reikalingu pažinti ir stebėti šiems įstatymams; bet didelis objektų įvairumas reikalauja didelių apskaičiavimų, sudarančių plataus ir aiškaus mokslo pagrindą, kurio išstudijavimas būtinas išvengti klaidoms praktikoje.

Iš penkių bendros reprodukcijos milijardų, pajamų savininkai ir sterilinė klasė už tris milijardus pirko sau vartoti; tuo būdu produktingajai klasei palieka dar produktų už du milijardu; be to, ši klasė užpirko iš sterilinės klasės dirbinių už vieną milijardą, kas drauge jai sudaro metinį trijų milijardų fondą; šis fondas leidžiamas: 1. vartoti įvairiems užimtiems įvairiais darbais šios klasės nariams, kurie apmokami iš metinių žemės dirbimo avansų, ir 2. įvairiam kasdieniniam pagrindinio fondo remontui, apmokamam iš palūkanų, apie kurias bus kalbama vėliau. Taigi produktingosios klasės metinės išlaidos susideda iš trijų milijardų, būtent, iš dviejų milijardų produktais, kuriuos ji palieka sau vartoti, ir vieno milijardo prekėmis, kurias ji pirko iš sterilinės klasės.

---

[2]) Jei būtų žemės sklypų, atleistų nuo mokesčių mokėjimo, tat tegalėtų būti leista tik kurios nors ypatingos valstybei naudos sumetimais, ir tai tuo atveju turėtų būti laikoma valstybinių pajamų dalimi; tokios išimtys tegali būti prileidžiamos tik remiantis tiksliai nustatytomis teisėmis.

Šie trys milijardai sudaro tai, kas vadinama produktingosios klasės išlaidų išrinkimu arba **atpildu** (reprises); iš jų du milijardu sudaro metinius avansus, kurie sunaudojami tiesioginiam penkių milijardų reprodukcijos darbui, kuriuos kasmet reprodukuoja ši klasė suvartojimo išlaidoms atstatyti ir nuolatos atnaujinti; likusis milijardas priskaitomas tos pačios klasės pardavimams, kaip palūkanos už pagrindinius avansus. Tų palūkanų reikalingumas pareina iš šio.

1. Pagrindinis fondas, sudaręs pirmykščius avansus, kasdien susidevi ir reikalauja remonto, neišvengiamai būtino, kad šis svarbus fondas paliktų tokis pat ir nesiartintų prie galutino sunykimo, dėl ko suirtų žemės ūkis, iš tos priežasties reprodukcija, iš tos priežasties tautos turtas, o iš tos priežasties išnyktų ir gyventojai.

2. Žemės dirbimas neatskiriamas nuo daugelio rimtų nelaimingų atsitikimų, sunaikinančių kartais beveik visą derlių; tokie atsitikimai yra šalnos, ledai, kenkėjai, potviniai, gyvulių maras ir t. t. Jei žemdirbiai neturėtų jokio atsargos fondo, tai pasėkoje to, jie po tokių nelaimingų atsitikimų negalėtų įmokėti mokesnių savininkams ir valdovui, arba daryti išlaidas žemei dirbti kitais metais: paskutinis atsitikimas įvyktų visais tais atvejais, kai valdovas ir savininkai turėtų pakankamai jėgos, kad priverstų mokėti sau; lengva suprasti liūdnas pasėkas tokio žemės ūkio griovimo, kuris greitai ir nebeišgelbėtinai griūtų ant pačio valdovo, savininkų, dešimtinės gavėjų, ir ant visų kitų tautos dalių.

Palūkanos už pagrindinius žemdirbių avansus yra būtinos, dėl to jos ir įtrauktos į gaunamo kasmetinio atpildo sumą. Jos tarnauja dideliems nelaimingiems atsitikimams atlaikyti ir pagrindinio kapitalo, reikalaujančio remonto, kasdieninėms išlaidoms.

Anksčiau buvo pastebėta, (pastaba 1, pusl. 283) kad pirmykščiai avansai apytikriai penkis kart didesni už metinius avansus: mūsų hipotezėje, kurios priimta, kad metiniai avansai lygūs dviem milijardam, pirmykščiai avansai, lygūs dešimčiai milijardų, o metinės palūkanos lygios vienam milijardui, — palūkanų dydis nepraneša dešimties procentų. Turint galvoje daugybę išlaidų, kurias reikia padengti iš tų palūkanų; turint galvoje jų tikslią svarbą; turint galvoje, kad be jų nuomos pinigų ir mokesčių sumokėjimas niekados nebūtų garantuotas, kad visos visuomenės išlaidų reprodukcija sustotų, kad pagrindinis kapitalas ir dėl šio žemės ūkis išnyktų, kad šis sunaikinimas padarytų galą didesnei žmonių giminės daliai, o likusią priverstų gyventi giriose, — reikia pripažinti, kad dešimties procentų lygmuo už susidevinčius žemdirbystės avansus, niekų būdu nėra per aukštas.

Mes netvirtiname, kad visi žemdirbiai kasmet gauna virš savo metinių pajamų dešimts procentų nuo savo pirmykščių avansų; bet mes tvirtiname, kad tat yra viena iš pagrindinių klestinčios būklės sąlygų; kad kiekvieną kartą, kai bet kurioje tautoje ta sąlyga nėra išlaikyta, pastaroji atsiduria smukimo padėtyje, ir tai metai iš metų progresuojančio smukimo, taip kad susipažinus su šio proceso eiga, galima apskaičiavimu įspėti momentą, kada turės įvykti pilna suirutė. Be to, mes teigiame, kad fondas, sukurtas su tokia nauda tautai, kuria esti avansai žemės dirbiniui, savaime turi duoti farmeriams, pridedantiems prie jų savo rankų darbą ir proto pastangas, kasmet palūkanų bent jau nemažesnių, kaip tos, kurios sumokamos nededantiems darbo kapitalistams, rentininkams.

Visa tų palūkanų suma kasmet išleidžiama, nes žemdirbiai nelaiko jų be darbo; tais laiko tarpais, kai jie neverčiami jų leisti remontui, jie neapleidžia pro-

gos išnaudoti jų savo žemės dirbimo kultūrai padidinti ir pagerinti, be ko jie negalėtų atsistoti ant kojų po didelių nelaimių. Todėl palūkanos ir įtraukiamos į metinių išlaidų sumas.

Resumė

Jei visa penkių milijardų suma, padalinta pradžioje tarp gaminamosios klasės ir savininkų klasės, ir kasmet leidžiama reguliariniu būdu, garantuojančiu nuolatinį reprodukcijos pasikartojimą, tai savininkai leidžia vieną milijardą pirkimams iš produktingosios klasės ir vieną milijardą pirkimams iš sterilinės klasės: Produktingoji klasė, kuri parduoda savo produktus už tris milijardus dviems kitoms klasėms, iš jų atiduoda du milijardus pajamoms (rentai, vert. p.) sumokėti ir vieną milijardą išleidžia pirkdama iš sterilinės klasės: tuo būdu sterilinė klasė gauna du milijardu, kuriuos ji leidžia pirkdama iš produktingosios klasės pragyvenimo priemones savo nariams ir žaliavą savo gaminiams; produktingoji klasė pati išleidžia kasmet du milijardu gamybai, ir tuo būdu visų penkių milijardų metinės reprodukcijos išlaidos arba suvartojimas, pilnai užbaigiamas.

Tokia tat esti reguliari paskirstymo eiga penkių milijardų išlaidų, kuriuos produktingoji klasė kasmet iš naujo sukuria, išleisdama du milijardu metinių avansų, jau įskaitytų į penkių milijardų metinės reprodukcijos išlaidas.

Dabar mes siūlome skaitytojui aritmetinę šių išlaidų formulę:

„Ekonomiškosios lentelės“ formulė.

Bendra reprodukcijos suma: 5 milijardai.

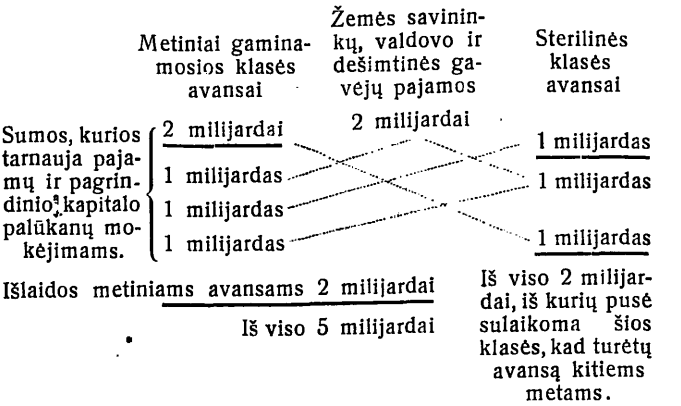

Aukštai iš dešinės yra gaminamosios klasės avansų suma, išleista pereitais metais tam, kad gautų einamais metais derlių. Po šia suma padarytas brūkšnis skiria ją nuo eilės sumų, gaunamų šios klasės.

Iš kairės yra sumos, gautos sterilinės klasės.

Viduryje, viršuje, padėta pajamų suma, kuri pasisikirsto į dešinę ir į kairę tarp dviejų klasių, kurioms ji ir leidžiama.

Išlaidų paskirstymas pažymėtas taškuotomis linijomis, kurios eina iš pajamų sumos ir įstrižai nusileidžia prie vienos ar kitos klasės. Abejuose tų linijų galuose pažymėtos sumos, leidžiamos pajamų savininkų pirkiniams iš kiekvienos šių klasių.

Abipusiški abiejų klasių mainai taip pat pažymėti taškuotomis linijomis, kurios įstrižai nusileidžia nuo vienos klasės prie kitos, iš kurios perkama; ir kiekvienos linijos gale pažymėta suma, kurią viena iš abiejų klasių gauna iš antros šiuose mainuose, kuriuos jie savitarpiai veda per savo išlaidas[1]).

1) Kiekviena suma, gaunama produktingosios ir sterilinės klasės, prileidžia dviguba vertę, nes čia

Apskaitymas kiekvienoje pusėje baigiasi bendra kiekvienos abiejų klasių gauta suma. Mes matome, kad šiuo atveju, jei išlaidų pasiskirstymas eina anksčiau aprašyta ir smulkiai išdėstyta tvarka, tai gaunamos klasės įeigos, įimant į jas ir jos avansus, lygios bendrai metinės reprodukcijos sumai, o žemės dirbimas, turtai ir gyventojai palieka senoje padėtyje, nedidėdami ir nemažėdami. Kitos rūšies atsitikimas, kaip anksčiau sakyta, duotų kitokius rezultatus. (Žiūr. pirmiau „Ekonomiškosios lentelės" formulę).

Tuo atveju, jei savininkai daugiau išleistų pirkdami iš produktingosios klasės, kaip iš sterilinės klasės, norėdami pagerinti savo žemes ir padidinti savo pajamas, tai šis išlaidų priaugimas produktingosios klasės darbams turėtų būti laikomas kaip šios klasės avansų padidinimas.

Čia prileidžiama, kad klestėjimo padėtyje daromos iš pajamų išlaidos, lygiomis pasiskirsto tarp produktingosios ir sterilinės klasės, o tuo tarpu produktingoji klasė atiduoda sterilinei klasei tik vieną trečdalį savo

---

matome pirkimą ir pardavimą, vadinasi, ir vertę to, kas parduodama, ir vertę sumos, leidžiamos pirkimui; bet realinis vartojimas įvyksta tik penkių milijardų vertės, sudarančios aplamas produktingosios klasės įeigas. Piniginės sumos, pereinančios per kiekvienos klasės rankas, pasiskirsto tarp jų bendros pinigų sumos cirkuliacijos dėka, kuri kasmet tą patį ratą pradeda iš naujo. Ši pinigų suma visumoje gali būti didesnė ar mažesnė, o jos apyvarta greitesnė ar lėtesnė; nes pinigų apyvartos greitumas gali labai dideliame laipsnyje pakeisti pinigų masės dydį. Jei, pav., duotais metais, nesumažėjus reprodukcijai, produktų kainos žymiai pakils, ar tai dėl palengvintų prekybos sąlygų ar dėl bet kurių kitų priežasčių, tai nebus jokio reikalo didinti piniginę masę šių produktų pirkimams apmokėti. Tačiau šiuo atveju per pirkėjų ir pardavėjų rankas pereis didesnės pinigų sumos, kas daugeliui žmonių atrodys, lyg kad pinigų kiekis valstybėje išaugo. Be to, šis taip panašus į tikrovę atrodymas nenusimanančiai publikai esti labai paslaptingas.

išlaidų, kadangi žemdirbys mažiau turi laisvų lėšų išlaidoms, kaip savininkas; bet juo labiau žemės dirbimo kultūra krinta, juo daugiau turimų savo žinioje priemonių reikia išleisti jos reprodukcijai.

Bendrieji agrarinės valstybės ekonomiškos politikos dėsniai[1]).

I. Aukščiausioji valdžia turi būti viena ir aukštesnė už visus visuomenės narius ir visus neteisėtus privatinių interesų pasikesinimus, nes viešpatavimo ir priklausomybės tikslas yra visų saugumas ir visų individų leistinų interesų patenkinimas. Daugiavaldė sistema yra pragaištingas paklydimas nes jos pasekmėje esti vien tik galingųjų vaidai ir silpnųjų engimas. Visuomenės padalinimas į įvairius piliečių luomus, iš kurių vieni turėtų aukščiausiąją valdžią kitiems, paprastai naikina bendrą tautos interesą, ir šių įvairių luomų tarpe sukelia kovą dėl savo privatinių interesų; panašus suskirstymas apverstų žemės ūkio valstybės tvarką, kuri sujungus visus interesus, turi juos pakreipti į pagrindinį tikslą — žemės ūkio klestėjimą, sudarantį visų turtų šaltinį, ir pačios valstybės, ir visų jos piliečių.

II. Tauta turi būti mokoma bendrų gamtiškos tvarkos įstatymų, sudarančių savaime tobuliausios tvarkos pagrindą: Žmogaus teisių studijų nepakanka valstybės vyrams paruošti; reikalinga, kad tie, kurie pasišvęs administracijos darbui, būtų patraukti gamtiškos tvarkos studijoms, labiausiai tinkančios visuomenėn susijungusiems žmonėms. Toliau reikalinga, kad tos praktiškos ir naudingos žinios, kurių tauta įgyja pa-

1) „Maximes générales du gouvernement économique d'un royame agricole".

tyrimu ir galvojimu, sudarytų bendrą mokslą apie valdymą; tuomet aukščiausioji valdžia, būdama visados gerai informuota, leistų geriausius įstatymus, o jų griežtas vykdymas pasiektų visuotino saugumo ir aukščiausiai galimos visuomenės gerovės.

III. Valdovas ir tauta niekados neturi išleisti iš akių, kad žemė yra vienintelis turtų šaltinis, ir kad vien a tik žemdirbystė daugina juos, kadangi turtų dauginimas įgalina gyventojų dauginimąsi; o žmonės ir turtai skatina žemdirbystės klestėjima, prekybos išplėtimą, pramonės gaivinimą ir bepaliovų turtų augimą. Nuo šio gausaus šaltinio pareina visų valstybės valdymo šakų pasisekimas.

IV. Nekilnojamų ir kilnojamų turtų nuosavybė turi būti garantuota teisėtiems jų valdytojams, **nes nuosavybės saugumas yra pirminis visuomenės ekonomiškos tvarkos pagrindas.** Be šio nuosavybės saugumo, dirva paliktų nedirbama. Neatsirastų nė žemės savininko, nė nuomininko, norinčių dėti išlaidas, reikalingas žemės darbams pradėti ir dirvai kultivuoti, jei įdėtas kapitalas ir jo vaisiai nebūtų garantuoti tiems, kurie davė toms išlaidoms avansus (les avances de ces dépenses). Tik nuolatinio valdymo garantavimas pritraukia darbą ir turtus prie žemės dirbimo ir gerinimo, traukia į prekybos ir pramonės versloves. Ir tik viena vyriausioji valdžia, kuriai priklauso pirmapradė teisė skirstyti žemės, šio vienintelio turtų šaltinio, vaisius, tegali garantuoti valdiniams jų nuosavybę.

V. Mokesčiai neturi būti persunkūs ar neproporcingi tautos pajamų kiekiui; jų padidinimas tegalimas tik šiam pastarajam augant; jie turi būti imami tiesiog iš gryno žemės turtų produkto (produit net des biens - fonds), o ne iš žmonių darbo algos arba iš pragyvenimo priemonių; priešingu atveju, jie pa-

didintų išlaidas jiems surinkti, padarytų nuostolių prekybai, ir kasmet sunaikintų tautos turtų dalį. Taip pat nereikia imti mokesčių iš žemės nuomininkų turtų: **valstybės avansai žemdirbystei, turi būti skaitomi neliečiamu fondu, kurį reikia saugiai laikyti tam, kad jis neštų mokesčius, pajamas ir visų klasių piliečiams pragyvenimo priemones,** priešingu atveju mokesčiai virsta grobimo priemone, alindami ir veikiai ardydami valstybę.

VI. Ūkininkų avansai turi būti pakankamai dideli, kad išlaidos žemės kultūrai kasmet duotų galimai geriausias išdavas; nes jei avansai yra nepakankami, išlaidos žemės kultūrai yra palyginti didesnės ir neša mažesnį gryną produktą.

VII. Bendra pajamų suma kasmet turi eiti į apyvartą ir pereiti per visas jos fazes; neturi susidaryti jokie piniginiai lobiai, arba bent tie lobiai, kurie susidaro, ir tie, kurie vėl patenka į apyvartą, turi susilyginti, nes priešingu atveju šie piniginiai lobiai sutrukdytų metinės tautos pajamų dalies paskirstymą ir sulaikytų valstybės gyvųjų pinigų atsargas, kas būtų nenaudinga avansų grąžinimui į žemės kultūrą, amatininkų algų paskirstymui, ir vartojimo išlaidoms, kurias turi daryti įvairių klasių žmonės turį pelningus užsiėmimus; toksai gyvų pinigų gaudymas sumažintų pajamų ir mokesčių reprodukciją.

VIII. Ekonominė politika turi skatinti tiktai produktingas išlaidas ir žaliavos prekybą. o nevaisingas išlaidas (les dépenses stériles), palikti jų pačių likimui.

IX. Tauta, valdanti didelę teritoriją, tinkamą dirbti, ir turinti galimumo varyti plačią žaliavos prekybą, neturi per daug leisti pinigų ir žmonų priteklių į manufaktūras ir preky-

bą prabangos dirbiniais žemės ūkio nenaudai skiriamam darbui ir išlaidoms, nes visų pirmiausia **valstybė turi būti tirštai gyvenama turtingų žemdirbių.**

X. Nė viena pajamų sumos dalis neturi būti išvežta į užsienį kitaip, kaip tik mainais už pinigus arba prekes.

XI. Reikia užkirsti kelią emigracijai gyventojų, kurie galėtų išvežti iš valstybės savo turtus.

XII. Turtingų farmerių vaikai turėtų apsigyventi kaimuose, idant jie tęstų žemdirbių luomą; nes tuo atveju, jei kurie nors varžymai verčia juos apleisti sodžių ir traukia eiti į miestus, jie perkelia į ten savo tėvų turtus, kurie pastarųjų buvo naudojami žemės kultūrai. **Į kaimą reikia traukti ne tiek žmones, kiek turtus;** nes juo didesni turtai dedami žemės kultūrai, tuo mažiau ji reikalauja žmonių, tuo sparčiau ji klesti, ir tuo didesnių pajamų ji neša. Tokis reiškinys pastebimas duoninių javų gamyboje, pav., turtingų farmerių stambiuose dvaruose, priešingai smulkiam žemės ūkiui neturtingų pusininkų, dirbančių žemę jaučiais arba karvėmis.

XII. Kiekvienam reikia duoti laisvės auginti savo laukuose tokius produktus, kokius jam liepia jo pačio interesai, gabumai, dirvos ypatumai, ir kurie, jo nuomone, gali duoti galimai didžiausį produktų kiekį. Nereikia žemių kultūroje palaikyti monopolių, nes tat duoda žalos bendroms tautos pajamoms. Prietaras, dėliai kurio stengiamasi padidinti pirmojo reikalingumo produktų kiekį labiau kaip kitų gaminių, vienų ar kitų parduodamos kainos (valeur vénale) nenaudai, yra atsiradęs dėl žmonių trumparegiškumo; žmonės užsikrė-

tę šiuo prietaru, nepastebi apipusės užsienio prekybos įtakos, tiekiančios viską, ir nustatančios kainas tiems produktams, kuriuos kiekviena tauta gali gaminti su didžiausiu sau pelnu. **Po žemės eksploatacijos ir kultūros išdavų, reikia pastatyti pajamas ir mokesčius, kurie sudaro valstybės pirmos eilės turtą,** reikalingą tam, kad apsaugotų nuo bado ir priešų valdinius, palaikytų monarcho garbę ir galybę bei tautos gerovę.

XIV. Reikia skatinti naminių gyvulių auginimą, nes tik jie duoda žemei trąšas, reikalingas geram derliui.

XV. Duoniniams javams auginti skirtas žemes reikia kiek galint sujungti į didelius dvarus, naudojamus turtingų farmerių; kadangi stambiose žemės įmonėse, palyginti su smulkiomis, išlaidos triobėsiams laikyti ir taisyti daug mažesnės, o grynas produktas nepalyginti aukštesnis. Būvimas daugybės smulkių farmų gyventojams nuostolingas. Pati patikimiausia ir labiausiai tinkama įvairiems darbams ir profesijoms, suskirsčiusioms visuomenę į įvairias klases, yra ta gyventojų dalis, kuri gyvena iš gryno produkto. Kiekvienas sutaupymas darbe, padarytas gyvulių, mašinų, upių jėgos ir t.t. pagalba, tarnauja tautos ir valstybės naudai, kadangi didesnis grynas produktas garantuoja didesnį uždarbį žmonėms, užimtiems kitose profesijose ir darbuose.

XVI. Nereikia varžyti užsienio prekybos žaliava; **nes kokio didumo pardavimas, tokio dydžio esti ir reprodukcija.**

XVII. Reikia lengvinti pardavimo galimumus bei produktų ir fabrikatų transportą, taisant kelius ir remiant navigaciją upėmis, kanalais ir jūromis; nes juo daugiau tauta sutaupo prekybos išlaidų, tuo didesnės esti teritorijos pajamos.

XVIII. Nereikia mažinti maisto produktų ir prekių kainų valstybėje; kadangi abipusė užsienio prekyba taptų tuo atveju tautai nepatogi. **Kokia parduodamoji vertė** (valeur vénale), **tokios ir pajamos**; perteklius ir žemos kainos nėra turtingumas. Trūkumas ir brangumas yra skurdas. Perteklius ir brangumas reiškia turtingūmą.

XIX. Nereikia manyti, kad valgomų produktų pigumas yra naudingas maiems žmonėms, nes pragyvenimo priemonių žemos kainos mažina darbininkų algas, mažina jų gerovę, duoda jiems mažiau progų rasti darbo ir pelningą užsiėmimą, ir naikina šalies pajamas.

XX. Nereikia mažinti neturtingiausių visuomenės klodų išteklių, nes tuo atveju jie negalėtų vartoti pakankamą valgomų produktų kiekį, kuris tegali būti suvartojamas šalies viduje, dėl ko tautos reprodukcija ir pajamos sumažėtų.

XXI. Savininkai ir asmens, užsiimą pelningomis profesijomis, neprivalo stengtis steriliai taupyti, kad tuo būdu neišimtų iš apyvartos ir paskirstymo pajamų ir pelno dalį.

XXII. Nėreikia skatinti prabangos (le luxe de décoration) žemės ūkio eksploatacijos ir pagerinimo išlaidų bei valgomiems daiktams daromų išlaidų nenaudai, nes pastarosios išlaidos palaiko geras kainas bei žaliavos pardavimą, o tuo pačiu ir tautos reprodukcijos pajamas.

XXIII. Tauta turi stengtis neturėti nuostolių iš savitarpinės prekybos su užsieniais, net tuo atveju, kai pastaroji būtų naudinga pirkliams, kurie pelnytųsi iš savų piliečių parduodami prekes, kurias parsigabentų grįždami; an-

traip šių pirklių turtų padidėjimas vestų į sumažėjimą pajamų, esamų apyvartoje, o tat blogai atsilieptų į paskirstymą ir reprodukciją.

XXIV. Nereikia labai pasikliauti atrodoma piniginio patogaus balanso nauda, gaunama iš savitarpinės prekybos su užsieniais. Reikia turėti galvoje ir tą didesnį ar mažesnį laimikį, kuris gaunamas dėl parduodamų ir perkamų prekių skirtumo.

XXV. Reikia leisti pilną prekybos laisvę; **nes patikimiausia, tobuliausia ir naudingiausia tautai ir valstybei vidaus ir užsienio prekybos politika yra visiškos konkurencijos laisvės nustatymas.**

XXVI. Reikia mažiau kreipti dėmesio į gyventojų didinimą, kaip į pajamų augimą. Padidinimas gerovės, kuri duoda dideles pajamas, turi pirmenybę prieš padidinimą būtinų maisto reikmenių, reikalingų gyventojams patenkinti, kurių esti daugiau, kaip išneša pajamos. Kai žmonės gyvena gerovėje, daugiau yra resursų patenkinti valstybės reikmenėms ir daugiau priemonių žemės dirbimui skatinti.

XXVII. Vyriausybė turi mažiaus rūpintis taupymu, kaip reikalingais valstybės gerovei darbais, kadangi labai didelės išlaidos gali nebebūti tokiomis, atitinkamai išaugus turtams. Bet nereikia išlaidas painioti su jų naudojimu piktam, nes jų piktnaudojimas gali suryti visus valdovo ir tautos turtus.

XXVIII. Tvarkant finansus, vis viena: imant mokesčius ar valdžiai darant išlaidas, nereikia duoti progos susidaryti piniginiams tutams. išimantiems pajamų dalį iš apyvartos, paskirstymo ir reprodukcijos.

XXIX. Lėšų nepaprastiems valstybės reikalams reikia laukti tik iš

tautos klestėjimo, o ne iš finansininkų kreditų; **nes piniginiai turtai sudaro slaptus turtus, kurie nežino nė valdovo, nė tėvynės.**

XXX. Valstybė turi vengti paskolų, duodančių pinigines rentas; **nes šiosios apsunkina ją viską surijančiomis skolomis ir, padedamos lengvai parduodamų popierių, kurių diskontas vis labiau ir labiau didina nevaisingą turtą, finansinį ūkį atiduoda kaip auką prekybai ir spekuliacijai.** Šie turtai atitraukia finansus iš žemdirbystės ir atima sodžiui turtus, reikalingus žemės turtams gerinti, žemėms eksploatuoti ir kultivuoti.

A. R. TURGOT.

Anne Robert Jacques Turgot, gimė 1727. V. 10 pirklių seniūno šeimoje Paryžiuje, baigė dvasišką seminariją, bet 1751 m. metė kunigo luomą ir tapo valdininku. Palaikė ryšius su fiziokratais. 1761—74 metų jis buvo Limoges provincijos intendantu, kur pasižymėjo daugeliu darbų, kaip geras organizatorius. Mirus Liudvikui XV, 1774 metais jis tapo jūrų ministeriu, o kiek vėliau finansų, ir pasižymėjo savo reformomis, kurios tačiau, pairusių Prancūzų finansų nebepataiso. Po susidūrimo dėl nuomonių skirtumų su karaliumi, 1776 metais savo vietą apleidžia. Mirė 1781 m. Paryžiuje. Jo veikalai: Réflexions sur la formation et la distribution des richesses, 1766; Mémoires sur les prêts d'argent, 1769 m.; Valeurs et Monnaes apie 1770; Lettres sur la liberté du commerce des Grains, 1770.

Pajamos iš kapitalo[1]).

58 §. Savaime aišku, kad žemė, duodanti pajamas lygias šešiems avinams, gali būti parduota už kai kurią vertę, kuri visados gali būti išreikšta avinų skai-

1) Iš „Réflexions sur la formation et la distribution des richesses" (1766).

čiumi, lygiu šiai vertei; šis skaitmuo turės tam tikrą santykį su šešiais, ir šeši jame pasikartos tam tikrą skaičių kartų. Tuo būdu tam tikros žemės kaina bus lygi jos pajamoms, padaugintoms iš tam tikro skaičiaus kartų: dvidešimtskartinėms pajamoms, jei kaina bus 120, trisdešimtskartinėms — jei kaina bus 180 auksinų. Tuo būdu prekyvietės žemės kaina nustatoma iš santykio tarp žemės vertės ir jos pajamų vertės, o skaičius, kuris rodo kiek kartų jos metinės pajamos telpa žemės kainoje, vadinasi žemės kainos daugikliu. Jos parsiduoda už dvidešimt, dvidešimt trende ir t. t., kai už žemę mokama dvidešimts, trisdešimts ir t. t. kartų, kaip išneša jos pajamos. Taip pat savaime aišku, kad ši kaina, ar šis daugiklis, turi keistis atsižvelgiant į didesnį ar mažesnį žmonių skaičių, norinčių pirkti ar parduoti žemę; taip pat kaip ir visų kitų prekių, kaina keičiasi, laikui bėgant, santykyje su paklausais ir pasiūlais.

59 §. Pereikime dabar į epochą, kada buvo įvesti pinigai. Lengvumas krauti juos sudarė tai, kad jie tapo numylėta kilnojamo turto dalimi; tat įgalino be paliovos daugintį jų kiekį, padedant paprastam taupumui. Žmogus, kasmet gaunąs, ar iš savo žemės pajamų, ar iš savo darbo algos, ar iš savo verslo, didesnį verčių kiekį, kaip kad jam reikia išleisti, gali atidėti šį perteklių, ir jį taupyti: šios surinktos vertės sudarys tai, kas vadinasi kapitalu. Baikštus šykštuolis, kuris renka pinigus, kad nuraminti savo vaidentuvę, verčiančią jį baimintis dėl galimo nežinomoje ateityje gyvenimui reikalingų daiktų nepritekliaus, laiko savo pinigus pas save krūvoje. Jei pavojus, kurio jis laukė, tikrai įvyksta, jei jam tenka dėl užėjusio neturto gyventi iš savo lobio, arba jei išlaidus įpėdinis pradeda juos niekais leisti, tai šis lobis greitai išnyksta ir kapitalas greitai išsenka, bet kiekvienas tokis valdytojas gali suvartoti jį daug naudingiau. Iš to, kad žemė, duodanti kaikurį pelną, yra tam tikros vertės ekvivalentas, lygus pajamoms, padaugintoms keletą kartų, seka, kad

kiekvienas verčių kiekis yra lygus žemės vertei, ir tą žemė atneša pajamas, lygias tam tikrai tos vertės daliai. Visiškai nesvarbu, ar šią sumą sudaro vertės, ar taurūs metalai, ar kiti daiktai, nes pinigai atstoja visas verčių rūšis, ir kiekviena vertė atstoja pinigus. Dėlto kapitalo savininkas gali vartoti ji pirkti žemėms; bet jis turi dar ir kitų būdų naudotis savo kapitalu.

60 §. Aš jau pažymėjau, kad visos darbo rūšys, ar tai dirbant žemę, ar pramonėje, reikalauja avansų; aš taip pat parodžiau, kaip žemė, savo vaisiais ir gėrybėmis, kurie iš jos pačios auga, žmonių ir gyvulių maistui, o taipgi ir medžiai, iš kurių žmonės padarė savo pirmuosius įrankius, davė pirmus fondus, išlaidoms žemei dirbti ir pirmus daiktus verslo darbams, kuriuos žmogus galėjo dirbti savo naudai. Pav. žemė davė žmogui akmenų, molio, medžių, iš kurių žmogus pastatė pirmuosius savo namus: ligi to laiko, kol neatsirado darbo pasidalinimas, kol žmogus, dirbąs žemę, savo pačio darbu tenkino visas savo reikmenes, nebuvo reikalo turėti bet kurių kitų avansų; bet nuo to momento, kai žymi visuomenės dalis pragyvenimo šaltinių turi tik savo rankas, teko tiems, kurie gyvena tik iš darbo algos, turėti šį tą išanksto daromiems avansams: ar tam, kad patiektų sau žaliavos, kurią jie apdirba, ar tam, kad galėtų išgyventi laukdami savo darbo algos išmokėjimo.

61 §. Pirmu laiku darbdavis vienkart duodavo ir medžiagą, ir kasdieną apmokėdavo darbininką. Žemdirbys arba žemvaldys duodavo verpėjai kanapes, kurias ji surinkdavo, ir užlaikydavo ją per visą darbo laiką; po to jis audėjui duodavo siūlus ir kasdien mokėdavo jam sutartą mokesnį; bet šie nežymūs kasdieniniai avansai gali būti pakankami tik esant rūpiam namų darbui; visa eilė verslų, net iš skaičiaus tų, kurie tarnauja neturtingiausios visuomenės dalies reikmenėms patenkinti, reikalauja to, kad medžiaga pereitų į per daugelio rankas, ir įskentėtų ilgamečius, sunkius ir įvairius prirengiamus darbus. Aš jau pažymėjau tat odų iš

kurių daromas apavas, apdirbimo pavyzdžiuose; kiekvienas kuris buvo odadirbio dirbtuvėje žino, kaip visiškai negalimas esąs dalykas, kad vienas arba keli neturtingi žmonės galėtų turėti odų, įrankių, kalkių, čepų ir p. d., pasistatytų trobesius, kuriuose galėtų tilpti dirbtuvė, ir kad šie skurdžiai galėtų išmisti keletą mėnesių, ligi bus parduotos odos. Ar šiuo atveju, taip pat kaip ir kitais, nereikėtų, kad visi dirbantieji išmoktų savo darbo pirm nei paliestų medžiagą, kurią jie gali pirmuose bandymuose tiktai sugadinti? Štai dar vienas reikalingas avansas. O kas surinks medžiagą, reikalingą tam darbui, visus priedus, įrankius? Kas iškas kanalus, pastatys sandėlius, įvairios rūšies trobėsius? Kas duos galimumo pragyventi žymiam šių darbininkų skaičiui ligi parduosiant odas, t. y. tokiems darbininkams, kurių kiekvienas atskirai negalėtų pagaminti nė vienos odos? Be to, ir pelnas, gautas pardavus vieną odą, negalėtų duoti reikalingų pragyventi priemonių net ir vienam darbininkui. Kas duos lėšų mokintis mokiniams ir pusmeisteriams? Kas duos jiems lėšų pragyventi ligi to laiko, kol pasibaigs laipsniškas perėjimas nuo lengvesnio darbo, labiau tinkančio jų amžiui prie darbų, reikalaujančių didesnės jėgos ir vikrumo iki, pagaliau, jie visiškai išmoks savo amato? Tokiu asmeniu tegali būti tik kapitalų ar kitų surinktų kilnojamų gėrybių valdytojas. Kapitalistas vartos savo kapitalus: iš dalies leisdamas juos trobėsių statybai ir medžiagai pirkti, iš dalies darbininkų algoms, kurie visus tuos daiktus gamina. Kapitalistas lauks, kad odų pardavimas ne tik grąžins jam visus avansus, bet dar duos ir pelną priedo, kuris atlygintų jį tiek, kiek jis gautų naudos, suvartodamas savo pinigus žemei pirkti. Be viso šio, jis turi gauti atlyginimą už savo darbą, rūpesčius, riziką ir net už savo sumanumą; nes esant vienodam pelnui, jis, be abejonės, bevelytų gyventi be rūpesčių, iš pajamų nuo žemės, kurią jis galėtų nusipirkti už savo kapitalą. Grįžtant jo kapitalui pardavus gaminius, jis vėl vartcja jį naujiems užpir-

kimams, kad gaivintų ir palaikytų savo fabriką šiąja nuolatine apyvarta; jis gyvena iš šio pelno ir atideda tai, ką gali sutaupyti savo kapitalui didinti ir jam naudoti savo įmonėje, daugindamas savo avansų sumą tam, kad gautų vėliau daugiau pelno.

62 §. Visa klasė, užimta gaminimu begalinio įvairumo pramonės dirbinių įvairioms visuomenės reikmenėms tenkinti, pasiskirsto, taip sakant, į dvi grupes: iš vienos pusės į manufaktūrininkus - verslininkus ir fabrikantus; visi jie turi didelius kapitalus, kuriuos jie vartoja pelnui gauti, duodami darbo savo avansų sąskaiton; antrą grupę sudaro paprasti darbininkai, kurie be savo rankų nieko daugiau neturi, kurie avansuoja verslovininkams tik savo kasdieninį darbą, ir kurių visos pajamos išsireiškia darbo algos gavimu.

63 §. Pirmiau, kalbėdamas apie kapitalų vartojimą pramonės verslovėse, aš turėjau galvoje ryškesnį stambių avansų pasekmių ir reikalingumo, o taip pat ir pačio jų apyvartos proceso pavyzdį, bet aš šiek tiek iškreipiau gamtišką dalykų eigą, pagal kurią man reikėjo pradėti nuo žemės ūkio įmonių nagrinėjimo, kurios taip pat negali egzistuoti, plėstis, arba nešti pelną, kaip tik dedant stambius avansus. Stambių kapitalų valdytojai, norintieji gauti iš jų pajamų dirbdami žemę, ima ją nuomon iš žemvaldžių, mokėdami pastariesiems nuomas, ir prisiimdami sau pareigą daryti visus reikalingus avansus. Jų padėtis privalo būti analogiška tai, kurioje atsiduria verslininkai - fabrikantai; taip pat kaip ir pastarieji, jie privalo daryti pirmuosius avansus įmonėms aprūpinti gyvuliais, arkliais, darbo įrankiais, pirkti pirmą sėklą; taip pat kaip ir fabrikantai, jie privalo užlaikyti ir maitinti vežėjus, piovėjus, kūlėjus, tarnus ir kitų rūšių darbininkus, kurie turi tik rankas, avansuoja tik savo darbą, ir gauna tik darbo algą. Kaip ir fabrikantai, jie privalo gauti be savo kapitalo atpildymo, t. y. be visų metinių ir iš anksto įdėtų savo avansų, dar: 1. pelną, lygų paja-

moms, kurias jie galėtų gauti iš kapitalo be jokio darbo, 2. jų darbo algą, ir kainą už jų riziką ir gabumus, 3. kai kurią sumą, iš kurios jie galėtų kasmet atpildyti nusidėvėjusių įmonėse daiktų, kritusių gyvulių, sunaudotų įrankių ir t. t., nuostolius.

Visa tai turi būti paimta iš žemės gaminių kainos; perteklius duoda galimumo užmokėti žemvaldžiams už tai, kad jis davė savo sutikimą įtaisyti įmonę. Tat — nuomos kaina, savininko pelnas, grynos pajamos, nes visa, ką žemė gamina ligi išlaidų atlyginimo ir pelno to asmens, kuris jį gauna, negali būti laikoma pajamomis, bet tik išdirbimo išlaidų atpildymu; jei žemdirbys negautų šio atpildo, jis nevartotų svetimai žemei dirbti savo turtų ir savo triūso.

64 §. Turtingų žemės ūkio verslininkų rungtynės, pagal žemės derlingumą ir atitinkamas kainas, už kurias parduodami žemės ūkio produktai, nustato nuomos prekyvietės kainą. Bet nuominink ai, ligi tai kainai nusistatysiant, pirm išskaičiuoja savo išlaidų ir pelnų sumą, kurią jie turėtų gauti: jie gali atiduoti žemės savininkams tik perteklių, likusį grąžinus avansus ir atskaičius pelną. Gyvai varžantis, nuomininkai atiduoda savininkams visą šį perteklių, nes savininkas atiduos savo žemę tik tam nuomininkui, kuris pasiūlys jam aukščiausią kainą.

65 §. Jei atvirkščiai, nėra turtingų žmonių turinčių didelių kapitalų išlaidoms žemės ūkio įmonėms, jei dėl žemės produktų žemų kainų, ar dėl kurių kitų priežasčių, derliaus nebepakanka, kad verslininkai gautų be padarytų išlaidų dar ir pelną, bent jau tokį, kurį jie galėtų gauti suvartodami savo pinigus kitaip, tai negalima bus rasti farmerių, norinčių nuomoti žemę.

Savininkas bus verčiamas leisti dirbti žemę kaimiečiams arba pusininkams, o šie negali daryti jokių avansų ir negali gerai įdirbti žemės.

Savininkas tuomet pats daro nežymius avansus, kurie duoda jam ir menkas pajamas; jei žemė priklau-

so neturtingam savininkui, arba įbridusiam ligi kaklo į skolas, arba netikėliui, našlei ar mažamečiui, tai ji palieka visiškai nedirbama.

Tokis yra tikras aiškinimas gerbūvio skirtumo, kurį aš jau pastebėjau tarp provincijų, kur žemė dirbama turtingų farmerių, kaip antai Normandijoje, Ile de France, ir tų, kur žemė dirbama tik skurdžių pusininkų, kaip Limousin, Angoumois, Bourbonnais ir daugelyje kitų Prancūzijos provincijų.

66 §. Iš čia seka, kad žemės ūkio gyventojų klasė, taip pat kaip ir fabrikantai, skyla į dvi žmonių rūšis: į verslovininkų arba kapitalistų, darančių visus avansus, ir paprastų darbininkų, gaunančių darbo algą. Iš čia taip pat matyti, kad tik kapitalistai kuria ir palaiko stambias žemės ūkio įmones; jie duoda žemei nuolatinę nuomojamą vertę, jei taip galima išsireikšti, ir patikrina savininkams visados lygų ir aukščiausią pelną.

67 §. Verslovininkai, dirbdami ar tai žemę, ar manufaktūrose, grąžina savo avansus ir gauna savo pelną tik parduodami žemės produktus ar pagamintus fabrikatus.

Vartotojų reikmenės ir sugebėjimas visados nustato parduodamos gėrybės kainą; bet vartotojui, pagamintas ar sufabrikuotas daiktas, nevisados reikalingas, tuoj derlių nuėmus ar baigus darbą. O tuo tarpu verslovininkams reikalinga, kad jų fondai nuolatos ir lygai grįžtų, idant juos vėl iš naujo paleidus į apyvartą. Reikalinga, kad žemės apdirbimas ir sėja eitų tuojaus po piūtės; reikia be paliovos duoti darbo fabrikų darbininkams, pradėti naujų daiktų gamybą baigiantis pirmiau pradėtai, pakeisti suvartotas medžiagas. Negalima be nuostolių sustabdyti darbo jokioje veikiančioje įmonėje ir pagal norą vėl jį atnaujinti.

Verslovininkas dėl to labai suinteresuotas, kad jo fondas grįžtų jam, parduolant jo derlių ar gaminius, kiek galint greičiau; antra vertus, vartotojas suinte-

resuotas tuo, kad visados galima būtų rasti, kur nori ir kai tik atsiras reikalas, daiktų, kurių jam trūksta; jam labai būtų nepatogu, jei jis būtų verčiamas pirkti piūtės metu maisto visiems metams.

Tarp paprastų vartojimo gėrybių daug yra tokių, kurios reikalauja ilgo ir brangaus darbo; šį darbą negalima pradėti su nauda tik labai dideliais medžiagos kiekiais; be to, visas net vienoje fabrikoje pagamintų gėrybių kiekis negali būti suvartotas nežymaus gyventojų skaičiaus arba nedidelėje apylinkėje.

Gaminančių tokius daiktus verslovių neišvengiamai turi būti nedaug, jos turi būti toli viena nuo antros, vadinasi, toli ir nuo daugumos vartotojų gyvenamų vietų. Beveik nėra žmonių, išskyrus gal, skęstančių dideliame varge, kurie nevartotų daugelio žmonių produktų, renkamų ir gaminamų labai tolimose nuo jų, ir ne artesnėse viena nuo antros, vietose. Žmogus, galįs gauti sau vartojamų dalykų tik pirkdamas juos tiesiog iš rankų tų, kas juos surenka ar gamina, nedaug tegalėtų jų gauti, arba būtų priverstas jiems įsigyti praleisti visą gyvenimą kelionėse.

Šie du gamintojo ir vartotojo interesai, būtent: pirmojo interesas rasti pirkėją, ir antrojo, rasti pardavėją, kada abu nenori leisti brangų laiką laukdami pirkėjo ar ieškodami pardavėjo, turėjo duoti progos tretiesiems asmenims pagalvoti apie tai, ar jie negalėtų būti tarpininkais tarp pirmųjų ir antrųjų. Tuo dalyku užsiėmė pirkliai, kurie perka prekes iš gamintojų rankų tam, kad juos krautų į magazinus, iš kurių vėliau vartotojas gautų jų pirktis.

Tuo būdu verslovininkas, turėdamas garantiją, kad produktai bus parduoti ir jo fondas grįž, gali be rūpesčio ir paliovos gaminti naujų prekių, o vartotojui bet kuriuo laiku sau reikalingiems daiktams gauti, reikia tik ranką ištiesti.

68 §. Pradedant pardavėja, pardavinėjančia prekyvietėje savo daržoves ir ligi Nanto ar Kadikso lai-

vų armatoriaus, kuris perka ir parduoda net Indijoje ir Amerikoje, pirklių profesija, arba prekyba, tiesiogine to žodžio prasme, skyla į daugybę šakų ar, geriau pasakius, laipsnių. Vienas pirklys, pav., apsiriboja tik viena ar nedaugeliu prekių rūšių, kuriuos jis parduoda savo krautuvėje visiems, kurie jų klausia. Kitas vyksta parduoti prekes į tokias tolimas vietas, kur jų trūksta, ir pargabenti prekių, kurių kaina pakyla, arba kurių yra nepakankamas kiekis toje vietoje, iš kur jis išvyko. Vienas pardavinėja vienoje vietoje ir pats vienas, kitas naudojasi korespondentais ir vežėjais, kuriuos jis apmoka ir priverčia važiuoti iš vienos provincijos į kitą, ar iš vienos valstybės į kitą, iš Europos į Aziją ir vėl iš šios į Europą. Vienas parduoda savo prekes mažomis partijomis kiekvienam kuris jas vartoja, kitas parduoda prekes tik didesniu kiekiu, didmenomis, pirkliams, kurie savo ruoštu, parduoda jas smulkmenomis vartotojams; bet viena yra visiems pirkliams bendra, tai, kad jie perka perpardavimui, ir kad jų pirmieji pirkimai esti tik avansai, kurie grįžta jiems tik laikui bėgant. Jų išlaidos, taip pat kaip ir pastarosios žemdirbių ir pramoninkų, ne tik turi grįžti visos per tam tikrą laiką, kad paskum vėl eitų naujiems pirkimams, bet be to: 1. su pelnu, lygiu pajamoms, kurias jie galėtų gauti iš savo kapitalo, nedirbdami; 2. su atlyginimu už darbą, riziką ir verslumą. Be garantuotos galimybės grąžinti savo avansus ir gauti reikalingą pelną, nė vienas pirklys neužsiimtų prekyba ir negalėtų jos tęsti; vadovaudamasis tuo, jis daro užpirkimus imdamas dėmesin kiekį ir kainą daiktų, kuriuos jis tikisi parduoti per tam tikrą laiką. Pirklys, parduodąs mažmenomis, patyrimu, atsargiais nedideliais mėginimais, išmoksta spręsti, kiek apytikriai, reikalinga prekių vartotojams, kuriuos jam tenka aprūpinti. Didmenų pirklys gauna iš savo korespondentų žinių apie perteklių ar nedateklių, o taip pat apie prekių kainas įvairiose šalyse, su kuriomis jis prekiauja; tuo jis vadovaujasi savo spekuliatyvi-

niame veikime; perka prekes iš tų vietų, kur jos pigios, parduoda tose, kur jos brangios; savaime suprantama, kad išlaidos už važtą įeina į apskaičiuojamus avansus, kurie jam turi grįžti.

Kadangi prekyba yra būtina darbuotė, kadangi negalima pradėti jokios prekybos be avansų, atitinkančių jos dydį, tai iš to atsiranda ir galimumas vėl apversti kilnojamąjį turtą, ką darydamas, tam tikros sutaupų ar sukrautų vertybių masės, ar tam tikros pinigų sumos, arba, vienu žodžiu tariant, kapitalo savininkas gali gauti sau pragyventi gėrybių ir, jei pasiseka, padidinti savo turtus.

69 §. Iš pasakyto matyti, kaip žemės dirbimas, įvairios rūšies pramonės įmonės ir visų rūšių prekyba, remiasi būtinumu turėti tam tikrą kapitalą, arba surinktų kilnojamų turtų, kuriuos įdėjus į kiekvieną iš šių įvairių verslo rūšių, turi kasmet grįžti verslininkams su tam tikru p e l n u; kitaip sakant, nuolatos turi būti reprodukuojamas kapitalas, kuris vėl bus leidžiamas į apyvartą ir idėtas į tą pačią verslovę, ir nuolatos bus gaunamas pelnas, kad verslininkai galėtų daugiau ar mažiau puikiai gyventi. Šie nuolatiniai avansavimai ir jų grįžimai ir s u d a r o t a i, k ą g a l i m a p a v a d i n t i p i n i g ų a p y v a r t a, t a naudinga ir vaisinga jų cirkuliacija, kuri gaivina visas visuomenės darbo rūšis, palaiko judėjimą ir gyvybę politiniame organizme, ir kurią labai pagrįstai lygina su kraujotaka gyvam organizme. Nes jei dėl ko nors susikliudo įvairių visuomenės klasių išlaidų tvarka, jei verslininkai nustos grąžinę savo avansus su pelnu, kurio jie turi teisės tikėtis, tai, matomai, jie bus verčiami siaurinti savo įmones; o tuo būdu sumažės dirbamo darbo kiekis, žemės gaminių vartojimas, produkcija ir pajamos; neturtas užims turtingumo vietą, ir paprasti darbininkai, negaudami darbo, įkris į didžiausį skurdą.

70 §. Beveik nėra reikalo pažymėti, kad įvairių rūšių verslovės, bet ypatingai fabrikai ir prekyba, iki

aukso ir sidabro įvedimo tegalėjo būti labai aprėžto kiekio, nes beveik negalimas buvo daiktas surinkti didesnius kapitalus, o dar sunkiau dauginti ir smulkinti mokėjimų skaičių, kiek tat reikalinga palengvinti ir padauginti mainams, kurių reikalauja prekyba ir gyva apyvarta. Tik žemės dirbimas galėjo šiaip taip laikytis, nes gyvuliai sudaro svarbiausius avansus, kurių jam reikalinga; be to dar, labai galimas daiktas, kad tais laikais nebuvo kitokio žemės dirbimo verslovininko, kaip tik savininko. Kai dėl įvairių rūšių verslų, tai ligi pinigams atsirasiant, jie tegalėjo būti labai menki. Savininkai tenkinosi pačiais rupiausiais daiktais, kuriems gaminti jie darydavo avansus, duodami darbininkams maistą ir medžiagą, arba kuriuos pagamindavo jų pačių tarnai.

71 §. Kadangi kapitalas sudaro neišvengiamą kiekvienos verslovės pagrindą, kadangi pinigai — svarbiausia priemonė taupyti uždarbiams, rinkti pelnams ir lobti, tai turintieji energijos ir gabumų, bet neturintieji kapitalo, arba turintieji jo nepakankamai sumanytoms jų įmonėms kurti, neabejodami sutiks perleisti kapitalų ir pinigų savininkams, kuriuos pastarieji sutiks jiems patikėti, dalį laukiamo jų didesnio už avansų atpildą pelno.

72 §. Pinigų savininkai, lygindami riziką, kuris gali grėsti jų kapitalams nepasisekus verslovei, su ta nauda, kurią jie gali gauti be darbo kaip tam tikrą nuolatinį pelną iš kapitalo, reikalauja atitinkamai tokiam palyginimui, didesnio ar mažesnio pelno arba palūkanų už savo pinigus, t. y. sutinka duoti pinigų kreditan už skolininko siūlomas palūkanas. Štai dar vienas galimas būdas savininkams naudotis jų pinigais: skolinti už palūkanas arba prekiauti pinigais. Nereikia įžvelgti šioje prekyboje ko nors ypatingo: skolinimas už palūkanas yra ne kas kita, kaip prekyba, kur skolintojas yra asmuo, parduodąs n a u d o j i m ą (usage) pinigais, o skolininkas — perkąs jį. Lygiai tas

pats kaip ir tuo atveju, kai žemės savininkas ir jo farmeris parduoda ir perka vienas iš antro nuomojamo dvaro naudojimą (usage).

Tat puikiai buvo išreikštą romėnų vardu, kurį jie duodavo piniginėms palūkanoms — usura pecuniae; šis vardas, išverstas į prancūzų kalbą, dėl klaidingų idėjų, kurios susidarė dėl pinigų palūkanų procentų, tapo neapkenčiamas.

JERONIMAS STROINOVSKIS.

Jeronimas Stroinovskis gimė 1752 m. rugsėjo 22 d. Valuinėje senų Krokuvos bajorų šeimoje. Mokslus ėjo vienuolių pijarų kolegijoje Zločove, 1766 m. pats įstojo į šv. ordiną, o po kiek laiko pradėjo pijaru kolegijose mokytojauti. Nuo 1779 m. jis Varšuvos Collegium Nobilium dėstė prigimtinę, politinę ir tarptautinę teisę bei politinę ekonomiją. 1781 m. jis Edukacinės Komisijos kviečiamas toms pačioms disciplinoms profesoriu pereformuoton Vilniaus Aukštojon Mokyklon. 1785 m. Stroinovskis išleidžia savo „Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów" kuris veikalas jam gyvam esant turėjo 7 leidinius. Politinėje ekonomijoje jis laikėsi fiziokratų mokslo. 1799 m. jis išrenkamas Aukštos Mokyklos rektorium; perreformavus ją 1803 m. į Universitetą, jo pirmu rektoriu 3 m. buvo išrinktas Stroinovskis. Išrinktas 1814 m. Vilniaus vyskupu, jis tais pat metais mirė.

Apie politinę ekonomiją*).

§ 4. Apie žemės ūkio atiminį.

Kasmetinių įnašų kaštai ir pirminių įnašų išlaikymo kaštai vadinami žemdirbio atiminiu, nes kiekvienas žemdirbys, tolimesniam ūkio vedimui ir kas-

*) Iš „Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki politycznej, i Prawa Narodów przez Hieronyma Stroynowskiego, Biskupa Koadiutora Łuckiego, Prałata Scholasty-

metinės reprodukcijos gavimui, turi kasmet iš visos reprodukcijos tuos dvigubus kaštus atskaityti; be tokio kasmetinio atiminio, žemdirbystė turėtų žlugti, o žemdirbiu nieks nenorėtų ir negalėtų būti, nes už įdėtus kaštus ir darbą, vietoj pelno ir naudos, gautų nuostolį. Taigi pirmiausiai žemdirbys turi pilnai atgauti visus kasmetinius įnašus, idant juos vėl galėtų dėti sekančiais metais reprodukcijai atgauti. Antra, jis turi atgauti bent dešimtą dalį savo pirminių įdedamų kapitalų pirmiausiai kaipo procentą, priklausantį už įdėtą į ūkį kapitalą, antra, nuolatiniams kaštams, reikalingiems užlaikyti pirminius įnašus. Trečia, atlyginimui už netikėtus nuostolius, kurie ūkį dažnai ištinka. Nuodugniai tuos tris punktus apsvarsčius, reikia pripažinti, kad iš kasmetinės pirmutinių reprodukcijos įnašų dešimta dalis būtinai ir teisingai priguli žemdirbiams, metiniam jų užlaikymui. Taigi, dvi dalys kasmetinės reprodukcijos, pavadintos žemės ūkio atiminiu, priklauso tiktai žemdirbiams, tiksliau sakant, tos dvi dalys priguli žemės ūkiui ir surištos su žeme, nes be jų žemės ūkis suirtų ir žemė taptų bevaisė.

Visos tautos gerovė reikalauja, kad žemdirbių ĥuomas didėtų ir turtėtų, kad visos gėrybės, kartą paskirtos žemės ūkiui, būtų visuomet išlaikomos nepaliestos, arba net dauginamos. Yra, žinoma, kad žemės ūkio įnašai, daro žemę derlingą ir duoda gausią reprodukciją. Taigi, juo daugiau yra žemdirbių, ir juo jie yra turtingesni, juo geresniam stovy yra žemės ūkis, juo geriau išdirbama žemė ir juo smarkiau kyla žemės gėrybių kainos.

Kokiu nors būdu kenkti žemdirbio atiminiui ar žemės ūkio įnašų atiminiui, reiškia že-

---

ka Katedry Wileńskiej, Florenckiey nauk Akademii, Towarzystwa ekonomicznego Peterburskiego i Warszawskiego Przyjaciół Nauk członka, dawniej Professora, a teraz Rektora Imperatorskiego Wilenskiego Uniwersytetu. Edycya czwarta. (266 pusl.) w Warszawie 1805. (III dal.).

mės ūkį nuoginti, plėšti ir naikinti. Į metinius įnašus įeina metinė žemdirbio, jo šeimos, darbininkų, samdininkų ir t. t. subsistencija; jei žemdirbys dėl kokios nors priežasties neatgauna viso savo kasmetinio atiminio, jis negali patogiai gyventi; jei jis turi išsižadėti tinkamų rūbų, buto ir kt. reikmenių, jei savo darbininkams blogai moka ir juos blogai maitina, aišku, kad tokia žemdirbio padėtis yra varginga ir bloga. O jeigu tautoj žemdirbių padėtis yra varginga ir bloga, neišvengiama yra pasėka, kad žemdirbiai, arba bent jų vaikai ir įpėdiniai, žemdirbystę apleidžia ir išeina į kurį kitą luomą. Turtingų žemdirbių skaičiaus sumažėjimas yra pirmas ženklas, kad žemdirbio atiminys yra sumažėjęs.

Antru žemdirbio atiminio sumažėjimo ženklu yra sumažinimas kasmetinių kaštų gyvuliams užlaikyti, laukams trėšti, žemei išdirbti, gerai derlių nuimti, ir t. t. Jei dėl kokios nors priežasties žemdirbys neišgali dėti tuos kaštus, kuriuos pirmiau dėjo, tai neišvengiamai turi atsitikti, kad jis arba mažiau žemės įdirbs, arba ne taip gerai, ir todėl jis turės mažesnę negu pirmiau reprodukciją, nes esant lygioms visoms sąlygoms, kas mažiau į ūkį deda, tas mažiau ir gauna. Reikia čia atminti, kad žemdirbys, kartą nusilpęs, vis labiau nuskursta; kasmet mažiau deda į ūkį ir žemę, ir todėl kasmet vis mažiau gauna, taip, kad jei jis kokiu nors būdu nesigelbės, jis pasiliks visiškai be jokių galimumų dėti kasmetinius įnašus.

Trečia sumažinto žemės ūkio atiminio pasekmė, ir kartu trečias ir paskutinis žemės ūkio nuskurimo laipsnis, yra pirminių įnašų sumažėjimas. Nes žemdirbys, visai neatgaunąs savo atiminio iš kasmetinės reprodukcijos, ne tik deda kas kartą vis mažesnius kaštus į ūkį, bet taip pat negali geram stovy išlaikyti pirminių įnašų ir juos esant reikalui atnaujinti; iš dalies ekonomijos dėlei apleidžia remontus; iš dalies, vietoj gerų įrankių perka bet kokius; gerų arklių ir jau-

čių vietoje, perka blogus ir silpnus; iš dalies laiko mažiau visokių rūšių gyvulių; tais ir kitais keliais su laiku žlunga pirminiai įnašai, o ūkininkas kaskart vis daugiau prieina prie negalimumo juos atnaujinti.

Kai ūkininkai taip nuskursta, žemės savininkai turi nemažesnį nuostolį: nes jiems tenkanti kasmetinės reprodukcijos dalis mažėja, p i r m i a u s i a i, proporcijonaliai sumažėjusiam skaičiui ūkininkų, norinčių nuomoti žemę, a n t r a, proporcijonaliai tų pačių žemdirbių nuskurimui; t r e č i a, proporcijonaliai žemės neprižiūrėjimui ir jos blogam išdirbimui.

§ 5. Apie gryną žemės pelną.

Atskaičius nuo visos kasmetinės reprodukcijos ž e m ė s ū k i o a t i m i n į, gausime g r y n ą ž e m ė s ū k i o p e l n ą. Tai ir yra toji derliaus dalis, kuri teisingai priguli žemės savininkams ir kurią savininkai išsidera iš žemdirbių. Aišku, kad žemės savininkui grynas pelnas priklauso pagal teisę, p i r m a — todėl, kad grynas pelnas yra savininkų padėtų pagrindinių įnašų vaisius; a n t r a — todėl, kad žemės savininkai be pirmų pagrindinių žemės įnašų, turi dar dažnai išlaidų, ar tai pirmų pagrindinių žemės ūkio įnašų išlaikymui, ar naujų trobesių statybai, netikėtumams ir t. t. T r e č i a, todėl, kad grynas pelnas, viršijąs visus įdėtus kaštus, yra nuoširdi gamtos dovana ir žemės derlingumo išdava.

Kai grynas žemės pelnas su kaupu atlygina savininkams įdėtus pagrindinius kaštus, tai tuomet visi nori įsigyti žemės ir mielai skiria savo turtus pakelti žemei ligi kuogeriausio stovio. Priešingai gi, jei grynas žemės pelnas yra mažas, ar neužtikrintas, tuomet turtai nuo žemės atsitolina, nieks nenori dėti į žemę naujus pagrindinius įnašus, o senus vienas kitas tik vos vos geram stovy užlako. To pasėkoje, p i r m a, apsileidimas geram žemės išdirbime ir skurdus žemės ūkis, a n t r a, pačios žemės apleidimas taip, kad

derlingi laukai gali tokiu būdu virsti tuščiais, nederlingais.

Visiems ekonomiškiems apskaičiavimams reikalinga žinoti proporcija tarp kasmetinių įnašų ir gryno žemės pelno. Juo geresni yra pagrindiniai įnašai, juo tikslesni yra žemės pirminiai įnašai, tuo daugiau kasmetiniai įnašai duoda gryno žemės pelno. Apie žemės ūkio tobulumą ir jo naudingumą reikia spręsti ne iš jo kasmetinių kaštų dydžio, bet iš jų proporcijos su grynu pelnu. Jei padidinti kasmetiniai įnašai padidina gryną pelną, tai toks kaštų padidinimas yra naudingas. Jei sumažinti kasmetiniai įnašai sumažina ir gryną pelną, tai toks taupumas yra kenksmingas. Jei padidinti kasmetiniai įnašai nepadidina gryno pelno, tai toks kašto padidinimas, neduodąs jokio pelno, yra tikras nuostolis. Jei sumažinti kasmetiniai įnašai nesumažina gryno pelno, tai toks taupumas yra naudingas. Vienu žodžiu, kasmetinius įnašus reikia vertinti ne skyrium, ir ne santykyje su pačia reprodukcija, bet santykyje su grynu pelnu. Prityrimas moko, kad geram žemės ūkyje grynas žemės pelnas turi būti bent lygus kasmetiniems įnašams ir toji yra vidutinė proporcija, kai (kaip sako) žemė dera šimtas už šimtą.

A. SMITH.

Adomas Smithas, gimė muitinės kontrolieriaus ir advokato šeimoje, Škotų mieste Kircaldy 1723 m. VI.5. Jo tėvas mirė dar jam negimus. Mokėsi Glasgovo universitete nuo 1737 ligi 1740 metų, kur ypač pamėgo savo mokytoją F. Hutchesoną. Nuo 1740 ligi 1746 metų baigė mokslus Oksforde. Baigęs studijas 1748/49 m. Edinburge, už Universiteto ribų laikė įvairias paskaitas. 1751 metais pakviestas Glasgovo Universitetan logikos, o vėliau ir moralinės filosofijos profesorium. 1759 m. išleido „Theory of moral sentiments", po to vis labiau įsitraukdamas į politinės ekonomijos studijas.

1763—64 metais lydi jauną hercogą Buccleugh studijų kelionėje po Prancūziją, kur susipažįsta su fiziokratų atstovais Quesnay, Turgot ir kit. Grįžęs Anglijon atsideda pradėtam dar Prancūzijoje jo garsiam veikalui: „Inquiry into the nature and causes of the Wealth of nations", kuris ir pasirodo 1776 metais. Po to gauna kvietimą užimti Škotų vyriausios muitų valdybos valdininko vietą. Mirė Edinburge 1790.VII.17.

Apie gaminamosios darbo jėgos patobulinimo priežastis ir tvarką, pagal kurią jos produktas natūraliai pasiskirsto tarp įvairių gyventojų klasių.*)

1 SKYRIUS.

Apie darbo padalinimą.

Didžiausias gaminamųjų darbo jėgų patobulinimas ir padidėjęs sumanumas, apsukrumas ir susivokimas, kuriuo darbas visur vedamas ar taikomas, matomai, yra darbo padalijimo pasekmė.

Darba padalijimo pasekmės bendrai visuomenės veiklai galima lengviau suprasti stebint kokiu būdu šis padalijimas veikia atskirose manufaktūrose. Paprastai manoma, kad jis toliausiai praktikuojamas kai kuriose visai menkose manufaktūrose. Darbo padalinimas tikrai gal ne tiek plačiai praktikuojamas jose, kaip kitose, didesnės svarbos manufaktūrose, bet kadangi šios menkos manufaktūros yra skirtos mažam skaičiui, mažų reikmenių žmonėms aprūpinti, tai visas darbininkų skaičius neišvengiamai turi būti mažas.

Ir tie iš jų, kurie užimti atskirose tos pačios gamybos šakose, dažnai gali būti sutelkti į vieną dirbtuvę ir būti visi drauge prižiūrėtojo akyse. Atvirkščiai, didelėse manufaktūrose, skirtose didžių žmonių ma-

*) Iš „Adam Smith, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. I Book.

sių didelėms reikmenėms patenkinti, kiekviena atskira darbo šaka užima tiek daug darbininkų, kad negalima esti sutelkti jų visų drauge į vieną dirbtuvę. Tokiose stambiose manufaktūrose retai kada galima matyti vienu laiku daugiau darbininkų, kaip tuos, kurie dirba kurį nors vieną specialinį darbą. Nors tokiose manufaktūrose darbas ištikrųjų padalintas į daug didesnį atskirų dalių skaičių, kaip anose mažesnės reikšmės manufaktūrose, bet čia šis padalijimas mažiau krinta į akis, ir todėl jis ir mažiau buvo pastebėtas.

Pavyzdžiui paimkime labai menkos reikšmės manufaktūrą, kurioje bet gi į darbo padalijimą labai dažnai buvo atkreiptas dėmesis, būtent, spilkų gamybą.

Darbininkas, kuris nėra įpratęs į šį darbą, virtusį dėl darbo pasidalijimo skirtingu užsiėmimu, ir nėra susipažinęs su reikalingų tam mašinų vartojimu, kurių išradimui, darbo padalijimas, matomai, davė progos, tokis darbininkas, vargiai galėtų, nors ir būtų labiausiai verstas, pagaminti per ištisą dieną vieną spilką, ir žinoma, jau tikrai nepadarytų dvidešimties. Bet prie šios organizacijos, kurią dabar turi ši gamyba, ji ne tik sudaro atskirą verslą visumoje, bet dar padalytą į daugelį šakų, kurių dauguma savo ruoštu, sudaro atskirus specialinius užsiėmimus. Vienas darbininkas traukia vielą, antras ją ištiesia, trečias kerpa ją, ketvirtas ją smailina, penktas tekina jos galą galvutei uždėti. Galvutės padarymas reikalauja dviejų ar trijų įvairių veiksmų; atskiras darbas — uždėti ją, antras — nupoliruoti spilką; net visiškai atskiras, savarankiškas darbas — supakavimas spilkų į poperielius. Tuo būdu svarbus spilkų gamybos darbas padalintas apytikriai į 18 atskirų veiksmų, kurie kaikuriose įmonėse atliekami kiekvienas atskirų rankų, o kitose, tas pats darbininkas atlieka kartais po du ar po tris veiksmus iškarto. Aš mačiau vieną tokią mažą manufaktūrą; joje dirbo tik 10 darbininkų ir dėlto kai kurie iš jų turėdavo atlikti po du ar po tris įvairius veiksmus. Nors ši manufaktūra buvo labai neturtinga ir dėl to

buvo nepakankamai aprūpinta reikalingomis mašinomis, bet ir jie, jei jie karštai imdavo darbo, galėdavo pagaminti apie 12 svarų spilkų per dieną. Viename svare esti per 4.000 spilkų vidutiniško dydžio. Vadinasi, šie 10 darbininkų galėdavo pagaminti per 48.000 spilkų per dieną, taigi kiekvienam darbininkui per 1 dieną tekdavo šių 48.000 spilkų dešimtoji dalis, t. y. apie 4.800 spilkų. Bet jei visi šie darbininkai būtų dirbę atskirai ir nepriklausomai vienas nuo antro, ir jei niekas jų nebūtų šiam skirtingam darbui pamokytas, tai, tikrai, nė vienas iš jų nepagamintų ir 20 spilkų, o gal būt, ir vienos spilkos per visą dieną. Kitais žodžiais tariant: jie tikrai nepagamintų $^1/_{240}$, o gal ir $^1/_{4800}$ dalies to, ką jie gali pagaminti dabar, dėl tinkamo atskirų veiksmų padalijimo ir suderinimo.

Kiekvienoje kitoje gamyboje, kiekvienoje kitoje manufaktūroje darbo pasidalinimo pasekmės yra tos pačios, kokias mes ką tik matėme spilkų gamyboje, nors apskritai daugumoje jų, darbininko darbas negali būti nė ligi tokio laipsnio padalintas, nė suvestas į tokio dydžio veiksmų paprastumą. Bet vis dėlto darbo padalijimas, kiek jį galima įvesti, duoda kiekvienoje gamyboje, palyginti, didesnį darbo produktingumą. Ši tat nauda, atrodo, ir pagimdė įvairių užsiėmimų ir verslų atskyrimą. Tokis išskyrimas, apskritai, esti stipresnis tose šalyse, kurios pasiekė aukščiausios pramonės ir kultūros išsirutuliojimo laipsnio. Kas pirmykštėje visuomenėje sudaro vieno žmogaus darbą, tat labiau išsirutuliojusioje visuomenėje esti daugelio padarinys. Kiekvienoje išsirutuliojusioje visuomenėje farmeris paprastai esti nieko daugiau, kaip tik farmeris, fabrikantas tik fabrikantu. Net darbas, reikalingas pagaminti kuriam nors paprastam dirbiniui, taip pat beveik visados pasiskirsto tarp didesnio rankų skaičiaus. Kiek atskirų darbų apima kiekviena atskira darbo šaka, linų ar vilnų manufaktūrose, pradedant linų ir vilnų augintoju, ir baigiant darbininku, kuris baltina ir lygina audeklą, ar dažo ir apretuoja gelumbę.

Tačiau žemės ūkyje, dėl pačios jo prigimties, neįmanomas nė tokis platus darbo padalijimas, nė tokis atskirų darbų suskaidymas, kaip manufaktūrose. Negalima ligi tokio laipsnio atskirti gyvulių augintojo įmonę nuo javų augintojo įmonės, kokiame dailidės darbas paprastai esti atskirtas nuo kalvio. Verpėjas beveik visados esti kitas asmuo, kaip audėjas; bet arėjas, akėtojas, sėjėjas ir piovėjas — dažniausia esti vienas ir tas pats asmuo. Kadangi šie įvairūs darbo veiksmai tegali būti atlikti tik per tam tikrą metų laiką, tai vienas žmogus negali būti be paliovos užimtas kuriuo nors vienu iš jų. Šis būtent negalėjimas taip plačiai ir tobulai paskirstyti atskiras žemės ūkio darbo šakas yra, gal būt, priežastis to, kad darbo produktingumo tobulinimas šiame versle ne visados eina lygiu tempu su jo tobulinimu manufaktūrose. Tiesa, pačios turtingosios tautos praneša savo kaimynus ir apdirbamoje pramonėje ir žemės ūkyje, — bet jų pirmenybė pirmoje srityje paprastai daug ryškesnė, kaip antroje. Jų laukų dirva bendrai geriau esti įdirbta, ir dėl didesnių darbo ir kapitalo išlaidų duoda didesnį derlių, palyginus su plotu ir jų laukų dirvos derlingumu; bet šis derliaus perteklius retai esti didesnis, kaip padarytų darbo ir kapitalo išlaidų perteklius. Žemės ūkyje turtingesnės šalies darbas ne visados esti daug produktingesnis, kaip neturtingos šalies; arba bent jau jis niekados nesti tiek produktingesnis, kiek tat paprastai esti manufaktūrose; dėl to javai turtingoje šalyje, esant vienodai kokybei, ne visados prekyvietėje bus pigesni, kaip javai neturtingoje šalyje. Lenkijos javai, esant tai pačiai kokybei, esti tokie pat pigūs, kaip ir Prancūzijos, nežiūrint pastarosios didesnių turtų ir aukštesnės kultūros. Prancūzijos grūdai, javų ūkio provincijose esti tokie pat geri ir daugumoje metų turi maždaug tą pačią kainą, kaip ir angliški javai, nors Prancūzija savo turtais ir pažanga nuo Anglijos gal būt ir yra atsilikusi. Vis dėlto anglų javų ūkio žemės yra geriau kultivuojamos, kaip prancūzų, o pran-

cūzų savo keliu, turi būti daug geriau kultivuojamos, kaip lenkų. Bet nors neturtinga šalis, nežiūrint jos menkesnio žemės dirbimo, ligi tam tikro laipsnio gali rungtis su turtingąja savo javų pigumu ir gerumu, tai ji vis dėlto negali drįsti lenktyniuoti savo manufaktūromis, bent jau ne tuo atveju, jei tos manufaktūros pritaikintos turtingosios šalies dirvai, klimatui ir padėčiai. Prancūzų šilkai esti geresni ir pigesni už anglų, nes šilkų gamyba, bent esant dabartiniam aukštam muitui įvežamam žaliam šilkui, anglų klimatui ne taip gerai tinka kaip prancūzų. Bet anglų plieno ir storų vilnų prekės esti nepalyginamai geresnės už prancūzų, ir dar be to, esant vienodai kokybei, daug pigesnės. Lenkijoje manufaktūrų, regis, visai nėra, jei neskaityti mažos, paprastų, namų ūkiui būtinų dalykų gamybos, be kurių šalis negali laikytis.

Tokis didelis padauginimas atlikto darbo kiekio, kuris dėl darbo padalijimo gali būti pasiektas to pačio darbininkų skaičiaus, pareina iš trijų įvairių priežasčių: pirma, nuo kiekvieno dirbininko vikrumo didėjimo; antra, nuo laiko sutaupymo, kuris paprastai eina per niek, pereinant nuo vieno darbo į kitą, ir pagaliau, nuo išradimo didesnio skaičiaus mašinų, lengvinančių ir trumpinančių darbą, ir įgalinančių vienam žmogui atlikti daugelio žmonių darbą.

I. Darbininko vikrumo išsiplėtimas neišvengiamai didina darbo kiekį, kurį jis gali atlikti, o kadangi darbo pasidalinimas, suveda kiekvieno žmogaus darbą į kurį nors vieną paprastą veiksmą, ir padaro šį veiksmą vienintėliu jo gyvenimo užsiėmimu, tai jis neišvengiamai padidina darbininko vikrumą iki aukšto laipsnio. Jei paprastam kalviui, nors ir įgudusiam dirbti kūju, bet kuriam niekuomet neteko dirbti vinis, atsitiktinai tektų jas gaminti, tai aš esu visai tikras, kad jis vargu ar pajėgtų per kiaurą dieną pagaminti daugiau per 200 ar 300 vinių. Gi kalvis, kuris nors ir yra pratęs dirbti vinis, bet kurio vienintelis ir svarbiau-

sias darbas buvo ne vinis gaminti, retai kada didžiausiu darbštumu pagamins daugiau 800 iki 1000 vinių. Aš mačiau pavienius vyrukus, jausnesnius per 20 metų, kurie nieko daugiau nedirbdavo, kaip tik gamindavo vinis ir kurie, jei jie gerai įsitraukdavo į darbą, galėdavo pagaminti per dieną per 2300 vinių kiekvienas. O vinies padirbimas toli gražu nėra viena iš pačių paprasčiausių gamybų. Vienas ir tas pats žmogus pučia dumtuves, suželia ir iššarsto ugnį kada reikia, kaitina geležį ir kala atskiras vinies dalis; kaldamas galvukę jis net verčiamas keisti įrankius. Įvairios operacijos, į kurias suskirstyta spilkų arba metalinių sagų gamyba, esti daug paprastesnės, o darbininko vikrumas, kuris visą gyvenimą buvo užimtas tik šiuo vienu darbu, paprastai esti daug didesnis. Ypatingai greitumas, kuriuo atliekamos šių gaminių kai kurios operacijos, praneša viską, ko galima laukti iš žmogaus rankos vikrumo, kol neįsitikini tuo savo akimis.

II. Nauda, kurios gauna taupant paprastai niekais einantį laiką pereinant nuo vieno darbo prie kito, esti daug didesnė, kaip tat galima manyti iš pirmo žvilgsnio. Negalima labai greitai pereiti iš vieno darbo prie kito, jei jie esti įvairiose vietose ir turi būti atlikti įvairiais įrankiais. Sodžiaus audėjas, be to dar dirbąs mažą žemės sklypą, nustoja gerą savo laiko dalį kaip tik dėl to, kad jis bėgioja nuo savo staklių į lauką ir iš laukų prie staklių. Jei abu užsiėmimai gali būti sujungti vienoje patalpoje, tai laiko nustojama be abejonės daug mažiau; bet jis vis dėlto dar bus gana žymus. Paprastai žmogus dar kiek susitrukdo palikdamas vieną darbą, kad eitų prie kito. Kai jis pradeda naują darbą, jis retai esti pradžioje judrus ir atsidėjęs; jo dvasia, kaip sako, dar kitur skrajoja, ir jis pirma dar kiek laiko sugaišta, iki jis į darbą gerai įkimba. Šis paprotis gaišti, ir tingaus bei nerūpestingo darbo būdas, kuriuo natūraliai, ar tikriau, neišvengiamai, užsikrečia sodžiaus darbininkas, kuriam kas pus-

valandis tenka keisti darbą ir įrankius, ir kuris kasdien turi imtis dvidešimteriopo darbo, daro jį perdėm tingiu ir nerangiu, netinkamu į įtemptą ir energingą darbą net būtiniausiuose atsitikimuose. Tuo būdu, nekalbant jau apskritai apie vikrumo stoką pas jį, tik ši viena priežastis turi žymiai sumažinti darbo kiekį, kurį jis galėtų atlikti.

III. Pagaliau, kiekvienas turi žinoti, kaip žymiai sutrumpinamas ir palengvinamas darbas, vartojant tinkamas mašinas. Įrodinėti tai pavyzdžiais nėra reikalo. Pastebėsiu tik, kad išradimas visų tokių mašinų, taip labai trumpinančių ir lengvinančių darbą, matomai įvyko kaip tik dėl darbo padalijimo. Kai žmogaus visas dėmesys nukreptas į kurį nors vieną daiktą, tai jam daug lengviau surasti būdus greičiausiai ir lengviausiai pasiekti tikslo, kaip tuo atveju, jei dėmesys išblaškytas dirbant daugelį darbų. O esant darbo pasidalinimui, žmogaus dėmesys kaip tik ir susikoncentruoja į kurį nors vieną labai paprastą dalyką. O dėlto visiškai naturalu yra laukti, kad vienas ar kitas iš tų, kurie užimti kuria nors visai atskira darbo dalimi, greitai suras trumpesnį ir lengvesnį būdą atlikti savo atskirą uždavinį, jei tas tik galima dėl pačio darbo ypatybių. Ir ištikrųjų, didesnė mašinų dalis, vartojamų manufaktūrose, kuriose darbas daugiausiai padalintas, buvo išrasta pirmykščiame savo pavidale paprastų darbininkų, kurie būdami užimti kuria nors labai paprasta operacija, nukreipdavo visas savo mintis į tai, kad surastų greitesnius ir paprastesnius gamybo būdus. Kam teko lankyti daug tokių manufaktūrų, tas ne kartą matė gudriai sugalvotas mašinas, kurios buvo išrastos tokių darbininkų tuo tikslu, kad paskubinti ir palengvinti savo pačių darbo užduotį. Prie pirmųjų garo mašinų buvo nuolat statomas vaikas, kuris be atmainos atidarinėdavo ir uždarinėdavo jungiklį tarp katilo ir cilinderio, pagal tai, ar sklandyklis pakildavo ar nusileisdavo. Vienas tokių vaikų, kuris mėgdavo žaisti su savo draugu, pastebėjo, kad jei pra-

tiesti virvelę nuo klapano rankenos, atidarančios tą jungiklį, iki tos pačios mašinos kitos dalies, tai jungiklis atsidarys ir užsidarys be jo pagalbos, ir dūos jam laisvės žaisti su vaikais. Vienas iš svarbiausių patobulinimų, padarytų garo mašinai nuo jos išradimo, priklauso vaikui norėjusiam palengvinti sau darbą.

Bet toli ne visi patobulinimai mašinų srityje sugalvoti žmonių, kurie turėjo reikalo jas naudoti. Daugelis pagerinimų padaryta dėka mašinų konstruktorių išmislingumo, kai jų gamyba tapo atskira pramonės šaka; kai kurie jų atsirado dėka tų, kuriuos vadiname mokslininkais arba teoretikais, kurių pareiga ne ką nors daryti, bet viską stebėti; jie dėlto dažnai turi galimumo sukombinuoti į vienetą tolimiausias viena nuo kitos ir mažiausia panašias tarp savęs jėgas. Visuomenei žengiant pirmyn, mokslo darbas, kaip ir bet kuris kitas užsiėmimas, tampa pagrindiniu arba vieninteliu tam tikros piliečių klasės verslu. Šis specialus užsiėmimas, kaip ir bet kuris kitas, savo ruoštu, taip pat skyla į daugelį kitų šakų, iš kurių kiekviena duoda darbo tam tikrai mokslininkų klasei, ir tokis užsiėmimų suskirstymas moksle, kaip ir kitame bet kuriame versle, padidina vikrumą ir padeda taupyti laiką. Tuo būdu kiekvienas individas įgyja daugiau prityrimo atskiroje darbo šakoje, bendrai padirba daugiau darbo, ir jo žinių suma žymiai išauga.

Šis milžiniškas produkcijos padaugėjimas visuose įvairiuose menuose, atsiradęs iš darbo pasidalijimo, sukelia gerai valdomoje visuomenėje tąją bendrą gerovę, kuri apima ir žemiausius tautos klodus. Pas kiekvieną darbininką liekasi didelis darbo kiekis, kuriuo jis pilnai gali disponuoti, virš to, kurį jis deda savo reikmenėms patenkinti; o kadangi ir kiekvienas kitas darbininkas yra tokioje pat padėtyje, tai jis turi galimumo didelę savų prekių dalį iškeisti į pastarųjų didelę dalį, arba, kas yra tas pats, į tos didelės dalies kainą. Jis gausiai aprūpina kitus tuo, kas jiems reikalinga, ir

jie savo ruožtu pilnai padeda jam visu tuo, ko jam pačiam reikia, o dėl to auga visuotina gerovė visose visuomenės klasėse.

Pasižiūrėkite tiktai į paprasčiausio amatininko ar darbininko mantą civilizuotoje ir tarpstančioje šalyje, ir jūs pamatysite, kad visiškai negalima išskaičiuoti tą žmonių skaičių, kurie savo darbu dalimi, ir tai labai mažyte dalimi, padėjo jam tą mantą įsigyti. Vilnonis švarkas, pav., kurį dėvi samdininkas, nors ir labai būtų prastas ir storas, yra nesuskaitomo daugelio darbininkų bendro darbo produktas. Aviganis, vilnų sortiruotojas, vilnų šukuotojas, karšėjas, dažytojas, verpėjas, audėjas, velėjas, apretatorius ir daugelis kitų, — visi jie turi sujungti savo įvairius darbus vien tik tokiam paprastam daiktui pagaminti. O kiek be to pirklių ir vežėjų buvo užimta medžiagos pristatymu nuo vienų šių darbininkų, kitiems, gyvenantiems kartais tolimose šalies dalyse. Kiek buvo prekiauta ir, ypatingai, važinėjama jūrėmis, kiek reikėjo laivų statytojų, jūrininkų, būrių dirbėjų, virvininkų, kad atgabentų įvairias dažymo prekes, reikalingas dažytojui, dažnai iš tolimiausių pasaulio kampų! Kiek įvairaus darbo reikėjo pagaminti įrankiams, reikalingiems net menkiausiam iš tų darbininkų! Jau nekalbėsime apie tokias sudėtingas mašinas, kaip laivas, vėlimo malūnas, arba ir audžiamos staklės, bet pasvarstykime tik tai, kokios daugybės darbo reikalauja pagaminimas tokios paprastos mašinos, kaip žirklės, kuriomis aviganis kerpa vilnas. Rūdakasys, krosnies statytojas, kurioje buvo tarpinama rūda, malkaskaldis, kirtęs medžius, anglininkas, pristatęs tirpinimo krosniai anglių, plytininkas, mūrininkas, darbininkas, aptarnaująs krosnį, malūno statytojas, metalo darbininkas, kalvis, turi visi sujungti savo įvairius darbus, kad jas pagamintų. Jei tokiu pat būdu patyrinėtume visas įvairias jo drabužių ir jo namų įtaisų dalis: storus lininius marškinius, kuriuos jis dėvi, kurpes, kurios dengia jo kojas, patalą, kuriame guli, ir visas dalis, iš ku-

rių jie sudėti, virtuvės židinį, ant kurio gamina sau valgį, vartojamas prie to anglis, kasamas iš žemės vidurių ir atvežamas jam gal būt ilgu jūros ir ilgu sausumos keliu, visus kitus jo virtuvės įtaisus, stalo įrankius: peilius ir šakutes, molines ar cino lekštes, kuriose jam paduodamas ir supiaustomas jo valgis, visas tas rankas, kurios užimtos jo duonos ir alaus gaminimu, stiklinius langus, praleidžiančius šilumą ir šviesą, sulaikančius vėją ir lietų, — visas žinias ir mokėjimą, kurie buvo reikalingi paruošti šį puikų ir laimingą išradimą, be kurio šioje šiaurinėje žemės srityje vargu ar galima būtų patogiai gyventi, pagaliau įrankius visų tų darbininkų, kurie užimti įvairių gyvenimo patogumų dalykų gaminimu; jei mes, sakau, visus šiuos dalykus patyrinėsim ir panagrinėsim, kokią daugybę įvairiausių darbų reikia atlikti kiekvienam iš jų, tai mes pamatysime, kad be daugelio tūkstančių žmonių pagelbos ir bendradarbiavimo, nė vienas menkiausias žmogelis civilizuotoje šalyje negalėtų būti aprūpintas nė, kaip mes klaidingai manome, tais menkais ir paprastais dalykais, kuriais jis paprastai esti aprūpintas. Žinoma, palyginti su daugiau ekstravagantine didžiūnų prabanga, jo manta, be abejonės, atrodys ypatingai menka ir paprasta; tačiau gal būt ir teisinga, kad kurio nors Europos kunigaikščio aprūpinimas, ne visados praneša darbštaus ir pasiturinčio ūkininko aprūpinimą tokiu pat laipsniu, kaip pastarojo aprūpinimas, praneša kurio nors Afrikos karaliaus, absoliutaus dešimties tūkstančių nuogų vergų gyvybės ir laisvės viešpaties, aprūpinimą.

Apie vartojamąją ir mainomąją vertę*).

Reikia pastebėti, kad žodis v e r t ė turi dvi įvairias prasmes, ir, kai kada reiškia duoto daikto naudingumą, kai kada jėgą, kurią suteikia šio daikto turėji-

1) Iš W. of. N. I knyg. 4 skyriaus galas.

mas, įsigyti kitiems daiktams. Pirmąją galima pavadinti „vartojamąja verte“, antrąją — „mainomąja verte“. Daiktai, turį didžiausią vartojamąją vertę dažnai turi labai mažą mainomą vertę arba visiškai jos neturi; ir, atvirkščiai, daiktai, turį didžiausią mainomą vertę, dažnai turi menką vartojamą vertę, arba visiškai jos neturi. Nieko nėra naudingesnio už vandenį, bet už jį beveik nieko negalima pirkti, jį beveik į nieką negalima išmainyti. Atvirkščiai, deimantas neturi beveik jokios vartojamos vertės, bet už jį dažnai galima gauti didelį kitų gėrybių kiekį mainais.

Ištirti principams, kurie reguliuoja mainomąją prekių vertę, aš pasistengsiu parodyti:

Pirma: kas sudaro tikrą mainovertės matą, arba kame glūdi tikroji prekių kaina.

Antra: kurios esti tos įvairios dalys, iš kurių tikroji kaina susideda ar ją sudaro, ir,

pagaliau, kurios apystovos kartais pakelia kai kurias, arba visas, įvairias kainų dalis, o kartais numuša jas žemiau už jų prigimtinį arba jų paprastą lygį, arba, kurios priežastys kartais kliudo prekyvietės kainai, t. y. tikrąjai prekių kainai, visiškai sutapti su tuo, kas vadinama naturaline jų kaina.

Sekamuose trijuose skyriuose aš pasistengsiu išnagrinėti šiuos tris klausimus kiek galėdamas pilniau ir aiškiau, ir todėl širdingai prašau skaitytoją žiūrėti į juos kantriai ir atsidėjus: kantrumas reikalingas sekti visoms smulkmenoms, kurios kai kuriais atvejais, gal būt, pasirodys jam be reikalo nuobodžios; atsidėjimas reikalingas aiškiai suprasti tam, kas dar gali pasirodyti neaišku, nežiūrint į visas mano pastangas būti suprastu. Aš visada pasiryžęs rizikuoti būti nuobodžiu tam, kad būčiau tikras, jog esu aiškus; bet nežiūrint į visas pastangas nušviesti šį dalyką, kaikurių neaiškumų šio dalyko, kuris dėl jo prigimties yra labai abstraktus, dar pasiliks.

Apie realinę ir nominalinę kainą, arba jų kainą, išreikštą darbu, ir jų kainą, išreikštą pinigais*).

Žmogus esti turtingas ar neturtingas pagal laipsnį, kuriuo jis gali parūpinti sau žmogaus gyvenimo būtinumų, patogumų ir malonumų naudojimą. Bet nuo to laiko, kai visose veikimo srityse įsigalėjo darbo pasidalijimas, žmogus savo tik asmenišku darbu gali įsigyti labai nedidelę tų dalykų dalį, o didžiausią dalį jis tegali gauti iš kitų darbo. Vadinasi, žmogus esti turtingas ar neturtingas atsižvelgiant į tą darbo kiekį, kuriuo jis pajėgia disponuoti, arba kurį jis gali pirkti.

Tuo būdu, kiekvieno daikto kaina tam, kuris valdydamas jį, tačiau, nenori juo naudotis, ar jį suvartoti, o mano jį iškeisti į kitas prekes, yra lygi darbo kiekiui, kurį jis gali pirkti už jį arba gauti sau valdyti.

Vadinasi, darbas yra realinis visų prekių mainomosios vertės matas.

Realinė kiekvieno daikto kaina, t. y. tai, ką kainuoja tikrumoje kiekvienas daiktas tam, kuris nori įsigyti jį, yra triūsas ir pastangos, kuriuos jis privalo padėti, kad gautų šį daiktą. Ko tikrumoje vertas kiekvienas daiktas tam, kuris įsigijo jį ir nori, arba pats naudotis juo, arba išmainyti jį į bet kurį kitą daiktą,— tai triūsas ir pastangos, kurias jis gali sau sutaupyti, ir todėl jas gali suversti kitiems.

Visą, kas perkama už pinigus arba mainais už kitas prekes, įgyjama taip pat darbu, kaip ir visa tai, ką įsigyja žmogus prakaite veido savo. Tie pinigai ir tos prekės sutaupo mums tas pastangas. Jose yra tam tikro darbo kiekio vertė, kuri mainoma į tai, kame manoma esant lygaus darbo kiekio vertės. Darbas buvo pirmykštė kaina, pirmieji pinigai, už kuriuos

*) Wealth of Nations, I Book. 5 chap.

galima buvo pirkti ir kurie buvo mokami už kiekvieną daiktą. Ne už auksą ir sidabrą, o tik už darbą pradžioje buvo įsigijami pasaulio turtai, o jų vertė tiems, kurie turi juos ir nori juos iškeisti į naujus gaminius, visiškai lygi darbo kiekiui, kurį jie gali už juos pirkti ar užvaldyti.

Turtingumas yra jėga, — sakė Hobbes. Bet žmogus, įgijęs ar paveldėjęs didelį turtą, ne būtinai įgyja ar paveldi drauge su juo nė, politinės, nė civilinės, nė karinės jėgos. Galimas daiktas, kad turtai duos jam galimybės pasiekti vieną ir antrą, bet vienas tik turtų turėjimas dar nebūtinai duoda jam šios valdžios.

Galia tiesiog ir netarpiškai įgyjama tais turtais, sudaro tik galimumą pirkti, disponuoti bet kuriuo kitų žmonių darbu, ar to darbo gaminiais, kurie tik pasirodys prekyvietėje. Tokio žmogaus lėšos gali būti mažos ar didelės, bet jos visados esti tiesiame santykyje su tos galios dydžiu, santykyje su kitų žmonių darbo kiekiu, kuriuo jis gali disponuoti, arba, kas yra tas pats, su kitų žmonių produktais, kurių jis gali pirkti. Mainomoji daiktų vertė visada turi būti visiškai lygi dydžiui šios galios, suteikiamos žmogui, ją turinčiam.

Nors darbas esti realinis visų prekių mainovertės matas, tačiau, ne juo paprastai vertinama jų vertė. Dažnai sunku esti tiksliai nustatyti santykį tarp dviejų įvairių darbo kiekių. Laikas, sunaudotas dviems įvairių rūšių darbams, ne visados vienas nustato šį santykį. Reikia turėti omenyje dar ir įvairius sunkumo ir vikrumo laipsnius ir tą dvasios įtempimą, kurių reikalavo darbas. Gali būti daugiau darbo padėta sunkiai dirbant vieną valandą, kaip per dvi lengvo triūso valandas, o taip pat daugiau, užsiimant vieną valandą tokiu darbu, kuriam išmokti reikėjo dešimties metų, kaip kad dirbant ištisą mėnesį kokį paprastą ir nesudėtingą veiksmą. Nelengva tačiau, rasti tikslų saiką darbo sunkumui ir sumanumui matuoti. Tikrumoje, mainantis įvairių rūšių darbo gaminiais, turima galvoje ir vienas ir antras. Bet tokis apskaičiavimas daromas

ne kokiu nors tiksliu saiku, bet tai paprastai išsilygina derybomis prekyvietėje, tuo apytikrio išlyginimo būdu, kuris nors ir nėra visiškai tikslus, kurio, tačiau, pakanka verstis paprastame gyvenime.

Be to prekės dažniau mainomos, taigi, ir lyginamos, viena su kitomis, o ne su darbu. Todėl, daug naturaliau nustatyti mainomą vertę bet kurios kitos prekės kiekiu, nei darbo kiekiu, kurį galima už ją gauti. Daugumą žmonių be to, geriau supranta, ką reiškia tam tikras žinomų prekių kiekis, kaip kad tam tikras darbo kiekis. Pirmasis yra paprastas ir apčiuopiamas daiktas, o antrasis yra abstraktinė sąvoka, kuri, nors gali būti padaryta pakankamai aiškia, bet savaime vis dėlto ne visiems naturali ir aiški.

Bet, kai liovėsi betarpiški mainai prekių į prekes, ir pinigai tapo įprastu prekybos įrankiu, tai kiekviena prekė atskirai dažniau pradėta mainyti į pinigus, kaip į kurią kitą prekę. Mėsininkas retai kada neša savo jautieną ar avieną duonkepiui ar aludariui, norėdamas išmainytų ją į duoną arba alų, bet jis gabena visą tai į turgų ir ten išmaino ją į pinigus, o šiuos pinigus jis vėliau iškeičia į duoną ir alų. Pinigų kiekis, kurį mėsininkas gauna už mėsą, savo ruoštu nustato duonos ir alaus kiekį, kurį jis paskum gali pirkti už tuos pinigus. Todėl, jam daug naturaliau ir aiškiau nustatyti mėsos vertę pinigų kiekiu, vadinas, tų prekių, į kuriuos jis ją iškeičia netarpiškai, kaip kad duonos ir alaus kiekiu, sudarančių tokias prekes, į kurias jis gali išmainyti mėsą ne kitaip, kaip tik kitai prekei tarpininkaujant; todėl geriau tinka sakyti, kad mėsos svaras vertas tris arba keturius pensus, kaip, kad jis vertas tris ar keturis duonos svarus, arba tris ar keturias kvortas alaus.

Todėl ir atsitinka, kad kiekvienos prekės mainomoji vertė dažniau nustatoma pinigų kiekiu, o ne kiekiu darbo arba kurios nors kitos prekės, kurią galima gauti už ją mainais.

Tačiau aukso ir sidabro vertė, kaip ir kiekvienos kitos prekės, keičiasi: ji tai brangsta, tai pinga; kartais pirkti juos lengviau, kartais sunkiau. Darbo kiekis, kuris gali pirkti arba kuris gali užvaldyti tam tikrą šių metalų kiekį, arba kitų prekių kiekis, už kurį jų galima gauti mainais, visados priklauso nuo kasyklų našumo arba nevaisingumo, žinomų tais laikais, kai vyksta mainai. Šešioliktame amžiuje, suradimas gausių kasyklų Amerikoje, aukso ir sidabro vertę Europoje numušė beveik visu trečdaliu to, ką jie kainavo pirmiau. Kadangi šių metalų gavimas iš kasyklų ir pristatymas į prekyvietę mažiau reikalavo darbo, kaip pirmiau, tai už juos, atgabenus juos prekyvietėn, galima buvo pirkti ar užvaldyti mažesnį darbo kiekį. Ir šis jų vertės perversmas, nors ir buvo, gal būt, pats griežčiausias, bet vis dėlto ne vienintelis, kurį mums rodo istorija. Kaip kvantitetinis matas, kuriuo esti žmogaus pėda, rankos ilgis arba sauja, pats nuolatos kitėdamas niekados negali būti tiksliu kitų daiktų kiekio matu, taip pat ir prekė, kuri savo vertėje nuolatos kinta, niekuomet negali būti tiksliu kitų prekių matu.

Apie vienodus darbo kiekius galima pasakyti, kad jie visais laikais ir visose vietose, darbininkui turi tą pačią vertę. Vidutinės sveikatos, jėgos ir proto, ir turinčiam vidutinį sumanumo ir vikrumo laipsnį darbininkui visados tenka aukoti vis tą patį savo poilsio, laisvės ir laimės dalį. Kaina, kurią jis moka, visados turi palikti vienoda, kokio didumo tas prekių kiekis, kurį jis gauna už tai kaip atpildą, ir būtų. Tiesa, pastarųjų jis gali gauti kai kada daugiau, kai kada mažiau, bet tada kinta tik jų vertė, o ne darbo vertė, už kurią jie perkami. Visais laikais ir visose vietose tai, kas sunkiai gaunama, arba kas gaunama didesniu darbu, esti brangu, o kas gaunama lengvai, arba už labai mažai darbo, esti pigu.

Tik darbas, kuris niekados nekinta savo paties vertėje, esti, todėl, paskutinis ir tikrasis matas, kuriuo visais laikais ir visose vietose galima nustatyti ir suly-

ginti visų prekių vertė. Jis esti realinė jų vertė; pinigai esti tik jų nominalinė vertė.

Bet nors lygūs darbo kiekiai dirbančiam visados turi vienodą vertę, tačiau tam, kas jam teikia darbo, matomai turi tai didesnę, tai mažesnę vertę. Pastarasis perka šiuos darbo kiekius tai už didesnį, tai už mažesnį prekių kiekį, ir jam atrodo, kad darbo kaina keičiasi lygiai taip pat, kaip ir visų kitų daiktų kaina. Vienu atveju ji rodosi jam b r a n g i, o kitu p i g i. Iš tikrųjų gi keičiasi prekių kaina, kurios esti brangios vienu atveju, ir pigios kitu.

Šia populiaria prasme, tad, galima sakyti, kad darbas, lygiai kaip ir prekės, turi realinę ir nominalinę vertę. Galima sakyti, kad realinę jo kainą sudaro kiekis reikalingų daiktų ir patogumų, kuris už jį duodamas, o nominalinę kainą — pinigų kiekis. Darbininkas esti turtingas ar neturtingas, gerai ar blogai apmokamas, atitinkamas realinei, o ne nominalinei jo darbo kainai.

Skirtumas tarp realinės ir nominalinės prekių ir darbo kainos nėra vien tik grynai teorijos dalykas, bet kaikada gali turėti ir didelės praktiškos reikšmės. Ta pati realinė kaina visados turi vienodą vertę; gi dėl pasikeitimo aukso ir sidabro vertės, ta pati nominalinė kaina turi kartais labai įvairias vertes. Jei, todėl, kuris nors dvaras parduodamas, rezervuojant sau nuolatinę rentą, ir norima, kad šioji renta būtų visą laiką vienodos vertės, tuo atveju šeimai, kuriai tos pajamos rezervuotos, labai svarbu, kad ji nesusidarytų iš tam tikros pinigų sumos. Pastaruoju atveju jos vertė keistųsi dvejopai: pirma, dėl įvairaus aukso ir sidabro kiekio, esamo įvairiais laikais to pačio vardo monetose, antra, dėl to pačio aukso ir sidabro kiekio vertės įvairumo įvairiais laikais.

Kunigaikščiai ir suvereninės valstybės dažnai manydavo, kad jiems duotu laiku yra naudinga sumažinti esamą jų monetose gryno metalo kiekį; bet tik labai retai jie manydavo, kad jiems naudinga jį didinti.

Ir dėlto, kaip aš manau, pas visas tautas tauriojo metalo kiekis, esamas monetose, beveik be pertraukos mažėdavo ir vargu ar kada didėdavo. Todėl visi tokie pasikeitimai beveik visados krypsta į piniginės rentos vertės sumažinimą.

Amerikos kasyklų atradimas sumažino aukso ir sidabro vertę Europoje. Šis mažėjimas, kaip paprastai prileidžiama, nors aš manau, be kurio nors tikro pagrindo, dar vis laipsniškai tęsiasi ir, matomai, tęsis taip dar per ilgą laiką. Jei ši prielaida teisinga, tai toki pasikeitimai piniginės rentos vertę greičiau sumažintų, o ne padidintų, ir tai net tuo atveju, jei būtų buvę išsiderėta, kad ji turi būti sumokama ne tam tikra suma žinomo vardo monetomis (pav. tiek ir tiek svarų sterlingų), o tam tikru gryno sidabro, arba tam tikros prabos sidabro, uncijų skaičiu. Rentos, kurios buvo išsiderėtos javais, daug geriau išlaikė savo vertę, kaip išsiderėtos pinigais, jei net monetų pavadinimas nebuvo pasikeitęs. 18-tais Elžbietos valdymo metais buvo nustatyta, kad trečioji rentų dalis, visų universitetų atiduotų nuomon ūkių, turi būti sulygta javais, ir ji gali būti mokama arba natūra, arba pinigais, pagal artimiausioje rinkoje mokamas javų kainas. Pinigai, kuriuos neša ši javų renta, kuri sudarė pradžioje tik trečdalį viso nuomos mokesčio, dabartiniu laiku d-ro Blackstono daviniais, sudaro apytikriai dvigubai to, ką duoda likusieji du trečdaliai. Iš čia seka, kad senos universitetų piniginės rentos, apytikriai nukrito ligi ketvirtosios jų ankstyvesnės vertės, kitaip sakant, jos dabar vertos nedaug daugiau, kaip ketvirtoji dalis tų javų, kuriems jie pradžioj buvo lygūs. Betgi nuo Pilypo ir Marijos viešpatavimo anglų monetų pavadinimai beveik ar visai nebuvo keičiami, ir vienodas svarų, šilingų ir pensų skaičius, tebeturėjo daug maž tą patį gryno sidabro kiekį. Vadinasi, šis universitetų piniginių rentų vertės sumažėjimas įvyko išimtinai tik dėl sidabro vertės sumažėjimo.

Jei sidabro vertės mažėjimas eina dar drauge ir su jo kiekio mažėjimu to pačio vardo monetose, tai sumažėjimas dažnai esti dar didesnis. Škotijoje, kur monetų pavadinimus ištiko didesni pakeitimai, kaip kada nors Anglijoje ir Prancūzijoje, kur jų keitimas buvo dar didesnis, kaip kada nors Škotijoje, kai kurios senovės rentos, kurios pirmiau turėjo žymią vertę, tuo būdu beveik nukrito ligi nuliaus. Lygius darbo kiekius, labai įvairiais laikais, paprastai galima greičiau įgyti už lygius javų kiekius, šio pagrindinio darbininkų masto, kaip už lygius aukso ir sidabro kiekius, arba kaip, gal būt, už kurias kitas prekes. Lygūs javų kiekiai, dėlto, įvairiais laikais bus daugiau artimos tai pačiai realinei vertei, duos turinčiam juos galimumo įsigyti iš kitų arba turėti savo žinioje apytikriai lygius darbo kiekius. Aš sakau, bus daugiau artimos, kaip lygūs kiekiai beveik kiekvienos kitos prekės; nes net ir lygūs javų kiekiai visiškai tą pačią vertę neišlaikys. Darbininko išlaikymas, arba realinė darbo kaina, aš tai parodysiu vėliau, įvairiose apystovose esti labai įvairi: jis gausesnis turtingumo linkme progresuojančioje visuomenėje, kaip tokioje, kuri stovi vietoje; o tokioje, kuri stovi vietoje, gausesnis, kaip žengiančioje atgal. Bet kiekviena prekė, kiekvienu duotu laiku, galės įpirkti ar didesnį ar mažesnį darbo kiekį, proporcingai maisto dalykų kiekiui, kurį ji tuo pat laiku gali įpirkti. Dėl to, renta, rezervuota javais, tesikeičia tik atitinkamai pasikeitimams darbo kiekyje, kurie gali būti nupirkti už tam tikrą grūdų kiekį. O renta, rezervuota bet kuria kita preke, ne tik keičiasi pareinamai nuo darbo kiekio, gaunamo už duotą grūdų kiekį, bet keičiasi dar ir pareinamai nuo grūdų kiekio, gaunamo už žinomą šios prekės kiekį.

Tuo būdu, nors realinė grūdų rentos vertė mažiau keičiasi per šimtmečius, kaip piniginės rentos vertė, bet, reikia pastebėti, pirmoji daug daugiau keičiasi metai iš metų. Piniginė darbo kaina nesikeičia metai iš metų su grūdų kainų pasikeitimais, bet matomai,

visur prisitaiko ne prie atsitiktinų arba laikinų šios gyvenimo reikmenės kainų, bet prie jos vidutinės arba paprastos kainos.

Taigi pasirodo, kad darbas yra vienintelis visuotinas, o taip pat ir vienintėlis tikslus vertės matas, arba vienintelis matas, kurio padėdami, mes galime lyginti įvairių prekių kainas visais laikais ir visose vietose. Mes negalime, tat yra pripažinta, lyginti įvairių prekių realines kainas įvairiais amžiais pagal tą sidabro kiekį, kuris buvo duodamas už tas prekes; mes negalime lyginti jas įvairiais metais pagal grūdų kiekį. Bet pagal darbo kiekius, mes galime lyginti ją didžiausiu tikslumu, ir įvairiais amžiais, ir įvairiais metais. Lyginant amžiais, grūdai yra geresnis matas, kaip sidabras, nes už lygius grūdų kiekius, daug greičiau galima įsigyti šimtmetis į šimtmetį tą patį darbo kiekį, negu už tuos pačius sidabro kiekius. Priešingai, lyginant artimus metus, sidabras yra geresnis matas, kaip grūdai, nes vienodi pirmojo kiekiai daug greičiau įgyja vienodus darbo kiekius.

Bet nors, nustatant amžinas rentas, arba sudarant nuomos kontraktus labai ilgiems terminams, ir naudinga esti turėti galvoje skirtumą tarp realinės ir nominalinės vertės, bet nėra jokio reikalo tai daryti perkant ir parduodant, — darant paprasčiausias kasdienines žmogaus gyvenimo transakcijas. Tuo pačiu laiku ir toje pačioje vietoje realinė ir nominalinė visų prekių kaina esti griežtai proporcinga viena kitai. Juo daugiau ar mažiau pinigų galima gauti už bet kokią prekę, pavyzdžiui Londono prekyvietėje, juo daugiau ar mažiau darbo toje pačioje vietoje ir tuo pat laiku galima bus už tai pirkti ar užvaldyti. Tuo būdu, duotu laiku ir duotoje vietoje, pinigai yra tikslus matas realinei visų prekių mainomąjai vertei. Tačiau, tik tos pačios vietos ir to paties laiko ribose. Nors įvairiose tolimose viena nuo kitos vietose nerandame tikslaus santykio tarp realinės ir piniginės prekių kai-

nos, bet nežiūrint į tai, pirklys, kuris gabena prekes iš vienos vietos į kitą, turi turėti galvoje tik jų kainas pinigais, arba skirtumą tarp to sidabro kiekio, už kurį jis duotą prekę pirko, ir to, už kurį jis tikisi ją parduoti. O kadangi nominalinė arba piniginė prekių kaina ir yra tai, kas pagaliau nustato visų pirkimų ir pardavimų išmintingumą arba paikumą, ir tuo būdu reguliuoja daugmaž visus ūkiškus žmonių santykius kasdieniniame gyvenime, kur turi reikšmės kaina, tai netenka stebėtis, kad į piniginę kainą kreipiama daug daugiau dėmėsio, kaip į realinę.

Apie sudėtines prekių kainos dalis*).

Pirmykštėje nekultūringoje visuomenės padėtyje, ėjusioje prieš kapitalų akumuliaciją ir žemės apropriaciją, vienintelė sąlyga, kuria galima buvo vadovautis mainant vienas prekes į kitas, buvo, berods, kiekis darbo, reikalingo įsigyti įvairiems reikalingiems daiktams. Jei, pav. medžiotojų giminei nukauti vebrą atimdavo dvigubai darbo, kaip nukauti laukinę ožką, tai, žinoma, vienas vebras turėjo būti mainomas į dvi laukines ožkas, arba turėjo būti tiek verta. Labai suprantama, kad visa tai, kas paprastai sudaro dviejų dienų ar dviejų valandų darbo produktą, vertinama du kart daugiau, kaip tai, kas paprastai esti vienos dienos ar vienos valandos darbo produktas.

Jei kuri nors darbo rūšis sunkesnė už kitą, tai už didesnes pastangas, žinoma, duodamas tam tikras atlyginimas, ir gaminys, kuriam išleista tik valanda sunkesnio darbo, dažnai gali būti mainomos į dviejų valandų lengvesnio darbo gaminį. Arba, jei kuri nors darbo rūšis reikalauja nepaprasto laipsnio vikrumo ir sumanumo, tai dėl žmonių tokios rūšies gabumų pagerbimo, produktų vertė, be abejonės, bus daug aukš-

1) Wealth of Nations, I Book, 6 chap.

tesnė už tą, kuri atitiktų laikui, išleistam jam gaminti. Retai atsitinka, kad tokie talentai būtų įgyjami be ilgesnių pratybų, ir aukštesnė produkto vertė dažnai sudaro tik teisingą atlyginimą už laiką ir darbą, išleistą tiems talentams įgyti. Labiau išsirutuliojusioje visuomenėje, nustatant darbo algos dydį, paprastai imamas dėmėsin, ir darbininko vikrumas ir jo didesnis darbo įtempimas, ir galimas daiktas, kad kaž kas panašaus buvo ir pirmykštėje visuomenės padėtyje.

Esant tokiai dalykų padėčiai, darbo gaminys visas priklauso darbininkui, o darbo kiekis, paprastai leidžiamas tam, kad gautų ar pagamintų kurią nors prekę, sudaro vienintelę sąlygą, galinčią nustatyti tą darbo kiekį, kuris už jį paprastai gali būti pirktas, užsakytas ar įmainytas.

Kai tik kapitalas susirinko atskirų asmenų rankose, kai kurie iš jų, žinoma, šiuos kapitalus panaudos, duodami darbo darbštiems žmonėms, kuriuos jie aprūpins medžiaga ir pragyvenimo priemonėmis, tuo tikslu, kad paskum gautų pelno parduodami jų darbo gaminius, t. y. iš to, ką jų darbas pridėjo prie pirmykštės medžiagų vertės. Mainant visą padirbtą gaminį į pinigus, darbą, arba į kitas gėrybes, reikalinga, kad apmokėjus medžiagų vertę ir atlyginus darbininkus, paliktų dar kai kuris perteklius, sudaręs verslovininko, pasiryžusio suvartoti tam dalykui savo kapitalus, pelną. Dėlto vertė, kurią darbininkai prideda prie medžiagos vertės, šiuo atveju dalinasi į dvi dalis, iš kurių viena eina darbininkams algoms išmokėti, o kita sudaro verslovininko pelną, kurį jis turi gauti už tą jo kapitalo sumą, kurią jis avansavo darbininkų algoms ir medžiagoms. Verslovininkas neturėtų jokio intereso samdyti darbininkus, jei nesitikėtų gauti, pardavęs jų darbą, ką nors virš to, kas reikalinga jo kapitalui sugrąžinti; ir jam nebūtų jokio intereso vartoti didesnį, o ne mažesnį, kapitalą, jei jo pelnas nebūtų proporcingas jo kapitalo dydžiui.

Gal būt. kas mano, kad kapitalo pelnas yra tik kitas atlyginimo pavadinimas už ypatingą darbo rūšį, — už priežiūros ir reikalų vedimo darbą. Jis esti, tačiau, visiškai skirtingas nuo šio, reguliuojamas visai kitokių principų, ir visai nėra proporcingas šio tariamo priežiūros ir reikalų vedimo darbo kiekiui, sunkumui, ar sumanumui. Jis visada reguliuojamas įdėto kapitalo vertės, ir esti didesnis ar mažesnis proporcingai šio kapitalo dydžiui.

Sakysime, pav., kad bet kurioje vietoje, kur pelnas už kapitalus, vartojamus gamyboje, paprastai esti 10 nuo šimto per metus, yra dvi įvairios manufaktūros, kurių kiekvienoje dirba po 20 darbininkų, gaunančių kiekvienas po 15 svarų per metus, — vadinasi, kad kiekviena iš tų manufaktūrų leidžia po 300 svarų per metus. Sakykime toliau, kad neapdirbtos medžiagos, kasmet perdirbamos vienoje iš jų, kainuoja tik 700 svarų, tuo tarpu kitoje, geresnės medžiagos kainuoja 7000 svarų. Šiomis sąlygomis kapitalas, kasmet leidžiamas vienoje iš tų manufaktūrų, bus lygus tik 1000 svarų, tuo tarpu kitoje, 7300 svarų. Vadinasi, pelnui esant lygiam 10%, pirmas verslovininkas gali tikėtis gauti metinio pelno tik 100 svarų, tuo tarpu antrasis tikėsis — 730 svarų. Bet nežiūrint į tokį pelnų skirtumą, jų priežiūros ir reikalų vedimo darbas gali būti abiejose ar visiškai arba beveik vienodas. Daugelyje didelių fabrikų beveik visas tos rūšis darbas patikimas kuriam nors vyriausiam tarnautojui. Tikroji priežiūros ir vadovavimo darbo vertė išreiškia jo algą. Nors skiriant ją, paprastai atsižvelgiama ne tik į jo darbą ir gabumą, bet kiek ir į pasitikėjimą juo, — tačiau jo alga niekuomet neturi jokio nustatyto santykio su kapitalu, kurio tvarkymą jis prižiūri; ir šio kapitalo savininkas, nors jis atpalaiduotas beveik nuo bet kurio darbo, vis dėlto tikisi, kad jo pelnas atitiks jo kapitalą. Tuo būdu, kapitalo pelnas įeina į prekių kainą sudėtine dalimi, kuri yra visiškai skirtinga nuo darbo algos, ir nustatoma visiškai kitų dėsnių.

Esant tokioms sąlygoms visas darbo produktas ne visados priklauso darbininkui. Daugelyje atvejų jis turi dalintis juo su kapitalo savininku, kuris duoda jam darbo. Darbo kiekis, paprastai leidžiamas įsigyti arba pasigaminti bet kuriam daiktui, nesudaro jau vienintelės sąlygos, kuri gali nustatyti tą kiekį, kuris paprastai galėtų būti pirktas, gautas mainais, arba kuriuo galima būtų disponuoti. Aišku, kad turi būti atiduota dar kai kuris papildomas kiekis pelnui iš kapitalo, apmokėjusio iš anksto algas ir davusio tam darbui medžiagą.

Kaip tik žemė kurioje nors šalyje tapo privatine nuosavybe, jos žemvaldžiai, kaip ir visi kiti žmonės, pamėgo piauti ten, kur jie nesėjo, ir reikalauti sau rentos net už jos naturalinius gaminius. Miško medžiai, pievos žolė ir visi gamtiški žemės vaisiai, kurie, kol žemė priklausė visiems, darbininkui kainavo vien tik pastangų juos surinkti, įgauna dabar net jam, sujungtą su jomis, papildomą kainą. Dabar jis privalo mokėti už leidimą rinkti, juos, ir turi atiduoti žemvaldžiui dalį to, ką jo darbas arba surenka, arba pagamina. Ši dalis arba, kas yra tas pats, šios dalies kaina, sudaro žemės rentą, o didesnės prekių dalies kainoje, trečią sudėtinę dalį.

Reikia turėti galvoje, kad realinė šių visų įvairių kainos dalių vertė, matuojama darbo kiekiu, kuris gali būti pirktas arba pasamdytas už kiekvieną iš šių dalių. Darbas matuoja vertę ne vien tik tos kainos dalies, kuri pati vėl pavirsta darbu, bet ir tos, kuri pavirsta renta, o taip pat ir tos, kuri pavirsta kapitalo pelnu.

Kiekvienoje visuomenėje kiekvienos prekės kaina pagaliau ištirpsta kurioje nors vienoje ar kitoje, arba ir visose šiose trijose dalyse; o kiekvienoje iškilusioje visuomenėje visos trys įeina, daugiau ar mažiau, kaip sudėtinės dalys į didesnės prekių dalies kainą. Taip, pav., grūdų kainoje viena dalis apmoka žemės savininko rentą, antra—darbo algą arba išlaikymą darbininkų, o taip pat ir dirbamų gyvulių, vartojamų gamybo-

je, o trečioji dalis—farmerio pelną. Šios trys dalys, matomai, ar betarpiškai ar galutinai sudaro pilną grūdų kainą. Galima būtų, gal, pamanyti, kad prie šių trijų dalių reikia pridėti ir ketvirtąją — farmerio kapitalui atstatyti, arba kompensuoti jį už dirbamų gyvulių ir žemės dirbimo įrankių susidėvėjimą ir suardymą. Bet čia reikia turėti galvoje, kad kiekvieno žemės dirbimo įrankio, kaip ir dirbamo arklio kaina, pati susidaro iš trijų dalių; žemės, ant kurios jis išaugo rentos, iš jo priežiūros ir auginimo darbo, ir iš farmerio pelno, kuris abejas dalis, ir žemės rentą ir darbo algą, avansavo. Tuo būdu, nors iš grūdų kainos turi būti apmokėta ir arklio kaina, o taip pat ir jo išlaikymas, tačiau pilnoji šių grūdų kaina visados išsidalina, ar tai pradžioje, ar galutinose išdavose, — vis į tas pačias dalis: rentą, darbo algą ir pelną. Pikliavotų ar paprastų miltų kainoje, prie grūdų kainos reikia priskaityti, taip pat ir malūninko pelną ir jo darbininkų darbo algą, keptos duonos kainoje — duonkepio pelną ir jo darbininkų algą, o abiejų kainoje — grūdų nugabenimo darbą iš farmerio sodybos į malūną ir nuo malūno iki kepyklos, o taip pat ir pelną tų, kas iš anksto apmokėjo atlyginimą už šį darbą.

Linų kaina pasidalina į tas pačias tris dalis, kaip ir grūdų kaina. Kainoje už audeklą mes turime dar pridėti linų paruošėjo, verpėjo, audėjo, baltintojo ir t. t. darbo algas, kartu su jų darbdavių atitinkamais pelnais.

Juo labiau apdirbama bet kurį prekė, tuo didesnė toji kainos dalis, kuri tenka darbo algai ir pelnui, palyginus su ta dalimi, kuri tenka rentai. Toliau varant prekės apdirbimą auga ne tik, asmenų skaičius, gaunančių pelną, bet ir kiekvienas toliau sekąs pelnas esti vis didesnis už prieš tai gautą, nes čia visados didėja ir kapitalas, nuo kurio jis gaunamas. Taip, pav., kapitalas, duodąs darbą audėjams, būtinai turi būti didesnis už kapitalą, duodantį darbą verpėjams, nes jis ne tik atpildo šį pastarąjį, kartu su jo pelnais, bet dar ir

apmoka audėjų darbo algą; o pelnai visados turi būti tam tikroje proporcijoje su kapitalo dydžiu.

Tačiau net ir toliausiai pažengusiose visuomenėse visados atsiras nedaug ir tokių prekių, kurių kainos pasidalina tik į dvi dalis, į darbo algą ir į pelną nuo kapitalo; bet yra dar mažiau ir tokių prekių, kurių kainą sudaro tik vienas atlyginimas už darbą. Jūrų žuvies kainoje, pav., viena dalis apmoka žvėjų darbą, o kitą — pelną kapitalo, naudojamo žuvims gaudyti. Renta čia labai retai sudaro kainos dalį, nors kartais, ką aš parodysiu vėliau, tat irgi atsitinka. Kitaip dalykas esti, bent didesnėje Europos dalyje, su upių žuvininkyste. Už lašišų gaudymą mokama renta, ir ši renta, nors ir negali būti pavadinta žemės renta, siaura to žodžio prasme, tačiau sudaro tokią pat sudėtinę lašišų kainos dalį, kaip ir darbo alga bei kapitalo pelnas. Kai kuriose Škotijos vietose, nedidelis skaičius vargšų verčiasi rinkimu pajūriais tų mažų išmargintų akmenėlių, kuriuos paprastai vadina Škotijos plikakmeniais. Kaina, kurią jiem už tai moka akmenų tekintojas, sudaro vien tik jų darbo algą; čia nėra nė rentos, nė kapitalo pelno dalies.

Ar šiaip ar taip būtų, pilna kiekvienos prekės kaina visados turi skilti galiausiai arba į visas tris sudėtines dalis, arba į kurias nors vienas iš jų atskirai, nes visa ta dalis, kuri palieka apmokėjus žemės rentą ir kainą viso darbo, sunaudoto medžiagai gauti, perdirbti jai ir pristatyti į prekyvietę, būtinai sudaro kieno nors pelną.

Kaip kiekvienos prekės kaina arba mainomoji vertė, ją atskirai paėmus, skyla į vieną ar į kitą, ar į visas šias tris dalis, taip pat ir kaina visų prekių, sudarančių bendrą metinės kurios nors šalies darbo produktą, turi būtinai skilti į tas pačias tris dalis, ir privalo pasiskirstyti tarp įvairių šalies gyventojų, arba kaip alga už darbą, kaip pelnas už kapitalą, arba kaip renta už jų žemę. Visa tai, kas kiekvieni metai surenkama arba pagaminama bet kurios visuomenės, arba, kas yra tas

pats, viso to bendroji kaina, iš pradžių šitokiu būdu ir pasiskirsto tarp atskirų šios visuomenės narių. Darbo alga, pelnas bei renta — ir esti tie trys pirmykščiai, ir visų pajamų, ir visų jų mainoverčių, šaltiniai. Kiekviena kita pajama galiausiai imama iš vieno ar kito šių šaltinių.

Kiekvienas, kuris gyvena iš kurio nors fondo, asmeniškai jam priklausančio, gauna savo pajamas arba iš savo darbo, arba iš savo kapitalo, arba iš savo žemės. Pajamos gaunamos iš darbo vadinamos darbo alga. Tai, kas gaunama kieno nors iš kapitalo, kurį jis pats valdo arba naudoja, vadinama pelnu. Tai, kas gaunama kieno nors, kuris pats nesinaudoja savo kapitalu, o skolina jį kam nors kitam, vadinama palūkanomis. Tai yra atlyginimas, mokamas paskolos ėmėjo paskolos davėjui už tą pelną, kurį jis turi progos gauti naudodamas šiuos pinigus. Viena to pelno dalis, žinoma, priklauso skolininkui, kuris rizikuoja ir neša kapitalo naudojimo rūpesičius, o antra dalis — kreditoriui, kuris davė pirmajam progos gauti tą pelną. Piniginės palūkanos visados yra išvestinės pajamos, kurios, jei neišmokamos iš pelno, gaunamo vartojant pinigus, tai turi būti apmokėtos iš kurio nors kito pajamų šaltinio, išskyrus gal, kai skolininkas esti pinigų eikvotojas ir ima antrą paskolą, kad sumokėtų palūkanas už pirmą. Pajamos, gaunamos tik iš žemės, vadinamos renta ir priklauso žemvaldžiui. Farmerio pajamos gaunamos dalinai iš jo darbo, iš dalies — kaip pelnas iš jo kapitalo. Žemė jam esti vien tik įrankis, kurio padedamas jis gauna darbo algą ir ima pelną iš kapitalo. Visi mokesčiai ir visos paremtos jais pajamos, visos algos, pensijos ir įvairios rūšies metiniai atlyginimai, galutinai pareina iš vieno ar kitų šių trijų pirmykščių pajamų šaltinių, ir tiesiog ar netiesiog sumokamos arba iš darbo algos, iš kapitalo pelno, arba iš žemės rentos.

Šias tris įvairias pajamų rūšis lengva atskirti, jei jos gaunamos įvairių asmenų; bet jei jos gaunamos

vieno asmens, tai jos kartais supainiojamos vienos su kitomis bent paprastoje kalboje. Žemės savininkas, pats ūkininkaująs savo dvaro dalyje, turėtų gauti, apmokėjęs kultivavimo išlaidas, abiejas dalis: žemvaldžio rentą ir farmerio pelną. O tuo tarpu jis visas šias pajamas vadina pelnu, ir tuo būdu rentą suplaka čia su pelnu, bent jau šnekamoje kalboje. Tokioje padėtyje esti daugumas mūsų plantatorių Žiemių Amerikoje ir Vakarų Indijoje. Jie dažniausia patys dirba savo žemes, o dėlto mes dažnai girdime apie pelną iš plantacijų, bet retai apie rentas.

Paprasti farmeriai retai laiko prižiūrėtoją svarbiausiems farmos darbams prižiūrėti. Didžiumą laiko, jie bendrai imant, dirba patys savo rankomis kaip artojai, akėtojai ir t. t. Derliaus liekanos, sumokėjus rentą, turi jiems atpildyti ne tik kapitalą, įdėtą žemei apdirbti, su paprastu pelnu, bet dar ir apmokėti algą, kuri jiems priklauso kaipo darbininkams ir kaip prižiūrėtojams. Tuo tarpu visa, kas jiems liekasi sumokėjus rentą ir papildžius kapitalą, jie vadina pelnu, nors į jo sudėtį, matomai, įeina darbo algą: farmeris, taupydamas darbo algą, tuo pačiu būtinai turi ją gauti pats. Vadinasi, šiuo atveju darbo alga suplakama su pelnu.

Koks nors savistovis amatininkas, turėdamas kapitalą, pakankamą pirkti medžiagoms ir sau išgyventi ligi parduosiant produktus prekyvietėje, drauge uždirba ir padienio samdininko algą, dirbančio savo meisteriui, ir pelną, kurį meisteris gautų, pardavęs padienio samdininko darbo produktą. Tačiau visa, ką jis gauna, paprastai vadinama pelnu, ir pelnas vėl gi suplakamas su darbo alga.

Sodininkas, savomis rankomis apdirbąs savo sodą, sutalpina savo asmenyje tris įvairias ypatas; žemvaldį, farmerį ir darbininką. Todėl jo gaminys privalo jam duoti pirmojo rentą, antrojo pelną ir darbo algą trečiojo. Neatsižvelgiant į tai, visa tai paprastai laikoma, jo asmeniško darbo vaisiumi. Šiuo atveju ir renta ir pelnas suplakami su darbo alga.

Kadangi civilizuotoje šalyje esti tik nedaug tokių prekių, kurių mainomoji vertė paeitų vien tik iš darbo, ir kadangi didesnės dalies prekių vertėje žymia dalimi dalyvauja renta ir pelnas, tai ir išeina, kad metinio tokios šalies bendro darbo produkto visados pakaks tam, kad pirktų ir pasamdytų daug didesnį darbo kiekį, kaip kad buvo sunaudota to produkto žaliavoms gauti, apdirbti ir atgabenti į prekyvietę. Jei visuomenė kasmet panaudotų visą tą darbą, kurį ji kasmet pajėgtų pirkti, tai dėl kasmet smarkiai didėjančio šio darbo kiekio, kiekvienų sekamų metų darbo produktas sudarytų nepalyginti didesnę vertę, palyginus su pereitais metais. Bet nėra tokios šalies, kurioje visas metinis produktas būtų sunaudotas darbininkams išlaikyti. Visur žymi jo dalis suvartojama dykų žmonių; ir atsižvelgiant į tai, kaip šis produktas kasmet pasiskirsto tarp šių dviejų įvairių klasių, jo paprasta arba vidutinė vertė metai iš metų turi didėti, arba mažėti, arba likti vis to pačio dydžio.

Apie naturalinę ir prekyvietės prekių kainą[1]).

Kiekvienoje visuomenėje arba vietoje esti paprastas arba vidutinis darbo algos ir pelno dydis kiekvienam įvairiam darbo ir kapitalo pritaikymui. Šis dydis natūraliniu būdu reguliuojasi, kaip aš parodysiu žemiau, iš dalies bendra duotos visuomenės padėtimi, jos turtingumu ar neturtu, jos pažanga, sustingimu ar regresu, ir iš dalies — ypatingomis kiekvieno atskiro užsiėmimo ypatybėmis.

Taip pat, kiekvienoje visuomenėje arba vietoje esti paprastas arba vidutinis žemės rentos dydis, kuris taip pat reguliuojamas, kaip aš žemiau paaiškinsiu, bendra visuomenės arba vietos būklė, kurioje randasi žemė, iš dalies gamtišku arba dirbtinai padidintu žemės derlingumu.

1) Wealth of Nations, I B. VII ch. pradžia.

Šie vidutiniai arba paprasti dydžiai pagal vietą ir laiką, kur jie vyrauja kaip bendri dydžiai, gali būti pavadinti naturalinio darbo algos, pelno ir rentos dydžiais.

Jei kurios nors prekės kaina neaukštesnė ir ne žemsnė už tą, kiek reikia, kad apmokėtų žemės rentą, darbo algą ir pelną už kapitalą, sunaudotą gaminant žaliavas, apdirbant jas ir gabenant prekes į prekyvietę, pagal jų naturalinius dydžius, tai prekė tuo atveju, bus parduota už tai, ką galima pavadinti jos naturaline kaina. Prekė tokiu atveju parduota lygiai už tiek, kiek ji verta, arba kiek ji apsiėjo tam, kuris patiekė ją į prekyvietę; nors paprastoje kalboje tai, kas vadinama prekės pirminiais kaštais, neapima savyje perpardavėjo pelno, bet savaime aišku, jog jei tas asmuo parduos prekę tokia kaina, kuri nepaliks jam pelno, paprasto šioje vietoje dydžio, tai jis turės nuostolių iš duotos operacijos, nes jis, gal būt, gautų šį pelną, jei jis savo kapitalą kitaip suvartotų. Be to, jo pelnas yra jo pajamos, tikrasis jo pragyvenimo šaltinis. Panašiai, kaip jis išmoka darbininkams iš anksto jų darbo algą, arba pragyvenimo lėšas, per tą laiką, kol jis gamina prekę ir iki jis patiekia ją į prekyvietę, taip jis avansuoja ir sau pats savo pragyvenimo išlaidas, kurios paprastai atitinka tą pelnų dydį, kurį jis išminitngai laukia iš savo prekių pardavimo. Jei pastarosios neduos jam laukiamų pelnų, tai jos neatpildo jam to, ką jos jam tikrai kainavo pačiam. Jei dėl to kaina, kuri duoda pastarajam atitinkamą pelną, ir ne visados esti pati žemiausia iš kainų, kuriomis pirklys kai kada gali parduoti savo gėrybes, ji vis dėlto yra pati žemiausia, kuria jis, matomai, jas pardavinės per kiek nors ilgesnį laiką, bent jau ten, kur yra pilnoji laisvė, arba kur pirklys gali keisti prekybos rūšį, kaip tat tik ateis jam į galvą.

Tikroji kaina, už kurią bet kuri prekė paprastai parduodama, turi jos prekyvietės kainos vardą; ši

pastaroji gali būti didesnė arba mažesnė už naturalinę kainą, arba būti tiksliai lygi jai.

Kiekvienos atskiros prekės prekyvietės kaina reguliuojama santykio tarp jos kiekio, duotu laiku patiekto ir prekyvietę, ir paklausų tų, kurie pasiryžę mokėti naturalinę prekės kainą, arba visą darbo algos, pelno ir rentos vertę, kuri turėjo būti išleista prekei į prekyvietę patiekti. Tokie žmonės gali būti pavadinti efektingais paklausėjais, o jų paklausai — efektingais paklausais, kadangi jų veikimo pakanka, kad prekė būtų atgabenta prekyvietėn. Jie skiriasi nuo absoliutinių paklausų. Net apie labai neturtingą žmogų galima tam tikra prasme sakyti, kad jis pareiškia paklausus į karietą su šešetu arklių; jis labai norėtų juos turėti; bet jo paklausai nėra efektingi paklausai, nes prekė nieku būdu negali būti atgabenta prekyvietėn tokiems paklausams patenkinti.

Jei kurios nors prekės kiekis, atgabentas į prekyvietę, pasirodo mažesnis už efektingus paklausus, tai ne visi tie, kurie yra pasiryžę apmokėti rentos, darbo algų ir pelno pilną vertę, kuri turėtų būti sumokėta, kad prekės būtų patiektos į prekyvietę, galės būti patenkinti visu jų norimu kiekiu. Kai kurie iš jų sutiks mokėti brangiau, kad visiškai neliktų be norimų prekių. Tuojaus tarp jų prasidės varžytinės, ir prekyvietės kaina daugiau ar mažiau pakils aukščiau už naturalinę kainą, atsižvelgiant į tai, kokias karštas varžytines sukels jos nepritekliaus dydis arba konkurentų turtingumas ir ištaigingumas. Tarp vienodo turtingumo konkurentų su vienodais palinkimais į ištaigas, vienodas pasiūlų nepriteklius ves paprastai į daugiau ar mažiau aštrias varžytynes, priklausomai nuo tos reikšmės, kurios jiems gali turėti duotos prekės įgyjimas. Iš čia ir nepalyginamai aukšta maisto produktų kaina laike miesto apsiausties arba bado.

Jei pristatytų į prekyvietę prekių kiekis, praneša efektingus paklausus, tai visos šios prekės negali būti parduotos pirkėjams, norintiems išmokėti pilną ren-

tos, darbo algos ir pelno, vertę, kurią tektų apmokėti, kad prekės būtų pristatytos į prekyvietę. Dalį prekių tenka parduoti tiems, kurie sutinka duoti mažesnę kainą, ir ši žema kaina, kurią sutinka duoti šie pirkėjai, sumažins visos duotos prekės masės kainą. Prekyvietės kaina šiuo atveju daugiau ar mažiau nukris žemiau naturalinės kainos, priklausomai nuo to, kiek perteklius dydis daugiau ar mažiau aštrins pardavėjų konkurenciją, arba pareinamai nuo to, kiek jiem bus svarbu ūmai atsikratyti savo prekių. Toks perteklius, atgabenus greitai gendančių prekių, iššauks daug aštresnę konkurenciją, kaip tai būtų su patvaresnėmis prekėmis; taip pav. ji bus stipresnė apelsinų prekyboje, kaip senos geležies prekyboje.

Jei turimas prekių kiekis prekyvietėje kaip tik pakanka efektingiems paklausams patenkinti ir ne daugiau, tai prekyvietės kaina, savaime aišku, bus arba visiškai lygi naturalinei kainai, arba bus labai artima jai. Visas rankose laikomas kiekis galės būti parduotas šia būtent kaina, bet negalės būti parduotas aukštesne kaina. Įvairių pardavėjų konkurencija verčia juos visus sutikti su tokia kaina, bet ji neverčia juos sutikti su mažesne akina.

Kiekvienos į prekyvietę atgabenamos prekės kiekis naturaliniu būdu prisitaiko efektingiems paklausams. Visi tie, kurie deda savo darbą, kapitalą arba žemę tam, kad patiektų prekyvietei kurią nors prekę, suinteresuoti tuo, kad jos kiekis niekuomet nepraneštų efektingus paklausus; antra vertus, visi kiti suinteresuoti tuo, kad jis niekuomet nekristų žemiau šių paklausų. Jei jis per tam tikrą laiką praneša efektingus paklausus, tai prekės sudėtinės kainos dalys turi būti apmokėtos žemiau jų naturalinio dydžio. Jei tat atsitinka su renta, tai žemvaldžių interesas tuojaus privers juos sumažinti tai prekei žemės plotą; jei tat įvyks su darbo alga arba pelnu, tai ir darbininkų interesas pirmu atveju, ir darbdavio interesas antru atveju tuojaus įsakys jiems pašalinti tam tikrą sa-

vo darbo arba kapitalo dalį nuo dalyvavimo duotoje gamyboje. Dėl to patiekiamas į prekyvietę prekių kiekis labai greitai nepraneš to, ko pakanka patenkinti efektingiems paklausams; visos įvairios kainos dalys pakils ligi jų naturalinio dydžio, o visa kaina — ligi jos naturalinės kainos. Jei, atvirkščiai, prekių kiekis, gabenamas į prekyvietę, per kurį nors laiką bus mažesnis už efektingus paklausus, tai kai kurios jos sudėtinės kainos dalys pakils aukščiau savo naturalinio dydžio. Jei tat atsitiks su renta, tai visų kitų žemvaldžių interesas, žinoma, paveiks juos užleisti daugiau žemės šios prekės gaminimui; jei tat įvyks su darbo alga arba pelnu, tai visų kitų darbininkų ir verteivių interesas paveiks juos dėti daugiau darbo ir kapitalo gaminti duotai prekei ir tiekti jai į prekyvietę. Tiekiamas į prekyvietę kiekis greitai pasirodys pakankamu efektingiems paklausams patenkinti. Visos įvairios jos kainos dalys greitai nukris ligi naturalinio savo dydžio, o visa kaina — ligi savo naturalinės kainos.

Taigi, naturalinė kaina, galima sakyti, esti centrinė kaina, į kurią nuolat krypsta visų prekių kainos. Įvairios atsitiktinės apystovos per tam tikrą laiką gali jas laikyti daug aukščiau už ją, o kitu laiku nuspausti net ir kiek žemiau. Bet šiokios ar tokios būtų kliūtys, trukdančios joms nusistovėti šiame ramumo ir pastovumo centre, jos vis tik nuolatos linksta į jį.

Visas darbo kiekis, kasmet leidžiamas tam, kad patiektų į prekyvietę bet kurią prekę, šiuo būdu savaime prisitaiko prie efektingųjų paklausų. Jis naturaliai stengiasi patiekti į prekyvietę kaip tik tą prekių kiekį, kurio pakanka šiems paklausams patenkinti, bet ir nedaugiau, kaip vien patenkinti.

Apie darbo algą[1]).

Darbo produktas sudaro naturalinį atlyginimą už darbą, arba darbo algą. Toje pirmykščioje visuomenės būklėje, kuri ėjo prieš žemės apropriaciją ir kapitalo akumuliaciją, visas darbo produktas priklausė darbininkui. Jam neteko dalintis nei su žemvaldžiu, nei su darbdaviu.

Jei tokia būklė būtų prasitęsusi, tai darbo alga būtų augusi kartu su tuo darbo gaminamosios jėgos augimu, kuris priklauso nuo darbo pasidalijimo. Visi daiktai pamažėl taptų vis pigesni ir pigesni. Jie būtų gaminami vis mažesniais darbo kiekiais ir, vadinasi, būtų perkami už mažesnį darbo kiekio produktą, nes esant šioms sąlygoms, prekės, pagamintos vienodais darbo kiekiais, žinoma, būtų mainomos vienos į kitas.

Nors tikrumoje visi daiktai ir būtų tapę pigesni, tačiau daugelis iš jų, iš pirmos pažiūros lyg ir pabrangtų, arba būtų mainomi į didesnį kitų gėrybių kiekį. Sakykime, pav., kad nors d a u g u m o j e gamybų gaminamoji darbo jėga padidėjo dešimts kartų, arba, kad vienos dienos darbas gamina dešimts kart didesnį produktą, kaip pirmiau, bet kurioje nors a t s k i r o j e gamyboje gaminamoji darbo jėga padidėjo tik dvigubai, arba vienos dienos darbas gali pagaminti tik du kartus tiek kiek pirmiau. Mainant d a u g u m o s gamybų vienos dienos darbo produktą į šios a t s k i r o s gamybos vienos darbo dienos produktą, už dvigubą, palyginti su pirmykščiu kiekiu, šios p a s t a r o s i o s gaminių kiekį, tektų mokėti dešimts kartų padidėjusiu, palyginti su pirmykščiu dienos darbo kiekiu, d a u g u m o s gamybų produktų kiekiu. Tuo būdu, bet koks tam tikras pirmo iš tų produktų kiekis, pav. svaras, kainuotų, matomai, penkis kart brangiau kaip pirma. Ištikrųjų gi jis tekainuotų du kart pigiau kaip pirma. Nes nors perkant šią prekę tektų mokėti penkis

[1]) Wealth of Nations, I Book. VIII ch. pradžia.

kart daugiau kitų prekių, jai pirkti ar pagaminti reikėtų dvigubai mažesnio darbo kiekio, kaip kad pirmiau reikėjo. Vadinasi, jos įgijimas būtų dvigubai lengvesnis.

Bet šis pirmykštis dalykų stovis, kai darbininkai naudojosi vien savo paties darbo produktu, negalėjo tęstis ilgiau kaip iki pirmos žemės apropriacijos ir kapitalo akumuliacijos. Ši būklė jau seniai buvo pasibaigusi, kai buvo padaryti gaminamųjų darbo jėgų esminiai patobulinimai, ir nebūtų jokios naudos toliau tyrinėti, kokią įtaką tokia būklė būtų turėjusi atlyginimui arba darbo algai.

Kai tik žemė pakliuvo į privatinę nuosavybę, žemvaldys pradėjo reikalauti dalies beveik visų gaminių, kuriuos darbininkas galėjo toje žemėje surinkti ir pagaminti. Jo renta sudaro pirmą išskaitą iš dedamo į žemę darbo gaminio.

Retai esti, kad žmogus, dirbąs žemę, turėtų visą kas reikia, kad galima būtų maitintis ligi naujo derliaus. Paprastai jis išanksto gauna savo išlaikymą iš darbdavio kapitalo, būtent iš samdančio jį farmerio, kuris, žinoma, nerastų sau naudingu duoti jam darbo, jei jis negautų dalį jo produkto, arba jei jo įdėtas kapitalas negrįžtų jam su pelnu. Šis pelnas sudaro antrą išskaitą iš įdėto į žemę darbo produkto.

Lygiai tokia pat išskaita pelno naudai daroma iš kiekvieno kito darbo produkto. Visuose amatuose ir versluose didesnė darbininkų dalis reikalinga darbdavio, kuris duotų jiems išanksto medžiagos jų darbui, jų algą ir išlaikymą ligi jo galutino užbaigimo.

Darbdavis turi savo dalį jų darbo produkte, arba toje vertėje kurią pastarieji prideda prie apdirbamos medžiagos; ši dalis ir sudaro jo pelną.

Tiesa, esti atsitikimų, kad atskiras savarankiškas darbininkas turi pakankamai lėšų savo darbui medžiagoms pirkti ir prasimaitinti ligi to darbo užbaigimo. Tokiais atvejais jis vienkart yra ir darbdavis, ir darbininkas, ir naudojasi visu savo darbo produktu, arba visa ta verte, kurią darbas prideda prie apdirbtos

žaliavos, kuri buvo tam produktui sunaudota. Produktas šiuo atveju turi savyje tai, kas paprastai priklauso dviem įvairiem asmenim, kaip dviejų rūšių pajamos, būtent — pelną iš kapitalo ir darbo algą.

Bet tokie atsitikimai esti ne labai dažni, ir visur Europoje vienam savarankiškam darbininkui tenka dvidešimts tokių, kurie dirba darbdaviui; o darbo alga visur laikoma tuo, kuo ji paprastai esti, kai darbininkas ir kapitalo savininkas, paėmęs jį į darbą, esti du įvairūs asmenys.

Paprastas darbo algos dydis visur nustatomas savitarpiniu šių dviejų asmenų susitarimu, kurių interesai ne būtinai esti tie patys. Darbininkai nori gauti kiek galint daugiau, darbdaviai — mokėti kiek galint mažiau. Pirmieji stengiasi susikalbėti darbo algai pakelti, o pastarieji — sumažinti jai. Tačiau nesunku numatyti, kuri iš dviejų pusių, normalioms apystovoms esant, turi imti viršų šiose derybose ir prispirti antrą sutikti su savo sąlygomis. Kadangi darbdavių skaičius visados mažesnis, tai jiems lengviau susikalbėti; be to dar ir įstatymas leidžia jiems susitarti, arba bent jau jiems to nedraudžia, o tuo tarpu darbininkams tat draudžiama. Mes neturime jokio parlamento akto prieš susitarimus numušti algai už darbą, užtat daug prieš susitarimus jai pakelti. Tokiuose ginčuose darbdaviai gali daug ilgiau laikytis. Žemvaldys, farmeris, manufaktūrų meisteris arba pirklys paprastai galėtų, nesamdydami nė vieno darbininko, pragyventi metus ar dvejus iš tų lėšų, kurių jie jau įgijo. Tuo tarpu darbininkai, dažniausiai, neišgyventų be darbo ir vienos savaitės; nedaugelis pratęstų ligi mėnesio, ir vargu ar rasis vienas darbininkas, kuris pragyventų metus. Ilgainiui, žinoma, darbdaviui darbininkas gali pasidaryti taip pat reikalingas, kaip darbininkui — darbdavis; bet šis būtinumas nėra jau tokis skubus.

Sakoma, kad apie susitarimus tarp darbdavių retai kada galima išgirsti, o tuo tarpu dažnai apie susitarimus tarp darbininkų. Bet kas šio dėliai vaizduo-

ja sau, kad darbdaviai susitaria tarp savęs tik retai kada, tas žino apie pasaulio dalykus tiek pat mažai, kaip ir apie šį. Darbdaviai nuolatos ir visur esti savo rūšies tyliame, bet pastoviame ir vienodame susitarime, nekelti darbo algos aukščiau jos esamo dydžio. Šio susitarimo sulaužymas skaitomas visur labai nepopuliariu pasielgimu, kuris atneša darbdaviui gėdos tarp kaimynų ir jam lygių. Tikrai mes apie tokį susitarimą retai kada girdime, nes tai yra paprasta ir, taip sakant, naturalinis dalykų stovis, į kurį niekas nekreipia jokio dėmesio. Bet kai kada darbdaviai sudaro tarp savęs ir tam tikrus susitarimus numušti darbo algai žemiau jos paprasto dydžio. Tokie suokalbiai daromi visados labai tylomis ir laikomi didžiausioje paslaptyje ligi jie pradedami vykinti, ir jei tokiais atvejais darbininkai, kaip tat kartais esti, be jokio pasipriešinimo nusileidžia, tai nors jie ir višados jaučia suduoto smūgio žiaurumą, bet apie tai jokių kalbų nesti. Dažnai, tačiau, tokiems susitarimams darbininkai pasipriešina savo gynimosi susitarimu; kartais net ir patys darbininkai, be tokio iššaukimo, susitaria tam, kad pakeltų kainą už savo darbą. Paprastu preteksu tam tarnauja tai valgomų daiktų brangumas, tai didelis pelnas, gaunamas darbdavio iš jų darbo. Bet ar šie susitarimai būtų ginamojo ar puolamojo pobūdžio, jie visados sukelia daug triukšmo. Stengdamies greičiau išspręsti dalyką, darbininkai visuomet griebiasi stipriausio riksmo, kai kada ir nepadorausių užgauliojimų ir prievartos. Jie patenka į desperaciją ir elgiasi visu tokių pašėlusių žmonių beprotiškumu ir ekstravagantiškumu, kurie turi arba mirti badu, arba savo darbdaviams įvaryti tokios baimės, kad šie tuojaus sutiktų su jų reikalavimais. Darbdaviai iš savo pusės tokiais atvejais triukšmauja ir rėkia nemažiau už darbininkus: be paliovos šaukiasi administracijos įsikišimo ir reikalauja griežčiausio tų įstatymų taikymo, kurie seniau buvo išleisti prieš darbininkų, tarnų ir padienių samdininkų susitarimus, ir kurie esti tokie žiau-

rūs. Todėl darbininkams tik labai retai pavyksta gauti šiokios tokios naudos iš šių triukšmingų susitarimų ir prievartos, kurie pasibaigia — ar tai įsikišus vyriausybei, ar tai dėl darbdavių tvirtesnio nusistatymo, ar pagaliau, dėl būtinumo didesniai darbininkų daliai nusileisti, kad nenustotų paskutinio duonos kąsnio, — paprastai tuo, kad jų vadai nubaudžiami, arba suardoma jų egzistencija.

Bet nors darbdaviai paprastai paima viršų ginčuose su darbininkais, vis tik yra tam tikra riba, žemiau kurios, matomai, negalima sumažinti bent kiek ilgesniam laikui paprastą darbo algą, net pačiai žemąjai darbo rūšiai.

Žmogus visada turi gyventi iš savo darbo, ir darbo alga turi būti pakankama bent jau prasimaitinti. Daugeliu atveju reikalinga, kad ji būtų didesnė už pakankamą; priešingai, darbininkas negalėtų išmaitinti savo šeimos, ir tuomet tokios darbininkų giminės egzistavimas negalėtų tęstis ilgiau vienos kartos. Matomai dėl šios priežasties Cantillonas pripažįsta, kad menkiausios rūšies paprastas darbininkas turi visur gauti bent jau du kart daugiau už savo paties išsimaitinimą, idant kiekvienas darbininkas galėtų auklėti vidutiniškai po du vaikus; moters darbas šiuo atveju laikomas nepakankamu išmaitinti ją pačią, nes jai būtinai tenka rūpintis vaikais. Bet, kaip išskaičiuota, pusė gimusių vaikų paprastai miršta ligi pasiekia suaugusio amžiaus. Todėl remiantis šiuo apskaičiavimu reikalinga, kad patys neturtingiausi darbininkai stengtųsi auklėti vidutiniai bent ketverius vaikus, kad nors dviem iš jų pavyktų pasiekti tokio amžiaus. Bet keturių vaikų išlaikymas apytikriai lygus, kaip manoma, vieno suaugusio žmogaus išlaikymui. Stipraus vergo darbas, priduria tas pats rašytojas, vertinamas du kart brangiau, kaip kainuoja jo užlaikymas, ir pačio menkiausio darbininko darbas, sako jis, negali būti pigesnis už stipraus vergo darbą. Ar šiaip ar taip būtų, bet nėra, rodos, abejonės, kad net pačios žemiau-

sios juodadarbių klasės šeimynai išmaitinti, vyro ir žmonos darbas turi jiems duoti daugiau už tai, kas būtinai reikalinga jiems abiems išmisti; bet kuriame santykyje tai turėtų būti, ar aukščiau minėtu, ar kuriuo kitu, aš nesiimu spręsti.

Betgi kai kada esti tokios apystovos, tiek patogios darbininkams, kad jie gali pakelti darbo algą daug aukščiau už šį dydį, kuris, matomai, esti pats žemiausias, leidžiamas paprasto humaniškumo.

Kada kurioje nors šalyje be paliovos auga paklausai tų, kurie gyvena iš algos — darbininkų, padienių, tarnų įvairios rūšies, kai kiekvieni sekami metai duoda darbo vis didesniam jų skaičiui, kaip praėję, tai darbininkams nėra reikalo jungtis algai pakelti. Darbo rankų trūkumas savaime sukelia darbdavių varžytines, kurių vienas duoda daugiau už antrą kad gauti darbininkus ir, tuo būdu, savo noru sulaužo paprastą darbdavių susitarimą nekelti darbo algos. Tačiau savaime aišku, kad paklausai žmonių, gyvenančių iš darbo algos, gali stiprėti ne kitaip, kaip tik proporcionaliai fondo didėjimui, kuris yra paskirtas darbo algai mokėti. Šie fondai esti dviejų rūšių: pirma, tai yra darbdavių pajamos, kurios praneša tai, kas reikalinga jų pačių išlaikymui, ir antra, tai tas kapitalo perteklius, pranešąs tą kapitalą, kuris reikalingas duoti užsiėmimo patiems darbdaviams. Kai žemvaldys, rantje, arba kapitalistas daugiau gauna pajamų, kaip kad jų apskaičiavimu jiems reikalinga savo šeimoms išlaikyti, tai visas tokis perteklius, ar jo dalis, eina vienam ar keliems namų tarnams laikyti. Šiam pertekliui didėjant, jis, žinoma, padaugins ir savo tarnų skaičių. Jei savistovus amatininkas, koks nors audėjas arba kurpius, gauna daugiau kapitalo, kaip jam reikia medžiagai pirkti, savo asmeniškam darbui ir pačiam pragyventi ligi jis savo darbo produktu galės disponuoti, tai už tą perteklių jis būtinai pasamdys vieną ar kelis darbininkus, iš jų darbo pelnui gauti. Jei šis perteklius didėja, jis žinoma padaugins savo darbininkų skaičių.

Tuo būdu, kiekvienoje šalyje paklausai žmonių, gyvenančių iš darbo algos, neišvengiamai didėja drauge su pajamų didėjimu ir kapitalų augimu, be ko šis paklausų augimas jokiu būdu negalimas. Pajamų ir kapitalų didėjimas yra tautos turtų augimas. Vadinasi, ir paklausai žmonių, gyvenančių iš darbo algos, būtinai augs drauge su tautos turtų augimu ir be šio negalės stiprėti jokiu būdu.

Apie kapitalo esmę, akumuliaciją ir panaudojimą*).

Įvadas.

Kal visuomenė yra kūdikiškoje padėtyje, kai dar nėra jokio darbo pasidalinimo, kol mainai dar reti, ir kiekvienas priverstas apsirūpinti pats visu tuo, ko jam reikia, tuomet tam, kad dalykai eitų savo vaga, nėra reikalo turėti jokių išanksto surinktų atsargų. Kiekvienas ieško savo pačio darbe lėšų patenkinti savo reikmenėms, tiek kiek jos pasireiškia. Jei jis jaučia alkį, tai jis eina į girią medžioti; jei susidevėjo jo drabužiai, jis pasirūpina pagaminti naujus iš pirmo stambaus jo nukauto gyvulio kailio, o jei pradeda irti jo pirkia, tai jis pats ją taiso, kaip moka, žeme ir medžių šakomis, kurios pasipina jam po rankų.

Bet kai tik plačiai įsigalėjo darbo pasidalijimas, žmogus savo asmenišku darbu tegali patenkinti tik labai mažą savo reikmenių dalį, o didesnę jų dalį jis tenkina svetimo darbo gaminiais, kurių gauna mainais už tai, ką pagamino savo rankomis, arba, kas yra tas pats, už savo darbo gaminių kainą. Bet tokis pirkimas tegali įvykti tik tada, kai savo darbo produktas yra ne tik visiškai baigtas, bet ir parduotas. Todėl reikalinga, kad išanksto būtų parengta įvairių surinktų daiktų atsarga, iš kurių jis ne tik pats galėtų išmisti lig šių dviejų sąlygų išpildymo, bet ir galėtų įsigyti medžiagų

*) W. of N. Book II.

ir įrankių, reikalingų jo darbui. Audėjas, pav., negali užsiimti vien tik specialiniu savo darbu, jei nėra parengta — ar jo pačio žinioje ar kito asmens — atsargos daiktų, iš kurių jis galėtų misti, ir iš kurios jis galėtų gauti įrankių ir medžiagų, reikalingų jo darbui per visą tą laiką, iki jis spės ne tik pagaminti, bet ir parduoti savo audeklą. Matomai, kad tokios atsargos turi būti išanksto parengtos prieš jam pasišvęsiant savo tokiam ilgam darbui.

Toliau, kadangi pagal naturalinę dalykų eigą, atsargų rinkimas neišvengiamai eina prieš darbo pasidalinimą, tai vis didesnis jo padalijimas į atskiras šakas gali įvykti tik proporcingai vis augančiam atsargų rinkimui. Vis stiprėjant darbo pasidalijimui, žymiai išauga ir kiekis medžiagų, perdirbamų to pačio darbininkų skaičiaus, ir kuo kiekvieno jų darbas laipsniškai suvedamas į vis paprastesnes operacijas, tuo, rezultate, išrandame daugiau naujų mašinų palengvinti ir sutrumpinti šioms operacijoms. Vadinasi tam, kad stiprėjant darbo pasidalijimui tas pats darbininkų skaičius galėtų nuolatos rasti sau darbo, reikalinga, kad išanksto būtų parengtos seno kiekio pragyvenimo priemonės, o reikalingos darbui medžiagos ir įrankiai — dar didesnio kiekio, kaip kad jų reikėjo senesnėse darbo sąlygose. Tuo tarpu, darbininkų skaičius bendrai nelieka tokis pat, bet auga kiekvienoje pramonės šakoje kartu su darbo pasidalijimo pažanga joje, arba, tikriau sakant, darbininkų skaičiaus didėjimas duoda jiems galimumo pasiskirstyti atitinkamai augančiam darbo pasidalijimui.

Kaip gaminamoji darbo jėga negali žymiai plėstis be išanksto surinktos atsargos pagalbos, taip pat lygiai ir atsargų rinkimas savo ruožtu, naturaliai skatina tokį plėtimąsi. Žmogus, suvartojęs savo atsargą tam, kad priverstų dirbti kitus, būtinai stengiasi taip pasielgti su ja, kad jo sąskaiton būtų atlikta kiek galint daugiau darbo; jis stengiasi, vadinasi, kiek galint tiksliau paskirstyti darbą tarp darbininkų, ir aprūpinti

juos geriausiomis mašinomis, kokias tik gali išgalvoti ar įsigyti. Būdai sekmingai siekti to ar kito tikslo priklauso apskritai nuo jo atsargos dydžio arba darbininkų skaičiaus, kuriuos jis gali užimti darbu. Tuo būdu kiekvienoje šalyje, atitinkamai atsargų augimui, ne tik auga gamybos dydis, bet duoto dydžio gamyba duoda daug daugiau, kaip pirmiau, produktų.

Štai kuo apskritai pasireiškia atsargų dauginimo įtaka pramonei ir gaminamajai darbo jėgai.

Apie surinktos atsargos padalijimą*).

Kai žmogaus turimos surinktos atsargos pakanka tik kelioms dienoms ar savaitėms išgyventi, tai jis, žinoma, tik labai retais atvejais pradės galvoti apie kokių nors pajamų gavimą iš jos. Jis paprastai leidžia ją kiek galėdamas taupiau savo reikalams, ir šalia to, stengiasi savo darbu papildyti ją, ligi ji dar visiškai neišseko; visas savo pajamas jis gauna, tuo atveju, tik iš savo darbo. Tokioje padėtyje esti dauguma neturtingų darbininkų kiekvienoje šalyje.

Jei kas nors turi tokią surinktą gaminių atsargą, kurios jam pakanka mėnesiui arba net keletai metų pragyventi, tai jis, žinoma, stengiasi gauti kokią nors naudą iš didesnės savo atsargos dalies, palikdamas sau vartoti tik tiek, kiek reikia, kad išgyventų ligi to laiko, kai pradės gauti tas pajamas. Todėl tokią atsargą galima padalinti į dvi dalis. Viena dalis, iš kurios savininkas tikisi gauti pajamų, vadinasi jo k a p i t a l u, o kita dalis eina betarpiškai jam pačiam vartoti, ir susidaro: pirma, iš tos surinktos atsargos dalies, kuri pradžioje buvo palikta sau vartoti; antra, iš jo pajamų, pamažėl gaunamų iš bet kurio šaltinio; trečia, pagaliau, iš daiktų, jo anksčiau pirktų už tą ar kitą jos atsargos dalį, bet dar galutinai nesuvartotų, — kaip, pav., rūbų, namų daiktų, ir pa-

*) Iš II Book, I chap.

našių dalykų. Kiekviena iš tų trijų dalių, arba visos šios dalys drauge, sudaro tą daiktų atsargą, kuri paprastai laikoma žmonių betarpiškam asmeniškam vartojimui.

Yra du įvairūs būdai naudoti kapitalui, savininko paskirtam pajamoms arba pelnui gauti. Pirma, kapitalą galima suvartoti žaliavai gaminti, jai perdirbti arba pirkti prekėms, kad paskum vėl jas su pelnu parduoti. Kapitalas, suvartojamas tokiu būdu, negali duoti savo savininkui pajamų arba pelno, kol palieka pas jį ar išlaiko seną savo formą. Kurio nors pirklio prekės neduos jam jokių pajamų arba pelno, kol jis jų nepavers į pinigus, o pinigai neduos jam jokio pelno, kol jis jų vėl nepakeis į prekes. Jo kapitalas nuolatos išeina iš savininko rankų vieno pavidalo ir grįžta jam kito pavidalo, ir jei jis gali duoti jam pelną, tai tik dėl tokios nuolatinės apyvartos, ir vienas po kito einančių mainų. Kapitalai tokios rūšies visai teisingai gali būti pavadinti apyvartos kapitalais. Antra vertus, kapitalas gali būti leidžiamas taip pat ir žemei pagerinti, pirkti naudingoms mašinoms ir įrankiams, ar kitiems panašiems dalykams, galintiems duoti pajamas arba pelną, neinant iš rankų į rankas, ir be tolimesnės apyvartos. Toki kapitalai gali būti pavadinti nuolatiniais kapitalais.

Įvairiuose versluose ir gamybose santykis tarp nuolatinio ir apyvartos kapitalų esti labai įvairus.

Taip, visas pirklio kapitalas susidaro išimtinai iš vieno apyvartos kapitalo. Pirkliui visiškai nereikalingos nė mašinos, nė įrankiai, jei prie jų nepriskirti jo krautuvės arba magazino.

Bet šeimininkui - amatininkui arba manufaktūrininkui būtinai reikia turėti tam tikrą savo kapitalo dalį verslo įrankių pavidale. Vienose gamybose ši kapitalo dalis labai nežymi, tuo tarpu kitose — labai didelė. Siuvėjo gamybos priemones sudaro tik keletas adatų,

kurpiaus įrankiai jau kiek, nors tik truputį brangesni, kepėjo įrankiai jau žymiai brangesni, bet didžiausia visų šių amatininkų kapitalo dalis esti nuolatinėje apyvartoje; ji leidžiama ar kaip darbininkų darbo alga, ar kaip žaliavos kaina, ir grįžta su pelnu parduotų prekių sumoje.

Bet yra kitų gamybų, reikalaujančių daug didesnio nuolatinio kapitalo. Geležies dirbtuvėje, pav., rūdos tirpyklos, geležies kalyklos ir p. d. sudaro taip pat gamybos priemones, kurios labai brangiai kainuoja. Akmens anglių kasyklose ir įvairios rūšies rūdynuose mašinos vandeniui pumpuoti, ir kitoms operacijoms, dažnai dar brangiau kainuoja.

Ta kapitalo dalis, kurią farmeris leidžia žemės dirbimo įrankiams, sudaro nuolatinį kapitalą, o ta dalis, kurią jis vartoja darbo algai ir darbininkams maitinti— apyvartos kapitalą. Iš pirmo jis gauna pelno todėl, kad neišleidžia jo iš savo rankų, o iš antro jis gauna pelno dėl to, kad nuolatos išleidžia jį. Dirbamų gyvulių vertė arba kaina yra tokis pat nuolatinis kapitalas, kaip ir žemei dirbti įrankiai, o pašaras gyvuliams — tokis pat apyvartos kapitalas, kaip ir darbininkų maitinimo išlaidos. Farmeris gauna pelną iš savo gyvulių ir inventoriaus laikydamas juos savo rankose, o iš pašaro gyvuliams — nuolatos išleisdamas jį iš savo rankų. Kai dėl gyvulių, kuriuos jis perka ir peni ne tam, kad jais dirbtų, o tam, kad vėl parduotų, tai perkamoji kaina ir tų gyvulių pašaras sudaro apyvartos kapitalą, nes jis gauna iš jų pelną išleisdamas juos iš savo rankų. Gyvulių auginimo šalyse avių ar stambių raguočių kaimenė, įgyta ne darbams ir ne perpardavimui, o pelnui gauti iš vilnos, pieno ar prieauglio, sudaro nuolatinį kapitalą. Pajamas iš tokių gyvulių farmeris gauna laikydamas juos savo rankose; o tų gyvulių šėrimo išlaidos sudaro apyvartos kapitalą: uždarbį iš to kapitalo jis gauna dėl jo apyvartos, ir tas uždarbis grįžta jam kaip pelnas, kartu su ta pelno dalimi, kuri tenka visai kaimenės vertei — pardavus vil-

nas, pieną ar prieauglį. Sėklų vertė, griežtai imant, taip pat sudaro nuolatinį kapitalą. Nors jos be paliovos tai eina iš lauko į klėtį, tai vėl iš jos išeina, bet jos niekados nekeičia šeimininko, ir todėl jos negali būti skaitomos tikru apyvartos kapitalu; farmeris gavo pelną ne iš jų pardavimo, bet iš grūdų padaugėjimo.

Surinkta šalies arba visuomenės gaminių bendra atsarga, lygi visų tos šalies gyventojų ar tos visuomenės narių atsargai, ir naturaliai pasidalina į tas pačias tris dalis, iš kurių kiekviena turi savo ypatingą paskyrimą.

Pirmoji dalis yra ta, — kuri paskirta tiesiog vartoti, ir kuri skiriasi ypatingai tuo, kad ji neneša pajamų arba pelno. Ją sudaro maisto, drapanų, baldų, buto daiktų ir t.t. atsarga, — visa tai, kas vartotojų pirkta, bet dar nesunaudota. Į šios pirmos dalies atsargą įeina dar visi bet kuriuo laiku esantieji šalyje trobesiai, išimtinai skirti gyvenimui. Jei namas skirtas savininko butui, tai nuo šio laiko kapitalas, įdėtas į namų statybą, nustoja kapitalo ypatybių, t. y. nešti savininkui bet kokį pelną. Gyvenamas namas, kaip tokis, neduoda jokių pajamų tam, kuris jį užima, ir nors neabejotina, kad tokis namas labai naudingas jo gyventojui, tačiau šiuo atveju jis sudaro tą pat, ką ir jo drapanos, rakandai, kurie, nors taip pat jam labai naudingi, tačiau sudaro dalį jo išlaidų, o ne pajamų. Prileiskime toliau, kad namas skirtas išnuomoti; kadangi pats savaime tokis namas nieko negali pagaminti, tai aišku, kad nuomininkas privalo apmokėti nuomą už butą iš kokių nors kitų pajamų, gaunamų iš darbo, kapitalo ar žemės. Vadinasi, nors namas ir gali duoti pajamų savo savininkui ir tuo pačiu būti jam kapitalu, tačiau jis negali nė duoti pelno visai visuomenei, nė atlikti santykyje su pastarąja kapitalo vaidmens, nes jis niekados negali pridėti net menkiausios dalelės prie bendrų tautos pajamų. Drapanos, baldai, namų rakandai taip pat kaikada duoda jų savininkams pajamų, kuriems jie tada turi kapitalo reikšmės. Taip

šalyse, kur labai mėgiami maskaradai, skolinimas vienai nakčiai maskaradinio kostiumo sudaro savotišką verslą. Baldų dirbėjas dažnai skolina baldus mėnesiui ar metams. Laidotuvių biuras nuomoja dienai ar savaitei reikalingus laidotuvių procesijoms daiktus. Daugelis išnuomoja mebliuotus kambarius ir gauna pajamų ne tik iš butų nuomos, bet ir iš viso butų įrengimo.

Bet pajamos, gaunamos iš viso to, galiausiai turi būti sumokėtos iš kurio nors pašalinio šalitinio. Iš visų surinktos atsargos dalių, skiriamų atskirų asmenų ar visuomenės betarpiškam vartojimui, ta dalis, kuri įdėta į namus, vartojama lėčiausiai: drapanų atsarga gali ištarnauti keletą metų; baldų ir namų rankandų atsarga — pusamžį arba ir visą amžių; atsarga, sudarant namus, stipriai pastatytus ir gerai užlaikomus, gali išlaikyti kelis šimtus metų.

Nors pilno namų suvartojimo terminai ir labai ilgi, tačiau, tikrumoje jie sudaro tokius pat tiesioginio vartojimo daiktus, kaip drapanos, baldai ir kt.

Antrą iš trijų dalių, į kurias dalinasi bendra visuomenės atsarga, sudaro n u o l a t i n i s k a p i t a l a s, kurio skirtiną pažymi sudaro tai, kad jis duoda pajamas arba pelną be apyvartos, arba nekeisdamas savininko. Jį daugiausia sudaro šių keturių rūšių daiktai:

a) Visos naudingos mašinos ir įrankiai, kurie lengvina ir trumpina darbą.

b) Visi pelningi trobesiai, kurie duoda pajamas ne tik savininkui, gaunančiam už juos nuomą, bet ir tam, kas juos naudoja ir už juos nuomą sumoka. Toki yra krautuvės, magazinai, dirbtuvės, žemės ūkio trobesiai su visomis prie jų prigulmybėmis, arklydėmis, klojimais ir t.t. Šie trobesiai griežtai skiriasi nuo namų, skiriamų tik gyventi; jie yra savo rūšies gamybos įrankiai, ir į juos galima žiūrėti tuo pat atžvilgiu, kaip ir į šiuos pastaruosius.

c) Dirvos pagerinimas, kuriuo suprantama visa tai, kas buvo naudingai išleista išvalyti jai, nusausinti,

aptverti, įtręšti ir apskritai padaryti ją tinkama žemės ūkio kultūrai.

Į tuo būdu pagerintą ūkį galima pilna teise žiūrėti taip pat, kaip į naudingas mašinas, lengvinančias ir trumpinančias darbą, kurioms padedant, tas pats apyvartos kapitalas gali duoti savininkui daug didesnes pajamas. Gerai įtaisytas ūkis taip pat naudingas, kaip ir šios mašinos, ir prie to jis yra ilgametesnis už kiekvieną iš jų: labai dažnai tokia farma nereikalauja jokio remonto, išskyrus tiksliausio pritaikymo kapitalo, įdėto farmerio jai kultivuoti.

d) Naudingos žinios ir gabumai, įgyti šalies gyventojų arba visuomenės narių. Tokioms žinioms ir gabumams įgyti visados reikalingos nemažos išlaidos tąjį išlaikyti, kas nori jų įgyti, per visą jojo auklėjimo, mokymo ir studijų laiką, ir visos šios išlaidos sudaro lyg ir nuolatinį kapitalą, taip sakant, sukrautą mokinio asmenyje. Jei šios žinios ir gabumai sudaro dalį jo asmeniško turto, tai jie tuo pat laiku sudaro dalį turto ir visos tos visuomenės, kuriai jis priklauso. Į darbininko įgytą vikrumą galima žiūrėti lygiai kaip į mašiną arba įrankį, kurie lengvina ir trumpina darbą, grąžindami savininkui su pelnu visas jiems išdėtas išlaidas.

Paskutinę, iš trijų, dalį, į kurias naturaliai dalinasi bendra atsarga, priklausanti visuomenei, esti apyvartos kapitalas, kurio skirtiną žymę sudaro tai, kad jis duoda pajamas, tik eidamas iš rankų į rankas ir keisdamas savininką. Šis kapitalas taip pat susidaro iš keturių straipsnių:

1. Pinigų, kuriems padedant, likusiųjų trijų straipsnių kapitalo dalys patenka apyvarton ir pasiskirsto tarp jų vartotojų.

2. Maisto atsargos, kuri yra žinioje mėsininko, gyvulių augintojo, farmerio, grūdų pirklio, aludario ir kt., kurią pardavę jie tikisi gauti pelno.

3. Žalių ir pusiau apdirbtų medžiagų atsargos, skirtos gaminti drapanoms, baldams ir namų staty-

boms, jei šios dar nėra galutinai užbaigtos dirbti, ir yra rankose ūkininkų, manufaktūrininkų, siuvėjų, audinių pardavėjų, miško pirklių, dailidžių, mūrininkų ir kt.

4. Pagaliau iš tokių dirbinių, pagamintų ir visiškai baigtų, kurie, tačiau, dar yra pirklių arba manufaktūrininkų rankose ir dar ne perėjo į vartotojų rankas, t. y. dar esti neparduoti; taip pav., visos prekės, kurios išstatomos parduoti kalvių, baldininkų, auksakalių, farforo pirklių ir kt. krautuvėse.

Vadinasi, apyvartos kapitalą sudaro maistas, žaliavos ir įvairios rūšies dirbiniai, kol jie nėra išėję iš atitinkamų pardavėjų rankų ir, pagaliau, iš pinigų, kurie reikalingi visų tų daiktų apyvartai ir jų patiekimui tiems, kurie galų gale turi juos naudoti ar vartoti. Iš šių pastarųjų keturių dalių, trys — maistas, žaliavos ir dirbiniai — paprastai, per metus arba per ilgesnį ar trumpesnį laiką, išimamos iš apyvartos kapitalo ir eina arba į nuolatinį kapitalą arba į atsargą, paskirtą betarpiškai vartoti.

Kiekvienas nuolatinis kapitalas pradžioje atsiranda iš apyvartos kapitalo ir nuolatos turi būti jo sąskaiton papildomas. Visos naudingos mašinos, ir įrankiai, pav., iš esmės gaminami apyvartos kapitalo sąskaiton, tiekiančio ir reikalingą medžiagą ir pragyvenimo lėšas darbininkams, juos gaminantiems. Joms nuolat išlaikyti tvarkoje vėl reikalinga kreiptis į tą patį kapitalą pagalbos. Jokis nuolatinis kapitalas pagaliau negali duoti pajamų kitu būdu, kaip tik apyvartos kapitalo padedamas. Pačios naudingiausios mašinos ir įrankiai patys per save negali nieko gaminti nepadedami apyvartos kapitalo, kuris duoda joms apdirbti medžiagą ir lėšas išlaikyti darbininkams, dirbantiems jomis. Nors žemė ir labai gerai būtų įdirbta, bet ji neduos pajamų be apyvartos kapitalo, iš kurio būtų išlaikomi darbininkai, dirbantieji ją, ir valdantieji jos derlių.

Kaip nuolatinio, taip ir apyvartos kapitalo vienintelis tikslas yra išlaikyti ir didinti netarpiškam var-

tojimui skirtas atsargas. Šios atsargos ir yra tai, kas duoda liaudžiai maistą, rūbus ir būstą; o tautos turtingumas ar neturtas priklauso nuo didelių ar menkų įplaukų, kurias abi kapitalų rūšys gali suteikti netarpiškam vartojimui skirtoms atsargoms.

Kadangi labai didelė apyvartos kapitalo dalis nuolatos atimama iš jo ir sudedama į abiejas kitas bendrų visuomenės turto šakas, tai šis kapitalas turi būti savo ruožtu nuolatos atnaujinamas naujomis įeigomis, be kurių jis greitai išsektų. Šios įeigos įbėga į jį iš trijų pagrindinių šaltinių: iš žemės dirbimo, rūdynų ir žuklės. Šie šaltiniai duoda nuolatos naujas maisto atsargas ir žaliavas, kurių dalis vėliau pavirsta į apdirbtus gaminius, ir tuo būdu apyvartos kapitale papildoma tai, kas nuolatos iš jo imama vartojant valgomas atsargas, žaliavas ir pagamintus dirbinius. Be to, iš kasyklų gaunama visa, kas reikalinga išlaikyti ir didinti tai apyvartos kapitalo daliai, kuri susidaro iš pinigų. Nors normaliai einant dalykams, ši pastaroji dalis ir neišimama lygiai su kitomis iš apyvartos kapitalo, kad pereitų į dviejų kitų bendros visuomenės atsargos dalis, tačiau ir jai tenka bendras visų daiktų likimas — ji pamažėl susidėvi ir pagaliau visiškai suįra. Be to, pinigai gali tiesiog būti pamesti arba išsiųsti iš šalies ribų. Vadinasi, ir pinigų atsargos nuolatos turi būti papildomos, nors, be abejonės, daug mažesniu laipsniu.

Žemė, rūdynai ir žūklės — visos jos reikalauja, joms eksploatuoti, kaip nuolatinio taip ir apyvartos kapitalų, ir tiekiami jų produktai su kaupu atpildo ne tik šiuos, bet ir visus kitus visuomenės kapitalus. Taip, farmeris kasmet atnaujina fabrikantui išleistas maisto atsargas ir perdirbtas jo pereitais metais medžiagas, o fabrikantas savo ruožtu aprūpina farmerį naujais dirbiniais vietoje tų, kurie per tą pat laiką pas jį susidėvėjo arba visiškai išsibaigė. Taip tikrumoje kasmet eina savitarpiniai mainai tarp šių dviejų tautos klasių, nors ir retai pasitaiko, kad žali produktai pirmojo,

būtų tiesiog iškeisti gatavais dirbiniais antrojo, — sunku įsivaizduoti, kad farmeriui pavyktų parduoti visus savo grūdus ir gyvulius, linus ir vilnas tam pačiam asmeniui, iš kurio jam tenka pirktis reikalingų drapanų, namų ir ūkio įrankių. Todėl jis parduoda savo žalius produktus už pinigus, už kuriuos jis gali pirktis reikalingų sau manufaktūros prekių visur, kur tik nori. Žemė bent jau iš dalies atpildo kapitalus, tarnaujančius rūdynams ir žuklėms naudoti: žemės produktams padedant, gaudomos žuvys vandenyje, gaunamų iš žemės paviršiaus produktų pagalba, išimami mineralai iš žemės vidurių. Esant vienodam žemių, rūdynų ir žuklių produktingumui, visas jų duodamų produktų kiekis proporcingas dydžiui kapitalo, vartojamo jiems eksploatuoti, ir tų kapitalų tiksliam pritaikymui. Ir atvirkščiai — esant vienodiems kapitalams ir juos vienodai išmintingai pritaikant, jų gaunamas produktų kiekis tiesiog proporcingas gamtiškam žemių, rūdynų bei žuklių produktingumui.

Kiekvienoje šalyje, kur asmuo ir nuosavybė pakankamai apsaugoti, kiekvienas žmogus, turįs sveiką protą, stengiasi sunaudoti turimą jo žinioje surinktą bet kurios formos gaminių atsargą taip, kad gautų iš jos ar kokį nors patenkinimą dabartyje, arba kokį nors pelną ateityje. Jei jis naudojasi šiąja atsarga, kad gautų iš jos betarpišką patenkinimą, tai reiškia, kad ši atsarga skiriama betarpiškai vartoti. O jei jis šią atsargą vartoja tam tikslui, kad gautų iš jos pelną ateityje, tai jis gali gauti jį dviem būdais: arba pasilaikydamas šią atsargą savo žinioje arba atiduodamas ją į svetimas rankas. Pirmuoju atveju tat yra nuolatinis kapitalas, antruoju — apyvartos. Šalyje, kurioje yra pakenčiamas saugumas, reikia būti visišku beprotiu neišnaudojant vienu iš tų trijų būdų duoto asmens turimos atsargos — vis viena, ar ji priklausys jam asmeniškai ar bus paskolinta iš kitų asmenų.

Tiesa, tokiose nelaimingose šalyse, kur nuolatos laukiama prievarta iš aukščiau stovinčių pusės, noroms

nenoroms dažnai tenka užkasti ar slėpti didesnę surinktų atsargų dalį, kad kiekvienu laiku turėti ją pas save po ranka ir galėti su ja pabėgti į saugią vietą, kada savininkui gręsia pavojus vienos iš tokių nelaimių, kuri jį kiekvienu laiku gali ištikti. Sako, kad tokia dalykų padėtis labai dažna Turkijoje, Indostane ir, be abejonės, didesnėje Azijos valstybių dalyje. Berods, ji buvo labai priprasta ir mūsų protėviams viešpataujant feodalinėms priespaudoms ir netvarkai. Surandami lobiai sudarydavo tais laikais ne mažą pajamų dalį net galingiausiems Europos valdovams. Tokiais lobiais buvo skaitomi visi užkasti turtai, kurie būdavo surandami ir kuriems niekas negalėdavo įrodyti savo nuosavybės teisių. Jie būdavo tais laikais laikomi tokiu svarbiu dalyku, kad teisė į juos visados būdavo pripažįstama valdovui, o ne tam, kuris „lobį" rado, ir ne tam, kuriam priklausė žemė, kurioje jis buvo atkastas, jei tik tam tikrame valdovo duotame tai žemei valdyti rašte, ši teisė įsakmiai nebuvo suteikta jos valdytojui. Lobių suradimas buvo prilygintas aukso ir sidabro kasyklų atradimui, kurios apskritai nebuvo įtrauktos į bendrą žemės valdymo teisę, jei tik apie tai nebuvo pažymėta valdymo rašte, tuo tarpu kai švino, vario ir alavo rūdynai, o taip pat akmens anglių kasyklos, kaip mažiau svarbūs, įėjo į žemės valdymo teisės sudėtį.

Apie pinigus, kaip ypatingą visuomenės bendros atsargos dalį, arba apie tautos kapitalo išlaikymo kaštus*).

Pirmoje knygoje buvo parodyta, kad didžiumos prekių kaina skaidosi į tris dalis, kurių viena sumoka darbo algas, kita kapitalo pelnus ir trečia žemės rentą, kurios buvo reikalingos joms pagaminti ir patiekti

*) Iš W. of. N. B. II. ch. II.

prekyvietei; kad nors ir esti kai kurių prekių, kurių kaina susideda tik iš dviejų šių dalių, darbo algų ir kapitalo pelnų, ir dar kelių, kurios iš viso susidaro tik iš vienos dalies, darbo algų, bet vistik kiekvienos prekės kaina būtinai susiskaido į vieną, ar kitą, ar į visas šias tris dalis, nes juk kiekviena jos dalių, kuri netenka rentai ar algai, neišvengiamai turi būti kieno nors pelnu.

Kadangi tai, kaip buvo pastebėta, esti su kiekviena preke, atskirai ją paėmus, tai tas pats turi būti ir su visomis prekėmis, paėmus jas visas drauge, ir kurios tuo būdu sudaro bendrą tos šalies žemės ir darbo metinį gaminį. Viso šio metinio gaminio kaina arba mainovertė turi skaidytis į tas pačias tris dalis ir pasiskirstyti atskiriems šalies gyventojams arba kaip jų darbo alga, arba kaip jų kapitalo pelnas, arba kaip jų žemės renta.

Nors visa metinė žemės ir darbo produkto vertė kiekvienoje šalyje šiuo būdu pasiskirsto tarp atskirų jos gyventojų, ir sudaro jų pajamas, bet mes vis tik, panašiai kaip privataus dvaro rentoje, galime ir bet kurios didelės šalies visų gyventojų pajamose skirti bendras pajamas ir grynas pajamas.

Bendroji privatinio dvaro renta apima visą tai, ką moka farmeris, grynoji — tai, kas liekasi žemvaldžiui, išmokėjus ūkininkavimo ir remonto, taip pat ir visas kitas būtinas išlaidas, arba ką jis gali, nekenkdamas savo dvarui, paimti atsargon, skirton jo betarpiam vartojimui, arba, pagaliau, kas gali būti išleista jo valgiui, apsirengimui, jo namų papuošimui ir baldams, jo privatiems žaislams ir pasilinksminimams. Tikras žemvaldžio turtingumas proporcingas jo grynai, o ne bendrai rentai.

Visų plačios šalies gyventojų bendros pajamos apima visą jų žemės ir darbo metinį produktą. Grynos pajamos yra tai, kas palieka jų laisvam nau-

dojimui, atskaičius išlaidas užlaikymui: pirma, jų nuolatinio, ir antra, jų apyvartos kapitalų; arba tai, ką jie gali, nemažindami savo kapitalo, prijungti prie atsargos, tarnaujančios jiems betarpiškai vartoti, arba išleisti savo išlaikymui, savo patogumams ir pasilinksminimams. Ir jų tikroji gerovė proporcinga ne jų bendroms, bet jų grynoms pajamoms.

Visos išlaidos nuolatiniam kapitalui išlaikyti, matomai, turi būti išskirtos iš visuomenės grynų pajamų. Nė medžiagos, reikalingos išlaikyti jų naudingoms mašinoms ir jų įrankiams, jų pelningiems trobesiams ir p. d., nė produktas to darbo, kuris reikalingas toms medžiagoms perdirbti į reikiamą pavidalą, negali sudaryti grynų pajamų dalies. Tiesa, šio darbo kaina gali sudaryti jų dalį, jei tuo užimti darbininkai gali priskirti visą jų algos vertę prie jų betarpiam suvartojimui skirtos atsargos. Kitų rūšių darbuose, betgi, ir kaina ir produktas eina šion atsargon, kaina — darbininkų atsargon, produktas — kitų žmonių, kurių pragyvenimas, patogumai ir malonumai didėja iš šių darbininkų darbo.

Nuolatinio kapitalo paskyrimas yra didinti gaminamąsias darbo jėgas, arba duoti tam pačiam darbininkų skaičiui galimumo atlikti daug didesnį darbo kiekį. Kuriame nors dvare, kur visi reikalingi trobesiai, tvoros, ravai, keliai ir kt. esti pilniausioj tvarkoj, lygus darbininkų ir darbo gyvulių skaičius pagamins daug didesnį produktą, kaip kitame lygio dydžio ir vienodo žemės derlingumo dvare, bet kur tokių įrengimų nesti. Manufaktūrose, lygus rankų skaičius, paremtas geriausių mašinų, pagamino daug didesnį gėrybių kiekį, kaip tuo atveju, kada pagelbai tarnauja tiktai netobuli įrankiai. Išlaidos tikslingai įdėtos į nuolatinį įvairios rūšies kapitalą, visados grįžta su dideliu pelnu, ir didina metinį produktą žymiai didesne verte, kaip reikėjo išleisti tokiems pagerinimams. Bet šiam pastarajam tikslui tenka visada leisti tam tikrą

produkto dalį. Tam tikras medžiagų kiekis ir tam tikro darbininkų skaičiaus darbas, kuris galėjo betarpiai eiti visuomenės maistui, rūbams, butams, išlaikymui ir patogumams didinti, šiuo sunaudojamas kitiems tikslams, kurie esti nors ir labai naudingi, betgi nuo pastarųjų labai skirtingi. Iš šios priežasties, įvairios rūšies pagerinimai mechanikoje, įgalinantieji tą patį darbininkų skaičių atlikti tą patį darbo kiekį, vartojant pigesnes ir paprastesnes mašinas, negu pirmiau, visados pripažįstami naudingais visuomenei. Tam tikras medžiagų kiekis ir tam tikro darbininkų skaičiaus darbas, kuris anksčiau buvo naudojamas sudėtingesnei ir brangesnei mašinai aptarnauti, tada galės būti panaudotas darbo produktui didinti, kurio gamybai reikia vienos ar kitos mašinos pagelbos. Daugelio stambių manufaktūrų verslovininkai, kurie kasmet išleidžia tūkstantį svarų savo mašinoms užlaikyti, jei jie galėtų šias išlaidas sumažinti iki penkių šimtų, žinoma, likusius penkis šimtus sunaudos didesniam medžiagų kiekiui pirkti ir jam perdirbti samdys didesnį žmonių skaičių. Todėl šio darbo produkto dydis, kuriam pagaminti padėjo jo mašinų darbas, be abejonės padidės kartu su nauda ir patogumais, kuriuos visuomenė iš šio darbo gali turėti.

Išlaidos, reikalingos palaikyti tvarkoje nuolatinį kapitalą didelėje šalyje, visiškai gali būti prilygintos išlaidoms remontui privatiniame ūkyje. Išlaidos remontui dažnai gali būti reikalingos ūkio produktui, vadinasi, ir žemvaldžio bendrai bei grynai rentai gauti. Jei gi dėl geresnio ūkininkavimo, šios išlaidos gali būti sumažintos, tai paliekant, gal būt, nekintamai bendrai rentai, grynoji renta neabejotinai padidės.

Nors bendros išlaidos nuolatiniam kapitalui išlaikyti būtinai turi būti išskirtos iš visuomenės grynų pajamų, tai kiek kitaip dalykas atrodo su apyvartos kapitalo išlaikymu. Iš keturių dalių, iš kurių šis kapitalas susideda, pinigų, pragyvenimo produktų, medžiagų ir pagamintų dirbinių, — trys pastarosios, kaip jau buvo

aiškinta, reguliariai išimamos iš apyvartos kapitalo sudėties ir eina ar į visuomenės nuolatinio kapitalo sudėtį, ar į jos atsargą, paskirtą tiesiog vartoti. Kiekviena šių vartotinų gėrybių dalis, kuri nesunaudojama pirmam reikalui, visa eina į antrosios sudėtį, ir tuo sudaro visuomenės grynų pajamų dalį. Todėl ir šių trijų apyvartos kapitalo dalių užlaikymas, virš to, kas reikalinga palaikyti tvarkoje nuolatiniam kapitalui, iš visuomenės grynų pajamų neatima jokios metinio produkto dalies.

Visuomenės apyvartos kapitalas šiuo atžvilgiu skiriasi nuo individo apyvartos kapitalo. Individo apyvartos kapitalas visiškai negali sudaryti jo grynų pajamų dalies; pastarosios turi susidėti vien tik iš jo pelnų. Bet kadangi to individo apyvartos kapitalas sudaro apyvartos kapitalo dalį, tos visuomenės, kuriai priklauso individas, tai šis apyvartos kapitalas dėlto, kai kuriuo atžvilgiu, sudaro ir individo grynų pajamų dalį. Jei ir nevisos pirklio krautuvėje sukrautos gėrybės priklauso jo betarpiam vartojimui skirtai atsargai, tai jos vis dėlto gali būti priskirtos tokiai atsargai kitų žmonių, kurie pirkliui nuolat atpildo jų vertę ir jo pelną, iš fondų, paeinančių iš kitų pajamų, tuo pat nemažindami nė jo, nė jų pačių kapitalo.

Pinigai sudaro vienintelę visuomenės apyvartos kapitalo dalį, kurios išlaikymas gali sumažinti grynas jos pajamas.

Nuolatinis kapitalas ir toji apyvartos kapitalo dalis, kuri susideda iš pinigų, labai panašūs viens į kitą, kiek jie paliečia bendras visuomenės pajamas. Pirma, kaip mašinos, įrankiai ir kt., reikalauja tam tikrų išlaidų, pradžioje jiems gaminti, o paskum išlaikyti, — kurios nors ir įeina abiejais atvejais į bendrų pajamų sudėtį, ir vis dėlto sudaro visuomenės grynų pajamų sumažinimą, taip ir pinigų atsargą, esančioje šalies apyvartoje, reikalauja tam tikrų išlaidų, pradžioje jai surinkti, o paskum jai išlaikyti, išlaidų, kurios nors

abiejais atvejais ir imamos iš bendrų visuomenės pajamų, tačiau lygiai taip pat atskaitomoms iš jų grynų pajamų. Tam tikras brangių metalų, aukso ir sidabro, kiekis, o taip pat tam tikras labai rūpestingo darbo kiekis, vietoje padėję didinti vartojamų dalykų atsargą, atskirų asmenų išgyvenimo priemones, patogumus ir pasilinksminimus, suvartojant šiam didžiuliam, bet brangiam apyvartos įrankiui išlaikyti, kuriam padedant, atskirų asmenų išgyvenimo priemonės, patogumai ir malonumai pasiskirsto visuomenėje kiekvienam jų atitinkamu santykiu.

Antra, kaip mašinos, įrankiai ir kt., sudarantieji atskiro asmens ar visos visuomenės nuolatinį kapitalą, nesudaro nė jų bendrų, nė grynų pajamų dalies, taip pat lygiai nesudaro savaime pajamų dalies ir tie pinigai, kuriems padedant, visos visuomenės pajamos reguliariai pasiskirsto tarp atskirų jos narių. Šiuo atžvilgiu didysis apyvartos ratas visiškai skiriasi nuo prekių, kurios jo dėka apyvartoje teka. Visuomenės pajamos susidaro vien iš šių prekių, o ne iš to rato, kuris paleidžia juos į apyvartą. Todėl nustatant bendras ir grynas visuomenės pajamas, reikia visados iš bendros pinigų ir prekių metinės apyvartos atskaityti pilną pinigų vertę, iš kurių nė vienas skatikas negali įeiti į vienų ar kitų pajamų sudėtį.

Apie kapitalų akumuliaciją arba produktingą ir neproduktingą darbą*).

Yra viena darbo rūšis, kuri padaugina dirbamo daikto vertę, ir yra kita rūšis, kuri tokios pasekmės neturi. Pirmoji darbo rūšis, gaminanti vertę, gali būti pavadinta **produktinga**, antroji — **neproduktinga**. Taip, fabriko darbininko darbas, apskritai

*) W. of. Nations. II Book. III chap. pradžia.

sakant, prie perdirbamos jo medžiagos vertės prideda jo išlaikymo ir šeimininko pelno vertę. Atvirkščiai, tarnų darbas prie nieko jokios vertės neprideda. Nors pirmasis gauna iš savo šeimininko darbo algą, tačiau, esmėje, jis nekainuoja jam jokių išlaidų, nes darbininko išlaikymo vertė jam grįžta su pelnu iš padidėjusios vertės daikto, į kurį darbininkas dėjo darbą. Gi tarno išlaikymas šeimininkui jokiu pavidalu negrįžta. Žmogus lobsta samdydamas daug darbininkų, ir smunka laikydamas daug tarnų. Žinoma, ir šių pastarųjų darbas turi tam tikrą vertę ir vertas atlyginimo, kaip ir pirmųjų darbas. Bet dalykas tas, kad darbininko darbas įsikūnija arba įsidaigtina kuriame nors materialiniame daikte, ar pardavimui skirtoje prekėje, kuri išsilaiko nors kai kurį laiką, baigus dėti į jį darbą. Tam tikras darbo kiekis, taip sakant, surenkamas ir atidėdamas atsargai, iki jis progai pasitaikius bus sunaudotas. Už tokį daiktą, arba, kas yra tas pats, už tokio daikto kainą, galima paskui, jei prireiks, gauti naują darbo kiekį, lygų tam, kuris pirmkart buvo įdėtas į šį daiktą. Atvirkščiai, tarnų darbas neįsikūnija į jokį apčiuopiamą daiktą, į jokią gėrybę, kurią paskum galima būtų parduoti. Šios rūšies patarnavimai išnyksta tuo pat momentu, kai jie padaryti, ir beveik niekados po savim nepalieka jokio pėdsako, jokios vertės, už kurią paskum galima būtų gauti tokį pat patarnavimų kiekį.

Kaikurių labiausiai gerbiamų visuomenės klasių darbas, kaip ir tarnų, taip pat negamina jokios vertės; jis taip pat neįsikūnija į jokį patvarų daiktą ar gėrybę, kuri galėtų būti parduota, ir egzistuotų dar po to, kai darbas jau baigtas, ir už kurį galima būtų paskum įgyti tokį pat darbo kiekį. Taip, pav., valdovas ir su juo visi civiliniai, karišķiai ir kiti valdininkai, visa armija ir laivynas yra neproduktingi darbininkai. Visi jie yra valstybės tarnai ir išlaikomi kitų žmonių darbo metinių pajamų dalies. Jų tarnyba, nors ji būtų ir labai garbinga, naudinga ir būtina, negamina nie-

ko tokio, už ką paskum galima būtų įsigyti tokį pat darbo kiekį. Už valstybės apsaugą, ramybę, visuomenės gerovės gynimą, sudarančius jų darbo pasekmes per vienerius metus, negalima pirkti apsaugos, ramybės ir gynimo, reikalingo kitais metais. Kai kurios labai svarbios ir rimtos profesijos, taip pat, kaip ir kai kurie labai lengvamaniški užsiėmimai, taip pat turi būti priskirti prie šios neproduktingo darbo rūšies, kaip antai: dvasiškiai, juristai, gydytojai, įvairūs mokslininkai, o taip pat vaidylos, klounai, muzikantai, dainininkai, šokėjos ir pan. Pačios menkiausios iš šių profesijų darbas turi savo vertę, kuri nustatoma tais pačiais įstatymais, kaip ir kiekvieno kitoniško darbo vertė; bet pats tauriausias ir naudingiausias iš tų darbų nieko negamina, už ką paskum galima būtų pirkti ar pagaminti tokį pat darbo kiekį. Lygiai, kaip artisto deklamacija, oratoriaus kalba ar muzikanto akordai, jų visų darbo padariniai dingsta tą pačią minutę, kada jie pasirodo.

Kaip produktingieji ir neproduktingieji darbininkai, taip pat ir asmenys nedirbantieji, vienodai išlaikomi šalies metinėmis žemės ir darbo pajamomis. Bet šis metinis produktas, nors jis būtų ir labai didelis, negali, žinoma, niekados būti begalinis, o turi visada turėti savo ribas. Atsižvelgiant tad į tai, didesnė ar mažesnė šio produkto dalis suvartota per metus išlaikyti žmonėms, dirbantiems neproduktingą darbą, tiek pat, didesnė jo dalis pirmame atvejuje, ir mažesnė jo dalis antrame atvejuje, liks daliai, užimtai produktingu darbu, ir atitinkamai tam, kitais metais produktas bus didesnis ar mažesnis, nes bendra metinio produkto suma, išskyrus tik žemės dovanas, yra visada produktingo darbo išdava.

Nors visas metinis žemės ir darbo produktas šalyje galų gale neabejotinai skirtas vartojamoms gyventojų reikmenėms patenkinti ir duoti jiems pajamų, bet kai tik jis gaunamas iš žemės arba išeina iš produktingų darbininkų rankų, jis naturaliai pasidalina į dvi

dalis. Visų pirma viena iš jų, ir be to, ne retai didžiausia, skiriama atstatyti kapitalui, t. y. atnaujinti maisto dalykų, medžiagų ir pagamintų dirbinių atsargoms, kurios per tą laiką buvo išimtos iš kapitalo sudėties; antra — sudaryti pajamoms ar kapitalo savininkui pelno pavidale, ar kam kitam rentos pavidale. Taip viena žemės gaminių dalis papildo nuomininko kapitalą, kita atstoja jo pelną ir žemės savininko rentą, ir tuo būdu sudaro pajamas ir kapitalo savininkui, pelno formoje, ir bet kam kitam, žemės rentos formoje. Tas pats esti ir su didelio fabriko pelnu, kurio viena dalis, ir tai čia visada didesnė, papildo fabrikanto kapitalą, ir kurio antra dalis sudaro jo pajamas kapitalo pelno formoje.

Toji bet kurios šalies metinių žemės ir darbo produkto dalis, kuri atnaujina kapitalą, eina visada išimtinai produktingiems darbininkams išlaikyti, — iš jos mokama darbo alga išimtinai už gaminamą darbą. Toji, iš kurios susidaro pajamos, ar tai kaip kapitalo pelnas, ar kaip žemės renta, gali eiti išlaikymui, be skirtumo, ir produktingų ir neproduktingų darbininkų. Jei kas nors išnaudoja tam tikrą savo atsargų dalį kaip kapitalą, tas visada, žinoma, laukia, kad ji atsinaujins jo naudai su pelnu; dėlto jis leidžia tą dalį išlaikyti tiktai produktingiems darbininkams, kuriems ta dalis, atlikdama jos savininkui kapitalo funkciją, esti pajamos. Tačiau kai tik jis bet kokią jo dalį sunaudoja bet kokios rūšies neproduktingoms rankoms išlaikyti, tuo pačiu akimirksniu šioji dalis iš jo kapitalo išimama, ir priskiriama jo netarpiškam vartojimui skirtoms lėšoms.

Tie, kurie dirba neproduktingai, taip pat ir tie, kurie visiškai nedirba, išlaikomi visi iš pajamų, būtent: arba iš tos metinių pajamų dalies, kuri iš karto eina į atskirų asmenų pajamas kaip renta ar kapitalo pelnas, arba iš tos pajamų dalies, kuri, nors iš pradžių ir skiriama kapitalui atnaujinti, ir išlaikyti vien tik gaminamiems darbininkams, bet kuri, patekusi į jų

rankas, pasirodo pertekliuje, palyginti su reikalingomis jiems išgyventi išlaidomis, ir todėl gali būti išleistos gaminamiems ir negaminamiems darbininkams laikyti. Tokiu būdu ne tik stambus žemvaldys arba turtingas pirklys, bet ir paprastas darbininkas gali laikyti tarną, jei tik jo alga yra kiek didesnė; arba jis gali kartais aplankyti ir teatrą ir balaganą, ir tuo būdu prisidėti prie šios neproduktyvios darbo rūšies išlaikymo; arba jis sumoka kelis mokesčius, kuriuo būdu jis padeda išlaikyti kitą, žinoma, garbingesnį ir naudingesnį, bet lygiai tokį pat neproduktingą darbininkų rūšį. Niekuomet, betgi, toji metinė pajamų dalis, kuri pradžioje buvo skirta kapitalui papildyti, netarnauja neproduktingų darbininkų išlaikymui, iki visas produktingojo darbo apstas, kuriuo jis pagal jo suvartojimo galimumus išviso gali pasinaudoti, nebus paleistas darban.

Iki darbininkas savo algos dalį gali tokiu būdu panaudoti, jis turi savo algą uždirbti atliktu darbu ir ją gauti. Paprastai šioji dalis esti labai maža; ji susideda vien tik iš jo taupmenų, kurių produktingieji darbininkai retai kada turi daug. Betgi paprastai jie vis dėlto šį tą turi, ir mokant mokesčius, jų skaičiaus dydis iš dalies gali atsverti jų įnašų smulkumą. Visur tad žemės renta ir kapitalo pelnas esti tieji svarbiausieji šaltiniai, iš kurių neproduktingieji darbininkai semia savo išlaikymą; tai dvi pajamų rūšys, kurių savininkai paprastai gali daugiausiai sutaupyti. Jie tad turi išgalių išlaikyti kaip produktingus, taip ir neproduktingus darbininkus, atrodo, tačiau, kad jie yra palinkę daugiau į paskutiniuosius. Iš didžponio išlaidų paprastai minta daugiau dykių negu produktingų veiklių žmonių, o ir turtingas pirklys daro savo išlaidas, t. y. sunaudoja savo pajamas tokiems pat reikalams, nors jis savo kapitalu išlaiko išimtinai tik verslui naudingus žmones.

Dėl to, santykis tarp gaminamųjų ir negaminamųjų darbo jėgų, kiekvienoje šalyje, žymia dalimi priklauso nuo santykio tarp tos metinių pajamų dalies, kuri,

vos tik atsiradusi iš žemės ar išėjusi iš produktingų darbininkų rankų, tuoj eina kapitalui atnaujinti, ir tos, kuri eina pajamoms, kaip renta ar pelnas, o šis santykis labai įvairus turtingose ir neturtingose šalyse. (....). Ta būtent metinio produkto dalis, kuri kaip tik išėjo iš dirvos ar produktingų darbininkų rankų, tuoj skiriama kapitalui atstatyti, ne tik daug didesnė turtingoje šalyje, kaip neturtingoje, bet ir sudaro daug didesnę dalį palyginus su ta, kuri tiesiog eina į pajamas kaip pelnas ir renta. Todėl ir atsargos, paskirtos išlaikyti produktingam darbui, ne tik daug didesnės turtingoje šalyje, kaip neturtingoje, bet sudaro ir daug didesnę dalį palyginti su tomis, kurios nors ir gali būti išleistos laikyti produktingiems darbininkams ir neproduktingiems žmonėms, bet apskritai turi tendencijos būti išleistos išlaikyti pastarajai kategorijai. O santykis tarp šių įvairių atsargų kategorijų neišvengiamai nustato šalies gyventojų pobūdį, jų darbštumą, arba atvirkščiai, palinkimą į tinginį. Mes esame darbštesni, kaip mūsų protėviai, — ir tai dėlto, kad šių laikų atsargos, skirtos darbui išlaikyti, daug didesnės už tas, kurios skirtos išlaikyti nedirbantiems, kaip tat buvo seniau, prieš du ar tris amžius (....). Prekybos ir pramonės miestuose, kaip daugelyje anglų ir daugumoje olandų miestų, kur žemesni gyventojų klodai daugiausia laikomi produktingo kapitalo sąskaiton, jie daugumoje darbštūs, blaivūs, ir galį gerinti savo padėtį, tuo tarpu tokiose, kur gerovė daugiausia remiasi nuolatiniu ar laikinu valdovo dvaro buvimu, kur dėlto žemesnės klasės minta daugiausia iš pajamų leidimo (toki, pav., Roma, Versalis, Compiègne ir kt.), žmonės bendrai sakant, yra linkę į tinginį, palaidumą ir skurdą. (....).

Tuo būdu santykis tarp kapitalo ir pajamų visur reguliuoja santykį tarp darbo ir tinginio: kur daugiau kapitalo, ten daugiau ir dirbama, kur daugiau pajamų, ten tingumas. Todėl kiekvienas kapitalo padinimas arba sumažinimas naturaliai stengiasi padaugin-

ti arba sumažinti tikrojo darbo kiekį, kitaip sakant — rankų skaičių, užimtų produktingu darbu, vadinasi, ir metinio šalies darbo ir žemės produkto mainovertę, tikrąjį šalies turtingumą ir visų jos gyventojų pajamas.

Kapitalai dauginami taupumu ir mažinami laidumu ir blogu reikalų vedimu. Viską, ką žmogus sutaupo iš savo pajamų, jis prijungia prie savo kapitalo, ir, arba pats sunaudoja šią taupmeną tam, kad išlaikytų didesnį produktingų darbininkų skaičių, arba kitiems duoda galimumo daryti tai, skolindamas jiems savo kapitalą už palūkanas, t. y. už tam tikrą būsimo pelno dalį. Ir lygiai kaip atskiro asmens kapitalas gali daugintis tik ta suma, kurią jis sutaupė iš savo metinių pajamų arba iš savo metinių pelnų, taip pat tik šiuo būdu gali daugintis ir visos visuomenės kapitalas, sudaręs atskirų privatinių asmenų kapitalų sumą.

Tiesioginė kapitalų dauginimo priežastis yra taupymas, o ne darbštumas. Tiesa, darbštumas duoda medžiagą taupymui, bet nors ir labai daug ką darbštumas sukurtų, be taupumo ir sutaupų rinkimo, kapitalas niekados nedidėtų. Taupumas, daugindamas atsargas, skiriamas laikyti produktingiems darbininkams, daugina jų skaičių, o jų darbas didina vertę daikto, į kurį jis įdedamas. Vadinasi, taupumas stengiasi dauginti šalies metinio žemės ir darbo produkto mainovertę ir paleidžia į judėjimą naują kiekį darbo, kuris savo ruožtu, didina pagamintų per metus produktų vertę.

Kas kasmet sutaupoma, tas taip pat tiksliai ir beveik per tokį pat laiką sunaudojama, kaip ir tas, kas kasmet tiesiog suvartojama, bet tai, kas sutaupyta, vartojama kitos visuomenės klasės. Ta pajamų dalis, kurią turtuolis kasmet išleidžia, dažniausia suvartojama dykų svečių ir tarnų, nieko nepaliekančių mainais atpildyti tai, ką jie suvartojo. Kita turtuolio pajamų dalis, kurią jis per metus taupė ir pavertė į kapitalą, kad gautų iš jo kurį nors pelną, suvartojama taip pat

ir beveik per tą patį laiką, kaip ir pirmoji, bet tik visiškai kitos žmonių klasės: kalnakasių, fabrikų darbininkų ir amatininkų, kurie su pertekliumi atnaujina viso metinio savo vartojimo vertę. Sakysim, kad šio turtuolio pajamos išmokamos pinigais. Jei jis juos visus išleis, maisto priemonės, drapanos, butas, — visa, ką už tuos pinigus galima pirkti, — pasiskirstys tarp pirmosios šių dviejų klasių žmonių. Bet jei turtuolis sutaupo savo pajamų dalį, kuri bus jo paties arba keno nors kito panaudota kaip pelną duodąs kapitalas, tuomet visu tuo, kas už tuos pinigus bus pirkta, — maistu, drapanomis, butu, — pasinaudos kita žmonių klasė. Vartojimas paliks tas pats, bet vartotojai bus kiti.

Taupus žmogus savo metinėmis taupmenomis duoda išlaikymą didesniam produktingų darbininkų skaičiui ne tik tais ar kitais metais, bet, panašiai viešos dirbtuvės steigėjui, jis lyg įsteigia tam tikrą neišsisemiamą fondą laikyti per amžius vienodą produktingų darbininkų skaičių. Tiesa, tokio nuolatinio fondo paskyrimas ir naudojimas negarantuotas jokiu pozityviu įstatymu, testamentu arba perleidimu „mirusiai rankai". Nežiūrint į tai, naudingas tokio fondo vartojimas garantuojamas vienu galingu principu: tiesiu ir aiškiu kiekvieno atskiro asmens interesu, kuriam vėliau gali priklausyti kuri nors šio fondo dalis. Jokia jo dalis ateityje negali būti suvartota kaip nors kitaip, kaip produktingiems darbininkams laikyti, be aiškių nuostolių tam, kuris leistų sau pakeisti to fondo paskyrimą.

Taip elgiasi eikvotojas. Nesuderindamas savo išlaidų su pajamomis, jis griebiasi savo kapitalo. Panašiai į žmogų, eikvojantį nedoriems dalykams kurios nors labdaringos įstaigos pajamas, jis dykaduonystę apmoka iš fondo, kuris protėvių taupumo pašvęstas, taip sakant, darbui išlaikyti. Mažindamas atsargų masę, skirtų produktingam darbui išlaikyti, jis būtinai mažina, kiek tas nuo jo pareina, darbo sumą, didinančio daikto vertę, vadinasi, mažina ir metinį viso šalies

žemės ir darbo produkto vertę, tikrąjį turtingumą, ir tikrąsias visų jos gyventojų pajamas. Jei švaistymas vienų nebūtų atpildomas kitų taupumu, tai kiekvienas eikvotojas, šerdamas darbščiųjų duona tinginius, savo veiksmais nusmukdintų ne tik save, bet ir prisidėtų prie visos šalies nuskurdimo.

— — — — — — — — — — — — — — — —

R. MALTHUS.

Thomas Robertas Malthus gimęs 1766 m., miręs 1834 m., kilęs iš žemvaldžių; jo tėvas buvo plačiai apsišvietęs asmuo, Rousseau draugas ir Godwino idėjų šalininkas. Iš ginčų su tėvu ir atsirado jo veikalas apie gyventojus, pirmoje redakcijoje 1798 m. Mokslus baigė Cambridge'o Universitete ir tapo dvasiškiu. Ginčai su tėvu dėl jo veikalo paskatino jį iškeliauti į užsienį pasirinkti faktų savo pažiūroms patvirtinti. 1799 m. jis lankėsi Švedijoje, Norvegijoje, Suomijoje ir Rusijoje, 1802 — Prancūzijoje ir Šveicarijoje, o 1803 metais išleido savo knygą apie gyventojus jau žymiai perdirbtą. 1805 metais užėmė politinės ekonomijos katedrą Haileybury college Rytų Indijos tarnautojams parengti ir čia išbuvo ligi mirties. Be pagrindinio veikalo apie gyventojus Malthus išleido dar „Principes of Political economy" 1820 m. ir keletą kitų veikalų.

Santykis tarp gyventojų ir maisto augimo[1]).

I SKYRIUS.

Norint ištirti pažangą, kurios pasiekė žmonija, tenka naudotis dviem tyrinėjimo metodais:

1. Išnagrinėjimu priežasčių, kurios ligi šiol kliudė žmonijai pasiekti laimės ir

[1]) Iš „An Essay on the principle of population, or a view of its past and present effects on human happines". VI Edition, London 1826. I kn. I, II skyr. ir IV kn. XIV sk.

2. patikrinimu tikimybių, kuriomis šios priežastys ateityje galėtų būti visiškai arba iš dalies pašalintos.

Galimumas pilnai ištirti šį klausimą ir suskaityti visas tas priežastis, kurios lig šiol kliudė žmonijos pažangai, žymiai viršija vieno asmens jėgas. Šios knygos didžiausias uždavinys ištirti pasekmes didžiojo ir artimai susijusio su žmogaus prigimtimi įstatymo, veikusio stipriai ir nepaliaujamai nuo visuomenės atsiradimo laikų, bet nežiūrint į tai, maža kreipusio į save tų žmonių dėmesį, kuriems rūpėjo klausimai, turėjusieji betarpiško santykio su šiuo įstatymu. Iš tikrųjų daugelis pripažindavo ir patvirtindavo faktus, kuriuose pasireiškia šio įstatymo veikimas, bet niekas nepastebėjo naturalinio ir neišvengiamo ryšio tarp pačio įstatymo ir kai kurių svarbiausių jo pasekmių, nežiūrint į tai, kad šių pasekmių skaičiuje turėjo atkreipti į save dėmesį toki reiškiniai, kaip antai: skurdas, ištvirkimas ir labai nevienodas gamtos gėrybių paskirstymas, kurių atitaisymas visados sudarydavo gerų norų ir šviesių žmonių uždavinį.

Šį įstatymą sudaro pasireiškiąs visų gyvių būtybių pastovus noras daugintis greičiau, kaip tat leidžia esami jų žinioje maisto kiekiai.

Daktaro Franklino stebėjimais vienintelė gyvulių ir augalų reprodukcijos riba yra ta apystova, kad jie daugindamiesi per daug atima vienas iš kito pragyvenimo priemones. Jei žemės paviršius, sako jis, būtų laisvas nuo kitų augalų, išskyrus vieną, tai šios vienos rūšies pav. krapų, pakaktų, kad ja apaugtų visas žemės rutulys; o jei žemė nebūtų gyvenama, tai vienos tautos, pav., anglų[1]) pakaktų per kelis amžius apgyventi ją.

Tat yra neginčijama. Gamta dosnia ranka pasėjo gyvybės gemalų gyvulių ir augmenų tarpe, bet ji pašykštėjo jiems reikalingos vietos ir maisto. Jei visi

[1]) Franklins Miszell, 9 pusl.

mūsų žemės gyvybės daigai laisvai galėtų vystytis, tai jie per kelis tūkstančius metų užpildytų milijonus pasaulių; bet privalomas būtinumas sulaiko šį per gausų vaisingumą, ir žmogus drauge su kitais gyviais pasiduoda šio įstatymo privalumui.

Augalai ir gyvuliai seka savo instinktą, nesulaikomi abejonių dėl nepritekliaus, kuris gali tekti kęsti jų padermei. Vietos ir maisto stiglius naikina abiejuose tai, kas praneša nustatytas kiekvienai veislei ribas.

Tos pačios kliūties pasėkos žmogui pasirodo daug komplikuotesnės. Skatinamas to pačio dauginimosi instinkto, jis sulaikomas išminties, nurodančios jam pavojų, kad jis negalės patenkinti savo reikmenių. Jei jis paklauso šio naturalaus pavojaus nurodymo, tai dažnai nuo to nukenčia dorovė. Jei, atvirkščiai, nugali instinktas — gyventojai augs greičiau, kaip pragyvenimo priemonės, vadinasi, jie neišvengiamai turės vėl sumažėti. Tuo būdu maisto nepriteklius yra nuolatinė kliūtis dauginti žmonių padermei; ši kliūtis pasireiškia visur, kur susirenka žmonės, ir be paliovos pasireiškia įvairiomis skurdo formomis ir sukeliamu juo teisingu pasibaisėjimu.

Tyrinėdami įvairius žmonių visuomenės gyvenimo laikotarpius, lengvai pastebėsime, iš vienos pusės, kad žmonijai įgimtas nuolatinis noras daugintis daugiau, kaip leidžia pragyvenimo priemonės, antra vertus, kad šios pragyvenimo priemonės sudaro kliūtį per daug daugintis. Bet pirm pereisiant prie tyrinėjimų šia linkme, pamėginkime nustatyti, kaip didelis būtų natūralinis ir niekieno nesulaikomas gyventojų daugėjimas, ir ligi kurių ribų gali augti žemės produktingumas esant patogiausioms produktingo darbo sąlygoms.

Nesunku sutikti, kad nėra nė vienos žinomos šalies, kuri turėtų tokias gausias pragyvenimo priemones, ir tokius paprastus ir gerus papročius, kad rūpesčiai apie šeimos reikmenių patenkinimą niekados nekliudy-

tų arba nesulaikytų sutuoktuvių, ir ydingi papročiai didelių miestų, gyvenimo sąlygos, nesveiki verslai ir persunkus darbas ne trumpintų gyvenimo ilgio. Vadinasi, mes nežinome nė vienos šalies, kurioje gyventojai gali be kliūčių daugintis.

Nepriklausomai nuo įstatymų, nustatančių sutuoktuvių tvarką, gamta ir dorovė verčia žmogų jau iš seno laikytis tik vienos moteries, ir jei niekas nekliudytų tokio ryšio, ir jei nebūtų sąlygų, mažinančių gyventojų augimą, tai mes galėtume prileisti, kad pastarieji prašoktų ribas, kurių jie niekados nebuvo pasiekę. Šiaurės Amerikos Valstybėse, kur nejaučiamas pragyvenimo priemonių trūkumas, kur papročiai sveiki ir kur ankstyvos sutuoktuvės labiau galimos, kaip Europoje, buvo rasta, kad gyventojai beveik per pusantro šimto metų du kart padidėdavo greičiau, kaip per 25 metus[1]). Šis padvigubėjimas atsitikdavo nežiūrint į tai, kad per tą pat laiko tarpą kai kuriuose miestuose buvo pastebimas didesnis mirimų kaip gimimų skaičius, dėliai ko likusioji šalis turėjo papildyti šių miestų gyventojų skaičių. Tat įrodo, kad dauginimasis iš tikrųjų gali eiti greičiau, kaip tat išsireiškia bendru vidurkiu.

Kolonijose, šalies viduje, kur žemės dirbimas sudarė vienintelį kolonistų užsiėmimą, kur nežinomi buvo nė ydingi įpročiai, nė nesveiki miestų darbai, buvo rasta, kad gyventojai padvigubėdavo kas penkiolikti metai. Šis priaugimas, nors jis savaime yra labai didelis, būtų galėjęs būti dar didesnis, jei tam nebūtų buvę kliūčių. Naujų žemių išdirbimas ne retai reikalavo nepaprastų pastangų, paprastai tokios vietovės būdavo ne labai sveikos, be to vietiniai laukiniai žmonės kaikada kliudydavo gyventojams savo puolimais, mažin-

1) Kai kurie samprotavimai ir naujausi išskaičiavimai įrodo, kad nuo Amerikos gyvenimo pradžios ligi 1800 m. gyventojų padvigubėjimo perijodas buvo vos kiek didesnis už 20 metų.

davo darbštaus žemdirbio gaminių kiekį ir net atimdavo gyvybę kai kuriems jo šeimos nariams.

Pagal Eulerio lentelę kur vienas mirimas tenka 36 (gyventojams) — o tuo tarpu gimimas esti santykyje su mirimais kaip 3 : 1 — gyventojų padvigubėjimo laikotarpį sudaro tik $12^4/_5$ metai. Ir šis santykis nėra tik spėjamas, o tikras reiškinys, įvykęs daugely šalių per trumpus laikotarpius.

W. Petty mano, kad esant ypatingai patogioms sąlygoms, gyventojai gali du kart padidėti per 10 metų[1]).

Bet norėdami išvengti bet kurio perdėjimo, imkime mūsų samprotavimų pagrindan mažiausiai lėtą daugininąsi, įrodytą daugelio liudymų ir be to vykstantį vienais tik gimimais.

Taigi, mes turime pripažinti neabejotinu tą dėsnį, kad jei gyventojų augimas nesulaikomas jokių kliūčių, tai šie gyventojai padvigubėja per kiekvienus 25 metus ir, vadinasi, per kiekvienus sekamus dvidešimts penkis metus geometriška progresija.

Nepalyginti sunkiau nustatyti žemės gaminių augimo dydį. Nežiūrint į tai, mes įsitikinę, kad šis dydis neatitinką tą, kuris pasireiškia augant gyventojams. Milijardas žmonių pagal gyventojų įstatymą turi du kart padidėti per 25 metus, lygiai taip pat, kaip ir tūkstantis žmonių; bet nebe taip lengva galima gauti maisto taip greitai augantiems gyventojams. Žmogus suvaržytas aprėžtu plotu; kai pamažėl akras paskui akrą, bus užimta ir apdirbta visa derlinga žemė, tai maisto padauginimo bus pasiekta ne kitaip, kaip tik gerinant pirmiau užimtas žemes. To išdavos pagal dirvos ypatumus ne tik kad nedidėja, bet atvirkščiai turi tendencijos nuolatos mažėti, o tuo tarpu gyventojai, jei jie randa pragyvenimo priemonių, auga be galo, ir šis augimas savo ruožtu tampa naujo augimo priežastimi.

---

1) Polit. Arith. p. 14.

Visi tai, kas mums žinoma apie Kinus ir Japonija, duoda mums progos abejoti, kad dedant didžiausių žmogaus pastangų galima būtų du kart padidinti žemės gaminius net per ilgą laiką.

Tiesa, žemės rutulyje šiuo laiku yra dar daug neapdirbtų žemių ir beveik visiškai neapgyventų; bet galima ginčyti mūsų teisę moralės atžvilgiu į išnaikinimą esamų jose giminių arba prievarta apgyvendinant juos tolimiausiose savo žemių dalyse, negalinčiose jas išmaitinti. Jei mes norėtume plėsti tarp tų giminių civilizaciją ir skatinti jas naudingai veiklai, tai tam reikėtų išleisti daug laiko; o kadangi per tą laiką pragyvenimo priemonių augimą sektų ir atitinkamas tų giminių gyventojų augimas, tai retai atsitiktų, kad tuo būdu iš karto atsipalaiduotų žymesnis kiekis derlingų žemių, galinčių pereiti apšviestų ir pramoningų tautų žinion. Pagaliau, kur tat ir atsitinka, pav. steigiant naujas kolonijas, tai pastarųjų gyventojai, greitai augdami geometriška progresija, greitai pasiekia savo aukščiausios ribos ir ta nauda esti tik trumpo laiko. Jei, kuo netenka abejoti, Amerikos gyventojai nuolatos augs, nors ir lėtesniu tempu, kaip pradžioje įsteigus kolonijas, tai vietiniai gyventojai nuolatos bus nustumiami į šalies gilumą, kol pagaliau jų rasė visiškai išnyks, ir toliau didinti plotus nebebus galima.

Šie samprotavimai ligi tam tikro laipsnio pritaikomi visoms žemės rutulio dalims, kur žemė nepakankamai įdirbama. Bet nei vienai minutei negali ateiti mintis į galvą apie didesnės Azijos ir Afrikos gyventojų dalies išnaikinimą. O civilizuoti įvairias totorių ir juodukų tautas ir vadovauti jų darbui, yra be abejonės ilgas ir sunkus darbas, kurio pasisekimas, be to, netikras ir abejotinas.

Europa taip pat apgyventa ne taip tirštai, kaip tat galėtų būti. Joje galima tikėtis ligi tam tikro laipsnio pagerinti darbo išdavas. Anglijoje ir Škotijoje daug tyrinėta žemės dirbimas, bet šiose šalyse yra dar daug

neapdirbtų žemių. Pažiūrėkime, ligi kurio laipsnio gali būti šioje saloje padidintas žemės produktingumas pačiomis geriausiomis sąlygomis, kokias tik galima yaizduotis. Jei mes prileisime, kad esant geriausiai tvarkai ir labiausia skatinant žemės dirbimą šios salos dirvos gaminiai gali padidėti du kart per pirmus dvidešimts penkis metus, tai greičiausiai mes tikrai prašoksime galimumo ribas; tokia prielaida, greičiauasia, prašoks tikrą dirvos gaminių padidėjimo normą, kurios aš išmintingai galvodamas galėčiau laukti. Per kitus dvidešimts penkis metus jau visiškai negalima tikėtis, kad žemės produktingumas augtų tuo pat laipsniu ir kad, vadinasi, antro perijodo gale pirmykštis produktų kiekis būtų keturis kartus didesnis. Prileisti tai — reikštų apverstį aukštyn kojoms visą mūsų dirvos produktingumo pažinimą. Nederlingų sklypų gerinimas yra didelių darbo ir laiko išlaidų rezultatas, ir kiekvienam turinčiam bent paviršutinišką supratimą apie tą dalyką aišku, kad gerinant apdirbimą, metinis vidutinio žemės dirbimo produktų kiekio priaugimas tam tikru taisyklingumu mažėja. Bet geresniam gyventojų ir pragyvenimo priemonių augimo laipsnių sulyginimui, padėkime pagrindan tam tikrą prielaidą, kuri nors ir netiksli, bet vis dėlto parodys žemės produktingumą prielankesnėj šviesoj, kaip mes galėtume spręsti iš mūsų patyrimo dėl jos ypatybių.

Prileiskime, kad metinis prieauglis prie vidutinio žemės dirbimo produktų kiekio relatyviai nemažėja, bet palieka nekintamas dėl kiekvieno sekamo laiko perijodo, t. y. kad kiekvienų dvidešimts penkių metų žemės dirbimo pasisekimai išsireikš produktų priaugimu, lygiu šių laikų Didžiosios Britanijos gamybai. Tyrinėtojas, net labiausiai linkęs perdėti, nesakys, kad galima būtų laukti didesnio, nes ir šio visiškai pakanka, kad per keletą amžių visą mūsų salos dirva pavirstų puikiausiu sodu.

Pritaikinkime šią prielaidą visam žemės rutuliui ir sakykime, kad kiekvieno dvidešimtpenkmečio žemės

ūkio produktų prieaugimo kiekis yra lygus tam kiekiui, kuris surenkamas šiuo metu. Be abejonės, mes neturime teisės laukti daugiau iš geriausiai kreipiamų žmogaus darbo pastangų. Taigi, išeidami iš dabartinės apgyventų žemių padėties, mes galime pasakyti, kad pragyvenimo priemonės patogiausiomis žmogaus darbo pastangų pritaikymo sąlygomis, niekados negali augti greičiau kaip aritmetine progresija.

Neišvengiama išvada, išeinanti iš sakytų anksčiau dviejų prieauglio įstatymų palyginimo, iš tikro nuostabi. Sakykime, kad Didžiosios Britanijos gyventojų skaičius lygus 11 milijonų, ir kad jos dirvos produktingumas šiuo laiku visiškai pakankamas išmaitinti tokiam gyventojų skaičiui. Per pirmuosius 25 metus gyventojų skaičius pasieks 22 milijonų, o maisto priemonės, tiek pat padidėję galės po senovei išmaitinti visus gyventojus. Antro 25-čio gale gyventojų skaičius sieks 44 milijonus, o pragyvenimo priemonių pakaks tik 33 milijonams išmaitinti. Gale sekamo 25-čio perijodo iš 88 milijonų gyventojų tik pusė turės kuo misti. Šimtmečio gale gyventojų skaičius pasieks 176 milijonų, o išgyvenimo priemonių pakaks tik 55 milijonams, vadinasi, kiti 121 milijonas turės mirti badu.

Pakeiskime mūsų pavyzdžiui pasirinktą salą viso žemės rutulio paviršiumi; šiuo atveju, žinoma, jau nėra vietos prielaidai, kad badas gali būti pašalintas išeivybe. Sakykime, kad dabartinis gyventojų skaičius žemėje lygus 1 milijardui; tad žmonių padermė daugintųsi kaip: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256; o tuo tarpu maisto priemonės daugintųsi kaip: 1, 2, 3, 4, 5 6, 7, 8, 9. Praslinkus dviem šimtmečiam gyventojų kiekis ir pragyvenimo priemonės būtų santykyje kaip 256 ir 9; praėjus trims šimtmečiams, kaip 4096 ir 13, o praėjus 2000 metų šis santykis būtų begalinis ir nenustatomas.

Mūsų prielaidose mes neėmėme žemės produktingumo ribų. Mes prileidome, kad jis be galo gali augti

ir prašokti kiekvieną duotą dydį. Bet ir tokioje prielaidoje nuolatinis gyventojų augimo įstatymas tiek prašoka pragyvenimo priemonių augimą, kad pusiausvyrai tarp jų išlaikyti, vadinasi, tam, kad duotas gyventojų skaičius turėtų atitinkamą pragyvenimo priemonių kiekį, reikia, kad dauginimasis nuolatos būtų sulaikomas kokiu nors aukštesniu įstatymu, kad jis pasiduotų žiauriam būtinumui, kitaip sakant, kad tas iš šių dviejų priešingų dauginimosi įstatymų, kurioje pusėje pasirodė tokia persvara, būtų sulaikomas tam tikrose ribose.

II SKYRIUS.

Apie visuotinas gyventojų daugimosi kliūtis ir jų veikimo būdus.

Tikroji gyventojų dauginimosi kliūtis, matomai, yra maisto trūkumas, atsirandąs dėl santykių skirtumo, kuriais auga iš vienos pusės gyventojai, iš antros pusės — pragyvenimo priemonės. Bet ši svarbiausia ir galutinė kliūtis, kuri yra galutinas visų kitų rezultatas, parodo betarpišką savo įtaką tik tikrojo badmečio atvejais.

Betarpiškomis kliūtimis gali būti laikomi tie papročiai ir ligos, kurios atsiranda dėl pragyvenimo priemonių trūkumo; be to čia jau reikia priskirti tiesiog nepareinančias nuo šio trūkumo fiziškas ir moralines priežastis, nešančias pirmlaikią mirtį.

Šios gyventojų dauginimosi kliūtys, nuolatos veikiančios didesne ar mažesne jėga visose žmonių visuomenėse ir sulaikančios gyventojų kiekį jo pragyvenimo priemonių lygyje, gali būti suvestos į dvi bendras rūšis. Vienos veikia įspėdamos gyventojų dauginimąsi, kitos mažindamos jį, perdaug jam didėjant. Pirmąsias galima pavadinti **įspėjamomis** kliūtimis, antrąsias **žudančiomis**.

Įspėjančios kilūtys, kiek jos yra savanorės, charakteringos žmogui, ir kyla iš to protinio pranašumo, skiriančio jį nuo gyvulių, dėka kurio jis gali įspėti ir įvertinti tolimas pasekmes. Visos kliūtys be ribų daugintis augalams ir neprotingiems gyvuliams, priklauso žudančioms; jei jos yra įspėjančios, tai jos nėra savanorės. Atvirkščiai, žmogui pakanka apsidairyti, kad nustebtų iš vaizdo, kurį sudaro didelės šeimos; lygindamas savo pragyvenimo priemones, dažnai neprašokančios jo pačio reikmenių, su asmenų skaičiumi, tarp kurių tektų dalyti šias menkas priemones (o šis skaičius lengvai pasiekia 7-8 asmenų), jis visiškai teisingai persiima pavojumi, kad nepajėgs išlaikyti jo gimusių vaikų. Kitoki bus jo samprotavimai lygybe paremtoje visuomenėje, jei tokia visuomenė galėtų atsirasti. Esant dabartinei dalykų tvarkai jam kils dar ir kitokių samprotavimų. Ar negręs jam pavojus netekti padėties ir ar nereikės jam atsisakyti nuo žymios savo įpročių dalies? Kuo jis užsiims ir kam suvartos savo gabumus? Ar nereikės jam sunkiau dirbti, ko jam dabar dar nereikia daryti? Ar jis galės išauklėti savo vaikus taip, kaip jis pats buvo išauklėtas? Ar jis gali pasitikėti tuo, kad didėjant jo šeimai pakaks jo asmeniškų pastangų tam, kad išvengtų skurdo ir sekančios jį visuomenės paniekos? Ar neteks paskutiniajai atėjus atsisakyti nuo nepriklausomybės, kurią jis taip brangina, ir ar neprispirs jį vargas kreiptis į visuomenės labdarybę, kaip į paskutinę priemonę, visados aprėžtą ir nepakankamą?

Toki samprotavimai, kaip rodo faktai, iššaukia pas daugelį visų civilizuotų tautų žmonių pasipriešinimą gamtos reikalaujamam ankstyvam susijungimui su moterim.

Jei drauge su tuo neseka ydos, susilaikymas nuo ankstyvų sutuoktuvių yra mažiausias blogis, išeinąs iš gyventojų įstatymo. Susilaikymas, liečiąs mūsų didžiausią patraukimą, be abejonės, sudaro pradžioje sunkų jausmą. Bet šis blogis, matomai, labai menkas

palyginti su kitomis blogybėmis, kliudančiomis gyventojų augimą. Susilaikymas yra tokis pat stiglius, kaip ir daugelis kitų, dedamų mums dorovės jausmo.

Kai susilaikymas susijęs su ydomis, tai atsirandąs dėl to blogis krinta į akį kiekvienam stebėtojui. Įpročių pakrikimas pasiekęs tokio laipsnio, kad jis kliudo gimdyti vaikus, žemina žmogaus prigimtį ir įžeidžią jo vertę. Jis būtinai padaro įtakos į vyrą ir pilnai aišku, kaip labai paženiminamas tuo moters būdas, iškreipiant pačius vertingiausius ir svarbiausius jos prigimties privalumus. Prie to reikia pridėti, kad iš visų nelaimingų esybių, gal būt, nė viena nepakliūva į tokią bėdą ir tokį baisų skurdą, kaip tos nelaimingos prostitucijos aukos, kuriomis knibžda didieji miestai.

Kai pakrikimas tampa visuotinu ir apima visus visuomenės sluogsnius, jis neišvengiamai nuodija patį šeimos laimės šaltinį, silpnina tuos ryšius, kurie jungia vyrą ir žmoną, ir kuriais gamta surišo tėvus su jų vaikais, ir pagaliau bendrai kliudo tėvams auklėti vaikus. Šios pasekmės, be abejonės, mažina visuomenės laimę ir sudaro didelės žalos jos dorovei. Pastaroji nukenčia ypač dėl apgaulės, reikalingos nusikalstamai intrigai pinti ir jos pasekmėms paslėpti, nes nėra ydų, į kurias neįtrauktų slapti ir neteisėti santykiai.

Žudančios kliūtys gyventojams daugintis iš savo prigimties yra labai įvairios. Į jų skaičių reikia priskirti visas priežastis, kurios stengiasi bet kuriuo būdu, ydų ar nelamių padedamos, sumažinti natūralinį žmogaus gyvenimo ilgį. Į šios kategorijos kliūtis tenka priskirti: žalingas žmogaus sveikatai užsiėmimas, sunkus darbas, menka apsauga nuo blogo oro, didelis skurdas, blogas vaikų maitinimas, didžiųjų miestų nesveikos gyvenimo sąlygos, įvairios rūšies ištvirkavimas, ligos, epidemijos, karai, maras, badas.

Tyrinėdami kliūtis gyventojams daugintis, suskirstytas mano į dvi bendras grupes įspėjančių ir žudančių kliūčių vardu, be vargo pastebėsime, kad jos gali

būti suvestos į šias tris rūšis: dorovinį susilaikymą, ydas ir skurdą.

Įspėjančių kliūčių tarpe susilaikymas nuo sutuoktuvių, susijęs su nekaltybę, sudaro tai ką aš vadinu dorovinio susilaikymo vardu (moral restraint)[1].

Paleistuvavimas, nenaturaliniai geiduliai, vedusiųjų gyvenimo išniekinimas, gudrybės paslėpti nusikalstamo ar priešgamtiško ryšio pasekmes, — visai tai įspėjančios kliūtys, matomai priklausančios pirmai ydų rūšiai.

Žudančios kliūtys, esančios neišvengiama gamtos įstatymų pasekmė, sudaro išimtinai tą grupę, kurią aš pažymiu žodžiu „nelaimė" (misery). Atvirkščiai, tos, kurios pareina nuo mūsų pačių, kaip karas, įvairūs ištvirkavimai ir daugelis kitų išvengtinų kliūčių — yra mišrios prigimties. Šias kliūtis pagimdo ydos ir jos užtraukia nelaimes[2]).

---

1) Aš čia vartoju žodį „dorovingas" apréžta prasme. Dorovinių susilaikymu aš suprantu susilaikymą nuo sutuoktuvių, kieno nors prisiimamą išmintingais sumetimais ir susijusį su griežtai dorovingu elgesiu. Aš stengiausi šiame veikale nenukrypti nuo sakytos reikšmės, o tais atvejais, kai man tekdavo kalbėti apie susilaikymą nuo sutuoktuvių, nesusietą su tokio susilaikymo pasekmėmis, aš jį vadinau ar protingu susilaikymu, arba viena iš įspėjančių kliūčių, tarpe kurių jai neginčijamai priklauso pirma vieta.

Man nurodydavo, kad tyrinėdamas įvairius visuomenės gyvenimo perijodus, aš nepakankamai įvertinau įspėjamą dorovinio susilaikymo veikimą ir jo įtaką į visuomenės apsaugą nuo perdidelio dauginimosi. Bet jei imti dėmesin aukščiau sakytą aprėžtą prasmę, kurią aš duodu žodžiams „dorovinis susilaikymas", tai pasirodys, kad aš turėjau pagrindo duoti šiai priežasčiai tos nežymios reikšmės, kuri mano buvo pažymėta. Aš būčiau laimingas, jei įsitikinčiau, kad apsirikau šiuo atžvilgiu.

2) Kadangi nelaimės daugiausiai esti ydų pasekmė, ir kadangi dėl tokių pasekmių nelaimės esti priežastys to, kad tam tikras poelgis vadinamas „yda", atrodytų, kad šiuo atveju pakanka pasitenkinti žodžiu „nelaimė", nevartojant be reikalo kito žodžio. Bet pašalinus žodį „yda", mes suda-

Visų įspėjančių ir žudančių kliūčių visuma sudaro tai, ką aš suprantu betarpiška kliūtimi gyventojams daugintis. Tose vietose, kur gyventojų skaičius be galo negali augti, įspėjančios ir žudančios kliūtys yra atvirkščiame santykyje, t. y., nesveikoje vietoje, arba tokioje, kur gyventojų mirtingumas dėl kurios nors priežasties, yra didelis, įspėjančios kliūtys turės labai mažos įtakos, ir atvirkščiai, sveikatos vietose, kur įspėjančios kliūtys veikia su didžiausia jėga — žudančios kliūtys silpnai parodo savo įtaką, ir mirtingumas pasirodo nežymus.

Kiekvienoje šalyje kiekviena iš sakytų kliūčių veikia didesne ar mažesne jėga, bet nekintamu pastovumu. Nežiūrint į nuolatinį šių kliūčių veikimą, atsiras ne daug vietų, kur nepasireikštų gyventojų noras daugintis daugiau negu išneša pragyvenimo priemonės. Šis nuolatinis noras yra žemesnių visuomenės klasių skurdo priežastimi ir kliūtimi pagerinti tų klasių padėčiai.

Atrodo, kad šios pasekmės dabartinėje žmonių visuomenės būklėje atsirado sekančiu būdu. Prileiskime šalį, kur pragyvenimo priemonės visiškai atitinka gy-

---

rytume didelę painiavą kalboje ir sąvokose. Mums reikalingas žodis pažymi tokius poelgius, kurie galiausiai veda į nelaimes, ir Kūrėjo įsakymais ir etikos įstatymais yra uždrausti, bet kurių betarpiškas veikimas lydimas kai kada priešingų pasekmių; betarpiškas aistros patenkinimo rezultatas yra sudarymas sau malonumo, o ne nelamės. Be to, tam tikrais atvejais, tolimos kurio nors poelgio pasekmės padariusiems jį, ne visados bent šiame gyvenime lydimos nelaimių. Galime prileisti tokių neleistinų veiksmų buvimą, kurie suteikė laimės padariusiems juos asmenims ir neturėjo jiems žemėje jokių pragaištingų pasekmių. Dėlto dar negalime tokius atskirus veiksmus priskirti prie nelaimių; bet jie, matomai, vis tik yra ydingi, nes jų vardu reikia suprasti poelgius, kurių rezultatą sudaro visuotina nelaimė, nepriklausoma nuo asmeniškų pasekmių kai kuriais atskirais atsitikimais. Nes juk niekas neneigs, kad svetimoteriavimo pasekmės sudaro žmonių visuomenių laimės sumažėjimą.

ventojų kiekį. Nuolatinės pastangos daugintis, pasireiškiančios net pačioje ydingoje visuomenėje, padidins gyventojų skaičių greičiau, kaip gali augti jiems reikalingos pragyvenimo priemonės. Maistas, kurio pakaktų, pav. 11 milijonų žmonių, dabar turės būti dalinamas tarp 11½ milijonų, dėliai ko neturtingiems bus tuojaus sunkiau gyventi, o daugelis iš jų labai skurs. Be to, darbininkų skaičius augs greičiau, kaip darbų kiekis, ir darbo alga neišvengiamai kris; o kadangi tuo pat laiku vartojimo gėrybės pabrangs, tai išlaikyti senam gyvenimo lygiui, darbininkams teks ilgiau dirbti. Laike tokio skurdo vedybos labai pasunkėja, ir išlaikyti šeimą esti sunku ligi tokio laipsnio, kad gyventojų augimas sustoja. Tuo pat laiku žema darbo alga, darbininkų perteklius ir būtinumas, spiriantis juos daugiau dirbti kaip pirma, įgalina žemdirbį dėti į žemę daugiau darbo, pradėti dirbti nedirbamus sklypus, įtręšti ir gerinti jau dirbamas žemes, kol pagaliau pragyvenimo priemonės nebus suderintos su gyventojų kiekiu, t. y. nepasieks to lygio, kuriuo mes pradėjome šį samprotavimą. Tada darbininkų padėtis taps lengvesnė, ir kliūtys, kliudžiusios augti gyventojams vėl bus pašalintos. Bet praėjus nežymiam laiko tarpui vėl kartosis seni svyravimai, tai į augimo pusę, tai į gyventojų mažėjimo pusę.

Šie svyravimai greičiausiai nekris į akis paprastam stebėtojui ir net labai atsidėjusiam žmogui, gali būti, nelengva bus juos pastebėti ir išskaičiuoti jų pasikartojimo laikotarpį. Tačiau reikia tik labiau įsigilinti į šį dalyką, kad įsitikinti, jog visose senose valstybėse pasireiškia kažkas panašaus į tokias gerovės ir skurdo permainas, nors tiesa, ne taip tiksliai, kaip aukščiau sakyta.

Vieną iš svarbiausių priežasčių, kodėl nebuvo pastebėta toki svyravimai, sudarė tai, kad istorikams rūpėdavo beveik išimtinai aukštų visuomenės sluoksnių gyvenimas; bent mūsų žinioje yra labai maža veikalų, kuriuose teisingai būtų atvaizduoti žemų tautos sluok-

snių įpročiai ir gyvenimo būdas. O tuo tarpu kaip tik šiose klasėse ir pasireiškia daugiausia svyravimai, apie kuriuos čia kalbama. Šiuo atžvilgiu patenkinimai tam tikro laikotarpio, tautos istorijai parašyti, reiktų, kad daugelis tyrinėtojų pasišvęstų ilgam ir atydžiam stebėjimui bendrųjų atskirų ir vietinių faktų apie žemesnių sluoksnių padėtį ir jų gerovės arba skurdo priežastį. Iš šių stebėjimų tikroms ir patikrintoms tiriamam dalykui išvadoms gauti, reikėtų padaryti eilė istoriškų tyrimų, apimančių kelių amžių laikotarpį. Kaikuriose šalyse paskutiniu laiku buvo mėginta apdirbti šis statistikos skyrius[1]); toki nenutraukiami tyrimai, be abejonės, ilgainiui nušvies vidinę visuomenės organizmo struktūrą.

Bet kol kas reikia pripažinti, kad šis mokslas yra dar pirmykštėje būklėje, ir dar yra daugelis svarbių klausimų, apie kuriuos mes arba visiškai neturime žinių arba turime labai netobulus davinius. Kokis yra santykis tarp sutuoktuvių ir suaugusių asmenų skaičiaus? Kiek sunkumas susituokti skatina ydų plitimą? Kokis yra relativus mirtingumo skirtumas tarp vaikų turtingų ir neturtingų? Pamėginkite, pav., nustatyti tikros darbo algos svyravimus, arba gerovės ir laimės laipsnį, kuriais naudojosi įvairiais laikotarpiais

1) Išmintingi apklausinėjimai, surengti Sir John Sinclair'o Škotijoje, ir faktai, jo surinkti apie šią Didžiosios Britanijos dalį, daro garbę jo darbštumui ir mokslingumui; jo veikalas be to liudija apie tos šalies dvasiškijos aukštą apsišvietimo ir dvasinių gabumų laipsnį. Tenka pasigailėti, kad šiame veikale nesujungti kaimyninės parapijos, nes tokis išdėstymas duotų kiekvieno apskričio padėties aiškų ir tikslų vaizdą ir palengvintų jį atsiminti. Kai dėl randamų knygoje pasikartojimų ir net prieštaravimų, tai jie, man atrodo, nėra labai peiktini, o kas liečia pačias žinias, tai jos, man rodos, daugiau patikimos, kaip bet kurios kitos. Jei šis veikalas būtų apėmęs tikras ir pilnas žinias per 150 metų, tai jis sudarytų brangiausią medžiagą, atvaizduojančią tiksliau vidinę šalies padėtį, kaip visi kiti tuo reikalu paskelbti veikalai. Bet tokiam pilnumui sudaryti nepakaktų ir didžiausio vieno žmogaus darbštumo.

žemesnės visuomenės klasės. Sustatykite, pagaliau, tikslius gimimų, mirimų ir sutuoktuvių sąrašus, kurie taip reikalingi mums rūpimame reikale.

Tikroji žmonių padermės istorija, kur būtų išspręsti toki klausimai, galėtų labiau nušviesti veikimo būdą nuolatinių kliūčių, trukdančių gyventojų augimą. Labai galimas daiktas, kad tokia istorija išaiškintų gyventojų judėjime retrogradinius ir progresyvinius momentus, apie kuriuos buvo minėta pirmiau, nežiūrint į tai, kad tų svyravimų ilgis, dėl įvairių į juos veikiančių priežasčių, turėtų būti labai netikslus. Šios priežastys, kliudančios tiksliems svyravimams, labai įvairios: prie jų tenka priskirti naujų gamybos šakų įvedimą arba senų veikimo sustabdymą, žemės ūkio klestėjimą ar smukimą, derliaus ir bado metus, karus, epidemijas, įstatymus apie neturtingus, išeivybę ir kt. Skirtumas tarp tikros ir nominalinės darbo kainos sudarė dar vieną priežastį, kuri kai kada paslepia šiuos svyravimus. Nominalinė darbo alga retai krinta visur vienu laiku, bet mes žinome, kad dažnai darbo algos aukštis pasilieka tas pats, tuo tarpu vartojamų dalykų kaina pakyla. Tat paprastai atsitinka tais atvejais, kai prekyba ir pramonė tiek išauga, kad gali duoti darbo naujai atsiradusiems prekyvietėje darbininkams ir tuo įspėti sustiprintus darbo pasiūlus, iššaukiančius, paprastai, piniginės darbo algos sumažėjimą[1]). Bet darbininkų, gaunančių kaip algą seną pinigų kiekį, skaičiaus augimas, neišvengiamai turės sukelti grūdų kainų pakilimą dėl padidėjusių jų paklausų. Tai tikrumoje yra darbo kainos kritimas. Ligi tol,

1) Jei naujai pasirodantieji kasmet prekyvietėje darbininkai bus paimti tik laukų darbams, tai augančios jų varžytynės ligi tokio laipsnio gali numušti piniginę darbo algą, kad net gyventojų augimas nesukels tikro grūdų paklausų sustiprėjimo. Kitais žodžiais tariant: jei žemės savininkai ir grūdų gamintojai gaus tik tokį pridedamą žemės darbo kiekį, kuris atitiks padidėjusiam produktų kiekiui, tai jiems nebus paskatinimo tų produktų gaminti daugiau.

kol yra tokis nuolatinis vartojamų dalykų kainos kilimas, žemesnių klasių padėtis turi pablogėti tuo pat laipsniu, ir atvirkščiai, kapitalistai ir javų gamintojai turi lobti dėl darbo kainos kritimo; be to, jų kapitalai augs ir duos jiems galimumo pasinaudoti didesnio darbininkų skaičiaus darbu. Reikia pažymėti, kad esant tokiai dalykų padėčiai, šeimos išmaitinimas taps sunkesnis, dėliai ko neišvengiamai turės įvykti kai kuris gyventojų sumažėjimas, ir kuriam laikui praėjus, darbo paklausai praneš jo pasiūlus. Tuomet tikroji darbo kaina vėl pakils, jei niekas nekliudys jai siekti savo naturalinio lygio. Tuo būdu tikroji darbo kaina, o drauge su ja ir žemesnių klasių gerovė, gali tik mažėti, nors nominalinė to darbo kaina ir nekristų niekuomet.

Laukiniai žmonės, kurie nevartoja tikslios darbo algos, be abejonės, pergyvena tokius pat svyravimus. Kai jų gyventojų augimas pasiekia savo išmitimo kraštutinės ribos, visos kliūtys, įspėjančios ir žudančios, pradeda veikti dauginimąsi ypatinga jėga: sustiprėja ydingi palinkimai, vaikai dažniau pametami Dievo valiai, karai ir epidemijos tampa dažnesni ir pragaištingesni. Šios priežastys, matomai, veikia ligi tol, kol gyventojai nebus jų sumažinti ligi pragyvenimo priemonių lygio. Tuomet sąlyginis gerovės padidėjimas vėl paskatins gyventojų augimą, o kuriam laikui praėjus, šis augimas bus sulaikomas tų pačių priežasčių, kurios ką tik buvo įvardintos[1]).

Aš nemėginsiu tyrinėti sakytus svyravimus įvairiose šalyse. Tokiam darbui atlikti būtų reikalinga, kad istorija mums duotų smulkių žinių apie tokius klausimus, į kuriuos ji ligi šiol nekreipė dėmesio. Nesunku įsitikinti, kad net civilizacijos pasisekimai na-

1) Sir James Stuart lygina dauginimosi jėgą su spiruokle, kurią spaudžia kintamas svoris (Polit. Economy, vol. 1, b. 1, c. 4, p. 20), dėliai ko pasireikš tokie pat svyravimai, kaip mano aprašyti. Šis autorius labai patenkinamai išdėstė pirmoje savo „Politinės Ekonomijos" knygoje daugelį klausimų apie gyventojus.

turaliai stengiasi padaryti šiuos svyravimus mažiau pastebimais. Todėl aš pasitenkinsiu tiktai nustatymu šių dėsnių:

1. Gyventojų daugėjimas neišvengiamai aprėžtas pragyvenimo lėšomis.

2. Gyventojai pastoviai auga visur, kur didėja pragyvenimo lėšos, jei tik tat nesustabdoma aiškiomis ir galingomis kliūtimis[1]).

3. Šios ypatingos kliūtys, lygiai taip pat, kaip ir visos tos, kurios stabdydamos gyventojų dauginimąsi,, grąžina gyventojus į pragyvenimo lėšų lygį, gali būti suvestos į šias tris rūšis: dorovinį susilaikymą, ydas ir skurdą.

Manau, kad pirmas iš šių dėsnių vargu bau reikalingas įrodymų. Du kiti bus patvirtinti žemiau, senų ir naujų tautų padėties tyrimu.

XIV SKYRIUS.

Kurios socialinės pažangos mes išmintingu būdu galime laukti ateityje?

Norėdamas mesti paskutinį žvilgsnį į ateitį ir nustatyti mūsų viltį dėl sumažėjimo kančių, statomų gyventojų įstatymo, mums visų pirma tenka sustoti ties tokiu samprotavimu: nors gyventojų dauginimasis geometriška progresija sudaro neginčijamą įstatymą, nors padvigubėjo laikotarpis, tokio dauginimosi, ku-

1) Aš išsireiškiu čia su kai kuriuo atsargumu dėlto, kad yra, kaip man rodosi, atsitikimų, kaip, pav., tarp Vakarų Indijos juodukų, ir dar du trys panašūs atsitikimai, kur gyventojai nepasiekia pragyvenimo lėšų lygio. Bet tai yra išimtys ir ypatingi atsitikimai. Apskritai sakant, aukščiau sakyti dėsniai tinka be aprėžimų.

riam niekas nekliudo, šiame veikale priimtas labai nuosaikus, reikia pripažinti, kad gyventojų augimas yra sulaikomas kai kuriais naturaliais pažangos ir civilizacijos pasisekimais. Didžiulių miestų ir fabrikų skaičius auga, o sunku tikėti, kad pragyvenimo sąlygos juose pasikeistų. Žinoma, mes turime stengtis, kiek tat nuo mūsų priklauso, miestus ir pramonės sritis taip tvarkyti, kad jie nemažintų žmonių gyvenimo ilgio, bet vargu bau mes kada nors galėsime pasiekti to, kad gyvenimas miestuose ir darbas fabrikuose būtų taip sveiki, kaip gyvenimas sodžiuose ir laukų darbas. Miestai ir fabrikai, veikdami kaip žudančios jėgos, tuo pačiu mažina reikalingumą kliūčių, įspėjančių gyventojų dauginimąsį. Visose senose valstybėse žymus suaugusių asmenų skaičius praleidžia keletą metų nesusituokę. Pareigos pasiduoti per tą laiką paprastiems ir pripažintiems dorovės įstatymams niekados nebuvo ginčijamos, nors praktikoje jie dažnai būdavo peržengiami. Šiame veikale man beveik nebuvo progos kalbėti apie šią dorovinio susilaikymo pareigos dalį. Šiuo atveju šios pareigos pagrindas yra tas pats, kuris buvo ir pirmiau, — aš nieko prie jo nepridėjau ir nieko iš jo neatėmiau. Žinodamas, kaip maža lig šiol ši pareiga tėra pildoma, aš nusipelnyčiau svajotojo vardą, jei tikėčiausi šiuo atžvilgiu kokio nors žymaus pasikeitimo.

Dorovinio susivaržymo uždedamų pareigų dalis, kuri sudarė svarbiausią mūsų pirmesnių samprotavimų temą, neturi ryšio su elgesiu prieš sutuoktuves; mes kalbėjome tik apie nevedusio gyvenimo ilgį ir sakėme, kad pastarasis kiekvieno turi būti pratęstas ligi tol, kol neatsiras visiško galimumo išlaikyti šeimą. Per daug nesitikėdami, mes galime reikšti vilties į kaikurį šiuo atžvilgiu žmonių visuomenės pagerėjimą, nes patyrimas įrodė, kad išmintis, pasireiškianti dorovinio susivaržymo vardu, daugmaž buvo praktikuojama įvairiose šalyse, keisdamasi atitinkamai vietai ir apystovoms.

Europoje ir ypatingai žieminėse jos valstybėse šiuo atžvilgiu doroviniame susilaikyme, be abejonės, įvyko žymi permaina nuo to laiko, kaip jose liovėsi išeivybė, karo palinkimai ir avantiūrų dvasia, kurių jos buvo apimtos ir kurie sunaikino tiek daug gyvybių. Laipsniškas susilpnėjimas, galima sakyti, net visiškas išnykimas maro, kuris taip dažnai lankė Europą per septynioliktą ir aštuonioliktą šimtmetį, padarė tokios pat atmainos. Anglijoje sutuoktuvių santykis su gyventojų kiekiu, be abejonės, sumažėjo nuo to laiko, kai sutvarkyti miestai, kai epidemijos tapo retesnės ir švarumo laikymasis tapo visuotinu. Atrodo, kad per paskutinius 1800 ir 1801 m. brangmečius, sutuoktuvių skaičius sumažėjo. Tos pačios priežastys, kurios tais metais sulaikė daugelį žmonių nuo sutuoktuvių, gali padaryti tokios pat įtakos, jei ateityje, tas papildomas vaikų skaičius, kuris dėl raupų skiepijimo pasieks suaugusiųjų amžiaus, padidės tiek, kad visiškai patenkins gamybos reikalavimus, sumažins darbo algą ir pasunkins šeimos laikymą. Apskritai sakant, žmonių elgesys sutuoktuvių reikale visados būdavo daug geresnis, kaip jų skelbiamos teorijos. Nežiūrint į tai, kad daug būvo kalbėta dėl tariamos pareigos tuoktis, ir kad į paprotį tuoktis jauniems dažnai buvo nurodoma, kaip į priemonę išvengti ydų, ir dėl tos priežasties šį paprotį laikė naudingu, — kiekvienas žmogus vis dėlto pripažindavo, kad pirm darysiąs šį svarbų žingsnį, turi pagalvoti apie tai, ar jis turės pakankamai lėšų išmaitinti savo būsimą šeimą.

Gyvybės jėga (vis medicatrix respublicae) — įkvepianti ir palaikanti viso valstybės organizmo sveikatą, arba, kitais žodžiais tariant, pastangos pagerinti savo likimą ir baimė pabloginti ją, nenustodavo vesti žmones tikru, gamtos nurodytu keliu, nežiūrint tuščių plepėjimų tų, kurie mėgino išvesti žmones iš to tikro kelio. Galingas politiškos jėgos ir sveikatos pradas, kuris sudaro ne ką kitą, kaip nesąmoningą gamtos įstatymų pildymo ir jiems nusižengimo pasekų nujautimą,

visoje Europoje turėjo didelės įtakos sustiprinti protingą atsargumą, kaipo kliūtį sutuoktuvėms. Nėra išmintingo pagrindo netikėti tam, kad šį įtaka augs ir plėsis, o jei ji be to ne sustiprins ydų, nusižengiančių skaistybei, tai rezultate turėsime visuotinos gerovės padidėjimą. Kai dėl pavojaus, kad gali padidėti ydos, tai šiuo atžvilgiu mes galime nusiraminti mintimis, kad tos Europos šalys, kur sutuoktuvės rečiausios ir kur jos sudaromos vėliausiai, visiškai nepasižymi didesniu palaidumu. Norvegija, Šveicarija, Anglija ir Škotija, kiek man žinoma, priklauso to skaičiaus šalių, kur įspėjančios kliūtys pasireiškia ypatinga jėga, didesne negu kitose šalyse. Nors šias šalis aš nepavadinčiau ypatingai dorovingomis, aš abejoju, kad kas nors vadintų jas išimtino ištvirkimo šalimis. Remdamasis tuo nedaugeliu, ką mačiau kontinente, aš greičiau linkęs iškelti tas šalis kaip mažiausiai pasileidusias, kur moteris labiau save gerbia, o todėl ir vyrai mažiau ydingi. Patyrimas įrodo, kad fizinės ir moralinės priežastys suminkština žalingą veikimą, kurio mes galėtume laukti iš kliūčių, proto priešpastatomų sutuoktuvėms. Bet prileisdami net būvimą pačios žalingiausios įtakos, kurios tik galime laukti, mes vis dėlto pasiryžę pakartoti, kad skurdo gimdomų ydų sumažinimas pilnai tą blogį atsvers. Šiuo atveju naudą gaunamą iš mirtingumo sumažėjimo ir padidėjusios visuotinos gerovės (o tai bus neišvengiama pasekmė augant įspėjančioms kliūtims), reikia laikyti grynu pelnu laimei ir dorovei.

Šio veikalo tikslą sudaro ne tiek žmonių visuomenės pagerinimo projektų siūlymas, kiek nurodymas į tą būtinumą tenkintis pagerinimo būdais, kurias iš dalies mums jau duoda gamta, ir kad mes nesukliudytumėm tai pažangai, kuri sudaro to būdo pasekmes.

Be abejonės būtų labai naudinga, kad visa mūsų pozityvi santvarka ir mūsų veikimo būdas neturtingųjų atžvilgiu atitiktų išminties pamokoms, gaunamoms kiekvieno mūsų iš paprastos dalykų eigos. Todėl, jei

iš vienos pusės, mes kai kada prisiimame pareigas lengvinti kentėjimus, skirtus gamtos už išminties nesilaikymą, tai teisingai pusiausvyrai nustatyti mums tektų, antra vertus, sustiprinti atlyginimą, siunčiamą tiems, kurie savo poelgiuose vadovaujasi išmintimi. Mes šiuo atžvilgiu daug galėtume padaryti, jei pamažėl pakeistume santvarką, tiesiog skatinančią sutuoktuves ir susilaikytume nuo platinimo nuomonės, tiesiog priešingos gamtos nurodymams. Nedidelė nauda, kurią mes galime duoti, dažnai veltui dingsta dėl mūsų tuščių troškimų padaryti daugiau gero negu galime ir dėl mūsų pamėgimo kurio nors plano, kurį mes laikome būtinu nors dalinam pasisekimui. Tikiuosiu, kad savo išvadžiojimuose dėl praktiško šiame veikale išdėstytų samprotavimų pritaikymo, aš šios klaidos išvengiau. Aš turiu priminti, kad nors aš, nurodydamas tik senus faktus, nušviečiau juos nauju atžvilgiu, nors aš išreiškiau šiokią tokią viltį dėl galimo pagerėjimo, kad nenustojus šios vilties aš vis tik spėjimuose apie galimus pagerinimus ir jų pasiekimo būdus nurodymuose buvau labai atsargus.

Jau daugel kartų Anglijoje buvo siūloma pamažėl pakeisti esamus įstatymus apie neturtinguosius dėl sukeliamo jų blogio ir dėl baimės perdaug jais apsunkinti žemės savininkus. Nuomonė apie visuotino liaudies švietimo įvedimą ne nauja. Škotija jau senai naudojasi geromis rūpestingo švietimo pasėkomis. Kompetetentingi žmonės sutinka, kad švietimas yra galinga priemonė įspėti nusižengimus[1]), skatinti darbštumą, pakelti dorovingumą ir pratinti žmones išmintingai ir tvarkingai elgtis. Štai vienintelė priemonė, kurią aš ryžausi pasiūlyti ir, aš manau, kad jei ji būtų

1) Howard'as rado mažiau kalinių Škotijos ir Šveicarijos kalėjimuose, kaip kurių nors kitų šalių, ir aiškina šį reiškinį geresniu žemesnių klasių švietimu tose šalyse. Per visą velionio Fiedlingo tarnyba teisėju Bowstreete prieš jį stojo tik šeši škotai. Jis dažnai sakydavo, kad nusikaltėlių daugumą per tą laiką sudarydavo airiai.

priimta mano siūloma prasme, ji daug padėtų šiam reikalui, o neturtingiesiems atneštų daug naudos. Bet jei nieko panašaus ir nebūtų padaryta, tai aš vis dėlto nenustočiau vilties dėl kai kurių dalinų pagerinimų, kurie atsirastų kaip sveikų tuo reikalu minčių plėtimo pasekmė. O jei ginamos mano pažiūros yra klaidingos, tai nuoširdžiai norėčiau, kad jos būtų sukritikuotos; bet jei jos teisingos — jų reikšmė yra tokia didelė, jos taip artimai liečia visos žmonių padermės laimę, jog neįmanomas daiktas, kad jos anksčiau ar vėliau neprasimuštų švieson ir nebūtų visuotinai pripažintos, nepareinamai nuo to, ar bus daroma pastangų jas plėsti, ar ne.

Šių pažiūrų įtaka tarp aukštesnių ir vidurinių klasių, aš tikiuosiu, pasireikš tinkama linkme nuolatos kreipiant jų pastangas neturtingųjų likimui pagerinti ir nurodant jiems, ką jie gali padaryti ir kas yra ne jų jėgoje. Tos pačios pažiūros įtikins aukštesnes ir vidutines klases tuo, kad galima padaryti daug gero platinant sveikas nuomones, paremiant atsargumą ir švarumą, skatinant protingą labdarybę, trumpai tariant, gerinant neturtingųjų būklę visomis tomis priemonėmis, kurios skatina įspėjančių kliūčių stiprinimą; bet be šios pastarosios sąlygos kiekviena viltis padaryti gero pasirodys bergždžia ir visos to pastangos bus tuščios. Senose ir tirštai gyvenamose valstybėse fiziškai neįmanoma neturtingiems suteikti tokią pašalpą, kad jie galėtų tuoktis taip anksti, kaip tik jiems ateis į galvą, ir kad jie galėtų neskurdžiai išlaikyti didžiules jų šeimas. Pažinimas šių tiesų sulaikys turtingus žmones nuo gerų savo pastangų tuščio eikvojimo ir nuo savo veikimo kreipimo į visiškai nepasiekiamą tikslą; šis pažinimas patrauks jų dėmesį į dalykus, labiausia jų pasigailėjimo vertus, ir duos jiems galimumo nešti didžiausią naudą.

Neturtingųjų tarpe šios tiesos padarys dar geresnės įtakos. Pagrindinė ir nuolatinė skurdo priežastis mažai arba visiškai nepriklauso nuo valdymo formos arba

nuo nelygaus turtų paskirstymo; turtingi tikrumoj negali duoti neturtingiems darbo ir maisto, todėl neturtingi pagal dalykų esmę neturi teisės reikalauti iš jų vieno ir antro. Šios svarbios tiesos išeina iš gyventojų įstatymo, kuris teisingai išdėstytas, prieinamas ir maža tesuprantančiam. Todėl aišku, kad kiekvienas asmuo priklausąs žemesniam sluoksniui, pažinęs šią tiesą, parodys daugiau kantrybės kęsti savo sunkią padėtį, kurioje jis gali atsidurti. Skurdas nesukeltų tokio jo nepasitenkinimo ir pasipiktinimo prieš vyriausybę ir aukštesnius luomus, jis nerodytų nuolatinio palinkimo į nepaklusnumą ir sukilimą, o gaudamas iš visuomeninės įstaigos arba privataus asmens pašalpą, jis jaustų daugiau dėkingumo ir labiau ją vertintų. Jei visos šios tiesos laikui bėgant visuotinai išsiplės, kas nesudaro negalimo daikto imant dėmesin kilusio nuomonių pasikeitimo pasekmes, — žemesnės gyventojų klasės bus taikesnės ir linkusios į tvarką; jos ne taip lengvai bus linkusios kelti riaušes nederliaus metais; jas sunkiau bus paveikti kiršinančiais ir suvedžiojančiais raštais, nes jie supras, kaip maža darbo algos aukštis ir lėšos šeimai išlaikyti priklauso nuo revoliucijos. Jau paprastas tų tiesų pažinimas, nors jis ir nepakeistų neturtingųjų papročių neapgalvotai tuoktis, gali turėti gerų pasekų jų elgesyje politišku atžvilgiu. Viena iš jų būtų be abejonės tai, kad aukštesnės ir vidutinės klasės turėtų galimumo pamažėl gerinti valdymo tvarką[1]), nesibaimindami revoliucinių perversmų; ši baimė dabartiniu laiku grėsia atimti iš Europos

1) Aš negaliu tikėti, kad pašalinimas visų neteisėtų prieš valstybinę valdžią nepasitenkinimo priežasčių padarytų tautą nejautrią, ir kad ji tada iš tikrųjų pasiekiama nauda nesiįdomautų. Pilietinės laisvės palaima yra tokia didelė, kad ištikro apie ją netenka plačiau kalbėti, jos siekimo reikalingumui parodyti. Man būtų gaila, jei aš turėčiau sakyti, kad žemesnes klases kitaip negalima paskatinti siekti savo teisių, kaip tik tokiais apgaulingais pažadais, dėka kurių paprastai susilaikymo vaistas gali pasidaryti daug pavojingesnis, kaip liga, kurią reikia gydyti.

net tą laisvę, kuria ji lig šiol naudojasi ir kuri jau senai rodo savo gerą įtaką.

Palygindamas dabartinę visuomenės padėtį su senesniais laikais, aš visiškai įsitikinęs galiu sakyti, kad skurdas, atsirandąs iš gyventojų ir įstatymo, greičiau mažėja, kaip didėja, nors tą skurdo priežastis ir nebuvo visiems žinoma. Vadinasi, jei mes tikimės, kad ta priežastis ilgainiui paaiškės, tai mes galime laukti, kad jos gimdomas skurdas vis labiau ir labiau mažės. Absoliutinis gyventojų augimas, kuris neabejotinai vyksta, mažai tepaveiks prieš laukiamą skurdo sumažinimą, nes viskas pareina nuo santykio tarp gyventojų skaičiaus ir maisto priemonių, o ne nuo absoliutinio gyventojų skaičiaus. Mes jau turėjome progos minėti pirmoje šio veikalo dalyje, kad dažnai mažiausiai gyvenamos šalys esti daugiausia apsunkintos savo gyventojų augimo pasekomis. Ir vargu ar tenka abejoti, kad per paskutinį šimtmetį Europa turėjo mažiau badmečių ir mažiau epidemijų, kilusių dėl vargo ir skurdo, kaip ankstyvesniais šimtmečiais. Apskritai, jei gyventojų įstatymo sukeliamo skurdo mažinimo atžvilgiu ateitis ir neatrodo mums tokia puiki, kaip kad mes norėtume, vis dėlto ji nėra tokia liūdna ir beviltiška, kad mes jau negalėtume tikėti žmonių visuomenės lėtam ir pastoviam pagerėjimui; tokia viltis atrodė mums galima ligi paskutinio laiko, kai nepamatuoti perdėjimai mums tą ateitį nušvietė kita šviesa. Dėka nuosavybės ir santuokos institucijų, o taip pat egoizmo jausmo, iš pažiūros tokio siauro, kuriuo pasireiškia žmogaus pastangos gerinti savo paties padėtį, mes sulaukėme tauriausius žmogaus minties pasiekimus, mes turime visa tai, kas skiria civilizuotą gyvenimą nuo laukinės būklės. Tikslus gyventojų įstatymo ištyrimas įtikina mus tuo, kad mes niekados negalėsime numesti tų laiptų, kuriais mes pasiekėme tokią aukštą padėtį; bet tas pats ištyrimas dar neįrodo, kad tų pačių priemonių padedami mes negalėtume pakilti dar aukščiau. Labai galimas dalykas, kad bendras visuomenės rūmo pagrin-

das bendrais bruožais paliks visuomet nekintamas. Mes turime pagrindo manyti, kad visuomenė visados susidės iš savininkų klasės ir darbininkų klasės; bet kiekvienos padėtis ir savitarpiai jų santykiai gali būti taip pakeisti, kad visumos harmonija ir grožis galės žymiai padidėti. Be abejonės būtų liūdna, jei tuo laiku, kai gamtos mokslai kasdien plečia savo ribas, kad net toliausi horizontai nebegali jų aprėžti, moralinė ir politinė filosofija būtų pasmerkta merdėti arba geriausiu atveju išlaikyti tik tokios mažos įtakos, kad ji net nepajėgtų kovoti su kliūtimis, sukeliamomis vienintele priešinga žmonių laimei sąlyga. Nors šios kliūtys, kaikuriuose šio darbo vietose atrodytų ir labai žymios, vis dėlto aš drįstu manyti, kad mūsų tyrinėjimų rezultatas bus toks didelis, kad mums abejoti žmonių gyvenimo sąlygų gerėjimu visiškai neteks. Dalinis gėris, kurio mes galime pasiekti, visiškai nusipelno visų mūsų pastangų ir pakankamas tam, kad pastatytų mums prieš akis siekiamą tikslą ir įkvėptų mums jėgų mūsų veikimui. Tiesa, mes negalime perdaug pasikliauti viltimi, kad laimės ir dorovės pažanga eis tokiais pat greitais žingsniais, kaip gamtos mokslai, kurių pasisekimas nuolatos auga, skaisčiai nušviesdamas mūsų epochą. Bet mes drąsiai galime tikėtis, kad šie mokslai nemažiau nušvies ir kitas sritis bei padarys įtakos ir tiems pagerinimams, kurie sudaro mūsų troškimų objektą, jei tik mes patys nekliudysime tokiai išeičiai.

R. OWENAS.

Robertas Owenas, gimė Newtone 1771. V. 14. amatininko šeimoje. Anksti pradėjo padėti tėvui, nemėgdamas lavinimosi, ypatingai knygų skaitymo. Paskum tarnavo pardavėju. Buvo pradžioje labai religingas, paskum atšalo nuo bažnyčios. Gerai susipažinęs su medvilnės pramone, jis jau 20 metų tampa medvilnės fabriko direktoriumi. Jam ypatingai pavyko Amerikos medvilnės apdirbimas, kuris ligi tol bu-

vo netobulas. Vėliau uoliai domėjosi gamtos mokslais, ypatingai chemija. Įsigijęs medvilnės fabriką New Lanarke, jis 1800 metais pradėjo savo socialinius eksperimentus. 1825 metais Amerikoje, Indianoje, jis sukūrė komunistinę koloniją New Harmony. 1832—1834 m. sukūrė Londone vad. darbo biržą (Labour Exchange). 1813 metais išleido veikalą „New View of Society", „The Book of the New Moral World" 1836 m., „Observations on the Effect of the Manufacturing System" 1815 m., ne minint daugelio jo kitų veikalų. Mirė 1858 m.

Pastabos apie manufaktūrų įtaką[1]).

Prieš 30 ar 40 metų tik maža dalis tų, kurie pas mus Anglijoje sudaro gyventojų masę, atstovaudami inteligentiją, kapitalą, politinę jėgą, buvo užimta amatais, fabrikacija ir prekyba. Ligi to laiko Anglija daugiausiai buvo žemės ūkio šalis. Bet nuo to laiko vietinė ir užsienio prekyba taip greitai išaugo ir taip plačiai išplito, kad prekyba dėliai to įgijo tokios svarbos, kurios ji niekad lig šiol nė vienoje šalyje, kuri būtų lygi Anglijos politinei jėgai ir reikšmei, nebuvo pasiekusi[2]-.

Šis pasikeitimas daugiausiai išsivystė dėl techniškų išradimų, dėka kurių pas mus buvo įkurta medvilnės pramonė ir dėliai kurių atsirado medvilnės auginimas Amerikoje. Reikmenės, kurias pagimdė ši prekybos šaka įvairiomis reikalingomis gėrybėmis įvairiems galams, sukėlė nepaprastus paklausus beveik visose esamose gamybos šakose ir, visų pirmiausiai, žmogaus

1) Iš „Observations on the Effect of the Manufacturing System". (London, 1815).

2) Iš oficialinio pranešimo apie gyventojų surašymą 1811 metais matome, kad Anglija, Škotija ir Uelsas turėjo 895.998 šeimas, kurios daugiausiai buvo užimtos žemės ūkiu, — 1.129.049 šeimas, užimtas prekyba ir amatais, — 640.500 asmenis karo ir laivyno, — ir 519.168 šeimos nepriklausė jokiai iš šių profesijų. Iš to mes matome, kad beveik pusantro kart daugiau gyventojų dirba prekyboje, kaip žemės ūkyje, ir kad dirbančiųjų žemės ūkyje santykis su visu gyventojų skaičiumi esti maždaug 1 : 3.

darbo paklausus. Daugybė skoningų ir naudingų medvilnės fabrikatų greitai rado daug pirkėjų Europoje ir Amerikoje: atsiradęs iš to Anglų užsienio prekybos išsiplėtimas buvo tokis, kad nustebino vietos ir užsienio valstybės vyrus.

Betarpiškos šio fabrikinio fenomeno pasekos buvo greitas Britų valstybės turtų, fabrikacijos, gyventojų ir politinės jėgos augimas; jų pagelba pavyko mums per 25 metus kariauti prieš negirdėtą militarinę ir amoralinę viešpatiją, kurios, galbūt, pasaulyje niekados nebuvo.

Nors ir labai svarbios buvo tos pasėkos, bet, antra vertus, jos buvo lydimos tokių pasibaisėtinų dalykų, kad atsižvelgdami į jų dydį visiškai teisėtai galime paklausti, ar nuostoliai nebus tik didesni už naudą.

Atrodo, kad mūsų įstatymų leidėjai ligi šiol į visą pramonę žiūrėjo tik vienu požiūriu — tautos turto šaltinių. Kitos galingos pasekmės, kurios pasireiškia išsiplatinusioje fabrikų sistemoje, paliktoje savo naturalinei plėtotei, dar niekados neatkreipė įstatymus leidžiančio organo dėmesio. O vis dėlto politinės ir moralinės pasekmės, į kurias mes taikome, yra vertos to, kad jomis susirūpintų didžiausi ir žymiausi valstybės vyrai, dėdami tam geriausias savo jėgas.

Jei fabrikacija išsiplėčia po visą šalį, tai jos įtaka pagamina naują gyventojų būdo rūšį, ir kadangi ši ypatinga rūšis taip sudaryta, kad ji negali būti suderinta nė su atskiro asmens, nė su visuomenės laime, tai iš to kyla labai apgailėtini, neišdildomi nuostoliai, jei tiktai jie nepašalinami sąmoningu įstatymų leidimo įsikišimu.

Fabrikacijos išsiplatinimas parodė jau Britų Valstybėje tokios griežtos įtakos, kad dėlto jau įvyko žymių pasikeitimų plačių tautos masių būklėje. Šis pasikeitimas tvirtai žengia pirmyn ir neilgai truks, iki palyginti laimingas žemdirbio paprastumas pas mus

visiškai išnyks. Jau dabar pas mus sunku jį kur rasti, bent be priemaišų tų papročių, kuriais persiėmė žmonės dirbą prekyboje, fabrikacijoje ir amatuose.

Pastangos siekti turtų ir išaugęs iš to troškulys savo turtus nuolatos didinti, sukėlė didelėje žmonių klasėje pamėgimą ypatingai žalingo luksuso, kurio pirmiau jie visai nežinojo; taip pat daugelyje asmenų susidarė palinkimas geriausius žmogaus jausmus aukoti šiam turtų krovimo palinkimui. Kad savo tikslo pasiektų, nauji konkurentai, norėdami pašalinti pirm jų stovinčius, padidino išnaudojimą žemesnių luomų darbo jėgos, kuri jiems gamina turtus, ligi tikro pavergimo. Šiuos vargšus, jie, kylant konkurencijos dvasiai ir mažėjant galimumui lengvai įsigyti pinigų, pamažėl privedė prie tokio neturto laipsnio, kurio niekas negalėtų įsivaizduoti, jei tik jis nesekė šių pamažėl vykstančių pasikeitimų. Dėlto šieji dabar yra daug labiau nusigyvenę ir nuskurę, kaip prieš fabrikų įvedimą, nuo kurių klestėjimo dabar tik ir priklauso jų egzistencijos galimumas.

Tam, kad galėtume išlaikyti padidėjusį dėl stipresnių darbo paklausų gyventojų kiekį, mes turime išlaikyti dabartinį mūsų užsienio prekybos dydį, nes, atvirkščiai esant, dabartinėje mūsų gyventojų būklėje atsiras rimtų ir baimę keliančių opų.

Tačiau labai galimas daiktas, kad mūsų užsienio prekyba pasiekė aukščiausį laipsnį ir dėl konkurencijos kitų šalių, kurios turi tų pačių ar dar didesnių vietinių privalumų, gali net pamažėl mažėti.

Betarpiška nesenai priimto javų įstatymo pasekmė bus ta, kad tas atsilikimas bus dar daugiau pagreitintas ir ši prekybos šaka sunaikinta. Tuo atžvilgiu labai apgailėtina, kad tas pasiūlymas praėjo, ir aš esu tvirtai įsitikinęs, kad jo sumanytojai ankščiau ar vėliau patys pamatys, kad jis būtinai turi būti panaikintas, jei nenorima, kad didelė mūsų tautos dalis būtų įstumta į nelaimę.

Pagrindinės kiekvienos tautos gyvenimo sąlygos turi svarbiausios įtakos jo auklėjimui ir susiformavimui ir todėl dabartiniu metu žemesnių klasių charakteris Anglijoje susidaro daugiausiai amatų, fabrikacijos ir prekybos įtakoje. Vadovaujamoji gi amatų, fabrikacijos ir prekybos mintis yra pastangos į tiesioginį pelną, ir tam visa kita turi pasiduoti. Visi rūpestingai miklinami pigiai pirkti ir brangiai parduoti; kas tame mene nori turėti pasisekimo, tas turi išmokti veidmainiauti ir tuo visuose prekybininkuose išauklėjama dvasia, griaunanti kilnumą ir atvirumą, be kurių nė vienas žmogus negali padaryti nei kitus laimingais nei pats tapti laimingu. Griežtai imant, šiuo charakterio bruožu neturi būti kaltinami juo persiėmę žmonės, bet milžiniškoji tos sistemos įtaka, kurioje jie išaugo. Ir vis dėlto tos pasėkos, kurios dėl šio nesuvaldomo pelno troškulio veikia darbininkų klasę, tuos, kurie dirba produktingose fabrikacijos šakose, dar daugiau apgailėtinos, nes dauguma tų pramonės šakų daugiau ar mažiau žalingai veikia į jaunų darbininkų sveikatą ir dorovę. Nežiūrint į tai tėvai be svyravimų aukoja savų vaikų gerovę, grūsdami vaikus į tokius verslus, kur jie dvasia ir kūnu bus nuspausti daug žemiau, kaip tas laipsnis, kuris turėtų būti įžvalgesnėje ir žmoniškesnėje sistemoje. Dar prieš 30 metų ir neturtingiausi tėvai laikėsi nuomonės, kad vaikai ligi 14 metų amžiaus perjauni, kad galėtų pradėti nuolatos dirbti. Ir ši pažiūra buvo teisinga, nes šiame amžiuje laisvais judėsiais ir žaidimais sudaromas pagrindas tvirtai ir atspariai sveikatai. Jei ir ne visi galėjo išeiti mokyklą, tai bent daug naudingesnių žinių galėjo gauti iš namų darbo, kurie jiem ligi 14 metų gali būti pavesti ir kurie vėlesniame gyvenime, kaip šeimos galvoms, būtų daugiau naudingi (nes tuo jie išmoktų taupyti, taupiai elgtis su savo pajamomis), kaip dabartinėse sąlygose išmokant jiems daugiau pusės jų algos viršaus.

Taip pat reikia priimti dėmesin, kad tuomet 12 valandų darbo diena, įimant tikras poilsio ir valgio

pertraukas, buvo laikoma pakankama, kad ištrauktų visą darbo jėgą, net iš stipriausių jaunų darbininkų be to, nereikia pamiršti, kad tuomet vietinės šventės Anglijoje buvo daug dažnesnės, kaip dabar. Tuomet žemės savininkas dažniausiai duodavo pavyzdį, kurį sekdavo ir kiti savo gyvenimo papročiais, taip kad susidarydavo bendras ryšys tarp atskirų luomų; tuomet net neturtingiausias ūkininkas buvo laikomas gerbiamo luomo dalimi ir nariu. Tose sąlygose žemesnės klasės naudojosi ne tik žymiu patogumų laipsniu, bet jos taip pat dažnai turėdavo dar progos sveikiems kūno mankštinimams ir šiaip pasilinksminimams. Dėlto jie buvo daugiau prisirišę prie tų, nuo kurių jie priklausė ir mieliau atlikdavo savo pareigas. Geri savitarpio patarnavimai rišdavo abi dalis stipriais žmoniškais ryšiais, taip kad visi jautėsi draugais, nors kiek nelygiose sąlygose. Iš tikrųjų tarnai dažnai gyveno didesniame pasitenkinime, kaip ponai.

Sulyginkime šias sąlygas su dabartine žemesnių luomų būkle, su žmogumi, kurį išauklėja dabartinė fabrikų sistema. Fabrikų srityse paprastai tėvai siunčia abiejų lyčių vaikus, vos septynerių ar aštuonerių metų amžiaus, žiemą ir vasarą, 6 valandą ryto, žinoma, dažnai tamsoje ir kartais šaltyje ir per sniegą į fabriką, kuris dažnai esti labai prikaitintas, kurioje esti tokis oras, kuris yra labai nepakenčiamas sveikatai. Čia visi tarnautojai dirba dažnai be pertraukos ligi 12 valandos dienos, kada jiems duodama vienos valandos pertrauka valgiui. Po to jie eina vėl į fabriką ir išbūna jame ligi 8 valandos vakaro.

Taip vaikai spiriami be paliovos dirbti savo pragyvenimui, jie nepažįsta nekaltų, sveikų ir protingų žaidimų, net jei jie pirmiau į tai būtų buvę įpratę, tai dabar jie neturi tam laiko. Jie nežino, kas yra poilsis, jei tik visiškai nesustabdomas darbas. Jų aplinkumą sudaro tik toki pat, kaip jie, ir taip beaugdami, daugiausiai jauni vyrai, bet dažnai ir merginos, pripranta

prie vyliojančių karčiamos džiaugsmų ir girtavimo, o sunkus kasdieninis darbas, jų nežinojimas geresnių papročių ir bendras jų dvasios tuštumas, juos tam parengia.

Tokiose gyvenimo sąlygose turi, žinoma, priaugti tokie gyventojai, kurie kūnu ir dvasia lygiai yra silpni, ir kurių papročiai palaidoja jų pačių pasitenkinimą bei jų aplinkos gerovę ir nuslopina visus socialinio bendrumo jausmus. Žmogus tokioje būklėje mato, kaip visi skriedančio pašto greitumu skuba pralobti, visiškai neatsižvelgdami į jo norus, jo reikmenes, net į jo kančias, išskyrus pažeminančią neturtingųjų globą, kuri tik tam įvesta, kad užgrūdintų žmogaus širdį prieš kitus žmones arba tiesiog auklėja tyronus ir vergus. Šiandieną jis dirba vienam ponui, rytoj jau kitam, paskum trečiam ir ketvirtam, kol visi ryšiai tarp darbdavio ir darbininko nutrūsta, išskyrus vieno: — kiek betarpiško pelno vienas iš kito gali turėti. Darbdavys traktuoja darbininką tik kaip priemonę pelnui gauti, o darbininkuose išauga tokis įžulumas ir kietumas, kad jei laiku nebus imtasi teisėtų priemonių, šios vargingos būklės pablogėjimui užkirsti kelią ir nebus pagerintos darbo klasės sąlygos, tai mūsų šalis anksčiau ar vėliau pateks į pasibaisėtiną ir, galbūt, nebeišgelbėtiną pavojų. Šių išvedžiojimų tiesioginis tikslas yra atsiekti tų pagerinimų ir tą pavojų nukreipti. Vienintelis kelias, kuriuo galima pasiekti šio tikslo yra Parlamento akto išleidimas:

1. Aprėžti fabrikuose, kuriuose dirbama mašinomis, nuolatinio darbo ilgį ligi 12 valandų per dieną, įskaitant į tą laiką pusantros valandos valgio pertraukai.

2. Neleisti dirbti vaikams fabrikuose su mašinų darbu, ligi jiems nėra sukakę 10 metų, arba jiems dirbti ilgiau, kaip 6 valandas per dieną, ligi jiems sueis 12 metų amžiaus.

3. Uždrausti abiejų lyčių vaikų priėmimą į bet kurį fabriką tam tikram, dar nustatytinam, laikui ligi

jie išmoks laisvai skaityti ir rašyti, bei naudotis keturiomis elementarinio skaičiavimo taisyklėmis ir ligi mergaitės, be to, sugebės pasisiūti sau paprastus aprėdus.

Jei žiūrėti į šias priemones be partinių pažiūrų įtakos arba be egoistinio pobūdžio, kietaaširdiškumo ir nesupratimo, bet vien tik tautiniu atžvilgiu, tai pasirodys, kad tai išeis vaikų, tėvų, darbdavių ir tėvynės naudai. Tačiau dėl šių laikų auklėjimo dauguma nebepajėgia visuomeninių tikslų atskirti nuo partinių pažiūrų, tuo tarpu kiti tegali juos traktuoti tik to momento piniginio pelno atžvilgiu. Taigi, galima numatyti, kad įvairiausių pažiūrų asmenys atmes, jei ne visus, tai kai kuriuos mano pasiūlymus. Todėl aš noriu pabandyti jų priekaištus iš anksto atspėti ir juos atkirsti.

Netenka laukti, kad vaikai priešintųs pasiūlytiems planams: jie bus greitai įtikinti, ir patyrimas jiems parodys, kad jie iš to kūdikystėje, jaunystėje, suaugę ir pasenę turės tik naudos.

Tėvai, kurie patys išaugo tamsumoje ir bloguose papročiuose, ir kurie dėlto nieko gero nepasiekė, gali pasakyti: mes to negalime sau leisti, mūsų vaikus ligi dvylikos metų mes be jų darbo negalėsime išsimaitinti ir dėlto mes balsuosime prieš tą pasiūlymo dalį, kuri draudžia mums ligi tokio amžiaus atiduoti juos į fabrikus. Jei seniau neturtingiausi ir vargingiausi žmonės galėjo savo vaikus išmaitinti ligi 14 metų, tai dėl ko jie dabar negali to padaryti ligi vaikams sueis 12 metų? Jei toki tėvai, kurie atsisako nuo tokių pareigų, nebūtų toki tamsūs ir blogi, taip kad jų dvasinis pajėgumas nebūtų menkesnis už daugelio žvėrių instinktus, tai jiems turėtų būti aišku, kad jie, versdami savo vaikus prieš laiką tokiose sąlygose dirbti, sudaro jiems tokią būklę, kuri kliudo jiems augti ir daro jiems kūniškus ir dvasinius nuostolius. Jie pamatytų, kad jie atima iš jų galimumą tapti stipriais kūnu, kaip jie tat galėtų pasiekti kitose sąlygose, ir todėl jie maža

galės turėti laimės, ir sudarys tik naštą patys sau, savo draugams ir tėvynei. Tokiu elgesiu tėvai be to atima vaikams galimumą įgyti žinių apie namų ūkį, be kurių ir aukšta nominalinė alga maža duos jiems pasitenkinimo, ir be kurių darbininkija negalės turėti tikros šeimyniškos laimės. Toki pirm laiko įkinkyti į darbą vaikai neturi progos įgyti ir bendriausių žinių. Vietoje šio naudingo ir vertingo žinojimo jie labai greitai perima blogiausius papročius, nes jie nuolatos sėbrauja su draugais, kurie savo tamsumu ir blogais papročiais prilygsta jiems patiems. Ir todėl teisingai galima sakyti, kad tėvai su kiekvienu pirmlaikiu jų vaikų uždirbtu pensu pralošia ne tik ateities auksinius, bet dar paaukoja savo vaikų ateities sveikatą, laimę ir dorovę. Ir jei ši pražūtinga sistema nebus greitu laiku pakeista geresne, tai nelaimė plėsis, ir kiekvienai tolimesnei kartai ji bus vis blogesnė.

Aš nelaukiu iš darbdavių pusės jokių priekaištų dėl amžiaus, kuris būtų nustatytas priimamiems į fabrikus vaikams, taip pat nieko prieš tai, kad vaikai anksčiau išeitų padoriai ir bendrais bruožais elementarinį mokslą. Nes aš turiu pakankamai turtingą patyrimą tvirtinti, kad apskritai daug naudingiau yra prileisti vaikus prie pastovaus dienos darbo nuo 10 metų, kaip jaunesnio amžiaus. Aš taip pat patyriau, kad tie vaikai, kurie geriau išmokyti, tampa geriausiais pagelbininkais ir lengviausiai supranta tai, kas jiems yra svarbiausia.

Brangių įmonių savininkai gali nesutikti su dabar dirbamų darbo valandų skaičiaus sumažinimu. Svarbiausias jų nesutikimo argumentas yra tas, kad įdėto įmonę steigiant kapitalo renta arba palūkanos priklauso nuo gamybos dydžio. Jei jie dabar bus priversti neleisti darbininkams dirbti fabrike tiek ilgai, iki žmogaus jėgos bus iščiulpiamos ligi paskutinosios, pav., 14—15 valandų per dieną, bet jų tarnautojų darbo laikas būtų aprėžtas ligi 12 valandų, tai jų gaminamų prekių gamybos kaštai pakiltų, nes renta ir palūkanos

turėtų būti surenkamos mažesnio produktų kiekiu. Jei tačiau šį įstatymą įvesti visai Anglijai, Škotijai ir Airijai, tai skirtumas, kuris blogiausiu atveju susidarytų fabrikato gamybos kaštuose, būtų sumokamas vartotojo, o ne gamintojo. Ir tėvynės atžvilgiu tokis darbas, kuris tęsiasi 12 valandų kasdien, būtų produktingesnis, kaip tas, kuris ilgiau tęsiasi. Aš abejoju tačiau, ar fabrikas, kuriame darbininkai dirba 12 valandų per dieną, savo fabrikatus gamintų net pačiam savininkui beveik tokiu pat arba lygiai tokiu brangumu, kaip ir įmonė, kurioje tarnautojai kasdien įkinkyti 14—15 valandų. Bet jei tat ir nepasireikštų kalbamu dydžiu, tai pagerėjusi sveikatos būklė, pasitenkinimo ūpas ir naudingos žinios, kuriomis gyventojai džiaugtųsi, o taip pat dėl šio dorovės ir gyventojų įpročių pasikeitimas, neturtingųjų naudai mokamų mokesčių sumažėjimas, gausiai kompensuotų šalį už tai, kad kokios nors prekės gamybos išlaidos truputį padidės. Ir ar galima manyti, kad Britų vyriausybė kada nors pasirinktų galimumą mažumai turėti menką piniginę naudą, o ne galimumą milijonams žmonių turėti klestinčią gerovę? Darbdavys negali nukentėti nuo prievartos, verčiančios jį darbininkus taip traktuoti, kaip reikalauja jo tėvynės nauda. Nuo to laiko, kai įvestos brangios mašinos, žmonių jėgos daug daugiau, negu vidutiniškai tapo įtemptos, ir iš to, kaipo pasėka, atsirado labai daug skurdo atskiriems žmonėms ir žalos visumai.

Šiuo faktu reikia iš tikrųjų nusiskųsti tėvynės atžvilgiu daugiau, kaip bet kuriuo kitu paskutinių amžių įvykiu. Jis palaidojo didžiosios tautos masės namų buities įpročius. Jis nepaliko joms laiko įsigyti žinių, arba išmintingai pasilinksminti. Jis atėmė iš žmonių jų materialinį pagrindą ir palaidojo šeimyną, pripratindamas žmones prie karčiamų ir girtavimo.

Ar mes iš tikro leisime įstatymus ir vartosime kalėjimo, ištrėmimo arba mirties bausmes tiems, kurie pasisavino porą šilingų iš mūsų turto, kurie sužalojo mūsų naminį gyvulį arba net tik krūmą, ir nekursi-

me įstatymų, kurie aprėžtų pelno troškulį tų, kurie šiaip negali susivaldyti, neatimdami bilijonams žmonių sveikatos, jų liuoslaikį, per kurį jie galėtų mokintis ir ateityje iškilti, jų šeimos malonumus, ir kiekvieną protingą pasilinksminimą? Taip toliau dalykai nebegali eiti, tie dalykai, iš jų pačių einančios bėdos pagimdys savo priešveikiančius nuodus ir, būtent, taip, kad viešoji gerovė atsidurs dideliame pavojuje, jei vyriausybė nepaims vadžių į savo rankas.

Visuomenė, tačiau, daugiausiai suinteresuota ta mano pasiūlymo dalimi, kuri pataria žemesnių klasių švietimą ir auklėjimą atlikti šalies kaštais ir jį tvarkyti pačiai šaliai. Ir būtų labai pageidautina, kad iš šios priemonės kylanti plati ir tikra nauda sutiktų visuotiną prijautimą ir susidomėjimą, kas pašalintų klaidingą supratimą, kuris dabar viešpatauja tuo klausimu priešingoje stovykloje.

Kas bent kiek nusimano visuotinoje istorijoje ir turi kiek gyvenimo patyrimo iš santykių su mažomis sektomis ir savo apylinkės partijomis, tas žino, kad vaiką, jei tik jo protas nuo pat mažens nėra iškrypęs, galima pakreipti į bet kurios rūšies papročius bei jausmus, ir kad šis pakreipimas, taip pąt fiziniai ir dvasiniai pajėgumai bei palinkimai, kuriuos individas atsineša į pasaulį, drauge su sąlygomis, į kurias jis pakliūva, sudaro žmogaus charakterį.

Iš to išeina, kad žmogus galima pakelti ir iš esmės taip pakeisti, kad jis taptų naudingas visumai ir neštų jai laimės, tiktai kreipiant žmonių dėmesį į tas teisėtas priemones, kurios tinka tam, kad ateinančioms kartoms padėtų pasiekti geresnių papročių ir naudingesnių bei teisingesnių jausmų, visų pirmiausiai tiems, kurių aplinkuma yra tokia, kad jie be šių nuostatų taptų blogų įpročių ir nenaudingų bei žalingų jausmų aukomis.

Aš klausiu tų, kurie taip bešališkai studijavo valdymo meną, kaip tat turėtų kiekvienas šviesus valstybės vyras daryti: koks yra skirtumas tėvynės atžvilgiu tarp

žmogaus, kurio auklėjimas jam suteikė sveikatos, susilaikymo, uolumo, tikslaus sprendimo jėgą, numatymą ir apskritai gerą elgimąsi, ir kito žmogaus, išaugusio tamsybėje, tinginyje, nesusilaikyme, silpna sprendimo jėga ir apskritai nedorybėje? Ar vienas iš pirmos žmonių kategorijos neduoda valstybei daugiau tikrų vertybių ir politinės jėgos, kaip daugelis antros rūšies?

Ar negyvena Britų žemėse daugelis milijonų, kurie tuo būdu vienas nuo antro skiriasi? Ir jei pasikeitimas, kuris tiek turi įtakos individui, o taip pat ir visų valstybės narių gerovei, gali būti atsiektas, tai ar nėra tat vyriausybės ir šalies pirmoji pareiga tuojaus pritaikyti tas priemones, kuriomis tas pakeitimas turi būti atsiektas?

Argi nuo tokių svarbių priemonių turi būti atsisakyta, ir aukščiausi tėvynės interesai turi būti statomi ant kortos tiktai todėl, jog yra partija, kuri nori, kad jos pačios ypatingi dėsniai būtų įkalami į tas jaunas sielas? Arba todėl, kad kita partija bijosi, jog ši pagerinta įstatymdavystė gali turėti tokias geras pasėkas, kad ministerija, kuri tą pasiūlymą padarys, dėlto taps perdaug populiari ir įgaus perdidelės įtakos?

Aš tikiuosi, kad tokioms klaidoms praktikoje greitai bus padarytas galas, ir tuomet vyriausybė nebebus daugiau spiriama aukoti didelių gyventojų masių ir visos šalies gerovę ir gerbūvį išanksto susidariusiai neprielankiai nuomonei, palyginti nedaugelio žmonių, kurie net nepajėgia suprasti savo pačių saugumo ir savo pačių naudos.

Žioma, įvykdymas tokios priemonės, teikiančios milijonams mūsų artimų aiškią naudą, negali būti ilgiau atideliojamas tik dėlto, kad šalyje yra partija, kuri klaidingai mano, jog jos įtaka masėms gali susilpnėti, jei ne ji viena paims vadovavimą, tuo tarpu kaip visiškai yra aišku, kad mūsų laikų dvasia negali palikti vadovavimą vienai vieninteliai partijai. Taip pat ir ne dėlto, kad kiti, išaugę visiškai priešingose

pažiūrose, nori sau įkalbėti, kad tautinė neturtingųjų ir žemesniųjų auklėjimo sistema, kuriai vyriausybė pritars, ir kuri bus šalies visose smulkmenose prižiūrima ir jos vedama, gali duoti valstybės ministeriams perdaug įtakos.

Vyrai, kurių dvasia neužtemdinta partinių pažiūrų, kurie jaučia tikrą reikalą padėti savo artimiems, kurie nesiekia jokių egoistinių norų, bet nori vyriausybę paremti ir sustiprinti, idant ji juo geriau pajėgtų imtis tikrų ir lemiamų priemonių visuotinai pakelti tautą, negali pasiduoti tokioms pažiūroms.

Neturtingų ir tamsių milijonų žmonių vardu, kurių papročiai ir jausmas ligi šiol taip buvo apleisti, kad jie juos turėjo vesti į nelaimę, aš kviečiu tad Anglų vyriausybę ir Anglų tautą eiti sujungtomis jėgomis prie auklėjamos sistemos įkūrimo ir šviesti tuos, kurie ligi šiol palikti be aukštesnio ir naudingesnio gyvenimo tikslo, be auklėjimo ir švietimo. Aiškia, paprasta ir tikslinga apsaugos sistema turi būti sulaikytas tamsumas ir išeinąs iš jo neturtas, nedorumas ir vis stipriau pas mus augąs skurdas; nes „vesk vaiką keliu, kuriuo jis turi eiti, ir jis vėlesniais laikais iš jo niekados neiškryps".

I.-B. SAY.

Jean Baptiste Say (1767—1832), kilęs iš protestantų šeimos, kuriai teko apleisti Prancūziją atšaukus Nanto ediktą, bet atgal grįžusio 18 amžiaus viduryje. Jis davė pradžią ištisai ekonomistų kartai (broliui, sūnui ir anūkui). 1790 m. pradeda žurnalisto karjerą. 1799 metais Napoleonas pakviečia jį į tribunolą, kur jam paveda vietą finansų komitete. 1803 metais išleidžia savo žymiausią veikalą „Traité d'économie politique". Veikalas patinka ir Napaleonui, bet šis pareikalauja perdirbti skyrių apie finansus, su kuo Say nesutinka ir tuo nustoja Napoleono malonės. Jis apleidžia savo vietą ir įsteigia medvilnės verpyklą, bet dėl krizio pasisekimo neturi ir 1813 metais grįžta į Paryžių, kur 1815 me-

tais Atheneume skaito nemokamas paskaitas iš politinės ekonomijos. 1819 metais jis pakviečiamas į Amatų Konservatoriją politinei ekonomijai dėstyti, o 1830 metais tampa pirmuoju politinės ekonomijos profesoriumi Collège de France katedroje.

Kas yra gamyba?*)

Žmonės naudojasi tam tikromis gėrybėmis, kurių gamta duoda jiems dykai, kaip antai: oru, vandeniu, saulės šviesa; bet tai nėra tos gėrybės, kurias įprasta vadinti turtingumu. Šis vardas duodamas tik tiems daiktams, kurie turi savą, jiems priklausomą vertę, ir kurie tapo savo savininkų išimtina nuosavybe, kaip, pav., žemė, metalai, monetos, grūdai, audeklai ir apskritai įvairios rūšies gėrybės. Jei šis vardas duodamas taip pat procentiniams popieriams, vekseliams ir p. d., tai, matomai, tik dėlto, kad jie sudaro pasižadėjimus, pagal kuriuos jų savininkai gali gauti daiktus turinčius savaimingos vertės. Turtingumas visados proporcingas šiai vertei: jis didelis, jei didelė sudaranti jį verčių suma; jis mažas, jei sudaranti jį verčių suma maža.

Paprastoje kalboje turtingais žmonėmis vadina tuos, kurie turi didesnį gėrybių kiekį, turinčių tam tikrą vertę. Bet kada kalba apie tai, kad ištirtų, kaip pasiskirsto ir vartojami turtai, tai tuo vardu vadina visus daiktus, turinčius vertę, nepriklausomai nuo to, ar maža jų ar daug, taip pat kaip grūdais vadina ir keletą grūdų ir visą tos gėrybės maišą.

Kiekvienos gėrybės vertė, kol ji nenustatyta, yra savivališka ir neaiški. Jos savininkas gali vertinti ją labai aukštai, bet dėl to dar jis nebus turtingesnis. Bet nuo to momento, kaip kiti asmenys, norį įsigyti kalbamą gėrybę, sutinka duoti už ją mainais kitų daiktų, kurie savo ruožtu turi vertės, tai šiųjų siūlomų mainais daiktų kiekis yra sakytos gėrybės vertės matas.

*) Iš „Traité d'économie politique", Liv. I.

nes už jį juo daugiau gali duoti, juo jis daugiau pats vertas.

Į skaičių gėrybių, kurios gali būti atiduodamos mainais už daiktą, kurį nori įsigyti, įeina ir moneta. Monetų kiekis, kurį savininkas sutinka duoti mainais už įgyjamą daiktą, vadinasi jo kaina: — tai yra jo prekyvietės kaina, duotoje vietoje ir duotu laiku, jei daikto savininkas įsitikinęs, kad gaus ją, jei norės duotą daiktą perleisti.

Tikrosios turtingumo prigimties žinojimas, kaip jis ką tik paaiškintas, žinojimas visų sunkumų, kuriuos tenka nugalėti įgyjant jį, žinojimas to, kaip jis pasiskirsto visuomenėje, kaip galima juo naudotis, o taip pat visų šių įvairių faktų pasekmių — sudaro mokslą, kurį priimta dabar vadinti politine ekonomija.

Vertė, kurią žmogus duoda kuriam nors daiktui, pirmą savo pagrindą turi tame vartojime, kurį jis gali iš jo turėti. Vieni daiktai tinka mums valgiui, kiti — drapanoms, treti saugoja mus nuo atšiaurių klimato įtakų, kaip antai, mūsų namai, ketvirti, kaip pav., papuošalai, tų namų įrengimas, tenkina mūsų skonį, sudarantį taip pat savo rūšies reikmenę. O visados neabejotina tai, kad jei žmonės pripažįsta daiktui tam tikrą vertę, tai tik dėl jo vartojimo; kas niekam netinka, tam neduoda ir jokios vertės.

Šį tam tikrų daiktų galėjimą patenkinti įvairias žmogaus reikmenes aš leisiu sau vadinti naudingumu (vartojama verte).

Aš taip sakysiu: gaminti daiktus turinčius kokį nors naudingumą, reiškia gaminti turtingumą, nes daiktų naudingumas sudaro pirmutinį jų vertės pagrindą, o vertė yra turtingumas.

Bet kurti daiktų negalima: medžiagų masė, iš kurių susidaro pasaulis, negali būti nė sumažinta, nė padauginta. Visa, ką mes galime padaryti, tai — reprodukuoti šias medžiagas ta forma, kurioje jos tampa tinkamos mūsų vartojimui ir kurios jos pirmiau neturėjo,

arba ta forma, kurioje gali padidėti jų naudingumas. Vadinasi, čia yra kūrimas, bet ne materijos, o naudingumo, o kadangi naudingumas duoda daiktams vertę, tai tat sudaro turtingumo gamyba.

Štai kokia prasme reikia suprasti žodį gamyba politinėje ekonomijoje ir kuria jis bus vartojamas šiame veikale. Gamyba nesukuria materijos, bet sukuria naudingumą. Ji negali būti matuojama nė daikto ilgiu, nė jo tūriu, nė svoriu, bet tik pagal duotą daiktui naudingumą.

Bet iš to, kad daikto kaina yra jo vertės matas, o vertė yra naudingumo matas, nereikia daryti netikros išvados, kad dirbtinu gėrybių kainų kėlimu galima didinti jų naudingumas. Mainoma daikto vertė, arba kaina yra tik tikros vertės rodyklis, kurią žmonės pripažįsta daikte, jei tik tarp jų vykstą daiktų mainai, nesukliudomi jokia pašaline jų naudingumui įtaka, panašiai tam, kaip barometras tiek teparodo oro spaudimą, kiek jokia pašalinė įtaka nekliudo daromos jam oro įtakos.

Produktingieji gamtos ir kapitalo patarnavimai*).

Nepriklausomai nuo to, kad pramonė naudoja kapitalus, t. y. jau pagamintus jos produktus, naujoms gėrybėms gaminti, ji išnaudoja taip pat įvairių faktorių (agents), patarnavimus ir jėgas, kurie jos nepagaminti, o duoti gamtos; iš šių nenatūralių faktorių veikimo pramonė gauna dalį naudingumo, suteikiamo jos daiktams.

Taip, pav., kai išaria ir užsėja lauką, tai be reikalingų tam žinių ir darbo, be išnaudojimo gėrybių, kurios pirmiau pagamintos, kaip antai plūgo, akėčių, sėklų, drabužių ir valgio vertės, vartojamų darbininkų bedirbant, yra dar darbas atliekamas dirvos, oro, van-

*) Iš „Traité d'économie politique". 4 et. 7 ch.

dens, saulės; šis darbas, kuriame žmogus nedalyvauja, padeda sukurti naują produktą, kuris bus gautas sulaukus derliaus. Šį darbą aš vadinu produktingu gamtinių faktorių (= gamtos) patarnavimu.

Šis pavadinimas — gamtiniai faktoriai, suprantamas čia plačia prasme; jis apima ne tik negyvus kūnus, dalyvaujančius savo veikimu sukuriant vertybes, bet taip pat fizinio pasaulio įstatymus, kaip, antai, sunkumas, traukiąs laikrodžio atsvarį žemyn, magnetizmo jėga, valdanti kompaso rodyklę, plieno stangumas, oro spaudimas, degimo šiluma ir t. t.

Produktingoji kapitalo jėga dažnai esti taip tampriai surišta su produktingų gamtos jėgų įtaka, kad sunku esti ir net nebegalima nustatyti kiekvieno faktoriaus dalį gamyboje. Oranžerėjos, kur auginami brangūs augalai, žemėse su dirbtinu drėkinimu, produktingumo didesnė dalis priklauso nuo darbo ir įtaisymų jėgos, kurie yra pirmesnės gamybos rezultatas ir sudaro dalį kapitalų, pašvęstų dabartinei gamybai. Tą pat tenka pasakyti apie farmos įdirbimą, jos trobesius, tvoras ir visos žemės melioracijas. Šie kaštai sudaro dalį kapitalo, nors jų nebegalima būtų atskirti nuo žemės, į kurią jie įdėti.

Dirbant mašinomis, kuriomis žmogus taip padidina savo galybę, viena gauto produkto dalis atsiranda iš mašinos kapitalo vertės, o kita iš gamtos jėgų veikimo. Sakykime, kad vietoje vėjo malūno sparnų mes turėtume dešimties žmonių sukamą ratą; tokiu atveju malūno produktas galėtų būti laikomas kapitalo, sudarančio mašinos vertę, ir dešimties žmonių sukančių ratą patarnavimų vaisiumi; jei mes tą ratą pakeisime sparnais, tai aišku, kad vėjas — šis gamtos duotas faktorius, atliks dešimties žmonių darbą.

Šiuo atveju gamtinio faktoriaus veikimas galėtų būti pakeistas kitomis jėgomis; bet daugeliu atvejų

šis veikimas negali būti niekuo pakeistas ir nežiūrint į tai yra visiškai realus. Tokia yra produktinga dirvos jėga; tokia yra gyvybės jėga, auginanti gyvulius, kuriuos mums pavyko suvaldyti. Avių kaimenė yra ne tik jų savininko ir piemens rūpesnių ir įdėtų į avių maitinimą, saugojimą ir kirpimą išlaidų vaisius, bet ir iš gamtos gautų tų gyvulių vidurių ir organų veikimo vaisius.

Gamta beveik visados veikia drauge su žmogumi ir jo įrankiais; ir iš šio bendradarbiavimo mes juo daugiau išlošiam, juo geriau išmokstame taupyti mūsų pačių darbą ir mūsų pačių kapitalus, neišvengiamai brangius, ir juo didesnę produktų dalį gauname iš nemokamų gamtos patarnavimų.[1])

Smithas nemaža padėjo pastangų, kad paaiškintų, kodėl civilizuotos tautos turi tokią daugybę produktų palyginti su pirmykščių tautų neturtu, ir tat nežiūrint į daugelį žmonių gyvenančių be darbo, ir neproduktingų žmonių, kurių netrūksta mūsų visuomenėje. Šio produktų gausumo jis ieškojo darbo pasidalijime;

---

[1]) Žemiau mes pamatysime, kad ši gamyba, būdama gamtos dalykas, duoda žmonių pajamoms ne tik vartojamą vertę, kap sako Smithas ir Ricardo, bet ir mainomą vertę. Iš tikrųjų, jei pramonininkas padedamas tik jam vienam žinomo patobulinimo, gali gaminti kaštais, lygiais 15 frankų, produktą, kurio išlaidos ligi įvesiant patobulinimą buvo lygios 20 frankų, tai jis išlošia 5 frankus ligi tol, kol patobulinimas bus kitiems nežinomas, ir jis vienas išnaudos nemokamą gamtos darbą; o kai patobulinimas taps visiems žinomas, ir varžytynės privers gamintoją numušti kainą nuo 20 ligi 15 frankų, tai išlošimas teks vartotojams; nes jei dabar žmogus leidžia tik 15 frankų vietoje 20 fr., tai jam lieka penki frankai, kuriuos jis gali išleisti kam kitam.

Mac - Culloch savo „Smitho Komentarijuose" sako, kad aš šioje vietoje teigiu, jog gamtos jėgų veikimas didina ne tik produktų naudingumą, bet ir jų mainomą vertę; o tuo tarpu ištikrųjų aš sakiau, kad jos didina žmonių pajamas, ir būtent, jei ne gamintojų, tai vartotojų pajamas. Aš laikiau reikalingu padaryti šią pastabą šiame skyriuje, kuris sukėlė stiprų Ricardo puolimą jo „Principles of Political Economy" 20 skyriuje.

nėra[1]) abejonės, kad pastarasis žymiai padidino produktingą darbo jėgą, bet vis dėlto jos nepakanka išaiškinti minėtam reiškiniui; pastarasis bus suprantama, jei atsiminsime galingumą gamtos jėgų, kurias civilizacija ir pramonė verčia dirbti mūsų naudai.

Smithas supranta, kad žmogaus protas ir gamtos įstatymų pažinimas duoda jam galimumo didesne nauda išnaudoti jėgas, jos suteikiamas jam; bet žmogaus pačio proto ir žinių šaltinį jis mato darbo pasidalinime; iš dalies jis teisingas, nes žmogus, užsiimąs išimtinai vienu menu arba vienu mokslu, turi galimumo daugiau nuveikti. Tačiau, kaip tik gamtos procesas pažintas, gamyba paremta juo, jau nėra išradėjo darbo vaisius. Pirmas žmogus, kuris išmoko tarpinti metalus ugnyje, nebuvo kūrėjas to naudingumo, kurį šis procesas duoda tirpintam metalui. Šis naudingumas yra rezultatas fizinio ugnies veikimo, sujungto su darbu ir kapitalu tų asmenų, kurie šį procesą išnaudoja. Antra vertus, ar nėra tokių procesų, kuriuos žmogus atsitiktinai sužinojo, ir kurie savaime toki aiškūs, kad nereikia jokio meno jiems atrasti? Kai žmonės kerta medį, išaugusį gamtoje, ar negauna visuomenė tokį produktą, kurio jokis kirtėjo menas savaime negalėtų duoti?

Todėl aš manau, kad šiame punkte Smithas nedavė pilno gamybos proceso vaizdo. Iš čia jis padarė klaidingą išvadą, kad visų produktų vertę sudaro dabartinis ar būtas žmogaus darbas arba, kitais žodžiais tariant, kad turtingumas yra tik sutaupytas darbas; iš čia jis daro tokią pat klaidingą išvadą, kad darbas yra vienintelis turtingumo ir produkto vertės šaltinis[2]).

1) Štai pačio Smitho žodžiai: Šis milžiniškas produkcijos padaugėjimas visuose įvairiuose menuose, atsiradęs iš darbo pasidalijimo, sukelia gerai valdomoje visuomenėje, bendrą gerovę, apimančią pačius žemuosius tautos sluoksnius". Smith. „Wealth of Nations", I sk. Apie darbo pasidalijimą.

2) Smithas, nors ir pripažįsta produktingą žemės jėgą, bet neigia produktingą kapitalų jėgą, kuri tačiau, visiškai analogiška pirmajai. Pavyzdžiui, aliejinė, ku-

Kaip matome, ši sistema priešinga sistemai XVIII amžiaus ekonomistų, atvirkščiai teigusių, kad darbas negamina jokios vertės be jo suvartotos, ir, vadinasi, nepalieka jokio pertekliaus arba gryno produkto, ir kad tik viena žemė, duodama dykai vertę, gali duoti mums gryną produktą. Aš čia pažymiu abi sistemas apsaugai nuo galimų pavojingų išvadų, kurių galima padaryti, ir kviečiu mokslą į paprastą faktų stebėjimą. O faktai mums parodo, kad produktų vertės pareina iš bendro darbo, kapitalų ir gamtos jėgų veikimo, iš kurių pagrindinė, bet ne vienintelė: yra tinkama dirbti žemė; tik šie trys faktoriai sukuria vertę, naują turtą.

Iš gamtos jėgų vieni gali būti aproprijuojami, t. y. gali tapti nuosavybe asmenų, užvaldžiusių juos, pav., laukas arba vandens tekmė; kiti negali būti prisavinti ir palieka bendrame naudojime, pav., vėjas, jūra, laivininkystei tinkamos upės, fiziškas ar chemiškas medžiagų vienos į antrą veikimas ir t. t.

Kaip mes galėsime įsitikinti, ta salyga, kad gamtos jėgos iš dalies prieinamos, iš dalies nebeprieinamos

---

riai įtaisyti reikėjo įdėti 20.000 frankų kapitalo, ir kuri kasmet duoda gryną produktą 1.000 fr. atmetus visus kaštus, duoda tokį pat realinį produktą, kaip ir žemė 20.000 fr. vertės, duodanti gryną produktą arba gryną žemės nuomą 1.000 frankų. Smithas sako, kad aliejinė 20.000 fr. vertės sudaro 20.000 fr. darbą, įdėtą įvairiais laikais į tuos daiktus, iš kurių susidaro aliejinė; vadinasi, metinis aliejinės produktas yra pirmesnio darbo produktas. Smithas klysta: to pirmesnio darbo produktas, jei norite, yra pačios aliejinės vertė; bet vertė, kuri kasdien sudaroma pačios aliejinės, sudaro visiškai kitą, naują vertę, taip pat lygiai, kaip žemės nuoma sudaro vertę, kuri skirtina nuo pačios žemės vertės, ir kuri gali būti vartojama nemažinant pirmosios. Jei kapitalas pats neturėtų produktingos jėgos, nepareinamai nuo darbo gaminamosios jėgos, sukūrusios ją, tai kuo galima būtų išaiškinti tą apystovą, kad kapitalas nuolatos duoda pajamų, nepriklausomai nuo pelno verslovės, vartojančios jį? Nejaugi darbas, sukūręs kapitalą, nenustoja gauti darbo algą ir jam sustojus? Tuo atveju jis turėtų begalo didelę vertę, o tokis spėjimas yra absurdiškas.

nusavinimui, labai padeda daugintis turtams. Gamtos jėgos, prieinamos aproprijacijai, pav. žemė, neduotų taip daug produktų, jei savininkas nebūtų įsitikinęs, kad tik jis gaus produktus, ir jei jis negalėtų, pilnai tuo pasitikėdamas, dėti į ją labai dauginančių jų gamybos dydį kapitalų. Antra vertus, begalinis pramonės galimumas nugalėti visas gamtos jėgas atidaro kelią begalinei pažangai. Ne gamta siaurina produktingą pramonės galybę, o tik gamintojų tamsumas ir tinginys bei blogas valstybės valdymas.

Nusavinimui prieinamos gamtos jėgos tampa fondais, gaminančiais vertę, nes jos parodo savo veikimą tik atlyginant už jį, ir šis atlyginimas sudaro jų savininkų pajamų dalį.

Mes matėme, kad žmogus priverčia gamtos jėgas ir net savo pačio darbo produktus dirbti drauge gamybos srityje. Todėl skaitytojas neprivalo stebėtis, jei mes vartosime išsireiškimus: darbas arba produktingi gamtos patarnavimai, darbas arba produktingi kapitalo patarnavimai.

Produktingos gamtos jėgos ir produktingos jėgos tų produktų, kurie vadinami kapitalais, labai yra panašūs vieni antriems ir nuolatos painiojami; nes įrankiai ir mašinos, sudarančios kapitalo dalį, apskritai yra ne kas kita, kaip patobulintos priemonės išnaudoti gamtos jėgoms. Garo mašina yra tik sudėtinė priemonė išnaudoti garo stangumui ir atmosferos spaudimui; garo mašina faktiškai duoda didesnį naudingumą, kaip kad duotų lygus kapitalas, kuris nepaleistų į darbą gamtos jėgų.

Prekyviečių teorija.*)

Įvairių sričių pramonės žmonės paprastai sako, kad ne sunku pagaminti, o sunku parduoti, kad visa-

*) Op. cit. I knyga, XV skyr.

dos galima pagaminti pakankamą prekių kiekį, jei tikrai jį galima parduoti. Jei jų produktų pardavimas eina silpnai ir sunkiai, ir neduoda naudos, tai jie sako — p i n i g ų m a ž a. Visą tokių žmonių norą sudaro tai, kad vartojimas būtų gyvas, kad jis daugintų pardavimus ir palaikytų kainas. O jei jų paklaustų, kurios apystovos, kurios priežastys palaiko jų produktų išleidimą, tai pasirodys, kad šie žmonės paprastai turi labai menką supratimą apie tą dalyką, kad jie blogai stebi faktus ir dar blogiau juos aiškina, kad jie tikra laiko tai, dėl ko labai verta abejoti, nori to, kas tiesiog priešinga jų interesams, ir stengiasi iš valdžios gauti paramos, kuri veda į blogas išdavas.

Sau tikresniam ir labiau praktiškai pritaikomam supratimui sudaryti apie tai, kas sudaro pardavimo rinką pramonės produktams, patyrinėkime čia visiems žinomus ir nuolatos kartojamus faktus, sugretinkime juos su tais, kurie mūsų jau yra išaiškinti tuo pat keliu, ir tuomet galimas daiktas, mes rasime naujas svarbias tiesas, galinčias nušviesti ir pramonininkų norus ir pastangas vyriausybių, taip karštai imančias juos savo globon.

Žmogus pramonėje stengiasi suteikti savo produktams vertę, sudarydamas kokį nors jų naudingą vartojimą, ir gali tikėtis, kad jo prekės bus įvertintos ir parduotos tik ten, kur yra žmonių, turinčių priemonių juos pirkti. Iš ko susidaro šios lėšos? Iš kitų vertybių, iš kitų produktų, pramonės gaminių, iš jų kapitalų, žemių. O iš to seka, nors iš pirmos pažiūros tat gali pasirodyti paradoksaliu, kad produktų pardavimas sudaromas pačios gamybos.

Jei kuris nors medžiagų pardavėjas pasakytų: „m a i n a i s u ž s a v o p r o d u k t u s a š r e i k a l a u j u n e k i t ų p r o d u k t ų, o p i n i g ų," tai nesunku būtų jam įrodyti, kad jo prekės pirkėjas gali sumokėti jam tik pinigais, gautais už prekes, kurias jis savo ruožtu parduos. Jam galima būtų taip pasaky-

ti: tokis ir tokis farmeris pirks jūsų medžiagas, jei jis turės gerą derlių, ir jis pirks iš jūs juo daugiau, juo gausesnis bus derlius. Bet jis nieko nepirks, jei pats nieko nepagamins. O ir jūs patys pirksite iš jo vilnų ir kviečių tik už tiek, kiek pagaminote medžiagos.

Jūs sakote, kad jums reikalingi ne produktai, o pinigai, o aš jums sakau, kad jums reikalingi produktai. Ištikrųjų, kad jums pinigai? Ar netiesa — tam, kad pirktute už juos žaliavos jūsų pramonei, arba maisto dalykų jums patiem?[1]). Iš to jūs patys matote, kad jums reikalingi ne pinigai, o produktai. Pinigai, už kuriuos jūs parduosite jūsų produktus ir už kuriuos pirksite kitus produktus, tarnaus tam pačiam tikslui abiems pusėms, o paskui vėl kitą ir trečią sykį, ir taip be galo, panašiai kaip ratai, kurie atvežė jūsų produktus, — ką tik parduotus, vež paskum vėl kitus, trečius ir t. t. Kai jums atrodys naudinga parduoti jūsų produktus, tai ar jūs sakysite, kad pirkėjai neturi ratų, kad parvežtų juos? Tas pats ir pinigai, — jie tie patys ratai, pervežantieji produktų vertes. Visas jų tikslas yra tai, kad parvežtų jums produktus, kuriuos pardavėjas jums pardavė tam, kad iš jūsų pirktų jūsų produktus; taip pat ir pinigai veš vertę produktų, kuriuos jūs pardavėte kitiems į tą, pas kurį jūs pirkote.

Jei, vadinasi, visas pasaulis perka daiktus, kurių visiems reikia, tai ne kitaip, kaip už produktų vertę, tik laikinai pavirtusią į tam tikrą pinigų sumą, už kurią jūs perkate. Atvirkščiai, kaip galėtu būti, kad dabar Prancūzijoje per vienerius metus šešis ar aštuonis kart perka daugiau daiktų, kaip kad pirkdavo nelaimingais Karolio VI laikais? Tat įvyksta, matomai, dėlto, kad

---

1) Net ir tuo atveju, kai pinigus taupo tik tam, kad juos taupytų, jų paskyrimas galiausiai, yra vis dėlto tai, kad už juos ką nors pirktume. Jei už juos perka net ir ne tas, kuris sutaupė juos, tai perka jo įpėdinis arba kas nors kitas, į kurio rankas atsitiktinai jie pakliūva, nes pinigai, kaip pinigai jokio kito vartojimo negali turėti.

dabar gaminama taip pat šešis ar aštuonis kart daugiau produktų, kaip pirmiau, ir dėlto, kad šie produktai parduodami mainais už kitus.

Tokiais atvejais ne pinigai gaminami; jie tėra vieną kartą pagaminti verslovininko kasyklose ir paleisti į apyvartą. Tūkstančiai apyvartų, kurias jie nuo to laiko padarė, visiškai nepadidino jų vertės; nieks negali pirktis maisto kitaip, kaip tik juos išleidęs, ir negali jų gauti kitu būdu, kaip išmainydamas į juos vertę, kurią turėjo produktas.

Kai kada sako ir taip: negali parduoti, nes maža pinigų. Bet čia priemonė laikoma priežastimi. Klaida, kurią čia daro, atsiranda dėl to, kad beveik visi produktai, ligi jie pakeičiami į kitus produktus, paprastai pavirsta pinigais, ir dėlto, kad prekė, taip dažnai pasirodanti, minios akyse įgaunanti prekės par excellence pobūdį, yra galutinas visų prekybinių santykių tikslas, o tuo tarpu ištikrųjų jis tėra ne kas kita, kaip tik tų operacijų tarpininkas. Vadinasi, negali sakyti: negalima parduoti dėlto, kad maža pinigų, o reikia sakyti taip: negali parduoti dėlto, kad maža kitų produktų. Pinigų visados pakanka apyvartai ir savitarpiems kitų vertybių mainams tarnauti, jei tik tų vertybių ištikrųjų yra. Kai jaučiamas pinigų trūkumas daromų apyvartų masėje, tai jis lengva papildyti, ir patsai papildymo reikalas yra geros dalykų būklės rodyklis. Būtent: ji rodo tai, kas yra, vadinas, didelį pagamintų vertybių kiekį, už kurį nori gauti didelį kitų vertybių kiekį. Tokiais atvejais prekės, tarnaujančios tarpininku ir palengvinančios santorių darymą, t. y. pinigai, lengvai pakeičiami kitais žinomais prekybos pasaulyje būdais, o greitai po to vėl plaukia pinigai, nes moneta yra prekė, o kiekviena prekė eina ten, kur ji labiau reikalinga. Vadinasi, jei trūksta pinigų, tai yra geras ženklas; kaip geras yra ženklas, kai trūksta prekių krautuvėse, taip pat esti, jei trūksta pinigų.

Jei kurios nors prekės yra labai daug ir ji neranda sau pirkėjų, tai priežastis to ne tai, kad trūksta pinigų, Jos pardavėjai labai būtų patenkinti, jei gautų savo prekių vertę tokiais produktais, kurie reikalingi jiems vartoti dabartinės dienos kursu; jie beveik neieško pinigų ir neturi reikalo jų turėti, o jei ir nori jų turėti, tai tik tam, kad paverstų juos vartojamais savo daiktais.

Gamintojas, kuris manytų, kad jo prekių vartotojus sudaro ne tik tie, kurie patys gamina, bet taip pat ir daugelis iš kitų klasių, kurios materialiai pačios nieko negamina, pav., valdininkai, gydytojai, juristai, dvasininkai ir kit., ir iš to padarytų išvadą, kad yra dar kitų prekyviečių be tų, kurias atstovauja asmenys patys ką nors gaminą, — tuo būdu galvojąs gamintojas tik įrodytų, kad jis sprendžia tik pagal išvaizdą ir nemoka įsigilinti į dalyko esmę. Ištikrųjų, štai kunigas, kuris eina į pirklį nusipirkti sau komžą ar mišiolą; vertė, kurią jis neša į krautuvę, yra pinigų suma. Iš kur jis ją ėmė? Iš mokesčių rinkėjų, kurie gavo ją iš mokesčių mokėtojų. Iš kur gavo ją mokesčių mokėtojas? Ją pagamino jis pats. Ši pati vertė, pagaminta mokesčių mokėtojo ir išmainyta į pinigus, o paskum įduota kunigui, ir įgalino jį padaryti šį pirkinį. Kunigas atsistojo į gamintojo vietą, o gamintojas galėtų ir pats už savo produkto vertę pirkti, jei ne komžą ar mišiolą, tai kokį nors kitą naudingesnį sau daiktą. Vartojimas daikto vadinamo mišiolu, įvyko kurio nors kito vartojimo sąskaiton. Bet šiaip ar taip būtų, o kiekvieno produkto pirkimas negali kitaip įvykti, kaip už kito produkto vertę.

Pirmoji išvada, kurią galima padaryti iš šios svarbios tiesos yra tai, kad juo daugiau kiekvienoje valstybėje gamintojų ir juo gausesnė gamyba, juo lengviau ir plačiau parduoti produktus.

Vietose, kur daug gamina, sukuriama tai, už ką tik ir galima pirkti — v e r t ė. Pinigai atlieka laikiną

vaidmenį mainų procese; kai tik įvyko santoris, visados pasirodo, kad už produktus sumokėta produktais.

Čia naudinga pastebėti, kad kiekvienas produktas, nuo to pat momento, kai jis pagamintas, savimi parengia pardavimą kitų produktų už pilną jų vertės sumą. Ir iš tikrųjų, kai tik paskutinis gamintojas baigė savo produktą, nieko jis taip netrokšta, kaip parduoti jį, kad šio produkto vertė neliktų jo rankose negyva. Bet ne mažiau jis skuba atsisakyti ir nuo pinigų, kurių suteikė jam tas produkto pardavimas, kad jie taip pat neliktų jo rankose. Bet išleisti pinigus tegalima tik perkant kurį nors produktą. Iš to matyti, kad vienas tik prekės gamybos faktas, tuo pat momentų kaip jis pagamintas, sudaro dirvą ir kitiems produktams parduoti.

Štai dėl ko geras derlius naudingas ne tik žemdirbiams, bet ir visų produktų, o ne vienų javų pirkliams. Visados perka daugiau tada, kada daugiau surenka. Atvirkščiai, blogas derlius kliudo visiems pardavimams. Tą pat galima pasakyti ir apie derlių amatų ir prekybos srityje. Ta prekybos sritis, kuri klesti, duoda lėšų pirkti, ir vadinasi įgalina taip pat ir parduoti visose kitose prekybos srityse. Atvirkščiai, jei kuri nors pramonės ar prekybos šaka blogai eina, kenčia ir visos kitos.

Jei tas taip, tai iš kur imasi, paklaus manęs, tokis didelis prekių kiekis, kuris kaikada apsunkina apyvartą, nes neranda sau pirkėjų? Kodėl šios prekės vienos kitų neperkamos?

Į tai aš atsakysiu, kad jei prekės neparduodamos, arba parduodamos su nuostoliu, tai jos vadinasi, praneša reikmenių sumą arba dėlto, kad jų buvo pagaminta per daug, ar dar daugiau dėlto, kad kitos gamybos davė mažiau prekių, kaip reikia. Žinomų produktų labai daug dėlto, kad trūksta kitų.

Prasčiau sakant — daugelis mažiau pirko, nes patys mažiau pagamino, o pagamino jie mažiau dėl to,

kad sutiko kliūčių savo gamybos būduose, arba dėlto, kad jiems trūko šiam lėšų.

Taip pat galime pastebėti, kad tuo pačiu laiku vienos prekės sunkiai parsiduoda, o kitos atvirkščiai brangsta ligi nepaprastai aukštų kainų. Kadangi pakilusios kainos turėtų sudaryti pakankamai priežasčių sustiprėti gamybai, tai čia, vadinasi, veikia kokios nors išimtinos reikšmės apystovos arba prievartos priemonės, kaip gamtinės ar politinės nelaimės, vyriausybių godumas ar nesugebėjimas, kurios dirbtinai palaikydamos šį nepriteklių, sudaro tokį susigrūdimą. Jei tik tokia politinės priežasties liga praeis, tai gamybos priemonės eis ten, kur jos atsiliko: pamažėl atsigaudamos jos paskatins ir visas kitas gamybas. Viena gamyba retai aplenktų kitas, o jos produktai retai nustotų vertės, jei viskas būtų pavesta savaimingai apyvartai.

Antra išvada iš to pačio principo tokia, kad kiekvienas yra suinteresuotas kitų gerove ir kad vienos pramonės šakos klestėjimas visados padeda klestėti ir kitoms. Ištikrųjų, šiokią ar tokią pramonę paimtume pavyzdžiui, asmeniški talentai juo geriau joje pritaikomi ir turi didesnės naudos, juo daugiau apie juos žmonių, kurie patys šį - tą uždirba. Talentingas žmogus, liūdnai mitęs kurioje nors šalyje, šlijančioje į nusmukimą, rastų daugelį užsiėmimų savo gabumams produktingoje šalyje, kur jie galėtų nešti naudos ir gauti atlyginimą. Pirklys kokiame nors pramoningame ir turtingame mieste parduoda už daug didesnes sumas, kaip pirklys gyvenąs neturtingoje apylinkėje, kur viešpatauja apsileidimas ir tinginys.

Ką galėtų daryti energingas manufaktūrininkas arba vikrus pirklys mažai apgyventame ir tamsiame Ispanijos ar Lenkijos miestelyje? Nors jis ten nesutiktų jokio konkurento, tačiau jis parduotų labai mažai, nes ten ir gamina mažai, tuo tarpu Paryžiuje, Amsterdame, Londone jis darytų didžiausius dalykus, nežiūrint į konkurencija šimto tokių pat kaip jis pirklių. Prie-

žastis to paprasta: čia jis apsuptas žmonėmis, kurie gamina daugelį įvairių rūšių produktų ir perka už tai, ką pagamino, t. y. už pinigus, gautus pardavus tai, ką jie pagamino.

Čia glūdi šaltinis pelnų, gaunamų miestų gyventojų iš sodžiaus gyventojų ir pastarųjų, gaunamų iš pirmųjų: ir vieni ir antri perka vieni iš antrų juo daugiau, juo daugiau patys gamina. Miestas, apsuptas turtingų sodžių, randa ten daugelį ir turtingų pirkėjų, panašiai kaip arti turtingo miesto sodžiaus produktai gauna didesnę vertę. Nieko nėra neteisingesnio, kaip dalinti tautas į žemdirbių, pramonės ir prekybos tautas. Jei kyla tautos žemės dirbimas, tai tuo pat kyla ir manufaktūrinė pramonė ir jos prekyba, o jei klesti jos manufaktūrinė pramonė ir prekyba, tai auga ir žemės dirbimas.

Kiekviena tauta santykyje su savo kaimyne tauta yra tokioje pačioje padėtyje, kaip kiekviena provincija santykyje su kita provincija, kaip kiekvienas miestas santykyje su apylinkiniais sodžiais: visi jie suinteresuoti jo klestėjimu ir tuo, kad jis tvirtai galėtų naudotis savo gerove. Vadinasi, Jungtinės Valstybės visiškai išmintingai stengėsi plėsti pramonę tarp laukinių tautų, kuriomis buvo apsuptos: jos norėjo, kad tos tautos ką nors turėtų, kad ką nors galėtų duoti mainais už tai, ko jiems reikia, nes nieko negalima gauti iš tautų, kurios neturi nieko duoti mainais. Žmonijai labai svarbu, kad tauta tarp savo kaimynų vadovautųsi kiekvienu atveju laisvės principais. Puikūs rezultatai, kurių ji gauna taip dalykams esant, įrodys jai, kad tuščios sistemos, pražūtingos teorijos sudaro išimtinas taisykles, uoliai saugojamas tik senose Europos valstybėse, kurios garsiai apšaukia jas praktikos tiesomis tik dėl to, kad šios sistemos ir teorijos, dėja, vykdomos ir praktikoje. Žiemių Amerikos Sąjungai priklausys ateityje garbė pačios patyrimu įrodyti, kad

pati aukštoji politika visados esti suderinama su nuosaikumu ir humaniškumu.

Trečia iš to pačio gerojo principo išeinanti išvada yra tai, kad svetimšalių produktų įvežimas patogus vidaus produktų pardavimui, nes mes negalime pirkti svetimų prekių kitaip, kaip už mūsų pramonės, mūsų žemės ir mūsų kapitalų produktus, kuriuos, vadinasi, prekyba gelbsti parduoti. „Bet mes, atkirs man, už svetimšales prekes mokame pinigais!“ Tas tiesa, bet jei mūsų žemė negamina pinigų, tai tuos pinigus tenka mums pirkti už mūsų pramonės produktus, vadinasi, vis tiek už ką pirktų užsienio prekes, — už savus produktus ar už pinigus, — bet šie pirkimai duoda galimumo tautinei pramonei parduoti.

Ketvirtoji iš to pat principo išvada yra tai, kad grynas ir paprastas vartojimas, turįs tikslo iššaukti naujus produktus, niekuo nepadeda šalies turtingumui. Jis naikina iš vienos pusės tai, ką sukelia iš antros. Vartojimui būti patogiam, reikia tik, kad jis atliktų savo esminį uždavinį, patenkintų reikmenes. Kai Napoleonas pareikalavo, kad jo dvariškiai eitų į dvarą išsiuvinėtuose rūbuose, tai jis tiems asmenims padarė nuostolį, kuris buvo nemažesnis už uždarbį gaunamą išsiuvinėtojų. Jis dar blogiau elgėsi, kai jis ypatingais leidimais leisdavo slaptą prekybą su Anglija, ir reikalavo, kad prancūzų prekių būtų išvežama tokia pat vertė, kurią buvo manoma įvežti. Pirkliai, kurie turėjo tokius leidimus, kraudavo į savo laivus prekes, kurias negalėdami parduoti anoje sąsiaurio pusėje, turėjo versti į jūrą tuojaus išplaukus iš uosto. Vyriausybė nieko nenusimaniusi politinėje ekonomijoje, garsiai pagirdavo tokį būdą, pripažindama, kad tat naudinga mūsų manufaktūroms. Bet kurios įtakos tikrai tat turėjo? Pirklys priverstas nustoti visos prancūzų prekių vertės, kurias išveždavo, parduodavo paskum cukrų ir kavą išvežtus iš Anglijos, o prancūzų vartotojas apmokėdavo už juos ir visą kainą tų prekių, kurių jis turėjo. Tat — lygiai tas pats, jei fabrikams

paskatinti, mokėtojų sąskaiton manufaktūrinės prekės būtų metamos į jūrą[1]).

Pramonei paskatinti nepakanka vieno gryno ir paprasto vartojimo, čia dar reikia tobulinti skonį ir reikmenes, kurios sukelia gyventojuose norą vartoti, lygiai taip pat, kaip prekybai skatinti reikia padėti vartotojams gauti didesnius pelnus, už kuriuos jie galėtų pirkti. Tik bendros ir nuolatinės tautos reikmenės skatina gaminti, kad galėtų parduoti, ir tuo pat skatinamas ir nuolatinis, naudingas šeimų gerovei vartojimas.

Įsidėmėjus dėsnį, kad produktų paklausai apskritai esti juo gyvesni, juo gyvesnė gamyba, kaip nesugriaujamą tiesą, nors ir kiek paradoksališkai išreikštą, — nėra reikalo ypatingai rūpintis tuo, į kurią būtent pramonės šaką reikia kreipti šią gamybą. Sukurtī produktai sukelia įvairius paklausus, nustatomus papročių, reikmenių, kapitalų ir pramonės būklės, o taip pat gamtiniais šalies faktoriais; didžiausi paklausaī esti tokių prekių, kurios dėl stiprių jų reikalavimų, sudaro didžiausią naudą išleistiems joms kapitalams, didžiausius patogumus verslovininkams, didžiausią uždarbį darbininkams. Tokios būtent prekės ir gaminamos didesniame kiekyje, kaip kitos.

Gal kas paklaus, o kur yra ribos vis augančios pramonės ir kur kasdien augantieji produktai galėtų būtī mainomi vieni į kitus? Juk begalinės progresijos egzistuoja tik abstraktinių skaičių srityje, o praktikoje pačios gamtos yra padėtos ribos bet kuriems pertekliams, vadinasi, čia susiduriame su politinės ekonomijos taikymu praktikoje.

---

1) Anglams svarbu buvo tik parduoti į Prancūziją gera kaina savo kalonijų prekes. Taigi, nežiūrint į karą, jie stengėsi nekliudyti tam. Tuomet prancūzai vietoje to, kad išleistų cukrui 50 mil., būtų galėję išleisti tik 25 mil., o kiti 25 mil. kasmet būtų likę pirkti saviems produktams, kurie buvo metami į jūrą. Gamyba nuo to nesumažėtų, bet tuomet nebūtų bent niekam nuostolių.

Praktikoje dar niekados nėra buvę tokio atsitikimo, kad kuri nors tauta būtų visiškai netekusi produktų, kuriuos ji galėtų gaminti ir vartoti. Bet mes mintyje laipsniškai galime išplėsti visiems produktams tai, ką pastebėjome kai kuriuose. Už tam tikrų ribų sunkumai, kurie lydi kiekvieną gamybą, ir kurie paprastai gamintojų nugalimi, auga tokia greita proporcija, kad praneša patenkinimą, duodamą tokio produkto naudojimu. Ir tuomet kokį nors naudingą daiktą galima pagaminti, bet jo naudingumas nebus vertas to, ką jis kaštavo, ir nepatenkins esminės kiekvieno produkto sąlygos — kad jo vertė būtų bent jau lygi gamybos kaštams. Jei iš tam tikro žemės ploto surinktas visas maisto dalykų kiekis, kokį tik galima gauti iš jo, tai jų gamyba gali tapti tokia didelė, kad gautas produktas nekainuos to, kas jam išleista. Jei trisdešimties dienų darbas gali išmaitinti dirbusius tik per dvidešimts dienų, tai neįmanoma tęsti tokia gamyba: ji neskatins dirbti naujų asmenų, kurie dėl to nepadidins paklausų naujiems drabužiams, naujiems būtams ir t. t.

Vartotojų skaičių, tiesa, nustato valgomų dalykų kiekis, bet visos kitos reikmenės, išskyrus valgį, gali augti ligi begalybės; tokiu pat laipsniu gali būti mainomi vieni į kitus ir produktai, galintieji tenkinti šias reikmenes. Bet jie gali augti taip pat ir kapitalo rinkimo pavidalu. Bet jei reikmenės tampa vis mažiau spiriančios, tai žinoma, kad vartotojai darys vis mažiau pastangų joms patenkinti; tai yra, kitais žodžiais tariant, bus vis sunkiau surasti produktų kainoje teisingą atlyginimą už gamybos išlaidas. Visados palieka teisingas tas dėsnis, kad produktai juo stipriau parduodami, juo labiau išaugusios tautos reikmenės ir juo daugiau dalykų ji gali duoti mainais, t. y. juo daugiau ji yra civilizuota.

D. RICARDO.

Dovydas Ricardo, gimė 1772.IV.19. turtingo pirklio ir biržos nario šeimoje, kilusioje iš Olandijos žydų. Mokėsi iš dalies Olandijoje, iš dalies Londone. Jau 14 metų dalyvavo biržos operacijose ir vėliau iš to sudarė didelius turtus. 25 metų amžiaus būdamas užsiima matematikos, chemijos ir minerologijos studijomis; bet noras tuos mokslus studijuoti išnyksta, kai susipažįsta su A. Smithu „Wealth of Nations". Nuo to laiko pamėgsta politinės ekonomijos studijas. 1809 metais jis išleidžia brošiūrą „The high price ot bullion". Kiek vėliau paskelbia brošiūras apie pinigus ir bankus, o 1815 metais apie javų muitus; 1817 pasirodo jo pagrindinis veikalas „Principles of political economy and taxation". 1819 metais tampa Parlamento nariu. Paskutinį veikalą išleidžia 1822 metais „On Protection to Agriculture". Mirė 1823 m. VIII.11.

Apie vertę[1]).

I SKYRELIS.

Prekės vertė arba bet kurios kitos prekės kiekis, už kurį ji išmainoma, priklauso nuo santykio darbo kiekio, reikalingo jai pagaminti, o ne nuo didesnio arba mažesnio atlyginimo, kuris už tą darbą sumokamas.

Adomas Smithas pastebėjo, kad „žodis vertė turi dvi įvairias prasmes: kai kada jis reiškia kurio nors atskiro daikto naudingumą, o kai kada — tam daiktui perkeltą jėgą, kurią duoda jos turėjimas, pirktis kitus daiktus. Pirmąją galima pavadinti vartojamąja verte, antrąją — mainomąja verte. Daiktai, turį didžiausią vartojamąją vertę — tęsia jis toliau — dažnai turi mažą arba visiškai neturi mainomosios vertės, ir atvirkščiai, daiktai turį didžiausią mainomąją vertę, turi mažą vartojamąją vertę, arba ir visiškai jos neturi". Vanduo ir oras labai naudingi, jie tiesiog būtini gyvybei, tačiau, paprastose sąlygose už juos nieko negali gauti mainais. Atvirkščiai auksas, nors jo naudingumas palyginti su oru arba vandeniu labai nedidelis, mainomas už didelį kitų prekių kiekį.

---

1) Iš „Principles of political economy and taxation." I Ch.

Tuo būdu naudingumas negali būti mainomos vertės matu, nors pastaroji be jo visiškai neįmanoma. Jei daiktas jokiam reikalui netinka, kitaip sakant, jei jis niekuo netarnauja mūsų gerovei, tai jis neturės jokios mainomos vertės, nežiūrint į visą jo retumą arba darbo kiekį, kurio reikėjo jam pagaminti.

Jei gėrybė naudinga, tai savo mainomą vertę ji semia iš dviejų šaltinių: savo retumo ir darbo kiekio, reikalingo jai pagaminti.

Yra kaikurių gėrybių, kurių vertę nustato išimtinai jų retumas. Jokiu darbu negalima jų kiekio padidinti, ir dėlto jų vertė negali kristi dėl pasiūlų padidinimo. Prie tokios rūšies gėrybių priklauso retos statulos ir paveikslai, retos knygos ir monetos, ypatingo skonio vynai, gaminami iš vynuogių, augančių tiktai apribotoje neišplečiamoje dirvoje su specifiniais ypatumais. Jų vertė visiškai nepriklauso nuo pradinio į jų gamybą įdėto darbo kiekio, ir keičiasi priklausomai nuo kintančio turto ir skonio tų asmenų, kurie nori jų įsigyti.

Bet masėje gėrybių, kasdien mainomų prekyvietėje, tokios gėrybės sudaro tik nežymią dalį. Didžiausią kiekį tų gėrybių, kurios sudaro paklausų objektą, gauname iš darbo. Jų kiekis be galo gali būti naudingas ne tik vienoje vienintelėje, bet daugybėje šalių, jei tik mes esame pasiryžę dėti jų gamybai reikalingą darbą.

Ir jei mes kalbame apie gėrybes, jų mainovertę ir įstatymus, nustatančius jų santykinias kainas, tai visados turime galvoje tik tokias gėrybes, kurių kiekis gali būti padaugintas žmogaus darbu ir kurių gamyboje laisvai gali pasireikšti konkurencija.

Pirmykštėse visuomeniškos raidos pakopose šių gėrybių vertė mainoma; taisyklė, nustatanti, kuris vienos gėrybės kiekis privalo būti mainomas į kitos, beveik išimtinai priklausydavo nuo palyginamo darbo kiekio, dedamo kiekvienai pagaminti.

„Tikroji kiekvieno daikto kaina“ — sako Adomas Smithas — būtent tie kaštai, kurie tikrai kiekvienam

daiktui, norinčio jį įgyti turi būti išleisti, glūdi jo pagaminimo trūse ir pastangose (toil and trouble). Kiekviename daikte, kurį žmogus įgijo arba nori turėti savo žinioje, ar išmainyti į ką nors kitą, jis ištikrųjų vertina tik trūsą ir pastangas, kurias jis gali sutaupyti ir perkrauti kitiems".

„Darbas buvo pirmutinė kaina — pirmykščiai pinigai, kuriais mokėdavo už visus daiktus". Ir toliau „ankstyvoje ir pirmykštėje visuomenės būklėje, kuri buvo prieš kapitalų kaupimą ir žemės perėjimą privatinėn nuosavybėn, santykis tarp darbo kiekių, reikalingų įvairiems daiktams įsigyti, matomai, yra vienintelė sąlyga, kuri gali nustatyti kurią nors taisyklę įvairių darbų mainams. Jei, pavyzdžiui, kurioje nors medžiotojų giminėje vebrui nukauti paprastai reikalinga du kart daugiau darbo, kaip briedžiui nukauti, tai vienas vebras, žinoma, bus mainomas į du briedžiu, arba kitaip sakant, jis kainuos du briedžiu. Visiškai naturalu, kad paprastas dviejų dienų, arba dviejų valandų darbo produktas du kart daugiau kainuotų, kaip vienos dienos ar valandos darbo produktas"[1]).

Ši teorija, anot kurios visų prekių mainovertės pagrindą, išskyrus tas, kurių kiekio negalima dauginti žmogaus trūsu, sudaro darbas — politinei ekonomijai turi labai didelės reikšmės: niekas nepagimdė taip daug klaidų ir nuomonių skirtumų šiame moksle, kiek neaiškumas sąvokų, kurios buvo siejamos su žodžiu „vertė".

Jei prekių mainomoji vertė nustatoma darbo kiekio, įkūnyto į jas, tai kiekvienas to kiekio didinimas turi didinti atitinkamos prekės vertę, o kiekvienas mažinimas — mažinti ją.

Bet Adomas Smithas, kuris taip teisingai nustatė pirminį mainomos vertės šaltinį, ir kuris atitinkamai tam turėjo pareikšti, kad visi daiktai įgauna didesnės

---

[1]) Wealth of Nations, Book I, ch 5.

ar mažesnės vertės pagal didesnio ar mažesnio įdėto į juos darbo kiekio, iškelia dar ir kitą vertės matą ir sako, kad daiktai daugiau ar mažiau verti, atsižvelgiant į tai, ar jie išmainomi į didesnį ar mažesnį to mato daiktų kiekį. Kai kada jis laiko tokiu matu javus, kai kada vėl darbą, — bet ne darbo kiekį padėtą to ar kito daikto gamybai, o tą jo kiekį, kurį galima pirktis už šį daiktą prekyvietėje, — lyg tat būtų tas pats, lyg kad darbininkas turėtų už savo darbą dvigubai daugiau gauti, jei jo darbas tapo du kart produktingesnis ir jis dėlto gali du kart daugiau gaminti.

Jei tat iš tikrųjų būtų teisinga, ir darbininkų atlyginimas būtų visados proporcingas tam, kiek jis pagamino, — padėtas prekei pagaminti darbo kiekis būtų lygus tam darbo kiekiui, kurį už tą prekę galima pirkti, ir kiekvienu iš jų galima būtų matuoti kitų daiktų verčių pasikeitimus; bet jie visai nelygūs; pirmasis daugelyje apystovų yra nekintamas matas, tiksliai parodąs kitų daiktų vertės pasikeitimus, o antrasis pasiduoda tiekai pat svyravimų, kaip ir lyginamų su juo prekių vertės. Adomas Smithas, labai sumaniai parodęs, kad kintami vertės matai, kokiu yra auksas ar sidabras, nepakankamai tinkami kitų daiktų vertės pasikeitimams nustatyti, pats pasirinko ne mažiau kintamą matą, kuriuo yra grūdai ir darbas.

Be abejonės, aukso ir sidabro vertė svyruoja atradus naujas ir turtingesnes kasyklas; bet toki atradimai reti ir jų pasėkos, nors ir žymios, esti aprėžtos palyginti trumpais laikotarpiais. Ji svyruoja taip pat ir dėl patobulinimų kasyklų darbe ir mašinose, kurių pagalba dirbama kasyklose, nes dėl tokių patobulinimų mažesniu darbo kiekiu gali būti iškasama daugiau aukso ir sidabro. Toliau, jų vertė taip pat svyruoja išsibaigiant turtams kasyklose, kurios aprūpindavo jais visą pasaulį per ilgus amžius.

Bet ar grūdų vertė nesvyruoja dėl tų pačių priežasčių? Ar nesikeičia ji iš vienos pusės dėl žemės dirbimo technikos pagerinimo, o taip pat dėl atradimo naujų

derlingos žemės plotų kitose šalyse, kuriuos pradedama dirbti, kas tuo būdu padaro įtakos grūdų kainoms visose prekyvietėse, kur jų įvežimas laisvas? Ar antra vertus, javų vertė nedidėja dėl įvežimo draudimo, gyventojų ir turtingumo augimo, o taip pat dėl augančių sunkumų, kurie atsiranda iš reikalo padidinti darbą dirbant mažiau derlingą žemę, kad patenkinus tuo būdu padidėjusius paklausus? Ir ar ne taip pat keičiasi ir darbo vertė, kuriai netik kaip ir visų kitų daiktų vertei turi įtakos santykis tarp paklausų ir pasiūlų, — santykis neišvengiamai kintąs su kiekviena visuomenės būklės permaina, — bet taip pat maisto ir šiaip reikalingų daiktų, kuriems darbo alga išleidžiama, kainų nepastovumas? Gali atsitikti, kad toje pačioje šalyje duoto maisto ir pragyvenimo reikmenių kiekio gamyba per vieną laiko tarpą gali reikalauti dvigubai didesnio darbo, kaip per kitą, ankstyvesnį, o darbininko atlyginimas tuo tarpu gali ar visiškai nesumažėti, ar labai maža tesumažėti. Jei per pirmą laikotarpį darbininko darbo alga sudarė tam tikrą maisto ir reikalingų daiktų kiekį, tai jis greičiausia nebegalėtų išmisti, jei tas kiekis sumažėtų. Šiame pavyzdyje maisto ir reikalingų daiktų kainos pakilo 100%, skaitant pagal darbo k i e k į, reikalingą jiems gaminti; tuo tarpu, jei išmatuoti jų vertę darbo kiekiu, už kurį jie gali būti i š m a i n o m i, tai ji vargu bau pasikeitė.

Tą patį reiškinį mes pastebėsime, jei paimsime dvi arba kelias šalis. Amerikoje ir Lenkijoje metinis duoto žmonių skaičiaus darbo kiekis, įdėtas į vėliausiai pradėtą dirbti žemę, išaugins žymiai daugiau javų, kaip tokioje pat, ir lygiai tokiomis sąlygomis dirbamoje žemėje Anglijoje. Prileidžiant, kad visi kiti reikalingi pragyvenimui daiktai vienodai pigūs šiose trijose valstybėse, ar nebus didelė klaida daryti iš to išvadą, kad tenkąs darbininkui grūdų kiekis kiekvienoje šalyje bus proporcingas jų gamybos lengvumui?

Jei, pagerinus mašinas, darbininkų apavui ir drapanoms gaminti reikėtų keturius kart mažiau darbo,

kaip dabar, tai jų vertė greičiausia kristų 75%, bet iš to dar neseka, kad darbininkas dėl to gautų galimumo vartoti keturius švarkus ir batų poras vietoje vienos. Labiau galimas daiktas, kad ne per ilgą laiką jo darbo alga, dėl konkurencijos ir akstino gyventojams daugintis, būtų suderinta su nauja verte tų reikalingų daiktų, kuriems ji išleidžiama. Jei toki pagerinimai apimtų visus darbininko vartojamus daiktus, tai mes greičiausia, po keleto metų rastume, kad jų vartojamų dalykų kiekis padidėjo labai nežymiai, ir tat nežiūrint į tai, kad kalbamų prekių mainoma vertė, palyginus su verte kitų daiktų, kuriems gaminti nebuvo padaryta jokių pagerinimų, žymiai sumažėjo, ir nežiūrint į tai, kad jos dabar sudaro daug mažesnio darbo kiekio produktą.

Taigi, neteisinga drauge su Adomu Smithu sakyti, kad, „jei darbas gali p i r k t i kai kada didesnį, kai kada mažesnį gėrybių kiekį, tai kinta jų, o ne darbo vertė, kuris perka jas"; ir kad, vadinasi, „vienas darbas, kurio vertė niekados nekinta, yra galutinas ir tikrasis matas, kuriam padedant, visais laikais ir visur galima nustatyti ir sulyginti visų prekių vertę". Už tat visiškai teisinga, kad, kaip sakė Adomas Smithas pirmiau, „santykis tarp darbo kiekių, reikalingų įvairiems daiktams įsigyti, matomai, yra vienintelis taškas, iš kurio galima išvesti kokią nors taisyklę įvairiems daiktams mainytis", arba, kitais žodžiais tariant, kad dabartinę arba būtąją palyginamą prekių vertę nustato tas palyginamas jų kiekis, kurį gamina darbas, o ne tie palyginamieji prekių kiekiai, kurie duodami darbininkui mainais už jo darbą.

Toliau mes norime sužinoti, jei dviejų gėrybių palyginamos vertės kinta, kurią iš tikrųjų tas pasikeitimas palietė? Lygindami dabartinę vienos iš jų vertę su batų, kojinių, skrybelių, geležies, cukraus ir visų kitų prekių verte, mes randame, kad ji mainoma į tą patį šių daiktų kiekį, kaip ir pirmiau. Palyginę su to-

mis pačiomis prekėmis kitą, mes rasime, kad ji pasikeitė santykyje su jais visais; tuo atveju mes galime didesne tikimybe spręsti, kad pasikeitimas įvyko šioje prekėje, o ne prekėse, su kuriomis mes ją lyginome. Jei tirdami smulkiau visas apystovas, susijusias su šių įvairių prekių gamyba, mes rasime, kad batų, kojinių, skrybėlių, geležies, cukraus ir t. t. gamybai leidžiamas tas pats darbo ir kapitalo kiekis, kaip ir pirmiau, o tai vienintelei prekei gaminti, kurios lyginamoji vertė pasikeitė, kitas kiekis, tai tikimybė pavirs tikruma, ir mes įsitikinsime, kad pasikeitimas įvyko vien tik šioje prekėje: mes tuo būdu surandame jos pasikeitimo priežastį.

Jei aš radau, kad aukso uncija mainoma (palyginti su pirmiau) į mažesnį įvardintų anksčiau ir daugelio kitų prekių kiekį, jei be to, aš radau, kad duotas aukso kiekis, suradus naujas gausesnias kasyklas ar naudingiau pritaikius mašinas, gali būti gautas mažesniu darbo kiekiu, tai aš galėsiu pasakyti, kad aukso vertės pasikeitimo, santykyje su kitomis prekėmis, priežastis buvo didesnis lengvumas jį gaminti, arba reikalingo jam gauti darbo kiekio sumažėjimas. Taip pat, jei darbo vertė žymiai sumažėjo palyginti su visų kitų daiktų verte, ir jei aš radau, kad šis kritimas buvo pasekmė gausesni darbo pasiūlų prekyvietėje, kuriuos iššaukė didesnius duonos ir kitų darbininkui reikalingų daiktų aprūpinimo lengvumas, tai, mano dėta, aš turėčiau teisės padaryti išvadą, kad grūdų ir kitų reikalingų daiktų vertė sumažėjo, sumažėjus jų gamybai reikalingam darbo kiekiui ir dėl didesnio lengvumo išmaitinti darbininką sumažėjo taip pat ir darbo vertė. „Ne, — atkerta Adomas Smith ir Malthus, — pavyzdyje su auksu jūs buvote teisus, vadindami jo lyginamos vertės pasikeitimą jo vertės kritimu, nes grūdų ir darbo kaina šiuo atveju nepasikeitė. O kadangi už auksą dabar galima būtų gauti ir vienų ir kitų daiktų, tik mažesnį kiekį, tai visiškai tikslu būtu spręsti, kad pasikeitė ne visų kitų daiktų vertė, o tik aukso.

Bet jei kinta lyginamoji darbo ir grūdų vertė — daiktų, mūsų parinktų vertės matu, tai, nežiūrint į visus juos liečiančius pasikeitimus, kuriuos ir mes pripažįstame, būtų labai neteisinga daryti tą pačią išvadą. Jei mes norime tiksliai išsireikšti, tai mes turime pasakyti, kad darbo ir grūdų vertė nepasikeitė, ir kad atvirkščiai padidėjo visų kitų daiktų vertė".

Bet prieš šį išsireiškimo būdą aš protestuoju. Aš randu, kad lygiai taip pat, kaip ir pavyzdyje su auksu, grūdų vertės pasikeitimo priežastimi santykyje su kitais daiktais yra sumažėjimas darbo kiekio, reikalingo jam gaminti. Todėl konsekventiškai galvodamas, aš turiu grūdų ir darbo vertės kritimą pavadinti jų vertės kritimu, o ne kilimu vertės tų daiktų, su kuriais jie lyginami. Jei man reikia samdyti darbininką savaitei ir aš jam moku vietoje dešimties šilingų aštuonis, ir jei pinigų vertėje neįvyko jokių pasikeitimų, tai darbininkas, greičiausia, galės gauti daugiau maisto ir reikalingų daiktų už aštuonis šilingus, kaip pirmiau gaudavo už dešimts. Bet tat įvyks ne dėl tikros jo darbo algos vertės pakilimo, kaip sakė Adomas Smith ir neseniai Malthus, o dėl kitų daiktų vertės kritimo, daiktų, kuriems pirkti darbininkas leidžia savo algą.

Šiuo atveju mes turime reikalą su visiškai kitu reiškiniu. Ir tačiau, kai aš tatai vadinu tikru darbo algos vertės kritimu, man prikiša, kad aš vartoju naują ir nepaprastą terminologiją, neatitinkančią tikruosius mokslo principus. O man atvirkščiai rodosi, kad netinkamą ir nepaprastą terminologiją vartoja kaip tik mano priešininkai.

Prileiskime, kad darbininkui moka bušelį grūdų už savaitę darbo, kai grūdų kainą sudaro 80 šilingų už kvarterį[1]), ir bušelį su ketvirčių, kai jo kaina krinta ligi 40 šilingų. Prileiskime toliau, kad pats darbinin-

1) 1 bušelis = 36,37 litrų, 1 kvarteris = 8 bušeliams (vert. past.)

kas su visa savo šeimyna suvartoja pusę bušelio per savaitę, o likusius grūdus jis išmaino į kūrą, muilą, žvakes, arbatą, cukrų, druską ir t. t. Jei už tris ketvirtąsias bušelio, kurie jam paliks vienu atveju, jis neįsigys tiek pat įvardintų prekių kaip kitu atveju už pusę bušelio, o tiek jis tikrai nebegalės įsigyti, tai ar darbo vertė kyla ar mažėja? Kyla, turi pasakyti Adomas Smithas, nes jo matas yra grūdai, o darbininkas gauna daugiau javų per savaitę. Mažėja — turi pasakyti tas pats Adomas Smithas, „nes daikto vertė pareina nuo perkamosios jėgos, kurią duoda daikto turėjimas, santykyje su kitais daiktais", o pirmoji darbo jėgą santykyje su įvardintomis prekėmis šiame atvejuje sumažėjo.

II SKYRELIS.

Įvairios kokybės darbas įvairiai atlyginamas. Bet ši apystova nėra lyginamosios prekių vertės pasikeitimo priežastis.

Bet jei aš darbą laikau kiekvienos vertės šaltiniu ir santykinį jo kiekį laikau vertės matu, kuris beveik išimtinai nustato santykinę prekių vertę, tai iš to dar neseka, kad aš neturiu galvoje kokybinių darbo skirtumų ir sunkumo palyginti valandos arba dienos darbą vienoje pramonės šakoje su tokiu pat darbo ilgiu kitoje. Įvairios kokybės darbo vertinimas greitai nusistoja prekyvietėje pakankamų visiems praktiškiems tikslams tikrumu ir žymioje dalyje pareina nuo palyginamo darbininko vikrumo ir atliekamo darbo intensingumo. Bet jau kartą nusistojusi skalė kinta tik nežymiai. Jei auksakalio darbo diena brangiau vertinama, kaip paprastojo darbininko, tai šis santykis jau seniai nustatytas ir jau seniai užėmė sau tinkamą vietą verčių ierarchijoje[1]).

1) „Bet nors darbas esti tikras visų prekių mainomos vertės saikas, bet darbas paprastai nesti tas matas, kuriuo nustatoma jų vertė. Dažnai sunku esti nustatyti santykį tarp dviejų įvairių darbo kiekių. Šis santykis ne visados

Tuo būdu lyginant vienos ir tos pačios prekės vertę įvairiais laikais, netenka imti dėmesin lyginamojo vikrumo ir darbo įtempimo, panaudoto gaminant šią prekę, nes ši apystova vienodai veikia per vieną ir per antrą laikotarpį. Vienu laiku sunaudoto darbo rūšis lyginama su kitu laiku sunaudoto tokio pat darbo rūšimi. Jei prisidėjo ar sumažėjo viena dešimtoji, viena penktoji arba viena ketvirtoji, tai tat padarys atitinkamos įtakos į santykinę prekės vertę.

Jei gelumbės gabalas dabar vertas dviejų lininio audeklo gabalų, o dešimčiai metų praėjus gelumbės gabalo paprastą kainą sudarys keturi lininio audeklo gabalai, tai mes tikrai galime sakyti, kad arba daugiau eina darbo gelumbei gaminti, arba mažiau liniam audeklui, arba kad abi priežastys veikė kartu.

Kadangi analizas, į kurį aš noriu atkreipti skaitytojo dėmesį, stato savo uždaviniu ištirti pasikeitimų įtaką ne absoliutinės, bet sąntykinės prekių vertės, tai mums visiškai nesvarbu nagrinėti įvairių žmogaus darbo rūšių lyginamąjį vertinimą. Mes galime sakyti, kad jei nelygybė tarp jų pradžioje buvo ir didelė, ir vieno verslo išmokymas reikalauja daugiau vikrumo, suvokimo ir įpratimo, kaip išmokymas kito, — vis tik vertinimo laipsnis eina beveik be pasikeitimų iš kartos

---

nustatomas pagal laiką, sunaudotą dviejuose įvairiuose versluose. Reikia imti dėmesin ir įvairius darbo pavojingumo ir reikiamo vikrumo laipsnius. Per intensyvaus darbo valandą gali būti daugiau darbo atlikta, kaip per dvejas lengvo darbo valandas, ir per tokio darbo valandą, kurio reikia mokytis dešimtį metų, daugiau, kaip per mėnesį paprasto darbo, nereikalaujančio mokymosi. Bet rasti kokį nors tikslų saiką darbo sunkumo arba vikrumo laipsniams, labai yra sunku. Faktiškai, mainant vieną į kitą įvairių darbo rūšių įvairius gaminius, paprastai abipusiai padaroma šiokia tokia nuolaida. O susitarimas įvyksta ne padedant kuriam nors tiksliam matui, bet prekyvietės derybų keliu, pagal tą apytikrią lygybę, kuri, nors ir nebūdama tiksli, tačiau esti pilnai pakankama paprastiems kasdieniniams prekybiniams santoriams". Wealth of Nations Book I, Chap. 10.

į kartą arba bent, jo pasikeitimas esti labai nežymus; todėl, imant trumpus laikotarpius, jis neturi įtakos santykinei prekės vertei.

„Į santykius tarp įvairių darbo algos ir pelno dydžius įvairiose darbo ir kapitalo pritaikymo šakose, visuomenės turtingumas ir neturtas, jos pažanga, stagnacija ir regresas daro, kaip mes jau pastebėjome, labai nedidelės įtakos. Toki perversmai visuomenės gerovėje, nors ir atsiliepia ir darbo algoje ir pelne, turi, tačiau, pasireikšti vienodai visose šakose. Todėl santykis tarp jų turi likti senas ir vargu bau gali pasikeisti dėl tokių perversmų, — bent jau tik per kiek nors ilgesnį laiką“[1]).

III SKYRELIS.

Į prekių vertę turi įtakos ne tik darbas įdėtas betarpiškai jiems gaminti, bet ir darbas, įdėtas į įrankius, pabūklus ir trobesius, užimtus gamybos procese.

Net toje pirmykštėje visuomenės būklėje, kurią nurodo Adomas Smithas, medžiotojas yra reikalingas savo verslui tam tikro kapitalo, nors ir jo pačio sukurto ir surinkto. Be jokio įrankio negali būti nukauti nė vebras, nė briedis, ir todėl jų vertę reguliuoja ne tik laikas ir trūsas, reikalingi nukauti jiems, bet dar ir laikas bei trūsas, reikalingas aprūpinti medžiotoją kapitalu, ginklais, kurie reikalingi jo medžioklei.

Sakykime, kad pagaminimas ginklų, reikalingų vebrui medžioti, sudaro du kart didesnių darbo išlaidų, kaip ginklų, reikalingų briedžiui medžioti, nes prie pirmo iš jų daug sunkiau esti arti prieiti, ir todėl ginklas turi būti daug taiklesnis; vienas vebras, žinoma, vertas daugiau už du briedžiu ir dėlto būtent, kad apskritai jam nukauti reikalinga daugiau darbo. Arba sakykime, kad pagaminti tam ar kitam ginklui eina tas

1) Wealth of Nations B. I, Chap 10.

pats darbo kiekis, bet abu tarnauja ne vienodai ilgai; tada iš to ginklo vertės, kuris ilgai tarnauja, į prekę įeis tik nedidelė jos dalis, o mažiau patvaraus ginklo vertė realizuosis prekėje, kuriai gauti ji tarnavo, daug didesne dalimi.

Visi ginklai, reikalingi vebrui ir briedžiui medžioti, gali priklausyti vienai žmonių klasei, o patsai medžiojimo darbas, atliekamas kitos klasės; ir vis dėlto palyginamos šviežienos kainos atitiks darbą, tikrai įdėtą kapitalui sudaryti ir sunaudotą medžioklei. Pareinamai nuo kapitalo gausumo ar trūkumo palyginant su darbu, pareinamai nuo gausumo ar trūkumo valgio ir kitų reikalingų žmonėms gyventi daiktų, tiems, kurie įdėjo tam tikros vertės kapitalą į tą ar kitą verslą, teks pusė, ketvirtis arba aštuntadalis gautojo produkto, o likusioji dalis teks kaip darbo alga tiems, kurie prisidėjo darbu. Bet šis padalinimas neatsilieps šių prekių vertei dėlto, kad — ar kapitalo pelnas bus didesnis ar mažesnis, ar jis sudarys 50, 20 ar 10 procentų, ar darbo alga bus aukšta ar žema, — visa tai padarys vienodos įtakos į abu verslu.

Jei mes prileisime, kad atskirų verslų skaičius visuomenėje padidėjo taip, kad vieni tiekia laivelius ir tinklus žuvims gaudyti, kiti — sėklas ir pirmykščius padargus, reikalingus žemės ūkyje, tai šiuo atveju pasireikštų tas pats principas, kuriuo mainomoji pagamintų prekių vertė proporcinga darbui, įdėtam jų gamybai, ir tai ne tik betarpiškai prekių gamybai, bet ir darbui, sunaudotam visoms mašinoms ir įrankiams, kurie bus reikalingi tam darbui sekmingai taikyti.

Jei mes prileisime pažangesnę visuomenės būklę, kurioje klesti prekyba ir amatai, tai mes po senoviei rasime, kad prekių vertė nustatoma to pačio principo. Nustatydami, pav., kojinių mainomą vertę, mes po senovei rasime, kad jų vertė, palyginti su kitais daiktais, pareina nuo viso darbo kiekio, kuris reikalingas

jiems pagaminti ir patiekti į priekyvietę. Čia įeis, pirma, žemės ūkio darbas, kuris reikalingas medvilnei išauginti; antra, darbas padėtas medvilnei pristatyti į šalį, kur iš jos bus gaminamos kojinės, — jis apima taip pat dalį darbo, įdėto laivui pastatyti, kuriuo jos atgabenamos, ir kuris pasireiškia prekių frachte; trečia, verpėjo ir audėjo darbas; ketvirta, darbo dalis mašinų konstruktoriaus, kalvio ir dailydės, kurie statė trobesius ir mašinas, reikalingas kojinių gamybai; penkta, mažmenų pirklio, ir daugelio kitų darbas, kurių mes čia neįvardinsime. Bendra visų tų įvairių rūšių darbų suma, nustatys kitų daiktų kiekį, už kurį bus mainomos šios kojinės, o tokį pat įvertinimą įvairių rūšių darbo, kurio buvo sunaudota tiems kitiems daiktams pagaminti, lygiai taip pat nustato toji dalis, kuri išmainoma į kojines.

Įsitikinti tam, jog tat yra tikrasis mainovertės pagrindas, prileiskime, kad padarytas koks nors patobulinimas, taupąs darbą kuriame nors iš įvairių procesų, per kuriuos turi pereiti žalia medvilnė pirm nei kojinės bus baigtos ir pateks į prekyvietę, ir pažiūrėkime, kokios bus to pasekmės... Jei medvilnei auginti reikėjo mažiau darbininkų, mažiau jūrininkų buvo užimti jos pervežimu, arba mažiau laivų meisterių statė laivą, kuriuo jos buvo pas mus atgabentos, jei mažiau rankų dirbo trobesiams ir mašinoms pastatyti, arba pastarosios tapo produktingesnės, — tai kojinių vertė neišvengiamai nukris, o dėlto ir mainais už jas bus gauta mažiau kitų prekių. Jų vertė nukris, nes darbo kiekis, reikalingas jų gamybai, sumažėjo. Dėlto jos bus mainomos už mažesnį daiktų kiekį, kuriems gaminti reikalingas tas pats darbo kiekis.

Darbo ekonomija niekados neatsisakys sumažinti santykinę prekės vertę — vis viena, ar ji liestų darbą, reikalingą pačiai prekei pagaminti, ar darbą, reikalingą sudaryti kapitalui, kuriam padedant gaminama prekė. Kojinių kaina kris visais atvejais, ar bus mažiau bal-

tintojų, verpėjų ir audėjų — asmenų, betarpiškai užimtų jų gaminimu, arba jūrininkų, vežėjų, mašinų konstruktorių ir kalvių — asmenų, užimtų šioje gamyboje netiesioginiu būdu. Pirmuoju atveju visas darbo sutaupymas teks kojinėms, nes ši darbo dalis visiškai ėjo kojinių gamybai; antruoju — tik dalis teks kojinėms, o likusioji dalis teks visoms kitoms prekėms, kurių gamybai taip pat tarnavo tie patys trobesiai, mašinos ir transporto priemonės.

Prileiskime, kad ankstyvose visuomenės išsiskleidimo stadijose, medžiotojų vilyčios ir lankai, bei žvejų laivelis ir įrankiai turi vienodą vertę ir patvarumą, nes ir vieni ir antri yra vienodo darbo kiekio produktai. Esant šioms apystovoms briedžio vertė — medžiotojo darbo dienos produktas — bus visiškai lygi žuvų vertei — žvejo darbo dienos produktui. Lyginamoji žuvies ir šviežienos vertė bus reguliuojama vien tik darbo kiekio, įkūnyto vienoje ar kitoje iš jų, nežiūrint, šioks ar toks būtų produktų kiekis arba paprastos darbo algos ir pelno dydis. Jei, pav., žvejo laiveliai ir įrankiai kainuotų 100 svarų sterlingų ir galėtų 10 metų tarnauti; jei jis samdytų dešimts darbininkų, kuriems mokėtų 100 svarų sterlingų per metus ir kurie jam pagautų 20 lašišų per dieną; jei įrankiai, vartojami medžiotojo, taip pat būtų verti 100 svarų sterlingų ir galėtų tarnauti taip gi dešimts metų; jei medžiotojas taip pat laikytų dešimtį darbininkų, kuriems jis mokėtų 100 sv. st. per metus ir kurie nukautų kasdien 10 briedžių, — tai vistiek, didelė ar maža viso produkto dalis tektų darbininkams, naturalinė briedžio kaina būtų lygi dviem lašišom. Kuri produkto dalis sumokama darbo algos forma — klausimas labai svarbus tyrinėjant pelno dėsnius. Nes aišku, kad jis bus aukštas ar žemas pagal tai, kiek bus aukšta ar žema darbo alga. Bet ši apystova nė kiek nedaro įtakos į santykinę žuvies ir šviežienos vertę, nes darbo alga ir vienoje ir antroje pramonės šakoje tuo pat laiku yra vienoda. Jei medžiotojas reikalautų iš žvejo daugiau

žuvų mainais už šviežieną remdamasis tuo, kad jis savo darbininkams sumokėjo didelę šviežienos dalį arba didelę jos vertės dalį darbo algos forma, tai pastarasis atsakytų jam, kad jis pats yra tokioje pat padėtyje. Todėl, kol vienos dienos darbas atitinkamai duoda tuos pačius žuvies ir šviežienos kiekius, natūralinė mainų norma, dvi lašišos už vieną briedį, paliks be pasikeitimo, nors šiaip ar taip keistųsi darbo alga ir pelnas, nors šiokios ar tokios įtakos darytų kapitalų rinkimas.

Jei tas pats darbo kiekis duotų mažesnį kiekį žuvų ar didesnį šviežienos, tai žuvies vertė pakiltų palyginant su šviežienos verte. Jei, priešingai, tas pats darbo kiekis duotų mažesnį šviežienos kiekį arba didesnį žuvies kiekį, tai šviežienos vertė pakiltų palyginant su žuvies verte.

Jei būtų kuri nors kita nekintamos vertės prekė, tai galėtume, palyginę žuvies ir šviežienos vertę su šios prekės verte, nustatyti, kuriame laipsnyje šį pakeitimą tektų skirti priežasčiai, padariusiai įtakos žuvies vertei, ir kuriame laipsnyje priežasčiai, padariusiai įtakos šviežienos vertei.

Leiskime, kad tokia prekė yra pinigai. Jei lašiša kainuoja 1 sv. st., o briedis — 2 sv. st., tai vienas briedis kainuoja tiek, kiek dvi lašišos. Bet vienas briedis gali kainuoti tiek, kiek kainuoja trys lašišos, jei reikės daugiau darbo nukauti briedžiui, arba mažiau — sugauti lašišą. Abi šios priežastys gali veikti taip pat ir vienu laiku. Jei mes turėtume šį nekintamą saiką, tai lengvai galėtume nustatyti, ligi kurio laipsnio turėjo įtakos kiekviena iš tų priežasčių. Jei lašiša po senovei būtų parduodama už 1 sv. st., o briedis dabar parduodamas už 3 sv. st., tai mes galėtume padaryti išvadą, kad dabar reikia daugiau darbo briedžiui nukauti. Atvirkščiai, jei briedis būtų parduodamas sena kaina po 2 sv. st., o lašiša už 13 šilingų 4 pensus, tai mes tikrai galėtume pasakyti, kad lašišai pagauti rei-

kalinga mažiau darbo. O jei briedžio kaina išaugtų ligi 2 sv. 10 šil. ir lašišos kaina kristų ligi 16 šil. 8 pensų, tai mes būtume įsitikinę, kad šių prekių santykinės vertės pasikeitimas atsirado dėl abiejų priežasčių veikimo.

Jokis darbo algos pasikeitimas nesukeltų pasikeitimo santykinėje šių prekių vertėje. Ir štai dėl ko: jei mes prileisime, kad darbo alga pakilo, tai dėl to nė viename iš šių verslų nepadidės reikalingo darbo kiekis, o padidės tik to darbo kaina. Tos pačios priežastys, kurios vers medžiotoją ir žvejį stengtis didinti jų šviežienos ir žuvų vertę, privers ir kasyklų savininkus pakelti savo aukso vertę. Kadangi šie motyvai vienodai stipriai veikia visus šiuos tris verslus, ir kadangi santykinė padėtis užimtų šiuose versluose, ligi darbo algos pakilimo ir po to, pasiliks vienoda, tai santykinė šviežienos, žuvų ir aukso vertė paliks be permainų. Darbo alga gali pakilti ligi 20% ir dėl to pelnas nukristi didesne ar mažesne proporcija, ir vis tik tas nesukels nė mažiausio pasikeitimo šių prekių santykinėje vertėje.

Sakykime dabar, kad tuo pačiu darbu ir pagrindiniu kapitalu galima gauti daugiau žuvies, bet ne daugiau aukso ir šviežienos; tuomet santykinė žuvies vertė nukris palyginant su aukso ir šviežienos verte. Jei vienos darbo dienos gavinį sudaro vietoje dvidešimties lašišų dvidešimts penkios, tai lašišos kaina bus 16 šilingų vietoje svaro sterlingų, ir mainais už vieną briedį bus duodama dvi su pusę lašišos vietoje dviejų, gi briedžio kaina po senovei liks 2 sv. st. Taip pat lygiai, jei tuo pat darbu ir kapitalu būtų gaunama mažiau žuvų, tai santykinė žuvies vertė pakiltų. Tuo būdu mainomoji žuvies vertė kiltų arba kristų tik dėl to, kad reikėtų daugiau ar mažiau darbo duotam kiekiui gauti. Bet šis pakilimas ar kritimas niekuomet negalėtų išeiti iš padidėjusio ar sumažėjusio darbo kiekio proporcingumo ribų. Vadinasi, jei mes turėtume nekinta-

mą saiką, kuriuo galėtume matuoti dviejų prekių vertės pasikeitimus, tai mes rastume, kad nuolatinio prekių vertės kilimo paskutinė riba, — jei prekės gaunamos prileistose mūsų apystovose, — esti proporcinga pridedamam darbo kiekiui, reikalingam joms pagaminti; ir jei joms gaminti nebereikia daugiau darbo, tai ir jų vertė daugiau nė kiek nebegalėtų pakilti. Darbo algos augimas nepadidintų jų vertės nė santykyje su pinigais, nė santykyje su visomis kitomis prekėmis, jei joms gaminti nereikėtų pridedamo darbo, ir jų gamyba pasiliktų tokiame pat santykyje su pagrindiniu ir apyvartos kapitalu, ir šis pagrindinis kapitalas būtų tokio pat patvarumo. Jei bet kurios kitos prekės gamyboje prireiktų daugiau ar mažiau darbo, tai, kaip jau mes parodėme, tat betarpiškai sukeltų pasikeitimų jos santykinėje vertėje, bet šis pasikeitimas įvyktų dėl reikalingo darbo kiekio pasikeitimo, o ne dėl darbo algos pakėlimo ar sumažinimo.

IV SKYRELIS.

Dėsnis, kad gėrybėms gaminti įdėtas darbo kiekis nustato jų santykinę vertę, žymiai modifikuojamas mašinų ir kitokio pagrindinio ir patvaraus kapitalo vartojimu.

Pereitame skyriuje mes prileidome, kad įrankiai ir ginklai, reikalingi briedžiams medžioti ir lašišoms gaudyti yra vienodai patvarūs ir esti vienodo darbo kiekio vaisiumi. Mes matėme, kad pasikeitimai santykinėje briedžio ir lašišos vertėje priklausė išimtinai nuo pasikeitimo darbo, reikalingo jiems gauti bet kiekvienoje visuomenės būklėje pabuklai, įrankiai, trobesiai ir mašinos, vartojamos įvairiuose versluose, gali būti įvairaus patvarumo ir reikalauti įvairių darbo kiekių savo gamybai. Be to, proporcijos tarp darbui apmokėti skirto kapitalo ir į įrankius mašinas ir trobesius įdėto kapitalo gali būti labai įvairio. Šie skirtumai pagrindinio kapitalo patvarume ir įvairumas proporcijų,

kuriomis šios dvi kapitalo formos gali susijungti įveda kitą faktorių, kuris gali sukelti pasikeitimų santykinėje prekių vertėje, nepareinamai nuo didesnio ar mažesnio kiekio darbo, reikalingo joms gaminti. Šį naują faktorių sudaro sumažinimas arba padidinimas darbo vertės.

Valgis ir drapanos, vartojamos darbininko, trobos, kuriose jis dirba, įrankiai padedą jam dirbti, esti nykstamo pobūdžio. Bet yra didžiausių skirtumų laiko atžvilgiu, per kurį šie įvairūs kapitalai gali tarnauti gamyboje: garo mašina tarnauja ilgiau, kaip laivas, laivas ilgiau, kaip darbininko drabužiai ir darbininko drabužiai ilgiau, kaip vartojamas valgis. Atsižvelgiant į tai, ar kapitalas greit susidevi ir dėl to dažnai turi būti atnaujinamas, ar tas nusidevėjimo procesas eina tik pamažu, jis priskiriamas prie apyvartos ar pagrindinio kapitalo[1]). Taip apie aludarį, kurio trobos ir mašinos yra didelės vertės ir patvarumo, galima sakyti, kad jis naudojasi dideliu pagrindiniu kapitalu, gi apie batsiuvį, kuris sunaudoja savo kapitalą daugiausiai algoms mokėti, kurios leidžiamos maistui ir rūbams, t. y. daiktams, kurie daug mažiau patvarūs negu trobos ir mašinos, galime sakyti, kad jis didelę savo kapitalo dalį naudoja darbui kaipo apyvartos kapitalą.

Reikia taip pat pažymėti, kad apyvartos kapitalas gali verstis arba grįžti pas savo šeimininką labai nevienodais laiko tarpais. Kviečiai, farmerio pirkti sėklai, yra pagrindinis kapitalas, palyginti su kviečiais, pirktais kepėjo duonai kepti. Vienas palieka juos žemėje ir negali anksčiau jų gauti, kaip per metus, antras gali juos sumalti į miltus, parduoti duonos pavidale savo pirkėjams, ir vėl turėti savo kapitalą laisvą, vėl galėti jį panaudoti tam pačiam reikalui iš naujo, arba, savaitei praėjus, pradėti juo ką kitą. Vadinasi, dviejose pramonės šakose gali būti vartojami kapitalai

1) Tai neesminė klasifikacija, kurios ribas griežtai nustatyti negalima.

vienodo dydžio, bet šie kapitalai įvairiais būdais pasidalina į pagrindinį ir apyvartos.

Vienoje šakoje labai maža turima kapitalo apyvartoje, t. y. darbui išlaikyti; jis daugiausia įdėtas į mašinas, įrankius, trobesius ir kt., t. y. kapitalas, palyginti, pagrindinis ir ilgametis. Kitoje pramonėje vartojamas tas pats kapitalo kiekis, bet daugiausia išlaikyti darbui, ir labai maža jo dalis įdėta į įrankius, mašinas ir trobesius. Dėl to darbo algos pakėlimas, įvairiai pasireikš prekėse, pagamintose tokiose įvairiose sąlygose.

Toliau, du fabrikantai gali vartoti pagrindinį ir apyvartos kapitalą to pačio dydžio, bet jų pagrindinio kapitalo patvarumas esti labai įvairus. Taip vienas gali turėti garo mašinų 10.000 sv. st. vertės, kitas laivų tos pačios vertės.

Jei žmonės nevartotų gamyboje mašinų, o tik darbą, ir jei kiekvienam iš jų patiekti savo prekėms į rinką reikalingas būtų vienodas laikas, tai jų prekių mainovertė būtų tiksliai proporcinga sunaudotam darbo kiekiui.

Jei jie vartotų pagrindinį kapitalą tos pačios vertės ir patvarumo, tai pagamintų prekių vertė būtų ir vienomet vienoda, ir ji keistųs pareinamai nuo didesnio ar mažesnio kiekio darbo, reikalingo joms pagaminti. Bet nors santykinė prekių vertė, pagamintų vienodose sąlygose, keisis tik dėl sumažėjimo ar padidėjimo darbo kiekio, reikalingo toms ar kitoms iš jų pagaminti, už tat palyginus su kitomis prekėmis, pagamintomis esant kitam pagrindinio kapitalo santykiui su viso kapitalo dydžiu, jų vertė keisis taip pat ir dėl kitos priežasties, minėtos mano aukščiau, būtent, nuo darbo vertės pakilimo, nors šioms prekėms gaminti būtų leidžiamas tokis pat darbo kiekis. Miežiai ir avižos, nors ir kaip keičiantis darbo algai, visada bus tame pačiame tarpusaviame santykyje. Tas pats atsitiktų su medvilniniu audeklu ir gelumbe, jei jos būtų pagamin-

tos visiškai lygiose sąlygose. Ir vis dėlto, augant arba krintant darbo algai, miežių vertė gali didesniu ar mažesniu laipsniu pasikeisti palyginus su medvilnės medžiagos verte, o avižų vertė — palyginus su gelumbės verte.

Sakykime, kad du asmenys laiko po 100 darbininkų per metus dviems mąšinoms pagaminti, o trečiasis asmuo — tiek pat darbininkų grūdams gaminti; kiekviena iš mašinų metų gale turės vienodą vertę su grūdais, nes jos buvo pagamintos vienodu darbo kiekiu. Sakykime dabar, kad vienos mašinos savininkas suvartos ją kitais metais, 100 darbininkų padedant, gelumbei gaminti; kitos mašinos savininkas — medvilninei medžiagai austi taip pat su 100 darbininkų pagalba, gi farmeris po senovei laikys 100 darbininkų javams auginti. Antrais metais visi jie bus suvartoję vienodą darbo kiekį, bet prekės bei mašinos, kaip gelumbės taip ir medvilninės medžiagos fabrikantų, bus 200 darbininkų vienų metų vaisius, arba tiksliau, 100 darbininkų darbo, dirbusių per 2 metus, tuo tarpu grūdai bus pagaminti 100 žmonių darbu per vienų metų laiką; vadinasi, jei grūdų vertė lygi 500 sv. st., tai gelumbių fabrikanto gelumbė ir mašinos turi atstoti 1000 sv. st. vertę, taipogi ir medvilninės medžiagos fabrikanto mašinų ir medvilninės medžiagos vertė turėtų būti du kart didesnė už grūdų vertę. Bet pastarųjų vertė praneš javų vertę daugiau kaip du kartu, nes gelumbių ir medvilninės medžiagos fabrikantų pelnas iš kapitalų per pirmus metus buvo priskirtas prie jų kapitalų, o tuo tarpu farmeris savo pelną išleido asmeniniams reikalams. Vadinasi, dėl įvairaus jų kapitalo patvarumo arba, kas yra tas pats, dėl įvairumo laiko, per kurį pagamintos prekės patenka į prekyvietę, jų vertė nebus tiksliai proporcinga įdėtam į jas darbui. Jų verčių santykis bus jau ne 2 : 1, o kiek didesnis, išlyginti tam ilgesniam laiko tarpui, kuris turi praeiti, ligi brangiausia prekė pateks į prekyvietę.

Sakykime, kad kiekvienas darbininkas gaus už darbą 50 sv. st. per metus arba, kad per metus suvartota kapitalo 5000 sv. st. ir pelnas yra lygus 10%. Tuomet kiekvienos mašinos vertė taip pat kaip ir grūdų, pirmų metų gale sudarys 5500 sv. st. Antrais metais fabrikantai ir farmeris vėl suvartos kiekvienas po 5000 sv. st. darbininkams laikyti ir dėl to vėl parduos savo prekes už 5500 sv. st. Bet asmens, naudoję mašinas, kad būtų lygiose sąlygose su farmeriu, turi gauti ne tik 5500 sv. st. už lygius kapitalus po 5000 sv. st. išleistus darbui, bet ir tolimesnę sumą 550 sv. st., kaip pelną už 5500 sv. st., kuriuos jie įdėjo į mašinas. Vadinasi, jų prekės turi būti parduotos už 6050 sv. st. Čia, vadinasi, mes turime prieš save kapitalistus, kurie kasmet vartoja visiškai vienodus darbo kiekius savo prekių gamyboje, ir kurių gaminių vertė vis tik bus nevienoda, ir tai dėl to, kad kiekvienas iš jų vartojo įvairius pagrindinio kapitalo arba surinkto darbo kiekius. Gelumbė ir katūnas turi vienodą vertę dėl to, kad jie esti vienodo darbo ir vienodo pagrindinio kapitalo kiekių produktai; bet grūdai neturės lygios vertės su šiomis prekėmis, nes jie, turint galvoje pagrindinį kapitalą, pagaminti kitokiomis sąlygomis.

Bet kaip atsilieps jų santykinėje vertėje darbo vertės pakilimas? Matomai, santykinės gelumbės ir katūno vertės nepasikeis, nes visa, kas prileistomis mūsų sąlygomis veikia į vieną iš tų prekių, taip pat veikia ir į antrą.

Nebus jokios permainos ir santykinėse kviečių ir miežių vertėse, nes, kiek dalykas liečia pagrindinį ir apyvartos kapitalą, jie gaminami vienodose sąlygose. Bet grūdų vertė, santykyje su gelumbe ir katūnais, dėl darbo vertės pakilimo turi pasikeisti.

Darbo vertės pakilimas negalimas be atitinkamo pelno kritimo. Jei grūdai dalijami tarp farmerio ir darbininko, tai juo didesnė pastarojo dalis, juo mažiau palieka pirmajam. Lygiai taip pat, jei gelumbė arba

katūninės prekės dalijamos tarp darbininkų ir darbdavių, tai juo didesnė dalis tenka pirmiems, juo mažesnė — antriems. Sakykime, kad pakilus darbo algai pelnas sumažės nuo 10% ligi 9%. Tuomet vietoje 550 sv. st. priedo prie bendros jų prekių kainos (5500 sv. st.), kaip pelno iš pagrindinio kapitalo, fabrikantai gaus tik 9% šios sumos arba 495 sv. st. ir, vadinasi, prekių kaina bus lygi 5995 sv. sterlingų vietoje 6.050 £. Kadangi grūdai bus parduodami po senovei už 5.500 sv. st., tai manufaktūros prekių vertė, kurioms suvartota daugiau pagrindinio kapitalo, nukris palyginti su grūdų arba bet kurių kitų prekių verte, kurių gamyboje vartojama mažiau pagrindinio kapitalo. Santykinės prekių vertės pasikeitimo laipsnis, kritus ar pakilus darbo vertei, pareis nuo to, kurią viso užimto gamyboje kapitalo dalį sudaro pagrindinis kapitalas. Nukris santykinė visų tų prekių vertė, kurių gamybai vartojamos labai brangios mašinos arba kuri vyksta brangiuose trobesiuose, arba kurie reikalauja ilgesnio laiko, ligi jie gali patekti į prekyvietę, tuo tarpu santykinė tų prekių vertė, kurios gaminamos daugiausia tik darbu ir kurios greitai patenka į prekyvietę, pakils.

Skaitytojas, tačiau, turi pastebėti, kad ši prekių vertės pasikeitimo priežastis palyginti silpnai veikia. Pakilus darbo algai tiek, kad dėl to pelnas sumažės 1%, santykinė prekių vertė, pagamintų mano sakytomis sąlygomis, nukristų tik 1%; tiek nukritus pelnui, jų vertė sumažėtų nuo 6050 sv. st. ligi 5995. Didžiausia įtaka, kurios galėtų turėti santykinėms tų prekių kainoms darbo algos pakilimas, nepraneštų 6-7%, nes pelnas, greičiausia, ar šiokioms ar tokioms apystovoms esant, neišlaikytų žymesnio, bendro ir nuolatinio kritimo.

Kitaip dalykai atrodo dėl antros stambios prekių vertės pasikeitimo priežasties, būtent, dėl reikalingo jų gamybai darbo kiekio padidėjamo arba sumažėji-

mo. Jei grūdams gaminti reikia aštuoniasdešimt žmonių vietoje šimto, tai grūdų kaina kris 20%, arba nuo 5500 sv. st. ligi 4400. Jei gelumbei gaminti pakanka aštuoniasdešimties darbininkų darbo, vietoje 100, tai gelumbės vertė nukris nuo 6050 sv. st. ligi 4950 sv. st. Kiek nors žymesnis nuolatinio pelno lygio pakeitimas yra pasekmė priežasčių, veikiančių ilgus metus, ligi jos pasireikš, o tuo tarpu reikalingo prekėms gaminti darbo kiekio pasikeitimai, atsitinka kasdien. Kiekvienas mašinų, įrankių, trobėsių patobulinimas, kiekvienas žaliavos gavimo pagerinimas taupo darbą ir žymia dalimi lengvina atitinkamos prekės gamybą, o dėl to pasikeičia jos vertė. Taigi, nors tyrinėjant prekių vertės pasikeitimo priežastis ir būtų netikslu visiškai paleisti iš akių darbo kainos pakilimo ir kritimo įtaką, bet taip pat būtų neteisinga duoti jam perdidelės reikšmės. Todėl, nors kitose šio veikalo dalyse man teks kai kada nurodyti ir šią vertės pasikeitimų priežastį, aš vis dėlto visus stambius pasikeitimus, atsirandančius santykinėje prekių vertėje, traktuosiu kaip sukeltus reikalingo joms pagaminti darbo kiekio padidėjimo ar sumažėjimo.

Vargu ar reikia kalbėti apie tai, kad mainovertė prekių, kurioms gaminti idėtas vienodas darbo kiekis, bus nevienoda, jei jos negali būti patiektos į prekyvietę per vienodus laiko tarpus.

Sakykime, kad pas mane prekių gamyboje dirba 20 darbininkų už 1000 sv. st. per metus, kad praėjus metams aš samdaus dar dvidešimts darbininkų už kitus 1000 sv. st., kurie patobulintų ar galutinai apdirbtų tas pačias prekes, ir kad aš patiekiu jas į prekyvietę po dvejų metų; tuomet esant pelno normai 10%, mano prekės turi būti parduotos už 2310 sv. st., nes aš per vienus metus suvartojau 1000 sv. st. kapitalo, o abiejais metais 2100 sv. st. kapitaalo. Kitas asmuo vartoja lygiai tokį pat darbo kiekį, bet visą per pirmus metus; jis samdo 40 darbininkų už 2000 sv. st. ir pir-

mųjų metų gale parduoda prekes su 10% pelnu už 2200 sv. st. Vadinasi, čia turime dvi įvairias prekes, kurioms gaminti reikėjo visiškai vienodas darbo kiekis, ir kurios, tačiau, parsiduoda vienos už 2310 sv. st., antros už 2200.

Šis atsitikimas, matomai, skiriasi nuo pirmojo, bet tikrumoje vienodas su juo. Abiejais atvejais prekių kainų pakilimas atsirado dėl ilgesnio laiko, kuris turėjo praeiti, ligi prekė pateko į prekyvietę. Pirmuoju atveju mašinos ir gelumbė buvo verti du kart su viršum daugiau kaip grūdai, nors jiems pagaminti įdėta tik du kart daugiau darbo. Antruoju atveju viena prekė turi didesnę vertę kaip kita, nors jai pagaminti įdėta ne daugiau darbo. Skirtumas vertėse abiejais atvejais pareina nuo to, kad pelnas buvo kapitalizuojamas ir tapo teisingas atlyginimas už tą laiką, per kurį jis negalėjo būti išnaudotas.

Taigi, pasirodo, kad kapitalo padalinimas į pagrindinį ir apyvartos įvairiomis proporcijomis įvairiose gamybos šakose įneša žymų pakeitimą į taisyklę, kuri visuotinai tinka, kai gamyboje beveik išimtinai vartojamas tik darbas, ir kuri būtent sako, kad prekių kaina niekados nesikeičia, jei nedidinamas ar nemažinamas joms gaminti reikalingas darbo kiekis. Šiame skyreliuje buvo įrodyta, kad net nesant kokių nors darbo kiekio pasikeitimų, vienas tik darbo vertės pakilimas sukels vertės kritimą tų prekių, kurių gamybai vartojamas pastovus kapitalas. Juo didesnė pastovaus kapitalo suma, juo didesnis bus vertės kritimas.

V SKYRELIS.

Veikimas įstatymo, kuriuo einant, vertė nesikeičia dėl darbo algos kritimo arba kilimo aprėžiamas be to dar nevienodu kapitalo patvarumu ir nevienodu greitumu, kuriuo jis grįžta verslovininkui.

Paskutiniame skyreliuje mes prileidome, kad dviejuose lygiuose kapitaluose įvairiose pramonės verslo-

vėse, pagrindinio ir apyvartos kapitalo dalys ne lygios; dabar prileiskime, kad jos lygios, bet patvarumas jų nevienodas. Juo mažiau pagrindinis kapitalas esti patvarus, juo labiau jis prisiartina savo pobūdžiu apyvartos kapitalui. Jis bus greičiau suvartojamas, o kad kapitalas išliktų fabrikantui sveikas, jo vertė reprodukuosis per trumpesnį laiką. Mes ką tik matėme, kad kylant darbo algai, vertė prekių, pagamintų manufaktūrose, kur yra didelis pagrindinis kapitalas, daugiau mažėja, palyginti su verte prekių, pagamintų manufaktūrose, kur esti didesnis apyvartos kapitalas. Tokis pat rezultatas, ir dėl tos pačios priežasties veikimo, pasireikš tuo atveju, kai pagrindinis kapitalas taps mažiau patvarus ir prisiartins savo pobūdžių apyvartos kapitalui.

Jei pagrindinis kapitalas greitai susidevi, tai kasmet reikalingas didesnis darbo kiekis, kuris išlaikytų jį pirmykštėje būklėje; bet tuo būdu išleistas darbas gali būti laikomas ištikro kaip išleistas gaminamoms prekėms, kurių vertė tad turi atitikti padėtam darbui. Jei aš turiu mašina 20.000 sv. st. vertės, kurios pagalbai, gaminant prekes, reikalingas labai nedidelis darbo kiekis, jei tokios mašinos susidevėjimas mažai žymus, ir bendras pelno lygis yra 10%, tai prie mano prekių kainos, už mano mašinos susidevėjimą man teks pridėti ne ką daugiau už 2000 sv. st. Bet jei mašinos susidevėjimas didelis, jei tam, kad ji išlaikyti savo darbingumą, reikalingas penkių dešimtų darbininkų darbas per metus, tai aš turiu reikalauti už savo prekes pridedamos kainos, lygios tai, kurią gautų bet kuris fabrikantas, samdąs 50 žmonių kitų prekių gamybai ir visiškai nevartojąs mašinų.

Bet darbo algos pakilimas ne vienodai atsilieps prekėms, gaminamoms greitai susidevinčiomis mašinomis, ir prekėms, gaminamoms iš lėto susidevinčiomis mašinomis. Pirmųjų gamyboje, gaminamoms prekėms nuolatos perkeliamas žymus darbo kiekis, o gamyboje antrųjų — labai mažas kiekis. Todėl ir kiekvienas

darbo algos pakilimas arba, kas yra tas pats, kiekvienas pelno kritimas, mažina santykinę vertę tų prekių, kurios gaminamos daugiau patvariu kapitalu, ir atitinkamu būdu didina tų, kurios gaminamos greičiau susidevinčiu kapitalu. Darbo algos kritimas turės diametrališkai atvirkščios įtakos.

Aš jau sakiau, kad pagrindinis kapitalas esti įvairaus patvarumo. Sakykime dabar, kad prieš mus mašina, kuri, pritaikyta tam tikroje pramonės šakoje, gali atlikti šimto žmonių darbą ir tinka vartoti, tik vienus metus. Prileisime toliau, kad mašina kaštuoja 5000 sv. st., o šimto darbininkų darbo algos per metus sudarys taip pat 5000 sv. st. Aišku, kad fabrikantui bus tas pats, ar pirkti mašiną ar samdyti darbininkus. Bet tegu darbo vertė pakyla: tuomet metinė 100 žmonių darbo alga sudarys 5500 sv. st. Aišku, kad dabar fabrikantui nėra ko dvejoti: jo interesą sudarys pirkti mašiną, kuri atliks jam tą patį darbą už 5000 sv. st. Bet ar nepakils taip pat ir mašinos vertė, ar nekainuos ji dabar taip pat 5500 sv. st. pakilus darbo vertei? Jos kaina pakiltų, jei jai gaminti nebūtų vartojama jokio kapitalo ir jei mašinų statytojas neturėtų gauti jokio pelno. Jei, pav. mašina būtų darbo produktas 100 žmonių, dirbančių metus ir gaunančių 50 sv. st. algos kiekvienas, ir mašina kainuotų todėl 5000 sv. st., tai pakilus darbo algai ligi 55 sv. st., jos kaina pasiektų 5500 sv. st. Bet tat negalimas daiktas: jos gaminimu užimta mažiau 100 darbininkų, nes priešingai, mašina negalėtų būti parduota už 5000 sv. st., kadangi iš šios sumos dar reikia sumokėti pelnas už darbininkams išleistą kapitalą. Taigi, prileiskime, kad buvo užimta tik 85 žmonės su 50 sv. algos kiekvienas, kas sudaro 4250 sv. st. per metus, ir kad, pardavus mašinas, virš darbininkams sumokėtos darbo algos gauti 750 sv. st., sudarė mašinų statytojo kapitalo pelną. Pakilus darbo algai 10%, jis bus priverstas panaudoti pridedamą kapitalą 425 sv. st. ir todėl jam reikės 4675 sv. st. vietoje 4250 sv. st., — už kuriuos jis gaus tik 325 sv. st.

pelno, jei mašiną parduos po senovei už 5000 sv. st. Bet tokioje pat būklėje atsiduria visi fabrikantai ir kapitalistai: darbo algos pakilimas paliečia vienodai visus. Dėlto, jei mašinų statytojas pakeltų mašinos kainą dėl darbo algos pakilimo, tai kapitalas pradėtų eiti į mašinų pramonę tokiais kiekiais, kad mašinų kainos greitai pasiektų tokio lygio, kuris duotų tik paprasto dydžio pelną[1]). Taigi, mes matome, kad mašinų kainos nepakils dėl darbo algos pakilimo.

Tačiau, tasai fabrikantas, kuris bendrai kylant darbo algai, griebsis mašinos darbo, kuris nepadidins jo prekių gamybos išlaidų, turės ypatingą naudą, jei galės imti seną kainą už savo prekes; bet, kaip mes matėme, jis turės mažinti savo prekių kainas, o jei ne, tai į jo pramonės šaką tol spiesis nauji kapitalai, iki jo pelnas nukris ligi bendro lygio. Tuo būdu nuo mašinų išlošia visuomenė: tie nebyliai agentai visados esti daug mažesnio darbo produktai, kaip tieji, kuriuos jie išstumia, nors jie turėtų tą pačią piniginę vertę. Dėl jų įtakos, maisto priemonių kainos padidėjimas, kuris sukelia darbo algos didėjimą, paliečia mažesnį asmenų skaičių. Sakytame pavyzdyje jis palies 85 žmones vietoje 100, o dėl to atsiradęs sutaupymas pasireikš pagamintų prekių sumažintoje kainoje: nei tikroji mašinų vertė, nei pagamintų jomis prekių vertė ne tik nepakils, bet atvirkščiai, visų pagamintų mašinomis prekių vertė sumažės, ir tai proporcingai mašinų patvarumui.

---

1) Dabar mes matome, kodėl senos šalys nuolatos skatinamos vartoti mašinas, o naujos — darbą. Kiekvieną kartą, kai pasunkėja įsigijimas daiktų, reikalingų darbininkams išmisti, neišvengiamai pakyla darbo algos, o kiekvienas darbo kainos pakilimas duoda naują paskatinimą vartoti mašinas. Šis sunkumas išlaikyti darbinnikus senose šalyse nuolatos auga, gi naujose, gyventojų skaičius gali net labai išaugti visai nedidėjant darbo algai. Ten esti taip pat lengva išmaitinti 7-tą, 8-tą ir 9-tą milijoną žmonių, kaip ir 2-tą, 3-tą ir 4-tą.

Tuo būdu mes matome, kad primityviose visuomenės išrutulos stadijose, ligi plataus mašinų ar patvaraus kapitalo pritaikymo, prekės, pagamintos lygiais kapitalais, turės turėti apytikriai lygią santykinę vertę, kuri kyla ar krinta tik dėl to, kad kyla ir krinta jų gamybai reikalingo darbo kaina. Įvedus šiuos brangius ir patvarius pabūklus, prekės, gaminamos naudojant vienodus kapitalus, turės labai nevienodą vertę. Nors santykinė jų vertė visados gali pakilti ar nukristi pareinamai nuo reikalingo joms gaminti darbo kiekio padidėjimo ar sumažėjimo, ji be to keisis, nors ir mažiau, ir dėl kitų priežasčių, būtent, kritus ar pakilus darbo algai arba pelnui. O kadangi prekės, parduodamos už 5000 sv. st. gali būti produktais kapitalo, lygaus tam, kuriuo pagamintos kitos prekės, parduodamos už 100.000 sv. st., tai jų gamyba turi duoti vienodą pelną; bet šie pelnai nebūtų lygūs, jei prekių kainos drauge nesikeistų su pelno normos pakilimu arba kritimu.

Tuo būdu pasirodo, kad atitinkamai užimto kurioje nors gamybos šakoje kapitalo patvarumui, santykinės tų prekių kainos, kurioms gaminti vartojamas tokis patvarus kapitalas, keisis atvirkščiu santykiu su darbo alga; jos kris pakilus darbo algai ir kils, kritus jai. Atvirkščiai, kainos tų prekių, kurios gaminamos daugiausia darbu, dalyvaujant mažesniam pagrindiniam kapitalui, arba menkesnio patvarumo kapitalui, kaip gamyboje to daikto, kuriuo matuojama, kils, kylant darbo algai, ir kris jai krintant.

Apie naturalinę ir prekyvietės kainą[1]).

Jei mes darbą laikome gėrybių vertės pagrindu, o jų gamybai reikalingą lyginamąjį darbo kiekį — norma, nustatančią santykinius gėrybių kiekius, kurie turi būti vieni į kitus mainomi, tai iš to dar neseka,

[1]) „Princ. of Polit. Econ and Taxation" 4 ch.

kad mes neigiame atsitiktinus ir laikinus tikrosios arba prekyvietės gėrybių kainos nukrypimus nuo šios jų pirmykštės ir naturalinės kainos.

Esant paprastoms sąlygoms nėra nė vienos gėrybės, kuri per bent kiek ilgesnį laiką būtų nuolatos tiekiama tame pačiame kiekyje, kuris reikalingas ir norimas žmonių, o todėl nėra nė vienos gėrybės, kurios kaina nebūtų priversta atsitiktinai ir laikinai kitėti.

Tik tokiems pasikeitimams esant, lygiai tokio kiekio ir ne daugiau, tenka kapitalo įvairioms prekyvietėje klausiamoms gėrybėms gaminti. Kylant ar krintant kainoms, pelnai kyla aukščiau, arba krinta žemiau, bendros normos, ir kapitalas arba skatinamas eiti į tam tikrą pramonės šaką, kurioje įvyko tokis pasikeitimas, arba verčiamas iš jos bėgti.

Kol kiekvienas gali vartoti savo kapitalą, kaip jis nori, jis, žinoma, ieškos jam pelningiausios vietos; jis, žinoma, nesitenkins 10% pelnu, jei įdėjęs savo kapitalą į kitą dalyką, jis gali gauti 15% pelno. Šios nepaliaujamos visų kapitalistų pastangos pakeisti mažiau pelningus verslus į labiau pelningus, turi stiprios tendencijos niveliuoti visų pelnų normą, arba nustatyti tarp jų tokią proporciją, kuri, suinteresuotų šalių apskaitymais, atsveria tikrą ar tik manomą privalumą vienų pelnų prieš kitus. Gali būti labai sunku susekti eigą šio proceso, kuris tokius pakeitimus iššaukia; greičiausia tie sunkumai atsiranda todėl, kad verslovininkas ne visiškai pakeičia savo verslą, o tik sumažina kapitalo kiekį, įdėtą į kiekvieną verslovę. Visose turtingose šalyse yra tam tikras žmonių skaičius, sudaręs vadinamą kapitalistų klasę. Šie žmonės neužsiima kuria nors pramonės šaka, bet gyvena iš savo pinigų palūkanų, vartodami pinigus vekselių diskontui arba skolindami juos pramoningai visuomenės daliai. Bankininkai taip pat vartoja panašiems dalykams dideles sumas. Sumos, tuo būdu vartojamos, sudaro milžinišką, esantį nuolatinėje apyvartoje, kapitalą, ir juo naudojasi didesnėmis ar mažesnėmis dalimis visos įvairios šalies pramo-

nės šakos. Tur būt nėra fabrikanto, nors jis ir labai būtų turtingas, kuris aprėžtų savo verslą tomis sumomis, kurias leidžia jo pačio lėšos. Jis visados turi tam tikrą dalį šio apyvartos kapitalo, kurs didėja ar mažėja atitinkamai jo prekių paklausų energijai. Kai padidėja šilko paklausai ir sumažėja gelumbės paklausai, tai gelumbininkas neperves savo kapitalo į šilko pramonę, o atleis dalį savo darbininkų ir sumažins pas bankininkus ir piniguočius paskolų paklausus. Šilkų fabrikanto dalykai atrodo atvirkščiai: jis nori samdyti daugiau darbininkų, ir todėl jo pastangos skolinti didėja; jis skolina daugiau, ir kapitalas tuo būdu pereina iš vieno verslo į kitą, be reikalo fabrikantui sustabdyti savo priprastą verslą. Kai mes pažvelgsime į didmiesčio prekyvietę ir pastebėsime, kaip reguliariai ji aprūpinama reikiamo kiekio vietinėmis ir svetimšalėmis prekėmis ir tai, esant visokioms apystovoms, atsižvelgiant į paklausų pasikeitimus priklausomai nuo gyventojų skonio ir jų skaičiaus pasikeitimo, kaip retai įvyksta susigrūdimas nuo per gausaus pasiūlymo, arba kaip retai įvyksta didelė brangenybė dėl paklausų neatitikimo pasiūlams, — tai mes turėsime pripažinti, kad principas, skirstąs kapitalą į visas gamybos šakas reikalaujamu dydžiu, parodo savo veikimą daug stipriau, kaip paprastai manoma.

Kapitalistas, ieškodamas pelningo verslo savo lėšoms, žinoma, ims galvon visus privalumus to ar kito verslo, palyginti su kitais. Todėl jis gali atsisakyti nuo dalies savo piniginio pelno dėl investacijos tikrumo, švarumo, lengvumo arba kokių kitų tikrų ar manomų naudų, kuriomis viena investacija skiriasi nuo kitos.

Jei visa tai turint omenyje, kapitalo pelnas nusistojo taip, kad vienoje verslo šakoje sudaro 20%, kitoje 25%, o trečioje 30%, tai jis greičiausia ilgai išlaikys tokį santykinį skirtumą, bet tiktai tokį. Nes jei dėl kurios nors priežasties pelnas vienoje iš tų šakų pakiltų 10%, tai arba šis pakilimas būtų tik laikinis ir jis grei-

tai grįžtų į savo paprastą normą, arba pelnas kitose šakose pakiltų ta pačia proporcija.

Vertė ir turtingumas, jų skirtumo žymės[1]).

„Žmogus turtingas ar neturtingas, — sako Adomas Smithas, žiūrint laipsnio, kuriuo jis gali aprūpinti save žmogaus gyvenimui reikalingomis gėrybėmis, patogumais bei malonumais".

Vadinasi, vertė iš esmės skiriasi nuo turtingumo, nes vertė priklauso ne nuo gausumo, o nuo gamybos sunkumo ar lengvumo. Vieno milijono žmonių darbas fabrikuose visados pagamins tą pačią vertę, bet jis ne pagamins visados vieno ir to pačio turto. Naujų mašinų išradimas, technikos patobulinimai, geresnis darbo padalijimas arba suradimas naujų prekyviečių, kuriose galima pelningiau mainyti prekes, — visa tai duoda galimumo vienam žmonių milijonui gaminti vienu laikotarpiu du kartus ar net tris kartus daugiau „turtų, reikalingų dalykų, patogumų ir malonumų", kaip kitą laikotarpį. Bet dėl šios vienos priežasties jie nieko prie vertės nepridėtų, nes kiekvieno daikto vertė kyla arba krinta priklausomai nuo lengvumo arba sunkumo jį gaminti arba, kitais žodžiais tariant, pareinamai nuo darbo kiekio, įdėto į jo gamybą. Sakykime, kad tam tikro žmonių skaičiaus darbas, padedamas duoto kapitalo, pagamina 1000 porų kojinių, ir kad išradus mašiną, tas pats žmonių kiekis gali pagaminti arba 2000 porų, arba gamindami 1000 porų kojinių, jie be to dar gali pagaminti ir 500 skrybėlių. Šiuo atveju 2000 porų kojinių arba 1000 kojinių bei 500 skrybėlių vertė būtų nedidesnė ir nemažesnė, kaip 1000 porų kojinių vertė ligi mašinos įvedimo, nes jos buvo to pačio darbo kiekio produktai. Bet bendros produktų masės vertė visdėlto sumažėtų. Žinoma, išaugusio kiekio vertė, pagaminto pagerinus mašinas, būtų tokia pat, kaip ir vertė

1) „Princ. of Polit. Econ. and Tax." 20 ch.

mažesnio kiekio, kuris būtų pagamintas, jei nebūtų įvesti joki pagerinimai. Bet šis pakeitimas padarytų įtakos į tą dar nesuvartotų prekių dalį, kuri buvo pagaminta ligi mašinų patobulinimo: šių prekių vertė sumažės, pamažu krisdama ligi lygio, atitinkančio prekėms, pagamintoms jau įvedus pagerinimus. Tuo būdu visuomenė, nežiūrint į išaugusį gėrybių kiekį, nežiūrint į padidėjusį turtingumą, nežiūrint į padidėjusį galimumą tiekti sau patogumų, turės savo žinioje mažesnę verčių sumą. Be paliovos lengvindami gamybą mes tuo pat laiku mažiname kai kurių, pagamintų pirmiau, prekių vertę, nors tuo pačiu mes dauginame ne tik tautos turtingumą, bet ir stipriname ateities gaminamąsias jėgas. Daugelis politiškosios ekonomijos paklaidų atsirado dėl klaidingų pažiūrų į šį dalyką, būtent, dėl laikymo turtų ir verčių augimo už tapatybę, ir dėl visiškai nepagrįsto vertės mato tikrosios prigimties supratimo. Vieni tokiu matu laiko pinigus, ir jų nuomone, tauta tampa turtingesnė ar mažiau turtinga žiūrint didesnio ar mažesnio pinigų kiekio, į kurį gali būti išmainomos visos jos gėrybės. Kiti mano, kad pinigai labai tinka būti mainų įrankiu, bet negali būti geras matas kitų daiktų vertei nustatyti. Jų nuomone, tikru vertės matu esti grūdai[1]), ir šalis dėl to esti turtingesnė ar neturtingesnė, žiūrint grūdų kiekio, į kurį mainomos jos prekės[2]). Bet yra ir tokių, kurie

---

1) Adomas Smithas sako, kad „skirtumas tarp tikros ir nominalinės prekių ir darbo kainos sudaro ne tik teoretinį interesą, bet taip pat turi kartais didelės reikšmės ir praktikoje". Aš su juo visiškai sutinku, bet tikroji prekių ir darbo kaina nenustatoma Adomo Smitho tikruoju matu, būtent jų kaina prekėmis, tiksliau kaip jų kaina auksu ir sidabru, t. y. jų nominaliniu matu. Darbininkas tik tada gauna tikrai aukštą kainą už savo darbą, kai jis už savo darbo algą gali pirkti didesnio darbo kiekio produktą.

2) Taip, Say (L. II, 108 pusl.) sako, kad sidabras dabar turi tokią pat vertę, kaip ir Liudviko XIV viešpatavimo laikais, „nes tokis pat sidabro kiekis gali pirkti tokį pat grūdų kiekį".

mano, kad šalis turtinga ir neturtinga žiūrint darbo kiekio, kurį ji gali pirkti. Bet kodėl auksas, grūdai arba darbas geriau tinka būti vertės matu, kaip anglys arba geležis, kaip gelumbė, muilas, žvakės ir kiti reikalingi darbininkui gyventi daiktai? Arba, trumpai sakant, kodėl kuri nors viena prekė, arba visos prekės drauge, turi būti matu, jei šis matas pats kinta savo verte? Grūdų vertė panašiai kaip ir aukso vertė dėl jų gamybos sunkumo arba lengvumo gali svyruoti palyginti su kitais daiktais 10, 20 arba 30%. Dėlko mes visais tokiais atvejais turime sakyti, kad pasikeitė kitų prekių vertė, o ne grūdų? Nekintamu matu galėtų būti tik ta gėrybė, kuriai gaminti visais laikais būtų reikalingas vienodas darbo ir pastangų kiekis. Tokia prekė mums visiškai nežinoma. Bet apie tokios prekės buvimą mes tačiau galime kalbėti ir diskutuoti hipotetiškai, lyg kad mes ją pažinotume. Mes galime papildyti mūsų moksliškas žinias aiškiai įrodę visišką netinkamumą kiekvieno mato, kuris ligi šiol mums buvo siūlomas. Bet jei mes ir prileistume, kad viena iš kalbamų prekių gali būti tikslus vertės matas, jis vis dėlto nebūtų turtingumo saikas, nes turtingumas nepriklauso nuo vertės. Žmogus turtingas ar neturtingas žiūrint reikalingų ir liuksuso daiktų kiekio, kurį jis turi savo žinioje. Nors ir kaip keistųsi tų daiktų mainoma vertė santykyje su pinigais, javais ir darbu, ar ji būtų žema ar aukšta, visos jos vienodai skatins jo savininko komfortą. Tik supainiojant vertės ir turtingumo arba gerovės sąvokas galima buvo sakyti, kad turtingumas gali būti padaugintas, aprėžiant gėrybių t. y. reikalingų patogumo bei malonumų daiktų kiekius. Jei vertė butų turtingumo saikas, mes turėtume su tuo sutikti, nes gėrybių vertė auga dėl jų retumo, bet jei Adomo Smitho tiesa, jei turtingumą sudaro reikalingi ir komforto daiktai, tai turtingumas negali būti padaugintas mažinant jų kiekį.

Žinoma, žmogus, turįs retą gėrybę, turtingesnis, nes jis už tą gėrybę gali gauti didesnį kiekį reikalingų ir

komforto dalykų. Bet kadangi bendra kapitalo suma, iš kurios paeina kiekvieno žmogaus turtas, sumažėja tuo kiekiu, kurį paima iš jos atskiri žmonės, todėl kitų žmonių dalis neišvengiamai turės sumažėti tiek, kiek daugiau gali prisavinti sau asmuo, pastatytas į patogią padėtį.

„Jei vanduo taps retu daiktu, — sako lordas Lauderdale, ir taps vieno žmogaus monopolinė nuosavybė, tai jo turtas padidės, nes vanduo įgys tuomet vertę, ir jei bendras turtas susidaro iš individualinių turtų sumos, tai tuo būdu padidės taip pat ir tautos turtas". Be abėjonės, šio žmogaus turtingumas padidės, bet kadangi farmeris turės parduoti dalį savo javų, o kurpius savo apavų dalį, kadangi visi žmonės turės atiduoti savo nuosavybės dalį, kad gautų vandens, už kurį jie pirmiau nieko nemokėjo, tai visi jie taps neturtingesni visu tuo gėrybių kiekiu, kurį jie turės atiduoti tam tikslui. Tuo būdu vandens savininkas lygiai tiek pat išloš, kiek kiti pralošs. Visuomenė naudosis tuo pačiu vandens kiekiu ir tuo pačiu gėrybių kiekiu, bet jos bus kitaip paskirstytos. Bet tai greičiau galimas daiktas įvedus vandens monopolį, kaip trūkstant jo. Jei būtų vandens trūkumas, šalies ir atskirų asmenų turtas iš tikrųjų sumažėtų tiek, kiek šalis nustotų vieno iš savo reikaliingų daiktų. Taip, farmeris turėtų ne tik mažiau grūdų mainams į kitas prekes, kurios būtų jam reikalingos ir pageidaujamos, bet jis, kaip ir kiekvienas kitas asmuo, turėtų aprėžti vartojimą vieno iš labiausiai reikalingų daiktų. Šiuo atveju mes turėtume reikalą ne tik su kitu turtingumo paskirstymu, bet ir su tikru to turto dalies nustojimu.

Tuo būdu mes galime pasakyti, kad dvi šalys, turinčios vienodą reikalingų ir komforto daiktų kiekį, yra vienodai turtingos, bet kad kiekvienos iš jų turtų vertė priklauso nuo lyginamojo lengvumo ar sunkumo juos gaminti. Nes jei patobulinta mašina duoda mums galimumo be papildomo darbo dėjimo gaminti dvi kojinių poras vietoje vienos, tai vienas gelumbės yardas

bus mainomas į dvigubą kiekį kojinių. Jei tokis pat patobulinimas būtų padarytas gelumbės gamyboje, tai kojinės ir gelumbė butų mainomi ta pačia proporcija, kaip ir pirmiau, bet jų vertė vienodai sumažėtų, nes reikėtų atiduoti dvigubą jų kiekį mainais už skrybėles, auksą ir visas kitas prekes. Jei tas patobulinimas apimtų aukso ir visų kitų gėrybių gamybą, tai santykinė jų vertė nepasikeistų. Kasmet gaminamas šalyje gėrybių kiekis būtų dvigubas, vadinasi, dvigubai padidėtų taip pat ir šalies turtingumas, bet to turto vertė vis tiek nepadidėtų.

Nors Adomas Smithas davė tikslų turtingumo apibrėžimą, kurį aš jau nekartą minėjau, jis vis tik vėliau jį apibrėžia dar ir kitaip. Jis sako, „kad žmogus yra turtingas ar neturtingas, žiūrint darbo kiekio, kurį jis gali pirkti". Bet šis apibudinimas iš esmės skiriasi nuo pirmojo ir visiškai neteisingas. Sakykime, kaip kasyklos tapo labiau produktingos, taip kad aukso ir sidabro vertė dėl didesnio gamybos lengvumo nukrito. Arba sakykime, kad aksomo gamybai reikia daug mažiau darbo, kaip pirmiau, ir kad jo vertė sumažėjo perpus. Tuomet turtas visų, kurie pirko tas prekes, padidėtų: vienas galėtų padidinti savo sidabrinių indų kiekį, kitas galėtų pirkti dvigubą aksomo kiekį. Bet turėdami pridedamą indų ir aksomo kiekį, jie dėl to dar negalėtų pirkti didesnį darbo kiekį kaip pirmiau, kadangi jie, kritus aksomo ir indų vertei, turėtų atiduoti proporcingai didesnį šios rūšies turtų dalį, kad nupirktų vienos dienos darbą. Vadinasi, turtingumas negali būti matuojamas darbo kiekiu, kurį jis gali pirkti.

Iš viso kas sakyta seka, kad šalies turtingumas gali augti dviem keliais: pirma, vartojant didesnę pajamų dalį išlaikyti produktingam darbui, kuris didintų ne tik prekių kiekį, bet ir visos prekių masės vertę; antra, jis gali būti dauginamas be papildomo darbo leidimo, jei tas pats darbo kiekis taps labiau produktingas, kas padidins tik kiekį, bet ne prekių vertę.

Pirmuoju atveju padidėtų ne tik šalies turtingumas, padidėtų ir jos turto vertė. Ji pralobtų iš taupymo, — ji sumažintų išlaidas liuksuso dalykams ir suvartotų tas taupmenas reprodukcijai.

Antru atveju neįvyktų nė išlaidų sumažėjimo liuksuso ir komforto dalykams, nė padėto produktingo darbo kiekio padidėjimo. Tas pats darbo kiekis gamintų daugiau produktų; išaugtų turtingumas, bet ne jo vertė. Iš šių dviejų turtų padidinimo būdų reikia duoti pirmenybės paskutiniam, nes jis duos tą patį efektą, nesumažindamas per tą pat laiką patogumo ir daiktų naudojimo, kas neišvengiamai surišta su pirmu budu. Kapitalą sudaro toji šalies turtingumo dalis, kuri leidžiama ateities gamybos tikslais ir gali būti padidinta tuo pat būdu, kaip ir turtingumas. Pridedamasis kapitalas darys vienodos įtakos ateities turtų gamybai — vis viena, ar jis gaunamas iš mašinų ir technikos tobulinimo, ar produktingo didesnės pajamų dalies sunaudojimo. Turtingumas juk visados pareina nuo pagaminto prekių kiekio, vis tiek kuriuo lengvumu gali būti patiekti vartojami gamyboje pabūklai. Jei net duotas gelumbės ir maisto dalykų kiekis buvo pagamintas tik 100 darbininkų darbu, jis vis tik išlaikys bei duos darbo tam pačiam žmonių kiekiui, ir iššauks tą patį darbo kiekį, kaip ir tuo atveju, jei tie patys daiktai būtų pagaminti 200 žmonių. Skirtumas bus tik tas, kad šis kiekis būtų vertas dvigubai daugiau, jei jam pagaminti būtų įdėta 200 žmonių darbas.

Man atrodo, kad Say'o turtingumo ir vertės apibrėžimas, nežiūrint padarytų jo ketvirtame ir paskutiniame savo veikalo „Traité d'économie politique" leidime pataisų, esąs labai nevykęs. Jis laiko šias dvi sąvokas sinonimais. Pasak jo, žmogus tiek tėra turtingas, kiek jis didina savo turto vertę ir kiek jis gali disponuoti didesniu gėrybių kiekiu. „Pajamų vertė auga tuo atveju, sako jis, jei jos gali duoti, vis viena kuriuo būdu, didesnį produktų kiekį". Anot Say'o, jei gelumbės gamybos sunkumas padidės du kart, ir todėl-ge-

lumbė bus mainoma į dvigubai didesnį kitų prekių kiekį, kaip pirmiau, tatai reikš, kad jo vertė padidėjo. Su šiuo dėsniu aš visiškai sutinku. Bet jei sumažėtų visų kitų prekių gamybos lengvumas ir nepasunkėtų gelumbės gamyba, vadinasi, gelumbė, kaip ir pirmiau būtų mainoma į dvigubą prekių kiekį, tai Say vis tiek tvirtintų, kad gelumbės vertė pakilo du kart, tuo tarpu, pasak manęs, jis turėtų pasakyti, kad gelumbė išlaikė seną savo vertę ir kad pusiau krito kitų prekių vertė. Ar neprieštarauja Say pats sau, kai jis sako, kad padidėjus lengvumui gaminti, du grūdų maišai gali būti pagaminti ten, kur pirmiau gamindavo vieną, ir kad, vadinasi, kiekvieno maišo vertė kris ligi pusės, bet drauge su tuo tvirtina, kad gelumbių fabrikantas, mainąs savo gelumbę į du grūdų maišus, gauna du kart didesnę vertę, kaip pirmiau, kada jis galėjo gauti mainais už savo gelumbę tik vieną grūdų maišą? Jei du maišai kainuoja tiek pat, kiek pirmiau vienas, tai juk aišku, kad jis gauna tą pačią vertę, bet nedaugiau.

Jis tikrai gauna dvigubą turto kiekį, dvigubą naudos kiekį arba dvigubą kiekį to, ką Adomas Smithas vadina vartojama verte, bet ne dvigubą mainovertės kiekį. Todėl Say neteisus, laikydamas vertę, turtingumą ir naudingumą sinonimais. Ir iš tikrųjų, aš galėčiau nurodyti daugelį Say'o veikalo vietų apie esminius skirtumus tarp vertės ir turtingumo, kurie sako mano teorijos naudai, bet tuo pat laiku turiu pripažinti, kad ten randame ir daug kitų, vietų, kur jis palaiko priešingą pažiūrą. Aš negaliu suderinti vienas vietas su kitomis. Todėl aš nutariau atrinkti jas ir sugretinti, kad Say, jei suteiks man garbės ir atkreips dėmėsį į mano pastabas, galėtų vienoje iš sekamų savo veikalo leidimų duoti tokių paaiškinimų, kurie pašalintų mano sutiktus sunkumus, taip pat ir kitų, kuriems jie kilo aiškinant jo pažiūras.

1. Mainant du produktu mes iš esmės mainome tik produktingus tiekinius, kurių pagalba jie buvo sukurti. 504 pusl.

2. Brangenybė atsiranda iš tikrųjų tik dėl gamybos kaštų. Daiktas brangus tik tuomet, kai sunku jį gaminti. 497 pusl.

3. Vertė visų produktingų tiekinių, kurie turi būti sunaudoti gaminant produktą, sudaro to produkto gamybos kaštus. 505 pusl.

4. Gėrybės naudingumas nustato jos paklausus, bet šių paklausų dydį aprėžia gamybos išlaidos. Jei jos naudingumas nepakankamas tam, kad jos vertė pakiltų ligi aukščio, padengiančio jos gamybos išlaidas, tai ji neverta to, kas buvo jai išleista; o tai įrodymas, kad įdėti į ją produktingi tiekiniai galėjo būti naudingiau suvartoti kitoje gamybos šakoje. Produktingų fondų savininkai, t. y. tie, kurie savo žinioje turi kapitalą, žemę arba darbą, nuolatos lygina gamybos kaštus su pagamintų gėrybių mainoverte, arba, kas reiškia tą patį, įvairių gėrybių vertę tarp savęs; nes tikrumoje gamybos kaštai yra ne kas kita, kaip vertė produktingų tiekinių, sudėtų į gėrybės gamybą, o produktingo tiekinio vertė yra ne kas kita, kaip pagamintos gėrybės vertė. Iš to seka, kad gėrybės vertė, produktingo tiekinio vertė, gamybos kaštų vertė sudaro ekvivalentines vertes, jei tik nekliudoma naturalinė dalykų eiga.

5. Pajamų vertė tuomet auga, kai ji gali duoti (vis viena kuriuo būdu) didesnį produktų kiekį.

6. Kaina yra daiktų vertės matas, o jų vertė yra jų naudingumo matas. II t., 4 pusl.

7. Laisvai daromi mainai nurodo duotam laikui, vietai, ir visuomenės būklei tą kainą, kurią mes duodame mainomiems daiktams. 466 pusl.

8. Gaminti — reiškia kurti vertę, priduodant daiktui naudingumo arba stiprinant jį. Tuo būdu sudaromi jo paklausai, pagrindinė jo vertės priežastis. II t. 487 pusl.

9. Sukurtas naudingumas sudaro produktą. Atsirandanti iš čia mainovertė yra tik naudingumo matas, matas įvykusios gamybos. 490 pusl.

10. Naudingumas, kurį duotos šalies gyventojai priskiria kuriam nors produktui, negali pasireikšti kuriuo kitu būdu, kaip tąja kaina, kuri už jį sumokama. 502 pusl.

11. Ši kaina yra matas to naudingumo, kurį produktas turi, anot žmonių nuomonės, dėka to patenkinimo, kurį duoda jiems jo vartojimas. Ir ištikrųjų, niekas nevartotų tų naudingų daiktų, jei už tą pačią kainą galima būtų gauti didesnio naudingumo daiktą, kuris suteiktų didesnį pasitenkinimą. 506 pusl.

12. Visų kitų gėrybių kiekis, kurį galima betarpiškai gauti mainais už daiktą, kurį mes norime perleisti, visados sudaro neginčijamą šiojo vertę. II t. 4 pusl.

Jei brangumas ištikrųjų priklauso tik nuo gamybos išlaidų (žiūrėk 2), tai kuriuo būdu gali padidėti prekės vertė (žiūr. 5), jei nepadidėjo jos gamybos kaštai? Nejaugi tik dėl to, kad ji mainoma į didesnį pigių prekių kiekį, — į didesnį prekių kiekį, kurio gamybos kaštai sumažėjo? Jei aš už aukso svarą duodu 2000 kartų daugiau gelumbės, kaip už svarą geležies, ar tai reiškia, kad naudingumas, kurį aš priskiriu auksui, 2000 kartų didesnis už geležies naudingumą? Žinoma, ne. Tat įrodo tik, kaip su tuo sutinka ir pats Say (žiūr. 4), kad aukso gamybos išlaidos 2000 kartų didesnės už geležies gamybos išlaidas. Ir jei abiejų metalų gamybos išlaidos būtų vienodos, aš duočiau už juos vienodą kainą, bet jei jų vertės matu būtų naudingumas, aš greičiausiai daugiau duočiau už geležį. Gamintojų konkurenciją, kuri „nuolatos lygina gamybos kaštus su pagamintų gėrybių mainoverte“ (žiūr. 4), kaip tik ir reguliuoja įvairių gėrybių kainas. Todėl jei aš duodu šilingą už duonos kepalą ir 21 šilingą už ginėją, tai tat dar neįrodo, kad tokis būtent, mano nuomone, lyginamas jų naudingumo vertinimas.

4 punkte Say, beveik be jokių pakeitimų, patvirtina mano ginamą vertės teoriją. Į savo gaminamus tiekinius jis įtraukia žemės, kapitalo ir darbo duodamus tiekinius; aš įtraukiu tik kapitalą ir darbą, ir visiškai atmetu žemę. Mūsų nesutikimas atsiranda iš mūsų pažiūrų skirtumo į rentą: pasak manęs, renta yra privatinės monopolijos rezultatas ir ne tik kad nereguliuoja kainos, bet greičiau pati yra jos pasekmė. Aš esu įsitikinęs, kad jei net žemvaldžiai visai atsisakytų nuo rentos, tai vis tik žemės gaminiai nebūtų pigesni, nes dalis produktų gaunama iš žemės, už kurią nemokama arba negali būti mokama rentos, ir todėl pridedamo produkto vos pakanka apmokėti pelnui už kapitalą.

Pagaliau aš taip pat negaliu sutikti su Say, kad kurios nors gėrybės vertė geriausiai matuojama prekių kiekiu, kuris duodamas mainais už ją, nors aš aukštai vertinu visą tą naudą, kuri atsiranda visų klasių vartotojams dėl prekių gausumo ir pigumo. Aš visiškai sutinku su nuomone tokio žymaus rašytojo, kaip Destutt de Tracy, kuris sako, kad „kuriam nors daiktui matuoti reikalinga sulyginti jį su tam tikru to paties daikto kiekiu, kurį mes laikome už palyginimo matą, už mato vienetą. Vadinasi, kad išmatuoti daiktų ilgį, svorį, vertę, reikalinga nustatyti, kiek juose yra metrų, gramų, frankų, — vienu žodžiu, tos pačios rūšies vienetų". Frankas būtų vertės matas ne kiekvienam daiktui, o tik to pačio metalo kiekiui, iš kurio padarytas frankas, jei jis ir matuojamas daiktas negalėtų būti lyginami su kitu vertės matu bendru abiems. Tokis matas, mano nuomone, yra darbas, nes abu jie yra darbo vaisiai. Vadinasi, darbas yra bendras matas, kurio pagalba gali būti nustatyta ir tikroji ir santykinė daiktų vertė. Aš labai džiaugiuosiu, kad šią nuomonę, matomai, palaiko ir Destutt de Tracy[1]). Jis sako: „kadangi

1) „Élèments d'idéologie", Kn. IV, 99 pusl. Šiame veikale de Tracy davė labai naudingą ir gerą bendrų politinės ekonomijos principų apybraižą. Aš tik pasigailėdamas turiu

visiškai aišku, kad mūsų fiziniai ir dvasiniai gabumai sudaro mūsų vienintelį pirmykštį turtą, tai tų gabumų vartojimas, įvairios rūšies trūsas, yra vienintelis mūsų lobis". Tik šis vartojimas sukuria visus daiktus, kuriuos mes vadiname turtingumu, sukuria ir pačio būtino reikalingumo dalykus, ir dalykus, tarnaujančius tik mūsų malonumui; aišku taip pat, kad visi šie daiktai atstovauja tik darbą, sukūrusį juos, ir jei jie turi vertę arba net dvi įvairias vertes, tai ji pareina tik iš darbo, iš kurio jie atsirado.

Toje vietoje, kur Say kalba apie didžiojo Adomo Smitho veikalo privalumus ir trūkumus, jis jam primeta už klaidą, kad jis „tik vienam žmogaus darbui priskiria jėgą gaminti vertę. Tikslesnis analizas mums parodo, kad vertė atsiranda iš darbo, arba greičiau iš žmogaus darbštumo, sujungto su tomis pagelbinėmis priemonėmis, kurias teikia gamtos jėgos, ir su kapitalu. Šio principo nepažinimas sukliudė Smithui nustatyti tikrą mašinų įtaką turtams gaminti".

Priešingai Adomo Smitho pažiūrai, Say ketvirtame skyriuje kalba apie vertę, suteikiamą gėrybėms tokių gamtiškų faktorių, kaip saulė, oras, atmosferos spaudimas ir t. t., kurie kai kada pakeičia žmogaus trūsą, o kai kada padeda jam gamyboje[1]). Bet

---

pridėti, kad jis palaiko savo autoritetu definicijas, kurias Say davė „vertei", „turtingumui" ir „naudingumui".

1) „Pirmasis žmogus, kuris išmoko tirpdinti metalus ugnyje, nebuvo kūrėjas tos vertės, kurią šis procesas pridavė tirpintam metalui. Ši vertė yra rezultatas fizinio ugnies veikimo, sujungto su apsukrumu ir kapitalais tų žmonių, kurie pasinaudojo tuo išradimu".

„Dėl šios klaidos Smithas padarė klaidingą išvadą, kad visų gėrybių vertė atstovauja ankstyvesnį ar būtąjį žmogaus darbą, arba kitais žodžiais, kad turtingumas yra tik surinktas darbas, o iš čia jis daro kitą taip pat klaidingą išvadą, kad darbas yra vienintelis turtingumo arba produktų verčių matas". IV sk., 31 pusl. Išvados, kurios daro Say, priklauso jam, o ne daktarui

šie gamtiški faktoriai didina tik gėrybių vartojamą vertę, o ne mainomą, apie kurią kalba Say. Kai tik mašinų ir gamtos mokslų pagalba mes priverčiame gamtos jėgas atlikti tą darbą, kurį pirmiau atlikdavo žmogus, tai to darbo mainovertė sumažėja proporcingai tai pagalbai. Jei ligi šiol malūnas buvo varomas dešimties žmonių darbu ir naujas įtaisymas leidžia šį darbą pakeisti vėjo arba vandens jėga, tai miltų vertė, kiek ji yra malūno veikimo produktas, sumažės atitinkamai to darbo kiekio sutaupoms. Visuomenė taptų turtingesnė visa prekių suma, kuri galėtų būti pagaminta dešimties žmonių darbu, kadangi fondas, skirtas jiems laikyti, nė kiek nesumažėjo. Say visą laiką nepastebi esminio skirtumo, kuris esti tarp vartojamos vertės ir mainomos vertės.

Say kaltina toliau daktarą Smithą tuo, kad šis nepastebėjo vertės, kurią duoda gėrybėms gamtiški faktoriai ir mašinos, kadangi jis tvirtino, kad visi daiktai gauna savo vertę iš žmogaus darbo. Bet šis priekaištas atrodo man nepagrįstas, nes Adomas Smithas visur pilnai įvertina patarnavimus, kurių duoda mums gamtiški faktoriai ir mašinos. Bet jis tik tiksliai skiria vertės prigimtį, kurią jie duoda gėrybėms: jie mums patarnauja, daugindami produktų kiekius, jie daro žmogų turtingesniu, didindami vartojamą vertę, bet jie tą darbą atlieka dykai, nes už oro, šilumos ir vandens naudojimą mes nieko nemokam. Todėl jų veikimas nieko neprideda prie mainomos vertės.

Smithui. Jos teisingos, jei nedaryti jokio skirtumo tarp turtingumo ir vertės, o kalbamoje vietoje Say to nedaro. Bet nors A. Smithas, anot kurio, turtingumą sudaro patogumui ir malonumui reikalingų daiktų gausumas, sutiktų, kad mašinos ir gamtiški faktoriai žymiai didina šalies turtus, jis negalėtų sutikti su tuo, kad jie ką nors prideda prie tų turtų mainomos vertės.

Apie rentą[1]).

Dabar reikia dar išnagrinėti, ar žemės paėmimas nuosavybėn ir sekąs paskui jį rentos atsiradimas nesukels kurio nors pasikeitimo santykinėje gėrybių vertėje, nepriklausomai nuo reikalingo joms gaminti darbo kiekio. Šio klausimo pusei išaiškinti, reikia ištirti rentos prigimtis ir įstatymas, nustatąs jos kilimą ir kritimą.

Renta — tai ta žemės produkto dalis, kuri sumokama žemvaldžiui už naudojimą pirmykščių ir nenykstamų dirvos jėgų. Ją tačiau dažnai supainioja su palūkanomis ir pelnu už kapitalą, ir paprastoj kalboj šis terminas taikomas visiems metiniams farmerių mokėjimams žemvaldžiams. Sakykime, kad iš dviejų gretimų ir vienodo dydžio bei vienodo derlingumo farmų, viena turi visus ūkio trobesius ir be to, tinkamai nusausinta, įtręšta ir kaip reikia gyvatvorių pertvarų ir ėžių padalinta į sklypus, tuo tarpu antroji neturi nė vieno iš tų privalumų. Visiškai naturalu, kad už naudojimą pirmos bus mokomas didesnis atlyginimas, kaip už naudojimą antros, o tuo tarpu abiejais atvejais šis atlyginimas vadinamas renta. Tačiau aišku, kad tik dalis pinigų, kasmet sumokamų už pagerintą fermą, duodama už pirmykščias ir nenykstamas dirvos jėgas, o kita dalis mokama už naudojimą kapitalo, kuris buvo padėtas dirvos kokybei pagerinti ir produktams laikyti bei nuo gedimo saugoti reikalingiems trobesiams pastatyti. Smithas kai kada kalba apie rentą ta griežta prasme, kurią aš noriu jai duoti, bet dažniau ta prasme, kuria šis terminas vartojamas paprastoje kalboje. Jis pasakoja mums, kad miško paklausai ir jų iššaukta aukšta miško kaina pietų Europos šalyse, buvo priežastis to, kad Norvegijoje pradėjo mokėti rentą už girias, kurios pirmiau jos neduodavo. Tačiau ar neaišku, kad asmuo, mokėdamas šią vadina-

1) Iš „Princ. of Polit. Econ. and Taxation", II Chap.

mąją rentą, mokėdavo ją už turėjimą esančių duotame žemės sklype gėrybių, ir kad parduodamas iškirstą girią, jis atgaudavo savo pinigus su penu? Tiesa, jei po to, kai giria buvo iškirsta, žemvaldžiui būtų mokamas koks nors atlyginimas už žemės naudojimą giriai ar kuriam kitam produktui auginti, laukiant būsimų paklausų, tai tokį atlyginimą teisinga būtų vadinti renta, nes jis būtų mokamas už produktingas žemės jėgas. Bet tuo atveju, apie kurį kalba Adomas Smithas, atlyginimas būtų mokamas už teisę iškirsti ir parduoti girią, o ne už teisę auginti ją. Jis kalba taip pat apie rentą, gaunamą iš anglių kasyklų ir akmens skaldyklų, bet jai tinka ta pati pastaba, būtent, atlyginimas, duodamas už kasyklas ir akmens skaldyklas, mokamas už vertę akmens anglių ir akmenų, kurie gali būti iš jų gauti, ir neturi jokio ryšio su pirmykščiomis ir nenykstamomis dirvos jėgomis. Šis skirtumas turi didelės svarbos tyrinėjant rentą ir pelną. Nes, kaip mes vėliau pamatysime, įstatymai, nustatantieji rentos judėjimą, visiškai skiriasi nuo įstatymų, nustatančių pelną, ir jie retai kada veikia ta pačia linkme. Visose kultūringose šalyse metinis žemvaldžiui sumokamas mokesnis, kuris turi mišraus rentos ir pelno pobūdžio, veikiant priešingoms jėgoms, paliekti kartais nekintamas, o kai kada pakyla arba sumažėja, priklausomai nuo to, viena ar kita jų dalis jame nusveria. Štai dėlko tolimesniuose šio veikalo puslapiuose kiekvieną kartą, kai aš kalbu apie rentą, aš kalbu tik apie tą atlyginimą, kuris sumokamas žemės savininkui už dirvos pirmykščių ir nenykstančių jėgų naudojimą.

Pirmais laikais apgyvendinant šalį, kur yra riebios ir derlingos žemės perteklius, ir kurios tik nedidelė dalis reikalinga faktiškai aprūpinti tuo laiku esančius gyventojus maistu, arba kuri bendrai gali būti apdirbta kapitalu, kuriuo tie gyventojai disponuoja, rentos nebūva. Juk niekam neateis į galvą mokėti už žemę, jei jos yra perteklius, nepaimtas į privatinę nuosa-

vybę, ir kurią kiekvienas gali naudotis, jei tik nori ją dirbti.

Bendrais pasiūlų ir paklausų įstatymais, niekas nemokėtų už tokią žemę rentos taip pat, kaip niekas nieko nemoka už oro ir vandens ar kitos kurios gamtos dovanos naudojimą, jei jos yra neaprėžtas kiekis. Esant tam tikram degamos medžiagos kiekiui, mašina, atmosferos spaudimo ir garo atsparumo padedama, atlieka tam tikrą darbą ir tuo būdu žymiai lengvina žmogaus darbą. Bet niekas neima atlyginimo už šių gamtos jėgų naudojimą, nes jos neišsemiamos ir kiekvieno gali būti naudojamos. Taip pat aludaris, spirito varytojas ar mildažis, gamindami savo prekes nuolatos naudojasi oru ir vandeniu; bet kadangi jų atsargos begalinės, tai už jas nemoka jokios kainos[1]). Jei visa žemė turėtų vienodų ypatumų, jei jų būtų neaprėžtas kiekis ir visur vienodo derlingumo, tai už jos naudojimą negalima būtų imti jokio mokesnio, išskyrus tuos atsitikimus, kada ji pasižymėtų ypatingai gera padėtim. Vadinasi, renta bendrai mokama už žemės naudojimą tik dėl to, kad žemės kiekis nėra neribotas, o kokybė jos nevienoda, ir todėl, kad augant gyventojų skaičiui, imamos dirbti blogesnės kokybės arba blogesnės vietos žemės. Kai augant visuomenės pažangai, imamos dirbti antros rūšies derlingumo žemės, tai pirmos rūšies žemei tuoj atsiranda renta, ir šios rentos dydis pareis nuo tų dviejų sklypų kokybės skirtumo.

---

1) „Žemė, kaip mes jau matėme, ne vienintelė gamtoj jėga, kuri turi produktingų jėgų, bet ji vienintelė arba beveik vienintelė gamtos jėga, kurią viena žmonių grupė pasiima sau, atstumdama kitas, ir kurios vaisius ji, vadinasi, gali prisisavinti. Ūpių ir jūrų vandens, galėdami varyti mūsų mašinas, plukdinti mūsų laivus, maitinti mūsų žuvis, taip pat turi produktingą jėgą; vėjas, kuris suka mūsų malūnų ratus, ir net saulės šiluma, dirba mums; bet laimei niekas dar negalėjo pasakyti: „vėjas ir vanduo prikalusó man, ir už patarnavimus, kurių jie duoda, reikia mokėti“ — Economie politique par I. - B. Say, vol II. p. 124.

Kai imama dirbti trečios rūšies žemė pagal kokybę, tai tuojaus pradeda duoti rentą antros rūšies žemė. Kaip ir pirmiau, rentos dydis pareis nuo jos produktingosios jėgos skirtumo. Tuo pat laiku pakyla ir pirmos rūšies žemės renta, nes ji visados turi būti aukštesnė už antros rūšies žemės rentą, tuo produktų skirtumo dydžiu, kurį jos duoda esant vienodam kapitalo ir darbo kiekiui. Augant toliau gyventojų skaičiui, kas verčia šalį dirbti blogesnės rūšies žemes, ir tuo apsirūpinti didesniu reikalingo maisto kiekiu, visų derlingesnių žemių renta pakils.

Sakykime, kad sklypai — Nr. 1, 2 ir 3 — duoda, esant lygioms darbo ir kapitalo išlaidoms, gryno produkto 100, 90 ir 80 kvarterių grūdų. Naujoje šalyje, kur yra derlingos žemės perteklius palyginti su gyventojais, ir kur dėl to užtenka apdirbti tik Nr. 1, visas grynas produktas priklausys žemdirbiui ir sudarys pelną už įdėtą jo kapitalą. Bet kai tik gyventojų tiek padidės, kad reikės apdirbti Nr. 2, kuris, atskaičius darbininkų išlaikymą, duos tik 90 kvarterių, tuomet Nr. 1 pradės duoti rentą. Nes arba turi būti dvi pelno normos iš žemės ūkio kapitalo, arba dešimts kvarterių (arba dešimties kvarterių vertė) turi būti atimta iš produkto Nr. 1, kuriam nors kitam tikslui. Ar sklypą Nr. 1 dirbo žemdirbys, ar kuris nors kitas asmuo, šie dešimts kvarterių vis viena sudarys rentą, nes dirbąs Nr. 2 gaus vienodas savo kapitalo išdavas, ar jis dirbs Nr. 1, mokėdamas dešimts kvarterių rentos, ar po senovei Nr. 2, nemokėdamas jokios rentos. Tuo pat būdu galima įrodyti, kad, kai tik bus pradėta dirbti Nr. 3, renta už Nr. 2 turės būti lygi dešimčiai kvarterių ar jų mainovertei, o renta už Nr. 1 pakils ligi dvidešimts kvarterių. Nes dirbantis Nr. 3 pasiektų tų pačių rezultatų, ar jis mokėtų dvidešimts kvarterių rentos už Nr. 1, dešimts kvarterių už Nr. 2 arba dirbtų Nr. 3 nemokėdamas visiškai rentos.

Dažnai atsitinka — ir tikrumoje tat paprastas reiškinys, — kad dar prieš pereisiant dirbt Nr. Nr. 2, 3,

4, 5 arba blogesnes žemes, kapitalas gali būti produktingiau sunaudotas tuose sklypuose, kurie jau dirbami. Gali atsitikti, kad padvigubinus pirmykštį kapitalą, sudėtą į Nr. 1, produktas, nors ir nepadidės du kart, vis dėlto padidės, jei ne 100, tai bent 85 kvarteriais, ir šis kiekis praneš tą, kurį galima būtų gauti įdėjus tą pat kapitalą į žemę Nr. 3. Panašiais atvejais kapitalas labiau bus dedamas į seną žemę ir taip pat duos rentą, nes renta visados yra produkto skirtumas, gautas dedant du vienodus darbo ir kapitalo kiekius. Jei įdėjęs 1000 sv. sterlingų kapitalo nuomininkas gauna iš nuomojamos jo žemės 100 kvarterių kviečių, ir jei, įdėjęs antrą 1000 sv. st. kapitalą jis gauna dar 85 kvarterius, tai žemės savininkas galės, praėjus nuomos laikui, priversti jį mokėti dar 15 kvarterių arba jų vertės ekvivalento papildomą rentą, nes egzistavimas dviejų įvairių pelno normų negalimas. Jei nuomininkas sutiks sumažinti 15 kvarterių nuo savo antro tūkstančio sv. st. pajamų, tai tik dėlto, kad negalės surasti jam pelningesnio pritaikymo. Tokia būtų bendra vidutinio pelno norma, ir jei pirmas nuomininkas atsisakytų, tai atsirastų kas nors kitas, kuris sutiktų atiduoti visą pelno perteklių, viršaus šios normos, tos žemės savininkui, iš kurios jis gautų ją.

Šiame pavyzdyje, kaip ir pirmame, paskutinis įdėtas į žemę kapitalas neduoda jokios rentos. Už didesnį pirmo 1000 sv. st. pelningumą reikia mokėti 15 kvarterių rentos, gi už įdėjimą antro 1000 sv. st. nemokama jokios rentos. Jei į tą pačią žemę bus įdėtas trečias 1000 sv. st., kuris duotų 75 kvarterius pajamų, tai už antrą 1000 sv. st. bus imama renta, lygi produkto skirtumui tarp antro ir trečio tūkstančio, t. y. 10 kvarterių; bet tuo pat laiku renta už pirmą 1000 sv. st. pakils nuo 15 ligi 25 kvarterių, gi paskutinis tūkstantis apskritai neduos jokios rentos.

Vadinasi, jei geresnės žemės būtų daug daugiau, kaip kad jos reikalinga aprūpinti augančiam gyventojų

skaičiui, ir jei kapitalą galima būtų be galo dėti į seną žemę nemažėjant jos pajamoms, tai rentos negalėtų būti, nes renta visados atsiranda iš to, kad papildomo darbo kiekio įdėjimas duoda proporcingai mažesnes pajamas.

Derlingiausia ir geriausioje vietoje esanti žemė ankščiau pateks už kitas į darbą, ir jos produkto mainovertė nusistato tuo pat būdu, kaip ir visų kitų gėrybių mainovertė, t. y. visų darbų kiekio, kurie buvo reikalingi jam pagaminti ir patiekti į prekyvietę įvairiose jo formose, nuo pradžios gamybos proceso, ligi jo galo. Kai bus pradėta dirbti blogesnės rūšies žemė, viso derliaus mainoma vertė pakils, nes jam gauti reikės dėti daugiau darbo.

Visų gėrybių mainovertė, — ar tai būtų fabriko gaminiai, ar kasyklų produktai, ar žemdirbystės vaisiai, — niekados nereguliuojama mažiausio darbo kiekio, pakankamo tiems daiktams gaminti, esant palankiausioms sąlygomis, kuriomis naudojasi vien tik tie, kurie turi gamybai ypatingų patogumų. Atvirkščiai, ji reguliuojama didžiausio darbo kiekio, reikalingo jų gamybai, kurį deda nesinaudoją tokiomis gamybos lengvatomis, ir kurie nesustoja gaminę pačiomis blogiausiomis sąlygomis. Pastarosios esti pačios nepatogios iš visų tų, kuriomis reikia dirbti, kad būtų pagamintas visas reikalingas trūkumui patenkinti kiekis.

Taip labdarybės įstaigose pavargėliai dirba labdarių lėšomis; bet vidutines atitinkamų prekių kainas nustato ne ypatingieji patogumai, kuriais tie darbininkai naudojasi, o vidutinės, paprastos ir naturalinės sunkenybės, su kuriomis tenka susidurti kiekvienam kitam gamintojui. Nepatogiausiomis sąlygomis dirbąs verslovininkas turėtų būti visiškai išstumtas iš prekyvietės, jei produktų kiekis, gaminamas tų, pastatytų į patogią padėtį darbininkų, padengtų visus visuomenės paklausus. Ir jei jis tęs savo gamybą, tai tik ta sąlyga, kad jis gaus iš jos paprastą vidutinį pelną už kapitalą, o

tatai galima tik tuo atveju, jei jis už savo prekę išrenka kainą, atitinkančią darbo kiekį, įdėtą į jo gamybą[1]).

Tiesa, geriausioje žemėje tas pats produktas bus vis dar gaunamas dedant senas darbo išlaidas, bet jo vertė padidės dėl to, kad tie, kurie vartoja darbą ir kapitalą menkesnėse žemėse, gauna mažiau produkto. Tuo būdu, nežiūrint į tai, kad derlingesnių žemių privalumai palyginti su mažiau derlingomis neišnyksta nieku būdu, o tik pereina iš gamintojo arba vartotojo žemės savininkui, vis dėlto, kaip tik prireiktų daugiau darbo blogesnėms žemėms apdirbti, — esant sąlygai, kad reikalingą pridedamąjį žaliavos gaminių kiekį mes galime gauti tik iš paskutiniųjų sklypų, — lyginamoji šių gaminių vertė pakils aukščiau už pirmesnį dydį, ir jie bus mainomi į didesnį skaičių skrybėlių, drapanų, batų ir t. t. ir t. t.,kurių gamybai nereikalingas papildomas darbo kiekis. Vadinasi, lyginamoji žaliavos gaminių vertė pakyla dėl to, kad paskutiniai pagamintai jų da-

1) Ar Say sekančiose eilutėse nepamiršo, kad kaina, pagaliau, reguliuojama gamybos kaštų? „Į žemę įdėto darbo produktas turi tą ypatybę, kad jis nebrangsta, tapdamas retesniu, nes visada drauge su maisto kiekio mažėjimu, mažėja ir gyventojų skaičius, vadinasi, šių produktų p a k l a u s a i mažėja drauge su pasiūlais. Be to, niekuomet nebuvo pastebėta, kad ten, kur esti daug neapdirbtos žemės, grūdai būtų brangesni, kaip šalyse, kur dirbama visa žemė. Anglijoje ir Prancūzijoje viduramžiais žemė buvo daug blogiau dirbama, kaip dabar, jos derliai būdavo daug mažesni kaip dabar, ir vistik, kiek galima spręsti, grūdai nebuvo parduodami brangiau, palyginti su kitais daiktais. Jei derlius buvo mažesnis, tai ir gyventojų buvo mažiau, ir paklausų silpnumas atsverdavo pasiūlų menkumą". Vol. II, p. 338. Įsitikinęs, kad gėrybių kaina reguliuojama darbo kainos, ir teisingai manydamas, kad įvairios rūšies labdaringos įstaigos turi tendencijos dauginti gyventojus virš to skaičiaus, kurį jie, priešingai esant, pasiektų, ir mažinti tuo būdu darbo algą, Say sako: „Aš įtariu, kad gaunamų iš Anglijos gėrybių pigumas iš dalies priklauso nuo to, kad toje šalyje yra daugybė labdaringų įstaigų". Vol. II,, p. 277. Tam, kuris sako, kad darbo alga reguliuoja kainą, — tat esti visiškai konsekventiška išvada!.

liai reikalingas didesnis darbas, o ne dėl to, kad žemvaldžiui reikia mokėti rentą. Grūdų vertė reguliuojama darbo kiekiu, įdėto jiems gaminti toje žemėje arba su ta kapitalo dalimi, kuri neduoda rentos. Ne dėl to grūdai brangūs, kad mokama renta, betgi renta mokama dėl to, kad javai brangūs. Todėl visiškai teisingai buvo pastebėta, kad grūdų kaina visai nesumažėtų, jei žemvaldžiai atsisakytų nuo visos savo rentos. Tat tik leistų kai kuriems farmeriams poniškai gyventi, bet tat nesumažintų darbo kiekio, reikalingo gauti žaliavos gaminiams iš mažiausiai produktingos žemės, imamos į darbą.

Mums dažnai kalba apie žemės privalumus palyginti su kitais naudingų produktų šaltiniais — dėl to ištekliaus, kurį ji mums duoda rentos pavidale. Bet kai žemės yra ypatingas perteklius, kai ji yra labai produktinga ir derlinga, tai ji visiškai neduoda jokios rentos; ir tik tuomet, kai jos derlingumas krinta, ir ji kaip atpildą už darbą duoda šiokias tokias pajamas, dalis pirmykščio derlingų sklypų produkto išsiskiria į rentą. Pažymėtina, kad ypatingu žemės privalumu laikoma kaip tik tas jos ypatumas, kuris turėtų būti laikomas netobulumu palyginti su gamtiškais faktoriais, kurių padedami veikia fabrikantai. Jei vanduo, oras, garo atsparumas ir atmosferos spaudimas būtų nevienodi pagal savo kokybes, jei juos galima būtų pasisavinti, ir kiekvienos jų rūšies būtų tik aprėžtas kiekis, tai jie, panašiai kaip ir žemė, duotų rentą pagal tai, kokia tvarka būtų imamos naudoti jų įvairios rūšys. Imant į darbą kiekvieną menkesnę rūšį, prekių vertė toje pramonės šakoje, kurioje ji būtų vartojama, pakiltų, nes tas pats darbo kiekis duotų dabar mažesnį produktą. Žmogus prakaituodamas daugiau nudirbtų, gamta mažiau, gi žemė dėl savo aprėžto gamybos pajėgumo daugiau nebesudarytų išimties.

Jei produkto perteklius, kurį žemė kasmet duoda rentos forma, yra privalumas, tai reikia norėti, kad naujai pastatytos mašinos metai į metus vis būtų ma-

žiau produktingos už senas. Juk tatai, be abejonės, duotų didesnę mainovertę gėrybėms, gaminamoms ne tik šiomis mašinomis, bet ir visomis kitomis šalies mašinomis, o visiems geresnių mašinų savininkams būtų mokama renta[1]).

1) „Be to, žemės ūkyje, — sako Adomas Smithas, — drauge su žmogumi dirba ir gamta, ir nors jos trūsas nieko nekaštuoja, jos produktas turi savo vertę lygiai su darbo produktu pačio brangaus darbininko". Gamtos darbo produktas apmokamas ne dėl to, kad jis yra didelis, o dėl to, kad mažas. Juo šykštesnė ji daros su savo dovanomis, juo didesnės kainos reikalauja už savo darbą. Kai ji mus gausiai apdovanoja savo gėrybėmis, ji dirba dykai. „Tuo laiku, kai darbininkas pramonėje reprodukuoja tik vertę, lygią jo pačio vartojimui, arba kapitalui, įdėtam į įmonę drauge su jos savininko pelnu, darbo gyvuliai žemės ūkyje gamina dar naujų vertybių. Virš nuomininko kapitalo ir palūkanų už ji, jų darbas reguliariai reprodukuoja dar ir rentą žemvaldžiui. Šią rentą galima traktuoti, kaip produktą tų gamtos jėgų, kurių naudojimą žemvaldys perleidžia farmeriui. Ji esti didesnė ar mažesnė, atitinkamai manomam tų jėgų dydžiui arba, kitais žodžiais tariant, atitinkamai spėjamam gamtiškam ar dirbtinai padidintam žemės derlingumui. Ji — gamtos darbas, kuris liekasi atėmus ar apskaičiavus visą, ką galima laikyti žmogaus darbu. Ji retai esti mažesnė ketvirties, o dažnai esti didesnė už viso produkto trečdalį. Niekados lygus produktingo darbo kiekis, dedamas į apdirbamą pramonę, neišsireikš tokia didele reprodukcija. Apdirbamoje pramonėje gamta nieko nedaro, o žmogus — viską, ir reprodukcija visados turi būti proporcinga jos atsiradimo faktorių jėgai. Kapitalas, dedamas žemės ūkyje, dėl to ne tik paleidžia į darbą didesnį produktingo darbo kiekį, kaip kuris nors lygus jam kapitalas, dedamas apdirbamoje pramonėje, bet ir prideda daug didesnę vertę šalies metinio žemės ir darbo produktui, realiniam turtingumui ir jos gyventojų pajamoms, palyginus su tuo produktingo darbo kiekiu, kurį jis naudoja. Iš visų galimų kapitalo pritaikymo būdų, šis yra visuomenei naudingiausias". Kn. 2, 5 skyr., 15 pusl.

Nejaugi gamta nieko nepadeda žmogui apdirbamoje pramonėje? Nejaugi vėjo ir vandens jėgos, kurios suka mūsų mašinas ir neša mūsų laivus, lygios nuliui? Nejaugi atmosferos spaudimas ir garo jėga, kuri leidžia mums naudotis stebėtinomis mašinomis, ne gamtos dovanos? Aš jau nekalbu apie šilumos veikimą minkštinant ir tirpinant meta-

Rentos augimas visados yra šalies turtų augimo rezultatas ir atsiranda iš sunkumo aprūpinti maistu augantį gyventojų skaičių. Tai yra simptomas, bet visiškai ne turtingumo priežastis, dėlto kad turtingumas dažnai auga greičiausiai tais laikais, kada renta paliekti nekintama ar net krinta. Renta greičiausia auga, kai mažėja turimos žemės produktingumas. Turtingumas gi visados greičiausiai auga tose šalyse, kur turima žemė derlingiausia, kur įvežimas mažiausiai suvaržytas ir kur dėl žemės dirbimo pagerinimų, žemės produktų kiekis gali būti padidintas be atitinkamo darbo dydžio padidinimo, kur, vadinasi, renta auga iš lėto.

Jei grūdų aukšta kaina būtų pasekmė, o ne rentos priežastis, tai jų kaina keistųsi proporcingai rentos didėjimui ar mažėjimui, ir renta būtų sudėtinė kainos dalis. Bet kadangi grūdų kainos reguliatorius yra tie grūdai, kurie gaminami didžiausiu darbo kiekiu, tai ir renta nesudaro, bei negali sudaryti net mažiausiu laipsniu, sudėtinės jų kainos dalies[1]).

---

lus, apie oro skaidymo jėgą dažymo ir rūgimo procesuose. Negalima įvardinti nė vienos pramonės šakos, kur gamta neduotų žmogui gausios ir nemokamos pagalbos.

Komentuodamas šią vietą iš Adomo Smitho, ponas Buchanan pastebi: „Aš stengiausi parodyti pastabose, įdėtose į mano ketvirtą tomą, kad žemės dirbimas prideda prie tautos turtų ne daugiau, kaip bet kuri kita gamybos šaka". Pripažindamas, kąd rentos reprodukcija duoda labai didelę naudą visuomenei, d-ras Smith užmiršta, kad renta yra aukštos kainos išdava, ir tai, ką žemvaldys gauna tuo būdu, jis gauna visos visuomenės sąskaiton. Visuomenė nieko nepelno iš rentos reprodukcijos; jos pagalba viena klasė tik pelnosi iš kitos. Nuomonė, kad žemės dirbimas duoda produktą ir, — kaip jo pasekmę, — rentą, nes žemės dirbime gamta veikia kartu su žmogaus darbu, yra vien tik fantazija. Renta imama ne iš produkto, o iš kainos, už kurią šis produktas parduodamas. O ši kaina gaunama ne dėl to, kad gamta padeda produkto gamybai, o dėl to, kad tokia kaina susidaro, paklausams su pasiūlais susilyginus.

1) Aiškus šio principo supratimas, mano įsitikinimu, turi didžiausios svarbos politinės ekonomijos mokslui.

Todėl Adomas Smithas, be abejonės, klysta manydamas, kad taisyklė, reguliuojanti pirmykštę gėrybių mainovertę, — būtent, lyginamąjį darbo kiekį, kuriuo jos pagamintos, — gali būti kiek nors pakeista dėl žemės paėmimo privatinėn nuosavybėn ir rentos mokėjimo. Žaliava įeina į veik visų gėrybių sudėtį, bet jos vertė, taip pat kaip ir grūdų, reguliuojama paskutinės įdėtos į žemę ir nemokančios jokios rentos kapitalo dalies produktingumu. Todėl renta nesudaro sudėtinės gėrybių kainos.

Ligi šiol mes tyrėme naturalinio turtų ir gyventojų augimo įtaką rentai, ir tai tokioje šalyje, kur žemė esti įvairaus produktingumo, ir mes matėme, kad renta pakyla kiekvieną kartą, kai tenka dėti pridedamąjį kapitalą į žemę, duodančią mažiau produkto, Iš tų pačių principų išeina, kad renta sumažės, kai tik visuomenės gyvenime įvyks bet kuris pasikeitimas, kurio pasėka dėjimas seno didelio kapitalo kiekio į žemę taps nereikalingu, ir kai dėl to paskutinė įdėta jo dalis taps produktingesnė. Kiekvienas žymesnis šalies kapitalo sumažinimas, kuris materialiai sumažintų fondą, skirtą išlaikyti darbui, naturaliai turės tokios pat įtakos. Gyventojai reguliuojami fondo, skirto duoti jiems užsiėmimą, ir, vadinasi, jų skaičius visados didėja ar mažėja, didėjant ar mažėjant kapitalui. Todėl kiekvieną kartą sumažėjus kapitalui, neišvengiamai sumažėja paklausai grūdams, krinta kainos ir siaurėja dirbamos dirvos plotai. Ir jei kapitalo didinimas iššaukia rentos kilimą, tai atvirkščiai, kiekvienas kapitalo sumažėjimas iššaukia rentos kritimą. Vis labiau ir labiau bus metamos dirbti mažiau pelningos žemės, pradedant menkiausiomis, žemės ūkio produktų mainovertė kris, kol pasiliks apdirbama tik pati derlingoji žemė, kuri tuomet jau nebeduos rentos.

Tačiau tokius pat rezultatus galima gauti šalies turtams ir gyventojų skaičiui didėjant, jei jį lydės tokis žymus žemės dirbimo pagerinimas, kuris turės tokių pat pasėkų, vadinas, dėl to taipgi sumažės reikalas

apdirbti menkesnes žemės, arba tą patį kapitalo kiekį dėti geresniems sklypams apdirbti.

Jei duotam gyventojų skaičiui išmaitinti reikia milijono kvarterio grūdų, gaunamo iš sklypų Nr. Nr. 1, 2 ir 3, jei paskum bus padarytas pagerinimas, dėl kurio jis galės būti gautas iš Nr. 1 ir 2 nenaudojant trečio, — tai aišku, kad šio betarpiškas rezultatas turės būti rentos kritimas dėl to, kad dabar bus dirbamas Nr. 2 vietoje Nr. 3 nemokant jokios rentos, ir renta iš Nr. 1, vietoje to, kad sudarytų produkto skirtumą tarp Nr. 3 ir Nr. 1, bus lygi tik skirtumui tarp Nr. 2 ir Nr. 1. Jei gyventojų skaičius lieka toks pat ir nedidėja, tai kokių nors papildomo grūdų kiekio paklausų negali būti; kapitalas ir darbas, lig šiol vartoti Nr. 3, bus pavesti kitų gėrybių gamybai, kurios reikalingos visuomenei, ir todėl negalės iššaukti jokio rentos kilimo. Kitas būtų reikalas, jei žaliava, iš kurios šios gėrybės būtų gaminamos, negalėtų būti gauta nededant savo kapitalo į žemę su dar mažesniu pelnu, o tuomet vėl tektų dirbti Nr. 3.

Be abejonės teisinga, kad santykinis žaliavos kainų kritimas dėl žemės ūkio pagerinimų arba, tiksliau sakant, dėl to, kad mažiau darbo bus leidžiama jai gaminti, naturaliai ves į kapitalų rinkimo padidėjimą, nes pelnas iš kapitalo žymiai padidės. Šis kapitalų rinkimas padidins darbo paklausus, pakels darbo algą, padidins gyventojų skaičių, ir ves į tolimesnius žaliavos paklausus ir dirbamos žemės plėtimą. Tačiau renta pasieks seno savo aukščio tik padidėjus gyventojų kiekiui, t. y. po to, kai vėl eis į darbą Nr. 3. Gi ligi to praeis žymus laikotarpis, per kurį renta tikrai buvo sumažėjusi.

Bet žemės dirbimo pagerinimų esti dviejų rūšių: vieni didina gaminamas žemės jėgas, kiti leidžia mums, tobulinant mūsų mašinas, gauti jos gaminius mažesniu darbu. Ir vieni ir antri veda į žaliavos gaminių kainos kritimą; ir vieni ir kiti daro įtakos rentai, bet jų įtaka ne vienoda. Jei jie nesukeltų žaliavos gaminių kainų

kritimo, jie nebūtų pagerinimais, nes esminis pagerinimo ypatumas — sumažinti tą darbo kiekį, kuris pirmiau buvo reikalingas gėrybei gaminti, o šis sumažinimas negali įvykti, nesukeldamas jos kainų arba santykinės vertės kritimo.

Į pagerinimus, dauginančius produktingas žemės jėgas, įeina racionalesnė sėjomaina ir geresnis įtręšimas. Šie pagerinimai įgalina mus gauti tą patį produktą nuo absoliučiai mažesnio žemės ploto. Jei įvedęs į sėjomainą ropes, aš galiu gauti be grūdų, dar ir pašaro savo avims, tai žemė, iš kurios pirmiau buvo gaunamas maistas avims, tampa nebereikalinga, ir tas pats produkto kiekis bus gautas iš mažesnio žemės ploto. Jei aš surasiu trąšas, kurios man padidintų javų derlių duotame plote 20%, tai aš galiu išimti bent dalį savo kapitalo, kurį leidau pačiai neproduktingai savo farmos daliai. Bet, kaip aš jau pirmiau sakiau, tam, kad renta sumažėtų, nėra reikalo palikti žemę nedirbamą. Tam pakanka, kad iš vieno po antros sekamų kapitalo dalių, dedamų į tą patį žemės sklypą su nevienodomis išdavomis, būtų paimta atgal toji dalis, kuri duoda mažiausias pajamas. Jei įvesdamas į sėjomainą ropes, arba vartodamas stipresnes trąšas aš galiu gauti tą patį produktą, dėdamas mažiau kapitalo ir neardydamas skirtumo tarp vieno po kitos sekamų kapitalo dalių produktingumo, tai aš sumažinsiu rentą, ir tai dėl to, kad dabar toji norma, pagal kurią bus daromas apskaitymas, bus kita, daugiau produktinga, kapitalo dalis. Jei pavyzdžiui, viena po kitos einančios kapitalo dalys duotų 100, 90, 80, 70, tai, kol aš leisčiau šias keturias dalis, mano renta būtų lygi 60 arba skirtumui tarp:

$$\left.\begin{array}{l} 70 \text{ ir } 100 = 30 \\ 70 \text{ ir } 90 = 20 \\ 70 \text{ ir } 80 = 10 \end{array}\right\} \underline{60}$$

o produktas sudarytų 340

$$\left.\begin{array}{r} 100 \\ 90 \\ 80 \\ 70 \end{array}\right\} \underline{340}$$

Kol aš dedu šias keturias dalis, renta paliks sena, nors kiekvienos iš jų produktas vienodame santykyje ir padidėtų. Jei iš 100, 90, 80 70 produktas išaugs ligi 125, 115, 105, 95, tai renta vis viena bus lygi 60, arba skirtumui tarp:

$$\left.\begin{array}{l} 95 \text{ ir } 125 = 30 \\ 95 \text{ ir } 115 = 20 \\ 95 \text{ ir } 105 = 10 \end{array}\right\} \begin{array}{l} 60 \\ \text{o produktų kiekis} \\ \text{padidės ligi } 440 \end{array} \left\{\begin{array}{r} 125 \\ 115 \\ 105 \\ 95 \\ \hline 440 \end{array}\right.$$

Bet tiek padidėjus produktui ir nepadidėjus paklausams[1]), nebūtų paskatinimo dėti tokį didelį kapitalą į žemę; viena dalis būtų išimta, ir vadinasi, paskutine kapitalo dalimi būtų ta, kuri duoda 105, o ne 95, renta nukristų ligi 30, arba ligi skirtumo tarp:

$$\left.\begin{array}{l} 105 \text{ ir } 125 = 20 \\ 105 \text{ ir } 115 = 10 \end{array}\right\} \begin{array}{l} 30 \\ \text{o produkto kiekio vis} \\ \text{dar pakaktų gyventojų} \\ \text{reikalams, nes sudary-} \\ \text{tų 345 kvarterius} \end{array} \left\{\begin{array}{r} 125 \\ 115 \\ 105 \\ \hline 345, \end{array}\right.$$

tuo tarpu kaip paklausai būtų lygūs 340 kvarterių.

Bet esti pagerinimų, kurie gali sumažinti santykinę produkto vertę, nemažindami grūdų rentos, nors jie ir mažina piniginę žemės rentą. Tokie pagerinimai nedidina žemės produktingumo, bet įgalina mus gauti produktą mažesniu darbo kiekiu. Šių pagerinimų tikslas yra, greičiau, žemės dirbimo inventoriaus tobulini-

1) Tikiuosiu manęs nesupras ta prasme, kad aš nepakankamai vertinu įvairių rūšių pagerinimų žemės ūkyje svarbos žemvaldžiams; jų betarpišką veikimą sudaro rentos mažinimas, bet kadangi jie duoda stiprų akstiną daugintis gyventojams, ir tuo pat laiku leidžia mums įdirbti blogesnes žemes mažesniu darbu, tai to pasekmėje, jie atneša žemvaldžiams milžiniškos naudos. Tačiau turi praeiti tam tikras laiko perijodas, per kurį jie iš tikrųjų duos jam nuostolio.

mas, negu pačios žemės dirbimas. Tokio pobūdžio turi pagerinimai žemės dirbimo įrankių, kaip antai, žagrės ir kuliamosios mašinos, arklių naudojimo ekonomija žemės ūkyje, ir didesnių veterinarinių žinių įgyjimas. Į žemę, dėka jiems, dedamas mažesnis kapitalas, arba, kas yra tas pats, — dedama mažiau darbo; bet tam pačiam produktui gauti reikia apdirbti ne mažesnius žemės plotus.

Ar šios rūšies pagerinimai atsilieps rentai, išreikštai grūdais, pareis nuo to, ar išaugs, paliks be permainos arba sumažės, dedant įvairias kapitalo dalis, gaunamo produkto skirtumas. Jei į žemę dedamos keturios kapitalo dalys — 50, 60, 70 ir 80, visos duodančios vienodas išdavas, ir jei koks nors pagerinimas kapitalo sudėtyje įgalins mane sumažinti kiekvieną 5, taip kad dabar jos sudarys 45, 55, 65 ir 75, tai grūdų rentoje neįvyks jokio pasikeitimo. Bet jei pagerinimai būtų toki, kad aš galėčiau sutaupyti visą tą kapitalo dalį, kuri įdėta, esti menkiausiai produktinga, tai grūdų renta tuč tuojau nukristų, nes sumažėtų skirtumas tarp kapitalo labiausiai produktingo ir kapitalo, menkiausiai produktingo; o šis skirtumas kaip tik ir sudaro rentą.

Aš nedidinsiu pavyzdžių skaičiaus. Tikiu, kad aš jau pakankamai įrodžiau, jog kiekviena priežastis, mažinant, skirtumą produkte, gaunama iš vieno po kitos dedamų kapitalo dalių į tą pačią ar naują žemę, turi tendencijos mažinti rentą, o visa, kas tą skirtumą didina, neišvengiamai turi priešingos įtakos, ir turi tendencijos ją didinti.

Kalbėdami čia apie žemvaldžio rentą, mes visada traktavome ją kaip produkto dalį, gaunamą duotu kapitalu duotame žemės sklype, ir visiškai nelietėme jos mainomosios vertės; bet kadangi ta pati priežastis — gamybos sunkumas, — padidina ir mainomą žaliavos vertę, ir neapdirbto produkto dalį, sumokamą žemvaldžiui kaip rentą, tai aišku, kad gamybos sunkumų pa-

didėjimas duoda žemvaldžiui dvigubą naudą. Pirma, jis gauna daug didesnę dalį, ir, antra, gėrybė, kuria ji sumokama, turi aukštesnę vertę[1]).

Apie darbo algą[2]).

Kaip ir visi daiktai, kurie perkami ir parduodami, ir kurių kiekis gali augti ir mažėti, darbas turi savo naturalinę ir savo prekyvietinę kainą. Naturalinė darbo kaina yra ta, kuri reikalinga, kad darbininkai ga-

---

1) Šiam paaiškinti ir parodyti, kad grūdų renta ir piniginė renta keičiasi ne vienodu laipsniu, sakykime, kad dešimties darbininkų darbas, sunaudotas tam tikro derlingumo žemėje, duoda 180 kvarterių kviečių, po 4 sv. st. vertės už kvarterį, arba 720 sv. st., ir kad dešimties sekančių darbininkų darbas toje ar kitoje žemėje pagamins tik 170 kvarterių papildomo produkto. Kviečių kaina tuomet pakils nuo 4 sv. st. ligi 4 sv. st. 4 šil. 8 pensų, nes 170:180 = 4 sv. st. : 4 sv. st. 4 šil. 8 pensams, arba kadangi 170 kvarterių gamybai vienu atveju reikalingas 10 darbininkų darbas, o kitu — tik 9,44, tai padidėjimas bus lygus santykiui 9,44:10 arba 4 sv. st. ir 4 sv. st. 4 šil. 8 pens. Jei bus paimta į darbą dar dešimts darbininkų, ir jų darbo produktas bus lygus

160 kvarteriams, tai kaina pakils ligi 4 sv. st. 10 šil.
150 „ „ „ „ „ 4 „ „ 16 „
140 „ „ „ „ „ 5 „ „ 2 „ 10 p.

Dabar, jei už žemę, kuri duodavo 180 kvarterių esant kainai 4 sv. st., nebuvo mokama jokia žemės renta, tai renta bus mokama 10 kvarterių vertės, kai galima bus gauti tik 170, kas esant kvarterio kainai 4 sv. st. 4 šil. 8 pensams, sudarys 42 sv. st. 7 šil., 6 pensus.

Renta bus lygi:

20 kvarterių, gaunant 160 kvart. po 4 sv. st. 10 šil. kaina = 90 sv. st.
30 „ „ 150 „ 4 „ „ 16 „ „ = 144 „ „
40 „ „ 140 „ 5 „ „ 2 „ 10 pens. „ = 205 „ „ 13 šil. 4 p.

Renta grūdais augs proporcija { 100, 200, 300, 400 } o renta pinigais proporcija { 100, 212, 340, 485. }

2) Iš „Princ. of Polit, Econ. and Tax.“, V Chap.

lėtų išgyventi ir palaikyti savo giminę, nedidindami ir nemažindami savo skaičiaus.

Darbininko išgalės išlaikyti save ir savo šeimą taip, kad darbininkų skaičius nemažėtų, priklauso ne nuo pinigų kiekio, kurį jis gauna kaip darbo algą, o nuo to maisto, reikalingų dalykų ir komforto kiekio, virtusio jam dėl įpratimo būtinumu, kurį už tuos pinigus galima pirkti. Dėl to naturalinė darbo kaina priklauso nuo kainos maisto, reikalingų dalykų ir komforto, būtinų darbininkui ir jo šeimai išlaikyti. Kylant maisto ir reikalingų dalykų kainai naturalinė darbo alga kils, o krintant šioms kainoms, — kris ir darbo alga.

Su visuomenės pažanga naturalinė darbo alga visados turi tendencijos kilti, nes javai, viena iš svarbiausių gėrybių, kuria reguliuojama naturalinė darbo kaina, turi tendencijos brangti, pareinamai nuo tos gėrybės gamybos augančio sunkumo. Kadangi tačiau žemės dirbimo pagerinimai ir naujų prekyviečių suradimas, iš kur galima gauti naujų pragyvenimo priemonių, gali laikinai mažinti pirmo reikalingumo dalykų kainos kilimo tendenciją, ir net sukelti jos naturalinės kainos sumažinamą, tai šie faktoriai darys atitinkamos įtakos ir naturalinei darbo algai.

Naturalinė visų gėrybių kaina, išskyrus žaliavos gaminius ir darbą, turi tendencijos kristi su turtų ir gyventojų augimu. Ir štai dėlko: nors jų tikra vertė kyla dėl pakilimo žaliavos vertės. iš kurių jos daromos, bet šis pakilimas daugiau negu atsveriamas mašinų pagerinimų, geresnio darbo padalijimo bei paskirstymo, ir augančio gamintojų moksliško ir techniško patyrimo.

Prekyvietinė darbo kaina yra ta, kuri iš tikro mokama už ją, veikiant naturaliniam pasiūlų santykiui su paklausais: darbas brangus, kai jis retas, ir pigus, kai jo yra perteklius. Kaip prekyvietinė darbo alga ir nenukryptų nuo naturalinės jos kainos, ji panašiai gėrybių kainoms, turi tendencijos jai prisitaikinti.

Kai prekyvietinė darbo kaina praneša naturalinę jo kainą, darbininkas pasiekia klestinčios ir laimingos padėties, jis turi didesnį reikalingų dalykų ir gyvenimo komforto kiekį ir todėl gali maitinti sveiką ir didelę šeimą. Bet kai dėl dauginimosi paskatinimo, kurį sukelia aukšta darbo alga, darbininkų skaičius auga, darbo alga vėl nukris ligi savo naturalinės kainos. Ji gali net kai kada dėl reakcijos nukristi ir žemiau jos.

Kai prekyvietinė darbo alga mažesnė už naturalinę kainą, darbininkų padėtis žymiai pablogėja: neturtas atima iš jų net tuos gyvenimo patogumo daiktus, kuriuos paprotis padarė absoliučiai reikalingais. Tik po to, kai skurdas sumažins jų skaičių, arba jei padidės darbo paklausai, prekyvietinė darbo kaina vėl pakils ligi naturalinės jos kainos, ir darbininkas galės naudotis tuo kukliu komfortu, kurį suteiks jam naturalinė darbo algos norma.

Nežiūrint į darbo algos tendenciją prisitaikinti jos naturalinei normai, prekyvietinė darbo kaina gali pažangioje visuomenėje per neaprėžtą laiko perijodą, stovėti aukščiau už ją, nes kai tik impulsas, kurį duoda kapitalo padidinimas naujiems darbo paklausams, padarys tam tikros įtakos, tai ir naujas kapitalo padidinimas gali turėti vėl tos pačios įtakos. Tuo būdu, jei kapitalas nuolatos ir nuolatos augs, tai darbo paklausai nuolatos gali duoti impulsą augti gyventojams.

Kapitalas yra ta šalies turtų dalis, kuri vartojama gamyboje, ir kuri susideda iš valgio, rūbų, įrankių, žaliavų, mašinų ir visų kitų dalykų, reikalingų, kad darbas galėtų būti sekmingas.

Kapitalo vertė gali didėti drauge su jo kiekio augimu. Gali augti valgio ir drapanų kiekis šalyje tuo pat laiku, kuriuo pridedamo prekių kiekio gamybai reikalinga daugiau darbo, kaip pirma; tokiu atveju padidės ne tik kapitalo kiekis, bet ir jo vertė.

Toliau, betgi, kapitalo kiekis gali padidėti, o jo vertė palikti be pasikeitimo, arba tat gali įvykti net fak-

tiškai sumažėjus vertei; gali ne tik padidėti šalyje valgio ir drabužių kiekis, bet mašinų dėka, šis pridedamasis kiekis gali būti gautas be jokio jų gamybai reikalingo darbo padidėjimo, ir net absoliučiai mažėjant šiam darbo kiekiui. Kapitalo kiekis gali išaugti, ir tuo pat laiku jo viso arba jo atskirų dalių mainovertė gali palikti be pasikeitimo, arba net faktiškai sumažėti.

Pirmuoju atveju naturalinė darbo kaina, kuri visados pareina nuo valgio, drabužių ir kitų reikalingų daiktų kainos, pakils; antruoju atveju, ji arba paliks be pasikeitimo arba nukris; bet abiejais atvejais prekyvietinė darbo algos norma pakils, nes proporcingai kapitalo augimui pakils ir darbo paklausai. Proporcingai darbui, kurį reikia atlikti, augs ir paklausai tų, kurie jį turi atlikti.

Be to, abiejais atvejais prekyvietinė darbo alga pakils aukščiau už naturalinę jo kainą, ir abiejais atvejais ji turės tendencijos prisilygint jos naturalinei kainai, bet ypatingai greitai šis prisilyginimas įvyks pirmu atveju. Darbininko padėtis pagerės, bet ne daug, nes maisto ir reikalingų daiktų kainų pakilimas surįs žymią padidėjusios algos dalį. Todėl pakaks nedidelių darbo pasiūlų arba nežymaus gyventojų padidėjimo, kad prekyvietinė darbo alga nukristų ligi dabar pakilusios naturalinės darbo kainos.

Antruoju atveju darbininko padėtis pagerės labai žymiai: jis gaus padidėjusią piniginę algą, nebūdamas priverstas mokėti aukštesnę kainą už gėrybes, kurias vartoja jis pats ir jo šeima, o kartais mokės už jas net ir mažesnę kainą. Ir tik po to, kai gyventojų žymiai padidės, prekyvietinė darbo kaina vėl bus suvesta į žemesnę ir sumažintą naturalinę kainą.

Tokiu būdu pažangioje visuomenėje, kiekvieną kartą didėjant jos kapitalui, prekyvietinė darbo kaina pakils, bet šio kilimo pastovumas pareis nuo to, ar padidėjo taip pat ir naturalinė darbo kaina. O tai vėl gi

pareis nuo naturalinės kainos pakilimo tų reikalingų daiktų, kuriems leidžiama darbo alga.

Nereikia manyti, kad naturalinė darbo kaina, net jei ji įvertinama valgio produktais ir reikalingais daiktais, yra absoliučiai nekintama ir pastovi. Ji keičiasi įvairiais laikais toje pačioje šalyje ir labai žymiai skiriasi įvairiose šalyse.[1])

Ji daugiausia pareina nuo tautos įpročių bei papročių. Anglų darbininkas manytų, kad jo alga yra žemesnė už naturalinę norma ir per menka išlaikyti šeimai, jei už ją jis negali pirkti kito valgio, kaip vien bulves ir negali gyventi geresniame bute, kaip molinėj bakūžėj, o vis tik šie kuklūs patogumai dažnai laikomi pakankamais šalyse, kur žmogaus „pragyvenimas esti pigus," ir jo reikmenės lengvai tenkinamos. Daugelis iš patogumų, kurie dabar randami anglų gryčioj būtų laikomi liuksusu pirmesniais mūsų istorijos laikais.

Kadangi žengiant visuomenei pirmyn, manufaktūrinių prekių kaina nuolatos krinta, o žaliavos gaminių — taip pat nuolatos kyla, tai pagaliau, susidaro tokis skirtumas tarp santykinės tų įvairių gėrybių vertės, kad turtingose šalyse, darbininkas, paaukojęs tik nedidelį savo maisto kiekį, už tai gali su pertekliumi patenkinti visas kitas savo reikmenes.

Nepriklausomai nuo pinigų vertės pasikeitimų, kurie neišvengiamai atsiliepia piniginėje darbo algoje, bet į kurių įtaką mes ligi šiol nekreipėme dėmesio, nes prileidome, kad pinigai visados turi vienodą vertę, —

---

[1]) „Butas ir drapanos, reikalingi vienoje šalyje, gali būti visiškai nebūtini kitoje. Indostane darbininkas nuolatos gali dirbti pilna savo jėga, gaudamas kaip naturalinę algą tokį butą ir drapanas, kurių Rusijoje nepakaktų darbininkui apsaugoti nuo prapulties. Net vieno klimato šalyse, gyvenimo įpročių įvairumai dažnai sukelia tokius didelius skirtumus naturalinėje darbo algoje, kaip ir dėl gamtinių sąlygų." R. Torrens, An Essay on the External Corn Trade, p. 68. Visas šis dalykas pulkininko Torrens nušviestas labai vykusiai.

darbo alga, matomai, kyla arba krinta dėl šių dviejų priežasčių:

1. darbininkų pasiūlų ir paklausų;

2. gėrybių kainų, kurioms leidžiama darbo alga.

Įvairiose visuomenės išrutulos stadijose, reikalingų darbui išlaikyti kapitalų arba lėšų rinkimas eina didesniu ar mažesniu tempu ir turi visais atvejais pareiti nuo darbo produktingumo. Darbo produktingumas paprastai aukštesnis tada, kai esti derlingos žemės perteklius; tokiais perijodais kapitalų rinkimas eina dažnai tokiu greičiu, kad darbininkų pasiūlų augimas atsilieka nuo kapitalo augimo.

Buvo išskaičiuota, kad esant patogioms sąlygoms gyventojų skaičius dvigubai gali išaugti per 25 metus; bet esant tokioms pat patogioms sąlygoms visas šalies kapitalas gal padvigubėti per daug trumpesnį laiką. Tokiu atveju darbo alga, per visą tą perijodą, turės tendencijos augti, nes darbo paklausai augs greičiau, kaip pasiūlai.

Naujose kolonijose, kuriose daugiau pritaikomi civilizuotų šalių patyrimas ir žinojimas, kapitalas, greičiausiai, turi tendencijos sparčiau augti, kaip dauginasi žmonės. Štai dėlko, jei darbininkų nedateklius nebus papildomas pritekliumi iš tirščiau gyvenamų šalių, tai šis jų trūkumas labai stipriai pakels darbo kainą. Tuo pat laipsniu, kaip šios šalys vis labiau ir labiau apgyvendinamos, ir vis daugiau ir daugiau imama dirbti blogesnės rūšies žemė, kapitalo augimo tendencija mažėja, nes produkto perteklius, pasiliekąs patenkinus esamų gyventojų reikmenes, neišvengiamai turi būti proporcingas gamybos lengvumui, t. y., tam mažesniam asmenų skaičiui, kuris buvo užimtas jo gamyba. Vadinasi, jei ir galimas yra daiktas, kad esant pačioms geriausioms sąlygoms gaminamosios jėgos praneša gyventojų pajėgumą daugintis, bet vis tik tokia padėtis ilgai tęstis negali, nes esant aprėžtam žemės kiekiui ir nevienodai jos rūšiai, jos produktingumas su kiek-

vienu sekančiu dedamu į ją kapitalo kiekiu mažėja, tuo tarpu gyventojų pajėgumas daugintis visados palieka tas pats.

Tose šalyse, kur derlingos žemės yra perteklius, bet kur dėl gyventojų tamsumo, tingumo ir barbariškumo, gyventojai kenčia vargą ir badą, kur, kaip sakoma, gyventojai „išspaudžia" pragyvenimo priemones, — reikia taikyti visiškai kitas taisymo priemones, kaip tas, kurių griebiamasi senai gyvenamose šalyse, kur dėl mažėjančio žemės našumo pasireiškė visas gyventojų pertekliaus baisumas. Pirmu atveju blogis pareina nuo blogo valdymo, nuo nuosavybės nesaugumo ir nuo pasireiškiančio visuose tautos kloduose apšvietimo trūkumo. Liaudžiai laimingesnei padaryti reikia tik pagerinti valdymo ir švietimo sistemą, nes tuomet kapitalas neabejotinai augs greičiau, kaip gyventojai. Jokis gyventojų padidėjimas nebus perdidelis, kol produktingų jėgų augimas bus dar didesnis. Antru atveju, gyventojų skaičius auga greičiau už lėšas, reikalingas jiems išgyventi. Kiekvienas pakilimas versluose, jei jis nesusijęs su gyventojų augimo procento sumažinimu, tik padidins tą blogį, nes pramoninė gamyba negalės pavyti gyventojų skaičiaus.

Kai gyventojai „išspaudžia" pragyvenimo lėšas, tai vienintelė gydymo priemonė yra arba gyventojų augimo aprėžimas arba pagreitintas kapitalo rinkimas. Turtingose šalyse, kur visa derlinga žemė jau paimta į darbą, pastaroji priemonė nebus nei sekminga, nei labai pageidaujama, nes jos rezultatas, uoliai ją taikant, bus vienodas visų klasių nuskurdimas. Bet neturtingose šalyse, kur gamybos priemonių dar nedirbamos žemės formoje yra dideli ištekliai, tat būtų vienintelis tikslus būdas pašalinti blogiui, juoba, kad tat iššauktų visų gyventojų klasių padėties pagerėjimą.

Visi žmonijos draugai gali tik norėti, kad visų šalių darbo klasės turėtų visas gyvenimo patogumų bei pramogų reikmenes ir kad jos visomis teisėtomis prie-

monėmis būtų savo pastangose skatinamos siekti jų. Sunku rasti geresnę garantiją prieš per didelį gyventojų padaugėjimą. Tose šalyse, kur dirbančių klasių reikmenės labai mažos, ir jos tenkinasi menkiausiu maistu, gyventojai pasmerkti blogiausiems atsitiktinumams ir skurdui. Jie neturi ko griebtis nelaimės valandoj, jie negali ieškoti išeigos dar daugiau susispausdami, nes jų padėtis jau be to taip bloga, kad žemiau nukristi jie jau nebegali. Pritrūkus pagrindinių jų maisto priemonių, jie mažai kuo tegali juos pakeisti, gi nederlius beveik visados jiems reiškia badmetį.

Naturaliai žengiant visuomenės išrutalai pirmyn, darbo alga turi tendencijos kristi tiek, kiek ji reguliuojama pasiūlų ir paklausų, nes darbininkų pasiūlai visados augs ta pačia proporcija, o tuo tarpu jų paklausai didės lėčiau. Jei, pav., darbo alga reguliuojama metinio kapitalo priaugimo, kuris lygus 2%, tai ji kris, kai jo rinkimo procentas sudarys jau tik $1^1/_2$%. Ji dar labiau kris, kai kapitalas didės tik 1 ar $^1/_2$%. Tas tęsis ligi tol, kol kapitalo rinkimas visai sustos, o drauge su juo sustos ir darbo algos judėjimas, ir pastarosios pakaks išlaikyti tik esamą gyventojų skaičių. Aš sakau, kad esant tokioms sąlygoms, darbo alga, kiek ji yra reguliuojama darbininkų pasiūlų ir paklausų, kris; bet mes neturime užmiršti, kad darbo alga reguliuojama taip pat ir tų gėrybių kainų, kurioms pirkti ji leidžiama.

Daugėjant gyventojams, šių pirmo reikalingumo daiktų kainos nuolatos augs, nes joms gaminti reikės vis daugiau ir daugiau darbo. Jei, vadinasi, piniginė alga kristų ir tuo pat laiku kiekviena gėrybė, kuriai alga leidžiama, brangtų, tai darbininkas kentėtų dvigubai, ir greitai visiškai nustotų galimumo išgyventi. Todėl piniginė alga, vietoj kristi, kils, bet kils ne tiek aukštai, kad darbininkas galėtų pirkti tiek pat pirmo reikalingumo ir patogumo daiktų, kiek jis galėjo pirkti ligi pakilsiant tų prekių kainoms. Jei pirmiau jo darbo al-

gą sudarė 24 svarai šterlingų per metus, arba šeši kvarteriai kviečių, esant kvarterio kainai 4 sv. st., tai vos tik kvarterio kaina pakils ligi 5 sv. st., jis, matomai, kaip algą tegaus tik 5 kvarterių vertę. O penki kvarteriai kainuos 25 sv. st.; vadinasi, jis gaus priedą prie savo piniginės darbo algos, nors iš to priedo jis ir negalės įsigyti tiek pat grūdų ir kitų gėrybių, kiek jis ir jo šeima vartodavo pirmiau.

Nežiūrint į tai, kad darbininkas ištikrųjų bus menkiau apmokamas, jo darbo algos padidėjimas neišvengiamai sumažins fabrikanto pelną, nes jo prekės negali būti parduodamos aukštesne kaina, nors jos gamybos išlaidos ir padidės. Bet šį reiškinį mes išnagrinėsime vėliau, tyrinėdami pelną reguliuojančius įstatymus.

Taigi, pasirodo, kad ta pati priežastis, kuri didina rentą, būtent, augąs sunkumas gauti papildomą maisto kiekį, proporcingą pridedamam darbo kiekiui, kels ir darbo algą. O dėl to, esant nekintamai pinigų vertei, ir renta ir darbo alga turės tendencijos augti drauge su didėjančiu turtingumu ir gyventojų daugėjimu.

Bet tarp rentos kilimo ir darbo algos augimo yra sekamas esminis skirtumas. Piniginės rentos vertės pakilimas eina drauge su jos dalies padidėjimu produkte; kyla ne tik piniginė žemvaldžio renta, bet taip pat ir jo grūdų renta; jis gauna daugiau grūdų, ir kiekvienas tų grūdų saiko vienetas galės būt mainomas į didesnį visų kitų gėrybių kiekį, kurių vertė nepakilo. Darbininko likimas bus mažiau laimingas; tiesa, jis gaus didesnę piniginę algą, bet jo alga grūdais sumažės. Tačiau jis ne tik galės gauti dabar mažiau javų, bet ir bendra jo padėtis pablogės, nes jam sunkiau bus palaikyti prekyvietinę darbo algos normą aukščiau už naturalinį jos lygį. Kai grūdų kaina pakils 10%, darbo alga visados pakils mažesniu, gi renta visados didesniu nuošimčiu; darbininko padėtis apskritai vis blogės, o žemvaldžio — taps vis geresnė ir geresnė.

J. S. SISMONDI.

J. Ch. L. Simon de Sismondi, gimęs 1773 m. V.9 ir miręs 1842.VI.25 savo dvare netoli Ženevos. Mokslus baigė Ženevoje. 1800 m. tarnavo prekybos rūmų sekreteriumi. 1803 metais buvo kviečiamas į Vilniaus Universitetą, bet atsisakė. 1804—08 m. lydėjo Madame de Stael kelionėje po Italiją ir Vokietiją. Žymesni jo veikalai iš politinės ekonomijos: De la richesse commerciale ou principes de l'économie politique..." 1803, Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population, 1819. Be to Sismondi yra parašęs veikalą iš istorijos ir konstitucinės teisės.

Paaiškinimai, liečią vartojimo ir gamybos pusiausvyrą.*)

Šių laikų ekonomistai skiriasi viename pagrindiniame klausime, nuo kurio išsprendimo daug priklauso pagrindiniai ekonominio mokslo pradai. Mes jį traktavome jau kitoje vietoje, bet mes prašome leisti dar kartą jį apsvarstyti; prie šio klausimo tektų, gal būt, grįžti dar ne vieną kartą. Keleto puslapių nepakanka tam, kad išjudintų pas vienus nusistovėjusias pažiūras, o kitus priverstų priimti naują doktriną; mes tik galime tikėtis, kad mums pavyks įrodyti šio klausimo svarbą ir paskatinti tuos, kurie per daug skubiai nustatė savo pažiūras, vėl jas apgalvoti.

Štai kas sudaro šį klausimą. Ricardo Anglijoje, o Say kontinente, abu tvirtino, kad ekonomistui turi rūpėti tik klausimas apie turtų gamybą, nes didžiausią tautos gerovę sudaro tai, kad, kiek galint, daugiau gamintų. Jie sakė, kad gamyba, sukurdama mainams priemones, tuo pat laiku sukuria ir vartojimą, kad nėra ko baimintis prekyvietės užgrūdimo, nors ir labai didelis būtų pagamintų produktų kiekis: dėka savo reik-

*) Iš „Nouveaux principes d'économie politique..."

menėms ir norams, žmogus visados galės tuos turtus paversti į sau vartoti daiktus.

Antra vertus, Malthus Anglijoje, panašiai, kaip aš kontinente mėginau daryti, tvirtino, kad vartojimas nėra neišvengiama gamybos pasekmė, kad žmonių reikmenės ir norai, tiesa, yra neaprėžti, bet šios reikmenės ir norai gali tik tiek būti patenkinti, kiek jie sujungti su mainų priemonėmis. Mes įrodėme be to, jog dar nepakanka gaminti mainų priemones, kad jos patektų į rankas tų, kurie turi šias reikmenes ir norus. Dažnai, atvirkščiai, atsitinka, kad tuo laiku, kai visuomenėje padidėja mainų priemonės, darbo paklausai arba darbo alga mažėja; vienos dalies gyventojų norai ir reikmenės tuomet negali būti patenkintos, ir vartojimas dėl to taip pat sumažėja. Pagaliau, mes tvirtinome, kad tikrą visuomenės gerovės pažymį sudaro ne turtų dauginimas, o dauginimas darbo paklausų arba darbo algos, kaip atlyginimo už tą darbą.

Ricardo ir Say neneigė, kad darbo paklausų didinimas sudaro gerovės pažymį, bet jie tvirtino, kad tat yra neišvengiamas gamybos padidėjimo rezultatas.

Malthus ir aš tat neigėme: mūsų nuomone, darbo paklausų padidėjimas ir gamybos padidėjimas vyksta dėl įvairių, o kartais net priešingų priežasčių. Mums atrodo, jei darbo paklausai nepralenkia gamybos, tai prekyvietė užgrūdama, ir tuomet nauja gamyba yra sunykimo, o ne gerovės priežastis.

Dauguma ekonomistų tuo atžvilgiu sutinka su Say ir Ricardo nuomonėmis, bet beveik visi praktikos žmonės elgiasi pagal Malthuso ir mano išdėstytus principus. Ir apdirbamoje pramonėje ir žemės ūkyje pardavimas visų pripažįstamas betarpiška gerovės ar skurdo priežastimi; visi stengiasi suderinti savo gamybą su pardavimu, nors tat nevisados pavyksta.

Ricardo, kurio nesena mirtis giliai nuskriaudė ne tik jo šeimą ir draugus, bet taip pat visus tuos, kuriuos jis švietė, kuriuos jis šildė savo tauriais jausmais, buvo su-

stojęs paskutiniais savo gyvenimo metais keletai dienų Ženevoje. Du - tris kart mes drauge nagrinėjome šį pagrindinį klausimą, dėl kurio mudviejų nuomonės skyrėsi. Šiame svarstyme jis parodė privalomą jam delikatiškumą, nuoširdumą, tiesos meilę ir tokį aiškumą, kurio nelaukė iš jo net ir jo mokiniai, įpratę kabinete į abstraktinius nagrinėjimus. Bet žodiškas samprotavimas nėra pakankamas tokiame klausime, kuris reikalauja tuo pat metu ir sunkių teigiamų išskaičiavimų ir tam tikro metafizinių samprotavimų laipsnio. Todėl aš nusprendžiau, kruopščiai apgalvojęs atpasakoti čia kiek plačiau argumentus, mano minėtus tuose pasikalbėjimuose, kurie dar gyvi mano atmintyje.

Abu mudu pripažinome (ir kaip nepripažinti!), kad visose apdirbamos ir žemės dirbimo pramonės šakose kilo vienas paskui kitą skundai dėl prekyviečių užgrūdimo, dėl negalimumo parduoti, ar kitaip parduoti, kaip tik su nuostoliais. Aš tame mačiau gamybos perteklių arba jos neatitikimą vartojimui. Bet kadangi pagal Ricardo teoriją ir viena ir antra vienodai neįmanomi dalykai, tai jis aiškino tuos reiškinius visuomenės tvarkos trūkumais, mainų laisvės varžymais ir mokesčiais.

Svarstydami mudu interesuojamą klausimą, mes abu pašalinome tą atsitikimą, kai tauta parduoda svetimšaliams daugiau, kaip ji iš jų perka, ir kai plečiant gamybą, plečiasi taip pat ir užsienio prekyvietė. Dėl užsilikusio prisirišimo prie senos merkantilinės sistemos, dauguma valstybės vyrų stengėsi, panašiai, kaip tat išeina ir iš Ricardo ir Say sistemų, nepaliaunamai didinti savo šalies gamybą; bet čia jie turėjo galvoje išvežimą, o ne vidaus vartojimą. Abi šios sistemos daugeliu atžvilgiu vienodos, bet padėti jų pagrindan principai yra įvairūs.

Anglų ministerija pav., norėjo padaryti Angliją viso pasaulio fabrikantu ji norėjo, kad visos Europos, Amerikos ir Indijos tautos taptų anglų pirklių pirkėjais, kad kiekviena tautinės pramonės pažanga gautų naują užsienio prekyvietę. Bet vietoje stengtis

dauginti vartojimą, mainant savo produktus į svetimus, tikėtasi pamažėl išstumti iš užsienio prekyviečių svetimšalius gamintojus, jei anglai gabens į jas arba geresnių pagal kokybę arba pigesnių produktų.

Viešpataujant šiai sistemai, tautos nuolatos varžosi viena su kita. Vienos tautos pramonės klestėjimas yra priežastis kitos šalies pramonės nupuolimo. Jei visos tautos paseks tuo pat laiku šią sistemą, jei kasmet vis skirs daugiau ir daugiau produktų išgabenti į svetimas prekyvietes, jei siūlydami savo prekes pigesne kaina visos stengsis viena nuo kitos atmušti pirkėjus ir parduoti daugiau, kaip pirkti, tai jų konkurencija, skatindama pasaulinės prekyvietės užgrūdimą, bus visiems žalinga. Viena tauta gali čia išlošti kitų sąskaiton, ir ji viena tuomet turės naudos iš prekybos laisvės; o kitos tautos, atvirkščiai, turės gintis nuo svetimšalės pramonės, žudančios jos pačios gamybą. Iš tikrųjų tie patys ministeriai, kurie skatino gamybos plėtimą, griebės draudžiamos sistemos.

Kaip absoliutinės mainų laisvės šalininkas, Ricardo turėjo atvirkščiai sakyti, kad jo sistema gali vienu laiku viešpatauti visur, kad gamintojai yra ne konkurentai, o santykyje vienas su kitu—pirkėjai. Iš tikrųjų, visa ši teorija remiasi tuo pagrindiniu principu, kad tauta tik tiek gali parduoti, kiek ji perka, kad tarp gamybos ir vartojimo neišvengiamai esti pusiausvyra, kad vartojimas auga drauge su gamyba; o užsienio prekyba, anot jo, nė kiek nekliudo šios pusiausvyros, ji tik patenkina įvairius vartotojų skonius, atsirandant prekyvietėje įvairesnių, bet vienodo brangumo produktų. Jei, pav., Anglijoje per metus pagaminta daugiau 100,000 gabalų gelumbės, tai užsienio prekyba padeda tik tam, kad anglai vietoje suvartoję šiuos 100,000 gabalų natūroje, suvartos jų vertę kolonijų ir kitomis prekėmis, atgabenamomis prekybos. Anot Say ir Ricardo, sukurdami mainams daiktus, mes sudarome ir mainus, vadinasi, taip pat ir vartojimą. Vartojimo ir gamybos atitikimas rodosi jiems vienodai įro-

dytas, kaip santykyje su pasauline prekyviete, taip ir santykyje su izoliuota tauta.

Reikia nuolatos turėti šį principą galvoje, kad nedarytume klaidingų išvadų iš tų sankrėčių, kuriuos nesenai pergyveno įvairių šalių pramonė. Visų pažangių Europos šalių pramonė atsidūrė prieš keletą metų baisioje nuopolio padėtyje, nes neturėjo kam parduoti produktų. Šiuo laiku (1824) tų šalių pramonė atsigavo, bet užtat žemės ūkis pergyvena krizę, kadangi negali parduoti žemės dirbimo produktų. Pramonės padėties pagerėjimas nėra tačiau įrodymas Ricardo sistemos naudai, o kai žemės dirbimo padėtis pagerės, tai tuo jo teorijos taip pat nebus įrodytas tikrumas. Mes žinome, kad ispanų Amerikoje atsirado europiečiams nauja plati prekyvietė. Bet mus interesuojamą klausimą sudaro ne tai, ar karo bei politikos pasisekimai gali duoti kuriai nors šaliai naujų vartotojų, o tai, ar pati šalis kuria juos didindama savo gamybą. Yra stiprus pagrindas manyti, kad Europos prekyviečių pagerėjimas įvyko dėl politinių pasisekimų, o ne dėl naturalinio turtų augimo. Ispanų Amerika rodo didelius Europos prekių paklausus, kurių įvežimas nesutinka jokių kliūčių. Visose provincijose ten eina karas, todėl ten daug vartoja ir maža gamina, o dėl gyventojų aistrų sukiršinimo, pirkti ginklams ir kitoms prekėms, gaunamoms iš Anglijos, eina ne tik pajamos, bet ir kapitalai.

Ne iš kolonijų karų, ne iš Amerikos laisvės, ne iš Kolumbijos ar Čili paskolų Ricardo laukia pirkėjų anglų fabrikantams; anot jo, šie fabrikantai patys sudaro sau pirkėjus. „Leiskime", — sako jis, „kad šimtas žemdirbių gamina 1000 maišų grūdų, o 100 fabrikantų gamina 1000 yardų gelumbės. Neimsim dėmesin kitų naudingų žmogui produktų, taip pat, kaip ir visų tarpininkų, ir turėsime omenyje tik šiuos gamintojus. Jie apmaino savo 1000 yardų medžiagos į 1000 maišų grūdų. Prileiskime, kad nuolatos žengiant pramonei pirmyn, produktingoji darbo jėga pakilo $^1/_{10}$;

tuomet tie patys žmonės išmainys 1100 yardų medžiagos į 1100 maišų grūdų, ir kiekvienas iš jų geriau apsidengs ir geriau pavalgys. Nauja pažanga ves į tai, kad 1200 yardų medžiagos bus mainomi į 1200 maišų grūdų ir t. t. Produktų padauginimas tik didina gamintojų patogumus".

Pasak manęs, abstrakcija, siūloma šiame pavyzdyje yra pasiekusi paskutinosios. Iš mūs reikalauja, kad mes ignoruotume smulkmenas, bet atitraukti mūsų dėmesį nuo detalių, dėka kurioms mes galėtume atskirti tiesą nuo paklydimų, reiškia nesuprastinti klausimo, o supainioti jį.

Grįžkime į tuos mainus, apie kuriuos kalba Ricardo keliais žodžiais, ir mes nustebsime jų sudėtingumu. Panagrinėsime įvairius santorius, kuriuos tenka atlikti kiekvienam gamintojui, ir prileiskime, panašiai Ricardo, kad stambūs ir smulkūs gamintojai turi daryti tas pačias operacijas. Atskirkime priežastis nuo pasekmių ir, neimdami dėmesin didelio tarpininkų skaičiaus, pažiūrėkime, kuriuo būdu vienos turtų pusės gamintojai tampa kitos pusės vartotojais.

Šiam visuomenės mechanizmui suprasti, mes duosime pavyzdį iš žemės ūkio, sustodami ne ties visomis jo sritimis, o tik ties grūdų gamyba. Prileiskime, kad žemės dirbimas yra dar kūdikiškoje būklėje, kad pramonė dar silpnai išplėsta ir kad gaminamosios darbo jėgos duoda dar labai mažą perteklių viršaus darbininko išlaikymo. Padarius tokią prielaidą, mums teks sutikti mažai kliūčių, ir nereikės įsitraukti į daugelį smulkmenų. Bet čia mes turėsime galvoje visuomenę jos šių laikų organizacijoje, su darbininkais be nuosavybės, varžytynių nustatoma darbininkų alga ir kad savininkas juos gali atleisti, jei jie jam nebereikalingi, kadangi mūsų priekaištai liečia šią, būtent, organizaciją. Pagaliau mes, kaip ir Ricardo, neturėsime omenyje pinigų.

Prileiskime, kad ūkininkas ant tam tikro žemės sklypo išlaiko dešimts žmonių, savo šeimos narių, tar-

nu ir darbininkų, ir kasmet gamina 120 maišų grūdų. Mūsų išskaičiavimams perdaug nepainioti, mes neimsime dėmesin kitų žemės ūkio produktų arba išreikšime jų verte grūdais. Prileiskime tai pat, kad darbo alga, duodama kiekvienam darbininkui, lygi dešimčiai maišu grūdu. Iš šiu dešimties maišu darbininkas natūra per metus suvartos tris maišus, o septynis maišus jis suvartos tam, kad mainų pagalba gautu kitu žemės ūkio produktų, be duonos, reikalingu pragyventi. Pačiam šeimininkui liks dvidešimt maišu grūdu. Mūsu išskaičiavimams dar labiau suprastinti, prileiskime, kad šeimininkas drauge yra ir žemės savininkas. Taigi, dešimts maišu grūdu reikalingi šeimininkui, — trys natūra, o septyni kitu reikalingu daiktu pavidalu, — kad gyventu tai, kaip jo darbininkai; o kitas dešimts maišu duos jam, dėka mainams, vartojamu dalyku, kuriuos mes pavadinsime prabanga ir kuriuo kiti darbininkai nesinaudoja.

Pakartosime vėl mūsu išskaičiavimus. Žemės sklypas duoda 120 maišų javu; iš ju trisdešimts trys darbininku vartojami vietoje, o septyniasdešimts septyni mainomi į kitus reikalingus daiktus ir, vadinasi, vartojamu, kurie gamina prekes, vartojamas neturtinguju; o dešimts maišu išmainoma į prabangos dalykus ir vartojami gamintoju prekiu, perkamu turtinguju. Turtingais mes vadiname tuos, kurie patenkina savo reikmenes, gali savo pajamu dali išleisti pramogoms.

Prileiskime dabar, kad išradimas mechanikos srityje, išradimas naujos mašinos laukams dirbti, arba prijaukinimas naujų gyvuliu ir privertimas juos atlikti žmogaus darba, padidino žmogaus darbo produktus 50 procentu. Jei mes savo pavyzdžiui būtume paėme žemdirbio — savininko šeima, kurios visi nariai turi beveik vienodas teises, tai šis išradimas būtu vienodai naudingas visiems: aštuoniu valandu darbo pakaktu vienuolikai šeimos narių, kad gautu produktu kieki, pirmiau gaunama dvylikos valandu darbu. Jei neatsirastų naujų darbo paklausu, kurie visiems vienodai

būtų naudingi, tai jie kasdien ilsėtųsi keturias valandas ilgiau.

Bet mes turėjome galvoje dabartinę visuomenės organizaciją. Iš vienos pusės stovi savininkas, kuris vienas ima naudą iš išradimų; iš antros — darbininkai, neturį kitos nuosavybės, kaip tik savo darbo rankas, ir kitų pajamų, be savo darbo algos. Kiekvienas iš mūsų ūkininko darbininkų gamino jam 12 maišų grūdų, o po išradimo kiekvienas iš jų galės gaminti aštuonioliką. Tačiau duonos kiekis, gaminamas ūkininko, aprėžtas, pirma, jo laukų dydžiu, antra, žemės dirbimo kapitalu, trečia, paklausais prekyvietės, kuriai jis skiria savo produktų perteklių. Jis daro savo apskaičiavimą tokiu būdu: septyni darbininkai, gamindami po 18 maišų grūdų per metus, pagamins jam 126 maišus, šešiais maišais daugiau kaip pirma, kad parduotų šiuos šešis maišus, jis, reikalui esant, kiek sumažins kainą. Jis, vadinasi, atleis tris darbininkus ir tęs savo ūkininkavimą, apdirbs tuos pačius laukus ir dės tą patį kapitalą, vartodamas vietoje dešimties, tik septynis darbininkus. Dabar ir mes padarykime savo apskaičiavimą.

Ūkis duoda šimtą dvidešimts šešis maišus grūdų. Kiekvienam iš septynių darbininkų ir šeimininkui reikia po dešimts maišų grūdų būtinoms reikmenėms patenkinti, kas iš viso sudaro aštuoniasdešimts maišų, Be to, 46 maišai liekasi šeimininkui naudotis prabangos daiktais. Iš minėtų 80 maišų grūdų 24 maišai bus suvartoti natūra, vietoje 33, suvartojamų pirmiau, ir tik 56 bus išmainyti į pirmo reikalingumo daiktus ir suvartoti gamintojų prekių, vartojamų neturtingųjų, tuo tarpu kaip pirmiau į tuos daiktus buvo išmainomi 77 maišai. Kai dėl 46 maišų, tai visi jie, vietoje senų 10, turi būti išmainyti į prabangos dalykus; vadinasi, jie bus suvartoti prabangos daiktų gamintojų, jei tik bus įtaisyti atitinkami fabrikai. Tuo būdu mes greta su nedideliu produktų padidėjimu turime žymų sumažėjimą dviejose esamose gamybos šakose — žemės ūkyje

ir fabrikų pramonėje, tenkinančioje neturtingų gyventojų reikmenes. Antra vertus, produktų paklausai, ką tik atsiradusios pramonės, gaminančios prabangos dalykus, padidėja penkis kartus.

Vartojimo atmaina, įvykusi dėl pramonės pažangos, neiššauktos darbo paklausų padidėjimu, mums bus dar aiškesnė, jei mes panagrinėsime šį progresą kitu atžvilgiu. Mes prileisime, kad dešimts maišų grūdų sudaro pakankamą darbo algą, kad darbininkas suvalgo iš jų tris, o septynis išmaino; tuo būdu žymi jo darbo algos dalis tarnauja darbo alga kitiems darbininkams, gaminantiems reikalingus jam produktus. Ligi išradimų ūkis duodavo 120 maišų grūdų. Jis tuomet duodavo darbo algą dešimčiai žemės ūkio darbininkų, šeimininkui ir vienam darbininkui, gaminančiam prabangos dalykus. Be to, šie dvylika žmonių atiduodavo aštuoniasdešimts keturis maišus tiems, kurie pristatydavo jiems kitų reikalingų produktų, išskyrus grūdus, t. y. $8^2/_5$ darbininkams. Savaime suprantama, kad pastarieji iš savo pusės išmainydavo $^7/_{10}$ grūdų, kurių jie nevartodavo natūra, ir kad dirbantieji su jais taip pat elgdavosi, kol visa duona buvo padalinta tarp 40 žmonių po tris maišus kiekvienam. Iš tų keturiasdešimts žmonių tik vienas naudojosi prabangos daiktais ir tik vienas tuos daiktus gamino.

Žemės ūkis po to daro mūsų sakytą pirmą pažangos žingsnį. Suradus naują išradimą, žemės ūkio darbininkų darbo produktai padidėja 50%. Ūkininkas atleidžia tris darbininkus ir gamybą davaro ligi 126 maišų. Nuo to laiko darbo algai septyniems darbininkams ir jam pačiam išeina 80 maišų grūdų. Jie, visi aštuoni, 56 maišus išmaino į pirmo reikalingumo daiktus, t. y. sudaro paklausus $5^3/_5$ darbininkams; pastarieji iš savo pusės sudaro paklausus kitų darbui ir t. t., kol visi 80 maišų, atstoją darbą, reikalingą reprodukuoti derliui, išmaitins $26^2/_3$ darbininkų, užimtų pirmo reikalingumo daiktų gamyboje. Tuo būdu, palyginę

šią padėtį su pirmesne, mes pamatysime, kad $30^{1}/_{3}$ darbininkų kęs skurdą, tuo tarpu neteks duonos. Tikisi, tiesa, kad šie darbininkai ras uždarbį fabrike, gaminančiame prabangos daiktus. Iš tikrųjų, ūkininkas siūlo 46 maišus grūdų mainais už prabangos dalykus, mainais už produktus, tenkinančius jo asmens reikmenes. Kadangi tų produktų gamybos dar nėra, jis priverstas skatinti ją, siūlydamas didesnę darbo algą: vietoje dešimties jis siūlo dvylika, keturiolika, penkeliolika maišų grūdų tam, kuris patieks jam prabangos daiktų, kurių jam prireikė nuo to laiko, kai jis pralobo. Visa, ką gaminąs prabangos dalykus darbininkas gauna viršaus būtinos darbo algos, jis iš savo pusės leidžia prabangos dalykams, visa kita tenka darbininkams, gaminantiems pirmo reikalingumo daiktus. Taigi, tik po to, kai atsiras prabangos dalykų fabrikantai, po to, kai 46 maišai grūdų, patekę šeimininkui, pereis per rankas darbininkų gaminančių prabangos dalykus ir perteklius bus jų išmainytas, tik tada, sakau, grūdai teks visiems tiems, kurie siūlo savo darbą. Taip padalinus 42 žmonėms, naudojantiems nuo to laiko derlių, tik $37^{3}/_{5}$, vietoje 39, bus užimti gamyba reikalingų daiktų, o $4^{2}/_{5}$ gamins prabangos daiktus, ir gyventojai padidės dviem žmonėmis.[1]).

Tuo būdu mes, kaip ir Ricardo, prieiname išvados, kad prekių apyvartos gale, jei ji eitų nesulaikoma, pati gamyba sudarytų vartojimą. Bet tat įmanoma tik ta sąlyga, jei mes panašiai, kaip vokiečių metafizikai, ignoruotume laiką ir vietą, jei mes ignoruotume visas tas kliūtis, kurios gali sulaikyti prekių apy-

1) Mes prileidome, kad dešimts maišų grūdų sudaro daiktus, reikalingus darbininkui, turinčiam tokį gerovės laipsnį, kuris tuo laiku įprastas šiai klasei. 46 maišai grūdų išmaitins, vadinasi, $4^{2}/_{5}$ darbininkų, gaminančių prabangos daiktus, šiokiu ar tokiu būdu mes juos padalintume. Jei tų darbininkų darbo alga prieitų ligi 15 maišų, pats šeimininkas naudotųsi tik trijų darbininkų darbo produktais, bet šie trys darbininkai iš savo pusės naudotųsi ketvirtojo darbininko darbo produktais, o ketvirtasis laiko dalimi penktojo.

vartą. O juo arčiau mes tiriame šią apyvartą, juo daugiau pasirodo mums šių kliūčių.

Dėl sakytos mūsų atmainos, trys lauko darbininkai atleisti, ir dešimties fabrikų darbininkų uždarbis, kuris buvo pirmiau tvirtas, tapo daug maž nepastovus: jis nuo to laiko priklauso nuo atsitiktinumo, nuo naujų fabrikų įtaisymo.

Taigi, pusiausvyros atstatymas priklauso nuo atsiradimo tuojaus darbininkų, gaminančių prabangos daiktus. Bet visų pirma, šių darbininkų dar nėra, juos reikia pagaminti. Uždirbančiam savo žemėje dešimts maišų javų ūkininkui ir į galvą neateina klausti tų darbo rūšių, kurios atrodo jam reikalingos nuo to laiko, kai jis pradėjo uždirbti 46 maišus. Karietininkai, veidrodininkai, laikrodininkai, kurių gaminius jis nori pirkti, dar neatsirado. Jei ūkininkas priverstas, savo naujoms reikmenėms patenkinti, laukti nuo šių darbininkų atsiradimo momento ligi to laiko, kol jie galės uždirbti sau duoną, tai šis procesas pasirodys perilgas tiems, kurie badaus, laukdami, kol šie darbininkai išmoks dirbti. Netekusių darbo darbininkų kantrybė bus žiauriai bandoma net tuo atveju, jei esą darbininkai sutiks išmokti naujo amato.

Bet štai dar ir kita kliūtis. Naujai gamybos šakai sukurti, būtent, prabangos dalykų gamybai, reikalingas taip pat naujas kapitalas. Reikia pagaminti mašinas, atgabenti žalią medžiagą ir atgaivinti užsienio prekybą, nes turtingi žmonės retai tenkinasi prabangos dalykais, čia pat pagamintais. Kur mes gausime betgi naują kapitalą, kuris gali būti, daug didesnis, kaip kapitalas vartojamas žemės ūkyje. Plūgo išradimas ir išmokimas kinkyti į jį gyvulius, paskatino visą visuomenės mechanizmą, bet šie išradimai nesudarė jokio naujo kapitalo. Taigi, mūsų prabangos daiktų gamybos darbininkai dar toli gražu negali valgyti mūsų žemdirbių duonos ir devėti mūsų fabrikų drapanų: jie dar neišmokyti, jie, gal būt, net ir negimę, jų amatų dar nėra, medžiaga, kurią jie turėtų perdirbti dar ne-

atgabenta iš Indijos. Visi tie, kuriems šie darbininkai turėtų duoti darbo, veltui jo laukia.

Bet padarykime kitą prielaidą. Po išradimo, padidinusio gaminamąsias jėgas, ūkininkas, vietoje to, kad atleistų tris darbininkus, palieka visus pas save. Iš tikrųjų šie darbininkai, kurie gali gyventi tik iš savo darbo, nenorės sudėti rankų ir mirti badu. Jie be žemdirbystės nemoka kito amato, todėl jie ligi paskutinio galimumo siūlys savo darbą žema kaina ir, dėka naujam išradimui, gamins javų didesnį kiekį. Ši konkurencija numuš visų žemės ūkio darbininkų darbo algą. Sakysime, kad ji sumažės tik $^1/_{10}$; tai yra, žinoma, nedaug, jei turėti galvoje, iš vienos pusės, netekusių darbo darbininkų kiekį, iš antros — šeimininko sunkumus, susietus su gamybos išplėtimu vienu trečdaliu[1]).

Pasak šios naujos prielaidos, ūkis duos šimtą aštuoniasdešimts maišų grūdų, bet dešimts darbininkų gaus savo daliai tik 90, prie kurių mes pridėsime dar dešimts maišų, sudarančių kiekį daiktų, reikalingų šeimininkui vartoti. Iš šio šimto maišų 33 suvartojami natūra vietoje, o 67 išmainomi į produktus, gaminamus neturtingiesiems. Ligi išradimo pastarajam reikalui buvo leidžiama 77 maišai; vadinasi šiuos daiktus gaminančių darbininkų darbo alga sumažėjo dar didesne proporcija, kaip žemės ūkio darbininkų alga. Tačiau, visi gyvi, visi dirba, ir kiekvienas laukia rezultatų, kurie bus gauti, kai 80 maišų, atitekusių šeimininkui,

1) Gal būt sakys, kad jei dešimts maišų grūdų sudaro būtiną darbo algą, neišmintinga manyti, kad darbininkai tenkinsis mažesniu produktų kiekiu, kaip kad reikalinga jiems pragyventi. Bet mums nežinoma, kuris produktų kiekis reikalingas palaikyti darbininko gyvenimui, ir ne tai mes turėjome galvoje. Esant tam tikram visuomenės gerovės laipsniui, esti vidutinė darbo alga, pakankama ne tik būtinoms reikmenėms patenkinti, bet ir pramogoms, suderinamoms su rankų darbu; šią būtent darbo algą aš, trumpumo dėliai, pavadinau būtina. Sunku pasakyti, ligi kurio laipsnio ji gali būti sumažinta, ir ligi kurio laipsno darbininkų gyvenimas gal netekti jokių pramogų.

bus sunaudoti naujiems prabangos dalykų fabrikams skatinti.

Jei iš tikrųjų pavyks sukurti naujus aštuonis darbininkus prabangos daiktams gaminti, ir šie darbininkai, turėdami 80 maišų grūdų, iš savo pusės palaikys fabrikus, gaminančius produktus neturtingiesiems, tai galų gale gyventojai padidės $^1/_3$, ir, vietoje senų 40, grūdus iš mūsų sakyto žemės sklypo turės vartoti 60 žmonių. Bet šioje antroje prielaidoje mes ignoruojame laiką ir erdvę.

Iš tikrųjų tenka ignoruoti erdvę. Dėka naujam išradimui, mūsų sklypui apdirbti pakanka septynių darbininkų vietoje dešimties; trims darbininkams neatleisti ir neduoti jiems mirti badu reikia prileisti, kad yra dar laisvi žemės plotai, tinkami dirbti, nors ši prielaida netinka visoms šalims ir visoms epochoms. Pagaliau, vieno tinkamos dirbti žemės buvimo dar nepakanka, reikia be to, kad ši žemė būtų rankose tokių valdytojų, kurie tiktų ją dirbti, jei jiems bus pasiūlytas tam tikras pelnas. Kreipkime, tačiau dėmesį į tai, kad nedirbamos žemės Europoje yra tokiose rankose, kad norį ją dirbti neturi galimumo tat padaryti. Iš vienos pusės mes matome bendruomenių nenusavinamas žemes, antra vertus — žemes, perėjusias paveldėtinai žmonėms, neturintiems nei kapitalų, nei lėšų, kad duotų garantijas tiems, kurie galėtų duoti jiems šių kapitalų, be to, kai kurie dėl turėtos puikės suinteresuoti tuo, kad viską išlaikytų senoje padėtyje. Tai karūnos ir bažnyčios teisės, tai dvasininkų ir tautos, kliudo prekyvietės reikalavimams, kuriuos turėjo galvoje ekonomistai ir kurių jėga rodėsi jiems nenugalima. Iš tikrųjų anglams daug lengviau išvykti dirbti tuščias žemes Kanadoje, arba kafrų žemes, kaip bendruomenių žemes, esančias aplink Londoną.

Reikia ignoruoti laiką, kai spėji, kad žemvaldys, gavęs dėl išradimo mechanikos srityje ar žemės ūkio pramonėje galimumo padauginti $^1/_3$ savo darbininkų produktingas jėgas, suras kapitalo, pakankamo plėsti

apdirbimą ir $^1/_3$ padidinti žemės įrankių, vežimų, gyvulių, klėčių kapitalą, o taip pat suras apyvartos kapitalo, reikalingo jam, kad galėtų išlaukti iki savo derliaus realizavimo.

Tenka ignoruoti laiką, kai manai, kad yra kapitalų, reikalingų įtaisyti prabangos dalykų fabrikams, ir kad yra darbininkų kiekis, pakankamas suvartoti 80 maišų, skirtų šiems darbininkams šiais metais, vietoje dešimties, kurie buvo jiems skirti pereitais metais. Tenka ignoruoti laiką, kad prileistume buvimą šešių dešimtų darbininkų, pasiryžusių vartoti grūdus, duotus naujo derliaus, tuo tarpu kaip pereitų metų derliui vartoti buvo iš viso 40 žmonių.

Taigi, jei išradimas, skatinąs produktingų jėgų didėjimą, pritaikomas žemės ūkyje ir neiššauktas paklausų padidėjimo, jei be to, visuomenė organizuota tuo būdu, kad tik vienas yra savininkas, o visi kiti parduoda savo darbą, kad galėtų misti, — tuomet tik vienas gauna naudos iš išradimo, sudarančio mokslo pažangos rezultatą. Tam, kad visa visuomenė galėtų prisitaikinti prie greitos žemės ūkio pažangos, trūksta kapitalo, žaliavos, žmonių ir fabrikų.

Mūsų samprotavimai taip pat pritaikomi ir kiekvienai kitai pramonės šakai, kaip ir javų gamybai. Bet, jei mes turėjome pagrindo baimintis, kad mūsų išskaičiavimai pasidarys perdaug varginą ir hypotetiški, tai mes juoba turėjome laukti, kad atstumsime mūsų skaitytojus, jei pavyzdžiui paimsime fabriką, nes fabrike daug mažiau vartojama savos gamybos produktų, kaip žemės ūkyje. Įsivaizduokime sau, tačiau, kad visuose fabrikuose, gaminančiuose įvairios rūšies drapanas, namų įnagius ir baldus neturtingiesiems, įvedamas patobulinimas, taupąs $^1/_3$ rankų darbo. Iš to visur turės naudos tik vienas fabrikantas. Jei jis iš dešimties darbininkų atleis tris, jis visur gamins kiek daugiau kaip pirma; jis visur sumažins savo produktų vartojimą iš tų $^3/_{10}$ darbininkų pusės ir tokiu pat laipsniu sumažins vartojimą tų darbininkų, kurie

dirba jo darbininkams. Tuo būdu, esant panašioms sąlygoms, kiekvienas išradimas mažina esamų produktų paklausus ir vietoje to sudaro paklausus tų produktų, kurių dar nėra. Kiekvienas išradimas pastato dalį fabrikų, gaminančių produktus neturtingiesiems, priklausomybėn nuo atsiradimo fabrikų prabangos daiktams. Bet panašius fabrikus galima įtaisyti tik esant kapitalams ir darbininkams, ir tik išėjus tam tikram laikui, per kurį netekę darbo darbininkai priversti badauti.

Aš jau girdžiu šauksmus, kad aš esu žemės ūkio pagerinimų priešininkas, priešininkas pagerinimų technikos srityje ir kiekvieno pavidalo pažangoje, kad aš, be abejonės, palaikau civilizacijos barbarybę, nes plūgas yra mašina, o kastuvas dar senesnė mašina, kad, pagal mano mokslą, žmogui reikėtų dirbti žemę nagais.

Aš nieko panašaus niekados nesakiau ir prašau leisti protestuoti prieš tokias išvadas, kurių aš pats iš savo mokslo niekados nedariau. Aš nebuvau teisingai suprastas nė tų, kurie mane puola, nė mano gynėjų, ir man ne kartą teko rausti ir už savo sąjungininkus ir už savo priešininkus. Mane politinėje ekonomijoje vadindavo visuomenės pažangos priešininku bei prievartos ir barbariškų įstaigų šalininku. Ne, aš visiškai nenoriu to, kas buvo seniau, bet aš noriu pagerinti tai, kas dabar yra. Aš galiu spręsti apie dabartį tik lygindamas ją su praeitimi, bet aš tolimas esu nuo noro atstatyti senas, jau sugriautas įstaigas, kai aš jų pavyzdžiu įrodinėju amžinas visuomenės reikmenes.

Aš prašau kreipti dėmesio štai į ką. Aš puolu ne mašinas, ne išradimus, ne civilizaciją, o šių laikų visuomenės organizaciją, kuri atimdama iš darbininko bet kokią nuosavybę, išskyrus rankas, neduoda jam garantijos prieš konkurenciją, kurios auka jis neišvengiamai turi tapti. Sakykime, kad visi žmonės lygiai pasidalina tarp savęs jų pagamintus produktus;

tuo atveju kiekvienas naujas išradimas technikoje, esant įvairiausioms sąlygoms, bus visiems naudingas.

Iš tikrųjų, po kiekvienos naujos pramonės pažangos, kiekvienas galės pasirinkti viena iš dviejų: ar mažiau dirbti ir naudotis didesniu liuoslaikiu, arba dirbti tuo tuo pat laiku ir naudotis didesnėmis pramogomis. Dabartiniu laiku ne išradimas sudaro blogą, o neteisingos dalybos, kurias žmogus daro iš produktų, esančių išradimo vaisiumi.

Mes dabar gyvename (į tai ligi šiol nebuvo pakankamai nurodyta) visiškai naujose visuomenės sąlygose, kuriose mes dar neturime jokio patyrimo. Mes stengiamės eiti prie to, kad visiškai atskirtume nuosavybę nuo darbo, galutinai nutrauktume ryšius tarp darbininko ir šeimininko, ir atimtume iš pirmo bet kurį dalyvavimą antrojo pelne. Ši visuomenės organizacija visiškai nauja, ji net dar ir ligi pusės nenusistojo. Tik daugiausia pramoningose, turtingose ir pažangiose tautose žemės dirbimo ir pramonės darbai atliekami darbininkų, kuriuos galima atleisti kiekvienos savaitės gale. Štai prie ko mes stengiamės, ir čia aš matau pavojų, o ne mokslo išradimuose.

Mūsų akys tiek įprato į šių laikų visuomenės organizaciją, į šias visuotinas varžytynes, nustatančias priešingus santykius tarp turtingųjų klasės ir dirbančiųjų klasės, kad mes negalime sau įsivaizduoti kitoniškos egzistavimo formos, net tos, kurios likučiai mus supa iš visų šonų. Man daro užmetimų, nurodant į buvusių sistemų trūkumus. Kai dėl žemesnių visuomenės klasių organizacijos, tai iš tikrųjų dvi ar trys sistemos pakeitė viena kitą. Bet nejaugi iš to, kad mes neturime gailėtis šių sistemų išnykimo, iš to, kad jos pradžioje davusios tam tikrą naudą, paskum atnešė žmonijai didžiausias kančias, galima daryti išvadą, kad dabar mes esame ant tikro kelio, kad mes nerasime pagrindinės ydos samdomo darbo sistemoje, panašiai, kaip mes radome ydas vergijos, feodalizmo ir cechų organizacijoje? Kai viešpatavo šios trys siste-

mos, negalima buvo įsivaizduoti, kuri sistema eis po jų: esamos tvarkos taisymas tuomet taip pat atrodė ar negalimu, ar beprotišku. Žinoma, ateis laikas, kai mūsų ainiai laikys mus barbarais už tai, kad mes apleidome dirbančias klases be apsaugos, panašiai kaip jie laikys ir mes laikome barbarais visas tautas, kurios privedė dirbančias klases ligi vergijos padėties.

Kiekviena iš šių sistemų iš savo pusės atrodė laimingu atradimu, civilizacijos progresu. Net vergija, nors ir labai yra sunkus jos prisiminimas, sudarė visuomenės pažangą, nes prieš ją buvo laukinė nuolatinių karų būklė, kada žmogus visados būdavo prie ginklo, neturėjo laiko nė dirbti, nė saugoti savo darbo produktus, nes prieš vergiją ėjo belaisvių iššudymas. Vergija padėjo krauti turtus, ji buvo graikų ir romėnų civilizacijos pagrindu, beveik pralenkusi mūsiškę. Tačiau ligi tol, kol šeimininkas dirbo ir valgė drauge su savo vergais, pastarųjų padėtis buvo pakenčiama, ir gyventojai augo. Šios būtent sistemos pasisekimas, šeimininkų turtingumas, jų prabanga, nekentimas darbo ir tos gyventojų dalies, kuri prakaite veido dirbdama, įgalindavo juos nedirbti, žiaurumas ir godumas šių šeimininkų, kurie nuolatos, kiek galėdami, blogindavo išlaikymą tų žmonių, kurie buvo laikomi gyvulių vietoje, — vis tai galų gale didino darbo klasės mirtingumą. Pastaroji dėl jau minėtų priežasčių išnyko didžiausio Romos imperijos blizgėjimo laikais, kai ekonomistai, jei jų tais laikais būtų buvę, gal būtų ploję katučių nuolatiniam turtų augimui.

Didžiausia senovės pasaulio opa buvo vergija. Priespauda ir skurdas, kurį kentė vergai, sunaikino Romos imperijos gyventojus ir pavergė ją barbarams. Pastarieji, praėjus keliems amžiams, sugalvojo žmoniškesnę sistemą: jie pakeitė botagą, buvusį ilgą laiką disciplinos palaikymo priemonė vergų tarpe, senjoro globą darbininkui.

Feodalizmas turėjo savo puikų ir laimingą laikotarpį, kai ginkluotas vasalas kovojo drauge su senjo-

ru; bet kai tik pralobę senjorai pradėjo rūpintis tik tuo, kad tik daugiau turtų sugrobtų ir gyventų didesnėse ištaigose, jie pradėjo labiau spausti darbininkus, ir feodalinė sistema tapo neįmanoma.

Po to tauta išsikovojo laisvės sistemą, kurį nesenai nustatyta. Bet tuo momentu, kai dirbančioji masė numetė jungą, kurį ji tempė per ilgą laiką, iš jos dar nebuvo atimti turtai. Sodžiuose ji laikėsi kaip pusininkų, baudžiauninkų arba farmerių dalyvavimas žemės nuosavybėje. Miestuose amatininkai, kaip savo korporacijų ir cechų nariai, įkurtų jų savitarpinei pagalbai, buvo dirbtuvių savininkai. Tik dabartiniu laiku, galima sakyti, tik šiuo momentu — turtų ir konkurencijų augimas naikina bet kurį sąryšį tarp nuosavybės ir darbo, ir ši revoliucija dar nėra nė įpusėjusi. Tapęs turtingu, farmeris nustoja dirbęs pats, jis atsiskiria nuo darbininko ir samdo jį už menką darbo algą. Taip pat ir pramonės verslovės savininkas pralobęs, meta dirbti; jis surenka į savo fabrikus tūkstančius darbininkų, kuriems jis moka žemas algas, vietoje to, kad dirbtų už vienų staklių su savo gizeliais ir mokiniais. Žinoma, mes maža dar beturime prityrimo iš šios visuomenės tvarkos, nustatančios priešingus santykius tarp valdančios klasės ir dirbančių masių, nes ši tvarka dabar teprasideda.

Produktų perprodukcija, kurią aš stengiausi išaiškinti, vargu bau galėjo būti senesnėse epochose. Barbarų laikotarpiu, kai kiekvienas žmogus dirbo tik pats sau, kiekvienas žinojo savo reikmenes, ir nebuvo ko baimintis, kad jis gamins tokias gėrybes, kurios jam visiškai nebus reikalingos. Po to laikotarpio užėjo vergijos perijodas, bet ir vergijos sistemoje, galimoje tik kiek išsiplėtusioje civilizacijoje, šeimininkas reikalavo iš savo vergo tik tokius produktus gaminti, kuriuos jis iš anksto žinojo kad suvartos. Jo paklausai buvo žinomi prieš dirbsiant, o vartojimas sekė tuojaus po darbo. Perprodukcija tapo galima tik tuomet, kai vergų savininkas, panašiai dabartiniam Jamaikos

plantatoriui, tampa fabrikantu ir pirkliu. Feodalinėje sistemoje senjoras reikalavo iš savo vasalų greičiau asmeniškų patarnavimų ir dalyvavimo mūšiuose, kaip pelningų darbų; pramonė ne tik nebuvo skatinama, o net sulaikoma, ir nebuvo ko baimintis perprodukcijos. Asociacijų sistemoje kiekvienas išradimas technikos srityje duodavo naudos betarpiškai tam, kuris pats dirbo; dėl to kiekvienas buvo suderinęs savo darbą su paklausais prekyvietės, kuriai jis gamino. Žemdirbys bevelijo ilsėtis, ne kaip gaminti grūdus, kurių jis nebūtų galėjęs parduoti; miestų korporacijoms dažnai buvo daromi užmetimai, kad jos stengdavos susiaurinti gamybą tam, kad liktų prekyvietės viešpačiais, ir jog gamindavo mažiau produktų tam, kad juos galėtų brangiau parduoti. Padėtis, į kurią mes dabar pereiname, visiškai nauja. Darbininkai laisvi, bet jų gyvenimas negarantuotas; jis turi gyventi iš savo darbo, bet jie nemato ir nežino, kas vartos jų produktus, jie neturi galimumo suderinti savo darbą su atlyginimu, kurį jie gauna. Kai tiek milijonų žmonių likimas priklauso nuo teorijos, dar nepatvirtintos faktų, tai į panašią teoriją galima žiūrėti su tam tikru nepasitikėjimu.

Įstatymų leidėjo uždavinį sudaro tai, kad suderintų interesus tų, kurie padeda gamybai, vietoje to, kad nustatytų tarp jų nedraugingus santykius. Tat, be abejonės, yra sunkus uždavinys, bet aš manau, kad jis nėra toks sunkus, kaip tat gali atrodyti. Daug kas jau būtų buvę padaryta, jei įstatymdavystė būtų nustojusi eiti linkme, kuri diametrališkai priešinga visuomenės interesui, jei būtų buvę pakeisti visi įstatymai, sulaiką paveldimų turtų dalijimą, palaiką stambių turtų susidarymą ir išlaikymą ir kliudą padalinti kapitalus arba žemės nuosavybę tarp dirbančių masės. Daug kas jau būtų buvę padaryta, jei būtų panaikinti įstatymai, draudžią dardavių koalicijas prieš darbininkus, o taip pat visi įstatymai, atimą iš darbininkų naturalines pasipriešinimo priemones. Visų tų įstatymų nagrinėjimas, nagrinėjimas įstatymų

kurie verstų darbdavius garantuoti laikomų darbininkų išlaikymą, yra labai sunkus, jis paimtų daug laiko, ir mes šio klausimo dabar neliesime.

Laukiant to, gal būt, labai tolimo laiko, kai bendros ekonomistų pastangos iššauks įstatymdavystės reformą, mūsų samprotavimas gali ir dabartiniu laiku duoti kai kurių praktikos rezultatų. Mes manome, kad darbo paklausų augimas yra nuolatinės ir lygios žmonijos pažangos pasekmė. Šie paklausai savo keliu yra priežastis, skatinanti pramonės plėtimąsi ir technikos tobulinimą. Kai atsiras naujo darbo paklausai, t. y. atsiras lėšų atlyginti naujam darbui ir tų jo produktų reikalas, tuomet įvairūs patobulinimai, turį tikslo patenkinti šiuos paklausus, bus visiems naudingi. Tuomet iš vienos pusės atsiras gyventojų padidėjimo reikalingumas, sutuoktuvių skaičius išaugs, vaikų mirtingumas sumažės, vaikų mokymas vyks greičiau, o suaugusieji daugiau dirbs. Visi šie rezultatai pasireikš tačiau laipsniškai — praėjus gana ilgam laikotarpiui; jie, vadinasi, nesukliudys pusiausviros ir nesukels perprodukcijos. O nauji gyventojai, kurie per dešimtį, penkioliką arba dvidešimtį metų pamažėl įeis į gyvenimą, ne dirbs tokių darbų, kuriems nėra paklausų dabartiniu laiku: jie savo darbais duos naudos būsimoms kartoms, kurios dėka tam pralobs.

Antra vertus, tuomet atsiras paklausai ir žmogaus produktingų jėgų padidėjimui. Darbas, reikalaujamas duotu momentu, gali būti atliktas tik dabar esamų gyventojų; tam, kad daugiau gamintų, jie turi, vadinasi, ar daugiau laiko pašvęsti darbui, arba naudotis techniškais patobulinimais. Produktingų jėgų dauginimas visados padės dauginti naujus turtus, kas savo keliu, sudarys naujus darbo paklausus, jei gamyba atitiks mokamoms vartotojų lėšoms ir reikmenėms. Šių vikresnių ir produktingesnių darbininkų alga pakils, o jų patogumai padidės drauge su pajamomis. Jie savo keliu pareikalaus, kad jiems dirbtų didesnis darbininkų kiekis, arba kad tas pats darbininkų kie-

kis gamintų daugiau, nes jie galės už tą darbą mokėti. Tuo būdu ta pati suma, kuri ėjo naujai darbo rūšiai atlyginti, eis toliau, dėka visai eilei mainų santorių, senoms gamybos rūšims skatinti. Nežiūrint į technikos pažangą, esamas gyventojų kiekis negalės patenkinti visų darbo paklausų; gimusieji tą laikotarpį ras darbo, kai jie paaugs; gyventojai augs, ir žemės ūkis, kad išmaitintų tuos gyventojus, turės būti plačiau vedamas.

Visi visuomenės reiškiniai tampriai susiję; tarp jų yra tokia saviveika, kaip tarp atskirų laikrodžio ratukų, bet, kaip ir laikrodyje, tai saviveikai reikalinga, kad judamoji jėga veiktų ten, kur reikia. Jei vietoje to, kad lauktų paspirties, kuri turi ateiti kaip darbo paklausai, gamyba eina pirm šių paklausų, tai yra tas pats, kaip atstumti vieną laikrodžio ratuką vietoje to, kad jį užkliudyti: visas mechanizmas tuomet suirs, judėjimas sustos.

Tačiau visa visuomenė, kaip ir atskiras žmogus, turi tam tikros gyvybės jėgos, dėka kuriai jis nugali nežymius sankrėčius, ir gyvenamos jos kančios savaime praeina. Kai kurioje nors pramonės srityje gamyba praneša paklausus, ir prekyvietė užverčiama, tai darbininkai stengiasi pakeisti savo darbo rūšis arba gyvenamas vietas; jie stengiasi prisitaikinti naujai padėčiai ir praėjus didesniam ar mažesniam laikotarpiui jiems tat ir pavyksta, jei tik šis perversmas nepagreitinamas dirbtinai. Panašiose krizėse visi prietarai, kliudą pritaikinti naujus išradimus, visi susisiekimo sunkumai ir įvairios kliūtys, lyg ir sulaiką mokslo pažangą, pasirodo iš tikrųjų labai naudingos žmonijai: šios kliūtys duoda laiko apsižiūrėti, gyvybės jėgai parodyti savo veikimą, ir nukentėjusiems duoda galimumo atsipeikėti, užgydyti savo žaizdas. Šie prietarai, atsirandą tam tikrais atvejais, gal būt, yra geriausia visuomenės apsauga, parodanti individualiniams interesams pasipriešinimą, pakankamą pusiausvyrai atstatyti. Iš tikrųjų, dažnai atsitinka, kad fabrikantas,

įvedęs naudingą technikos patobulinimą arba sužinojęs užsienyje naują naudingą gamybos būdą, steigia naują fabriką ir gamina produktus, kuriems nėra paklausų. Šis fabrikantas mėgina atmušti pirkėjus iš senų gamintojų, jis tikisi sunaikinti gamybą (tai yra techniškas išsireiškimas), bet sunaikinti kitiems, o pačiam gauti iš to naudos. Bet tarp individualinių interesų yra apskritai kai kuri pusiausvyra, kliudanti tam, kad vienas galėtų sunaikinti kitus. Mūsų fabrikantas pasistengs padaryti viską, kas galima, kad paslėptų savo sekretą ir pats turėtų iš jo naudos, bet jis sutiks pasipriešinimą iš savo brolių, kuriems jis nori pakenkti, iš darbininkų pusės, suprantančių, kad jis stengiasi sumažinti jiems darbo algą, iš bendrų tautinių ir vietinių prietarų, nuolatos kliudančių visokioms naujanybėms, pagaliau iš kapitalistų pusės, nenoriai duodančių pinigus jiems nežinomoms ir nesuprantamoms verslovėms. Visas šias kliūtis jam pavyks nugalėti, bet tat įvyks laipsniškai, nesukeliant sankrėsmų, taip kad sunaikintos šeimos arba ras sau kitą darbą, arba vartotojai pamažėl sudarys naujus darbo paklausus.

Iš tikrųjų, apskritai kalbant, nenaturalinis pramonės augimas, kiek jis sukeliamas individualinių interesų, padėjo užgrūsti prekyvietes ir tūkstančius darbininkų pasmerkė nedarbui ir badui. Sistematiškas pramonės žlugimas buvo sukeliamas priežasčių, nieko bendra neturėjusių su asmeniškais interesais. Tat visados atsitikdavo arba dėl vyriausybių, skatinusių pramonę, kaip oranžerijos gėlę, norėjusių, kad tauta gamintų visus tuos produktus, kurie buvo gaminami kitų tautų, ir sukėlusių tuo būdu perprodukcinę gamybą tokių produktų, kuriems nebuvo paklausų, arba dėl ypatingai uolių piliečių ir mokslininkų, maniusių, kad jie savo tėvynei daug patarnauja, įvesdami išradimus, pralobdžiusius kitas šalis, puldami prietarus, griaudami senus papročius, greitai platindami visus atradimus ir reikalaudami iš kapitalistų, patrio-

tizmo vardan, kurti tokius fabrikus, kurių tie dėl savo asmeniškos naudos nekurtų.

Dabar mes paliksime ramybėje vyriausybes, kurių protekcinė politika davė progos įvairiems ginčams. Mes kreipsimės tik į tuos, kuriuos žmonių meilė dažnai išmuša iš kelio, ir jie todėl visomis jėgomis stengiasi skatinti tokių produktų gamybą, kuriems nėra paklausų ir kurie jiems patiems neduoda jokios naudos. Jei mums pavyks juos įtikinti, kad pramonės plėtimas visiškai neskatina vartojimo, mes tuomet, gal būt, paskatinsime juos labiau atsidėjus pažiūrėti į tą patį principą, kuriuo remiasi jų pačių ekonominė sistema. Iš tikrųjų, jie reikalauja absoliutinės pramonės laisvės, manydami, kad individualiniai interesai sutampa su bendru interesu; tegu jie atkreips dėmesį į tai, kad jie patys griauna tą individualinių interesų harmoniją: sukurdami tam tikrą pramonės šaką iš tėvynės ir mokslo meilės, nesivaduodami prekyvietės nurodymais, jie dažnai aukoja žmones ir realinius interesus abstraktinei teorijai. Mokslininkai visados turi pajėgti, padedami mechanikos, chemijos ir gamtos mokslų, duoti priemonių patenkinti kiekvieniems paklausams. Jie turi pajėgti padėti žmogaus darbui kaip tik tuo momentu, kai atsiranda dideli to darbo paklausai. Bet kol egzistuoja dabartinė visuomenės organizacija, kol darbininko gyvenimas paliktas laisvų varžytynių valiai, mokslininkai dar neturi dėti svarsčių ant svarstyklės lėkštės verslovininkų naudai prieš darbininkus. Jie turi atsiminti, kad pagrindinis ekonomisto principas yra laissez faire ir laissez passez; tegu jie nesikiša į likimą tų, kurie tapo nereikalingi. Atvirkščiai esant, neišmintingai greitindami kiekvieno naujo atradimo pritaikymą, jie be paliovos kenkia tai vienai tai kitai klasei, ir visa visuomenė kenčia nuo nuolatinių permainų, vietoje naudotųs patobulinimų patogumais.

F. LIST.

Friedrich List, amatininko sūnus, gimė 1789 m. VIII. 6 Reutlingene. Baigęs mokytis valdininkavo, o 1817 metais buvo pakviestas Tübingeno Universiteto profesoriumi, bet netrukus metė tą vietą ir stojo dirbti Vokiečių prekybos sąjungos patarėju, kurios steigėju buvo ir jis pats. Viurtembergo valdžios persekiojomas priverstas buvo išvažiuoti į Ameriką, kur 1827 metais paskelbė veikalą „Outlines of a new system of political economy". Radęs anglių klodų Pensilvanijoje, sudarė bendrovę jiems eksploatuoti. 1833 metais paskirtas Amerikos konsulu Leipcige, propagavo geležinkelių statybą Vokietijoje. 1841 metais išleido savo pagrindinį veikalą: „Das nationale System der Politischen Oekonomie". 1846 metais po daugelio gyvenimo smūgių nusižudė Kufsteine, Tirolyje.

Tautinės politinės ekonominės sistemos pagrindai*).

Individualinių jėgų sujungimas bendriems tikslams siekti, yra galingiausia priemonė pasiekti individų laimei. Vienas, ir atskirtas nuo kitų žmonių individas, yra silpnas ir bejėgis. Juo didesnis yra skaičius tų, su kuriais jis palaiko visuomeniškus ryšius, juo tobulesnis susijungimas, juo didesnis ir tobulesnis produktas, dvasinė ir fizinė individų gerovė.

Aukščiausias, tuo tarpu realizuotas, individų sujungimas įstatymais yra valstybė ir tauta; aukščiausias įmanomas susijungimas yra visa žmonija. Panašiai kaip individas valstybėje ir tautoje gali pasiekti savo individualinius tikslus daug didesniame laipsnyje, kaip būdamas vienas, taip pat ir visos tautos savo tikslus pasiektų daug aukštesniame laipsnyje, jei jos būtų tarpusaviai surištos įstatymu, amžina taika ir laisvu susisiekimu.

*) Iš „Nat. Syst." Įžanga. IV l. 61—70 psl.

Gamta pati stumia pamažėl tautas į šį aukščiausią susijungimą, skatindama jas dėl klimato, dirvos ir produktų įvairumo į mainus, o dėl gyventojų, kapitalų bei talentų pertekliaus — į išeivybę ir kolonizaciją. Tarptautinė prekyba, sukeldama naujas reikmenes, skatindama veiklą ir jėgų įtempimą, ir perduodama naujas idėjas, išradimus ir jėgas iš vienos tautos į kitą, tuo būdu yra galingiausias civilizacijos ir tautų gerovės variklis.

Tuo tarpu per tarptautinę prekybą atsirandantis tautų jungimasis labai yra netobulas, nes jis nutraukiamas ar bent silpninamas karo arba egoistinių atskirų tautų priemonių.

Karas gali išplėšti iš tautos jos savarankiškumą, jos nuosavybę, jos laisvę, jos nepriklausomybę, jos santvarką ir įstatymus, jos tautinius ypatumus ir apskritai jau pasiektą jos kultūros ir gerovės laipsnį, ji gali būti pavergta. Svetimųjų egoistinėmis priemonėmis ekonominis tobulėjimas tautos gali būti sutrukdytas arba net grąžintas atgal.

Išlaikyti, plėsti ir tobulinti tautiškumą dėl to šiandieną yra ir turi būti pagrindinis tautos siekimų objektas. Tai nėra klaidingos arba egoistinės pastangos, bet išmintingos, pilnai suderinamos su tikrais visos žmonijos interesais; nes jos naturaliai veda į galutiną tautų susijungimą teisės normomis, į universalinę sąjungą, kuri tegalės būti naudinga visai žmonijai, tik kai daugelis tautų pasieks vienodo kultūros ir galingumo, kai, vadinasi, universalinė sąjunga bus realizuota konfederacijos keliu.

Universalinė sąjunga, paeinanti iš vienos vienintelės nusveriančio turtingumo tautos, kuri nusveria savo politine galybe, taigi sąjunga, paremta kitų tautų pasidavimų ir priklausomybe kitoms tautoms, būtų visų tautinių ypatumų ir visų tarp tautų rungtynių žlugimas; ji prieštarautų interesams ir jausmams visų tau-

tų, kurios jaučiasi pašauktos savarankiškai gyventi ir siekti aukštesnio turtingumo ir politinės reikšmės laipsnio; ji būtų tik pakartojimas to, kas jau kartą buvo, būtent romėnų mėginimo, tik dabar siekiant to manufaktūroms ir prekybai padedant, vietoje seniau vartoto šalto plieno. Bet tai dėl to ne mažiau vestų į barbariškuma.

Civilizacija, politinis išsivystymas ir tautų galingumas daugiausia nustatomi ekonominės jų padėties, ir atvirkščiai. Juo daugiau išsiplėtusi ir ištobulinta jų ekonomija, juo labiau tauta yra civilizuota ir galinga; juo daugiau kyla jos civilizacija ir galybė, juo aukščiau gali pakilti ir jos ekonomiškas išsirutuliojimasis.

Atsižvelgiant į tautoūkišką išsirutuliojimą nustatomi toki pagrindiniai tautų išrutulos laipsniai: laukinė, būklė, piemenų būklė, žemės ūkio būklė, žemės ūkio ir manufaktūrų būklė, žemės ūkio, manufaktūrų ir prekybos būklė.

Aišku, kad ta tauta, kuri užima plačią teritoriją, su įvairiais gamtiniais turtais ir, turėdama didelį gyventojų kiekį, jungia žemės ūkį, manufaktūras, laivininkystę, vidaus ir užsienio prekybą, bus nelygiai civilizuota, politiniai išauklėta ir galinga, kaip vieno tik žemės ūkio šalis. Manufaktūros betgi sudaro vidaus ir užsienio prekybos, laivininkystės ir pagerintos žemdirbystės bazę, vadinasi, ir civilizacijos bei politinės jėgos bazę; o tauta, kuriai pasisektų monopolizuoti viso pasaulio manufaktūrų jėgą ir sustabdyti kitų tautų ekonomiškąjį plėtimąsi, tokiu būdu, kad jose būtų gaminami tik žemės ūkio produktai ir žaliavos, ir kad dirbtų tik reikalingiausia vietinė pramonė, turėtų neišvengiamai pasiekti universalinės valdžios.

Kiekviena tauta, kuriai savarankiškumas ir egzistavimas turi kai kurios vertės, turi tad stengtis, kiek galėdama greičiau pereiti iš žemesnės kultūros būklės į

aukštesnę, kiek galėdama greičiau savo teritorijoje sujungti žemės ūkį, manufaktūras, laivininkystę ir prekybą.

Tautos perėjimai iš laukinės būklės į piemenų būklę, iš piemenų būklės į žemės ūkio būklę, ir pirmutinė pažanga žemės ūkyje bus geriausiai pasiekti laisva prekyba su civilizuotomis, t. y. manufaktūros ir prekybos tautomis.

Žemės ūkio tautų perėjimas į žemės ūkio, manufaktūrų ir prekybos tautų klasę savaime tegalėtų įvykti esant laisvai prekybai tik tuo atveju, kai visose tautose, pašauktose išvystyti manufaktūras, vienu laiku vyktų vienodas kūrimo procesas, kai jos vienos kitoms nedarytų jokių kliūčių ekonomiškai plėstis, ir jei jos nekliudytų savitarpei pažangai karais ir muitų sistemomis.

Kadangi atskiros tautos, apdovanotos ypatingų sąlygų, pranešė kitas tautas manufaktūrose, prekyboje ir laivininkystėje, kadangi jos anksti suprato, kad jų tobulinimas yra geriausia priemonė pasiekti ir išlaikyti politinės persvaros palyginti su kitomis tautomis, tai jų buvo imtasi priemonių, kurios siekė ir dar tebesiekia manufaktūrų ir prekybos monopolio, ir sulaikyti mažiau pažengusių tautų pažangą. Šių priemonių kompleksas (įvežimo draudimai, įvežimo muitai, laivininkystės varžymai, išvežimo premijos ir t.t.) vadinasi muitų sistema.

Pirmesne kitų tautų pažanga, svetimų muitų sistemomis ir karais mažiau pažengusios tautos verčiamos savyje ieškoti priemonių pereiti iš žemės ūkio būklės į manufaktūrų būklę, ir suvaržyti prekybą su toliau pažengusiomis ir manufaktūrų monopolio siekiančiomis tautomis, kiek tat kenkia jų pastangom, įvedus savą muitų sistemą.

Muitų sistema dėl to nėra, kaip buvo sakoma, spekuliatyvinio proto išradimas, tai yra tautų pastangų garantuoti savo egzistenciją ir

gerove, arba nusveriančią galybę, natūralinė pasekmė.

Šios pastangos tik tiek yra teisėtos ir išmintingos, kiek jos pačiai tautai, kuri deda jas, nekliudo ekonomiškai plėstis, o atvirkščiai, ją palaiko, ir kiek ji nesipriešina aukštesniems žmonijos tikslams, būsimai universalinei konfederacijai.

Panašiai kaip žmonių visuomenė turi būti traktuojama dviem atžvilgiais, būtent, kosmopolitiniu, kuris turi galvoje visą žmoniją, ir politiniu, kai tenka atsižvelgti į ypatingus tautų interesus ir tautų būklės, taip pat ir ekonomiją, ir privatinę, ir visuomenės, tenka traktuoti dvejais pagrindiniais atžvilgiais, būtent, atsižvelgiant asmeniškų, visuomeniškų ir materialinių jėgų, kuriomis gaminami turtai, arba atsižvelgiant materialinių gėrybių mainovertės.

Todėl esti viena kosmopolitinė ir kita politinė ekonomija, mainovertės teorija ir produktingų jėgų teoriją, doktrinos, kurios tarp savęs skiriasi iš esmės ir atskirai turi būti išrutuliotos.

Produktingos tautų jėgos priklauso ne vien tik nuo individų uolumo, taupumo, moralumo ir inteligentiškumo arba nuo gamtos turtų arba materialinių kapitalų turėjimo, bet ir nuo visuomeniškų, politinių ir pilietinių institutų ir įstatymų, bet visų pirmiausia nuo tautos egzistencijos, savarankiškumo, ir jėgos garantijų. Nors ir kaip individai būtų uolūs, taupūs, sumanūs, verslingi, moralūs ir inteligentingi, be tautinės vienybės ir be tautinio darbo pasidalijimo bei tautinių produktingų jėgų konfederacijos tauta niekados nepasieks aukšto gerovės ir jėgos laipsnio arba niekados negalės garantuoti sau ilgalaikį savo dvasinių, socialinių ir materialinių gėrybių turėjimą.

Darbo pasidalijimo principas ligi šiol nepilnai yra suprastas. Produktingumą sudaro ne

vienas tik įvairių darbo operacijų padalijimas tarp daugelio individų, jis daugiau glūdi dvasiniame ir fiziniame tų individų sujungime bendram tikslui.

Šis principas tad nėra pritaikomas vien tik atskiram fabrikui ar žemės ūkiui, jis taip pat pritaikomas visos tautos žemės ūkio, manufaktūrų ir prekybos jėgoms.

Darbo padalijimas ir produktingų jėgų konfederacija pasireiškia tautiniu mastu, kai tautoje dvasinė gamyba yra reikiamame santykyje su materialine, kai žemdirbystė, pramonė ir prekyba išsiplėtė tautoje vienodai ir harmoningai.

Tik žemės ūkio tautoje, net jei ji palaiko laisvą prekybą su manufaktūrų ir prekybos tautomis, didelė produktingų jėgų ir gamtos resursų dalis esti dykа ir nenaudojama. Jos intelektualinis ir politinis išauklėjimas, jos apsigynimo jėgos yra aprėžtos. Jos negali turėti jokios žymesnės laivininkystės, jokios išsiplėtusios prekybos. Visa jos gerovė, kiek ji yra tarptautinės prekybos išdava, gali būti sukliudyta ir sunaikinta svetimomis priemonėmis ir karais.

Manufaktūrų jėga, atvirkščiai, skatina mokslą, meną ir politinį tobulumą, didina tautos gerovę, daugina gyventojus, valstybės pajamas ir tautos jėgas, duoda jai lėšų plėsti savo prekybos ryšius visose pasaulio šalyse ir kurti kolonijas, maitina žvejybą, laivininkystę ir karo laivyną. Tik jąja viena vidaus žemės ūkis tegali būti pakeltas ant aukštesnio išrutulos laipsnio.

Žemės ūkio jėga ir manufaktūrų jėga toje pačioje tautoje, sujungtos politinės valdžios, gyvena amžinoje taikoje, jų savitarpis veikimas negali būti sukliudytas karo ir svetimų prekybos priemonių, taigi garantuoja tautai nepaliaujamą gerovės, civilizacijos ir jėgos pažangą.

Manufaktūrų ir agrikultūros jėga priklauso nuo gamtos, bet jos sąlygos gali būti įvairios.

Manufaktūrų jėgoms plėstis, atsižvelgiant gamtinių rezursų, labiausia tinka nuosaikios zonos šalys; nes nuosaikus klimatas sudaro dvasinio ir fizinio įtempimo zoną.

Jei karštos zonos šalys, atsižvelgiant manufaktūrų, yra mažiau patogios, tai iš savo pusės jos turi naturalinį monopolį vertingų, labai pageidautinų nuosaikios zonos šalims žemės ūkio produktų. Iš nuosaikių zonų manufaktūrų produktų mainų į karštų zonų žemės ūkio produktus (kolonijų prekes) daugiausia atsiranda kosmopolitinis darbo pasidalijimas ir jėgų konfederacija, milžiniška tarptautinė prekyba.

Karštos zonos šaliai būtų labai nenaudinga pačiai, jei ji pradėtų kurti manufaktūras. Nepašaukta tam gamtos, jinai padarytų daug didesnę savo materialinių turtų ir savo civilizacijos pažangą, jei ji nuolatos mainytų nuosaikios zonos manufaktūrų produktus į savo zonos žemės ūkio produktus. Galima nustatyti taisyklę, kad tauta esti tuo turtingesnė ir galingesnė, juo ji daugiau išveža manufaktūrų produktų, juo daugiau įveža žaliavų ir juo daugiau vartoja karštos zonos produktų.

Karštos zonos produktai tarnauja nuosaikios zonos manufaktūrų šalims ne tik kaip gamybos medžiagos, ar maisto produktai, bet ir daugiausia kaip skatinamos priemonės žemės ūkio ir manufaktūrų gamybai. Todėl visados galima rasti, kad tose tautose, kurios vartoja didžiausios karštos zonos produktų kiekius, taip pat gamina ir vartoja didžiausius savo manufaktūrų ir žemės ūkio produktų kiekius.

Tautų nacionalekonominėje išrutuloje, kas liečia tarptautinę prekybą, reikia skirti keturius įvairius perijodus; pirmame savoji agrikultūra keliama įvežant svetimas manufaktūrų prekes ir išvežant vietinius

žemės ūkio produktus ir žaliavas; antrame sa-vos manufaktūros pakyla greta su užsienio manufaktūros prekių įvežimu; trečiame vietinės manufaktūros aprūpina beveik visą vietinę prekyvietę; ketvirtame dideli vietinių manufaktūrų prekių kiekiai išvežami ir įvežamos svetimos žaliavos ir žemės ūkio produktai.

Muitų sistema, kaip priemonė palaikyti ekonomišką šalies skleidimąsi reguliuojant užsienio prekybą, visados turi vadovautis tautos pramonišku auklėjimu.

Vidaus žemės ūkį kelti saugojamais muitais yra beprasmis sumanymas, nes vidaus žemės ūkis ekonominiu būdu tegali būti pakeltas tik vidaus manufaktūrų, ir kadangi pašalinant svetimas žaliavas ir žemės ūkio produktus savosios šalies manufaktūros bus sulaikomos žemame jų stovy.

Tautiškas auklėjimas žemiausio inteligencijos ir kultūros laipsnio tautų, arba tautų, kurios palyginus su jos teritorijos dydžiu ir produktingumu turi permaža gyventojų skaičių, geriausiai skatinamas palaikant laisvą prekybą su labai kultivuotomis, turtingomis bei pramoningomis tautomis. Kiekvienas tokios tautos prekybos siaurinimas, padarytas tikslu plėsti manufaktūras pas save, yra perankstyvas ir neigiamai veikia ne tik visos žmonijos gerovę, bet ir pačios tautos pažangą. Tik tuomet gali būti pateisintos saugojamos priemonės, kai tautos intelektualinis, politinis ir ekonominis išauklėjimas, dėka laisvai prekybai, taip toli nužengs, kad svetimų manufaktūros prekių įvežimas ir pakankamos prekyvietės trūkumas saviems produktams, stabdo ir kliudo jos tolimesnę pažangą.

Tauta, kurios teritorija nėra plati, neteikia įvairiopų gamtinių resursų, nevaldo savų upių žiočių, arba nepakankamai sujungta į vieną, — arba visiškai negali, arba tik nepilnu pasisekimu gali įvesti saugojamą sis-

temą. Tokia tauta visų pirmiausia turi mėginti ištaisyti trūkumus nukariavimais arba sutartimis[1]).

Manufaktūrų jėga apima tokį daugelį mokslo ir galėjimo sričių, reikalauja tiek daug prityrimo, pratybų ir įpratimo, kad pramoniškas šalies kūrimasis tegali eiti tik pamažėl. Kiekvienas apsaugos perdėjimas ir paskubinimas savaime baudžiamas savos tautos gerovės sumažinimu.

N. W. SENIOR.

Nassau William Senior, (1790—1864), baigė juridinius mokslus ir 1825 metais buvo pakviestas politinės ekonomijos profesorium į Oksfordą. 1833 metais buvo anketos komisijos neturtingųjų įstatymams reformuoti nariu. 1847 m. vėl grįžta profesoriauti į Oxfordą. 1826 m. jis paskelbė: An introductory lecture of political economy; Three lectures on the rate of wages, 1830; An outline of the science of political economy, 1836, neminint keliolikos kitų paskelbtų veikalų taip pat knygos forma.

Padedamosios gamybos priemonės[2]).

Išaiškinę gamybos ir vartojimo prigimtį, pereikime dabar į aiškinimą tarpinių jėgų, kurioms padedant eina gamyba.

1. Darbas. Svarbiausioji gamybos padedamoji priemonė yra darbas ir tos jėgos, kurių dalyvavimą teikia pati gamta, be žmogaus pagalbos.

Darbas yra laisvavalis dvasinių arba fizinių gabumų įtempimas gamybos tikslui. Atrodo, kad nėra reikalo

---

1) „Teritorijos sujungimą reikia laikyti esminiu tautų reikalu, ir pastangos tai padaryti yra teisėtas dalykas, net tam tikrais atvejais pateisinąs karą", sako Listas. III knyg. 35 skyr. 524 pusl.

2) Iš „Political Economy" 1826 m.

duoti apibrėžimą žodžiui, kurio reikšmė taip aiški ir visiems suprantama. Tačiau įvairūs ekonomistai išplatino tokias savotiškas pažiūras apie vertės pagrindus, kad dėl to terminui „darbas" pridedamos tokios reikšmės, kurios tiek prieštarauja bendrai įsigalėjusiai šio žodžio prasmei, kad ilgainiui teks abejoti, ar galima be paaiškinimo jį vartoti. Mes ką aik pastebėjome, kad anot kaikurių naujų autorių, vertė priklauso išimtinai nuo darbo. Paklausti remiantis šia teorija paaiškinimo, kodėl padėtas rūsyje vynas, arba ąžuolas, išaugdamas iš daigo į medį, padidina savo vertę, atsako, kad jie vyno pagerėjimą ir medžio augimą taip pat laiką už suvartotą pridedamą darbą. Tų žodžių prasmės mes ne visiškai tesuprantame, tačiau duodame tokią darbo sąvokos definiciją, idant nekiltų įtarimo, kad mes įtraukiame į ją ir savaime einantį gamtos veikimą. Gera būtų mūsų skaitytojams priminti ir tai, kad šis apibrėžimas pašalina bet kurį jėgų panaudojimą, kur nenumatoma jas pačias tiesioginiai, ar joms padedant pagamintas gėrybes, padaryti mainų objektu. Pasamdytas pasiuntinys ir žmogus, kuris bėga dėl malonumo, sportininkas ir medžiotojas, ponios anglų baliuje ir būrys Indijos šokėjų, deda vienodas pastangas. Bet paprasta kalba neleidžia mums vadinti darbo pastangomis tokį veikimą, kuris atliekamas tik savo malonumui.

2. Padedamosios gamtos jėgos. Pasakyme „gamtos mums suteiktomis padedamomis jėgomis", arba trumpiau išsireiškiant, „padedamosiomis gamtos jėgomis", suprantamas tos produktingos padedamosios priemonės, kiek jų jėgos nepriklauso nuo žmogaus veikimo.

Išsireiškimas „padedamosios gamtos jėgos" toli gražu nėra tikslus. Bet mes jį pasirinkome pirma dėl to, kad jis jau ta prasme buvo vartojamas žymių rašytojų, antra vertus, todėl, kad mums nepavyko surasti tinkamesnį pavadinimą. Pirmoje šių gamtos jėgų vietoje stovi žemė su savo kasyklomis, upėmis,

gamtos miškais ir jų laukiniais žvėrimis, trumpai tariant, su visais laisvais gaminiais. Čia jau įeina jūra, oras, šviesa, šilima ir net toki fizikos įstatymai, kaip gravitacija ir elektra, kurias pažindami, mes galime pakeisti substancijų ryšius. Visos šios produktingos padedamosios jėgos pažymimos bendru, aiškiai netiksliu apibrėžimu, duotu vardu ž e m ė, iš dalies dėl to, kad žemė, kaip gėrybių šaltinis, stovi pirmiau už visas tinkamas prisisavinti padedamas jėgas, bet daugiausia dėl to, kad, jos turėjimas tuo pačiu esti daugumos kitų padedamų jėgų turėjimas. Ir nereikia užmiršti, kad nors gamtos jėgos yra būtinos sąlygoms sudaryti kitoms padedamoms gamybos priemonėms, tai jei jos yra visiems prieinamos, jos nesudaro jokios vertės priežasties. Mes jau matėme, kad pasiūlų aprėžimas sudaro būtina vertės sąlygą, gi visa, kas bendrai prieinama, faktinai sudaro neaprėžtus pasiūlus.

3. S u s i l a i k y m a s (Abstinencija). Nors žmonių darbas bei nepriklausančios nuo žmonių padedamos gamtos jėgos ir yra svarbiausios gaminamosios jėgos, vis dėlto, reikalingas dar ir trečio gaminamojo faktoriaus bendradarbiavimas, kad jie galėtų pilnai pasireikšti. Jei gyventojai būtų net labai darbštūs ir turėtų net labai derlingų žemių, tai vis tik, jei jie kreiptų visą savo darbą į tiesioginio veikimo gamybą, ir jos produktus tuojau suvartotų vos juos pagaminus, tai jie greit pastebėtų, kad jų didžiausių pastangų nepakanka net vien būtiniausiems gyvenimo reikmenėms gauti.

Trečiąjį faktorių arba padedamąją gamybos priemonę, be kurios abu kiti faktoriai paliktų be reikšmės pavadinkime s u s i l a i k y m u, arba abstinencija; pavadinimas, kuriuo mes norime pažymėti elgesį asmens, kuris arba susilaiko nuo neproduktingo turimų gėrybių naudojimo, arba kas liečia gamybą, kur jos pasekmės yra laiko atžvilgiu atitolintos, pastarąjai duoda pirmenybę prieš betarpių vaisių gamybą.

Tat buvo šių trečiųjų padedamosios gamybos priemonių pasekmės, į kurias mes nurodėme, kai paskelbėme, kad trečias mūsų elementarinis dėsnis sako, jog darbo ir kitos turtingumui didinti padedančios jėgos gali begaliniai daugintis, kai mes jų produktus naudojame kaip priemonę tolimesnei gamybai. Visos sekamos pastabos apie susilaikymą tesudaro šio dėsnio tolimesnį išskleidimą ir paaiškinimą. Mes sakome išskleidimą ir paaiškinimą, nes vargu bau galima sakyti, kad mūsų dėsnis reikalingas formalaus įrodymo.

Ekonomistai jau seniai įprato padedamąsias gamybos jėgas dalinti į tris dideles šakas. Paprastai tas šakas jie vadina darbu, žeme ir kapitalu. Mes principiniai sutinkame su šiuo padalinimu, nors antros ir trečios šakos pavadinimus pakeitėm kitais. Mes bevelijom vartoti posakį „padedamosios gamtos jėgos" vietoje „žemės", kad tuo išvengti visos jų eilės žymėjimo vardu vienos iš jų; paprotis, kuris duoda progos, kad kitos giminingos rūšys būtų apleidžiamos ir net dažnai visai užmirštamos. Dėl įvairių priežasčių posakį „susilaikymas" mes pastatėme vietoje posakio „kapitalas".

Žodis „kapitalas" taip dažnai buvo įvairiai nusakomas, kad galima abejoti, ar jis turi bendrai priimtinos reikšmės. Mes tačiau manome, kad paprastoje kalboje ir net anot ekonomistų, kai tik jie nebeprisimena savo definicijų, šis žodis reiškia sudėtinę turtų dalį, nukreiptų į turtų gamybą, arba paskirstymą, žmogaus pastangų vaisių. Mes sakome, žmonių pastangų vaisius, ir tuo apimame produktingas padedamąsias priemones, kurioms mes davėme „gamtinių padedamų jėgų" vardą, ir kurios neduoda pelno, moksliška šio žodžio prasme, bet rentą.

Aišku, kad kapitalas šia prasme nėra paprasta produktinga padedamoji priemonė. Daugeliu atveju tat

yra trijų sujungtų padedamų priemonių vaisius. Tam tikra padedamoji gamtos priemonė turėjo duoti žaliavos, tam tikras patenkinimo sulaikymas turėjo jas apskirtai apsaugoti nuo neproduktingo suvartojimo, ir dažniausiai tam tikras darbas turėjo būti padėtas tam, kad jas parengtų ir išlaikytų. Žodžiu susilaikymas mes norime pažymėti tąją padedamąją priemonę, kuri skiriasi nuo darbo ir nuo gamtos padedamųjų jėgų, kurios bendradarbiavimas tačiau reikalingas kapitalo egzistencijai, ir kuri esti tame pačiame santykyje su pelnu, kaip darbas su alga. Mums visiškai aišku, kad mes vartojame žodį susilaikymas daug platesne prasme, kaip paprastoje kalboje. Paprastai į susilaikymą tik tuomet kreipiama dėmesio, kai jis nėra susijęs su darbu. Jį tuojaus galima pažinti elgesy žmogaus, kuris išaugina medį ar gyvulį ligi jo pilno ūgio, bet jis ne taip greitai krinta į akis, kai jis sodina diegą ar sėja grūdą. Stebėtojo dėmesį patraukia savesp darbas, ir jis nesideda į galvą, kad daroma papildoma auka, jei darbas dedamas tolimam tikslui. Šią auką viršaus, mes ir vadiname susilaikymo vardu, ne dėl to, kad jis būtų tam tinkamas pavadinimas, bet dėl to, kad mums nepavyko rasti išsireiškimą, kuris sulauktų mažiau priekaištų. Mes kartą buvome pasirinkę žodį apsirūpinimas (providence), bet jis neapima atsisakymo ir neturi jokio būtino sąryšio su pelnu. Gera apsirūpinti lietsargiu, bet tat, paprasta to žodžio prasme, neneša naudos. Toliau mes pasiūlėme žodį nuosaikumas (frugality), bet šis apima rūpestingumą ir atsidėjimą, t. y. darbą, ir nors praktikoje susilaikymas visados kiek susijęs su darbu, bet vis tik atrodo, kad tuo du dalyku reikia skirti, jei mes norime analizuoti gamybos padedamąsias jėgas.

Galima prikišti, kad grynas susilaikymas esąs vien tik neigimas ir todėl negali faktinai veikti. Tą patį priekaištą galima taipgi padaryti nebailumui arba net lais-

vei, bet ar kas nors kada turėjo ką prieš, kad šios teisingai prilyginamos aktingoms padedamoms jėgoms? Mūsų susilaikymas nuo galimo vartojimo, ir pasiryžimas laukti tolimo laiko atžvilgiu vartojimo vietoj artimo, priklauso sunkiausioms žmogaus valios pastangoms. Tai tiesa, kad kiekviename socialinio rutuliojimosi laipsnyje tokios pastangos buvo daromos, ir tai dažnai buvo daromos, išskyrus gal patį žemiausį, bet ir pačiose žemiausiose jos buvo daromos, nes be jų nebūtų buvę jokios socialinės pažangos. Tačiau tarp visų priemonių, dėka kurioms žmogus gali pakilti savo buities laiptais aukščiau, susilaikymas yra kaip tik, — gal būt, todėl, kad jis yra veikliausias, — taip pat ir toji priemonė, kuri lėčiausiai plinta ir mažiausiai visuotinai yra išsiplėtusi. Tos iš tautų, kurios mažiausiai civilizuotos, ir tos iš įvairių gyventojų klasių, kurios blogiausiai išauklėtos, visada mažiausia atsižvelgia į ateitį ir dėl to yra tos, kurios mažiausiai susilaiko.

Kapitalas. Mes ką tik apibudinome kapitalą, kaip turto dalį, kaip išdavą žmogaus pastangų, dedamų į turtų gaminimą ir paskirstymą, ir padarėme pastabą, kad apskritai, kiekviena atskira kapitalo dalis yra trijų didžiųjų padedamųjų gamybos jėgų darbo, susilaikymo ir padedamų gamtos jėgų, susijungimo vaisius.

Trys paskaitos apie algų aukštį*).

Ką mes suprantame kaip aukštas ir žemas algas?

Darbininkai sudaro kiekvienos bendruomenės daugumą. Todėl svarbiausią politinės ekonomijos uždavinį sudaro ištyrimas priežasčių, kurios turi įtakos algoms. Šiose paskaitose aš turiu galvoje, pirma, išaiškinti kai kuriuos prieštaravimus, kalbant apie aukštas ir žemas

*) „Three Lectures on the Rate of Wages". London 1830.

algas, antra, nustayti betarpiškas priežastis, kurios nustato algos aukštį, ir pagaliau, išdėstyti kai kurias pagrindines klaidas, kurios liečia tas priežastis. Tačiau nagrinėjimą tolimesnių priežasčių, į kurias gali būti suvestos betarpiškos priežastys, aš atidėsiu vėlesniam kursui.

Alga yra mokesnis, kurį darbininkas gauna, kaip atlyginimą už savo dvasinių arba fizinių jėgų veikimą, ir pagal tą atlyginimo dydį algos vadinamos aukštomis ar žemomis. Šis dydis vertinamas trijais įvairiais matais, ir todėl posakis „aukštos ir žemos algos" turi tris įvairias prasmes.

P i r m a. Algos vadinamos žemomis arba aukštomis pagal darbininko per tam tikrą laiką įgytą p i n i g ų sumą, nepaisant prekių, kurias už tą sumą galima pirkti. Taip yra, pav., jei norime pasakyti, kad nuo Henricho VII laikų algos pakilo, nes dabar darbininkas į dieną gauna 1 š. 6 d. arba 2 š., o tais laikais tik $4^1/_2$ d.

A n t r a. Ją vadina žema arba aukšta pagal kiekį ir sudėtį tų prekių, kurių darbininkas gali gauti, nepaisant piniginių pajamų, taip pav., jei mes sakome, algos nuo Heinricho VH valdymo laikų n u k r i t o, nes tuomet darbininkas uždirbdavo pusę šėfelio kviečių per dieną, dabar teuždirba tik ketvirtą šėfelio dalį.

T r e č i a. Ją vadina aukšta arba žema pagal dalį ar procento dydį, kurį darbininkas gauna iš savo darbo išdavų, neatsižvelgiant į bendrą tų išdavų sumą.

Pirmas pažymėjimas, tas, pagal kurį alga tiesiog matuojama pinigų sumos dydžiu, yra paprastas. Antras, tas, kuris traktuoja algas tik santykyje su darbininkų už tai gaunamų prekių kiekiu ir kokybe, kurias jie gali gauti už savo piniginę algą, buvo plačiai vartojamas Adomo Smitho išsireiškimas. Trečias, tas, kuris vadina algą aukšta ar žema, tik atsižvelgiant da-

lies arba procento dydžio, kurį darbininkas gauna už savo tiekinio vertę, įvestas Ricardo ir palaikomas daugelio jo šalininkų.

Vartojimas posakio „aukštos arba žemos algos" šia paskutine prasme, man atrodo labiausiai nevykusiu iš visų Ricardo naujovių, įvestų į tautos ūkio mokslo kalbą. Visų pirmiausia jis turi tendencijos nukreipti mūsų dėmesį, net traktuojant pačią algą, nuo faktų, kurie turi didžiausios įtakos darbininkų būklei. Nustatyti, ar jo alga aukšta ar žema, iš mūsų reikalaujama, kad mes tyrinėtume, ne tai, ar jis gerai ar blogai apmokamas, ne tai, ar jis gerai ar blogai maitinasi arba rengiasi, kaip jis gyvena ir ar apšildo butą, bet vien tiktai, kuri jo darbo procento dalis tenka jo daliai. Per paskutinius ketverius ar penkerius metus audėjas gaudavo tik 8 šil. 3 d., jei jis keturiolika dienų dirbdamas rankomis išausdavo gabalą, kurį kapitalistas parduodavo už 8 šil. 4 d. Anglių pirklys savo žmonėms dažnai sumoka dvi ginėjas[1]) per savaitę ir paskaito savo darbdaviui dvi ir pusę ginėjų už jų patarnavimus. Vis dėl to, anot Ricardo terminologijos, audėjo 4 šil. 1½ d. savaitės alga yra aukštesnė, kaip anglianešio 2 ginėjų alga, nes audėjas gauna 99 procentus savo darbo vertės, o anglianešis tik 80%.

Ir net, jei kalbama terminologija neduotų progos daryti tokių užmetimų, jei net punktas, į kurį stengiamasi atkreipti dėmesį, sudarytų svarbiausį, o ne mažiausiai svarbų algų klausimo momentą, tai ir tuomet ji būtų dėl savo neaiškumo netiksli. Jokis rašytojas negalės sekmingai vartoti visuotinai priimtų išsireiškimų kita prasme, kaip ta, kuri atitinka ligi šiol vartojamai kalboje, ar tokia, kuri net dažnai esti priešinga pastarajai, dar mažiau jam gali pavykti būti visados suprastam. Pats Ricardo, kuris juk tvirtina, kad jam

---

1) 1 ginėja iki 1816 m. aukso moneta, 21 šil. vertės. Dabar skaičiavimo vienetas lygus 21 šil. (Vert. pastaba).

išsireiškimas „aukštos algos“ reiškia tiek pat, kaip didelė santykinė dalis, įvairiose vietose pažymi jas, kaip iššauktas tokių pasekų, kurios tegalėtų pasireikšti tik, jei jis tuo būtų norėjęs pažymėti didesnę sumą. Ir jo šalininkai ir priešininkai buvo vienos nuomonės, kad šiuo pažymėjimu reikia suprasti didelę sumą. Nuo didžio Ricardo veikalo pasirodymo politinės ekonomijos terliotojams pasidarė aksijoma, kad dėl neva visuotinai mokslo pripažintų dėsnių, aukšta alga ir aukštas pelnas nėra suderinami dalykai, ir dėlei to, arba politinės ekonomijos mokslo dėsniai yra klaidingi, arba darbininkų ir kapitalistų interesai esti nuolat priešingi. Prie pirmos nuomonės prisidėjo didelė grupė tų, kurie nieko nepastebi, kai jie ką nors skaito, prie antros, dar didesnė grupė tų, kurie nepastebi, jei jie ką nors mato.

Dvi kitos žodžio reikšmės dėl aukštesnės ar žemesnės algos, toji, kuri atsižvelgia pinigų ir toji, kuri atsižvelgia prekių, kurias gauna darbininkas, abi vienodai yra tikslios; jei mes paimsime algos sumą vienu laiku ir vienoje vietoje, tai jos abi reikš tą patį. Tuo pačiu laiku ir toje pačioje vietoje, darbininkas, kuris gauna aukščiausią algą, savaime suprantama, gali pirktis ir didžiausį prekių kiekį. Kalbent apie įvairias vietas ir įvairius laikus, tada tie žodžiai reiškia visiškai skirtingus dalykus, žiūrint to, ar mes tuo suprantame didesnį ar mažesnį pinigų kiekį, ar daugiau ar mažiau prekių. Nukrypimai, kurie pasirodo algų sumoje įvairiais laikais, veik nieko mums nepasako, išskyrus, kad atitinkamame laiko momente buvo taurių metalų trūkumas ar perteklius: faktai, kurie retai teesti labai svarbūs. Daug svarbesni yra skirtumai piniginių algų sumoje įvairiose vietose tuo pačiu laiku, nes iš jų galima matyti atskirų kraštų darbo vertinimą pasaulinėje prekyvietėje. Bet ir šie skirtumai neduoda jokio pagrindo spręsti apie tikrąsias tos šalies darbo klasės sąlygas, ir duoda tik nepakankamus davinius jų reliatyvinės būklės pažinimui. Vieninteliai davi-

niai, kurie įgalina mus nustatyti tikrą darbininkų būklę kur nors ir kuriuo nors laiku, yra kiekis ir kokybė prekių, kurios sudaro jų algą, ir kuriomis ji išmokama, aba kurios galėtų atsirasti, jei alga būtų išmokama pinigais. Ir kadangi faktinoji arba santykinė darbininkų būklė sudaro šio tyrinėjimo svarbiausiąjį objektą, tai aš žodį „algą" vartosiu ne tam, kad pažymėti pinigus, bet pažymėdamas prekes, kurias darbininkas gauna, ir aš vadinsiu algas pakilusiomis, jei prekių kiekis ir kokybė pakils arba taps geresnė, kritusiomis, jei jų kiekis taps mažesnis arba jos taps blogesnės.

Savaime aišku, kad darbininko būklė nepareina nuo sumos, kurią jis gauna per tam tikrą laiko momentą, bet nuo jo vidutinių pajamų per tam tikrą laiko tarpą — savaitę, mėnesį arba per metus, ir kad, juo ilgesnis bus paimtas laikotarpis, juo tikslesnis bus įvertinimas. Savaitinė alga, žinoma, yra vienodesnė, kaip dieninė, o metinė alga pastovesnė kaip mėnesinė, ir jei mes galime nustatyti sumą, kurią žmogus uždirbo per dešimts arba dvidešimts metų, tai mes arčiau susipažintume su jo būklę, kaip apriboję savo tyrinėjimus vien tik vienais metais. Bet algos sumų nustatymas per labai didelį laikotarpį yra susijęs su tokiomis didelėmis sunkenybėmis, kad geriausiai bus, jei mes paimsime vienerius metus. Tuomet bus paimta tai, kas kiekviename klimate labai skiriasi, — žiemos ir vasaros alga, kuri apima ir tą laiką, per kurį nuosaikiose temperatūros juostose sunoksta svarbiausieji laukų vaisiai, ir dėl šios priežasties visuomenės ūkio mokytojų paprastai priimamas už vidutinį laiką, per kurį kapitalas laikomas kaip iš anksto duotas.

Aš turiu pridėti, kad aš moters ir nesavarankiškų vaikų algą laikau vedusio darbininko algos dalimi. Jos išleidimas privestų prie netikslaus palyginamosios darbininkų būklės įvairiose šalyse arba įvairiose profesijose vertinimo. Tuose darbuose, kurie eina dengtose patalpose ir mašinų pagalba, kur įtempimas ir triūsas reikalingi vien tik priežiūrai, moters arba vaiko darbas

yra beveik lygus suaugusio darbui. Keturiolikos metų mergaitė gali audžiamas stakles prižiūrėti beveik taip pat, kaip ir jos tėvas; bet kur reikalinga jėga arba kur tenka susidurti su metų oro permainomis, ten moterys, mergaitės arba net ir vaikai maža ką tegali padaryti, ligi šie pasiekia amžiaus, kada jie jau paprastai apleidžia tėvų namus. Ką uždirba kurio nors audėjo ar verpėjo žmona ir vaikai Mančesteryje, yra lygu vyro uždarbiui arba net praneša jį. Laukų darbininkų, dailydės ar anglianešio moterų ir vaikų pajamos paprastai nedidelės; tuo tarpu kaip tėvas visasis šiais atvejais per savaitę uždirba 15 šil., tai vienos šeimos savaitinis uždardis siekia 30 š. ir kitos tik 17 š. ar 18 š.

Tačiau reikia sutikti, kad ši atrodoma pinigiška nauda ne visa tenka darbininkui. Moteris atitraukiama nuo namų darbo ir dalis padidėjusios algos turi būti skiriama pirkti tokiems daiktams, kurie priešingu atveju galėtų būti gaminami namie. Moralinė žala dar didesnė. Žindomi vaikai nukenčia dėl motinos rūpestingumo stokos, o didesni vaikai nukenčia dėl religinio, moralinio ir dvasinio auklėjimo stokos, dėl vaikiškų džiaugsmų ir pramogų trūkumo. Atidarymas mokyklų mažiesiems vaikams bei sekmadieninių mokyklų didesniems, paskelbimas įstatymų, reguliuojančių valandų skaičių, per kurį vaikams būtų leista dirbti, yra priemonės šioms žaloms palengvinti, bet ligi tam tikro laipsnio jos neišvengiamos ten, kur parduodamas moterų ir vaikų darbas. Ir jei šie dalykai, griežtai paėmus, neįeina į tautos ūkio mokslą, tai vis dėlto į juos tenka atsižvelgti, sprendžiant priežastis, kurios turi įtakos dirbančių klasių gerovei.

Paskutinė įvedamoji mintis, į kurią aš turiu kreipti jūsų dėmesį, yra skirtumas tarp algų ratos ir darbo kainos.

Jei dirbtų vien tik vyrai, ir visi darbininkai iš viso patiektų vienodą darbo kiekį per tą patį valandų skaičių, tai abu šie išsireiškimai būtų tolygūs. Jei, pav.,

kiekvienas žmogus per kiekvienus metus dirbtų tris šimtus dienų ir kiekvieną dieną po dešimts valandų, tai tuomet kiekvieno jų vienos dienos darbo kaina siektų trisšimtinę metinės algos dalį. Bet nė viena iš tų prielaidų nesutinka su tikrenybe. Mes matėme, kad metinė šeimos alga dažnai apima taip pat moteries ir vaikų pajamas. Ir vargu ar yra kas įvairesnio už darbo dienų skaičių per metus, arba darbo dienos valandų skaičių, arba atskiro darbininko pastangų laipsnį per vieną valandą.

Protestantų šalyse įvestų metinių švenčių skaičius siekia iki penkiasdešimties ir šešių dešimčių. Daugelyje katalikų šalių jis praneša šimtą. Sakoma, kad pas Indijos darbininkus jos siekia beveik pusės metų. Bet šios šventės apima tik tam tikrą gyventojų dalį; jūrininko, kareivio arba tarno darbas beveik nežino dienų skirtumo.

Toliau, žiemių ir pietų platumose darbo valandos ore aprėžtos dienos šviesos ilgumu, kiekviename klimate jos pareina nuo oro. Jei darbininkas dirba pastogėje, tai darbo dienos valandos per metus gali būti vienodos. Ir nepareinamai nuo gamtinių priežasčių, dienos darbo valandos įvairiose šalyse, kaip ir tos pačios šalies atskiruose versluose, yra įvairios. Dienos darbo laikas Prancūzijoje, gal būt, ilgesnis kaip Anglijoje, bet Anglijoje tikrai ilgesnis kaip Indostane. Mančesteryje pramonės darbininkas paprastai dirba dvylika valandų, Birminghame dešimts, gi Londono pardavėjas retai kada dirba ilgiau kaip aštuonias arba devynias valandas.

Tarp įvairių darbininkų darbo įtempimo per tam tikrą laiko tarpą, yra dar didesnis skirtumas. Dažnai negalima padaryti net jokio sulyginimo. Nėra jokio bendro mato pastangoms angliakasio arba siuvėjo, pardavėjo arba geležies liejiko. Ir darbai, kurie pagal rūšį yra vienodi, nežiūrint į tai, gali dar skirtis intensyvumo laipsniu. Daugelis liudininkų, kurie buvo apklausinėjami „Artisans and Machinery" komiteto (1824 m. sesija) buvo anglų pramonės darbininkai, kurie buvo dir-

bę Prancūzijoje. Jie visi tvirtino, kad prancūzų darbininkai net darbo valandomis, palyginti, tinginiaudavo. Vienas iš liudininkų, Adam Young, dvejus metus dirbo viename didžiausių Elzaso fabrikų. Į klausimą: „Ar Jūs radote tenykščius verpėjus taip pat uolius, kaip anglų?" atsakė: „Ne, vienas anglų verpėjas padirba dvigubai tiek kaip prancūzas. Jie keliasi 4 valandą ryto ir dirba ligi 10 valandos nakties, bet darbininkai mūsų verpyklose atlieka daugiau per 6 valandas, kaip jie per dešimts". „Ar dirbo tarp Jūsų prancūzai?" — „Taip, aštuoni žmonės gaudami 2 frankus į dieną". „Kokia buvo Jūsų dienos alga?" — „Dvylika frankų". „Jei Jūs būtumėt turėję savo tarpe aštuonis anglus šukuotojus, kiek daugiau darbo Jūs būtumėt galėję atlikti?" „Su vienu anglu aš būčiau daugiau pagaminęs, kaip su tais aštuoniais prancūzais. Negalima vadinti to, ką jie darė, darbu: jie tik spogso į dalyką ir nori, kad jis būtų jau padarytas . Ar prancūzų siūlai gaminami didesnėmis išlaidomis?" „Taip, nepaisant to, kad tenykščiai darbininkai gauna žymiai menkesnes algas, kaip anglų darbininkai" (p. p. 580, 582).

Net ir toje pačioje šalyje ir tuose pačiuose versluose nuolatos galima pastebėti tokias nelygybes. Visiškai aišku, kad darbininkas, gaudamas akordinę algą, labiau įtemptai dirba, kaip darbininkas, gaunąs laikinę algą, ir laisvas darbininkas, gaudamas laikinę alga, daugiau, kaip gyvenąs beturčių prieglaudoje, o šis vis dar daugiau, kaip kalinys.

Aišku, kad algos dydis nekrypsta tiek į lygybę, kaip darbo kaina, nes algos sumai turi įtakos, pirma, kiekvienas kainų svyravimas, antra, kiekvienas svyravimas atlikto darbo sumoje.

Vidutinės metinės darbo algos Anglijoje tris kartus aukštesnės, kaip Airijoje, bet taip pat galima pasakyti, kad airių darbininkas pagamina ne daugiau kaip $^1/_3$, ką pagamina anglas, todėl darbo kaina abiejose šalyse yra apytikriai ta pati. Anglijoje darbininkas akordiniai

uždirba daug daugiau, kaip darbininkas, gaunantis laikinį atlyginimą. Bet kadangi, matomai, jo darbas lygiai tiek pat našus, tai kaina už jo darbą negali būti aukštesnė. Galima net prileisti, kad darbo kaina visur ir tuo pačiu laiku yra lygi, ir kad, jei nebūtų kliūčių — jei kiekvienas tiksliai žinotų, kur ieškoti tikros savo naudos ir laiku ją semtų — jei nebūtų jokių kliūčių perkelti kapitalą ir darbą iš vietos į vietą ir iš vienos įmonės į kitą, — tai tuomet darbo kaina vienu laiku būtų visur ta pati. Bet šios kliūtys taip veikia, kad darbo kaina žymiai svyruoja net tuo pačiu laiku ir toje pačioje vietoje, o algos sumos bei darbo kainos svyravimus įvairiais laikais ir įvairiose vietose sukelia ne tik šios, bet dar ir kitos priežastys, kurios bus tiriamos vėlesnėse paskaitose.

Šie svyravimai įvairiai veikia darbininkus ir darbdavius. Darbdaviui rūpi laikyti darbo kainą žemą, bet ligi ta kaina palieka ta pati, ligi jis tam tikromis išlaidomis gauna tam tikrą darbo kiekį, tol jo padėtis nepasikeičia. Jei nuomininkas mato, kad jo laukas gali būti sukastas už 12 £, tai jam vis tiek, ar jis visą sumą sumokės trims geriems darbininkams, ar keturiems paprastiems. Trys gautų aukštesnes algas kaip keturi, bet kadangi jie santykiniai daugiau darbo atliktų, tai jų darbas būtų tiek pat pigus. Jei trys galėtų būti pasamdyti po 3 £ 10 š. kiekvienas, o keturi reikalautų po 3 £ kiekvienas, tai atlikto darbo kaina būtų mažesnė, nors tų trijų algos būtų aukštesnės.

Teisinga, kad priežastys, kurios pakelia darbo atlyginimą, dažnai pakelia taip pat ir kapitalistų pelną. Jei žmogus padidintu uolumu atlieka darbą už du, tai tuomet ir algos suma ir pelnas apskritai pakils. Bet pelnas pakils ne dėl algų pakilimo, bet dėl pridedamo darbo kainos sumažėjimo, arba todėl, kad perijodas, už kurį pirmiau buvo išmokama alga, bus trumpesnis.

Antra vertus, darbininkas principialiai suinteresuotas algos suma. Kadangi jo algos suma duota, tai jam

žinoma svarbu, kad kaina už jo darbą būtų aukšta, nes jos laikosi tas įsitempimo laipsnis, kurio iš jo laukiama. Jei jo algos suma yra maža, tai jis turi būti palyginti neturtingas; jei suma aukšta, tai jis turi būti palyginti turtingas, vis tiek kaip aukštai apmokamos jo atskiros pastangos. Vienu atveju jis maža turės darbo, bet užtat turės stiglių, antru atveju jis turės daug darbo ir perteklių. Aš esu toli nuo to, kad manyčiau, jog į sunkaus ir nepaliaujamo darbo nuostolius arba į tam tikro laipsnio liuoslaikio naudingumą, vertinant laimę, neturi būti atkreipta dėmesio. Bet kaip ekonomistui, man rūpi ne laimė, o gerovė, ir todėl turiu ne tik teisę, bet ir pareigą, neliesti visų tų argumentų, kurie neliečia gerovės. Iš tikrųjų, tačiau, gerovė ir laimė retai esti priešingi viena kitai. Kai gamta paskyrė žmogų darbui, ji sumažino jo nenorą tuo, kad ilgą tinginiavimą padarė jam įkyriu ir atpildo sąvoką tampriai surišo su pastangų mintimi. Neturtingas ir tik pusiau užimtas airių darbininkas arba dar neturtingesnis ir dar mažiau linkęs į darbą laukinis, palyginti su įtemptai dirbančiu anglų darbininku, tiek pat skiriasi ir gerove ir pajamomis. Nors gali atsitikti, kad anglas savo darbingumą perdeda, kad savo padėties gerinimo noras stumia jį pasirinkti tokį verslą, kur jam gresia ligos, su kuriomis palyginus, algos pakėlimas menkas atlyginimas. Bet kad tai nėra visuotinas reiškinys, galima įrodyti palyginus dabartinį gyvenimo ilgį Anglijoje su seniau buvusiu, ir su gyvenimo ilgumu kitose šalyse. Visų pripažinta, kad per paskutinius penkiasdešimts metų labai sustiprėjo mūsų pramonėje užimtų gyventojų darbingumas ir kad jie dabar yra darbščiausi pasaulio darbininkai. Bet vis dėlto per tą visą laiką jų vidutinis gyvenimo ilgis nuolatos didėjo ir, berods, tebedidėja. Nežiūrint atrodomo jų dalies verslų nepakenčiamumo, nežiūrint dūmų ir oro tvankumo, kame jie praleidžia septyniasdešimts dvi darbo valandas per savaitę, jie naudojasi ilgiau gyvenimu, kaip esančių geriausiose klimato sąlygose kraštų lengvai dirbą gyventojai. Vidu-

tinis laukinių mirtingumas yra didžiausias, kuris mums iš viso žinomas. Europos kontinente jis apytikriai siekia 1:34. Anglijoje, laikais apytikriai prieš šimtą metų, kada daugiau pusės gyventojų buvo ūkininkai, jis vertinamas 1:30, prieš penkiasdešimts metų 1:40, prieš trisdešimts metų 1:47, prieš dvidešimts metų 1:52. Dabar, kai du trečdaliu mūsų darbininkų užimti pramonės darbu ir daugiau kaip trečdalis gyvena miestuose, jis vertinamas 1:58.

Dažnos klaidos dėl faktorių, kurie turi įtakos algoms.

Po to kaip aš paskutinėje paskaitoje išaiškinau skirtumą, kuris iš tikrųjų yra tarp darbo kainos ir algos aukščio, toliau aš laikysiu, kad kiekviena darbo šeima susideda iš vienodo asmenų skaičiaus ir parodo vienodą veiklumo laipsnį. Tokia prielaida bus panaikintas skirtumas tarp darbo kainos ir algos sumos, arba teliks tik tas skirtumas, kad pirmas pažymėjimas bus taikomas kiekvienos atskiros pastangos atlyginimui, paskutinysis — visų atskirų pastangų atlyginimo sumai per kiaurus metus. Ir klausimas, į kurį mums teks atsakyti, yra tokis: kurios yra priežastys, nustatančios prekių kiekį ir kokybę, kurias tam tikroje šalyje, tam tikru laiko momentu darbininko šeima gali įsigyti? Betarpiškos priežastys atrodo man gana aiškios. Kiekvienos darbininko šeimos per metus įsigyjamų priekių kiekį ir kokybę nustato kiekis ir kokybė tų prekių, kurie tiesiog ar netiesiog skiriami tais metais darbo gyventojams vartoti, palyginant su darbininkų šeimų skaičiumi (šiuo pažymėjimu apimami visi, kurie savo pragyvenimą turi pelnytis savo darbu); arba, aiškiau sakant, nuo darbininkams išlaikyti esamo fondo dydžio, palyginant su maitintinų darbininkų skaičiumi. Šis dėsnis yra taip savaime suprantamas, kad aš jį, jei tautos ūkio mokslas būtų naujas mokslas, patiekčiau be jokių įro-

dymų. Bet jums įspėti aš turiu pasakyti, kad šis dėsnis nėra suderinamas su pažiūromis, kurios, iš dalies dėl didelio skaičiaus, iš dalies dėl įtakos tų, kurie jas gina, užsitarnauja dėmesio.

P i r m a. Jis nesuderinamas su pažiūra, kad algos dydis pareina nuo santykio, kuriame yra darbininkų skaičius su šalies k a p i t a l o suma. Žodis kapitalas turi tiek daug reikšmių, kad labai sunku tą pažiūrą tiksliai formuluoti; vis dėlto aš nežinau nė vieno to žodžio aiškinimo, kuris neapimtų taip pat daiktų, kurie netarnauja darbininkų klasėms. Jei mano dėsnis teisingas, tai jokis tų d a i k t ų padidėjimas ar sumažėjimas negali turėti tiesioginės įtakos algai. Jei atsidangintų į mūsų tėvynę užsienio pirklys su laivu, pilnu žalio ir apdirbto šilko, nerinių ir deimantų, tai laivo krovinys padidintų šalies kapitalą; šilkų, nerinių ir deimantų būtų didesnis kiekis ir vartojimas tų, kurie jais naudojasi, padidėtų. Bet darbininkų vartojimas tiesioginiai nepadidėtų: netiesioginiai ir kaip pasekmė to, jis tačiau, galėtų padidėti. Šilkas, perdirbus jį, galėtų būti vėl išvežtas ir prekės, kurios tarnauja darbininkams vartoti, už tat galėtų būti įvežtos, ir po to, bet tik po to, pakiltų ir algos. Šis pakilimas, tačiau, neįvyktų su pirmu padidėjimu, kuris pasireikštų kapitale šilko forma, bet jį atstojamu kiekiu, kuris būtų įvežtas darbininkams skiriamomis prekėmis.

A n t r a. Jis nesuderinamas su pažiūra, kad alga pareina nuo santykio, kurį sudaro darbininkų skaičius su p a j a m o m i s visuomenės, kurių nariais jie esti. Ką tik minėtame nerinių ir deimantų naujų atsargų įvežimo pavyzdyje, p a j a m o s tų, kurie nerinius ir deimantus vartoja, padidėtų, bet kadangi darbininkų algos leidžiamos ne tokiems daiktams, tai j o s paliktų tos pačios. Galima net įvardinti atsitikimus, kur didelės visuomenės dalies pajamos padidėjo, o darbininkų algos, nepadidėjus jų skaičiui, vis tik sumažėjo. Sakysiu, kad Airijos prekybos pagrindą sudaro laukų vaisių

auginimas anglų prekyvietei, ir kiekvieniems dviem šimtam žemės margų tenka dešimts šeimų, kurioms pusė lauko reikalinga pačių gyvenimo priemonėms auginti, o antra pusė javams ir kitiems išvežamiems žemės produktams. Tokioms sąlygoms esant anglų žemvaldžiams ir nuomininkams bus naudinga, jei anglų prekyvietėje atsiras gyvulių, mėsos ir vilnos paklausai vietoj javų, paversti savo ariamas žemes ganyklomis. Tokiu atveju, vietoje dešimties šeimų dviem šimtams margų pakaks ir dviejų: viena gamins maisto produktus abiems, o antra rūpinsis gyvuliais ir avimis. Žemvaldžių ir nuomininkų pajamos padidės, bet žymi darbininkų dalis liks be darbo; žymi žemės dalis, kuri pirmiau tarnavo tam, kad gamintų atsargas jiems vartoti, tarnaus dabar Anglijos vartojamoms prekėms gaminti, ir airių darbininkams išlaikyti fondas kris, nežiūrint žemvaldžių ir nuomininkų pajamų padidėjimo.

Trečia. Jis nesuderinamas su įsigalėjusia pažiūra, kad nuomininkų, žemvaldžių, hypotekos skolintojų, ir kitų neproduktingų vartotojų gyvenimas kitur, gali būti žalingas žaliavos neišvežančios šalies dirbantiems gyventojams.

Šalyje, kuri išveža žaliavas, tokiu absentizmu algos gali būti nuspaustos. Kai airių žemvaldys gyvena savo dvare, tai jis reikalingas patarnavimų tam tikrų asmenų, kurie ten pat turi gyventi, kad jį kasdien aprūpintų. Jis reikalingas tarnų, sodininkų, gal būt, varovų. Jei jis statos namus, tai jam reikia ten pat gyvenančių mūrininkų ir dailydžių; savo įtaisymų dalį jis gali gauti ir iš kitur, bet didžiuma jų turi būti čia pat, kaimynystėje, pagaminta. Dalis jo dvaro turtų, ar, kas yra tas pats, jo rentos dalis, turi būti išleista maistui, drapanoms ir pastogei parūpinti tiems žmonėms, o taip pat ir tiems, kurie tą maistą, drapanas ir pastogę sukuria. Jei jis išsikrausto gyventi į Angliją, tai visa tat bus pagaminta anglų. Žemė ir kapitalas, kurie prieš tai buvo naudojami airių darbininkams maitinti, dabar

bus vartojami javams ir gyvuliams auginti, anglų darbininkų pragyvenimo reikalams. Visa airių darbininkams skiriama prekių atsarga bus sumažinta, o skiriama anglų darbininkams bus padidinta, dėl to ir algos Anglijoje pakils, o Airijoje kris.

Tiesa, kad šios pasekmės nepasireikš tuo pačiu laipsniu, kuriuo pakils žemvaldžio pajamos. Ligi jis gyveno Airijoje, jis tikrai vartojo daug užsienio prekių. Jis, matomai, pirkosi arbatos, vyno ir cukraus, o taip pat ir kitų daiktų, kurie ar tai dėl klimato ar dėl Airijos pramonės būklės, negalėjo būti gaminami vietoje. Jis greičiausia apmokėdavo juos tuo, kad javus ir gyvulius gabendavo į Angliją. Taip pat teisinga, kad jis gyvendamas Airijoje savo žemės ir savo rentų dalį vartojo kitiems tikslams, iš kurių dirbantieji gyventojai jokios naudos neturėjo, pav., parkui medžioklei, gėlynui, arba arkliams ar medžioklės šunims auginti. Jam išsikrausčius, toji jo žemės dalis, kurią jis naudojo parkui, gali būti kitaip naudojama, iš dalies išvežamiems produktams gaminti, iš dalies gaminti maisto produktams jų gamintojams, o toji dalis, kuri tarnavo jo arkliams šerti, dabar gali būti skiriama šerti eksportiniams arkliams. Pirmoji to pakeitimo dalis būtų naudinga, antroji būtų nežalinga. Taip pat mes neturime pamiršti, kad dėl pigaus susisiekimo tarp Anglijos ir Airijos, dalis tų žmonių, arba net, gal būt, ir visi, kurie buvo apie jį užimti, išvažiuos drauge su juo į Angliją. Tuo atveju abiejose šalyse neįvyks jokių atmainų algose. Airijoje vienodai būtų sumažintas fondas darbininkams laikyti ir esamų darbininkų skaičius, o Anglijoje ir fondas laikyti darbininkams ir darbininkų skaičius vienodai pakiltų.

Po to, kaip aš visus šiuos punktus, kurių yra nemaža, išnagrinėjau tariamos airių žemvaldžių absentizmo įtakos airių dirbantiems gyventojams atžvilgiu, aš negaliu sutikti su M' Cullocho nuomone, kad šie papročiai neturi didesnės įtakos. Aš tegaliu tik prisidėti prie

bendros pažiūros, kuri sako, kad absentistų grįžimas, nors jis neturėtų įtakos britų valstybės klestėjimui, bet vis dėlto neduotų naudos Airijai, nors šiam galimumui dažnai skiria per didelės reikšmės.

Per M' Cullocho garsų komiteto apklausinėjimą dėl Airijos padėties (1825 m. Sess. 4 Report. 814) jis buvo paklaustas: „Prileidus, kad svarbiausią Airijos eksporto šaką sudaro gyvi gyvuliai ir žymi rentos dalis išmokama jais, tai ar šis būdas reikalingoms rentai mokėti priemonėms gauti, mažiau prisidės prie skurdo pašalinimo, kaip tat galėtų padaryti pakankamas darbo galimumas?" Jis atsakė: „Jei rentos išmokėjimo būdas nepasikeistų, grįžus žemvaldžiui namo, tai jo buvimas ten neturėtų jokios įtakos".

„Ar nebūtų", — toliau jo klausinėjo, — „šalies gyventojams naudos, jei tam tikra rentos dalis būtų išleidžiama tarp jų pačių, kuri (jam esant kitur) būtų išsiunčiama (į Angliją)?" „Ne", — atsakė jis, —„aš nenumatau, kaip tat galėtų būti jiems nors kiek naudinga. Jei jos iš vienos pusės turi tam tikrą vertę, išleidžiamą airių prekėms, tai iš kitos pusės už jas atiduodama taip gi tam tikra vertė. Arba gyvuliai būtų siunčiami į Angliją, arba paliktų šalyje. Jei jie išvežami, tai žemvaldys gauna jų vertę anglų prekėmis, jei jie neišvežami, tai jų vertę jis gauna airių prekėmis, taip kad abiejais atvejais žemvaldys ar gyvena iš gyvulių ar iš jų vertės: ir ar jis gyventų Airijoje ar Anglijoje, tai savaime aišku, kad airiams išgyventi lieka lygiai ta pati vertė prekėmis."

Ši išvada prileidžia, kad žemvaldys, ligi jis gyvena Airijoje, suvartoja pats visus gyvulius, kurie išauginami jo laukose, nes jokiai kitai prielaidai esant nebūtų galima, kad airiams gyventi paliktų tas pats prekių kiekis ir tada, kai gyvuliai lieka Airijoje, ir tada, kai juos išveža.

Bet jei šalis neįveža jokių žaliavų, tai tuomet absentizmo pasekmės yra visiškai kitokios. Tie,

kurie savo įeigas traukia iš tokios šalies, negali jų tinkamai suavrtoti užsienyje, jei jie pirma neišleido jų namie.

Jei Leicestershire'o žemvaldys gyvena savo dvare, tai jis vartoja tam tikrą dalį savo žemės, arba, kas reiškia tą patį, savo rentos, išlaikyti tiems, kurie aprūpina jį tomis prekėmis ir patarnavimais, kurie turi būti suvartoti toje pačioje vietoje, kurioje jie buvo pagaminti. Jei jis persikelia į Londoną, tai jis reikalingas londoniečių patarnavimų, o žemės ir kapitalo išdavos, kurios prieš tai maitino darbininkus, gyvenusius Leicestershire, bus išsiųstos Londone gyvenantiems darbininkams maitinti. Galimas daiktas, kad darbininkai jį paseks ir algos Leicestershire ir Londone tuomet pasiliks lygios, bet ligi tat įvyks, algos vienoje apylinkėje turės pakilti, o kitoje kristi. Vienu metu, darbininkams maitinti fondas, kaip ir išlaikytinų darbininkų skaičius, paliks nekintami, nes kritimas ir kilimas laiko vienas kitą pusiausvyroj, ta pati algų suma būtų padalyta tarp to paties asmenų skaičiaus, nors ir ne visai tuo pat santykiu, kaip prieš tai.

Jeigu tačiau jis persikeltų į Paryžių, tai paskirstymas vėl būtų kitokis. Kadangi žaliavų kaina Prancūzijoje žemesnė kaip Anglijoje ir kadangi tų šalių papročių ir kalbos skirtumas darbininkų persikėlimui iš čia į ten užkerta kelią, tai paskui jį negali eiti nei darbininkai, nei jo dvaro gaminiai. Jis turi naudotis prancūzų darbininkais, ir turi savo žemės pajamų dalį, arba, kas yra tas pats, savo rentą, paversti į eksportuotiną prekę, kad jis ją užsienyje galėtų gauti. Galima būtų prileisti, kad jis gaus savo rentą pinigais. Net, jei tat ir įvyktų, tai tas dar nekenktų anglų darbininkams, nes kadangi jie pinigus nė valgo, nė geria, tat juos, jei jiems paliktų, ta pati prekių suma, pinigų išvežimas nepaliestų. Bet negalimas daiktas, kad jis imtų savo rentą pinigų pavidale turėdamas iš to nenupelnvto nuostolio. Vekselių kursas tarp Londono ir Paryžiaus dažniausiai esti naudingesnis Londonui ir jis taip retai kada nu-

krypsta tiek nuo p a r i tarp dviejų šalių, kad tat padengtų taurių metalų persiuntimo išlaidas iš vienos šalies į kitą, išskyrus šalis, kurios turi kasyklas ir tokias šalis, kurios kasyklų neturi. Pinigų siuntimas iš Anglijos į Prancūziją turėtų eiti prekių pavidalu, ar tiesiog į Prancūziją ar į kurią kitą šalį, kuri palaiko prekybos ryšius su Prancūzija. Bet kuriuo būdu tie pramonės gaminiai gali būti pagaminti? Žinoma, mainais už žemvaldžio rentą. Dalis jo pajamų iš žemės dabar eitų į Birminghamą arba Sheffieldą arba patektų į Manchesterį ar Londoną išlaikyti darbininkams, kurie gamina į užsienį eksportuojamas ir ten žemvaldžio naudai parduodamas prekes. Anglų absentistas išleidžia savo pajamas lygiai tuo pat būdu, lyg kad jis būtų likęs namie ir būtų reikalingas vien metalo prekių ar medvilnės. Vietoje tenkintis sodininkų ir tarnų, tapetininkų ir siuvėjų patarnavimais, jis naudojasi verpėjų, audėjų ir šaltkalvių patarnavimais. Abiejais atvejais jo pajamos naudojamos darbininkams laikyti, nors darbininkų klasės ir būtų įvairios, ir abiejais atvejais darbo algoms nebūtų padaryta įtakos, kadangi bendras fondas darbininkams laikyti ir išlaikytinų darbininkų skaičius palieka tas pats.

Ištikrųjų gi šis fondas, kas liečia jo kiekį ir jo kokybę, pagerėja. Jis bus didesnis, nes žemė, kuri pirmiau tarnavo kaip parkas arba šunims, arkliams, kiškiams ar fazanams maitinti, dabar bus vartojama maistui arba dangos priemonėms žmonėms gaminti. Jis bus geresnis, nes padidėjusi pramonės gamyba iššauktų sustiprintą darbo pasidalinimą, didesnių ir geresnių mašinų vartojimą ir kitus pagerinimus, dėl kurių mes jau seniai nustatėme, kad jie sudaro būtinus padaugintą gamybą lydinčius reiškinius.

Man atrodo, kad iš to tegali atsirasti viena vienintelė žala. Absentistas didesne dalimi išvengia apkrovimo vietiniais mokesčiais. Aš sakau didesne dalimi, nes vis tik jis, kaip namų ir žemės savininkas, turi dar

mokėti tuos mokesčius, kuriais apkrautos rentos; jis taip pat moka dalį mokesčių už pramonės gaminių žaliavas, ir jei pas mus mokesčiais būtų apkraunamos pajamos arba išvežtos prekės, tai jis būtų priverstas mokėti valstybės kasai didesnę sumą kaip pirmiau. Bet mūsų dabartinėje sistemoje, kuri mokesčių didžiumą sukrauja prekėms, kurios gaminamos vietiniam vartojimui, jis gaus didesnę savo pajamų dalį be atskaitymų, ir vietoje rėmęs britų vyriausybę, jis rems prancūzų arba italų. Ši žala, gal būt, apytikriai atsvers tą naudą, kurią aš ką tik minėjau ir padės suprasti tai, kad visuomenė, kuri išveža tik pramonės gaminius, dėl jos neproduktingų narių gyvenimo užsienyje taps nė turtingesnė, nė mažiau turtinga.

Gal būt, laikas šia proga priminti tai, kad mano dėmėsis išimtinai krypsta į gerovę ir skurdą. Negalima praeiti niekados ir pro moralines absentizmo pasekmes, jei jau autorius nori ištirti priežastis, kurios palaiko tautų laimę, bet jos glūdi šalia tautos ūkio mokslo ribų. Aš to ir nesigailiu, nes jos sudaro dalyką, iš kurio patenkinamų išdavų sunku yra pasiekti. Vienų atžvilgiu ištikrųjų moralinis klausimas esti lengvesnis, nes jis nėra apsunkintas samprotavimais, ar geriau išvežti žaliavą ar pramonės gaminius, arba ar žemvaldys negyvenąs savo dvare turėtų gyventi užsienyje, ar savo šalies mieste. Jei jo būvimas turėtų geros moralinės įtakos, tai jis turi gyventi savo pačio dvare. Jo žemėse gyvenantiems vis tiek, kur jis gyvena, jei jis iš dvaro išvažiavęs. Adomas Smithas laikėsi pažiūros, kad jo gyvenimas savo dvare yra morališkai žalingas. Jis pastebi (II kn., 3 skyr.), „kad dvaro būstinės artumas apskritai žemesnius liaudies sluoksnius tvirkina ir skurdina. Didelio kaimo gyventojai, kurie jau buvo padarę didelę pažangą pramonės srityje, liko tinginiais, kai didelis ponas perkėlė savo dvarą jo kaimynystėn." Ir M' Culloch, kurio, kaip stebėtojo, sąžiningumu ir protingumu mes galime pasitikėti, iš savo paties patyrimo priėjo išvados, kad Škotijoje absentistų dvarai geriau-

siai eksploatuojami. Žinoma, daug kas pareina ir nuo jų asmens būdo, bet aš tačiau linkęs manyti, kad apskritai, žmonių su dideliais turtais artumas moraliai demoralizuoja, o žmonės su vidutiniais turtais moraliai yra naudingesni betarpiškai kaimynystei. Platūs gyvenimo užsimojimai, įvairaus laipsnio abejingumas, pastebimas pas visus didelio dvaro narius, duoda blogą pavyzdį ir duoda dar daugiau progos apmaudui ir nepasitenkinimui. Salonas ir arklydės kenkia vidurinio luomo kaimynystei, o ūkio kamara ir šeimynos būstas, žemesniems luomams. Bet atrodo, kad šeimos su saikiomis pajamomis, o jomis aš suprantu tokias pajamas, kurios svyruoja tarp 500 sv. st. ir 2.000 sv. st., yra tokioje socialinėje padėtyje, kuri sudaro geriausias sąlygas pasiekti moraliniam ir dvasiniam tobulumui ir perduoti jį sau lygiems ir savo valdiniams. Aš neabejoju tuo, kad ponaujanti šeima, kuri gyvena tinkamai sutvarkytose sąlygose, pašalindama prietarus, taikindama ginčus, skatindama ir rodydama uolumą, pagirdama ar papeikdama kaimo gyventojų elgesį, gali geriausiai pakelti tos apylinkės charakterį. Didžiausia mūsų šalies laimė, kad beveik kiekvienoje parapijoje galima rasti tokį gyventoją, kurio lėšos ir auklėjimas įgalina jį tai atlikti, ir kuris daro tokios įtakos iš padorumo pareigos, bet tai supranta kaip dalyką, kuris sudaro ypatingą jo misiją. Tie tūkstančiai dvasininkų šeimų, kurios pas mus išsimėtę po visą šalį, iš kurių kiekviena savo apylinkėje veikia kaip mažas auklėjimo centras, sudaro mūsų privalumą, kuris mums perdaug įprastas, kad mes galėtume jį tinkamai vertinti.

Nežiūrint to, aš manau, kad moralinės absentizmo pasekmės yra perdėtos. Tie, kurie yra nusistatę prieš 12.000 anglų šeimų, kurie neva gyvena užsieniuose, matomai pamiršta, kad nė pusė, greičiausia net nė ketvirtadalis jų gyventų ne kur kitur, kaip tik miestuose, jei jiems tektų grįžti, ir jų įtaka, jei ji apskritai galėtų pasireikšti, tenai būtų be reikšmės. Ką reikštų ūki-

ninkui Connought'e, Northumberlnde arba Devonshire, ar jo dvarponis gyvena Dubline, Cheltenhame, Londone ar Romoje? Ir kiek iš tų, kurie grįžtų į sodžių, turėtų geros įtakos? Kiek iš jų tebūtų vien tik lapių ir šviežienos medžiotojai, arba turėtų tokių tarnų, kurių blogas pavyzdys su kaupu atsvertų gerąjį jų pono? Nieko nėra taip neapgalvoto, kaip sprendžiant priežastis, kurios gali turėti lygiai tiek pat blogos įtakos, laukti iš jų vien tik gero.

Ekonominės pasekmės esti dar dažniau klaidingai suprantamos. Aš daug kartų iš to stebėjausi, kad pažiūros, kurios esti tokios aiškios, kaip ką tik mano sakytos, net tų, kurie jaučia, kad tie įrodymai nesugriaunami, priimami rezervuotai, o kitų ir tuojaus atmetami, nes jie turi paradoksą, kuris neva per baisus, kad vertas būtų patikrinimo.

Matomai, čia daugiausia kaltas ekonominės ir moralinės klausimo dalies supainiojimas. Daugelis nacionalekonominių skaitytojų ir rašytojų pamiršta, kad to mokslo sritį tesudaro vien tik materialinės gerovės tyrimas, ir, kad geriausias įrodymas to, jog absentizmas kelia paliekančių bendruomenės narių dorą ar laimę, nėra tokis atsakymas į išvadas, kurios tiktai turėtų įrodyti, kad jie iš to neturi jokios žalos turto atžvilgiu.

Antras klaidos šaltinis atsiranda iš to fakto, kad esant žemvaldžiui dvare, pelnas yra susikoncentravęs, o nuostolis susmulkintas, gi jam nesant, pelnas susmulkintas, o nuostolis susikoncentravęs. Jei jis apleidžia savo būstinę, tai mes tiksliai galime pažymėti sodžiaus pirklį ir darbininką, kurie dėl to nustoja ir pirkėjo ir darbo. Bet mes negalime parodyti pirkėjų ir darbo padidėjimo, kuris dabar pasidalina tarp milijonų verslovių. Grįžus žemvaldžiui, mes pamatysime, kad 2.000 sv. st. arba 3.000 sv. st. išlaidos kasmet pasidalina mažoje apylinkėje ir jos gyventojams duoda gerovę ir paskatinimą. Bet mes nematome, nors iš

viso ko mes turim taip pat spręsti, kad Manchesteryje, Birminghame arba Leedse tiek pat mažiau išleidžiama. Jo kaimo gyventojai suveda savo pelnus ir nuostolius į jų priežastis, jie pareiškia savo skundus ir pasitenkinimą tiek, kiek jie mato savo interesus paliestus. Jokis atskiras pramonės darbininkas nėra persiėmęs tuo, kad vidutinis 40 milijonų svarų sterlingų viršijąs metinis išvežimas yra padidėjęs arba sumažėjęs. Ir net jei jis tatai žinotų, tai jis nepriskirtų to apystovai, kad tam tikras asmuo, apie kurio egzistenciją jis greičiausia nieko nežino, savo gyvenamą vietą perkėlė į Yorkshirą arba Paryžių. Jei regimoms ir apčiuopiamoms pasekmėms, negalima priešpastatyti nieko kito, kaip išvadas, kurias tegalima išvesti tik ilgu nors ir visiškai aiškiu galvojimo procesu, tai nėra jokių abejonių, kokia nuomonė pas nemokytus ir pas mokytus žmones paima viršų.

Daugelis leidžiasi būti klaidinami tuo priekaištu, kad visos tos prekės, kurios išvežamos kaip absentistų pajamos, reiškia išvežimą, už kurį negaunama jokio atpildo, kad mūsų šaliai jį reikia laikyti dingusiu ta prasme, lyg kad tai būtų užsieniui sumokėta duoklė, arba suma, kuri laikas nuo laiko skandinama jūroje. Tat be abejonės teisinga, bet mes turime prisiminti, kad viskas, kas neproduktingai suvartojama, jau pagal žodžio prasmę, sunaikinama be jokio pakaitalo. Vienintelį skirtumą čia sudaro tai, kad viename atsitikime savo dvare esąs žemvaldys savo naikinimo darbą atlieka pačioje šalyje, o absentistas tat atlieka užsienyje. Abiejais atvėjais jis perka patarnavimus tų, kurie t a t gamina, ką jis savo, ne jų naudai suvartoja. Jei jis pasilieka šalyje, tai jis apmoka žmogų, kuris valo jo švarką, arba dengia jo stalą, ar jo batus valo, iš ko žmonėms nekyla jokio skirtumo. Jei jis išvažiuoja į užsienį, tai jis tokią pat sumą sumoka už adatų, ar medvilnės medžiagos pagaminimą, kurios siunčiamos į užsienį, ir taip pat suvartojamos, neduodamos jokios kitos naudos tiems, kurie tai pagamino.

Neproduktingų vartotojų pajamos yra duoklė, kokioje formoje ji ir bebūtų mokama, o ar pastarieji ją suvartos čia ar kur kitur, yra tik juos vienus liečiąs dalykas. Mes, žinome, kad žmogus negali suvalgyti kepinį ir po to jį dar turėti, o taip pat yra teisinga, kad jis negali parduoti kepinio ir vis dėlto jį sau palikti.

Gi paskutinė priežastis, į kurią aš suvedu lėtą tikrų į šį dalyką pažiūrų pažangą, yra tai, kad jos nepatinka labiausiai įtakingiems mūsų valstybės bendruomenės nariams. Nieko nėra malonesnio žemvaldžiams, rentininkams, hypotekų savininkams ir kapitalistams, kaip pasakyti jiems, kad jų būvimas šalyje yra ypatingos svarbos. Nėra didesnio įžeidimo, kaip užtikrinimas, jog kitai gyventojų daliai vis viena, ar jis gyvena Brightone, Londone ar Paryžiuje. Tie, kurie supranta, kaip labai mūsų sprendimai, net mokslo klausimuose, pareina nuo mūsų norų, nesistebės dėl prietarų, kurių sutinka pažiūra, kuri daugumai apšviestų atima tikėjimą, kad jie, vienu tik faktu, jog gyvena savo tėvynėje, tampa tos šalies geradariais.

Gali pasirodyti, kad aš per ilgai ties šiuo punktu apsistojau, bet jokia visuotinai įsigalėjusi klaida negali būti sekmingai nuginčyta, ligi nebus išaiškintas jos įsigalėjimo priežastys. O šios yra tokios klaidos, kurios randamos kiekviename visuomenės sluoksnyje, dažnai net tokiuose, kur apskritai laikomasi teisingos pažiūros į visuomenės ūkį. Jas galima pavadinti nekaltomis klaidomis, bet iš tikrųjų jokia klaida nėra nekalta ir jei tiek daug reikia pakeisti mūsų papročiuose, tai galimas daiktas, kad mes tikras ir taisytinas žalos priežastis nepastebėsime, ir mūsų dėmesį klaidingai nukreipsime į absentizmą.

Dažnos klaidos dėl faktorių, kurie turi įtakos algoms.

(Galas).

Paskutinėje paskaitoje aš išaiškinau, kad prekių kiekis ir kokybė, kuriuos gali įsigyti per metus kiekviena darbininko šeima, turi laikytis to prekių kiekio ir kokybės, kurie tiesioginiai ar netiesioginiai skiriami ištisų metų bėgyje dirbantiems gyventojams vartoti, palyginus su darbininkų šeimų skaičiumi: arba, tiksliau išsireiškiant, nuo esamo darbininkams išlaikyti fondo dydžio, palyginus su esamu darbininkų skaičiumi. Aš padariau pastabą, kad šis dėsnis nesuderinamas su daugeliu pažiūrų, kurios vertos dėmėsio. Po to, trejetą tų pažiūrų aš ištyriau arčiau; dabartinėje paskaitoje paliesiu ir likusias.

Ketvirta. Jis nesuderinamas su pažiūra, kad visuotina algų norma, išskyrus du atveju, sumažinama mašinų įvedimo.

Du atveju, kada mašinų įvedimas gali turėti tokios įtakos, yra šie: pirma, kai mašinoms gaminti vartojamas tokis darbas, kuris kitomis sąlygomis būtų naudojamas darbininkų vartojamiems daiktams gaminti, ir antra, kai mašinos pačios vartoja prekes, kurios šiaip būtų vartojamos darbininkų, ir jei jos tai daro platesniu mastu, kaip kad gamina prekes.

Pirmas atsitikimas Ricardo minimas skyriuje apie mašinas, bet su tokiomis smulkmenomis, kad aš tą skyrių neperskaitysiu, bet geriau duosiu ištrauką su kai kurių pažymėjimų pakeitimu. Jis ima pavyzdžiu kapitalistą, kuris perima įmonę iš asmens, kuris gamindavo prekes darbininkams vartoti, arba, tiksliau išsireiškiant: „algų gamintojo“ (manufacturer of wages) įmonę. Jis prileidžia, kad šis asmuo kasmet pradėdavo

su kapitalu, kurį sudarė algos tam tikram darbininkų skaičiui, sakysime 26, ir už tą kapitalą pasisamdydavo 20 žmonių, kurie vienų metų laikotarpyje reprodukuodavo dvidešimts šešių žmonių algą, ir šešis žmones, kurie turėjo gaminti prekes jam pačiam. Jis prileidžia toliau, kad kapitalistas dešimts iš tų žmonių per metus užima ne tam, kad reprodukuotų algas, bet tam, kad pagamintų mašiną, ir šioji, septyniems žmonėms padedant, kurie ją išlaiko tvarkoje ir prižiūri jos darbą, kasmet pagamina trylikos žmonių algą. Metų gale kapitalisto padėtis nepasikeis, jis turės 13 žmonių algas, kurios sudaro metinės kitų dešimties darbininkų darbo išdavas ir savo mašiną, kuri taip pat sudaro 10 žmonių metines darbo išdavas, ir todėl yra lygios vertės. Jo padėtis ir t o l i a u nepakitėtų. Jo mašina kasmet gamintų algą trylikai žmonių, iš kurių 7 būtų užimti mašinų užlaikymu ir jos darbo priežiūra, o 6 kaip ir pirmiau galėtų dirbti kapitalisto naudai. Bet mes matėme, kad per tuos metus, kuriais mašina buvo gaminama, tik dešimts vietoje dvidešimties darbininkų gamino algas, taigi buvo gaminamos algos tik trylikai vietoje 26 asmenų. Vadinas, fondas darbininkams išlaikyti metų gale sumažėjo, ir dėliai to algos turėjo kristi. Labai yra svarbu prisiminti, kad vienintelė to kritimo priežastis yra metinės gamybos sumažėjimas. Dvidešimts žmonių gamino algas 26 žmonėms, mašina tik trylikai. Paprastą klaidą atsižvelgiant į šį dalyką sudaro tai, kad blogio ieškoma ne jo tikroje priežastyje, būtent išlaidose mašinos gamybai, bet produktingose mašinų jėgose. Tat taip maža sutinka su tikrenybe, kad atvirkščiai, kaip tik tos produktingos jėgos ir sudaro mašinų privalumą, kuris gali būti pastatomas prieš jų pastatymo kaštų žalą. Jei mašina galėtų gaminti algą ne 13, bet 30 žmonių, tai jos vartojimas, kaip tik jis pasireikštų, darbininkams išlaikyti fondą ne mažintų, o didintų. Tos pačios pasekmės būtų, jei mašiną galima būtų pastatyti be išlaidų, arba jei kapitalistas pajėgtų pagaminti ją ne iš

kapitalo, o iš pelno, jei jis, vietoj atitraukti per vienus metus dešimts darbininkų iš algų gamybos, per dvejus metus užimtų penkis žmones, kuriuos jis, anot mūsų prielaidos, pastatė į darbą prekėms gaminti savo paties reikalams. Abiejais atvejais mašinos pasiektas gamybos padidėjimas sudarytų pridedamą fondą darbininkams išlaikyti, ir algos turėtų pagal mano pirmykštę prielaidą pakilti[1]).

Aš laikiau reikalingu šią galimą žalą iškelti kaip mašinų teorijos dalį, bet aš esu tolimas nuo minties, priduoti jai bet kurios praktiškos reikšmės. Aš netikiu, kad galima būtų nurodyti bent vieną pavyzdį, kur metinės pajamos būtų sumažėjusios dėl n e g y v ų, mašinų vartojimo. Iš dalies dėl to, kad veik visoms mašinoms gaminti padarytos išlaidos padengiamos pelno ir rentos pinigais, ir iš dalies dėl didelių produktingų mašinų jėgų, palyginus su jų gamybos kaštais, jų vartojimas ištisai buvo lydimas nepaprasto gamybos p a d i d ė j i m o. Metinis medvilnės suvartojimas mūsų šalyje prieš verpiamos mašinos įvedimą nesiekė ne 100.000 Lbs, gi dabar jis siekia 190.000.000. Nuo to laiko, kai pas mus vartojamos automatiškos staklės, vietiniam vartojimui pagamintos medvilnės medžiagos kiekis pašoko nuo 227.000.000 anglų uolekčių, (vidutiniškų metinių išdavų tarp 1816-20 m.) ligi 400.000.000 anglų uolekčių (Huskisson'o kalba 1830 m.). Galimas daiktas, kad iki spausdinamo preso išradimo, išleistų knygų skaičius buvo mažesnis, už skaičių, kuris dabar pagaminamas per vieną dieną. Dėl to Ricardo pažiūra (Princ. 474), kad mašinų vartojimas dažnai sumažina šalies žaliavos gamybos kiekį remiasi klaida, ir tai tiek, kiek ji liečia jo paimtą atsitikimą, kurio pagrindinį turinį aš čia atpasakojau.

---

1) Nežiūrint to, dabar matomai yra įsigalėjusi nuomonė, kad a l g o s t e g a l i b ū t i p a k e l t o s jau pagamintų mašinų sunaikinimu arba (kas turi iššaukti tokios pat tiesioginės pasekmės) jų išėmimu iš darbo.

Kita išimtis, būtent, toji, kur mašinos pačios vartoja gėrybes, kurios kitoms sąlygoms esant būtų darbininkų suvartotos, ir tai didesniu kiekiu, kaip kad jos gali jas pagaminti, apima tik arklius ir darbo gyvulius, taigi kuriuos galima pavadinti gyvomis mašinomis. Mes norime prileisti, kad nuomininkas duoda darbą savo dvare dvidešimčiai žmonių, kurie kasmet pasigamina pragyvenimą sau ir dar šešetui kitų žmonių, kurie gamina prekes jų ponui vartoti. Jei penki arkliai, sakysime, tiek pat kaštuoja išlaikyti, kaip aštuoni žmonės, ir jie atlieka dešimties žmonių darbą, tai nuomininkui apsimokės laikyti juos vietoje aštuonių žmonių, vis dėlto jis gali darbininkų skaičių, kurie dirba jo naudai, padidinti nuo šešių ligi aštuonių. Atmetus pašarą arkliams, fondas darbininkams laikyti būtų sumažintas nuo 26 asmenų algos ligi 18 asmenų algos. Aš negaliu užtylėti prielaidos, kad toki atsitikimai gali būti, arba neišgirsti nusiskundimo skurdu, kuris lydės juos. Ištikrųjų jie vyksta dabar Airijoje ir sudaro didžiausią tos šalies nelaimės priežastį. Net atrodo, tarytum jie būtų naturaliniai tam tikro laiko tautinės pažangos palydovai. Pirmose žmonių visuomenės pakopose žemės nuosavybės dydis ir net saugumas, buvo nustatomas pirmoje eilėje jo valdinių skaičiumi. Geriausias būdas dauginti juos, yra tas, kad žemė, kuri nesudaro jo pačio domenos, būtų padalinta į mažus nuomojamus sklypus, ir kiekvienas jų būtų dirbamas mažos šeimos, kuriai išsilaikyti jos kaip tik pakaktų. Toki nuomininkai, žinoma, daug nuomos negali mokėti, bet kadangi jie turi labai daug laisvo laiko ir jų besąlyginė priklausomybė juos prie to verčia, tai jie gali taikos metų padidinti savo žemvaldžio svitą, stiprinti jo politinę įtaką ir sekti jo vėliavą per valstybinius ir privatinius karus. Cameron iš Lochielio, kurio metinė rentos suma nepranešė 500 £ vedė į 1745 metų sukilimą 800 žmonių, kuriuos jis surinko iš savo nuomininkų. Tačiau plečiantis kultūrai, kai turtai tapo svarbiausia pagelbinė priemone

pasižymėti ir įtakos gauti, žemvaldžiai bevelija gauti rentą pinigais, o ne turėti baudžiauninkų. Bet rentai gauti, turi būti naudojamas tokis ūkininkavimo būdas, kuris duoda, nors ir ne absoliučiai didžiausias bruto išdavas, tai bent didžiausias išdavas atėmus kaštus. Tam tikslui 500 margų žemės sklypas, iš kurio 50 šeimynų galėjo maitintis ir vargu ar daugiau gaminti, gali būti paverčiamas į vienintelį dvarą ir apdirbamas dešimties šeimynų ir tiek pat arklių darbo jėga, kuri gamintų išlaikymą tik 30 šeimų. Laimei, laikas, kuriuo įvyksta toki perversmai, esti paprastai didelės socialinės pažangos laikotarpis, taip kad po trumpo laiko padidėjęs darbingumas ir vikrumas darbe pasiekia net bendrų išdavų padidėjimo. Dabar fondas darbininkams išlaikyti maitinamas dviejų šaltinių, iš dalies padidėjusio produktingumo žmonių darbo, palaikomo mašinų bei gyvulių darbu, ir iš dalies išdavomis to žmogaus darbo dalies, kuri atsipalaidavo p a v a d u o j a n t ją darbo gyvuliams. Paskutinės tokio perversmo pasekmės yra visada naudingos: nors pats perversmas apskritai lydimas skurdo.

Bet išskyrus šiuo du atsitikimu, kurių vienas teturi tik laikinos įtakos, gi antras, nors matomai ir gali būti įmanomas, bet tikrumoje, rodos, niekados nepasireiškia, mano manymu yra įrodyta, kad mašinų vartojimas arba pakelia visuotiną algų normą ar palieka ją nepakeista.

Jei mašinos vartojamos gaminti prekėms, kurios tiesiog ar netiesiog n e s k i r i a m o s darbininkams vartoti, tai jos algų normos pasikeitimui neturi jokios įtakos — aš sakau a p s k r i t a i, nes per jas algų dydis kai kuriuose versluose gali būti sumažintas; sumažinimas, kuris atitinkamu padidinimu kitose gamybos šakose išsilygina. [...]

Kai tačiau mašinos vartojamos gaminti kuriai nors prekei, kuri vartojama darbininkijos, tai visuotina algų norma p a k i l s. Kad ji negali kristi yra aišku

iš to, kas buvo pirmiau kalbėta. Jei pagerinimas yra didelis ir kai vienu metu nepadidėja paklausai, tai kai kurie pirmiau reikalingi jai gaminti darbininkai liks be darbo, ir algos toje pramonės šakoje kris, bet tas kritimas, nesumažėjus bendram fondui darbininkams laikyti, turės būti lydimas tuo pat laiku vykstančiu pakilimu kitose pramonės šakose. Bet fondas bus padidintas pridedama prekės gamyba, kuriai buvo pritaikintas pagerinimas: išskaičiuojant ta prekę, visuotinas algų lygis, arba, kitaip sakant, darbininkijos pagamintas prekių kiekis, įvedus mašiną, bus padidintas; išskaičiuojant visomis kitomis prekėmis, jis paliks toks pat...

Aš ką tik atkreipiau jūsų dėmesį į mašinos įtaką medvilnės pramonėje ir knygų spausdinime. Kiekviena iš tų pramonių duoda darbo greičiausiai dešimt kart didesniam darbininkų skaičiui, kaip tuo atveju, jei verpiama arba renkama mašina visai nebūtų išrastos. Tokiomis sąlygomis (o jos yra dažniausios) mašinų naudingumas nesumažinamas nė dalina žala.

Penkta. Tampriai susijusi su šia klaida ir išsaukta to pačio papročio kreipti dėmesį į antraeilius dalykus ir apleisti patvarius ir bendrus dalykus, apsistoti ties bendra žalos masę, o mažiau į akį krintančią naudą nepastebėti, yra visuotinai praplitusi klaidinga pažiūra, kad visuotinas algų dydis gali būti numuštas įvežant užsienio prekes. Ištikrųjų naujos prekyvietės atsidarymas yra visiškai lygus naujos mašinos įvedimui, tuo tik skirtumu, kad šiuo atveju turime tokią mašiną, kurios pagaminimas ir užlaikymas nieko nekaštuoja. Jei užsienio prekės nevartojamos darbininkijos, tai jų įvežimas visuotino algų lygio nepaliečia, jei gi prekės jos vartojamos, tai jų algos, jei jas išskaičiuoti ta preke, pakils. Jei beprasmis įstatymas, kuriuo duodama pirmenybė portugalų vynams pašalinant prancūzų, būtų atšauktas, tuomet daugiau darbininkų užsiimtų gamyba prancūzų pre-

kyvietei ir mažiau darbininkų gamyba prekių portugalų prekyvietei. Algos tad laikinai kristų vienoje pramonėje ir pakiltų kitoje. Gryniausios naudos turėtų tie, kurie vyną geria, kurie tais pačiais kaštais gautų daugiau vyno ir tai geresnio. Taip pat, jei būtų panaikinta tai, ką mes vadiname saugojamu muitu prancūzų šilkui, tai mažiau darbininkų užsiimtų šilko gamyba, bet daugiau jo netiesiogine gamyba, gaminant medvilnės ir geležies prekes, už kurias jis būtų perkamas. Vienintelė žmonių klasė, kuri turėtų iš to galutinos naudos, būtų tie, kurie rengiasi šilkais, o kadangi darbininkai nei šilko nedevi, nei vyno negeria, tai ir visuotinas algų dydis abiejais atvejais paliktų nepakitėjęs. Bet jei būtų pakeisti įstatymai, kurie mums draudžia gauti arbatos, cukraus ir javų patogiausiomis sąlygomis, tai padidėtų ta darbui laikyti fondo dalis, kuri susidaro iš javų, cukraus ir arbatos. Visuotinas algų dydis, išskaičiuotas šiais trijais svarbiausiais maisto dalykais, pakiltų.

Šešta. Pažiūros, kurias aš pasistengiau išaiškinti, nėra suderinamos su visuotinai išsiplatinusia nuomone, kad neproduktingas žemvaldžių ir kapitalistų vartojimas naudingas darbo klasei, nes jis teikia jiems darbo. Šios nuomonės atstovai neturėtų pamiršti, kad darbo klasei ne darbas reikalingas, bet maistas, drapanos, pastogė ir kūras, trumpai tariant visa tai, kas priklauso jų išlaikymui ir patogumams. „Užsiėmimas" tereiškia suglaustą pažymėjimą pastangoms, rūpesčiams, pavojams ir nuovargiui. Visai tai savaime sudaro didelį blogį, ir juo mažiau jo reikalinga tam tikram pragyvenimo ir patogumo kiekiui sudaryti, arba, kitais žodžiais tariant, juo lengviau sudaromas šis nustatytas kiekis, tuo geresnė, caeteris paribus, bus dirbančios klasės padėtis, ištikrųjų net ir visų visuomenės klasių padėtis. Kas iššaukia kolonijos klestėjimą? Ne jos išgyvenimo sąlygų brangumas, bet jų pigumas, ne sunkumai apsirūpinant maistu, drapanomis, pastoge ir kūru, bet lengvumas,

kuriuo jie gali būti gaunami. Kaip gi gali neproduktingas vartojimas tą lengvumą padidinti? Kaip galima visuotinam išlaikymui skirtą fondą tuo padidinti, kad viena jo dalis bus sunaikinta? Jei aukštesni luomai grįžtų į prieš šimtą metų viešpatavusį paprotį ir savo švarkus pradėtų dabinti auksо pinimais, tai nors jie patys ir turėtų džiaugsmo iš savo puošnumo, bet kuo čia būtų padėta žemesniems luomams? Pažiūra, kuri čia man rūpi, duoda į tai atsakymą, kad jis tuo duoda jiems naudos, jog gaminant pinimus jiems esti d a r b o. Tiesa, kad tada švarkas kaštuotų nebe 5 svarus, o 55 £. Kas gi d a b a r · būtų su kitais 50 £? Juk negalima sakyti, kad jie ne egzistuotų, jei jie nebūtų išleisti pinimais padabintam švarkui. Jei žemvaldys su 10,000 £ metinių pajamų pastarąsias neproduktingai išleistų, tai jis sumokėtų tiems, kurie pagražina jo namą ir apdirba jo žemes, patiekia produktus jo stalui, parūpina jam karietas ir drapanas. Dabar prileiskime, jis atsisako nuo visų neproduktingų išlaidų, apsiriboja reikalingiausiomis reikmenėmis ir įsigyja jas savo pačio darbu, tai pirmutinė pasekmė šio būtų tai, kad tie, kuriems jis pirmiau išleisdavo savo 10.000 £, netektų jo kaip darbdavio. Toliau šio atitinkama nuomonė nemato. Bet ką jis vis dėlto padarytų su tais 10.000 £, kuriuos jis kasmet dar vis gauna? Niekas juk netikės tam, kad jis juos užkaltų į skrynią ar užkastų sode. Produktingai ar neproduktingai, jie vis vien turi būti išleisti. Jei jis pats norėtų išleisti pinigus, tai jie, prileidžiant, kad jie bus produktingai išleisti, turėtų padaugėti, ir kasmet visą kitai visuomenės daliai skiriamą fondą dar daugiau padidinti. Jei jis pats jų neišleidžia, tai jis turi juos paskolinti kitam, ir šis turi juos produktingai ar neproduktingai išleisti. Galimas daiktas, kad pastarasis nusipirks anglų valstybinių popierių. Kas gi tuomet iš jų pasidarys rankose to, kuris parduoda jam šį funduotą turtą? Jis galėtų pirkti prancūzų rentą, bet kuria forma jo kaina patektų į Paryžių? Pavidalo

(kaip mes jau matėme) pramonės pagamintų prekių. Quacunque via data. Kiekvienas savo pajamas turi suvartoti, ir juo mažiau jis jų suvartoja savo reikalams, juo daugiau pasilieka kitiems.

Paskutinė, nesuderinama su mano pažiūromis teorija, į kurią aš dabar atkreipsiu jūsų dėmesį, yra ta, kurią Ricardo išdėsto šiais žodžiais: „Darbo klasė turi ne mažą interesą būde, kuriuo išleidžiamos grynos šalies pajamos, net jei jos visais atvejais būtų leidžiamos tiems patenkinti ir linksminti, kurie į tai turi teisėtą pretenziją.

„Jei žemvaldys arba kapitalistas išleidžia savo pajamas senovės barono pavyzdžiu, laikydamas didelį svitos ir tarnų pulką, tai jis daug daugiau suteiks darbo, kaip kad savo pinigus leisdamas gražiems parėdams ar brangiems baldams.

„Abiejais atvejais grynos pajamos būtų lygios, o todėl lygios ir bruto pajamos, bet pirmosios būtų sudėtos į kitoniškas gėrybes. Jei mano pajamos siektų 10,000 £, tai tuomet būtų paimta į darbą lygus produktingo darbo kiekis vis vien, ar aš sudėčiau lygią pinigų sumą į gražius parėdus, brangius rakandus ir t.t., ar į maisto ar drapanų atsargas. Jei aš tačiau savo pajamas sudėčių į pirmą gėrybių grupę, tai paskmėje šio daugiau darbo į gamybą nebūtų paleista: aš pasidžiaugčiau savo rakandais bei parėdais ir tat būtų viskas. Jei gi aš savo pajamas sudėčiau į maisto priemonės ir drabužius, ir turėčiau noro laikyti tarnų, tuomet visi, kuriems aš duočiau tuo būdu darbo savo 10,000 £ pajamomis arba maisto priemonėmis ir drabužiais, kuriuos aš nupirkčiau, būtų priskirti prie anksstyvesnių darbininkų paklausų, ir šis padidėjimas tegalėtų įvykti tik jei aš panorėčiau išleisti savo pajamas tuo būdu. Kadangi darbininkai suinteresuoti darbo paklausais, jie, žinoma, turi norėti, kad išlaidos kiek galint labiau būtų atitrauktos nuo prabangos dalykų ir būtų išleistos tarnams laikyti.

„Taip pat ir kariaujančioji šalis, kuri yra priversta laikyti dideles armijas ir laivyną, duoda darbo daug didesniam žmonių skaičiui, kaip karą baigus, kai pasibaigia metinės išlaidos, kurias karas buvo pagimdęs.

„Jei karo metu nebūčiau apkrautas 500 £ mokesčių, kurie suvartojami žmonėms, tarnaujatiems kareiviais ir jūrininkais, tai greičiausiai aš tą savo pajamų dalį išleisčiau baldams, drabužiams, knygoms ir t. t. Ar aš pinigus šiaip ar taip išleisčiau, pramonėje sunaudojamas darbo kiekis paliktų tas pats, nes jūrininkų ir kareivių maisto ir rūbų gamyba reikalautų tiek pat darbo, kaip ir malonumui tarnaujančių gėrybių gamyba; bet karo atveju atsiranda didesni paklausai žmonių, kurie turėtų tarnauti jūrininkais ar kareiviais ir dėl to karas, kuris apmokamas iš pajamų, o ne iš atitinkamos šalies kapitalo, esti palankus gyventojų daugėjimui.

„Pasibaigus karui, kai dalis pajamų vėl man tenka ir vėl kaip anksčiau sunaudojama vynui, baldams ir kitiems malonumo dalykams pirkti, tuomet gyventojai, kurie pirmiau iš jos buvo maitinami ir kurie dėl karo atsirado, pasirodys atliekami, ir savo įtaka kitiems gyventojams ir savitarpinėmis varžytynėmis dėl darbo, spaus algos dydį ir žymiai kenks dirbančios klasės būklei“ (Princ. ir t. t. p. 475).

Ricardo teorija sako, kad dirbančioms klasėms naudingiau yra, kai jos naudojamos patarnavimams, o ne gėrybių gamybai; kad joms geriau, jei jos pastatytos už kėdžių, kaip pristatytos gaminti pastarąsias, geriau padaryti jas kareiviais ir jūrininkais, kaip pramonės darbininkais. Bet kadangi aišku yra, kad bendras gėrybių kiekis skiriamas aprūpinti darbininkams, pavertus amatininką į tarną arba kareivį, nepadidės, tai ar Ricardo padarė klaidą, ar mano pagrindinis dėsnis yra klaidingas.

Atrodo, kad Ricardo priėjo prie savo išvadų stebėdamas, kad tarnų, kareivių arba jūrininkų algos iš-

mokamos natūra, o darbininkų pinigais. Jis labai teisingai pastebi, kad, jei asmuo su 10.000 £ metinių pajamų, suvartos jas pirkti prekėms sau vartoti, tai jis išleidęs šias pajamas neturės jokio tolesnio šaltinio darbui apmokėti, kad jis betgi, pirkdamas tam tikras gėrybes savo tarnams laikyti, tose gėrybėse turės naują fondą, iš kurio galės laikyti tam tikrą tarnų skaičių. Dėl to, jam atrodė, kad žemvaldys paskutiniu atveju savo pajamas du kart gali išleisti ir gali paremti dvigubai tiek asmenų, kaip kitu atveju. Jam nebuvo aišku, kad žemvaldys, pirkdamas savo tarnams išlaikymą, parūpina tuo jiems tik tai, ką jie patys sau daug geriau gali parūpinti; kad jis, vietoje du kart leidęs savas pajamas, pasiima sau tik naštą jų pajamas leisti pačiam jų vietoje[1]), ir kad jei jis išmokėtų savo tarnams visą jų išlaikymą pinigais, tai visas darbininkų skaičius būtų taip pat gerai aprūpintas, kaip ir duotu atveju, kai jis pats parūpina jiems išlaikymą ir pastarąjį jiems duoda kaip atpildą už jų patarnavimus. Nė vienas žmogus nesakys, kad, jei pas mus, kaip Indijoje, atsirastų paprotis apmokėti tarnus pinigais, darbo paklausai sumažėtų, arba kad darbo paklausai padidėtų, jei pas mus, kaip pusiau barbariškose šalyse, įsigalėtų paprotys, laikyti tarnus, kad šie savo darbdavio namuose gamintų gėrybes, kurias mes paprastai gauname iš krautuvių. Bet dar mažiau teisingas būtų tvirtinimas, kad, jei šie tarnai, vietoje gaminę gėrybes būtų užimti tuo, kad sekiotų paskui savo poną ar sudarytų prie jo durų sargybą, tokis pasikeitimas padidintų žmonių paklausus ir skatintų gyventojų augimą.

Aš toli gražu nesutinku su Ricardo pažiūra, kad darbininkams naudingiau, jei pajamos išleidžiamos patarnavimams, o ne prekėms, ir aš esu nuomonės, kad

1) Jis nepastebėjo, kad žemvaldys visą tai, ką jis išleidžia pirkdamas maistą ir rūbus savo tarnams, atskaito nuo tos sumos, kurią jis šiaip turėtų jiems mokėti pinigais.

jiems yra naudingesnis atvirkščias pajamų leidimas. Visų pirma, darbininkas geriau gali išsiversti savo pajamomis, kaip tat galėtų padaryti už jį jo ponas. Jei patarnautojas galėtų gauti visą sumą, kurią jis kaštuoja savo ponui, kaip algą, tai greičiausiai jis iš to turėtų daugiau naudos, net jei jis turėtų taip išleisti jas, kaip jas gavo. Antra, patarnavimams išleistos pajamos naudojamos pirkti tokiems daiktams, kurie savo atsiradimo momente jau suvartoti, gi prekėms išleistos pajamos dažnai duoda išdavas, kurios, jei jos pirmam pirkėjui daugiau nebereikalingos, dar gali būti naudingos kitiems. Pas mus neturtingieji daugiausia rėdosi drabužiais, kuriais pirmiau rėdėsi aukštesnės klasės. Visuose geresniuose mažų žmogelių butuose galima rasti apyvokos daiktų, kurie niekados negalėjo būti pagaminti dabartiniams jų savininkams. Didesnė dalis gėrybių, kurios dabar tarnauja dirbančių klasių gerovei, niekados nebūtų per paskutinius penkiasdešimts metų atsiradę, jei čia būtų viešpatavęs paprotys apsisiausti tarnais ir svita, vietoje įsigijus patvarias prekes. Ir, trečia, į prekes įdėtos pajamos palaiko materialinį ir nematerialinį kapitalą, ko patarnavimams išleistose pajamose nesti. Tarno pareigas taip lengva išmokti, kad jį vargu bau galima vadinti mokytu darbininku, jo taupmenos sudaro tik mažą sumą ir retai kada esti naudingai sunaudojamos.

Darbininkas išmoksta amato ir jo mitrumas amate metai iš metų auga; jis mokinamas mechaniškų ir chemiškų procesų, kurie dažnai gali būti be galo gerinamai, ir kur vienintelis išradimas gali padaryti turtingu žmogumi jo savininką, ir visai apylinkei, arba net visai tautai, duoti gerovę. Darbštus amatininkas dažnai pajėgia sutaupyti didesnę savo pajamų dalį ir taupmenas su didele ir betarpiška nauda panaudoti. Už savo taupmenas jis perkasi mažą atsargą įrankių ir medžiagos, ir rūpestingumu bei darbštumu, kurį tik galima skirti tokiam mažam kapitalui, jis naudingai suvartoja kiekvieną jo dalelę. Senoliai, ir kartais visai ne-

tolimiausi kaikurių mūsų turtingiausių ir daugiausiai išdidumo rodančių šeimų protėviai, kai kurių mūsų brangiausių išradimų autoriai buvo paprasti mechanikai. Kuris tarnas mūsų laikais tapo visuomenės geradėjų arba pats aukščiau pakilo? Ir istorija ir kasdieninis patyrimas mus moko, kad tos šalys, kurios savo išlaidas daugiausia leidžia patarnavimams pirkti, yra neturtingos, o tos, kurios išleidžia jas prekėms pirkti, yra turtingos.

Dar labiau krinta į akį Ricardo klaida dėl karo pasekmių. Jai visų pirmiausia tinka visi tie priekaištai, kuriuos padariau dėl patarnavimų naudingumo. Kareiviams ir jūrininkams išlaikyti padarytos išlaidos, net esant neproduktingam vartojimui, išmaitintų, bent lygų tarnų ir amatininkų skaičių, ir (kaip mes jau matėme), toji dalis, kuri eitų amatininkams išlaikyti, būtų daug naudingiau panaudota. Kareivių ir jūrininkų pareikalavimas nebūtų, kaip jis sako, pridedamas, bet vien tik pakeičiamas pareikalavimas. Bet didelė pajamų dalis galėtų būti produktingai suvartota. Vietoje pavedus darbininkams paversti priemiesčius į tvirtoves, o miškus į laivynus, kurie pūtų uostuose, o jūrose būtų statomos pavojun, vietoje kitus darbininkus samdžius tam, kad jie vaikštinėtų ant laivo dėnio ir žvalgytųsi ant pylimų, pajamos būtų tarnavusios tam, kad fondas, iš kurio imamas jų išlaikymas, metai į metus vis didėtų ir didėtų. Karas kenkia kiekvienam visuomenės sluoksniui, bet niekam jis nėra tokis prakeikimas, kaip darbininkams.

H. CH. CAREY.

Henry Charles Carey — Amerikos ekonomistas, gimęs Filadelfijoje 1793 ir miręs 1879. 1814 metais pradėjo tarnauti savo tėvo knygų prekyboje, kurią žymiai išplėtė ir padarė žymiausią savo laikui Amerikoje. 1835 m. Carey meta prekybą ir išimtinai užsiima ūkio gyvenimo problemo-

mis, kurias nagrinėja mažesniuose ir didesniuose veikaluose. Pagrindiniai jo veikalai yra: „Principles of political economy", išleistas 1837—1840 m., 1859 m. pasirodęs „Principles of social science", vėliau „The harmony of interests" ir kt.

Paskirstymas*).

I. Alga. Pelnas ir palūkanos.

1 §. Kapitalas, įrankis, kuriuo žmogus nugali gamtą, yra dvasinių ir fizinių praeities darbų surinktas rezultatas. Lazda, kuri Crusoe buvo reikalinga lankui, kiekvienu laiku tiko jam patarnauti; vienok be dvasiško darbo lankas nebūtų buvęs pagamintas. Kartą pagamintas, lankas jau turėjo aukštą vertę, nes jis buvo gautas sunkaus darbo kaina; bet drauge su tuo, jo naudingumas nebuvo didelis, nes juo nedaug tegalima buvo darbo atlikti.

Penktadienis neturėjo laivelio. Jei jis būtų norėjęs pasiskolinti Crusoe laivelį, tai pastarasis būtų galėjęs pasakyti: „kiek tolėliau nuo kranto, yra daug žuvų. Be mano laivelio pagalbos tu vargu ar surasi sau pakankamai maisto; gi su laiveliu, atvirkščiai, tu per trumpą laiką tiek pagausi žuvų, kad mums abiems pakaks... Tat atiduok man tris ketvirčius viso to, ką tu pagausi, o kas liks, bus tau."

Nors tokios sąlygos gali atrodyti ir labai sunkios, bet vis dėlto Penktadienis pasiūlymą būtų priėmęs ir traukęs iš Crusoe kapitalo sau pelną, nors už jo naudojimą būtų turėjęs brangiai sumokėti. Greitai, tačiau, jam ateitų į galvą mintis, kad, jei jis pats turėtų laivelį, tai visos žuvys tektų jam vienam, ir dabar jis sudaro su Crusoe sutartį dėl jo peilio naudojimo, ir jo pagalba pasigamina sau laivelį. Dabar abu jiedu yra kapitalistai, ir jų santykiai žymiai išsilygino, nežiūrint į tuo tarpu Crusoe padarytą pažangą. Pradžioje jo

*) Iš „Manuel of social science". 34; 35 skyr.

turtas buvo lygus 10, Penktadienio turtas lygus 0. Dabar pirmasis turi 40, o pastarasis pasiekė 10. Išsilyginimo tendencija yra to turto prieauglio vaisius, kuriam padedant, žmogus gali dvasines jėgas pastatyti vietoje vienų tik fizinių. Kiekvienas jo gamtos pergalės padidėjimas tėra pasirengimas platesnei ir tolimesnei pažangai ta pačia linkme; todėl ir čia, kaip ir visur, pirmasis žingsnis yra pats brangiausias ir vis dėlto mažiausiai produktingas. Kur tik mes pažiūrėsime, visur pamatysime žmones pereinant nuo silpnesnių į galingesnius gamybos įrankius; neturtingas naujakurys, pav., naudoja geležies gamybai medžio anglis, nors jis yra apsuptas akmens anglių, kurios jam už pusę darbo trigubai tiek patarnautų. Juo didesnis pajėgumas tarnauti, juo didesnis tenka nugalėti pasipriešinimas, ar tat būtų žmogaus ar daiktų patarnavimai. Gamtos įstatymai, kaip mes matėme, turi visuotinos reikšmės.

2 §. Lankas ir laivas įgalina Penktadienį taupyti laiką, ir dabar jis savo laisvą laiką gali suvartoti peiliui ir būrems pasigaminti; ir visi šie įrankiai duoda jam galimumo pasistatyti namą; ir darbo kiekis, reikalingas kapitalo r e p r o d u k c i j a i ir didinimui, mažėja su kiekviena pažangos stadija. Pirmas akmens peilis buvo daug sunkesnio darbo vaisius, kaip dabar iš bronzos gaminamas peilis, ir vis dėlto pastarasis esti vartojimui labiau tinkamas įrankis. Akmeninis kirvis dabar nebeturi jokios vertės, nors pradžioje jo patarnavimas buvo lygus trims ketvirčiams patarnavimų žmogaus, kuris jį vartojo. Kai po to bus pradėta vartoti produktingesni geležies ir plieno kirviai, tai ir bronzos kirvio vertė sumažės. Dvasia pasiekia medžiagos nugalėjimo, ir didžios gamtos jėgos koncentruojasi žmoguje, kuris dabar atmeta senesnius įrankius ir tepalieka tik kelis pavyzdžius, kaip savo pirmtakūnų nevikrumo ženklą. Kai jis palygina save su jo produktais, tai jį apsupančių medžiagų naudingumo padidėjimą jis priskiria sau. Juo didesnis tas naudingumas esti,

juo aukštesnė jo pačio vertė ir juo menkesnė vertė tų daiktų, kuriuos jis vartoja. Tuo tarpu kai gamybos kaštai nuolatos krinta, jis pats kyla tuo pačiu laipsniu, ir kiekvienas esamo kapitalo vertės sumažėjimas sudaro žmogaus vertės lygaus dydžio padidėjimo priežastį.

3 §. Nors akmens kirviu maža tebuvo galima atlikti darbo, jo vertė jo savininkui vis tiek buvo labai didelė; ir dėl to žmogus, skolindamas jį, turėjo mokėti už jo naudojimą aukštą kainą. Kadangi pastarasis juo per dieną galėjo nukirsti daugiau medžių, kaip be jo per mėnesį, tai jo atlyginimas žymiai padidėjo, nežiūrint nemažos kvotos, kurią imasi sau jo kaimynas kapitalistas, kirvio savininkas.

Bronzos kirvis, kuris buvo vėliau pagamintas, pasirodė daug naudingesnis, ir jo savininkas dabar turi neišleisti iš akių, jei jis prašomas paskolinti kirvį, kad ne tik žymiai padidėjo darbo produktingumas, bet drauge labai sumažėjo ir darbo kiekis, kurį reikia sunaudoti gaminant kirvį. Dėl to jis tereikalauja tik dviejų trečdalių daug naudingesnio įrankio produktų. Paskirstymas dabar taip atrodys:

	Bendros išdavos	Darbininko dalis	Kapitalisto dalis
Akmens kirvis	4	1,—	3,—
Bronzos kirvis	8	2,66	5,33

Darbo alga dabar siekia daugiau, kaip dvigubai, nes darbininkas gauna padidintą kvotą, kartu ir padidėjusio kiekio. O kapitalisto dalis dėl to ne visai padvigubėjo, kadangi jis gauna sumažintą kvotą to pačio padidinto kiekio. Darbininko būklė, kuri pradžioje reiškėsi 1:3, dabar 1:2 ir jo jėga pačiam tapti kapitalistu žymiai padidėjo.

Jei dabar pasirodo geležinis kirvis, reprodukcijos kaštai vėlei sumažėja, tuo tarpu kai darbo proporcija palyginti su kapitalu padidėjo. Naujas kirvis suskaldo

dvigubai tiek malkų, kaip galima būtų suskaldyti bronzos kirviu, ir vis dėlto jo savininkas spiriamas pasitenkinti tik puse pajamų. Naujas paskirstymas dabar taip susidaro:

	Bendros išdavos	Darbininkas	Kapitalistas
Akmens kirvis	4	1,—	3,—
Bronzos kirvis	8	2,66	5,33
Geležies kirvis	16	8,—	8,—

Pasirodžius plieno kirviui, pajamos antru kart taps du kart didesnės, taip pat mažėjant reprodukcijos kaštams, ir dabar kapitalistas turi tenkintis mažesne kvota ir paskirstymas bus tokis:

	Bendros išdavos	Darbininkas	Kapitalistas
Plieno kirvis	32	19,20	12,80

Vadinasi, darbininko dalis padidėjo; ir kadangi išdavos taip pat žymiai padidėjo, tai jos kiekio padidėjimas yra gana didelis. Kapitalisto dalis santykiniai sumažėjo; bet kadangi pajamos labai padidėjo, tai šios proporcijos sumažėjimas lydimas žymaus kiekio padidėjimo, ir tuo būdu abu pelnosi iš pagerinimų, kurie buvo padaryti.

Taip skamba didysis įstatymas, kuris nustato darbo produktų padalinimą. Iš visų mokslo knygose pažymėtų įstatymų, šis bene tik nebus pats gražiausias, nes jis yra įstatymas, kuriuo paremta tobula visų žmonijos klasių realinių ir teisėtų interesų harmonija. Dar daugiau, jis patvirtina faktą, kad nors ir labai didelis gali būti spaudimas, kurį daugelis kenčia nuo nedaugelio, nors ir kaip būtų didelis sukaupimas, kuris įvyko naudojantis apropriacijos jėgomis, nors ir kaip didelis būtų luomų skirtumas tarp žmonių, — tobulai lygybei prieš įstatymus visuotinai įvesti ir jai socialinėje būklėje palaikyti, bendrai nieko daugiau nebereikia, kaip laikytis sistemos, kuri ligi aukščiausio

laipsnio stengiasi pagrįsti asociacijos jėgą bei individualybės plėtimą ir tuo palaikyti taiką ir skatinti turtų augimą bei gyventojų daugėjimą šalies viduje ir užsienyje.

4 §. Čia išvestas įstatymas tinka ir visoms kapitalo rūšims. Namas, kuris jau seniai pastatytas, kaštavo daug daugiau darbo, kaip dabar reikėtų daug geresniam reprodukuoti; bet jo vertė tiek nukrito, kad jo kaina arba nuompinigiai iš jo sudaro nedaugiau pusės to, ką pradžioje, ir jis pagaliau, kaip visiškai be vertės, turi būti nugriautas.

Panašiai esti ir su pinigais. Brutus ėmė beveik 50% už jų naudojimą, o Henriko VIII laikais teisėtos palūkanos siekė 10%. Nuo to laiko jos taip nukrito, kad šiendieną britų palūkanų dydis nustatytas 4 procentų. Tokis kritimas, kaip šis, duoda stipriausį įrodymą to, kad šių dienų darbai yra produktingesni, kad visų gyvenimo reikmenių vertė, darbu matuojant, vis krinta, kad darbininkai kyla į lygybę su kapitalistais, ir kad vis labiau ir labiau auklėjamas tikrasis žmogus.

Žemės ūkio šalyse palūkanos dar vis didelės, nes ten pinigai stengiasi išplaukti į užsienį. Nedaugelis, kurie turi šį labai galingą įrankį, laukia didelio atpildo už suteikiamą pasinaudojimą juo. Taip pat ir prekybininkas turi gauti žymų pelną, nes jis turi atsisakyti nuo aukštų palūkanų, kurias duotų jam paprastas pinigų išskolinimas, jei tik jis pats negauna mokėti panašių palūkanų už kitų žmonių pinigų naudojimą. Bet kaip aukštos tos kvotos ir bebūtų, žmonės vis tik gauna menkus kiekius, kadangi bendra paskolinto kapitalo suma apskritai nedidelė, ir iš viso parduotų gyvenimo reikmenių kiekis apskritai yra menkas. Ir atvirkščiai, gyventojams ir turtingumui augant, kvota nors ir krinta, bet palūkanos mažėja ligi 5 arba 6 procentų; vienok prekybininkas tiek savo operacijas padidina, kad dabar jis praturtėja gaudamas 10 procentų, tuo tarpu kai jis vos tegalėjo išmisti gaudamas

50%; o jo kaimynas, kuris dar labiau išplėtė savo operacijas, krauna turtus iš pelnų, kurie net nesiekia daugiau vieno procento; tuo būdu visi gauna nuolatos augantį kiekį, nors iš einančių per jų rankas gėrybių jie ima vis mažėjančią kvotą.

Tą patį matome ir manufaktūrose. Audėjas su savo vienintelėmis audžiamomis staklėmis vos gali išgyventi iš pusės savo darbo išdavų. Bet tūkstančiai audžiamų staklių, kurios sutraukiamos į vieną vietą ir varomos garo jėga, tiek yra produktingesnės, kad jau dešimtoji arba net dvidešimtoji dalis duoda įdėtam kapitalui gausų atpildą. Juo mažiau esti mašinų, juo menkesnės visados yra darbo išvados ir juo didesnė turi būti kvota, kuri tenka nuosavybei iš menkesnio pagamintų daiktų kiekio.

5 §. Paskirstymo reiškiniai, kuriuos mes matome visose priekin pažengusiose visuomenėse, sekdami istoriško plėtimosi eigą, visiškai atitinka tiems, kuriuos mes pastebime eidami nuo Vakarų kalnų gilyn į kraštą, link Massachusetto, kaip parodo ši figūra:

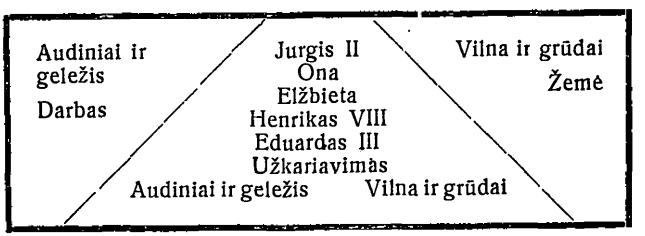

Žemė ir darbas, kaip mes matome, didėja savo plotu, kai prekybininkui, pinigų pirkliui ir nuomos pinigų gavėjui tenkanti kvota vis mažėja, tuo būdu, kad žaliavų ir fabrikatų kainos vis labiau susiartina ir žmogus tampa laisvesnis, o apyvarta greitėja.

Su tuo visiškai sutinka tai, kas dabar pastebima Prancūzijoje, Vokietijoje, Danijoje, Švedijoje ir Rusijoje, tuo tarpu atvirkščiai yra Indijoje, Airijoje, Ja-

maikoje, Portugalijoje ir Turkijoje; šiose šalyse krinta žemės vertė, tuo tarpu kai žemės renta kyla, ir tokiu pat būdu prekybininko pelnas kyla, kai pinigai išnyksta, ir rinkliavos už jų naudojimą kyla. Tokia pat dalykų eiga pasireiškia Anglijoje, kadangi alga už lauko darbus pasiliko stacionarinė, o tuo tarpu renta išaugo beveik dvigubai. Taip pat yra ir tose iš Jungtinių Valstybių, kur pauperizmas ir tikėjimas į dievišką vergijos priežastį vis labiau įsigali, ir tai tuo pat tempu, kai eina žemės nuosavybės konsolidavimasis vergų valstybėse. Tat yra pasėkos sistemos, kuri neišvengiamai veikia į didinimą kviečių, medvilnės ir tabako kiekių, kurie turi būti duodami mainais už auksą, sidabrą, geležį, varį, alavą ir kitus metalinius žemės produktus.

Kapitalas yra įrankis, kuriuo žmogus naudojasi savo pastangose nugalėti gamtą, ir todėl viskas, kas turi tendencijos didinti to įrankio nugalėjimo jėgą, turi taip pat tendencijos į lygybę ir laisvę, ir į dabarties darbų vykdymą praeities sukaupimo kaštais. Atvirkščiai, visa tai, kas didina šio įrankio jėgą valdyti žmogų, turi tendencijos daryti tą kaupimą jo kaštais, palaikyti nelygybę ir atnaujinti vergiją. Kadangi dabar žmogaus jėga valdyti šį įrankį auga, augant aspiracijai, o pastaroji auga, augant verslų įvairumui, tat iš to neišvengiamai seka, kad kelias į žmogaus laisvę eina ta linkme, kuri veda į įvairių gabumų plėtimą tų individų, iš kurių susidaro visuomenė.

II. Žemės renta.

1 §. Didieji gamtos įstatymai, kuriems pasiduoda žmogus ir medžiaga, atrodė ligi šiol mūsų tyrinėjimuose vienodai teisingi, ar jie lietė pačios žemės ar kirvių, laivelių, laivų ar drabužių tyrinėjimą, kuriais žmogus paverčia aplinkinę gamtą. Jo pirmyneiga pa-

sireiškia visose bendruomenėse, kur auga turtai ir gyventojai; gi pirmas žingsnis yra visados brangiausias ir mažiausiai produktingas. Kiekvienoje tolimesnėje stadijoje reikia vis mažiau įsitempimo ir lygiai kaip krinta reprodukcijos kaštai, krinta taip pat ir visų įrankių vertė, kurie ligi tol buvo vartojami.

Taip pat krinta ir žemės renta, o žemės savininkas gauna mažesnę žemės išdavų kvotą. Jei kas būtų prašęs pirmojo mažo ūkio savininko leidimo dirbti pastarąjį, tai jis būtų gavęs atsakymą: „Kadangi tu šiame ūkyje per vieną dieną tiek pelnysi maisto, kiek tu be jo ir per savaitę negalėtum pelnyti, tai tavo alga bus visa puse padidinta, jei tu tris ketvirčius išdavų atiduosi man."

Sudarę sutartį abu dalyviai dabar gali daugiau laiko ir dvasios dėti gamybos mašinerijai pagerinti. Ūkis duoda tik 100 bušelių, nors tat kaštavo metų darbo. Bet kadangi dabar dvasinės jėgos susijungia su fizinėmis, tai mažesniais kaštais bus gaunamos dvigubos ir trigubos išdavos. Toliau eis kitos dar geresnės išdavos ir kiekviena sekanti vis mažiau darbo kaštuos. Su kiekvienu tolimesniu pasisekimu dabartinis darbas įgauna jėgos pirmesnių sukaupimų sąskaiton, ir žemės renta r e l i a t y v i n i u dydžiu mažėja, nors k i e k i u ji didėja. Pirmasis dirvos savininkas paliko darbininkui tik ketvirtą pajamų dalį; bet jau antrasis randa reliatyvinę darbo bei kapitalo padėtį žymiai pasikeitusią. Jojo jėgos išaugo, bet darbininko taip pat. Vietoje trijų ketvirčių reikalavęs, jis reikalauja tik trijų penktadalių ir gauna 120, vietoje 75 jojo pirmtakūno, tuo tarpu kai darbininkui lieka 80, daugiau, kaip trigubas kiekis, kurį jis gavo pradžioje. Su kiekviena panašia stadija pasikartoja tie patys reiškiniai, vienok vis augančia jėga, ir pažanga išsireiškia tokia lentele:

	Bendros išdavos	Kapitalo dalis	Darbo dalis
Pirmoji stadija	100	75	25
Antroji „	200	120	80
Trečioji „	300	150	150
Ketvirtoji „	400	180	220
Penktoji „	600	240	360
Šeštoji „	1000	333	667

Kapitalo jėga, vadinasi, pakilo truputį daugiau kaip keturis kartus, tuo tarpu darbo jėga padidėjo daugiau kaip dvidešimt kartų. Augant kapitalo jėgai reiškiasi, todėl, nuolatinė tendencija kristi žmogaus jėgai valdyti kitus žmones ir nusistatyti lygybei tarp įvairių žmonijos dalių. Silpnam pasiekti vienodo aukščio su stipriu, ir moteriai užimti savo vietą šalia būtybės, kuri buvo visur jos valdovu, daugiau nieko nebereikia, kaip tik leisti augti turtams ir plėstis, dėka verslų įvairėjimui, individualybei, kas yra būtina socialinės cirkuliacijos greičiui ir tolimesnės pažangos jėgai.

2 §. Čia atvaizduotos pažiūros yra visiškai skirtinos nuo dabar paprastai priimtų pažiūrų. Įstatymai, kurie nustato žemės rentos mokėjimą, rūpėjo ekonomistams daugiau kaip šimtas metų, ligi Ricardo 1817 metais griežčiau formulavo tas idėjas, kurios jau buvo pirm to paskelbtos Adomo Smitho, Dr. Andersono ir kitų, ir pasauliui patiekė žemės rentos teoriją, kuri buvo garbinama kaip didysis šimtmečio atradimas.

Atlyginimas už žemės naudojimą, anot jo pažiūros, mokamas už valdymą tam tikrų „pirmykščių ir nenykstamų dirvos jėgų", jis savo reliatyvine suma didėja, jei augant gyventojams ir turtingumui, ištinka reikalas pereiti prie dirbimo vis „mažėjančio produktingumo" žemių, kurios duoda vis mažėjančias darbo išdavas; ir taip nuolat auga gamtos viešpatavimo jėga žmonėms ir jie vis labiau ir labiau tampa jos ir savo artimų žmo-

nių vergais. Kadangi Ricardo išeina iš priešingo punkto, tai nenuostabu, kad jis pasiekia tokio paskirstymo, kuris yra kaip tik griežtai priešingas mūsų aukščiau išdėstytam, o taip pat prieštarauja visiems istorijos faktams. Jo doktrinos, jų paprasčiausioje formoje, sutrauktos senkančiuose dėsniuose:

Pirma: Kadangi pradedant kultivuoti žemę, gyventojų esti dar maža, o žemės yra perteklius, tai dirbamos tik tos žemės, kurių ypatybės leidžia laukti didžiausių darbo išdavų, apmokant, pav., tam tikrą darbo kiekį šimtu kvarterių rugių.

Antra: Kadangi žemės perteklius mažėja, jei gyventojų tirštumas didėja, tai ištinka reikalas imti į darbą mažiau derlingus plotus, ir tuo būdu tenka pereiti į antros, trečios ir ketvirtos rūšies žemes, kurios už tą patį darbo kiekį teduoda tik devyniasdešimt, aštuoniasdešimt ir septyniasdešimt kvarterių.

Trečia: Kartu su augančiu būtinumu šiuo būdu mažiau produktingai vartoti darbą, atsiranda žemės renta, ir savininkas Nr. 1 įgalinamas reikalauti 10 kvarterių, ir gauti juos, jei pradedama dirbti Nr. 2, ir jis jis gali reikalauti 20 kvarterių, jei panaudotas Nr. 3, ir 30 kvarterių, kai atsiranda reikalas dirbti Nr. 4.

Ketvirta: Vadinasi, jei darbo produktingumas mažėja, tai žemės savininko dalis nuolatos auga, o paskirstymas susidaro tokis:

	Bendr. išdav.	Darbas	Renta
Pirmąjį periodą, kai N 1 vienas tedirbamas	100	100	00
Antrąjį „ „ N 1 ir 2 dirbami	190	180	10
Trečiąjį „ „ N 1 ligi 3 „	270	240	30
Ketvirtąjį „ „ N 1 ligi 4 „	340	280	60
Penktąjį „ „ N 1 ligi 5 „	400	300	100
Šeštąjį „ „ N 1 ligi 6 „	450	300	150
Septintąjį „ „ N 1 ligi 7 „	490	280	210

Čia mes turėtume tendenciją žemės savininkui galutinai sugrobti visas išdavas ir nuolatos augti nelygybei, kur darbininkų jėgos vartoti jų pačių pagamin-

tus produktus vis mažėja, o žemvaldžių jėga juos reikalauti kaip rentą taip pat nuolatos didėja.

Penkta: Ši tendencija mažėti darbo išdavoms ir didėti žemvaldžio kvotai tiesiog proporcinga gyventojų augimui, ir dažniausiai viešpatauja ten, kur gyventojai greičiausiai auga; bet ji kiek sumažėja augant turtams, nes tas augimas iššaukia žemės dirbimo pagerinimą.

Šešta: Kiekvienos tokios rūšies pagerinimas sulaiko rentos kilimą, tuo tarpu kai kiekviena pagerinimui pastatyta kliūtis didina šį kilimą; o būtina šio pasekmė yra ta, kad žemvaldžių ir darbininkų interesai visada yra vieni kitiems priešingi, kad žemės renta krinta, kai darbas kyla, ir darbas krinta, kai žemės renta kyla.

3 §. Visa čia paduota skaitytojui sistema remiasi ta prielaida, kad pirmas žemės dirbimas prasideda derlingiausiuose sklypuose, — dėsniu, kurio Ricardo niekados nebūtų pastatęs, jei jis kada nors būtų turėjęs progos ištirti judėjimą pirmųjų kolonistų, kurie visados esti neturtingi, arba jei jis nors savo kabinete būtų pagalvojęs apie tai, kad derlingos žemės visados esti kloniuose ir todėl reikalauja didelio darbo, kol jos iškertamos, nusausinamos ir sutvarkomos žmogaus patarnavimui. Kad šis kultivavimas visados prasideda blogesnėse žemėse, ir kad geresnės galėjo būti imamos dirbti tik augant turtingumui ir gyventojams, buvo ką tik parodyta; ir kadangi mes vadinas įrodėme, kad teorijos pagrindas yra klaidingas, tai ją ramiai galima būtų palikti ir užmiršti, jei dėl savo įtakos, kurią ji įgavo publikai, nebūtų reikalo išdėstyti daugybė jos klaidų, kiekvieną atskirai.

Pirmoji tų klaidų yra teigimas, kad augant gyventojams atsiranda reikalas pereiti į menkesnės jėgos machineriją, kuri duoda darbui vis mažesnes išdavas. Jei būtų tiesa, kad žmogus iš tikrųjų pradeda derlingiausiomis žemėmis, tai būtų teisingas ir tas dėsnis, ir

taip gyventojų augimas drauge su savim vestų žmogaus jėgų kritimą, ir žmogus turėtų vis daugiau ir daugiau tapti gamtos vergu. Bet kadangi teisinga tat, kas buvo pasakyta prieš, tai jis turi, augant jėgoms, kilti aukštyn ligi jis pasieks tikrojo žmogaus aukščio, kuris geriau maitinasi, dengiasi ir geriau gyvena, kuris taip pat geriau elgiasi ir galvoja, ir turi tokią valią, kuri kyla su jo didėjančiu įsigalėjimu materialiniame pasaulyje. Kuri iš šių dviejų reiškinių klasių pasireiškia visose pažangiose šalyse, mes dabar ir patyrinėsime.

Anglijos ir Waleso gyventojų skaičius XIV amžiuje siekė 2.500.000 sielų. Derlingų žemių buvo perteklius, ir vis dėlto įdirbamos žemės buvo tokios blogos, kad 6 arba 8 bušeliai kviečių nuo margo buvo skaitomi vidutiniškomis išdavomis. Gyventojų skaičius dabar septynis kartus didesnis, o apdirbtos žemės mažiausiai dešimts kartų daugiau, ir vis dėlto vidutiniškos margo išdavos pakilo beveik tiek pat. Badmečiai, kurie tais laikais buvo dažni ir sunkūs, dabar nebežinomi. Karaliaus dvaro damos tais laikais valgė lašinius kaip skanėsius, o darbininkai turėjo šventadieniais balių, valgydami miežinę košę, gi riebios kiaulienos šmotelis jiems buvo luksuso dalykas, kurį retai kada paragaudavo. Net prieš šimtą metų paprasta duona būdavo kepama iš miežių, rugių bei avižų ir tik turtingieji vartojo kvietinę duoną. Dabar šioji visų vartojama, o jautiena ir aviena dabar eina darbininkų ir amatininkų valgiui, gi penėtų gyvulių — žemvaldžiams. Per vieną šimtmetį vidutinis raguočių svoris išaugo nuo 370 ligi 800, o avies nuo 28 ligi 80 svarų, o jų skaičius dar greičiau išaugo kaip jų svoris. Vadinasi, darbo išdavos žymiai padidėjo nuo to laiko, kai žmogus, padidėjus gyventojų skaičiui, įgavo jėgų kultivuoti derlingesnes žemes.

Prancūzijos istorija viduramžiais, kai žemių buvo perteklius, o gyventojų maža, yra ne kas kita, kaip beveik nuolatinių badmečių aprašymas. Dar pereito

šimtmečio pradžioje žmonės per pusę metų neturėdavo duonos, ir dengėsi kailiais, neturėdami jėgų pasigaminti drabužių. Prieš šimtą metų baltą duoną tevalgė tik 7.000.000, dabar ją valgo 20.000.000, o maisto rūšies pegerėjimas dar didesnis, kaip padidėjimas žmonių, kuriuos tenka maitinti.

Rusai dabar daug geriau maitinasi ir rėdosi, kaip Petro Didžiojo laikais, nežiūrint didelio gyventojų padidėjimo. Tas pats ir su Vokiečiais, Belgais, Danais ir Švedais, kurie dabar nepalyginti geriau maitinasi, kaip jų pranokėjai tais laikais, kada dar buvo žemės perteklius. Pažiūrėję dabar į pirmuosius dabartinių Jungtinių Valstybių naujokynus, rasime jų istorijoje tik aprašymą didelių nepriteklių, iššauktų gyventojų retumo, kuris neleido jokio suderinto veikimo; o juk vien tik šio suderinto veikimo dėka šių laikų žmogus įgavo tokį padidėjusį viešpatavimą didžiulėms gamtos jėgoms.

Visi istorijos faktai pilnai atitinka šį dėsnį:

Kai turtingumas ir gyventojai auga, žmonės vis labiau ir labiau gali dėtis vienas su kitu ir savo darbus kombinuoti, nuolatos augant jėgai, išnaudoti gamtos patarnavimus; ir kiekvienas žingsnis pažymimas darbo išdavų, cirkuliacijos greitumo ir gamybos bei akumuliacijos lengvumo padidėjimu.

4 §. Tolesnis Ricardo dėsnis sako, kad kartu su reikalu mažiau produktingai vartoti darbą atsiranda žemės renta, ir kad savininkas sklypo Nr. 1, kuris duoda 100 kvarterių, gali reikalauti 10 kvarterių, jei pereinama į antros rūšies žemes, kurios duoda tik 90, ir 20 kvarterių, jei bus paimtas dirbti Nr. 3, kuris duoda tik 80 kvarterių.

Jei visos šalies žemės būtų vienodai produktingos, tai jokio panašaus būtinumo negalima būtų prileisti; tačiau vis tik būtų mokamas atlyginimas už naudojimą dvaro su trobėsiais bei aptvėrimais, pasiūlius jį dar naturalinėje būklėje esančio dvaro savininkui. Šį

atlyginimą Ricardo traktuoja kaip kapitalo palūkanas, kurias reikia skirti nuo atlyginimo, mokamo už žemės jėgų naudojimą. Jei dirbamos įvairaus derlingumo žemės ir jos vienodai lygiai pagerintos, tai anot Ricardo nuomonės, savininkas Nr. 1 gaus palūkanas už savo kapitalą plius skirtumą tarp 100 kvarterių, kuriuos gali duoti jo žemė, ir 90, 80 arba 70 kvarterių, gaunamų iš blogesnių žemių, kurias dirbti žmogų privertė tik būtinumas. Šį skirtumą jis ir vadina tikra žemės renta.

Bet tikroji šio proceso eiga yra kaip tik atvirkščia. Pirmajam menkam sklypui išvalyti ir jo menka bakūžė dvigubai tiek kaštavo darbo, kaip vėliau būtų reikėję išvalyti didesniam kiekiui geresnės žemės ir masiviam trobesiui pasistatyti. Jei pirmasis naujakurys nori išnuomoti savo mažą ūkį, tai jis priverstas imti ne pelną plius skirtumą, bet pelną minus skirtumą; ir tuo būdu jis pasiduoda tam pačiam įstatymui, kuris valdo ir visus kitus dalykus. Senas namas, laivas ar pasenusi mašina daugiau kaštuoja, kaip geresnės, kurios šias pakeičia, ir jos ne tik nukrinta savo verte, bet galiau jos visiškai nustoja. Kadangi kiekvienos gyvenimo reikmenės vertė aprėžta reprodukcijos kaštais ir šie ji augant turtingumui mažėja, tai žemės savininkas verčiamas priimti mažesnę žemės pajamų dalį. Tokia renta, kaip ją Ricardo sugalvojo, niekados nebuvo sumokėta. Taip pat, kaip pirmiau okupuotos žemės savininkas, ir pirmosios mašinos arba pirmo fabriko savininkas galėtų laukti, kad ir jam bus sumokėta už geležies „pirmykščių ir nenykstančių savybių" naudojimą.

5 §. Trečias dėsnis sako, kad augant turtingumui ir gyventojams, ir dėl išeinančio iš to būtinumo pereiti į blogesnes žemes, žemvaldžio kvota pakyla, nes pakyla žemės renta, jei darbas tampa mažiau produktingas. Jei kultivavimas iš tikrųjų prasideda geresnėmis žemėmis, tada šis dėsnis yra teisingas, ir būtina žmonių skaičiaus prieauglio išdava yra augąs

pasidavimas to daugelio, kurie dirba, nuožiūrai to nedaugelio, kurie valdo žemę. Vadinasi, galutina žmonių vergija yra naturalinė išeitis iš Ricardo-Malthuso doktrinos. Bet jei teisinga atvirkščia pažiūra, tai žemvaldžio kvota nuolatos turi kristi, ir nuo padidėjusio kiekio turi likti didesnė kvota darbininkams, kurių galutinas likimas laisvė.

Adomas Smithas sako, kad jo laikais žemvaldžio dalis tesiekė ketvirčio arba penktadalio išdavų, o Malthus iš savo pusės patvirtina, kad jis jo laikais neprašoko penktos dalies. Bet tat jis traktuoja kaip įrodymą, kad sunkumai gauti maisto didėja, ir teigia, kad tuo tarpu kaip darbininkas penkioliktame šimtmetyje už savo savaitės algą galėjo gauti 122 pintas kviečių, 1810 metais jis tegavo 80 pintų.

1389 metais artojas gaudavo per metus 7 šilingus, o vežėjas 10 šilingų, be drapanų, ir net abejotina ar jis dar gaudavo prie to ir savo gailesčio vertą maistą. Vidutiniškai ta alga nebuvo didesnė už aštuonių bušelių kviečių vertę, ir vis dėlto sakoma, kad darbininkas tuomet galėjo gauti 3 bušelius per savaitę. Kadangi vidutinis derlius iš margo tesiekė 6 bušelius, tai išeina, kad metinė vieno vienintelio darbininko alga reikalavo 26 margų derliaus ir tat tuo laiku, kai dėl įrankių netobulumo reikėjo daugiau 10 dienų vieno vienintelio margo derliui surinkti, Toki negirdėti daviniai daromi šiais laikais rašytojų, kurie žino, kad tuomet žemė ir jos savininkai imdavo sau bent du trečdaliu žemės išdavų.

Prancūzijoje, kaip ką tik buvo sakyta, žemės ūkiu užimtų šeimų periode nuo 1700 ligi 1740 metų beveik dvigubai padidėjo, o vidutinė laukų darbininko alga tuo pat laiku padidėjo beveik keturis kartus. To periodo pradžioje darbininkui paliekama dalis siekė 35, gale — 60%. Pradžioje žemės savininkas pasilikdavo 65 procentus, arba beveik dvigubai tiek, kiek darbininkas, tuo tarpu kai gale jis gaudavo tik 40% arba du

trečdaliu to, ką gaudavo darbininkas. Nežiūrint to išdavos tiek žymiai padidėjo, kad pastarųjų metų mažesnė kvota davė kapitalistams 2.000.000.000 frankų vietoje 850.000.000, kuriuos jie gaudavo pirmaisiais metais.

Tokia yra dalykų eiga kiekvienoje šalyje, kur turtingumui ir gyventojams leista augti, o mainams plėstis, kadangi tuomet visų esamų gyvenimo reikmenių vertė santykyje su darbu neišvengiamai nukrinta, o darbas dėl nuolatinio reprodukcijos kaštų mažėjimo, santykyje su jomis pakyla. Prūsuose prieš keturiasdešimt metų trečdalis metinių pajamų buvo laikoma tokia dalimi, kuri teisėtai priklauso nuomininkui. Nuo to laiko darbas tapo daug produktingesnis ir dėl to darbininko kvota greitai išaugo.

Turtingumas greičiau t u r ė t ų augti, kaip gyventojai, ir kiekvienas padidėjimas pirmojo santykyje su antraisiais veda su savim darbininkų jėgos sustiprėjimą palyginant su žemės nuosavybe ar kitu kapitalu. Mes visi matome, kai esti daugiau laivų, jei krovinių, frachtai žemi, ir atvirkščiai, kai daugiau yra krovinių, jei laivų, frachtas esti aukštas. Jei daugiau esti plūgų ir arklių, kaip artojų, tai algas nustato pastarieji, bet kai esti daugiau artojų, kaip plūgų, tuomet pajamų paskirstymą nustato plūgų savininkai. Kai turtai auga greitai, į darbą paimami nauji sklypai ir reikalinga daugiau artojų. Plūgų paklausai gimdo ir stipresnius žmonių paklausus anglims kasti ir geležiai tirpdinti, ir geležies liejyklos savininkas tampa konkurentu darbininkų paklausuose, taip kad šie gauna didesnę dalį iš nuolat didėjančių darbo išdavų. Darbininkas iš savo pusės perka daugiau audinių, ir fabrikantas konkuruoja su geležies dirbtuvės savininku ir žemvaldžiu paklausuose dėl jo patarnavimų. Jo dalis vėl pakyla ir jam dabar reikia cukraus, arbatos ir kavos; ir dabar konkuruoja taipgi ir laivo savininkas su fabrikantu, geležies liejyklos savininku ir žemval-

džiu. Augant turtingumui ir gyventojams, vadinasi, atsiranda nuolatinis dvasinio ir fizinio darbo paklausų didėjimas, ir padidėjęs jo produktingumas, kaip ir dėl to padidėjęs lengvumas rinkti turtus, neišvengiamai ir tikrai sukelia darbininkų kvotos padidėjimą. Kylant jo algai, kapitalistų k v o t a mažėja; ir vis dėlto pastarasis dabar greičiau kaupia lėšas, kadangi jojo ir darbininko interesai dabar pilnai sutampa. Geriausias turtingumo augimo įrodymas yra kapitalisto kvotos redukcija, ir vis dėlto kaip pagrindinę R i c a r d o - M a l t h u s o doktrinos principą mes turime teigimą, kad ši kvota, augant turtingumui ir gyventojams, turi kilti.

Ši lentelė apie abiejų sistemų rezultatus galės būti skaitytojų sulyginta su tuo, kas vyksta jo akyse:

	RICARDO DOKTRINA		STEBĖJIMAS	
	Žemės jėga	Darbininko jėga	Žemės jėga	Darbo jėga
Pirmas periodas	100....	—....100	30....	20.... 10
Antras „	190....	10....180	70....	42.... 28
Trečias „	270....	30....240	120....	60.... 60
Ketvirtas „	340....	60....280	180....	80....100
Penktas „	400....	100....300	250....	100....150
Šeštas „	450....	150....300	330....	120....210
Septintas „	490....	210....280	420....	140....280
Aštuntas „	520....	180....240	510....	155....355
Devintas „	540....	360....180	620....	170....450
Dešimtas „	550....	450....100	740....	180....560
Vienuoliktas „	550....	550.... —	870....	190....680

6 §. Tolimesnis dėsnis sako, kad turtingumas stengiasi veikti priešingai šiem įstatymam, sukeldamas pagerinimus žemdirbystėje ir tuo pašalindamas būtinumą pereiti į mažiau produktingas žemes.

Šis dėsnis buvo įtrauktas į sistemą, nes absoliučiai buvo būtina palikti išeitį pateisint keliem tūkstančiam to įstatymo išimčių; ir kaip tik šis dėsnis yra šios doktrinos silpnumo pripažinimas. Jei pripažinti jo galiojimą, tai turtingumas greičiausiai turėtų augti tuo laiku ir tose vietose, kur daugiausiai yra žemių.

Vienok kaip tik atvirkščiai, turtingumas lėčiausia augo tose šalyse, kur daugiausiai buvo derlingų ir neokupuotų žemių, nes ten gyventojai reti ir išsimėtę, ir todėl mažiausiai yra išsiplėtusi asociacijos jėga.

Gamtos įstatymai yra paprasti ir visuotini. Ricardo įstatymas yra komplikuotas ir perdėm netikras. Jei būtų kitaip, tai jam nebūtų reikėję palikti lindynę nepatogiems faktams aiškinti.

7 §. Paskutinis dėsnis sako, kad kiekvienas tokis pagerinimas turi tendencijos sulaikyti žemės rentos augimą, kad kiekviena kliūtis tokiems pagerinimams jos augimą pagreitina.

Jei būtų teisinga, kad žmonės iš tikrųjų pirmiausiai pradeda dirbti derlingas žemes, tai neišvengiamai taip turėtų ir įvykti. Žemvaldys imtų vis didėjančią kvotą, ir darbininkas taptų jo vergu, kuris turėtų būti patenkintas, kad jam leidžiama gyventi bei dirbti, nors jis mistų gilių duona. Čia doktrina išvesta ligi jos teisingų išvadų, ir jei ji teisinga, tai ir jos išvados turėtų būti ateityje pasiektos. Nieko nereiškia, jei sakoma, kad tolimesnė žemyneiga gali būti sustabdyta. „Nors ir kaip lėtai augtų gyventojai", sako vienas iš garsiausių Ricardo-Malthuso mokyklos mokytojų, „prileidžiant kad kapitalas dar lėčiau auga", — kaip tat tikrai turi atsitikti, jei žmonės iš tikrųjų pirmiausiai pradeda dirbti geriausias žemes, — „alga vis dėlto taip labai bus nuspaudžiama, kad gyventojų dalis nuolatos dėl nepritekliaus turės išmirti". Patyrimas Europoje per tūkstančius metų ir patyrimas Amerikoje per kelis šimtmečius veda į priešingas išvadas; ir vis dėlto nuolatos įtikinėjama, kad tat yra įstatymas. Jei jis iš tikrųjų tokis yra, tai kada jis pradės veikti? Mes nežinome jokio kito įstatymo, kuris taip savo baisumu grestų žmonėms, jokio, kurio veikimas tam būtų atidedamas, kad jis ateinančiais laikais prislėgtų begaliniai sustiprinta jėga. Gyventojai kasdieną auga, ir vis dėlto leis-

ta žmonėms vis labiau daugintis aklame ir laimingame nežinojime, kad jų vaikai turės kęsti visus bado baisumus, tuo tarpu, kai žemvaldžiams gyvenimas dėl pertekliaus bus puota, kad viena klasė taps viešpačiu, o kita su kiekvienu sekamu šimtmečiu bus vis labiau pavergiama.

8 §. Kadangi tarp visų pastovių žmogaus interesų yra pilna harmonija, tai atrodo, nieko daugiau nebereikia, kaip tik žmones tuo faktu įtikinti, kad jie išmoktų pilnai vertinti kooperacijos naudą palyginti su antagonizmu, ir kad visi teisingi ir šviesūs žmonės būtų paskatinti siekti sudaryti savo artimiesiems visur galimumą pasiduoti jų naturaliniam palinkimui asociacijuotis ir kombinuoti apsigyvenant žemdirbiui ir amatininkui šalia vienas kito. Jei šis reikalas ir nauda, kuri iš to turėtų atsirasti visiems, galams ir britams, turkams ir krikščionims, būtų geriau suprasta, tuomet įsigalėtų taika ir mainai vietoje prekybinio pavydo ir visuotinų kivirčų. Kadangi tokiu būdu klasių harmonija pagimdytų ir tautų harmoniją, tai visoje žemėje išsiplėstų taikos meilė. Visi tuomet įsitikintų tuo, kad tuose įstatymuose, kurie reguliuoja vieno žmogaus santykius su kitu, viešpatauja tas pats gražus paprastumas bei harmonija, kuri šiaip visur taip labai pasireiškia; visi pagaliau pamatytų, jog jų pačių interesai geriausiai tuo palaikomi, kad jie asmens ir nuosavybės teises, kurių gerbimo jie sau pageidauja iš kitų, patys taipgi gerbtų kitų atžvilgiu; ir ilgainiui visi įsitikintų, kad visas socialinis mokslas glūd trumpuose didžiojo krikščionybės Kūrėjo žodžiuose: „Daryk kitiems tą, ką tu nori, kad jie tau darytų".

Ricardo sistema yra disharmonijos sistema ir skatina kovą tarp klasių bei tautų. Jis kalba su pagarba apie mainų laisvę ir vis dėlto moko, kad žemės ir dirvos monopolis suderinamas su didžiaisiais gamtos įstatymais. Jis tiki apsisprendimo laisve ir vis dėlto moko, kad jei vyras ir moteris nori susituokti, vadinasi, padaryti tai, kas daugiausiai skatina veiklą

ir daugiausiai prisideda jausmų ir sąmonės taurumui, tai jie, greičiausiai, kaip atlyginimą už tai, sulauks bado mirties.

Jis pilnai pritaria dorai, ir vis tik iškelia celibato naudingumą, ir tuo paremia tuos visus apribojimus, kuriais kliudoma sutuoktuvėms ir skatinama nedorybė. Jis ištaria pageidavimą turėti laisvą javų prekybą, ir vis tik pamoko žemvaldį, kad jo interesams tat pakenks.

Uoliai stengdamasis pagerinti žmonių būklę, jis vis dėlto įtikinėja žemvaldį, kad žemės dirbimo metodų pagerinimas turi sumažinti žemės rentą. Jis nori, kad nuosavybės teisės būtų gerbiamos, ir moko vis dėlto darbininkus, kad žemvaldžių interesai skatinami kiekvienos priemonės, kuri iššaukia maisto trūkumą, ir kad renta dėl monopolio nedaugelio mokama už tai, ką Dievo malonė paskyrė visų bendram turtui. Jo knyga yra tikras demagogo rankvedis, kuris agrarianizmo padedamas, ieško pasiekti jėgos iš karų ir plėšimų. Jo mokslas nėra suderinamas su doktrinomis, paremtomis visų gerai pastebėtų faktų tyrinėjimu; jo mokslas net pats sau prieštarauja, ir juo greičiau jis bus atmestas, juo geriau bus žemvaldžių ir nuomininkų, fabrikantų ir darbininkų, kaip ir visos žmonijos interesams.

9 §. Visi lig šiol skaitytojui išdėstyti faktai apie algą, pelną ir žemės rentą, ir visi pasaulio istorijos patiekti faktai gali būti sutraukti į šiuos dėsnius:

Visuomenės jaunystės laikotarpiais, kai gyventojų esti maža ir jie yra išsisklaidę, jau mažos kapitalo sumos turėjimas duoda jo savininkui didelę jėgos sumą, ir įgalina jį laikyti darbininką savo įgeidžių priklausomybėje, kaip baudžiauninką arba vergą.

Augant turtams bei gyventojams, auga ir kombinacijos jėga, žymiai didėjant darbo produktingumui ir akumuliacijos jėgai, ir kiekvienas žingsnis ta linkme lydimas mažėjimu esamo kapitalo jėgos disponuoti

darbininko patarnavimais, ir didėjimu pastarųjų jėgos disponuoti kapitalo pagalba.

Iš padidėjusių darbo išdavų darbininkui tenkanti kvota turi tendencijos nuolatos kilti, tuo tarpu kapitalisto kvota taip pat reguliariai mažėti.

Abiem tenką kiekiai didėja; bet darbininkui tenką auga greičiau, kaip kapitalistui paliekama dalis, kadangi pastarasis gauna mažesnę kvotą iš padidinto kiekio, tuo tarpu pirmasis gauna nuolat didėjančią kvotą iš didėjančio kiekio.

Dėl to tendenciją į lygybę stovi tiesiame santykyje su turtų augimu ir iš to išeinančiu darbo produktingumu.

Bet turtingumas auga pagal cirkuliacijos greitumo laipsnį.

Cirkuliacija greitėja, kai individualybė vis labiau ir labiau išsivysto, augant verslų pasiskirstymo jėgai tarp tų, kurie dirba.

Juo greitesnė cirkuliacija, juo didesnė turi būti darbininko kvota, juo didesnė turi būti tautoje tendencija į lygybę, pakilimą ir į laisvę, ir juo stipresnė valstybės jėga.

10 §. Aukščiau išdėstytas paskirstymo įstatymas jau daugiau kaip prieš dvidešimti metų buvo paskelbtas šio veikalo autoriaus[1]).

Po to jis pasirodė garsaus prancūzų ekonomisto[2]) veikale, ir jo harmonija ir grožis pastarojo buvo išreikštas tokiais žodžiais, kurių teisingumą pripažins kiekvienas, kuris dalyką taip atsidėjęs tiria, kiek jis to užsitarnauja:

„Tat yra didysis, stebūklingas, raminąs, būtinas ir nepalenkiamas kapitalo įstatymas. Jį aiškinti, reiškia, kaip man atrodo, įstumti į nemalonę

1) Principles of Political Economy, Part. I. Phila. 1837.
2) Bastiat. Harmonies Econimiques, Paris 1850.

deklamaciją, kuria mes taip ilgai buvome apkurtinami, — deklamaciją — galingiausį civilizacijos ir lygybės priešų įrankį, šykštumą ir tiraniją, — lygybės, kuri kyla iš žmogaus jėgų naudojimo. Tokis yra nustatytas dydysis kapitalo darbo įstatymas kas dėl jų sujungto darbo išdavų paskirstymo; absoliutiniai kiekiai abiejų yra didesni, vienok reliatyvinė kapitalo dalis pastoviai mažėja palyginti su darbo dalimi.

Kapitalistai ir darbininkai! Nežiūrėkite daugiau viens į kitą nepasitikėjimo ir pavydo akimis. Užsikimškite ausis prieš tuos nesąmonių plepėtojus, kurių išdidumas lygus vien tik tamsumui, kurie jums žada ateities harmoniją, o pradeda tuo, kad sukelia kivirčus dabartyje. Atsiminkite, ką jie jums ir nesakytų, kad jūsų interesai yra vieni ir tie patys, kad jie negali būti atskiriami, kad jie bendradarbiauja visuotiniam gėriui įvykinti, kad dabartiniai darbai susisieja su buvusių kartų darbais, kad kiekvienas, kuris prisidėjo prie darbo, turi taip pat ir teisę reikalauti dalį atlyginimo, ir kad protingiausias ir geriausias paskirstymas tarp jūsų atsiranda jau dieviškų įstatymų dėka ir laisvais bei savanoriais susitarimais, be to, kad parazitiškas sentimentalumas užkrautų jums savo sprendimus, jūsų gerovės, jūsų laisvės, jūsų saugumo ir jūsų garbės sąskaiton".

Nuo šių pažiūrų labai skiriasi tendencijos doktrinos, kurios mus moko, kad „žemvaldys dėl gamybos sunkumų dvigubai pelni, nes jis gauna didesnę dalį, ir prie to aukštesnės vertės gyvenimo reikmenėmis" atmokamas. Ši sistema, kuri žemvaldžių interesus priešpastato kitų visuomenės klasių interesams, neišvengiamai veda į žemės nuosavybės teisių griovimą, kaip tat matyti iš šių Millio, vieno garsiausio jo gynėjų, sakinių:

„Kalbant apie „nuosavybės šventumą", niekados nereikia pamiršti, kad šis šventumas ne vienodu laipsniu tinka žemės nuosavybei. Niekas žemės nepadarė.

Ji yra pirmykštis visos žmonijos paveldėjimas... Jei valstybė turi teisę žemės savininkus traktuoti kaip valstybės valdininkus, tai mes padarysime tik vieną žingsnį toliau, jei mes valstybei prisavinsim teisę taip pat ir atleisti juos. Žemės savininkų pretenzijos visiškai subordinuotos bendrai valstybės politikai".

Karas tarp tautų ir kivirčai tarp individų auga drauge su žemės monopolio didėjimu. Šalis bus konsoliduota, kai žemės savininkas pilniau pasiduos tokiai politikai, kurios tikslas yra pasaulį aprėžti vienintele ir tolima dirbtuve, ir kai gamintojas bus daugiau atskirtas nuo vartotojo. Juo labiau bus konsoliduota šalis, juo didesnė bus nelygybė visuomenėje ir juo labiau darbo klasės bus nustumtos, atliekant paskirstymą tautoje ir valstybėje.

A. COURNOT.

Antoine Augustin Cournot, Prancūzų filosofas, matematikas ir ekonomistas, gimęs 1801 ir miręs Paryžiuje 1877 m., profesoriavo Lione, Grenoblyje, 1838 m. generalinis švietimo inspektorius, 1854—62 Dijono Akademijos rektorius. Cournot vienas iš pirmųjų savo veikale „Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses" (1838) taiko matematikos metodus politinės ekonomijos moksle. Skelbė idėją, kad mokslas tegali nustatyti tik didesnės ar mažesnės tikimybės dėsnius. 1843 m. paskelbė veikalą „Memoire sur les applications du calcul des chances à la statisque judiciaire."

Paklausai, kainų funkcijos[1]).

53. Kaina reguliuoja vartojimą arba, kaip sako, paklausus, ir paklausai iš savo pusės reguliuoja gamybą. Jei ši tvarka būtų atmesta, ir jei

1) Iš „Principes de la théorie des richesses" (1863). Liv. I, Ch. VI: „De la loi de la demande."

daiktas būtų neišmintingai gaminamas neatsižvelgiant kasdieninio vartojimo, arba jei daikto laikytojas turėtų reikalą padidinti ar sustiprinti jo pardavimą, reikalinga būtų, kad prekė būtų siūloma ir dėl to vis nuleidžiama, ligi kainos kritimas įgalintų parduoti visą siūlomą kiekį, bet teorijai netenka užsiimti tokiais nenormaliniais atsitikimais ir nykstamais kliudymais. Ir jei vis dėlto autoriai sako (taip vienbalsiai), kad kaina yra atvirkščiai proporcinga siūlomam kiekiui, tai jie pasako trivialinę tiesą, jei jie nori tik pasakyti, kad pasiūlai pigina prekę, ir aiškiai klaidingą teoremą, jei jie šiuos žodžius „atvirkščiai proporcingai" supranta tikslia prasme, kurią jiems duoda matematika. Reikėtų, kad pirklys, spaudžiamas savo reikalų arba verčiamas likviduotis, norėdamas parduoti savo prekes per aštuonias dienas, turėtų keisti savo kainas mažų mažiausia dešimts kartų, pagal tai, ar jis turėtų parduoti dešimt tūkstančių ar tik tūkstantį tos pačios prekės, kas yra aiškus absurdas.

Ir jei autoriai priduria, taip pat vienbalsiai, kad kainos yra tiesiai proporcingos klausiamam kiekiui, tai jie sako dar aiškesnę netiesą arba neturintį prasmės dalyką; klaidingą, jei nori pasakyti, kad kainos bus du kart ar tris kart didesnės, jei bus du ar tris kart didesnis kiekis parduota; neturintį prasmės, jei paklausais apima tik drąsų norą pirkti daiktą, pasitaikius gerai progai labai pigiai pirkti, kas pritraukia tiek daug žmonių, kurie perka, į pardavimus iš varžytynių (les encans). Atvirkščiai esti tais mažesnės reikšmės atvejais, kai mėgėjai ginčijasi varžytynėse dėl stalo ar dėl kitų retenybių; ir net aritmetikas, be abejo, nemėgins sakyti, kad siūlomos kainos svyruoja tiesiai proporcingai mėgėjų skaičiui, nors ir atrodytų, kad siūloma kaina kyla drauge su skaičiumi ir grūdimosi mėgėjų. Šiaip ar taip suprastume kalbamą formulę, ji teturi klaidingą prasmę, arba neturi jokios protingos reikšmės. Taip pat tie, kurie

mano, kad ją reikia kelti aikštėn, panašiai sutinka, kad ji yra niekam nepritaikoma.

54. Apskritai, daikto paklausai turi augti, kai kainos mažėja. Tuo tarpu yra tuščios garbės (d'ostentation) dalykų, kurie ieškomi tik dėl jų aukštos kainos arba jų retumo. Jei pavyktų nedidelėmis išlaidomis angliarūkštį sukristalizuoti, tai deimantą, kuris šiandieną kainuoja tūkstantį frankų, galima būtų gauti už franką, ir nieko nebūtų nuostabaus, kad deimantai nustotų buvę puošmena: o kadangi jie maža kam daugiau būtų tikę, tai vargu bau sudarytų ir prekybos objektą. Šiuo atveju labai didelis kainų kritimas beveik nepritrauktų paklausų. Bet gi šios rūšies dalykai turi tokios nedidelės reikšmės bendroje ekonomijoje, kad kalbamus aprėžimus galima apleisti.

Taip pat, netenka liesti nė teorijoje, nė praktikoje tų kraštutinių atsitikimų, kurie siekia radikalinės daikto gamybos sąlygų revoliucijos. Liečiant tokias revoliucijas, reikia turėti kantrybės palaukti rezultatų, ir juoktis iš tų, kurie norėtų iš anksto juos skelbti. Vis dėlto, nekalbant apie kraštutinumus, išrastas principas gali būti pritaikomas net ir tokios rūšies daiktams, kaip deimantai. Jei atradus naujus šaltinius kaina deimantų, kurie šiandien kainuoja tūkstantį, nukris iki septynių šimtų frankų, ir jei visų deimanto puošmenų kaina nukris ta pačia proporcija, tai tas, kuriam turtai leidžia įdėti į vestuvių dovanas už dvidešemts tūkstančių frankų deimantų, įdės tuo atveju didesnį jų kiekį dėl to, kad deimantų pasiūlai, skaičiuojami k a r a t a i s arba gramais, bus didesni kaip ligi tol. Jei pirkėjas (kaip tat dažnai atsitinka) labiau turi galvoje dovanos vertę, kurią nori duoti, negu jos materialinę rūšį, jo užsakymas auksakaliui bus lygus dvidešimčiai tūkstančių; ir jei visi pirkėjai vadovausis tokiais pat samprotavimais, tai čia bus atsitikimas, kur paklausai svyruos a t v i r k š č i a p r o p o r c i j a kainai, atsižvelgiant į matematišką griežtumą, toli gražu nuo svyravimo t i e s i a i p r o p o r c i n g a i,

kaip ir atmestoje formulėje, nuo kurios kritikos mes negalėjome atsisakyti. Toliau pamatysime, kad hypotezė, kuri turėtų tikti deimantams, kaip tik realizuojasi brangiuose metaluose, vartojamuose monetoms gaminti.

Daugumos dalykų, be kurių vartotojų daguma gali visiškai apsieiti, uoliai ieško, kai tik sumažinus jiems kainas, jie atpigina ir jų galima įgyti. Galima pastebėti, kad tų dalykų vartojimas arba tikri paklausai įvairuoja daug greičiau, kaip tiesiai proporcingai kainoms. Tą galime pasakyti apie maisto dalykus,gabenamus iš tropiškų šalių, kaip cukrus, kava, arbata. Daugelis žmonių norėtų, kad tas pats būtų ir druskai: patyrimas įrodė, kad jie buvo apgauti. Iš pagamintų dalykų galime pažymėti medžiagas, kurių tarpe medvilnė laikoma ekonominės sistemos valdove. Kitais atvejais atvirkščiai, paklausų svyravimas nėra tokis greitas, kad jis eitų lygiai priešingai proporcingai kainai; tą pat, berods, galima pritaikinti labiausiai reikalingiems daiktams ir tiems, be kurių lengvai galima apsieiti. Jei smuikų ir astronomiškų žiūronų kainos pusiau nukristų, tai jų paklausai nepadidėtų du kart, nes tie paklausai yra aprėžti skaičiumi tų, kurie kultivuoja meną ar mokslą, kuriems tie instrumentai reikalingi, kurie turi įgimtą palinkimą atspėjamu laiku jį kultivuoti, lėšų apmokėti mokytojus ir daryti kitas reikalingas išlaidas, palyginti su kuriomis instrumentų kaina dažnai neturi didesnės reikšmės. Malkos, kurios atvirkščiai yra visiems labai reikalingas dalykas, gali dvigubai pakelti kainas, greičiausia toli prieš tai, kai metinis malkų vartojimas sumažės du kartu: daugumą vartotojų bus linkę siaurinti kitas išlaidas, kaip apseiti be malkų.

55. Reikia pridurti, kad ryšys tarp kainų ir paklausų yra tokis, kad keičiantis kiek kainai, paklausai krinta ne staigiai iš vieno skaitmens į kitą, nepereidami per tarpines cifras. Tatai išreiškiame matematikos kalba, sakydami, kad paklausai yra kainų f u n k c i j a, ir funkcija surišta su t ę s i a m y b ė s į s t a-

tymu (à la loi de continuité). Galėtų būti ir kitaip, jei vartotojų skaičius liktų stipriai aprėžtas: tuo būdu tokiame ūkyje galima būtų suvartoti tiksliai tą pat kiekį kuro ir esant kainai 10 frankų ir 15 frankų už metrą; ir galima būtų, kaip sako, padaryti reformą, sumažinant staiga malkų vartojimą, jei metro kaina prašoktų paskutinę ribą. Bet juo labiau plėstųsi prekyvietė[1]), juo daugiau atsirastų ir vartotojų turto, reikmenių, ir net kaprizų kombinacijų; juo arčiau prisiartintų prie teorinės hypotezės, kur kainos ir pasiūlai svyruoja vienodu būdu. Atsitikus ir mažam kainos pakilimui, atsiras vartotojų, į kuriuos jis paveiks kaip lašas vandens, kuris perpildo vandens vazą, nustatydamas arba tam tikrą trūkumą, arba mažindamas gamybą, arba pakeisdamas pabrangusį dalyką kitu dalyku, pav., medžio anglimis, arba durpėmis anglius. Tokiu tat būdu biržos termometras (kaip dažnai jį vadina) kaltinamas tuo, kad mažais kursų pasikeitimais sukelia išgąstingus šansų vertinimus, kurių objektą sudaro viešos paskolos; tai svyravimai, kurie nesudaro pakankamo pagrindo, nei pirkti, nei parduoti daugumai tų, kurie yra sudėję savo turtus į viešas paskolas. Mirtingumo įstatymas ir visi panašūs įstatymai taip pat duoda panašų pavyzdį tęsiamybės (continuité), kuri atsiranda tik dėl daugelio skaičiaus ir beveik nesuskaitomo įvairumo kombinacijų, kurias apima statistika.

Kai tik su tęsiamybe sutikta, reikia sutikti ir su betarpiška pasekme, kuria remiasi tiek svarbūs skaičiavimų pritaikymai: būtent, kad paklausų pasikeitimai bus jautriai proporcingi kainų pasikeitimams, jei jie paliks labai maži[2]). Žinoma, kad

---

1) Cournot davė prekyvietės ekonominę definiciją, tapusią klasiška: „Žinoma, kad ekonomistai „prekyviete" apima ne aprėžtą vietą, kur vyksta pirkimai ir pardavimai, bet visą teritoriją, kurios dalys yra surištos laisvos prekybos ryšiais tuo būdu, kad kainos lengvai ir greitai išsilygina". („Recherches sur les principes mathematiques," etc. p. 55, note).

pasikeitimai turės priešingos reikšmės paklausams ir kainai, tuo būdu, kad kainų augimas atitiks paklausų mažėjimą, ir atvirkščiai.

Nepamirškime, kad išreikštas principas gali, griežtai jį taikant, duoti išimčių tam tikrais atskirais atvejais, lyg kad būtų bruožų, kurie tęsiami bendroje eigoje, kaikur nutrūksta ar sustoja. Bet, panašiai, kaip sukrėtimai duoda nelygumų ir išlygina konturus, taip pat ir prekybos papročiai stengiasi sumažinti šiuos išimtinus atsitikimus, tuo pat laiku, kai prekybos mechanizmas mažina kainų pasikeitimus, ir stengiasi laikyti juos suderinamose su principo pritaikymu ribose...

58. Prileiskime, kad sudaryta tam tikro dalyko lentelė, arba figūra, kurioje nurodyta kiekviena kaina, skaitmuo, kuris išreiškia atitinkamus paklausus, ir trečioje skiltyje įrašytos sandaugos, kurias gausime daugindami vieną iš kito skaičius, kurie atitinka abiejose skiltyse: ši trečioji skiltis mums parodys, kokia yra pažymėta dalykui kaina, metinio pagaminto kiekio ir metinio klausiamo kiekio inventorinė vertė. Jei lentelė pilna, ji parodys m a k s i m u m vertės egzistavimą arba vertės, kuri drauge praneša tas, kurios eina prieš ją ir tas, kurios betarpiškai eina po jos. Iš tikrųjų, įsivaizduokime, kad daikto kaina neaprėžtai krinta ligi 0: atitinkami paklausai berods neaugs ligi viso limito, nes ir visiškai nemokamų gėrybių vartojimas visados yra aprėžtas; dėl to, šioje hypotezėje, vertė inventoriaus, kuriame figuruoja daiktas metinėje gamyboje, baigsis mažėdama ir net išnykdama. Iš antros pusės, visados galima įsivaizduoti tokią aukštą kainą, kad ta kaina daiktas visiškai negalės būti klausiamas ir gaminamas, kas taip pat panaikins inventorius

2) Apie šią vietą Cournot sako savo „Revue Sommaire" (106 p.): „Tačiau proporcingumas čia apima ne kainas ir paklausus, kaip ką tik įvertintoje formulėje, kaip absurde, bet simultantinius kainos ir paklausų pasikeitimus. Jis yra tiesioginis ir ne atvirkščias; žinoma, ta sąlyga, kad pasikeitimai būtų priešingos prasmės... etc."

vertę, kurį ji sudro. Tarp šių dviejų kraštutinumų turi būti tarpinė kaina, kuria inventoriaus vertė pereina per maksimumą[1]).

Visiškai galimas daiktas, kad lentelė, jei ji būtų pakankamai tęsiama, parodytų daugelį vienas po kito m i n i m u m ų ir m a k s i m u m ų, arba kitaip sakant, kad mūsų trečiosios skilties skaičiai eitų tai augdami, tai krisdami. Ši pastaba dažnai pritaikoma mokesčių reikalui. Jei suminkština mokesnį, bet nedaug, mokesnio išdavos mažėja, kas įrodo egzistavimą m a k s i m u m o, atitinkančio daug maž aukštesnio už dabartinį mokesčių lygį: tuo tarpu, kaip žymiai sumažina mokesčius (mažinant, pavyzdžiui, per pusę, tris kart už dabartinį), dažnai atsitinka, kad taip sumažinto mokesičų suma daug prašoka seną sumą; ir dėl to reikia, kad būtų bent du m a k s i m u m a i, atitinką vienas žemiausią tarifų skalei sritį, kitas aukštesnę sritį...

59. Tarp kita ko, gali greit atsitikti, kad m a k s i m u m, kurį mes turime omenyje, gali tik idealiai egzistuoti, ta prasme, kad praktiškai, kaina niekados negali pakilti ar nukristi, kad galėtų pasiekti maksimumo. Iš čia trys kategorijos, į kurias, kaip atrodo, galima suskirstyti daiktus, kurių koreliatyvinius kainos ir paklausų kitimus tenka ištirti: 1. tie, kurių inventorinė vertė visados eina aukštyn, tuo tarpu kainos

[1]) Išeidamas iš to Cournot keliais bruožais nustato kitame skyriuje savo garsią monopolinės kainos teoriją: „Aš įsivaizduoju žmogų turintį mineralinį šaltinį, kuriam pripažinta gydomos reikšmės, kurios neturi bet kuris kitas šaltinis. Jis, būdamas monopolistas, galėtų nustatyti kainą lygią 25 frankams už litrą to vandens; bet jis greitai dėl retų paklausų pastebėtų, kad ši kaina nėra jam patogi: jis ją pamažėle mažintų, paskum vėl kiek pakeltų, jei jam patyrimas rodytų, kad jis ją perdaug nuleido; ir pagaliau, jis apsistotų ties lygiu, kuris jam duotų didžiausias pajamas, ir gautų m a k s i m u m ą, apie kurį buvo kalbėta pereitame skyriuje". (Principes, ch. VII, p. 107). Recherches, ch. V. p. 61 ir Revue Sommaire, 171 p.).

kyla ir paklausai mažėja; 2. tie, kurių inventorinės vertės augimas atvirkščiai reiškia kainų mažėjimą ir paklausų augimą; 3. ir galiausiai tie, kuriems esti, realizuojamų nukrypimų ribose, viena kaina ir kurių paklausai atitinka m a k s i m u m inventorinės vertės...

J. B. PROUDHON.

Jean Baptiste Proudhon, gimęs Besançone 1809 metais, miręs Paryžiuje 1865 m., kilęs iš neturtingų tėvų, ligi 20 metų amžiaus pelnė sau duoną, kaip spaustuvės rinkėjas. Atspėjamu laiku, spiriamas vien žinių troškulio, godžiai skaitė knygas, ypatingai socialinio turinio. 1840 metais išgarsėjo savo knyga: „Qu'est-ce que la propriété?...", kurioje aštriai kritikuoja nuosavybės teisę. 1848 m. buvo išrinktas į Parlamentą. Bandė leisti kelis laikraščius ir parašė daugelį brošiūrų, kuriose kritikavo esamą socialinę tvarką. 1854 metais išleistas jo veikalas „De la justice" buvo konfiskuotas, o autorius pasmerktas trejiems metams kalėti. Po to pabėgo į Briuselį ir tik 1862 metais grįžo į Paryžių.

P e l n o k i l m ė: n e a p m o k a m a s k o l e k t y v i n ė s d a r b o j ė g o s n a u d o j i m a s*).

Kapitalistas sako, apmokėjo darbininkų d i e n a s; norint būti tiksliu, reiktų pasakyti, kad kapitalistas tiek apmokėjo dienų, kiek darbininkų naudojo kiekvieną dieną, kas nėra tas pats dalykas. Nes ta milžiniška jėga, kuri atsiranda iš darbininkų sujungimo ir harmonijos, iš subūrimo ir vienlaikumo jų pastangų, visiškai neapmokama[1]).

Du šimtai grenadierių per kelias valandas pastatė Luksoro obeliską į vietą; ar galima prileisti kad vienas žmogus galėtų tat padaryti per 200 dienų? Tuo

*) Iš „Qu'est-ce que la propriété?..." I-er Mémoire, 1840, chap. III.

1) Marksas taip pat sako, neminėdamas Proudhono: „Kapitalistas apmoka kiekvienam iš šimtų (darbininkų)

tarpu, kapitalisto sąskaitoje algų suma paliktų ta pati. Įdirbti dykumą, pastatyti namus, eksploatuoti manufaktūrą, — tas yra taip pat ką pakelti obeliską, pakeisti kalno vietą. Menkas turtas, menka įstaigėlė, paleidimas į darbą menkos pramonės, reikalauja daugelio įvairių darbų ir talentų sujungimo, kurių nepakaktų niekados vienam žmogui. Labai nuostabu, kad to nepastebėjo ekonomistai. Padarykime balansą to, ką kapitalistas gavo ir ką sumokėjo.

Darbininkui reikalinga alga, iš kurios jis galėtų gyventi laike darbo, nes jis negali gaminti nevartodamas. Kurį darbą žmogus bedirbtų, jis reikia maitinti ir išlaikyti, arba duoti algos ekvivalentą. Tai yra būtinas dalykas kiekvienoje gamyboje. Aš prileisiu momentui, kad kapitalistas šiuo atžvilgiu atsiskaito.

Reikalinga, kad darbininkas be dabartinio savo pragyvenimo, turėtų užtikrintą ir ateities pragyvenimą, kad jis, matydamas jo produktų šaltinį menkėjant ir produktingam darbingumui artinantis į nulį, neturėtų baimės; kitais žodžiais sakant, reikia, kad darbą nuolatos gimdytų atliktas darbas: tokis yra visuotinas reprodukcijos įstatymas. Turi būti panašiai, kaip pas žemdirbį savininką, kuris gauna: 1. savo derliuje ne tik priemonių pačiam sau ir šeimai gyventi, bet išlaikyti ir gerinti savo kapitalą, auginti gyvulius, vienu žodžiu vis dirbti ir visados reprodukuoti; 2. į nuosavybę gamybos įrankį, kuris garantuotų gamybą ir darbą[1]).

Koks yra gamybos fondas (le fonds d'exploitation) to, kuris parduoda savo patarnavimus? Savininko jau-

---

jo atskiro darbo jėgą, bet neapmoka darbo sujungimo viso šimto (die kombinierte Arbeitskraft der Hundert). Produktinga jėga, kurią samdininkai deda kolektyviai veikdami (als gesellschaftlicher Arbeiter) yra dėl to produktinga kapitalo jėga. Socialinės darbo jėgos auga neapmokamos nuo to laiko, kai darbininkai pastatyti į tam tikras sąlygas ir kapitalas ten atsiranda..." (Kapital, I t. XI skyr.).

1) Šis nepriklausomybės ir pastovumo idealas susijęs su ūkininku savininku, sudarė tikrą Proudhono socialinį ide-

čiamas jo reikalingumas ir valia, kuri jam leidžia dykai jį turėti. Kaip seniau valstietis laikė savo žemę iš pono duosnumo ir geros valios, panašiai dabar darbininkas gauna sau darbo iš šeimininko ir savininko gero noro ir reikalo: štai ką vadina „valdyti iš prašymo“[1]). Bet ši išprašymo sąlyga yra neteisybė, nes ji reiškia nelygybę prekyvietėje. Darbininko alga nepraneša jo kasdieninio vartojimo ir negarantuoja rytojaus dienos, tuo tarpu kaip kapitalistas turi darbininko pagamintame produkte nepriklausomybės ir ateities garantijos laidą. O reprodukuojąs fermentas, amžinas gyvybės gemalas, šis gamybos priemonių ir šaltinių parengimas sudaro tai, kuo kapitalistas skolingas gamintojui, ir ko jis jam niekados negrąžina; ir apgaulingas neigimas gimdo darbininkų skurdą, prabangą nedirbančių ir sąlygų nelygybę. Tuo ir remiasi ypatingai tai, ką vadina tikru žmogumi žmogaus eksploatavimo vardu.

Iš trijų daiktų viena, ar darbininkas turės dalį daikte, kurį gamina su šeimininku, ar bus padarytas visų algų pakėlimas, kur šeimininkas grąžins darbininkui jo produktingų patarnavimų dalį, arba pagaliau, jis turės apsiimti visados jiems duoti darbo. Produkto padalinimas, patarnavimų abipusiškumas, nuolatinio darbo garantavimas, štai alternatyva, kurios neišvengs kapitalistas. Bet aišku, kad jis negali pasitenkinti antra ir trečia tų sąlygų: jis negali nė pasiduoti tūkstančių darbininkų tarnybai, kurie tiesiog ar netiesiog aprūpina jo įmonę; nė jiems visiems ir visados duoti darbo. Palieka tačiau nuosavybės padalinimas. Bet jei nuosavybė padalinta, tai visos sąlygos bus lygios;

---

ala kuris yra net kapitalistinės visuomenės aršios kritikos siela. Žiūrėk „Qu'est-ce-que la propriété?... p. 178—179 ir 208.

1) Precaire, iš precor, aš prašau, nes perleidimo aktas rodo aiškiai, kad ponas nusileisdavo žmonių ar vergų prašymams leisti dirbti. (Aut. past.).

daugiau nebūtų, nei stambių kapitalistų, nei stambių savininkų.

Ir nors tačiau P. Ch. Comte, laikydamasis savo hypotezės, parodo mums savo kapitalistą, įgyjantį nuosekliai visus daiktus, kuriuos jis apmoka, jis vis labiau ir labiau įpuola į apverktiną paralogizmą; ir nesikeičiant jo argumentacijai, mūsų atsakymas palieka tas pats.

„Iš kitų darbininkų, vartojamų namams statyti, vieni ima akmenis akmenynuose, kiti juos transportuoja, kiti juos tašo, dar kiti deda į vietą. Kiekvienas iš jų prideda prie žaliavos, kuri eina per jų rankas, tam tikrą vertę, kol ją sudaro šaltinių (gamybos) savininkui, kurie už tai jiems moka jų pragyvenimui kainą ir algas".

Divide et impera: suskaldink, ir tu valdysi, suskaldink, ir tu būsi turtingas, suskaldink, ir tu apgaudinėsi žmones, ir tu užtemdysi jų protą, ir tu nustosi jautęs teisybę. Atskirkite darbininkus vieną nuo kito, ir galės būti, kad kiekvieno apmokama diena viršys kiekvieno jų produkto vertę; bet tai yra ne tas, ką jis atlieka. Jėga tūkstančio žmonių, veikiančių per penkias dienas, apmokama, kaip vieno darbininko veikiančio per 50 metų; bet ši tūkstančio jėga padaro per 5 dienas tai, ko atskiras darbininkas, dirbdamas ir per milijonus metų, neatliks: ar prekyvietė teisinga? Dar kartą ne: jei jūs apmokėjote visas individualines jėgas, jūs neapmokėjote kolektyvinės jėgos; dėl to visados palieka kolektyvinės nuosavybės teisė, kurios jūs neįgijote, bet kuria jūs neteisėtai naudojatės.

Aš norėčiau, kad dvidešimt dienų algos pakaktų šiai masei maitinti, gyventi, dengtis per dvidešimt dienų; pasibaigus darbui po to laiko, ką ji veiks, jei dirbdama ji savo gaminius perleis savininkams, kurie ją atleis? Tuo tarpu, kaip savininkas, gerokai sustiprintas visų darbininkų sąveiksmio, gyvena ramy-

bėje ir nebijo, kad jam pritruktų darbo ar duonos, darbininkas tegali tikėtis to pačio savininko malonės, kuriam jis pardavė ir leido suvaržyti savo laisvę. O jei savininkas, apsišarvavęs pertekliumi ir teise, atsisako samdyti darbininką, tai iš ko gali gyventi darbininkas? Jis parengė puikią dirvą, ir nesėja ten; jis pastatė puikų ir patogų namą, ir jis jame negyvena; jis viską gamina, ir niekuo nesinaudoja.

Per darbą mes einame į lygybę; kiekvienas žingsnis, kurį mes padarėme, vis labiau artina prie to; ir jei jėga, uolumas, darbininkų pramonė būtų lygūs, tai aišku, kad ir pajamos jų būtų lygios. Iš tikro, jei kaip norime ir kaip mes sutinkame, darbininkas yra jo sukurtos vertės savininkas, tai išeina:

1. Kad darbininkai gautų iš nedirbančio savininko lėšų;

2. Kad visa gamyba, būtų būtinai kolektyvinė, darbininkas turėtų teisės, proporcingai jo darbui, dalyvauti produktuose ir pelnuose;

3. Kad visas surinktas kapitalas būtų visuomenės nuosavybe, ir niekas neturėtų išimtinos nuosavybės;

Šios pasekmės yra neginčijamos; tik jų pakaktų pertvarkyti visą mūsų ekonomiją ir pakeisti mūsų įstaigas ir mūsų įstatymus.

J. ST. MILL.

John Stuart Mill, gimęs 1806 metais 20. V. Londone, Jameso Stuarto, taip pat ekonomisto, šeimoje. Iš mažens gavo sistematingą auklėjimą ir jau 14 metų tiek buvo subrendęs, kad palaikė santykius su Jer. Benthamu. 1853—1858 metų buvo Rytų Indijos kompanijos valdininku. 1865—1868 m. Žemųjų Rūmų atstovu. 1829 metais jis išleidžia savo „Essays", 1843 m. garsųjį „System of Logic", o 1848 metais savo „Principles of political Economy". Mill'is buvo vad. žemės reformos šalininkas ir sudarė tam tikrą organi-

zaciją, kurios uždavinys buvo reformuoti žemės nuosavybės teisę. Taip pat uoliai skelbė moterų socialinės emancipacijos ir lygias balsavimo teises. Mirė Pranzūzijoje Avignone 1873. 8. V.

Apie vertę*).

§ 1. Dalykas, kurį mes dabar pradedame nagrinėti, politinėje ekonomijoje užima tokią svarbią ir žymią vietą, kad kai kurių mintytojų nuomone, jo ribos susilieja su pačio mokslo ribomis. Vienas žymus rašytojas siūlė vadinti politinę ekonominę „katalaktika", arba mokslu apie mainus; kiti vadino ją mokslu apie vertę. Jei šie pavadinimai rodytųsi man logiškai teisingi, tai aš turėčiau užsiimti vertės pagrindinių įstatymų nagrinėjimu pačioje savo tyrinėjimo pradžioje, neatidėdamas jo ligi trečiosios mano traktato dalies; vienas galimumas taip ilgam atidėti šio klausimo svarstymą pakankamai įrodo, kad tokios pažiūros į politinės ekonomijos prigimtį esti per siauros. Tiesa, pirmesnėse knygose mes nevengėm reikalo liesti kai kurias vertės teorijos dalis, turinčias ypatingo ryšio su darbo ir žemės verte. Nežiūrint to, aišku, kad iš dviejų didelių politinės ekonomijos skyrių: apie turtų gamybą ir jų paskirstymą, vertės klausimas turi ryšio tik su pastaruoju. Bet ir su pačiu paskirstymu vertė tik tiek turi santykio, kiek skirstomą jėgą sudaro varžytynės, o ne paprotys arba nusistovėjusi praktika. Gamybos sąlygos ir įstatymai paliktų toki patys, kaip jie dabar yra, jei visuomenės santvarka nepriklausytų nuo mainų arba nepripažintų jų. Net ir dabartinėje pramonės gyvenimo sistemoje, kai profesijos taip smulkiai suskirstytos ir visi gamybos dalyviai priklauso nuo atlyginimo iš bet kurio produkto kainos, net ir čia mainai nesudaro pagrindinio produkto paskirstymo įstatymo. Kelio ir vežimo juk negalima vadin-

*) Iš „Principles of Pol. Economy", III Book, I ir VI Chap.

ti pagrindiniais judėjimo įstatymais; jie tesudaro dalį mechanizmo, kuriam padedant tas judėjimas eina. Painioti šias idėjas reiškia, mano nuomone, daryti ne tik logišką, bet ir praktikos klaidą, kuri dažnai sutinkama politinėje ekonomijoje dėl tos priežasties, kad nemoka išskirti neišvengiamai išeinančių iš dalykų prigimties pasėkų, iš tų dalykų, kuriuos gimdo visuomenės santvarka. Tokia klaida, mano nuomone, visados sukelia dvi griežtai priešingas ir žalingas pasekmes; iš vienos pusės, ekonomistai laikinas savo dalyko tiesas priskiria į nuolatinius ir visuotinus įstatymus, antra vertus, dėl tos pačios priežasties, daugelis klaidingai priima nuolatinius gamybos įstatymus (pav., tuos įstatymus, kuriais remiasi būtinumas sulaikyti gyventojų dauginimąsi) už laikinas pasekmes, išeinančias iš esamos visuomenės organizacijos, — vienu žodžiu, pasekmes, kurias kiekvienas savo valia gali ignoruoti, kurios sudaro naują visuomenės tvarkos planą.

Tačiau tokioje visuomenės padėtyje, kur pramonės sistema visiškai remiasi pirkimu ir pardavimu, kiekvienas asmuo gyvena dažniausiai nesinaudodamas daiktais, kurių gamyboje jis pats dalyvavo; jis gyvena naudodamasis daiktais, gaunamais iš dvigubų mainų — parduodamas ir pirkdamas. Tokioje visuomenės padėtyje vertės klausimas tampa pagrindiniu. Beveik kiekvienas tuo būdu organizuotų visuomenės ekonomiškų interesų svarstymas reikalauja tam tikros vertės teorijos. Nors maža joje klaida sukelia atitinkamą pakeitimą ir visų mūsų kitų išvadų. Mūsų vertės supratimo neaiškumas ir miglotumas gimdo ir kitų mūsų ekonomiškų sąvokų painiavą bei neaiškumą. Laimei, šiuo laiku vertės įstatymuose neliko nieko to, kas tektų aiškinti kitiems rašytojams; dalyko teorija yra visiškai baigta; vienintelį sunkumą sudaro reikalas taip ją išdėstyti, kad iš anksto išspręstų pagrindines kliūtis, kurios sutinkamos ją taikant. Tas reikalauja kai kurio smulkaus išdėstymo, o iš skaitytojo — daug

kantrybės. Bet jei skaitytojas dar nepažino to dalyko, tai už savo kantrybę jis bus visiškai atlygintas tuo lengvumu ir greitumu, kuriuo jis pradės suvokti visus kitus politinės ekonomijos klausimus.

Trumpa vertės teorijos apžvalga.

I Dėsnis. Vertė yra reliatyvinė sąvoka. Daikto vertė — reiškia kurio nors kito daikto kiekį arba apskritai daiktų kiekį, už kurį jis išmainomas. Visų gėrybių vertė todėl vienu laiku negali nei kilti, nei kristi. Bendras vertybių pakilimas ar kritimas yra negalimas dalykas[1]).

II Dėsnis. Laikina ar prekyvietės daikto vertė priklauso nuo pasiūlų ir paklausų; ji kyla augant paklausams ir krinta augant pasiūlams. Paklausai, tačiau, kinta drauge su verte, tapdami apskritai didesniais esant pigiam daiktui, palyginti su paklausais, kurie esti esant brangiam daiktui; ir vertė taip prisitaiko, kad paklausai esti lygūs pasiūlams.

III Dėsnis. Be prekyvietės arba laikinos vertės, prekės turi nuolatinę arba, kaip ją galima būtų pavadinti, naturalinę vertę, į kurią prekyvietės vertė po kiekvieno svyravimo stengiasi grįžti, ir šie svyravimai savitarpiškai balansuojasi taip, kad vidutiniškai daiktai mainomi naturaline kaina.

IV. Dėsnis. Naturalinė kai kurių daiktų vertė yra retumo vertė, bet dauguma daiktų paprastai mainomi į vienas kitą atitinkamai jų gamybos kaštams arba vertei, kurią galima pavadinti kaštų verte (cost value).

V. Dėsnis. Daiktais naturaliai ir pastoviai turinčiais retumo vertę (scarcity value), vadinami toki,

1) Visos prekės gali pakilti piniginėmis kainomis, bet bendro vertybių pakilimo negali būti, nes visos gėrybės negali pakilti santykyje viena su kita.

aprūpinimas kuriais negali būti visiškai arba pakankamai padidintas paklausams patenkinti, kurie būtų pagal jų gamybos kaštus.

VI. Dėsnis. Monopolinė vertė reiškia retumo vertę. Monopolija tegali pridėti daiktui vertės ne kitaip, kaip tik aprėždama aprūpinimą.

VII. Dėsnis. Kiekviena prekė, kurios aprūpinimas be aprėžimo gali būti padidintas darbu ir kapitalu, mainoma į kitas prekes atitinkamai kaštams, reikalingiems patiekti į prekyvietę tai reikalaujamo kiekio daliai, kuri gaminama aukščiausiais kaštais. Naturalinė vertė sutampa su kaštų verte, o pastaroji reiškia tos kiekio dalies kaštus, kurių vertė yra aukščiausia.

VIII. Dėsnis. Gamybos kaštus sudaro kai kurie elementai, kai kurie iš jų nuolatiniai ir visuotini, kiti tik atsitiktiniai. Visuotiniai gamybos kaštų elementai: darbo mokesnis už darbą ir pelnas už kapitalą. Prie atsitiktinų elementų reikia priskirti mokesčius ir kiekvieną viršaus išlaidą, sudaromą gamybos reikalingų dalykų retumo verte.

IX. Dėsnis. Renta nesudaro elemento ją duodančios prekės gamybos vertėje. Išimtį sudaro atsitikimai greičiau galimi teorijoje, kaip iš tikrųjų esantieji, kai renta esti vaisiumi ir pasireiškia kaip retumo vertė. Bet jei žemė, galinti duoti rentą žemės ūkyje, suvartojama kitiems tikslams, tai renta, kurią ji galėtų duoti, sudaro vertės elementą gamyboje prekės, kuriai pagaminti ta žemė eina.

X. Dėsnis. Apleisdami atsitiktinus vertės elementus, mes galime pasakyti, kad daiktai, kurių kiekis gali neaprėžtai augti, naturaliai ir nuolatos mainomi vieni į kitus atitinkamai lyginamam arba santykiniam (comporative) kiekiui darbo algų, kurias reikia išmokėti jas gaminant, ir atitinkamai lyginamam arba santykiniam pelnų kiekiui, kurie turi būti gauti kapitalistų, mokančių tas algas.

XI. Dėsnis. Lyginamas, arba santykinis darbo algų kiekis pareina nuo tam tikro jų dydžio. Aukštas darbo algų lygis dar nereiškia aukštų verčių. Ir žemas tų pačių algų dydis nereiškia žemų verčių. Lyginamas darbo algų kiekis pareina iš dalies nuo lyginamojo įdėto darbo kiekio, iš dalies nuo lyginamojo jų atlyginimo.

XII. Dėsnis. Taip pat lyginamoji pelno dalis nepareina nuo pelno aukščio. Aukšti arba žemi pelnai nereiškia aukštų arba žemų kainų. Pelnas iš dalies pareina nuo lyginamojo laiko ilgio, per kurį esti įdėtas kapitalas, ir iš dalies nuo lyginamojo pelno dydžio įvairiuose versluose.

XIII. Dėsnis. Jei du daiktai gaminami vienodu darbo kiekiu, ir jei šis darbas vienodai apmokamas, ir darbo algos mokamos per vienodą laiką, o verslų rūšis nereikalauja nuolatinio pelno skirtumo, tai šie du daiktai — vis viena ar aukštos ar žemos bus darbo algos ir pelnai, ir maži ar dideli dedamo darbo kiekiai — vidutiniškai bus mainomi vienas į kitą.

XIV. Dėsnis. Jei iš dviejų daiktų vienas vidutiniškai turi didesnę vertę, tai tatai pareina nuo to, kad jam pagaminti leidžiamas didesnis darbo kiekis, arba darbo rūšis nuolatos gaunanti aukštesnį atlyginimą, arba todėl, kad reikia dėti kapitalą arba jo dalį einančią laikyti darbui, per ilgesnį laikotarpį, arba, pagaliau, jo gamyba eina sąlygomis, reikalaujančiomis nuolatos pakelto pelno dydžio.

XV. Dėsnis. Ir šių elementų reikalingas gamybai darbo kiekis yra svarbiausias faktorius; kitų faktorių įtaka menkesnė, bet nė vienas iš jų ne be reikšmės.

XVI. Dėsnis. Juo mažesnis pelnas, juo silpnesnė antraeilių gamybos kaštų vertės įtaka, ir juo mažiau prekės nukrypsta nuo tų kaštų, kurie proporcingi darbo kokybei ir kiekybei, reikalingai jų gamybai.

XVII. Dėsnis. Bet kiekvienas pelnų kritimas sumažina ligi tam tikro laipsnio kaštus daiktų, kurių gamyboje vartojama arba daug mašinų arba tvirtų mašinų, ir pakelia vertę daiktų, gaminamų rankų darbu. Kiekvienas pelnų pakėlimas veikia atvirkščia linkme.

Apie darbo algą*).

Darbo algos priklauso nuo darbo pasiūlų ir jo paklausų arba nuo santykio tarp gyventojų ir kapitalo. Skyriuje apie darbo algą reikia ištirti: 1. priežastis, kurios nustato arba daro įtakos darbo algoms apskritai, ir 2. skirtumus, esamus algose už įvairius darbus. Šiuos du klausimus patogiau išnagrinėti atskirai ir, nagrinėjant algų įstatymą, samprotauti pradžioje taip, tarytum nebūtų jokio kito darbo, be paprasto juodadarbio darbo, vidutiniško sunkumo ir nemalonumo.

Darbo algos, kaip ir visi ekonomiški reiškiniai, negali būti nustatomi varžytynėmis arba papročiu. Anglijoje maža rasime darbų, kur atlyginimas nebūtų žemesnis, jei verslovininkas pilnai naudotųsi varžytynėmis. Nežiūrint to, esant dabartinei visuomenės padėčiai, varžytynės reikia pripažinti didžiausiu darbo algos nustatytoju, o paprotį ir asmens charakterį tik keičiančia apystova ir prie to palyginti silpnu laipsniu.

Tuo būdu algos daugiausia priklauso nuo darbo pasiūlų ir paklausų, arba, kaip dažnai sako, nuo santykio tarp gyventojų ir kapitalo. Gyventojais čia supranta tik bendrą darbo klasės skaičių, arba greičiau tuos, kurie dirba už samdininko algą; o kapitalu tik apyvartos kapitalą, ir prie to dar ne visą masę, o tik tą dalį, kuri betarpiškai vartojama pirkti darbui. Prie jos, be to, reikia pridėti visas priemones, kurios nesudarydamos kapitalo, vartojamos pirkti kareivių tar-

*) Iš op. cit. II Book. XI Ch.

nybai, tarnų ir kitų neproduktingų darbininkų. Gaila, kad nėra jokio bendrai vartojamo termino pažymėti tam, ką mes galėtume pavadinti visumoje darbo algos fondu. Mokesnis, gaunamas produktingo darbo, beveik suryja visą šį fondą, ir todėl paprastai, neimant dėmesin mažesnės ir mažiau svarbios fondo dalies, priimta sakyti, kad darbo algos priklauso nuo santykio tarp gyventojų ir kapitalo. Reikia naudotis šiuo išsireiškimu, atsimenant tačiau, kad jis nėra visiškai pakankamas ir nevisiškai atitinka tiesą.

Davę tokį vartojamų terminų apibudinimą, mes galime pasakyti, kad darbo alga ne tik nepriklauso, bet ir negali priklausyti varžytynių sąlygose nuo ko nors kito, be santykio gyventojų ir kapitalo dydžio.

Pavyzdžiui, dažnai sako, kad darbo algos aukštos, jei pramonės padėtis gera. Darbo paklausai atskirose šakose tuomet esti stipresni, ir moka aukštesnį atlyginimą, jei pastebimi gyvesni gaminamų prekių paklausai. Atvirkščiai, tais laikotarpiais, kai pasireiškia vadinamas pramonės sustingimas, šeimininkas atleidžia savo darbininkus, o likusieji privalo pasiduoti algų numušimui. Abiejais šiais atvejais tuo tarpu kapitalo dydis palieka tokiu pat, kaip ir seniau, — jis nedidėjo ir nemažėjo. Tat tiesa, ir mūsų paimti atsitikimai tarnauja pavyzdžiu tų painių konkretinių reiškinių susipynimui, kurie užtemdo ir painioja mūsų bendrų priežasčių veikimo supratimą; bet iš tikrųjų jie visiškai neprieštarauja dėsniams išdėstytiems 1 §. Kapitalas, kuris savininko nevartojamas darbininkams samdyti, o tik bevaisiai laikomas rankose, vis viena kaip ir neegzistuoja dėl darbininkų. Kiekvienas kapitalas, priklausomai nuo prekybos padėties, esti tarpais tokioje padėtyje. Fabrikantas pastebėjęs, kad jo produkto paklausai silpnėja, nustoja vartoti darbininkus didinti atsargoms, kurios jam sunku bus parduoti; jei jis nesustoja dirbęs ligi to pat laiko, kai visas jo kapitalas pasireiškia neparduotose prekėse, tai jau

bent tuo momentu jis turi sustoti, kol parduos bent kurią nors atsargos dalį. Bet niekas nesitiki, kad bet kuri iš tų padėčių visam laikui paliks: jei būtų tokis spėjimas, kiekvienas šeimininkas, pirmai patogiai progai pasitaikius, pervestų savo kapitalą į kitą dalyką, kur jis po senovei galėtų duoti darbo darbininkams. Kapitalas palieka be vartojimo per visą laiką, kol perpildyta prekyvietė ir algos krinta. Po to paklausai atgyja ir tapdami, gal būt, nepaprastai stiprūs, duoda galimumo fabrikantui parduoti prekes greičiau, kaip jis jas gamina. Tuo atveju visas kapitalas paleidžiamas į veiklą, ir fabrikantas, jei jis gali, ima dar skolon pridedamo kapitalo, kuris be to būtų nuėjęs į kitą sritį. Tokiu laiku darbo algos jo gamybos šakoje pakyla. Jei mes padarysime prielaidą, kurios iš esmės negalima laikyti visiškai neįmanoma, kad vienas iš tų pramonės atgyjimų ar sustingimų padarytų įtakos tuo pat laiku visoms darbo sritims, tai darbo algos visur pakiltų arba nukristų. Bet visi šie svyravimai tačiau yra laikinas dalykas. Kapitalas, gulįs duotu momentu be darbo, kitais metais eis į gyvą apyvartą; antras kapitalas, kuris einamais metais negalėjo patenkinti visų paklausų reikalavimų, ateityje bus uždarytas perpildytame prekių sandėlyje; darbo algos šiose įvairiose darbo pritaikymo šakose svyruos panašiai, kaip antplūdis ir atoslūgis. Bet niekas negali pakeisti bendros darbo algos normos nedidindamas ir nemažindamas pačio kapitalo (suprantant juo visus fondų pavidalus, skirtus darbui apmokėti), palyginti su darbininkų kiekiu, siūlančių samdyti savo darbą.

Paprastai taip pat mano, kad aukštos kainos reiškia ir aukštas algas, nes gamintojai ir pirkliai, darydami tokioje būklėje geresnius dalykus, gali daugiau mokėti ir savo darbininkams. Aš jau sakiau, kad padidėję paklausai, sukeldami laikiną kainų pakilimą, taip pat laikinai sukelia ir algas. Bet aukštos kainos savaime tik tuo atveju sukels algas, jei pirkliai, gaudami daugiau, įgys naują akstiną taupyti ir

paskum padidins savo kapitalą arba bent tą jo dalį, kuri eina pirkti darbui. Labai galimas daiktas, kad tatai įvyks ir jei aukštos kainos nupultų lyg iš dangaus, ar dėl užsienio paklausų; tai tada darbininkų klasė gautų naudos ne iš pačių aukštų kainų, bet iš jų pačių sukurto kapitalo padidinimo. Ta pati pasekmė dažnai priskiriama aukštoms kainoms, kurios yra aprėžiančių įstatymų rezultatas ir kurios taip ar kitaip, bet sumokamos kitų visuomenės narių neturinčių apmokėti jiems didesnio lėšų kiekio, kaip pirmiau. Aukštos tokios rūšies kainos gali duoti naudos vienai darbininkų klasei sąskaiton kitos, nes pirkliai, gaudami padidintus pelnus, gali žinoma, atidėti daugiau taupmenų ir kitu būdu dauginti jų perkamo darbo kiekį, už tat visi, mokantieji šiuos padidėjusius pelnus, jaučia atitinkamą sumažėjimą taupyti arba pirkti darbą; kuris iš šių pasikeitimų padarys didžiausios įtakos darbo prekyvietei — tat priklauso nuo priepuolio. Galimas daiktas, kad darbo algos laikinai pakils tose pramonės šakose, kur kainos iškilo, ir kiek sumažės kitose. Visais panašiais atsitikimais pirmoji reiškinio dalis kreipia į save dėmesio, o tuo tarpu antroji išleidžiama iš akių, o jei ir pastebima, tai neišaiškinama priežastis, kuri iš tikrųjų ją iššaukė. Be to, šis vienšališkas darbo algų pakilimas ilgai nesitęs, nes nors pirkliai bet kurioje šakoje ir gauna daugiau, bet iš to dar neseka, kad jie gali savo įmonėje vartoti didesnį taupmenų kiekį. Jų augąs kapitalas greičiausia nueis į kitas pramonės šakas ir čia sulygins darbo paklausų sumažėjimą.

Toliau dažnai sako, kad darbo algos (t. y., žinoma, piniginės) kinta atitinkamai maisto kainoms: kyla joms didėjant, ir krinta joms mažėjant. Tokia nuomonė, kaip man rodosi, tik iš dalies teisinga; ir kiek ji teisinga, tiek neprieštarauja darbo algų priklausomybei nuo santykio tarp darbo ir kapitalo. Maisto kaina, kai ji daro įtakos darbo algoms, veikia jas per šį patį įstatymą. Maisto brangumas ar pigumas, suke-

liamas dalykų eigos įvairiais metų laikais, nedaro įtakos algoms, jei dirbtinai neprisitaiko prie šių atmainų įsikišant įstatymui arba labdarybei. Galima sakyti, kad šios permainos stengiasi veikti priešingai linkmei, kuri paprastai spėjama. Nepritekliaus laikais žmonės apskritai rungiasi vienas su kitu, ieškodami darbo, ir tuo būdu daro mažinančios įtakos kainoms darbo prekyvietėje. Maisto pigumas ar brangumas, tapdamas nuolatiniu ir iš anksto išskaičiuojamu reiškiniu, gali padaryti įtakos algoms. Pirma, jei darbininkai, kaip tat dažnai atsitinka, neturi daugiau už tai, kas reikalinga darbininko gabumams išlaikyti ir paprastai išmaitinti paprastą vaikų skaičių, tai iš to seka, kad nuolatos kylant maisto kainoms, be atitinkamo algų pakilimo, žymus vaikų skaičius pirm laiko numirs ir tuo būdu pagaliau algos pakils, bet tik dėl to, kad žmonių bus mažiau, kaip būtų, jei maistas liktų pigus. Bet, antra, jei net darbo algos būtų pakankamai aukštos, kad leistų augti maisto kainoms neatimdamos iš darbininkų ir jų šeimų reikalingiausių priemonių išmisti, jei, fiziškai kalbant, jų maistas būtų daug blogesnis, tai gal būt, darbininkai nesutiktų su tokiu pabloginimu. Jie gali būti tiek įpratę į patogumus, kad laiko juos būtinais ir, pirm atsisakysiant nuo jų, jie dės didesni pastangų kiekį aprėžti savo dauginimosi pajėgumui; tuo būdu algos pakils ne dėl mirtingumo padidėjimo, o dėl gimimų sumažėjimų. Šiais atvejais algos prisitaikys prie maisto kainų, bet ne kitaip kaip per laiką — lygų beveik vienai kartai. Dovydo Ricardo nuomone, abu šie atvejai apima ir visus kitus. Jis sakė, kad visur yra minimalinė algų norma lygi arba žemutiniam jos dydžiui, kai tėra galimas fizinis gyventojų mitimas, arba aukštutiniam, kai darbininkas tik sutinka dirbti. Jis sakė, kad į šį minimumą nuolatos krypsta bendra algų norma. Jis mano, kad algos niekados negali būti žemesnės už tą dydį per tokio ilgio laiką, kai gali pasireikšti sumažėjusio gyventojų augimo norma, bet už tat ir niekados negali būti ir aukštesnės už jas. Šioji nuomonė

turi pakankamai brangią tiesą, kad pripažintume ją tikra abstraktinio mokslo tikslams. Išvadą, kurią Ricardo daro iš šio dėsnio, būtent, kad darbo algos krinta ir auga priklausomai nuo tvirtai pasireiškusio maisto kainų kilimo ar kritimo, visiškai hipotetiškai teisingas, kaip ir beveik visi Ricardo dėsniai, t. y. esant prielaidoms, iš kurių jis išėjo. Bet reikia pažymėti, kad minimumas, apie kurį jis kalba, ir ypatingai, jei jis nustatomas ne fiziškomis, o moralinėmis priežastimis, taikant gyvenime labai kinta. Jei darbo algos pirmiau buvo tokios aukštos, kad galimi buvo kritimai, kuriems priešinosi darbininkų įprotis į aukštą gyvenimo patogumų lygį, tai maisto kainų pakilimas, arba kitas kuris apystovų pasikeitimas į blogą pusę, gali veikti dviem linkmėm: kainų pakilimas arba gali būti išlygintas algų pakilimu, iššauktu laipsnišku išmintingo susilaikymo veikimu, arba įvykinti darbo klasės gyvenimo sąlygų pabloginimą, jei jo seni papročiai daugintis greičiau veikia, kaip patogumų paprotis. Pastaruoju atveju žala padaryta darbo klasei bus pastovus reiškinys, ir pablogėjusios gyvenimo sąlygos sudarys naują minimumą, kuris stengsis amžinai palikti, kaip ir pirmasis, ne toks žemas minimumas. Labai teisinga baimė, kad iš šių dviejų veikimo būdų, pastarasis esti dažniausiai sutinkamas reiškinys. Betgi pastarasis būdas pakankamai stiprus tam, kad visus tvirtinimus apie galimumą darbininkų klasei pačiai pataisyti ištikusias bėdas, galima buvo pripažinti neturinčiomis reikšmės. Yra daug faktų, įrodančių, kad lauko darbininkų būklė Anglijoje pastoviai ir stipriai pablogėdavo, sumažėjus darbo paklausams. Jei gyventojai išmoktų palaikyti savo skaičių senų gyvenimo papročių ribose, tai tokis pablogėjimas galėtų turėti tik laikiną pobūdį; nelaimei, skurdas, kuriame gyveno ši klasė per didelę metų eilę, privertė užmiršti apie būtą gyvenimo lygį, ir kitos kartos, išaugusios nepažindamos tokių patogumų, ėmė daugintis nesistengdamos grįžti į senas gyvenimo sąlygas.

Atvirkščiai atsitinka tuomet, kai žemės dirbimo pagerinimais, panaikinus grūdų įstatymus, darbininkų pragyvenimo priemonės atpinga, ir jie gauna galimumo už tą pat algą pirkti didesnį produktų kiekį, kaip pirmiau. Darbininkų algos tuojaus nekris, net galimas yra daiktas, kad jos išaugs; bet jos nukris bent ligi tokios normos, kad darbininkų padėtis bus negeresnė kaip pirmiau, jei per patogų laikotarpį nepabrangs gyvenimas, kas bus laikomą kaip kaž kas būtina. Nelaimei, panašių patogių pasekmių sunku yra laukti; daug sunkiau pakelti, kaip sumažinti gyvenimo sąlygų lygį, kurias darbininkai traktuoja, kaip kaž ką labiau reikalingą, kaip sutuoktuvės ir vaikų gimdymas. Jei darbininkai pasieks aukštesnio gerovės laipsnio tik ligi to laiko, kol jis tęsis, tai neišmokę įgyti jį, jie greit pasidaugins ligi senos normos ir pateks į senas gyvenimo sąlygas. Jei dėl neturto jie seniau nepakankamai maitino ir blogai išaugindavo vaikus, tai dabar jie auklės didesnį vaikų kiekį, o pastarieji suaugę numuš darbo algas savo varžytinėmis darbo prekyvietėje ligi normos, atitinkamos maisto atpigimui. Jei panašios pasekmės nebus sukeltos tuo būdu, tai jos įvyks dėl ankstyvų ir gausių sutuoktuvių arba dėl padidėjimo gimimų skaičiaus iš kiekvienų jų. Visi patyrimo daviniai rodo, kad stambus sutuoktuvių skaičiaus padidėjimas visados seka maisto pigumo ir pilno darbo jėgos išnaudojimo laikotarpius.

Aš todėl nesutinku pripažinti didelės reikšmės grūdų įstatymų panaikinimui darbininkų gerovei. Aš neduodu reikšmės taip pat nė vienai iš tų sistemų, apie kurias nuolatos kalba ir kuriomis padedant tikisi pagerinti darbininkų klasės gerovę. Visos jos turi jiems labai nežymios įtakos, nedaro tvirtos įtakos jų papročiams ir reikmenėms, ir darbininkai greitai nusmunka ligi senos būklės. Tam, kad darbininkams suteiktų tvirtą pagerinimą, laikina priežastis, veikianti juos, turi būti pakankamai stipri, kad galėtų labiau pakeis-

ti jų gyvenimo sąlygas. Pasikeitimas turi reikštis per daugelį metų ir būti stipresnis už gyventojų akstiną daugintis, kurį gali parodyti per vienos kartos gyvenimo perijodą. Jei pagerinimas bus tokio tvirto pobūdžio, jei tuo būdu išaugs nauja karta, įpratusi į geresnes gyvenimo sąlygas, tai tik tuomet šios kartos papročiai prisitaikins prie aukštesnio minimumo, ir gyvenimo sąlygų pagerėjimas taps nuolatinis. Ryškiausias tos rūšies pavyzdys yra Prancūzija po revoliucijos. Dauguma gyventojų staiga perėjo iš skurdo į nepriklausomą ir palyginti patogų gyvenimo būdą; betarpiška to pasekmė buvo tai, kad gyventojai, nežiūrint į pražūtingus to laiko karus, pradėjo nepaprastai greitai daugintis; tam iš dalies padėdavo ir tai, kad pagerėjusios sąlygos įgalino auklėti didesnį vaikų skaičių, kurie seniau turėdavo išmirti, o iš dalies dėl gimimų padidėjimo. Tolesnės kartos tačiau išaugo su žymiai pasikeitusiais papročiais, ir nors Prancūzija niekados nebūdavo tokioje geroje padėtyje, kaip dabar, vis dėlto metinis gimimų skaičius beveik neauga, ir gyventojų augimas eina labai iš lėto.

Atitinkamas gyventojų dauginimosi sulaikymas yra vienintelė priemonė sustiprinti darbininkų klasės gerovę.

Tuo būdu darbo algos priklauso nuo santykio tarp dirbančių gyventojų ir dydžio kapitalo, ir kitų fondų, einančių darbui pirkti (dėl trumpumo tiesiai sakysime: kapitalas). Jei darbo algos vienoje vietoje aukštesnės, kaip kitoje, jei pragyvenimo ir darbininkų luomui patogumų patiekimo lėšos tokios gausios, tai tat priklauso tik nuo tos priežasties, kad kapitalas yra didesnėje proporcijoje palyginti su gyventojais. Darbo klasei neturi reikšmės absoliutinė rinkimo arba gamybos masė. Tokios reikšmės neturi net lėšos, paskirtos išleisti darbininkams. Darbininkams svarbu santykis tarp kapitalo ir asmenų kiekio, tarp kurio jis dalinasi. Darbo klasės pagerinimas tegali būti page-

rintas tik pakeitus šį santykį jų naudai; kiekviena sistema, kuri stengiasi pagerinti darbininkų padėtį, bet neišeinanti iš to pagrindo, sudaro apgavimą ir negali duoti jokių tvirtų rezultatų...

Nelaimei, kalbant apie šį dalyką, žmonės greičiau įprato vadovautis sentimentališkumu, kaip sveiku protu; auga užuojauta vargšų kentėjimams ir pasiryžymas pripažinti jų teises į kitų žmonių laisvavalią pagalbą, bet niekas nenori matyti realinės jų skurdo priežasties. Niekas nenori kreipti dėmėsio į sąlygas, kurios pagal gamtos įstatymus neišvengiamos materialinei jų gerovei pagerinti. Samprotavimai apie darbo klasės gyvenimo sąlygų pagerinimą, pasigailėjimai jų skurdo, kaltinimai visų tų, kurie šaltai žiūri į šį klausimą, tos ar kitos pagerinimų rūšies projektai — niekur ir niekados visame pasaulyje jų tiek nebuvo, kaip Anglijoje per šios kartos gyvenimo laikotarpį. Bet visuose šiuose samprotavimuose esti lyg ir tylus sutikimas visiškai ignoruoti darbo algų įstatymą arba noras atsisakyti jų panašiomis frazėmis, kaip antai: „beširdis maltusianizmas". Lyg kad ne tūkstantį kartų begailestingesnis dalykas sakyti žmonėms, kad jie kiek nori gali gimdyti vaikų, kurie greičiausia bus nelaimingiausi ir beveik tikrai ištvirkę; daug teisingiau sakyti žmonėms, kad jie neprivalo to daryti. Pamiršta, kad paprotis, kurį peikti laikoma beširdiškumu, tebesudaro žeminantį pasidavimą gyvuliškiems instinktams, o motinoje dažniausia bejėgišką pasidavimą smerktinam vyro valdžios piktvaliavimui.

K. MARX.

Heinrich Karl Marx'as, gimęs Triere 1818. V. 3 šeimoje advokato, perėjusio iš žydų į protestantų tikybą. Aukštąjį mokslą ėjo Bonno ir Berlyno Universitetuose studijuodamas pradžioje teisės mokslus, vėliau filosofiją. Rengėsi profesūrai, bet tikslo pasiekti nepavyko. 1842 m. redagavo

laikraštį. Dėl politinių persekiojimų persikėlė į Paryžių, kur taip pat užsiėmė publicistika. Ištremtas iš Paryžiaus persikėlė į Briuselį, kur 1845 m. išleido „Misére de la Philosophie", o 1848 m. drauge su Engelsu suredagavo garsųjį „Komunistų partijos manifestą". Po mėginimų apsigyventi Paryžiuje ir Kelne galutiną gyvenamąją vietą pasirinko Londone, kur, be publicistinių darbų, užsiėmė ir politinės ekonomijos studijomis. 1859 m. išleido: „Zur Kritik der Politischen Oekonomie", o 1867 m. vietoje pastarojo veikalo tąsos pasirodė I tomas „Das Kapital". 1864 metais įsikūrus „Tarptautinei Darbininkų Asociacijai" (Internacionalui) įgyja joje įtakos ir suformuluoja jos dėsnius. Internacionalui iširus Marxas plačiai užsiima darbininkų judėjimu, palaikydamas ryšius su įvairių šalių darbininkų vadais; taip pat tęsia mokslo studijas. Jo pagrindinio veikalo „Das Kapital" II tomas buvo išleistas (jau po jo mirties Londone 1883 m.) Fr. Engelso 1885 m., III tomas — „Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion", 1894 m. ir IV tomas Kautskio redakcijoje „Theorien über den Mehrwert" 1905 ir 1910 m.

Klasių kovos mechanizmas*).

I. Buržuazija ir proletarijatas.

Ligšiolinė visa žmonių visuomenės istorija yra klasių kovos istorija.

Laisvasis ir vergas, patricijus ir plebėjas, baronas ir baudžiauninkas, cechų meisteris ir gizelis, vienu žodžiu, prispaudėjai ir prispaustieji, nuolatos buvo vieni kitiems priešai, vedė nepaliaujamą kovą, tai maskuotą, tai atvirą; kovą, kuri kiekvieną kartą baigdavosi revoliuciniu visos visuomenės pertvarkymu ar bendra kovojančių klasių pražūtimi. Ankstyvesniuose istorijos laikotarpiuose mes beveik visur randame pilną visuomenės susiskirstymą į įvairius luomus, įvairiopą

*) Iš „Manifest der Kommunistischen Partei", veröffentlicht im Februar 1848. Proletarier aller Länder vereinigt Euch! London, Gedruckt in der Office der „Bildungs - Gesellschaft für Arbeiter" von J. E. Busghard, 46, Liverpool Street.

socialinių rangų ierarchiją. Senoje Romoje turime patricijus, raitelius, plebėjus, vergus; viduramžiais — senjorus, vasalus, meisterius, gizelius, baudžiauninkus, ir be to, beveik kiekvienoje tų klasių dar atskirą ierarchiją.

Šių laikų buržuazinė visuomenė, gimusioji iš feodalinės visuomenės griuvėsių, nepašalino klasių antagonizmo. Ji senų vietoje sukūrė naujas klases, naujus priespaudos galimumus, naujas kovos formas.

Mūsų amžius, buržuazijos amžius, išsiskiria betgi tuo, kad jis suprastino klasių antagonizmus. Vis labiau ir labiau visa visuomenė dalijasi į dvi dideles priešų stovyklas, į dvi tiesiog priešingas didžiules klases: buržuaziją ir proletarijatą.

Iš viduramžių baudžiauninkų iškilo pirmųjų miestų piliečiai; iš šių piliečių išsivystė pirmieji šių laikų buržuazijos gemalai. Amerikos atradimas, apvažiavimas aplink Afriką, sudarė buržuazijai naują dirvą pakilti. Rytų Indijos ir Kinų rinka, Amerikos kolonizacija, prekybiniai mainai su kolonijomis, mainų priemonių ir prekių padaugėjimas apskritai, iššaukė ligi tol nežinomą prekybos, laivininkystės ir pramonės iškilimą, ir tuo pat paskubino revoliucinių elementų išsivystymą griūvančioje feodalinėje visuomenėje.

Ligšiolinio feodalinės arba korporatyvinės pramonės eksploatacijos būdo nebepakako padidėjusiam su naujai atsiradusiomis prekyvietėmis pareikalavimui. Manufaktūros užėmė jų vietą. Amatų meisteris buvo išstumtas vidurinės pramonės klasės; ir darbo pasidalinimas tarp įvairių korporacijų išnyko, pakeitus jį darbo pasidalinimu pačioje atskiroje dirbtuvėje.

Bet prekyvietės vis toliau augo, pareikalavimas vis didėjo. Ir manufaktūros pasirodė nebepakankamos. Tada garas bei mašinizmas surevoliucionavo pramonės gamybą. Manufaktūrų vieton stojo šių laikų stambioji pramonė; pramonės viduriniojo luomo (Mittelstand)

vieton stojo pramonės milijonieriai, ištisų pramonės armijų vadai, šių laikų buržuazija.

Stambioji pramonė sukūrė pasaulinę rinką, kuriai parengė dirvą Amerikos atradimas. Mes matome tad, kad šių laikų buržuazija pati yra perversmų virtinės produktas ilgos išsirutuliojimo raidos, gamybos ir susisiekimo būdų...

Buržuazijos vaidmuo istorijoje buvo aukščiausiu laipsniu revoliucinis.

Kur tik buržuazija priėjo prie valdžios, ji sunaikino visas feodalines, patriarchalines, idilines sąlygas. Ji nemielaširdingai sutraukė margus feodalinius ryšius, kurie rišo žmones prie jų naturalinės vyresnybės, ir nebepaliko tarp žmogaus ir žmogaus jokio kito ryšio, kaip vien nuogą interesą, bejausmį „mokėjimą grynais". Ji paskandino dievotų svajonių, riteriško įkvėpimo, smulkiai buržuazinio jausmingumo šventus virpėsius, kaip ledas šaltame egoistinių apskaičiavimų vandenyje. Asmeninę vertybę ji ištirpdino mainovertėje, ir vietoje raštais patikrintų ir teisėtai įgytų laisvių pastatė vienintelę, besąžinė prekybos laisvę. Ji, trumpai tariant, religinėmis ir politinėmis iliuzijomis pridengto išnaudojimo vieton pastatė atvirą, begėdį, tiesioginį, sausą išnaudojimą.

Taigi mes matome: gamybos ir susisiekimo priemonės, sudarančios pagrindą buržuazijai augti, buvo sukurtos feodalinėje visuomenėje. Tam tikrame šių gamybos ir susisiekimo priemonių išsivystymo laipsnyje, sąlygos, kuriomis feodalinė visuomenė gamino ir mainėsi, jau nebeatitiko feodalinę žemės ūkio ir manufaktūrų organizaciją, trumpai tariant, feodaliniai nuosavybės santykiai jau nebeatitiko išsiskleidusioms gamybos jėgoms. Jie kliudė gamybai, vietoje ją rėmus. Jie pavirto į tokią pat daugybę pančių. Jie turėjo būti susprogdyti, jie buvo susprogdyti.

Jų vieton stojo laisvoji konkurencija su jai pritinkančia socialine ir politine santvarka, su ekonominiu ir politiniu buržuazijos klasės viešpatavimu.

Mūsų akyse vyksta panašus judėjimas. Buržuazinės gamybos ir susisiekimo sąlygos, buržuazinės nuosavybės sąlygos, šių laikų buržuazinė visuomenė, kuri tartum burtais sukėlė tokias milžiniškas gamybos ir susisiekimo priemones, panaši į raganių, kuris iššaukęs požemių jėgas, nebepajėgia jų suvaldyti. Pramonės ir prekybos istorija paskutiniais dešimtmečiais yra vien šių laikų gamybos jėgų maišto istorija prieš šių laikų gamybos sąlygas, prieš nuosavybės santykius, kurie sudaro buržuazijos gyvybines ir jos viešpatavimo sąlygas. Pakanka paminėti prekybos krizes, kurios periodiškai kartodamosi vis labiau gresia visos buržuazinės visuomenės egzistencijai. Prekybos krizėse ne tik žymi pagamintų produktų dalis, bet ir žymi jau sukurtų gamybos jėgų dalis, reguliariai sunaikinama. Krizėse užklumpa socialinė epidemija, kuri visoms buvusioms epochoms būtų atrodžiusi nesąmone — perprodukcijos epidemija. Visuomenė staiga atsiduria sugrįžusi į laikiną barbarišką būklę; badas, visuotinas naikinimo karas, atrodo, atima iš jos visas gyvenimo lėšas; pramonė, prekyba atrodo sunaikintos, ir dėlko? Nes visuomenė turi perdaug civilizacijos, perdaug gyvenimo priemonių, perdaug pramonės, perdaug prekybos. Gamybos jėgos, kurias ji turi savo žinioje, nebetarnauja toliau palaikyti buržuazinės nuosavybės santykiams; atvirkščiai, jos tapo per milžiniškos šiems santykiams, jos varžomos jų; ir kaip tik jos tas kliūtis nugali, jos veda buržuazinę visuomenę į netvarką, jos gresia buržuazinės nuosavybės santykiams. Buržuazinės sąlygos tapo persiauros, kad apimtų jos pagamintus turtus. Kuo buržuazija nugali krizes? Iš vienos pusės priverstinu ištisos produktingų jėgų masės sunaikinimu; iš antros pusės naujų rinkų užgrobimu ir didesniu senų prekyviečių išnaudojimu. Vadinasi, kuo? Tuo, kad ji parengia platesnes ir milžiniškesnes krizes ir sunaikina priemones krizėms išvengti.

Ginklai, kuriais buržuazija nugalėjo feodalizmą, krypsta dabar prieš pačią buržuaziją.

Bet buržuazija nukalė ne tik ginklus, kurie atneš jai mirtį; ji pagimdė taip pat ir žmones, kurie tuos ginklus valdys — šių laikų darbininkus, proletarus.

Tuo pačiu laipsniu, kuriuo išsivysto buržuazija, t. y. kapitalas, išsivysto ir proletarijatas, šių laikų darbininkų klasė, kuri tik ligi tol gali gyventi, kol randa darbo, ir kuri tik ligi tol randa darbo, kol jų darbas didina kapitalą. Šie darbininkai, kurie turi patys save mažmenomis pardavinėti, yra prekės, kaip ir kiekvienas kitas prekybos dalykas, ir dėl to tuo pačiu turi pakelti visus konkurencijos atsitikimus, visus prekyvietės svyravimus[1])...

Bet pramonei plečiantis proletarijatas ne tik auga; jis buriasi didesnėmis masėmis, — jo jėgos auga ir jis jas stipriau jaučia. Proletarijato interesai gyvenimo sąlygos išsilygina vis labiau tuo būdu, kad mašinizmas daugiau ir daugiau suvienodina darbo skirtumus ir beveik visur numuša algą iki vienodai žemo lygio. Augančioji tarpusavi buržuazijos konkurencija ir kylą iš to prekybos kriziai sukelia dar didesnius darbininkų algų svyravimus; vis greičiau išsivystąs ir be paliovos tobulėjąs mašinizmas daro visą jų gyvenimą vis labiau nepastoviu; kolizijos tarp atskirų darbininkų ir atskirų buržua vis labiau įgauna kolizijų tarp dviejų klasių. pobūdį. Darbininkai pradeda kur-

---

1) Toliau eina augančios masių proletarizacijos ir pauperizacijos išdėstymas. Darbininkas tampa paprastu mašinos priedu; algos mažėja; darbo diena ilginama ir darbo kiekis didinamas; kariška dirbtuvių disciplina; pakeitimas vyrų darbo moterų darbu; vidutinės klasės (smulkių pramonininkų, komersantų ir rentje, amatininkų ir ūkininkų) nugalimos varžytynėse su stambiais kapitalistais ir papildo masęs proletarijato, kuris renka sau narius iš visų tautos klasių. (Manifest der Kommunistischen Partei, 25—28 pusl.).

Apie panašumą į Sismondi žiūrėk Gide et Rist, „Ekonominių Teorijų Istorija". (Vert. past.).

ti koalicijas prieš buržua; jie buriasi savo darbo algai ginti. Jie steigia net pastovias asociacijas, kad kilus atsitiktiniems pasipriešinimams, jie turėtų iš ko misti. Kai kur kova pasireiškia sukilimais.

Kartais nugali darbininkai, bet tik laikinai. Tikrąjį jų kovos rezultatą sudaro ne tiesioginis pasisekimas, bet vis labiau augąs darbininkų susijungimas. Šį susijungimą skatina augančios susisiekimo priemonės, kurios gaminamos stambiosios pramonės ir kurios įgalina įvairių vietų darbininkus užmegsti ryšius. Trūksta tik ryšio, kuris daugybę vietinių kovų, turinčių visur tą patį pobūdį, suvestų į tautinę, į klasinę kovą. O kiekviena klasių kova yra politinė kova. Ir susijungimą, kuriam viduramžių piliečiams su jų vieškeliais reikėjo amžių. Šių laikų proletarijatas atliks geležinkeliais per keletą metų... Iš visų klasių, kurios šiandieną stovi prieš buržuaziją, tik proletarijatas yra tikrai revoliucinė klasė. Kitos klasės blunka ir nyksta stambios pramonės dėka; proletarijatas gi yra tikriausias jos produktas.

Vidurinieji luomai (Mittelstände), smulkusis pramonininkas, smulkusis pirklys, amatininkas, ūkininkas, visi jie kovoja su buržuazija, savo, kaip vidurinių luomų, egzistencijai apsaugoti nuo žlugimo. Taigi, jos nėra revoliucinės, o konservatyvinės. Daugiau net, jos yra reakcinės, jos mėgina pasukti istorijos ratą atgal. Jei jos yra revoliucinės, tai jos esti tokios, atsižvelgiant į laukiantį jų perėjimą į proletarijatą, tai jos gina ne savo darbartinius, bet savo būsimus interesus, tai jos atsisako nuo savo pačių nusistatymo ir perima proletarijato nusistatymą.

Driskių proletarijatas (Lumpenproletariat), šie pasyvūs žemiausių senos visuomenės sluoksnių pūvėsiai, vietomis įtraukiami į proletarinės revoliucijos sąjūdį, bet dėl savo gyvenimo sąlygų, jie bus labiau linkę parsidavinėti reakcinėms suktybėms.

Senos visuomenės gyvenimo sąlygos yra jau sunaikintos proletarijato gyvenimo sąlygų. Proletaras

neturi nuosavybės; jo santykis su žmona ir vaikais nieko bendro neturi su buržuazinės šeimos santykiais; šių laikų pramonės darbas, šių laikų pavergimas kapitalo jungui, toks pat Anglijoje kaip ir Prancūzijoje, Amerikoje kaip Vokietijoje, nuplėšė nuo jo bet kokį tautinį pobūdį. Įstatymai, moralė, religija tėra jam tik tokia daugybė buržuazinių prietarų, už kurių slepiasi tokia pat daugybė buržuazinių interesų.

Visos ankstybesnės klasės, kurios buvo pasiekusios viešpatavimo, stengėsi išlaikyti jų įgytą gyvenimo būklę, užkraudamos visai visuomenei sąlygas, kurios užtikrintų joms savąją plėtotę. Proletarai tegali įgyti visuomeniškas gamybos jėgas tik panaikindami jųjų ligišiolinį prisisavinimo būdą ir tuo pat visą ligišiolinį prisavinimo būdą. Proletarai nieko patys neturi, ką jie galėtų išsaugoti, jie turi visą ligšiolinį privatinį saugumą ir privatines garantijas sugriauti.

Visi ligšioliniai sąjūdžiai buvo sąjūdžiai mažumų arba mažumų naudai. Proletarinis sąjūdis yra milžiniškos daugumos savarankiškas sąjūdis milžiniškos daugumos naudai. Proletarijatas, žemiausias dabartinės visuomenės sluoksnis, negali pakilti, negali išsitiesti be to, kad neišlėktų į orą visas antstatas tų sluoksnių, kurie sudaro oficialinę visuomenę...

Visos ligšiolinės visuomenės rėmėsi, kaip mes jau matėme, prispaustųjų ir prispaudėjų klasių priešingumais. Bet kad galima būtų spausti kurią klasę, jai turi būti patikrintos sąlygos, kuriose ji galėtų bent vergiškai gyventi. Baudžiauninkas pakilo iki bendruomenės nario nešdamas baudžiavą, kaip smulkus pilietis iki buržua spaudžiant feodalinio absoliutizmo jungui. Betgi šių laikų darbininkas, vietoje kilęs drauge su pramonės pažanga, krinta vis gilyn žemiau savos klasės sąlygų. Darbininkas virsta pauperu ir pauperizmas auga dar greičiau kaip gyventojai ir turtai. Tuo būdu pilnai aiškėja, kad buržuazija nebepajėgia ilgiau išlikti viešpataujančia visuomenės klase ir savo kla-

sės gyvenimo sąlygas, kaip reguliuojantį įstatymą primesti visuomenei. Ji nebesugeba viešpatauti, nes ji nebesugeba savo vergams, net jų vergijos ribose, garantuoti pragyvenimą, ir esti priversta leisti jiems nukristi ligi tokios padėties, kai ji turi juos maitinti, vietoje būti jų maitinama. Visuomenė nebegali daugiau gyventi jos valdžioje, t. y. buržuazijos gyvenimas toliau nebesuderinamas su visuomene.

Svarbiausioji buržuazinei klasei egzistuoti ir viešpatauti sąlyga yra turtų sukaupimas privatinėse rankose, kapitalo susidarymas ir augimas; kapitalo sąlyga yra samdomas darbas. Samdomas darbas išimtinai remiasi darbininkų tarpusavia konkurencija. Pramonės pažanga, kurios bevalė ir pasyvi nešėja yra buržuazija, pastato vieton darbininkų izoliacijos, dėka konkurencijai, jų revoliucinį susijungimą sudarant asociacijas. Kartu su stambios pramonės plėtimusi iš po buržuazijos kojų ištraukiamas tas pats pagrindas, kuriuo pasiremdama ji gamina ir prisisavina produktus. Visų pirmiausia ji gamina savo pačios duobkasius. Jos žlugimas ir proletarijato pergalė yra vienodai neišvengiami.

Istoriškasis materijalizmas*).

Kad pašalinčiau abejones, kurios mane kankino, aš pradėjau pirmą darbą, kritišką Hegelio teisės filosofijos reviziją, darbą, kuris pasirodė Deutsch-französische Jahrbücher, išleistose 1844. Mano tyrinėjimai sukėlė manyje mintį, kad teisės santykiai ir politinės formos negali būti suprastos kaip tokios, juoba, negali būti išaiškintos vadinama visuotina žmogaus proto raida. Šie santykiai ir šios formos gauna pradžią medžiagino gyvenimo sąlygose, kurios visumą sudaro tai, ką Hegelis drauge su XVIII amžiaus anglais ir prancūzais vadina „civiline visuo-

*) Iš „Zur Kritik der politischen Oekonomie" (1859).

mene" (bürgerliche Gesellschaft). Tik politinėje ekonomijoje tenka ieškoti civilinės visuomenės anatomijos. Šio mokslo tyrinėjimus aš tęsiau Briuselyje, kuriuos pradėjau Paryžiuje, bet turėjau nutraukti būdamas suimtas ir ištremtas M. Guizot, ir bendros išvados, kurias aš padariau ir kurios, kartą surastos, sudarė man vadovaujamą siūlą mano tyrinėjimuose, gali būti trumpai taip formuluotos: savo gyvenimo socialinėje gamyboje žmonės sudaro tam tikrus santykius, nepriklausomus nuo jų valios, būtinus ir aprėžtus. Šie gamybos santykiai atitinka tam tikram jų materialinių gamybos jėgų raidos laipsniui. Šių gamybos santykių visuma sudaro visuomenės ekonominę struktūros formą, realinę bazę, kuriąja remiasi juridiniai bei pilitiniai anstatai (Überbau), ir kuriai atsako socialinės bei sąmonės formos. Medžiaginio gyvenimo gamybos būdai apskritai nustato socialinį, politinį bei intelektualinį gyvenimo procesą. Ne žmogaus sąmonė nustato jo gyvenimą, bet socialinis gyvenimas nustato sąmonę. Tam tikrame jo raidos laipsnyje, materialinės visuomenės gaminamosios jėgos susiduria su tuo metu esančiais gamybos santykiais, arba, juridiškai tariant, su nuosavybės santykiais, kurių ribose tos produktingos jėgos ligi tol pasireikšdavo. Šie santykiai, kurie seniau sudarė gamybos jėgų plėtimo formą, dabar tampa jai kliūtimis. Tuo būdu gema socialinės revoliucijos epocha. Ekonominės bazės pasikeitimas greičiau ar lėčiau griauja ir visą milžinišką antstatą. Studijuojant šiuos perversmus, visados reikia skirti materialinę nesantaiką, kurią sukelia ekonominės gamybos sąlygos ir kurią galima nustatyti mokslišku tikslumu ir revoliucija, nuo tos, kuri, griauja juridines, politines, religines, artistines ir filosofines formas, trumpai sakant, ideologines formas, kurios padeda žmonėms suprasti konfliktą ir ji išaiškinti. Jei individui negalima spręsti nuomonę, kurią jis turi apie save, tai revoliucijos epochai negalima pačiai spręsti apie sąmonę, kurią ji pati turi. Bet reikia mėginti šį konfliktą

aiškinti materialinio gyvenimo prieštaravimais, visuomenės produktingų jėgų ir gamybos santykių kova. Socialinė būklė nemiršta pirm nei išsiskleidžia joje visos gaminamosios jėgos, kurių ji turi. Nauji gamybos santykiai, aukštesni už senuosius, tegali tik tuomet pasireikšti, kai jų materialinis atsiradimo pagrindas subręs senoje visuomenėje. Žmonija niekados nestovi prieš neatspėjamas mįsles; nes geriau prisižiūrėjus į dalykus, pasirodys, kad mįslė teatsiranda, kai jau atsiranda materialinės sąlygos jai išspręsti, arba bent jau baigia formuotis. Apskritai imant, galima rasti aziškus, antikos, feodališkus ir buržuaziškus gamybos būdus, kaip visuomenės ekonominės formacijos pažangos epochas. Buržuazinės gamybos santykiai sudaro paskutinę visuomenės gamybos proceso antagoningą formą. Šis antagonizmas nereiškia individualinio antagonizmo. Tai yra antagonizmas, kuris išeina iš individų socialinio gyvenimo sąlygų. Bet produktingos jėgos, kurios skleidžiasi buržuazinėje visuomenėje, tuo pat laiku sudaro būtinas materilines sąlygas šiam antagonizmui išspręsti. Ši socialinė padėtis baigia žmonių visuomenės priešistoriją.

Darbas vertės pagrindas*).

Turtingumas visuomenių, kuriose viešpatauja kapitalistinis gamybos būdas, pasirodo kaip „didžiulis prekių subūrimas“[1]), o atskira prekė, kaip jo elementarinė forma. Todėl mūsų tyrinėjimas prasideda prekės analizu...

Duoto daikto naudingumas padaro jį vartojama verte (Gebrauchswert)[4]). Bet šis naudingu-

*) Iš „Das Kapital“ I kn. I skyr.

1) Karl Marx, Zur Kritik der Politischen Oekonomie, Berlin 1859, 4 p.

4) Naturalinę kurio nors daikto vertę (worth) sudaro jos galėjimas tenkinti mūsų reikmenes arba tarnauti žmogaus gyvenimo patogumams“. (John Locke, Some

mas nekybo ore. Nustatomos prekės kūno ypatybėmis, jis neegzistuoja be jo. Todėl patsai prekės kūnas, kaip, geležis, kviečiai, deimantas ir kit., yra vartojama vertė, arba gėrybė. Šis jo pobūdis nepareina nuo to, daug ar maža darbo reikėjo padėti žmogui vartojamoms jo ypatybėms įgyti. Tyrinėjant vartojamas vertes, jų kiekinis aprėžimas visados prileidžiamas duotu, pav., tuzinas laikrodžių, matas audeklo, geležies tona ir t. t. Prekių vartojamos vertės sudaro savarankiškos disciplinos, — prekių mokslo objektą[5]). Vartojamoji vertė realizuojasi tik vartojime arba konsumcijoje. Vartojamos vertės sudaro daiktinį turtingumo turinį, kokia ir nebūtų jo socialinė forma. Mūsų tiriamojoje visuomenės formoje jos tuo pat laiku sudaro mainovertės daiktinius nešėjus.

Mainovertė visų pirma pasireiškia kaip kiekinis santykis, proporcija, kurioje vienos rūšies vartojamos vertės mainomos į vartojamas kitos rūšies vertes[6]) — santykis, nuolatos kintąs pareinamai nuo laiko ir vietos. Todėl mainovertė atrodo, kaip kažkas atsitiktinio ir grynai reliatyvaus, kaip prekės vidinė, imanentinė mainovertė (valeur intrinsèque), taigi, kaip contradictio in adjecto[7]). Pažiūrėkime į dalyką arčiau.

---

considerations on the Consequences of the Lowering of Interest, 1691, įdėtas į „Works", edit. Lond. 1777, V. II p. 28). XVII amžiuje mes dar dažnai randame pas anglų rašytojus „worth" — pažymėti vartojamai vertei ir „value" — pažymėti mainomai vertei; tat yra visiškai anglų kalbos dvasioje, kuri mėgsta konkretinius daiktus žymėti germanų žodžiais, o abstraktinius — romanų kilmės žodžiais.

5) Buržuazinėje visuomenėje viešpatauja fictio juris, kad kiekvienas žmogus kaip prekių pirkėjas turi enciklopedinių žinių prekių mokslo srityje.

6) „Vertė yra tas santykis, kuriuo vienas daiktas mainomas į kitą, tam tikras vieno produkto kiekis į tam tikrą kiekį kito". (Le Trosne, „De l'Intérêt Social" Physiocrates ed. Daire, Paris 1846, 889 pusl.).

7) „Niekas negali turėti vidinės vertės" (N. Barbon, „A Discourse on coining the new money lighter, in answer

Tūla prekė, pav. kvarteris kviečių, gali būti išmainytas į x tepalo batams, arba į y šilko, arba į z aukso ir t. t., trumpai tariant, į kitas prekes įvairiausiomis proporcijomis. Taigi, kviečiai, vieton vienintelės, turi įvairiopas mainovertes. Bet kadangi x tepalo batams, taip pat y šilko, taip pat z aukso ir t. t. esti vieno kvarterio kviečių mainovertė, x tepalo batams, y šilko, z aukso turi būti tarpusaviai mainytini arba turėti lygio dydžio mainovertes. Todėl iš to seka, pirma: tikrosios tos pačios prekės mainovertės išreiškią lygybę; antra: mainovertė bendrai gali būti tiktai išreiškimo būdas, kurio nors skirtino nuo jo turinio „pasireiškimo forma".

Paimkime toliau, dvi prekes, pav., kviečius ir geležį. Koks visada bebūtų jų mainų santykis, jį visados galima išreikšti lygtimi, kurioje duotas kviečių kiekis prilyginamas, bet kuriam geležies kiekiui, pav.: 1 kvarteris kviečių = a centn. geležies. Ką sako ši lygtis? Kad dviejuose įvairiuose daiktuose — 1 kvarteryje kviečių ir a centn. geležies — yra kažkas bendro to paties dydžio. Vadinasi, abu šie daiktai lygus kažkokiam trečiam, kuris savaime nėra nė pirmas, nė antras. Tuo būdu kiekvienas iš abiejų, kiek jis yra mainovertė, turi būti redukuotas į šį trečią...

Šį bendrą pagrindą negali sudaryti nė geometriniai, nė fizikaliniai, nė cheminiai arba bet kurie kiti naturaliniai prekių ypatumai. Jų kūno ypatumai čia tiek tegali būti apskritai tiriamì, kiek pastarieji padaro prekes naudingomis, vadinasi, vartojamomis vertėmis. Bet antra vertus, jų vartojamųjų verčių abstrakcija kaip tik ir yra tai, kas matomai charak-

---

to Mr. Locke's Considerations etc. London 1696" 16 p.) arba kaip sako Butler:

„The value of a thing
Is just as much as it will bring".

(Daiktas kaštuoja lygiai tiek, kiek jis mums duoda).

terizuoja prekių mainų santykius. Šiųjų ribose viena vartojamoji vertė vaidina tą pačią rolę, kaip ir bet kuri kita, jei ji tik esti reikalingoje proporcijoje... Kaip vartojamos vertės, prekės visų pirmiausia esti įvairios kokybės, kaip mainovertės, jos gali būti tik įvairių kiekybių, vadinasi, neturi savyje nė vieno vartojamos vertės atomo.

Jei atmesti į šalį prekių kūnų vartojamą vertę, tai joms bepalieka vienas tik ypatumas, būtent tas, kad jos yra darbo produktai. (Arbeitsprodukten). Bet šiuo atžvilgiu ir pats darbo produktas įgauna visiškai naują pavidalą. Ištikrųjų, jei mes nuo jos atstūmėme į šalį vartojamą vertę, tai drauge su tuo mes atidėjome į šalį ir tas materialines jos dalis ir formas, kurios daro ją vartojama verte. Tat daugiau jau nebe stalas arba namas, arba verpalai, ar kuris kitas naudingas daiktas. Visi jo jausmų apimami ypatumai išnyko. Taip pat tat daugiau jau nebe produktai staliaus, arba dailidės, ar verpėjo, ar apskritai kurio nors kito tam tikro produktingo darbo. Drauge su naudingu darbo produkto pobūdžiu išnyksta ir naudingas juose išreikštų darbų pobūdis, vadinasi, išnyksta ir įvairios konkretinės tų darbų formos; jie daugiau nebesiskiria vienas nuo antro, o visi redukuoti į vienodą žmogaus darbą, į abstraktinį žmogaus darbą.

Pažiūrėkime dabar į darbo produktų liekaną. Iš jų nieko nebepaliko be tos pačios vaidenančiosios realybės, paprasto be skirtumo žmogaus darbo tirštimo, t. y. žmogaus darbo jėgos išlaidų neatsižvelgiant į tų išlaidų formą. Šie daiktai dar tik reiškia, kad jų gamybai išleista žmogaus darbo jėga, kad juose sukaupta žmogaus darbo. Kaip šios bendros jiems visiems socialinės substancijos kristalai, jie yra vertės, — prekių vertės (Als Kristalle dieser ihnen gemeinschaftlichen gesellschaftlichen Substanz sind sie Werte — Warenwerte).

Pačiame prekių mainų santykyje mainovertė atrodė mums kaip kažkas visiškai nepareinamo nuo jų vartojamų verčių... Tai, kas bendra, kas išsireiškia mainų santykių, arba prekės mainų verte, vadinas, yra jos vertė...

Taigi, vartojamoji vertė, arba gėrybė, turi vertę tik todėl, kad joje įsikūnija arba materializuojasi abstraktinis žmogaus darbas. O kaip gi matuoti jos vertės dydį? Kiekiu, esamo joje vertę kuriančiosios substancijos, t. y. darbo. Pačio darbo kiekis matuojamas jo ilgiu, o darbo laikas vėl turi savo matą tam tikrose laiko dalyse, kaip: valanda, diena ir t. t.

Jei bet kurios prekės vertė nustatoma laike jos gamybos išleistu darbo kiekiu, tai gali atrodyti, kad juo tingesnis arba nerangesnis žmogus, juo vertingesnė jo prekė, nes jam reikia juo daugiau laiko jai pagaminti. Bet tas darbas, kuris sudaro verčių substanciją, yra vienodas žmonių darbas, vienos ir tos pačios žmogaus darbo jėgos leidimas. Visa visuomenės darbo jėga, kuri išsireiškia prekių pasaulio vertėse, laikoma čia už vieną ir tą pačią žmogaus darbo jėgą, nors ji ir susidaro iš daugybės individualinių darbo jėgų. Kiekviena šių individualinių darbo jėgų yra ta pati žmogaus darbo jėga, kaip bet kuri kita, kiek ji turi visuomeniškos vidutinės darbo jėgos pobūdį, ir kaip tokia visuomeniška vidutinė darbo jėga funkcionuoja, vadinasi, duotos prekės gamybai naudoja tik vidutiniai reikalingą, arba visuomeniškai reikalingą darbo laiką (gesellschaftlich notwendige Arbeitszeit). Visuomeniškai reikalingas darbo laikas yra darbo laikas, reikalingas išreikšti kuriai nors vartojamai vertei esamomis visuomeniškai normalinėmis gamybos sąlygomis ir visuomeniškai vidutiniu darbo vikrumo bei intensyvumo laipsniu. (Gesellschaftlich notwendige Arbeitszeit ist Arbeitszeit, erheischt um irgend einen Gebrauchswert mit den vorhandenen gesellschaftlich - normalen Produktionsbedingungen und dem

gesellschaftlichen Durchschnittsgrad von Geschick und Intensität der Arbeit darzustellen). Taip, pav., Anglijoje įvedus garines audžiamas stakles, duotam siūlų kiekiui paversti audeklu pakako, gal būt, tik pusės darbo, kurio reikėjo pirmiau. Tikrumoje anglų audėjas amatininkas, dirbąs rankomis, ir po to pakeitimo deda tiek pat darbo laiko, bet dabar jo individualinio darbo valandos produktas sudaro jau tik pusę visuomeniškos darbo valandos, ir dėl to nukrito iki pusės ankstyvesnės vertės.

Taigi, jo vertės dydį nustato tik visuomeniškai reikalingo darbo kiekis, arba vartojamai vertei pagaminti visuomeniškai reikalingas darbo laikas[9]). Šiuo atveju atskira prekė bendrai laikoma vidutiniu tos rūšies egzemplioriu[10]). Prekės, kurios turi savyje lygio dydžio darbo kiekius arba kurios gali būti pagamintos per tą patį darbo laiką, turi, todėl, tą patį vertės dydį. Vienos prekės vertė esti santykyje su kitos prekės verte, kaip darbo laikas, reikalingas pagaminti pirmąjai, santykyje su darbo laiku, reikalingu pagaminti antrąjai: „kaip vertės, visos prekės tėra tik tam tikros sustingusio darbo laiko masės“[11]).

---

10) „Visi tos pačios rūšies produktai sudaro, griežtai šakant, vieną masę, kurios kaina nustatoma apskritai, neatsižvelgiant ypatingų sąlygų“ (Le Trosne, De l'intérêt Social, 893 p.).

9) „The value of them (the necessaries of life) when they are exchanged the one for another, is regulated by the quantity of labour necessarily required and commonly taken in producing tem“. — „Vartojimo daiktų vertė, kai jie mainomi vienas į kitą, nustatoma darbo kiekio, būtinai reikalingo ir paprastai vartojamo jiems pagaminti“. („Some Thoughts on the Interest of Money in general, and particulary in the Public Funds etc“. London p. 36). Šio žymaus anoniminio praeito amžiaus veikalo išleidimo data nepažymėta. Bet iš jo turinio matyti, kad jis išėjo laike Jurgio II viešpatavimo, apytikriai 1739 ar 1740 m.).

11) K. Marx, Zur Kritik der Politischen Oekonomie, 6 p.

Todėl prekės vertės dydis paliktų konstantinis, jei būtų konstantinis jos gamybai reikalingas darbo laikas. Bet pastarasis kinta su kiekvienu darbo produktingų jėgų pakitimu. Produktingoji darbo jėga nustatoma sudėtingų apystovų, tarp kita ko vidutinio darbininkų vikrumo laipsnio, mokslo išsivystymo ir jo techniško pritaikymo laipsnio, visuomeniškos gamybos proceso organizacijos, gamybos priemonių dydžio bei pajėgumo ir gamtos sąlygų. Tas pats darbo kiekis išsireiškia, pav., gerais metais 8 bušeliais kviečių, o blogais metais tik 4 bušeliais. Tas pats darbo kiekis turtingose kasyklose duoda daugiau metalo, kaip neturtingose ir t. t.... Apskritai: juo didesnė produktingoji darbo jėga, juo mažesnis darbo laikas reikalingas bet kuriai prekei pagaminti, juo mažesnė susikristalizavusi joje darbo masė, juo mažesnė jos vertė. Atvirkščiai, juo mažesnė gaminamoji darbo jėga, juo didesnis darbo laikas reikalingas prekei pagaminti, juo didesnė jos vertė. Prekės vertės dydis, tuo būdu, keičiasi tiesiai proporcingai kiekiui ir atvirkščiai proporcingai susikonkretizavusioms joje produktingoms darbo jėgoms.

Daiktas gali būti vartojamos vertės, nebūdamas verte. Taip esti, kai jo nauda žmogui atsiranda ne iš darbo. Toki yra: oras, neliesta dirva, naturalinės pievos, neprižiūrima giria ir p. d. Daiktas gali būti naudingas ir būti žmogaus darbo produktu, nebūdamas preke. Kas savo produktu tenkina savo paties reikmenę, sukuria tik vartojamą verte, bet ne prekę. Prekėms gaminti, jis turi gaminti ne tik vartojamą vertę, bet vartojamą vertę kitiems, visuomenišką vartojamą vertę.

Pagaliau, joks daiktas negali būti vertė, nebūdamas vartojamas daiktas. Jei jis nenaudingas, tai ir jame esantis darbas nėra naudingas, nelaikomas darbu ir dėl to nesudaro jokios vertės.

Darbo jėgos pirkimas ir pardavimas*).

Pinigų, kurie turi pavirsti į kapitalą vertės pakitimas, negali vykti pačiuose piniguose, nes kaip perkamoji ir mokamoji priemonė, jie realizuoja tik kainą prekių, perkamų už juos arba apmokamų jais, gi išlaikydami savo pačių formą, jie sustingsta į nekintamos vertės dydžio petrefaktą[38]).

Tuo būdu, vertės pasikeitimas, išreiškiamas formule P-Pr-P[1], formule pinigų pakeitimo į prekes ir vėl prekių pakeitimo į didesnį pinigų kiekį, turi pareiti nuo prekės. Taip jau jis negali atsirasti iš antrojo cirkuliacijos akto, iš prekės perpardavimo, nes tas aktas tik pakeičia prekes iš naturalinės formos vėl į piniginę. Pasikeitimas tad turi įvykti su preke, kuri pirmame akte, P—Pr, nuperkama, bet ne jos vertėje, nes čia išmainomi ekvivalentai, prekė apmokama jos verte. Vadinasi, pasikeitimas tegali atsirasti tik iš jos vartojamosios vertės, kaip tokios, t. y. iš jos vartojimo. Bet vertei išimti iš prekės vartojimo, mūsų pinigų savininkas turėtų būti toks laimingas surasti apyvartos sferos ribose, prekyvietėje, tokią prekę, kurios pati vartojama vertė turėtų specifinį ypatumą būti vertės šaltiniu, vadinas, kurios pats faktiškas vartojimas būtų darbo įkūnijimas, taigi vertės kūrimas. Ir pinigų savininkas tokią specifinę prekę prekyvietėje suranda — galėjimą dirbti arba darbo jėgą.

Darbo jėga, arba darbingumu, mes suprantame fizinių ir dvasinių galėjimų visumą, kuri egzistuoja kūniškume, gyvo žmogaus asmenyje, ir kuriuos jis išjudina, kai tik jis gamina kokios nors rūšies vartojamas vertes.

---

*) Iš „Das Kapital" I kn. IV sk. 3 §.

38) „Pinigų forma... kapitalas negamina pelno", Ricardo, „Principles of Political Economy" 3-rd ed., London 1821, p. 267.

Tačiau, kad pinigų savininkas rastų prekyvietėje darbo jėgą, kaip ypatingą prekę, turi būti išpildytos įvairios sąlygos. Prekių mainai patys savaime nereikalauja jokių kitų priklausomybės santykių, išskyrus tuos, kurie išeina iš jų pačių prigimties. Esant šiai sąlygai, darbo jėga gali pasirodyti prekyvietėje kaip prekė tik tuomet, ir tik tiek, kiek ji paties savo savininko, to asmens, kurio darbo jėga ji yra, siūloma ar parduodama kaip prekė. Tam, kad jos savininkas galėtų ją kaip prekę parduoti, jis turi turėti galimumo jąja disponuoti, vadinas, būti laisvas savo galėjimo dirbti ir savo asmens savininkas[39]). Jis ir pinigų savininkas susitinka prekyvietėje ir sueina į tarpusavius santykius kaip lygiateisiai prekių savininkai, kurie skiriasi vienas nuo antro tik tuo, kad vienas esąs pirkėjas, antras pardavėjąs, taigi abu juridiškai lygūs asmenys...

Antrą svarbią sąlygą, reikalinga tam, kad pinigų savininkas galėtų rasti prekyvietėje darbo jėgą kaip prekę, sudaro tai, kad darbo jėgos savininkas neturėtų galimumo parduoti prekes, kuriose būtų įkūnytas jo darbas, ir drauge su tuo būtų priverstas siūlyti kaip prekę pačią darbo jėgą, kuri egzistuoja tik jo gyvame organizme...

Šią savotišką prekę, darbo jėgą, dabar tenka patyrinėti smulkiau. Lygiai kaip visos kitos prekės, ji turi vertę[42]). Kaip ji nustatoma?

Darbo jėgos vertė, kaip ir bet kurios kitos prekės, nustatoma darbo laiko, reikalingo gaminti, vadinasi,

---

39) Realinėse klasinės senovės enciklopedijose galima skaityti nesamonę, kad antikiniame pasaulyje kapitalas buvo pilnai išsivystęs, „trūko tik laisvų darbininkų ir kredito įstaigų". Ir p. Mommsen savo „Römische Geschichte" padaro vieną quid pro quo po kito.

42) „Žmogaus vertė, tokia pati kaip ir visų kitų daiktų, yra jo kaina: t. y., ji sudaro tiek, kiek galima gauti už jo jėgos naudojimą" (Th. Hobbes, „Leviathan" įdėtas į „Works" ed. Molesworth, London 1839—1844. v. III, p. 76.

ir reprodukuoti šiam specifiniam prekybos dalykui. Kiek ji yra vertė, pati darbo jėga reprezentuoja tik tam tikrą įkūnytą joje visuomeniško vidutinio darbo kiekį. Darbo jėga egzistuoja tik kaip gyvo individo sugebėjimas. Jos gamyba, tad, išanksto prileidžia jo egzistenciją. Esant individo egzistencijai duotai, darbo jėgos gamybą sudaro jo pačio reprodukcija arba savęs išlaikymas. Savo išlaikymui gyvas individas reikalingas tam tikros pragyvenimo priemonių sumos. Tuo būdu darbo jėgai gaminti reikalingas darbo laikas suvedamas į darbo laiką, reikalingą pagaminti toms pragyvenimo priemonėms, arba darbo jėgos vertė yra reikalingų jos savininko gyvybei palaikyti pragyvenimo priemonių vertė. Bet darbo jėga realizuojasi tačiau tik jos pasireiškimu, veikia tik per darbą. Bet jai veikiant darbe, pavaduojamas tam tikras žmogaus muskulų, nervų, smegenų ir t. t. kiekis, kuris turi būti vėl atpildytas. Ši padaugėjusi išlaida reikalauja padaugėjusių įplaukų[43]).

Jei darbo jėgos savininkas šiandieną dirbo, tai jis turi rytoj tą patį procesą, tomis pačiomis jėgos ir sveikatos sąlygomis, galėti pakartoti. Vadinasi, pragyvenimo priemonių sumos turi pakakti dirbančiam individui išlaikyti save, kaipo dirbantį individą, normalinėje būklėje. Pačios naturalinės reikmenės, kaip maistas, drapanos, kuras, butas ir panašūs dalykai, esti įvairūs pareinamai nuo klimato ir kitų šalies gamtos ypatybių. Antra vertus, vadinamų būtinų reikmenių dydis, kaip ir būdai jiems patenkinti, patys yra istorijos produktas ir dėl to daugiausia pareina nuo kultūrinio šalies lygio, tarp kita ko žymiai ir nuo to, kuriomis sąlygomis, ir, vadinosi, kuriais papročiais ir gyvenimo

43) Senovės Romos villicus, stovėdavęs kaip ekonomas vergų žemės ūkio darbų pryšakyje, gaudavo todėl menkesnį atlyginimą kaip bernai, nes turėdavo lengvesnį už jų darbą" (Th. Mommsen, Römische Geschichte", 1856, p. 810).

reikalavimais susiformavo laisvų darbininkų klasė[44]). Taigi, priešingai kitoms prekėms, darbo jėgos vertės nustatymas turi savyje istorinį ir moralinį elementą. Tam tikrai šaliai, tačiau, tam tikram laikotarpiui vidutinė būtinų pragyvenimo priemonių apimtis yra duota.

Darbo jėgos savininkas yra mirtingas. Jei tad jo pasirodymas prekyvietėje turi būti tęsiantysis, kaip tat prileidžia tęsiantysis (kontinuitingas) pinigų pavertimas į kapitalą, tai darbo jėgos pardavėjas turi save įamžinti, „kaip įamžina save kiekvienas individas, veisdamasis"[45]). Susidėvėjimo ir mirties iš prekyvietės atitrauktos darbo jėgos turi būti nuolatos pamainomos mažiausiai tokiu pat naujų darbininkų jėgu skaičiumi. Reikalingų darbo jėgai gaminti pragyvenimo priemonių suma apima, tokiu būdu, ir tokių pakeitėjų, t. y. darbininkų vaikų pragyvenimo priemones, ir taip prekyvietėje ši savotiškų prekių savininkų rasė yra amžina[46]).

Bendrai žmogaus prigimčiai taip modifikuoti, kad ji tam tikroje darbo šakoje pasiektų ir išvystytų vikrumą bei išsilavinimą ir pavirstų specifine jėga, reikalinga tam tikros apšvietos arba auklėjimo, kas iš savo pusės kaštuoja didesnės arba mažesnės prekių ekvivalentų sumos. Šios išlaidos švietimui yra įvairios ir pareina nuo didesnio ar mažesnio duotos darbo jėgos sudėtinumo. Šios išlaidos mokymui, būdamos visiškai menkos

---

44) Palygink W. Th. Thornton „Over population and its Remedy," London 1846.

45) Petty.

46) „Jos (darbo) naturalinę kainą.... sudaro tokis pragyvenimo bei patogumų priemonių kiekis, kuris gamtos bei klimato sąlygomis ir duotos šalies gyvenimo papročiais reikalingas palaikyti patį darbininką ir tam, kad duotų jam galimumo išlaikyti tokią šeimą, kuri galėtų garantuoti nesusilpnėjančius darbo pasiūlus prekyvietėje (R. Torrens, „An Essay on the external Corn Trade," London, 1815, p. 65). Žodis darbas čia klaidingai pavartotas vietoje „darbininko jėga".

paprastai darbo jėgai, įeina tuo būdu į skaičių verčių, leidžiamų jai gaminti.

Darbininko jėgos vertė suvedama į tam tikrą pragyvenimo priemonių sumą. Ji keičiasi, todėl taip pat su šių pragyvenimo priemonių verte, t. y. su jų gamybai reikalingo darbo laiko dydžiu.

Dalis pragyvenimo priemonių, pav., maisto produktai, kuras ir p. d. kasdien iš naujo vartojami ir kasdien turi būti iš naujo pakeičiami. Kitos pragyvenimo priemonės, kaip drapanos, rakandai ir t. t., suvartojami per ilgesnius laiko tarpus, o todėl ir atpildomi tik per ilgesnį laikotarpį. Vienos rūšies prekės turi būti perkamos arba apmokamos kasdien, kitos kas savaitė, kas metų ketvirtį ir t. t. Kaip šių išlaidų suma, bet visuomet laike vienų metų, ir bebūtų skirstoma, ji turi būti padengiama vidutinėmis pajamomis dieną iš dienos. Jei darbo jėgos gamybai kasdien reikalingų prekių masė būtų = A, reikalingų kas savaitė = B, reikalingų kas metų ketvirtį = C ir t.t., tai kasdieninis tų prekių

$$\text{vidurkis būtų} = \frac{365\,A + 52\,B + 4\,C + \text{ir t. t.}}{365}$$

Tegu šioje vidutinei dienai reikalingoje prekių masėje yra 6 visuomeniško darbo valandos; tuomet darbo jėgoje kasdien įsikūnija pusė dienos visuomeniško vidutinio darbo, arba kasdieniniai darbo jėgos gamybai reikalinga pusė darbo dienos. Šis darbo kiekis, reikalingas jo kasdieninei gamybai, sudaro darbo jėgos dienos vertę, arba kasdien reprodukuotos darbo jėgos vertę. Jei pusė dienos vidutinio visuomeniško darbo taipogi išsireiškia 3 šilingų, arba 1 talerio aukso mase, tai vienas taleris yra kaina, atitinkanti darbo jėgos dienos vertę. Jei darbo jėgos savininkas parduoda ją už 1 talerį į dieną, tai jos parduodamoji kaina lygi jos vertei, ir anot mūsų prielaidos, pinigų savininkas, godžiai siekiąs paversti savo talerį kapitalu, sumoka šią vertę.

Žemutinė, ar minimalinė darbo jėgos vertė sudaroma prekių masės vertės, be kurios kasdieninio prive-

žmo, darbo jėgos nešėjas, žmogus, nepajėgtų atnaujinti savo gyvybės proceso, taigi fiziškai būtinai reikalingų pragyvenimo priemonių vertės. Jei darbo jėgos kaina krinta ligi šio minimumo, tai ji krinta žemiau jų vertės, kadangi tokiomis sąlygomis ji gali išsilaikyti ir vystytis tik sunykusioje formoje. Bet kiekvienos prekės vertė nustatyta to darbo laiko, kuris reikalingas normalinio gerumo prekei gaminti...

Dabar mes pažinome nustatymo būdą vertės, kuri sumokama pinigų savininko šios savotiškos prekės darbo jėgos savininkui. Vartojamoji vertė, kurią pinigų savininkas iš savo pusės gauna mainuose, pasireiškia tiktai faktiškame vartojime, darbo jėgos konsumcijos procese. Visus reikalingus šiam procesui daiktus, kaip žaliavą ir t. t. pinigų savininkas perka prekyvietėje ir apmoka juos pilna kaina. Darbo jėgos konsumcijos procesas tuo pat laiku yra ir prekių bei viršuvertės gamybos procesas. Darbo jėgos konsumcija, lygi bet kurios kitos prekės konsumcijai, vyksta už prekyvietės ribų, arba už cirkuliacijos sferos. Todėl mes apleisime šią triukšmingą, išoriniai šeimininkaujančią, visų žvilgsniui prieinamą sferą drauge su pinigų savininku ir darbo jėgos savininku, ir seksime juodu į paslėptą gamybos vietą, prie kurio slenksčio parašyta: No admithanse except on business („Pašaliniams įeiti neleidžiama"). Čia pasirodys ne tik kaip kapitalas gamina, bet taip pat ir tai, kaip jis pats, kapitalas, gaminamas. Priedo gavimo paslaptis turi pagaliau būti atskleista. (Das Geheimnis der Plusmacherei muss sich endlich enthüllen).

Apleisdami šią paprastos cirkuliacijos, arba prekių mainų sferą, iš kurios frytrederis vulgaris semia pažiūras, sąvokas ir matą, savo sprendimui apie kapitalą ir samdomo darbo bendradarbiavimą, matomai, jau kiek keičiasi mūsų personae dramatis („veikiančių asmenų") fizionomija. Buvęs pinigų savininkas žengia pirmyn kaip kapitalistas, darbo jėgos savininkas seka jį kaipo jo darbininkas; vienas reikšmingai šypsodamasis

ir biznieriškai judrus, antras baugščiai, spirdamasis, lyg kažkas, kuris nunešė prekyvietėn savo paties kailį ir neturįs toliau ko belaukti kaip tik odų dirbtuvės.

Darbo jėgos vartojimas ir viršuvertės gamyba.*)

Mes žinome, kad kiekvienos prekės vertę nustato materializavęsis jos vartojamoje vertėje darbo kiekis, jos gamybai visuomeniškai reikalingas darbo laikas. Tas teisinga ir tam produktui, kurį gavo mūsų kapitalistas kaip darbo proceso rezultatą. Vadinasi, visų pirma reikia išskaičiuoti įkūnytą į tą produktą darbą. Tebūna tat, pav., verpalai.

Verpalams gaminti visų pirma buvo reikalinga jų žaliava, pav., 10 svarų medvilnės. Kokia medvilnės vertė, netenka dabar ieškoti, nes kapitalistas nupirko ją prekyvietėje jos verte, pav., už 10 šilingų. Medvilnės kainoje, darbas, reikalingas jai pagaminti, jau išreikštas kaip bendras visuomeniškas darbas. Prileiskime toliau, kad perdirbant medvilnę suvartota verpstės masė, kuri mums čia reprezentuoja visus kitus sunaudotas darbo priemones, verta 2 šilingų. Jei 12 šilingų aukso masė sudaro 24 darbo valandų arba dviejų darbo dienų produktą, tai iš to pirmiausia seka, kad verpaluose yra įsikūnijusios 2 darbo dienos...

Medvilnės gamybai reikalingas darbo laikas yra verpalų gamybai, kurių žaliavą ji sudaro, reikalingo laiko dalis, ir todėl įeina į verpalus. Taip pat yra ir su darbo laiku, reikalingu pagaminti tai verpsčių masei, be kurių nusidėvėjimo ir konsumcijos medvilnė negali būti suverpta[11])....

Visas verpaluose esamas darbas yra praeities darbas. Ta apystova, kad darbo laikas, reikalingas jų sudėtiniams elementams gaminti, jau praėjo ir priklau-

*) Iš „Das Kapital". I kn. V skyr.

so seniai praėjusiam laikui (Plusquamperfektum), tuo tarpiškai įdėtas į baigiamąjį procesą, į verpimą, yra arčiau dabarties, priklauso jau tik būtam laikui (Perfektum), neturi jokios reikšmės...

Dabar mes žinome, kurią verpalų vertės dalį sudaro gamybos priemonės, medvilnė ir verpstės. Ji lygi 12 šilingų arba dviejų darbo dienų materializacijai. Dabar tik lieka rasti tą vertės dalį, kurią pats verpėjo darbas prideda prie medvilnės...

Darbo proceso laike darbas nuolatos pereina iš nerimo formos į buities formą, iš dinaminės formos į daiktinę formą (aus der Form der Unruhe in die des Seins, aus der Form der Bewegung in die der Gegenstandlichkeit). Praėjus vienai valandai verpimo judėjimas pasireiškia tam tikrame verpalų kiekyje, vadinasi, tam tikras darbo kiekis, viena darbo valanda, įkūnyta į medvilnę. Mes sakome: darbo valanda, t. y. verpėjo gyvybės jėgos leidimas laike vienos valandos, nes verpimo darbas čia tiek teturi reikšmės, kiek jis yra darbo leidimas, o ne kiek jis yra specifinis verpimo darbas.

Dabar lemiamos svarbos turi tai, kad proceso metu t. y. paverčiant medvilnes į verpalus, būtų suvartojamas tik visuomeniškai reikalingas darbo laikas. Jei normalinėmis sąlygomis, t. y. vidutinėmis visuomeniškomis gamybos sąlygomis, „a" svarų medvilnės per vieną darbo valandą turi būti paversti į „b" svarų verpalų, tai tik toji darbo diena skaitoma 12 valandų darbo diena, kuri 12×a svarų medvilnės paverčia į 12×b svarų verpalų. Nes tik visuomeniškai reikalingas darbo laikas skaitomas kuriančiu vertę.

---

11) „Ne tik darbas, kuris betarpiškai įdedamas į prekes turi įtakos į jos vertę, bet ir tas darbas, kuris esti įdėtas įrankiuose, instrumentuose ir trobėsiuose, kuriais tam darbui padedama". (Ricardo, „The Principles of Political Economy" 3-rd ed., London, p. 16).

Kaip pats darbas, taip ir žaliava ir produktas pa sirodo čia visiškai kitoje šviesoje, kaip pačio darb proceso atžvilgiu. Žaliava čia turi reikšmės tik kaij tam tikro darbo kiekio susiurbėja. Dėl šio įsiurbimo j ištikrųjų pavirsta verpalais, nes darbo jėga buvo iš leista verpimo forma ir prie jos pridėta. Bet produktas verpalai, dabar tarnauja tik medvilnės įsiurbto darb matu. Jei per vieną valandą $1^2/_3$ svaro medvilnės suver piama arba paverčiama į $1^2/_3$ svaro verpalų, tai 10 sva rų verpalų parodo 6 įsiurbtas darbo valandas. Tam tik ri ir patyrimo nustatyti produkto kiekiai nebesudar dabar nieko kito, kaip tam tikrus darbo kiekius, tan tikras sustingusio darbo laiko mases. Jie dar tik vieno valandos, dviejų valandų, vienos dienos visuomenišk darbo materializacija.

Ta apystova, kad darbas čia verpimo darbas, jo me džiaga — medvilnė, o jo produktas — verpalai, či neturi reikšmės lygiai taip pat, kaip ir ta aplinkybė kad pats darbo objektas yra jau produktas, vadinasi žaliava. Jei darbininkas būtų užimtas ne verpykloje o anglių kasykloje, tai darbo objektas — anglys, bū tų duotas gamtos. Ir vis dėlto tam tikras iškastų i kasyklų anglių kiekis, pav., vienas centneris, išreikš tų tam tikrą įsiurbto darbo kiekį.

Parduodant darbo jėgą buvo prileista, kad jos die nos vertė = 3 šilingams, ir jie įkūnyti 6 darbo valan dose, vadinasi, šis darbo kiekis reikalingas darbinink vidutinei kasdieninei pragyvenimo priemonių sumai pa gaminti. Jei mūsų verpėjas per vieną darbo valand $1^2/_3$ svaro medvilnės paverčia į $1^2/_3$ sv. verpalų,[12]) ta per 10 valandų jis pavers 10 sv. medvilnės į 10 sv verpalų. Taigi, verpimo proceso laike medvilnė įsiurbia 6 darbo valandas. Tas pats darbo laikas išsireiškia 3 šilingų aukso kiekiu. Taigi, pačiu verpimu prie medvil nės pridėta 3 šilingų vertė.

---

12) Šie skaičiai paimti pripuolami.

Mūsų kapitalistas nustebęs. Produkto vertė lygi avansuoto kapitalo vertei. Avansuota vertė nepadidėjo, nepagamino jokios viršuvertės, vadinasi, pinigai nepavirto kapitalu. Šių 10 sv. verpalų kaina lygi 15 šilingų, o 15 šilingų buvo išleista prekyvietėje produkto sudarymo elementams, arba, kas yra tas pats, darbo proceso faktoriams: 10 šil. medvilnei, 2 šilingai suvartotai verpščių masei, ir 3 šilingai darbo jėgai. Išsipūtusi verpalų vertė nieko negelbsti, nes jų vertė yra tik suma verčių, kurios pirmiaus buvo pasiskirsčiusios tarp medvilnės, verpsčių ir darbo jėgos, o iš vieno tik paprasto esamų verčių sudėjimo niekuomet negali atsirasti viršuvertė.[13]) Visos šios vertės dabar sukoncentruotos viename daikte, bet jos buvo sukoncentruotos tuo pat būdu ir 15 šilingų piniginėje sumoje, ligi ji susiskaldė perkant trejas prekes.

Atskirai imant, šis rezultatas nėra nuostabus. Vieno svaro verpalų vertė 1 šil. 6 pen. ir todėl už 10 svarų verpalų mūsų kapitalistas turėtų mokėti prekyvietėje 15 šilingų. Ar jis pirks prekyvietėje sau privačius namus jau pastatytus, ar pats juos statydins, nė viena iš tų operacijų išleistus namui įgyti pinigus nepadidina....

Pažiūrėkime dalyką arčiau. Darbo jėgos dienos vertė sudarė 3 šilingus, nes pačioje darbo jėgoje įdaiktinta pusė darbo dienos, t. y. dėl to, kad pragyvenimo

---

13) Tat yra pagrindinis dėsnis, kuriuo rėmėsi fiziokratų mokslas apie kiekvieno ne žemės ūkio darbo neproduktingumą, ir jis yra nesugriaunamas ekonomistams iš profesijos. „Šis būdas priskaito vienam daiktui vertę daugelio kitų (pav., audeklui, audėjo suvartotas vertes), panaudotų, taip sakant, krauti ant vienos kelias vertes, kas veda į tai, kad išpučiama atitinkama suma... Žodis sudėjimas gerai apibrėžia tą būdą, kuriuo susidaro darbo produktų vertė: ši kaina yra tik daugelio verčių suma, suvartotų ir sudėtų drauge; bet sudėti dar nereiškia dauginti". (Mercier de la Rivière, „L'ordre naturel et essentiel etc.", Physiocrates, éd. Daire, II Partie, p. 599).

priemonės, kasdien reikalingos darbo jėgai gaminti, kaštuoja pusę darbo dienos. Bet praeities darbas, kuris kyšo darbo jėgoje, ir gyvas darbas, kurį jis gali atlikti, jos kasdieniniai išlaikymo kaštai ir jos kasdieninis išleidimas, yra du visiškai skirtini dydžiai. Pirmas nustato jo mainovertę, antras sudaro jo vartojamą vertę. Ta apystova, kad darbininko gyvybei palaikyti per 24 valandas pakanka pusės darbo dienos, visiškai nekliudo darbininkui dirbti visą dieną. Vadinasi, darbo jėgos vertė ir jos suvertėjimas (Verwertung) darbo procese yra du skirtini dydžiai. Šį verčių skirtumą kapitalistas, pirkdamas darbo jėgą, turėjo akyse.

Jos naudinga ypatybė dirbti verpalus ar batus buvo tik conditio sine qua, nes darbas turi būti leidžiamas naudinga forma vertei kurti. Bet lemiamos reikšmės turėjo specifinė šios prekės vartojamoji vertė, jos ypatybė būti vertės šaltiniu, ir tai didesnės vertės, kaip ji turi pati. Štai specifinis patarnavimas, kurio laukia iš jos kapitalistas. Ir jis elgiasi šiame atitinkamai amžiniems prekių mainų įstatymams. Ištikrųjų darbo jėgos pardavėjas, kaip ir bet kurios kitos prekės pardavėjas, realizuoja jos mainovertę ir atiduoda jos vartojamą vertę. Jis negali gauti vieno, neatiduodamas kito. Vartojamoji darbo jėgos vertė, pats darbas, taip pat nepriklauso jos pardavėjui, kaip parduoto aliejaus vartojamoji vertė — aliejaus pirkliui. Pinigų savininkas apmokėjo darbo jėgos dienos vertę; todėl jam priklauso jos vartojimas per visą dieną, — visos dienos darbas. Ta apystova, kad dieninis darbo jėgos išlaikymas kaštuoja tik pusę darbo dienos, nors darbo jėga gali veikti, dirbti ištisą dieną, kad dėl to toji vertė, kurią sukuria jos vartojimas per vieną dieną yra du kart didesnė, kaip jos pačios dienos vertė, sudaro ypatingą pirkėjo laimikį, bet nesudaro jokios neteisybės pardavėjui.

Mūsų kapitalistas iš aukšto numatė šį atsitikimą, kuris leido jam šypsotis. Todėl darbininkas dirbtuvė-

je randa reikalingų gamybai priemonių ne tik šešių valandų, bet dvylikos valandų darbo procesui. Jei 10 svarų medvilnės susiurbdavo 6 darbo valandas ir pavirsdavo į 10 svarų verpalų, tai 20 svarų medvilnės įsiurbs 12 darbo valandų ir pavers į 20 svarų verpalų. Patyrinėkime pailginto darbo proceso produktą. Šiuose 20 svarų verpalų dabar įdaiktintos 5 darbo dienos: 4 suvartotame medvilnės kiekyje ir verpsčiuose, 1 medvilnės įsiurbta laike verpimo proceso. Bet piniginis 5 darbo dienų išreiškimas yra 30 šilingų arba 1 sv. st. 10 šil. Vadinasi, tokia yra tų 20 svarų verpalų kaina. Verpalų svaras po senovei kaštuoja 1 šil. 6 pensus. Bet paleistų į procesą prekių verčių suma sudarė 27 šil. Verpalų vertę sudaro 30 šil. Produkto vertė išaugo $^1/_9$ palyginti su avansuota jo gamybai verte. Tuo būdu 27 šil. pavirto į 30 šilingų. Jie davė 3 šil. viršuvertės (Mehrwert). Pagaliau klėtas pasisekė. Pinigai pavirto kapitalu.

Visos problemos sąlygos išspręstos ir prekių mainų įstatymams visiškai nenusižengta. Ekvivalentas buvo išmainytas į ekvivalentą. Kapitalistas kaip pirkėjas apmokėjo kiekvieną prekę: medvilnę, verpsčius, darbo jėgą, pagal jų vertę. Paskum jis padarė tai, ką daro bet kuris kitas prekių pirkėjas. Jis konsumavo jų vartojamą vertę. Darbo jėgos konsumcijos procesas, kuris drauge yra prekės gamybos procesas, davė produktą, 20 sv. verpalų ir 30 šil. vertės. Dabar kapitalistas grįžta į prekyvietę ir parduoda prekę, po to kai jis prekę buvo pirkęs. Jis parduoda svarą verpalų po 1 šil. 6 pensus, nė skatiko brangiau ar pigiau jų vertės. Ir vis dėlto jis gauna iš cirkuliacijos 3 šil. daugiau, kaip pirmiau į ją buvo idėjęs. Visa ši eiga, jo pinigų pavertimas kapitalu, vyksta cirkuliacijos sferoje, o neįvyksta joje. Cirkuliacija tarnauja tarpininku, nes pastatyta sąlyga, kad darbo jėga perkama prekyvietėje. Ne cirkuliacijoje, nes ji tik išjudina suvertėjimo procesą, kuris įvyksta gamybos sferoje. Tuo būdu „tout pour le mieux dans le meilleur des mondes

possibles" („viskas į gerą šiame geriausiame iš pasaulių").

Kapitalistas, paversdamas pinigus prekėmis, kurios tarnauja naujo produkto medžiagos kūrėjais arba darbo proceso faktoriais, įdėdamas į jį negyvą daiktingumą gyvą darbo jėgą, paverčia vertę, — būtą, įdaiktintą, negyvą darbą — į kapitalą, į savaime suvertėjančią vertę, į įsielintą milžiną, kuris pradeda „dirbti" lyg būtų apimtas jos meilės aistros.

Jei mes dabar palyginsime vertės susidarymo procesą ir suvertėjimo procesą, tai pasirodys, kad suvertėjimo procesas yra ne kas kita, kaip vertės susidarymo procesas, pratęstas toliau tam tikro punkto. Jei pastarasis tęsiasi tik ligi to punkto, kur kapitalo sumokėta darbo jėgos vertė pakeista nauju ekvivalentu, tai tat bus paprastas vertės susidarymo procesas. Jei vertės susidarymo procesas tęsiasi toliau šio punkto, tai jis tampa suvertėjimo procesu...

Bendrosios pelno normos išsilyginimas veikiant konkurencijai*).

Idant kainos, kuriomis prekės mainomos viena į kitą, apytikriai atitiktų jų vertes, nieko nereikalinga, kaip 1), kad įvairių prekių mainai nustotų buvę grynai atsitiktinai ar vykę progai pasitaikius; 2) kad šios prekės, kiek mes stebime tiesioginius prekių mainus, abipusiai turi būti gaminamos apytikriai atitinkamais abipusioms reikmenėms santykiniais kiekiais, kuriuos parodo abiejų šalių prekių pardavimo patyrimas, ir kurie, tuo būdu, savaime pasireiškia kaip nuolatinių mainų rezultatas; ir 3), kiek mes kalbame apie pardavimą, kad joks naturalinis arba dirbtinis monopolis neįgalintų vieną susitariančiųjų šalių pardavinėti prekę brangiau jos vertės, arba priverstų tą šalį

*) Iš „Das Kapital", III kn., X skyr.

išmesti prekes pigiau jos. Atsitiktinu monopoliu mes laikome tokį monopolį, kuris atsiranda pirkėjui arba pardavėjui iš atsitiktino paklausų ir pasiūlų stovio.

Prielaida, kad įvairių gamybos sričių prekės parduodamos jų verte, žinoma tik reiškia, kad jų vertė esti gravitacijos taškas, apie kurį sukasi jų kainos, ir kurio lygyje jos išsilygina nuolatiniais kilimais ir kritimais. Be to reikės dar visada skirti prekyvietės vertę — apie tai vėliau — nuo įvairių gamintojų gaminamų atskirų prekių individualinės vertės. Kai kurių šių prekių individualinė vertė bus žemesnė už prekyvietės vertę (tai reiškia, kad jų gamyba pareikalavo mažiau darbo laiko kaip tą, kurį išreiškia prekyvietės vertė), kitų aukštesnė. Į prekyvietės vertę, iš vienos pusės, reikės žiūrėti kaip į vienos gamybos srityje pagamintų prekių vidutinę vertę, iš kitos pusės, kaip į individualę vertę prekių, kurios pagamintos žemesnėse už tos srities vidutines sąlygas, ir kurios sudaro jos produktų didžiąją masę. Tai tik išimtinos kombinacijos, jei esant blogiausioms sąlygoms arba esant geriausioms sąlygoms pagamintos prekės reguliuoja prekyvietės vertę, kuri savo eile sudaro svyravimų centrą prekyvietės kainoms, — kurios, tačiau, tos pačios rūšies prekėms esti tos pačios. Jei prekių tiekimas tąja vidutine verte, taigi vidutinė masės verte, kuri esti tarp abiejų kraštutinių jų ribų, paprastuosius paklausus patenkina, tai prekės, kurių individualė vertė yra žemesnė už prekyvietės vertę, realizuoja papildomą viršuvertę arbą viršupelnus, gi tos, kurių individualinė vertė aukštesnė už prekyvietės vertę, dalį jose esamos viršuvertės realizuoti negali.

Nieko negelbsti sakyti, kad blogiausiomis sąlygomis pagamintų prekių pardavimas įrodo, jog jos buvo pareikalautos tiekimams papildyti. Jei kaina duotu atsitikimu būtų aukštesnė už vidutinę prekyvietės vertę, tai paklausai būtų didesni. Esant tam tikroms kainoms, kuri nors prekių rūšis gali užimti prekyvie-

tėje tam tikrą vietą; toji vieta tik tuomet pasilieka ta pati kintant kainoms, kai aukštesnė kaina supuola su mažesniu prekių kiekiu, o žemesnė kaina su didesniu prekių kiekiu. Jei gi, priešingai, paklausai esi tokie stiprūs, kad jie nesusitraukia, jei kaina reguliuojama blogiausiuose sąlygose pagamintų prekių vertės, tai šioji nustato prekyvietės vertę. Tai esti tik galima, kai paklausai didesni už paprastus paklausus, arba tiekimas krinta žemiau paprastojo tiekimo. Pagaliau, jei pagamintų prekių masė yra didesnė už tai, kas esant vidutinėms prekyvietės vertėms gali būti parduota, tai geriausiose sąlygose pagamintos prekės reguliuoja prekyvietės vertę. Tokios prekės, pav. gali būti parduotos visai arba apytikriai jų individualine verte, ir gali atsitikti, kad blogiausiose sąlygose pagamintos prekės gal būt nerealizuos nė savų kaštų kainą, tuo tarpu kai vidutinių sąlygų prekės galės realizuoti tik dalį esamos jose viršuvertės...

Idant tos pačios gamybos sferos, tos pačios rūšies ir apytikriai tos pačios kokybės prekės, būtų parduotos jų vertėmis, reikalingi du dalykai. Pirma, įvairios individualinės vertės turi būti išlygintos į v i e n ą visuomeninę vertę, aukščiau aprašytą prekyvietės vertę, ir be to reikalinga konkurencija tarp tos pačios prekių rūšies gamintojų, kaip ir būvimas prekyvietės, kurioje jie drauge siūlytų savo prekes. Idant identiškų prekių, kurių kiekviena, tačiau, būtų pagaminta įvairių individualinių niuansų sąlygose, prekyvietės kaina atitiktų prekyvietės vertei, ir ji nenukryptų nuo jos nei aukštyn, nei žemyn, reikalinga, kad spaudimas, kurį įvairūs pardavėjai savitarpiai vartoja, būtų pakankamai didelis išmesti prekyvietėn tąją prekių masę, kurią reikalauja visuomeninė reikmenė, (Gesellschaftliches Bedürfnis), t. y. tą kiekį, už kurį visuomenė sugebėtų sumokėti prekyvietės vertę. Jei gaminių masė šią reikmenę viršytų, tai prekės turėtų būti parduotos žemiau jų prekyvietės vertės; ir priešingai, — aukščiau jų prekyvietės vertės, jei gaminių

masė nebūtų ganėtinai didelė, arba, kas yra tas pats, jei konkurencijos spaudimas tarp pardavėjų nebūtų tiek didelis, kad juos priverstų šią prekių masę patiekti prekyvietėn. Jei prekyvietės vertė pasikeistų, tai pasikeistų ir sąlygos, kuriomis bendroji prekių masė galėtų būti parduota. Jei prekyvietės vertė krinta, tai vidutinė visuomeninė reikmenė (kuri čia visada esti reikmenė, galinti mokėti) išsiplečia, ir tam tikrose ribose gali absorbuoti didesnes prekių mases. Jei prekyvietės vertė kyla, tai visuomeninė reikmenė prekėms susitraukia, ir absorbuojamos mažesnės jos masės. Jei tad paklausai ir tiekimas reguliuoja prekyvietės kainą, arba, tikriau, prekyvietės kainų nukrypimus nuo prekyvietės vertės, tai antra vertus, prekyvietės kaina reguliuoja santykį tarp paklausų ir tiekimo, arba centrą, apie kurį sukasi prekyvietės kainos, paklausų ir tiekimo svyravimų dėka...

Praeidami turime pastebėti, kad „visuomeninė reikmenė", t. y. tai, kas reguliuoja paklausų principą, pareina iš esmės nuo įvairių klasių tarpusavių santykių ir jų respektyvės ekonominės padėties, taigi būtent, pirma, nuo santykio tarp bendrosios viršuvertės ir darbo algos, ir antra, nuo santykių tarp įvairių dalių, į kurias skyla viršuvertė (pelnas, palūkanos, žemės renta, mokesčiai ir t. t.); ir taip čia vėl pasirodo, kaip absoliučiai nieko negali būti išvesta iš santykio tarp paklausų ir tiekimo, kol neišvystyta bazė, kuria šis santykis remiasi...

Antra. Kad prekė turi vartojamą vertę, reiškia tik, kad ji patenkina bet kurią visuomeninę reikmenę. Kol mes kalbėjome tiktai apie atskiras prekes, mes galėjome įtarti, kad reikmenė tam tikrai prekei — kurios kaina jau apima jos kiekį — tikrai yra, nežiūrėdami toliau reikmenės kiekio, kuris turės būti patenkintas. Bet šis kiekis tampa esminiu momentu, kai tik visos gamybos šakos produktas stovi vienoj pusėj ir visuomeninė reikmenė kitoje pusėje...

Jei paklausai ir tiekimas nustato prekyvietės kainą, tai antra vertus, prekyvietės kaina, o tolesniame analize, prekyvietės vertė, nustato paklausus ir tiekimą. Kas dėl paklausų, tai tat visai aišku, nes jie keičiasi kainai priešinga kryptimi, auga kai šioji krinta ir atvirkščiai. Bet taip pat esti ir kas liečia tiekimą. Nes gamybos priemonių kainos, kurios įeina į tiekiamas prekes, nustato šių gamybos priemonių paklausus, o todėl ir tų prekių tiekimą, kurių tiekimas apima anų gamybos priemonių paklausus. Medvilnės kaina nustato medvilninės medžiagos tiekimą. Prie šios painiavos — kainų nustatymo paklausais ir tiekimais, ir šalia, paklausų ir tiekimų nustatymas kainomis — prisideda, kad paklausai nustato tiekimus ir atvirkščiai, tiekimai paklausus, gamyba nustato rinką ir rinka gamybą...

Net eilinis ekonomistas mato, kad ir be išorinių apystovų, iššauktų tiekimo ar pareikalavimo pakitėjimo, abiejų santykis gali kisti prekių prekyvietės vertės kitimo pasekmėje. Jis net turi sutikti, kad kokia visada ir bebūtų prekyvietės vertė, paklausai ir tiekimas turi susilyginti, kad ji galėtų pasireikšti. T. y. santykis tarp paklausų ir tiekimo neišaiškina prekyvietės vertę, betgi priešingai, pastaroji išaiškina paklausų ir tiekimo svyravimus. „Observations" autorius (Malthus; Vert.) po pastaboje cituotos vietos tęsia toliau: „Taigi, šis santykis, (tarp paklausų ir tiekimo) jei mes tik suprasime „paklausus" ir „natūralinę kainą" kaip juos suprantame, kada pasiremiam Adomu Smithu, turi visada būti lygybės santykis; kadangi tai esti tiktai kada pasiūlai yra lygūs veikliems paklausams, t. y. tiems paklausams, kurie moka nedaugiau ir nemažiau natūralinės kainos, kai natūralinė kaina tikrai sumokama; iš to išeina, kad ta pati prekė turi įvairiu laikų, dvi labai skirtingas natūralines kainas, ir vienok santykis tarp duotų pasiūlų ir paklausų esti abiejuose atvejuose tas pats, būtent lygybės santykis". Vadinasi sutinkama, kad esant dviem

įvairiom tos pačios prekės naturalinėm kainom įvairiu laiku, paklausai ir tiekimas kiekvieną kartą gali susilyginti, ir privalo susilyginti, jei prekė abu kartu turi būti parduota jos naturaline kaina. Kadangi abu kartu nėra jokio skirtumo santykyje tarp paklausų ir tiekimo, tačiau esti skirtumas pačios naturalinės kainos dydyje, tai matomai šioji buvo nustatyta nepriklausomai paklausų ir tiekimo, ir todėl pastarųjų gali būti nustatoma mažiausiai.

Idant kuri nors prekė būtų parduota jos prekyvietės verte t. y. santykyje su esančia joje visuomeniškai reikalingu darbu, bendrasis visuomeniško darbo kiekis, kuris buvo sunaudotas šios prekės rūšies bendrai masei, turi atitikti jos visuomeninės reikmenės kiekį, t. y. galinčiai mokėti visuomeninei reikmenei. Konkurencija, prekyvietės kainų svyravimai, kurie atitinka svyravimą santykio tarp paklausų ir tiekimo, nuolatos ieško redukuoti bendrą kiekvienos prekės rūšiai sunaudoto darbo kiekį iki šio laipsnio...

Jei, betgi, prekės parduodamos jų vertėmis, tai, kaip jau aiškinta, įvairiose gamybos sferose atsiranda labai įvairios pelno normos atsižvelgiant įvairios jose įdėto kapitalo masės organiškos sudėties. Bet kapitalas atsitraukia iš sferos su žema pelno norma ir metasi į kitą, duodančią didesnį pelną. Tokiu nuolatiniu persimetinėjimu, vienu žodžiu, jo susiskirstymu tarp įvairių sferų, žiūrint į tai, kad tenai pelno lygis krinta, čia kyla, tat pasiekia toki santykį tarp tiekimo ir paklausų, kad vidutinis pelnas tampa įvairiose gamybos sferose tas pats, ir todėl vertės pavirsta gaminių kainomis. Šis išlyginimas kapitalui pasiseka daugiau ar mažiau, juo aukščiau esti duotoje tautinėje visuomenėje kapitalistinė išrutula: t. y. juo daugiau atitinkamos šalies sąlygos yra pritaikintos kapitalistiniam gamybos būdui. Su kapitalistinės gamybos pažanga išsivysto ir jos sąlygos, ji pavergia visuomeninių sąlygų visumą, kurio ribose vyksta gamybos

procesas, savo specifiniam pobūdžiui ir savo imanentiniams įstatymams.

Nuolatinių nelygumų nuolatinis išlyginimas vyksta juo greičiau, juo 1) kapitalas esti judresnis t. y. juo lengviau jį perkelti iš vienos sferos ir iš vienos vietos į kitą; ir 2), juo greičiau galima permesti darbo jėgą iš vienos sferos į kitą ir iš vieno lokalinio gamybos taško į kitą. Nr. 1 reikalauja visiškos prekybos laisvės visuomenės ribose ir pašalinimo visų monopolių išskyrus naturalinių, būtent, atsirandančių iš pačio kapitalistinės gamybos būdo. Toliau, išsirutuliojimo kredito sistemos, kuri koncentruotų disponuotino visuomeninio kapitalo neorganinę masę priešingai atskiriems kapitalistams; pagaliau pavesti įvairias gamybos sferas kapitalistams. Paskutinioji sąlyga jau apimta prielaidos, jei buvo priimta, kad reikalas eina apie verčių pavertimą į gaminių kainas visose kapitalistiniai išnaudojamose gamybos sferose; bet šis išlyginimas pats sutinka didesnių kliūčių, jei tarp kapitalistinių įmonių įsispraudžia ir su jomis susisieja daugybė masinių nė kapitalistiniai naudojamų gamybos sferų (pav. smulkių ūkininkų žemės dirbimas). Pagaliau didelis gyventojų tankumas. — Nr. 2 reikalauja panaikinimo visų įstatymų, kliudančių darbininkams persikelti iš vienos produkcijos sferos į kitą ar iš vienos gamybos lokalinės vietos į kitą. Darbininko indiferentiškumo savo darbo turiniui. Galimai didesnę visų gamybos sferų darbo redukciją į paprastą darbą. Atmetimo visų profesionalinių prietarų darbininkuose. Pagaliau ir ypatingai darbininkų pavergimo kapitalistiniam gamybos būdui. Tolesni išvadžiojimai apie tai priklauso specialiam konkurencijos tyrinėjimui.

Iš pasakyto aiškėja, kad kiekvienas paskiras kapitalistas, kaip ir kiekvienos atskiros gamybos sferos visų kapitalistų visuma, suinteresuoti darbininkų klasės visumos išnaudojime bendruoju kapitalu ir išnaudojimo laipsnyje ne tik iš bendros klasinės simpa-

tijos, tačiau netarpiai ekonomiškai, nes prileidus, kad visos kitos sąlygos, tame skaičiuje avansuoto nekintamo bendro kapitalo vertė, yra duotos, vidutinė pelno norma priklauso nuo darbo visumos išnaudojimo laipsnio bendruoju kapitalu.

Vidutinis pelnas sutampa su vidutine viršuverte, kurią kapitalas gamina nuo 100, ir kas liečia viršuvertę, tat, kas, ką tik buvo sakyta, esti savaime suprantama. Vidutiniam pelnui prisideda tik avansuoto kapitalo vertė kaip vienas pelno lygį nustatančių momentų. Tikrumoje, tas atskiras interesas, kurį kapitalistas arba tam tikros gamybos sferos kapitalas turi tiesioginiai jiems dirbančių darbininkų išnaudojime, apsiriboję tuo, kad viršupelnis (ein Extraschnitt), vidutinį pelną viršijąs pelnas, gali būti pasiektas arba išimtinu viršdarbiu, arba sumažinus algas žemiau vidutinių, arba išimtinu dedamo darbo produktingumu. Be šio, kapitalistas, kuris savo gamybos sferoje visai nevartoja kintamo kapitalo, o todėl neturįs ir darbininkų (kas tikrumoje yra perdėta prielaida), būtų lygiai taip pat labai užinteresuotas darbininkų klasės išnaudojime kapitalu, ir lygiai taip pat savo pelną gautų iš neapmokėto viršudarbio kaip ir kapitalistas, kuris (vėl perdėta prielaida) vartotų tiktai kintamą kapitalą, vadinas, visą savo kapitalą išleistų darbo algoms. Nuo darbo išnaudojimo laipsnio priklauso viršuvertės normos dydis, vadinas, esant duotai kintamo kapitalo bendrai masei, viršuvertės dydis, tuo pačiu yra ir pelno dydis. Specialų interesą, kurį turi vienos sferos kapitalas skirtinai nuo bendro kapitalo, išnaudojime jo specialiai užimtų darbininkų, paskiras kapitalistas turi, skirtinai nuo savo sferos, išnaudojime jo asmeniškai išnaudojamų darbininkų.

Antra vertus, kiekvienos atskiros sferos kapitalas ir kiekvienas paskiras kapitalistas turi tą patį interesą visuomeninio darbo naudojamo bendrojo kapitalo produktingume. Nes nuo to priklauso: pirmą, vartojamų verčių masė, kurioje išsireiškia vidutinis pelnas;

o tai dvigubai svarbu, kiek pastarasis tarnauja kaip naujo kapitalo akumuliacijos fondas ir kaip pajamų fondų vartojimui. Antra, avansuoto bendro kapitalo (nekintamo ir kintamo) vertės dydis, kuris, esant duotam visos kapitalistų klasės viršuvertės arba pelno dydžiui, nustato pelno normą arba tam tikro kapitalo kiekio pelną. Ypatingas darbo produktingumas atskiroje sferoje arba atskirame šios sferos versle užinteresuoja tik tiesioginiai šiuo paliestus kapitalistus, kiek paskira sfera prieš bendrąjį kapitalą arba paskiras kapitalistas prieš savo sfera įgalina duotį papildomą pelną.

Vadinas, turime čia matematiniai tikslų nurodymą, kodėl kapitalistai, nors savo tarpusavioje konkurencijoje pasireiškia ir net labai klastingais broliais, vis tik prieš darbininkų klasės visumą sudaro tikrąją masonų sąjungą.

Gamybos kaina turi savy ir vidutinį pelną. Mes davėm jai gamybos kainos (Produktionspreis) vardą; tikrumoje tai tas pats, ką A. Smithas vadina „natural price", Ricardo „price of production", „cost of production", o fiziokratai vadina „prix nécessaire" — kurių nė vienas neišvystė skirtumo tarp gamybos kainos ir vertės — nes ilgainiui ji tampa kiekvienos atskiros gamybos sferos prekės tiekimo ir reprodukcijos sąlyga[33]). Galima suprasti, kodėl tie patys ekonomistai, kurie ginčija prekių vertės nustatymą darbo laiku, jose esančiu darbo kiekiu, nuolat kalba apie gamybos kainas kaip apie centrus, apie kuriuos svyruoja prekyvietės kainos. Jie gali sau tai leisti; nes gamybos kaina yra jau visai suišorėjusi ir, iš pirmos pažiūros, besąvokinė prekių vertės forma, forma, kaip ji pasirodo pas konkurentus, taigi, kuri esti vulgarinio kapitalisto, taip ir vulgarinio ekonomisto sąmonėje.

---

33) Malthus.

Išvadžiojimai parodė, kaip prekyvietės kaina (o viskas, kas buvo apie ją sakyta, tinka, su reikalingais apribojimais, ir gamybos kainai) turi savyje geriausiose kiekvienos atskiros gamybos sferos sąlygose gaminančiojo viršpelnus. Išskyrus bendrai krizių ir viršprodukcijos atvėjus, tai teisinga visoms prekyvietės kainoms arba prekyvietinėms gamybos kainoms. Prekyvietės kainoje, būtent, yra įtraukta sąlyga, kad ta pati kaina mokama tos pačios rūšies prekėms, nors šios pagamintos ir labai skirtingose individualinėse sąlygose, ir todėl turėtų būti labai įvairių kainų. (Apie viršupelnus kaip pasėka dirbtinų ir natūralinių monopolių, paprasta prasme, mes čia nekalbame).

Bet viršpelniai, dar be šio, gali atsirasti, jei tam tikros gamybos sferos turi galimybės išvengti jų prekių verčių pavirtimo gamybos kainomis, ir tuo pat išvengti jų pelnų redukcijos iki vidutinio pelno. Skyriuje apie žemės rentą mes gausime nagrinėti tolesnį šių abiejų viršpelnio formų vystymąsį.

L. WALRAS.

Marie Esprit Léon Walras, gimęs 1834 m. XII. 16, miręs 1910. I. 5 Claurense (Šveicarijoje). Jo tėvas (Antoine Auguste), gimnazijos mokytojas, taip pat domėjosi politinės ekonomijos klausimais ir 1831 metais išleido veikalą: „De la nature de la richesse et de l'origine de la valeur", kuriame vertę aiškina retumu (rareté). Jo sūnus, Marie Esprit Léon, tęsia tėvo idėjas jungdamas jas su matematiniu aiškinimu. Savo matematikos ir politinės ekonomijos studijas baigęs, buvo pakviestas politinės ekonomijos profesoriumi į Lozaną (1870). Pagrindinis jo veikalas yra „Elements d'économie politique pure ou théorie de la richesse sociale" 1871. Be to parašė „Théorie mathématiques de la richesse sociale" 1883, neminint daugelio kitų.

Mainų pusiausvyra ir gamybos pusiausvyra*).

180. Pavadinkime žemės savininku žemių turėtoją, darbininku asmeninių patarnavimų turėtoją, kapitalistu kapitalų turėtoją tikrąja prasme. Ir dabar, pavadinkime verslovininku — ketvirtą asmenį, kuris skiriasi nuo pirmųjų, ir kurio tikrą vaidmenį sudaro nuomojimas savininko žemės, darbininkų asmeninių patarnavimų ir kapitalisto kapitalo, ir jungimas žemdirbystėje, pramonėje arba prekyboje visų trijų produktingų jėgų. Visai aišku, kad tikrumoje tas pats individas gali atlikti dvi ar tris aukščiau minėtus vaidmenis, arba net sujungti visus keturis, ir kad šių kombinacijų įvairumas pagimdo ir verslovių įvairumą; bet atsitinka, kad jos tuomet atlieka dvi, tris ar keturis vaidmenius. Mokslo požiūriu mes turime skirti tuos vaidmenis ir vengti anglų ekonomistų klaidos, kurie identifikavo kapitalistą ir verslovininką, ir tam tikro skaičiaus prancūzų ekonomistų, kurie verslovininką laiko darbininku, kuriam specialiai pavesta verslovės vedimas.

181. Tatai nustačius, kaip šio pirmo verslovininko vaidmens supratimo išvadą, tenka skirti dvi skirtinas prekyvietes.

Pirmą — patarnavimų prekyvietę. Čia susitinka žemės savininkas, darbininkas ir kapitalistas, kaip pardavėjai ir verslovininkai, kaip produktingų patarnavimų, t. y. rentos, darbo ir pelno pirkėjai. Greta su verslovininkais, kurie perka rentą, darbą ir pelną kaip produktingus patarnavimus, patarnavimų prekyvietėje esti žemės savininkas, darbininkas ir kapitalistas, kurie perka rentą, darbą ir pelną kaip vartojamus patarnavimus. Mes juos savo laiku ir savo vietoje įvesime į prekyvietę; o dabartiniu momentu,

*) Iš „Elements d'économie politique pure ou théorie de la richesse sociale", 18 - e leçon. (1896).

mes turime ypatingai ištirti pirkimą patarnavimų, kaip produktingų jėgų. Šie produktingi patarnavimai mainomi laisvų varžytinių mechanizme, tarpininkaujant pinigams. Kiekvienas iš jų prekyvietėje garsiai sako savo kainą pinigais; jei sakoma kaina tikrieji paklausai yra aukštesni už tikruosius pasiūlus, verslovininkai pabrangina jas ir atsiranda kilimas; jei tikrieji pasiūlai yra didesni už tikruosius paklausus, žemės savininkai, darbininkai ir kapitalista atpigina jas, ir turime kritimą. Mokamoji kaina yra ta, kai tikrieji pasiūlai ir paklausai yra lygūs.

Mokamoji rentos kaina (le prix courant) tuo būdu nustatoma iš varžytinių pinigais vadinasi n u o m a.

Mokamoji iš varžytinių darbo kaina pinigais vadinsis a l g a.

Mokamoji iš varžytinių pelno kaina pinigais vadinsis p a l ū k a n o m i s.

Štai kaip skirdami kapitalą ir pajamas, ir apibudindami verslovininką, mes turime iš karto visus produktingus patarnavimus, patarnavimų prekyvietę, šioje prekyvietėje tikruosius pasiūlus ir paklausus, ir pagaliau, kaip šių paklausų ir pasiūlų pasekmę — mokamąją kainą. Mes vėliau pamatysime nevaisingas pastangas, darytas prancūzų ir anglų ekonomistų, nustatyti nuomą, algą ir palūkanas, t. y. produktingų patarnavimų kainą, be tų patarnavimų prekyvietės[1]).

182. Antra prekyvietė yra p r o d u k t ų p r e k y v i e t ė. Čia susitinka verslovininkai, kaip pardavėjai ir žemės savininkai, darbininkai ir kapitalistai, kaip produktų pirkėjai. Šie produktai taip pat laisvų varžytinių mechanizme mainomi, tarpininkaujant pinigams. Kiekvienas iš jų sako garsiai savo kainą pinigais; jei sakoma kaina tikrieji paklausai esti didesni

1) Žiūr. Éléments 31 ir 32 pamoka.

už tikruosius pasiūlus, žemės savininkai, darbininkai ir kapitalistai ją pabrangins — ir bus kilimas; jei tikrieji pasiūlai yra aukštesni už tikrus paklausus, tai verslovininkai atpigins — bus kainų kritimas. Mokamoji kaina yra ta, kur tikrieji pasiūlai ar paklausai yra lygūs.

Štai kaip, iš antros pusės, mes turime produktų prekyvietę, pasiūlus ir paklausus, ir mokamą kainą.

183. Tokis supratimas, kaip aiškiai matyti, griežtai atitinka faktus, stebėjimą ir patyrimą. Iš tikro, pinigams tarpinikaujant, ir patarnavimų ir produktų prekyvietės yra visiškai skirtinoje tikrovėje, kaip ir mokslo požiūriu. Ir kiekvienoje iš jų pirkimas ir pardavimas eina pagal piginimo ir nuleidimo mechanizmą. Jus ateinate pas kurpių pirkti batų; verslovininkas duoda produktą ir gauna pinigus: operacijos eina produktų prekyvietėje. Jei produktai labiau klausiami, kaip siūlomi, kitas vartotojas pasiūlys brangiau už jus; jei esti daugiau siūlytojų, kaip klausėjų, kitas gamintojas pasiūlys pigiau kurpiui. Greta su jumis, darbininkas daro savo kainą tuo pat būdu kaip ir batų porai; verslovininkas gauna produktingą patarnavimą ir duoda pinigus: operacija eina patarnavimų prekyvietėje. Jei darbas daugiau klausiamas, kaip siūlomas, tai kitas verslovininkas pasiūlys brangiau už kurpių; jei jis daugiau siūlomas kaip klausiamas, tai kitas pasisiūlys pigiau už pirmąjį. Jei abi prekyvietes reikia skirti, jos vis dėlto yra tampriai surištos viena su kita; nes gautais pirmoje pinigais už savo produktingas jėgas žemės savininkai, darbininkai ir kapitalistai vartotojai eina į antrą pirkti produktų; ir tais pinigais, kurios gavo antroje už savo produktus, verslovininkai gamintojai eina į pirmą pirkti produktingų jėgų.

184. Gamybos pusiausvyros būklę, kuri apima visiškai ir mainų pusiausvyrą, dabar lengva apibūdinti. Ji visų pirmiausia esti ten, kur produktingų patarnavimų pasiūlai ir paklausai yra lygūs, ir kur mokamos

kainos yra stacionarinės šių patarnavimų prekyvietėje. Ji toliau yra ten, kur tikrieji pasiūlai ir paklausai yra lygūs ir kur mokamos kainos už produktus yra lygios. Ji yra ten pagaliau, kur produktų parduodamos kainos yra lygios produktingų patarnavimų jiems pagaminti kainoms. Dvi pirmosios sąlygos tiesiog liečia mainų pusiausvyrą; trečioji specialiai liečia gamybos pusiausvyrą.

Ši gamybos pusiausvyros būklė, kaip mainų pusiausvyros būklė, yra idealinė, nė realinė būklė. Niekados nesti, kad parduodamos produktų kainos būtų absoliučiai lygios jų gamybos produktingų patarnavimų kainoms; taip pat niekados neatsitinka, kad tikrų produktingų patarnavimų pasiūlai ir paklausai būtų absoliučiai lygūs. Bet tai yra normalinė būklė ta prasme, kad jie į ją krypsta laisvų varžytinių režime ir gamyboje ir mainuose. Šiamę režime iš tikrųjų, jei tam tikrose verslovėse parduodamos produktų kainos yra aukštesnės už jų produktingų gamybos patarnavimų kainas, kas sudaro p e l n ą, verslovininkai užplūsta arba plečia savo gamybą, kas padidina produktų kiekį, numuša kainas ir sumažina skirtumą; ir jei tam tikrose verslovėse gamybos produktingų patarnavimų kainos aukštesnės už parduodamas kainas, kas sudaro n u o s t o l į, verslovininkai meta arba siaurina savo gamybą, kas sumažina produktų kiekius, pakelia kainas ir vėl sumažina skirtumą. Praeidami pastebėkime, kad nore išvengti nuostolių ir turėti pelną, mes randame pagrindą nustatantį produktingų patarnavimų paklausus ir verslovininkų produktų pasiūlus, lygiai taip pat, kaip nore turėti reikmenių patenkinimo maksimumą, mes randame pagrindą, nustatantį produktingų patarnavimų pasiūlus ir žemės savininkų, darbininkų ir kapitalistų produktų paklausus. Pažymėtina tarp kita ko, kad mainų ir gamybos pusiausvyros buklės galima vaizduotis, kaip tat mes sakėme (175), nepriklausomas, jei ne nuo pinigų, tai nuo monetų, kaip žemvaldžius, darbininkus ir

kapitalistus gaunančius, o verslovininkus mokančius tam tikrus produktų kiekius nuomos, algos, ir palūkanų mainais už tam tikrą produktingų patarnavimų kiekį rentų, algų ir pelnų vardais. Taip pat galima šioje būklėje padaryti abstrakciją dėl verslovininko įsikišimo, ir produktingus patarnavimus traktuoti ne tik kaip mainomus į produktingus patarnavimus, bet traktuoti produktingus patarnavimus galiausiai bemainomus vienus į kitus. Bastiat ir jo mokiniai teisingai sako, kad galutinoje išvadoje patarnavimai mainomi į patarnavimus; bet jie tekalba apie asmeninius patarnavimus, o tuo tarpu mes kalbame apie žemvaldžių, asmeninius ir kilojamų turtų patarnavimus.

Tuo būdu gamybos pusiausvyros būklėje verslovininkai neturi nė pelno, nė nuostolių. Jie tuomet veikia nė kaip verslovininkai, bet kaip žemvaldžiai, darbininkai arba kapitalistai savo arba svetimose verslovėse. Aš manau, kad racionaliai vedant sąskaitybą, verslovininkas, kuris yra naudojamas ar užimamos žemės savininkas, kuris veda savo verslovę, kuris yra įdėjęs lėšų į operaciją, turi debituoti savo bendras išlaidas ir kredituoti pats save nuoma, alga ir palūkanomis, kalkuliuojamomis produktingų patarnavimų prekyvietėje, ir lėšomis sau pragyventi, griežtai negaudamas kaip verslovininkas nė nuostolių, nė pelno.

K. MENGER.

Karl Menger, gimęs 1840 m. II. 23. Galicijoje, miręs Vienoje 1921 m. II. 26, studijavo teisės ir valstybės mokslus Vienoje ir Pragoje, 1872 tapo politinės ekonomijos profesoriumi Vienoje, tais pačiais metais buvo pakviestas ministerijos sekretoriumi, 1876 metais kronprincui Rudolfui dėstyti politinę ekonomiją ir statistiką. Jis lydėjo jį taip pat studijų kelionėje po Šveicariją, Angliją ir Prancūziją. Po to vėl buvo politinės ekonomijos profesoriumi Vienoje. 1903 m. atsisako nuo tos vietos ir nekliudomas atsiduoda

mokslui. 1871 m. išleido „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre", 1883 m. „Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere", neminint kitų smulkesnių raštų, išleistų knygos forma, ir straipsnių žurnaluose.

Apie pirmykštį gėrybių vertės matą*).

Įžanga.

Ligi šiol mes tyrinėjome vertės esmę ir paskutines jos priežastis, ir tuo būdu į mūsų tyrinėjimų ratą įtraukėme visus vertei bendrus momentus. Tačiau gyvenime paskirų gėrybių vertė mums pasireiškia labai įvairaus, net tai pačiai gėrybei ne retai kintamo dydžio. Aukso gabalas paprastai rodo didesnės vertės, kaip tokio pat svorio geležies arba javų kiekis, o santykis tarp tam tikrų šių gėrybių kiekių vertės mums atrodo nuolatos kintąs, ką parodo pats šių pačių gėrybių verčių kitimas. Šiame skyriuje mes tyrinėsime gėrybių vertės kitimo skirtumų priežastis ir jos vertės matą. Gi mūsų tyrinėjimo eiga kyla iš sekamų samprotavimų.

Gėrybės savaime neturi mums vertės. Mes matėme, kad greičiau mūsų reikmenių patenkinimas teturi mums pirmiausiai svarbos, nes nuo jo priklauso mūsų gyvenimas ir mūsų gerovė. Bet mes taip pat išaiškinome, kad žmonės šią reikšmę disponuojamoms gėrybėms, kiek jos gali garantuoti jiems reikmenių tenkinimą, kuriuo be disponavimo jomis nebūtų galima apsirūpinti, perkelia ekonomiškoms gėrybėms. Visoje gėrybės vertėje prieš mus stoja tad tik toji reikšmė, kurią mes skiriame mūsų reikmenių tenkinimui, taigi mūsų gyvenimui ir mūsų gerovei. Jei mes tuo išsemiamai apibudinome gėrybių vertės esmę, ir jei nusta-

*) Iš „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre", II. Aufl. 1923, V. skyr.

tyta, kad pagaliau mums turi reikšmės tik mūsų reikmenių patenkinimas, ir visa gėrybės vertė tėra tik reikšmės perkėlimas ūkiškoms gėrybėms, tai paskiros gėrybės vertės dydžio įvairumas, kaip mes jį galime stebėti gyvenime, tėra pagrįstas tik reikšmės dydžio įvairumu, kurį turi tas reikmenių tenkinimas mums, atsižvelgiant į kurį mes esame priklausomi nuo tų gėrybių disponavimo. Mūsų uždavinys, paskirų gėrybių vertės dydžio įvairumus, kaip mes juos galime stebėti gyvenime, suvesti į jų paskutines priežastis, bus dvigubas. Mes turėsime ištirti:

pirma, kiek įvairių konkrečių reikmenių tenkinimas žmogui turi įvairios reikšmės (subjektyvinį momentą) ir

antra, kokie konkretūs reikmenių tenkinimai kiekvienu paskiru atveju pareina nuo mūsų tam tikros gėrybės turėjimo (objektyvinį momentą).

Jei iš šio tyrinėjimo išeis, kad paskiri konkretūs reikmenių tenkinimai žmonėms iš tikrųjų turi įvairios reikšmės, ir toliau, kad nuo mūsų turėjimo paskirų ekonominių gėrybių pareina įvairios reikšmės reikmenių tenkinimai, tai tuo bus išspręstas ir minėtas uždavinis; t. y. tas ūkiško gyvenimo reiškinys bus suvestas į paskutines priežastis, kurių išaiškinimą mes pastatėmė šio tyrinėjimo priešakin; mes turime galvoje gėrybės vertės dydžio įvairumą.

Atsakymu į klausimą dėl paskutinių gėrybės vertės įvairumo priežasčių bus duotas ir problemos sprendimas, kaip atsitinka, kad paskirų gėrybių vertė yra kintama. Kiekvienas kitimas yra ne kas kita, kaip laiko įvairumas, o pažinus vienos dydžių kategorijos įvairumą, dėl to bus giliau suprastas ir jo kitimas.

a) Įvairi paskirų reikmenių tenkinimų reikšmė.

(Subjektyvinis momentas).

Kas visų pirmiausia liečia reikšmės įvairumą, kurį mums turi paskiri reikmenių tenkinimai, tai paprasčiausio patyrimo faktai sako, kad tie reikmenių tenkinimai esti žmonėms paprastai aukščiausios reikšmės, nuo kurių priklauso jų gyvybės išlaikymas, ir kad likusių reikmenių tenkinimo reikšmės matas susiskirsto jiems pagal tą gerovės laipsnį (ilgį ir intensyvumą), kuris nuo jų priklauso. Jei dėlto ūkininkaują žmonės turi pasirinkti tarp patenkinimo vienos reikmenės, nuo kurios priklauso jų gyvybės išlaikymas, ir antros, nuo kurios priklauso vien tik didesnis ar mažesnis jų gerbūvis, tai jie paprastai duoda pirmenybę pirmąjam, o ne menkesniam reikmenės tenkinimui, nuo kurios priklauso aukštesnis jų gerovės laipsnis, taigi esant lygiam intensyvumui pasirenkame ilgiau tęsiantisį, esant lygiam ilgiui — tokį tenkinimą, kuris duoda intensyvesnį gerovės laipsnį, o ne tokį, kur vieš patauja priešingas santykis.

Be abejonės, minėtame atsižvelgime viskas priklauso nuo paskiro asmens individualumo; kiekvienas ūkininkaująs subjektas pats turi savyje matą tos reikšmės, kurios jam turi atskirų reikmenių tenkinimas. Todėl mes aukščiau konstatuojame ne bendrą įstatymą, bet tik iš gyvenimo patyrimo paimtą taisyklę. Tačiau tai, kas tinka be išimties ir kas čia vien turima galvoje, yra tas faktas, kad žmonės savo paskirų reikmenių tenkinimui duoda įvairios reikšmės, nors paskiri iš jų kartais ir nukrypsta nuo patiektos čia išaiškinimui žmonių ūkiui pagrindinio santykio taisyklės.

Nuo maisto reikmenės patenkinimo ir mūsų klimato sąlygose taip pat nuo mūsų kūno apdengimo ir buto turėjimo, priklauso mūsų gyvybės išlaikymas, tuo

tarpu nuo karietos ar lošiamo stalo ir p. d. turėjimo priklauso vien tik aukštesnis mūsų gerovės laipsnis. Todėl mes ir galime pastebėti, kad žmonės maisto, drapanų ir būto stigliaus paprastai daug labiau baiminasi, kaip karietos ar lošiamo stalo trūkumo, ir dėl to pirmųjų reikmenių patenkinimui užtikrinti priduoda paprastai nepalyginti aukštesnės reikšmės, ne kaip patenkinti toms, nuo kurių, kaip pav. jau sakytais atvejais, pareina tik praeinamo pobūdžio malonumas arba padidėjęs komfortas, taigi tik aukštesnis jų gerovės laipsnis. Bet ir šie pastarieji reikmenių tenkinamai turi žmonėms labai nevienodos svarbos. Nors mūsų gyvybės išlaikymas nepriklauso nei nuo guolio, nei nuo lošiamo stalo turėjimo, tačiau šių gėrybių naudojimas vis dėlto, nors labai nevienodu laipsniu, padeda mūsų gerovei pakilti. Kaip tik dėl to negali būti jokios ir bendro pobūdžio abejonės, kad žmonės, jei jie gali pasirinkti, ar jiems atsisakyti nuo guolio ar nuo lošiamo stalo naudojimosi, daug lengviau atsisakys nuo pastarojo, nekaip nuo pirmojo.

Jei tuo būdu mes pamatėme, kad reikšmė, kurios turi įvairūs reikmenių tenkinimai žmonėms, yra labai nelygi, nes yra reikmenių tenkinimų, kurie turi jiems pilnos reikšmės jų gyvybei išlaikyti, kitų, nuo kurių pareina jų gerovė didesniame laipsnyje, dar kitų, nuo kurių ji tepareina mažesniame laipsnyje ir taip toliau ligi tų reikmenių tenkinimų, nuo kurių pareina bet kuris menkas, paviršutinis, malonumas, tai rūpestingas gyvenimo reiškinių stebėjimas mums parodo, kad šis paskirų reikmenių tenkinimų reikšmės įvairumas pastebimas ne tik tenkinant įvairias reikmenes, pilna to žodžio prasme, bet taip pat daugiau ar mažiau pilnai tenkinant vieną ir tą pačią reikmenę.

Nuo mūsų maisto reikmenės patenkinimo bendrai priklauso mūsų gyvybė. Bet labai klaidinga būtų visus maisto dalykus, kuriuos žmonės pratę vartoti, laikyti tokiais, kurie reikalingi jų gyvybei ar tik sveikatai, t. y. nuolatinei gerovei palaikyti. Kiekvienas žinó, kaip

lengva esti ne tik gyvybei, bet ir sveikatai visai nekenkiant, praleisti vieną kartą priprastus pietus; patyrimas netgi rodo, kad kaip tik vien gyvybei išlaikyti reikalingas maisto kiekis sudaro mažesnę dalį to, ką paprastai vartoja pasiturį žmonės, ir kad žmonės net daug daugiau geria ir valgo, kaip tat reikalinga pilnai išlaikyti jų sveikatai. Taigi žmonės vartoja maisto daiktus visų pirma savo gyvybei išlaikyti, po to tolesnius kiekius išlaikyti sveikatai, nes patyrimas rodo, kad per menkas maitinimasis, kuriuo tegalima vos tik išlaikyti gyvybę, lydimas mūsų organizmo nykimo; galiausiai žmonės vartoja betgi dar maisto daiktus ir po to, kaip jie jau suvartojo pakankamus kiekius jų gyvybei ir jų sveikatai išlaikyti, vien tik malonumo dėliai, kuris susijęs su jų vartojimu.

Atitinkamai tam taip pat labai nevienoda yra ir reikšmė, kurios turi žmonėms atskiri konkretūs valgio reikmenės tenkinimo aktai. Valgio reikmenės tenkinimas ligi to punkto, kuriuo užtikrinama gyvybė kiekvienam žmogui, turi pilnos reikšmės jo gyvybei išlaikyti; tat viršijąs vartojimas turi žmonėms ligi tam tikro punkto jų sveikatos, t. y. jų pastovios gerovės išlaikymo reikšmės; dar ir tat viršijąs vartojimas paprastai teturi jiems, kaip rodo patyrimas, be to dar ir vis silpnėjančio malonumo reikšmės, ligi galiausiai, vartojimas pasieks tam tikros ribos, kai valgio reikmenės patenkinimas yra toks pilnas, kad tolimesnis valgymas neprisideda nei prie gyvybės, nei prie sveikatos palaikymo, nei duoda konsumentui malonumo, bet pradeda jam tapti be intereso, kas dar toliau jį tęsiant, pavirsta kančia, pradeda kenkti sveikatai, ir galų gale, gyvybei.

Panašius reiškinius mes galime pastebėti tirdami kiekvienos kitos žmogaus reikmenės daugiau ar mažiau pilną patenkinimą. Gyvenamoji patalpa, bent nuo oro įtakos apsaugotas guolis, mūsų klimato salygose reikalingas gyvybei išlaikyti, tam tikro dydžio butas — išlaikyti mūsų sveikatai. Be to žmonės, jei tik turi tam lėšų, paprastai laiko dar daugiau patalpų vien

tik malonumo reikalams (svečių kambarį, iškilmių sales, lošiamus kambarius, paviljonus, medžioklės rūmus ir p. d.). Taip pat ir žmonių buto reikmenę tenkinant nesunku pažinti, kad reikšmė, kurios turi žmonėms paskiri konkretus šio tenkinimo aktai, yra labai nelygūs. Nuo mūsų buto reikmenės tenkinimo ligi tam tikro laipsnio priklauso mūsų gyvybė, nuo tolimesnio pilnesnio tos pačios reikmenės patenkinimo priklauso mūsų sveikata, nuo dar tolimesnio tenkinimo vis dar tai didesnis tai mažesnis malonumas, kol pagaliau, atsižvelgiant į kiekvieną asmenį, galima įsivaizduoti tašką, kada jam tolimesnis jo turimų butų naudojimas bus visiškai neįdomus, galiausiai turės tapti net vargināncžiu.

Todėl, atsižvelgdami į didesnį ar mažesnį vienos ir tos pačios reikmenės tenkinimo pilnumą, galime atlikti panašų stebėjimą, kaip tat anksčiau buvo padaryta atsižvelgiant į įvairias žmonių reikmenes. Jei būtent mes anksčiau matėme, kad įvairių žmonių reikmenių tenkinimas jiems turi labai nelygios reikšmės ir ši pastaroji susiskirsto laipsniais, nuo reikšmės, kurios mums turi mūsų gyvybė, ligi tos, kurią mes duodame menkam ir paviršutiniškam malonumui, tai dabar mes matome, kad bet kurios tam tikros reikmenės patenkinimas ligi tam tikro pilnumo laipsnio turi mums reliatyviai aukščiausios reikšmės, gi po to einąs patenkinimas paprastas turi vis mažesnės reikšmės, ligi pagaliau ateina stadija, kur dar pilnesnis atitinkamos žmogaus reikmenės patenkinimas pradeda virsti neįdomus, ir galutinai ateina tokia, kur kiekvienas aktas, kuris turi paviršutinio atitinkamos reikmenės tenkinimo formą, ne tik nebeturi daugiau jokios reikšmės žmonėms, bet jiems greičiau sudaro naštą, kančią.

Prieikime prie išreiškimo skaitmenimis, kas palengvins suprasti tolimesnius sunkius tyrinėjimus. tų įvairių dydžių, apie kuriuos ką tik kalbėjome, ir pažymėkime reikšmę tų reikmenių tenkinimų, nuo kurių pareina mūsų gyvybė 10, o laipsniškai mažėjančią kitų reikme-

nių tenkinimo reikšmę 9, 8, 7, 6 ir t. t., taip kad sudarytume įvairių reikmenių tenkinimų reikšmės skalę, kuri prasideda 10 ir baigiasi 0.

Jei mes dabar tuo pačiu laipsniu, kaip paskira reikmenė jau yra patenkinta, pažymėsime mažėjančią tolimesnių kiekvieno aukščiau minėtų įvairių reikmenių tenkinimų aktų reikšmę, taip pat skaitmenimis, tai kiekvienam tų reikmenių tenkinimų, nuo kurių, tenkinant iki tam tikro taško, pareina mūsų gyvybė, o toliau tenkinant, drauge su pasiekto reikmenių patenkinimo pilnumo laipsnio, pareina vis mažėjanti gerovė, — susidarys skalė, kuri prasideda 10 ir baigiasi 0; tam reikmenių tenkinimui, kurio aukščiausia reikšmė lygi 9, —skalė, kuri prasideda šiuo skaitmeniu ir taip pat baigiasi 0, ir t. t.

Dešimt skalių, kurias tuo būdu gausime, taip atrodys:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
9	8	7	6	5	4	3	2	1	0
8	7	6	5	4	3	2	1	0	
7	6	5	4	3	2	1	0		
6	5	4	3	2	1	0			
5	4	3	2	1	0				
4	3	2	1	0					
3	2	1	0						
2	1	0							
1	0								
0									

Sakykime, kad I skalė išreiškia pagal jau įvykusio patenkinimo laipsnį mažėjančią valgio reikmenės tenkinimo reikšmę gi V skalė, kurio nors individo rūkymo reikmenę, tai aišku, kad valgio reikmenės patenkinimas ligi tam tikro pilnumo laipsnio turi nusveriamai didesnės reikšmės tam individui, kaip rūkymo reikmenės patenkinimas, bet kaip tik ligi tam tikro pilnumo

laipsnio bus patenkinta valgio reikmenę, taip būtent, kad pav. tolimesnis jos tenkinimas tam individui teturės tik tos reikšmės, kurią mes pažymėjome skaitmenimi 6, tai rūkymas tam individui pradės įgauti tos pačios reikšmės, kaip tolimesnis valgio reikmenės tenkinimas, ir todėl pastarasis pasistengs nuo šiol savo rūkymo reikmenės tenkinimą išlaikyti lygsvaroje su valgio. Nors, apskritai maisto reikmenės patenkinimas turi nepalyginti aukštesnės reikšmės kalbamam individui, kaip rūkymo reikmenės patenkinimas, bet vis tik tęsiant toliau pirmosios tenkinimą, kaip anksčiau lentelėje parodyta, ateis stadija, kur tolimesni valgio reikmenės tenkinimo aktai vis dėlto turės tam individui menkesnės reikšmės, kaip pirmi tenkinimo aktai apskritai mažiau svarbios, bet dar visiškai nepatenkintos, rūkymo reikmenės.

Mes manome, kad šiuo nurodymu į paprastą gyvenimo reiškinį pakankamai išaiškinome anksčiau minėtų skaitmenų prasme, parinktų vien tik palengvinti lygiai sunkios, kaip ir ligi šiol neapdirbtos psichologijos dalies aiškinimui.

Įvairi reikšmė, kurios turi žmogui paskirų konkrečių reikmenių tenkinimas, kaip mažai ligi šiol tyrinėtojų dėmėsis į kalbamus reiškinius ir buvo nukreiptas, vis dėlto nėra svetima kiekvieno ūkininkaujančio žmogaus sąmonei. Kur tik žmonės negyventų ir kurio kultūros laipsnio jie nebūtų, mes visur galime pastebėti, kaip ūkininkaują individai lygina vieną su kita jų įvairių reikmenių tenkinimo reikšmę apskritai, ir ypatingai paskirų reikmenių daugiau ar mažiau pilnesnio patenkinimo siekiančių aktų reikšmę, ir pagaliau, vadovaujasi šio lyginimo išdavomis savo ūkiškame veikime, siekiančio savo reikmenių tenkinimo. Šis įvairių reikmenių reikšmės lyginimas (Abwägen), parinkimas tų, kurios lieka nepatenkintos, ir tų, kurios pagal turimas lėšas patenkinamos, ir nustatymas laipsnio, ligi kurio turi eiti pastarųjų patenkinimas,. sudaro tą žmonių ūkiško veikimo dalį, kuri užpildo, daugiau kaip kuri ki-

ta, jų dvasią, daro toli siekiančios įtakos jų ekonomiškoms pastangoms ir kiekvieno ūkininkaujančio subjekto esti beveik be paliovos praktikuojama. Pažinimas įvairios reikšmės, kurios turi žmonėms įvairių reikmenių tenkinimas ir paskirų jų tenkinimo aktai, yra drauge ir pirmutinė gėrybių verčių įvairumo priežastis.

b) Atskirų reikmenių tenkinimo pareinamybė nuo konkrečių gėrybių. (objektyvinis momentas).

Jei dabar kiekvienai paskirai konkretinei žmonių reikmenei atitiktų turėjimas paskiros, tik tai reikmenei tenkinti tinkamos gėrybės, taip būtent, kad iš vienos pusės tos reikmenės patenkinimas neįvyktų, kol mes taja atitinkama gėrybe negalėtume disponuoti, antra vertus, ir ta gėrybė tiktų vien tik tai konkrečiai reikmenei patenkinti ir netiktų jokiai kitai, tai kiekvienos paskiros gėrybės vertės nustatymas būtų labai lengvas. Ji, būtent, būtų lygi reikšmei, kurios turi mums tos reikmenės patenkinimas, nes aišku, kad tiek, kiek mes priklausome kurios nors reikmenės tenkinime nuo turėjimo tam tikros gėrybės tuo būdu, kad šis reikmenių patenkinimas neįvyktų, kol mes ja negalėtume disponuoti, bet toji gėrybė drauge su tuo netiktų jokiam kitam vartojamam tikslui, kaip tik kalbamai reikmenei patenkinti, tai šioji tegali mums turėti tik pilnos, bet kartu negali turėti jokios kitos reikšmės, kaip toji, kurios mums turi kalbamos reikmenės patenkinimas. Taigi žiūrint į tai, ar reikšmė, kurios turėtų mums tosios reikmenės patenkinimas, būtų didesnė arba mažesnė, taip pat ir atitinkamos gėrybės vertė tokiam atvejuje būtų mums mažesnė ar didesnė. Jei, pav. trumparegis individas sudužus laivui būtų išmestas į negyvenamą salą ir tarp išgelbėtų gėrybių rastų vienerius jo trumparegystę pašalinančius akinius, bet ne daugiau, tai nėra abejonės, kad šieji tam individui

turėtų pilną vertę, kurios tik jie gali duoti regėjimui sustiprinti, bet taipogi tikrai jie neturėtų aukštesnės vertės, nes akiniai kitoms reikmenėms naudingai patenkinti netiktų.

Taigi ūkio gyvenime santykiai tarp turimų gėrybių ir mūsų reikmenių paprastai esti daug komplikuotesni. Čia dažniausia ne viena konkretinė reikmenė, bet visas jų kompleksas stovi ne prieš vieną gėrybę, bet prieš tam tikrą jų k i e k į, ir taip būtent, kad tai didesnis, tai mažesnis, savo reikšme labai įvairių, reikmenių tenkinimų skaičius priklauso nuo mūsų disponavimo gėrybių kiekiu, kurių kiekviena vėl gi tinka iššaukti paskirus, savo reikšme labai įvairius, reikmenių tenkinimus.

Izoliuotai ūkininkaująs žemdirbys, pav. turi po gero derliaus 200 saikų grūdų. Viena jų dalis garantuoja jam jo ir jo šeimos gyvybės išlaikymą ligi kito derliaus, antra, sveikatos išlaikymą, kiek ji pareina nuo gausesnio maisto, trečia dalis garantuoja jam sėklą sekančiai sėjai, ketvirtą jis suvartoja alui gaminti, degtinei varyti ir kitiems prabangos tikslams, penktą jis suvartoja savo gyvuliams penėti, ir keletų likusių saikų, kurių jis negali suvartoti jokioms kitoms svarbioms reikmenėms tenkinti, jis skiria prabangos gyvuliams maitinti, idant šiuos javus vis tik kaip nors sunaudotų. Tuo būdu tai yra labai įvairios reikšmės reikmenių tenkinimai, į kuriuos atsižvelgiant žemdirbys priklauso nuo jo rankose esamų javų. Jis jais visų pirmiausia garantuoja savo ir savo šeimos gyvybę, antroje eilėje savo ir savo šeimos sveikatą, toliau jis garantuoja savo ūkio tąsą, taigi svarbų savo nuolatinės gerovės pagrindą, pagaliau savo javų dalį jis suvartoja malonumo tikslams ir tai tokiems, kurie jam turi labai įvairios reikšmės.

Taigi mums tenka ištirti atsitikimą — o tai yra ūkio gyvenime nuolatos pastebimas santykis, — kuriame labai skirtinų savo reikšme reikmenių tenkinimai pareina nuo turimų gėrybės kiekių, kurie, kaip mes kol kas dėl didesnio paprastumo laikysime, yra visose savo dalyse

visiškai lygios sudėties; ir dabar kyla klausimas, kokią vertę tokiomis sąlygomis turi tam tikras javų dalinis kiekis mūsų žemdirbiui? Ar tie grūdų saikai, kurie garantuoja jam ir jo šeimai gyvybę, turės jam aukštesnės vertės, kaip tie javų saikai, kurie jam ir jo šeimai garantuoja sveikatą, o šie ar turės didesnę vertę, kaip tie, kurie įgalina jį apsėti laukus, o pastarieji aukštesnę vertę, kaip tie javų saikai, kuriuos jis vartoja prabangos reikalams ir t. t.?

Niekas neneigs, kad reikmenių tenkinimų, kurie čia rodėsi užtikrinti paskirais turimų javų daliniais kiekiais, reikšmė yra labai nelygi, ir mūsų duotame pavyzdyje graduojasi nuo tos, kurią mes pažymėjome 10, ligi tos, kurią mes pažymėjome 1, ir vis dėlto niekas negalės tvirtinti, kad kai kurie javų saikai (pav., tie, kuriais žemdirbys maitins save ir savo šeimą ligi kito derliaus) turi aukštesnę, o kiti lygios kokybės (pav. tie, iš kurių jis gamins prabangos gėralus) turi jam žemesnę vertę.

Šiame ir taip kiekviename kitame atsitikime, kur reikmenių tenkinimai pareina nuo turėjimo tam tikrų gėrybių kiekių, kurių reikšmė yra įvairi, atsakymas į klausimą dėl kalbamų gėrybių konkretinių dalinų kiekių arba konkretinės gėrybės vertės dydžio yra nepalyginti sunkesnis.

Šio svarbaus vertės teorijos klausimo išsprendimas pasireiškia tuo tarpu stebint gėrybių vertės esmę ir ūkiškumo pasireiškimą.

Mes matėmė, kad ūkiškai veikiančių žmonių pastangos kreipiamos į pilną savo reikmenių patenkinimą, o kur tat pasirodo negalima, vis tik galimai pilnesnį patenkinimą. Jei prieš gėrybių kiekį stovi reikmenės, kurių patenkinimas žmonėms turi įvairios reikšmės, tai jie visų pirmiausia tenkins tas reikmenes arba labiau rūpinsis tomis, kurių patenkinimas jiems turi aukščiausios reikšmės. Jei jiems palieka perteklius, tai jie suvartos jį toms reikmenėms patenkinti, kurių reikš-

mės laipsnis yra artimiausias tiems aukščiau minėtiems reikmenių patenkinimams ir taip kiekvieną sekantį likutį suvartos artimiausiai pagal laipsnį, svarbiai reikmenei patenkinti[1]).

Jei dabar paklausime, kurios vertės ūkininkaujančiam žmogui, turinčiam kurį gėrybių kiekį, turi bet kuris dalinis kiekis, tai atsižvelgiant į vertės esmę, klausimas, tiksliau išreikštas, bus toks: kuris reikmenių tenkinimas neįvyks, jei ūkininkaująs subjektas negalėtų tuo dalinu kiekiu disponuoti, t. y. jei jis turėtų savo valdžioje tik visą bendrąjį kiekį, atėmus tą dalinį kiekį? Atsakymas į tai išeina iš aukščiau išdėstyto ūkiškumo esmės ir sako, kad kiekvienas ūkininkaująs asmuo, šiuo atveju su dar pasilikusiu jam gėrybių kiekiu kiekvienu atveju turėtų tenkinti savo svarbesnes reikmenes aplenkdamas menkesnes, ir todėl tik toji iš ligi tol neužtikrintų reikmenių nebūtų patenkinta, kuri jam turi menkiausios reikšmės.

Tuo būdu kiekvienu konkrečiu atveju nuo ūkininkaujančio asmens disponuojamo gėrybių masės tam tikro dalino kiekio disponavimo pareina tik tie bendro kiekio dar garantuoti reikmenių patenkinimai, kurie tam asmeniui turi menkiausios reikšmės tų pastarųjų tarpe, o disponuojamo gėrybės masės dalino kiekio vertė yra tam asmeniui todėl lygi tai reikšmei, kurios jam

---

[1]) Jei gėrybė tinka patenkinti kelioms pagal rūšį reikmenėms, kurių paskiri aktai pagal jau atliktą atitinkamos reikmenės patenkinimo pilnumo laipsnį turi vis mažesnės reikšmės, tai ūkininkaują žmonės ir šiuo atveju turimus jų kiekius visų pirmiausia suvartoja užtikrinti tiems kalbamų reikmenių tenkinimų aktams, kurie neatsižvelgiant į reikmenės rūšį turi aukščiausios reikšmės, likučius — užtikrinti tiems reikmenių tenkinimams, kurie atsižvelgiant į jų reikšmę pirmiesiems yra artimiausi ir taip toliau užtikrinti mažiau svarbias reikmenes; veikimąs, kuris turi pasekmėje tai, kad svarbiausios tų konkretinių reikmenių, kurios nebepatenkinamos, visose šių reikmenių rūšysė visada esti lygios reikšmės, taigi, visos reikmenės patenkinamos ligi lygaus konkretinių jų aktų svarbos laipsnio.

turi mažiausiai svarbūs bendro kiekio dar garantuoti ir lygiu dalinu kiekiu dar atsiekiami reikmenių patenkinimai. (Es sind demnach in jedem konkreten Falle von der Verfügung über eine bestimmte Teilquantität der einer wirtschaftenden Person verfügbarenen Gütermengen nur jene der durch die Gesamtquantität noch gesicherten Bedürfnisbefriedigungen abhängig, welche für diese Person die geringste Bedeutung unter diesen letzteren haben, und der Wert einer Teilquantität der verfügbaren Gütermenge ist für jene Person demnach gleich der Bedeutung, welche die am wenigsten wichtigen der durch die Gesamtquantität noch gesicherten und mit einer gleichen Teilquantität herbeizuführenden Bedürfnisbefriedigungen für sie haben[1]).“

---

1) Prileiskime atsitikimą, ūkininkaujantis individas pilnam visoms savo, atsižvelgiant į jų svarbą, nuo 10 ligi 1 laipsniškai suskirstytoms reikmenėms patenkinti reikalingas 10 konkretinių gėrybių arba jų kiekių (vadinasi 10 kiekių), o tuo tarpu jis teturėtų tik 7 tokias gėrybes arba kiekius (vadinasi 7 kiekius), tai pagal sakytą apie žmonių ūkio esmę, visų pirmiausia aišku, kad kalbamas individas su savo turimu bendru kiekiu (su 7 kiekiais) patenkins tik tas reikmenes, kurių svarba laipsniškai susiskirsto nuo 10 ligi 4, o likusios reikmenės, atsižvelgiant į jų svarbą laipsniškai suskirstytos nuo 3 ligi 1, paliks nepatenkintos. Kurią vertę šiuo atveju turėtų konkretinė gėrybė, sakysime, viena iš minėtų 7 kiekių (taigi 1 kiekis) kalbamam ūkininkaujančiam individui? Šis klausimas, po to, ką mes žinome apie gėrybių vertės esmę, yra tolygus klausimui apie reikšmę to reikmenių patenkinimo, kuris neįvyktų, jei kalbamas individas vietoje 7 galėtų disponuoti tik 6 gėrybėmis arba gėrybių kiekiais (6 kiekiais). Dabar aišku, kad kalbamas asmuo, jei jam dėl kurio nors įvykio būtų atimta viena iš septynių jo disponuojamų gėrybių arba dalinų kiekių, likusiais šešiais patenkintų svarbesnes reikmenes aplenkdamas mažiau svarbias, ir dėl to vienos gėrybės arba vieno minėtų dalinų kiekių atėmimas teturėtų tą pasekmę, kad atkristų tosios reikmenės patenkinimas, kurios reikšmė tarp viso disponuojamo kiekio, taigi 7 kiekių, dar garantuoto reikmenių patenkinimo yra mažiausia, taigi, toji, kurios reikšmę mes anksčiau pažymėjome 4, tuo tarpu reikmenių patenkinimai, arba tie jų aktai, kurių reikšmės eina nuo

* *
*

Jei mes reziumuosime tai, kas buvo pasakyta, tai mūsų ligi šiol gauti rezultatai bus toki:

1. Reikšmė, kurios mums turi gėrybės ir kurias mes vadiname žodžiu vertė, tėra suteikta vertė (übertragene). Pagrinde tik vienas mūsų reikmenių tenkinimas turi mums vertės, būtent, kiek nuo jo pareina mūsų gyvybės ir mūsų gerovės išlakymas; kiekvieną kartą, darydami logišką išvadą, mes perkeliame šią reikšmę gėrybėms, nuo kurių turėjimo pareina šių reikmenių tenkinimas.

2. Reikšmės laipsnis, kurį mums turi įvairūs konkretūs reikmenių tenkinimai (kurių įvairios fazės gali būti gautos naudojant konkretines gėrybes), yra nelygus, ir jo mastas glūdi jo reikšmės laipsnyje mūsų gyvybei ir mūsų gerovei išlaikyti.

3. Mūsų reikmenių tenkinimo reikšmės dydis (die Grösse der Bedeutung) perkeltas į gėrybes, t. y. vertės dydis (die Grösse des Wertes) yra nelygus, ir jo mastas glūdi reikšmės dydyje, kurį mums turi reikmenių tenkinimas, pareinąs nuo šių gėrybių;

---

10 ligi 5, būtų atlikti kaip ir anksčiau. Nuo turėjimo vienos konkrečios gėrybės, arba tokio dalino kiekio, kalbamame atsitikime pareitų tik vienos reikmenės patenkinimas, kurios reikšmę mes pažymėjome 4, ir ši reikšmė, kol kalbamas asmuo turėtų 7 konkrečias gėrybes, arba 7 aukščiau minėtus dalinus kiekius, būtų kiekvienos paskiros gėrybės arba kiekvieno paskiro dalino kiekio vertė. Tik vienos reikmenės reikšmės laipsnio patenkinimas duotame atsitikime pareitų nuo tos gėrybės arba to dalino turimų gėrybių masės kiekio. Bet jei šiaip lygiose sąlygose kalbamo ūkininkaujančio subjekto disponavime būtų tik penkios gėrybės, arba penki minėti daliniai kiekiai, tai taip pat aišku, kad kiekviena konkreti gėrybė arba kiekvienas minėtų dalinų kiekių, ligi tęsis tokia ekonominė būklė, turėtų jam tos pačios reikšmės, kuri išsireikštų skaičiumi 6; esant trims gėrybėms arba daliniems kiekiams, turėtų tokią, kuri išsireikštų skaičiumi 8; esant vienai vienintelei gėrybei — pagaliau tokią, kuri išsireikštų skaitline 10.

4. Kiekviename konkretiniame atsitikime, atskiri reikmenių tenkinimai, kurie pareina nuo galėjimo turėti aprėžtus dalinus kiekius visos gėrybių masės, kurią turi ūkininkaująs asmuo, yra patenkinimai, sudarą tam asmeniui mažiausia vertės iš paskutinių aprūpintų tenkinimų.

5. Taigi, konkretinės gėrybės vertė, arba vertė tam tikros aprėžtos dalies viso to gėrybės kiekio, kurį turi ūkininkaująs subjektas, yra lygi reikšmei, kurią duoda šis subjektas patenkinimui mažiausiai svarbios reikmenės iš visų tų, kurios dar aprūpinamos visu turimu kiekiu ir kuris gali būti aprūpintas lygiu daliniu kiekiu. Šie tenkinimai, iš tikrųjų, yra tie, kuriuos šis ūkininkaująs subjektas tegali aprūpinti tik dėka galimumui turėti šią konkretinę gėrybę arba šį gėrybių kiekį*).

E. BÖHM - BAWERK.

Eugenijus Böhm - Bawerkas gimė 1851 m. Brüne ir mirė Vienoje 1914 m. Nuo 1880 m. ligi 1889 metų buvo Insbruko Universitete politinės ekonomijos profesoriumi. 1889 m. tapo pirmu kart finansų ministeriu, kuriuo jam teko būti net tris kartus. 1904 metais tapo politinės ekonomijos profesoriumi Vienoje, o 1911 metais Mokslo Akademijos pirmininku. Drauge su Karoliu Mengeriu ir Fr. v. Wieseriu žinomas, kaip „Austrų mokyklos" arba paskutinio naudingumo mokyklos politinės ekonomijos moksle kūrėjas. Pagrindiniai jo veikalai: „Kapital und Kapitalismus" (I t., „Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien", 1884 m., II t., „Positive Theorie des Kapitals", 1889 m.). Taip pat svarbus yra jo „Macht oder ökonomisches Gesetz", kur jis pabrėžia ekonominių įstatymų pasireiškimo pirmenybę palyginti su įsikišimo politiką. Iš kitų veikalų pažymėtini „Einige strittige Fragen der Kapitalstheorie" (1900 m.), „Rechte und Verhältnisse vom Standpunkt der volkswirtschaflichen Güterlehre" (1881 m.).

*) Iš „Grundsätze", I leidimo, p. 107—108. Antrame leidime šis formulavimas labai sutrumpintas.

Kapitalas, kaip gamybos įrankis*).

Kapitalo, kaip gamybos įrankio, teorija turi tikslo išaiškinti ir atvaizduoti kapitalo pasireiškimą tautos ūkio gėrybių gamyboje ir to pasireiškimo pasekmes. Medžiagą tuo klausimu galima sugrupuoti į du pagrindinius klausimus: Kaip atsiranda kapitalas? ir kaip sudaromas jo produktingas veikimas? Pirmasis klausimas rūpi kapitalo susidarymo teorijai, antrasis produktingo kapitalo veikimo teorijai.

Skaitytojas, kuris drauge su mumis nugalėjo tuzinus kapitalo palūkanų teorijų ir tuzinus kapitalo definicijų, vargu bus nustebintas sutikęs panašų nuomonių susiskaldymą ir dabar nagrinėjamais klausimais. Niekas neabejoja tik tuo, kad kapitalas yra labai naudingas gamybai. Bet aš labai bijau, kad tat ir yra vienintelis dėsnis, kuris vienija visus mūsų ekonomistus. Kaip tik toliau klausia kame tas naudingumas esti, arba kurio pobūdžio kapitalo pagalba tur, tai čia tai vienybei ir galas. Vieni kapitalo naudą nori matyti tame, kad jis „paleidžia darbą veikti[1])", kitas tame, kad jis „taupo" arba „pakeičia darbą"[2]), dar kitas tame, kad jis pats „atlieka darbą"[3]), ketvirtas garbina jį už tai, kad jis įgalina valdyti gamtos jėgas[4]), penktas, kad jis padeda peržengti laiko tarpus, kurie esti tarp darbo

*) Iš „Positive Theorie des Kapitals", II kn.

1) „Verčia judėti", Adam Smith II kn. V sk.

2) „Išstumia dalį darbo", Lauderdale, Inquiry into the nature and origin of public wealth, Edinburg, 1804, p. 161 ir kitur.

3) Taip pat Lauderdale min. viet. „arba jis atlieka darbo dalį".... Panašiai J. B. Say: „Il faut, pour ainsi dire ques les capitaux travaillent de concert avec l'industrie", Traité I kn. III sk.

4) Pav. Strasburger, Hildebrandsche Jahrbücher, 17 tomas (1871 m.) p. 325; Carey: Kapitalas yra „įrankis, kuriuo žmogus įgalinamas versti gamtos jėgas sau tarnauti".

pradžios ir jo išdavų[1]). Vieni laiko jį savarankišku pirmykščiu gamybos faktoriu greta gamtos ir darbo[2]), kiti nors ir savarankišku, bet tik „išvestiniu" (abgeleitete) faktoriu[3]), dar kiti vien tik gamybos „sąlyga"[4]), vėl kiti — gamybos „instrumentu" arba „įrankiu"[5]). Net mūsų teoretikai negalėjo susitarti nors vien dėl to, kuriuo būdu ta naudinga gamybos padedamoji priemonė atsiranda. Konkrečiai paklausus, kaip atsiranda oblius arba plūgas, arba garo mašina, tai greičiausiai apie šių kapitalo dalių atsiradimą jie net kelias minutes mokės kalbėti, duodami apie tai tikslių informacijų. Bet kai tik kyla klausimas dėl šio stebėjimo apibendrinimo, jie susiskaldo į priešingas stovyklas: kapitalai atsiranda iš sutaupų, sako vieni; ne, sako kiti, jie turi būti pagaminti; ir tai netiesa, skelbia treti, jie atsiranda iš abiejų drauge, iš sutaupų ir gamybos.

Kad šiais ir panašiais klausimais nebuvo susitarta, nepalyginamai nuostabiau, kaip tas faktas, kad nesusitarta palūkanų teorijose. Nes čia spręstinas uždavinys buvo visiškai kitoniškas ir žymiai lengvesnis. Tuo tarpu kaip palūkanų teorijose reikalinga ištikrųjų labai painiems faktams duoti teisingą išaiškinimą, čia nieko daugiau nereikėjo, kaip tik teisingai

---

1) „Vienintelė ir visų svarbiausia kapitalo funkcija yra suteikimas darbininkui pajėgumo laukti ilgai tęsiančiųsių darbo pasekmių, peržengti intervalą tarp veikimo pradžios ir jo galo". Jevons „Theory of. Pol. Econ." II laida, 1879 m. 243 p.

2) Pirmiausiai, regis, Lauderdale, kuris min. viet. 121 p. ir kitur „žemę, darbą ir kapitalą" pabrėžtinai pažymi kaip trejas „pirmaprades turtų versmes". Jį pasekė daugelis kitų.

3) Pav. Gide „Principes d'Econ. Pol." 1884 m., p. 101 ir 145.

4) Pav. Kleinwächter „Schönbergs Handbuch", II laid., kur „elementariniais gamybos faktoriais" skaitomi tik gamta ir darbas, gi kapitalas priskaitomas tik jų „sąlygoms."

5) Pav. Carey.

atvaizduoti faktus; ir tai dar tokius faktus, kurie kiekvienam yra visiškai įprasti. Nerasi žmogaus, kaip sakyta, kuris nežinotų, kaip atsiranda oblius arba garo mašina. Ne menkiau kiekvienas pakankamai tiksliai supranta, ką ir kaip veikia gamyboje oblius, mašina, plūgas arba žaliava. Nieko daugiau nebūtų reikėję, kaip tik atmesti tų reiškinių ypatingumus ir atitinkamais žodžiais atvaizduoti tai, kas juose tipinga, ir kapitalo susidarymo ir kapitalo funkcijų teorija beveik savaime būtų buvusi parašyta.

Jei ir šiame paprastame uždavinyje būta nusižengta, parėjo matomai nuo to, kad faktams nebuvo leista nešališkai pasireikšti.

Vietoje paprastai atvaizdavus faktus taip, kaip jie yra, buvo sukinėjamasi apie juos ir juose. Išdėstant, vienas bruožas buvo iškeliamas priešakin, kitas nustumiamas į užpakalį, trečias visiškai likdavo neaptartas, tam, gal būt, kad iškelti ketvirtą, kurio faktiškai visiškai nebuvo. Taip griežtai įdėjus į faktus savo giliai subjektyvines pažiūras, nebuvo, žinoma, nieko nuostabaus, kad kiekvienas padarė iš tų faktų vis kitoniškas išvadas.

Svarbiausiu šios srities teoretiko uždaviniu aš laikau išvengti ką tik išpeiktą klaidą. Kad tat tikrai pavyktų, aš net išoriniai griežtai atskirsiu faktų išdėstymą nuo jų interpretacijos. Tam tikslui visų pirmiausia eis savarankiškas skyrius, atvaizduojąs grynai aprašomu būdu kapitalistinės gamybos procesą. Tik įgijus solidų faktinį pagrindą, tegali eiti konstrukcijų išdėstymas; todėl sekamas skyrius turi apimti produktingos kapitalo funkcijos išdėstymą, o kitas — kapitalo susidarymo teoriją[1]).

---

1) Ligšiolinėje literatūroje, mano nuomone, aiškiausius kapitalistinės gamybos esmės apibūdinimus randame pas Rodbertusą, Jevonsą ir K. Mengerį. Pirmojo išvadžiojimai būtent ten, kur jie nėra iškreipti jo vienpusiškų socialistinių pažiūrų įtakos, esti pati klasiška gyvenimo tiesa ir aiškumas. Deja, tam tikri iškreipiantieji bruožai kliudo la-

Labai bendrą kapitalistinės gamybos proceso vaizdą, mes jau davėme pirmesne proga[1]). Kai kurie jo bruožai reikalingi dabar tikslesnio išdėstymo. Aš noriu jau žinomą trumpai priminti ir atitinkamose vietose pridėti naują. Visa žmogaus gamyba siekia įgyti vartojamų gėrybių. Pastarųjų atsiradimas yra susijęs su gamtiškomis sąlygomis. Joms išpildyti, mes privalome stengtis žinomu būdu gauti tokias veikiančių jėgų tikslingas kombinacijas, kad iš jų išeitų norima medžiaga, kaip gamtos produktas. Prisižiūrėkime arčiau į tą jėgų medžiagą, kurią žmogus vartoja produktingose kombinacijose. Ją sudaro du savo dydžiu labai nevienodi komponentai: p i r m a, milžiniška jėgų tiekimų masė, kurią gamta kasmet laisvai iš naujo įvykdo; ir, a n t r a, daug menkesni gamtos jėgų tiekimai (Leistungen), kurie glūdi pačiame žmogaus organizme.

Gamtos pasaulis, kurio centre gyvena žmogus, aprūpintas begaline daugybe jėgų, kurios nė akimirksniui nenustoja veikusios. Traukos jėga išlaiko sveiką žemės kamuolį ir sulaiko esamus ant jo daiktus; ji verčia lietų kristi ant žemės, ji varo upes ir upelius į jūras, iššaukia potvinius ir atoslūgius, ji nepaliaudama veikia kiekviename žemės taške kaip spaudimas, sunkumas, griaužimas. Saulė siunčia žemės kamuoliui šviesą ir ši-

---

bai žymiai. Ypatingai tat liečia apleidimą dalinio, kurį turi vertingos g a m t o s j ė g o s gamybos eigai ir l a i k o įtakos: du momentu, kurie, matyt, nelabai leidosi būti įsprausti į Rodbertuso taip smarkiai ginamos „išnaudojimo teorijos“ rėmus ir todėl buvo užgniaužti. Smulkiau žiūr. žemiau. — K. Mengeris, sukurdamas, būtent, „gėrybių ierarchijas“ („Grundsätze der Volkswirtschaftslehre“ p. 7) ir įstatymus, kurie tarpusaviai riša įvairių eilių gėrybes, iš vienos pusės patiekė puikų įrodymą savo aiškaus požvilgio į painius gamybos esmės reiškinius, antra vertus, davė į rankas vėlesniems tyrimams ypatingai gerą įrankį.

[1]) I kn. II sk.

limą ir tuo sukelia begalybę mechaniškų ir chemiškų procesų, iš kurių vegetacijos procesas savo paslaptingumu yra didžiulės svarbos žmonėms, labiausiai traukia į save mūsų dėmesį. Nesuskaityti ir nesuskaitomi yra molekuliariniai, elektriniai ir cheminiai veikimai ir priešveikimai, kuriuos bepaliovos kiekviena gamtos medžiagos dalelė sukelia kitai dalelei. Visų tų jėgos tiekimų daugybę, kuriuos gamta be žmogaus prisidėjimo paleidžia nenutraukiama srove į judėjimą, mes galime traktuoti kaip vieną iš ypatingai svarbių žmogaus giminei produktingų jėgų dovanų šaką: mes galime pavadinti ją gamtos dovanomis. Jos sudaro neišmatuojamą lobį, iš kurio gaminąs žmogus gali semti kiek tik nori ir gali. Žinoma, šis lobis dar tik mažiausia dalimi tėra iškeltas. Dar daugelis gamtos jėgų pasireiškimų praūžia tokiose kombinacijose, kurios mūsų žmonijai teleologiniu atžvilgiu yra nenaudingos arba net žalingos. Milžiniškos potvynių ir atoslūgių judėjimo jėgos, tekmės ir vandenpuoliai, atmosferos judėjimai, milžiniškos mūsų žemės kamuoly paslėptos elektrinės, magnetinės ir gravitacijos jėgos naudojamos dar tik mažiausia dalimi. Kitos jėgos, kaip mūsų dirvos vegetacijos jėgos, išnaudojami jau didesniame bet toli gražu ne pilname laipsnyje. Kasmetinė žemės ūkio meno pažanga moko mus ne tik iš žemės tiekinių gauti vis gausesnią naudą, bet ji leidžia mums tuo pat spėti, kad tokios pažangos šaltiniai dar toli neišsekę.

Tų gamtos turtų iškėlimas eina žinomu būdu tuo, kad mes iš mūsų antrų pagrindinių produktingų jėgų dovanų, mūsų asmeninių jėgų, išskiriame darbo tiekinius, ir juos vykusiai kombinuojame su tam tinkamais gamtiniais procesais. Visa, ką mes pasiekiame gamyboje, yra dviejų ir tik dviejų elementarinių gamybos jėgų išdava: gamtos ir darbo. Tai yra viena iš tikriausių gamybos teorijos minčių. Žmonija randa daugybę gamtinių procesų ir deda prie jų savo pačių jėgų veikimą: ką gamta daro savaime ir ką žmogus prisidėdamas daro — tat yra dvigubas šal-

tinis, iš kurio atsiranda ir turi atsirasti visos mūsų gėrybės; jokiam trečiam elementariniam gamybos faktoriui šalia to nebėra vietos.

Priešingai, be šių dviejų elementų, kurie techniškai viską duoda gamybai, ūkio atžvilgiu reikia padaryti tolimesnis svarbus skirtumas. Iš plačios gamtinių reiškinių tekmės, kuri žmogui apskritai sudaro pagrindą jų produktingų jėgų kombinacijai, tik jų dalis ypatingai įdomauja ūkį. Tai yra tie naudingi gamtos tiekiniai, kurių mes turime tik aprėžtame mažame kieky. Savaime nėra trūkumo nė medžiagų, nė jėgų: angliarūkšties ir azoto, deguonio ir vandenilio, kurie sudaro svarbiausius „elementus", apskritai lygiai netrūksta, kaip netrūksta traukos energijos, elektros, magnetinės ar cheminės energijos. Bet vis tik gali būti reliatyviai retos tam tikros tų elementų savaime susidariusios kombinacijos, kurios žmonėms ypatingai laimingu būdu labai tinka, pav., naudingi augalai, varomai jėgai gauti tinkami vandens, derlingos dirvos, naudingi mineralai. Tokios retos gamtos pasaulio dovanos ir tiekiniai turi mums tikros ūkiškos reikšmės. Mes turim su jais, jei nesame apkvaišę, elgtis ūkiškumo principu. Esamais pertekliuje technikos gamybos elementais, kaip antai: atmosferos oru arba vandeniu arba saulės šviesa mes galime naudotis arba ir eikvoti, kaip mes tik norime, nedarydami tuo žalos produktingoms išdavoms. Bet retus technikos elementus mes turime branginti, taupyti, pilnai išnaudoti: jie sudaro vienu žodžiu, tarp plačių techniškų dovanų, žmogaus specifiškai ūkiškas gamtos dovanas. Kadangi visos arba beveik visos retos gamtos dovanos ir tiekiniai yra susiję su žeme ir dirva, tai mes ne labai teapsirikdami galime pavadinti ūkiškų gamtos dovanų reprezentantais žemės tiekinius, arba pasinaudodami labiau vartojamu žodžiu, žemės naudojimą[1]).

[1]) Esant retai apgyventai žemei, žinoma, ir žemės naudojimas arba bent tam tikras žemės naudojimas, pav., me-

Greta su žemės naudojimais stovi žmogaus darbo tiekiniai. Jie beveik perdėm turi ūkiško pobūdžio: iš dalies dėl to, kad palyginti su plačiais žmonių reikmenių reikalavimais jų yra taip maža. kad net uoliausiai išnaudojant mūsų darbo jėgą, mūsų troškimai gėrybių nebūtų pilnai patenkinti, nekalbant jau apie jų patenkinimą su kaupu; iš dalies dėl to, kad mūsų jėgų įtempimas yra paprastai susijęs su skausmo jausmu nuo nuovargio bei kančių, bent nuo tam tikro punkto[1]), ir jau dėl to reikalauja taupaus ūkininkavimo.

Taip gamta ir darbas yra techniški, žemės naudojimai ir darbas — ūkiški gamybos elementai. Šie pastarieji tėra talentai, kuriems padedant gaminąs žmogus plačioje maitinimosi dirvoje daugina neišnaudotas pasitaikančias laisvas gamtos jėgas. Ūkiškai tik jos turi gamybai reikšmės, nes techniškai dar reikalingas laisvų gamtos jėgų bendradarbiavimas be abejonės tenka dykai. Kas turi tik reikalaujamus gamtos naudojimus ir darbo tiekinius, tas gauna ir geidžiamą ūkišką produktą; kas jų neturi, neturi ir produkto; kas jų dvigubai arba tik pusiau tiek turi — esant tai pačiai gamybos technikos būklei, pasiekia dvigubą arba tik pusę produkto. Taigi, tik jie yra tai, apie ką ūkiui tenka rūpintis gamyboje ir su kuo tenka skaitytis: trumpai sakant, žemės naudojimas ir darbas yra elementarinės ūkiškos produktingos jėgos.[2])

---

džių augimas gali būti skaitomas kaip esamas laisvų gėrybių perteklius; bet mūsų šių laikų tautų ūkiuose, į kurių sąlygas aš, žinoma, išimtinai atsižvelgiu bedėstydamas, žemės naudojimas (išėmus dykumas) perdėm yra ūkiška gėrybė.

1) Apie patyrimą, kad didėjant darbo ilgiui su tuo susijęs skausmo jausmas progresyviai auga, žiūrėk jau Gossen, „Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs", 1854, toliau Jevons, „Theory of. Pol. Ec.", II laida p. 185.

2) Šią, kaip man rodos, faktais ypatingai aiškiai pasireiškusią dalykų padėtį Rodbertus įvertino labai klaidingai, kartotinai ir pabrėžiamai tvirtindamas, kad darbas

Kuriuo gi būdu žmogus naudoja šias savo pirmykštes gamybos jėgas? Atsakydami į šį klausimą mes truputį toliau nukrypsime į žinomą kelią.

Iš produktingų elementų vartojamoms gėrybėms pagaminti žmogus gali pasirinkti dvejopą kelią. Arba jis kombinuoja tas ūkiškas produktingas jėgas tarp savęs, arba su laisvais gamtos jėgų tiekiniais tuo būdu, kad geidžiama vartojama gėrybė tiesiog atsiranda kaip kombinacijos vaisius; jis pavyzdžiui ranka renka į jūros krantą išplautus gyvūnus. Arba, jis daro vingį, gamina su savo elementais visų pirmiausia kitą gėrybę ir tik jai padedant vėliau gamina norimą vartojamą gėrybę. Pav., Jis gamina laivelį ir tinklą, ir tik šių įrankių padedamas eina žvejoti. Mes jau žinome, kad tiesiogine gamyba yra identiška bekapitalei, netiesioginei kapitalistinei gamybai, ir kad iš to netiesioginio gamybos metodo vingio atsirandąs tarpinis produktas sudaro socialinį ūkišką kapitalą.

Vadinas, su kapitalistiniu gamybos metodo naudojimu susijusios dvi taip pat charakteringos kaip ir daugiavaisės pasekmės. Viena iš jų duoda naudos, antra žalos. Nauda mums jau žinoma. Ją sudaro didesnis to metodo techniškas produktingumas. Tomis pačiomis pirmykščių gamybos jėgų (darbo ir vertingų gamtos jėgų) išlaidomis[1]), galima gudriai parinktu

---

yra vienintelė pirmykštė jėga, kuria verčiasi žmonių ūkis, ir iš to daro išvadą, kad ūkiškai visas gėrybes reikia laikyti vien tik darbo produktais. („Zur Erkenntnis unserer staatsw. Zustände" I Theorem; „Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Kreditnot des Grundbesitzes" II laida II, p. 160; „Zur Beleuchtung der sozialen Frage" p. 69). Jei mes šiandie paliksime nedirbtą derlingą lauką, arba neišnaudojame kasyklas ar vandens jėgą, trumpai tariant, jei mes neūkininkaujame vertingais žemės naudojimais, mes elgiamės taip pat prieš mūsų ūkišką gerovę, kaip ir neūkiškai eikvodami darbą!

[1]) Mes dabar teisingiau turime taip sakyti, vietoj minint vien tik „darbą", kaip aš tat dariau toli einantiems aiškinimams išvengti I knygos II skyriuje.

kapitalistiniu vingiu daugiau ar geresnių prekių gaminti, kaip kad tiesioginiu bekaptalistinės gamybos būdu galima būtų pagaminti. Šį dėsnį, kurį visiškai patvirtina kasdienis patyrimas[1]), mes aiškinome I knygos antrame skyriuje ištisa pavyzdžių virtine, ir stengėmės jį pilnai išaiškinti. Mes radome jį tame, kad tinkamai parinktu vingiu iš milžiniškų gamtos jėgų lobių gali būti paimtos naujos padedamos jėgos, kurių veikimas eis gamybos naudon. Šis gerai žinomas faktas ir yra tasai, kurį paprastai vadina „kapitalo produktingumo" vardu. Paskutinis pavadinimas duoda tuo tarpu faktams išaiškinimą, kurio teisėtumą mes galėsime patikrinti tik kitame skyriuje.

Žala, kuri susijusi su kapitalistiniu gamybos būdu, glūdi l a i k o a u k o j e. Kapitalistiniai vingiai yra vaisingi, bet reikalauja laiko; jie duoda daugiau arba geresnes vartojamas gėrybes, bet teikia jas tik vėlesniu laiku. Šis dėsnis sudaro, nemažiau už pirmesnį, pagrindinį ramstį viso mokslo apie kapitalą. Taip pat ir kapitalų funkcija, kaip prisisavinimo priemonės, kaip rentos šaltinio, remiasi, kaip mes savo laiku pamatysime, daugiausia juoju. Todėl tat bus mano dalykas rūpestingai apginti jį prieš kai kuriuos užmetimus ir nesupratimus, kurių jis gali sutikti ir jau iš tikro sutiko išėjus pirmai šio veikalo laidai. Tačiau aš nenoriu dabartinio mano bendro kapitalistinio gamybos proceso faktų atvaizdavimo nutraukti ilgesniu nukrypimu, ir dėl to aš noriu tuo tarpu tik tiek paaiškinti, kiek man atrodo būtina netrukdomam tolimesniam faktų išdėstymui suprasti.

Atsitiktinai juk gali įvykti, kad netiesioginės gamybos metodu galima, ne tik g e r i a u, bet ir g r e i č i a u pasiekti tikslo. Kas, pav., nori nuraškyti vai-

1) Aš netikiu, kad bet kurio kritiko skepticizmas pasireikštų pradedant jau šiuo sakiniu. Nuo pirmos laidos pasirodymo atsiradusieji kritiški abejojimai daugiausia nukrepti prieš tekste tuojau aptartą sąryši tarp didesnių išdavų ir pasirinkto gamybos vingio l a i k o.

sius nuo aukšto medžio, greičiausiai anksčiau pasieks tikslo, jei jis pirma nulauš nuo kito medžio šaką ir su ja nudaužys vaisius, nekaip bandydamas įkopti į medį ir vaisius kiekvieną atskirai raškyti ranka. Bet tai nėra taisyklė: nusveriamoje atsitikimų didžiumoje mes turime eiti gamybos vingiu tokiomis technikos sąlygomis, kad mes ilgai turime laukti, kartais net labai ilgai, kol pasiekiame galutinų vartojimui pribrendusių produktų. Vietoje davus tam pavyzdžių, kurių kiekvienas savaime prašosi, aš geriau atkreipsiu dėmėsį į tai, kad laiko nustojime, kuris paprastai yra susijęs su kapitalistinės gamybos vingiu, yra vienintelis pagrindas tos daug kalbėtos ir daug apgailėtos priklausomybės, kurioje esti darbininkai nuo kapitalistų, — kitaip esti su žemės savininkais. Jei našūs kapitalistiniai vingiai neštų taip pat greitai nuo rankos į burną, kaip paprasta tiesioginė gamyba, tai niekas nekliudytų, kad darbininkai tą vingį nuo pat pradžios ligi galui padarytų savo sąskaita. Jie, žinoma, tuomet dar priklausytų nuo žemvaldžių, kurie galėtų užkirsti jiems kelią naudotis žemės tiekiniais, kurie jiems reikalingi pradžiai, bet visiškai būtų nepriklausomi nuo kapitalistų. Tik dėl to, kad darbininkai negali laukti, kol jų žaliavos gavimu ir įrankių gamyba pradėtas vingis duos savo pribrendusius vartojamus vaisius, jie patenka ūkiškon priklausomybėn nuo tų, kurie jau turi vadinamus tarpinius produktus pagamintame stovyje, nuo kapitalistų.[1])

[1]) Labai charakteringa, kad Rodbertus tenai, kur jis aprašo ūkiškas pasekas einant gamybos vingiais, savo pavyzdį pasirinko kaip tik iš tų atvejų mažumos, kuriuose vingis taip pat „veda g r e i č i a u prie tikslo" (Das Kapital p. 236). Jis kaip tik čia ir bendrai visus e k o n o m i n i u s momentus, kurie padeda pagrįsti kapitalo palūkanų reiškinį, — o šiam ypatingai priklauso laiko nustojimas, susijęs su našių gamybos vingių atlikimu — nuosekliai palieka tamsoje, idant rentos atsiradimą šališkai primetus esančių privatinės teisės santykių kaltei. (pav. min. viet. p. 310). Kapitalo gėrybių privatinė nuosavybė pati savaime darbininkus visiškai nevaržytų, ir jie kapitalistų pastaty-

Savaime suprantama, mūsų dėsnis apie gaištingą kapitalistinę gamybą negalima statyti prieš tą faktą, kad jau pagamintu kapitalu galima greičiau pagaminti tam tikrą produktą, kaip be kapitalo pagalbos; kad, pav., siuvėjo gizelis švarkui pasiųti be siuvamos mašinos reikalautų trijų dienų, o su to kapitalo pagalba tik vienos. Nes aišku, kad siuvimas mašina tesudaro tik galą, ir tai trumpiausį kapitalistinės gamybos vingio galą, kurios pagrindinė dalis tenka siuvamos mašinos gamybai, ir kad viso to vingio padarymas tęsiasi daug ilgiau, kaip tris dienas.

Ligi šiol mes kapitalistinę gamybą statėme kaip ištisinę masę prieš visiškai bekapitalę. Tuo buvo atsižvelgta į faktus tik dalinai. Nes ir kapitalistinėje gamyboje yra taip pat laipsnių, pakopų ir t. t., tiksliai sakant, nesuskaitomas „kapitalizmo" laipsnių skaičius. Vartojamai gėrybei gauti tikrumoje tenka daryti įvairaus ilgio vingius. Galima kurti tarpinius produktus, iš kurių po mėnesio galima gauti galutinas vartojamas gėrybes, bet ir tokius, iš kurių gausime jas po metų, dešimt, net šimto metų. Kyla klausimas, ar turi ir kokią turi įtaką tokis laipsnių skirtumas gamybos pasekmėms?

Visumoje tenka pastebėti, kad ne tik pirmieji žingsniai, bet ir tolimesnis gamybos vingio prailginimas esti surištas vis su kaskart didesniu techniškų išdavų pakilimu; tik jei nuolatos ilginti vingį, produktų kiekis paprastai auga vis silpnesne proporcija.

Ir šis dėsnis taip pat remiasi patyrimu ir tik juo. Jo turinį tenka ištisai priimti kaip gamybos technikos faktą. Skaitytojas tarp kitko jo tikrumą pats galės lengvai patikrinti, jei jis permes mintimis kelią, kuris reikalingas kuriai nors vartojamai gėrybei pagaminti.

---

tas „užtvaras" visai lengvai galėtų apeiti, jei fatalinis laiko skirtumas tarp kapitalistinio gamybos vingio pradžios ir galo neužkirstų jiems kelio pastarąjį atlikti savo saskaita.

Malkos kūrui, pav., gali būti visai lengvai gaunamos tiesiog, jei apsiriboti nudžiūvusių šakų rinkimu arba silpnesnių šakų aplaužimu. Trumpas gamybos vingis veda į akmens kirvio pasigaminimą ir pavartojimą. Ilgesnis vingis veda į tai, kad kasama iš žemės geležies rūda, jos ištirpdinimui renkamas reikalingas kūras ir daromi įrankiai, paskum ištirpdinus rūdą gaunama geležis, ji toliau perdirbama į plieną ir iš plieno pagaliau dirbamas aštrus kirvis. Dar toliau einant, rūdai kasti gali būti sudaroma dirbtina įmonė ir gelžkelis, rūdai tirpdinti gerai įrengtos aukštosios krosnys, kirviui formuoti ir aštrinti tam tikros mašinos; dar toliau einant sukuriami fabrikai ir mašinos, kurios gamina pirmosios rūšies mašinas ir t. t. Vargu ar galima abejoti tuo, kad kiekvienas iš atvaizduotų kapitalistinių vingių padidina bendro gamybos proceso našumą, vadinasi, jo pasekmėje, vienetas, pav. kūro malkų erdmeteris gali būti gaunamas mažesnėmis darbo (tiesioginio ir netiesioginio) išlaidomis; bet taip pat tikrai bus gautas įspūdis, kad pirmieji du gamybos vingiai, vartojimas akmeninio, o paskum plieninio kirvio, buvo padarę daug didesnį perversmą malkų gamybos našume, kaip vėlesnieji, nors absoliučiai jokiu būdu ne mažiau žymūs pagerinimai.

Jei yra reikalas, galima šį paskutinį įspūdį lengvai sustiprinti mažu apskaičiavimo pavyzdžiu iki tikrenybės. Imkime, pav., kad darbininkas nuogomis rankomis per vieną dieną gali pagaminti du erdmeterius, o su akmeniniu kirviu, kurio pagaminimas kaštuoja tris dienas, gali pagaminti kasdien dešimts erdmeterių malkų, vadinasi pirmas tridienis gamybos vingis apsimoka padidėjusiomis aštuonių metrų išdavomis per dieną. Dar labai gali būti, kad padvigubinus gamybos vingį nuo trijų ligi šešių dienų — galbūt rūpestingesniu akmeninio kirvio išdirbimu — taip pat bus padvigubintas ir pridedamas produktas nuo aštuonių ligi šešiolikos metrų; bet jau mažiau galimas yra dalykas, kad patrigubinus vingį iki devynių dienų, pri-

dedamos išdavos taip pat padidėtų tris kartus; ir visiškai tikra, kad pailginus vingį tūkstantį kartų — gal būt kasyklų išgręžimu, iš kurių rūda plieniniam kirviui gaminti, būtų gaunama tik po kelių metų, viršaus produktas jau nebepajėgs padidėti taip pat ligi tūkstančio kartų, nes reikštų beveik neįmanomą dalyką, kad vienas darbininkas per vieną dieną galėtų pagaminti 8000 erdmeterių malkų; bet nuo tam tikro taško, galimas daiktas labai artimo, pridedamos išdavos, žinoma, apskritai dar augs, bet augs lėčiau, kaip gamybos perijodas.

Tvirtas skaitmuo čia, žinoma, niekur negali būti duotas, nei tam taškui, nuo kurio tolimesnio gamybos vingio ilginimo našumas pradeda mažėti, nei apskritai pridedamų išdavų didžiui, kuris yra susijęs su tam tikru vingio ilgiu. Šie daviniai vyraujančiomis kiekvienoje gamybos šakoje technikos sąlygomis ir kiekvienoje gamybos meno stadijoje yra įvairūs. Kiekvienas naujas išradimas perkelia juos. Šaunamo parako išradimas, pav., vienu smūgiu sudarė prieš tai nebuvusią galimybę medžioklės produktingumui padidinti, gal būt, du kart, o akmens naudojimo išradimas gal būt šimtą kartų.[1]) Bet tai, ką tuo tarpu be abejonės galima pakankamu tikrumu tvirtinti, yra mūsų anksčiau formuluotas dėsnis, jog paprastai, protingai pasirinkus gamybos kelio pailginimą, pasiekiam šiokių to-

---

1) Taip vadinamų išradimų turinį kaip tik bendrai ir sudaro naujo našesnio gamybos kelio suradimas. Dažnai, — tur būt dažniausiai, — naujas kelias esti ilgesnis kaip lig šiol priprastas; tad išradimo išnaudojimas reikalauja ypatingai daugelio tarpinių produktų pagaminimo arba, kaip paprastai sakoma, reikalauja stipraus kapitalo investavimo, pav. mašinose, geležinkelių statyboje ir pan. Betgi dažnai laimingas išradimas atranda taip pat geresnį ir be to trumpesnį gamybos kelią. Čion priklauso pav. tam tikrų dažams medžiagų gaminimas chemišku būdu vietoj vegetativiu. Kiek chemiška gamyba ir esti sunki, ji vis tik tikrai esti daug tiesesnė ir trumpesnė, kaip gamyba nuo toli pradedančio vegetacijos proceso pagalba. Smulkiau apie šią temą tilpo priedė duotuose I ir II ekskursuose.

kių papildomų išdavų. Galima patikimai sakyti, kad nėra nė vienos gamybos šakos, kurios išdavų šiuo keliu negalima būtų žymiai padidinti palyginti su šiandien vartojamu gamybos metodu, be jokių naujų išradimų, tik įvedant seniai žinomus kapitalistinius tarpinius sąnarius, čia įjungiant garinį motorą, ten tinkamą transmisiją, kitur dirbtinų ratų junginį, dumtuves, keltuvą, reguliatorių ir t. t. Kaip toli dar atsilikęs daugumas mūsų žemės ūkio ir verslo įmonių savo kapitalistiniu įrengimu nuo pažangių pavyzdingų įmonių; ir žinoma šios pastarosios esti ne mažiau toli nuo idealinio, tikrai tobulo įrengimo.[1]).

Kaip tas faktas, kad gamybos vingio ilginimas veda į pridedamas išdavas, taip ir tas, kad šios pridedamos išdavos nuo tam tikro taško pradeda mažėti, mūsų ūkyje jau seniai pastebėtas ir pripažintas, tiesa, dažniausia kita, iš „produktingumo teorijos" žargono paskolinta išreiškimo forma. Nešališkiausiai tuos faktus savo laiku išdėstė Thünenas, sakydamas, kad nuolatos didinant kapitalą, naujas prisidedąs kapitalas nors bendrai ir padeda gauti darbo produkto prieauglį, bet vis mažesniu laipsniu.[2]) Jis pats remdamasis šiuo faktinu pagrindu sudarė pažiūrą, kad kapita-

---

1) Gul būt užmetimo tonu čia bus klausiama, kodėl gi tokis mūsų dabartinio techniško žinojimo teikiamos galimybės pilnai neišnaudojamos techniškoms išdavoms didinti? — Vulgarinis atsakymas skamba: dėl kapitalo trūkumo. Su aprėžtais kapitalo kiekiais, kurie esti mūsų dispozicijoje, mes būtent iš begalinės daugybės pelningų panaudojimo progų galime išnaudoti tiktai pelningiausius, o mažiau pelningų, bet vis tik dar pelningų panaudojimų kiekiai turi būti palikti. Šis paaiškinimas nėra visai tikslus, bet bent svarbiausiame punkte atitinka tikrenybei. Mes tat juo galime tol tenkintis, kol mes kita proga gausime visiškai tikslų supratimą šiuose reikaluose.

2) „Der isolierte Staat" 3 laida, antroji dalis I sk. p. 97. Žiūrėk ypač lentelę 101 p. ir pagaliau naują šios laidos perspausdinimą (Sammlung sozialwiss. Meister, Bd. XIII) 2 laidą, Jena 1921 m. II dal. p. 501. (Čia ypatingai lentelę A 507 p.).

lo palūkanų dydis vadovaujasi paskutinės, mažiausiai našiame naudojime sudėtos kapitalo dalelės produktingumu, o šios pažiūros dėka ir tie faktini pažinimai (Erkenntnisse) buvo perimti plačių sluogsnių.[1]) Tik jie buvo spraudžiami, atitinkamai tų laikų madai, į produktingumo teorijos išreiškimo ir atvaizdavimo formas, kas duoda progos nemaloniems nesusipratimams ir painiavoms.[2]) Tat atitiks šiame skyriuje pastatytam uždaviniui, jei aš ir čia pasistengiu atvaizduoti faktus taip, kaip jie yra.

Savaime suprantamas dalykas, kad vartojamų gėrybių kapitalistinė gamyba, net jei ji pasiekiama vingiais ir per daugelį etapų, vis dėlto dar nenustoja sudaryti vidujiniai surištą, vientisą gamybos darbą. Ir tas darbas, kuris gamina tarpinius produktus (mes jį pavadinsime drauge su R o d b e r t u s u[3]) tarpiniu darbu) ir tas darbas, kuris iš ir su tarpiniais produktais gamina vartojamas gėrybes (netarpinis darbas), sudaro vartojamų gėrybių gamybos dalį. Malkų gamybai priklauso ne tik vien medžių kirtimo darbas miške, bet ir kalvio darbas, kuris gamina kirvį, dailydės, kuris nudrožia kotą, kasyklų darbininko, kuris kasa rūdą, iš kurios gaminamas plienas kirviui, liejyklos darbininko, kuris tą darbą atlieka ir t. t. Mūsų šių laikų profesinis susiskirstymas suskaldo iš paviršutinės pažiūros vientisą gamybos darbą į ištisą skaičių iš pažiūros sa-

---

1) Pav. pas Roscherį „Grundlagen" § 183, Mangoldt „Volkswirtschaftslehre" 1868 p. 432, Mithoff, — Schönbergs Handbuch II laida, p.663 ir daugelio kitų. Savaimingai prie visai panašios pažiūros priėjo Jevons „Theory of Pol. Ec." II laida, p. 277.

2) Ypatingai tai, kad faktais pagrįstas „fiziškas" arba „tecniškas produktingumas" t. y. toji apystova, kad kapitalo pagalba galima daugiau produktų pagaminti, kaip be kapitalo, buvo prietaringai supainiotas su kapitalo „vertės produktingumu", t. y. su tariama kapitalo jėga, gaminti daugiau vertės, kaip jis patsai turi. Palygink mano „Gesch. u. Kritik", 2 laidą, p. 130, 156, ir 4 laidą p. 96, 125.

3) „Das Kapital", p. 236.

varankiškų dalių; bet teoretikas, kuris tautos ūkio gamybos procesą nori suprasti gyvame sąryšyje, neturi tuo atrodymu apsigauti ir privalo profesiniu susiskaldymu aptemdintą gamybos darbo vienumą savo dvasioje vėl atstatyti. Prie Rodbertuso žymiausių nuopelnų ir priklauso, kad jis tat padarė labai meistriškai.[1])

Kaip tik šis tikrai tautaukiškas nagrinėjimo būdas veda mus vis dėl to į vieną abejojimą, kuris dar privalo būti be dvejojimų išspręstas. Atitinkamai aukščiau pasakytam, vartojamų gėrybių gamybos perijodas, griežtai imant, nuo to momento, kai pirmu kart buvo pajudinta ranka pagaminti pirmutiniam tarpiniam produktui, kuris naudojamas vartojamai gėrybei pagaminti, ligi jo pagaminimo, turi būti patsai parinktas. Mūsų laikais, kai bekapitalė gamyba beveik visiškai yra išnykusi, ir viena karta gamina tarpiniais produktais, sukurtais pirmesnių kartų, tai griežtai apskaičiavus, beveik kiekvienos vartojamos gėrybės gamybos perijodas gauna pradžią toli praėjusiuose šimtmečiuose. Vaikas, kuris šiandien savo peiliuku nupiauna žilvitį, griežtai paėmus, yra tik rūdakasio darbo tęsėjas, to rūdakasio, kuris prieš šimtmečius pirmu kas-

---

[1]) Naujesniais laikais ypatingai J. B. Clarkas vidujinius darbo padalinimu suskirstyto tautaūkiško gamybos proceso ryšius atvaizdavo beveik nepraneštinu gyvumu ir plastiškumu; palyginkjo „Distribution of wealth" 1899, Aš mielai naudojuos proga pareikšti aukštai pagarbai ir nusistebėjimui, kurį jaučiu moksliškai šio žymaus rašytojo darbuotei, nors aš ir turiu griežtai priešintis paskiroms jo išreikštoms pažiūroms. — Priešingai aš turiu pažymėti, kaip apgailėtiną atžagareiviškumą analyzėje, jei naujausiu laiku Casselis sąmoningai tyčiomis moksliškam stebėjimui stato priešakin vėl tik dalis. Jam kiekviena gamybos proceso darbo padalinimo stadija reiškia savistovį „gamybos procesą" ir kiekvienos tokios dalies ilgis atitinkamo gamybos proceso „gamybos perijodą"; apibendrintą stebėjimą jis laiko, bent kapitalo palūkanų problemai, bereikalingu, nes jo stebėjimo būdas esąs vienintelis „kuris palūkanų problemai turi kai kurios reikšmės". (Nature and necessity of interest, p. 123).

tuvo smūgiu pradėjo kasti šachtą, iš kurios buvo kasama rūda peiliuko ašmenims gaminti. Žinoma, iš to pirmykščio, prieš šimtmečius pradėto darbo čia yra begalo maža dalelė, kuri sudaro neapskaičiuojamą ir visai nežymią šiais laikais atlikto gamybos darbo trupmeną, ir dėl to būtų duotas gana netikras vaizdas apie panaudotą kapitalizmo laipsnį piaunant žilvitį, norint apie jį spręsti pagal absoliutinį laikotarpį tarp pirmo pradėto darbo atomo ir daikto užbaigimo. Daug svarbiau ir tiksliau atsižvelgti į tą laiko tarpą, kuris vidutiniškai praeina tarp palaipsniui daiktui leidžiamų pirmykščių gamybos jėgų, darbo ir žemės naudojimų, ir galutinų vartojamų gėrybių pagaminimo. Tasai gamybos metodas yra stipriau kapitalistinis, kuris vidutiniškai vėliau apmoką daromą pirmykščių gamybos jėgų dėjimą. Jei, pav., tam tikros vartojamos gėrybės pagaminimas iš viso kaštuoja 100 darbo dienų — suprastinimo dėliai aš apleisiu žemės naudojimų bendradarbiavimą — iš kurių viena darbo diena buvo padėta prieš 10 metų, kiekviena sekanti prieš 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2 ir prieš vienerius metus, o visos kitos 90 dienų įdėtos betarpiškai prieš darbo atlikimą, vadinasi, pirmoji darbo diena apsimoka po 10 metų, antroji po 9, trečioji po 8 ir t. t., tuo tarpu kaip kitos 90 tuojaus apsimoka; tai vidutiniškai visos 100 darbo dienų apsimoka po

$$\frac{10+9+8+7+6+5+4+3+2+1}{100} = \frac{55}{100}$$

t. y. apytikriai jau po pusės metų. Jei kitos gėrybės gamyba taip pat iš viso reikalaus šimto darbo dienų, kurios taip pat turi būti išleistos per dešimtmetinį perijodą, bet taip, kad pirmais šių 10 metų leidžiamos 20 darbo dienų, antrais taip pat 20 darbo dienų, nuo trečių ligi dešimtų po 5 ir betarpiškai prieš darbo atlikimą paskutinės 20 darbo dienų, tas vidurkis bus visai kitokis ir daug aukštesnis; jis sudarys

$$\frac{200+180+40+35+30+25+20+15+10+5}{100} = \frac{560}{100}$$

vadinasi, daugiau penkių su puse metų. Labai galimas daiktas, kad be to abiejais pavyzdžių atvejais bus ir kokia nors trupmena darbo dienos suvartotos prieš šimtmečius; bet dėl savo mažumo ji vargu bau galės padaryti įtakos į vidurkį ir todėl daugeliu atvejų gali būti tiesiog apleista.[1])

Kai aš aukščiau kalbėjau apie gamybos vingio pailginimą ir apie kapitalizmo laipsnius, tai aš norėjau būti suprastas kaip tik išdėstyta prasme. Vingio didumas ar mažumas, pailginimas arba sutrumpinimas negali būti matuojamas absoliutiniu gamybos kelio ilgiu tarp pirmų ir paskutinių įdėtų darbo atomų — nes šiaip gal būt riešutų daužymas plaktuku, kurio geležis atsitiktinai paeina jau iš senovės romėnų atkastų kasyklų, būtų „kapitalistinis" gamybos būdas, — bet taip pat ir ne skaičiumi savistoviais pavadintų tarpinių sąnarių, per kuriuos eina gamybos procesas — nes tada

---

[1]) Pirmoji tekste sudaryta schema atitinka tokį gamybos atvejį, kur naudojamasi vienu vieninteliu įrankiu, kurio pagaminimo eiga siekia 10 metų atgal, pav., kirvio iš Bessemero plieno. Gi antroji schema atitinka tokią gamybą, kur šalia kirvio naudojama dar eilė kitų kapitalistinių įrankių, padedamųjų priemonių, pagelbinių medžiagų, kurių atsiradimas siekia taipogi netoliau 10 metų atgal. Šis palyginimas aiškiai rodo kelią, kuriuo, nedidinant absoliutaus gamybos perijodo ilgio, kapitalizmo laipsnį, tačiau, galimą padidinti labai žymiai; reikia tik pastumti skaitmeninį santykį tarp parengiamai ir užbaigiamai dirbančių darbininkų. Ar kiekvieniems 10 baigimo stadijos darbininkams leidžiama dirbti tik po vieną darbininkų dešimtmetiniam prirengiamam darbui, arba priešingai, kiekvienam darbą baigiančiam darbininkui leidžia parengiamai dirbti dešimtmetį kitiems 10 darbininkams, vistiek abiejais atvejais visas gamybos procesas įvyksta 10 metu laikotarpio ribose. Bet pirmame atvejuje baigiantieji darbininkai bus aprūpinti įrankiais, medžiagomis ir t. t. labai menkai, antrame atvejuje apsčiai: antroji eigą nepalyginamai kapitališkesnė.

paukščių gaudymas vaiko, kuris naudodamasis trimis tarpiniais produktais, rykštė, klijais ir spąstais, dar tą pačią dieną, kurioje pradėjo gaminti šias kapitalo gėrybes, pagauna paukščius ir juos suvalgo, būtų kapitališkesnis už ilgą aplinkinį kalnakasio darbą, kuris ištisus metus pasišvenčia vienai vienintelei šachtai kasti: — bet jis matuojamas vidutiniška kelio ilgiu, kuris eina tarp laipsniško darbo ir žemės jėgų dėjimo ir vartojamos naudos gavimo. Tik esant tokiems gamybos metodams, kur pirmykščių produktingų jėgų dėjimas vienodai pasidalina visam gamybos perijodui, absoliutinis gamybos perijodo ilgis tuo pat esti ir tinkamas kapitalizmo laipsnio matas.[1])

Tad ten, kur aš savo knygoje turėsiu iliustruoti kapitalizmo laipsnį įvairiu gamybos perijodo ilgiu, aš visada pagrindan dėsiu vienodai užpildytų gamybos perijodų prielaidą; aš noriu, neturėdamas geresnio išsireiškimo jiems atskirti nuo absoliutinių gamybos perijodų, pažymėti juos trumpiau, „vidutiniškais gamybos perijodais". Nes mano taip pat dažnai naudota „vidutiniško laukimo laiko" sąvoka, kaip aš iš pat pradžios turiu pasakyti galimam nesusipratimui išvengti, nėra identiška vienodai užpildyto „vidutinio gamybos perijodo" sąvokai; bet ji yra su juo tokiame pat tikrame kaip ir paprastame santykyje, todėl ir abu dydžiai vienodai gerai gali veikti kaip gamybos ilgio matai. Atsitinka, būtent, kaip tat lengvai matyti, ir kaip tat vėlesne proga bus dar aiškiau išdėstyta, kad vidutinis laukimo laikas nuolatos sudaro pusę vienodai užpildyto gamybos perijodo: jei darbininkas dirba per penkerius metus vienodai gamindamas produktą, kuris po penkerių metų bus baigtas, tai savaime aišku, kad jis turės laukti savo pirmosios darbo dienos išdavų penkerius metus, paskutinės dienos išdavų tik kelias valandas, gi vidutiniškai visų padėtų darbo dienų — $2\frac{1}{2}$ metų[1]).

1) Palygink įdomų kapitalo investavimo eigos apskaičiavimą ir grafinį atvaizdavimą pas Jevonsą, „Theory of Pol. Ec." II laida, p. 249.

Perkelkime dabar sakytą iš mažo į didelį, nuo atskirų gamybos aktų į visos tautos ūkio sąlygas. Kiekviena tauta kiekvienais metais iš naujo gauna savo disponavimui tam tikrą pirmykščių produktingų jėgų, darbo ir žemės tiekinių kiekį. Juo arčiau jos gamyba stovi prie bekapitalės — absoliučiai bekapitalės nėra — juo didesnė dalis kasmet disponuotinomis pavirtusios produktingos jėgos dar tais pačiais metais paverčiamos vartojamomis gėrybėmis; juo kapitalistiškesnė yra gamyba, juo mažesnis kiekis dabartinių produktingų jėgų bus dar šiais metais suvartotas ir juo didesnis kiekis bus investuotas į tarpinius produktus, kurie tik būsimais perijodais neš vartojamus vaisius; ir vėlgi juo tolimesniais perijodais jie juos neš, juo aukštesnis yra kapitalizmo laipsnis. Beveik be kapitalo produkuojanti tauta tokiu būdu suvartoja kasmet savo tų pačių metų produktingų jėgų vaisius, kapitalistiškai gaminanti tauta mažesne dalimi šių metų vaisius, didesne dalimi pereitų metų produktingas jėgas, ir tuo tarpu vėl kuria tarpinius produktus ateinantiems metams. Ir ji juo daugiau vidutiniškai vartoja pereitų metų produktingas jėgas, ir juo daugiau rūpinasi ateitimi, juo aukštesnis yra kapitalizmo laipsnis.

Ir dabar aš drįstu tikėtis likti suprastu be jokio klaidingo aiškinimo, jei aš baigdamas, bendrą kapitalistinės gamybos proceso vaizdą sutrauksiu tokiais trumpais žodžiais.

---

1) Knut Wicksell, kuris tarp kitko, turi visiškai tikrą pažiūrą į čia liečiamų savokų ir dydžių tarpusavį santykį, būtu daugiau linkęs išsireiškima „gamybos perijodas" visiškai atmesti ir operuoti vien tik (Jevonso įvestu ir su mano „vidutiniu laukimo laiku" sutampančiu) „investavimo laiko" savoka. (Finanztheoretische Untersuchungen. Jena 1896. p. 30). Nepriduodant dalykui per daug didelės svarbos, nes ir dėl Wickselio jau iškelto abiejų sąvokų „tampraus saryšio" jie nesunkiai duodasi tarpusaviai substituojami, aš vis tik tikėčiau, kad daugeliui reikalingu kapitalo mokslui stebėtimų, „gamybos perijodo" sąvoka iš šių abiejų yra kartu pažymingesnė ir vaisingesnė.

Visos vartojamos gėrybės, kurias gamina žmogus, atsiranda iš žmogaus jėgos bendradarbiavimo su gamtos jėgomis, kurios iš dalies esti ūkiškos, iš dalies laisvos gamtos jėgos. Žmogus tomis elementarinėmis gamybos jėgomis gali gaminti norimas vartojamas gėrybes arba netarpiniai, arba tarpininkaujant tarpiniams produktams, kurie vadinami kapitalo gėrybėmis. Paskutinysis metodas reikalauja laiko aukos, bet duoda naudos produktų masės padidėjimu, kuris nors ir mažėjančių laipsnių, paprastai esti dar susijęs ir su palaipsniškų gamybos vingio pailginimu[1]).

Kapitalo palūkanos*).

1 skyrius. Dabartis ir ateitis ūkyje.

Dabartinės gėrybės paprastai turi aukštesnę vertę kaip tos pačios rūšies ir skaičiaus būsimos gėrybės. Šis

1) Aš jau kartotinai nurodžiau, kad šiame skyriuje išdėstytas mokslas nuo šio veikalo pirmos laidos pasirodymo tapo daugelio nesusipratimų ir abejonių objektu. Man labai rūpi jo visiškas, pilnas nuskaidrinimas. Tad žinoma turiu taikytis iškeltų abejojimų turiniui. Bet kadangi pastarųjų pamatavimai labai išsišakoję ir pakeliui paliečia labai įvairialyčius, o ypatingai ir tokius teoretinius smulkius klausimus, kurių negrinėjimui šioje mano knygos vietoje mes dar ne pakankamai esame pasiruošę, aš pasiryžau, reikalingus ginčus iš teksto visiškai išleisti ir juos perkelti į eilę savistovių „ekskursų" mano knygos gale. Tat yra ekskursai nuo I ligi V. Aš prašau palankius skaitytojus, nežiūrint šio išskyrimo vietos atžvilgiu, laikyti juos integraline mano mokslo dalimi, ypač, kad didesnė jų turinio dalis visai netarnauja vien tik poleminiams tikslams, bet didžiumoje papildo ir pagilina išdėstytą tekste.

*) Iš Positive Theorie des Kapitales, IV Buch. 1909.

dėsnis yra pagrindinis ir centrinis punktas palūkanų teorijos, kurią aš čia rengiuosi išdėstyti. Per jį eina visos gijos palūkanų reiškiniams išaiškinti, ir apie jį ir išvidiniai ir laukujai spiečiasi visas mūsų atliktinas teoriškas darbas. Viena aiškinimo pusė turi uždavinį įrodyti savo pačio teisingumą, antra pusė turės tada parodyti, kaip iš to fakto, kad dabartinės gėrybės aukščiau vertinamos, kaip būsimos, neišvengiamai ir naturaliai atsiranda visi įvairiopi pavidalai, kuriais pasireiškia palūkanos. Šiame skyriuje pirmasis uždavinys turi būti atliktas tokiu rūpestingumu, kuris atitinka įrodytino dėsnio lemiamą svarbą. Tuo pat tikslu aš dar mesiu bendrą žvilgsnį į medžiagą, kuri nuostabiu būdu ligi šiol[1]) moksliškai nepaprastai menkai ištirta, nors turi matomai aukščiausią reikšmę: į dabarties ir ateities žmonių ūkio santykį.

Mes gyvename dabartyje, bet mūsų ateitis nėra mums neįdomi: mūsų išmintingi norai siekia dabartį ir ateitį apimančios gyvenimo gerovės. Ir jei mes savo ūkiui statome tolimus tikslus, tai yra ne kas kita kaip tik išvada iš visuotino gyvenimo dėsnio — rūpintis dabartine ir būsima gerove. Tikrumoje ateitis užima mūsų ūkiškuose rūpesčiuose daugiau vietos, daugiau, kaip tat paprastai manoma. Tat pagrinde yra banalinė, betgi retai visa savo svarba suprantama tiesa, kad ištikrųjų mes tik mažesne dalimi ūkininkaujame dabarčiai, o daug didesne dalimi ateičiai.

„Ūkininkauti ateičiai“: išaiškinkime, ką tat pasako. Tat nori pasakyti, jog mes dabartyje rūpinamės tuo, kad mes ateityje turėtume priemonių patenkinti tokioms reikmenėms, kurios pasireikš tik ateityje. Kitais žodžiais tariant, norima pasakyti, kad džiaugsmo ir skausmo jausmai, kuriuos mes tepatirsime tik ateityje, spiria mus jau dabar gaminti gėrybes ir tiekinius, kurie parodys savo naudą tik ateityje. Bet kaip atsitinka, kad dar nejaučiami, vadinasi, bendrai neja-

[1]) Rašyta 1888 metais.

čiami jausmai yra mūsų valios ir mūsų veiksmų motorai?

Duoti į šį klausimą visose smulkmenose tinkamą atsakymą nėra visai lengvas, ir net specialinės psichologijos ligi šiol dar toli gražu nepilnai išspręstas uždavinys. Tačiau vis dėlto man atrodo, kad yra bent tam tikrų, pakankamo empirinio patikimumo pagrindinių faktų, kuriais, duodant atsakymą, kiekvienu atveju galima pasiremti. Mes vargiai turime gabumą nujausti, tikra to žodžio prasme, būsimus jausmus, kaip tat priimdavo senesnių psichologų bei nacionalekonomistų mėgiama konstrukcija, bet užtat mes tikrai turime kitą gabumą, juos išanksto įsivaizduoti. Arba mes tą pačią reikmenę, kurios būsimo pasireiškimo mes laukiame, jautėmė jau praeityje, kartą ar dažniau, ir laikome mūsų dvasioje atminimo paveikslą apie tai, arba mes jau esame bent pergyvenę tokias reikmenes ar pajūčius, kurie turi tam tikrą panašumą laukiamiems būsimiems pojūčiams ir sudaro mums iš tokių analoginių atsiminimų daugiau ar mažiau tikrą vaizduotės paveikslą: tokiais atsiminimų ir vaizduotės paveikslais remiasi mūsų ūkiška kalkuliacija ir mūsų ūkiški sprendimai. „Netikras ir apgaulingas pagrindas"! sušuks tūlas išmetinėjimo pilnu tonu. Taip! bet vis dėlto jis yra veik vienintelis, kurį mes naudojame. Tat tiesiog priklauso retai išimčiai, jei mes gėrybių vertinimą arba ūkišką sprendimą darome remdamiesi tuo momentu netarpiai jaučiamu sielvartu. Juk gero ir civilizuoto ūkio charakteringą bruožą kaip tik ir sudaro rūpinimasis reikmenėmis tokiu dėmesiu, kad nepritekliaus jausmas, į kurį veda nepatenkinta reikmenė, negautų pilnai išsibūjoti. Mes imame gaminti mūsų valgius ne tuomet, kai mūsų alkis pasiekia aukščiausio punkto; mes nelaukiame, ligi potvinio vanduo apsems mūsų namus ir kiemą, ir tik tuomet galvosime apie pylimo darymą; mes nedelsime ligi ugnis pasirodys apie mus, ir tik tada pradėsime gaminti gaisro siurblius. Tuo laiku, kai mes darome ūkiškus sprendimus, tos reikmenės, kurių tenkinimą

turime galvoje, beveik visados esti ateityje ir dėl to jos nėra tikri pojūčiai, nors ta ateitis ir visiškai arti būtų, bet jie esti mumyse veiklūs vien tik kaip vaizdavimasis. Tūlas net tas reikmenes, dėka kurių jisai vertina savo kasdieninio vartojimo gėrybes, ir praeityje niekados pilnai nėra jautęs! Daugelis turtingų žmonių žino tik iš pasakų kaip skaudus yra badas!

Tuo tarpu aišku, kad mes, kaip toji įsivaizdavimo galia ir bebūtų apgaulinga, ir kiek ji mus paskiru atveju ir klaidintų, vis tik dar turime pilnai pakankamos priežasties už jos turėjimą būti likimui širdingai dėkingi. Nes jei mes jos neturėtume, tai mes, žinoma, būsimoms reikmenėms, kurios nebūtų dabar nei jaučiamos, nei išanksto pasireiškusių vaizdų įspėtos, negalėtume iš anksto pasirūpinti: veiklus rūpestingumas pasireikštų visados tik paskui atsiradusių trūkumų pavėluotomis akimirksninėmis priemonėmis, ir mes būtume daugiau nuskurę už daugiausiai nuskurusius barbarus ir abejingai gyventume diena iš dienos.

Betgi ūkininkavimui dar nepakanka to, kad būtų tik galvojama apie reikmenes, kuriomis reikia rūpintis. Kaip kiekvienas ūkininkavimas pareina nuo kvantitetinio reikmenėms patenkinti priemonių trūkumo (Ungenügen), taip nuo ūkininkavimo nėra atskiriamas ir nuolatinis pasirinkimas, nuolatinis tų reikmenių atrinkimas, kuriomis galima ir privalu rūpintis, iš tų kitų kuriomis toliau nebereikia rūpintis. Atrinkimas, žinoma, išeina iš palyginimo svarbumo bei skubumo, arba norėjimo ir nenorėjimo jausmo intensyvumo, kuris susijęs su paskira reikmene ir jos tenkinimu. Jei, taigi, labai retai gali atsitikti, kad mes ūkiško sprendimo akimirksnyje aktualiai jaučiame tą v i e n ą reikmenę, kuriai jis skirtas, tai dar rečiau esti, kad mes tuo pačiu laiku pergyventume kaip aktualius jausmus v i s u s tuos džiaugsmo bei skausmo jausmus, iš kurių mes pasirinkome kai kuriuos vykdyti, ar nuo kai kurių pasiginti. Mūsų palyginimai turi būti atlikti beveik visados dalimi ir labai dažnai turi visiškai remtis vaizdavimosi

paveikslais, kuriuos mes sudarome sau apie būsimus jausmus. Tat veda mus į faktą, kurį aš įsakmiai norėčiau iškelti: vaizduojami būsimi jausmai yra palygintini (kommensurabel) ir su dabartiniais aktualiai jaučiamais jausmais, ir vieni su kitais, o šie taip pat vėlgi neatsižvelgiant į tai, ar jie priklauso tam pačiam ar įvairiems laikotarpiams. Aš vienodai gerai galiu pataikinti pasirinkti tarp džiaugsmo, kuris tuo momentu man atrodo pageidaujamas, ir tarp kito džiaugsmo, kurį aš tegalėsiu turėti tik po aštuonių dienų, ir taip pat tarp dviejų džiaugsmų, kurie abu galės įvykti po aštuonių dienų, pagaliau tarp dviejų džiaugsmų, kurių vienas įvyks per aštuonias dienas, antras per aštuonius mėnesius ar aštuonerius metus.

Tai, kad mes dabartiniams veiksmams skoliname motyvus iš būsimų jausmų, sudaro vieną pusę mūsų santykio su ateitimi. Antrą sudaro tai, kad mes savo dabartiniais veiksmais rengiame naudingus tiekinius arba gėrybes ateičiai. Mūsų lėšas sudarančios gėrybių masės analizas parodo, kad žymiai didesnė mūsų gėrybių masės dalis turi „būsimų gėrybių" pobūdžio. Visos be išimties gaminamosios gėrybės su visa jų nauda visiškai priklauso ateities patarnavimams. Patvarios vartojamos gėrybės teikia dabarčiai tik savo naudingų patarnavimų trupmeną, o didelę daugumą taip pat ateičiai. Iš naudingų tiekinių gyvenamo namo, kuris pav., bus naudojamas per šimtą metų, tik begaliniai maža trupmena tarnauja „šiai dienai", vis dar labai maža trupmena šių metų laikotarpiui, o didžiausia dalis tolimesnės ateities laikotarpiams. Net iš vartojamų gėrybių, valgio ir gėrimų, kūro ir šviesos, kuriuos mes laikome parengę netarpiniam vartojimui, tik dalis tarnauja tam akimirksniui, tuo tarpu didesnė dalis pasilieka vartoti nors ir ne tolimai ateičiai. Kaip mūsų motyvuose dominuoja būsimi jausmai, panašiai ir mūsų gėrybių atsargose — „ateities gėrybės".

Pasikartoja dar ir kitas svarbus bruožas. Kaip būsimi jausmai, šiokio ar tokio laikotarpio jie priklausytų,

yra palygintini tarp savęs ir su dabartiniais jausmais, taip pat yra palygintinos ir „ateities gėrybės" ir tarp savęs ir su tam akimirksniui tarnaujančiomis dabarties gėrybėmis. Mes galime palyginti vertę kamelijų bukieto, kuris tarnauja tam momentui pasidžiaugti, su bilietu į koncertą, kuris įvyks per aštuonias dienas, arba taip pat su bukietu rožių, kuris išaugs tik kitą vasarą, ir net vieną iš tų gėrybių atiduoti už kitą. Čia nesudaro jokio skirtumo, ar ta „ateities gėrybė", kurią mes lyginame arba mainome, dabartyje jau yra parengta, ar ją dabartyje fiziniai reprezentuoja bent gamybos priemonės, iš kurių ji bus pagaminta, ar jos darbartiniu momentu nei pačios nėra, nei ji šiaip kokiu būdu reprezentuojama: jei jinai siaura ir tikriausia prasme yra „ateities gėrybė". Taip, dabartinius pinigus mes išmainome ne tik vien į tinkamą vartoti dabartiniu laiku gėrybę „duoną", bet ir į dabartinę produktingą gėrybę „miltai", kurioje glūdi ateities gėrybė „duona"; taip pat mes atperkame iš žemininko už dabartinius pinigus „kitų metų derlių"; ložų abonementuose mes perkame būsimus operos dainininkų arba artistų tiekinius; pirkdami valstybinę rentos obligaciją mes dabartinius savo pinigus mokame už eilę būsimų mokėjimo ratų ir t.t. Būsimos gėrybės ir naudingi tiekiniai, aš turiu pagrindo tat pabrėžti, yra mums kaip tik visiškai paprasti ūkio objektai, lygiai kaip ir būsimi jausmai yra mums visiškai paprasti ūkio motyvai. Abu turi pagrindo mūsų asmens kontinuitetė. Kas atsitiks mums per savaitę arba per metus, m u s paliečia nemažiau, kaip tat, kas atsitiks mums šiandieną, ir todėl abu turį vienodos teisės į mūsų ūkišką atsižvelgimą, kurio tikslas kaip tik ir yra rūpintis „m ū s ų g e r o v ė".

Ar šis principialinis lygiateisumas visados atitinka pilną praktišką lygiateisumą, yra kitas klausimas, kuriuo mes dar daug kartų užsiimsime. Rūpestis apie ateitį stato ne menkus reikalavimus dvasinei, o truputį ir moralinei jėgai, ir tie reikalavimai ne visose raidos pakopose vienodai buvo žmonių pildomi. Dabartis visa-

dos pasiekia savo. Nes ji prasiskverbia per pojūčius, kuriuos mes visi turime. Šaukti valgyti, jei jau paima alkis, pataiko ir kūdikis vystykluose. Bet ateitį mes pirma turime įsivaizduoti. Ir būtent tam, kad galėtume veikti ateityje, mes turime sudaryti mūsų dvasioje dvigubą vaizdų eilę. Viena vaizdų eilė liečia mūsų pačių būklę. Mes turime sudaryti sau paveikslą apie tai, kokia bus mūsų noro, trūkumo, jutimo būklė bet kuriame būsimame laiko tarpe. O antra vaizdų eilė liečia tų priemonių likimą, kurių mes imamės dabartyje ateities naudai. Pažindami priežastinius procesus mes turime iš anksto sudaryti sau tinkamą vaizdą apie tai, kurio gėrybių pavidalo, kokiais kiekiais ir kuriuo laikotarpiu jie pasireikš kaip tų produktingų arba prekybinių veiksmų vaisius, kuriuos mes pradedame dabartyje. Aiškiai ir tiksliai atlikti tokį dvejopą vaizdavimo darbą kiek tolimesnei ateičiai visiškai neįmanoma yra kūdikiui ir labai nepakankamai vaikui ir barbarui. Civilizacija ir šiame sunkiame mene moko mus eiti žingsnis po žingsnio pirmyn. Bet ir toliausiai pažengusioje tautoje šis vaizdavimosi menas, o drauge su juo ir praktiškas ūkiškas rūpinamasis ateitimi, dar nepaprastai yra tolimas nuo tobulumo. Tebūnie jau ateitimi rūpinimosi laipsnis toks kaip visada, — kur tik bendrai tuo rūpinimasi, o tat esti net barbarų giminėse,—ateities gėrybės ir naudingi tiekiniai taip pat sudaro faktinus mūsų ūkio vedimo objektus, kaip ir dabarties gėrybės. Mes jų siekiame, mes gaminame jas, mes vertiname, perkame ir parduodame jas.

Mes v e r t i n a m e jas: tat yra punktas, į kurį reikia arčiau pažvelgti. Kuriais pagrindais mes vertiname būsimas gėrybes? Ogi tais pačiais, kuriais apskritai įspėjame gėrybių vertę. M e s v e r t i n a m e j a s t ą j a p a s k u t i n ė n a u d a, k u r i o s j o s m u m s a t n e š p a g a l r e i k a l i n g u m o i r p a d e n g i m o s a n t y k į. Čia, žinoma, tenka turėti omenyje viešpataujančius reikalingumo ir padengimo santykius ne dabartiniu momentu, bet tame b ū s i m a m e laiko-

tarpy, kuriame atitinkamos gėrybės turi būti mums paruoštos. Apgultieji tvirtovėje, kur viešpatauja badas, vertins ir apmokės būsimus javus, kuriuos žadama jiems pristatyti praslinkus metams po apgulimo nuėmimo, žinoma, ne pagal akimirksnio vargo laipsnį, gi atvirkščiai, alūdaris, pav., sausio mėn. pirkdamas 100 kūbinių metrų ledo, pristatytino artimiausios vasaros liepos mėnesyje, vasarą ledą taipogi tikrai nevertins pagal sutarties sudarymo metu esantį perteklių, bet pagal numatomą trūkumo pasireiškimą vasarą.

Tuo tarpu labai dažnai, nustatant būsimų gėrybių vertę, iškyla elementas, kuris duoda mums progos vertinti jas kiek arba ir daug žemiau už būsimą jų paskutinę naudą, kas, tačiau, kaip aš tuojau turiu pridėti, nieko bendra neturi su palūkanų reiškinio atsiradimu. Šis elementas yra netikrumas. Nieko būsimo mums nėra absoliučiai tikra. Nors mes dabartyje esame nustatę ir labai tvirtus ryšius, iš kurių laukiame, kad jie ateityje sukurs arba šiaip suteiks mums tam tikrų gėrybių, tai vis dėlto tikras mūsų laukimo išsipildymas niekados nėra tikras griežta to žodžio prasme, bet tik daugiau ar mažiau tikimas. Žinoma, dažnai tikimybė esti tokia ypatingai didelė, kad ji praktiškai gali būti skaitoma tikrenybe, pav., viltis, kad Rotšildo akceptuotas vekselis bus apmokėtas. Tokiais atvejais mes apleidžiame tą begaliniai mažą likutį, kurių nepritenka ligi pilnos tikrenybės, ir dėl netikrumo nieko neatskaitome vertindami būsimą vekselio sumą. Tačiau dažnai tikimybė toli atsilieka nuo pilnos tikrenybės, pav., laukiant derliaus, kuriam pasiekti laukininkas padarė nors ir viską, ką galėjo, ardamas, tręšdamas, sėdamas ir t. t., bet kuris vis dėlto gali būti visas ar dalinai sunaikintas ledų, sausrų, potvinių, amaro; kartais ji nukrinta ligi labai tolimos galimybės lygio, pav. turint vieną iš šimto išleistų loterijos bilietų, kuriems tenka vienintelis 1000 fl. išlošimas.

Tokiais atvejais ūkininkaujantiems žmonėms iškyla tam tikrų keblumų. Ar jie netikras būsimas gėrybių

sumas turi taip vertinti, lyg kad jos būtų tikros? Negalimas dalykas! Nes tuomet kiekvieną loterijos bilietą, kuriuo tikimasi išlošti 1000 fl., tektų vertinti pilnu 1000 fl., kiekvieną net ir abejotiniausį reikalavimą vertinti visa nominaline suma; tokia vertinimo praktika kiekvieną, kuris nuosakiai jos laikytųsi, per trumpiausį laiką privestų prie bankroto. O gal netikrų būsimų gėrybių sumų visiškai nereikia vertinti, jokios reikšmės mūsų gerovei joms neduoti? Taip pat negalimas ir taip pat pragaištingas dalykas! Nes tuomet loterijos bilietui su netikra išlošimo viltimi, nors ji būtų lygi 999 iš 1000 išduotų bilietų, negalima būtų duoti net nė mažiausios kainos, ir sėjai su netikru derliu nedėti nė mažiausios aukos! Iš dilemos, kuri dėl šio susidaro, tėra tik viena išeitis: mes turime ir netikroms būsimoms gėrybių sumoms pripažinti reikšmės mūsų gerovei apskritai, tačiau jų įgyjimo nepasitikimumą išreikšti jo laipsniais. Tat galima praktikoje padaryti ne kitaip, kaip tik tuo būdu, kad tai, kas išreiškiamą laipsniais, iš ten, kur tat esti, bet kur to negalima išreikšti, būtent t i k i m y b ė s laipsnio, perkeliama į ten, kur to nėra, bet kur tat galima išreikšti, — būtent į l a u k i a m o s n a u d o s d y d į; ir taip juo būtų didesnė, bet mažiau tikra nauda prilyginama mažesnei, bet tikresnei, ir šioji vėl dar mažesnei bet visiškai tikrai naudai. Trumpai tariant, mes redukuojame visas naudos galimybes į tikrenybę ir nustatome kompensaciją tuo, kad tat, ką mes turėtume pridėti prie laukiamos naudos tikimybės, idant ją padidinus iki tikrenybės, mes atimame iš jos dydžio, atsieit iš jos vertės. Taip mes apskaičiuojame Rotšildo pasižadėjimą pilną nominaline verte (neskaitant diskonto, kuris priklauso visiškai kitai reiškinių sričiai), tuo tarpu vieną iš 1000 išleistų loterijos bilietų, kuriuo galima išlošti 1000 fl., įvertiname 1 fl., vieną iš 100 tokių pat bilietų — 10 fl., vieną iš 10 — maždaug 100 fl.

Tiksliai paėmus, šis vertinimo būdas — atmetus praktiškai laukiamos ateities naudos visiško tikrumo

atvejį — yra visados klaidingas: nes — pasilikdami prie mūsų pavyzdžio — bilietas gali išlošti arba neišlošti; pirmuoju atveju, kaip vėliau pasirodo, jis buvo vertas 1000 fl., antruoju—nieko, bet jokiu būdu ne 1, arba 10, arba 100 fl. Bet kiek atskiru atvejų šis vertinimo būdas ir esti klaidingas, jis vis dėlto pagal didžiųjų skaičių dėsnį bent vidutiniškai iš daugelio atveju pataiko apytikriai teisingą vertinimą, ir dėl to, nesant geresnio vertinimo metodo, kuris pašalintų mūsų numatymų neįspėjimą, jis pateisinamas kaip praktiškas metodas, kuris vartojamas laikinai, iš bėdos. Aš dar kartą pakartoju, kad netikrume glūdančios tam tikrų ateities gėrybių mažesnio vertinimo priežastys niekuo neprisideda prie palūkanų reiškinio atsiradimo. Menkesnis vertinimas, į kurį jis veda, pasireiškia tik dalinai būsimų gėrybių dalyje, ir čia jis turi riziko premijos atskaitymo pobūdį.

Nežiūrint ką tik atvaizduoto ypatingumo, dabartinių ir būsimų gėrybių vertinimas eina pagal vienodas taisykles. Bet iš to dar peranksti būtų padaryti išvados, kad dabartinių ir būsimų gėrybių verčių dydžiai turi būti taip pat vienodi. Atvirkščiai: kadangi dabartinės gėrybės esti dispoonuotinos kitu laiku, vadinasi kitomis faktinomis sąlygomis, ir skirtos tarnauti kitai reikmenių sričiai, kaip būsimos gėrybės, tai pagal viso to, ką mes žinome apie vertę, galima iš anksto sakyti, kad ir jų vertė visados bus kitoniška. Tat taip ir esti. Galima todėl mūsų tyrinėjimams nustatyti tokį pagrindinį dėsnį: dabartinės gėrybės visados turi aukštesnę subjektyvinę vertę, kaip būsimos tos pačios rūšies ir skaičiaus gėrybės. Ir kadangi subjektyvinių vertinimų atsveriančioji (Resultante) nustato objektyvinę mainovertę, tai dabartinės gėrybės visados turi ir aukštesnę mainovertę ir kainą, kaip būsimos tos pačios rūšies ir skaičiaus gėrybės.

Ši išvada yra sąveiksmio vaisius eilės priežasčių, kurios atskirai paėmus yra gana įvairios prigimties, bet atsitiktinai daro įtakos ta pačia linkme. Mes jas iš eilės ir panagrinėsime.

Pirmas pagrindas.

Pirmasis svarbiausias pagrindas, kuris tinka tam, kad iššauktų dabartinių ir būsimų gėrybių vertės įvairumą, glūdi reikalingumo ir padengimo sąlygų įvairume, įvairiais laikais. Juk dabartinės gėrybės, kaip žinoma, gauna savo vertę iš reikalingumo ir padengimo (Bedarf und Deckung) santykių dabartiniu laiku, būsimos gėrybės iš tų pačių santykių būsimame perijode, kuriame jos bus turimos. Jei kuriam asmeniui labai trūksta dabartyje tam tikrų gėrybių arba gėrybių apskritai, o tuo tarpu jis gali tikėtis būsimame periode būti gausingiau aprūpintas, tai jis duotą kiekį tuojaus disponuotinų gėrybių visada labiau vertins kaip tą patį kiekį būsimų gėrybių. Tokis santykis ūkio gyvenime apskritai dažnai atsitinka. Jis ypatingai yra tipingas šiais dviejais svarbiausiais atvejais. Pirmą, visais staigiais vargo ir bėdos atvejais, ir antra, pas asmenis, kurie su pasitikėjimu žiūri į savo gerėjančio ūkiško būvio eigą. Iš pirmos priežasties ūkininkas, pav., kurį ištiko nederlius ar gaisras, amatininkas, kuris viską išleido susirgus ar mirus jo šeimos nariui, arba be darbo likęs darbininkas, sutartinai vertins dabartyje guldeną, kuris padeda jam išbristi iš sunkiausio vargo, nepalyginti aukščiau, kaip būsimą: to įrodymas esti lupikiškos sąlygos, kurias dažnai priima toki žmonės, kad tik tuo laiku gautų pinigų. Iš antros priežasties neturtingi įvairių rūšių naujininkai, meno ar Temidos pasekėjai, pradedą medikai, valdininkai ar prekybininkai lengvai ir mielai už dabartinę gėrybių sumą, kuri jiems padeda išsilavinti parinktoje profesijoje ir padeda ūkiškai egzistencijai sukurti, pasižada sumokėti žymiai didesnę

sumą, jei jie gali grąžinti ją jau pasiekę gausesnių pajamų.

Žinoma, tautos ūkyje ne retai esti ir priešingų atsitikimų. Yra asmenų, kurie dabartiniu momentu reliatyviai gerai apsirūpinę ir kurių apsirūpinimas ateityje matomai bus blogesnis. Šiai kategorijai tarp kitų priklauso labai gražus skaičius žmonių, kurių pajamos visiškai arba daugiausia eina iš asmeniškos veiklos, ir matomai, išseks, pasiekus jiem didesnio amžiaus, nustojus darbingumo. Prekybos agentas, pav. kuris būdamas 50 metų gauna 1000 fl. per metus, turi būti pasirengęs 10 metų praėjus nieko neturėti, nebent mažą 300 fl. pensiją, kuria jis apsidraudė draudimo įstaigoje. Tokiems asmenims su guldenu dabartyje, matomai, susijusi mažesnė paskutinė nauda, kaip su guldenu, kuris bus turimas ir naudojamas tik blogiau aprūpintoje ateityje, ir atrodo, todėl, matomai, kad jie dabartinį guldeną menkiau vertina už būsimą. Jis taip ir būtų vertinamas, jei dabartyje e s a n č i o s gėrybės būtinai turėtų būti ir v a r t o j a m o s dabartyje. Bet to nesti. Dauguma gėrybių, o ypatingai pinigai, kurie savo indiferentiškame pavidale reprezentuoja visas gėrybių rūšis, yra pastovūs ir dėl to gali būti paliekami tarnauti ir ateičiai. Tuomet dalykai tarp dabartinių ir būsimų gėrybių taip atrodo: būsimoms gėrybėms atviri t i k būsimieji naudojimai, dabartinėms — ir t i e p a t y s būsimieji ir be to dar, pagal pasirinkimą, — ir dabartiniai ir tie iš būsimų naudojimų, kuriems atsiranda proga per tarpinį laiką nuo dabarties ligi palyginimui paimto būsimo laikotarpio.

Dabar gali atsitikti dvejopai. Arba visi dabarčiai ir artimai ateičiai priklausą naudojimai, apskritai liečią atitinkamą gėrybę, esti mažiau svarbūs už anuos būsimus naudojimus; tuomet dabartinė gėrybė bus paliekta ir pastarajam, ir iš jo išves savo vertę; tuomet ji kaip tik yra lygi savo verte būsimai gėrybei, kuri galėtų tarnauti tam pačiam disponavimui. Arba, vienas iš pirmesnių naudojimų yra svarbesnis: tuomet dabar-

tinė gėrybė iš jo išveda savo vertę ir praneša tuo ateities gėrybę, kuri savo vertę gali išvesti tik iš mažiau svarbaus būsimo naudojimo. Paprastai dabartyje nežinoma ar neatsiras dėl bet kurio nenumatyto staigaus įvykio artimoje ateityje bet koks skubus pareikalavimas; vis tik tat g a l i įvykti ir tuo sudaryti kuriai nors dabartyje jau esančiai gėrybei šansą būti naudingai panaudotai, ko tik ateityje disponavimui patenkinti skirta gėrybė, žinoma, neturi; šansas, kuris apskaičiuojamas mums jau žinomu metodu, klaidingu bet praktišku, pagal jo tikimybę laipsniškai suskirstytų priedu prie vertės dydžio. Skaitlinėmis atvaizduojant: už 100 fl., kuriuos aš turėsiu nuo dabar (1909 m.) per penkerius metus, aš vis dėlto galiu gauti paskutinę naudą tik iš 1914 m. susidarysiančios padėties — prileisime, kad tai bus 1000 idealinių vienetų. Už 100 fl., kuriuos aš šiandien turiu, aš galiu realizuoti m a ž i a u s i a i t ą p a č i ą p a s k u t i n ę n a u d ą iš 1000, bet taip pat gali būti, kad jei tuo laiko tarpu skubus pareikalavimas sudarys patogias sąlygas gauti paskutinei naudai iš 1200, tai aš galiu realizuoti paskutinę naudą iš 1200. Jei tikimybė, kad tokia proga įvyks, lygi $^1/_{10}$, tai aš dabartinę 100 fl. vertė vertinsiu tikru 1000, ir be to dar dešimtadaliu galimų pertekliaus tiekinių iš 200, vadinasi drauge 1020 vienetų.

Dabartinės gėrybės blogiausiu atveju yra lygios vertės su būsimomis, bet naudingumo atžvilgiu, jos kaip esama atsarga yra pranašesnės.

Išimtis pasireiškia palyginti tik tais retais atvejais, kai dabartinių jau esamų gėrybių laikymas, ligi įvyksiant blogesniam apsirūpinimui ateity, yra sunkus arba nebegalimas. Pav., tąs atsitinka su gėrybėmis, kurios greitai genda, kaip antai ledas, vaisiai ir p. d. Kiekvienas vaisių pirklys rudeny būsimą centnerį vynuogių, pristatytinų balandžio mėnesyje, žymiai aukščiau vertins kaip centnerį dabartinių vynuogių!...

Reikalingumo ir padengimo sąlygų dabartyje ir ateityje įvairumo įtakos balansas susidaro taip: la-

bai daug asmenų, kurie dabartyje blogiau aprūpinti, kaip ateityje, dabartines gėrybes daug aukščiau vertina, kaip būsimas; daugelis asmenų, kurie dabartyje geriau aprūpinti kaip ateityje, bet kurie turi galimumo dabartines gėrybes palikti tarnauti ateičiai ir jomis per tarpinį laiką naudotis kaip atsargos fondu, dabartines gėrybes vertina lygiomis su būsimomis, arba taipgi dar kiek aukščiau; tik labai mažame skaičiuje atsitikimų, kai dabarties ryšiams su ateitimi gresia ar kliudo tam tikros apystovos, dabartinės gėrybės jų savininkams turi mažesnės subjektyvinės vartojamos vertės, kaip būsimos. Esant tokiai dalykų padėčiai, matomai, jei neveiktų net ir jokia kita sąlyga, kaip tik reikalingumo ir padengimo įvairumas dabartyje ir ateityje, subjektyvinių vertinimų atsveriančioji, kuri nustato objektyvinę mainovertę, susidarytų tokia, kad dabartinės gėrybės palyginti su būsimomis turėtų tam tikros aprėžtos pirmenybės, tam tikrą aprėžtą agio. Čia turi reikšmės dar ir kitos sąlygos, kurios veikia ta pačia linkme, bet dar stipriau.

Antras pagrindas.

Antras esti tas vienas iš daugiausiai pasekmių turinčių patyrimo faktų, kuris rodo, kad mes būsimus džiaugsmus bei skausmo jausmus tik dėl to mažiaus vertiname, kad jie yra būsimi ir todėl priklauso tolimesnei ateičiai, ir todėl toms gėrybėms, kurios yra skirtos joms tarnauti, priduodame tokią vertę, kuri atsilieka už tikro jų būsimos paskutinės naudos intensyvumo. Mes sistematingai mažiau vertiname mūsų būsimas reikmenes ir priemones, kurios tarnauja joms patenkinti.

Šis faktas tikrai esti, dėl to nėra jokios abejonės: bet atskirose tautose, gyvenimo amžiuose, individuose jis pasireiškia laipsniškai labai įvairiai. Labai aiš-

kiai jis matyti pas vaikus ir laukinius. Jiems mažiausias malonumas, jei tik jis tuo momentu gaunamas, atsveria didžiausią ir pastoviausią būsimą naudą. Ne viena indijonų giminė pardavė už porą „ugnies vandens" statinių jų tėvų žemę, savo pragyvenimo šaltinį baltaveidžiams! Deja, pasitaiko visai panašių dalykų ir mūsų aukštai kultūringose šalyse...

Taigi, šis faktas neginčytinas. K o d ė l jis yra, sunkiau pasakyti. Kadangi visas psichinis įvykis, dėlei kurio būsimi jausmai bendrai veikia mūsų sprendimus bei mūsų veiksmus, dar glūdi tamsumoje, tai suprantama, kad ta pati tamsuma dengia ir pagrindus, dėlei kurių būsimi jausmai s i l p n i a u veikia į mūsų sprendimus ir veiksmus, kaip dabartiniai. Neužbėgdamas už akių sprendimui psichologų, kurie man atrodo yra kompetentingesni atsakyti į abu klausimus, kaip mes ekonomistai, aš tik manyčiau, kad šis reiškinys remiasi ne v i e n u, bet ne mažiau kaip t r i j ų įvairių pagrindų sąveiksmiu.

P i r m a s i s pagrindas man atrodo glūdi trūkumuose vaizdo, kurį mes sudarome sau apie mūsų būsimų reikmenių būklę. Ar tai dėl to, kad mūsų vaizdavimosi ir abstrakcijos jėga nėra pakankamai stipri, ar dėl to, kad mes nepakankamai stengiamės: mūsų būsimas, ir drauge tolimesnes reikmenes mes apsvarstome daugiau ar mažiau nepilnai. Tuomet, žinome, visos tos reikmenės, apie kurias mes visiškai negalvojome, palieka be įtakos vertinant tas gėrybes, kurios turėtų toms būsimoms reikmenėms tarnauti, ir dėl to jų paskutinė nauda per klaidą nustatoma per žemai.

Tuo tarpu kaip šis pagrindas remiasi tiktai klaidingu v e r t i n i m u, antras pagrindas man atrodo glūdi v a l i o s klaidoje. Kaip aš tikiu, dažnai atsitinka, kad tūlas, pastatytas tarp pasirinkimo dabartinių ir būsimų malonumų arba kentėjimų, pasirenka menkesnį dabartinį džiaugsmą, nors jis gerai žino ir net rinkdamasis apie tai labai galvoja, kad kenkimas

ateičiai yra didesnis ir dėl to jo pasirinkimas apskritai yra nenaudingas jo gerovei. Kaip dažnai, „linksmas vyrukas", išleisdamas savo mėnesines pajamas jau per pirmąsias mėnesio dienas lengvabūdiems pasilinksminimams, aiškiai mato sekamą po to nemalonią stoką bei sunkumus ateityje, bet vis tik negali pasipriešinti momento pagundoms! Arba kaip dažnai „iš silpnumo" šiandieną leidžiama sau įkalbėti padaryti žingsnį arba ištraukti pasižadėjimą, dėl kurio jau tuo momentu žinoma, kad rytoj jo teks gailėtis! Tokio klaidingo poelgio priežastis, kaip jau sakyta, priešingai ankstyvesniam atsitikimui, glūdi ne ž i n o j i m o, bet v a l i o s klaidoje. Aš nenustebčiau, jei psichologai ir dabartinį atsitikimą aiškintų tik tam tikru pavidalu pirmojo, maždaug tuo būdu, kad dabartinis silpnesnis jausmas nugali būsimą stipresnį jausmą tik dėl to, kad pastarojo vaizdavimasis nors ir yra, bet esti nepakankamai gyvas ir stiprus, kad pakreiptų į save mūsų sielą. Bet tat mūsų tikslui yra be reikšmės.

Pagaliau, man atrodo, kaip t r e č i a s pagrindas veikia a t s i ž v e l g i m a s į m ū s ų g y v e n i m o t r u m p u m ą i r n e t i k r u m ą: Praktiškai būsimų gėrybių objektyvus įgyjimas gali būti ir tikras, bet juk gali būti, kad jo įvykimo laiko mes galime ir nesulaukti. dėl to jo nauda tampa mums netikra, ir tas duoda mums progos — visai analoginiu būdu, kaip ir objektyvus gėrybių netikrumas — atitinkamu netikrumui laipsniu mažiau jas vertinti. Naudą iš 100, atsižvelgdami į 50% tikimybę, kad mes jos nesulauksime, mes, žinoma, vertiname ne lygiai dabartiniai naudai iš 100, bet greičiausiai tik iš 50, ir aš esu įsitikinęs, kad tas iš mūsų, kuriam būtų pažadėta jo. 100 metų gimimo sukaktuvėms 100,000 fl. dovanų, mielai būtų linkęs šią didelę, bet nelabai tikrą dovaną iškeisti į daug mažesnę jos dalį dabartinėmis gėrybėmis...

Visi trys daliniai mažesnio ateities vertinimo pagrindai — klaidingas vertinimas, dėl netikslaus būsi-

mų reikmenių vertinimo, valios klaida ir atsižvelgimas į gyvenimo netikrumą — įvairiuose individuose, ir tuose pačiuose individuose įvairiais laikais, įvairiose dvasinėse ir ūpo nuotaikose pasireiškia labai įvairiais laipsniais. Jie gali pasireikšti tam pačiam laiko skirtumui pas vieną vertinant mažiau 100%, pas kitą 50%, pas trečią tik 1% arba 2%; pas atsižvelgimo ir rūpestingumo fanatikus gali net atvirkščiai pasireikšti šališkai perdidelis būsimos naudos vertinimas. Toliau aš įsakmiai norėčiau pabrėžti, kad iš tų dalinių pagrindų išeinąs menkesnis vertinimas nepasireiškia jau taip visai harmoningai pagal laiko intervalų ilgį individų subjektyviuose vertinimuose taip, kad tas, kuris po vienerių metų laukiamą būsimą naudą mažiau vertina 5%, po dviejų metų numatomą naudą mažiau vertintų 10%, o tik po trijų mėnesių numatomą naudą vertintų 1¼% žemiau. Atvirkščiai, pirmykščiai subjektyvus per maži vertinimai yra labai nevienodi ir šuolingi. Būtent, kiek per mažas vertinimas pareina nuo pirmiau kalbėtos valios klaidos, skirtumas vertinant absoliučiai akimirksninius ir neakimirksninius naudojimus gali būti ir didelis, tačiau tarp mažiau ir daugiau tolimų tas skirtumas esti labai mažas, ar jo visai nesti. Vienodas mažesnio vertinimo mastas, kaip mes toliau pamatysime, atsiranda tik per daiktų mainus. Tuo būdu, o to pakanka čia pasakyti, visos trys dalinės priežastys veikia bendrai taip, kad mes jų įtakoje būsimų gėrybių naudas mažiau vertiname, kaip to reikalauja jų tikra vertė: mes būsimų gėrybių paskutinę naudą matome tarytum perspektyvoje sumažintą.

Dabar lengvai galima parodyti, kad šis reiškinys turi prisidėti prie žymaus sustiprinimo tojo pirmo pagrindo veikimo mažiau vertinti būsimas gėrybes, kuris glūdi įvairiame apsirūpinime gėrybėmis dabartyje ir ateityje. Visi tie asmenys, kurie dabartyje blogiau apsirūpinę kaip ateityje, ir kuriems būsimų gėrybių kiekio tikra paskutinė nauda jau yra mažesnė, kaip to

pačio gėrybių kiekio paskutinė nauda dabartyje, būsimą paskutinę naudą dėl antro pagrindo be to vertina dar mažiau kaip ji tikrumoje esti, ir dėl to verčių skirtumo dydis pakyla būsimų gėrybių nenaudai. Jei pav., tam tikros dabartinės gėrybės paskutinė nauda lygi 100, ir tikra paskutinė nauda panašios gėrybės geriau aprūpintame būsimame laike lygi tik 80, tai pastaroji dėl antro pagrindo bus įvertinta, gal būt, tik 70 ir tuo pat vertinimo skirtumas pakyla nuo 20 iki 30. Visiškai panašiai ir tie asmenys, kurie dėl apytikriai lygaus apsirūpinimo dabartyje ir ateityje dabartines ir būsimas gėrybes šiaip vertintų apytikriai vienodai, pereis į pusę tų, kurie dabartines gėrybes vertina aukščiau už būsimas. Vadinasi, dėl antro pagrindo vertinimo skirtumas didėja ir savo kiekiu ir intensyvumu būsimų gėrybių nenaudai, ir tat, žinoma, prekyvietėje, kur mainomos dabartinės gėrybės į būsimas, mainų atsveriančiąją nukreipia pastarųjų nenaudai. Dabartinėms gėrybėms agio išpučiamas.

Trečias pagrindas.

Ta pačia linkme veikia dar pagaliau ir trečias pagrindas. Jis remiasi tuo faktu, kuris apgraibomis senai jau žinomas, bet kurio esmė buvo suprantama iš pagrindų klaidingai, ir kuris, apsiaustas visa virtinė nesusipratimų, pavadintas „kapitalo produktingumu", nuo Say ir Lauderdale'io laikų buvo naudojamas kapitalo palūkanoms pateisinti ir aiškinti. Aš noriu tą vardą, kuris buvo tiekos daugelio paklaidų šaltiniu, ir kuris taip pat nevisiškai atitinka dalyko esmę, atmesti, ir stipriai bei ištikimai laikytis faktų, kurie čia pasireiškia. Ø šie faktai rodo, kad paprastai dabartinės gėrybės dėl techniškų priežasčių labiau yra pageidaujamos mūsų reikmenėms patenkinti ir todėl turi mums aukš-

tesnės paskutinės naudos, kaip būsimos gėrybės.

Elementarinis patyrimo faktas rodo, kad laiką gaišinantieji gamybos vingiai yra produktingesni: tat sako, kad tuo pačiu produktingų gamybos priemonių kiekiu pasiekiamas juo didesnis produktų kiekis, juo ilgiau trunką gamybos metodai vartojami. Apie tą faktą mes jau pirmose šio veikalo dalyse plačiai kalbėjome, jo pagrindus įrodėme ir išaiškinome bei patikrinome daugeliu pavyzdžių. Todėl aš jį galiu priimti kaip įrodytą. Jo įtakoje, produktą, kuris gali būti gaminamas duotam kiekyje turimomis per tam tikrą laiko tarpą gamybos priemonėmis didėjančiuose savo ilgiu gamybos perijoduose, mes turime vaizduotis augančiu bet kuriuo taisyklingu ar netaisyklingu santykiu. Įsivaizduokime, pav., kad 1909 metais mes turime tam tikrą gamybos priemonių kiekį, pav. 30 darbo dienų, arba vieną darbo mėnesį, tai aukščiau minėto dėsnio prasme mes galime priimti, kad suvartotas neproduktingiausioje tuo akimirksniu gamyboje, tas darbo mėnesis teduos tik 100 produkto vienetų, gi vienų metų gamyboje — 200 vienetų, bet žinoma tik 1910 m., dviejų metų gamyboje 280 vienetų — tik 1911 m. ir taip toliau augančia progresija, gal būt, 350 vienetų 1912 m., 400 vienetų — 1913, 400 — 1914, 470 — 1915, pagaliau 500 vienetų 1916 metais.

Palyginkime dabar su tuo, ką mes galėtume gauti iš tų pačių gamybos priemonių kiekių — darbo mėnesio — ta sąlyga, kad juo mes galėtume pasinaudoti tik po vienerių metų. Darbo mėnesis disponuotinas 1910 m., matomai, nieko neduos 1909 ūkio metams; 1910 metais tik vartojant neproduktingiausią momento gamybą galima gauti vaisių, kurie kaip anksčiau sieks 100 vienetų. 1911 metais, vartojant vienerių metų ilgio gamybą, išdavos gali siekti 200 vienetų, 1912 metais dviejų metų gamybą — 280 vienetų ir t. t. Visiškai panašiai gali būti ir su darbo mėnesiu, kuris turimas tik dveji metai vėliau, 1911 metais, kada jis

reikmenėms patenkinti 1909 ir 1910 m. nieko neduos, 1911 metais neproduktingoje momento gamyboje duos tik 100 vienetų, 1912 metais tik 200, 1913 metais 280 vienetų ir t. t. Sudarę lentelę gamybos išdavoms, kurios gali būti gautos mūsų reikmenėms patenkinti iš lygių kiekių dabartinių, kitų metų ir dar tolimesnių būsimų gamybos priemonių, turėsime tokį vaizdą:

Vienas darbo mėnesis iš metų

Išduoda ūkio periodui	1909	1910	1911	1912	Produktų vienetų
1909	100	—	—	—	
1910	200	100			
1911	280	200	100		
1912	350	280	200	100	
1913	400	350	280	200	
1914	440	400	350	280	
1915	470	440	400	350	
1916	500	470	440	400	

Išverskime dabar skaitmenų kalbą žodžiais, pamatysime, kad, šiokį ar tokį ūkio laikotarpį turėtume galvoje, kiekvienas iš jų iš 1909 metų darbo mėnesio turės didesnes išdavas, kaip iš 1910 metų, iš šio vėl didesnes kaip iš 1911 metų darbo mėnesio. Mūsų reikmenėms patenkinti 1909 metais mums nieko nereiškia 1910 ar 1911 metų darbo mėnesis, o 1909 metų darbo mėnesis duoda bent 100 vienetų, 1914 metų reikmenėms patenkinti 1911 metų darbo mėnesis duoda 350, 1910 metų darbo mėnesis 400, 1909 metų darbo mėnesis 440 produkto vienetų. Lyginant laiko tarpo atžvilgiu, pasirodo, kad visados senesnis (dabartinis) gamybos priemonių kiekis techniškai praneša lygų savo didumu jaunesnį (būsimą) kiekį.

Bet ar praneša jis taip pat savo paskutinės naudos ir v e r t ė s dydžiu? Žinoma. Nes jei jis mums

kiekvienai įmanomai reikmenių sričiai, kuriai mes galime ar norime jį vartoti, duoda daugiau patenkinimo priemonių, tai juk jis turi turėti didesnės reikšmės taip pat ir mūsų gerovei! Nors aš labai gerai žinau, kad didesnis gėrybių k i e k i s ne visados taip pat turi turėti ir didesnę v e r t ę: saikas javų badmetyje gali būti aukščiau vertinamas, kaip du saikų javų po gero derliaus, o sidabrinis guldenas prieš rasiant Ameriką turėjo didesnės vertės, kaip penki sidabriniai guldenai 19 šimtmetyje. Bet vis tik tam pačiam asmeniui tuo pat laiku didesnis kiekis turi visados ir didesnę vertę: tebūna absoliutinė saiko ar guldeno vertė tokia, kaip buvus, viena kiekvienu atveju yra aišku, kad man d u g u l d e n a i a r b a d u s a i k a i, k u r i u o s aš š i a n d i e n ą t u r i u, turi daugiau vertės k a i p v i e n a s g u l d e n a s a r b a v i e n a s s a i k a s, k u r i u o s aš š i a n d i e n ą t u r i u. Ir lygiai taip pat atrodo dalykai lyginant mums dabartinių ir būsimų gamybos priemonių kiekių vertę. Tebūna, kad tie 470 produkto vienetų, kurie iš 1910 metų darbo mėnesio gali būti pagaminti 1916 metais, mažiau turi vertės, kaip tie 350 vienetų, kuriuos iš to gautume 1913 m., ir kad pastarieji, nežiūrint jų mažesnio skaičiaus, yra vertingiausias produktas, kuris gali būti apskritai pagamintas iš 1910 metų darbo mėnesio: betgi tada tie 400 vienetų, kuriuos galima gauti iš 1909 darbo mėnesio 1913 metais, yra dar vertingesni, ir tuo senesnių (dabartinių) gamybos priemonių kiekio pirmenybė čia ir visur, kokiais varijantais tą pavyzdį ir nekaitaliotume, palieka išlaikyta.

Šiam dėsnio išaiškinimui tapti visiškai tikslia̧m, nes jis sudaro pagrindinį ramstį mano palūkanų teorijos, neatsisakykime nuo pastangų išplėsti lentelės palyginimą, kurį mes padarėme dėl įvairių metų gamybos priemonių produktingumo, ir jų paskutinei naudai bei vertei. Pastangos, kuriaš mes padėsime tam reikalui, ir šiaip nemueis visiškai niekais, nes mūsų kelias įgalins

mus atsitiktinai pažvelgti į tam tikrus santykius, į kuriuos šiaip retai arba niekuomet nekreipiama dėmesio, bet kurie vis dėl to ne be reikšmės pilnam ir giliam visumos supratimui.

Gamybos priemonių paskutinė nauda ir vertė priklauso, kaip mes jau žinome, nuo numatomos jų produkto paskutinės naudos ir vertės. Bet jomis galima gauti labai įvairius produktus, 100, 200, 280, 350 vienetų ir t. t., atsižvelgiant į tai, ar mūsų gamybos priemonė — „darbo mėnesis" — investuotas į to momento gamybą, ar į vienerių, dvejų, trejų arba dešimties metų ilgio gamybą: kokis tų produktų turi būti sprendžiamuoju? Ir į šį klausimą mes parengėme atsakymą pirmesniais samprotavimais: gėrybėse, kurios alternatyviai įvairiai gali būti vartojamos su įvairaus dydžio paskutine nauda, nusvers a u k š č i a u s i a paskutinė nauda, taigi, mūsų konkretiniame atsitikime, tas produktas, kuris s u d a r o a u k š č i a u s i ą v e r t ė s s u m ą. Jis ne būtinai turi supulti su tuo produktu, kuris apima didžiausią skaičių; atvirkščiai, jis labai retai arba ir niekados nesupuola. Nes didžiausią vienetų skaičių mes pasiektume per labai ilgą laiką, gal būt, per 100 ar 200 metų ilgio gamybos procesą: gėrybės, kurios tiktų disponuoti tik gyvenant mūsų ainiams ir ainių ainiams, šiandien vertinant, mums neturi beveik jokios vertės.

Nustatant, kuris iš įvairių galimų produktų, turi mums aukščiausią vertę, tenka atsižvelgti į du momentus, kuriuos mes kaip tik prieš tai nagrinėjome. Visų pirma į numatomą mūsų apsirūpinimo padėtį įvairiais laikotarpiais. Jei, pav., kas dabartyje labai blogai apsirūpinęs arba visiškai neapsirūpinęs, tai kaip tik dėl to jam produkto vienetas dabartyje gali turėti tokią aukštą paskutinę naudą ir vertę, kad 100 dabartinių produkto vienetų vertės suma jam yra aukštesnė už 500 vienetų, kuriuos jis turės tik 1916 metais. Kitam gi, kurio dabartis taip pat gerai aprūpinta, arba tik nežymiai mažiau, kaip ateitis, vieneto skaičiaus persvara gali taip pat privesti ir prie

vertės sumos persvaros ateinančių metų naudai. Toliau reikia turėti galvoje dar ir a n t r a, kad mūsų dabartiniam būsimos gėrybės ar produkto vertinimui turi reikšmės ne t i k r o j i paskutinė nauda, bet mūsų s u b j e k t y v i n i s s p ė j i m a s. O šiame atvejuje, kaip mes taip pat jau žinome, įvyksta lyg ir perspektyvinis mažinimas, ir tai juo didesnis mažinimas, juo tolimesnei ateičiai priklauso atitinkama gėrybė. Sprendžiamoji didesnė vertės suma tenka tad tiems iš įvairių galimų produktų, kurių vienetų skaičius padaugintas iš produkto vieneto vertės, kuri gaunama atsižvelgiant reikalingumo ir padengimo santykio atitinkamu ūkio laikotarpiu ir atsižvelgiant įvykstančios būsimoms gėrybėms perspektyvos redukcijos, duoda didžiausį vertės skaičių...

Kokiame gi dydyje ši trečioji priežastis pasireiškia? Ligšioliniai mūsų aiškinimai duoda apie tai dar nepakankamą ir menką vaizdą. Tai, kas ligi šiol buvo sakyta, tinka tik išaiškinti, kad dabartinės g a m y b o s p r i e m o n ė s daugiau vertos už būsimas gamybos priemones. Dėl tų pačių priežasčių, kaip mes toliau pamatysime, taip pat ir dabartinės v a r t o j a m o s priemonės gauna aukštesnę vertę už būsimas vartojamas priemones, taip kad ir mūsų trečioji priežastis tampa visiškai universaliniai veikiančia dabartinių gėrybių viršuvertės priežastimi.

Sąryšis čia yra tokis. Dabartinių vartojamų priemonių kiekio turėjimas padengia mums bėgamuoju ūkio perijodu pragyvenimą, tuo atpalaiduoja mūsų kaip tik šiuo perijodu turimas gamybos priemones (darbą, žemės naudojimus, kapitalo gėrybes) techniškai produktingesnei ateities tarnybai, ir suteikia mums iš jų ilgesniais gamybos metodais pasiekiamą gausesnį produktą. Gi turėjimas tam tikros sumos būsimų vartojamų gėrybių palieka, žinoma, dabartį neaprūpinta, ir dėl to pasilieka toliau reikalas mūsų dabartyje turimas gamybos priemones visiškai arba iš dalies pakreipti dabarties tarnybai, kurioje jos tegali duoti,

atitinkamai gamybos proceso sutrumpinimui, tik menkesnį produktą. Abiejų produktų skirtumas sudaro naudą, kuri esti susijusi su dabartinių vartojamų gerybių turėjimu.

Paimkime paprastą ir dažnai vartojamą pavyzdį. Prileiskime drauge su R o s c h e r i u bekapitalę žvejų tautą, kuri minta iš jūrų žuvų, gaudomų atslūgus jūrai pakrantės duobėse tiesiog rankomis. Darbininkas tegalėtų per dieną pagauti tris žuvis ir tiek pat jų suvalgyti. Jei jis turėtų laivą ir tinklą, tai vietoje 3 per dieną, pagautų 30. Bet tų įrankių jis negali pasigaminti, nes jų pagaminimas reikalautų mėnesio darbo ir laiko, per kurį jis neturėtų iš ko gyventi. Kad nemirtų badu, jis turi tenkintis savo menka ir pirmykšte žukle. Tegu dabar kas nors jam paskolys 90 žuvų už pažadą po mėnesio grąžinti 180 žuvų. Mūsų žvejis su tuo sutinka, skolintomis žuvimis minta ištisą mėnesį, per tą laiką pasigamina laivelį ir tinklą, ir jų padedamas per kitą mėnesį vietoje 90 pagauna 900 žuvų. Jomis jis ne tik gali grąžinti sulygtą 180 žuvų mokėjimą, bet gauna dar sau labai žymų gryną pelną, ir tuo ryškiai įrodo, kad 90 paskolintų dabartinių žuvų turėjo jam daug didesnės vertės ne tik kaip 90 žuvų, bet net ir kaip už tai užmokėti 180 būsimų žuvų.

Toki dideli verčių skirtumai, kaip šiame pavyzdyje, žinoma, pasitaiko ne visados. Jie yra didžiausi žmonėms, kurie gyvena taip, kad, ką rankomis pasigamina, tą ir suvartoja. Dabartinių vartojamų priemonių turėjimas reiškia jiems perėjimą iš absoliučiai bekapitalės į kapitalistinę gamybą. Mažesnis, bet visados esamas, yra skirtumas taip pat ir pas žmones, kurie jau turi šiokių tokių gėrybių atsargų. Jei, pav., turimų jų gėrybių atsargų pakanka pragyventi trejus metus, tai jie savo gamybos priemones gali vartoti vidutiniškai per trijų metų ilgio gamybos procesą. Jei gi jie gautų dabartinių pragyvenimo priemonių dar sekamiems vieniems metams, tai jie vidutinišką

gamybos perijodą galėtų ištęsti nuo trijų iki ketverių metų, ir iš to gauti produkto prieauglį, kuris absoliučiai vis dar būtų svarbus, bet santykiniai daug mažesnis, kaip pirmuoju atveju.

Kaip matyti, taip pat vėl ir čia faktų medžiaga, kuria aš remiu savo išvedžiojimus, nuo senų senovės jau žinoma: kad dabartinių vartojamų gėrybių turėjimas duoda tam tikro pranašumo, buvo visiems žinoma jau Smitho ir Turgot laikais. Bet kaip senesnė kapitalo teorija bendrai yra iškreiptų supratimų ir teisingųjų faktų klaidingų išdėstymų lizdas, taip ir šis faktas buvo suprantamas keistu ir netikslių būdu. Vartojamos priemonės, mat, buvo laikomos gamybos priemonėmis, kaipo tokios jos buvo priskiriamos kapitalui, ir tuomet visą naudą, kuri buvo su jomis susijusi, aiškindavo kapitalo produktingumu! Net tokio rango rašytojas, kaip Jevons'as, atsižvelgiant į didelę reikšmę, kurią turi dabartinių vartojamų gėrybių turėjimas, pasidavė visuotinai klaidingai nuomonei ir vartojamas priemones pripažino pačiu kapitalu! Prieš tokius netikslius aiškinimus šiandieną reikia pastatyti tikslią dalykų esmę. Ir tat visai lengva. Vartojamos priemonės nėra jokios gamybos priemonės, taip pat ir ne kapitalas, ir jų duodama nauda nepareina iš jokių jos turimų produktingų jėgų, bet viskas sukasi apie paprastą faktą, kad einant visiškai paprastais vertės dėsniais, dabartinės vartojamos gėrybės, dėl aukščiau išdėstyto kazuistinio apystovų susipynimo, visados suteikia aukštesnę paskutinę naudą, ir tuo pat įgauna aukštesnę vertę, kaip būsimos gėrybės...

Tuo pat keliu ir lygiai tuo pat būdu, kaip kapitalistinės gamybos vingio didesniu našumu, dabartinių gėrybių vertės pranašumas už būsimas gėrybes pasiekiamas dar ir tuo faktu, kad gaminant patvarius vartojamų gėrybių tipus, patvarumas ir tuo pačiu naudingų tiekinių kiekis dažnai auga daug greitesne proporcija, kaip reikalingos čia gamybos išlaidos. Kiek

tat pastebima kaip faktas, čia pasikartoja ta charakteringa kombinacija, kad iš vienos pusės patvarių tipų vienetu gaminti darbo išlaidos apsimoka didesniu darbo vaisių kiekiu (čia naudingų tiekinių), tuo tarpu kai antra vertus, turi praeiti didesnis vidutiniškas laiko tarpas tarp darbo išlaidų įdėjimo ir darbo vaisių (naudingų tiekinių) vartojimo. Ir tuo būdu dalykų padėtis yra vėl analoginiai ta pati, kad turėjimas dabartinių gamybos priemonių, iš kurių gali būti padengtas reikalingas kaštų priedas vartojamai gėrybei patvariau gaminti, duoda didesnes techniškas išdavas, ko būsimų tos pačios rūšies ir kokybės gamybos priemonių turėjimas negalėtų tuo pat būdu suteikti; ir tat duoda pagaliau visiškai analoginį paskatinimą, paremtą techniška pirmenybe, būti dabartinėms gėrybėms aukštesnės vertės už būsimas gėrybes.

Iliustruojame tai klasiniu pavyzdžiu R a e, kuriam tenka garbė už tai, kad jis pirmas davė nors ir ne visiškai vykusį ryšį tarp įvairaus gėrybių patvarumo ir kapitalo palūkanų aiškinimo: gyvenamas namas, kuris laiko šešiasdešimts metų, kaip R a e labai vaizdžiai rodo[1]), esant lygios kokybės naudingiems tiekiniams, gali būti savo nauda prilygintas dviem gyvenamiem namam trijų dešimtų metų patvarumo iš kurių vienas atsiranda tuojau, o antras trisdešimt metų vėliau; gi 120 metų patvarumo namas analogiškai gali būti skaitomas kaip suma vieno po kito statomų trisdešimtmetinio patvarumo namų, iš kurių pirmas pastatomas tuojau, antras po trisdešimt metų, trečias po šešiasdešimt ir ketvirtas po devyniasdešimt metų. Prileiskime dabar, — ir tuo R a e pavyzdį aš įtraukiu į savo minčių eigą — kad vieno trisdešimtmetinio patvarumo namo statybos išlaidos siekia trisdešimt darbo metų; pridėjus prie šios statybos tolimesnius penkioliką darbo metų, jo patvarumas

[1]) Statement of some new principles etc. Mixterio naujoje 1905 m. laidoje. Žiūr. 44 p. ir kt.

padidės ligi šešiasdešimt metų, pridėjus dar 10 darbo met — ligi devyniasdešimt metų, ir pagaliau pridėjus dar penkis darbo metus — ligi 120 metų; tat veikia, išlaikant R a e pavyzdį, lygiai taip pat, lyg pirmam iš tų „keturių namų" pastatyti statybos išlaidos siektų 30 metų, antram išlaidos siektų 15, trečiam 10 ir ketvirtam 5 darbo metų; bet sumažėjusi išlaidų suma galioja tik ta sąlyga, kad tos išlaidos daromos d a b a r t i n ė m i s gamybos priemonėmis daug anksčiau, būtent, prieš 30, 60 atsieit 90 metų prieš atitinkamo „namo atsiradimą", tuo tarpu, jei tikrojo trisdešimtmetinio namo statyba pradedama tik po 30, 60 ir 90 metų nuo dabar skaitant, tai kiekvienam tokiam namui pastatyti tektų išleisti pilnus 30 atitinkamų būsimų darbo metų. Vadinasi, 15, 10 ir 5 dabartiniai darbo metai techniškai atlieka tą patį, ką atliktų tik trisdešimt būsimų darbo metų, jei jie būtų per 30, 60 ir 90 metų nuo dabarties — tai yra lygiai taip pat ir lygiai su tokiomis pat ne išnaujo aiškintinomis pasekmėmis vertei susidaryti tarp dabartinių ir būsimų gėrybių, kaip ir tikruose gamybos vingiuose.

Dabar apžvelkime mūsų ligšiolinių tyrinėjimų išdavas. Mes susipažinome su trimis pagrindiniais momentais, iš kurių kiekvienas sau, ir nepareinamai nuo kitų, tinka pagrįsti verčių skirtumui tarp dabartinių ir būsimų gėrybių, pirmųjų naudai. Šie trys momentai esti apsirūpinimo sąlygų įvairumas dabartyje ir ateityje, perspektyvinis būsimų naudų ir gėrybių mažesnis vertinimas, ir pagaliau didesnis ilgesnių gamybos metodų našumas (įimant analogiškai veikiantį ilgai naudojamų patvarių tipų gamybą). Dabar paklausime, kaip veikia šie momentai viens į kitą vienu laiku susidurdami?

Apie du pirmuoju momentu mes jau žinome: j i e a k u m u l i u o j a s a v o v e i k i m ą. Jei pas dabartyje blogai aprūpintą žmogų dabartinės gėrybės paskutinė nauda lygi 100, tikroji paskutinė nauda ateityje tik 80, tai, nesant kitos įtakos, dabartinė gėrybė

bus aukščiau vertinama už būsimą santykyje 100:80. Jei dar prisidės perspektyvinis sumažinimas tikros būsimos paskutinės naudos, pav., vienu aštuntadaliu, tai pastaroji bus vertinama vietoje 80 tik 70, ir dabartinės gėrybės pirmenybė pakils ligi santykio 100:70.

Iš esmės kitaip pasireiškia trečio momento sąveiksmas. Nors jis taip pat turi tendencijos paremti kito momento veikimą, bet ne k u m u l i a v i m u, o a e t e r n a v i m u; būtent taip, kad kiekvieną kartą tas momentas, kuris dabartinėms gėrybėms duoda stipresnę persvarą, pasireiškia pirm kitų. Jei, pav., reikalingumo momentas drauge su tuo pat akumuliuojančiu perspektyviniu momentu duoda pirmenybės dabartinėms gėrybėms 30%, tuo tarpu kai produktingumo momentas iš savo pusės duotų pirmenybę 25%, tai tos įtakos nesisumuoja į 55% pirmenybę, bet pasilieka tik stipresnio momento pirmenybė 30%.

Dalykas esti toks. Pirmenybė, kurią turi dabartinės gėrybės iš ilgesnio ir našesnio gamybos vingio galimumo, dėl perspektyvinio būsimų gėrybių mažesnio vertinimo gali ir nebūti sustiprinta, nes pati nauda iš ilgų gamybos vingių yra ateities nauda, kurią perspektyvinis mažesnis vertinimas paliečia taip pat ir tuo pačiu laipsniu, kaip ir būsimos gėrybės, su kuromis lyginama dabartinių gėrybių vertė. Jei aš su vienu dabartiniu darbo mėnesiu, naudodamasis vienerių metų gamybos metodu, kitiems metams galiu pagaminti 200 vienetų, o su kitų metų darbo mėnesiu tiems patiems kitiems metams nenašioje akimirksninėje gamyboje pagaminsiu tik 100 vienetų produktą, tai tat sudarys man pagrindą dabartinį darbo mėnesį vertinti progai pasitaikius du kart aukščiau, kaip kitų metų darbo mėnesį. Jei dabar pridėti žemesnį kitų metų naudos vertinimą iš 10%, tai aš, žinoma, 100 kitų metų produktų vienetų, kuriuos man duos kitų metų darbo mėnesis, vertinsiu tik kaip 90 dabartinių tos pačios rūšies produkto vienetų; visai dėl tos pačios priežasties aš lyginsiu ir 200 sekamų metų pro-

duktų vienetų, kuriuos man duos dabartinis darbo mėnesis, tik 180-čiai dabartinių vienetų, ir todėl vertinimo santykis 2:1 palieka taip pat veikiąs, tarytum perspektyvinis mažesnis kainavimas visai nebūtų veikęs.

Taip pat ir didesnio produktingo našumo momentas negali būti sustiprintas pirmuoju momentu, atsižvelgimu į stipresnį reikalingumą dabarčiai. Nes, matomai, naudojimai tikslu pasiekti didelę būsimą gamybos naudą ir skubioms momentalėms reikmenėms patenkinti vieni kitus pašalina, ir aišku, kad gėrybė, kuri visados tegali tarnauti arba vienam arba antram vartojimui, negali sudaryti sau vienkart iš abiejų sukauptą pranašumą.

Bet abu momentai veikia vienas antrą šiuo būdu. Naudojimasis dabartinėmis reikmenėmis ir investavimas į gamybą ateičiai sudaro kartu naudojimo progų sumą, kuri atvira kiekvienam paskiram asmeniui naudoti dabartines savo gėrybes. Šiose naudojimo progose, pagal žinomus pagrindinius dėsnius, gėrybių atsarga taip paskirstoma, kad svarbiausios naudojimo progos imamos iš viršaus žemyn. Tačiau čia reikia pastebėti, kad naudojimai ateities gamybai, priešpastatant juos naudojimams momentalėms reikmenėms tenkinti, turi sutikti mums gerai žinomą perspektyvinį sumažinimą. Jei, pav., kas nors pagal savo subjektyvines sąlygas kitais metais gautiną naudą vertina 10% mažiau už to pačio dydžio dabartinę, tai ateities nauda iš 110 bus prilyginama tik 100 dabartinės naudos, ir todėl, pasirenkant išnaudotinas vartojimo progas, pav., jau dabartinę naudą, toliau prilyginama 102. Paskutinis pagal šiuos pagrindinius dėsnius gėrybių atsargos dar padengtas naudojimas parodo tuomet žinomu būdu paskutinį naudingumą, o drauge ir gėrybės vieneto vertę.

Čia galimi toki atvejai. Arba, pirma, individas dabartyje yra menkai aprūpintas. Tuomet skubios

momentalės reikmenės susiurbs vien tik į save mažą dabartinių gėrybių atsargą, o pastarosios dėl menko dabarties aprūpinimo įgauna aukštą vertę ir pirmenybę prieš būsimas gėrybes. Kenčiąs bevelys turėti dabartines gėrybes, nes jis t u r i jas suvartoti dabartyje. Vartojimo progos gamybai dėl ateities šiuo atveju, — kadangi esant blogai aprūpintai dabarčiai, žinoma, negali būti atitraukiamos dar kitos gėrybės kaip ekonomiškai negalimos palieka be reikšmės ir, žinoma, taip pat be įtakos į dabartinių gėrybių vertę ar pirmenybę.

Arba a n t r a: nors individas dabartyje ir neblogiau aprūpintas kaip ateičiai, bet jis išanksto mažiau apgalvoja ateitį. Šis atsitikimas veda į panašias išdavas. Kaip pirmiau skubus reikalingumas, taip dabar ateities nebojimas kliudo, kad dabartinės gėrybių atsargos dalys būtų atimtos iš vartojimo dabartpje ir investuotos ateities gamybai; ir tas pats ateities nebojimas sudaro drauge dabartiniam vartojimui ir dabartinėms gėrybėms, kurios tam tarnauja, pirmenybę prieš būsimas. Išlaidus švaistytojas dabartines gėrybes aukščiau vertina už būsimas, nes jis jas dabartyje n o r i suvartoti. Jei blogas aprūpinimas sutampa su ateities nebojimu, tai jų veikimas sustiprėja žinomu būdu.

Arba t r e č i a: individas yra gausiai aprūpintas ir labai rūpinasi ateitimi. Tuomet, žinoma, abu dabartinių gėrybių pirmenybės pagrindai visiškai arba beveik nepasireiškia. Bet tuomet ekonomiškai galimas be dabartinių reikmenių patenkinimo dar ir dalies dabartinių gėrybių investavimas į gamybą ateičiai, ir tuo pat jų ekonominis centras, jų paskutinė nauda ir jų vertės susidarymas, pakrypsta tokia linkme, kur dabartinės gėrybės iš trečio pagrindo — didesnio produktingo našumo — gauna vertės pirmenybę. Pasiturįs ir rūpestingas žmogus, turįs 100.000 fl., neturi ir nenori savo 100.000 fl. suvartoti dabartyje, bet kas ir bebūtų, laikytų juos ateities reikalams.

Bet jei jam kas pasiūlytų jo 100.000 dabartinių guldenų apmainyti į 100.000 būsimų guldenų, tai jis tokį pasiūlymą visiškai teisingai atmestų, nes jis kaip tik 100.000 dabartinių guldenų gali daug tikriau ir našiau išanksto aprūpinti ateitį, kaip 100.000 būsimų guldenų.

Pagaliau įmanomas dar ir ketvirtas atsitikimas: individas dabartyje taip blogai aprūpintas arba taip mažai boja ateities, kad dėl to jis dabartines gėrybes vertina aukščiau už būsimas. Drauge jį vilioja tokios pelningos operacijos, kurios savo naudą duoda ateityje, kad jis vis tik iš dabartinio apsirūpinimo dar šį tą nuspaudžia ir įdeda į tas pelningas operacijas. Tuomet pagal analogiją aukščiau išdėstytam atsitikimui, esamos gėrybių sumos pasiskirstys abejose, svarbiausiose vartojimo progų sferose iš eilės viena greta kitos, ir ateities vartojimo konkurencija turės tą pasekmę, kad dabartinių reikmenių padengimas nutruks jau aukštesniame lygyje, kaip kad jis šiaip nutrūktų; ir tat pagaliau turi pakelti dabartinių gėrybių vertę ir netiesioginiai jų pirmenybę palyginti su būsimomis.

Taip alternuojasi įvairūs momentai jų veikime. Kur veikia abu pirmieji, ten sustoja trečiojo veikimas; bet kur abu pirmieji neveikia arba nepakankamai stipriai veikia, pradeda veikti trečiasis. Lengva spręsti, kiek kaip tik ši apystova tinka beveik visuotinam išplėtimui dabartinių gėrybių viršaus vertinimo reiškiniui.

Neaprūpintas ir nerūpestingas asmuo dabartines gėrybes vertina aukščiau, nes jis dabartyje skubiai jų reikalingas arba apskritai tegalvoja tik apie dabartį; pasiturintis ir taupus dabartines gėrybes aukščiau vertina, nes jis jomis gali daugiau atlikti ateičiai: ir taip pagaliau kiekvienas, kokioje ūkiškoje padėtyje ir kokio ūkiško temperamento jis ir būtų, visados turi pagrindo dabartines gėrybes vertinti aukščiau už būsimas. Ir toliau lengva spręsti, kaip palankiai subjektyvinio

vertinimo skirtumų įvykyje turi veikti universalumas tam pačiam reiškiniui objektyvinės mainovertės ir gėrybių kainų srityje pasireikšti. Jei trečias momentas kumuliuotų savo veikime su pirmaisiais dviem momentais, tai nors daugelis vertintų dabartines gėrybes nepaprastai aukštai, bet tat dar nereikštų, kad daugelis kitų, galbūt, nusverianti dauguma, visai neduotų jokios pirmenybės dabartinėms gėrybėms, ir būtų abejotinos, kaip šiame atvejuje susidarytų mainovertės atsveriančioji. Bet trečiam momentui veikiant alternuojančiai, vietoje pakėlus atskiras viršūnes, jis lygiai išlygina tarpeklius ir tuo iššaukia masinį subjektyvinių vertinimų pakėlimą, kuris neišvengiamai surištas su jų atsveriančios mainovertės pakėlimu.

Tuo mes paliečiame paskutinį uždavinį, kurį mums dar tenka išspręsti šiame ilgame skyriuje, būtent, įrodyti, kaip atsižvelgiant į subjektyvinius vertinimus, esamas tarp dabartinių ir būsimų gėrybių santykis veikia į jų objektyvinę mainovertę.

Pagal tai, ar pas atskirą individą pasireiškia vienas ar kitas iš daug kartų minėtų momentų, kuriuose glūdi didesniu ar mažesniu laipsniu, dabartinių ir būsimų gėrybių vertinimo skirtumas, susidaro ir labai įvairūs subjektyviniai vertinimai. Jie susiduria prekyvietėje, kur esamos gėrybės mainomos į būsimas. Tokių prekyviečių yra ir daug ir įvairiopų. Tikslesnę jų santvarką mes panagrinėsime kitame skyriuje. Čia pasitenkinsime tuo tarpu tuo, kad bendrais tipingais bruožais paseksime kainų susidarymo būdą. Ir čia kainų susidarymas vyksta ne kitaip, kaip paprastai. Išsiskaidymas subjektyvinių vertinimų, kurie susiduria prekyvietėje, ekonomiškai įgalina abiejų pusių turimų gėrybių mainus. Tie, kurie dėl bet kurių subjektyvinių pagrindų dabartines gėrybes reliatyviai aukštai vertina — bus pirkėjai, tie, kurie jas reliatyviai žemai vertina — bus dabartinių gėrybių parda-

vėjai už būsimas gėrybes; o prekyvietės kaina nusistatys tarp subjektyvinių vertinimų paskutinių dar dalyvaujančių mainuose ir tarp pirmutinių iš mainų jau pašalintų pretendentų, arba, kaip mes tat pavadinome, tarp vertinimų abiejų kraštutinių porų. Pavyzdžiui įsivaizduokime prekyvietės būklę tokia schema:

Norinčių pirkti eilė	Esamų gėrybių vienetai	Kitų metų gėrybių vienetai	Norinčių parduoti eilė	Esamų gėrybių vienetai	Kitų metų gėrybių vienetai
A_1	vertina 100	= 300	B_1	vertina 100	= 99
A_2	„ „	= 200	B_2	„ „	= 100
A_3	„ „	= 150	B_3	„ „	= 101
A_4	„ „	= 120	B_4	„ „	= 102
A_5	„ „	= 110	B_5	„ „	= 103
A_6	„ „	= 108	B_6	„ „	= 105
A_7	„ „	= 107	B_7	„ „	= 106
A_8	„ „	= 106	B_8	„ „	= 107
A_9	„ „	= 104	B_9	„ „	= 108
A_{10}	„ „	= 102	B_{10}	„ „	= 110

Čia atvaizduotoje prekyvietės būklėje A_7 ir B_7 sudaro aukštutinės, o A_8 ir B_8 žemutinės ribos porą, prekyvietės kaina kiekvienam 100 dabartinių gėrybių vienetų nusistatys tarp 106 ir 107, vadinasi, apie $106\frac{1}{2}$ kitų metų gėrybių vienetų, kas sudaro agio iš $6\frac{1}{2}\%$ dabartinių gėrybių naudai.

Jei jau kartą nusistatė tokia dabartinių gėrybių prekyvietės kaina, tai jį niveliuojančiai veikia į iš prigimties stipriai diferencijuotus subjektyvinius vertinimus. Taip pat ir tie, kurie dėl savo asmeniškų sąlygų būsimas gėrybes tik mažai arba beveik visiškai nevertintų daugiau už būsimas gėrybes, dabar pastarąsias vertina pagal aukštesnę mainovertę, kurią suteikia joms prekyvietė. Todėl, ir tik todėl, praktiškame ūkio gyvenime beveik niekados neatsiranda kas dabartines gėrybes būtų pasirengęs mainyti į tiktai lygios sumos būsimas gėrybes. Yra pakankamai žmonių, kurių reikalingumo bei padengimo sąlygos yra tokios, kad subjektyvinė vartojama dabartinių

ir būsimų gėrybių vertė jiems yra apytikriai ta pati. Bet visuotina prekyvietės būklė beveik visados yra tiek palanki dabartinėms gėrybėms, kad joms sudaro mainovertės pirmenybę, nuo kurios, žinoma, niekas neatsisako.

Išsirutuliojusi prekyvietės apyvarta sudaro dar ir iš kitos pusės niveliaciją: ji, būtent, nustato taisyklingą santykį tarp agio dydžio, kurį gauna dabartinės gėrybės prieš būsimas įvairiai nutolusių laikotarpių gėrybes, ir skiriančio laikotarpio ilgio. Gali savaime lengvai atsitikti, kad būsimų gėrybių mažesnio vertinimo priežastys įvairių laikotarpių gėrybėms atsitiktinai pasireiškia visiškai neatitinkamu stiprumu; net gi iš tų pačių paskirų priežasčių prigimties, pav., atsižvelgimo į žmogaus gyvenimo trumpumą, išplaukia, kad jie artimos ateities gėrybėms beveik kaip ir visai nepasireiškia, o tolimesnių laikotarpių perijodams veikia šuoliais neatitinkamai stipriai. Todėl savaime visiškai galimas daiktas, kad tuo tarpu, kai 100 dabartinių gėrybių vienetų prekyvietėje prieš 100 kitų metų vienetų pasiekia tiktai 5 vienetų agio, prieš trečių metų gėrybių jos tuo pat laiku gali gauti agio daugiau kaip 2 kart penki, net, galbūt, 20 vienetų, o prieš ketvirtų metų, galbūt, net 40 vienetų agio. Tačiau tokios neproporcingos įvairiais metais būsimų gėrybių kainos negalėtų ilgai išsilaikyti. Jos greitai tam tikra laiko arbitražo rūšimi būtų suvedamos į išlygintą santykį. Jei, pav., duotu momentu aukščiau minėtos prekyvietės kainos egzistuotų viena šalia kitos, tai tuojau atsirastų spekuliantų, kurie spekuliacijai dabartines gėrybes parduotų už trečiametes, padengimą joms sudarytų pirkdami dabartines gėrybes už antrametes, o šiąsias apmokėtų metais vėliau antru pirkimu dabartinių gėrybių už kitametes. Operacija taip atrodytų. Spekuliantas perka 1909 metais 1000 dabartinių vienetų už 1050 vienetų iš 1910 metų, ir parduoda jas tuojaus už 1200 vienetų iš 1911 metų. 1910 metais jis turi grąžinti

1050 vienetų ir įgyja jas pirkdamas su agio iš 5 nuo 100 dabartinių, t. y. dabar 1910 metų gėrybes už kitų metų, tai yra 1911 metų gėrybes. Jis turės duoti už reikalingas 1050 vienetų iš 1910 metų $1102\frac{1}{2}$ vienetų iš 1911 metų. Bet kadangi jis iš pirmos operacijos gauna 1200 tokių pat vienetų, tai jis iš viso dar turi apie 100 vienetų naudos. Tokios arbitražo operacijos, matomai, būsimų įvairių metų gėrybių kainas turės niveliuoti. Esant spekuliatyviniams trečių metų per žemai vertinamoms gėrybėms, jų kainos turės pokilti; siūlant kitų metų gėrybes, jų kainos turės kristi ligi tol, kol agio atitiks santykį su laikotarpio ilgiu. Tam įvykus, pav., išsilyginus agio ligi 5% metams, jis tokio dydžio gali netrukdomai ir palikti. Nes dabar per trejus metus iš eilės vienodai apsimoka mainyti dabartines gėrybes į kitų metų gėrybes, arba tuojau esamas gėrybes į trečių metų gėrybes, ir atvaizduotas arbitražas nebeturi daugiau progos kištis į kainų susidarymą.

Ir taip mes galime priimti sekamus sprendimus kaip šio mūsų skyriaus teisingą išvadą: „Reikalingumo ir padengimo santykis dabartyje ir ateityje, mažesnis būsimų džiaugsmų bei kančių vertinimas ir techniškas dabartinių gėrybių pranašumas pasiekia to, kad nusveriančiai žmonių daugumai subjektyvinė dabartinių gėrybių vartojamoji vertė yra aukštesnė už lygios rūšies būsimų gėrybių vertę. Iš šio subjektyvinių vertinimo santykio dabartinėms gėrybėms visur prekyvietėje atsiranda didesnė objektyvinė mainovertė ir didesnė prekyvietės kaina, kuri veikdama atgal sudaro dabartinėms gėrybėms aukštesnį subjektyvinį (mainų) vertinimą ir pas tokius asmenis, pas kuriuos pagal jų atsitiktinas asmeniškas sąlygas nėra subjektyvinės vartojamos vertės pranašumo. Prekyvietės niveliavimo tendencijos suveda pagaliau būsimų gėrybių mažesnę vertę į pastovią proporciją su jų laiko atstumu. Dėl to tautos ūkyje esti visuotinas

subjektyvinės ir objektyvinės būsimų gėrybių vertės atsilikimas pagal jų laiko atstumą".

POPIEŽIUS LEONAS XIII.

Enciklika Rerum Novarum*).

Atmainų troškimas, kurs jau nuo seno daro perversmus valstybėse, turėjo savaime iš politikos pamažėli persimesti į artimą jai ūkio sritį. Žymus pramonės kilimas ir naujos gaminimo priemonės, darbdavių ir darbininkų savitarpio santykių pakitimas, negausios žmonių saujelės nepaprastas pralobimas, o skurdas miniose, darbininkų pasitikėjimas savo galia ir jų vienybės didėjimas, be to, bendras doros sumenkėjimas — visa tai pagimdė kovą. Tas įtemptas dėmesys, su kuriuo ši kova sekama, rodo, kiek ji svarbi. Ja užsiima ir mokslo vyrai, ir dalykų žinovų susivažiavimai, ir šiaip žmonių susirinkimai, ir įstatymų leidėjai, ir valdovai, — taip, jog nerasi dabar kito reikalo, kurs visiems tiek rūpėtų.

Todėl, kaip seniau, turėdami galvoj Mums pavestą Bažnyčios reikalą ir visuomenės gerovę, esame parašę jums, Gerbiamieji Broliai, raštų: apie politinę valdžią, apie žmogaus laisvę, apie krikščionišką valstybių sutvarkymą ir kitus panašiais reikalais raštus, kurie Mums atrodė reikalingi klaidingoms nuomonėms išsklaidyti, — taip lygiai ir dabar laikome tikslingu dalyku dėliai tų pačių priežasčių tą patį padaryti darbininkų padėties klausimu. Tą dalyką turėjome jau ne kartą paliesti; tačiau apaštališkosios

*) Enciklika išleista 1891 metais gegužės m. 15 d. Ištraukos imtos iš Dr. Leono Bistro vertimo: Leono XIII Enciklika Rerum Novarum. Kaunas 1931 m.

pareigos liepiami, atsidėję norime šitame rašte tą klausimą visu platumu išgvildenti, kad paaiškėtų pamatiniai dėsniai, kuriais, kaip tiesa ir teisybė reikalauja, turėtų būti sprendžiamas šitas ginčas. Be abejo, sunku tas klausimas išnagrinėti ir ne be pavojaus. Visų pirma, sunku nustatyti teisės ir pareigos, kuriomis privalėtų būti tvarkomi santykiai turtuolių ir beturčių, darbdavių ir darbininkų; antra, ir pavojingas tas klausimas, kadangi gudrūs nenuoramos, dažnai jį kraipydami, temdo sveiką žmonių nusimanymą ir klastingai kiršina minias. Bet kad ir taip būtų, aiškiai matome, — ir visi čia sutinka, — kad vargstantiems reikia greit ir sėkmingai padėti, nes žmonių dauguma vargsta be kaltės didžiausiame skurde.

Kai praėjusiame šimtmety buvo panaikintos amatininkų draugijos, neįvedus jų vieton kitokių, ir, kai, be to, įstatymų leidėjai bei viešosios įstaigos išsižadėjo krikščioniškosios tikybos, tai palengva gyvenimas paliko darbininkus pačius vienus be globos nežmoniškų darbdavių bei nesuvaldomų konkurentų gobšumui. — Padėtį pasunkino plėšrios palūkanos (usura vorax), kurios kad ir ne kartą Bažnyčios pasmerktos, betgi kita forma nepasotinamų spekuliantų imamos. Be to, dar, mažne visa gamyba bei prekyba atsirado nedaugelio žmonių rankose ir tuo būdu saujelė perdaug praturtėjusių kapitalistų pavertė nesuskaitomas rankpelnių minias bemaž tikrais vergais.

Minėtai blogybei pašalinti socijalistai, sukėlę vargstančiųjų pavydą turtuoliams, tvirtina esą reikalinga panaikinti nuosavybę, sudarant jos vieton iš tų privačių turtų visiems bendrą turtą, kurį valdytų ar savivaldybių organai ar valstybės vyriausybė. Šitokiu būdu padarę žmonių asmens turtus bendrus ir juos lygiai visiems piliečiams dalindami, sakosi socijalistai, galėsią pašalinti šių dienų vargus.

Šitoks klausimo sprendimas ne tik neišsklaido ginčo, bet ir patiems darbininkams žalingas; be to, jis

labai neteisingas, nes skriaudžia teisingus savininkus, iškreipia valstybės pareigų supratimą ir veda net prie visiško valstybių suirimo.

Visiems aišku, kad kiekvienas darbininkas, dirbąs pelningą darbą, griebiasi to darbo visų pirma dėl pelno, kurį nori pats valdyti, kaipo savo nuosavybę. Išnuomodamas savo jėgas bei darbą kitam, jis nori gauti už tai sau pragyventi reikalingų dalykų, vadinasi, darbininkas nori už savo triūsą ne tik užmokesčio, bet ir teisės jį suvartoti, kaip tinkamas. Tad jeigu jis, mažindamas savo išlaidas, kiek sutaupo ir jeigu jis, norėdamas tikriau tą savo sutaupytąjį skatiką išlaikyti, nusiperka už jį žemės, — tat aišku, kad ši žemė ne kas kita, bet tas pats darbininko pelnas už darbą, tik jau kitokio pavidalo. Užtat šitaip įsigyta žemė liks darbininko galioje lygiai kaip užmokestis už jo darbą. Aišku, kad šitokia teisė ir yra teisė turėti nuosavaus nekilnojamo ir kilnojamo turto. O panaikindami atskiro žmogaus nuosavybę, socijalistai pablogina visų darbininkų padėtį; nes yra aišku, kad atėmę laisvę valdyti savo pelną, kaip tinkant, socijalistai tuo atima jiems viltį ir galėjimą sau ir savo šeimai sukrauti turto ir į geresnį gyvenimą prasiskverbti...

Nė nėra pamato, kad valstybė viską globotų: juk žmogus atsirado pirm valstybės; tad ir pirm, negu bet kuri valstybė susikūrė, žmogus iš prigimties privalėjo jau turėti šią teisę užlaikyti savo gyvybę. Atskirų žmonių nuosavybė anaiptol neprieštarauja tam, kad Viešpats Dievas yra davęs žemę visos žmonių giminės naudai; yra sakoma, kad Dievas davęs žemę bendrai visai žmonių giminei, bet tai nereiškia, kad Jis būtų norėjęs jos bendro valdymo, bet tik, kad nepaskyrė jokios žemės dalies atskiram žmogui valdyti, tik paliko pačių žmonių triūsui bei jų įstaigoms apibrėžti privačias nuosavybes. Be to, ir atskirų žmonių nuosavybėj žemė nenustoja tarnavusi visų naudai, nes nėra žmogaus, kuris galėtų gyventi be žemės vaisių.

Kas turto neturi, tas turi galios dirbti; taip, jog galima sakyti, kad darbas yra bendroji priemonė visiems mūsų reikalams patenkinti. Vienas sunaudoja tą darbo jėgą savo laukui išdirbti, kitas — kitokiam darbui, bet ir to darbo naudingumas pareina ne iš kur kitur, kaip tik iš žemės, kurios vaisių gaunama mainais.

Ir kitu atžvilgiu vėl matom žmonių nuosavybę turint šaknis paties žmogaus įgimtyje. Žemė, tiesa, gausiai teikia visa, kas gyvenimui ir jam tobulinti reikia; bet ji negalėtų to daryti be žmogaus, be jojo rūpestingo darbo. Kada dėl žemės vaisių bedirbdamas žmogus vartoja savo rankų darbą ir protą, jis tuo pačiu pasisavina tą žemės dalį, kurią pats išdirbo ir kurioje jis palieka lyg kokią savo asmens žymę. Užtat ir yra visai teisinga, kad dėl to žemės dalis paliktų jo nuosavybė ir kad nieks neprivalo tos jo teisės jokiu būdu laužyti...

Yra didžiai blogas dalykas, šį klausimą svarstant, vaizduotis tuodu luomu pačius savaime esant priešingus vienas antram, lyk kad pati prigimtis būtų skyrusi, kad turtuoliai ir bėdnieji žiaurioje kovoj vieni su kitais grumtųsi. Tat visai priešinga sveikam žmogaus protui ir tiesai. Kaip tik yra atvirkščiai. Kaip žmogaus kūno dalys viena su kita jungiasi ir iš to kyla tam tikri jų santykiai, simetrija vadinami, taip lygiai ir visuomenei gamta skyrė, kad tuodu luomu draugiškai sutaptų su viens antru ir viens antram padėtų išlaikyti visuomenėje pusiausvyrą. Vienas būtinai reikalingas kito: nei kapitalistas be darbo, nei darbas be kapitalisto negali būti. Sutarimas gimdo gražių dalykų ir tvarką, o iš nuolatinės kovos neišvengiamai kyla netvarka ir didžiausis žiaurumas. Tai kovai sustabdyti ir net jos šaknims pakirsti krikščioniškos priemonės turi nuostabios ir visokeriopos galios.

Visų pirma visokios religijos tiesos, kurių globėja ir aiškintoja yra pati Bažnyčia, labai gali sutaikinti ir sujungti turtuolius ir bėdnuosius, būtent, pri-

mindama abiem luomam jų savitarpes pareigas, o ypač tas pareigas, kurios iš teisybės seka. Iš tų jų pareigų darbininkus ir bėdnuosius liečia šios: pilnai ir ištikimai atidirbti tą, kas pasižadėta laisvu noru ir teisinga sutartimi; darbdavio neskausti: nei jam pačiam, nei jo turtams nekenkti. Ginant savo reikalus susilaikyti nuo prievartos ir niekuomet nekelti maišto, nesusidėti su nedorėliais, kurie tyčiomis daro didelių be jokio saiko prižadų, nes iš to kyla tik nereikalingas nusivylimas ir turtų naikinimas. — O turtuoliai ir darbdaviai privalo: nelaikyti darbininkų vergais, gerbti juose aukštą jųjų, o krikščionybės dar paaukštintą žmogaus vertę, — to reikalauja teisybė. Ir sveikas žmonių protas ir krikščioniškoji filosofija moko, kad sunkus rankų darbas ne tik nežemina žmogaus, bet dargi jį aukština, nes tas darbas yra dora priemonė savo gyvybei palaikyti. Bet užtat gėda ir nežmoniška išnaudoti žmones, kaip daiktus, norint pralobti ir tik tiek juos tevertinti, kiek jų darbo jėga gali duoti naudos. Krikščionybė liepia, be to, dar žiūrėti darbininkų religijos bei sielos reikalų. Todėl darbdaviai privalo rūpintis, kad darbininkas būtų laisvas nuo darbo reikalingu religijos pareigoms atlikti laiku. Jie privalo šalinti nuo darbininkų paleistuvybės pavojų ir šiaip visas pagundas į blogą ir jokiu būdu netrukdyti jiems savo šeimos reikalais rūpintis bei nevaržyti jų pastangų taupyti. Lygiai nevalia apkrauti darbu daugiau, negu jų sveikata pakelia, nė duoti tokio darbo, kurs netinka dirbančio amžiui ar jo lyčiai. Bet visų didžiausia darbdavių pareiga duoti kiekvienam, kas jam teisingai pridera gauti. Žinoma, nustatant teisingo atlyginimo saiką, reikia žiūrėti daugelio aplinkybių; bet, apskritai sakant, turtuoliai ir darbdaviai težino, kad nei Dievo įsakymai, nei žmonių įstatymai neleidžia spausti reikalaujančių ir vargstančių savo naudai ir naudotis jų vargais, įsigeidus pralobt. O nusukti prideramą atlyginimą — tai sunkiausias nusikaltimas, kurs šaukia dangaus kerštо. „Štai

jūsų darbininkų... užmokestis, kurs jūsų užturėtas, šaukia; ir jų šauksmas pasiekė kareivių Viešpaties ausis" (Jok. 5, 4). Pagaliau turtuoliai turi stropiai vengti, kad nei prievarta, nei suktybėmis, nei visokiomis kitomis spekuliacijos priemonėmis neatimtų iš bėdnų to, ką jie yra susitaupę, tuo labiau, kad jie neganėtinai teapginti nuo skriaudų ir yra bėjėgiai; jų nuosavybė juo ji menkesnė, tuo nepaliečiamesnė turi būti...

Turtingieji yra savo turtais apsišarvoję ir ne tiek reikalauja valstybės globos, o bėdnųjų minios, yra be turtų ir patys neapsigina nuo skriaudų, todėl daugiausia remiasi valstybės globojimu. Užtatai valstybė ir privalo ypatingai rūpintis darbininkais, nes jų daugumas bėdni.

Belieka apsvarstyti keli didesnės svarbos dalykai. — Visų pirma vyriausybė ir įstatymai privalo ginti privačią nuosavybė. Taip įsigalėjus svetimų turtų godumui reikia suvaldyti minias, nes jei leista siekti savo gerovės, teisybės nelaužant, tai nei teisingumas nei visuomenės gerovė neleidžia imti to, kas yra kito, ir dėl kaž kokios neprotingos lygybės grobti svetimus turtus. Žinoma, daugumas darbininkų bevelija pagerinti savo padėtį nieko neskriausdami; bet yra nemaža ir tokių, kurie, prisiklausę visokių neteisingų nuomonių ir trokšdami perversmų, vartoja visas priemones maištams kelti ir ragina griebtis prievartos. Šiuo atveju vyriausybė privalo įsikišti ir, suvaldydama kurstytojus, apsaugoti darbininkų dorą nuo ją gadinančių veiksnių ir teisėtus savininkus nuo plėšikų pavojaus.

Ilgesnis ar sunkesnis darbas ir laikomas permažu užmokestis, neretai darbininkams duoda progos susitarus mesti darbą ir laisva valia nustoti dirbus. Vyriausybė turi pašalinti šitą dažnai pasikartojančią ir sunkią blogybę; šios rūšies nedarbas kenkia ne tik savininkams, bet ir patiems darbininkams; jis žalin-

gas ir prekybai — pramonei bei visuomenės gerovei; o kadangi paprastai tat neapsieina be prievartos ir sumišimų, tai jis dažnai stumia į pavojų visuomenės ramybę. Kad ta nelaimė neatsitiktų, tikslingiau ir naudingiau valstybės įstatymais iš anksto pašalinti tas priežastis, dėl kurių numatoma kilsiant nesusipratimą tarp darbdavių ir darbininkų...

Dabar prieinam prie didelės svarbos reikalo, kuris reikia gerai suprasti, kad nei viena nei antra pusė nebūtų nuskriausta. Atlyginimas nustatomas laisva sutartimi; rodos, kad darbdavys išpildė duotąjį žodį, užmokėjęs suderėtą atlyginimą, ir kad viršum sutarto jis nieko neprivaląs; tuomet, esą, neteisybė tedaroma, jei darbdavys nustatytą mokestį, ar darbininkas visą prisiimtą darbą atiduoti atsisako; ir tais atvejais, esą, teisinga, jei vyriausybė įsikiša kiekvieno teisėms apginti ir tik tiek. Šitokiam protavimui teisingas dalykų žinovas vargu visai pritars, nes ne visais atžvilgiais yra pilnas; jam trūksta šio to svarbaus. Dirbti reiškia vartoti savo jėgą gaminti daiktams, kurie yra būtini įvairiems gyvenimo reikalams, ypač gyvybei užlaikyti. „Savo veido prakaite valgysi duoną" (Gn. 3, 19). Tad du privalumu turi žmogaus darbas iš prigimties; pirma, jis yra žmogaus a s m e n s darbas, nes dirbamoji jėga yra jo; ji jam visai priklauso ir yra duota jo paties naudai; antra, darbas yra b ū t i n a s todėl, kad darbo vaisiai reikalingi žmogui, jo gyvybei užlaikyti; užlaikyti savo gyvybę liepia prigimtis, o jos būtinai reikia klausyti. Tad žiūrint į darbą, kaip į asmens darbą, nėr abejojimo, kad darbininkas gali mažinti savo atlyginimo dydį, nes, kaip kad jis savo noru sutinka dirbti, lygiai taip pat gali savo noru pasitenkinti ir mažesniu mokesčiu, ar jo visai neimti. Bet kitaip tenka spręsti, kai svarstomas darbo asmeniškumas kartu su jo būtinumu, nes tie du darbo privalumai tik mintyj, o ne tikrenybėj nuo viens antro tesiskiria. Ir iš tikrųjų, gyvybę palaikyti visų ir kiekvieno prievolė; kas to nedaro, sunkiai nusikalsta. Iš

to išeina, kad kiekvienas turi teisės ieškoti savo gyvybei reikalingų dalykų, kurių įsigyti kiekvienam darbininkui teikia mokestis už jo darbą. Sakysim, kad darbininkas ir darbdavys laisvai padaro sutartį, būtent, susitaria dėl užmokesčio didumo, toliau vis dėlto visados turi galios įgimties dėsnis, kurs aukštesnis ir pirmesnis už susitariančiųjų norus ir, kuriuo einant, užmokestis privalo būti nemažesnis, kaip kad to reikia taupiam ir padoriam darbininkui pragyventi. Kad darbininkas, būtinumo verčiamas ar dar blogesnio vargo bijodamas, sunkesnes sąlygas priima, kurias, nors ir nenori, turi priimti ir kurias darbdavys, ar tarpininkas jam primeta, tat yra prievarta, prieš kurią teisybė šaukia. Bet šituose ir tolygiuose atsitikimuose, pav., kiek valandų dirbti įvairiose darbo srityse, kaip apsaugojus darbininkų sveikata, ypač fabrikuose, — vyriausybė težiūri ne vietoj nesikišti, ypač, turint galvoj su tuo dalyku sujungtas laiko ir vietos aplinkybes. Geriau palikti tuos dalykus spręsti tam tikroms taryboms, sąjungoms, apie kurias toliau kalbėsime, ar pasirinkti kitokį būdą, kuriuo teisingi darbininkų reikalavimai būtų ginami, valstybės globai ir paramai, jei to dalykai reikalautų, jiems padedant.

Jei darbininkas gauna užtektiną atlyginimą, kurio jam visai užtenka sau, žmonai ir vaikams išlaikyti, tuomet, būdamas išmintingas, jis taupys ir stengsis — matyti pačios įgimties mokomas — mažinti savo išlaidas, kad susikrautų turtelį. Matėm, kad negalima šio klausimo gerai išspręsti, nepripažinus ir neužtikrinus privačios nuosavybės teisės neliečiamumo. Todėl įstatymai turi remti šitą teisę ir, kiek galima, stengtis, kad kuo daugiausia žmonių rūpintųs turėti savo turto. To bus puikiausi vaisiai: visų pirma, žinoma, teisingesnis turtų suskirstymas. Dėl įvykusių visuomenės gyvenime permainų miestų gyventojai persiskyrė į dvi labai skirtingas klases. Iš vienos pusės nepaprastai galinga grupė, nes labai turtinga, kuri viena paėmusi į savo rankas visą pramonę ir prekybą, naudoja jas savo

tikslams; ji turi nemažai įtakos ir į patį valstybės valdymą. Iš kitos gi pusės bėdna ir bejėgė minia, suerzinta ir visad pasirengusi sukilti. Bet kai viltis įsigyti žemės sklypelį žadins darbininką triūsti, tai iš palengvo tuo du luomu susiartins, pašalindami skirtumą tarp didžiausio turto ir didžiausio skurdo. Be to, ir žemės našumas padidės; nes, žinodami, kad jie dirba savo žemę, žmonės daug uoliau ir su didesniu noru dirba; jie net pamilsta savo rankomis išdirbtą žemelę, iš kurios tikisi ne tik maisto, bet ir šiokio tokio turto sau ir saviškiams. Kiekvienas supranta, kiek šitoks valios įtempimas naudingas žemės našumui ir valstybės turtams padidinti. Iš to bus dar trečias gerumas, kad bus lengva užlaikyti žmonės toje šalyj, kur jie yra gimę, nes jie nemainytų savo tėvynės į svtimą šalį, jei toji tėvynė duotų jiems galimumo pakenčiamai joje gyventi. Bet visa tai tegalima pasiekti viena sąlyga, būtent, kad privati nuosavybė nebūtų silpninama perdideliais mokesčiais. Kadangi teisė turėti nuosavybės žmogui suteikta ne žmonių įstatymais, bet pačia įgimtimi, tad ir vyriausybė tegali tos teisės naudojimą apriboti ir ją su visuomenės gerove derinti, bet ne naikinti ją. Todėl ji elgiasi neteisingai ir nežmoniškai, jei mokesčių pavidalu ima iš privačių turtų daugiau, nei yra teisinga.

Pagaliau darbdaviai ir patys darbininkai gali daug padėti šiame reikale, būtent, per įstaigas, kurios teiktų tinkamos pagalbos reikalaujantiems ir suartintų šiuodu luomu. Šios rūšies yra: savitarpinės pagalbos draugijos, įvairios privačia iniciatyva įkurtos draugijos darbininkams, jų našlėms bei vaikams šelpti, ar staigiai mirčiai, ligai ar šiaipjau kokiai nelaimei atsitikus; įvairūs patronatai berniukams ir mergaitėms, jaunuomenei bei suaugusiems globoti. Bet pirmutinė vieta tarp jų priklauso darbininkų draugijoms, kurios savo tikslu mažne visas kitas draugijas apima. Mūsų senuolių amatininkų draugijos (cechai, Vert.) ilgai

gerai gyvavo, davė daug naudos ne tik patiems darbininkams, bet ir pačiai pramonei, tai liudija labai daug istorijos dokumentų. Šiandien, pakilus švietimui, atsimainius papročiams ir padidėjus kasdienio gyvenimo reikalams, darbininkų draugijos, žinoma, privalo prisitaikinti prie šių dienų gyvenimo. Malonu matyti steigiant daug šios rūšies draugijų, kurias sudaro ar tai vieni darbininkai ar abiejų luomų atstovai; ir tik reikia linkėti, kad jų skaičius ir veiklumas didėtų. Nors jau ne kartą apie jas kalbėjome, vis dėlto norim čia parodyti, jas tinkant mūsų laikams ir turint teisės gyventi, lygiai norim priminti, kaip jos turėtų tvarkytis ir veikti.

A. MARSHALL.

Alfred Marshall, gimė 1842 m. Londone. Pradžioje studijavo klasiškus mokslus, paskum matematikos ir tik vėliau ekonomiką. 1895 — 1908 m. buvo Cambridge Universitete, kur dėstė politinę ekonomiją. Pirmas jo veikalas, parašytas drauge su žmona „The Economics of Industry" išėjo 1879 m. Pagrindinis jo veikalas yra „Principles of Economics" 1890 m. Mirė 1924 m. Cambridge.

Pastabos apie Ricardo vertės teoriją*).

6 §. Ricardo teorija apie gamybos kaštus ir jų santykį su verte užima tokią svarbią vietą politinės ekonomijos istorijoje, kad klaidingas jos tikros esmės supratimas neišvengiamai turi būti pragaištingas; nelaimei, ji išreikšta tokia forma, kad ji, lyg ir pati prašosi būti klaidingai suprasta. Dėl to yra plačiai įsigalėjusi nuomonė, kad ji dabar gyvenančių ekonomis-

*) Iš „Principles of Economics".

tų turėtų būti sukonstruota iš naujo. Šios pastabos turi tikslą parodyti, kodėl ta nuomonė nėra teisėta. Atvirkščiai galima sakyti, teorijos pagrindai toki, koki buvo Ricardo padėti, tebelieka nepajudinami. Daug kas prie jų buvo pridėta, daug kas ant jų pristatyta, bet labai maža kas iš jų teatimta.

Kai Ricardo kreipdavosi į paprastą publiką, tai jis remdavosi savo plačiu ir giliu gyvenimo faktų pažinimu ir naudojo jį, „paaiškinimui, atitaisymui arba kaip užbaigos premisą". Bet savo Principles of Political Economy „tie patys klausimai buvo nagrinėjami be jokio atsižvelgimo į tikrą pasaulį aplink jį"[1]). Ir 1820 metų (tais pačiais metais, kai Malthus paskelbė savo „Principles of Political Economy considered with a view to their practical application") gegužės mėn.. Ricardo rašė Malthusui: „Mūsų nuomonių skirtumus galima, mano nuomone, tam tikru atžvilgiu priskirti tai apystovai, kad jūs mano knygą laikote už praktiškesnę, kaip ji iš tikrųjų yra. Mano tikslas buvo — išaiškinti pagrindus; tam aš susiradau tipingus atsitikimus, kuriais aš galėjau parodyti tų dėsnių veikimą". Jo knyga neturi jokių pretenzijų į sistematišką apdirbimą. Sunkiai jis leido save prikalbėti ją paskelbti, ir jei jis rašydamas apskritai turėjo galvoje kokius skaitytojus — tat buvo daugiausiai valstybės vyrai ir verteivos, su kuriais jis palaikė santykius. Taip jis tyčia nutyli daugelį dalykų, kurie buvo reikalingi logiškam jo minčių eigos pilnumui, bet kuriuos jis laikė tiems vyrams per aiškiai suprantamus. Be to, jis buvo, kaip jis rašė sekamame spalių mėnesy „tik menkas kalbos meisteris". Jo išdėstymas tiek yra neaiškus, kiek gilios jo mintys; jis vartoja žodžius dirbtina prasme, nepaaiškindamas jų ir nesilaikydamas tos

---

1) Žiūrėk puikų straipsnį apie Ricardo faktų naudojimą Harvard Quarterly Journal of Economics" I tom. išleistame Durbaro.

pačios prasmės, jis taip pat eina nuo vienos hypotezės prie kitos, nieko apčiuopiamo nepaskelbdamas.

Vadinasi, norėdami jį tikrai suprasti, mes turime jį nuolaidžiai interpretuoti, nuolaidžiau, kaip jis pats tat darė su A. Smithu. Ten, kur jo žodžiai yra dviprasmiški, mes turime duoti jiems tą prasmę, kurią jis nori, kad jiems būtų duota pagal kitas jo raštų vietas. Jei darysime tai norėdami nustatyti tikrą jo nuomonę, tai jo mokslas, nors ir tolimas nuo tobulumo, vis tik yra laisvas nuo daugelio klaidų, kurios jam paprastai prikišamos.

Jis, pavyzdžiui, laikosi nuomonės (Principles, chap 1, § 1), kad nauda (normalinei) vertei yra „absoliučiai esminga", nors ir nėra jos matas, tuo tarpu kai tų daiktų vertė, „kurių tėra tik labai aprėžtas kiekis... keičiasi su lėšomis ir palinkimu tų, kurie nori jų turėti". Ir kitoje vietoje (ten pat ch. IV) jis išvadžioja, kaip prekyvietės kainų svyravimai iš vienos pusės nustatomi turimo parduoti kiekio, iš antros pusės „kiekvieno reikmenėmis ir norais".

Toliau, labai giliame, bet labai nepilname aiškinime skirtumo tarp „vertės ir turtingumo" jis matomai aiškiai jaučia skirtumą tarp paskutinės naudos ir bendros naudos. Nes turtingumą jis supranta kaip bendrą naudą, ir jis matomai visados nori pabrėžti tą punktą, kad vertė atitinka tam turtingumo prieaugliui, kuris gaunamas iš tosios gėrybės dalies, kurios pirkimas pirkliui kaip tik dar atrodo apsimokančiu, ir kad pasiūlams išsisėmus, ar tai būtų tik laikinai dėl atsitiktino įvykio, ar nuolatos dėl gamybos kaštų pakilimo, šis turtingumo prieauglis, kuris matuojamas verte, kyla tuo pačiu laiku, kada bendras turtingumas, bendra nauda gėrybėje mažėja. Per ištisą tyrinėjimą jis stengiasi tat pasakyti, bet jis (nežinodamas sklandžios diferencialinio skaičiavimo kalbos), neranda tinkamų žodžių tam aiškiai pasakyti:

kliūdant pasiūlams didėja paskutinė nauda, mažėja bendra nauda.

Jausdamas negalįs daug ką svarbaus pasakyti apie naudą, jis tačiau manė, kad sąryšis tarp gamybos kaštų ir vertės būtų buvęs netiksliai suprastas, ir kad klaidingos pažiūros į tą dalyką suklaidintų šalį praktiškose mokesčių ir finansų problemose, ir todėl ypatingai atsidėjo šiai temai. Bet ir čia jis reikalą trumpai atliko. Nors jam jau buvo žinoma, kad gėrybės skyla į tris klases, pagal to, ar jos pasiduoda mažėjančių, konstantinių arba didėjančių išdavų dėsniui. Bet jis manė, kad geriausiai būsią praleisti šį skirtumą tokioje vertės teorijoje, kuri turėtų tikti visoms gėrybių rūšims. Bet kuri tyčiomis parinkta gėrybė galėtų turėti tiek pat tikėtinumo priklausyti kaip vienam, taip ir antram iš dviejų mažėjančių ir didėjančių išdavų įstatymų. Todėl jis manė turįs teisės kol kas priimti, kad visos jos klauso konstantinio išdavų dėsnio. Gal būt jis buvo tame teisus, bet klaidinga buvo tai, kad jis to aiškiai neišdėstė.

Pirmame savo skyriaus punkte jis išvadžioja: „Senesnėse visuomenės pakopose", kur vargu bau kapitalas dar naudojamas ir kur kiekvieno darbas apytikriai turi tą pačią kainą, apskritai kalbant, teisinga, kad „gėrybės vertė, arba gėrybės kiekis, kuris duodamas mainais, pareina nuo reliatyvinio darbo kiekio, kuris yra būtinas jo gamybai". Tai reiškia: jei du daiktai pagaminti 12 ir 4 žmonių metiniu darbu ir visi šie žmonės stovi ant vienodos pakopos, tai normalinė vertė pirmosios sudarys trigubą vertę pastarosios. Nes jei turėtų būti priskaityta 10% kaip pelnas iš investuoto kapitalo vienu atveju, tai ir antruoju atveju taip pat turėtų būti priskaityta 10%. (Jei w yra metinė šios klasės darbininko alga, tai gamybos kaštai bus $4w \cdot \frac{110}{100}$ ir $12w \cdot \frac{110}{100}$ ir jų santykis yra 4 : 12 arba 1 : 3).

Bet jis ėjo toliau ir parodė, kad ši prielaida vėlesnėms kultūros pakopoms nebeatitinka, ir vertės santykis su gamybos kaštais yra komplikuotesnis, kaip tas, iš kurio jis išėjo. Tolimesnį jo žingsnį sudaro įvedimas II punkte nuomonės, kad „įvairių rūšių darbas įvairiai atlyginamas". Jei aukso kasyklų darbininko alga yra du kart didesnė, kaip padieno, tai vienos valandos vieno darbo tiekinys turi sverti tiek, kiek dvivalandis antro. Jei jų reliatyvinės algos pasikeistų, tai turėtų įvykti taip pat ir jų gaminamų gėrybių reliatyvinės vertės atitinkamas pasikeitimas. Bet vietoje, kaip daro šių laikų ekonomistai, ištirti priežastis, kurios daro tai, kad algos (sakysime) aukso kasyklų darbininkų palyginti su paprastų darbininkų algomis iš kartos į kartą kinta, jis tenkinasi nustatęs, kad toki pasikeitimai negali būti dideli.

Toliau III punkte jis tvirtina, kad išskaičiuojant prekės gamybos kaštus tenka atsižvelgti ne vien tik į netarpiai gamybon įdėtą darbą, bet ir į įdėtą į įrankius, įtaisus ir trobesius, kuriais šis sukauptas darbas yra naudojamas. Čia iš būtinumo buvo įvestas laiko elementas, kurį jis pradžioje rūpestingai stūmė į paskutinę vietą.

Atitinkamai tam IV punkte jis kiek plačiau kalba apie įvairias įtakas visos „gėrybių eilės" vertei (jis vartoja šį paprastą metodą atskyrimo tarp pirmykščių ir bendrų kaštų sunkenybėms išvengti); jis ypatingai atsižvelgia į įvairias apyvartos kapitalo, kuris sunaudojamas vieninteliame vartojimo akte, ir pastovaus kapitalo pritaikymo pasekmes, toliau, į laiką, per kurį darbas turi būti ivestuotas į prekes produkuojančių mašinų gamybą. Jei tas laikas esti ilgas, tai prekių gamybos kaštai bus didesni ir šieji turės didesnę vertę, kuri atlygintų už ilgesnį laiką, turintį praeiti, kol jos galės būti patiektos prekyvietėn".

Ir pagaliau V punkte jis daro santrauką to, kurios įtakos įvairaus ilgio investacijos daro reliatyvinėms

vertėms, kur jis teisingai išveda, kad jei visos algos bendrai kyla ar krinta, tai pasikeitimas neturi pastovios įtakos įvairių prekių reliatyvinei vertei. Bet jis daro išvadą, kad pelno dydžio kritimas sumažins reliatyvinę vertę tų prekių, kurių gamyba reikalauja kapitalo investicijos dar toli prieš tai, kai jos galės būti patiektos į prekyvietę. Nes jei vienu atveju vidutiniška investicija tęsiasi vienerius metus ir prie algų turi būti duotas 10% priedas, o kitu atveju ji tęsiasi dvejus metus ir reikalauja 20% priedo, tai pelno kritimas penktadaliu sumažins antruoju atveju priedą nuo 20 ligi 16, o pirmu atveju tik nuo 10 ligi 8. (Jei tiesioginiai darbo kaštai yra lygūs, tai jų verčių santykis prieš pasikeitimą bus $\frac{120}{110}$ arba 1,091, po pasikeitimo $\frac{116}{108}$ arba 1,074, taigi sumažės beveik 2%). Jo išvada yra aiškiai laikino pobūdžio; vėlesniuose skyriuose jis įvairiems pelnams įvairiose gamybos šakose nurodo ir be investicijos perijodo dar ir kitas priežastis. Bet sunku įsivaizduoti, kaip jis įsakmiau būtų galėjęs pabrėžti, kad laikas ir laukimas yra gamybos kaštų sudėtinės dalys taip pat, kaip ir darbas, jei ne tuo, kad jis tam reikalui pašventė savo pirmą skyrių. Nelaimei jis mėgo trumpus sakinius ir manė, kad jo skaitytojai jau patys papildys aiškinimus, jei jis tik maždaug nurodys jiems kryptį.

Tačiau, vieną kartą savo pirmo skyriaus pastaboje šešto punkto gale jis sako: „Malthusas matomai máno, kad mano moksle glūdi mintis, jog daikto kaštai ir vertė yra tas pats. Jie ir yra toki, jei jis kaštais supranta „gamybos kaštus“ drauge su pelnu. Bet toje vietoje tat nėra jo nuomonė ir todėl jis manęs gerai nesuprato“. O tačiau Rodbertus ir Karolis Marksas nurodo Ricardo kaip liudininką tam tvirtinimui, kad daiktų naturalinę vertę sudaro vien tik į juos įdėtas darbas, ir net tie vokiečių ekonomistai,

kurie su tų rašytojų išvadomis griežčiausiai kovoja, dažnai sutinka su tuo, kad jie teisingai interpretavo Ricardo ir kad jų išvados logiškai išeina iš jo išvadų.

Šis ir kiti faktai rodo, kad Ricardo tylumas buvo sprendimo klaida. Būtų buvę geriau, jei jis atsitiktinai būtų pakartojęs dėsnį, kad dviejų gėrybių vertė tik tąja sąlyga ilgainiui tegali būti traktuojama, kaip prilyginta reikalingam joms pagaminti darbo kiekiui, jei kiti dalykai yra lygūs, t. y., kad abiejais atvejais vartojamas darbas yra vienodai vikrus ir todėl vienodai apmokamas, kad jis paremiamas santykiniai atitinkamų kapitalo kiekių, atsižvelgiant į investicijų perijodus, ir kad pelno dydžiai yra vienodi. Jis neaiškiai išdėsto, daugeliu atvejų gal būti visai pilnai ir aiškiai nepastebėjo, kaip normalinės vertės problemoje įvairios sudėtinės dalys nusistato t a r p u s a v i a i, o ne p a e i l i u i ilgoje priežasčių grandinėje. Ir daugiau kaip kas kitas jis yra kaltas, kad naudojęsis blogu papročiu, bandydamas žymius ūkiško mokslo dėsnius reikšti trumpomis pastabomis[1].

---

[1]) Gyvoje šios pastabos kritikoje, kaip „Ricardo gelbėjimo" bandymo dalies, prof. Ashley tvirtina (Economic Journal, T. 1), kad buvusi bendra nuomonė, būk Ricardo iš tikrųjų paprastai galvojęs, kad tik vieni darbo kiekiai tesudaro gamybos kaštus bei nustato vertę ir ji priklauso tik nuo „silpnų modifikacijų". Šis aiškinimas geriausiai ir atitinka visus jo raštus. Netenka ginčytis, kad šis aiškinimas priimtas daugelio rimtų rašytojų, nes atvirkščiai esant jam nereikėtų jokio gelbėjimo, t. y. pilnesnio aprėdymo jo kiek per nuogo mokslo. Bet ar reikia pripažinti, kad Ricardo pirmame savo knygos skyriuje nieko nenorėjo pasakyti vien tik dėl to, kad jis esamas ten klauzules ne nuolatos pakartoja, tą klausimą kiekvienas skaitytojas turi spręsti pats sau pagal savo temperamentą, jo nebegalima spręsti privaloma išvada. Čia neskelbiama, kad jo mokslas sudaro pilną vertės teoriją, bet tik tai, kad jis apskritai buvo teisingas. Rodbertus ir Marksas taip aiškino Ricardo mokslą, lyg jis būtų sakęs, kad palūkanos nesudaro jokios sudėtinės dalies tų gamybos kaštų, kurie nustato vertę (arba jos nustatyme dalyvauja) ir, kas tatai liečia, atrodo, kad prof. Ashley su visu kuo, kas

7 §. Nedaugelis šių laikų rašytojų tiek arti prilygsta puikiam Ricardo originalumui, kaip Jevons. Bet jis, kaip man atrodo, ir Ricardo ir Millį griežtai pasmerkė ir jiems priskyrė daug siauresnę ir mažiau mokslišką doktriną, kaip kad jie ištikrųjų skelbė. Kaip tik jam ligi tam tikro laipsnio tenka priskirti noras pabrėžti tą vertės pusę, kurią anie nepakankamai stipriai iškėlė, kai jis sako: „Pakartotinas galvojimas ir tyrinėjimas privedė mane prie kiek naujos nuomonės, kad vertė visiškai pareina nuo naudos. (Theory, p. 1).

Šis teigimas man atrodo ne mažiau vienšališkas ir fragmentiškas ir daug daugiau klaidinąs, kaip mokslas, į kurį dažnai nuslysta Ricardo savo nerūpestingu trumpumu, sakydamas, kad vertė pareina nuo gamybos kaštų, ką jis niekuomet nelaiko už daugiau, kaip tik už tolimesnę dalį mokslo, kurį jis bendrai mėgino išaiškinti.

Jevons tęsia: „Mums reikia tik rūpestingai sekti naudingumo pasikeitimo gamtinius įstatymus jų priklausomybėje nuo mūsų žinioje esamų gėrybių kiekių, kad galėtume sudaryti patenkinamą mainų teoriją, iš kurios neišvengiamai išeina paprasti pasiūlų bei paklausų įstatymai... Darbas, kaip dažnai buvo pripažįstamas, nustato vertę, bet tik netiesioginiai, keisdamas, būtent, gėrybės naudingumo laipsnį, didėjant arba mažėjant pasiūlams". Kaip mes tuojaus pamatysime, paskutinysis šių dviejų dėsnių, taip nepastovus ir netikslus, kaip jis yra, jau pirmiau lygiai ta pačia forma buvo pasakytas Ricardo ir Millio, tačiau pirmojo jie nepripažintų. Jie naudingumo pasikeitimo gamtinius įstatymus laikė perdaug aiškiais, kad jiems apskritai būtų reikalingas atskiras smulkus aiškinimas, ir

---

čia paskelbta, sutinka, kai jis (480 p.) sako, nėra jokios abejonės, kad Ricardo „palūkanų mokėjimą, t. y. kaž ką daugiau, kaip tik kapitalo atpildą, laikė savaime suprantamu dalyku."

teigė, kad gamybos kaštai negalėtų veikti į mainovertę, jei jie negalėtų veikti į kiekį, kuris gamintojų gaminamas parduoti. Tačiau ir į jų mokslą įeina tai, kad tai kas tinka pasiūlams, mutatis mutandis, taip pat tinka ir paklausams, ir gėrybės nauda neturėtų jokios įtakos jos vertei, jei ji nedarytų įtakos į kiekį, kurį gamintojai atima iš prekyvietės. Grįžkime dabar į tyrinėjimą priežasčių grandies, kuria Jevonsas formulavo savo antroje laidoje centre stovintį dėsnį, ir palyginkime jį su Ricardo ir Millio mėgiamu aiškinimu. Jis sako (179 p.): „Gamybos kaštai nustato pasiūlus Pasiūlai nustato paskutinį naudos laipsnį. Paskutinis naudos laipsnis nustato vertę".

Jei iš tikrųjų tokia priežasčių eilė yra, tai nieko nekenktų, tarpinius narius apleidus ir pasakius, kad gamybos kaštai nustato vertę. Nes jei A yra priežastis B, šioji priežastis C, o šioji D, tai ir A yra priežastis D. Bet iš tikrųjų tokios eilės nėra.

Visų pirmiausia galima būtų prikišti, kad „gamybos kaštų" sąvoka ir pasiūlai turi daugelį prasmių. Jevons būtų turėjęs to išvengti vartodamas pusiaumatematiškų išraiškų technišką aparatą, kuriuo galėjo naudotis jis, bet ne Ricardo. Sunkus priekaištas tenka trečiajam jo dėsniui. Nes kaina, kurią nori mokėti prekyvietėje už daiktą įvairūs pirkliai, nustatoma ne vien paskutiniu laipsniu naudos, kurią tas daiktas jiems turi, bet šiąja sąryšyje su bendra perkamosios jėgos suma, kurią turi kiekvienas atskiras pirkėjas. Mainomoji daikto vertė prekyvietėje yra visur vienoda, bet paskutiniai naudos laipsniai, kuriems ji atitinka, nėra vienodas net dviejuose punktuose. Jevons tikėjosi arčiau prieiti prie mainovertės atsiradimo, įvesdamas į jos nustatomų pagrindų išdėstpmą vietoje sakinio „kaina, kurią vartotojai dar yra pasiryžę mokėti" kitą — „naudos paskutinį laipsnį", išreiškimą, kuris šiame veikale sutiršintas į „paskutinę paklausų kainą". Kai jis, pav., aprašo (II leidimas, 105

p.), kaip tarp „vienos partijos, kuri teturi įavus, ir antros, kuri teturi gyvulius“ įvyksta mainai, tai jis tat taip vaizdžiai parodo: „asmuo“ gauna „naudingumą“, kuris matuojamas viena linija ir nustoja „naudingumo“, kuris matuojamas kita. Bet taip iš tikrųjų nėra; mainų partija nėra „asmuo“, ji duoda daiktus, kurie reiškia visiems atskiriems nariams vienodą perkamą jėgą, bet labai įvairų naudingumą. Jevonsas tat gerai suprato; taip pat jo dėstymas gali būti papildytas eile paaiškinimų, kurie yra tam skirti, kad vietoj „naudingumo“ ir „nenaudingumo“, pastatytų „pasiūlų kainą“ ir „paklausų kainą“ tam, kad suderintų juos su tikraisiais faktais. Bet šiais pagerinimais jie nustoja daug puolamos jėgos prieš senesnes teorijas, ir jei abu paskirai imti griežtai žodiškai aiškinti, tai ir senieji išreiškimo būdai, nors jie ir nėra visiškai tikslūs, atrodo vis dėl to labiau artimi tiesai, kaip tie, kuriuos Jevonsas ir jo sekėjai mėgina padėti į jų vietą.

Bet sunkiausias priekaištas prieš formalų jo svarbiausios teorijos išdėstymą yra tas: pagal jo išdėstymą pasiūlų kaina, paklausų kaina ir gamybos dydis nusistato ne savitarpiškai veikiant vienai į kitą (priklausant dar ir kitų tam tikrų sąlygų), bet viena nustato kitą tam tikra eile. Tat atrodo taip, lyg jis, turėdamas tris sviedinius A, B, ir C, ramiai gulinčius viens prieš kitą inde, pasakytų, A nustato B ir B nustato C padėtį, vietoje pasakęs, kad jų visų 3 padėtis nusistato savitarpiškai, vieno padėtį nustato kito padėtis veikiant traukos jėgai. Nes atvirkščiai, kitas ta pačia teise galėtų pasakyti, kad C nustato B, ir B nustato A padėtį. Prieš Jevonsą, pakeičiant jų eilę, galima sudaryti daug mažiau neteisingą sprendimų grandį, pasakius: nauda nustato kiekį, kuris turi būti siūlomas; šis kiekis, kuris turi būti siūlomas, nustato gamybos kaštus; gamybos kaštai nustato vertę, nes jie nustato pasiūlų kainą, kuri reikalinga, kad gamintojai galėtų tęsti gamybą.

Grįžkime dabar vėl į Ricardo teoriją, kuri, nors ir nėra sistematiška ir yra nusipelniusi daugelį priekaištų, vis dėlto principiniai yra daug filosofiškesnė ir artimiau atitinka tikrus gyvenimo faktus. Jau cituotame laiške Malthusui jis sako: „Ponas Say neturi teisingos pažiūros į tai, kas reikia suprasti kaip vertę, jei jis teigia, kad gėrybė yra vertinga santykyje su savo naudingumu. Tat būtų tiesa, jei tik pirkėjai nustatytų gėrybių vertę, tuomet iš tikro tektų laukti, kad visi žmonės už daiktus būtų pasiryžę mokėti vieną kainą, kuri atitinka jų tų daiktų vertinimui. Faktinai betgi man atrodo, kad pirkėjai mažiausiai turi įtakos reguliuojant kainas. Kainų reguliavimas vyksta visiškai pardavėjų konkurencija ir nors pirkėjai ir iš tikrųjų būtų pasiryžę už geležį brangiau mokėti, kaip už auksą, jie to negalėtų padaryti, nes pasiūlai būtų reguliuojami gamybos kaštais. ...Jūs sakote: paklausai ir pasiūlai reguliuoja vertę (sic); tat nieko nepasako, ir tai iš laiško pradžioje nurodytos priežasties. Tik pasiūlai reguliuoja vertę, o pačius pasiūlus reguliuoja reliatyviai gamybos kaštai. Gamybos kaštais reikia suprasti ir darbo vertę ir pelną". (Žiūrėk 173—76 p. Dr. Bonaro puikią tų laiškų laidą). Ir toliau jis sako sekamame laiške: „aš neginčiju paklausų įtakos nė javų kainai, nė visų kitų dalykų kainai; bet pasiūlai seka juos visai papėdžiui ir kaip tik jie įgauna jėgos nustatyti patys iš savęs kainą ir reguliuoti ją, jie yra nustatomi gamybos kaštų".

Tiesa, šie laškai tais laikais, kada Jevons rašė, nebuvo dar paskelbti, bet ir Ricardo Principles randame labai panašių teigimų. Taip pat Millis, aiškindamas pinigų vertę (T. III, ch. 9. § 3), kalba apie „pasiūlų ir paklausų įstatymą, kurio pritaikymas pripažįstamas visoms prekėms, ir kuris pinigams, kaip ir daugeliui kitų prekių, reguliuojamas gamybos kaštų įstatymu, bet jis nelieka be jėgos, vien todėl, kad gamybos kaštai neturėtų jokios įtakos vertei, jei jie neturėtų jos pasiūlams". Ir toliau, sutraukdamas savo vertės teo-

riją (III kn. 16 sk. 1 §), jis sako: „Iš to išeina, kad paklausai ir pasiūlai visais atvejais nustato vertės ir kainos svyravimus, taip pat ir pastovias vertes ir kainas tų visų dalykų, kurių pasiūlai nustatomi kito faktoriaus, o ne laisvų varžytynių; kad tačiau viešpataujant konkurencijai, daiktai vidutiniškai mainomi tokiomis vertėmis ir parduodami tokiomis kainomis, kurios visoms gamintojų klasėms numato vienodą naudą, kas tik tuomet gali atsitikti, kai daiktai eina mainams santykyje su jų gamybos kaštais". Ir kitame puslapyje, kur jis kalba apie prekes, kurios turi surištus gamybos kaštus, jis sako: „Kadangi gamybos kaštai čia mums nieko nepadeda, tai mes privalome grįžti į vertės įstatymą, kuris eina pirm gamybos kaštų ir yra fundamentališkesnis: į pasiūlų ir paklausų įstatymą".

Dėl šios paskutinės vietos Jevons (215 p.) kalba „apie apgaulę, kuriai pasiduoda Millis tikėdamas, kad jis grįžtąs į aukštesnį vertės įstatymą, pasiūlų ir paklausų įstatymą, kai jis tuo tarpu faktinai, įvesdamas gamybos kaštų principą, bendrai visiškai nebuvo apleidęs pasiūlų bei paklausų įstatymo. Gamybos kaštai tėra tik viena sąlyga, kuri nustato pasiūlus ir tuo pat netiesiog daro įtakos vertei".

Ši kritika, kaip man atrodo, turi svarbią tiesą, nors paskutinės dalies tekstas nėra laisvas nuo prieštaravimo. Jei ji būtų daroma Millio laikais, tai jis būtų greičiausiai su ją sutikęs ir žodį „aukštesnį" išbraukęs, nes jis neišreiškia tikrosios jo nuomonės. „Gamybos kaštų principas" ir „paskutinės naudos principas", be abejo, yra susietos sudėtinės vieno — visur viešpataujančio pasiūlų bei paklausų įstatymo. Kiekvienas jų gali būti prilygintas žirklių pusėms. Laikant tvirtai vieną žirklių pusę, ir kai kirpimas įvyksta antros pusės judesiu, tai ir mes trumpai ir negalvodami galime pasakyti, kad kirpimą atlieka antroji žirklių pusė. Bet

gi šis teigimas netinka tikrai prasmei ir pagalvojus neišlaiko kritikos. (Žiūr. T. 3, 7).

Gal būt, Jevonso pasipriešinimas Ricardo ir Milliui būtų buvęs mažesnis, jei jis pats nebūtų pratęs ir apie santykius, kurie tikrumoje tėra tik tarp paklausų kainos ir vertės, taip kalbėti, lyg kad jie būtų tarp naudingumo ir vertės, ir jei jis, kaip Cournot ir kaip jo matematiškų formų naudojimas leidžia laukti, būtų pabrėžęs pagrindinę simetriją, kuri randasi bendruose paklausų ir pasiūlų santykiuose su verte, ir kuri ryškiais skirtumais drauge esti šių santykių smulkmenose. Mes, žinoma, neturime pamiršti, kad tuo laiku, kada jis rašė, vertės teorijos paklausų pusė buvo labai menkai teišplėsta, ir jis ypatingai pasitarnavo, iškeldamas ir išplėsdamas ją. Tik nedaugelis mintytojų turi tiek aukštos ir įvairailypės teisės į mūsų dėkingumą, kaip Jevons; bet tas dar neturi mus suvedžioti, per greitai priimant jo didžiųjų pirmtakūnų kritiką[1]).

Man atrodė teisinga pasirinkti atrėmimui Jevonso priekaištus, nes jis bent Anglijoje daugiau sukėlė dėmesio, kaip bet kuris kitas. Bet ir daugelis kitų rašytojų ėmėsi maždaug panašių prikaištų Ricardo teorijai. Tarp jų ypatingai tenka pažymėti Macleod, kurio raštai prieš 1870 metus ir savo formą ir turiniu praskynė kelią daugeliui naujų klasikų teorijų apie vertę ir jos santykį su kaštais kritikų, pav., prof. Walras ir Karoliui Mengeriui, Jevonso vienlaikiams; ir prof. v. Boehm - Bawerkui ir Wieseriui, kurie rašė vėliau.

Nerūpestingumas, kuriuo Ricardo traktuoja laiko elementą, buvo pamėgdžiotas ir jo kritikų ir jie taip sudarė dvejopo nesusipratimo šaltinį. Jie mėgino atremti jo mokslą apie paskutinių tendencijų, dėl priežasčių priežasties, dėl causae causantes santykių tarp gamybos kaštų ir vertės, argumentais, kurie rėmėsi laiki-

---

1) Žiūrėk mano straipsnį apie Jevons Theory, tilpusį Academy iš 1872 m. balandžio 1 d.

nų pasikeitimų ir trumpalaikių vertės svyravimų priežastimis. Jokios abejonės: beveik visa, ką jie čia sakė, reikšdami savo nuomonę, yra teisinga ta prasme, kuria jie tat manė; daug iš to yra nauja ir daug pagerinta forma. Bet neatrodo, kad jie būtų padarę pažangos pateisinti savo pretenzijoms — būk jie sukūrę naują vertės teoriją, kuri griežtai esti priešinga senąjai; jie senų teorijų rūmą ne iš pamatų išgriovė, bet tik išplėtė ir išrutuliojo.

Quasirenta, arba žmogaus pirmiau pagaminto įrankio ar produkto vertės išdavos.*)

1 §. Nuomininkas savo žemvaldžiui moka „rentą" mažai tesirūpindamas skirtumu, kiek iš grynos jo žemės kasmetinės vertės tenka laisvoms gamtos dovanoms ir kiek įdėtam žemės melioracijon ir trobesiams pastatyti žemvaldžio kapitalui. Bet gi iš žemės ūkio trobesių ar namų gaunamos pajamos aiškiai giminingos gaunamoms pajamoms iš pastovių mašinų, bet šios paprastumo dėliai dažniau pastatomos į vieną eilę su pelnu, o ne su renta. Ir vis dėlto nuomininko išsireiškimo būdą galima labai lengvai pateisinti. Nes pajamos, kurios atsiranda iš žmogaus sukurtų gamybos priemonių iš tikrųjų turi daug ką bendra su tikra renta.

Grynos pajamos iš pirmiau sukurtų gamybos įrankių turi būti pavadintos jų quasirenta; iš dalies dėl to, kad tyrinėjant laiko tarpus — kurie yra pertrumpi, kad pasikeitus tokių gamybos įrankių paklausams, tuoj pasikeistų ir jų pasiūlai, — esama atsarga, kaip mes pamatysime, kai kada turi būti laikoma, kaip tvirtai duota. Nes ati-

*) Iš „Principles of Economics" 1890 m. 8 skyrius.

tinkamam laikui jos turi su kainomis daiktų, kurių gamyboje jos dalyvauja, beveik tokį pat santykį, kaip žemė arba kuri kita laisva gamtos dovana, kurios esamas kiekis yra fiksuotas ilgam, ir kurių grynos pajamos tikrai yra renta. Tai yra principas, kurį šiame skyriuje tenka išvystyti. Pradėkime pavyzdžiu.

Prileiskime, kad karas, kurio ilgas tęsimasis pasirodė netikėtas, atkerta dalį produktų pristatymo Anglijai. Anglai eis prie to, kad, vartodami daugiau darbo ir kapitalo, kurie greičiau gali duoti išdavų, sės našesnes vaisių rūšis. Jie apsvarstys dirbtino trešimo, voluojamų mašinų vartojimo ir t. t. išdavas, ir juo palankesnės bus tos išdavos, juo mažesnis bus ateinančiais metais produktų kainų kilimas, kuris bus jų rastas reikalingu, kad didesnėmis išlaidomis ta linkme padarius jį apsimokamu. Bet karas į griebimąsį tokių pagerinimų, kurie duos vaisius tik karui pasibaigus, turės labai menkos įtakos. Taigi, tyrinėjant priežastis, kurios nustato javų kainas per trumpą laikotarpį, derlingumą, kuris atsiranda dėka iš lėto daromų melioracijų, tenka laikyti duotu tokiu, koks jis yra, ir maždaug tokiu, lyg jis būtų gamtos sukurtas. Taip išdavos iš šių pastovių melioracijų duoda pelno perteklių palyginti su pirmykščiais žemės ir specialiniais kaštais, kurie reikalingi ekstra produktui gauti. Bet jis nėra tikras perteklius ta pačia prasme, kaip tikra renta, t. y. ne perteklius virš bendrų produktų kaštų, bet perteklius, reikalingas generalinių operacijų išlaidoms padengti.

Tiksliau sakant: ekstra pajamos, kurioms individualinis savininkas gauna už savo žemėje padarytas melioracijas, taip išskaičiuojamos, kad jos neapima jokio pelno, kuris nepriklausomai nuo jo asmeniškų pastangų ir aukų, savaime būtų tekęs dirvai dėl visuotinos visuomenės pažangos; šios pajamos, sakau, paprastai visados reikalingos atlyginti jį už tas pastangas bei aukas. Pelnus, kurie ateityje dėl tų pagerinimų atsiras,

jis, gal būt, permažai buvo įvertinęs, bet lygiai taip pat galimas daiktas, kad jis juos perdaug buvo įvertinęs. Jei jis juos tikrai įvertino, tai jo pačio interesas ves jį prie to, kad jis įtaisymus atliktų taip greitai, kaip tik pasirodys žymės, jog jie gali duoti pelno, ir be tam tikro pagrindo priešingam įvykiui, mes galime sakyti, kad jis tikrai taip ir padarė. Ilgainiui žemės ir dirvos kapitalo įdėjimų grynos išdavos, sekmingos ir nesekmingos bendrai paėmus, nėra tinkamas motyvas tokiems įdėjimams. Jei būtų laukiamos mažesnės išdavos, kaip tos, kuriomis žmonės faktinai rėmė savo išskaičiavimus, tai mažiau būtų buvę padaryta pagerinimų.

Tat reiškia: perijodams, kurie yra ilgi palyginti su laiku, reikalingu tam tikriems pagerinimams ir pilnam jų paleidimui į darbą, iš to gautos pajamos tėra tik kaina, kuri turi būti sumokama už jų pastangas ir aukas tiems, kurie tuos įdėjimus padarė. Jų pagaminimo kaštai tiesiog priklauso prie gamybos kaštų ir tiesiog dalyvauja ilgalaikių pasiūlų kainų nustatytame. Bet trumpiems perijodams, t. y. tokiems, kurie yra trumpi palyginus su laiku, reikalingu atitinkamos rūšies pagerinimams padaryti ir juos pilnai paleisti veikti, iš to atsirandančios pajamos nedaro jokios tokios tiesioginės įtakos pasiūlų kainai; tyrinėjant tokius perijodus, šias pajamas galima laikyti kaip quasirentą, kuri produkto kainos nustatyme tiesiog nedalyvauja, bet greičiau esti nuo kainų priklausoma[1]).

[1]) Žinoma, melioracijų rūšis ir dydis pareina iš dalies nuo žemės nuosavybės santykių, nuo gyvenusių atitinkamoje vietoje ir atitinkamu laiku žemės savininkų ir nuomininkų verslovingumo jėgos, darbštumo ir turtingumo kapitalais. Sąryšyje su tuo, pažiūrėję į žemės nuosavybės formas, mes pamatysime, kad čia tenka labai atsižvelgti į specialines įvairių vietų sąlygas.

Reikia tačiau pastebėti, kad tikroji renta vertinama ta prielaida, kad pirmykštės žemės savybės nėra susiaurintos. O jei iš melioracijų atsiradusios pajamos laikomos quasirenta, tai tat taip suprantama, kad meliorcijos išlaikomos

2 §. Dabar mes paimkime pavyzdį iš pramonės. Sakykime, kad staiga pasikeitus madai, nepaprastai padidėjo tam tikrų tekstilės gaminių rūšių paklausai. Jiems gaminti reikalingų spiecialinių mašinų pramonė per tą laiką duos aukštas pajamas, kurios pareis nuo kainos, kurią už tą produktą gali gauti ir susidaro iš to produkto bendros kainos pertekliaus, palyginti su tiesioginėmis išlaidomis (įimant ir susinaudojimą), kurios reikalingos tai gamybai; tuomet grynos pajamos iš mašinų (jų quasirenta) per atitinkamą laiką bus didesnės už normalinį pelną iš pirmykščių įdėjimų. Kada vėliau judėjimas atslūgs ir paklausai bus mažesni, kaip buvo laukta, tuomet fabrikai su netobuliausiomis padedamomis priemonėmis ir blogiausiomis mašinomis bus sustabdyti, o mašinos, kurių palikimas darbe dar kaip tik apsimoka, vos padengs faktinas įmonės išlaidas, bet neduos jokio pertekliaus. Kainos perteklius gi, kuris gaunamas iš geresniais įrankiais gaminamų prekių virš jų susinaudijmo ir taip pat virš tikrųjų įmonės kaštų, bus pajamos, kurias tos padedamos priemonės gaus per trumpą depresijos laiką. Ši quasirenta arba grynos pajamos iš mašinų, per pirmą periodą bus didesnės, gi per antrą jau mažesnės už normalinį pelną iš pirmykščių įdėjimų.

Panašių pavyzdžių mes galime pasirinkti iš bet kurios gamybos šakos pagal norą. Tiesa, kiekviena šaka turi savo skirtinų ypatybių, bet su atitinkamomis modifikacijomis paskirais atvejais, lygus bendras principas pritaikomas visur. Kur tenka atskirti priežastis, kurios nustato trumpalaikius gamybos svyravimus, grynos pajamos iš kapitalo idėjimų gali būti sujungtos

---

pilname jų pajėgume. Leidus joms suirti, iš pajamų, kurias jos duoda, prieš išvesiant grynas pajamas, kurios turi būti laikomos jos quasirenta, reikia pirma atmesti ekvivalentą jų irimui. Susinaudojimui padengti skirtą pajamų dalį reikia ligi tam tikro laipsnio prilyginti kasyklų išdavoms, kurios turi padengti tik nuostolius, kuriuos gauna kasykla, išimant iš jos auksą.

su pačia renta, ir tuo, būtent, atžvilgiu, kad tat nepriklauso mokėjimams, kurie palenkia gamintojus imtis tokių priemonių, kurios per trumpą laiką padidintų esamus pasiūlus.

3 §. Toliau reikia atsižvelgti į tai, kad žemė individualinio gamintojo atžvilgiu yra tik atskira kapitalo pasireiškimo forma. Klausimas, ar žemdirbys tiek apdirbo atskirą žemės sklypą, kiek jis tat gali su nauda sau padaryti, toliau klausimas, ar jis turėtų bandyti daugiau gauti iš įdirbtos žemės, ar imti dirbti kitą sklypą, yra tos pačios rūšies kaip ir klausimas, ar jis turi pirkti naują plūgą ar jau turimais plūgais siekti didesnio produktingumo tuo būdu, kad jis, pav., juos kartais ir ten pavartoja, kur žemė yra kaip tik nelabai patogi, ir tuo, kad jis savo arklius truputį geriau šeria. Jis apsvarsto gryną produktą iš truputį daugiau žemės, lygindamas jį su kitais naudojimais, kuriems jis galėtų panaudoti tą kapitalo sumą, kurią jis turėtų panaudoti jai išlaikyti, ir lygiu būdu jis apsvarsto gryną produktą, kurį jis gauna naudodamas savo plūgus nepalankiomis sąlygomis, lygindamas jį su tuo produktu, kurį jis gauna, jei jis padidina savo plūgų inventorių ir taip dirba patogesnėmis sąlygomis. Dalis jo produkto, dėliai kurios jis abejoja, ar ją gaminti daugiau naudojant savo esamus plūgus, ar perkant naują plūgą, yra taip sakant, gaunama iš paskutinio plūgo naudojimo. Jis nieko neprideda netto (t. y. nieko, kas išeina virš faktinai sunaudotos sumos) prie gaunamų iš plūgo grynų pajamų.

Toliau, pramonininkas arba pirklys, būdamas žemės ar trobesių savininkas, abu traktuoja kaip esamus panašiuose santykiuose su jo operacijomis. Abu pradžioje dykai jam duoda paramos ir patogumų, bet vėliau, kai jis stengiasi iš jų vis daugiau gauti, teduoda vis mažėjančias išdavas, ligi pagaliau jis turi savęs paklausti, ar jo dirbtuvių ir sandėlių prigrūdimas nesudaro tokių didelių sunkumų šaltinį, kad jam tiksliau būtų išsi-

plėsti plačiau. Jei jam dabar tenka spręsti, ar jam šį plotą išplėsti paimant tolimesnį žemės sklypą ar pristatant dar vieną aukštą ant savo fabriko, tai jis apskaičiavimais apsvarsto pajamas, kurias jis gaus plėsdamas įrengimus viena linkme su pajamomis, kurias jis gaus plėsdamasis kita linkme. Jo gamybos dalis, kurią jis dar gauna esamais savo gamybos įrankiais, bet jau abejoja, ar ne pelningiau būtų tas pavedamasias priemones padidinti, vietoj su turimomis taip intensyviai dirbti, nieko neprideda prie pajamų, kurias tie įrankiai jam duoda. Ši išvada dar nieko nesako apie tai, ar tie gamybos įrankiai pagaminti žmogaus rankomis ar jie sudaro gamtos duotas atsargas; ji vienodai tinka ir rentai ir quasirentai.

Bet čia vistik yra skirtumas visuomenės atžvilgiu. Jei tūlas ima valdyti antrą fermą, tai kitiems palieka mažiau žemės. Jo žemės naudojimas neprisideda prie kito naudojimo, bet atsiranda jo vietoje. Gi tuo tarpu, jei jis kiša kapitalą į žemės melioracijas arba trobesius, jo įtaisymai palieka augančiam gyventojų skaičiui tokią pat gerą veikimo dirvą daryti pagerinimus ir statyti trobesius ant kitų žemių, kaip ir ligi šiol. Tat yra kritiškas punktas, prie kurio dabar mes ir pereiname.

4 §. Tarp žemės ir žmogaus rankos pagamintų gamybos priemonių yra ir panašumo ir nepanašumo.

Nepanašumo, nes žemė yra kartą visam laikui tvirtai duotas turto kiekis, o pagamintos gamybos priemonės atvirkščiai, ar tat būtų žemės pagerinimai, ar trobesiai, ar mašinos ir t. t. yra nuolatos tekanti srovė, kuri gali būti didinama ar mažinama, keičiantis veikliems paklausams tų produktų, kurių gamybai jie tarnauja. Tiek apie nelygumą. Iš antros pusės panašumą sudaro tai: kadangi kai kurių iš tų gamybos priemonių negalima greitai dauginti, tai jos tikrumoje trumpiems laikotarpiams sudaro tvirtai duotą turto kiekį; per tuos perijodus atsirandančios iš

jų pajamos santykyje su jomis pagamintų produktų vertė yra tikros rentos.

Viena panašumo tarp rentos ir quasirentos pusė gali būti paprastai paaiškinta. Vieno pony nuomos išdavos yra jo vertės perteklius palyginti su kito pony, kuris esti tiek silpnas, kad apskritai neturi jokios nuomos vertės[1]).

Pony nuoma, kaip ir žemės nuoma, reguliuojama verte tų patarnavimų, kuriuos jie patieks, ir tų patarnavimų vertė tam akimirksniui nustatoma santykiais tarp esamo pony kiekio ir t. t. ir tokių patarnavimų paklausų. Bet čia dabar prasideda nepanašumas: nes klauzulė „tam akimirksniui", kuri turi būti pridėta, kai kalba eina apie pony, kalbant apie žemę ir dirvą, jau nereikalinga. Jei nieko netikėtino neatsitiko, tai esamas pony kiekis taip prisitaikys paklausams, kad vidutiniškas (arba normalinis) pony per savo gyvenimą, vidutinio ilgio ir darbo, duos tokią nuomą, kuri jo gamybos kaštams duoda normalų pelną. Paprastai bus taip, ir jokio „pelno pertekliaus", palyginti su normaliniu gamintojo pelnu, nebus gauta. Žinoma, pony paklausai gali būti klaidingai įvertinti, ir nuoma (arba quasirenta), kurią duoda vidutiniškas pony, gali arba būti didesnė už normalinį pelną, jo gamybos kaštams atitinkantį, arba kristi žemiau. Bet nukrypimas, kalbant apie pony, tegali tęstis tik trumpą laiką, nes pony taip greitai gali būti išauginami ir taip greitai išgaišta, kad klaida pritaikant pasiūlus paklausams gali būti greitai atitaisyta. Nepanašumas tarp žemės rentos ir kitų dalykų quasirentos glūdi tame, kad kitų dalykų nuomos išdavos parastose sąlygose ir ilgam laikui ne-

---

1) Tat yra hercogo Argyle'o argumentas prieš quasirentos mokslo tikslumą jo rimtame ir pamokinančiame „Unseen foundations of Society", p. 310. Atsakymas į tai galima rasti straipsnyje „Apie rentą", kuris tilpo Economic Journal, III t., kuriame skaitytojas gali rasti šio ir kitų giminingų punktų tolimesnius aiškinimus.

gali labai nukrypti nuo normalinio pelno, esant duotiems gamybos kaštams, tuo tarpu priešingai, derlingų žemių pasiūlai negali greitai būti pritaikinti jos paklausams, ir todėl iš jos gaunamos pajamos gali nuolatos ir labai būti nukrypusios nuo normalinio pelno iš kaštų, reikalingų jai parengti apdirbimui.

5 §. Visuotinas principas, kurį reikia išaiškinti, dabar gali būti taip formuluotas. Daikto kaina ir jo pagamintas kiekis drauge nustatomi visuotinų pasiūlų ir paklausų santykių; kaina padengia gamybos išlaidas, kaip tik tos šio kiekio dalies, kuri gaminama nepatogiausiose sąlygose. Kiekviena kita dalis duoda pelno perteklių virš tiesioginių kaštų, šis perteklius dabar yra parduodamosios kainos pasėka, o ne priežastis. Nes kainą reguliuoja pasiūlų ir paklausų santykiai. Kadangi perteklius neturi jokios įtakos paklausams, tai jis neturi įtakos ir pasiūlams, nes pelno perteklius paeina tik iš dalies to produkto, kuris būtų gaminamas ir esant žemesnei kainai.

Jei mes permestume akimis normalinę vertę per labai ilgą laiką, ištirtume normalinės vertės nustatymo priežastis „ilgam laikui", jei mes pasektume ūkiškų priežasčių „paskutines" pasėkas, tai pasirodytų, kad iš šių kapitalo formų atsiradusios pajamos sudaro sudėtines dalis tų mokėjimų, kuriais atitinkamos gėrybės gamybos kaštai turi būti padengti, ir tat nustato veiksmus tų gamintojų, kurie stovi prieš abejonę, ar jiems didinti gamybos priemones ar ne. Dabar pažiūrėkime į normalinės kainos nustatymo pagrindus tokiam laikotarpiui, kuris yra tik trumpas, palyginus su anuo laikotarpiu, kuris reikalingas žymaus tokių gamybos įrankių pasiūlų padidinimo, tai tų gamybos įrankių esamą kiekį teks priimti, kaip tvirtai duotą, lygiai taip pat, kaip kad jie būtų laisvos gamtos dovanos. Juo trumpesnis laikotarpis, kurį mes apimame, ir juo lėtesnis tų įrankių gamybos procesas, juo menkesnę rolę atsirandančių iš jų pajamų pasikeitimai vaidina tais įrankiais gaminamų gėrybių paklausų mažinimui arba

kėlimui, ir jų pasiūlų kainų pakėlimui arba sumažinimui. Juo arčiau taip pat esama prie tiesos, kai sakoma, kad per kalbamą laikotarpį gaunamas iš tokių gamybos įrankių pajamas reikia laikyti gamintojo pelnu arba quasirenta. Ir tuo būdu mes gauname ištisą virtinę pereidami nuo laisvų gamtos dovanų per ilgalaikius dirvos pagerinimus ligi mažiau ilgalaikių pagerinimų, ligi žemės ūkio ir fabrikų trobesių, garo mašinų, ir, pagaliau, ligi mažiau išsilaikančių ir vis mažiau lėtai gaminamų įrankių[1]).

---

[1]) Reikia pastebėti, kad renta dažniau lyginama su pelnu, kaip su palūkanomis, nes ji paprastai turi savy įmonės vedimo ir verslovininko pelno sudėtinę dalį. Bet tat yra klausimas apie tai, ar ji turėjo jo daugiau ar mažiau, nors yra pora išimčių, kur pasireiškia gryna renta, kuri tinkamiau lyginti su palūkanomis. Tas punktas vėliau pareikalaus dar tolimesnių aiškinimų.

Sąvokinis santykis tarp rentos ir pelno sukėlė paskutinės kartos ekonomistų dėmesį, tarp kurių ypatingai reikia pažymėti Seniorą, Millį, Hermaną ir Mangoldtą. Senioras atrodė buvęs visai arti to, kad pažymėtų, jog laiko elemente glūdi sunkumo išsprendimas, bet čia, kaip paprastai, jis tepasitenkino nurodymu, kurio neišplėtė. Jis apie tai sako (Political Economy, p. 129): „Visiems naudotiniems tikslams pelnas nuo rentos sustoja būti atskiriamas, kai tik kapitalas, kuris neša duotas pajamas, dėl dovanojimo arba paveldėjimo, tapo nuosavybe kieno nors, nuo kurio susilaikymo ir pastangų jo sudarymas nebeparėjo". Millis toliau sako (Political Economy, III, c. 5, § 4): „Kiekvienas įvairumas tam tikrų gamintojų naudai ar gamybos naudai, tam tikromis sąlygomis yra pelno šaltinis, kuris, jei jis „rentos" vardą gauna nors tik ir tuomet, kai jis perijodiškai vieno asmens mokamas kitam, pareina visiškai nuo tokių pat įstatymų. Kaina, kuri mokama už diferencialinę naudą gaminant kurį daiktą, negali atiduoti jokios savų visuotinų kaštų sudėtinės dalies". Per paskutinius porą metų ši tema dideliu uolumu ir sekmingumu buvo toliau nagrinėjama daugelio rašytojų, ypatingai Ausrijoje ir Amerikoje. Profesorius Nicholson, man atrodo, praleido šį su laiko elementu susijusį sunkumą, su kuriuo quasirentos mokslas dabar vis tik susidūrė; jis taip pat nebemato, ko šis mokslas ištikro nori. Jis sako (Political Economy, I t., p. 414): „Mano dėta, quasirenta yra ypatinga konjunktūrų pelno rūšis" ir (II, p. 80—

6 §. Pagrindinis šio visuotino principo pritaikymas yra atmetimas eilės klaidingų užburtų ratų, kurių vis dar pasitaiko tam tikrų rūšių ūkiškuose aiškinimuose. Kadangi renta (tarp kita ko) nustatoma produkto kainos, tai nagrinėjant tas priežastis, kurios viešpatauja kainoms, jos negalima, kaip jau pirmiau buvo pastebėta traktuoti kaip jau žinomą dydį. Todėl susidaro logiškas ratas, kai mėginama tuos nustatomuosius pagrindus išreikšti kokio nors produkto gamybos kaštais, o ne tik paskutinio produkto gamybos kaštais. Įtraukti kurią sumą rentai, pridėti ją prie pagrindinių kaštų gauti tiems gamybos kaštams, kurie daro tiesioginės įtakos į pasiūlų ir vertės nustatymą, reikštų pastatyti tyrinėjimo pradžioje išdavas, kurių tepasiekiama tik tyrinėjimu.

Dabar mes turime atsiminti, kad beveik tas pats yra teisinga ir atžvilgiu tų pajamų, kurias duoda žmogaus ranka sukurti įrankiai, jei mes imame akin tokius trumpus laikotarpius, kad gamybos priemonių pasiūlai praktiškai tenka laikyti kaip tvirtai duotą esamą kiekį, t. y. kaip masę, kuriai senų gamybos priemonių išplaukimas ir naujų įplaukimas tokiais perijodais nedaro jokios esminės įtakos. Per tuos perijodus išdavos gamybos įrankių duodamos, nustatomos ne duotų jų gamybos kaštų verte to, ką jos produkuoja, o procento. Tiesa, kai kurie tų įrankių jau gali būti nemoderniški ir teduoti tik labai mažas grynas pajamas (quasirentą). Bet ar maža ar didelė, gamybos įrankių vertė surandama jų dabartinių ir numatomų pajamų kapitalizavimu. Gi eiti aplinkui, kaip tat daro net žymūs ekonomistai, ir sakyti, jūsų pajamos yra

82): „Senų mašinų savininkai, taip manoma, iš jų gauna rentą todėl, kad jos daugiau nebeneša pelno arba palūkanų... Tat aš laikau absurdu, nes nuostolis nėra tokis pilnas ir absoliutus, kad dalinas sutaupas vadintume quasirenta... Tad quasirenta yra nenumatytas ir nepastovus, išimtinas pelnas arba nuostolis". Bet juk quasirenta nėra nė vienas, nė antras iš jų.

išvestos iš jūsų kapitalo vertės esamu procento dydžiu, reiškia sukinėtis užburtame rate, lygiai taip, jei žemės rentą išvesti iš žemės kapitalinės vertės esamu palūkanų dydžiu.

Panaši klaidinga išvada glūdi kai kuriuose mėginimuose populiarizuoti vertės teoriją ir atsikratyti nuo sunkių specialinių paskutinių gamybos kaštų ir laiko įtakos vertei studijų. Stengiamasi nustatyti produkto gamybos kaštus prirašant jiems dar atitinkamą dalį jų gamybai sunaudotų gamybos priemonių. Tokis sprendimų būdas sukasi rate, išskyrus šiandieną retus atsitikimus, kur galima prileisti, kad verslo būklė žymiai nepasikeitė, bent tiek nepasikeitė, kiek tenka turėti galvoje tų gamybos įrankių atsiradimą bei naudojimą.

7 §. Paimkime pagrindinius kaštus siauresne prasme, tai iš sąvokos mes išskiriame tųjų komivojažerių, nešėjų ir kt. algas, kurios turi būti sumokamos, nebojant, ar kalbamas paskiras užsakymas buvo priimtas ar ne. Šios algos, kurios nėra quasirentos, turi būti priskiriamos prie papildomų kaštų, ir todėl teigimas, kad kurios nors versolvės quasirentos atitinka jos papildomiems kaštams, griežtai paėmus nėra teisingas, nors tat daugumoje atvejų ir stovėtų arti tiesos. Teisingas formulavimas skamba šiaip: quasirentos yra lygios tai papildomų kaštų daliai, kuri atitinka daiktinių gamybos priemonių, kaip namai ir mašinos, ir nedaiktinių, kaip verslo organizacija ir ryšiai, naudojimo išlaidoms.

Iš pirmos pažiūros gali atrodyti, kad visų susijusių su paskutiniais kaštais teorijų reikšmė dėl to sumažėja, kad gamintojai įvairiais laipsniais laikosi „konservatinės" politikos, atmeta naujus užsakymus, ir vengia parduoti tai, ką jie laiko pagaminta sandėliuose, tokiomis kainomis, kurios padengia tik specialinius, arba pagrindinius prekių kaštus. Šis faktas, žinoma, nutrina griežtas santykių tarp vertės ir paskutinių kaštų ribas, bet ir nedaugiau. Jis visiškai ne-

paliečia pačio tų santykių brandiuolio, ir tat nėra jokis naujas ir ypatingas skirtumo pažymys tarp tikros rentos ir quasirentos. Nes nė renta nė quasirenta nepasirodo tiesiogine paskutinių gamybos kaštų sudėtine dalimi. Abi jos tinka daryti joms netiesioginiu vienodu būdu įtakos, nes abi jos vienodu būdu sudaro sudėtinės verslovės generalines išlaidas, kurias gudrus fabrikantas, arba šiaip pirklys turi galvoje, kai jo įtaisymai per maža turi darbo, ir jis turi nuspręsti, ar jis turi sutikti su žemomis kainomis naujam užsakymui arba daliai to, ką jis laiko pagaminęs sandėliuose.

8 §. Reikia pastebėti, kad pereito skyriaus 4 punkto minčių eiga, kiek turima galvoje trumpi perijodai, gali būti beveik taip pat pritaikoma quasirentai, kaip ir tikrai rentai. Jei esami žemės ūkio trobesiai arba kiti gamybos įrankiai, kurie galėtų būti naudojami kuriai nors daiktinei gėrybei gaminti, suvartojami kitos gėrybės gamybai, ir tai dėl to, kad šios pastorosios paklausai gausinant antrą daiktinę gėrybę žada duoti didesnes pajamas, tai tuo momentu pirmųjų įrankių pasiūlai bus mažesni ir jų kaina aukštesnė, lyg kad tos gamybos priemonės, naudojant jas kitaip, nebūtų galėjusios duoti aukštesnių pajamų. Bet kaip rentoje, taip pat ir čia tarp pirmosios gėrybių rūšies kainų pakilimo ir pajamų, kurias duoda gamybos įrankiai gaminant antros rūšies gėrybes, nevyrauja jokis tiesioginis ar skaičiais išreiškiamas santykis.

Jei mašinos gali būti naudojamos daugiau kaip vienoje fabrikacijos šakoje, tuomet, žinoma, kiekvienoje ūkio šakoje paskutiniai kaštai pareis nuo to, kokiu kiekiu mašinos imamos darbui kitose šakose. Šie mašinų paklausai iš kitur pasireikš išdavose, kurias jos galėtų gauti kur kitur. Tat yra tikra suprastinto teigimo prasmė, kad pajamos, kurios gali būti gautos iš mašinų, naudojant jas vienu būdu, pasireiškia jomis kitose šakose pagamintų prekių kaštuose. Čia vėl quasirenta yra paraleliška žemės rentai.

J. B. CLARK.

John Bates Clark, gimęs 1847 m. Amerikos ekonomistas. Nuo 1900 m. Columbijos Universiteto New Yorko profesorius, Amerikos ekonomistų draugijos pirmininkas. Jo veikalai: „The philosophy of wealth" (1886), „Capital and its earnings" (1888), „Passibility of a Scientific law of wages" (1889), „The Distribution of wealth" (1900), „The essentials of economic theory" (1907).

Kapitalo ir kapitalo gėrybių skirtumas*).

Dabar jau galima suprantamu būdu išaiškinti pagrindinį algų teorijos dėsnį: darbo alga kiekvienoje pramonėje stengiasi prisitaikinti paskutiniam produktui to visuomeniško darbo, kuris dedamas drauge su tvirta visuomeniško kapitalo, kaip tokio, suma. Pilnai šiam dėsniui suprasti, atrodo reikalinga kiek plačiau parodyti skirtumą, kurį mokslas pastebi tarp „kapitalo" ir „kapitalo gėrybių".

Kapitalą sudaro priemonės gamybai ir šios priemonės visados yra konkretinės ir materialinės formos. Šis faktas yra pagrindinis. Priskirdami kapitalui medžiaginį būvimą, mes išsiskiriame nuo daugelio klasiškų ekonomistų, nes mes darbininkų pasiektas pajėgas nelaikome produktingų lėšų pagrindo dalimi. Tas nedidina savo kapitalo, kuris leidžia pinigus tam, kad išmoktų naudingo darbo ar išsiauklėtų. Tikrumoje jis gauna kažką, kas didina jo produktingas jėgas; jas įgydamas, jis verčiamas susilaikyti. Jis atsisako nuo malonumų, tikėdamasis vėliau daugiau pasiekti, kaip kad jis pasiektų be to. Reikia čia vis dėlto sutikti, kad yra tam tikro panašumo tarp pasekmių, kurių turi pinigų išlaida techniškam išmokslinimui ir pinigų leidimo įrankiams įgyti. Bet tuo tarpu mes, vartodami tą

*) Iš „Distribution of Wealth". Chap. IX.

žodį, griežtai laikysimės mūsų duotos prasmės ir toliau tvirtinsime, kad kapitalas niekados nesti pačio žmogaus pajėgumas, kurį jis vartoja produktingiems tikslams. Kapitalas yra didelis įrankis dirbančios žmonijos rankose — pabūklas, kurio pagelba jis nugali ir pakeičia priešinančiuosius gamtos elementus.

Skirtingiausias ypatingas pažymys to, ką mes vadiname kapitalu, yra pastovumo pažymys. Jis tęsiasi, ir jis turi tęstis, jei pramonė turi būti sekminga. Pulkime jį, sunaikinkime jo dalį, ir įvyks nelaimė. Sunaikinkime kartą viską, kas yra iš jo, ir teks pradėti tuščiomis rankomis, tik vienu darbu pelnyti sau išlaikymą. Ir viskas dėlto tam, kad viskas eitų tvarkoje, reikia, naikinti kapitalo gėrybes. Jei mėgintume saugoti kapitalo gėrybes nuo naikinimo, tai užtrauktume sau panašią nelaimę, kuri išliktų, jei dalį kapitalo leistume sunaikinti. Sustabdykite kartą mašinas fabrikuose, išvengti jų susinaudojimui, apdenkite ir supakuokite jas, apsaugoti joms nuo rūdžių, ir produktingas kapitalo veikimas liausis. Dar daugiau, kapitalas pagaliau bus sunaikintas, nes mašinos laikui bėgant tiek pasens, kad bus nepraktiška jas vėl naudoti.

Kapitalo gėrybės dėl to ne tik gali pasiduoti nykimui, bet turi būti atnašaujamos, norint, kad pramonė būtų sekminga. Ir jos turi susidėvėti, kad kapitalas išliktų. Kviečių sėkla turi būti sunaikinta, kad išliktų kviečiai. Ši patvarumo mintis ir buvo ta, kuri pirmiausiai davė vardą tąjai formai lėšų, kurios naudojamos produktingiems tikslams, nes tat yra forma lėšų, kurios turi gyvenimui tokios svarbios reikšmės, kad jos nuolatos turi būti išlaikomos sveikos. Jos jau pagal savo vardą yra priešingos laisvoms pajamoms, kurios vartojamos pragyvenimui arba malonumams. Galima skolinti savo kapitalą už palūkanas ir ramiai sunaikinti tai, kas duoda pajamos. Bet nebegalima ramiai savo kapitalo suvartoti. Kaip tik toji politika, kurią gauna

šis svarbus elementas pramonėje, yra tokios rūšies, kad ji beveik visus medžiaginius įrankius, kurie jį sudaro, paskiria susidėvėjimui. Griežčiausias skirtumas tarp kapitalo ir kapitalo gėrybių faktinai glūdi pastovume vieno palyginti su sunaikinimo pajėgumu kito. Žemė yra vienintelė kapitalo gėrybių forma, kurios netenka naikinti tam, kad joje išliktų įkūnytas jose lėšų fondas.

Toliau, kapitalas yra visiškai judrus, tuo tarpų kapitalo gėrybės esti toli nuo to. Yra galimumo iš vienos pramonės išimti milijoną dolerių ir jį sukišti į kitą. Patogiomis sąlygomis tat gali įvykti be nuostolių. Bet visiškai nėra galimas daiktas iš vienos pramonės paimti įrankius, kurie jai priklauso, ir pirmykštėje jų forma perkelti juos į kitą. Kapitalas, kuris kada tai buvo įdėtas į Naujosios Anglijos banginių žūklę, dabar žinomu dydžiu dirba medvilnės pramonėje, tačiau laivai negali būti vartojami kaip medvilnės verpyklos. Po to kai laivas buvo susinaudojęs, gautos pajamos už tą jo dalį, kuri galėtų eiti naujiems laivams statyti, buvo sunaudotos medvilnės verpykloms statyti. Nautinė kapitalo forma išnyko; bet kapitalas ją pergyveno, ir taip perėjo iš vienos medžiagiškų kūnų rūšies į kitą. Faktinai nėra jokių ribų išorinei kapitalo jėgai keisti savo vietą pramonės grupių sistemoje, mainant savo įsikūnijimo formas.

Dabar mes turime raktą su produktingomis lėšomis susijusiai problemai. Kodėl verteivos kalba apie kapitalą vadindami jį „pinigais"? Kodėl pirklys, paklaustas apie jo kapitalo dydį, atsako: „Aš esu į savo krautuvę įdėjęs 100.000 dolerių". Dėl to, kad tai, ką jis mano kalbėdamas apie 100.000 dolerių, sudaro kaž ką patvaraus, kažką, ką jis turėjo pradėdamas operacijas ir ką jis tebeturi, jei jo operacijos nebuvo nesekmingos. Tačiau paprastai jis neapsigauna dėl tų daiktų pobūdžio, į kuriuos yra įkūnytas jo kapitalas; jis žino, kad tuos daiktus sudaro ne metalo gabalai arba kuri kita piniginė forma. Menkas bus tas pirklys,

kuris daugiau kaip visai menką savo kapitalo dalį laikytų uždaręs pinigų spintose arba banko rūsyse, arba laikytų išbarstytus savo krautuvės piniginėse kasose. Jo produktingas lėšas sudaro prekės, jo įmonės įrengimai, jo turimi klijentų pasižadėjimai už parduotas ar pristatytas prekes ir t. t. Bet nežiūrint į tai, jis instinktyviškai ar nesąmoningai kalba apie pinigus. Jis savo „pinigus" gali laikyti arba juos iš vienos įmonės perkelti į kitą. Vertė, abstraktinis produktingų lėšų kiekis, patvarus fondas — yra tai, ką mūsų pavyzdyje iš tikrųjų reiškia 100.000 dolerių. Vertė, abstraktinis produktingų jėgų kiekis, pastovus pamatas — vaizduotis vieną šių sąvokų, be sąryšio su konkretiniais daiktais, į kuriuos jos įsikūnija, yra tolygu abstrakcijai; bet vaizduotis jas faktinai įsikūnijusis į konkretines daiktines gėrybes nėra jokia abstrakcija; jos yra materialinės būtybės. Verteiva visada galvoja apie 100.000 dolerių, kaip įkūnytus į šią formą, ir jis gana greitai gali pasakyti, kurie daiktai juos sudaro. Jis žino, kad jo investuotas kapitalas yra konkretinis ir materialinis; ir nežiūrint į tai jis instinktyviai mano ir kalba apie tai abstraktine forma.

Saugodamiesi nuo to pavidalo minties, kad kapitalas kada nors yra nematerialinėje būklėje, mes be baimės galime naudotis moksliškiems tikslams verteivos formulavimu. Mes galime vaizduotis kapitalą, kaip produktingų lėšų sumą, kuri įdėta į daiktines gėrybes, kurios nuolatos keičiasi, nuolatos įplaukia ir išplaukia, nors fondas tebelieka toliau. Kapitalas tad laikosi nuolatiniais pasikeitimais; be paliovos keisdamasis, jis iš vienos prekių rūšies pereina į kitą. Juo dažniau jis apleidžia vieną prekių rūšį ir pereina į kitą, tuo tarpu kaip visa kita palieka, lygu, juo gyviau eina verslo operacijos ir juo didesnis esti pačio fondo gyvumas. Tokio kapitalo gyvenimas nėra apsnūdęs, kaip reptilijos su sunkia apytaka. Jis daugiau prilygsta organiškai aukščiau stovinčiam gyvuliui, kuris savo kūno ląsteles per trumpą laiką suvartoja ir atnaujina.

Tokios rūšies abstraktinis formulavimas, kaip šis, vartojamas kiekvieno mintyjimo srityje. Mes ką tik pasinaudojome aiškinimui vandens jėgos pavadinimu. Jėga, kaip tokia, yra abstrakti, bet į begalinę krintančių vandens lašų eilę įkūnytą jėga nėra abstraktinė, bet nepaprastai medžiagiška ir konkretinė. Gyvenimas savaime yra abstraktinis, bet gyvenimas įsikūnijęs begalinėje žmoniškų būtybių eilėje yra konkretus. Produktingoji jėga, matuojama vienetais ir išreikšta pinigų vardais, yra abstraktinė, bet jei ši jėga yra įkūnyta begalinėje kapitalo gėrybių eilėje, tai ji yra konkretinė. Kapitalą, šį tęsiamą kažką, kurį mes aprašome, mes galėtume pažymėti, kaip begalinį kintančių daiktinių gėrybiu sekimą vienas po kito, kuris visados sudaro tam tikrą vertę. Mes lygiai tą patį turime galvoje, kai mes jį pažymime tam tikra „pinigų suma", kuri nuolatos įdedama į tęsiančiąjasi eilę suvartotinų daiktinių gėrybių.

Kadangi ši mintis apie kaž ką pastovaus geriausiu ir paprasčiausiu būdu išreiškiama pastaruoju pažymiu, todėl ir visuomenė šiuo atžvilgiu, kaip lygiai ir kitais, laikosi šio pažymėjmo. Tat yra vandens jėga, kurią gauna fabrikantas, kai jis gauna teisę leisti begalinę vandens dalelių seriją tekėti per jo šliužą. Tat yra gyvybė, kuri palieka planetoj, tuo laiku kada žmonės ateina ir žmonės išeina. Tat yra fondas, aktingų bei produktingų lėšų stovis, kuris toliau lieka pramonėje, tuo tarpu kai vienas paskui kitą atsirandą gamybos įrankiai savo pramonės buityje egzistuoja ir išnyksta. Tačiau išimtį, kaip jau buvo sakyta, reikia padaryti: žemėje ir dirvoje įdėtas kapitalas neturi progos to momento įsikūnijimo formą numesti ir priimti kitą. Ši visuotino produktingo fondo dalis gali, kaip mes matėme, gyventi be persikeitimo, bet tai yra tik vienintėlė dalis, kuri tat gali daryti.

Būtinai reikalinga, kad abu, ir kapitalas, ir kapitalo gėrybės sudarytų tautos ūkio studijų objektą. Yra

problemų, kurios liesdamos kiekvieną paskirai, laukia išsprendimo. Ir tat esti nelaimingu būdu visuose tuose tautos ūkio tyrinėjimuose, kur paskiras išreiškimas „kapitalas" vartojamas žymėti „produktingas lėšas". Nuolatos tas pažymėjimas, kaip mes jį nusakome, vartojamas tai kapitalui, tai kapitalo gėrybėms, ir atvirkščiai. Ši dvejopa svarbaus žodžio reikšmė davė progos atsirasti begalinei netvarkai ir sumišimui. Pav., ar algos mokamos iš kapitalo? Kad taip yra, sako algų fondo teorija, dėl kurios tikrumo ilgą laiką vargiai ar buvo abejojama. Ką reiškia išsireiškimas „kapitalas" šiuo atveju? Ar jis yra pastovus produktingų lėšų fondas? Jei taip, tai šis ilgą laiką visuotinai įsigalėjęs teigimas turi sakyti, kad pramonė, žengdama pirmyn, šį fondą vartoją ir jį mažina. Ši labai svarbi ūkio sudėtinė dalis turi, bent laikinai, nykti; tuo tarpu kiekvienas žino, kad to neatsitinka. Ar išsireiškimas „kapitalas" panaudotas, kaipo tokis pirmesnių rašytojų, iš tikrųjų reiškia kapitalo gėrybes? Jei taip, tai jų atitinkamas tvirtinimas tik pabrėžia faktą, kad tikras mokesnis, kurį gauna darbininkas ir kuriuo jis dalinasi su savo šeima, susideda iš prekių, kurios paimamos iš pirklio atsargos. Jos iš tikrųjų ligi tol buvo kapitalo gėrybės, dabar jos jau vartojamos gėrybės; ir į jų vietą kapitalo gėrybių masėje atsirado kitos panašios prekės. Kapitalo sumažėjimo čia neįvyko, nors ir teįvyko laukųjis jo formų pasikeitimas. Tvirtinimas, kuris būtų atskleidęs šiuos faktus, būtų sukliudęs daugybei žodžių, ginčų ir painiavų; o tat galėjo būti padaryta terminų definicija, kuri būtų atskyrusi kapitalą ir kapitalo gėrybes. Senesnių laikų ekonomistai perdėm definiuodavo kapitalą, kaip sudėtą gamybos priemonėse, įrankių formoje. Dėl minčių painiavos jie paprastai ir darbininkų maistą, tipingą vartojamų gėrybių rūšį, įtraukdavo į kapitalo formas; bet, antra vertus, jie konstatavo, kad kapitalą sudaro įrankiai, trobėsiai, medžiaga ir kitos darbo koordinuotos daiktinės gėrybės. Tačiau taip aiškindami kapitalą, jie buvo priversti

— kaip būtų priverstas kiekvienas, — bendrai priimtą jo vaizdavimąsi, kad tai yra terminu „pinigai“ žymimas fondas, sugriauti, kai tekdavo pereiti į palūkanų problemos nagrinėjimą, nes 5% metinių yra kaž kas, ko negali duoti namas, nors į trobesius įdėti pinigai ir gali tat duoti.

Kas gi yra palūkanos? Tat nėra savo pačio trupmena, kurią kasmet duoda patvarios gėrybės. Tat yra kasmet 5 doleriai, uždirbti 100 dolerių. Jos paprastai išreiškiamos procentais. Ir šie apima abu ir patį kapitalą ir jo metines išdavas, žymimas vertės vienetais. Ar iš tikro trobesis arba mašina arba laivas gali kasmet nešti trupmeną pačio savęs? Ar jie metų pabaigoje bus $^1/_{20}$ didesni, kaip metų pradžioje? Kapitalas, kuris įkūnytas pasaulio trobesiuose, mašinose ir laivuose, didėja tuo būdu. Jis duoda palūkanas; bet tai, ką duoda pačios konkretinės lėšos, nėra palūkanos, bet renta.

Populiarus ir tikslus rentos termino vartojimas pažymi tuo sumą, kurią duoda bet kuri medžiagiška gėrybė. Taip trobesis duoda rentą, taip pat kaip ir žemė ant kurios jisai pastatytas, ir tat tikrai daro kiekviena mašina arba kiekvienas žaliavos gabalas, kuris esti trobesyje. Renta todėl yra sumos dalis ir jokia palūkana. Jei ką išnuomojama, tai tat, ką visados už tai gaunama, paprastoje kalboje vadinama renta. Ar išnuomotas daiktas yra ūkis, namas, vežimas ar laivas, įrankis ar kuri kita konkretinė kapitalo gėrybė, ji duoda rentą, tuo tarpu kai kapitalas, kaip tokis, duoda galūkanas. Sudarykime visų pasaulio konkretinių gamybos priemonių sąrašą, įimant visas prekes, kurios tarnauja kitoms prekėms gaminti, ir prie kiekvienos prekės pastatykime sumą, kurią ji gali duoti savo savininkui per metus. Sudėkime tas sumas ir gauta bendra suma sudarys bendras savininkų klasės pajamas, nes šios pajamos suvestinos į rentos formą. Dabar pavartokime kitą būdą. Pagaminkite tą patį kapitalo gė-

rybių sąrašą, kaip ir pirmiau, ir prie kiekvieno daikto vardo pažymėkime jo vertę, sudėkime tas vertes ir gauta galinė suma sudarys viso pasaulio pastovų kapitalą. Nustatę dabar, kurią paties savo dalį šis fondas kasmet duos, gausime palūkanų dydį.

Išaiškinus, kiek dolerių sudarys ši kapitalo fondo trupmena, tai kas bus gauta, yra absoliutinė palūkanų suma. Tat vėl esti savininkų klasės bendros pajamos, bet šiuo atveju palūkanų pavidale, įsivaizduotinos ne kaip dylančių priemonių produktus,, bet kaip pastovaus įdėtų lėšų pagrindo produktas. Vartodami išsireiškimus, kurie sutinka su praktišku galvojimu ir kurie, kaip mes apsiimame įrodyti, yra visiškai moksliški, mes pažymime rentą ir palūkanas kaip tas pačias dviejų įvairių rūšių pajamas. Renta yra santrauka galutinų sumų, kurios uždirbamos kapitalo gėrybių, tuo tarpu palūkanos yra paties savęs trupmena, kurią duoda pastovus kapitalo fondas.

Galime buvo pastebėti, kad mes išskaičiuodami palūkanų dydį, pirma nustatėme absoliutinę arba galutiną sumą, kurią uždirbo visos šios įvairios priemonės. Tam tikra prasme palūkanos pareina nuo rentos: palūkanos yra bendra renta, suvesta į bendro kapitalo procento dydį. Kita ir gilesne prasme renta nustatoma palūkanų: išdavų dydis, kurių duoda bet kuri gėrybė, pareina nuo esančių vartojime tokių gėrybių skaičiaus. Jei kurios nors rūšies gamybos priemonių skaičius bus padidintas, tai kiekvienos jų išdavos sumažės. Jei jų skaičius sumažės, tai kiekvienos paskiros gamybos priemonės išdavos pakils. Kiekvienos rūšies įrankių kiekis, kuris neturaliniu būdu gali būti patiektas vartojimui, pareina nuo palūkanų įstatymo. Kapitalas— įrankių, mašinų, trobesių ir t.t. pavidale, — turi duoti tokio pat dydžio savo paties produktą, kaip ir kapitalas kito pavidalo; ir kiekvieno pavidalo kapitalo gėrybių kiekis taip reguliuojamas, kad jis tai duotų. Ši

išlyginančioji jėga nustato kiekvienos kapitalo gėrybių rūšies skaičių; ir tat vėlgi nustato rentą, kurią jie atskirai duoda. Jei apyvartoje yra tiek tekinamų staklių, kad tolimesnės neduoda tokios pat savo kaštų trupmenos, kaip duoda kitas kuris įrankis, tai bus gaminamas šis kitas įrankis ir leidžiamas į apyvartą; jam bus duota pirmenybė prieš tekinamas stakles. Apytikriai renta nustato palūkanas. Esant tam tikram kiekvienos rūšies kapitalo gėrybių skaičiui, suma, kurią jos duoda, bus ta, kuri aritmetiška redukcija pavirsta palūkanomis. Principiniai palūkanos nustato rentą. Duotas tam tikras pastovus kapitalo fondas ir jis investuojamas tokia forma, kad renta, kuri gaunama konkretinėje formoje arba kaip kapitalo gėrybė, yra tokio pat dydžio savo vertės trupmena, kaip ir gaunama iš kitos formos. Platesnis rentos ir palūkanų įstatymų išdėstymas paaiškins tat vėliau.

Tarp kapitalą liečiančių dėsnių, kuriuos John Stuart Mill pažymėjo pagrindiniais, yra teigimas, kad jis visas skiriamas sunaikinti. Žaliavos, sako jis, pavirs į gatavus fabrikatus ir paskum bus suvartotos. Įrankiai sudils, trobesiai suirs. Čia matome naivų atkritį į pirmykščią mintį, kuri tuomet buvo reiškiama, kaip visuotinai tinkanti kapitalo definicija, būtent, kapitalo gėrybių mintį. Šios išnyksta; bet pagrindinis kapitalo faktas — faktas, kuris pradžioje davė jam vardą — yra tai, kad jis nebegali išnykti, nebent tik nelaimei ištikus. Kitas pagrindinis Millio dėsnis sako, kad kapitalas atsiranda iš susilaikymo. Šis teigimas liečia pastovų kapitalą. Tačiau ne maža reikia padėti rūpesčio, kad sudarytume aiškią to veikimo idėją, kuri pavadinta susilaikymu; kiek tai liečia, yra daug senų ir kelių naujų neaiškumų. Mes susilaikome nuo bet kokio dalyko, kai mes, kaip paprastai pasakytume, „pinigus taupome". Mes ištikro iš susilaikymo gauname kaž ką, bet tai, nuo ko mes susilaikome, labai skiriasi nuo to, ką mes gauname. Tai, nuo ko mes

atitraukiame rankas — tai, ką mes atidedame ir nevartojame — tai nėra jokios kapitalo gėrybės: tai yra vartojamos gėrybės, asmeniškam malonumui skiriami daiktai, kuriuos mes būtume pirkę ir vartoję, jei mes nebūtume taupę savo pinigus. Mes nesusilaikome nuo mašinos ar trobesio vartojimo ar naikinimo; mes naudojame ir dildome juos. Išlaikydami juos, mes atsižadam malonumų ir tokių daiktų, kurie teikia malonumo. Susilaikymas yra ne kas kita, kaip tik tat, kad mes bevelijame gauti mūsų pajamas kaip lėšas, gaminančias daiktines gėrybes, vietoje formoj gėrybių, kurios teikia malonumo. Kiek tai liečia šias pastarąsias gėrybes, kurių mes pasiryžome nebeimti — ir kurios dėl to mums nebegaminamos — mes susilaikome. Mes atsižvelgiame į daiktus, kurių nėra, nors jie būtų, jei mes jų reikalautume.

Tai, ką mes gauname susilaikydami, yra tikras kapitalas; ir tat reiškia, kad kapitalo gėrybės, kurių mes pasiekiame, nėra tik pakaitalas kitų kapitalo gėrybių, kurias mes vartojame. Tat esti naujos gėrybės, kurios sudaro gryną mūsų fondų padaugėjimą. Kiekvienu atveju iš vieno tik susilaikymo gauta gamybos priemonė reiškia, kad atitinkamas asmuo daugiau turi pastovaus kapitalo, kaip ligi tol. Per atitinkamą laiką ši priemonė sudils ir bus pakeista nauja. Ūkiškai, nors ir ne raidiška prasme, ji bus sukūrusi šią naują priemonę; ir ši antroji gamybos priemonė, lygiai taip, kaip ir visos sekančios, bus sukurta be tolesnių susilaikymo aktų. Jei mano medvilnės verpykloje turi būti išmestos audžiamos staklės, kaip pasenusios ir sulūžusios, tai aš nebūsiu priverstas joms pakeisti griebtis savų pajamų ir susilaikyti nuo tokių gėrybių, kurias aš esu papratęs vartoti; nes be grynų pajamų, kurias man davė mano staklės, jos surinko dar ir amortizacijos fondą, kuris pakeičia jas, neužd ėdamos man jokios kitos naštos. Todėl ne visos kapitalo gėrybės atsiranda iš susilaikymo. Tat liečia tik

atsiradimą visai naujos kapitalo gėrybių serijos ir susilaikymas išsisemia, paleisdamas į pasaulį pirmą tos gėrybės seriją, nes vėlesnės sukuriamos pirmosios. Vadinasi, susilaikymas visados paleidžia į pasaulį naują pastovaus kapitalo dalį.

Naujoje ekonominėje literatūroje yra palinkimas tęsiamą gamybą dalinti į laikotarpius ir šiuos laikotarpius sieti su kapitalu. Pagal suskaidymo formą, kiekviena kapitalo dalis būk tai įsiterpia tarp gamybos ir vartojimo pradžios. Kaip mes matėme, tat yra tai, ką daro kapitalo gėrybės. Jos laiko atžvilgiu skiria darbą nuo vartojimo, kurį teikia tuo akimirksniu darbe esamas daiktas, kai jis visiškai bus parengtas vartojimui, tuo tarpu kaip kapitalas, atvirkščiai, sinchronizuoja darbą ir jo gaminius. Mes galime išmatuoti gamybos perijodą intervalais, kuriuos kapitalo gėrybė įneša tarp darbo ir jo gaminių. Vadinasi, jis matuojamas išeitų tarp dviejų įvairių subjektyvinių patyrimų laiku, būtent, aukos, dedamos gėrybės gaminimui, ir asmeniško savo vartojimo pelnymo.[1] Kitonišku būdu mes galime matuoti laiko tarpą pačio gamybos įrankių patvarumu; ir jei tat yra darbo koordinuojamas įrankis, tai mes jo gyvenimą turime taip padalinti, kaip ir žmogaus gyvenimą daliname į augimo laiką ir brandos laiką. Yra laikas, kai jis darbininkų rankose gauna savo pavidalą, ir po to vėlesnis laikas, kai jis atlieka savo paskyrimą, padėdamas kitiems darbininkams gamyboje.

Kapitalo gėrybės eina viena paskui kitą begaline eile ir kiekviena turi savo laiką. Tuo tarpu kapitalas nežino jokių perijodų. Jis dirba be paliovos, ir jo tęsiančiosio gyvenimo nebegalima padalyti, jei nebent tik savavalingais padalinimais į dienas, mėnesius ir metus. Jo funkcijonavime negalime rasti jokio pagrindo tokiam padalinimui, kurį mes galime atlikti pagal tam tikrus pažymius kapitalo gėrybių egzistavime. Kapitalas, kaip tokis, atsiranda, subręsta ir išnyksta ne

tuo būdu, kad jis tuo pačiu duoda kelią naujam kapitalui. Su gėrybėmis taip atsitinka, bet su fondu ne. Pastovus kapitalas niekados nepribręsta ir nepradeda tarnauti tiesioginėms reikmenėms: nepribrendimas sudaro kapitalo prigimtį. Kaikurios žaliavos, kurios dabar jau yra kapitalo gėrybės, pribręsta šiuo būdu; nors jos tuo pralaužia padalinimą, kuriuo gamybos lėšos yra atskirtos nuo vartojamų lėšų; nes jei jos yra prinokusios ir yra vartojime, tai jos jau daugiau kapitalo nebesudaro.

Užtvankoje, apie kurią mes kalbėjome savo aiškinimuose, kiekvienas vandens lašas, atskirai paėmus, turi savo gamybos perijodą. Jis įeina į tvenkinį iš vieno galo ir jį pamažėl perplaukia; ir čia jo veikimas esti tame, kad jis palaiko vandens lygį tam tikram aukštyje, — išlaiko tam tikrame dydyje kritimo aukštį, kaip jis vadinasi, vandens, kuris suka ratą. Pagaliau jis greitai bėga per rato sparnus ir produktingas jo darbas yra baigtas. Ši atskira vandens dalelė tuo būdu pasiekė savo laiko galą. Gi iš antros pusės vandens jėga, kaip tokia, neturi jokių perijodų, jei mes jų savo noru nesudarome uždarydami šliužus ir išjungdami varyklius tam tikru dienos laiku. Naudojant jėgą varyti dinamo mašinoms, kurios dirba dieną ir naktį, tai ir toki savarankiški perijodai nepasireiškia jos veikime: jėga yra nuolati.

Neperseniai kai kuriuose veikaluose yra pavartotas išsireiškimas „laukiamas laikas", kaip gimiringas savo prasme susilaikymui; ir laukiamas laikas, į kurį buvo nurodyta, yra surištas su laikotarpiais, kurie pažymi ypatingųjų kapitalo gėrybių gyvenimą. Tat esti, lyg kad žmogus, kai jis susilaiko, pradėtų kurti sau kurią nors gamybos priemonę, kuri išsilaikytų per tam tikrą laiką ir, pagaliau, veikime, tiekdama jam vartojamas gėrybes, būtų suvartota. Panašiai, lyg kad žmogus matuotų tą laiko tarpą, kuris būtų reikalingas gamybos priemonei išeiti jos gyvenimo bėgiui, ir

paskum apsvarstytų ir apskaičiuotų kaštus, kurie jam susidarytų iš vartojamos gėrybės laukimo per tokį laiko tarpą. Išeitų, lyg kad jis negalėtų gauti vartojamų gėrybių ligi perijodo galui. Jei gamybos įrankis susivartotų, reikėtų gaminti naują; ir gamindamas jį, žmogus vėl matuotų tą laiko tarpą, per kurį jis gėrybės lauktų, ir vėl skaičiuotų atsirandančius jam iš tokio ilgo laukimo kaštus. Atitinkamai šiai pažiūrai, jei laiko tarpai būtų dideli, būtų reikalingas didelis susilaikymo arba laukiamo laiko kiekis sąryšyje su atskira kapitalo dalimi; tuo tarpu šis per trumpą laiką būtų reliatyviai menkesnis.

Šis susilaikymo, kaip vartojamų gėrybių laukimo per ūkišką ypatingų gamybos įrankių gyvenimo laiką aiškinimas būtų suprantamas, j e i vartojamos gėrybės tokiu perijodišku būdu tikrai atsirastų; bet to nesti. Jis atsiranda nuolatos; ir jų atsiradimas prasideda nuo to laiko, kai gamybos priemonė apskritai pradeda veikti. Nuo to momento, kuriuo vandens galonas pradeda bėgti pro užtvankos veržtinę pusę, vandens ratas kitame gale bus pradėtas sukti per jį tenai perbėgamo vandens. Malūninkui nėra jokio reikalo stebėti priteklių, žymėti jo laiko ilgį ir skaičiuoti, kiek laiko tam tikram vandens galonui, kuris kaip tik įteka, reikės, kol jis pasieks rato sparnus. Jis ištikrųjų atleistas nuo bet kurio laukimo būtinumo, kas liečia šią atskirą kapitalo gėrybės dalį. Laiko tarpo pradžioje jis apskritai neturi jokio pagrindo sekti ligi jo galo, nes gale nieko neįvyks, kas ir šiaip kiekvieną momentą tenai neįvyksta. Tai yra nuolatos tęsiantysis tvenkinio vandens lašų pirmyn skubėjimo vienodumas ir tat esti nuolatinis rato sukimasis; bet sutinkant, kad ta išbėganti dalis yra duota, tai laikas, kuris reikalingas vandeniui nutekėti per tvenkinį, nieko nereiškia.

A'''	B'''	C'''
A''	B''	C''
A'	B'	C'
A	B	C

Kai žalia medžiaga A pradeda savo ūkišką gyvenimo bėgį, tai nėra jokio pagrindo skaičiuoti, kaip ilgai truks, ligi ši ypatinga medžiaga taps A''' ir pereis į vartotojų rankas, kad ten atliktų paskutinį savo paskyrimą. Tuo momentu, kai šis A pasirodo scenoje, koks nors A''' jau atsipalaidavo iš kapitalistų rankų ir kaip vartojamoji gėrybė perėjo į vartojimo sritį. Įvyko naudingų lėšų ištaka. Dėl to nėra jokio būtinumo jiems išeinant skaičiuoti rutuliojimosi laiką nuo A. Vartotojas neprivalo to laukti; ir net, jei baigimo momentas būtų dar labai tolimas, tai šis faktas nesudarytų jam jokių nemalonumų. Faktas yra, kad kapitalo gėrybių gyvenimo ilgiu aprėžtas gamybos perijodo ilgis visiškai nesvarbus ligi turima galvoje laiko punktas, nuo kurio vartotojas pradeda iš gamybos gauti naudos. Kai tvenkinys didelis, tai tam tikram vandens galonui ilgai truks jį perplaukti; kai rezervuaras yra mažas, tai jis jį greičiau perplauks, bet jo rato sukimo darbas, tekant jam per rato sparnus, bus atliekamas vienu atveju tokiu pat greičiu, kaip ir kitu.

Pasodinkite mišką, imant kitą pavyzdį, taip lėtai augančių medžių, kad jie reikalaus 50 metų, kol subręs ligi to punkto, kada jie galės būti kertami. Sakykime, kad medžiai susodinti eilėmis ir kad kiekvienais metais pasodinama viena eilė. Per šią proceso dalį reikės laukti, nors tat nereiškia, kad mes turėtume laukti kokio nors pelno. Jauni ir augą medeliai turi vertę; ir tatai mums apmoka už mūsų darbą, ir būtent taip, kaip darbas stumiasi pirmyn. Šis pelnas tačiau pasireiškia tokia forma, kuri negali eiti vartojimui. Mes turime laukti bent malkų. Po 50 me-

tų prasideda kirtimas ir daugiau nebereikia laukti. Mes galime kas metai vieną eilę išaugusio miško iškirsti ir kitame gale vieną eilę atželdinti. Nuo šiol ilgas laikas, kuris apima medžių augimo laikotarpį, nustoja reikšmės. Naujos eilės medžių sodinimas dabar yra visiškai kitos rūšies dalykas, kaip pirmykštės eilės pasodintos prieš 50 metų, nes dabartinis sodinimas tam tikra prasme tuojaus duoda malkas. Jis pakeičia eiles, kurias mes tuojaus nukertame, ir saugoja, kad šis kirtimas bendrai nesumažintų kapitalo substancijos, kuri įkūnyta į mišką; ir panašų dalyką turėsime, jei medžiai reikalaus 500 metų vietoje 50 jiems augti, prileidžiant, kad šiuo atveju girioje bus 500 eilių. Kaip medžių augintojai, mes ir tuomet neilgiau lauktume, kaip tat dabar darome, jei pasėjus giliukus, šieji per stebūklą tuoj pavirstų senais 500 metų ąžuolais. Dabar išaugimui pasodintų medžių reikalingas laikas nustotų savo reikšmės. Jei miškas duotų mums kokių kitų vienodo skaičiaus suaugusių medžių, to pakaktų; ir jis tat darytų, ligi mes išlaikytume nesumažintu mūsų permanentinį kapitalą miško pavidale; ir naujos eilės pasodinimas ir senos išaugimas, vykstantis kasmet, veiktų tuo būdu miško išlaikymą. Jei procesas toliau eitų, tai jis tęstųsi ligi pasaulio galo vienodu dūdu, kaip suskirstytomis eilėmis susodintas miškas, kurių kiekviena apima įvairių augimo periodų medžius. Kas liečia tam įdėtą darbą, tai jis kasmet yra vienodas: vieną eilę kirsti, vieną eilę sodinti, nelaukiant naujai pasodintų medžių išaugimo. Visas laukimo laikas teapims tik tiek, kiek praeis laiko, ligi ta miško kapitalo dalis pasieks tokios būklės, kada galės atlikti savo funkcijas.

Jei mūsų pereitame pavyzdyje aprašytas veikimas būtų tokis, kad ligi eilė A taptų A''' praeitų 50 m., ir jei antra vertus, B pavirstų į B''' per vienerius metus, tai pirmas veikimas, jau kartą pradėtas, nereikalautų jokio ilgesnio laukiamo laiko, kaip tat reikėtų

antram. Kasdien būtų sukuriama nauja A ir nauja B; ir kasdien A‴ ir B‴ būtų patiekiama vartojimui. Tat yra, trumpai sakant, naujo kapitalo gamyba, kuri reikalauja susilaikymo. Jo išlaikymas, paprastas pakeitimas jo sunaudotų ląstelių, nereikalauja jokio susilaikymo. Atskirų eilių gyvenimo ilgis neturi jokios įtakos susilaikymui. Mes jau matėme, kad naujo vietoj seno gamybos įrankio gamyba nesudaro savininkui jokios aukos, kaip kad pirmykščio pagaminimas; nes įrankis dėl savo jėgos, jei ir ne raiškai, gamina sau įpėdinius. Susidėvėjusios audžiamos staklės fabrike turi būti pakeistos, bet jos per savo tarnavimo laiką uždirbo verpyklos akcininkams dividendo dalį, ir be to sumą, už kurią gali būti įgytos naujos staklės. Todėl ir nėra reikalo naujų staklių kaštus atimti iš akcininkų pajamų. Tat jau sudarytų tikrą susilaikymo veiksmą, ir tiktai tat. Jei staklės nebūtų davusios to, ką duoda gerai parinktos mašinos, jei jos nebūtų sudariusios sau pakeisti fondo, tai būtinai būtų reikėję įsigyti mašiną akcininkų kaštais. Jiems tektų susilaikyti, nes tat reikalautų iš jų pajamų, ir verstų atsisakyti nuo kai kurių vartojamų gėrybių.

Vadinasi, susilaikymas gamina naują kapitalą: jis nukreipia pinigų pajamas nuo išlaidų, kurios eitų vartojamoms gėrybėms kurti, ir paveda jas toms, kurios vartojamos gamybos priemonėms. Tat reiškią tą patį, kai sako, kad susilaikymą sudaro pajamų paskyrimas gamybos gėrybėms, pasirenkant darbo arklį vietoje išvažiuojamo, prekybos laivą vietoje jachtos, fabrikus vietoje malonių rūmų, visada kaip dalį tų, kurie susilaiko. To pasekmės esti paleidimas į darbą tokios eilės koordinuotų kapitalo gėrybių, kurios buvo nurodytos mūsų medžių, vandens galonų, A′ ir t. t. pavyzdžiuose. Susilaikymui kartą įvykus, tolimesnis pajamų susilaikymas nereikalingas. Tam tikra prasme kapitalo gėrybių serijos išlaikymas eina automatiškai. Malūnas, laivas ir t. t. pakeičia savę savaime

kada jie susinaudoja, ir šis faktas reiškia, kad státinėje būklėje kapitalo gėrybės pastoviai būtų gaminamos neaprėžto įvairumo bei kiekio, bet tuo nebūtų sukuriamas jokis kapitalas. Tuo atveju neįvyktų jokio produktingų lėšų fondo padidinimo. Tat įvyksta vien tik dinaminėse sąlygose, ir tat sudaro tipingą bei reikšmingą ūkiškos dinamikos sudėtinę dalį. Susilaikymas yra visados atsisakymas tam tikro vartojamo malonumo ir sukūrimas visiškai naujo kapitalo prieauglio. Šio ypatingo malonumo, kurį kas turėtų, jei savo pinigus išleistų vartojamoms gėrybėms, niekados neturės, jei jie bus taupomi. Tas visam laikui nuo to atsisako, ir kaip atpildą to, jis gauna palūkanas. Jei neįvyks nelaimės, tai iš jų atsirandančios sumos bus gaminamas vis naujas kapitalas.

Įėjo į paprotį traktuoti susilaikymą kaip „ūkišką" nuopelną ir iš to išvesti palūkanų pateisinimą. Mūsų dėta tokis įrodymas yra nereikalingas. Jei mes privesime visuomenę į statikos būklę ir ją paliksime joje, tai kiekviena kapitalo dalis, kuri priklauso visuomenei, turės savyje turtų gaminamąją jėgą. Jei žmonės, kurie turi kapitalą, palieka jį savo rankose, tai jiems iš jo tenka nauda; jei jie padalino jį, tai jie parduoda jo naudą ir gali reikalauti atpildo, kaip tat esti kiekviename pardavime. Kiekviename, kuris gauna didesnes pajamas už reikalingas jam pragyventi, iškyla noras išleisti dalį savų pajamų tam, kas jam ilgam teiktų malonumą ir paskum visiškai išnyktų arba, antra vertus, pasirinktų kai ką, kas niekados neduos malonumo, bet kas ligi pasaulio pabaigos kiekvienais metais gamins jam tam tikrą kiekį kitų daiktų, kurie jų teiks. Tat, kas leidžia taip pasirinkti, yra prigimtis, o ne žmonių surėdymas. Nėra vyriausybės, kuri atskiram medžiotojui pasakytų: „tu gali žvėris vaikytis ir sugauti, ką gali pagauti, arba tu gali statyti kilpas ir daugiau gauti". Kilpų pobūdyje esti tai, kas padidins kiek medžiotojo pajamas;

be to, jos pobūdyje esti ir tai, kas be to padidina pajamas tiek, kad medžiotojas gauna galimumo palikti sau laiko naujoms kilpoms pasigaminti, kai senos susivartos, ir be to dar turėti daugiau žvėrienos savo reikalams, kaip kad jis turėtų be to. Materijos įstatymai, trumpai sakant, kapitalą daro produktingu. Jei jis yra produktingas, tai jis savo pajamas gali tiesiog perleisti savininkui arba kitam kuriam, kuris už tai sumokės savininkui. Mokėti palūkanas reiškia pirkti kapitalo išdavas, panašiai kaip mokėti algą reiškia pirkti darbą. Kapitalo jėga duoti išdavas yra todėl palūkanų pagrindas.

Tas faktas, kad kapitalo išdavos yra parduodamos, turi didelės reikšmės, nes tat sudaro motyvą susilaikyti. Esti laikai, kada savininkai negali kapitalo naudoti. Žmonės praeina, bet kapitalas palieka. Nors kapitalas gali patekti į vaikų ir kitų asmenų rankas, kurie asmeniškai negali jo vartoti, bet nežiūrint į tai, įpėdiniai vis tik gaus jo išdavų vertę, jei jie išskolina kapitalą, ir tuo būdu jo išdavas parduoda kitiems. Tat atskleidžia priežastis, kurios veda į produktingų lėšų rinkimą. Atsiranda noro turėti nuolatines pajamas; ir todėl gauna pajamas, kurios, išskyrus visiškai mažą dalį, eina kitiems, vietoje eiti tam, kurio susilaikymo kapitalas sukurtas. Tam tikrą savęs dalį kapitalas kasmet pats uždirba; ir jei neįvyksta nelaimė, tat tęsis ligi pasaulio galo, — begaliniai ilgiau, kaip tęsis bet kurio žmogaus gyvenimas. Jei mes paimsime státinę visuomenės būklę, tai tuo pačiu mes iš anksto prileisime, kad jos neištiks nelaimė, kuri sugriautų kapitalą; ir mes taip prileisime, kad yra tam tikra kapitalo suma su tvirtu jo išdavingumu. Jei tokia státinė būklė tęsiasi, tai palūkanų dydis nuolatos stovės tokio aukščio, kurio buvo ir pradžioje. Tačiau ši tvirta būklė negalės išsilaikyti, nebent motyvas iš savo pajamų ką nors sutaupyti nebus lygus motyvui jas išleisti. Statinėje būklėje nėra jokio susilaikymo

arba naujo kapitalo sudarymo; nes su turimu kapitalu žmogus daugiau nustotų atsisakydamas malonumų ir didindamas fondą, kaip gautų iš to naudos. Visą kapitalo sudarymo tema, kaip jau sakyta, priklauso dinamiškai tautos ūkio mokslo daliai. Įvykis apima nuolatinį lyginimą tarp dabartinių malonumų ir begalinės eilės mažesnių malonumų, kurie daugiausiai teks susilaikančio žmogaus įpėdiniams.

Nauja ir puiki teorija[1]) suveda palūkanų dydį su taip vadinamo gamybos perijodo ilgiu arba su intervalu, kuris, kaip mes pastebėjome, visada įsiskverbia tarp darbo ir to ypatingo darbo konkretinių vaisių, kada gaminama gamybos priemonė. Kai žmogus pradeda smailinti akmenį, norėdamas pagaminti primityvų kirvį, tai ir prasideda šis perijodas, o kai įrankis visiškai sutrupėjo į daleles, nepalikdamas jokių kitų rezultatų, išskyrus kuro malkų savininko malonumus, kaip išdavas, tas perijodas bus baigtas. Juo ilgiau tęsiasi vidutiniškas laiko tarpas, juo mažesnės bus palūkanos. Tikrumoje tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad jis duoda įpėdinį šiam pirmam kirviui. Jis esąs virtualinis pirmojo produktas ir jis toliau įkūnija tą pačią permanentinio kapitalo dalį, kaip ir pirmas. Šio kapitalo gamybos perijodas nesurištas su medžiaginiu tam tikro įrankio egzistavimu. Jei pirmas kirvis būtų pagamintas darbu be dar anksčiau pagaminto kapitalo, tada būtų duota pradžia produktingų lėšų vieneto egzistavimui, bet ji nebeturi galo. Jos egzistencija yra tik vienoje pusėje aprėžia, kitoj ne. Jei mes gaminame naujo kapitalo dalį, tai mes atveriame naują begalinį laiko tarpą: mes vis pratęsiame jo ką tik pradėtą perijodą. Tuo būdu mes galėjome žengti pirmyn, dėdami įrankį prie įrankio mūsų apsirūpinimui, ligi sudarėme komplikuotą mechanizmą, kurio šiandieną dirba visuomenė; mes galime tą procesą tęsti ir tą mechanizmą plėsti be galo; bet mes nė viena diena

[1]) Plg. Böhm - Bawerk „Positive Theorie des Kapitals".

nepratęsime laiko tarpo, kuris glūdi tarp susilaikymo, privedusio prie pirmo įrankio pagaminimo, ir vartojimo, kuris ženklina jo virtualinį ūkiškos raidos galą, arba geriau, galą tikro kapitalo produktingo veikimo, to kapitalo, kurį sudaro pirmas rupus įrankis. Tiktumoje tokio galo nėra; gyvenimas paskiros permamentinės kapitalo dalies, kuri įeina į savo ūkišką gyvenimą, státinėje kapitalo sistemoje neaprėžtas.

Tai, ką mes galime daryti, tai duoti pradžią naujoms kapitalo dalims ir paleisti jas į tokius pat begalinius perijodus. Po kirvio mes galime pasigaminti kastuvą; šis duos mums vėl naują kastuvą iki to laikotarpio, kai jis savo jau atidirbs. Tuo būdu mes rasime, kad mes davėme pradžią naujai kapitalo gėrybių serijai; ir tat reiškia, kad mes savo įnašo sumą į patvarų kapitalą padvigubinome. Atsiranda galimumo, trumpai sakant, didinti kapitalo vienetus, kurie po to galės išbūti šimtmečius; bet nėra galimumo pratęsti amžius, per kuriuos tas kapitalas egzistuoja.

Jei mes neatsižvelgiame į tai, kad gamybos įrankio veikimas virtualiai pagamina savo įpėdinį, ir sakome, kad su tokiu įrankiu susijęs gamybos perijodas prasideda jo pagaminimu ir baigiasi, kai savininkai jį išmeta, tuomet mes turime reikalo su aprėžto ilgio laikotarpiais; bet dabar mes sutinkame sunkenybę, kad tokio gamybos laikotarpio ilginimas nebūtinai didina esamo kapitalo dydį. Jei to nėra, tai tokio laikotarpio vidutiniško ilgio pratęsimas neturi tos pasėkos, kurią pasižymėjęs austrų ekonomistas priskiria šiam pratęsimui, nes jis nemažina palūkanų. Šis iš tikrųjų galėtų būti aukštas, kai laikotarpiai esti ilgi, jis galėtų būti žemas, jei perijodai būtų trumpi. Tuo tarpu, didėjant permanentinio kapitalo kiekiui, įvyksta palūkanų kritimas. Daugelis trumpo gyvenimo ilgio įrankių gali tiek pat įkūnyti kapitalo, kaip nedaugelis tokių, kurie ilgai laiko. Jei mes dvyliką keltų pakeisime vieninteliu tvirtai pastatytu tiltu, tai mes turė-

sime tą patį kapitalo kiekį, kaip ir pirmiau; ir jei visi įtaisymai būtų natūralūs, taip pat gautume lygų palūkanų dydį. Tuo tarpu gamybos laikotarpiai, išreikšti ypatingomis kapitalo gėrybėmis, ne kapitalo patvarumo ilgiu, būtų žymiai tapę trumpesni.

Profesorius v. Böhm - Bawerko nuomonė yra ta, kad trumpi perijodai esti labai produktingi, o ilgesni mažiau, ir kad kiekvienas vidutiniško perijodo ilgio pailginimas mažiau padidina pramonės išdavas, kaip tat darė prieš tai įvykęs pailginimas. Pagal mūsų nuomonę, kiekvienas esamo permanentinio kapitalo padidinimas padidina pramonės išdavas mažiau, kaip prieš jį ėjęs didinimas. Taip pat, mūsų nuomone, vidutiniška tokių perijodų tąsą, kaip mes dabar juos traktuojame, gali būti žymiai pailginta ar sutrumpinta, neliečiant nė esamo kapitalo kiekio, nė jo išdavų dydžio; nes su pačio kapitalo ilgiu surištas laiko tarpas negali būti didinamas. Čia yra dilema. Jei mes gamybos periodus matuosime tikro kapitalo ilgiu, tai jie bus begaliniai. Jei mes juos matuosime tam tikrų kapitalo gėrybių egzistavimo ilgiu, tai jie gali būti pailginami arba sutrumpinami, nedarant įtakos palūkanų dydžiui. Gilesnė priežastis šiuo atveju yra ta, kad kapitalo gėrybių ilgiu matuojami perijodai neturi reikšmės kapitalistams vartojimo malonumų priskiraimam laukimo ilgiui. Jei kartą kapitalo gėrybių serija yra pagaminta ir paleista savo keliu, tai tolimesnis laukimas nebereikalingas. Savo pastovioje statinėje funkcijoje kapitalas iš nieko nereikalauja laukimo, nors jis savo atsiradimo pradžioje savo kūrėją ir savininką priverčia įstoti į begalinio laukimo perijodą. Susilaikymas, trumpai sakant, reiškia nuolatinį atsisakymą nuo vartojimo daiktų, o ne tik paprastą jo atidėjimą.

FAŠIZMAS.

Benito Mussolini*).

7. ...Fašistui viskas yra valstybėje ir niekas neegzistuoja, ir juo labiau neturi vertės, žmogiškos ar dvasinės, už valstybės ribų. Šia prasme fašizmas yra totalitarus, o fašistinė valstybė — visų vertybių sintezė ir vienetas, — interpretuoja, plėtoja ir stiprina visą tautos gyvenimą.

8. Nei individai, nei grupės (politinės partijos, asocijacijos, sindikatai, klasės) negali būti už valstybės ribų. Todėl fašizmas yra prieš socializmą, kuris sustangrina istorinį momentą klasių kovoje ir ignoruoja valstybės vieningumą, kuris sulieja klases į vieną ekonominę ir moralinę realybę; analogiškai jis yra priešingas ir klasių sindikalizmui. Tačiau valstybės, kaip tvarkytojo, orbitoje fašizmas nori, kad būtų pripažinti tie realūs gyvenimo reikalavimai, iš kurių kilo socialistinis ir sindikalistinis judėjimas, ir tuos reikalavimus fašizmas tenkina korporatyvinės valstybės vieningoje suderintų interesų sistemoje.

9. Individai sudaro luomus pagal interesų kategorijas; jie sudaro sindikatus pagal diferencijuotą, suinteresuotą, ekonominį veikimą. Tačiau, pirm viso ko ir virš viso ko, jie yra valstybė, kuri nėra skaičius, kaip individų suma, sudarančių vienos tautos daugumą. Ir todėl fašizmas yra prieš demokratiją, kuri prilygina tautą didesniam skaičiui, nužemindama ją iki daugumos lygmens; tačiau fašizmas yra tikriausios formos demokratija, jei tauta yra suprasta, kaip ir privalo būti, kokybiškai, o ne kiekybiškai, jei ji suprantama kaip visų galingiausia idėja, nes labiausiai morali, labiausiai nuosekli, tikriausia, kuri realizuojasi tautoje kaip nedaugelio arba netgi vieno sąmonė ir valia. Šis idealas siekia įsigyventi visų sąmonėje ir visų valioje; — visų

*) Iš Benito Mussolini „Fašizmo Doktrina" I d. Pagrindinės Idėjos. Vertė Z. Blynas. Kaunas, 1935 m.

tų, kurie iš prigimties ir iš istorijos, etniškai, įgauna pagrindo nukreipti, kaip viena sąmonė ir viena valia, formuoti tautą ta pačia vienoda ugdymosi ir dvasinės formacijos linija. Tai nėra rasė, nei žemės sritis, geografiškai nustatyta, bet yra istoriškai atsikartojanti giminė, vienos idėjos sujungtas daugumas, kuri yra egzistencijos ir galybės valia, savęs sąmonė, asmenybė.

c 13. Fašizmas, apskritai imant, yra ne tiktai įstatymų kūrėjas ir institutų steigėjas, bet yra auklėtojas ir dvasinio gyvenimo žadintojas. Jis nori perdirbti ne žmogaus gyvenimo formas, bet turinį, patį žmogų, būdą, tikėjimą. Šiam tikslui jis nori drausmės ir autoriteto, pasiekiančio pačios sielos gelmės ir ten neginčijamai dominuojančio. Todėl ir jo ženklas yra liktorių rišulys, — vienybės, jėgos ir teisingumo simbolis.

5*). Šitokia gyvenimo koncepcija verčia fašizmą griežtai paneigti tą doktriną, kuri sudarė marksistinio ar, taip vadinamojo, mokslinio socializmo bazę, t. y. istorinio materializmo doktrinos, pagal kurią žmonių kultūrų istoriją galima būtų išsiaiškinti vien tiktai įvairių socialinių grupių interesų kova ir produkcijos priemonių bei įrankių pasikeitimu. Kad ekonomijos įvykiai: medžiagų žaliavų suradimas, nauji darbo metodai, moksliniai išradimai, turi savo reikšmės, niekas neneigia, bet kad jais pakankama būtų visiškai išaiškinti žmonijos istoriją, atmetant visus kitus veiksnius, — yra nesąmonė. Fašizmas dar tiki ir visados tikės į šventumą ir didvyriškumą, t. y. veiksmus, kuriuose joks ekonominis tolimas ar artimas akstinas neveikia. Paneigus istorinį materializmą, pagal kurį žmonės nėra kas kita kaip istorijos statistai, pasirodą ir išnykstą srovių paviršiuje, tuo metu, kaip gilumoje juda ir dirba tikros diriguojančios jėgos, paneigiama ir klasių kova, nepakeičiamoji ir neišvengiamoji, esanti natūrali šios ekonomistinės istorijos koncepcijos atžala. Ir, svarbiau-

*) To pat veikalo II dalies — politinė ir socialinė doktrina.

sia, paneigiama, kad klasių kova yra pirmaujantis socialinių kitimų veiksnys. Pažeidus socializmą šiuose dviejuose skambiausiuose jo doktrinos punktuose, iš socializmo daugiau nieko nelieka, kaip tik sentimentalus potroškis, senas kaip ir žmonija, į socialinį sugyvenimą, kuriame būtų palengvintos ir vargingiausių žmonių kančios ir skausmai. Bet čia fašizmas atmeta ekonominės „laimės" sąvoką, kuri realizuotųsi socialistiškai ir beveik automatiškai duotame ekonominės evoliucijos momente, užtikrindama visiems aukščiausią gerovę. Fašizmas neigia, kaip galimą, materialistinę „laimės" sąvoką ir palieka ją pirmos XVII amžiaus pusės ekonomistams; neigia taip pat gerovės sąvokos prilyginimą laimės sąvokai, kas paverstų žmones į gyvulius, vienu troškimu tegyvenančius: būti sočiai paėdusiais ir riebiais, taigi suvestais į paprastą ir gryną vegetatyvų gyvenimą.

9. Fašistiški socializmo, demokratizmo ir liberalizmo neigimai neturi leisti manyti, kad fašizmas nori nustumti pasaulį į tą padėtį, kurioje jis buvo prieš 1789 m., kurie yra pažymimi kaip demoliberalaus amžiaus pirmieji metai. Atgal negrįžtama. Fašistinė doktrina nepasirinko De Maistre savo pranašu. Monarchiškas absoliutizmas buvo taip pat kaip ir visokia ecclesiolatria. Tuo pat būdu „buvo" feodalų privilegijos ir pasidalinimai į uždaras ir tarpusavy nebendraujančias kastas. Fašistinė autoriteto sąvoka neturi nieko bendro su policine valstybe. Visiškai valdanti tautą partija — tai naujas faktas istorijoje. Bet kurie išvedžiojimai ir palyginimai negalimi. Fašizmas iš liberališkų, socialistiškų ir demokratiškų doktrinų griuvėsių išsiima dar gyvenime turinčius vertės elementus. Pasilaiko tuos, kuriuos galima būtų pavadinti istorijos išbandytais, paveldėtais faktais, o visą kitą, tai yra geros doktrinos sąvoką, kuri tinka visiems laikams ir visoms tautoms, atmeta. Sutikus, jog XIX amžius buvo socializmo, liberalizmo ir demokratijos amžius, tuo dar nepasakoma, kad ir XX amžius turi būti socializmo, liberalizmo, de-

mokratizmo amžiumi. Politinės doktrinos praeina, tautos liekti. Galima manyti šį amžių būsiant autoriteto, „dešinės", fašizmo amžiumi. Jei XIX amžius buvo individumo (liberalizmas — reiškia individualizmas) amžius, galima manyti šį amžių būsiant „kolektyvo", taigi valstybės amžiumi. Visiškai logiška, kad naujoji doktrina gali išnaudoti dar gyvybingus kitų doktrinų elementus. Nė viena doktrina negimė visiškai nauja, spindinti, pirmą sykį matoma. Nė viena doktrina negali girtis absoliučiu „originališkumu". Nors vien tik istoriškai bebūtų sujungta, ji yra susijusi su kitomis doktrinomis, su tomis, kurios buvo, ir su tomis, kurios dar bus. Taip mokslinis Markso socializmas yra sujungtas su Fourier'ų, Owen'ų, Saint - Simon'ų utopistiniu socializmu. Taip XVIII amžiaus liberalizmas jungiasi su visu XVII amžiaus iliuministiniu judėjimu, taip demokratinės doktrinos yra susijusios su enciklopedistais. Kiekviena doktrina siekia nukreipti žmonių aktyvumą į aiškiai apibrėžtą tikslą; bet žmonių veikla į doktriną, ją pakeičia, pritaiko naujoms būtinybėms ar jas pralenkia. Todėl pati doktrina turi būti ne žodžių pratimas, bet gyvenimo aktas. Čia yra fašizmo pragmatinės linijos, jo galios valia, jo noras būti, jo padėtis ties „prievartos" faktu ir ties jo verte.

11. Nuo 1929 m. iki šios dienos universalinė politinė ekonominė evoliucija dar labiau sustiprino šias doktrinališkas pozicijas. Valstybė dominuoja. Tik valstybė gali išspręsti dramatiškus kapitalizmo prieštaravimus. Tai, kas yra vadinama krize, negali būti išspręsta kitaip, kaip tik valstybės ir valstybėje. Kur glūdi Jules'ų Simon'ų šešėliai, liberalizmo aušroje skelbusių, jog „valstybė privalo dirbti, kad taptų nenaudinga ir pasiruoštų savo dimisijai"? Kur yra MacCulloch'ai, antroje praeito amžiaus pusėje tvirtinę — valstybę turint susilaikyti nuo pernelyg didelio valdymo? O ką pasakytų nuolatinių skatinamų, neišvengiamų valstybės įsikišimų į ekonominius įvykius akivaizdoje anglas Bentham'as, pagal kurį pramonė turėtų tiktai prašyti vals-

tybę palikti ją ramybėje? Arba ką pasakytų vokietis Humboldt'as, kuriuo tikint geriausiai turėtų būti laikoma „neveikli" valstybė? Teisybė yra, kad antroji liberališkųjų ekonomistų banga buvo mažiau kraštutiniška, negu pirmoji, ir jau tas pats Smith'as, kad ir atsargiai, atidarinėjo duris valstybės įsikišimams į ekonomiją. Jei kas sako „liberalizmas" — sako „individualizmas", o kas sako „fašizmas" — sako „valstybė". Bet fašistinė valstybė pra vienintelė, ir ji yra originalus kūrinys. Fašistinė valstybė nėra reakcinė, bet revoliucinė, nes ji paankstina determinuotų universalinių problemų išsprendimą. Tas problemas kitur, politiniame lauke, iškėlė partijų susikaldymas, parlamento sauvalė, asamblėjų neatsakingumas; ekonominiame lauke jas iškėlė vis skaitlingesnės ir galingesnės sindikalinės funkcijos, kaip darbininkijos, taip pramonės srity, dėl jų konfliktų ir susitarimų, o moralės lauke — tvarkos, drausmės, paklusnumo būtinumas tam, kas yra tėvynės moralūs įsakymai. Fašizmas nori stiprios, organiškos valstybės, kuri tuo pat metu būtų paremta plačia liaudies mase. Fašistinė valstybė pasiėmė sau taip pat ir ekonominį lauką, ir per jos sukurtas korporatyvines, socialines, auklėjamas institucijas valstybės jausmas pasiekia pačius kraštutinius jos išsišakojimus, ir valstybėje cirkuliuoja, atitinkamose organizacijose įjungtos, visos politinės, ekonominės ir dvasinės tautos jėgos. Valstybė, kuri remiasi milijonais ją pripažįstančių, jaučiančių, pasiryžusių jai tarnauti individų, nėra tironinė viduramžių viešpačio valstybė. Ji neturi nieko bendro su absoliutiškomis, buvusiomis prieš ir po 1789 metų valstybėmis. Fašistinėje valstybėje individumas nėra panaikintas, bet, greičiau, iškeltas, taip kaip pulke karys nėra sumažintas, o yra padaugintas savo draugų skaičiumi. Fašistinė valstybė organizuoja tautą, bet ji palieka individams pakankamą veikimo lauką; ji susiaurino nenaudingas ir kenksmingas laisves ir išsaugojo esmines laisves. Tas, kas šioje dirvoje sprendžia, negali būti individas, bet tiktai valstybė.

Carta del Lavoro*).

Korporatyvinė valstybė ir jos organizacija.

I. Italų tauta yra organizmas, kurio tikslai, veikimo priemonės yra galingesnės ir patvaresnės kaip tos, kurias turi sudarą tautą paskiri individai arba grupės. Ji yra moralinis, politinis ir ekonominis vienetas, kuris pilnumoje realizuojasi fašistinėje valstybėje.

II. Darbas visose jo organizacinėse ir vykdymo formose, intelektualinis, technikinis, rankų darbas, yra socialinė prievolė. Iš tos priežasties, ir tik iš tos priežasties, jis yra valstybės globojamas.

Gamybos visuma tautos požvilgiu yra vieninga; jos uždavinys yra vieningas ir jį sudaro paskiro asmens gerbūvis ir tautos galios išvystymas.

III. Sindikalinis ir profesinis organizavimasis yra laisvas. Bet tik įstatymais pripažintas ir valstybės kontroliuojamas sindikatas turi teisę legaliai atstovauti visai darbdavių arba darbininkų kategorijai, kuriai jis sukurtas; ginti jų interesus prieš valstybę ir kitas profesines asociacijas; už visus tai kategorijai priklausančius sudarinėti privalomas kolektyvines darbo sutartis, apkrauti juos mokesčiais ir pildyti viešo intereso jiems uždėtas pareigas jųjų atžvilgiu.

IV. Kolektyvinėje darbo sutartyje konkrečiai pasireiškia solidarumas tarp įvairių gamybos faktorių, suderinant darbdavių ir darbininkų priešingus interesus ir subordinuojant juos aukštesniems gamybos interesams.

V. Darbo teismas yra organas, per kurį valstybė reguliuojamai įsikiša į darbo ginčus, kurie liečia ar tai

---

*) 1927 m. IV. 21 d. Didžiosios Fašistų Tarybos priimta „darbo chartija", paskelbta „Gazzetta Ufficiale" iš 1927 m. IV. 30 d. 100 nr.

sutarčių ir kitų esamų normų laikymąsį ar tai naujų darbo sąlygų nustatymą.

VI. Įstatymais pripažintos profesinės asociacijos garantuoja teisinę lygybę tarp darbdavių ir darbininkų, palaiko gamybos ir darbo drausmę ir skatina gamybos ir darbo tobulinimą.

Korporacijos sudaro vieningą gamybos jėgų organizaciją ir atstovauja jų interesų visumą.

Dėl šio pilno atstovavimo, ir kadangi gamybos interesai yra tautiniai interesai, korporacijos legaliai pripažįstamos valstybės organais.

Kaip vieningų gamybos interesų atstovai, korporacijos gali nustatinėti privalomas normas darbo santykiams ir drausmei, o taip pat ir gamybos koordinacijai visais tais atvejais, kuriais jos turi jose sujungtų asociacijų reikalingus įgaliojimus.

VII. Korporatyvinė valstybė laiko privatinę iniciatyvą gamybos srityje efektingu ir naudingu instrumentu tautos interesams. Privatinė gamybos organizacija yra tautos interesų funkcija ir todėl verslovės organizatorius už gamybos kryptį atsako prieš valstybę. Iš gamybos jėgų bendradarbiavimo išplaukia jų teisių ir pareigų abipusiškumas. Darbo ėmėjas, technikas, tarnautojas ar darbininkas, yra aktyvus ūkiškos verslovės, kurios vedimas priklauso už tai atsakomingam darbo davėjui, bendradarbis.

VIII. Darbdavių profesinės asociacijos turi pareigos kiekvienu būdu skatinti gamybos didinimą ir tobulinimą bei jos kaštų mažinimą. Atstovybė tokių, kurie priklauso kuriai nors laisvai profesijai ar menui, ir viešų įstaigų tarnautojų asociacijos prisideda prie meno, mokslo ir literatūros interesų apsaugos, prie gamybos tobulinimo ir prie korporatyvinės santvarkos moralinių tikslų siekimo.

IX. Valstybės intervencija į ūkišką gamybą įvyksta tik tada, kai trūksta privatinės iniciatyvos arba kai jos per maža, arba kai to reikalauja politiniai valstybės in-

teresai. Tokia intervencija gali būti kontrolės, skatinančios paramos ar tiesioginio perėmimo formos.

X. Kolektyviniuose darbo ginčuose teismo procedūra neturi būti pradėta, kol korporatyvinis organas nemėgino šalis sutaikinti.

Individualiniuose ginčuose dėl kolektyvinių darbo sutarčių interpretacijos ir pritaikinimo profesinės asociacijos turi galimumo pasiūlyti savo taikinimo patarnavimus. Kompetencija tokiuose ginčuose pavesta paprastiems teismams, priskiriant jiems užinteresuotų profesinių asociacijų nurodytus posėdininkus.

Kolektyvinė darbo sutartis ir darbo garantijos.

XI. Profesinės asociacijos turi pareigos kolektyvine sutartimi reguliuoti santykius tarp jų atstovaujamų darbdavių ir darbininkų kategorijų.

Kolektyvinė darbo sutartis sudaroma tarp pirmo laipsnio asociacijų centraliai organizacijai vadovaujant ir kontroliuojant, išskyrus pavadavimo galimumą iš aukštesnio laipsnio asociacijos pusės, įstatymų ir statutų numatytais atvejais.

Kiekviena kolektyvinė darbo sutartis, kad nebūtų niekinga, privalo turėti tikslias normas apie drausmės sąlygas, apie bandymo perijodą, apie atlyginimo dydį ir jo išmokėjimą, apie darbo laiką.

XII. Sindikato veikla, korporatyvinių organų tarpininkavimo darbuotė ir darbo teismo sprendimas garantuoja, kad atlyginimas atitinka normalius gyvenimo reikalavimus, gamybos išgales ir darbo išdavas.

Algos nustatymas išimtas iš bet kurios bendros normos ir paliktas pusių susitarimui kolektyvinėse sutartyse.

XIII. Gamybos krizių ir piniginių pasikeitimų pasėkos turi lygiai pasiskirstyti visiems gamybos faktoriams.

Viešų įstaigų, centralinio statistikos instituto ir legalizuotų profesinių asociacijų surenkamos duomenys apie gamybos ir darbo sąlygas bei pinigų rinkos stovį, o taip pat ir apie darbininkų pragyvenimo lygio pasikeitimus, sustatyti ir apdirbti korporacijų ministerijos, sudarys kriterijų tarpusaviai išlyginti įvairių kategorijų ir klasių interesams, taip pat ir tiems interesams suderinti su aukštesniais gamybos interesais.

XIV. Atlyginimas turi būti galimai atitinkančiu būdu suderintas su darbininko ir verslovininko reikalavimais. Jei sutartas atlyginimas yra akordinis, ir jei akordinių algų išmokėjimas atliekamas didesniais kaip 14 dienų perijodais, tai kas 14 dienų arba kas savaitė turi būti išmokami atitinkami avansai.

Naktinis darbas, išskyrus tokį reguliariomis pamainomis, apmokamas aukštesniu procentu, kaip dienos darbas.

Jei darbas apmokamas akordiniai, tai akordiniai tarifai turi būti nustatyti toki, kad normalaus darbingumo darbininkas išgalėtų pasiekti minimalio uždarbio virš pagrindinės algos.

XV. Darbo ėmėjas turi teisės į savaitinę poilsio dieną, kuri sutampa su sekmadieniu.

Kolektyvinės sutartys principialiai turi atsižvelgti esamo įstatymo normų ir techniškų verslovės reikalavimų, ir turi, antra vertus, šių reikalavimų ribose numatyti, kad būtų respektuojamos civilinės ir religinės šventės ir vietos tradicijos. Darbo ėmėjas turi sąžiningai ir tiksliai laikytis darbo valandų tvarkaraščio.

XVI. Po vienų nepertraukiamos tarnybos metų darbo ėmėjas nuolatos dirbančiose verslovėse turi teisę į apmokamas poilsio atostogas.

XVII. Nuolatos dirbančiose verslovėse darbininkas, darbo santykio nutraukimo atvejuje, atleidžiant jį be jo kaltės, turi teisės į jo tarnybos metams proporcionalų atlyginimą. Toks pat atlyginimas mokamas taip pat ir darbininko mirimo atvejuje.

XVIII. Nuolatos dirbančiose verslovėse savininko pasikeitimas darbo sutarties nenutraukia ir samdomas personalas išlaiko savo teises prieš naują savininką. Taip pat nenutraukia darbo sutarties darbininko liga, jei ji nesitęsia ilgiau tam tikro laiko. Šaukimas kariuomenėn arba tarnybon į M. V. S. N*) nėra joks atleidimo pamatas.

XIX. Darbo ėmėjo nusižengimai disciplinai ir tokie veiksmai, kurie kliudo normaliai verslovės eigai, baudžiami pagal nusižengimo dydį pinigine pabauda, pašalinimu nuo darbo, ir labai sunkiais atvejais netarpiniu atleidimu be atlyginimo.

Atvejai, kuriais verslovininkai gali uždėti pinigines baudas arba netarpiai atleisti be atlyginimo, bus atskirai išvardinti.

XX. Naujai priimamas darbo ėmėjas turi išbūti bandymo laiką, per kurį abi šalys turi teisę sutartį nutraukti vien tik užmokant algą už tą laiką, per kurį darbas tikrai buvo dirbamas.

XXI. Kolektyvinė darbo sutartis išplėčia savo paramą ir savo drausmę taip pat ir namų darbininkams. Valstybės bus išleistos specialios normos, reguliuojančios namų darbo švarą ir hygieną.

Darbo tarpininkavimo įstaigos.

XXII. Valstybė nustato ir kontroliuoja darbininkų dirbimo ir nedarbo reiškinį, kaip bendrą gamybos ir darbo padėties rodyklę.

XXIII. Darbo tarpininkavimo įstaigos sudaromos paritetiniu pagrindu valstybės korporatyvinių organų kontrolėje. Darbo davėjai įpareigoti priiminėti darbinin-

*) „Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale“ — fašistų milicija. Vert. past.

kus per šias įstaigas. Jie turi galimumo pasirinkti tarp įrašytų į sąrašus, duodant pirmenybę tiems, kurie priklauso partijai ir fašistiniams sindikatams ir tai pagal jų įsirašymo laiką.

XXIV. Profesinės darbininkų asociacijos įpareigotos daryti darbininkų tarpe atranką, nukreiptą į jų technikos gabumų ir moralinės vertės kėlimą.

XXV. Korporatyviniai organai ąaboja, kad iš pusės paskirų, kurie priklauso jose sujungtoms asociacijoms, būtų laikomasi apsaugos nuo nelaimingų atsitikimų ir darbo švaros nuostatų.

Globa ir parama, auklėjimas ir švietimas.

XXVI. Globa yra svarbus bendradarbiavimo principo pasireiškimas. Darbo davėjas ir darbo ėmėjas turi proporcionaliai prisidėti prie jos naštos.

Valstybė per korporatyvinius organus ir profesines asociacijas kiek galėdama stengsis koordinuoti ir vienodinti globos sistemą ir jos institucijas.

XXVII. Fašistinė valstybė apsiima:

1. tobulinti draudimą nuo nelaimingų atsitikimų;
2. tobulinti ir plėsti motinystės draudimą;
3. drausti nuo profesinių ligų ir tuberkuliozo, kaip pradžią visuotino draudimo nuo visų ligų;
4. tobulinti draudimą nuo nelaisvanorio nedarbo;
5. įvesti specialias draudimo formos pašalpas jauniems darbininkams.

XXVIII. Darbininkų asociacijų pareiga yra globoti savo atstovaujamus draudimo nuo nelaimingų atsitikimų ir socialio draudimo administracinėje ir juridinėje praktikoje.

Kolektyvinėse darbo sutartyse, jei tat techniškai galima, turi būti numatytas sudarymas abišalių ligonių

kasų su darbo davėjų ir darbo ėmėjų įnašais, valdomų abiejų šalių atstovų ir prižiūrimų korporatyvinių organų.

XXIX. Parama atstovaujamiems — nariams ir nenariams — yra profesinių asociacijų teisė ir pareiga. Šiosios turi vykdyti tą paramą tiesioginiai per savo organus ir negali jų nustumti kitoms asociacijoms ar institucijoms, išskyrus, kai reikalas liečia bendras užduotis, kurios išeina iš paskiros kategorijos interesų ribų.

XXX. Atstovaujamų — narių ir nenarių — auklėjimas ir švietimas, ypatingai profesinis išmokslinimas, yra viena iš principinių profesinių asociacijų pareigų. Jos tame turi prisidėti prie tautinio darbo, liuoslaikio, institucijos ir kitų auklėjimo priemonių.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

(B= biografija, D= doktrinos, R= raštų ištraukos).

Albertas Didysis (Magnus) — B 172, D 22, R 172—177; 20, 177.
d'Alembert 280.
Anarcharsis 243.
Anderson 67, 578.
Antonelli E. 140.
Argule 759.
Aristipas — D 9.
Aristofanas — D 9, 24.
Aristotelis — B 161, D 5—18, R 161—172; 17, 21—23, 62, 131, 149, 172, 179, 180, 182, 182, 185.
Ashley 131, 746.
Augustinas šv. 18, 19.

Baader F. v. — 96.
Babeuf 105.
Bakunin 122.
Barbon 35, 628.
Bastiat — D 77; 70, 76, 590, 660.
Baudeau — D 45—46; 41, 47, 49.
Bazard 106.
Becher — D 37; 234.
Bentham J. 66, 70—72, 97, 603, 789.
Bernoulli 132.
Bernstein 121.
Besold 37.
Bistraj L. 731.
Blackston 331.
Blanc L. — D 108; 101, 102, 113.
Blynas Z. 786.
Bodin J. — D 30.
Böhm - Bawerk E. — B 675, D. 135—136, R 675—730; 134, 752, 783—785.
du Bois 20, 258.
Boisguillebert 36, 40.
Bonald L. 96.
Bonar 750.
šv. Bonaventura 20.
Bortkiewitz 140.
Botero J. — B. 190, D 32, R 190—195; 62.
Bourgois L. 103.
Bowley 140.
Bray J. F. 105.
Brentano L. 129—131.
Bright 58, 70, 77.
Buchanan 484.
Bucharin 120.
Bücher K. — D 128—129.
Buchez 100—102, 108, 113.
Buridanus J. — B 182—183, R 183—186; 20, 22.
Burke 91.
Butler 629.

Cairnes J. E. 75.
Cameron iš Lochielio 560.
Campanella — D 28; 32.
Cantillon 40, 351.
Carey H. C. — B 569—570, D 76, R 570—592; 77, 676, 677.
Carlyle Th. — D 96—97; 99.
Cartwright 59.
Carver Th. N. 138.
Cassel G. — D 141—143; 72, 145, 691.
Caton 15.
Chalmers Th. 71.
Chevalier 76.
Cherbuliez 76.
Child J. 35.
Chreptavičius 47.
Ciceron 14, 15.
Clark J. B. — B 765, D 137—139, R 765—785; 140, 691.
Cobden 58, 70, 77.
Cohn G. 129.
Colbert 36, 48, 49.
Columella — D 15—16.
Comte A. 103, 107.
Comte P. Ch. 72, 602.
Condillac E. B. — B 274, D 48—49, R 274—280; 132.
Considérant 107.
Cornelius Celsius 15.
Cournot A. A. — B 592, R 592—599, 133, 140, 596—598, 752.
Court de la 33.
Croce B. 121.

Čartoryskis 47.

Damaschke A. 158.
Davanzati 30, 32.
Davennant 35.
Destitutt de Tracy 472.
Diderot 280.
Diehl K. — D 150—151; 152.
Diokletian 14.
Dubois Ph. 20.
Duguit 103.
Dupont de Nemours 41, 45, 47.
Durbar 741.
Durkheim 103.
Dutot 245.

Edgeworth F. J. 140.
Ellwood A. — D 155.
Enfanter 106.

Engels 116, 117, 120.
Epiktetas 14.
Eustratius 175.
Ezekielis 180.
Fetter F. 138.
Fichte 91, 110, 112, 149.
Fiedling 398.
Fourier Ch. — D 107; 102, 108, 789.
Franklin 378.
Fredro 39.
Galiani — D 48—49; 132.
Gargas Z. 158.
Gee 254.
George H. — D 123.
Gide Ch. 102, 103, 158, 622, 677.
Godin 107.
Godwin 377.
Gonnard R. 158.
Gornicki L. 39.
Gossen H. M. — D 132—133; 140, 144, 682.
Gray J. 105.
Grave J. 123.
Graziani 140.
Gresham Th. 30.
Grigorius iš Nvsos 18.
Grinius K. 3.
Grodwagner J. 39.
Grotius H. 50.
Guesde J. 120.
Guise 107.
Guizot M. 626.
Hales J. — W. Stafford 30.
Hall Ch. 105.
Haney L. 158.
Hardenberg 59, 92, 95.
Harington 28.
Hegel 110, 112—116, 126, 149, 625.
Herkner 130.
Hermann 761.
Hertzka 124.
Hesiodas 2.
Hildebrand B. — D 125—126; 127.
Hilferding R. 120.
Hydman 120.
Hobbes Th. 37, 327, 635.
Hodgskin 105, 118.
Haller 95.
Homeras 2, 18.
Horacius 16.
v. Hornick Ph. W. — B 234, R 234—239; 37.
Howard 398.
Huber V. 102, 131.
Hughes Th. 101, 102.
Humboldt 790.
Hume D. — B 239, R 239—258; 106.
Huskisson 559.
Hutcheson 50, 314.
Ingram 131.
Jakob 59.
Jevons — D 133; 135, 140, 677, 678, 682, 690, 694, 695, 720, 747, 748, 751, 752.
Joinville 20.
Jonas Krisostomas 18.
Jones R. 71.
Justi J. H. — B 258—259, R 259—273; 37.
Young A. 542.
Kalvin — D 29.
Katkus M. 3.
Kautski 120.
Keir - Hardie 123.
Keynes M. — D 154—155.
Kepler 76.
Kerschagl R. 158.
Ketteler — D 100—101.
King — D 35.
King Ch. 102.
Kingsley Ch. 101.
Kiprijonas 18.
Kleinwächter 677.
Klemensas 18.
Klock K. 37.
Knies K. — D 126—127.
Kolontai H. 47.
Kopernikas M. — B 186—187, D 30, R 187—190; 29, 132.
Kropotkin 123.
Ksenofontas 281.
Labriola 120.
Lafarque P. 120.
Laktancijus 18.
Lamenais 121.
La Play — D 99.
Lassalle F. — D 112; 100, 108, 113, 121.
Lauderdale — D 50; 466, 676, 677, 713.
Launhardt 140.
Laveleye 131.
Law J. 36.
Leibnitz 182.
Lenin — D 121.
Leonas XIII. — R 731—739; 101.
Leszczynski St. 39.
Letrosne 41, 280, 628, 632.
Levasseur E. 131, 180.
Liefmann R — D 143—145;
List F. — B 522, D 87—90, R 522—530; 48, 124, 137, 530.
Liuteris — D 29.
Lock J. — D 35; 50, 92, 627, 629.
Ludlow 101.
Luxemburg R. 120.
Mac Culoch 67, 71, 419, 548, 549, 552, 789.
Macdonald R. 121.

Machiavelli 29, 91, 190.
Macleod 752.
Maerlant 22.
de Maistre J. 96, 788.
Malestroit 30.
Malthus R. — B 377, D 60—65, R 377—402; 32, 70, 74, 76, 77, 80, 83, 84, 152, 439, 440, 500, 584, 586, 587, 650, 654, 741, 745, 750.
Mandeville 105.
Mangoldt 690, 761.
Manoilesco M. 159.
Marat 105.
Marianna 32.
Markas Aurelijus 14.
Marshall A. — B 740, D 741, R 740—764; 137, 140.
v. d. Marwitz F. A. L. 95.
Marx K. — B 617—618, D 113—121, R 618—655; 64, 67, 87, 105, 166, 599, 627, 632, 745, 746, 789.
Masalskis 47.
Maurois A. 157.
Melanchton 29.
Melon 245.
Menger A. 103.
Menger K. B 660—661, D 134—135, R 661—674; 136, 678, 679, 752.
Mercier de la Rivière — D 45; 41, 49, 643.
de Meung J. 22.
de Michelis G. 155.
Mill James 71.
Mill J. St. — B 603—604, D 72—75, R 604—617; 76, 108, 131, 591, 747, 748, 750—752, 761, 773.
Mirebeau V. — D 45—46; 41, 62, 121.
Mithoff 690.
Modrzewski F. — D 38; 39.
Mombert P. 105, 137, 158.
Mommsen 635.
Montchretien — D 36.
Montesquieu 62, 91, 239, 259.
Morellet 49.
Morelly 105.
Morris W. 98, 154.
Mörser 91.
Morus Th. — D 28.
Müller A. — D 92—95; 96, 147, 149.
de Mun A. 101.
Mun Th. — B 196, R 196—210; 35,37.
Mussolini — R 786—797.
Nicholson 761.
North D. — B 218, R 218—233; 35.
Obrecht 37.
Oncken A. 6, 16, 158.
Oppenheimer F. 64, 124.
Oresmius N. — D 24; 20.
Orzechowski St. 38.
Ostroróg J. — D 38; 37.
Owen R. — B 402, D 104—105, R 402—413; 86, 102, 789.
Pajaujis J. 158.
Palladijus 15.
Pantaleoni M. 140.
Pareto V. 140.
Paris de Verney 245.
Patten G. N. 140.
Pesch H. — D 101, 151—153; 154.
Petrarka F. 20.
Penty A. J. — D 154.
Petty W. — B 211, D 35, R 211—217; 40, 381, 637.
Philippovich 137.
Pirou G. 155, 158.
Pitt 58.
Platonas — D 5—8; 17, 62, 95, 155, 161.
Plinijus — D 15—16; 14.
Plutarch 12.
Politkovski 59.
Polybius 252.
Poniatovski A. 47.
Poniatovski St. 47.
Poplavski A. 47.
de Prelles R. 20.
Prince - Smith J. 77.
Proudhon G. J. — B 599, D 108—109, R 599—603; 121, 122, 600.
Pufendorf 50.
Quesnay F. — B 280, D 41—46, R 281—298; 47, 49, 51, 62, 166, 314.
Rabelais 28.
Rae 721.
Raiffeisen W. 102.
Ralys 2.
Reclus E. 123.
Reymond D. 87.
Renard G. 131.
Renè 103.
Ricardo D. — B 433, D 65—71, R 433—498; 56, 58, 64, 73, 76, 77, 79, 81—83, 85, 89, 100, 110, 112, 117, 121, 125, 138, 141, 143, 419, 499—504, 508, 537, 538, 557, 559, 565—567, 569, 578—588, 613, 614, 634, 641, 654, 740—752.
Rist Ch. 158, 622.
Rodbertus - Jagetzow K. — B 109, D 110—112; 678, 679, 682, 685, 690, 691, 745, 746.
Rogers Th. 131.
Roscher W. — D 125; 81, 126, 127, 690, 719.
de Rose R. 22.

Rousseau J. J. 92, 105, 239, 377.
Ruskin — D 97—98; 87, 154.

Saint - Simon — D 106—107; 72, 86, 104, 105, 108, 109.
Say J. B. — B 414, D 59, R 414—432; 65, 79, 82, 85, 464, 468, 469, 471—474, 477, 481, 499—502, 676, 713, 750.
Salin E. 158.
Salmasius 33.
Savigny 125.
Scaruffi 30, 32.
Schäffle A. 103, 131.
Schmoller — D 127—131;
v. Schröder W. 37.
Schulze - Delitzsch 77, 102.
Schumpeter J. — D 145—147; 140, 158.
Schütz K. 187.
Seager H. R. 138.
v. Seckendorf 37.
Seligman E. 138.
Seneca 14, 185.
Senior N. W. — B 530, D 71, R 530—570; 761.
Serra — D 32.
Shaw B. 123.
Simon J. 789.
Sinclaire J. 391.
de Sismondi S. — B 499, D 81—87, R 499—521; 96, 108, 124, 130, 622.
Skarga 39.
Smiglecki M. 39.
Smith A. — B 314—315, D 50—57, R. 315—376; 45, 47, 49, 58—60, 65—67, 71—73, 76, 79, 81, 82, 88, 89, 91—94, 419—421, 433—436, 438—441, 443, 463—465, 467, 469, 473—476, 483—485, 578, 584, 650, 654, 676, 720, 742, 790.
Soetbeer 77.
Sokolovski St. — D 38—39.
Sokratas 5, 281.
Solonas 4, 164.
Sombart W. — D 129; 128, 130, 154.
Sorel G. 122.
Spann O. — D 147—149; 96, 154, 158.
Stafford W. — J. Hales 30.
Stalin 122.
Stammler 149.
Starowolski S. 39.
Staszyc 47.
v. Stein 59.
Steuart J. — D 62; 35, 393.
Stöcker 102, 131.
Stolzmann R. — D 149—150; 151.
Strasburger 676.
Stroinovskis J. — B 310, R 310—314; 47.
Stroinovskis V. — D 47—48.
Struve 157.
Stuart C. A. V. 140.
Surányi - Unger 158.
Swift 254, 255.
Szelągowski A. 39.
Šalčius P. 141.
Tarnowski St. 158.
Taussig F. W. 138.
Tertulijonas 19.
Thaer 95.
Thompson W. 105, 121.
Thornton W. Th. 637.
Thünen J. H. — D 77—81; 140, 689.
Tyzenhauzenas A. 39, 40.
Šv. Tomas Akvinietis — B 177, D 21—22, R 178—182; 20, 100, 153, 172.
Torrens R. 71, 494, 637.
Tugan - Baranovski 137.
Tukididas 9.
Tullius 172, 175.
Turgeon Ch. ir Ch. H. 158.
Turgot — B 299, D 47—49, R 299—309; 41, 121, 314, 720.
Ulloa 32.
Ustariz 32.
Vandervelde E. 121.
Vansi-tart Neale 101, 102.
Varronas — D 15.
Vauban 36, 40.
Vecchio 140.
Vico G. 91.
Villehardouin 20.
Virgilius 16.
Voltaire 106, 239.
Walras A. A. 133, 135, 140, 655.
Walras M. E. L. — B 655, R 656—660; 72, 124, 140, 752.
Wagner A. 130, 131.
Watt J. 59.
Webb S. ir B. 123.
Weber Adolf 154.
Weber Max 130, 154.
Weber - Fechner 132.
Wells 123.
West 67.
Wicksell K. 140.
v. Wieser F. — D 136—137; 134, 752.
de Witt J. 26.
Wolanus A. 38, 39.
Worms 103.
Znosko 59.
Zwingli 29.
Železnov 137.

DALYKŲ RODYKLĖ

Absentizmas 15, 547—556.
Abstinencija 532—535.
Abstrakcija, pas Clarką 768—769, pas Wieserį 136—137.
Agio 728—730, Schumpeterį 887—890.
Agrariniai muitai 90.
Agrarinis socializmas 123.
Akumuliacija kapitalo 119—120, 346, 347, 353—353, 375.
Alga, ž. darbo algą.
Allowance system 60.
Amatai 203, 204, 267.
Amsterdamo bankas 242.
Anarchizmas 108—109, 122.
Antagonizmas 116, 119, 120.
Apropriacija žemės 346, 347.
Arbitražas 729—730.
Armija, pramonės rezervinė 119.
Asketinis principas 9.
Asociacijonistai 104.
Asociacijos 791—797.
Ateitis ir dabartis ūkyje 697—703.
Auksas ir sidabras; taurieji metalai: Graikijoje 6, pas merkantilistus 30, 31, Muną 196, 197, 201, 202, pas Northą 220, 226—232, Hornicką 236—238, Hume 239—247, 251, 253, 257, Smithą 327—332, 369, Ricardo 436, 439, 465, Aukso gamyba 250, a. išvežimo draudimas 229, 230, a. vertė 212, 439, 448, 467.
Austrų mokykla 133.
Automatinis gamybos reguliavimas 54.
Autoritetas 99.
Auklėjamieji muitai 90. Auklėjimas pramonės 529.

Balansas, ž. mokėjimų, prekybos balansas.
Bankai 207, 241, 242, 268, Amsterdamo b. 242, Mainų b. 109.
Bendradarbiavimas, gamtos ir žmogaus 419—421.
Bendrumas turto 19, 255, 259.
Bendruomenės idėja 154.
Birža 596, Mainų birža 104.
Biudžetas ūkininko 215, 218.
Brangumas 193, 241, darbo b. 241, 242.
Buljonistai 32.
Buržuazija 116, 618—624.

Cechai 739—740.
Celibatas 589.
Cirkuliacija ūkiška pas fiziokratus 43—44, pinigų 291, 308.
Civilizacija 524—525.
Currency principas 70.

Dabartis ir ateitis ūkyje 697—703.
Darbas: pas Varroną 15, viduramžiais 19, pas scholastikus 21, pas Petty 213, Northą 231, Hume 243, Condillac 278, 279, Turgot 301, 302, 305, Smithą 322, 326—329, 333, 334, 337, Ricardo 435, 438, 439, 445, 448, Seniorą 530, 531, Marxą 631—639, Böhm - Bawerką 682, fašistus 791. Darbo ir kapitalo did. Bastiato įstat. 591. Darbo brangumas, kaina, 241—244, 330, 332, 392, 393, 540—545, d. dalys daikte 323, 324. Gamtos d. 417—422. Visuomeniško d. kiekis 632. D. klasės 602, 603. D. laikas 406—411, 540, 541. D. metimas 736, 777. Mokslininkų d. 322. Moterų d. 539, 540. D. naudingumas 734. Darbo padalinimas 5, 16, 52, 319, 354, 420, 526—528. D. pad. žemės ūkyje 315—318. Tarpvalstybinis d. pad. 55. D. pajamos 110. D. paklausai 352, 500, 518, 519. D. paklausų konkurencija 515. D. pakl. ir pasiūlų reguliavimas 393. D. produktas 323, 630. D. jėgos reprodukcija 636—638. D. rinka 244—246. D. sąlygos 100, 738. Darbų sulyginimas 441, 442. Kolektyvinės d. sutartys 793—795. Sveikata darbe 544, 545. Fabrikų darbo nesveikumas 395. Darbo tarpininkavimas 795. D. teismai 792—793. D. vertė 329, 449, 453, 463—472, neproduktingo d. vertė 371, jos nustatymas 637—639, realinė ir nominalinė vertė 330, 333. D. vertės teorija 441—467.

Darbininkas, pas Smithą 303, 351, Marxą 636, 637, Leoną XIII 731—733. Darbininkams laikyti fondas 545—551, 557—563, 567—569. D. išmaitinimas 351, Neproduktingų d. išlaikymas 371—374. D. išnaudojimas 620, 652—654. D. koalicijos 623. D. ir kapitalistų priešingumas 538. D. ir žemvaldžių int. prieš. 580. D. priklausomybė 685. D. skaičiaus reguliavimas 614, 615. D. savarankiškumas 348.
Darbdavių ir darbininkų priešingumas 56. Darbd. koalicijas draudžią įstatymai 517.
Darbo alga pas Albertą D. 22, Hume 244, 245, Condillac 278,

Turgot 46, 297, Smithą 53—56, 335—348, Malthusą 390, 396, 400, (naturalinė d. a. 392, 393), Ricardo 438—441, 444, 448, 451, 454, 457—460, 464. (Naturalinė ir prekyvietės d. a. 490—498. Ricardo d. a. kritika pas Seniorą 537—538). Sismondi 500, 507, 510, 518, 520, Seniorą 535—547, 557. Carey 572, Proudhoną 600—604, Millį 609. Thüneną 79—80, Rodbertusą 110—111, Marxą 622, 623, Walras 657, Leoną XIII 735—739, Marshalą 744, Clarką 770, 782, fašistus 793—794. Darbo a. fondai 69, 352, 610, 611. Geležinis d. a. įstatymas 6, 112. Absentizmo įtaka d. algai 547—556, Importo įtaka d. a. 562—566, Mašinų įtaka d. a. 557—562. A. kelti. numušti susitarimai 349,350.
Dėsnis, mažėjančių pajamų 62, 63, 138, 139, tęsinybės (Cournot) 595, 596. Veber - Fechnerio psichologijos d. 132.
Dešimtinė fiziokratų 285.
Didžiųjų skaičių dėsnis 705.
Dinamika ir statika 139.
Divide et impera 602.
Doktrinos 789, žiūr. Politinė Ekonomija.
Dorovė 150. Dor. susilaikymas 396—398.
Draudimas nuo ugnies 268.
Draugijos 739, 740.
Driskių proletariatas 623.
Dvarai 296.
Efektingi paklausai 344—346.
Egoizmas pas Smithą 51, Peschą 152.
Ekonometrija 141.
Ekonominės pažiūros 1.
Ekonominis principas 9, 143.
Ekonomistų mokykla 41.
Ekonomiškoji lentelė 46, 281, 282.
Eksploatacija žmogaus žmogumi 601.
Emancipacija moterų 578, 604.
Emigracija, išeivybė 295, 523.
Epikuriečių mokykla 9.
Etatizmas 5.
Etinis principas 129, 130.
Eulerio lentelė 381.
Fabininkai 123.
Fabrikai 403—408, f. darbo nesveikumas 395.
Fabrikantas 303.
Faktoriai gamybos 421, 472, 473.
Falangos 107.
Falsifikacija prekių 273.
Fašizmas 156, 786—797.
Feodalizmas 515—517, 619—624.
Finansai valstybės 299.
Fiziokratai 40—49, 52, 55, 57, 280, 299, 315, 654. Galiani kritika 48. Atiminys 310—312, Atpildas 287, Dešimtinė 285, Ekonomiškoji lentelė 46, 281, 282, Gaminamoji, savininkų, sterilinė klasės 281—291, 313. Laissez faire 42, 521, mokesčiai 44, 286, 287, 293—296, nuosavybė 41, 293, palūkanos 46, 309, pelnas 313, pinigų ūkiška cirkuliacija 43—44, prekyba 285, 293, 294, 298.
Fondai darbo algos darbininkams išlaikyti 352, 545—551, 557—563, 567, 569, 610, 611, gamybos 601.
Prigimtinė tvarka 41, produit net, grynas produktas 281—283, 294, 296, reprodukcija 281, 285—298, 311—314, užsienio prekyba 296—298, žemės ūkis 42—45, 48, žemvaldžiai 45.
Gamyba pas Quesnay 42—43, Smithą 305, 306 (javų g. 318, spilkų 316—317, vinių 319—320), Say 420—422, 427, 431, 432, Ricardo 437, 439, Sismondi 501—507, Böhm - Bawerką 679—696 (g. laikas 684—696, vingiai 683—696). Aukso ir sidabro g. 250, g. būdai 626, 627, g. faktoriai 53, 421, 472, 473, g. fondas 601, g. kaina 654, 655, g. konkurencija 520, g. monopoliai 524, 525, g. perijodai 775—785, g. perteklius 501, g. prasmė 417, automatiškas g. reguliavimas 54.
Gaminamoji klasė fiziokratų 289, 290.
Gaminamosios bendrovės 108.
Gaminys, metinis 365, jo paskirstymas 366, 371, 372.
Gamta 679—684. G. ir žmogaus bendradarbiavimas 419—421. G. darbas 417—422. G. harmonija 50—51. G. jėgos 477, 483, 484, 531. G. viešpatavimas žmonėms 578, 581.
Gamtiška tvarka 292.
Geležinis darbo algos įstatymas 6, 112.
Gėrybė pas Spanną 148. Kapitalo gėrybė 765—785.
Gerovė valstybės 259.
Gildijų socializmas 154.
Girtuokliavimas 272.
Gyventojai, pas Platoną 8, scholastikus 24, 30, Botero 190—196, Hornicką 236, Hume 241, 247, 251, 255. Justi 262—268 (laisvių įtaka į gyv. skaičių

266). Quesnay 298, Malthusą 60, 61, 378—399 (g. didėjimas geometriška progresija 381—385, dauginimosi kliūtys 61, 379, 385—389, 393—399), Steuartą 62, Sismondi 83—84, Peschą 152—153.
Absentizmo įtaka gyv. būdui 547—556. Turtingų žmonių įtaka g. 552—554. Karas palankus gyventojų daugėjimui 566, 569. Švietimo reikšmė gyv. 398, 399.
Gyvuliai naminiai 296.
Globa socialinė 796—797.
Greshamo dėsnis 9, 24, 30.
Harmonija gamtos 50—51, interesų 573, 586, 588, 590. Socialinė 54.
Hedoninis principas 9.
Individualizmas 5, 148—149.
Iniciatyva privatinė, korporatinėje valstybėje 792.
Institucionalizmas 140.
Interesas 51, int. harmonija 573, 586, 588, 590. Darbininkų ir žemvaldžių int. priešingumas 580. Darbin. ir kapitalistų int. priešingumas 538.
Intervencija į ūkį 792.
Inventoriaus vertė pas Cournot 597, 598.
Importo įtaka į algą 562—566.
Istorinė mokykla 94, 125—131, istoriniai - etinė mokykla 129.
Istorinis ūkiškų reiškinių tyrimas 124.
Istorinis materijalizmas 114—115, 625, 627.
Išvados pas Liefmanną 143—144.
Išeivybė, emigracija 293, 523.
Išmaitinimas darbininkų 351, neproduktingų darb. 371—374, išsimaitinimo problema pas Botero 192—195, pas kameralistus 236, 264.
Išnaudojimas darbininkų 620, 652—654, žemesnių klasių 405.
Išradimas mašinų 321, išradimų reikšmė 505—509, 512—514.
Išvežimas 253, 254, 295.
Įstatymai aukso ir sidabro išvežimui sulaikyti 229, 230, dvylikos lentelių 10, javų 405, draudžią darbdavių koalicijas 517, neturtingųjų 61, 397, 398, palūkanoms aprėžti 219, 224, 225, prabangos 231.
Javų gamyba 318, įstatymai 405.
Jėgos gamtos 477, 483, 484, 531, kolektyvinės 600, 602, produktingos 88, 89.
Juridinis socializmas 103.
Kaimas 295.
Kaina pas scholastikus 22, Petty 217, 218, Hume 255, Quesnay 297, Smithą 53, 54, Say 416, 417, Ricardo 471, 481, 484, Marshalą 750, 760, 761, Casselį 142, Schumpeterį 146, Spanną 148, Peschą 153, Centrinė k. 346, Darbo k. žiūr. ten. K. funkcija 595, Gamybos k. 654, 655. K. matas 259, Monopolinė k. 598. Natūralinė kaina 343—346, 460—464, 606, 650, 651. Nominalinė k. 326. Prekyvietės k. 325, 343—345, 460—464, 649, 650, 655. K. proporcingos pinigų kiekiui 240—242, 244—246, 250. Realinė k. 326. K. susidarymas 142, 228—251. Pasiūlų įtaka k. 222. Teisinga k. 14, 15, 22. Žemės k. 300.
Kameralistai 37.
Kapitalas pas Smithą 300, 305, 309, 355, 356, Say 417—422, Ricardo 67, 443—453, 468, 479, 483, 485, 492, Sismondi 509, Seniorą 533—535, 546, Carey 570—572, 576, Millį 75, 611, 616, Müllerį 93—94, Rodbertusą 112, Marxą 118, 651—653, Böhm-Bawerką 135, 676—678, 683—696, 719—723, Clarką 765—785. Kapitalo akumuliacija 119—120, 346, 347, 375. K. amortizacija 774. Bastiat did. k. ir darbo įstatymas 591. K. gamyba 117, K. gėrybės 765—785. K. pajamos 756. K. renta 221. K. rinkimas 353—355. Apyvartos k. 356—363, 450—460. Jo išlaikymas 367—369. Nuolatinis k. 356—363, jo išlaikymas 366—368. Pagrindinis k. 450—461. Piniginė k. 461, 462.
Kapitalistas 56, 302, 305. Kapitalisto ir darbininko priešingumas 538.
Karas pas Aristotelį 163, Botero 193, Hume 240, 242, Justi 271, Listą 523, 530, Carey 592, K. palankus gyv. dauginimuisi 566, 569.
Kariuomenė 240.
Kastos 7.
Kaštai 143, 144.
Katalaktika 604.
Katalikiškoji ekonomija 151.
Katedros socializmas 130.
Kinikų mokykla 9.
Kireniečių mokykla 9.
Klasės pas graikus 5, fiziokratus 43, Oweną 402, Marxą 115—116. Darbo klasė pas Ricardo 496,

497, Sismondi 515—516, Proudhoną 602, 603, Millį 74—75. Darbo klasių išnaudojimas pas Marxą 620, 652—654. Žemesnių kl. išnaudojimas 405. Kapitalistų kl. 461—462. Gaminamoji, produktingoji klasė 281—286, 289—291. Savininkų klasė 281—286, 289, 313. Sterilinė klasė 281—286, 290—291. Klasių būdas 406—413. Klasių interesų harmonija 573, 586, 588, 590. Klasių kova pas Thüneną 80, Marxą 618, 619, 623, 642. Mussolini 787.

Klasių mokykla 49, 75.

Koalicijos pas Smithą 56, darbininkų k. 623, Darbdavių koalicijas draudžią įstatymai 517.

Kolektyvinė jėga 600, 602.

Kolektyviniai ūkiai 122.

Kolonijos 265.

Kolonizacija 523.

Komunizmas 121, pas graikų filosofus 7, 8, 17, pas utopistus 28, 29.

Konkurencija 298, 620, darbo paklausuose 515, gamybos k. 520, pardavimo k. 345, Tautų konkurencija pramonėje 501, 502.

Konsumcija, ž. vartojimas.

Kooperacija 101.

Korporacijos 155—156, 792—797.

Korporatizmas 154—155.

Kreditas 242, 243.

Krematistika 9, 161—168.

Krikščionybė 99, 734—735.

Krizės pas Malthusą 65, Sismondį 85, 503, 519, Rodbertusą 110—111, Marxą 621, Peschą 153, Krizė politinėje ekonomijoje 157.

Kursas pinigų 254.

Kvantitetinė pinigų teorija 30.

Laikas pas scholastikus 23, gamyboje pas Böhm - Bawerką 684—696.

Laissez faire 42, 521.

Laisvė prekybos pas North 230, Hume 258, Quesnay 285, 289, Listą 525, 529, Marxą 620, sąžinės l. 266, 267, ūkiška l. 53—54.

Laisvių įtaka į gyventojų skaičių 266.

Laivininkystė 200, 201, 619.

Latifundijos 15.

Laukimas 776—779.

Lobiai 294, 364.

Lokautai 349, 350.

Luomai pas Marxą 618, 619, Mussolinį 734—740, vidurinis luomas 620, 623, pirklių l. 234.

Mainai pas Aristotelį 164—166, Albertą D. 169—177, Buridanus 183—186, Northą 219, 220, 229, Hume 239, 247—253, Smithą 328, Sismondi 504, Listą 523, 528, Walras 646, 647, Böhm - Bawerką 727, 728. M. tarp klasių 326. M. bankas 109, M. birža 104.

Mainovertė 325—328, 339, 417—421, 469—471, 474, 480, 526, 620, 628—633.

Maisto didėjimas 61, 381, 385, trūkumas 390. M. produktai 273, M. kaip vertė 216. M. kaip žmonių daugėjimo kliūtis 379.

Maltuzianizmas 617.

Manufaktūros 200, 202, 235, 257, 269, 294, 315—319, 524—530, 619.

Marginalinis principas 137.

Marksistinis socializmas 787.

Mašinizmas 622.

Mašinos pas Sismondi 83, M. išdimas 321, M. įtaka darbo algai 557—562. M. naudingumas 562.

Matas kainų 259.

Matematikos metodas 140.

Materializmas pas Mussolinį 787, M. istoriškas pas Marxą 114, 115, 625—627.

Mažėjančių pajamų dėsnis 62, 63, 138, 139.

Mažiausių pastangų principas 9.

Merkantilizmas 30, 31, 52, 55, 57.

Merkantilistai - free traderiai 35, 50.

Metinis gaminys 365, jo paskirstymas 366, 371, 376.

Metodas, abstrakcijos 136, 137, 768, 769, istorinis 124, matematikos 140.

Miestai pas Botero 190—196, pas Hume 251. Miestų nesveikumas 395.

Mirtingumas 545.

Mokėjimų balansas 298.

Mokslininkų darbas 322.

Mokesčiai pas Muną 201, Hume 247, 251, 252, Justi 265—268, Quesnay 44, 286, 287, 293—296, Millį 73, Leoną XIII 739. M. absentizmas 552, nevedusiems 269, už vedybas 270, vartojimo m. 203.

Mokykla, austrų 133, ekonomistų 41, istorinė 94, 125—131, istoriniai - etinė 129, kinikų 9, klasikų 49, 75, psichologinė 131, stoikų 9, 14.

Monetos 6, 165, 187—190, 232, 233, 245—247, 250.

Moterų emancipacija 587, 604, m. darbas 539, 540.
Monopoliai 295, 647, gamybos ir prekybos m. 524, 525. Žemės m. 589, 592.
Muitų sistema 525, 529, agrariniai m. 90, auklėjamieji m. 90. Saugojamieji m. 529, 563.
Naudingumas 277, 279, n. vertėje 131—140, 416, prekių n. 627, 628.
Naudojamoji vertė 469—471, 474.
Naujakuriai 269.
Nedarbas 520, 796.
Neproduktinga darbo vertė 371, n. darbininkų išlaikymas 371—374.
Neturtas 8, 61, įstatymai apie neturtingus 61, 397, 398.
Nomadai 162.
Nuoma 304, 657, žemės n. 249.
Nuosavybė pas Platoną 7, romėnus 17, Thomą Akvinietį 21, Campanella 28, 29, Northą 220, Quesnay 41, 293, St. Simoną 106, Proudhoną 109, 602, 603, Millį 72—73, Marxą 626, Ketteleri 100, Leoną XIII 732—739, Peschą 151. Žemės n. 591, 592.
Nuostolis 649, 660.

Oikos 2.
Organizacija visuomenės 504, 506, 513—515, 521.

Pajamos iš darbo 110, iš kapitalo 756, iš žemės 753—755, 771, 772, grynos p. 366, mažėjančių p. dėsnis 62, 63, 138—139.
Paklausai pas Say 431, Sismondi 519—521, Cournot 593—599, Marxą 648—651, efektingieji ir absoliutiniai 344—346, Darbo paklausai 352, 500, 518, 519. Darbo p. konkurencija 585.
Paklausai ir pasiūlai 248, 300, 657—660, 755—757. Darbo paklausų ir pasiūlų reguliavimas 393. Ž. pasiūlai.
Palūkanos pas Aristotelį 6, 168, pas romėnus 14, viduramžių mintytojus 19, Thomą Akvinietį 178—179, scholastikus 22—23, Petty 211, North 218—225, fiziokratus 46, Turgot 46, 309, Smithą 53, 54, 340, Oweną 410, Carey 574, Leoną XIII 732, Marshalą 746, 747, 761, Böhm-Bawerką 135, 677, 696, 697, 703, 705, 713, 716, 719, Clarką 771—773, 781—785, Įstatymai palūkanoms aprėžti 219, 224, 225.
Pardavimas 423—432, p. konkurencija 345.
Pasaulinė rinka 620.
Pasiūlai 747—752, jų įtaka kainai 222. Ž. paklausai.
Paskirstymas pas Smithą 366, 371, 372, 376, Sismondį 82, Carey 76, 77, 572—575, 590, 591, Millį 604, Turto p. 400.
Paskolos 179—182, 222—226, 299,
Paskutinis naudingumas 137—140, 144—145. Paskutinis gamintojas, darbininkas, kapitalistas 139.
Patarnavimų prekyvietė 656—658.
Pauperizmas 110—111, 622, 624.
Paveldėjimas 73.
Pelnas pas Turgot 308, Smithą 335—344, Ricardo 462, 479, Seniorą 543, Proudhoną 599, Marxą 651—654, Walras 659, 660, Marshalą 744—745, 753—764. Grynas žemės pelnas 313. Pelno troškulys 406. Viršpelnai 647, 653, 655.
Perprodukcija pas Malthusą 65, Sismondi 82—86, 501, 516—520, Marxą 621.
Pinigai pas Aristotelį 6, 170—171, viduramžiais 23—24, pas Albertą Did. 176—177, Thomą Akvinietį 179, Seniorą 32, North 227, 228, 232, 233, Hume 239—256, (popieriniai p. 241—243, p. kiekio reguliavimas 255—258), Justi (p. rūšys) 261, Turgot 300, 301, 309, (p. vertė, 48), Smithą 328, 333, 362—369, Say 423—426, 430, Ricardo 464, (vertė 70), Seniorą 72, Millį 634, Müllerį 94, Marshalą 750, Casselį 142, Pinigų cirkuliacija 291, 308, P. kursas 254. Kaina proporcinga p. kiekiui 240—246, 250.
Pirklių luomas 234.
Politinės ekonomijos objektas, apimtis pas Say 416, Sismondi 82, 85, Listą 87—90, 525, Millį 74, 604, Marxą 626, Ruskiną 98, Kniesą 126—127, Mengerį 134, Diehl 150. Krizė pol. ek. 157.
Popieriai procentiniai 415.
Popieriniai pinigai 241—243.
Prabanga 297, įstatymai prieš p. 231.
Pramonė, pas merkantilistus 31, Hume 243—246, 251, Quesnay 293, Sismondi 84, 85, Müllerį 95, Marxą 619—621, Stambioji pr. 620. Pr. auklėjimas 529.
Prekės falsifikacija 273, pr. naudingumas 627, 628.
Prekyba, jos atsiradimas 306—308, pas Tertulijoną 19, viduramžiais 23, pas merkantilistus 31, pas North 219—234, Hume 241, 249—253, Quesnay 293, 294,

Smithą 55, Fourier 107, Marxą 619, 621, Prekybos balansas 196—197, 203, 205, 253—258, bloga ir gera pr. 235, pr. laisvė pas North 230, pas Hume 258, pas Quesnay 285, 298, Listą 525, 529, Marxą 620. Pr. monopolis 524, 525. Pr. politika 298. Pr. užsienio — ž. užsienoi pr.
Prekyvietė pas Ricardo 462, Sismondi 501—503, Cournot 596, Marxą 619, Walrą 657, 658 (patarnavimų pr. 656—658), Böhm-Bawerką 727, 730. Prekyvietės kaina 325, 343—345, 460—464, 649, 650, 655. Pr. užgrūdimas 419—503, 519, 520. Ž. rinka.
Priešingumas tarp darbininkų, darbdavių 56, ir kapitalistų 538, ir žemvaldžių 550, tautų 31.
Principas, ekonominis 9, 143, hedoninis 9, marginalinis 137, mažiausių pastangų 9.
Prigimtinė teisė 41, pr. tvarka 41.
Procentiniai popieriai 415.
Psichologinė mokykla 131.
Produit net 281, 283.
Produktas, darbo 323, 630.
Produktas grynas, fiziokratų 281, 282, 294, 296.
Produktingoji klasė 281—286, 289—291.
Produktingos jėgos 88, 89.
Produktingumas 363.
Proletariatas 116, 618—625.
Protekcionizmas 520, 521.
Quasirenta 141, 753—764.
Reikmenės pas Aristotelį 170, 171, Albertą D. 176, 177, Buridanus 183—186, North 221, Hume 248—250, Condillac 275—278, Marxą visuomeninė r. 648, 649, Mengerį r. patenkinimas 672—675.
Renta žemės pas Petty 211—215, 221, Quesnay 289, Turgot 299, Smithą 53, 54, 330—333, 337—344, 348, 367, Ricardo 67, 68, 472, 475—490, 498 (jo rentos kritika pas Carey 577, 582, 586, 589, 590), Seniorą 561, Carey 576—590, Millį 73, 607, Thünenną 79, Rodbertus 110, Marshalą 753—764, Georgą 124, Clarką 138, 771—773, Kapitalo renta 221.
Religija 5.
Reprodukcija 483, darbo jėgos 636—638, fiziokratų 281, 285—298, 311—314.
Revoliucija socialinė 626.
Rinka 423, darbo r. 244, 246, pasaulinė r. 620. Ž. prekyvietė.
Riziko premija 705.
Saugojami muitai 529, 563.
Savininkų klasė 281—286, 289, 313, jos pajamos 771, 772.
Sąžinės laisvė 266, 267.
Scholastikai 20, 21.
Sidabras, žiūr. auksas ir sidabras.
Sikofantai 253.
Sindikatai 101, 156, 791—797.
Single tax 124.
Sindikalizmas 121.
Skurdas 61, 617.
Socialinė globa 796—797, soc. harmonija 54, soc. revoliucija 626.
Socializacija 104.
Socializmas pas Platoną 7, 8, Sismondi, Müllerį 94—95, fabininkus 123, Leoną XIII 732, fašistus 786—789. Agrarinis soc. 123, gildijų soc. 154, juridinis soc. 103, katedros soc. 130, marksistinis soc. 787.
Sofistai 4.
Sokratininkai 4, 21, 23.
Solidarizmas 103, 150.
Spekuliacija 729—730.
Spilkų gamyba pas Smithą 316, 317.
Stambioji pramonė 620.
Statika ir dinamika pas Clarką 139.
Statyba namų 269.
Sterilinė klasė 281—286, 290—291.
Stoikų mokykla 9, 14.
Streikai 349, 350, 736, 777.
Subjektyvinės vertės teorija 48, 49, 132—135, 276—280.
Susilaikymas pas Malthusą nuo vedybų 386, dorovinis 396—398; Ekonominis susil. pas Seniorą 71, Clark 773—777, 780—785.
Susitarimai algai kelti, numušti 349, 350.
Sveikata 272, 273, darbe 544, 545, miestų ir fabrikų darbo nesveikumas 395.
Šeima 99.
Šventės 541, 795.
Švietimo reikšmė gyventojams 398, 399.
Tableau économique 46, 281, 282.
Tarptautinė prekyba žiūr. užsienio prekyba.
Taupymas 298, 375—377.
Tauriejі metalai ž. auksas ir sidabras.
Tautą 786, 787, t. konkurencija pramonėje, tautų priešingumas 31. T. turto apskaičiavimsa 226. T. ūkis 149—150, T. ūkio mokslas žiūr. politinė ekonomija.
Tautiškumas 523.

Tęsimybės dėsnis (Cournot) 595, 596.
Tiekimas 648—651.
Tiekiniai pas Spanną 147—148.
Transportas 296.
Trūkumas pas Casselį 142—143.
Turtai, turtingumas pas Aristotelį 8, scholastikus 21, Buridanus 185, Justi 260—263, North 220, 227—232, Hume 241, 246, Smithą 52, 54, 58, Say 415, 416, 420, Ricardo 463—468, 473, 483, Sismondi 500, Listą 88, Marxą 627, Müllerį 93, Rusiną 98, Tautos t. apskaičiavimas 226, t. augimas 578, 585, t. bendrumas 19, 255, 259, t. paskirstymas 400, t. susidarymas 298, t. sulaikymas krašte 261, 262, t. šaltinis 292, 293, t. žmonių įtaka gyventojams 552—554.
Ūkininko biudžetas 215, 218.
Ūkis, Schmollerį 127—128, Wieserį 136, Liefmanną 143, Spanną 147, 148, Stolzmanną 149—150, Peschą 150—151, ū. cirkuliacija 43—44, kolektyviniai ū. 122, ū. laipsniai 524, ū. laisvė 53—54, ū. problemos 1, dabartis ir ateitis ū. 697—703.
Universalinė valdžia 523—524.
Universalizmas 148—149.
Užsienio prekyba pas Mun 196—210, North 229, 232, 233, Hornicką 235, Humą 244, 245. Justi 262, Quesnay 296—298, Say 430, 431, Sismondi 501—503, Listą 523, 528.
Vaikų darbas 406—410, 539, 540.
Valdžia universalinė 523, 524.
Valstybė pas Platoną 5, Smithą 53—54, Müllerį 92, 93, Ketteleri 100, Rodbertus 111—112, Marxą ir Engelsą 116, Leoną XIII 736—738, fašistus 786—790. v. finansai 299, v. gerovė 259.
Vartojamoji vertė 131, 325, 419—421, 469—474, 628—632.
Vartojimas 430, 431, 500—502, 506, 507, 564—568, 628. v. mokesčiai 203.
Varžytynės 108.
Veber - Fechnerio psichologijos d. 132.
Vedybų mokesčiai 270, vedybų skatinimas 269.
Vergija 5, 6, 18, 515, 516.
Verslai 241.
Verslovininkas 146, 147, 656, 660.
Vertė pas romėnus 14. Albertą D. 22, 177, Tomą Akvinietį 22; Buridanus 184, Petty 213, 216. Condillac, 48, 49, 276—280, fiziokratus 49, 300, 301, Smith 53, 55, 324—328, 339, Say 415—421, 425, Ricardo 67, 433—474, 480, apie Ricardo vertės t. pas Marshalą 740—753, Bastiatą 77, Listą 526, Seniorą 531. Milį 604—609, Marxą 117, 118, 628—633, 640—642, 647—651. Menger 674, Böhm - Bawerką 702—727, 730, 731, Marshallą 740—753, 763. Pas psichologinės mokyklos atstovus 131—140, pas Casselį 142, Peschą 153. Prekyvietės v. 647—651. V. kritimas 438, 439. V. matas 170, 177, 185-187, 213, 217 220, 226, 227, 333, 464, 465, 471. 472. Aukso ir sidabro v. žiūr. auksas ir sidabras. Darbo v. 329—333, 449, 453, 463—472, jos nustatymas 637—639. Neproduktingo darbo vertė 371. Inventoriaus v. 597, 598, Maistas kaip v. 216, Pinigų v. 48, 70, Žemės v. 214—218, Viršuvertė 118, 643—649, 653.
Verum pretium 14, 15.
Vidurinis luomas 620, 623.
Vienuoliai 271.
Viešpatavimas gamtos žmonėms 578, 581.
Vietovės problema 77, 78.
Vinių gamyba pas Smithą 319, 320.
Viršupelnai 647, 653, 655.
Viršuvertė 118, 643—649, 653.
Visuomenė pas Marxą 115—117, pas Croce 121, Peschą 151, Vis. darbo kiekis 632, vis. klasės 402, vis. organizacija 504, 506, 513—515, 521, vis. reikmenės 648, 649, vis. ūkis žiūrėk ūkis.
Voluntaristai 104.
Žemė, kaip gamybos faktorius, pas Seniorą 532, pas Marshalą 757, 758, ž. apropriacija 346, 347, dirbamos ž. didėjimas 382, 390, ž. dirbimo gerinimas 390, 486—488, ž. dirbimas kolonijose 580, ž. kaina 300, ž. nuoma 249, ž. nuosavybė 591, 592, ž. monopolis 589, 592, pajamos iš ž. 753—755, ž. renta žiūr. rentą, ž. vertė 214—218.
Žemės ūkis pas Columellą 15, 16, Justi 264, 265, Quesnay 42—45, Stroinovskį 48, Sismondi 85, Listą 524—528, Müllerį 95. Saugojami muitai ž. ū. 529, ūkininko biudžetas 215, 218.
Žemvaldžiai 45, žemvaldžių darbininkų interesų priešingumas 580.
Žmonėms gamtos viešpatavimas 578, 581. Žm. lygybė 578.